

HISTORIA ARMII KRAJOWEJ

LEKSYKON KRZYŻÓWKOWY

OBJAŚNIENIA HASEŁ I ROZWIĄZANIA KRZYŻÓWEK

Marek Cieciora

HISTORIA

ARMII KRAJOWEJ

LEKSYKON KRZYŻÓWKOWY

OBJAŚNIENIA HASEŁ I ROZWIĄZANIA KRZYŻÓWEK

RECENZENCI PIERWSZEGO WYDANIA

prof. dr hab. Marek Ney-Krwawicz
prof. dr hab. Grzegorz Nowik
prof. dr hab. Janusz Odziemkowski
prof. dr hab. Wiesław Jan Wysocki

© **Marek Ciecziura**
Wszelkie prawa zastrzeżone

Wydanie 2.
poprawione i uzupełnione
Warszawa, marzec 2015

Projekt okładki
Anna Szumańska

Korekta
Alicja Berman

Druk

drukarnia
cyfrowa

Autor dołożył wszelkich starań, by zawarte w tym opracowaniu informacje były kompletne i rzetelne. Nie bierze jednak odpowiedzialności za ich wykorzystywanie.

Nieautoryzowane rozpowszechnianie niniejszej publikacji w jakiegokolwiek formie jest zabronione. Wykonywanie kopii jakąkolwiek metodą powoduje naruszenie praw autorskich.

Książkę dedykuję mojemu Ojcu kpr. pchor. Włodzimierzowi Wagińskiemu ps. „Konrad”, walczącemu w Powstaniu Warszawskim w batalionie Armii Krajowej „Łukasiński” oraz Dziadkowi ppor. Zenobiuszowi Buchalczykowi ps. „Suchy”, dowódcy 1727 plutonu VII Obwodu „Obroża” Warszawskiego Okręgu Armii Krajowej – 6 Rejon „Helenów” (Pruszków)

*Nas nie stanie, lecz Ty nie zaginiesz.
Pieśń Cię weźmie, legenda przechowa.
Wichrem chwały w historię popłyniesz,
Armio Krajowa.*

Zbigniew Kabata ps. „Bobo”

Gdy gaśnie pamięć ludzka, dalej mówią kamienie.

Kardynał Stefan Wyszyński

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA DO DRUGIEGO WYDANIA	13
PREAMBUŁA DO PIERWSZEGO WYDANIA	17
PODZIĘKOWANIA DO PIERWSZEGO WYDANIA	18
PRZEDMOWA DO PIERWSZEGO WYDANIA	19
I. OBJAŚNIENIA HASEŁ KRZYŻÓWEK	21
1. ARMIA KRAJOWA W „PIGUŁCE”	23
2. AKCJA „BURZA”	25
3. AKCJE SABOTAŻOWO-DYWERSYJNE I WYROKOWO-LIKWIDACYJNE	30
4. ARMIA KRAJOWA NA MONETACH I MEDALACH	43
5. ARMIA KRAJOWA NA ZNACZKACH POCZTOWYCH.....	50
6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH.....	56
7. BATALiony CHŁOPSKIE	67
8. CICHOCIEMNI	81
9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO	95
10. FILMY O ARMII KRAJOWEJ.....	107
11. GWARA OKUPACYJNA	116
12. IZBY PAMIĘCI I KLUBY HISTORYCZNE ARMII KRAJOWEJ	119
13. KADRA DOWÓDCZA ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ I ARMII KRAJOWEJ..	127
14. KAPELANI ARMII KRAJOWEJ	136
15. KOBIETY W ARMII KRAJOWEJ	146
16. KOMENDA GŁÓWNA ARMII KRAJOWEJ.....	157
17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ	161
18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ	174
19. ŁĄCZNOŚĆ W ARMII KRAJOWEJ I PODCZAS POWSTANIA WARSZAWSKIEGO	184
20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ	191
21. MUZEUM ARMII KRAJOWEJ	209
22. MUZEUM POWSTANIA WARSZAWSKIEGO	213
23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE	219
24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY.....	231
25. ODTWARZANIE SIŁ ZBROJNYCH W RAMACH AKCJI „BURZA”	241
26. OFICEROWIE AK – GENERAŁOWIE WP	246
27. OZNAKI ODDZIAŁÓW WALCZĄCYCH W POWSTANIU WARSZAWSKIM.	254
28. PIOSENKI ARMII KRAJOWEJ.....	261
29. POJAZDY ARMII KRAJOWEJ W POWSTANIU WARSZAWSKIM.....	268
30. POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE	276
31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ORAZ MIEJSCA PAMIĘCI POWSTANIA WARSZAWSKIEGO.....	285
32. PRASA I PROPAGANDA DYWERSYJNA ARMII KRAJOWEJ.....	297
33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE.....	306
34. RZECZPOSPOLITE PARTYZANCKIE	316
35. SATYRA JAKO FORMA WALKI Z OKUPANTEM.....	323
36. SPORTOWCY W POWSTANIU WARSZAWSKIM	329

SPIS TREŚCI

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ	336
38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ	350
39. SZARE SZEREGI	361
40. SZKOŁY PODCHORAŻYCH REZERWY PIECHOTY ZWZ–AK.....	368
41. SZTANDARY ARMII KRAJOWEJ I ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY AK	372
42. UZBROJENIE ARMII KRAJOWEJ	381
43. WIERSZE O ARMII KRAJOWEJ.....	389
44. WYBRANE DATY W OKRESIE 1939 – 2014	397
45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ	402
46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ	416
47. ZBRODNIENIE SOWIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ.....	435
48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ	443
49. ŻOŁNIERZE AK – KOBIETY ODZNACZONE ORDEREM VIRTUTI MILITARI.....	453
50. ŻOŁNIERZE AK – „ŁAGIERNICY”	462
51. ŻOŁNIERZE AK ODZNACZENI ORDEREM VIRTUTI MILITARI.....	469
52. ŻOŁNIERZE AK – REPREZENTANCI NAUKI, KULTURY I SZTUKI	475
53. ŻOŁNIERZE AK – SKAZANI I ZAMORDOWANI W POLSCE LUDOWEJ....	481
54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH JENIECKICH – OFLAGACH I STALAGACH	487
55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-ŚLEDZCZYCH ORAZ SĘDZIOWIE I PROKURATORZY APARATU REPRESJI W LATACH 1944 – 1956	498
56. ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ – ZAMORDOWANI I POCHOWANI NA „ŁĄCZCE”	513
57. „ŻOŁNIERZE WYKŁĘCI”	518
58. ROZMAITE HASŁA	542
59. DODATKOWE HASŁA	555
60. HISTORIA ARMII KRAJOWEJ W „PIGUŁCE”	574
61. BRIEF HISTORY OF THE HOME ARMY	581
62. DIE GESCHICHTE DER HEIMATARMEE IN ALLER KÜRZE	588
63. ИСТОРИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ АРМИИ (АРМИИ КРАЙОВОЙ – АК) В КРАТКОЙ ФОРМЕ	595
II. ROZWIĄZANIA KRZYŻÓWEK.....	603
1. ARMIA KRAJOWA W „PIGUŁCE”	605
2. AKCJA „BURZA”	606
3. AKCJE SABOTAŻOWO-DYWERSYJNE I WYROKOWO-LIKWIDACYJNE ..	607
4. ARMIA KRAJOWA NA MONETACH I MEDALACH	608
5. ARMIA KRAJOWA NA ZNACZKACH POCZTOWYCH.....	609
6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH.....	610
7. BATALiony CHŁOPSKIE	611
8. CICHOCIEMNI	612
9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO	613
10. FILMY O ARMII KRAJOWEJ.....	614
11. GWARA OKUPACYJNA	615

SPIS TREŚCI

12. IZBY PAMIĘCI I KLUBY HISTORYCZNE ARMII KRAJOWEJ	616
13. KADRA DOWÓDCZA ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ I ARMII KRAJOWEJ	617
14. KAPELANI ARMII KRAJOWEJ	618
15. KOBIETY W ARMII KRAJOWEJ	619
16. KOMENDA GŁÓWNA ARMII KRAJOWEJ	620
17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ	621
18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ	622
19. ŁĄCZNOŚĆ W ARMII KRAJOWEJ I PODCZAS POWSTANIA WARSZAWSKIEGO	623
20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ	624
21. MUZEUM ARMII KRAJOWEJ	625
22. MUZEUM POWSTANIA WARSZAWSKIEGO	626
23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE	627
24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY	628
25. ODTWARZANIE SIŁ ZBROJNYCH W RAMACH AKCJI „BURZA”	629
26. OFICEROWIE AK – GENERAŁOWIE WP	630
27. OZNAKI ODDZIAŁÓW WALCZĄCYCH W POWSTANIU WARSZAWSKIM	631
28. PIOSENKI ARMII KRAJOWEJ	632
29. POJAZDY ARMII KRAJOWEJ W POWSTANIU WARSZAWSKIM	633
30. POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE	634
31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ORAZ MIEJSCA PAMIĘCI POWSTANIA WARSZAWSKIEGO	635
32. PRASA I PROPAGANDA DYWERSYJNA ARMII KRAJOWEJ	636
33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE	637
34. RZECZPOSPOLITE PARTYZANCKIE	638
35. SATYRA JAKO FORMA WALKI Z OKUPANTEM	639
36. SPORTOWCY W POWSTANIU WARSZAWSKIM	640
37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ	641
38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ	642
39. SZARE SZEREGI	643
40. SZKOŁY PODCHORAŻYCH REZERWY PIECHOTY ZWZ–AK	644
41. SZTANDARY ARMII KRAJOWEJ I ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY AK	645
42. UZBROJENIE ARMII KRAJOWEJ	646
43. WIERSZE O ARMII KRAJOWEJ	647
44. WYBRANE DATY W OKRESIE 1939 – 2014	648
45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ	649
46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ	650
47. ZBRODNIENIE SOWIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ	651
48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ	652
49. ŻOŁNIERZE AK – KOBIETY ODZNACZONE ORDEREM VIRTUTI MILITARI	653
50. ŻOŁNIERZE AK – „ŁAGIERNICY”	654
51. ŻOŁNIERZE AK ODZNACZENI ORDEREM VIRTUTI MILITARI	655
52. ŻOŁNIERZE AK – REPREZENTANCI NAUKI, KULTURY I SZTUKI	656
53. ŻOŁNIERZE AK – SKAZANI I ZAMORDOWANI W POLSCE LUDOWEJ	657

SPIS TREŚCI

54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH JENIECKICH – OFLAGACH I STALAGACH	658
55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-ŚLEDZCZYCH ORAZ SĘDZIOWIE I PROKURATORZY APARATU REPRESJI W LATACH 1944 –1956	659
56. ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ – ZAMORDOWANI I POCHOWANI NA „ŁĄCZCE”	660
57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”	661
58. ROZMAITE HASŁA	662
59. DODATKOWE HASŁA	663
60. HISTORIA ARMII KRAJOWEJ W „PIGUŁCE”	664
61. BRIEF HISTORY OF THE HOME ARMY	665
62. DIE GESCHICHTE DER HEIMATARMEE IN ALLER KÜRZE	666
63. ИСТОРИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ АРМИИ (АРМИИ КРАЙОВЕИ – АК) В КРАТКОЙ ФОРМЕ	667
III. INDEKS ALFABETYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK	669
IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK	709
V. DODATKI.....	749
1. CHARAKTERYSTYKA OPRACOWANYCH KRZYŻÓWEK	749
2. PODSUMOWANIE KONKURSU „HISTORIA AK” I DZIAŁANIA MARKETINGOWE.....	752

PRZEDMOWA DO DRUGIEGO WYDANIA

Pozytywne przyjęcie pierwszego wydania książki spowodowało podjęcie prac nad jej drugim wydaniem. W pierwszym zamieszczono krzyżówki dotyczące **40** tematów, które składają się z **1063** haseł. Dla kompletności ujęcia historii Armii Krajowej zabrakło przede wszystkim szeregu zagadnień, których nie zdążyłem uwzględnić z powodu zaplanowanego terminu wydania książki przed 1 sierpnia 2014 roku.

W większości tematów liczba potencjalnych haseł była bardzo duża i należało dokonać ich wyboru, lecz podanie kryterium takiego wyboru bywa bardzo trudne, a czasem jest wręcz niemożliwe. Z tego powodu byłem zmuszony podejmować decyzje, uwzględniając dostępność informacji wstawianych do objaśnień oraz ich atrakcyjność dla rozwiązujących.

Dodatkowym problemem było umieszczenie tych samych haseł w kilku tematach. W pierwszym wydaniu książki z założenia takie przypadki nie występowały. Ale w drugim, po wprowadzeniu dodatkowych tematów, stało się to nieuniknione. Zrezygnowałem z agregowania treści objaśnień – dlatego też niektóre hasła się powtarzają. Zaletą takiego rozwiązania jest podkreślenie ważnych informacji o treści hasła w indeksie oraz zwiększenie szans na zapamiętanie objaśnień haseł. np. nazwisko Dekutowski występuje w trzech krzyżówkach: *AK na monetach*, *Pochowani na Łączce* oraz *Żołnierze Wyklęci*.

Prace rozpocząłem od dodania do krzyżówek z pierwszego wydania kilkunastu haseł oraz kilkudziesięciu ilustracji. Następnie opracowałem krzyżówki z **20** nowych tematów. W objaśnieniach zamieściłem liczne ilustracje (poprzednio były tylko **34** w temacie *Pomniki Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej*). W niektórych objaśnieniach wstawiłem linki do informacji uzupełniających, które są aktywne w postaci elektronicznej leksykonu.

Jeden z nowych tematów to Historia Armii Krajowej w „pigułce”, opracowana z wykorzystaniem wprowadzeń do krzyżówek z większości tematów. Krzyżówka zbiorcza zawiera nowe hasła, przede wszystkim do krzyżówek zamieszczonych w pierwszym wydaniu. Przeważnie występuje w niej po jednym hasle z każdego tematu, w związku z czym powtórne generowanie tych krzyżówek nie było konieczne.

W drugim wydaniu zamieszczono w sumie krzyżówki z **60** tematów, składające się z **1668** haseł z **448** ilustracjami. Opublikowano również wersje krzyżówki *Historia Armii Krajowej w „pigułce”* w języku angielskim, niemieckim i rosyjskim, składające się z **30** haseł.

Plansze do rozwiązywania krzyżówek zostały zamieszczone w części I niniejszej książki, część II zawiera objaśnienia i rozwiązania. Należy rozwiązywać krzyżówki korzystając z obu pozycji.

Integralnymi częściami książki są jej uzupełnienia w postaci elektronicznej dostępne pod adresem internetowym:

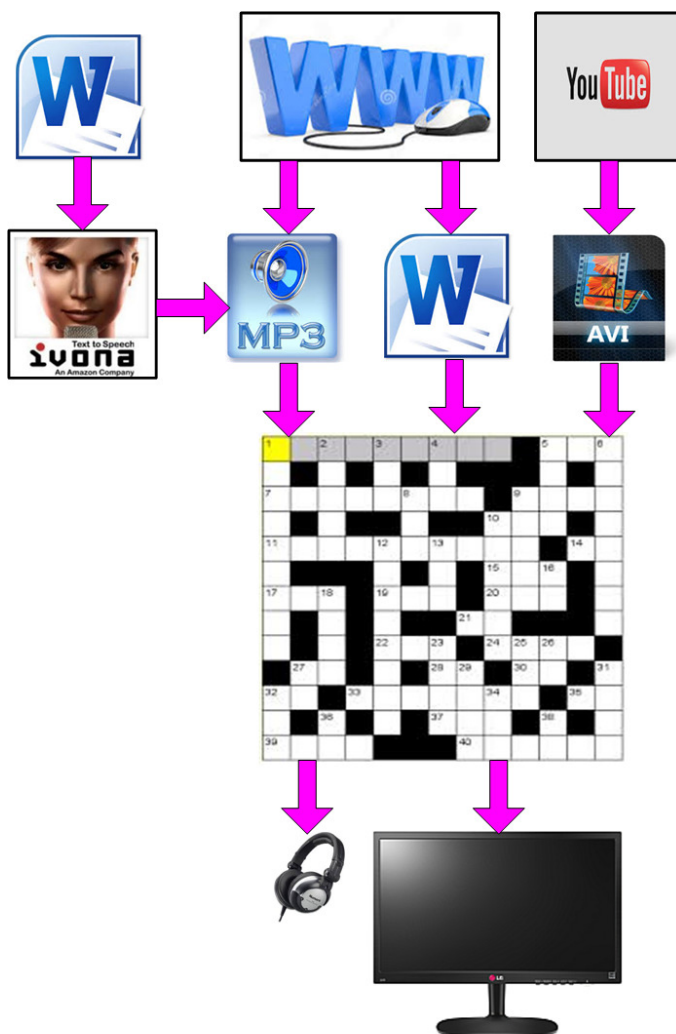
<http://armiakrajowa.org.pl/aktualnosci/314-leksykon2> lub http://tnij.org/leksykon_ak

Adres ten podany jest w formie kodu QR (Quick Response) na okładce – do odczytania kodu wystarczy telefon z aparatem oraz aplikacją dekodującą.

PRZEDMOWA DO DRUGIEGO WYDANIA

Istotnym uzupełnieniem objaśnień krzyżówek wykorzystywanych podczas nauki są informacje w postaci dźwiękowej i graficznej. Informacje dźwiękowe to piosenki i wiersze znalezione w Internecie oraz cytaty wygenerowane programem Ivona Reader – zamieszczono ich **59** w **5** krzyżówkach. Do **3** krzyżówek dołączono łącznie **31** filmów. W wielu krzyżówkach podawane są linki do informacji szczegółowych – są one aktywne w leksykonie elektronicznym

Uzupełnienia te powodują, że krzyżówki wykorzystywane podczas nauki mają charakter multimedialny, są zarówno e-bookami, jak i audiobookami. Ilustruje to rys. 1.

Rys. 1. Krzyżówka multimedialna

Nawiązując do zgłaszanych uwag i wątpliwości, chciałbym podkreślić, że:

- Udostępnione krzyżówki w postaci elektronicznej nie są narzędziem do wrywkowego sprawdzania wiedzy, ale dzięki podpowiedziom i rozbudowanym objaśnieniom są źródłem rozległej wiedzy.
- Krzyżówki będące podstawą leksykonu nie mają standardowej postaci, tzn. ich objaśnienia nie są zwięzłe i krótkie, ale z reguły bardzo rozbudowane i nadmiarowe. Właśnie dzięki temu objaśnienia haseł stanowią leksykon.
- Książka i leksykon w postaci elektronicznej wymagają wpisania haseł. Takie podejście pozwala na skuteczne zdobywanie wiedzy, ponieważ dzięki aktywnemu

PRZEDMOWA DO DRUGIEGO WYDANIA

zaangażowaniu zapamiętujemy więcej informacji, z którymi się zapoznajemy – w porównaniu z podejściem pasywnym – dłużej pozostają nam one w pamięci (po 2 tygodniach pamiętamy 10% z tego, co czytamy, natomiast 90% tego, co mówimy i robimy).¹

W toku prac nad drugim wydaniem powstały nowe wersje aplikacji dla urządzeń mobilnych z systemem operacyjnym Android oraz iOS. Dokonano także udoskonaleń pozostałych aplikacji oraz wykorzystano szereg nowych pomocy dydaktycznych.

Zestawienie tematów wszystkich krzyżówek z podaniem liczby haseł zamieszczono na końcu książki.

Leksykon jest pracą syntetyczną w formie encyklopedycznej, która składa w spójną całość wiele szczegółów dotyczących Armii Krajowej. Stanowi połączenie zebranych informacji, uwag i uzupełnień przekazanych przez szereg osób (wymienionych w podziękowaniu z pierwszego wydania i w przedmowie do drugiego wydania) oraz własnych refleksji i notatek.

Należy w tym miejscu podkreślić, że żadna ze zgromadzonych i podawanych informacji nie jest moim dziełem. Pochodzą one z różnych, powszechnie dostępnych źródeł, w przeważającej części z różnych stron internetowych.

Z uwagi na encyklopedyczny i popularno-naukowy charakter książki, poza nielicznymi przypadkami, nie podałem źródeł informacji, adresy stron internetowych występują jedynie przy informacjach uzupełniających. Podaję natomiast autorów zamieszczonych cytatów i zdjęć².

Oryginalnym moim osiągnięciem jest natomiast sporządzenie wykazu tematów oraz ich haseł, a także ustalenie zamieszczonych treści objaśnień dla poszczególnych haseł. Oryginalne jest również przedstawienie leksykonu w formie krzyżówkowej oraz opracowanie szeregu uzupełnień w postaci elektronicznej, co wymagało w szczególności rozszerzenia możliwości programu Word.

Takie postępowanie jest zgodne z tzw. prawem cytatu – prawem dopuszczalnej możliwości przytoczenia w tworzonym przez siebie dziele urywków rozposzczególnionych utworów lub drobnych utworów w całości bez zgody ich twórcy i bez uiszczania na jego rzecz wynagrodzenia³.

Dodatkiem do książki w postaci papierowej są plansze do rozwiązywania krzyżówek, przeznaczone dla osób o tradycyjnym podejściu do rozrywek umysłowych.

W trakcie przygotowywania drugiego wydania opracowałem informatyczny system wspomagania nauki, sprawdzania wiedzy, współzawodnictwa i egzaminowania w zakresie historii Armii Krajowej. System ten powstał na bazie moich wieloletnich doświadczeń dydaktycznych. Opis tego systemu wraz ze wskazówkami, jak

¹ Z tych właśnie powodów przygotowano uzupełnienia objaśnień oraz zaplanowano samodzielne wypełnianie leksykonu.

² Utwór fotograficzny jest przedmiotem prawa autorskiego – <http://www.kancelaria-mm.pl/?utwor-fotograficzny-przedmiotem-prawa-autorskiego,32> →.orzeczenie SN z 6 czerwca 2002 r.

³ Prawa cytatu: <http://www.prawoautorskie.pl/art-29-prawo-cytatu> http://pl.wikipedia.org/wiki/Prawo_cytatu

PRZEDMOWA DO DRUGIEGO WYDANIA

stworzyć taki system dla innych obszarów wiedzy jest zawarty w oddzielnej książce⁴.

Niniejsza książka, z wieloma elektronicznymi uzupełnieniami dostępnymi na komputerach i urządzeniach przenośnych – rys. 2, jest w ocenie wielu osób najbardziej obszerną multimedialną encyklopedią wiedzy o Armii Krajowej. Stąd rekomenduję ją do użytku szkolnego, przede wszystkim w nauczaniu historii

Rys. 2. Multimedialność leksykonu i jego dostępność

Uważam, że leksykon wpłynie na kształtowanie u młodzieży wartości patriotycznych oraz pomoże w uzmysłowieniu uczniom ich znaczenia we współczesnym świecie. Wpajanie takich postaw jest przecież ważnym celem zadań wychowawczych i dydaktycznych.

Przygotowanie drugiego wydania książki nie byłoby możliwe bez pomocy szeregu osób, którym serdecznie dziękuję:

- Juliuszowi Kuleszy i prof. dr. hab. Krzysztofowi Komorowskiemu, członkom Światowego Związku Żołnierzy AK, za przekazanie szeregu uwag merytorycznych,
- Pawłowi Gąsieniecowi, studentowi Wyższej Szkoły Technologii Informatycznych za opracowanie makr automatyzujących tworzenie leksykonu elektronicznego oraz indeksu tematycznego,
- Monice Kowaleczko-Szumowskiej, Agnieszce Grabowskiej i Ludmile Jeżewskiej za przetłumaczenie haseł i objaśnień krzyżówki Historia AK w „pigułce”,
- Annie Szumańskiej za żmudną korektę zamieszczonych ilustracji, dzięki której stały się one znacznie bardziej czytelne.

Będę wdzięczny za przekazywanie wszelkiego rodzaju uwagi i uzupełnień dotyczących haseł i objaśnień w krzyżówkach oraz pomocy dydaktycznych w postaci elektronicznej.

Marek Cieciora

PS. Wielu członków mojej najbliższej i dalszej rodziny było żołnierzami Armii Krajowej. Od najmłodszych lat mam to w swojej pamięci i świadomości. Chciałem przez napisanie tej książki przyczynić się do rozpowszechniania historii, tradycji i dziedzictwa ideowego Armii Krajowej oraz stymulować zachowanie w pamięci pokoleń informacji o Armii Krajowej i jej żołnierzach.

⁴ Marek Cieciora: Informatyczne wspomaganie kształcenia na przykładzie historii Armii Krajowej, Vizja Press&IT, Warszawa 2015. Integralną częścią tej książki jest portal dydaktyczny wspomagający uczenie się oraz sprawdzanie nabytej wiedzy dotyczącej Historii Armii Krajowej. Portal dostępny jest pod adresem: <http://armiakrajowa.org.pl/2wydanie/start.html>

PREAMBUŁA DO PIERWSZEGO WYDANIA

Jednym z zadań Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, wymienionym w § 6, pkt. 2 i 4, statutu Związku, jest: upowszechnianie wiedzy o Armii Krajowej.

Wiedza o organizacji działającej w okresie II wojny światowej, w latach 1939-1945, a więc przed około 70 laty, jest zaliczana już do wiedzy historycznej.

Chociaż nie wszyscy są historykami i nie czerpią wiedzy z publikacji naukowych, to jednak większość rodaków chciałaby zapewne znać historię Armii Krajowej.

Młodsze pokolenia preferują zdobywanie wiedzy za pomocą komputera, traktując go jako narzędzie ułatwiające życie.

W odpowiedzi na takie podejście powstał pomysł opracowania leksykonu Armii Krajowej w formie krzyżówek, dostępnych także w formie elektronicznej. Ponieważ „myślenie ma przyszłość” – „uczmy się, bawiąc”.

Zakładamy przy tym, że zainteresowani poszczególnymi tematami będą pogłębiać wiedzę o historii Armii Krajowej, wykorzystując obszerne objaśnienia haseł krzyżówek, a także w oparciu o źródła znalezione w Internecie.

*Prezes Zarządu Głównego
Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej
mjr prof. dr hab. Leszek Żukowski*

PODZIĘKOWANIA DO PIERWSZEGO WYDANIA

Autor starał się wybrać obszerne i zróżnicowane informacje, co przy trudności sformułowania kryteriów wyboru i ograniczonej objętości tekstu nie było łatwym zadaniem. Wybrane treści należało skonsolidować, ujednotwić i nadać im odpowiednią formę. Opracowując hasła do poszczególnych krzyżówek, borykałem się z wieloma problemami, dlatego też wdzięczny jestem wszystkim tym, którzy wnieśli swój wkład w powstanie tej książki i dziękuję im serdecznie za okazaną pomoc.

Na wstępie dziękuję za przekazane propozycje nowych haseł i uwag do objaśnień pierwszej wersji książki, członkom Światowego Związku Żołnierzy AK: Annie Lewak, Kazimierzowi Czagowcowi, ppor. Witoldowi Gutkowskiemu, kpt. Jerzemu Kruppé, kpt. Zbigniewowi Pustowskiemu, kpt. Stanisławowi Wołczawskiemu, Januszowi Wałkuskiemu, por. Jerzemu Witkowi oraz mjr. Leszkowi Żukowskiemu.

Dziękuję także przedstawicielom Partnerów Konkursu: Bożenie Chlebickiej-Abramowicz z Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego za przekazanie uwag i udostępnienie książek, Robertowi Springwaldowi z Muzeum Armii Krajowej im. Generała Emila Fieldorfa-Nila za zgłoszenie tematu „Lotnicze wsparcie Armii Krajowej” i za przekazane hasła wraz z objaśnieniami, a także mjr. Tadeuszowi Jaroszowi ze Stowarzyszenia Szarych Szeregów, Maciejowi Janaszek-Seydlitzowi ze Stowarzyszenia Pamięci Powstania Warszawskiego 1944, Markowi Hańderkowi i Maciejowi Żuczkowskiemu z Instytutu Pamięci Narodowej, Tymoteuszowi Pruchnikowi i Zbigniewowi Osińskiemu z Muzeum Powstania Warszawskiego, kpt. Wojciechowi Barańskiemu ze Związku Powstańców Warszawskich, ppor. Marianowi Tomalowi z Ogólnopolskiego Związku Żołnierzy Batalionów Chłopskich oraz Andrzejowi Siedleckiemu ze Stowarzyszenia Łagierników Żołnierzy Armii Krajowej za zgłoszenie uwag i propozycji nowych haseł.

Osobne podziękowania składam żołnierzowi Armii Krajowej, por. Juliuszowi Kuleszy, autorowi kilkunastu książek dokumentujących wydarzenia II wojny światowej za przekazanie wielu szczegółowych uwag i propozycji uzupełnień.

Szczególnie dziękuję członkom Komitetu Naukowego Konkursu „Historia Armii Krajowej”: prof. dr, hab. Markowi Ney-Krwawiczowi, prof. dr. hab. Grzegorzowi Nowikowi, prof. dr. hab. Januszowi Odziemkowskiemu oraz prof. dr. hab. Wiesławowi Janowi Wysockiemu za przekazanie szeregu merytorycznych uwag oraz propozycji uzupełnień haseł i objaśnień.

Moim osobistym guru w kwestii wykorzystania smartfonów i tabletów był mój syn Mateusz Cieciora. Dziękuję mu także za opracowanie programu do generowania i rozwiązywania krzyżówek na urządzeniach mobilnych z systemem Windows Phone.

Kolejne podziękowania składam studentom Wyższej Szkoły Technologii Informatycznych w Warszawie: Piotrowi Mrożkowi, Adamowi Kowalskiemu oraz Piotrowi Denisowi za opracowanie pozostałych programów do generowania i rozwiązywania krzyżówek.

Na zakończenie dziękuję panu Wojciechowi Żyłce, prezesowi Vizja Press&IT za udzielone rady redakcyjne oraz panu Michałowi Rackiemu, dyrektorowi drukarni „Fabryka Druku” za bezpłatne wydrukowanie kilkudziesięciu egzemplarzy książki, które były opiniowane i recenzowane w procesie jej przygotowywania.

Marek Cieciora

PRZEDMOWA DO PIERWSZEGO WYDANIA

Do chwili obecnej opublikowano szereg prac, zarówno ogólnych, jak i szczegółowych, dotyczących historii Armii Krajowej. Ich nakład jest już przeważnie wyczerpany. Brakuje przy tym syntetycznego i powszechnie dostępnego opracowania obejmującego nie tylko najważniejsze wątki dziejów AK, ale także tematy pośrednio lub bezpośrednio z tymi dziejami związane. Lukę tę ma wypełnić niniejsza książka.

Publikacja powstała na bazie materiałów konkursu „Historia Armii Krajowej”, organizowanego w ramach obchodów 75. rocznicy powstania Polskiego Państwa Podziemnego.

W celu zapewnienia uczestnictwa w konkursie jak największej liczbie zainteresowanych wykorzystano Internet oraz popularne krzyżówki, których poprawność rozwiązywania można sprawdzać automatycznie. W sumie opracowano krzyżówki z 40 tematów zawierające 1054 hasła wraz z ich objaśnieniami⁵.

Objaśnienia haseł zostały przygotowane z dużym nadmiarem informacyjnym (jako źródła informacji edukacyjnej), co może być przydatne w dalszym rozwijaniu historycznych zainteresowań uczestników konkursu. Objasnienia charakteryzują się w związku z tym różnym poziomem szczegółowości – w wielu wypadkach celowo uwzględniono informacje niezwiązane bezpośrednio z określeniem hasła – dzięki temu na ich podstawie mógł powstać niniejszy leksykon..

Niektóre hasła mogły pojawiać się w kilku krzyżówkach, ale nie są powtarzane. Najczęściej hasłem jest nazwa, nazwisko, pseudonim, itp.

Dla ułatwienia rozwiązywania krzyżówek na zakończenie każdego objaśnienia podano liczbę liter, z których składa się hasło.

Po udostępnieniu w Internecie opracowanych krzyżówek powstał pomysł opublikowania ich w postaci książki pt. „Historia Armii Krajowej w krzyżówkach”, obejmującej trzy części: plansze do wypełniania, objaśnienia oraz rozwiązania.

W dalszej kolejności rozwinięto ten pomysł w kierunku opracowania leksykonu krzyżówkowego poprzez dołączenie indeksu zawierającego hasła ze wszystkich krzyżówek, np. nazwiska z imionami, pełne tytuły piosenek czy wierszy, itp. W indeksie dla każdego hasła podany jest: rozdział, w którym ono występuje, umiejscowienie hasła na planszy krzyżówkowej oraz numer strony leksykonu, na której zamieszczone jest objaśnienie. Dodatkowo na początku każdego objaśnienia zarezerwowano miejsce do wpisywania hasła,

Dla ułatwienia rozwiązywania krzyżówek leksykon wydano w 2 częściach:

- część pierwsza – plansze do wypełniania;
- część druga – objaśnienia, rozwiązania i indeks.

Integralną częścią książki jest podstrona internetowa portalu Światowego Związku Żołnierzy AK, opracowana dla potrzeb wspomnianego konkursu, z krzyżówkami w postaci papierowej i elektronicznej w różnych wersjach: html oraz na urządzenia mobilne z systemem operacyjnym Android, iOS i Windows Phone¹. Programy umożliwiające generowanie i rozwiązywanie krzyżówek będą rozwijane i doskonalone.

⁵ Szczegółowe informacje podano w końcowym rozdziale książki „Tematyka i warianty i generowania krzyżówek”.

PRZEDMOWA DO PIERWSZEGO WYDANIA

Należy podkreślić, że niniejsza książka stanie się leksykonem dopiero po dodatkowym wpisaniu ołówkiem lub długopisem odgadniętych haseł w miejsca oznaczone kropkami, które są umieszczone na początku objaśnień. Hasła te można określać na kilka sposobów, co przedstawiono na poniższym rysunku. Oprócz wersji papierowej leksykonu można uzyskać także jego wersję elektroniczną, wpisując odgadnięte hasła do pliku <http://armiakrajowa.org.pl/konkurs/e-leksykon.doc>

Książka adresowana jest do osób zainteresowanych pogłębieniem swojej wiedzy o Armii Krajowej. Z powodu ograniczonej objętości tekstu przy tak obszernym zakresie książka nie pretenduje do roli „wszechwiedzącego” podręcznika, ale można w niej znaleźć wiele różnorodnych informacji z bardzo szerokiego zakresu.

Bardzo liczę na uwagi i propozycje czytelników książki oraz użytkowników udostępnionych programów – proszę je zgłaszać na adres konkurs@cieciura.net. W niniejszym wydaniu na zakończenie zamieszczono 29 haseł wraz z obszernymi objaśnieniami z 13 tematów, których nie ujęto w opracowanych krzyżówkach⁶. Propozycje nowych haseł proszę przesyłać także na ww adres.

Powszechnie wiadomo, że krzyżówki są ulubioną formą rozrywki wielu osób, o czym świadczą wysokonakładowe publikacje sprzedawane w kioskach w całej Polsce. W portalach internetowych wydawców takich publikacji można znaleźć przykłady krzyżówek w postaci elektronicznej, jednak nie oferują oni krzyżówek na urządzenia przenośne, bez których nie wyobraża sobie życia nasza młodzież.

Proponowana forma ma jeszcze jedną unikalną cechę: rozwiązywanie wersji papierowej krzyżówek dostępnej w leksykonie może być wspomagane poprzez krzyżówki elektroniczne.

Mam nadzieję, że takie podejście zachęci wiele osób do rozwijania zainteresowań i pozwoli dostrzec, że poznawanie historii nie musi być nudne.

Marek Cieciora

⁶ Punkt „Dodatkowe hasła”.

*Naukę buduje się z faktów tak, jak dom buduje się z cegieł,
ale samo nagromadzenie faktów nie jest jeszcze nauką, podobnie jak kupa cegieł nie jest domem – Jules Henri Poincaré*

I. OBJAŚNIENIA HASEŁ KRZYŻÓWEK

1. ARMIA KRAJOWA W „PIGUŁCE”

W niniejszym rozdziale podano podstawowe informacje o Armii Krajowej.

Poziomo

2. pięć (słownie) – liczba działek przeciwpancernych na uzbrojeniu AK w lecie 1944. (11)
5. Armia Krajowa stanowiła część Sił Zbrojnych RP. Powstała w wyniku przekształcenia powołanej 27 września 1939 Służby Zwycięstwu Polski w utworzony 13 listopada 1939 Związek Walki Zbrojnej, przemianowany 14 lutego 1942 rozkazem Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych, gen. W. Sikorskiego, na AK. (10)
7. Poniżej tysięcy (słownie) – liczba karabinów maszynowych na uzbrojeniu AK w lecie 1944. (5)
8. Gen. Stefan, ps. „Grot” – pierwszy dowódca Armii Krajowej (do 30 czerwca 1943). (7)
10. Komendzie Głównej podlegało (słownie) samodzielnych okręgów, będących jednostkami w terenowej strukturze organizacyjnej Armii Krajowej, obejmującymi województwa. (5)
12. Ponad tysięcy (słownie) – liczba plutonów pełnych (35-50 żołnierzy) w Armii Krajowej na przełomie lutego i marca 1944 roku. (5)
14. Około tysięcy (słownie) – liczba wywiezionych od stycznia 1944 do ZSRR i uwięzionych żołnierzy Armii Krajowej, np. w Riazaniu, Borowiczach i Ostaszkowie. (12)
16. tysięcy (słownie) – liczba oficerów w AK w lecie 1944. (10)
17. Około osiemdziesiąt tysięcy (słownie) – liczba zaprzysiężonych żołnierzy AK w lecie 1944 roku. (7)
18. Komenda – organ dowodzenia AK. (6)
21. Prawie osiemdziesiąt (słownie) – liczba obwodów w terenowej strukturze organizacyjnej Armii Krajowej, obejmujących powiaty (stan na 1 marca 1944). (8)
22. dwa (słownie) – liczba lotów wykonanych dla przerzucenia 316 żołnierzy-cichociemnych. (13)
23. Armia Krajowa w zamierzeniach rządu miała być organizacją, ponadpartyjną. (14)
24. Polskie Podziemne – tajne struktury państwa polskiego, istniejące w czasie II wojny światowej, od 27 września 1939 do lipca 1945, podlegające Rządowi RP. (7)

1. ARMIA KRAJOWA W „PIGUŁCE”

Pionowo

1. tysięcy (słownie) – liczba granatów na uzbrojeniu AK w lecie 1944. (12)
3. tysięcy (słownie) – liczba podoficerów w AK w lecie 1944. (16)
4. Armia Krajowa podlegała Naczelnemu Wodzowi i Rządowi Rzeczypospolitej Polskiej na (11)
6. Komendant Główny Armii Krajowej był, upoważnionym przez rząd dowódcą krajowej siły zbrojnej. (7)
9. Armia Krajowa – organizacja wojskowa działająca w okresie okupacji niemieckiej na obszarze państwa polskiego w granicach sprzed 1 września 1939. (13)
11. Komendant Główny AK podlegał Wodzowi Polskich Sił Zbrojnych. (10)
13. Walka – jedna z dwóch form działalności Armii Krajowej. Prowadzona była głównie przez akcje małego sabotażu, dywersję, wywiad, polityczki z siłami policyjnymi oraz regularnym wojskiem niemieckim, np. na Zamojszczyźnie. Specjalne miejsce w działalności bojowej AK zajmowały akcje odwetowe i represyjne w stosunku do SS i policji oraz zdrajców i prowokatorów, np. zamach na F. Kutscherę. (7)
15. Około trzy tysiące (słownie) – liczba karabinów na uzbrojeniu AK. w lecie 1944 (11)
18. zadaniem AK było prowadzenie walki o odzyskanie niepodległości przez organizowanie i prowadzenie samoobrony i przygotowanie armii podziemnej na okres powstania, które miało wybuchnąć na ziemiach polskich w okresie militarnej okupacji Niemiec. (7)
19. Przygotowywanie powstania – jedna z dwóch form działalności Armii Krajowej. (12)
20. Ponad tysięcy (słownie) – liczba podchorążych w AK w lecie 1944. (6)

2. AKCJA „BURZA”

Akcja „Burza” – operacja wojskowa przeprowadzona przez oddziały Armii Krajowej przeciwko wojskom niemieckim w końcowej fazie okupacji niemieckiej, bezpośrednio przed wkroczeniem Armii Czerwonej, prowadzona w granicach II Rzeczypospolitej. Trwała od 4 stycznia 1944, kiedy Armia Czerwona przekroczyła na Wołyniu granicę polsko-sowiecką z 1939, do stycznia 1945. Mimo lokalnych osiągnięć militarnych, „Burza” w sensie politycznym zakończyła się niepowodzeniem. Respektowanie praw suwerennych władz polskich nie leżało w planach Stalina i państw zachodnich.

Poziomo

3. Akcja „.....” – operacja wojskowa przeprowadzona przez oddziały Armii Krajowej przeciwko wojskom niemieckim w końcowej fazie okupacji niemieckiej, bezpośrednio przed wkroczeniem Armii Czerwonej, prowadzona w granicach II Rzeczypospolitej. Trwała od 4 stycznia 1944, kiedy Armia Czerwona przekroczyła na Wołyniu granicę polsko-sowiecką z 1939, do stycznia 1945. (5)
6. Powstanie (1 sierpnia – 2 października 1944 – wystąpienie zbrojne przeciwko niemieckiemu aparatowi okupacyjnemu i wojskom niemieckim w Warszawie, zorganizowane przez Armię Krajową w ramach akcji „Burza”, połączone z ujawnieniem się i oficjalną działalnością najwyższych struktur Polskiego Państwa Podziemnego. Powstanie było wymierzone militarnie przeciw Niemcom, a politycznie przeciw ZSRR oraz podporządkowanym mu polskim komunistom. Dowództwo AK planowało samodzielnie wyzwolić stolicę przed wkroczeniem Armii Czerwonej, licząc, że uda się w ten sposób poprawić międzynarodową pozycję legalnego Rządu RP oraz zahamować realizowany przez Stalina proces sowietyzacji Polski. Po wybuchu powstania Armia Czerwona wstrzymała ofensywę na kierunku warszawskim. Wsparcie udzielone powstańcom przez USA i Wielką Brytanię miało ograniczony charakter i nie wpłynęło w sposób istotny na poprawę sytuacji militarnej. Słabo uzbrojone oddziały powstańcze przez 63 dni prowadziły samotną walkę z przeważającymi siłami niemieckimi, zakończoną kapitulacją. 2 października 1944. W czasie dwumiesięcznych walk straty wojsk polskich wyniosły ok. 16 tys. zabitych i zaginionych, 20 tys. rannych i 15 tys. wziętych do niewoli. W wyniku nalotów, ostrzału artyleryjskiego, ciężkich warunków bytowych oraz masakr dokonywanych przez oddziały niemieckie zginęło od 150 tys. do 200 tys. cywilnych mieszkańców miasta. Na skutek walk powstańczych oraz systematycznego wyburzania go przez Niemców uległa zniszczeniu większość zabudowy po lewej stronie Wisły, w tym setki bezcennych zabytków, dóbr kultury narodowej, obiektów o dużej wartości kulturalnej i duchowej oraz zakładów przemysłowych. Powstanie uznawane jest za jedno z najważniejszych wydarzeń w najnowszej historii Polski. (11)
10. Rozkaz Komendy Głównej AK przewidywał z Armią Czerwoną na szczeblu taktycznym i występowanie w roli gospodarza i sojusznika, połączone z ujawnieniem dowództw AK wobec dowództw Armii Czerwonej. (14)

2. AKCJA „BURZA”

11. Kryptonim działań AK w ramach akcji „Burza” na terenie Kielecczyny, których celem było ułatwienie opanowania przez Armię Czerwoną lewego brzegu Wisły i większych miast Kielecczyny. Zakładano obronę mostów na Wiśle, opanowanie zakładów zbrojeniowych w Starachowicach i Skarżysku-Kamiennej. Planowano stosować intensywną działalność dywersyjną na szlakach komunikacyjnych. (6)

13. Operacja „Ostra ” – operacja wojskowa rozpoczęta 7 lipca 1944 przez oddziały Armii Krajowej okręgu wileńskiego i nowogródzkiego (ok. 5,5 tys. ludzi), w ramach akcji „Burza”, w celu oswobodzenia Wilna z rąk okupanta niemieckiego i wystąpienia wobec Armii Czerwonej „w roli gospodarza terenu”. Wilno zostało zdobyte do 13 lipca 1944 przez oddziały sowieckie we współdziałaniu z AK. (5)

Patrol żołnierzy Armii Krajowej i radzieckich na ulicy Wielkiej

15. Obóz przejściowy – miejsce osadzenia przez jednostki sowieckie żołnierzy Armii Krajowej Okręgów Wileńskiego i Nowogródzkiego. Polskie oddziały zostały otoczone, rozbrojone i uwięzione w tym obozie. 19 lipca wyższa kadra dowódcza została już wcześniej uwięziona. Niektórym oddziałom udało się wyrwać z okrążenia i kontynuować walkę, zostały utworzone dwa zgrupowania wileńskie (około 150 żołnierzy) i nowogródzkie. Niewielka grupa żołnierzy postanowiła przebijać się na zachód. Internowano ogółem około 6 tys. żołnierzy, starano się zachęcić do wstępowania do armii Berlinga. To zadanie skończyło się jednak dla Sowietów kompletną klęską. Praktycznie wszyscy partyzanci odmówili, skandując wspólnie hasło „My chcemy Wilka” (chodziło o dowódcę ppłk. Aleksandra Krzyżanowskiego). To przywiązanie do osoby dowódcy, jako symbolu niepodległej Polski, uświadomiło sowieckiemu dowództwu niemożność podporządkowania sobie zatrzymanych żołnierzy. Wywieziono ich do obozu w Kałudze, gdzie próbowano wcielić akowców do Armii Czerwonej. Wobec ponownej odmowy, utworzono z nich bataliony robocze wykonujące prace leśne. Zarówno żołnierze, jak i oficerowie byli zwalniani z obozów od początku 1946 roku. Część z nich została jednak poddana procesom sądowym i wróciła z zesłania dopiero po 1956 roku. Wielu nie wróciło nigdy. (8)

Widoczne baraki – stajnie, w których mieściła się tylko część żołnierzy, reszta biwakowała „pod chmurką”. Fot. Stanisław Białożyłt

16. Miejsce walki (pomiędzy Ostrowią Mazowiecką a Wyszko-
wem) stoczonej 28 sierpnia 1944 przez kompanię por. Alfreda Wieczorka ps.
„Tatar” – przeprowadzono uderzenie na pozycje wroga w rejonie Grębki – Ruda

2. AKCJA „BURZA”

– Jarząbka – Choiny. Polskie natarcie zostało wsparte ogniem sowieckiej artylerii. Za cenę utraty 8 zabitych i rannych oddział AK zmusił Niemców do odwrotu, zadając im straty w ludziach. Już następnego dnia nieprzyjaciół rozpoczął zakrojoną na szeroką skalę obławę. Niemiecka piechota wsparta bronią pancerną zepchnęła partyzantów w głąb lasów. Zacięte walki trwały do 31 sierpnia. Poległo wówczas ok. 150 żołnierzy AK, a wielu odniosło rany. Zginął także sowiecki oficer łącznikowy. III batalion 13. Pułku Piechoty AK został rozbity, a ocalali żołnierze w małych grupkach próbowali wyrwać się z okrążenia. Nieopodal terenu walk przebiegała linia frontu rosyjskiego, Sowieci przybyli jednak na miejsce walki dopiero po jej zakończeniu. Część z ocalałych trafiła w ręce rosyjskiego okupanta i zesłana została do sowieckich łagrów. Była to jedna z największych bitew partyzanckich stoczonych przez oddziały AK podczas okupacji niemieckiej. (7)

17. Do akcji „Burza” zmobilizowano łącznie ok. (słownie) tysięcy żołnierzy AK. (3)
18. Miesiąc 1943 roku, w którym komendant główny Armii Krajowej gen. Tadeusz Bór-Komorowski wydał rozkaz do przeprowadzenia akcji „Burza”. (8)
19. Kryptonim działań AK zarządzonych 14 sierpnia 1944 w ramach akcji „Burza” przez dowódcę Armii Krajowej gen. Tadeusza Komorowskiego „Bora” sprowadzających się do marszu uzbrojonych oddziałów na pomoc walczącej Warszawie. (6)
20. Jeden z celów akcji „Burza” – alianckiego podziału na strefy operacyjne, w myśl którego Polska była w sowieckiej strefie operacyjnej i ani wojska aliantów zachodnich, ani oddziały im podporządkowane tu nie operowały. (11)
21. Jeden z celów akcji „Burza” – władzom sowieckim, że na wyzwolonych z okupacji niemieckiej terenach Polski w granicach sprzed 1939 gospodarzem są władze podległe Rządowi Rzeczypospolitej, będące jedynym legalnym kontynuatorem struktur władzy II Rzeczypospolitej. (13)

Pionowo

1. Kryptonim działań przeprowadzanych w ramach akcji „Burza” polegających na równoczesnej dywersji na kilku liniach kolejowych. Na akcję wyraził zgodę Naczelnny Wódz gen. Sosnkowski. 3 kwietnia 1944 nadszedł z Londynu sygnał do podjęcia działań, a już 6 kwietnia przerwano komunikację w następujących miejscach: na linii Przeworsk – Rozwadów wysadzono przęsło mostu na Wisłoku – przerwa w ruchu pociągów trwała 48 godzin; na linii kolejowej Przeworsk – Rzeszów pod Rogoźnem wysadzono przepust pod przejeżdżającym pociągiem – przerwa w ruchu trwała 34 godziny; na linii kolejowej Jasło – Sanok, w okolicy Nowosielec, wysadzono przepust w chwili przejazdu pociągu – przerwa w ruchu trwała 33 godziny. Akcja osiągnęła pożądaną cel i wykazała sprawność oddziałów AK. (4)

2. AKCJA „BURZA”

2. Miejsce walki w obwodach AK Opatów i Sandomierz w województwie kieleckim, w nocy z 4 na 5 sierpnia 1944. Kpt. Michał Mandziara „Siwy” z oddziałem 84 partyzantów-ochotników III batalionu 2. Pułku Piechoty Legionów Armii Krajowej, zorganizowanym w 2 plutony, dowodzone przez ppor. Dionizego Mędrzyckiego „Redara” i ppor. Witolda Józefowskiego „Misia”, zaatakował stacjonujący tu oddział niemiecki. Zdobyto 22 karabiny maszynowe, kilkadziesiąt sztuk broni różnej, rusznikarnię, moździerz z pociskami, wiele amunicji, kotły do dwóch kuchni polowych, wóz ze sprzętem sanitarnym, kilkadziesiąt plecaków, buty, koce, bieliznę, papierosy, wino oraz wozy taborowe z końmi. Straty niemieckie wyniosły ok. 40 zabitych i 39 jeńców. Dwóch partyzantów zostało ciężko rannych – ppor. Adam Hamerski „Babinicz” i pchor. Leon Szymalski, którzy zmarli następnego dnia. Potyczka była najbardziej udaną i zwycięską akcją 2. Pułku Piechoty Legionów, AK i żołnierzy BCh. (5)
4. Miejsce koło Dębicy, gdzie w czasie II Wojny Światowej podczas akcji „Burza” oddziały AK obwodu Dębickiego 5. Pułku Strzelców Konnych AK stoczyły największy bój partyzancki w Polsce południowo-wschodniej. Oddziałami tymi dowodził mjr Adam Lazarowicz. Właściwą walkę poprzedził całonocny ostrzał artylerii niemieckiej rozpoczęty rankiem 23 sierpnia 1944. Wczesnym świtem 24 sierpnia oddziały niemieckie uderzyły na obóz II zgrupowania. Pod dowództwem mjr. Adama Lazarowicza „Klamry” żołnierze 5. psk AK kilkakrotnie odparli atak wroga. Po całonocnej walce, w godzinach wieczornych, niemieckie oddziały wycofały się z rejonu polany. Mjr Adam Lazarowicz za działalność w WiN został skazany na śmierć i rozstrzelany w więzieniu mokotowskim 1 marca 1951. (9)
5. Jeden z celów akcji „Burza” – to ZSRR do uznania władzy Rządu RP (reprezentowanego w kraju przez Delegaturę Rządu na Kraj) w Polsce i granicy wschodniej sprzed 1939 roku (którą ZSRR uznał w traktacie ryskim w 1921) i praw Polski do jej terenów wschodnich, bezprawnie zagarniętych na mocy postanowień paktu Ribbentrop-Mołotow po agresji ZSRR na Polskę w dniu 17 września 1939. (10)
7. Jeden z celów akcji „Burza” – przybycia do Polski sił alian-tów zachodnich i jednostek Polskich Sił Zbrojnych na zachodzie, a w pierwszej kolejności 1. Samodzielnej Brygady Spadochronowej. (12)
8. Województwo, w którym 4 stycznia 1944 roku po wkroczeniu Armii Czerwonej w granice II RP rozpoczęła się akcja „Burza”. (9)
9. Nazwisko brytyjskiego ministra wojny ekonomicznej, który w liście do gen. Sosnkowskiego z 13 maja 1944 wyraził podziw i uznanie dla skutecznego i sprawnego przeprowadzenia akcji „Jula” polegającej na równoczesnej dywersji na kilku liniach kolejowych (8)
12. Iwan Daniłowicz (ur. 29 czerwca 1906 we wsi Oksanino, zm. 18 lutego 1945 w okolicach Melzaka) – sowiecki dowódca wojskowy, generał armii, najmłodszy generał Armii Czerwonej. Służył na wielu stanowiskach dowódczych Armii Czerwonej. Od 15 kwietnia 1944 dowodził Frontem Zachodnim,

2. AKCJA „BURZA”

a od 24 kwietnia 3. Frontem Białoruskim. Pod jego dowództwem front uzyskał znaczące sukcesy, takie jak okrążenie na wschód od Mińska ponad 100 tys. żołnierzy niemieckich. Dowodził operacją wileńską i kowieńską, w wyniku których Niemcy zostali wyparci z Litwy i północno-zachodniej Białorusi oraz uzyskano przyczółki na lewym brzegu Niemna. 17 lipca 1944, w ramach tajnej operacji rozbrajania żołnierzy Armii Krajowej, wraz z gen. Iwanem Sierowem, przysłanym przez NKWD, prowadził rozmowy z dowództwem AK. Podstępem wezwany na odprawę do budynku dowództwa Frontu Białoruskiego komendant ppłk Aleksander Krzyżanowski „Wilk” i szef sztabu mjr Teodor Cetys „Sław” zostali rozbrojeni i aresztowani. Tego samego dnia, w

godzinach popołudniowych, w miejscowości Bogusze, miała się odbyć odprawa dowódców oddziałów partyzanckich, na którą zapowiedział przybycie zarówno ppłk „Wilk”, jak i gen. ... Odprawa zakończyła się jednak rozbrojeniem oficerów przez oddział NKWD. Zmarł raniony odłamkiem artyleryjskim podczas wizyty na linii frontu w okolicach Melzaka (województwo warmińsko-mazurskie), gdzie do dziś stoi jego pomnik. 31 stycznia 2014 lokalne władze postanowiły go zburzyć, uzasadniając to tym, że jest on dla Polaków symbolem komunizmu, totalitaryzmu i sowietyzacji. (14)

14. Akcja „Burza” miała być prowadzona przez Armię Krajową od Armii Czerwonej. (11)
16. Miejsce walki (między Opatowem a Sandomierzem w województwie świętokrzyskim) z Wehrmachtem w dniu 30 lipca 1944 w ramach akcji „Burza” prowadzonej przez oddziały AK. Do walki z wojskami 18. Dywizji Artylerii 4 Armii Pancerniej Wehrmachtu, wspieraną przez oddziały żandarmerii z Sandomierza, stanął batalion sandomierski 2. Pułku Piechoty Legionów pod dowództwem kpt. Ignacego Zarobkiewicza ps. „Swojak”. Wcześniej, 27 lipca, większość batalionu zebrała się w rejonie Pęczyny. Po drodze dołączyli kolejni żołnierze i stan osobowy wzrósł do ok. 250 ludzi. W walce zginął „kwiat młodości sandomierskiej”, blisko 70 żołnierzy z AK i BCh, w tym bestialsko zamordowane 2 łączniczki i 2 sanitariuszki. (9)

3. AKCJE SABOTAŻOWO-DYWERSYJNE I WYROKOWO-LIKWIDACYJNE

Armia Krajowa realizowała szeroko zakrojoną akcję sabotażowo-dywerysyjną obejmującą wszelkie działania skierowane przeciwko okupantom, które nie były bezpośrednio związane z przygotowaniem do powstania. Dla AK dywersja i sabotaż stanowiły element tzw. walki bieżącej. Prowadzone były też akcje mające na celu likwidację konfidentów i zdrajców, zgodnie z wyrokami wydanymi przez sądy podziemne.

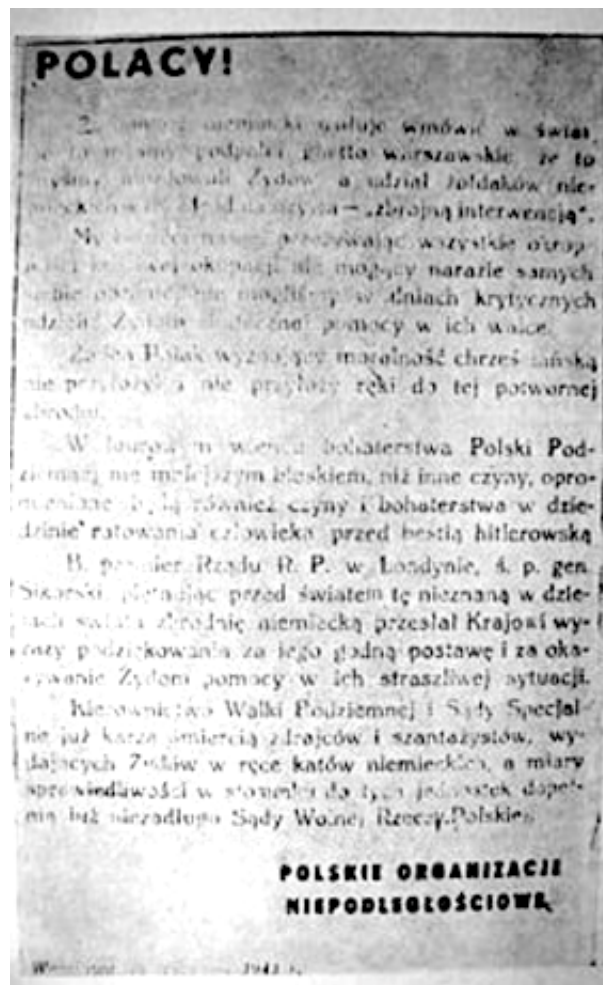
Poziomo

6. Akcja – jedna z większych operacji bojowych Kedywu Armii Krajowej w czasie II wojny światowej poprzedzających wybuch Powstania Warszawskiego. W sierpniu 1943 roku dowództwo Armii Krajowej poleciło Kierownictwu Dywersji przygotowanie szeregu akcji zbrojnych wymierzonych w niemieckie posterunki graniczne pomiędzy Generalnym Gubernatorstwem a terytoriami polskim włączonymi do Rzeszy. Do lutego 1944 zniesiono trzynaście posterunków niemieckich przy niewielkich stratach własnych strony polskiej. (5)
10. Tadeusz ps. „Rączy”, dziś mieszkaniec Nowej Huty, już w 1939 roku zaangażował się w działalność konspiracyjną AK. Za udział w słynnej akcji rozbicia więzienia w Lidzie (przeprowadzonej przez AK w styczniu 1944) został po wojnie odznaczony Krzyżem Wojennym Virtuti Militari. Walczył do 1950 roku, sprzeciwiając się władzy komunistycznej. W trakcie wielomiesięcznego śledztwa (w latach 50.) pomimo tortur nikogo nie wydał. Skazany na dożywocie (prokurator żądał kary śmierci), wyszedł z więzienia w 1956. Zastępca dowódcy akcji na więzienie w Lidzie (typował ludzi do akcji i dowodził atakiem na wartownię (bez wystrzału). (10)
12. Rozbicie więzienia w W połowie 1943 roku Niemcy z pomocą zdrajcy dokonali na terenie miasta Lidy i okolic licznych aresztowań członków AK, m.in. komendanta obwodu oraz wielu oficerów. Posiadali oni obszerną wiedzę na temat organizacji AK na tym terenie. Pod naciskiem Komendy Głównej AK postanowiono więc dokonać próby ich odbicia z więzienia w Lidzie. Do tej akcji wyznaczono dziewięciu najbardziej doświadczonych żołnierzy. Akcja odbicia była bardzo trudna, a wręcz karkołomna, ponieważ Lida, kresowe polskie miasto, stała się podczas wojny dla Niemców ważnym punktem strategicznym. Tu w starych carskich koszarach stacjonowały znaczne oddziały wojsk hitlerowskich. Poza tym Lida leżała na przecięciu dwóch istotnych szlaków komunikacyjnych. Operacją dowodził adiutant Komendanta Okręgu „Nów”, ppor. cz.w. Zenon Batorowicz „Zdzisław”. Nocą z 17 na 18 stycznia 1944 roku grupa szturmowa w sile drużyny złożona z ochotników wybranych ze składu II batalionu 77. Pułku Piechoty AK, dowodzona przez sierż. Alfreda Fryesa „Bza” i kpr. „Rączego” – Tadeusza Bieńkowicza, po otwarciu bramy przez „Różę” – Stanisława Królika – strażnika więziennego i jednocześnie członka AK błyskawicznie obezwładniła strażników bez użycia broni. Uwolniono ponad 70 osób, których bezpiecznie wyprowadzono z miasta. Przy okazji bagnetem zlikwidowali szefa straży więziennego – Surokina – znanego kata i mordercę (Fryes po wojnie

3. AKCJE SABOTAŻOWO-DYWERSYJNE I WYROKOWO-LIKWIDACYJNE

mieszkał w Gdańsku – pod koniec lat 70. XX w. wyjechał do RFN, gdzie zmarł. Był pół-Polakiem, pół-Niemcem z Lidy – ojciec Niemiec, matka Polka, jednak w czasie służby w Wehrmachcie polskie geny przeważyły i w czasie jednej z przepustek zdezerterował, trafiając do oddziału „Krysi”, gdzie zasłynął jako jeden z najlepszych żołnierzy). Wszystkich żołnierzy biorących udział w tej akcji uhonorowano awansami o jeden stopień oraz Krzyżami Virtuti Militari i Krzyżami Walecznych. Po wojnie władze komunistyczne skazały ich na długoletnie więzienie. Do dziś żyje trzech wykonawców akcji rozbicia więzienia w Lidzie. Po upadku PRL nie doczekali się jeszcze zasłużonego uznania ze strony władz państwowych Rzeczypospolitej. (6)

13. sądów podziemnych były wykonywane przez specjalne jednostki Armii Krajowej jak Referat „993/W”, a także inne organizacje współpracujące z KWC. W ich skład nie mogli wchodzić harcerze i nieletnia młodzież. Do wykonania wyroku dowódcy wyznaczali dwie ekipy – przygotowującą wykonanie wyroku i wykonującą wyrok. Pierwsza ekipa rozpracowywała obiekt – ustalała tryb życia zdrajcy i wybierała optymalny czas i miejsce wykonania wyroku. Drugą ekipę stanowił zespół egzekucyjny, który składał się z trzech osób – wykonawcy oraz dwóch osób ubezpieczających. Oprócz podziału na ekipę przygotowującą akcję i ekipę wykonującą, w samej ekipie wykonującej (często liczniejszą, niż trzyosobowa, bo bywały też wieloosobowe ubezpieczenia, jak w przypadku akcji „Za kotarą”) istniał zazwyczaj tzw. drugi wykonawca – w przewidywaniu zacięcia się broni głównego wykonawcy. Jeśli pozwalały na to okoliczności wykonawca wyroku

odczytywał skazanemu sentencję wyroku zaczynającą się od słów „W imieniu Rzeczypospolitej Polskiej...”. W miarę możliwości starano się zabrać dokument tożsamości skazanego – jako dowód zastrzelenia właściwej osoby. Pierwszym wykonanym wyrokiem było zastrzelenie w marcu 1941 roku popularnego przedwojennego aktora, konfidenta Gestapo Igo Syma. Początkowo AK planowała otrucie go, zmieniła jednak decyzję, uznając argument, że potrzebny jest wyraźny sygnał dla społeczeństwa, że Polska Podziemna działa i karze zdrajców. Przykładem innych wyroków były wyroki śmierci wykonane 3 lub 4 marca 1943 na Romanie Leonie Świącickim za czynny udział w łapankach i pracę w sądach niemieckich i Izidorze Ossowskim, szczególnie gorliwym urzędniku niemieckiego urzędu pracy (Arbeitsamtu). O wykonaniu wyroku powiadomiono

3. AKCJE SABOTAŻOWO–DYWRSYJNE I WYROKOWO–LIKWIDACYJNE

społeczeństwo przez radio i podziemną prasę, a także rozkolportowano w Warszawie 3 tys. czerwonych plakatów informacyjnych. (6)

14. Akcja – odwetowa akcja likwidacyjna funkcjonariuszy Ukraińskiej Policji Pomocniczej, przeprowadzona w połowie marca 1944 we Lwowie przez Armię Krajową. Na ulice miasta 9 i 12 marca 1944 wyszły kiluosobowe patrole AK, w tym Kedywu. Zastrzelono 11 policjantów, tracąc 2 ludzi. Do zwłok zastrzelonych przyczepiano kartki informujące, za co zostali zastrzeleni. Od tego momentu mordy dokonywane na młodych Polakach we Lwowie ustały. Kolejne patrole w następnych dniach nie stoczyły już żadnej potyczki. (9)

16. Franciszek vel Franz Wittek, zwany również „Diabłem” lub „Szpicbródką”, agent Gestapo nr 97, ps. „Kowalski”. Kierował dużą siatką agentów i konfidentów Gestapo w Kielcach. Był wyjątkowo zniechęconym przedstawicielem okupantów. Odpowiadał za tropienie, wydawanie w ręce oprawców i zabijanie polskich patriotów i członków podziemia. Na początku wojny zapisał się krwawo w Górach Świętokrzyskich, od roku 1942 działał w Kielcach i miał na swym sumieniu śmierć wielu bojowników i zwykłych mieszkańców. Odpowiedzialny był m.in. za spalenie przez Niemców żywcem 35 osób na Raszówce. Ruch oporu zorganizował na niego osiem nieudanych zamachów. W 1942 roku Henryk Pawelec strzelał do niego na rynku, jednak jego pistolet nie wypalił; w lutym 1943 oddział pod dowództwem Stanisława Fafary ostrzelał Wittka przed gmachem seminarium, ale gestapowiec przeżył pomimo ranienia go 14 kulami. Postanowiono przystąpić do kolejnego zamachu, gdy 13 czerwca 1944 okazało się, że w ciągu czterech dni Wittek wyjedzie na stałe do Hiszpanii. Do przeprowadzenia akcji pod kryptonimem „Perkun” 5 czerwca 1944 AK wyznaczyła jako dowódcę cichociemnego Kazimierza Smolaka ps. „Nurek” oraz kielczan: Zygmunta Firleya ps. „Kajtek”, Jana Karasia ps. „Karol” i partyzanta z oddziału KPN Pawła Stępnia ps. „Gryf”, stacjonującego w podkieleckich lasach, a także Romana Kacperowicza ps. „Szarada”, Janusza Likowskiego ps. „Milcz” i Józefa Skonieckiego ps. „Bąk”. Zamachu dokonano w centrum miasta, tuż przed siedzibą Gestapo, w pobliżu miejsca zamieszkania agenta. Dostał serię z pistoletu maszynowego z bliskiej odległości, a następnie dobito go kilkoma strzałami w głowę. Akcja została okupiona dużymi stratami. W czasie wycofywania się zginął Roman Kacperowicz. Wieczorem, przy ówczesnej ul. Szydłowskiej, śmierć poniósł także dowódca Kazimierz Smolak – zmarł na skutek ran postrzałowych odniesionych w akcji oraz w niedługim czasie żołnierze ochrony – Władysław Malinowski ps. „Biały”, Jan Matejek ps. „Arest” i Józef Mojecki ps. „Sikorka”. Ciężko ranny został Janusz Likowski, a lżej Jan Karaś i czwarty żołnierz ochrony – Kazimierz Dziwiór ps. „Skazaniec”. Niemcy nakazali pochować poległych na cmentarzu żydowskim. W odwecie za udany zamach Niemcy aresztowali 200 osób, z których ok. 180 rozstrzelano. Można spotkać opinie, że zamach przeprowadzony w Kielcach był wyczynem podobnym do zorganizowanego w Warszawie zamachu na Hansa Kutscherę. (5)

21. Zamach na Hansa – Około 20 stycznia 1944 komendant Okręgu Krakowskiego Armii Krajowej płk Józef Spychalski „Luty” polecił porucznikowi Ryszardowi Nuszkiewiczowi „Powolnemu” przygotowanie planu wysadzenia pociągu, którym będzie jechać do Lwowa generalny gubernator Hans

3. AKCJE SABOTAŻOWO-DYWRSYJNE I WYROKOWO-LIKWIDACYJNE

... . W pierwszej kolejności wytypowano miejsca na podłożenie ładunków wybuchowych, wybór padł na Puszczę Niepołomicką, a konkretnie na rejon między stacjami Podłęże i Grodkowice (obecnie Szarów). Do akcji przydzielono oddziały „Błyskawica” i „Grom” – razem 25 żołnierzy. Do tego dochodził jeszcze kilkuosobowy zespół minerski. Na dowódcę całej operacji wyznaczono majora Stanisława Więckowskiego „Wąsacza” – oficera łącznikowego Sztabu Okręgu AK przy Kedywie. Podłożony ładunek został odpalony o ułamek sekundy za późno – eksplozja wyrwała około metra szyn z podkładów, tuż za ostatnią ośią salonki, która zakołysała się na boki i wypadła z szyn, podobnie jak znajdujący się za nią wagon ochrony. Akowcy starali się zwalić winę za zamach na sowiecką partyzantkę, rozrzucając znalezione wcześniej radzieckie ulotki, ale Niemcy nie dali się nabrać. W odwecie za próbę zamachu rozstrzelali 100 Polaków, masowych egzekucji dokonano w Podłężu i Dębicy, a ofiarami byli głównie więźniowie z więzienia na Montelupich. (6)

22. Akcja – udany zamach na gestapowca (Ernst ...), przeprowadzony 1 października 1943 w Warszawie przez żołnierzy harcercskiego oddziału „Agat”. Gestapowiec był kierownikiem zmiany oddziału kobiecego na Pawiaku, tzw. Serbii. Znany był z sadyzmu i okrutnego traktowania więźniów. Weffels, we współpracy z Sabiną Bykowską, konfidentką, prowadził także śledztwo w sprawie sposobu przekazywania grypsów. Po donosie Bykowskiej odkrył, że za proceder ten odpowiadał polski personel szpitala więziennego. (7)

23. Miejsce (stacja kolejowa) przeprowadzonej w dniach 19-20 maja 1943 akcji mającej na celu uwolnienie więźniów przewożonych transportem kolejowym z lubelskiego Zamku do KL Auschwitz. Jej przeprowadzenie powierzono oddziałowi dyspozycyjnemu Kedywu Komendy Głównej Armii Krajowej „Motor 30”. Na dowódcę wyznaczono kpt. Mieczysława Kurkowskiego „Mietka”. Efektem tych działań było uwolnienie 49 więźniów, których bezpiecznie ewakuowano. 4 gestapowców pilnujących więźniów zginęło. (10)

25. Akcja (nazywana także „akcją na 100 milionów”) – jedna z najważniejszych akcji zbrojnych polskiego podziemia w czasie okupacji. Została przeprowadzona 12 sierpnia 1943 w samym centrum Warszawy, przy ulicy Senatorskiej, przez oddział dyspozycyjny Kedywu KG AK – „Motor”, który uprowadził samochód bankowy z pieniędzmi o wartości 106 mln złotych. Uchodzi za jedną z najlepiej przeprowadzonych akcji podziemia w okupowanej Polsce. (5)

Obok – Niemiecki plakat oferujący nagrodę w wysokości 5 mln złotych za wskazanie sprawców napadu z paskiem dolepionym przez AK z treścią „10 milionów złotych każdemu kto wskaże następny taki transport”.

3. AKCJE SABOTAŻOWO-DYWERSYJNE I WYROKOWO-LIKWIDACYJNE

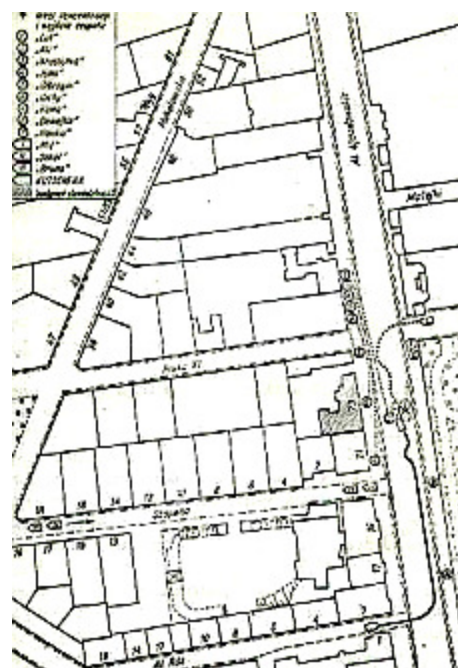
27. Starcie pod (Odwet za Szczuczyn) – walka przeprowadzona przez kompanię ppor. Jana Wasiewicza „Lwa” z I batalionu 77. Pułku Piechoty AK 16 maja 1944 z oddziałem niemiecko-ukraińskim. W wyniku starcia zginęło 37 żołnierzy niemieckich i ukraińskich oraz 8 polskich. (9)

28. Akcja (akronim od Akcja Antykomunistyczna) – działania kontrapropagandowe mające na celu przeciwdziałanie propagandzie komunistycznej i sowieckiej, rozpowszechnianej głównie przez Polską Partię Robotniczą (wspomagana przez ZSRR). Akcję prowadził podwydział powołany w listopadzie 1943 przy Biurze Informacji i Propagandy (BiP) Komendy Głównej AK. Od momentu powstania do zaprzestania działalności w lipcu 1944 wydziałem kierował Tadeusz Żenczykowski. W ścisłym kierownictwie wydziału był słynny grafik, prof. Stanisław Ostoja Chrostowski, medalista olimpijski w dziedzinie sztuki, zaraz po wojnie rektor ASP Warszawa, gdyż władze komunistyczne nie miały pojęcia o charakterze jego okupacyjnej działalności. Akcja była odpowiednikiem bardziej znanej antynazistowskiej akcji „N”. (5)

UWAGA! Czerwona zaraża!

29. Akcja – udany zamach żołnierzy oddziału specjalnego Kedywu Komendy Głównej AK „Pegaz” na Dowódcę SS i Policji na dystrykt warszawski Generalnego Gubernatorstwa (Franz ...), przeprowadzony w Warszawie 1 lutego 1944. ... funkcję objął 25 września 1943. Wcześniej na terenie ZSRR dał się poznać jako funkcjonariusz twardy, bezwzględny, stosujący brutalne metody. (9)

30. Kryptonim wydzielonej organizacji dywersyjnej Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej, utworzonej latem 1941 w związku z wybuchem wojny niemiecko-radzieckiej. Strefa planowanych działań organizacji obejmowała ogromne obszary ZSRR na wschód od przedwojennej granicy II Rzeczypospolitej, od Morza Bałtyckiego po Kijowszczyznę i Podole. Celem powołania

3. AKCJE SABOTAŻOWO-DYWERSYJNE I WYROKOWO-LIKWIDACYJNE

organizacji było prowadzenie akcji dywersyjnej na szlakach aprowizacyjnych armii niemieckiej walczącej w ZSRR oraz organizowanie osłony dla planowanego na ziemiach polskich powszechnego powstania zbrojnego przed wycofującymi się z frontu wschodniego lub depreczającą im po piętach Armią Czerwoną. W tym drugim wariancie chodziło o danie czasu polskiej armii podziemnej na szybką mobilizację i przygotowanie obrony przed nowym okupantem, jednak po podpisaniu układu z bolszewikami Sikorski uznał, że podobne antysowieckie zamierzenia są niedopuszczalne i wydał rozkaz „udzielenia Sowiecom pomocy wojskowo-dywersyjnej”. Do organizacji skierowano połowę wszystkich cichociemnych, którzy w 1942 roku skoczyli do kraju zaopatrzeni przez Anglików w sprzęt oraz materiały wybuchowe, tworząc trzon kadry dowódczej. Osoby te przeszły specjalistyczne przeszkolenie dywersyjne na terenie Anglii. Byli to ludzie młodzi, wysportowani i rozważni. Rozkaz akcji na rzecz Sowieców wywołał olbrzymi opór ze strony części oficerów i żołnierzy. Pierwszym komendantem organizacji był ppłk Jan Henryk Włodarkiewicz ps. „Darwicz” („Damian”, „Jan”), a od marca 1942 ppłk dypl. Adam Remigiusz Grocholski ps. „Brochwicz” („Doktor”, „Inżynier”, „Waligóra”). Siedzibą dowództwa była Warszawa, gdzie szkolono i przygotowywano żołnierzy. Ich liczbę szacuje się na blisko 500, a niektóre źródła podają nawet 900. Pod koniec 1942 roku, w miarę nasilania się akcji dywersyjnych, „...” i działający od 1940 Związek Odwetu zostały podporządkowane Kierownictwu Dywersji. (8)

31. Jan, ps. „Alan” (ur. 6 kwietnia 1922 w Modlinie, zm. 22 maja 1943 w Warszawie). Był żołnierzem AK, w Obwodzie Wola Okręgu Warszawa. Chorował na gruźlicę płuc; poznawszy diagnozę, która wróżyła mu rychłą śmierć, wystąpił wiosną 1943 do dowództwa o możliwość wzięcia udziału w akcji odwetowej za masowe rozstrzelania, bez względu na ryzyko. Dowództwo Kedywu przychyliło się do jego prośby, wyznaczając mu jako zadanie samotny atak na warszawską restaurację „Adria” (przy ul. Moniuszki 10), często odwiedzaną przez gestapowców. Dnia 22 maja 1943 roku „Allan”, zdając sobie sprawę, że szanse na przeżycie są minimalne, zastrzelił w „Adrii” trzech oficerów Gestapo (według danych AK, w meldunku niemieckim jako ofiary wymieniono dwóch urzędników cywilnych Gestapo i kaprała) oraz prawdopodobnie ranił dwóch innych. Sam również poniósł śmierć przy wycofywaniu się pod osłoną dwóch współtowarzyszy. Jego ochotnicza akcja zyskała duży rozgłos. Pośmiertnie został odznaczony Krzyżem Walecznych. We wrześniu 1943 w ramach „małego sabotażu” członkowie organizacji „Wawer” wywiesili na ulicy Rogowskiej w Warszawie tabliczki z napisem „ulica Jana Krysta”. Został upamiętniony również specjalną tablicą, odsłoniętą w „Adrii” w czasie Powstania Warszawskiego. Po II wojnie światowej imię Krysta nadano jednej z ulic na warszawskiej Woli. Jan ... bywa mylony ze Zbigniewem ...em, ps. „Wilimowski”, również żołnierzem dywersji, który poległ podczas udanego wykonania wyroku na komendancie obozu przejściowego, przy ul. Skaryszewskiej, Eugenie Bollongino. (5)
32. Kryptonim akcji przeprowadzonej przez Kedyw Podokręgu AK Rzeszów Obwód Jasło AK w nocy z 5 na 6 sierpnia 1943. Jej celem było uwolnienie żołnierzy podziemia z jasielskiego więzienia okupacyjnego, przez które przewinęło się 10-15 tys. więźniów. Przeciętnie przebywało tu ok. 300

3. AKCJE SABOTAŻOWO-DYWERSYJNE I WYROKOWO-LIKWIDACYJNE

więźniów. W wyniku akcji uwolniono 66 więźniów politycznych i umożliwiono ucieczkę 67 więźniom pospolitym. W Żółkowie uciekinierzy podzielili się na dwie grupy; jedna udała się w kierunku Gorlic, druga w okolice Bóbrki. Sprawą uwolnienia więźniów zainteresował się sam generalny gubernator Hans Frank, czego efektem była zmiana na stanowiskach szefa Gestapo i naczelnika więzienia w Jaśle. (9)

Pionowo

1. – oddział sabotażowo-dyweryjny w strukturach Armii Krajowej, istniejący w latach 1942-1943, którego celem było dokonywanie zamachów na terenach Niemiec oraz na ziemiach polskich wcielonych Rzeszy. Oddział utworzono w ramach Organizacji Specjalnych Akcji („Osa”, „Kosa”) – wydzielonej jednostki do zadań specjalnych podległej bezpośrednio Komendantowi Głównemu AK. W czasie swojej półrocznej działalności oddział przeprowadził szereg udanych akcji bojowych, w tym zamachy bombowe w Berlinie i Wrocławiu. Wyszadzano także pociąg z amunicją pod Rygą oraz transport paszy i słomy na linii kolejowej Bydgoszcz-Gdańsk. Żołnierze „Zagra-Linu” przeprowadzili także atak na restaurację „Nur für Deutsche” w Rydze, w wyniku którego zginęło 100 Niemców, przeważnie esesmanów i żandarmów. W skład oddziału wchodziło 18 osób. Na czele oddziału stał porucznik Drzyzga, posługujący się pseudonimem „Jarosław”, „Bogusław Jarosław”, jego zastępcą był pochodzący z Bydgoszczy Józef Artur Lewandowski ps. „Jur”. Po aresztowaniach żołnierzy „Osy”-„Kosy”, w skład której wchodził oddział, dowództwo AK podjęło jednak decyzję o jego rozwiązaniu. Bernard Drzyzga został przeniesiony na stanowisko zastępcy dowódcy Kedywu w Okręgu AK „Łódź”. Józef A. Lewandowski trafił natomiast do osobistej dyspozycji Komendanta Głównego AK. (9)
2. Mychajło Mykołajowycz (ur. 8 listopada 1891 we wsi Baranowo w guberni charkowskiej, zm. 31 marca 1944 w Warszawie) – szef warszawskiego oddziału Centralnego Ukraińskiego Komitetu Narodowego podczas II wojny światowej. Opowiadał się za formowaniem ukraińskich oddziałów wojskowych w służbie niemieckiej. Był jednym z inicjatorów utworzenia Ukraińskiego Wojska Wyzwoleńczego. Od 1943 roku był przedstawicielem Zarządu Wojskowego 14. Dywizji Grenadierów SS „Galizien”. Denuncjował przed Niemcami Polaków, jak też Ukraińców, którzy z nimi współpracowali (m.in. płk. Pawło Szandruka). 31 marca 1944 w swoim biurze w Warszawie został zabity w budynku Komitetu Ukraińskiego przy ul. Kopernika 13 wraz z kilkoma działaczami ukraińskimi przez żołnierzy oddziału „993/W” Armii Krajowej (ciekawe, że ów budynek ocalał i stoi do dziś w niezmiennym kształcie). (9)
3. Emil ps. „Kornel”, „Rey”, „Sas” (ur. 8 kwietnia 1892, zm. 17 grudnia 1941 w Warszawie). Od schyłku 1939 roku działał w ZWZ we Lwowie. W kwietniu 1940 mianowany komendantem Obszaru Nr 3 we Lwowie, p.o. dowódcy lwowskiego ZWZ (ZWZ-1). Dwa (lub więcej) razy był zatrzymywany przez NKWD i trzymany w więzieniu, a następnie wypuszczany, co było standardową metodą kontaktu NKWD z agentem. Prawdopodobnie wtedy został zwerbowany jako agent NKWD. Podejrzewany był o to, że wydał NKWD szeregu członków ZWZ, m.in. Komendanta ZWZ okupacji sowieckiej gen. Leopolda

3. AKCJE SABOTAŻOWO–DYWRSYJNE I WYROKOWO–LIKWIDACYJNE

Okulickiego. W roku 1941, po przeprowadzeniu dochodzenia, wyrokiem Wojskowego Sądu Specjalnego ZWZ skazany 26 września 1941 na karę śmierci. Wyrok po zatwierdzeniu 25 października przez komendanta głównego ZWZ Stefana „Grota” Roweckiego wykonano w Warszawie 17 grudnia 1941. Można spotkać się z opiniami, że sąd oparł się na fałszywych dowodach dostarczonych przez kpt. Edwarda Metzgera i por. Edwarda Golę, agentów NKWD, zde-maskowanych i skazanych na śmierć. (11)

4. Roman ps. „Roman”, „Zawada”, „Srebrny” (ur. 28 lutego 1915 w Samborze, zm. 3 września 1944 w Warszawie) – oficer Wojska Polskiego, uczestnik kampanii wrześniowej, w Powstaniu Warszawskim dowódca plutonu, później zastępca dowódcy kompanii „Koszta” Armii Krajowej. W kampanii wrześniowej był dowódcą plutonu 6. Dywizjonu Artylerii Ciężkiej. Od końca roku 1939 w konspiracji (SZP-ZWZ-AK). Początkowo był dowódcą baterii 7. Pułku Piechoty „Madagaskar”, zaś od roku 1942 pełnił funkcję dowódcy grupy likwidacyjnej Wydziału II w Komendzie Obszaru Warszawa AK. 7 marca 1941 roku, wykonał wyrok śmierci na Igo Symie, kolaborancie i byłym dyrektorze teatrów warszawskich. Do momentu wybuchu powstania zlikwidował kilkudziesięciu zdrajców. Zmarł 3 września 1944 w powstańczym szpitalu (ul. Sienkiewicza) z ran odniesionych 29 sierpnia w gmachu PAST-y (ul. Zielna 37/39). Pochowany w rejonie ul. Jasnej, po wojnie przeniesiony na Cmentarz Powązkowski. (11)
5. Józef vel Dalder, znany również jako „Damięcki”, „Staniszewski” albo „Aston” – najgłośniejszy i najgroźniejszy żydowski agent Gestapo w Warszawie. Jego celem, wyznaczonym przez gestapowców, była Komenda Główna Armii Krajowej, być może miał za zadanie dotrzeć do samego Komendanta AK. Był oficerem KG AK, od grudnia 1942 zastępcą por. Wojciecha Liliernsterna ps. „Wiktor” – kierownika w Wydziale Łączności Oddziału V KG ZWZ-AK, który także brał udział w akcjach wyrokowych, czyli likwidacji zdrajców, przeprowadzanych przez grupę „Aleksandra” (ppor. łączności Aleksander Dakowski) z Dowództwa Łączności KG AK oraz własną, samorzutnie stworzoną, grupę bojowo-likwidacyjną. Oficjalnie „Aston” był właścicielem baru „Za kotarą” przy ulicy Mazowieckiej. W dniu 19 sierpnia 1943, podczas jednej z akcji wyrokowych, por. „Wiktor” został schwytyany przez gestapowców. Wydał, zdradził, czy też wystawił go „Aston”, na którego Wojskowy Sąd Specjalny wydał wyrok śmierci. 8 października 1943 roku w godzinach wieczornych próg baru „Za kotarą” przekroczyła czwórka członków oddziału bojowego AK. Ich zadaniem było stwierdzenie, czy cel zamachu znajduje się na miejscu, obserwowanie gości oraz wezwanie grupy uderzeniowej. Grupa ta składała się z 5 żołnierzy, każdy uzbrojony w dwa pistolety, dodatkowo jeden z nich posiadał pistolet maszynowy sten. Grupa miała za zadanie wejść do baru, obezwładnić ewentualnych wrogów, a po rewizji wszystkich znajdujących się w środku wypełnić rozkaz likwidacji „Aston”. Ich poczynania miał z kolei osłaniać zespół składający się z 14 rozmieszczonych na zewnątrz osób (w tym dwóch granatowych policjantów współpracujących z Polakami) uzbrojonych w pistolety, granaty i jeden pistolet maszynowy sten. W wyniku przeprowadzonej akcji zginęło 11 osób. Zlikwidowano „Aston” i jego szwagra Eugeniusza, a także trzech przebywających w środku Niemców, groźnego agenta Gestapo – Józefa Konarzewskiego „Turonia” oraz dwóch niezidentyfikowanych mężczyzn. Życie straciło niestety

3. AKCJE SABOTAŻOWO–DYWRSYJNE I WYROKOWO–LIKWIDACYJNE

także trzech niewinnych ludzi, w tym aktorka Maria Malanowicz-Stębowska (żona aktora, ale nie Jeremego znanego po wojnie) i Tadeusz Zjawieński. Akcja likwidacji groźnego agenta, a także zabicie kilku Niemców i konfidentów, którzy tego wieczoru przebywali w barze „Za kotarą”, zostało ocenione przez Komendę Główną Armii Krajowej bardzo wysoko. Dwóm uczestnikom akcji przyznano Order Virtuti Militari V klasy (do dzisiaj żyje Danuta Hibner ps. „Nina”), a 10 żołnierzom – Krzyże Walecznych. Likwidacja „Astona” była najgłośniejszą akcją zbrojną w okupowanej Warszawie i największą potyczką, jaką podziemie stoczyło z Niemcami na ulicach Warszawy – akcja była przeprowadzona przez oddział „993/W” por. Stefana Matuszczyka ps. „Porawa”. Istotny był również czynnik psychologiczny – AK wysłała wszystkim zdrajcom i donosicielom jednoznaczny sygnał, że Niemcy nie są w stanie ochronić swych informatorów i że AK karze za zdradę śmiercią – wyrokiem, od którego nie ma odwołania. (9)

7. Józef, ps. „Justyn”, „Lech”, „Kmicic”, „Dzik” (ur. 16 maja 1916 w powiecie słuckim, zm. 8 grudnia 2004 w Los Angeles). W czasie kampanii wrześniowej walczył jako wachmistrz podchorąży w 25. Pułku Ułanów. W styczniu 1940 wstąpił do Oddziału Wydzielonego Wojska Polskiego majora „Hubala” i pozostał w nim aż do momentu jego rozwiązania. Od jesieni 1941 wspólnie z Eugenią Ruban, łączniczką z oddziału Hubala, pracował w wywiadzie dalekiego zasięgu ZWZ w Mińsku (pod okupacją niemiecką). Został aresztowany w kwietniu 1942, przy okazji śledztwa dotyczącego „Wachlarza”. Ponieważ nie miał bezpośrednich kontaktów z siatką „Wachlarza”, po trzymiesięcznym śledztwie Gestapo przekazało go Saugumie – litewskiej policji bezpieczeństwa w służbie Niemiec. Uwolniony za łapówkę. Otrzymał przydział do Okręgu Nowogródek AK jako dowódca Zgrupowania Nadniemeńskiego. W styczniu 1944 wybuchł konflikt między nim a komendą okręgu, powodem było porozumienie, jakie zawarł z Niemcami – był to pakt o wzajemnej nieagresji w zamian za dostarczanie broni, której zgrupowanie używać miało przeciw partyzantce sowieckiej. W marcu 1944 został skazany przez powołany sąd na karę śmierci z klauzulą zawieszenia wykonania wyroku do końca wojny i prawem do rehabilitacji na polu walki na innym terenie. Po procesie zmienił pseudonim na „Kmicic” i przeniósł się do Warszawy; tam otrzymał zadanie zbadania stopnia przygotowania do powstania dzielnic Mokotów i Wola. Wydał opinię negatywną, zwracając uwagę przede wszystkim na znikomy stopień uzbrojenia. Trzy dni przed wybuchem powstania został oddelegowany do Krakowa, żeby objąć stanowisko szefa II oddziału sztabu. Na terenie Inspektoratu Bochnia, pod pseudonimem „Dzik”, dowodził oddziałem partyzanckim, który, między innymi, brał udział w bitwie w masywie górskim Kotonia 29 listopada 1944 roku (bitwa pod Zawadką). Działał także na Słowacji. Już po wkroczeniu Armii Czerwonej uwolnił z rąk bezpieki cichociemnego „Tadeusza” (NN), udając funkcjonariusza UB. Przedostał się na zachód i zgłosił do 2. Korpusu. Po wojnie zamieszkał najpierw w Argentynie, potem w Stanach Zjednoczonych. (5)
8. Nowy – miejscowość, w której podczas okupacji znajdowało się niemieckie więzienie. W nocy z 26 na 27 lipca 1944 oddział dywersyjny I batalionu 12. Pułku Piechoty Armii Krajowej z Placówki „Łosoś” w Lipnicy Murowanej zdobył to więzienie i uwolnił 128 więźniów w przeddzień ich odtransportowania do obozu w Auschwitz. Oddział AK składał z 36 żołnierzy, w tym 17

3. AKCJE SABOTAŻOWO–DYWRSYJNE I WYROKOWO–LIKWIDACYJNE

nowo promowanych podchorążych, uzbrojenie stanowiły 2 ręczne karabiny maszynowe, 2 pistolety maszynowe MP, 4 steny, 1 pepesza, 22 karabiny Mauser, 17 pistoletów i 2 do 5 granatów na każdego członka oddziału. Akcją kierował osobiście Józef Wieciech ps. „Tomarow” – dowódca batalionu. Z więzienia zwolnionych zostało 128 więźniów. Zdobyto 3 karabiny maszynowe, 5 automatów MP, około 50 karabinów, 12 pistoletów, około 200 granatów ręcznych, kilka tysięcy sztuk amunicji, kompasy, lornetki, plecaki, mundury itp. (7)

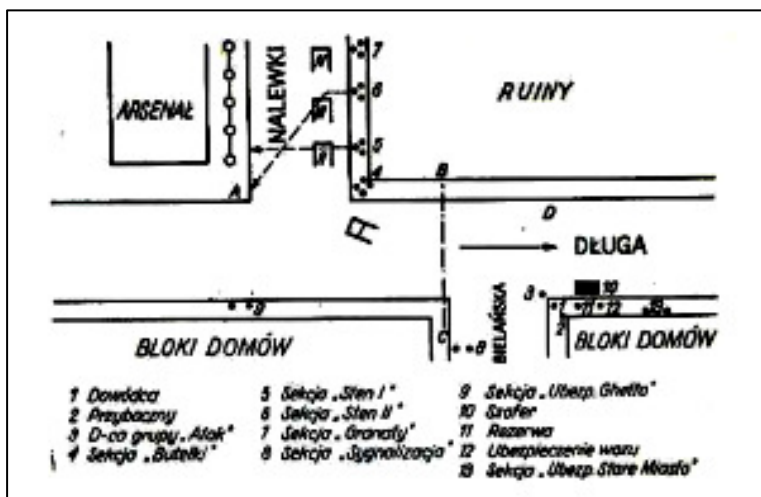
9. Akcja – akcja bojowo-represyjna Oddziału Specjalnego „Osjan” oraz batalionu „Zośka” i kompanii wydzielonej „Agat”, przeprowadzona 26 września 1943 w podwarszawskiej (wówczas) miejscowości ... i Kępie Latoszkowej. Akcja była wymierzona w niemieckich osadników mieszkających w Kępie Latoszkowej, którzy współpracowali z niemieckim okupantem, szpiegowali i donosili na Polaków, a także przyczynili się do aresztowania żołnierzy AK z pułku „Garłuch” i zamordowania żołnierzy „Baszty” wiosną 1943. (7)
11. Akcja na (niewielkie miasto powiatowe w województwie świętokrzyskim). Akcję przeprowadzili w nocy z 31 sierpnia na 1 września 1943 żołnierze II Zgrupowania Zgrupowań Partyzanckich AK „Ponury pod dowództwem cichociemnego, podporucznika Waldemara Szwieca ps. „Robot”. Oddział został podzielony na kilka grup, uderzających jednocześnie. Miał to sprawić wrażenie, że w akcji bierze udział nie kilkudziesięciu, ale kilkuset partyzantów. W działaniach brały udział trzy plutony, z których każdy miał jasno określony cel. Zdobyto magazyny spółdzielni Społem i załadowano na zdobyczną ciężarówkę odzież, tekstylia i artykuły spożywcze. Trzyosobowa grupa likwidacyjna pod dowództwem Stanisława Janiszewskiego ps. „Dewajtis” zlikwidowała pięciu konfidentów, skazanych na śmierć przez Sąd Specjalny. Nikt z atakujących nie zginął. Niemcy stracili sześciu żandarmów, a wrażenie jakie wywołała akcja było wręcz piorunujące. Najlepiej dowodził tego meldunek wysłany do Dowództwa Okręgu Wojskowego w Generalnym Gubernatorstwie, gdzie napisano, że: 31.8 w nocy kilkuset bandytów dokonało napadu na m. Końskie. (7)
15. Bahnschutz Karl ps. „Panienska”, działał na Dworcu Zachodnim. Bahnschutz przebierał się za kobietę – dlatego mówiono na niego „Panienska” – i chodził tam gdzie dzieci i kobiety zrzucały węgiel z wagonów i rozstrzeliwał ich z pistoletu maszynowego, w sumie zastrzelił ok. 130 osób. Dwóch akowców – Janek Barszczewski „Janek” i Krzysztof Sobieszczański „Kolumb” – przebrało się za Niemców, którzy prowadzili złodzieja na wachę (Antka Wojciechowskiego „Antka”). Likwidację przeprowadzili Stanisław Likiernik oraz Stanisław Sosabowski „Stasink”, którzy zakradli się od tyłu do budynku, w którym urzędował „Panienska”, po zrobieniu dziury w płocie i przecięciu drutów kolczastych. Bahnschutz zastrzelił Stanisław Likiernik. (7)

3. AKCJE SABOTAŻOWO-DYWRSYJNE I WYROKOWO-LIKWIDACYJNE

17. Zamach na przy al. Szucha – akcja Armii Krajowej, przeprowadzona 19 maja 1942, skierowana przeciwko środowiskom kolaborującym z Niemcami. Obiekt był lokalem przeznaczonym dla Polaków, ale prowadzonym przez Niemców od października 1940. Korzystanie z tego lokalu uważane było za objaw braku moralności obywatelskiej. Wykonawcami zamachu byli członkowie Wydziału Sabotażu PS – Tadeusz Koral („Krzysztof”) oraz Halina Karin-Dębnicka. Dostali się oni legalnie na teren lokalu, usiedli przy stoliku i zamówili kolację. W tym czasie umieścili bombę (ukrytą w damskiej torebce) za kotarą i opuścili lokal. Bomba wybuchła, raniąc kilku klientów. (6)

18. *Akcja pod – akcja zbrojna Grup Szturmowych Szarych Szeregów o kryptonimie „Meksyk II” przeprowadzona 26 marca 1943 w Warszawie u zbiegu ulic Bielańskiej, Długiej i Nalewek. W jej wyniku uwolniono harcmistrza Jana Bytnara „Rudego” oraz 20 innych więźniów przewożonych po przesłuchaniu z siedziby Gestapo w al. Szucha 25 do więzienia Pawiak. Operacją dowodził Stanisław Broniewski „Orsza”. Była to pierwsza tak poważna uliczna akcja zbrojna przeprowadzona przez oddział AK w okupowanej stolicy Polski. (9)

19. Akcja – udany zamach na gestapowca (August ...), przeprowadzony w Warszawie 24 września 1943 przez żołnierzy harcerskiego oddziału „Agat”. Gestapowiec był pracownikiem referatu IV A 3c warszawskiego oddziału Gestapo oraz pełnił funkcję zastępcy komendanta Gęsiówki, gdzie słynął z okrucieństwa oraz sadyzmu wobec więźniów. Był odpowiedzialny za śmierć wielu osób umieszczonych w obozie. W 1943 za dokonane zbrodnie został skazany przez polski sąd podziemny na karę śmierci. (11)

20. Akcja ... – akcja przeprowadzona 3 maja 1942 roku przez żoliborskie koło PET. Inicjatorami akcji byli Jerzy Eugeniusz Zborowski ps. „Jeremi” – dowódca batalionu „Parasol” podczas Powstania Warszawskiego, oraz Bronisław Pietraszewicz ps. „Lot”, „Ryś”, późniejszy dowódca 1. plutonu oddziału „Pegaz”, dowódca i główny wykonawca wyroku na Franzu Kutscherze 1 lutego 1944 roku. W akcji zostały wykorzystane zainstalowane przez Niemców megafony, przez

3. AKCJE SABOTAŻOWO–DYWRSYJNE I WYROKOWO–LIKWIDACYJNE

które codziennie nadawano propagandowe komunikaty wojenne i zarządzenia władz okupacyjnych. Przez odpowiednie przełączenia i zorganizowanie „studia” w mieszkaniu Jerzego Merle przy ul. Krasińskiego 6 nadano na pl. Wilsona krótkie przemówienie do Polaków, polskie marsze wojskowe i Rotę, co wzbudziło radość gromadzących się ludzi, poruszenie wśród Niemców oraz odźwięk w całej Warszawie. (10)

24. Akcja – pierwsza akcja Armii Krajowej przeciwko niemieckiemu transportowi kolejowemu przeprowadzona w nocy z 7 na 8 października 1942. W wyniku akcji od północy 8 października do godziny 11.30 zablokowany był warszawski węzeł kolejowy, a ruch na poszczególnych trasach przywrócono dopiero pomiędzy 7.00 a 11.30. Wykolejono 2 parowozy, 2 wagony towarowe i 1 osobowy. Patrole biorące udział w akcji nie poniosły żadnych strat. 15 października 1942, w odwecie za przeprowadzoną akcję, Niemcy rozstrzelali na Wydmach Łuże 39 więźniów Pawiaka. O świcie następnego dnia w pięciu punktach na peryferiach Warszawy publicznie powieszono kolejnych 50 więźniów. (7)
25. Akcja „.....” – kryptonim akcji polskiego ruchu oporu w czasie II wojny światowej polegającej na eliminacji funkcjonariuszy niemieckiego aparatu terroru w okupowanej Polsce w odwecie za zbrodnie na ludności cywilnej oraz na członkach podziemia. Nazwa akcji nawiązywała do nazistowskiego symbolu Totenkopf – czaszek umieszczonych na uniformach SS. Decyzję o rozpoczęciu serii zamachów podjął pod koniec 1943 najprawdopodobniej ówczesny dowódca Armii Krajowej, gen. Tadeusz Bór-Komorowski. Lista, zawierająca ok. 100 nazwisk nazistów, którzy zostali skazani przez sądy państwa podziemnego na śmierć, powstała 20 lutego 1944. Wywiad AK umieścił na niej nazwiska członków policji niemieckiej, Gestapo, elitarniej formacji SS, administracji okupacyjnej, nadzorców polskich pracowników, personelu więzień hitlerowskich, organizatorów łapanek kierujących Polaków na przymusowe roboty do Niemiec, pracowników Urzędu Pracy, a także funkcjonariuszy innych służb okupacyjnych, wyróżniających się fanatyzmem i okrucieństwem. Pierwsze wyroki zaczęto wykonywać jeszcze w 1943. Każda z umieszczonych na liście osób musiała zostać osądzona przez podziemny sąd, który orzekł dla niej karę śmierci bądź ją uniewinnił. Kara orzekana była za przestępstwa i zbrodnie osobiście popełnione przez oskarżonych, ewentualnie za decyzje, które się do zbrodni tych przyczyniły. Wyroki te, w odróżnieniu od masowych egzekucji wykonywanych na Polakach przez okupantów, nie były orzekane na zasadzie odpowiedzialności zbiorowej. Do wykonania wyroków przeznaczone były wydzielone jednostki Kedywu do zadań specjalnych jak np. oddziały bojowe Referatu „993/W” oraz grupy szturmowe AK. Wykonywali je żołnierze „Agatu” oraz bataliony szturmowe jak „Zośka”, „Parasol” czy „Miotła”. Każda akcja była opatrzona osobnym kryptonimem. W sumie w latach 1943-1944 w ramach akcji wykonano kilkadziesiąt wyroków na osobach skazanych przez sądy podziemne, z których najbardziej znane były: akcja Kutschera, akcja Polowanie, akcja Stamm, akcja Bürkl, akcja Weffels, akcja Koppe i akcja Kretschmann. (6)
26. Bitwa pod Murowaną – największa bitwa pomiędzy wojskami AK a Lietuvos Vietine Rinktine (Litewski Korpus Lokalny) sprzymierzonym

3. AKCJE SABOTAŻOWO–DYWRSYJNE I WYROKOWO–LIKWIDACYJNE

z Niemcami. Bitwa miała miejsce w dniach 13-14 maja 1944 roku na terenach okupowanych ziem polskich, w pobliżu wsi Murowana ... (obecnie na terenie Białorusi). Bitwa zakończyła się zwycięstwem sił polskich. (9)

29. Akcja – nieudana akcja Armii Krajowej, przeprowadzona 11 lipca 1944 w Krakowie przez oddział KG Armii Krajowej przeciwko SS-Obergruppenführerowi, Wyższemu Dowódcy SS i Policji w Generalnym Gubernatorstwie i jednocześnie sekretarzowi stanu w Generalnym Gubernatorstwie i zastępcy Hansa Franka (Wilhelm ...). Został on skazany na śmierć wyrokiem Kierownictwa Polski Podziemnej za bezwzględne represje i masowe zbrodnie na Polakach i Żydach. Zamach, mimo iż został starannie przygotowany, nie udał się, gdyż ostrzelany samochód zdołał uciec z miejsca zdarzenia. SS-Obergruppenführer został tylko ranny, zginęło natomiast kilku towarzyszących mu Niemców. (5)

4. ARMIA KRAJOWA NA MONETACH I MEDALACH

Przez prawie ćwierć wieku żołnierzy i dowódcy Armii Krajowej byli uznawani za wrogów Polski. Oficjalne uczczenie ich na monetach i medalach było niemożliwe przez prawie 40 lat. Medalierstwo jest bez wątpienia ciekawą formą utrwalania treści historycznych i swoistą formą przekazywania informacji o naszej przeszłości. Podobnie jak fotografia medal jest trwałą i piękną pamiątką materialną, w której zastrzymana i zachowana zostaje treść związana z konkretnym wydarzeniem, postacią, obiektem itp. Jest on wykonywany w znacznej liczbie egzemplarzy, co daje nadzieję na jego przetrwanie i zachowanie dla przyszłych pokoleń. Podobną rolę spełniają monety z treściami historycznymi, przy czym ich zasięg jest nieporównywalnie większy ze względu na często kilkuset tysięczne lub większe nakłady.⁷

Poziomo

2. Medal „60 lat Polskiego Państwa
..... Emitent Światowy
Związek Żołnierzy Armii Krajowej.
1999. (11)

3. Moneta 10 zł. 45. rocznica śmierci
gen. Augusta Emila
..... 1998. (9)

5. Medal z okazji 25. rocznicy wybuchu
Powstania Warszawskiego i bitwy
o Monte Cassino. Emitent Polsko-
..... Towarzystwo
Numizmatyczne. Założenia projek-
towe: Wincenty Gawron. Projekt:
J.S. Wykonawca: Mennica w Chica-
go 1969. (12)

⁷ Przy układaniu krzyżówki wykorzystano m.in. stronę p. Jacka Bucińskiego: Armia Krajowa, Powstanie Warszawskie – Medale i Plakiety pamiątkowe – <http://myvimu.com/collection/15581119> oraz przysłane przez autora zdjęcia o wyższej jakości.

4. ARMIA KRAJOWA NA MONETACH I MEDALACH

6. Medal „..... – Generał Dywizji Stefan Grot-Rowecki”. Emitent Szkoła Podstawowa nr 9 w Warszawie. Projekt: Adam Siemaszko. Wykonawca: MP, 1984. (4)

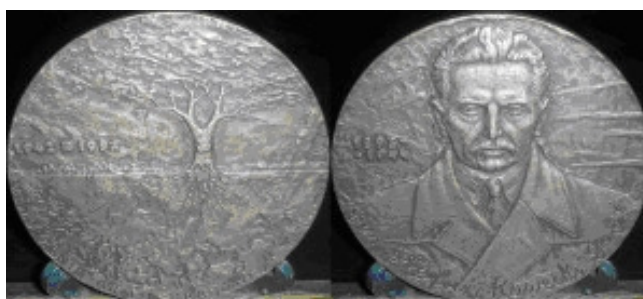
7. Medal wybity z okazji 37. rocznicy Powstania Warszawskiego. Emitent Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne (.....) Oddział Warszawa. Projekt: Józef Markiewicz-Nieszcz. Wykonawca: MP, 1981. (5)

10. Medal XX Powstania Warszawskiego. Emitent Miasto Stołeczne Warszawa – Warszawski Ośrodek Sportu i Rekreacji. Projekt: autor nieznany. Wykonawca: Odlewnia KULEJ, Kłobuck 2010. (5)

11. Medal z okazji 50. rocznicy utworzenia Armii Krajowej. Projekt: Tadeusz Wykonawca: MP, 1992. (11)

4. ARMIA KRAJOWA NA MONETACH I MEDALACH

13. Moneta 2 zł. Z okazji 100. rocznicy urodzin Jana 2014. (9)

18. Medal Fundacja Warszawa Emitent: Fundacja Warszawa Walczy. Projekt: Hanna Roszkowicz-Tokarska. Wykonawca: MP, 2000. (6)

24. Moneta 200 000 zł. Generał Tadeusz Komorowski ps. „.....”. 1991. (3)

25. Moneta 200 000 zł. Generał Leopold Okulicki ps. „.....”. 1991. (11)

26. Moneta 10 zł. 65 rocznica Powstania Warszawskiego, Kamil 2009. (9)

4. ARMIA KRAJOWA NA MONETACH I MEDALACH

27. Moneta 2 zł. 60
Powstania Warszawskiego. 2004.
(8)

28. Moneta 50 zł. Profil
Wodza i Pre-
miera RP gen. Władysława Sikor-
skiego. 1981. (10)

Pionowo

1. Medal z okazji XXXV rocznicy
śmierci majora „Ponurego” Jana
..... Projekt: Katarzy-
na Piskorska. Wykonawca: Teodor
Kawecki – Gdynia 1979. (7)

2. Moneta 20 zł. 70. rocznica Powsta-
nia
Warszawskiego, 1944 Obywatele.
2014. (8)

4. Medal Wojciech
27. Wołyńska Dywizja Piechoty Ar-
mii Krajowe. Projekt: Witold Korski.
Wykonawca: nieznany, 1974. (8)

4. ARMIA KRAJOWA NA MONETACH I MEDALACH

8. Moneta 200 000 zł. Generał Michał Tokarzewski-Karaszewicz ps. „.....”. 1991. (6)

9. Moneta 2 zł. 70. rocznica utworzenia Państwa Podziemnego. 2009 (9)

12. Moneta 10 zł. 65 rocznica Powstania Warszawskiego, Tadeusz 2009. (5)

14. Medal Generał Brygady Leopold Emitent ZPW – Bydgoszcz. Założenia projektowe: Zdzisław Abramek. Projekt: Stanisława Wątróbska-Frindt. Wykonawca: MP, 1990. (8)

15. Moneta 10 zł. 70. rocznica Polskiego Państwa Podziemnego. 2009. (10)

4. ARMIA KRAJOWA NA MONETACH I MEDALACH

16. Medal z okazji 55-lecia Powstania Warszawskiego / 60-lecia Szarych Szeregów. Emitent Środowisko kombatantów z
Projekt: nieznany. Wykonawca: nieznany, 1989. (7)

17. Medal z okazji 60 rocznicy wybuchu Powstania Warszawskiego. Projekt i wykonanie: Robert 2004. (8)

19. Medal Bohaterom Powstania Warszawskiego – na budowę Pomnika Powstania Warszawskiego. Emitent: Społeczny Komitet Budowy Pomnika Powstania Warszawskiego. Projekt: Stanisław Sikora. Wykonawca: MP, 1983, 1984, 1988. (8)

20. Moneta 10 zł. 60. rocznica Warszawskiego. 2004. (9)

4. ARMIA KRAJOWA NA MONETACH I MEDALACH

21. Medal – VII Obwód Armii Krajowej-Legionowo. Emitent Szkoła Podstawowa nr 7 im. VII Obwodu AK „Obroża” w Legionowie. Pomysłodawczynią jest Pani dyrektor szkoły Nina Kreto-wicz. Autorem awersu jest Pani Ma-rzena Cieszkowska nauczycielka plastyki w Szkole Podstawowej nr 7. Autorem rewersu jest uczeń szkoły.

Wykonawca: nieznany. Medale wykonał rodzic jednego z uczniów szkoły w przydomowym warsztacie. 1994. (6)

22. Medal z okazji 25. rocznicy wybu-chu Powstania Warszawskiego. Emitent Koło Żołnierzy AK-..... Projekt Andrzej K. Bobrowski. Wykonawca: niezna-ny, 1969. Jest to wersja produko-wana w Polsce w drugim obiegu, w konspiracji przed władzą ludową. W Londynie był produkowany z innych materiałów. (6)

23. Medal – Major Hieronim Dekutowski. Projekt: Sta-nisław i Jędrzej Żwiruk. Wykonawca: Wiesław Kulej, Kłobuck 2011. (6)

5. ARMIA KRAJOWA NA ZNACZKACH POCZTOWYCH

Znaczek pocztowy służy dobrze od prawie dwustu lat, chociaż przydaje się już coraz rzadziej. Zbieranie znaczków rozwija wyobraźnię, inspiruje do poszukiwań i poznawania historii. Niniejsza krzyżówka dotyczy kolekcji tematycznej znaczków poświęconych Armii Krajowej. Obejmuje znaczki wydane przez: Rząd RP podczas wojny, organizacje Polskiego Państwa Podziemnego, Poczta Polską po zakończeniu wojny oraz różne organizacje po wprowadzeniu stanu wojennego 13 grudnia 1981. Te ostatnie przedstawiały dotąd nieznaną lub zakłamaną fragmenty polskich dziejów, duża ich część została poświęcona Armii Krajowej.

Poziomo

2. Dowódcy Polski Walczącej w latach II Wojny Światowej
Gen. Stefan Rowecki „Grot” 1895-1944;
Gen Leopold Okulicki „Niedźwiadek” 1898-1946;
Gen. Michał Tokarzewski-Karaszewicz

„Doktor” 1893-1964; Gen. Tadeusz Komorowski „Bór” 1895-1966. Wydawca: Poczta Solidarności „Ziemia Puławska”, 1984. (6)

7. Wydanie 15 grudnia 1941 przez Rząd RP. Seria 8 znaczków „..... dokonane przez Niemców w Polsce” i „Wojsko polskie w Wielkiej Brytanii”. Numery: A338-H338. (11)

8. Seria
(słownie) znaczków wydana 20 listopada 1992 roku. Przedstawia żołnierzy AK. Projekt: Janusz Wysocki. Numery: 3265-3266. (5)

10. Wydany 1 sierpnia 1994, w 50. rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego. Przedstawia metalowego orzełka z żołnierzy Wojska Polskiego przepasanego wstążką. Projekt: Yakub Erol – polski grafik tureckiego pochodzenia. Numer: 3352. (6)

5. ARMIA KRAJOWA NA ZNACZKACH POCZTOWYCH

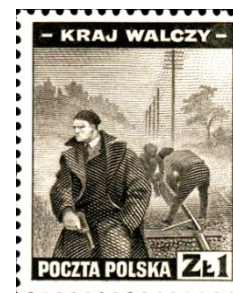
12. Seria (słownie) znaczków wydana 20 grudnia 1991. Przedstawia dowódców Armii Krajowej: Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza, Kazimierza Sosnkowskiego, Stefana Roweckiego, Tadeusza Komorowskiego, Leopolda Okulickiego. Projekt: Stefan Małecki. Numery: 3204-3208. (6)

13. Wydawca: Poczta Solidarności, 1989. (8)

15. Wydanie 1 listopada 1943 przez Rząd RP. Seria 8 znaczków „..... siły zbrojne w walce z Niemcami”. Numery: I338-O338. (7)

17. W obiegu od 15 września 1993, poświęcony Cichociemnym żołnierzom AK. Przedstawia samolot oraz czasie spadochronów. Projekt: Maciej Jędrzyk. Numer: 3319. (7)

19. W obiegu od 14 lutego 2012, z okazji 70. rocznicy powołania Armii Krajowej. Przedstawia AK na tle fragmentu fotografii żołnierzy AK oczekujących na zrzut. Pojekt: Marzanna Dąbrowska. Numer: 4398. (7)

5. ARMIA KRAJOWA NA ZNACZKACH POCZTOWYCH

20. Blok upamiętniający Komendantów Głównych AK. Wydawca: Solidarność Ziemi , 1986. (8)

23. Seria znaczków – 50 lat walki o niepodległość AK – Armia Krajowa; ZWZ – Związek Walki Zbrojnej; PW – Polska Walcząca; SZP – Służba Zwycięstwu Polski; KPN – Polski Niepodległej; WIN – Wolność i Niezawisłość. Wydawca: Poczta KPN, 1989. (12)

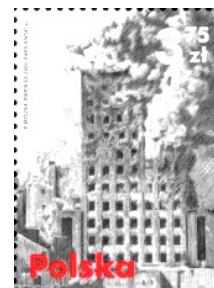
24. Wydanie 3 lutego 1945 przez Rząd RP. Numer: U338. Wydanie z dopłatą na rzecz sierot po powstańcach Warszawy. (11)

5. ARMIA KRAJOWA NA ZNACZKACH POCZTOWYCH

Pionowo

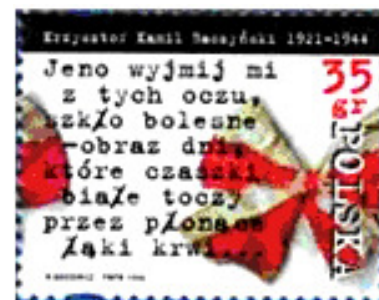
1. Wydany 1 sierpnia 2009, w 65. rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego. Przedstawia warszawski budynek trafiony niemieckim pociskiem. Projekt: Paweł Myszka. Numer: 4287. (11)

2. Wydany 1 sierpnia 1964, w 20. rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego. Przedstawia sylwetki powstańców. Projekt: Ryszard Dudzicki. Numer: 1365. Jest to wydany po wojnie polski znaczek poświęcony AK. (8)

3. Wydany 22 stycznia 1996, w 75. rocznicę urodzin Krzysztofa Kamila Przedstawia fragment wiersza poety „Niebo złote ci otworzę”. Projekt: Maciej Buszewicz. Numer: 3423. (12)

4. Znaczek przedstawiający dowódców AK: Jana Mazurkiewicza (ppłk „Radosław”); Jana Szypowskiego (ppłk „Leśnik”); Bernarda Zakrzewskiego (por. „Hipolit”); Tadeusza Pełczyńskiego (gen. „Grzegorz”); Stanisława Thuna (ppłk „Leszcz”); Konrada Zielińskiego (płk „Karola”); Leopolda Okulickiego (gen. „Niedźwiadek”); Antoniego Sanojcę (płk „Kortum”); Józefa Koczwarę (płk „Zbigniew”); Kazimierza Plutę-Czachowskiego (płk „Kucaba”); Ludwika Muzyczkę (ppłk „Benedykt”); Józefa Szostaka (płk „Filip”); Tadeusza Komorowskiego (gen. „Bór”); Kazimierza Iranka-Osmeckiego (płk „Heller”); Jana Rzepeckiego (płk „Prezes”). Wydawca: Poczta (skrót), 1988. (3)

5. ARMIA KRAJOWA NA ZNACZKACH POCZTOWYCH

5. Wydany 21 października 1999. Przedstawia tragizm bohaterów Polski Projekt: Tomasz Bogusławski. Numer: 3648. (9)

6. Wydany 30 grudnia 1991 z okazji 80 lat harcerstwa w Polsce. Przedstawia harcerza Szarych w Powstaniu Warszawskim. Projekt: Michał Piekarski. Numer: 3212. Wchodzi wraz z trzema innymi w skład serii. (8)

9. ppłk M. Kalenkiewicz ps. „Kotwicz” – poległ w bitwie pod Surkontami 21 sierpnia 1944; kpt. F. Cieplicki ps. „Hatrak” – poległ w bitwie pod Surkontami 21 sierpnia 1944; rtm. J. Skrochowski ps. „Ostroga” – poległ w bitwie pod Surkontami 21 sierpnia 1944; ppor. Adam Krasieński ps. „Szczur” – zginął w łagrze w Krasnojarskim Kraju 1945; gen. bryg. L. Okulicki ps. „Niedźwiadek” – zginął w więzieniu moskiewskim. Wydawca: Kresowa Oficyna Podziemna Poczta Polowa Solidarności, 1986. (11)

11. Znaczek przedstawiający ostatniego Komendanta Głównego AK. Wydawca: Poczta Polska (skrót) Wrocław, 1986. (3)

14. W obiegu od 26 marca 1993, wydany z okazji 50. rocznicy akcji Szarych Szeregów pod Przedstawia budynek Arsenału oraz godło Szarych Szeregów. Projekt: Andrzej Szczepaniak. Numer: 3290. (9)

5. ARMIA KRAJOWA NA ZNACZKACH POCZTOWYCH

16. Blok upamiętniający dowódców AK. Wydawca Poczta Solidarność, 1986. (9)

18. W lutym 1943 Organizacja Miecz i Pług wydała serię 3 znaczków do opłaty przesyłki „Monitora Polskiego”. (7)

21. W obiegu od 24 kwietnia 2014, wydany z okazji 100. rocznicy urodzin Jana Projekt: Agata Tobolczyk. Numer: 4524. (9)

22. Wydany 1 sierpnia 1984, w 40. rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego. Przedstawia żołnierzy plutonu „Torpeda” (z baonu „Miotła”) po wyjściu raniem 31 sierpnia 1944 z kanału (Nowy Świat/Warecka), po nieudanym nocnym „desancie kanałowym” na pl. Bankowym. Z odkrytą głową i rękemem – „Tygrys” (Bogdan Ostrowski), który poległ później na ul. Książęcej. Znaczek tworzy serię wraz z (słownie) innymi przedstawiającymi: grupę powstańców na zbiorce, harcerza-powstańca oraz opatrywanie rannych. Projekt: Wojciech Freudenreich. Numer: 2784. (6)

6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH

Polska samoobrona na Wołyniu miała na celu zapewnić obronę przed masowymi mordami Polaków przez ukraińskich nacjonalistów, była realizowana przez zgrupowania polskiej ludności cywilnej i oddziały Armii Krajowej (ataki wyprzedzające, szkolenia, przychodzenie z odsieczą). Początki polskiej samoobrony na tym terenie datują się na przełom lat 1942/1943. Na Wołyniu powstało ponad 100 ośrodków samoobrony. Podobne zgrupowania powstały w byłych województwach II RP: lwowskim, stanisławowskim (Podkarpacie) i tarnopolskim (zachodnia część geograficznej krainy Podola). Do czasu wejścia Armii Czerwonej przetrwało tylko 10 ośrodków samoobrony.

Poziomo

1. Powstańcza Armia (UPA) – formacja zbrojna stworzona przez frakcję banderowską Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów pod koniec 1942 roku, kierowana przez OUN-B. Działała głównie na Wołyniu, w Małopolsce Wschodniej i na terenie na zachód od Linii Curzona. UPA jest współodpowiedzialna wraz z Organizacją Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) za zorganizowanie i przeprowadzenie ludobójstwa na polskiej ludności cywilnej. Kulminacja mordów przypadła na 11 lipca 1943, niedługo po wydaniu przez Dmytra Klaczkińskiego tajnej dyrektywy dowództwa UPA – „Piwnicz” w sprawie przeprowadzenia wielkiej akcji likwidacji polskiej ludności męskiej w wieku od 16 do 60 lat. W mordach dokonywanych z dużym okrucieństwem uczestniczyła również ukraińska ludność cywilna. W lipcu 1943 celem napadów stało się co najmniej 530 polskich wsi i osad. Wymordowano wówczas 17 tys. Polaków. Kolejne nasilenia ataków przypadły na sierpień i Boże Narodzenie 1943. Polska ludność przetrwała jedynie w dużych miastach i w ośrodkach samoobrony. (9)
4. – placówka samoobrony w tej miejscowości, dowódca plut. rezerwy Jan Borowski. Na polach przedzielających dwie części kolonii wykopano ziemne umocnienia zwane „bunkrami”, w których w razie ataku miała chronić się ludność. Podobne placówki powstały w innych miejscowościach ośrodka – Perespie, Parośli i Wydymierze. Wieczorem 30 lipca 1943 oddziały UPA podległe Iwanowi Łytwyńczukowi „Dubowemu” przeprowadziły skoncentrowany atak na polskie miejscowości. Oddziały polskiej samoobrony stawiały opór. Jedną z pierwszych zaatakowanych miejscowości była Perespa. Napastnicy uzbrojeni w widły, piki, siekiery i niekiedy w broń palną, podpalali budynki i zamordowali około 15-20 Polaków, którzy nie schronili się w bunkrach. Samoobrona ze środka wsi ostrzeliwała napastników. Szacuje się, że w atakach w dniu 30 lipca 1943 oddziały UPA zabiły łącznie około 100 osób. Dzięki działaniom ośrodka samoobrony udało się ocalić większość polskiej ludności cywilnej skupionej w ośrodku. Jednak w wyniku podpaleń oraz grabieży Polacy zostali pozbawieni domostw i środków utrzymania. Zmusiło to samoobrony wraz z ludnością do wycofania się ku stacjom kolejowym na linii Kowel-Sarny, skąd Niemcy natychmiast wywieźli ich na roboty przymusowe. (9)

6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH

8. (powiat Buchacz, województwo Tarnopolskie) – po zabiciu ks. Kraśnickiego przez nacjonalistów ukraińskich (7 grudnia 1943) odbyło się zebranie mieszkańców, którzy powołali samoobronę z oficerem rezerwy Wojciechem Zielińskim na czele. Na każdej ulicy wyznaczono jeden budynek na tzw. wartownię. Wartownicy cały czas patrolowali teren. Dysponowali tylko bronią białą (kosy, szable, bagnety, siekiery itp.), ewentualnie ukrytą bronią palną. Połowa domowników w każdym domu miała czuwać a połowa odpoczywać, śpiąc w ubraniach. Ustalono sygnały alarmowe w postaci bicia w kotły i szyny kolejowe. Dzięki tym środkom ostrożności podczas okupacji niemieckiej banderowcy nie napadli na wieś. (9)
9. – wieś, w której w 1943 roku powstał silny ośrodek samoobrony, dzięki bliskiej współpracy z oddziałem por. Kazimierza Filipowicza ps. „Korda” z 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty, mieszkańcy Rymacz oraz sąsiedniej wsi Jagodzin, uniknęli zagłady z rąk ukraińskich nacjonalistów. Na terenie cmentarza parafialnego na wschód od stacji kolejowej Jagodzin znajduje się odrestaurowany w 1994 roku cmentarz żołnierzy 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty, na którym spoczywa około 150 osób poległych w kwietniu 1944 roku. (7)
14. Michał , ps. „Kawa”, „Wieśniak”, „Sokół”, „Osiecki” (ur. 5 października 1915 w Izdebkach, zm. 20 września 1983 w Lublinie) – żołnierz Września 1939, oficer Armii Krajowej i cichociemny. Dowódca oddziału liczącego około 120 partyzantów. Przerzucony w nocy z 1 na 2 września 1942 do okupowanej Polski. W dniu 18 stycznia 1943 brał udział w brawurowej akcji uwolnienia grupy dywersyjnej Wachlarza z więzienia w Pińsku. Od lata 1943 już pod pseudonimem „Sokół” walczył w obronie polskiej ludności Wołynia przed UPA. 10 listopada 1943 został ranny i był leczony konspiracyjnie w Kowlu. Od lutego 1944 był dowódcą I batalionu 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK, z którą przeszedł jej cały szlak bojowy do rozbrojenia w Skrobowie na Lubelszczyźnie 25 lipca 1944. Po rozbrojeniu ukrywał się pod nazwiskami Wojdanowski, Gawlikowski. Aresztowany 28 listopada 1944 w Lublinie. Skazany na 10 lat, więziony na Zamku w Lublinie i we Wronkach. Uwolniony 19 września 1945 na mocy amnestii. Inwigilowany przez UB do końca życia. Zmarł podczas pracy nad monografią 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK, która ukazała się pośmiertnie w 1986. (7)
15. Franciszek Konstanty , ps. „Gzyms”, „Jan Konstanty Kobudziński”, „Marek Korajski” (ur. 29 stycznia 1916 w Wyskoci – zm. 4 listopada 1980) – oficer Armii Krajowej, cichociemny. Dowódca oddziału liczącego około 80 partyzantów. W nocy z 3 na 4 marca 1942 został zrzucony pod Wyszko-
wem, otrzymał przydział do organizacji dywersyjnej „Wachlarz” i został skierowany na 2 odcinek (główny kierunek działania na osi Równe – Kijów). Spowodował wysadzenie dwóch transportów kolejowych pod Szepietówką i Berdyczowem. Dnia 29 lipca przystąpił do formowania Oddziału Partyzanckiego „Gzyms” i rozpoczął działania partyzanckie w rejonie Szepietówka – Sławuta – Ostróg nad Horyniem. Głównym celem tych działań była ochrona polskiej ludności przed represjami ze strony UPA. Dnia 16 stycznia 1944 poprowadził oddział na zarządzoną koncentrację 27. Dywizji Piechoty AK, wykonując rajd z lasów krzemienieckich poprzez Beresteczko – Pańską Dolinę – Zamłyńie – Kisie-

6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH

lin – Twerdyń do Kupiczowa, dokąd przybył 16 lutego na czele 82 żołnierzy. W dniu 6 sierpnia 1944 został aresztowany w Otwocku przez radzieckie organy bezpieczeństwa, wywieziony i internowany. Przebywał w Związku Radzieckim, kolejno w Charkowie, Riazaniu i Griazowcu, gdzie podjął nieudaną próbę ucieczki. Wrócił do Polski w czerwcu 1948. (7)

16. Wieś położona w powiecie rohatyńskim województwa stanisławowskiego, której mieszkańcy zostali zamordowani w nocy z 17 na 18 lutego 1944 przez sotnię UPA „Sirmancy” pod dowództwem Dmytra Karpenki „Jastruba”. We wsi istniała samoobrona uzbrojona w broń białą, pełniąca warty ostrzegające przed napadami. W nocy z 17 na 18 lutego 1944 wieś została otoczona i zaatakowana przez oddział UPA i lokalną bojówkę OUN. W wyniku ostrzału pociskami zapalającymi we wsi wybuchły pożary; spłonęło 180 gospodarstw. Polaków zabijano bez względu na płeć i wiek przy użyciu siekier i noży, do uciekających strzelano. Część zabitych zginęła w płonących budynkach, część zamarła, ukrywając się w bieliznie na polach. Ustalono 127 nazwisk ofiar. Ocenia się, że w wyniku napadu zginęło około 200 Polaków, 27 osób zostało rannych. Według raportu UPA zabito 330 ludzi, w tym 295 mężczyzn, 30 kobiet i 5 dzieci, strat własnych nie odnotowano. Dzień po zbrodni do wsi przyjechali Niemcy i zabrali ocalałych mieszkańców do Rohatyna. (10)

18. Huta (pow. Buczacz woj. Tarnopolskie). Przyczyną organizowania grup samoobrony w osiedlach położonych na prawym brzegu Słuczy (tzw. Zasłuczu) na Wołyniu były nasilające się w lutym 1943 napady Ukraińców na Polaków oraz niemieckie pacyfikacje z udziałem policji ukraińskiej. Grupy te zostały podporządkowane jednolitemu dowództwu z oficerem KOP por. Leonem Osieckim na czele. Samoobrona liczyła w sumie ok 100 członków ochraniających szereg miejscowości. Pierwszy atak na ośrodek samoobrony UPA przeprowadziła na początku czerwca 1943. Udało się go odeprzeć przy wsparciu oddziału partyzantki sowieckiej ze zgrupowania kpt. Szytowa. 7 lipca 1943 ośrodek stracił por. Osieckiego, porwanego i zamordowanego przez partyzantów sowieckich ze zgrupowania płk NKWD Dmitrija Miedwiediewa. 15 sierpnia 1943 do ośrodka przybył 200-osobowy oddział partyzancki AK por. Władysława Kochańskiego „Bomby”, cichociemnego, który przyłączył się do samoobrony i przebywał tam do grudnia 1943. W krótkim czasie oddział „Bomby” urósł liczebnie do ok. 500 ludzi i stoczył szereg potyczek z UPA. W pobliżu tej miejscowości była zlokalizowana miejscowość Huta Nowa. W pobliżu tej wioski w 1943 roku rozegrała się bitwa niemieckich wojsk (piechota, czołgi, a nawet lotnictwo) z banderowcami. Według niektórych mieszkańców było to mistrzowskie posunięcie kapelana AK ks. Antoniego Kanii ps. „Ketlin”, proboszcza parafii Huta Nowa, który napuścił Niemców na ukrywających się i organizujących w lasach dużą bazę banderowców i bulbowców. Walki trwały 3 dni. (5)

6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH

22. – miejscowość w okolicy Krzemieńca, w której placówkę samoobrony zorganizowano w marcu 1943. Ponieważ zabudowania wsi były rozrzucone na dużym obszarze, stworzono dwa bastiony obronne – pierwszy w murowanej szkole na wzniesieniu, a drugi po zachodniej stronie wsi, w składającym się z kilku murowanych budynków gospodarstwie Niewińskich. Stanowiska ogniowe mieściły się w schronach i bunkrach, które połączono rowami. Dowództwo samoobrony w szkole sprawowali członkowie konspiracji ZWZ-AK – Franciszek Mytkowski ps. „Ułan” i Marcin Mysłowski ps. „Sołtys”. Obroną zachodniego odcinka dowodził Jan Niewiński ps. „Sokół”. W czerwcu 1943 AK przysłała do wsi wachm. Henryka Butyńskiego ps. „Kobryń”, który objął dowództwo nad całością obrony. 5 sierpnia 1943 przed północą wieś została otoczona i zaatakowana przez siły UPA, mające wsparcie okolicznych Ukraińców. Po około czteroipółgodzinnej walce atak został odparty. 20 lutego 1944 oddział UPA próbował podstępem dostać się do wsi, podając się za oddział partyzantki radzieckiej. Jednak dzięki postawie Jana Niewińskiego, który wbrew doradcom nie wpuścił rzekomych partyzantów sowieckich do wsi, Rybcza ocalała. Upowcy odmaszerowali w stronę Wiśniowca, gdzie dokonali zbrodni na bezbronnej polskiej ludności. 5 marca 1944 w okolicy pojawiły się wojska sowieckie, co oznaczało koniec stanu oblężenia. Część mężczyzn zaciągnęła się do polskiego wojska (berlingowców). Jeszcze 9 kwietnia 1944 członkowie UPA porwali jadących do Katerburga Franciszka Mytkowskiego i Marcina Mysłowskiego, których później zamordowali we wsi Willa. (6)
23. (powiat Przemyślany, województwo Tarnopolskie) – miejscowym oddziałem AK dowodził rtm. „Głóg”. Już od początku 1943 roku dowództwo AK wyznaczyło warty, których zadaniem była obserwacja banderowców. Wieś liczyła wówczas ok. 3 tys. mieszkańców, w tym około tysiąc uchodźców z Wołynia. 2 lutego 1944 silna hanaczowska samoobrona z trudem odparła atak UPA. Banderowcy spalili 70 gospodarstw, zabili 110 osób. Od 10 lutego oddziałem AK dowodził por. Jastrzębski „Strzała”. Po napadzie przystąpiono do budowy umocnień i tworzenia „trójkąta obronnego” (kościół-szkoła-klasztór). Rozciągnięto zasieki z drutu. Dzień i noc mężczyźni pełnili warty. 9 kwietnia UPA ponownie zaatakowała wieś. Szturm został odparty kosztem 66 zabitych (wliczając ludność cywilną). Obroną dowodził już kpt. „Julian”. Mimo zwycięstwa znaczna część wsi uległa spaleni. Po tym napadzie przez cały kwiecień trwała ewakuacja mieszkańców do innych miejscowości. Na początku maja 1944 we wsi zostało ok. 60 obrońców oraz 110-140 cywilów, którzy nie mogli bądź nie chcieli jej opuścić. Miejscowi akowcy nie ograniczali się do samoobrony, przeprowadzali również antyniemieckie akcje dywersyjne. 2 maja 1944 dwie kompanie SS, żandarmeria i Gestapo z 3 czołgami, działami i granatnikami przeprowadziły we wsi akcję pacyfikacyjną. Wobec takiej przewagi wroga akowcy ograniczyli się do prób przebicia z okrażenia lub ukrycia w zamaskowanych bunkrach. Zginęło 16 polskich żołnierzy i ok. 30 cywilów, wieś została całkowicie zniszczona. (8)

6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH

24. Władysław, ps. „Jastrząb” (ur. 1910 w Jeżewie koło Sierpca, zm. 31 sierpnia 1995) – oficer rezerwy Wojska Polskiego, por. Armii Krajowej, dowódca oddziału partyzanckiego na Wołyniu, z zawodu nauczyciel. Jedną z pierwszych akcji bojowych oddziału por. „Jastrzębia” był uprzedzający atak na dwie sotnie UPA przygotowujące się do zaatakowania Zasmyk. 31 sierpnia 1943 rano, korzystając z zaskoczenia, rozproszono przeciwnika kwaterującego w miejscowości Gruszówka, zadając mu straty rzędu kilkunastu zabitych. Oddział „Jastrzębia” stracił 3 ludzi – 1 zabitego i 2 rannych. W następnych miesiącach oddział dokonywał ewakuacji Polaków do bazy w Zasmykach i brał udział w walkach z UPA w obronie ludności polskiej. Na początku października 1943 urządził demonstracyjny przemarsz przez tereny opanowane przez nacjonalistów ukraińskich. 5 października 1943, wspólnie z oddziałem AK Kazimierza Filipowicza „Korda”, dokonał odwetowego ataku na ukraińskie wsie Połapy i Sokół, których mieszkańcy uczestniczyli w rzeziach polskich miejscowości w powiecie lubomelskim. W listopadzie 1943 bronił czeskiego Kupiczowa zaatakowanego przez UPA. (10)
25. Oddział samoobrony Ziemi Wileńskiej AK – sformowany został na przełomie listopada i grudnia 1944 na podstawie rozkazu komendanta Okręgu Wileńskiego AK ppłk. Juliana Kulikowskiego (ps. „Ryngraf”) z byłych żołnierzy Oddziału Rozpoznawczego Komendy Okręgu oraz III i IV batalionu 77. Pułku Piechoty AK. Pod dowództwem rtm. Władysława Kitowskiego (ps. „Orlicz”) działał w rejonie na południowy-wschód od Wilna. Patrowano teren, starano się chronić polski stan posiadania, karano chłostą przedstawicieli administracji sowieckiej szczególnie dających się we znaki polskiej ludności i konfidentów. Utworzono nową siatkę konspiracyjną, która zastąpiła wykorzystywaną podczas okupacji niemieckiej. Oddział był intensywnie tropiony przez NKWD. Wobec kurczących się możliwości kontynuowania walki na wileńszczyźnie 24 stycznia 1945 zapadła decyzja marszu „do Polski”. 2 lutego we wsi Rowiny pod Koreliczami oddział został otoczony przez silne formacje NKWD. W walce poległo lub zostało dobitych na polu walki 52 żołnierzy, do niewoli dostało się 25 (w tym 4 sanitariuszki). Otrzymali oni wyroki po 10-20 lat łagru; po 1956 roku połowa wróciła do Polski. Reszta oddziału różnymi drogami przedarła się na białostocką. Część żołnierzy w latach następnych uczestniczyła w walkach z władzą komunistyczną w Białostockiem. (7)
26. (powiat Złoczów, województwo Tarnopolskie) – pod dowództwem żołnierza AK Marcina Barabasa ps. „Soplica” działała tam silna samoobrona, do której ściągali uchodźcy z innych wsi. Łącznie z mieszkańcami wsi mogło ich być do 5 tys. Teren wsi podzielono na 136 odcinków obronnych. Wykopano sieć rowów strzeleckich i obronnych, dla ludności pobudowano schrony. UPA napadała na miejscowość trzykrotnie. Największy napad został odparty w nocy z 9 na 10 kwietnia 1944, zginęło 19 obrońców wsi i kilkudziesięciu upowców. Wieś udzielała pomocy partyzantom sowieckim. Nie mogąc sobie poradzić z wsią, nacjonaści ukraińscy sprowadzili na nią pacyfikację SS „Galizien”, w której spalono połowę gospodarstw i rozstrzelano 26 osób. Niemcy aresztowali ok. 200 mężczyzn, których przez 3 dni trzymano w miasteczku Pomorzany – po zwolnieniu z aresztu manifestacyjnie wrócili do wsi. (5)

6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH

27. Dolina w powiecie dubieńskim – miejsce powstania pierwszego większego ośrodka polskiej samoobrony, dowodzonego przez Apolinarego Oliwę. Współdziałała z samoobroną w Przebrażu. Dotrwała do chwili wejścia Armii Czerwonej. (6)
28. samoobrony – pojedyncze polskie osiedle (wieś bądź kolonia) strzeżone przez grupę samoobrony. Grupy te współpracowały niekiedy z oddziałami partyzanckimi. Powstawały we wsiach z dużą przewagą polskiej ludności, rzadziej tam, gdzie Polacy byli mniejszością. Ludność polska w takich wsiach była najczęściej bezbronna. (8)

Pionowo

2. Podstawowa jednostka bojową UPA, która dzieliła się na trzy czoty (plutony), te zaś na trzy roje (drużyny). W roju występowały zazwyczaj dwa łanki (sekcje). Łanka liczyła od 4 do 6 żołnierzy. Rój liczył 8-12 osób. Uzbrojenie roju składało się z ręcznego karabinu maszynowego, 2-3 pistoletów maszynowych, pozostali uzbrojeni byli w karabiny. (6)
3. Huta i Wyrki – ośrodek samoobrony, w którym na początku lipca 1943 znajdowało się w sumie ok. 5 tys. osób. 16 lipca 1943 siły UPA wspierane przez chłopów ukraińskich z SKW przyspuściły zmasowany atak na ośrodek samoobrony wieczorem 16 lipca 1943. Szacuje się, że w wyniku pierwszego uderzenia UPA zginęło około 300 osób. Rankiem 17 lipca 1943 UPA przyspuściła atak na Hutę. Falowe natarcia upowców i uzbrojonego chłopstwa w liczbie kilku tysięcy z trudem odpierano. Podjęto decyzję o ewakuacji i przebijaniu się przez pierścień oblężenia na odcinku północnym w kierunku linii kolejowej Kowel-Sarny oraz bazy samoobrony w Antonówce. Przez noc uformowano kolumnę wozów i załadowano na nie kobiety, dzieci, chorych i rannych oraz część dobytku. Część taboru pod wpływem paniki ruszyła w stronę Wyrki, gdzie została zaatakowana przez UPA i zawróciła. Zginęło około 100 osób. Nad ranem 18 lipca 1943 wszystkie siły samoobrony zaatakowały na odcinku północnym, odrzucając siły UPA na boki. W powstały korytarz wdarła się 3-kilometrowa kolumna wozów i pieszych. Dzięki gęstej mgłę udało się uniknąć ostrzału przeciwnika i ofiar wśród uciekinierów. Po wydostaniu się kolumny z kotła, jej koniec obsadzili żołnierze samoobrony, odrzucając ukraiński pościg. Po przebyciu około 20 km i dotarciu do stacji kolejowych na linii Kowel-Sarny część ludności została załadowana przez Niemców do wagonów kolejowych i wywieziona na roboty do Rzeszy. Pozostali dotarli do Wydymeru pod Włodzimiercem, skąd rozjechali się do Antonówki, Kowla, Sarn i Przebraża. (9)

6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH

5. placówki samoobrony – placówki samoobrony tworzone samorzutnie od stycznia 1943 w polskich wioskach, koloniach i osadach zagrożonych napadami nacjonalistów ukraińskich. Organizowali je m.in. ludzie mający przeszkolenie wojskowe: rezerwiści Wojska Polskiego, członkowie przedwojennego Związku Strzeleckiego, oficerowie i podoficerowie rezerwy; niestety po sowieckich aresztowaniach i wywózkach lat 1939-1941 było ich niewielu. Potrafili zorganizować w placówkach służbę i zapewnić ochotnikom minimum szkolenia. Część z nich należała równocześnie do struktur AK i po mobilizacji formacji AK w ramach akcji „Burza” walczyli w ich szeregach; m. in. stanowili znaczący odsetek żołnierzy Wołyńskiej 27. Dywizji Piechoty AK. Placówki z reguły nie współpracowały ze sobą, a zasadniczym ich problemem był brak dostatecznej ilości broni i amunicji. Obsada placówki liczyła zwykle od kilkunastu do kilkudziesięciu słabo uzbrojonych ludzi. Służba polegała na pełnieniu wart i patrolowaniu terenu wioski. Ze względu na niedostatek broni obrona sprowadzała się często do wszczęcia alarmu i ostrzeliwania Ukraińców, aby dać ludności czas na ucieczkę. Na blisko 750 wiosek i osiedli polskich istniejących na Wołyniu placówki samoobrony powstały prawdopodobnie w ponad trzystu. Ich żywot był niejednokrotnie bardzo krótki – od kilku tygodni do 2-3 miesięcy. Wiele słabo uzbrojonych zostało rozbitych po walce, kilkadziesiąt dało się zaskoczyć i nie podjęło walki z napastnikami. Część placówek, czując swoją słabość, w obliczu grożącego napadu ewakuowała się wraz z mieszkańcami do miast lub ośrodków samoobrony. Najsilniejsze i najlepiej wyposażone organizowały wyprawy „na odsiecz” napadniętym w sąsiedztwie wioskom. W maju 1943 istniało na Wołyniu 56 placówek samoobrony. Podobne powstawały na obszarze Galicji Wschodniej. Tutaj podziemie polskie było znacznie silniejsze i skuteczniej wspierało samoobronę. (11)

6. Huta (powiat Brody, województwo Tarnopolskie) – od czerwca 1943 napływali do niej uciekinierzy z Wołynia, a później z okolicznych wsi. W sumie w Hucie mogło przebywać 1,5 tys. osób. We wsi działała samoobrona, kwaterowała kompania AK i 60-osobowy oddział Kedywu. Współpracowano z partyzantką sowiecką. Huta kilkakrotnie odpierała ataki słabych bojówek UPA. 23 lutego 1944 obrońcy Huty zabili kilku żołnierzy SS „Galizien” wziętych za upowców. W odwecie 28 lutego 1944 wieś została całkowicie zniszczona, a ludność wymordowana przez oddziały SS „Galizien” i UPA. Dowódcę AK we wsi, Kazimierza Wojciechowskiego, torturowano, oblano łatwopalną cieczą i podpalono. (9)

6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH

7. Mała – miejscowość w dawnym województwie tarnopolskim, w której UPA popełniło w nocy z 22 na 23 lutego 1944 zbrodnię na polskich mieszkańcach. W miejscowości istniała polska samoobrona zorganizowana po doniesieniach o rzezi wołyńskiej. Działalność samoobrony ograniczała się do wystawiania nocnych wart, głównie od strony granicy z Wołyniem i alarmowania ludności w przypadku zagrożenia. W lutym 1944 mieszkańcy wsi byli wykorzystywani przez Niemców do budowy umocnień przeciwko nadciągającej Armii Czerwonej. W wyniku zmęczenia tymi pracami członkowie samoobrony nie byli w stanie pełnić wart. Liczono, że obecność wojska niemieckiego w okolicy odstraszy napastników. Nocą z 22 na 23 lutego, od strony granicy z Wołyniem furmankami i saniami nadciągnął oddział UPA, który dzień wcześniej dokonał zbrodni na Polakach w Wiśniowcu. Tej nocy zginęło 131 polskich mieszkańców. (10)
-
10. ośrodek samoobrony na Wołyniu w okolicy Kowla, działający od lipca 1943. Również miejsce koncentracji zgrupowania „Gromada” 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK w grudniu 1943. (7)
11. Królewska – ... Szlachecka – silna samoobrona oparta częściowo na strukturach AK. Miejscowości odbierały zrzucone alianckie, z których udawało się uszczknąć część broni. ... Królewska była osłaniana przez 11 drużyn samoobrony sformowanych w 4 plutony. Komendantem wsi był plut. Stanisław Wojdyła. Specyficzny charakter miała wartownia w folwarku, gdzie kwatrowali żołnierze niemieccy. Z uwagi na ich obecność członkowie samoobrony (drużyna Józefa Podkowy) obnosili się tylko z bronią białą (kosi, widły, siekiery). Z czasem Niemcy zrezygnowali z wystawiania własnych wart, zaczęli dawać Polakom swoje karabiny, a sami szli spać. ... Szlachecka miała 12 plutonów samoobrony i dwa oddziały odwodowe w liczbie 40-50 ludzi każda. Obie miejscowości były otoczone rowami strzeleckimi i wartowniami. Mężczyźni niezdolni do walki mieli obowiązek ochrony przeciwpożarowej. Każde obejście posiadało wykopany schron z kilkoma zamaskowanymi wejściami. Dokument z 15 marca 1944 podawał: „Mieszkańcy mówią, że nie boją się napadu nawet 2-tysięcznej bandy (...); w nocy mają u siebie Polskę, a w dzień okupację (...). Ludność zorganizowała się sama – ma sporo karabinów i pistoletów, ale amunicji bardzo mało”. Od marca do czerwca 1944 samoobrona odparła 4 ataki UPA. (5)
12. (baza) samoobrony – zespół polskich osiedli posiadający własne umocnienia obronne, wzajemnie się wspierające i podejmujące wspólne akcje. Często bazy na stałe współpracowały z oddziałami partyzanckimi. Bazy grupowały od kilku do kilkunastu placówek. Dysponując oddziałami zbrojnymi znacznie większymi i lepiej wyposażonymi od placówek, dowodzonymi głównie przez oficerów i podoficerów zawodowych lub rezerwy, miały też większe szan-

6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH

se przetrwania. W 1943 powstało ich na Wołyniu 15 i grupowały one 95 placówek. Dysponowały ok. 2-2,5 tys. żołnierzy samoobrony. Przetrwanie ułatwiała pomoc niewielkich liczebnie ale zdeterminowanych i ruchliwych oddziałów partyzanckich AK. Współdziałało około 20 takich oddziałów. Siły samoobrony i partyzantki polskiej na Wołyniu na przełomie 1943 i 1944 roku nie przekraczały 3-3,5 tys. zbrojnych i zdecydowanie ustępowały siłom UPA (co najmniej 15 tys. ludzi zdecydowanie lepiej wyposażonych i wspieranych przez całą niemal ludność ukraińską). Przy tak wielkiej dysproporcji sił przetrwanie zależało od dobrego dowodzenia, mądrej taktyki i determinacji. Do końca okupacji niemieckiej przetrwało 13 baz samoobrony. (7)

13. – kolonia niemiecka położona w powiecie rawskim województwa lwowskiego. Zbrodni na polskich i niemieckich mieszkańcach dokonali tu ukraińscy policjanci i oddział Ukraińskiej Powstańczej Armii przy współdziałaniu ludności ukraińskiej. Wieś była kolonią niemiecką założoną w 1786 roku, w 1940 większość Niemców została przesiedlona do Rzeszy. Ich domy zostały przejęte przez okoliczną ludność, przeważnie polską. W 1943 we wsi mieszkało 10 rodzin niemieckich, 10 ukraińskich i 45 polskich. Pod wpływem doniesień o napadach rabunkowych i atakach UPA, niemiecka administracja wsi, nie ufając ukraińskiej policji pomocniczej, uzbroiła ludność w karabiny, tworząc rodzaj samoobrony. W jej skład oprócz Niemców wchodziło kilkunastu Polaków. Między policją ukraińską a administracją i samoobroną dochodziło do różnych targów. Pod koniec marca 1944 wieś została zajęta przez ukraińskich policjantów, sotnię UPA oraz uzbrojonych ukraińskich cywilów z okolicznych wsi. Do zajęcia wsi użyto podstęp – napastnicy przybyli trzema samochodami ubrani w niemieckie mundury. Samoobrona została rozbrojona, następnie dokonano selekcji wśród mieszkańców kolonii. Ukraińców zwalniano, natomiast Polaków i Niemców zabijano. Zginęło około 200 osób – ponad 100 spalono w drewnianym kościele, pozostałych zamordowano w obejściach. Wszystkie gospodarstwa zostały ograbione i spalone. (11)

17. Wieś na Podolu w dawnym powiecie buczackim województwa tarnopolskiego, w której UPA popełniła zbrodnię z pomocą ludności ukraińskiej w nocy z 28 na 29 lutego 1944 na zamieszkujących tam Polakach. Wieś była osada czysto polską zamieszkałą w 1939 przez 206 polskich rodzin. Stosunki Polaków z mieszkającymi w sąsiednich miejscowościach Ukraińcami układały się poprawnie do czasu wybuchu II wojny światowej. Podsycanie antagonizmów narodowościowych przez obu okupantów (niemieckiego, a do 1941 sowieckiego) oraz radykalna polityka OUN rozbudziły u części Ukraińców nastroje antypolskie. Zimą 1943/1944 po doniesieniach o nasilających się mordach na Polakach, pod kierownictwem podchor. Stanisława Różańskiego zorganizowano samoobronę dysponującą bronią palną. Samoobrona wy-

Ks. Tadeusz Isakowicz-Zaleski składa kwiaty na zbiorowej mogile zamordowanych Polaków

6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH

stawiła warty czuwające całą noc. 28 lutego 1944 około godziny osiemnastej, gdy warty dopiero obsadzały posterunki, równocześnie z trzech stron nadciągnęły oddziały Ukraińskiej Powstańczej Armii wspierane przez okoliczną ludność ukraińską. Łącznie liczbę napastników oceniono na 600 osób. Rzeź trwała do rana. Zdaniem ks. Tadeusza Isakowicza-Zaleskiego napadem kierował ksiądz greckokatolicki Pałabicki z córką. Zaskoczona początkowo samoobrona stawiała opór, co pozwoliło uratować większość mieszkańców wsi. Eksterminację przerwała odsiecz polskiego oddziału partyzanckiego z oddalonych o 12 km Puźnik. Podczas rzezi na stacji kolejowej i we wsi zamordowano łącznie 156 osób, w tym kilkanaścioro dzieci w wieku od 4 do 12 lat. Udało się ustalić tożsamość jedynie 117 zabitych. Spaleniu uległy wszystkie zabudowania oprócz kościoła i plebanii. 1 marca Niemcy sfilmowali zgliszcza wsi i wykonali zdjęcia ofiar. Następnego dnia większość z nich pochowano na miejscowym cmentarzu we wspólnej mogile. Polacy, którzy ocalili z rzezi, przenieśli się do Monasterzysk. (11)

19. – miejscowość, w której samoobrona powstała samorzutnie w marcu 1943. W kwietniu 1943 na dowódcę wojskowego samoobrony powołano podoficera WP Henryka Cybulskiego ps. „Harry”. Ochroną objęto łącznie ok. 2 tys. stałych mieszkańców. Linię obrony obwiedziono okopami wzmocnionymi gniazdami karabinów maszynowych i zasiekami z drutu kolczastego. Oddział samoobrony składający się początkowo z czterech plutonów rozrósł się na początku lata 1943 do czterech kompanii. Pod koniec czerwca liczba ochraniaanej ludności wzrosła do około 12 tys. Pierwszy atak UPA nastąpił 5 lipca 1943. Do prawdziwej pod czas zniw bitwy doszło 31 lipca 1943. Polaków zaatakował duży oddział UPA liczący ok. 3,5 tys. Trzeci atak nastąpił w drugiej połowie sierpnia. Siły UPA zaangażowane w atak ocenia się na 6 tys. uzbrojonych ludzi i drugie tyle tzw. siekierników i rabusiów. Główne siły po stronie polskiej stanowiły 4 kompanie samoobrony w sile 600-800 ludzi oraz oddział odwodowy liczący ponad 200 ludzi oraz samoobrona w Rafałówce (170 ludzi). W obronie brał także udział oddział partyzancki AK ppor. Jana Rerutki „Drzazgi” (107 ludzi) oraz oddział partyzantki sowieckiej. Kolejne ataki upowców zostały odparte. Obrońcy przeprowadzili następnie kontratak. Pod koniec września 1943 połączone siły samoobron zaatakowały bazę UPA w Hauczycach. Kolejną akcją zaczepną był atak na szkołę podoficerską UPA w Omelnie, którą rozbito. Podobną akcję przeprowadzono w nocy z 27 na 28 października 1943, atakując wspólnie z partyzantami Prokopiuka Słowatyce. Samoobrona w ta przetrwała do wejścia Armii Czerwonej. (9)

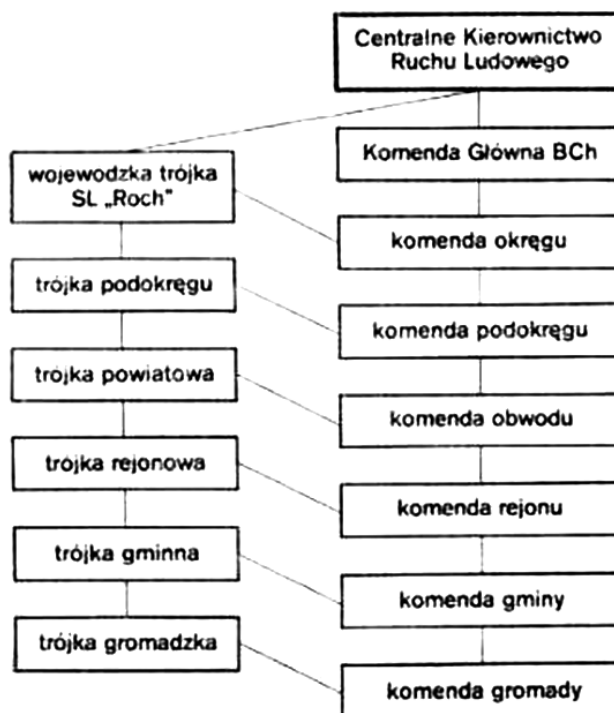
Polskie rodziny chroniące się w miejscowości

6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH

20. Wielki (powiat Zborów, województwo Tarnopolskie) – już w 1941 powstała tam organizacja konspiracyjna. Z czasem zaprzysiężonych zostało 200 żołnierzy. Prowadzono szkolenia strzeleckie. Broń zdobywano, wykopując z pobojowisk lub kupowano od Węgrów i Słowaków. Zgromadzono ok. 50 karabinów, 3 rkm, 1 ckm. Dowódcą AK i zarazem samoobrony był por. rez. Eugeniusz Maceluch. Wieś podzielono na 3 rejony, każdy broniony przez jeden pluton. Utworzono stanowiska strzeleckie, schrony i ziemianki. System wartowniczy obejmował trzecią część załóg, reszta trwała w pogotowiu bojowym. (11)
21. Miesiąc 1943 roku, od kiedy tworzenie samoobrony wsparła i objęła kontrolą konspiracja AK, zgodnie z rozkazem, który wydał Komendant Okręgu AK Wołyń płk Kazimierz Bąbiński „Luboń”. (8)
22. Placówka samoobrony dowodzona przez Apolinarego Oliwę (ok. 170 ludzi), współdziałająca z samoobroną w Przebrażu. Była wspierana przez oddział Armii Krajowej pod dowództwem ppor. Jana Rerutki ps. „Drzazga”. W skład systemu obrony wchodziły też inne okoliczne miejscowości. Przy linii obrony przez 24 godziny na dobę trzymano straż złożoną z kilkudziesięciu osób uzbrojonych w broń palną, kosy, pałki. Cały czas działały patrole i wywiad. Placówka dotrwała do chwili wejścia Armii Czerwonej. (9)

7. BATALiony CHŁOPSKIE

Bataliony Chłopskie (BCh) to konspiracyjna organizacja zbrojna polskiego ruchu ludowego licząca około 169 tys. ludzi, działająca w czasie II wojny światowej na terenie Generalnego Gubernatorstwa i w Wielkopolsce. Po Armii Krajowej była to największa formacja zbrojna podczas okupacji. Z oddziałów taktycznych BCh około 51,5 tys. weszło w skład AK, reszta zachowała samodzielność. Struktura organizacyjna Batalionów Chłopskich obejmowała swoim zasięgiem cały obszar kraju z wyjątkiem województw: wileńskiego, nowogrodzkiego, poleskiego i pomorskiego. Tere nowa sieć organizacyjna składała się z 10 okręgów, które dzieliły się na podokręgi lub obwody.

Poziomo

1. Miejscowość – znajdowało się w niej niemieckie więzienie, które w nocy z 8 na 9 sierpnia 1943 zostało opanowane bez własnych strat przez oddział partyzancki Batalionów Chłopskich pod dowództwem Bolesława Krakowiaka ps. „Bilof”. Oddział działał na obszarze całego powiatu kozienickiego. Zostało uwolnionych kilkunastu więźniów. We wrześniu 1943 połączone oddziały „Bilofa” i ppor. Jerzego Dąbkowskiego „Longina” ze zgrupowania partyzanckiego Armii Krajowej Obwodu Kozienice ponownie zaatakowały więzienie w Kozienicach. Tym razem uwolniono ponad dwudziestu przebywających tam więźniów – głównie członków BCh i AK. W trakcie walk, w wyniku tragicznego zbiegu okoliczności, zginął policjant granatowy Antoni Gulczewski, żołnierz AK, biorący czynny udział w przygotowaniu akcji. (9)
3. *Do boju o Polskę* – piosenka Batalionów Chłopskich, słowa Zofia Solarzowowa, melodia została wzięta z dawnej Pieśni marynarzy, opartej na rosyjskiej przyśpiewce z czasów carskich Broń błyska w słońcu. W lipcu 1944 włączono piosenkę do śpiewnika Pieśni Batalionów Chłopskich, który wydano nakładem „Chłostry” w rzeszowskim Podokręgu BCh. Piosenkę drukowano poza tym w książkach Żelazne Kompanie BCh, w Pieśniach Batalionów Chłopskich opracowanych przez Waleriana Batko oraz w zbiorze Pieśni Wiejskiego Uniwersytetu Orkanowego (1946).

*Do boju o Polskę Ludową
stanęły kompanie BCh.
/głos ziemi pobudkę bojową
gorącą i krwawą nam gra.../bis*

7. BATALIONY CHŁOPSKIE

*Nasz pierwszy batalion na przedzie,
kompania morowców BCh.
/głos ziemi do boju nas wiedzie,
bojową pobudkę nam gra.../bis*

*..
Idziemy, jak pęd przeznaczenia,
głos ziemi pobudkę nam gra,
/idziemy na rozkaz sumienia,
żelazne kompanie BCh./bis (6)*

6. Opole – miejscowość, znajdowało się w niej niemieckie więzienie, które 15 lipca 1944 zostało opanowane przez oddziały BCh pod dowództwem Jana Królika ps. „Baca”, Stefana Rodaka ps. „Rola” i Zygmunta Kozaka ps. „Walter”. Po rozbrojeniu 12-osobowej załogi uwolnionych zostało 30 aresztowanych. (9)
8. Maria (ur. 5 stycznia w Przemkowie na Ziemi Kieleckiej, zm. 4 marca 1998). W czasie II wojny światowej członkini SZP przekształconej w ZWZ. W Batalionach Chłopskich była szefem łączności i kolportażu w Komendzie Głównej, ps. „Ziemska”. Organizowała sieć łączności i kolportażu na terenie Generalnej Guberni i terenach przyłączonych do III Rzeszy. Aresztowana w czasie konwoju prasy podziemnej 2 października 1941 przez Gestapo. Więziona i torturowana na Pawiaku i w Oświęcimiu. Dołączyła nielegalnie do transportu więźniarek do obozu w Ravensbrück, skąd po pół roku została uwolniona przez Szwedzki Czerwony Krzyż. Podczas swego długoletniego więzienia uczestniczyła w działaniach konspiracyjnych organizowanych przez więzienną służbę patriotyczną i więźniów politycznych. Już na Pawiaku była łącznikiem pomiędzy więzieniem kobiet, a mężczyzn. W Oświęcimiu nawiązała kontakt z komendantem Przyobozowej Grupy Batalionów Chłopskich, Wojciechem Jakiełką ps. „Żmija”, dla którego przygotowała na piśmie kilkustronicową informację dotyczącą warunków obozowego życia kobiet. Zeznania innych więźniarek potwierdzają także jej wielkie zaangażowanie i pomoc osobom starszym i młodzieży, jak również wychowawczy wpływ na tamtejsze środowisko. (10)
11. *Bez*, *my żołnierze* – piosenka Batalionów Chłopskich, słowa Weronika Wilbik-Jagusztynowa, melodia Warszawianki, kompozycja Karola Kurpińskiego. Piosenka uzyskała I miejsce w konkursie na marsz dla BCh ogłoszonym 28 maja 1944 w 22 numerze „Wieści”, czasopisma „Rocha” w podokręgu Rzeszów. Wyniki konkursu zostały podane w 31 numerze „Wieści” z dnia 30 lipca 1944.

*Bez munduru, my, żołnierze,
nam wyłogi barwi krew,
chłopskie serce werblem wali,
gdy ojczyzny woła zew.*

*Nie trzepocą nam sztandary,
bez odznaczeń wsiowy strój,
a na piersiach rdzawa plama,
to jest, chłopie, order twój!
(...)*

7. BATALIONY CHŁOPSKIE

*W pogotowiu i broń w rękę
kiedy „Burzy” nadszedł czas,
gdy paść przyjdzie, to bez lęku,
bo zwycięstwo niesiem wraz!*

....
(7)

12. Jan , ps. „Stanisławski” (ur. 27 października 1915, zm. 14 stycznia 1991 w Warszawie) – ostatni komendant IX Lwowskiego Okręgu Batalionów Chłopskich. Okręg został utworzony w 1943 i obejmował województwa: tarnopolskie, stanisławowskie i wschodnią część województwa lwowskiego. Został podzielony na podokręgi i obwody: Podokręg A Tarnopol (Obwody Tarnopol, Buczacz, Czortków, Kopyczyńce, Podhajce, Trembowla, Brzeżany, Skala, Przemyślany, Zborów), Podokręg B Stanisławów (Obwody Kałusz, Stanisławów, Stryj, Żydaczów, Rohatyn, Tłumacz), Podokręg C Lwów (Obwody Lwów Miasto, Lwów Powiat, Drohobycz, Sambor Rudki, Mościska, Gródek Jagielloński, Jaworów, Żółkiew, Sokal). „Stanisławski” został komendantem okręgu od września 1943, po śmierci cichociemnego por. Adama Cużytki i odwołaniu Jana Schrama. Był inicjatorem i współtwórcą koncepcji samoobrony wsi wypracowanej przez Bataliony Chłopskie. Ponadto, w Komendzie Okręgu IX BCh powstał Komitet Pomocy dla Inteligencji Polskiej, który zajął się zbiórką środków żywnościowych i dostarczaniem ich wytypowanym osobom. Żywność gromadzono w Spółdzielni Rolniczo-Handlowej „Rolnik” we Lwowie lub w Ossolineum. „Stanisławski” współpracował także z Komisją Oświaty i Kultury okręgowej Delegatury Rządu RP, między innymi w zakresie organizacji kompletów tajnego nauczania na wsi. Najważniejszym jednak zadaniem było przeciwstawienie się mordom, wyniszczaniu Polaków, paleniu wsi, wysiedlaniu i przymusowym ewakuacjom. (5)
14. Zygmunt Jan , ps. „Mały”, „Krzysztof Poręba” (ur. 22 lutego 1915 w Piotrogradzie, zm. w nocy z 10 na 11 lipca 1943 koło wsi Kustycze) – polski dowódca wojskowy; komendant VIII Okręgu Wołyń BCh, oficer Armii Krajowej. Poeta, autor m.in. poematu *Rok 1863* i wiersza zatytułowanego *Dwie matki*. Był uczestnikiem kampanii wrześniowej w stopniu podporucznika artylerii. Po dostaniu się do niewoli sowieckiej podał się za szeregowca i został zwolniony. Początki okupacji spędził na Wołyniu, gdzie już pod koniec 1939 roku wstąpił do podziemnej antysowieckiej organizacji powołanej przez działaczy ruchu ludowego. W lutym i marcu 1940 roku odbył dwie podróże między Wołyniem a Warszawą jako kurier ZWZ. Zagrożony aresztowaniem przedostał się do Warszawy i odnowił kontakty z działaczami ruchu ludowego. Włączył się w prace podziemnej drukarni Komendy Głównej Batalionów Chłopskich. Od jesieni 1941 był emisariuszem Batalionów Chłopskich na Wołyniu. Na początku 1943 promowany przez Kazimierza Banacha na dowódcę VIII okręgu BCh – Wołyń (ps. „Krzysztof Poręba”). Na początku lipca 1943 wydano mu rozkaz przeprowadzenia rozmów z miejscowym dowództwem Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA) na Wołyniu. Stał na czele delegacji wysłanej przez Kazimierza Banacha, pełnomocnika Rządu Rzeczypospolitej Polskiej, mającej na celu zahamowanie rzezi wołyńskiej i uzgodnienie wspólnej z Ukraińcami walki z Niemcami. Zrezygnowawszy ze zbrojnej obstawy w geście dobrej woli udał się 10

7. BATALIONY CHŁOPSKIE

lipca 1943 do kwatery lokalnego dowództwa SB OUN wraz z przedstawicielem Okręgu Wołyńskiego AK Krzysztofem Markiewiczem ps. „Czort” i woźnicą Witoldem Dobrowolskim. Wszyscy trzej zostali tam aresztowani i zabici. Według przekazów rodzinnych, rozpowszechnionych przez Annę Kamieńską, mord odbył się przez rozerwanie końmi. W dniu następnym, 11 lipca, UPA rozpoczęła główny etap rzezi wołyńskiej – planowego ludobójstwa ludności polskiej na Wołyniu. (5)

15. Jan ps. „Wojnar” (ur. 1914, zm. 1944) – polski działacz ludowy, żołnierz Batalionów Chłopskich. W roku 1937 został awansowany na stopień podchorążego po Dywizyjnym Kursie Podchorążych Rezerwy w Cieszynie. W czasie kampanii wrześniowej dostał się do niewoli niemieckiej, z której udało mu się zbiec. Po powrocie do domu wstąpił do Batalionów Chłopskich, został mianowany komendantem obwodu Batalionów Chłopskich w Pińczowie. 25 lipca 1944 brał udział we wspólnej akcji oddziałów AK i BCh na dobrze ufortyfikowany i broniony przez 14 żandarmów i kilku granatowych policjantów posterunek w Nowym Korczynie. W czasie walki dowodził oddziałami BCh. 5 sierpnia 1944 brał udział w bitwie o Skalbmierz, toczonej przez oddziały Armii Krajowej, Batalionów Chłopskich i Armii Ludowej z oddziałami armii niemieckiej. O zwycięstwie partyzantów zdecydowały dwa czołgi rosyjskie sprowadzone na pole bitwy przez „Wojnara”. 4 listopada 1944 „Wojnar” został aresztowany, uwięziony i zamordowany w budynku Gestapo w Busku-Zdroju. Po zakończeniu okupacji niemieckiej ciało „Wojnara” zakopane na dziedzińcu budynku Gestapo zostało ekshumowane i pochowane na cmentarzu w Sokolinie. W roku 1948 rozkazem ministra Obrony Narodowej, został pośmiertnie awansowany do stopnia majora. W roku 1970 Rada Państwa nadała mu pośmiertnie Krzyż Wirtuti Militari V klasy. Jego imieniem nazwano szkołę podstawową w Krzczonowie. (8)
16. „..... i bronią” – konspiracyjny miesięcznik wydawany od marca 1942 do czerwca 1944 roku w Warszawie pod redakcją J. Deca, następnie K. Banacha, jako organ Komendy Głównej Batalionów Chłopskich (BCh). W okresie Powstania Warszawskiego był dziennikiem wydawanym pod redakcją C. Wycecha w sierpniu na Starym Mieście i we wrześniu na Żoliborzu. Po powstaniu, w okresie od listopada 1944 do stycznia 1945, był jeszcze wydawany w miejscowości Zalesie koło Warszawy. (5)
18. Miejscowość – znajdowało się w niej niemieckie więzienie, z którego 30 września 1942 roku żołnierze z oddziału BCh Jana Sońty ps. „Ośka” uwolnili kilkudziesięciu Polaków. Akcja odbyła się w sposób następujący. Najpierw dwóch partyzantów – Jan Sońta „Ośka” i Edward Ciesielski „Kula” – przebranych za tyrolskich Niemców wsiadło do pociągu „Nur für Deutsche”, tam namierzyli śpiących oficerów Gestapo i ukradli im mundury. W więzieniu dwóch innych żołnierzy BCh przebranych za Niemców – Władysław Owczarek „Bula” i Tadeusz Wojtyniak „Baca” – kazało strażnikowi otworzyć drzwi, a gdy wykonał rozkaz „panów oficerów”, został rozbrojony. Po uwolnieniu około 50 przetrzymywanych w areszcie Polaków, żołnierze BCh – nadal w mundurach Gestapo – postanowili jeszcze przejść się do miejscowego banku po pieniądze na potrzeby konspiracji. Kasjera zabrali z jego domu, ale już w banku okazało się, że większa gotówka została tego dnia odesłana do Radomia. Znalezionych 67 zło-

7. BATALIONY CHŁOPSKIE

tych nie zabrali, wzięli zaś i zniszczyli księgi dłużników. Przy opuszczaniu miejscowości oddano w ich kierunku strzały, oni też odpowiedzieli ogniem, ale nikt nie odniósł obrażeń. Była to pierwsza tak bezczelna akcja w całym regionie i stało się o niej bardzo głośno. Na szczęście Niemcy nie stosowali po niej represji, a to było najważniejsze. (6)

19. Nazwa niemieckiego statku, który 31 maja 1944 został zaatakowany na Wiśle w okolicach Machowa przez oddział Batalionów Chłopskich dowodzony przez Jana Jabłońskiego wspólnie z oddziałem Armii Krajowej. Statkiem wracali z pacyfikacji żołnierze niemieccy i własowcy z 791. batalionu turkmeńskiego. W walce zginęło około 60 Niemców i własowców, a statek został poważnie uszkodzony. (10)

21. Władysław , ps. „Janusz”, „Ognisty”, „Warta” (ur. 19 czerwca 1917 w Sasiadce, zm. 30 maja 2013 w Lublinie) – polski działacz ludowy i społeczny, żołnierz. Brał udział w kampanii wrześniowej. Po jej zakończeniu włączył się w działalność konspiracyjną. Wstąpił do Służby Zwycięstwu Polski i Związku Walki Zbrojnej. Współorganizował Bataliony Chłopskie na terenie powiatu zamojskiego. We wrześniu 1941 został zastępcą komendanta obwodu Zamość BCh. W sierpniu 1942 został komendantem tego obwodu. Był równocześnie oficerem sztabu Okręgu Lublin tej organizacji. Koordynował organizację akcji odwetowych przeciwko Niemcom w odpowiedzi na akcję wysiedleń ludności polskiej z terenów Zamojszczyzny. Zdekonspirowany i zagrożony aresztowaniem, został 1 maja 1943 przeniesiony na stanowisko komendanta obwodu Radzyń Podlaski. W obwodzie tym utworzył Oddziały Bojowe i Oddziały Specjalne. Ujawnił się w październiku 1944. W roku 2008 został mianowany na stopień generała brygady. (7)
26. Stefan , ps. „Piotr Giela”, „Piotr Konar” (ur. 25 marca 1918 w Turowoli, zm. w styczniu 1945 w Harzungen) – polski wydawca i redaktor prasy podziemnej, komendant podokręgu Siedlce Okręgu Lublin Batalionów Chłopskich, pośmiertnie awansowany do stopnia podpułkownika. Po wybuchu wojny włączył się do działalności podziemnej. Początkowo należał do Chłopskiej Organizacji Wolności Raclawice, później współorganizował BONP, lecz ostatecznie w połowie 1940 związał się z BCh. Zajmował się redagowaniem i wydawaniem prasy podziemnej. Będąc członkiem BONP, redagował „Biuletyn Polski”, a w ramach BCh „Biuletyn Oświatowy”, „Idzie wolność” i Regionalną Agencję Prasową „Podlasie”. Zainicjował powstanie w Wiśniowie spółdzielni wydawniczej „Płomienie” zajmującej się drukiem materiałów propagandowych oraz szkoleniowych dla Wolnej Wszechnicy Polskiej. Jesienią 1941 został komendantem podokręgu Siedlce Batalionów Chłopskich. Opowiadał się za jednolitym frontem polskiego podziemia. Zainicjował powstanie tajnej Szkoły Podchorążych. Podlegały mu oddziały partyzanckie dowodzone przez Mariana Grzebisza, Juliana Czubę i Edwarda Konarskiego. 6 czerwca 1944 został

7. BATALIONY CHŁOPSKIE

aresztowany i uwięziony na Pawiaku, a później w Gross-Rosen i Mittelbau-Dora. Z tego ostatniego obozu zbiegł wraz z grupą innych więźniów, został jednak schwytany i zmarł w szpitalu więziennym. (9)

29. Antoni, ps. „Wąsowicz” (ur. 15 września 1910 w Kornicy, zm. 26 września 2009 w Warszawie) – żołnierz Batalionów Chłopskich. Przed wybuchem II wojny światowej był oficerem WP i we wrześniu 1939 walczył w obronie Twierdzy Modlin. Po kampanii wrześniowej rozpoczął działalność konspiracyjną, tworząc oddział Batalionów Chłopskich w Okręgu Kielce. Po bezkonfliktowym połączeniu w 1943 swojego oddziału z Armią Krajową został zastępcą komendanta Obwodu Armii Krajowej – Końskie. Na przełomie lat 1943 i 1944 współtworzył tajny Uniwersytet Ludowy w Kornicy. Został uwięziony za „wewnętrzną działalność szpiegowską” (tzn. za wspieranie Polskiego Stronnictwa Ludowego Mikołajczyka). Więziony w latach 1948-1954, zrehabilitowany w 1959. Postanowieniem prezydenta Lecha Kaczyńskiego z 1 sierpnia 2008 roku płk „Wąsowicz” awansowany został z listy weteranów II wojny światowej do stopnia generała brygady, a szlify generalskie odebrał 15 sierpnia w dniu obchodów święta Wojska Polskiego. Odznaczony Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari, Krzyżem Walecznych, Krzyżem Armii Krajowej i Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami. (11)
31. Eugeniusz (ur. 14 listopada 1913 w Pęcławicacach, zm. 12 września 1992 w Warszawie) – żołnierz Batalionów Chłopskich, komendant obwodu Sandomierz. Uczestniczył w kampanii wrześniowej. Dostał się do niewoli niemieckiej, z której zbiegł. W pierwszym okresie okupacji niemieckiej działał w Związku Walki Zbrojnej w powiecie sandomierskim. Wspólnie ze Stanisławem Szwarz-Bronikowskim wydawał pisma „Na posterunku”, a następnie „Strażnica”. W 1942 roku przeszedł do Batalionów Chłopskich. Został zastępcą komendanta obwodu Sandomierz „Pośwista” (Leona Cieśli). Po aresztowaniu „Pośwista” w marcu 1944 roku został komendantem obwodu Sandomierz. Funkcję tę pełnił do chwili wkroczenia Armii Czerwonej. W 1971 roku został odznaczony Orderem Virtuti Militari. (9)

32. Pistolet maszynowy konstrukcji żołnierza Batalionów Chłopskich Henryka Strapocia, domorosłego rusznikarza nie posiadającego żadnego technicznego wykształcenia. Początek prac nad pm-em miał miejsce w 1942 roku, dwa lata później rozpoczęła się produkcja, przy czym podzespoły wytwarzano konspiracyjnie w hucie w Ostrowcu, a konstruktor dopasowywał części i składał broń. Wykorzystywano stare lufy karabinowe, które przekalibrowywano (pistolet dostosowany był do amunicji 9 x 19 mm, kilka egzemplarzy zaś do 7,62 x 25 mm). Działał na zasadzie odrzutu zamka swobodnego, tak jak

niemal wszystkie pm-y, jednak sama konstrukcja była wielce oryginalna. Przede wszystkim zastosowano zamek zewnętrzny, podobny jak w pistoletach (choćby bardzo popularnych Browningach produkowanych w belgijskiej Fabrique Nationale) i wewnętrzny kurek. Broń strzelała z zamka zamkniętego i była zasilana

7. BATALIONY CHŁOPSKIE

z pudełkowego 30 naboju magazynka. Zaopatrzone ją przełącznik rodzaju ognia. Z perspektywy czasu „...” oceniany jest bardzo dobrze, jako broń solidna, celna, poręczna i niezawodna. Pistolety produkowano od lata 1943 do lipca 1944. Powstało 11 egzemplarzy. (9)

33. Wieś, w której doszło do wysadzenia pociągu amunicyjnego 12 września 1943 przez oddziały Batalionów Chłopskich z obwodu Puławy dowodzone przez Stefana Rodaka. Zniszczono 2 lokomotywy i 36 wagonów oraz tor kolejowy na odcinku około 200 m. W walce zginęło kilku Niemców. (5)
34. *Rok 1944.* *Batalionów Chłopskich* – wiersz autorstwa Bogdana Strusińskiego ps. „Zawieja”.

(...)

*Tu żołnierz polski budował ojczyznę
A nie jeden ma w swym sercu bliźnię
Na zamojskiej ziemi BCh brało swój początek
Wszędzie dotarło, w każdy chłopski kątek*

(...) (4)

Pionowo

2. Powstanie – obrona Zamojszczyzny przed niemieckimi wysiedleniami, realizowanymi według założeń Generalnego Planu Wschodniego, na przełomie 1942 i 1943. Tuż po objęciu władzy na Zamojszczyźnie przez niemiecką administrację cywilną i SS zaczęto ściągać olbrzymie ilości sił policyjnych i wojskowych. Miały one różne zadania: prewencyjne, represyjne, odwetowe, likwidowania polskiego oporu oraz grabieży produktów rolnych. Do 1942 hitlerowcy wymordowali wszystkich Żydów. W październiku 1941 w Bełżcu (ok. 8 km na południe od Tomaszowa Lubelskiego) utworzono jeden z największych w Europie obozów zagłady – Sonderkommando Belzec der Waffen-SS, Belzec. Z terenów Zamojszczyzny zamierzano również wysiedlić wszystkich Polaków. Na początku listopada 1941 roku wysiedlono 2 tys. chłopów polskich z 6 wsi w powiecie zamojskim, a na ich miejsce osiedlono folksdojczów sprowadzonych w ramach akcji Heim ins Reich z Besarabii. Były to pierwsze wysiedlenia z całej serii tzw. wysiedleń z Zamojszczyzny. W nocy z 27 na 28 listopada 1942 hitlerowcy rozpoczęli olbrzymią akcją wysiedleńczą, kolejne wsie były otaczane, ludność była spędzana w jedno miejsce, a następnie przeprowadzano segregację – część osób przeznaczano do zniemczenia, część do robót przymusowych, większość wywożono do obozów koncentracyjnych lub mordowano na miejscu. Dzieci kierowano w głąb kraju (zwykle w kierunku Warszawy) bądź do Rzeszy. Na miejsce byli przywożeni koloniści niemieccy, np. z Besarabii lub ukraińscy. Przejmowali opuszczone gospodarstwa, zostali uzbrojeni i umundurowani, dano im władzę nad pozostałymi Polakami. W połowie grudnia 1942 na Zamojszczyznę przybył komendant główny BCh Franciszek Kamiński. Na naradzie z komendantami obwodów Biłgoraj, Zamość i Hrubieszów rozkazał zmobilizować w lasach Puszczy Solskiej duże siły partyzantkie i rozpocząć kontratak. Wyznaczono trzy obszary zadań: zorganizowanie masowej samoobrony, przeciwdziałanie ekspedycjom wysiedlającym i atakowanie wsi zasiedlonych przez kolonistów. Kierownikiem działań BCh został szef

7. BATALIONY CHŁOPSKIE

oddziałów specjalnych w KG BCh por. Jerzy Mara-Meyer ps. „Vis”, cichociemny, oficer AK oddelegowany do Batalionów Chłopskich. Oddziały Armii Krajowej, Batalionów Chłopskich oraz ugrupowania sowieckie żywiłowo zaatakowały zasiedlane wsie, linie komunikacyjne, posterunki policji oraz formacje i komisje dokonujące wysiedleń. W nocy z 10 na 11 grudnia Oddział Specjalny BCh Henryka Derweckiego „Sępa” zaatakował wieś Nawóz, pałac gospodarstwa zasiedlone przez kolonistów. Równie szybko uaktywnił się OS BCh dowodzony przez por. Roberta Aborowicza „Azję”. 13 grudnia zaatakował urząd gminy i areszt w Krynicach, uwalniając osoby aresztowane podczas wysiedleń. Między 20, a 25 grudnia partyzanci spalili 10 skolonizowanych wsi (OS BCh Tomasz Madeja „Głaza” spalił doszczętnie wieś Nawóz, a OS BCh „Azji” podpalił wsie: Huta Komorowska i Janiówka). 27 grudnia 1942 1. kompania kadrowa BCh oraz sowiecki oddział partyzancki pod dowództwem Wasyla Wołodina ps. „Wołodia” niedaleko wsi Wojda stoczyły pierwsze w historii II wojny światowej starcie partyzanckie o charakterze bitwy. W styczniu 1943 oddziały AK przeprowadziły akcję „Wieniec II” – dokonały ok. 60 akcji zbrojnych. 1 lutego 1943 stoczona została największa bitwa powstania zamojskiego – pod Zaborecznem opór Niemcom stawili 250 żołnierzy BCh pod dowództwem komendanta obwodu Tomaszów Lubelski Batalionów Chłopskich Franciszka Bartłomowicza „Grzmota”. Zakończyła się ona całkowitym zwycięstwem partyzantów, oddziały niemieckie zostały rozbite przy minimalnych stratach własnych (1 zabity, 2 rannych), Niemcy na pół roku zaprzestali wysiedleń. (9)

4. Tadeusz, ps. „Arkadiusz”. (ur. 23 grudnia 1910 w Pęczcinie pow. Ciechanów, zm. 9 marca 1978 w Ciechanowie). Brał udział w obronie twierdzy Modlin. W listopadzie 1939 przyjechał do Warszawy. Nawiązał kontakty z działaczami ruchu ludowego, w szczególności z płk. Alojzym Horakiem. Współpracował z nim do końca 1942 jako członek Komendy ZWZ do spraw organizacyjnych. W kwietniu 1942 przeszedł do BCh i otrzymał nominację na komendanta II Okręgu Warszawa Województwo BCh. Był przeciwnikiem scalenia BCh z AK. W roku 1944 został odwołany z zajmowanej funkcji i przeniesiony do pracy w dziale wychowawczym. W czasie Powstania Warszawskiego był członkiem władz „Rocha”. Po upadku powstania opuścił Warszawę z ludnością cywilną i przebywał pod Grójcem. W październiku 1944 wziął udział w naradzie działaczy „Rocha” oraz BCh szczebla centralnego. Organizował pomoc dla ewakuowanych z Warszawy. Został kierownikiem politycznym SL „Roch” w Podokręgu „Wkra”. Zmobilizowany w maju 1945 do LWP, gdzie służył w 33. Pułku Piechoty w Sudetach. Na skutek intryg organów bezpieczeństwa został aresztowany i skazany na 3 lata więzienia. Pośmiertnie zrehabilitowany w 1989 roku. (11)
5. Ludowa Straż (LSB) – formacja partyzancka ruchu ludowego o charakterze milicji partyjnej w czasie II wojny światowej, wyłoniona z Batalionów Chłopskich. Z oddziałów terenowych nie podlegających włączeniu do AK utworzono Ludową Straż Bezpieczeństwa działającą faktycznie w ramach struktur Batalionów Chłopskich oraz Państwowy Korpus Bezpieczeństwa i Straż Samorządową podlegające Delegaturze Rządu na Kraj. W skład LSB weszły głównie Oddziały Specjalne (utworzone w 1942 z oddziałów terytorialnych, liczące od kilkunastu do kilkudziesięciu ludzi, przeznaczone do prowadzenia

7. BATALIONY CHŁOPSKIE

walki bieżącej, działało około 300 Oddziałów Specjalnych BCh) i część oddziałów partyzanckich BCh. Komendantem LSB z ramienia CKRL był Stanisław Kotter ps. „Poręba”. Utworzenie LSB nie podlegającej scaleniu z AK spotkało się z protestem Komendy Głównej Armii Krajowej. (14)

6. Związek Kobiet (LZK) – konspiracyjna organizacja społeczno-polityczna kobiet działająca w okresie 1942-1945, związana z ruchem ludowym. Pod koniec 1941 kobiety działające przed wojną w SL i „Wiciach” utworzyły tajną organizację kobiecą LZK. Z ramienia Centralnego Kierownictwa Ruchu Ludowego (CKRL) kierownictwo LZK spoczywało w rękach dwóch kobiet: Marii Szczawińskiej i Anny Chorążyny „Hanki”. Chorążyna zajmowała się pracą organizacyjną, a Szczawińska – Zielonym Krzyżem, jednym z najważniejszych wydziałów LZK. Ważną rolę w centrali LZK odgrywała Weronika Tropaczńska-Ogarkowa ps. „Wera”, która była redaktorką organu prasowego LZK „Żywi”. Sieć terytorialna LZK pokrywała się w zasadzie z siecią „Rocha”. Jego struktura organizacyjna wzorowana była również na „Rochu”. Powołano centralne oraz wojewódzkie, powiatowe, gminne i miejskie kierownictwa 3- i 5-osobowe. Najsilniejsze i najsprawniejsze były ogniwa organizacyjne LZK w Lubelskiem, Kieleckiem i Warszawskim. Centralne Kierownictwo LZK utworzyło Wydział Sanitarny (Zielony Krzyż) , a w miarę przybywania prac i obowiązków siedem wydziałów: Organizacyjny, pod kierownictwem A. Chorążyny; Propagandy i Prasy – W. Tropaczyńskiej-Ogarkowej; Zdrowia i Opieki Społecznej – M. Szczawińskiej; Matki i Dziecka – Marii Babskiej, a następnie Marii Spiradek; Spółdzielczo-Gospodarczy – Anny Ciekotowej; Kształcenia Kobiet – Władysławy Hoszowskiej; Prawny – Barbary Matusowej „Kwiatkowskiej”. Zakres działalności LZK obejmował dwa obszary: cywilny i wojskowy. Dział cywilny organizował różnego rodzaju kursy, odprawy, konferencje, zebrania, narady, prowadził tajne nauczanie oraz zajmował się samokształceniem i prowadził prace kulturalno-oświatowe. Dział wojskowy miał charakter pomocniczej służby w stosunku do BCh. Siostry Zielonego Krzyża udzielały pierwszej pomocy w czasie akcji, później leczyły chorych i opiekowały się rannymi partyzantami. Ponadto, jako wywiadowczynie, kurierki oddziałów musiały posiadać broń i umiejętność posługiwania się nią. W tym celu kształciły się na specjalnych kursach dla instruktorek i sanitariuszek. Przy oddziałach specjalnych i partyzanckich działały patrole sanitarne Zielonego Krzyża. Organizacja służby sanitarnej w oddziałach BCh była prowadzona wzorowo. Wkład kobiet z LZK w walkę był znaczny, a służba sanitarna dzięki nim właściwie rozwiązana. (6)
7. -sandomierski – Przyczółek ... – przyczółek utworzony z końcem lipca 1944 przez jednostki 1. Frontu Ukraińskiego Armii Czerwonej, obejmował teren długości 70 km i szerokości 40 km między Baranowem a Sandomierzem. W walkach o uchwycenie przyczółka w okolicach Tarnobrzega i wyzwolenie miasta walczył oddział Batalionów Chłopskich dowodzony przez Stanisława Ordyka. Przy współudziale partyzantów z oddziału Batalionów Chłopskich dowodzonego przez Władysława Szklarza Armia Czerwona zdobyła przyczółki na Wisłoce. Pomocy przy tworzeniu przyczółka baranowsko-sandomierskiego Armii Czerwonej udzieliła również Armia Krajowa. Oddziały 2. Pułku Piechoty Legionowej AK przez kilkanaście godzin osłaniały żołnierzy sowieckich forsujących Wisłę, umożliwiając w ten sposób poszerzenie przy-

7. BATALIONY CHŁOPSKIE

czołka i przerzucenie sowieckiej brygady na zachodni brzeg rzeki. Jeden z batalionów wspomnianego pułku AK, współdziałając z Armią Czerwoną, wyzwolił Staszów. (10)

9. Franciszek, ps. „Brzęk”, „Grzmot”, „Siwy” (ur. 18 lipca 1891 w Rawie Ruskiej, zm. 9 września 1964 w Tomaszowie Lubelskim) – polski wojskowy. W stopniu porucznika brał udział w kampanii wrześniowej. Przyłączył się do działalności konspiracyjnej w 1940, początkowo w ZCZ, SCh, ZWZ, a następnie Batalionach Chłopskich. Od lipca 1942 sprawował funkcję komendanta obwodu Tomaszów Lubelski Batalionów Chłopskich. Przeorganizował struktury BCh w obwodzie na wojskową modłę (powstało m.in. 12 kompanii i 3 bataliony BCh oraz 4 kompanie PKB), dowodził bitwą z Niemcami pod Zaborecznem i Różą. Awansowany w 1944 do stopnia majora a później podpułkownika. Od września 1944 – komendant Komendy Powiatowej MO w Tomaszowie Lubelskim, wkrótce odwołany wskutek „źle układającej się współpracy” z Aleksandrem Żebrunem z Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Szykanowany i zwalniany z pracy, wydalony z ZSL, zrehabilitowany w 1956. Odznaczenia: Krzyż Srebrny Orderu Virtuti Militari, Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski, Srebrny Krzyż Zasługi z Mieczami. (12)
10. Miejscowość, w której oddziały AK i BCh (89 ludzi) pod dowództwem mjr. Stanisława Sokołowskiego ps. „Rolnik” 19 września 1943 poprowadziły akcję rozbitcia niemieckiego więzienia. „Rolnik” doskonale ją zaplanował i zrealizował. Uwolniono 300 więźniów bez żadnego wystrzału i strat. (10)
13. Narcyz, ps. „Zawojna”, „Władysław Brzoza” (ur. 19 września 1907 w Stróżach, zm. 21 kwietnia 1945 w Krakowie) – działacz polskiego ruchu ludowego. Absolwent prawa na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, członek władz Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici” i Stronnictwa Ludowego. Za zorganizowanie strajku chłopskiego w 1937 więziony w Berezie Kartuskiej. Uczestnik kampanii wrześniowej, walczył jako dowódca kompanii ciężkich karabinów maszynowych w 1. Pułku Strzelców Podhalańskich w rejonie Dunajca. Był łącznikiem ZWZ, w 1940 został komendantem Obwodu Batalionów Chłopskich Nowy Sącz. Od 1941 do 1945 komendant Okręgu VI Batalionów Chłopskich na Małopolskę i Śląsk, po scaleniu części struktur Batalionów Chłopskich z ZWZ w 1942 został zastępcą komendanta AK w Okręgu Krakowskim. Organizował szlaki przerzutowe dla kurierów Delegatury Rządu do Węgier. Komendant Straży Chłopskiej „Chłostrą”. Założył i redagował pismo „Polska Ludowa”. Prowadził akcje dywersyjne, m.in. likwidowanie konfidentów i przeciwdziałanie ściąganiu kontyngentów przez Niemców. Od 1944 roku wchodził w skład Okręgowego Kierownictwa Ruchu Ludowego w Krakowie. Nie ujawnił się wobec władzy komunistycznej, odmówił współpracy z działaczami SL uległymi wobec PPR. Od stycznia 1945 był poszukiwany przez Urząd Bezpieczeństwa, zamordowany na krakowskich Plantach przez funkcjonariusza Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Myślenicach Stanisława Paryłę oraz znajdującego go osobiście innego pracownika myślenickiego UB Jana Tomana. Do sprawy morderstwa „Zawojny” próbowano powrócić w 1956, rzecz była bezskutecznie badana przez prokuraturę, a akta postępowania zaginęły wkrótce po jego zamknięciu. Jedynym efektem powrotu do sprawy „Zawojny” było przeniesienie jego zwłok z Cmentarza Batowickiego na kwaterę party-

7. BATALIONY CHŁOPSKIE

zancką Cmentarza Rakowickiego. (5)

17. „Chłopska” , kryptonim konspiracyjny „Chłostrą” – konspiracyjna organizacja wojskowa, powstała w sierpniu 1940 z inicjatywy działaczy Centralnego Kierownictwa Ruchu Ludowego. Działała głównie na wsi, miała za zadanie obronę ludności wiejskiej przed okupantem niemieckim. Wiosną 1941 przemianowana na Bataliony Chłopskie. (5)
20. Stanisław , ps. „Rolnik” (ur. 27 stycznia 1913, zm. 24 listopada 1945). Działalność podziemną rozpoczął już w pierwszych dniach okupacji. Walczył z Niemcami między innymi pod Puławami czy pod Krasnymstawem. Został odznaczony Krzyżem Walecznych (1943) i Orderem Virtuti Militari (1945). W 1943 przeszedł z Armii Krajowej do Batalionów Chłopskich, w których działał pod pseudonimem „Rolnik”. Dowodził m.in. akcją, w czasie, której bez jednego wystrzału odbił więźniów z krasnostawskiego więzienia. W okresie okupacji niemieckiej poświęcił się całkowicie pracy konspiracyjnej. Został schwytany 6 września 1942 i uwięziony na Majdanku. Wyznaczono go do prac budowlanych. Dawało to okazję do wychodzenia poza obręb obozu. 14 grudnia 1942 uciekł z obozu zagłady. Pod koniec 1943 został mianowany Komendantem Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa i Straży Samorządowej w Krasnymstawie, mającej przygotować Policję Państwową, która miała działać po wyzwoleniu kraju. Z 23 na 24 listopada 1945 30 żołnierzy NKWD i PUBP otoczyło jego dom w Niemienicach. W czasie ucieczki został ranny serią z ręcznego karabinu maszynowego, a potem kolejnymi seriami z broni maszynowej. W końcu został zabity trzema pojedynczymi strzałami. (10)
22. Franciszek , ps. „Olsza”, „Zenon Trawiński” (ur. 20 września 1902 w Mikułowicach, zm. 24 lutego 2000 w Warszawie) – komendant główny BCh od 8 października 1940 do końca wojny. W listopadzie 1939 podjął prace organizacyjne mające na celu stworzenie chłopskiego ruchu oporu na Kielecczyźnie. Opowiadał się za włączeniem chłopów do działalności Związku Walki Zbrojnej. W połowie sierpnia tego roku zgłosił swą koncepcję utworzenia Straży Chłopskiej (później organizacja ta przybrała nazwę Bataliony Chłopskie). W 1942 organizował pierwsze wystąpienia zbrojne BCh przeciwko wysiedlaniu ludności Zamojszczyzny, zwycięski przebieg bitew pod Wojdą, Różą i Zaborcznem doprowadził do zahamowania akcji wysiedleńczej. W 1944, w wyniku umów scaleniowych BCh i Armii Krajowej, wszedł w skład Komendy Głównej Armii Krajowej; pełnił funkcję szefa I Oddziału Sztabu AK. Walczył w Powstaniu Warszawskim. Po jego upadku, wraz z innymi działaczami ruchu ludowego znalazł się w Podkowie Leśnej, gdzie w październiku 1944 został powołany do 15-osobowego kierownictwa ruchu ludowego. Od grudnia 1945 z ramienia Stronnictwa był posłem do Krajowej Rady Narodowej. W styczniu 1947 w wyniku wyborów parlamentarnych został posłem Sejmu Ustawodawczego. 21 lipca 1950 został aresztowany (Sejm uchylił immunitet poselski 23 marca 1951). Zarzucano mu czyny szczególnie niebezpieczne w okresie odbudowy państwa. W grudniu 1951 wyrokiem Sądu Wojskowego został skazany na 12 lat więzienia, 5 lat pozbawienia praw publicznych i obywatelskich, praw honorowych oraz przepadek całego mienia na rzecz skarbu państwa. Przebywał w więzieniach w Warszawie przy ul. Rakowieckiej i Koszykowej, potem w Potulicach i Rawiczu, aż do 25 kwietnia 1956. Kolegium Sędziów Najwyższego Sądu Wojskowego w

7. BATALiony CHŁOPSKIE

Warszawie 24 października 1956 uchyliło wyrok i umorzyło postępowanie. W październiku 1980 roku przyjął awans na generała brygady WP. W 1993 roku awansowany został na generała dywizji. Od 1988 był członkiem Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Kierując Krajową Komisją Batalionów Chłopskich, aktywizował działalność środowiska byłych żołnierzy BCh. W 1992 został prezesem Ogólnopolskiego Związku Żołnierzy Batalionów Chłopskich. Był przewodniczącym Społecznego Komitetu Budowy Pomnika Batalionów w Warszawie. W sierpniu 1989 w Wilanowie wspólnie z innymi działaczami reaktywował Polskie Stronnictwo Ludowe. Na II Kongresie PSL (wilanowskiego) 11 listopada 1989 został wybrany na prezesa tego Stronnictwa. (8)

23. Lasy i Puszcza Solska – w dniach 9-25 czerwca 1944 oddziały Batalionów Chłopskich wspólnie z oddziałami Armii Ludowej, Armii Krajowej i oddziałami sowieckimi stoczyły walkę z formacjami niemieckimi w sile 3 dywizji Wehrmachtu i oddziałów policji, w sumie około 25 tys. ludzi. W walkach o przerwanie pierścienia okrążenia największe straty poniosło zgrupowanie AK-BCh dowodzone przez mjr. Edwarda Markiewicza. W walce poległo około 850 partyzantów. (9)
24. Kazimierz , ps. „Kamil” (ur. 4 marca 1904 w Korytkowie w pow. Opoczno, zm. 29 sierpnia 1985 w Warszawie). Przed II wojną światową działał w ruchu młodzieży wiejskiej. W latach 1929-1930 prezes Akademickiego Związku Młodzieży Wiejskiej, w latach 1931-1932 prezes Zarządu Głównego Związku Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”, redaktor naczelny „Młodej Myśli Ludowej”; w latach 1935-1939 prezes wołyńskiego ZMW i kierownik Uniwersytetu Ludowego w Różynie na Wołyniu. W latach 1938-1939 sekretarz Zarządu Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych. Podczas okupacji działał w konspiracji, w latach 1940-1944 był szefem sztabu Komendy Głównej Batalionów Chłopskich oraz szefem wydziału informacji i propagandy Komendy Głównej BCh. Redaktor konspiracyjnego pisma „Ku Zwycięstwu”. W latach 1945-1947 prezes Spółdzielni Wydawniczej „Chłopski Świat”, w latach 1946-1948 współredaktor pisma „Chłopi i Państwo”. W latach 1954-1957 redaktor naczelny Ludowej Spółdzielni Wydawniczej, w latach 1957-1971 przewodniczący Rady LSW. W latach 1951-1954 wiceprezes Zarządu Centralnej Rady Spółdzielczej „Samopomoc Chłopska”. (6)
25. Stronnictwo – organizacja, której BCh były zbrojnym ramieniem. (6)
27. Stanisław, ps. „Szuwara”, „Granat”, „Czarny”, „Klon” (ur. 3 listopada 1905 w Godzianowie, zm. 26 lutego 1995) – polski dziennikarz i działacz ludowy, poseł na Sejm Ustawodawczy (1947-1952), ppłk Wojska Polskiego, komendant Okręgu Kielce Batalionów Chłopskich. Brał udział w kampanii wrześniowej w ramach 33. Dywizji Piechoty jako dowódca kolumny amunicyjnej. W kwietniu 1940 z polecenia CKRL osiadł na Kielecczyźnie. W sierpniu 1940 opracował pierwszą instrukcję organizacyjną Batalionów Chłopskich. Jesienią tego roku objął funkcję komendanta Okręgu Kielce tej organizacji i sprawował ją do końca okupacji. Należał do komitetu redakcyjnego agencji „Ziemia”, która była organem prasowym kierownictwa Stronnictwa Ludowego „Roch” i Komendy Okręgu BCh. Był organizatorem komórek Kierownictwa Walki Cywilnej na terenie województwa kieleckiego. Organizował także sądy pod-

7. BATALIONY CHŁOPSKIE

ziemne. Po wojnie kontynuował działalność w Związku Młodzieży Wiejskiej. W 1945 przystąpił do PSL, z listy którego został w 1947 wybrany posłem z okręgu Częstochowa. Od 1950 do 1970 był redaktorem w „Zielonym Sztandarze”, a w latach 1950-1951 redaktorem naczelnym tego pisma. Był członkiem Głównego Sądu Partyjnego ZSL i Rady Naczelnej ZBoWiD. (8)

28. Józef , ps. „Zgrzebniak” (ur. 25 marca 1891 w Kozłówce, zm. 20 listopada 1953 w Warszawie) – inicjator powołania BCh. W okresie międzywojennym od 1919 działał w ruchu młodzieży wiejskiej, był m.in. redaktorem „Wici” – organu Związku Młodzieży Wiejskiej RP i miesięcznika „Chłopski Świat”. Od 1938 był członkiem Rady Naczelnej Stronnictwa Ludowego. Podczas II wojny światowej uczestniczył w konspiracyjnym Stronnictwie Ludowym „Roch”. W latach 1940-1945 był członkiem Centralnego Kierownictwa Ruchu Ludowego, w tym w latach 1944-1945 jego przewodniczącym. Z ramienia kierownictwa ruchu ludowego był politycznym zwierzchnikiem Batalionów Chłopskich. W latach 1945-1947 pełnił funkcję wiceprezesa Polskiego Stronnictwa Ludowego. (6)
29. Miejscowość, w której Oddziały Batalionów Chłopskich dokonały dwóch akcji mających na celu rozbięcie więzienia. Pierwszą akcją 10 czerwca 1944 przeprowadził oddział Batalionów Chłopskich dowodzony przez Piotra Pawlinę wspólnie z oddziałem Armii Ludowej dowodzonym przez Stanisława Dorosiewicza. W czasie akcji partyzanci przerwali łączność, obstawili stacjonujące w mieście siły niemieckie, wysadzili bramę więzienia i uwolnili 281 więźniów, głównie rolników uchylających się od świadczeń kontyngentowych. Zdobyli broń, zniszczyli dokumentację, a z magazynów więziennych zabrali odzież i żywność. Drugiego ataku na więzienie, 13 lipca 1944, dokonało wspólnie kilka mniej licznych oddziałów Batalionów Chłopskich, a znaczący wpływ na plan i przebieg akcji mieli Henryk Grabala, Franciszek Barylak, Szczepan Koruba i Stanisław Stępień. Przebieg tej akcji był podobny do poprzedniej. Po tym ataku więzienie do końca wojny przestało funkcjonować. (7)
30. Stanisław , ps. „Pałka”, „Szacun”(ur. 14 grudnia 1918 w Żukowie k. Lublina, zm. 24 czerwca 1978 w Lublinie) – II komendant Obwodu 13 Lublin Batalionów Chłopskich. W dniach 7-9 września 1939 w stopniu plut. pchor. uczestniczył w bitwie pod Iłżą. Od czerwca 1940 został jednym z najaktywniejszych działaczy konspiracyjnych BCh na terenie powiatu lubelskiego. Do kwietnia 1944 pełnił funkcję zastępcy komendanta Obwodu 13 Lublin Batalionów Chłopskich do spraw taktycznych, następnie przejął funkcję komendanta Obwodu Lublin. Zorganizował m.in. Oddział Lotny BCh Lublin, dowodził m.in. akcjami uwolnienia więźniów z więzienia w Krasnymstawie, rozbięcia obozu jeńckiego w Ostrzeszowie, w akcjach niszczenia akt operacyjnych niemieckich w gminach Mełgiew, Parczew, Bychawa, Krzczonów, rozbięcia posterunków niemieckich w Kozicach, przejmowaniem transportów żywności i przekazywaniem jej ludności cywilnej w gminach Policzyzna, Krzczonów, Żuków, Krasnystaw, organizował także pomoc medyczną i bezpieczne kwatery dla więźniów zbiegłych z KL na Majdanku. 24 lipca 1944 dowodził akcją w Zastawiu, powiat Bychawa, gdzie został ciężko ranny. W bitwie tej poległo 7 żołnierzy BCh, a 18 zostało rannych. Straty po stronie niemieckiej to 42 zabitych, wielu rannych oraz przejęcie znacznej ilości sprzętu. Po wyzwoleniu i opuszczeniu szpitala

7. BATALIONY CHŁOPSKIE

(luty 1945) zajął się organizacją pomocy dla byłych żołnierzy BCh. Nie przyjął propozycji pracy w siłach zbrojnych PRL. Do śmierci pozostał wierny rządowi w Londynie, twierdził, że jako polski żołnierz nie będzie salutował orłowi bez korony. Został zdegradowany przez władzę ludową do stopnia porucznika decyzją Prezydenta RP Bolesława Bieruta z dnia 6 lipca 1950. Według kilku źródeł historycznych zaliczony do tzw. Żołnierzy Wyklętych. (6)

8. CICHOCIEMNI

W latach 1941-1944 przerzucono do kraju do kraju samolotami z Anglii, a później z Włoch 316 spadochroniarzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie – żołnierzy AK (wśród nich tylko jedna kobieta) – zostali oni nazwani później „Cichociemnymi”. Zrzucony żołnierze różnili się rodzajem wyszkolenia i specjalizacją poszczególnych służb: 37 – wywiad, 50 – łączność, 24 – oficerowie sztabowi, 22 – służby lotnicze, 11 – instruktorzy pancerni i pancerni, 3 – legalizacja i podrabianie dokumentów, 169 – dywersja i partyzantka, 28 – kurierzy polityczni. Spośród nich zginęło 112, 84 w walce lub zamordowanych przez Gestapo, 10 zażyło truciznę po aresztowaniu, na 9 wykonano po wojnie karę śmierci na podstawie wyroków sądów Polski Ludowej w okresie stalinizmu. Spośród 91 cichociemnych, którzy brali udział w Powstaniu Warszawskim, 18 zginęło w walce.

Poziomo

1. Leonard Szczęsny – Zdanowicz, ps. „Ząb”, „Dor”, „Szprung” (ur. 6 listopada 1912, zm. 12 sierpnia 1982) – mjr WP, ppłk NSZ. W czasie wojny obronnej Polski w 1939 był dowódcą plutonu pieszego żandarmerii nr 29. Od 24 kwietnia do 14 czerwca 1940 walczył w Norwegii pod Narvikiem, a następnie we Francji (w okolicach Rennes) w składzie I półbrygady płk. Benedykta Chłusewicza. W nocy z 1 na 2 września 1942 został zrzucony do okupowanego kraju w ramach operacji „Smallpox”. KG AK powierzyła rotmistrzowi utworzenie w Warszawie komórki bezpieczeństwa i kontrwywiadu. Po rozbiciu organizacji „Wachlarz” przez Gestapo, na początku roku 1943 przekazano go Komendzie Okręgu „Twierdza” (Brześć) AK, lecz w praktyce nadal pozostawał w Warszawie bez przydziału bojowego. W kwietniu 1943 wystąpił do przełożonych o pozwolenie na wyjazd z por. Piwnikiem w Kieleckie w celu organizowania partyzantki. Jednakże Komenda Główna AK odmówiła przychylenia się do tej prośby. Od czerwca 1943 formalnie przyłączył się do NSZ (przejście do NSZ jest oceniane jako kontrowersyjne, niekiedy oceniane jako dezercja z AK). Walczył w składzie oddziałów NSZ w rejonie Lasów Janowskich. We wrześniu 1943 pod jego komendą walczyło ok. 120 ludzi, na początku listopada tego roku liczba partyzantów wzrosła do 300-400. W czerwcu 1944 otrzymał rozkaz przeprowadzenia koncentracji swoich oddziałów w rejonie Gór Świętokrzyskich w celu utworzenia większej jednostki NSZ pod nazwą Grupa Operacyjna Zachód. 11 sierpnia 1944 utworzona została Brygada Świętokrzyska NSZ, licząca początkowo ok. 850 ludzi. „Ząb” otrzymał 19 sierpnia funkcję szefa sztabu brygady. Dowodził osobiście wieloma akcjami zbrojnymi, zarówno przeciwko Niemcom, jak też partyzantce komunistycznej. Po rozpoczęciu styczniowej ofensywy sowieckiej, w celu uniemożliwienia zagarnięcia przez Sowieców, Brygada Świętokrzyska 13 stycznia podjęła natychmiastowy marsz na zachód. Na początku marca 1945 brygada przedarła się na teren Czech. 5 maja „Ząb” brał udział w ataku na hitlerowski obóz koncentracyjny dla kobiet w Holisovie, skąd uwolniono kilkaset więźniarek, w tym Żydówki i Polki. Po uzyskaniu łączności z wojskami amerykańskimi pełnił funkcję organizatora i koordynatora tych kontaktów, a także tłumacza. (3)

8. CICHOCIEMNI

4. Bronisław..... , ps. „Glin”, „Róża” , „Bronisław Janczarek” (ur. 10 października 1907 w Wilkołazie, powiat Janów Lubelski, zm. 2 września 1944 w Warszawie) – kapitan dyplomowany. Od 5 kwietnia 1941 do 8 lipca 1942 przydzielony do Sztabu Naczelnego Wodza, gdzie pełnił funkcję referenta Wydziału Organizacyjno-Wyszkoleniowego. Zgłosiwszy się do służby w kraju, przeszedł szkolenie konspiracyjne ze specjalnością dywersji. W nocy z 16 na 17 września 1943 (operacja lotnicza „Neon 1”, ekipa 31) odbył skok na placówkę odbiorczą „Garłuch”, położoną 8 km na północny-zachód od Wyszkowa, w powiecie pułskim. Przydzielony do Oddziału III Komendy Głównej Armii Krajowej – Wydział Broni Szybkich, gdzie był referentem wyszkolenia w dziale broni pancernej. W Powstaniu Warszawskim pełnił funkcję oficera operacyjnego w Sztabie Obwodu Śródmieście (dowódca ppłk Edward Pfeifer, ps. „Radwan”). Zginął 2 września 1944 od pocisku artyleryjskiego, (7)
5. Eugeniusz Gedymin , ps. „Zygmunt”, „Nurt”, „Mur” (ur. 22 sierpnia 1909 w Łodzi, zm. 24 marca 1976 w Londynie) – mjr rezerwy piechoty Wojska Polskiego, cichociemny, zastępca dowódcy i dowódca Zgrupowań Partyzanckich AK „Ponury”, dowódca I batalionu 2. Pułku Piechoty Legionów AK, ostatni dowódca 2. Pułku Piechoty Legionów AK. W nocy z 1 na 2 października 1942 został zrzucony do Polski w ramach operacji lotniczej „Chisel”. Od 1 grudnia 1942 do kwietnia 1943 pełnił funkcję oficera technicznego Związku Odwetu i jednocześnie inspektora dywersji Kedywu Komendy Okręgu. Był wówczas odpowiedzialny za organizowanie patroli dywersyjnych na szlakach komunikacyjnych i szkolenie żołnierzy. Był komendantem Zgrupowania nr 1 w ramach Świętokrzyskich Zgrupowań AK (latem 1943), jego oddział, liczący ok. 215 ludzi. 2 stycznia 1944 objął dowództwo Zgrupowań Partyzanckich AK „Ponury”, przemianowanych później na I batalion 2. pp Leg. AK. Przy batalionie powstała specgrupa produkująca pistolety maszynowe „KIS” własnej konstrukcji oraz miny przeciwpiechotne. Na czele batalionu przeszedł cały szlak bojowy pułku. 8 października 1944 rozkazem Komendanta Okręgu AK „Jodła” mianowany dowódcą 2. Pułku Piechoty Legionów AK. Dowodzenie sprawował faktycznie do 12 października, gdy rozwiązano w okręgu związki taktyczne na poziomie pułku. Powrócił do swego batalionu. 29-30 października 1944 w rejonie wsi Chotów – Oleszno odparł atak niemieckiej obławy. Zmuszony został do odwrotu i ciągłego kluczenia przed Niemcami. 14 listopada 1944 rozformował batalion w rejonie Świniej Góry. (9)

8. CICHOCIEMNI

7. Na początku stycznia 1941 roku w pod Londynem, gdzie mieściła się szkoła treningowa STS 38 SOE (Special Operations Executive – Kierownictwo Operacji Specjalnych), otwarto pierwszy polski kurs walki konspiracyjnej. Znalazło się na nim 12 oficerów, wśród nich 2 późniejsi cichociemni: Jan Piwnik oraz Franciszek Pukacki. Drugi kurs w Briggens ukończyło 15 kandydatów.

10. Waldemar , ps. „Jakub”, „Robot”, „Dal”, „Ryś”, „Ignacy Zaciętowski”, „Ignacy Szczerbak” (ur. 13 sierpnia 1915 w Chicago, zm. 14 października 1943 w Wielkiej Wsi, powiat Końskie). W Polsce wylądował w nocy z 1 na 2 października 1942 w ekipie 15 w operacji o kryptonimie „Chsel”. Otrzymał przydział do Obwodu Koneckiego AK jako inspektor Związku Odwetu, a następnie tworzonego Kedywu. Od lipca był dowódcą II Zgrupowania utworzonego z części Zgrupowań Partyzanckich AK „Ponury”. Następną akcją było zajęcie Końskich w rocznicę wybuchu II wojny światowej. W nocy z 31 sierpnia na 1 września 1943 80-osobowy oddział, ubezpieczany przez okoliczne placówki, zdobył powiatowe miasto z prawie dwutysięcznym niemieckim garnizonem. Po wykonaniu wyroków śmierci na konfidentach oraz przejęciu odzieży i towarów potrzebnych do przetrwania nadchodzącej zimy, wszyscy wycofali się bez strat. Niemcy pod silnym wrażeniem akcji twierdzili, że był to prawdopodobnie aliancki desant. Zginął 14 października 1943 na skutek zdrady oficera II Zgrupowania por. Jerzego Wojnowskiego „Motora” (jednocześnie agenta Gestapo pod pseudonimem „Garibaldi”) podczas próby przebicia się przez kordony niemieckiego wojska. (6)
13. Grupa kursów Cichociemnych:
- polski kurs wywiadu, obejmował: studium Niemiec, naukę wywiadu, fotografię, chemię do celów wywiadowczych, zajęcia „ślusarskie”, naukę o broni i strzelanie, gimnastykę, zaprawę fizyczną oraz nadobowiązkowo naukę języków obcych;
 - lotnicy przechodzili kursy organizowane przez Inspektora Lotnictwa oraz lotniczy kurs specjalny w Londynie o samolotach niemieckich;
 - kursy pancerne, przeciwpancerne i kierowców;
 - kursy radiotelegrafistów i radiomechaników;
 - kurs środków łączności ziemia-lotnik stosowanych przy odbiorach zrzutów.
- (17)

8. CICHOCIEMNI

14. Tadeusz (ur. 27 stycznia 1888 roku w Kiszyniowie, zm. 24 listopada 1965 roku w Warszawie) – inżynier, gen. dyw. Wojska Polskiego. Podjął służbę w Wojsku Polskim w listopadzie 1918. 24 kwietnia 1927 został powołany na stanowisko szefa Departamentu Zaopatrzenia Inżynierii Ministerstwa Spraw Wojskowych. Był zwolennikiem rozwoju polskiej broni pancernej i inicjatorem rozwoju przemysłu samochodowego. Od października 1941 do czerwca 1942 pełnił funkcję zastępcy dowódcy 1. Korpusu Polskiego do spraw motoryzacji oraz dowódcy saperów korpusu. Przeniesiony na Bliski Wschód objął stanowisko zastępcy dowódcy 2. Korpusu Strzelców do spraw motoryzacji, a następnie stanowisko dowódcy broni pancernej, motorowej i służby elektromechanicznej Armii Polskiej na Wschodzie. Został przerzucony do okupowanej Polski w dniu 30 maja 1944, w trakcie operacji lotniczej znanej jako „Most II”. Był najstarszym z „cichociemnych”, w momencie przerzutu miał ponad 56 lat. Przyjął pseudonim „Krystynek”. W dniu przelotu do kraju awansowany został na generała dywizji. Przydzielony do Wydziału Broni Szybkich Oddziału III Operacyjnego Komendy Głównej AK. W Powstaniu Warszawskim walczył do 23 sierpnia jako zwykły strzelec w drużynie szturmowej pchor. „Blizny”, po zgłoszeniu się jako ochotnik. Dalej kierował produkcją środków walki w sztabie Podobwołu i następnie w sztabie Okręgu Warszawskiego. Od 8 września 1944 został równocześnie dowódcą kilkunastoosobowej Legii Oficerskiej, podporządkowanej komendantowi Podobwołu Śródmieście Południowe. Po kapitulacji Warszawy dostał się do niewoli i przebywał w niemieckich oflagach. Po zwolnieniu zgłosił się do Polskich Sił Zbrojnych i powrócił do Londynu. W grudniu 1945 wrócił jednak do Polski, pracował w biurach projektów. (11)
20. Adam , ps. „Pług”, „Adam Gałęcki” (ur. 10 grudnia 1909 w Niechanowie, zm. 27 sierpnia 1986 w Witkowie) – ppłk, inżynier rolnik. w nocy z 1 na 2 października 1942, został przerzucony do placówki odbiorczej pod Garwolinem. Trafił do Kedywu AK jako zastępca dowódcy mjr. Jana Kiwerskiego. W połowie 1943 roku kierownictwo Kedywu poleciło „Pługowi” utworzenie specjalnego oddziału do walki z Gestapo. Kompania wydzielona o nazwie „Agat”, przekształcona następnie w „Pegaz”, a ostatecznie w batalion „Parasol”, przeznaczona do organizowania zamachów na oficerów SS i Gestapo, powstała na przełomie lipca i sierpnia 1943. W Powstaniu Warszawskim dowodził batalionem „Parasol” na Woli. 6 sierpnia został ciężko ranny podczas walk w obronie cmentarzy wolskich. W październiku 1944 dostał się do niewoli, trafił do Stalagu IV B w Zeithain. W 1945 powrócił do kraju. Niedługo po powrocie został aresztowany przez funkcjonariuszy UB i osadzony w więzieniu mokotowskim. Po dwóch miesiącach został zwolniony na mocy amnestii. (5)
22. Alfred , ps. „Wania” (ur. 11 maja 1909 w Prużanach, zm. 11 czerwca 1986) – lekarz, oficer Armii Krajowej, cichociemny. We wrześniu 1939 walczył w szeregach Armii Poznań. 17 stycznia 1940 opuścił okupowaną Polskę. Przez Słowację, Węgry i Jugosławię dotarł do Francji, a później trafił do Anglii, gdzie przeszedł szkolenie dla cichociemnych. W jednej z pierwszych ekip wylądował w nocy z 27 na 28 grudnia 1941 w okupowanej Polsce. Krótco po wylądowaniu trafili w ręce patrolu Grenzschtzu. Odprowadzeni na strażnicę zaatakowali Niemców z zaskoczenia (Koncert – opowiadanie cichociemnego) i uciekli. „Wania” został dowódcą III odcinka „Wachlarza”. Osobiście brał udział

8. CICHOCIEMNI

w wielu akcjach dywersyjnych, m.in. w wysadzaniu transportów wojskowych na linii Brześć – Mińsk i Mińsk – Homel. Przy okazji likwidowani byli konfidenti Gestapo. Podczas jednej z nocnych wędrówek „Wania” złamał pechowo nogę. Na kwaterze został przypadkowo aresztowany przez białoruską policję szukającą ukrywających się Żydów. Mimo dobrze podrobionych dokumentów nie został zwolniony i trafił do więzienia w Pińsku. Niemcy odkryli, że dokumenty są fałszywe i podejrzewali, kim „Wania” jest naprawdę. Zaczęły się brutalne przesłuchania połączone z torturami. Brawurową akcją rozbicia więzienia w Pińsku w dniu 18 stycznia 1943 przeprowadziła grupa dywersyjna pod dowództwem por. Jana Piwnika „Ponurego”. Uwolniono kilkudziesięciu więźniów, w tym także „Wanię”. Po wypoczynku w Warszawie powrócił do konspiracji. Najpierw został szefem Kedywu Obszaru Białostok, a później dowódcą 84. Pułku Piechoty w ramach 30. Dywizji Piechoty AK. W boju pod Mańczakami został ciężko ranny i ponownie do zdrowia wracał w Warszawie, gdzie zdążył wykurować się do wybuchu Powstania Warszawskiego. W czasie powstania jako ranny w walkach praktycznie nie uczestniczył. 16 września dowództwo wyznaczyło go do „nawiązania łączności z Armią Radziecką”. Dwa dni później przeprawił się na drugi brzeg Wisły i został aresztowany przez Sowieców. Wrócił do kraju po czterech latach i pracował jako lekarz w Warszawie, Górze Kalwarii i Żyrardowie. Jednocześnie był inwigilowany przez Urząd Bezpieczeństwa, jak większość akowców i weteranów Sił Zbrojnych na Zachodzie. (10)

24. Waclaw vel Waclaw Jaworski, ps. „Kra” (ur. 8 lutego 1911 w Hrycenkach koło Starokonstantynowa, zm. 23 lutego 1993 w Rzeszowie) – oficer Wojska Polskiego, kpt. piechoty. Został zrzucony w Polsce w nocy z 1 na 2 września 1942 roku w ramach operacji lotniczej o kryptonimie „Smallpox”. 1 stycznia 1943 przydzielony do akcji odbicia żołnierzy Wachlarza z więzienia w Pińsku, akcja została z powodzeniem zrealizowana 18 stycznia 1943. Od kwietnia 1943 walczył jako oficer dywersji Inspektoratu Łuck Okręgu Wołyń AK. Do jego zadań należały m.in. organizacja i koordynacja samoobrony przed UPA w Antonówce, Spaszczyźnie i Przebrażu, utworzenie patroli dywersyjnych, współpraca w tworzeniu oddziałów partyzanckich „Piotrusia Małego” i „Olgierda” (24. Pułk Piechoty „Krwawa Luna”), szkolenia, walki z UPA oraz akcje likwidacyjne i dywersyjne. W kwietniu 1944 roku został aresztowany przez NKWD i skazany na karę śmierci przez rozstrzelanie. Wyrok zamieniono na 10 lat więzienia, które odbył w Kijowie (Łukianówka), Kaniowie, łagrach Kołymy, Komi i Magadanu (m.in. obozy w Kotłasie, Tajsziecie). 3 maja 1953 karę zamieniono na przymusowe osiedlenie i podjęcie pracy na terenie Magadanu. Po 11 latach i 8 miesiącach wyruszył do Polski. Podróż trwała od października do grudnia 1955 roku. (7)
26. Antoni Nikodem , ps. „Anthony Currie”, „Rosomak”, „Łuk”, „Profesor” (ur. 10 listopada 1912 w Berlinie, zm. 12 marca 2008 w Londynie) – polski dziennikarz, eseista i filozof. Uczestnik kampanii wrześniowej, w tym bitwy nad Bzurą jako plut. 17. Dywizji Piechoty. Ranny, dostał się do niewoli. Zbiegł z obozu jenieckiego. Następnie służył w brygadzie spadochronowej gen. Sosabowskiego. Będąc w Wielkiej Brytanii, wstąpił do SOE, gdzie szkolił się w Szkocji jako łącznik radiowy (później był instruktorem w Audley End). W czasie świąt Bożego Narodzenia 1944 roku pod przybranym nazwiskiem kapitana

8. CICHOCIEMNI

Anthony'ego Niall Currie (swego szkockiego teścia) w charakterze oficera łącznikowego wyleciał z Brindisi w tajnej operacji Freston wraz z czterema oficerami brytyjskimi i został zrzucony na spadochronie w powiecie radomszczańskim. Uczestnicy misji spotkali się z ostatnim dowódcą AK gen. Leopoldem Okulickim, ale wpadli w ręce Rosjan, którzy uwięzili ich w Częstochowie, a następnie w Moskwie. Po uwolnieniu na skutek interwencji dyplomatycznej i powrocie do Anglii Pospieszalski prowadził kursy dokształcające dla żołnierzy przechodzących do życia cywilnego w ramach PKPR (Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia). (13)

27. Jan , ps. „Donat”, „Ponury” (ur. 31 sierpnia 1912 we wsi Janowice k. Ostrowca Świętokrzyskiego, zm. 16 czerwca 1944 pod wsią Jewłasze na Nowogródczyźnie) – por. Wojska Polskiego i aspirant Policji Państwowej, legendarny dowódca partyzancki Armii Krajowej w Górach Świętokrzyskich i na Nowogródczyźnie. Nocą z 7 na 8 listopada 1941 został zrzucony do Polski w ramach pierwszego lotu o kryptonimie „Rucktion”. Powierzono mu koordynację wszystkich spraw związanych z przyjmowaniem kolejnych grup cichociemnych. 18 stycznia 1943 dowodził udaną akcją odbicia 3 oficerów AK z więzienia w Pińsku. W połowie maja 1943 formalnie przyjął funkcję dowódcy Zgrupowań Partyzanckich AK „Ponury”. W krótkim czasie stworzył zgrupowania liczące ok. 100 ludzi. 4 czerwca został też komendantem Kedywu Okręgu Radomsko-Kieleckiego AK. Latem jego zgrupowania z powodzeniem przeprowadziły szereg akcji dywersyjnych i ataków na obiekty niemieckie, likwidowały też konfidentów, rozprawiły się z bandami rabunkowymi. Po odwołaniu go z pełnionych funkcji na wniosek dowódcy Okręgu z powodu narażania ludności cywilnej na represje niemieckie po brawurowych, a – jego zdaniem – niepotrzebnych akcjach, od przełomu lutego i marca 1944 kontynuował służbę w Okręgu Nowogródek AK. Pełnił kolejno funkcje dowódcy kompanii i dowódcy VII batalionu 77. pp AK, który po miesiącu istnienia przekroczył stan 700 ludzi. Zginął podczas ataku na umocnień niemieckich na granicy, tzw. „stützpunktu” pod wsią Jewłasze. (6)
28. Tadeusz Stanisław , ps. „Malina”, „Zenon”, przybrane nazwisko – Stefański (ur. 26 lutego 1908 w Kijach, zm. 16 stycznia 1970 w Szkocji) – dyplomowany oficer Wojska Polskiego, mjr łączności. Został zrzucony w Polsce w nocy z 16 na 17 lutego 1943 w ramach operacji lotniczej „Vice” i przydzielony do pracy w Komendzie Głównej AK, w której pracował do lipca 1944 w wywiadzie ofensywnym jako samodzielny radiotelegrafista, dowódca kompanii radiołączności „Kram” w Oddziale V łączności i od maja 1944 jako oficer operacyjny baonu radiołączności „Iskra”. W Powstaniu Warszawskim został wyznaczony na dowódcę wszystkich oddziałów telegraficznych na Starym Mieście oraz Szefa łączności I Rzutu KG AK, a we wrześniu był dowódcą radiostacji w Śródmieściu, a następnie – po przejściu kanałami – na Mokotowie. 27 września 1944 dostał się do niewoli niemieckiej, skąd uciekł w Skierniewicach. Od 1945 służył w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. (10)

8. CICHOCIEMNI

Pionowo

2. Stefan Klemens , ps. „Starba”, „Kubuś”, „Michał Bałucki”, „Michał Zawistowski” (ur. 15 stycznia 1914 w Warszawie , zm. 30 stycznia 2014) – polski fotografik, fotoreporter wojenny. W nocy 9 kwietnia 1944 został zrzucony na spadochronie do Polski, w okolice Tłuszcz (operacja lotnicza „Weller 2”). Podjął w konspiracji służbę w Wydziale Legalizacji Komendy Głównej Armii Krajowej dowodzonym przez Stanisława Jankowskiego „Agatona”, zajmującym się m.in. podrabianiem dokumentów i wywiadem. Przed wybuchem powstania sporządził dokumentację fotograficzną niemieckich umocnień w Warszawie. Walczył w Powstaniu Warszawskim w plutonie „Agaton” batalionu „Pięść” Zgrupowania „Radosław” na Woli, Starówce i Żoliborzu. Dokumentował też życie powstańcze na zdjęciach. Po rozpoczęciu sowieckiej okupacji działał w antykomunistycznym podziemiu, zajmując się tworzeniem dokumentów, jako kierownik Wydziału Legalizacji „Agaton 2”. 1 listopada 1945 aresztowany przez siły bezpieczeństwa, a następnie skazany na dwa lata więzienia za uczestnictwo w Armii Krajowej. Zwolniony z więzienia na mocy amnestii z 1947 roku. (5)

3. Wincenty , ps. „Las”, „Olcha”, „Adam”, „Pilica”, „Wincenty Bartłomiejczyk”, „Stanisław Wydrychiewicz” (ur. 5 października 1899 w Seceminie, zm. 12 listopada 1968 w Warszawie). Brał udział w kampanii wrześniowej 1939 jako oficer w Sztapie Armii „Karpaty” i Sztapie Frontu Południowego. 19 września przekroczył granicę z Węgrami (Przełęcz Tatarska), gdzie został internowany (25 września – 18 października w obozie Lengyeltoti). Po ucieczce przebywał w Budapeszcie (19 października – 15 listopada). Po uzyskaniu paszportu udał się do Francji, gdzie wstąpił do PSZ w Paryżu 19 listopada 1939. We Francji pełnił funkcję oficera sztabu 3. DP. Po kapitulacji Francji ewakuowany z St. Jean-de-Luz 23 czerwca 1940, dotarł do Plymouth w Wielkiej Brytanii 27 czerwca i przeszedł pod dowództwo brytyjskie od 1 lipca 1940. 14 lipca przydzielony jako oficer sztabu IV BKS. Zgłosiwszy się do służby w kraju, przeszedł szkolenie konspiracyjne ze specjalnością dywersji i 7 kwietnia 1942 został zaprzysiężony w Oddziale VI Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie. Z dniem 14 kwietnia 1942 przekazany do dyspozycji oddziału V Sztabu NW. Awansowany na majora 3 września 1942. W nocy z 3 na 4 września 1942 wykonał skok na placówkę odbiorczą „Ugór”, położoną kilka kilometrów od Łyszkowic, na zachód od Skierniewic. Przydzielony do Okręgu AK Białystok jako szef Sztabu i jednocześnie zastępca komendanta Okręgu. Położył duże zasługi w rozwoju struktur konspiracyjnych na terenie Okręgu Białystok i prowadzenia walki z okupantami – niemieckim i sowieckim (oddziały leśne i dywersyjne). Po tzw. wyzwoleniu i wejściu Sowietów w lipcu 1944 dalej działał w konspiracji, AK i Ruchu Obywatelskim Armii Krajowej (ROAK), zajmując dotychczasowe stanowisko. 2 marca 1945, w trakcie nadawania radiogramu we wsi Grodzkie Szczepanowięta koło miejscowości Kulesze Kościelne, woj. łomżyńskie, w stodole u Aleksandra Grodzkiego, został zaatakowany przez silny oddział NKWD. W czasie walki został ranny i aresztowany przez Sowietów. Do 13 sierpnia 1945 więziony był w karno-śledczym więzieniu PUBP w Białymstoku. Następnie przewieziony na Mokotów, m.in. maltretowany był przez oficera śledczego MBP

8. CICHOCIEMNI

por. Wiktora Leszkowicza. W wyniku ustawy amnestyjnej MBP wydało nakaz zwolnienia z dnia 22 września 1945, a zawiadomienie przyszło 23 września. Więzienie mokotowskie opuścił jednak dopiero na początku grudnia 1945. Od-tąd ukrywał się, występując pod nazwiskiem Stanisław Bobowicz. (10)

6. Grupa kursów Cichociemnych:
- kurs zaprawy dywersyjno minerskiej, strzeleckiej i fizycznej,
 - kurs badań psychotechnicznych,
 - kurs spadochronowy obejmujący zaprawę spadochronową i skoki,
 - kurs walki konspiracyjnej – miał na celu nauczenie organizowania i prowa-dzenia walki małym zespołem dywersyjno-sabotażowym,
 - kurs odprawowy – miał na celu zmienienie skoczka żyjącego na wolności w konspiratora. (12)

Fairbairn-Sykes nóż szturmowy, który posiadali żołnierze 1. Sa-modzielnej Brygady Spadochronowej i Cichociemni. Wykonywa-ny był w całości ze stali węglowej, rękojeści niekiedy bywały mo-siężne, aluminiowe lub drewniane

8. Stanisław , ps. „Gacek”, „Siapek” (ur. 8 września 1919 w Rozdzielach, zm. 6 marca 1944 w Kurowie) – uczestnik kampanii wrześnio-wej. 2 października 1942 został zrzucony w okolicach Dębłina. Otrzymał przy-dział do Okręgu Armii Krajowej Lublin. Prowadził szkolenia dywersyjne i sabo-tażowe, organizował dywersję, w grudniu 1942 objął stanowisko szefa Kedywu Inspektoratu Rejonowego Lublin i Puławy, od października 1943 dowodził od-działem dyspozycyjnym Inspektoratu. Brał udział w licznych akcjach dywersyj-nych i likwidacji agentów niemieckich. Został aresztowany 7 grudnia 1943 w Ługowie. Osadzony w zamku lubelskim był torturowany podczas śledztwa. 6 marca 1944 został zamordowany w publicznej egzekucji w Kurowie. (9)

9. Grupa kursów Cichociemnych:
- kurs wyrobu materiałów wybuchowych i środków zapalających metodami domowymi,
 - kurs informacyjno-wywiadowczy w zakresie kodów, szyfrów, wyrobu atra-mentów sympatycznych, pogłębienie znajomości pracy podziemnej i propa-gandy, zaznajamiał się z niemiecką organizacją,
 - kurs mikrofotografii,
 - kurs dla komandosów dostarczający umiejętności w dywersji i sabotażu na obiekty przemysłowe, komunikację kolejową, linie telefoniczne itp.,
 - kurs czarnej propagandy, obejmujący teorię propagandy, drukarstwo i foto-grafię,
 - kurs zmiany wyglądu zewnętrznego,
 - „kurs korzonkowy”, polegający na bytowaniu przez dłuższy czas na łonie na-tury i korzystanie tylko z jej zasobów. (15)

8. CICHOCIEMNI

11. Ośrodek wyszkoleniowy Cichociemnych we Włoszech w miejscowości został uruchomiony z końcem 1943 roku. Szkolenie prowadzone było podobnie jak w Wielkiej Brytanii, ale z programu usunięto kursy uzupełniające. Skoki ćwiczone na lotnisku Campo Cassale. Ostatni kurs zakończył się 27 lipca 1944. (6)

E
Egipt, październik 1943, rekrutacja żołnierzy Polskich do Bazy Wyszkozenia Cichociemnych w Ostuni. Przeglądu Wojsk dokonuje Komendant Bazy Wyszkozenia Cichociemnych płk Leopold Okulicki

12. Jan-Jeziorański, właściwie Zdzisław Antoni Jeziorański, ps. „Janek”, „Jan Zych” (ur. 2 października 1914 w Berlinie, zm. 20 stycznia 2005 w Warszawie) – polski polityk, politolog, działacz społeczny, dziennikarz i żołnierz AK, kurier i emisariusz Komendy AK i Rządu RP w Londynie. Kawaler Orderu Orła Białego. Od 1940 roku działał w podziemiu, od 1941 w ZWZ (przemianowanym w 1942 na Armię Krajową). Brał udział w akcji „N” – zakonspirowanej komórce rozprowadzającej materiały propagandowe, których celem było obniżenie morale żołnierzy niemieckich. Od 1940 lub 1941 roku pracował także z polecenia ZWZ w administracji niemieckiej, aby uzyskać dokumenty okupanta pomocne polskim organizacjom konspiracyjnym. W 1943 zgłosił się, jako ochotnik, na kuriera AK do władz polskich poza krajem, pod przybranym nazwiskiem „Jan Kwiatkowski” został wysłany do Poselstwa Polskiego w Sztokholmie. Po przekazaniu poczty powrócił do kraju. Po sukcesie tej wyprawy, powierzono mu znacznie poważniejszą funkcję – jako emisariusz miał dotrzeć do rządu RP w Londynie. To właśnie na potrzeby tej misji przybrał pseudonim „Jan Nowak”. Wyruszył w 1943 roku. W Anglii odbył rozmowy zarówno z przedstawicielami rządu polskiego, jak i władz angielskich, w tym z premierem Winstonem Churchillem (marzec 1944). Z Anglii został przetransportowany do Włoch. W nocy z 25 na 26 lipca 1944, lecąc na pokładzie samolotu, który wyruszył z bazy lotniczej w Brindisi, wylądował w pobliżu Tarnowa (ten sam samolot zabrał na pokład kilku polskich polityków oraz szczątki rakiety V-2 – akcja „Most III”), a następnie dotarł do Warszawy jako ostatni emisariusz przed wybuchem Powstania Warszawskiego, a w przeddzień kapitulacji, działając z rozkazu komendanta AK gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego, wyruszył do Londynu, wywołując setki dokumentów i zdjęć. Jako emisariusz Armii Krajowej zyskał sobie przydomek Kurier z Warszawy. (5)
14. Bolesław , ps. „Żmudzin”, „Biały”, „Bielski”, „Cichocki” (ur. 27 sierpnia 1898 w Zaturcach, zm. 2 stycznia 1953 w Warszawie) – oficer Policji Państwowej w II Rzeczypospolitej, mjr Wojska Polskiego. Do 1922 roku w Armii Czerwonej. Po powrocie do Polski w grudniu 1922 został zweryfikowany w stopniu porucznika. Służył Straży w Granicznej i Policji Państwowej. Od początku 1939 sprawował funkcję kierownika Wydziału Śledczego Komendy Wo-

8. CICHOCIEMNI

jewódzkiej PP w Wilnie w stopniu komisarza. Jego działalność polegała m.in. na rozpracowywaniu antypaństwowych organizacji, przede wszystkim komunistycznej agentury, która była na tych terenach szczególnie rozbudowana i niebezpieczna. Zrzucono go do kraju w nocy z 1 na 2 września 1942 w ramach operacji lotniczej „Smallpox”. W końcu września został przydzielony do organizacji sabotażowo-dywersyjnej pod kryptonimem „Wachlarz”. Wspólnie z por. Janem Piwnikiem ps. „Ponury” był współorganizatorem słynnej akcji odbicia więźniów z więzienia niemieckiego w Pińsku (18 stycznia 1943). Był szefem Centrali Służby Śledczej i zastępcą Komendanta (inspektora) Głównego Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa. Jednocześnie od czerwca 1943 pełnił funkcję dowódcy oddziału dyspozycyjnego pod kryptonimem „Podkowa” – „Sztafeta”, którego zadaniem była ochrona lokali i aparatu Delegatury Rządu. Na jego czele wykonał 25 akcji likwidacyjnych na agentach i konfidentach. Po wybuchu Powstania Warszawskiego został dowódcą odcinka taktycznego w podobwodzie Śródmieście – Północ Królewska – Kredytowa – pl. Małachowskiego (pluton „Podkowa”, 4. kompania, batalion „Bartkiewicz”). Z chwilą utworzenia 20 września 1944 Warszawskiego Korpusu AK został mianowany dowódcą III batalionu 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej 28. Dywizji Piechoty AK im. Stefana Okrzei. Po kapitulacji oddziałów powstańczych 2 października 1944 przebywał w obozach jenieckich. Do Polski wrócił w 17 maja 1947 po zagwarantowaniu bezpieczeństwa przez brata Konstantego Kontryma – generała w armii Berlinga, skierowany tam z Armii Czerwonej. Został aresztowany 13 października 1948. Po prawie 4-letnim ciężkim śledztwie (tortury) mjr „Żmudzin” wyrokiem Sądu Wojewódzkiego dla m.st. Warszawy z 26 czerwca 1952, zatwierdzonym przez Sąd Najwyższy 9 października, został skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano prawdopodobnie 2 lub 20 stycznia 1953. (7)

15. Władysław , ps. „Bomba”, „Wujek” (ur. 7 listopada 1918 w Stanisławowie, zm. 12 grudnia 1980 w Krakowie) – kpt. piechoty Wojska Polskiego i Armii Krajowej, dowódca oddziału partyzanckiego, jeden z przywódców polskiej samoobrony na Wołyniu. Na okupowane tereny Polski zrzucono go w nocy z 1 na 2 września 1942 w ramach operacji lotniczej „Chickenpox”. Po okresie klimatyzacji został przydzielony do II odcinka sieci „Wachlarz” na Wołyniu, gdzie pełnił funkcję dowódcy ośrodka dywersyjnego Kowel-Sarny, działającego w kierunku Kijowa. Kiedy „Wachlarz” został rozwiązany, skierowano go służby w strukturach Okręgu AK „Wołyń”. 8 lipca 1943 inspektor rówieński Armii Krajowej, kpt. Tadeusz Klimowski ps. „Ostoja”, powierzył „Bombie” zadanie odbudowy sieci konspiracyjnej na terenie powiatu kostopolskiego, rozbitej wskutek aresztowań niemieckich. W połowie lipca 1943 „Bomba” zorganizował na polecenie dowództwa blisko 500-osobowy oddział partyzancki, który operował w rejonie Huty Starej w powiecie kostopolskim, gdzie mieściła się baza polskiej samoobrony. Trzon oddziału stanowili dawni obrońcy Huty Stepańskiej. W ciągu następnego pięciu miesięcy oddział „Bomby” stoczył w powiecie kostopolskim szereg potyczek z oddziałami UPA, ratując tysiące Polaków od śmierci z rąk upowców. Prowadził również walkę z Niemcami, współpracując niekiedy z sowiecką partyzantką, w tym ze słynnym oddziałem Kowpaka. Największe zwycięstwo „Bomba” odniósł 16 listopada 1943 pod Moczulanką, gdzie przy współpracy z sowieckim oddziałem partyzanckim ze zgrupowania Szytowa,

8. CICHOCIEMNI

dowodzonym przez kpt. Kotlarowa zdołał rozbić i częściowo rozproszyć liczące blisko 1,2 tys. ludzi zgrupowanie UPA, przeprowadzające atak na bazę samoobrony w Hucie Starej. W grudniu 1943 „Bomba” został aresztowany po przybyciu na spotkanie po zaproszeniu jednego z dowódców partyzantki radzieckiej, gen. Naumowa. Żołnierze eskorty zostali zastrzeleni, a kpt. „Bomba”, por. Strzemię i ks. Oboźnik odstawieni do Kijowa, a później do Moskwy. W Moskwie „Bombę” sądzono i skazano na karę 25 lat więzienia, jako przedstawiciela „obcej agentury”. Po czterech latach pobytu w więzieniu w Moskwie, został skierowany na Kamczatkę do kopalni miedzi. Sterany, ze zniszczonym zdrowiem, powrócił do kraju w grudniu 1956 roku. (9)

16. Antoni , ps. „Chełmoński”, „Głowacki”, „Hulewicz”, „Wołk”, „Wroński” (ur. 15 sierpnia 1914 w Wołczuchach, zm. 2 sierpnia 1969 w Opolu) – polski oficer zawodowy w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym. W nocy z 13 na 14 marca 1943 zrzucony do Polski (operacja lotnicza „Window”). Został przydzielony do komórki „993/G” Oddziału II B (kontrwywiad) Komendy Głównej AK. Później przeniesiony do Oddziału II Obszaru AK Lwów, kierownik referatu legalizacyjnego, od połowy 1944 roku kierownik wywiadu wojskowego. Po zakończeniu akcji „Burza” we Lwowie został od 1 sierpnia 1944 szefem Oddziału II w organizacji „NIE”(jako kpt. „Hulewicz”), a następnie likwidatorem tej organizacji we Lwowie (do października 1945). Został aresztowany przez funkcjonariuszy MBP 20 grudnia 1945, przewieziony do Warszawy i przetrzymywany w więzieniu przy ul. Rakowieckiej. W 1946 przekazany sowieckiemu MGB. W procesie w Kijowie został skazany na karę śmierci, zamienioną później na 20 albo 25 lat więzienia. Skierowany do łagru na Kołymę. Wrócił do Polski 15 grudnia 1955. (11)
17. Adam , ps. „Adam”, „Albin”, „Tońko”, „Brona”, „Pług” (ur. 18 września 1913 w Wierchosławicach, zm. 30 kwietnia 1988 w Warszawie) – kpt. Armii Krajowej i WiN, działacz podziemia antykomunistycznego. Zgłasza się na skok do kraju jako jeden z pierwszych przeszkolonych cichociemnych. Po zrzucie zostaje oficerem V odcinka organizacji dywersyjnej Wachlarz. W 1943 dowódca Kedywu w Okręgu Wilno AK. Od 1944 zastępca dowódcy i dowódca 6. Wileńskiej Brygady AK. Szef Oddziału III Komendy Okręgu Wilno AK. Od końca 1947 kurier Delegatury Zagranicznej WiN. Aresztowany przy próbie przekroczenia granicy PRL w połowie czerwca 1954. 21 maja skazany na karę śmierci, zamienioną na karę dożywotniego więzienia. 29 listopada 1967 wyszedł na wolność. (8)
18. Henryk , ps. „Spokojny” (ur. 16 listopada 1917, zm. 1996). W 1942 już w Wielkiej Brytanii awansowany na stopień podporucznika. 16 lutego 1943 znalazł się ponownie w kraju. Po okresie aklimatyzacji przydzielono go jako instruktora dywersji do Kedywu Okręgu AK Kraków. Kolejne miesiące to szkolenie podległych mu partyzantów i sprawdziany nabytych umiejętności w akcjach dywersyjnych. Razem z innym cichociemnym – Ryszardem Nuszkiewiczem wziął udział w likwidacji groźnego agenta Gestapo – Michała Pańkowa. Natomiast 29 stycznia 1944 uczestniczył w akcji wysadzenia pod Grodkowicami pociągu, którym z Krakowa do Lwowa podróżował gubernator Hans Frank. Po wojnie aresztowany przez UB spędził ponad pięć lat w więzieniu. (13)

8. CICHOCIEMNI

19. Jan Marian vel Jan Marian Gałeczki (ur. 27 stycznia 1918 w Krakowie, zm. 22 października 1943 w Opolu Lubelskim), ps. „Pływak”, „Kania”, „Ewa” – żołnierz Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie i oficer Armii Krajowej, ppor. piechoty, cichociemny. Brał udział w walkach z Niemcami we Francji w składzie 1. Dywizji Grenadierów. W czerwcu i lipcu 1940 roku dwukrotnie dostawał się do niewoli. Dwukrotnie udawało mu się uciec, drugim razem 24 kwietnia 1941 roku. 13 lipca 1941 dostał się drogą morską do Wielkiej Brytanii. Został przydzielony do II batalionu 1. Brygady Strzelców. Po przeszkoleniu został przerzucony do Polski, w nocy z 1 na 2 października 1942, w ramach operacji „Gimlet” dowodzonej przez kpt. Stanisława Króla. Dostał przydział do Kedywu Okręgu Śląsk AK. Po przyjeździe do Krakowa został zdekonspirowany i aresztowany przez Gestapo. Po torturach pozornie zgodził się na współpracę – gestapowcy zlecieli dotarcie do Komendy Głównej AK. Po powrocie do Warszawy złożył przełożonym w AK szczegółowe sprawozdanie. Sprawę badał Wydział Bezpieczeństwa i Kontrwywiadu Oddziału II Informacyjno-Wywiadowczego sztabu Komendy Głównej AK. Dwaj gestapowcy, którzy przyjechali do Warszawy, by skontaktować się z Poznańskim, zostali zlikwidowani 30 marca 1943 w kawiarni „Europejskiej” przez komórkę „993/W”. Gałeczki został w maju 1943 roku przydzielony do Kedywu Okręgu Lublin AK, gdzie był organizatorem i pierwszym dowódcą Oddziału Dyspozycyjnego Kedywu, który stworzył z drużyn dywersyjnych powiatów lubelskiego i puławskiego. Brał udział w wielu akcjach dywersyjnych, m.in. w likwidacjach załóg majątków rolnych pracujących na potrzeby niemieckie. 22 października 1943 kierował akcją likwidacji konfidentów niemieckich na terenie Opola Lubelskiego. Został śmiertelnie postrzelony przez esesmana znajdującego się w jednym z mieszkań. Zmarł podczas odskoku grupy likwidacyjnej. Pośmiertnie został odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari. (9)
21. Henryk , ps. „Wicher”, „Eryk”, „Bąk”, „Trzaska”, „Leśny”, „Henryk Turowski”, „Henryk Jezierski”, „Henryk Rogowski”, „Wasył Biszko” (ur. 7 lipca 1898 w Waśniewie, zm. 16 grudnia 1989) – ppłk Wojska Polskiego. W nocy z 6 na 7 stycznia 1942 był zrzucony na spadochronie na tereny okupowanej Polski. W lutym 1942 wyznaczony został na zastępcę szefa Związku Odwetu (Franciszka Niepokólczyckiego), jednocześnie pełnił funkcję oficera wyszkolenia Związku Odwetu. Przygotowywał akcję dywersyjną o kryptonimie „Wieniec”, przeprowadzoną w nocy z 7 na 8 października 1942, która polegała na paraliżu linii kolejowych wokół Warszawy (sam brał również udział w tej akcji). Zorganizował szkołę dywersyjną o kryptonimie „Zagajnik”, ukończyło ją ok. 1,2 tys. kursantów, a działała do lipca 1944. W sierpniu 1943 wyznaczony na kierownika zaopatrzenia terenu dla okręgów wschodnich. W maju 1944 mianowano go Komendantem Okręgu AK Polesie. W okresie „Burzy” dowodził 30. Poleską Dywizją AK. Na wieść o Powstaniu Warszawskim siły dywizji skierował na pomoc walczącej Warszawie, jednakże 18 sierpnia, pod Otwockiem, zgrupowanie to zostało rozbrojone przez Armię Czerwoną. Dowódca Dywizji uniknął aresztowania, gdyż w czasie akcji Armii Czerwonej znajdował się poza zgrupowaniem, przygotowując kwatery dla podkomendnych. 11 grudnia został aresztowany za przynależność do AK. Po śledztwie prowadzonym przez J. Świątlę skazano go na 10 lat więzienia i 5 lat pozbawienia praw obywatelskich. W cza-

8. CICHOCIEMNI

się transportu do więzienia we Wronkach 26 lipca 1945, pod Bąkowcem koło Dębłina, został uwolniony wraz z grupą 120 więźniów przez partyzancki oddział „Orlika” (Mariana Bernaciaka). 6 października 1945, po czym kara więzienia uległa zawieszeniu. Prześladowany przez UB pomimo ujawnienia, w lutym 1946 wyjechał wraz z rodziną z Łodzi do Wrocławia. (9)

23. Antoni , ps. „Antoni”, „Igła”, „Ponar”, „Suseł”, „Nieczuja”, „Vanadi”, „Kujawiak”, „Mazecki” (ur. 1 stycznia 1899 w Radziejowie, zm. 27 stycznia 1979 we Wrocławiu) – członek POW, powstaniec wielkopolski. We wrześniu 1939, podczas obrony Grodna dowodził 200 osobowym oddziałem. Zrzucony w nocy z 17 na 18 lutego 1943 na teren kraju. Został skierowany przez gen. Grota-Roweckiego do pracy w komendzie Okręgu Armii Krajowej Kraków. Następnie został szefem dywersji i partyzantki Inspektoratu rejonowego „Maria” (obwody Miechów, Olkusz, Pińczów). W marcu Antoni Iglewski zorganizował pierwszy w inspektoracie „Maria” oddział partyzancki „Skrzetuski”. Pod koniec lipca 1944 brał udział w walkach o utworzenie, a następnie utrzymanie terenu tzw. Rzeczypospolitej Kazimiersko-Proszowickiej. W sierpniu 1944 został dowódcą samodzielnego partyzanckiego Baonu Szturmowego „Suszarnia” 106. Dywizji AK. Był jednocześnie zastępcą dowódcy 106. Dywizji AK. Jego oddział przeprowadził 184 wypadki zbrojne, przeprowadzając likwidacje konfidentów i gestapowców. Po wkroczeniu Armii Czerwonej w 1945 wyjechał do Ostrowa Wielkopolskiego. Działał w antykomunistycznych organizacjach konspiracyjnych: „NIE”, Delegaturze Sił Zbrojnych na Kraj i w Zrzeszeniu Wolność i Niezawisłość. Po ujawnieniu w październiku 1945 mieszkał kolejno w Gdyni, Gdańsku i Wrocławiu. W grudniu 1948 został aresztowany przez tamtejszą bezpiekę i wywieziony do Krakowa. Wyrokiem Sądu Wojewódzkiego z 1953 został skazany na 8 lat więzienia. Na wolność wyszedł w 1956 na mocy amnestii. (8)

25. Najślynniejszy ośrodek szkolenia Cichociemnych powstał w czerwcu 1941 roku w House pod Leven w Szkocji. Miejscowość ta była kwaterą główną 1. Samodzielnej Brygady Spadochronowej utworzonej i dowodzonej przez generała Stanisława Sosabowskiego. Tu zbudowano słynny Małpi Gaj (Monkey Grove) i pierwszą wieżę spadochronową na Wyspach Brytyjskich, zbudowaną od podstaw rękami polskich żołnierzy. Po zaliczeniu sprawdzianu w Małpim Gaju i wieży spadochronowej trafiali do Ringway, gdzie ćwiczyli skoki z samolotów. Następnie byli delegowani do Audley End pod Londynem, gdzie odbywał się kurs odprawowy, na którym przyswajali sobie fałszywe życiorysy, zapoznawano ich z warunkami życia w okupowanym kraju, wyposażano w fałszywe dokumenty itp. Potem czekali już tylko na przerzut do Polski. Po ukończonym szkoleniu skoczkom wystawia-

8. CICHOCIEMNI

no „cenzurki”, czyli opinie o cichociemnych, które drogą radiową trafiły do kraju i były pomocne Oddziałowi I KG AK przy ustalaniu przydziałów. Ostatni kurs zakończył się 21 września 1944. (10)

9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

Zamieszczono kilkadziesiąt obszernych wypowiedzi różnorodnych osób na temat Armii Krajowej i Powstania Warszawskiego. W krzyżówce należy podać nazwisko autora, w przypadku wątpliwości proszę o wyszukanie informacji biograficznych w innych krzyżówkach lub w Internecie. Podanie nazwisk autorów podanych cytatów nie jest tu najważniejsze. Rozwiązujący krzyżówkę proszeni są o przeanalizowanie treści wypowiedzi i ich ocenę.

Poziomo

2. Wiesław – *Powstanie jest karygodną zbrodnią, za którą ponoszą odpowiedzialność pewne polskie ośrodki. Tak te wypadki ocenia polskie społeczeństwo, tak wyglądają one w rzeczywistości. Winni muszą ponieść odpowiedzialność. To moje słowa z listopada 1944 r. Dziś pewnie tak bym tego nie sformułował. Nie w sensie oceny politycznej, bo ta raczej się pogłębiła, ale w sferze języka. (...) Ten mit miał duże znaczenie dla odzyskania niepodległości, choć nie tak wielkie jak na cenę, jaką przyszło za niego zapłacić. Ale cóż, jeżeli ktoś coś kupi, a później okaże się, że bardzo przeplacił, to nie znaczy, że tę rzecz wyrzuci. (11)*
4. Lesław – *Była w tej formacji nieklamana wielkość. Po 1945 r. ludzie z AK nie dali się uwieść obietnicom nowego ładu, nie wstępowali do PZPR, starali się – na ile to było możliwe – nie angażować w proces stalinizacji Polski. Ale była też słabość. „Obrona substancji narodowej” sprowadzała się do rocznicowych mszy za ojczyznę i składania wiązanek pod pomnikami czynu narodowego. Odmowa zaangażowania w sprawy publiczne – wyrastająca z pragnienia, by nie ubrudzić się w kontaktach z „czerwonymi” – prowadziła do coraz większej izolacji od dokonujących się w Polsce przemian, do zamknięcia w „okopach św. Trójcy”. (8)*
8. Andrzej, *Szkice piórkiem, 1957* – *Boję się wymówić słowo „bezsens”, ale samo podsuwa się na każdym kroku, gdy o tym myślę. Drugie słowo, którego się boję, a które też ciągle brzęczy w głowie to „prowokacja”. Na czyj rozkaz i po co Warszawa zerwała się do walki? Największe bohaterstwo, gdy jest bezcelowe, budzi gorzkie politowanie i nic więcej. Mówi się o nim jak o bohaterstwie szaleńca, który rzuca się pod pociąg, by go zatrzymać. (9)*
10. Heinrich, *Berlin* – *Mein Fuhrer! Moment jest niesympatyczny. Z punktu widzenia historycznego jest jednak błogosławieństwem, że ci Polacy to robią. W ciągu pięciu-sześciu tygodni pokonamy ich. Ale wtedy Warszawa – stolica, głowa, inteligencja tego niegdyś szesnasto-, siedemnastomilionowego narodu Polaków, będzie starta. Tego narodu, który od siedmiuset lat blokuje nam Wschód i od pierwszej bitwy pod Tannenbergiem (Grunwaldem) ciągle nam staje na drodze. Wtedy polski problem dla naszych dzieci i dla wszystkich, którzy po nas przyjdą, a nawet już dla nas – nie będzie dłużej żadnym wielkim problemem historycznym. (7)*

9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

12. Witold – *Mój pogląd jest jednoznaczny. Uważam, że Powstanie było tragedią grecką, było nie do uniknięcia, ale oczywiście to była potworna tragedia. Moim zdaniem trzeba rozwijać kult Powstania. To był jednak najwspanialszy okres w naszym życiu.. Okres, w którym olbrzymia masa ludzi zjednoczyła się w jednej postawie reprezentującej interes ponadosobowy – to jest coś niezwykłego. Był okres, w którym masa, milion ludzi, myślało kategoriami nie swojego interesu, myślało kategoriami zdobycia wartości wyższego rzędu. To jest coś wspaniałego, że człowiek przeżył taki okres, że brał w tym udział, to jest kolosalna satysfakcja. Moim zdaniem te idee trzeba rozwijać, a nie dyskutować – było, nie było potrzebne. Nie było możliwości jego uniknięcia, ale najważniejsze jest, że to był okres fantastycznego, jednolitego zrywu. On udowodnił, że społeczeństwo, które jest podzielone, skłócone, bardzo zróżnicowane, może się złączyć wtenczas gdy chodzi o ideały wyższego stopnia w strukturze wartości – wolność, o którą walczyliśmy, zniszczenie okupanta, zlikwidowanie totalitaryzmu niemieckiego. A potem totalitaryzmu również radzieckiego. To jest wielka wartość i to musi w naszej świadomości zostać. Następne pokolenie musi być w taki sposób wychowywane, żeby miało świadomość rangi tego zrywu. Istnieje skala wartości, są wartości, za które trzeba – co daje kolosalną satysfakcję osobistą – poświęcić swój indywidualny interes, łącznie nawet ze swoim życiem. Na tym polega kwintesencja całego procesu Powstania, pamięci Powstania, historii Powstania. (6)*
13. Tomasz – *1) Nieszczęście Powstania polegało również na tym, że jego klęska (wbrew upartej rocznicowej retoryce) zwiększyła groźbę zamienienia Polski w 17. republikę (gdyby taki plan miał być urzeczywistniony). Upływ najlepszej krwi osłabił wolę świadomego oporu. Do zabitych i okaleczonych trzeba dodać śmiertelne ofiary gułagu i tych, którzy dobrowolnie nie powrócili do kraju z Zachodu czy ze Wschodu. 2) Oczywiście, oczywiście trudno wymagać od przywódców-dowódców Powstania wyrzutów sumienia – intencje mieli jak najlepsze, gotowość do osobistych ofiar pełną, zresztą dobrego wyjścia z sytuacji w ogóle nie było. A jednak smutne jest, choć nie takie znowu osobliwe, że jeszcze po latach, właściwie już do śmierci, nie dopuścili do siebie żadnej samokrytycznej refleksji, jakiegoś prywatnego pytania, czy mieli dość racji robiąc Powstanie? Pozostali do końca, mówiąc romantycznie aż po grób, wierni swojej decyzji, mimo że pomyłka w rachubach czy nadzieja okazała się druzgocąca. Mało, że się pomylili, to jeszcze z wierności swojej pomyłce uczynili swój święty obowiązek. Ich po wojskowemu ograniczone uwrażliwienie na los innych utożsamione zostało bardzo nieściśle z siłą charakteru. Zadufanie z niezłomnością. Przekonanie, że misję, nawet jeśli ją nieszczęśliwie czy nieudolnie wypełniać, otrzymuje się dożywotnio. (9)*
16. Kazimierz – *Polacy okresu PRL wykształceni byli na podrećcach historii napisanych przez Missalową i Jefimowa. Skąd mogli wiedzieć, co to była wojna z Armią Czerwoną pobitą pod Warszawą? Co to jest Katyń? Jaki był sens Powstania Warszawskiego i czym w rzeczywistości było AK? To były tematy zakazane. Gdyby funkcjonowała dzisiejsza terminologia, patrioci polscy nazwani byliby terrorystami. Nie ma patriotyzmu bez znajomości korzeni narodowych. Polska nie zaczęła się od Bieruta i Gierka. Sława Polski nie zaczyna się od Unii Europejskiej. Prawdziwa Ojczyzna jest bogata w postacie*

9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

świętych – Wojciecha, Stanisława, Kazimierza, Maksymiliana Kolbego, księdza Jerzego Popiełuszkę i Jana Pawła II. Na falach Radia i na szpaltach „Naszego Dziennika” wskrzeszani są bohaterowie i patrioci, którzy miłowali Ojczyznę, rozstawiali ją, cierpieli i ginęli w jej obronie. Ciekawe, że nikt nie analizuje głośno, dlaczego ponad połowa Polaków nie poszła na wybory parlamentarne? Przecież to ewidentny dowód na ochłodzenie temperatury dzisiejszego patriotyzmu. Niech jubileusz dwudziestolecia stanie się biciem na alarm. Niech usłyszą ten dzwon także rodacy, którzy znaleźli pracę za granicą. (6)

17. Stanisław – *Warszawa została zniszczona bardziej niż Berlin, klęska Polski w tej wojnie, w której Polacy walczyli w obozie zwycięzców, jest większa od klęski Niemiec. Sowietom zależało na zniszczeniu Warszawy, a tak się pomyślnie dla nich składało, że dla tego zniszczenia nie trzeba było używać sowieckich armat ani pocisków. Od czegoż patriotyzm polski! Jest on wielki i wspaniały. Ale ma właściwość bezrozumnego dynamitu. Wystarczy do niego przyłożyć zapalnik prowokacji, aby wybuchł. Powstanie warszawskie bije wszystkie rekordy wytrzymałości. Przez wiele setek lat, dopóki istnieć będzie naród polski, każdy Polak będzie przyznawał, że powstanie warszawskie było samobójczym szaleństwem, i będzie miał do niego synowską tkliwość i miłość. Będzie z niego dumny... (10)*
19. Stanisław – *1) Krytykuję gen. Leopolda Okulickiego „Niedźwiadka” i płk. Antoniego Chruściela „Montera” za to, że parli do powstania, zamiast słuchać płk. Kazimierza Iranca-Osmeckiego „Hellera”, który był szefem wywiadu i miał najlepsze informacje. 2) Stalin zacierał ręce, bo Niemcy wykonali za niego brudną robotę, zamordowali najlepszych młodych ludzi, którzy byli przeciwko niemu, miasto zostało zrównane z ziemią. (9)*
21. Kazimierz – *Trzeba było przeżyć 5 lat okupacji w Warszawie w cieniu Pawiaka, trzeba było słyszeć codziennie odgłosy salw, tak, że przedstawiało się je słyszeć, trzeba było asystować na rogu ulicy przy egzekucji dziesięciu, dwudziestu, pięćdziesięciu przyjaciół, braci lub nieznajomych z ustami zaklejonymi gipsem i oczami wyrażającymi rozpacz lub dumę. Trzeba było to wszystko przeżyć, aby zrozumieć, że Warszawa nie mogła się nie bić. (14)*
24. Jerzy „Tygodnik Warszawski”, 1948 – *Ekstaza wolności napełnia serca, przyspiesza oddech w płucach, wzbiera w ulicach. To nic, że domy płoną, że szeregi ludzi z tobołami na plecach i w łachmanach uciekają z Woli, Czerniakowa, Górnego Mokotowa, Powiśla. Wielkie, zapamiętałe odprężenie prostuje grzbiety. Można znieść wszystko, byle stracić z karków nieznośny ciężar, byle nareszcie być sobą. Tego szczęścia nie pojmie nikt, kto go nie doznawał. Na skrawku ziemi długości i szerokości paru kilometrów, natłoczonym ludźmi, podminowanym nastrojami piwnicznymi, rozkrojonym na kilka osobnych, odciętych od siebie obozów warownych otoczonych zewsząd, burzonych nieuchronnie bombami, znajdującym się już od pierwszych dni w sytuacji strategicznie beznadziejnej – ta wciąż płonąca świadomość – jesteśmy wolni! (5)*

9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

25. Generał Władysław – 1) *Byłem całkowicie zaskoczony wybuchem powstania w Warszawie. Uważam to za największe nieszczęście w naszej obecnej sytuacji. Nie miało ono najmniejszych szans powodzenia, a naraziło nie tylko naszą stolicę, ale i tę część Kraju, będącą pod okupacją niemiecką, na nowe straszliwe represje. (...) Chyba nikt uczciwy i nieślepy nie miał jednak złudzeń, że stanie się to, co się stało, to jest, że Sowiety nie tylko nie pomogą naszej ukochanej, bohaterskiej Warszawie, ale z największym zadowoleniem i radością będą czekać, aż się wyleje do dna najlepsza krew Narodu Polskiego. Byłem zawsze, a także wszyscy moi koledzy w Korpusie zdania, że w chwili, kiedy Niemcy wyraźnie się wałą, kiedy bolszewicy tak samo wrogo weszli do Polski i niszczą tak jak w roku 1939 naszych najlepszych ludzi – powstanie w ogóle nie tylko nie miało żadnego sensu, ale było nawet zbrodnią.* 2) *Jestem na kolanach przed walczącą Warszawą, ale sam fakt powstania w Warszawie uważam za zbrodnię. Dziś oczywiście nie jest jeszcze czas na wyjaśnienie tej sprawy, ale generał Komorowski i szereg innych osób stanie na pewno przed sądem za tak straszliwe, lekkomyślne i niepotrzebne ofiary. Kilka set tysięcy zabitych, doszczętnie zniszczona Warszawa, straszliwe cierpienia całej ludności, zniszczonych dorobek kultury kilku wieków i wreszcie całkowite zniszczenie ośrodka oporu narodowego, co dziś szalenie ułatwia zadanie sowietyzacji Polaków. (6)*
27. George , dziennik „Tribune” z 1 września 1944 – *Choć roztrząsanie szczegółów współczesnej polityki nie jest moim głównym zajęciem, jednak zdarzyło się w tym tygodniu coś, czego wprost nie wolno przemilczeć. Ponieważ jak widzę, nikt inny tego nie robi, chciałbym zaprotestować przeciw podłej i tchórzliwej postawie przyjętej przez brytyjską prasę w stosunku do trwającego w Warszawie Powstania. Gdy tylko dotarły do nas o nim wiadomości, „News Chronicle” i pokrewne jej tytuły wyraziły zdecydowaną dezaprobatę. Po lekturze zamieszczonych artykułów czytelnikowi pozostawało ogólne wrażenie, że Polacy zasłużyli na lanie, albowiem uczynili coś, do czego przez całe lata namawiały ich rozgłoszenie alianckie, i że nie otrzymują żadnej pomocy z zewnątrz, bo na nią nie zasługują. Kilka gazet zasugerowało, iż broń i sprzęt wojskowy mogliby zrzucić powstańcom Anglicy i Amerykanie oddaleni o tysiąc mil; jeśli dobrze się orientuję, nikt jakoś nie zaproponował, by tych zrzutów dokonali Rosjanie, znajdujący się dwadzieścia mil opodal. 18 sierpnia „New Statesman” poszedł nawet tak daleko, iż napisał, że należy wątpić, czy w obecnych warunkach można udzielić warszawiakom jakiegokolwiek znaczącej pomocy. Wszystkie lub niemal wszystkie gazety lewicowe pełne były potępień polskiego rządu londyńskiego za to, że dał swoim zwolennikom sygnał do Powstania „przedwcześnie”, to znaczy wtedy, kiedy Armia Czerwona stała u bram miasta. Nic wiem nic bliższego o wydarzeniach w Polsce i gdyby nawet leżało to w mojej mocy, nie mam zamiaru wtrącać się do sporów między rządem polskim w Londynie i Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego w Moskwie. Najbardziej interesuje mnie postawa inteligencji brytyjskiej, która to grupa nie potrafi zakwestionować nawet pojedynczym głosem tego, co w jej mniemaniu jest rosyjską polityką, obojętne, jak i skąd bierze ta polityka, i która wykazała w tym wypadku niesłychaną podłość, sugerując, że nie powinniśmy wysyłać bombowców na pomoc naszym towarzyszom broni walczącym w Warszawie. Ogromna więk-*

9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

szkość lewicowców, którzy przyjmują bez żadnych zastrzeżeń to, co podsuwa im „News Chronicle” itd., wie o Polsce niewiele więcej niż ja. Wiedza ta ogranicza się do tego, że Rosjanie są przeciwni rządowi londyńskiemu i doprowadzili do utworzenia konkurencyjnego ciała, co, zdaniem lewicowców, rozstrzyga sprawę. Gdyby jutro Stalin przestał popierać PKWN i uznał rząd w Londynie, cała brytyjska inteligencja poszłaby za nim jak stado baranów. Jej stosunek do radzieckiej polityki zagranicznej nie wyraża się w pytaniu „Czy polityka ta jest słuszna, czy nie?”, tylko «to jest polityka rosyjska – co możemy uczynić, by ją uwiarygodnić?», taką postawę można uzasadnić – jeśli w ogóle można – jedynie argumentem siły. Rosjanie są silni w Europie Wschodniej – my nie jesteśmy – a zatem nie wolno się nam im przeciwstawiać. Rozumowanie to zawiera zasadę, która z natury rzeczy jest wroga socjalizmowi "Nie wolno ci protestować przeciw takiemu złu, któremu nie potrafisz zaradzić". (6)

28. Melchior – Wielu spotykałem, co przeżywszy okupację, opowiadają o powstaniu, że te dni kiedy jedli plujkę i życie ich wisało na włosku i co dzień ubywało najbliższych – były dniami najszcześniejszymi w ich życiu, dniami nigdy nie zaznanego upojenia. (9)
29. Tomasz – W wyniku samych tylko morderstw sądowych straciło życie ponad 3000 obywateli polskich, nie tylko polskiej narodowości. Grube dziesiątki tysięcy, przeszedłszy przez więzienia i obozy, utraciły zdrowie, zostały kalekami, pozbawiły środków do życia osierocone dzieci i głodne żony. Kilkaset osób zamordowano skrytobójczo, m.in. przed wyborami z 1947, jako przeciwników politycznych PPR. Wypełniono Polakami obóz koncentracyjny na Majdanku, także filie innych obozów hitlerowskich. W strasznym więzieniu na Zamku w Lublinie w latach 1944-56 znalazło się niewiele mniej Polaków niż w latach 1939-44. Za zgodą władz polskich wywieziono do pracy przymusowej w ZSSR kilka tysięcy polskich górników i znacznie więcej innych robotników z całej Polski, wywieziono dziesiątki tysięcy żołnierzy AK. Powstały niemniej straszne niż hitlerowskie „polskie” obozy koncentracyjne, jak ten w Rembertowie pod Warszawą. Zamieniono na katownie domy na Pradze, truto wyziewami polskich chłopców w kopalniach uranu, skierowanych tam ze względów „klasowych”. Do kopalń pracujących na rzecz ZSRR. W polskich więzieniach znalazło się więcej żołnierzy AK niż w Oświęcimiu. (10)
31. Roosevelt i – Zastanawiamy się, jaka będzie reakcja światowej opinii publicznej, jeśli antyfaszyści w Warszawie zostaną rzeczywiście opuszczeni. Uważamy, że my wszyscy trzej powinniśmy uczynić wszystko, co tylko możemy, aby ocalić możliwie najwięcej znajdujących się tam patriotów. Mamy nadzieję, że zrzucicie Polakom – patriotom warszawskim – najbardziej niezbędne zaopatrzenie i uzbrojenie lub może zgodzi się Pan pomóc naszym samolotom, by uczyniły to bardzo szybko? Mamy nadzieję, że zgodzi się Pan na to. Czynniki czasu ma wyjątkowo duże znaczenie. (9)
32. Jan – 1) Strefy wpływów w Europie wielka trójka podzieliła już 2 listopada 1943 w Moskwie, a przypieczętowała w Teheranie. (...) Nie możemy liczyć na żadne masowe zrzuty sprzętu, a tym bardziej na desant Brygady Spadochronowej gen. Sosabowskiego. Akcja „Burza” nie będzie miała żad-

9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

nego wpływu na decyzję aliantów, a dla opinii publicznej świata zachodniego będzie burzą w szklance wody. (...) Czekają nas tu okupacja sowiecka, utrata niepodległości. Rosjanie będą się tu rządzili jak chcą. 2) Bierność stolicy byłaby biernością całego kraju, nawet gdyby najbardziej heroiczne boje stoczone były w lasach czy w górach, w Wilnie, we Lwowie, Krakowie czy jakimkolwiek innym mieście. Co więcej, wstrzymanie się Warszawy od walki w momencie końcowym i zarazem szczytowym ostatniej wojny – przekreśliłoby cały wysiłek poprzednich lat, zamieniłoby te pięć lat nieustannej walki i przygotowań w tragiczny niewypał. 3) Na osiem wieków przed Powstaniem – u zarania dziejów Polski padły pamiętne słowa Bolesława Krzywoustego „wolę królestwo stracić niż oddać je w niewolę”. Można przegrać bitwę, a nawet wojnę, lecz ocalić naród. I tak się stało. 4) Polskie władze i w kraju, i w Londynie, prowadząc do końca walkę z Niemcami i wstrzymując się równocześnie od zbrojnego starcia z komunistami, nie tylko oszczędziły Armii Krajowej losu Michajłowicza i jego czetników, ale ocaliły jedność społeczeństwa. Przykład Michajłowicza pokazał, do czego doprowadziło zaniechanie walki z okupantami i zwrócenie się frontem przeciw partyzantce komunistycznej. Następstwem było przerzucenie angielskiej pomocy wojskowej i propagandy BBC na stronę Tity. Jedno i drugie uotworowało komunistom drogę do władzy. 5) To był najbardziej dramatyczny moment mojego życia, ale mimo wszystko wiedziałem, że mi wierzą. Już nic nie można było wtedy zrobić. Niczemu zapobiec. 6) Unikowa polityka stosowana przez rząd polski wobec Anglosasów do jesieni 1944 r., a polegająca na tym, by z jednej strony nie zrywać ze Sprzymierzonymi, a równocześnie nie dać się zmusić do formalnych i ostatecznych ustępstw – także pozwoliła utrzymać wspólny front w kraju. Gdyby pomoc wojskowa dla AK została zablokowana do końca i gdyby doszło do przerzucenia propagandy BBC na stronę sowiecką (z dokumentów wynika, że Anglicy byli o krok od tego), niechybnie nastąpiłoby przesunięcie układu sił w Polsce i doszłoby tam do rozłamu. 7) Ze sposobu, w jaki gen. Tadeusz Pełczyński, a później Delegat Rządu, Stanisław Jankowski, zareagowali na mój raport, wynikało, że położenie międzynarodowe, choćby najbardziej beznadziejne, nie było dla nich elementem rozstrzygającym. Decydowała troska o uratowanie ducha narodu. (17)

33. Stanisław, Premier Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie – 1) Czyście rozpatrzyli kwestie powstania na wypadek rozsyпки Niemców, ewentualnie częściowego powstania, gdzie by władzę przed przyjsciem Sowietów objęli Delegat Rządu i Komendant Armii Krajowej? 2) Na posiedzeniu Rządu RP zgodnie zapadła uchwała upoważniająca Was do ogłoszenia powstania w momencie przez Was wybranym. Jeżeli możliwe, uwiadomcie nas przedtem. 3) Garnizon i ludność stolicy wypełniły powinność żołnierską ponad granice ludzkiej wytrzymałości i męstwa. Pozostanie [walka Warszawy] ona na zawsze powodem niepospolitych sił moralnych Narodu Polskiego i jego nieugiętej woli niepodległego istnienia. (11)
34. Czesław – 1) Powstanie było przedsięwzięciem karygodnie lekkomyślnym, jakkolwiek dwieście tysięcy trupów zawsze waży na szali i nie da się odgadnąć, jak legenda, przekształcając się, działa w ciągu następnych dziesięcioleci i stuleci. Być może, gdyby mi dano sposób, wysadziłbym ten kraj w powietrze, żeby matki nie opłakiwały już zabitych na barykadach siedemna-

9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

stoletnich synów i córek (...). Bo jest gatunek litości, którego nie można udźwignąć, i wtedy wysadza się jej przedmiot w powietrze przynajmniej subiektywnie, tj. owłada nami jedno jedyne pragnienie – żeby nie patrzeć. 2) Moja niechęć do przywódców AK była silna. Polityczna mgła przedwojennej Warszawy z hasłem „Nie oddamy ani guzika”, z przekonaniem, że jeżeli Niemcy uderzą, armia polska w ciągu kilku dni zajmie Berlin, uległa pomimo klęski, albo raczej wskutek klęski, tylko zgęszczeniu i cały konspiracyjny aparat żył nierealnością, pompował w siebie ponurą narodową ekstazę. (6)

35. Jan, Raport dla generała Bora-Komorowskiego (marzec 1944) – *Przyłączenie „opozycji faszystowskiej” (do AK) prawie na pewno wywoła odpadnięcie poważnej części lewicy rządowej, nadałoby temu obozowi piętno reakcyjne. Jestem głęboko przekonany, że w błyskawicznym tempie pociągnęłoby to za sobą dla Polski śmiertelną katastrofę wojny domowej, w której lewica walczyłaby pod komendą PPR, a prawica – ONR. AK przypadłaby rola obrońcy klas posiadających. Następstwem – wasalizacja lub wcielenie Polski do ZSRR. W świetle powyższego ostatni nasz „sukces” w postaci podporządkowania NSZ może mieć wysoce ujemne następstwa, jeśli nie sparalizujemy ich umiejętną akcją wychowawczą. (8)*

Pionowo

1. Zygmunt, *Warszawa w ogniu powstania, 1946 – Całe miasto stało się gminą uspołecznioną we wszystkich swoich funkcjach. Ludność dzieliła się żywnością z żołnierzami i uciekinierami z zajętych przez Niemców dzielnic miasta. W poszczególnych domach zaczęły powstawać wspólne kuchnie, obsługujące stałych i przygodnych mieszkańców. Gdy zabrakło zapasów prywatnych, sięgnięto do składów zdobytych na Niemcach i administracja rozdelała żywność za pośrednictwem komitetów domowych, nie pobierając żadnych opłat. Pieniądz przestał grać rolę. Zapanowała jakaś braterska wspólnota walczących. A nad wszystkim górowało radosne poczucie, że oto jesteśmy wreszcie wolni. Wykwitła szlachetna duma, że dokonaliśmy tego własnym wysiłkiem, że bijemy Niemców, że zmuszamy ich do poddawania się, że muszą oddawać broń w ręce „naszych chłopaków” jak zwano żołnierzy Armii Krajowej. (7)*
3. Zenon – *Prawda o powstaniu warszawskim – to bezprzykładne bohaterstwo i ofiarność ludu Warszawy, a z drugiej strony – to cynizm oraz szaleństwo grup i ludzi, którzy szafowali bohaterstwem i poświęceniem Warszawy. (7)*
5. Józef – *Cóż to jest ta wasza Armia Krajowa? Co to za armia bez artylerii, bez czołgów, bez lotnictwa? Nawet broni ręcznej nie ma dosyć... To są drobne oddziały partyzanckie, a nie regularna siła zbrojna. Słyszę, że rząd polski polecił tym oddziałom wypędzić Niemców z Warszawy. Nie rozumiem, jak to zrobią, bo przecież nie mają na to siły. (6)*
6. Bogusław – *Powstanie Warszawskie to nie był Obłęd '44, tylko akt karygodnej lekkomyślności politycznej ze strony polskich przywódców.*

9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

Wielbię i podziwiam waleczność żołnierzy AK. Ale pchnięcie tej młodzieży do walki z tak potężnym przeciwnikiem, praktycznie bez broni, było skrajną nieodpowiedzialnością. Wszyscy za to odpowiadający powinni byli stanąć przed sądem wojennym. (...) Powstanie Warszawskie to była straszliwa katastrofa, którą przywódcy polscy – ci na emigracji i w kraju – ściągnęli na własny naród. (...) Powstanie Warszawskie to w skali dziejowej incydent bez znaczenia. To Powstanie jest świętością narodową przez przelaną krew tych walecznych. Nie oni są winni, że ich krew przelano daremnie. (10)

7. Władysław – *Syndrom Powstania powstrzymywał społeczeństwo od skrajnych form działania w latach zrywów 1956, 1970, 1980, ale z drugiej strony doskonała świadomość tego faktu wpływała moderująco na ocenę postawy społeczeństwa polskiego ze strony Moskwy i znacznie oględniejszy w sumie stosunek ZSRR do satelickiej Polski niż do innych państw bloku wschodniego. (12)*
9. Kazimierz ps. „Bradł”, oficer wywiadu i kontrwywiadu AK –
- 1) *Dolaniem oliwy do ognia było 27 lipca 1944 obwieszczenie władz niemieckich powołujące 100 000 mężczyzn do prac fortyfikacyjnych na przedpolach Warszawy. Wszyscy zdawali sobie sprawę, że miało ono na celu ogołocenie miasta z ludności potencjalnie najniebezpieczniejszej, a prawdopodobnie i wywiezienie jej do obozów, a w najlepszym razie na roboty przymusowe.*
 - 2) *Nawet po odwołaniu 28 lipca przez „Bora” zarządzonej 27 lipca przez „Montera” mobilizacji, nie wszyscy rozeszli się do domów. Halina Szeptycka „Halina”, po ogłoszeniu pierwszej mobilizacji w dniu 25 lipca 1944 r. zgłosiła się na zbiórkę w lokalu wyznaczonym przy ul. Belwederskiej, w dzielnicy niemieckiej. Było tam kilkadziesiąt osób. Rozkaz z 27 lipca, odwołujący mobilizację, dotarł do nich dopiero 1 sierpnia rano. Poszła więc z powrotem do Śródmieścia. W tym przypadku oddział znajdujący się w dzielnicy niemieckiej wytrzymał nerwowo te parę dni naprężenia i spokojnie oczekiwał na dalsze rozkazy. Ale przecież sprawy potoczyć się mogły inaczej. Były przypadki wymiany ognia z patrolami niemieckimi. W tej sytuacji każda chwila mogła przynieść początek rozruchów na szeroką skalę.*
 - 3) *29 lipca 1944 rano budzące się miasto zastało rozplakatowaną na murach odezwę generała Polskiej Armii Ludowej (PAL) Juliana Skokowskiego, mówiącą, że Naczelnny Dowódca Armii Krajowej i Delegat Rządu na Kraj uciekli z miasta i wzywającą do powstania przeciw Niemcom pod jego komendą.*
 - 4) *Ulice Warszawy były jakby odmienione. Młodzież polska zachowywała się swobodnie. Patrole niemieckie jakby nie zwracały uwagi i nie widziały grup Polaków, które w poprzednich okresach na pewno by zatrzymały. Nie honorowano już napisów „Nur für Deutsche” (Tylko dla Niemców). W ostatnich dniach lipca 1944 r. jechałem tramwajem z Pragi aleją 3 Maja, a więc przez dzielnicę zamieszkaną przez Niemców. Czekali na przystankach, zamierzając zająć miejsce w przeznaczony dla nich części tramwaju. Motorniczy jednak nie zatrzymywał się, wołając do czekających, wspólnie zresztą z pasażerami, że tramwaj jest tylko dla Polaków.*
 - 5) *Ludzie byli zmęczeni okupacją, niesłychanie trudnymi warunkami życia, jego zagrożeniem w każdym miejscu i chwili. Nawet najbardziej „niewinny” człowiek, nie obciążony żadnymi „trefnymi” materiałami ani powiązaniem konspiracyjnymi, nie był nigdy, wychodząc z domu, pewien, że do niego wróci lub że łapanka nie wyciągnie go z mieszkania. Że nie zosta-*

9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

nie zastrzelony na ulicy, że nie będzie rozstrzelany czy powieszony jako „zakładnik”, czy zabity po cichu w ruinach getta, w Palmirach, Magdalence lub innym miejscu. Teraz – w ostatnich dniach lipca 1944 r. – ludzie po prostu odżyli. (5)

11. Cezary – 1) *Józef Mackiewicz, Stefan Kisielewski, Stanisław Cat-Mackiewicz, Andrzej Bobkowski... wszyscy, którzy mówili otwarcie, że Powstanie Warszawskie było głupotą i zbrodnią, uważali, że jedynym sposobem na to, aby jego ofiary nie poszły na marne, jest głośno powtarzać Polakom, że było ono głupotą i zbrodnią (przy czym było zbrodnią Niemców i Rosjan, a zbrodnią i głupotą Tadeusza Bora-Komorowskiego i dowództwa AK). Jednak nawet oni wiedzieli, że rządzić Polską powtarzając takie rzeczy nie można.* 2) *W Powstaniu Warszawskim zginęło, w zależności od szacunków, od 1570 do, maksymalnie, 2000 żołnierzy niemieckich. (...) I w zależności od szacunków zginęło w nim od 130 000 do 180 000 powstańców i cywilnych warszawiaków. W najbardziej nieprzychylnym dla Powstania wyliczeniu, na jednego zabitego niemieckiego żołnierza przypada stu Polaków. Gdyby utrzymać taką proporcję strat nieco dłużej, Niemcy mogliby zdziesiątkować naród średniej wielkości płacąc za to jedną swoją dywizją. Nazywanie tego „walką” jest kłamstwem. Kontynuowanie tej „walki” przez 63 dni jest zbrodnią. I słusznie Jarosław Marek Rymkiewicz rozpoczął swoją literacką akcję na rzecz oficjalnego przemianowania powstania warszawskiego po prostu na „masakrę”.* (9)
14. Hanna – *Zginęli najlepsi (...) musimy ich zastąpić, jeśli nie dorównać.* (8)
15. Paweł, „Tygodnik Powszechny”, 1949 – *Jakżeby inaczej wyglądało dziś życie w Polsce, gdyby nie warszawskie cmentarzysko. Nie ma takiej dziedziny życia narodowego, która by tego ciężaru nie czuła. Powstanie warszawskie było wymierzone militarnie przeciwko Niemcom, politycznie przeciwko Sowietaom, demonstracyjnie przeciw Anglosasom, a faktycznie przeciw Polsce.* (9)
18. Stefan, kierownik Walki Cywilnej – 1) *Wybrałem się z Zosią w piękne, lipcowe popołudnie na spacer na most Poniatowskiego. Tam oczom naszym przedstawił się niebiański widok. Obraz, o jakim marzyliśmy od lat. Po jezdni ciągnął nieprzerwany sznur żołnierzy niemieckich, ale takich, jakich nigdy nie widzieliśmy. Obdarci, brudni, często bez broni i butów, pieszo, na rowerach i wozach, w nieładzie i rozsypce i często bez dowódców. A wśród nich ranni z obwiązanymi głowami i rękami na temblakach. O widoku niezapomniany! A tu w dodatku słońce lipcowe, jak gdyby chcąc tę nędzę lepiej wystawić na widok, wydobywało z mundurów każdą dziurą, każdą plamę z bandaża, każdą rdzę na karabinie. Trzymając się za ręce i z trudem hamując radość, sygnalizowaliśmy sobie uściskiem dłoni ciekawsze widoki. Takich jak my przechodniów było na moście więcej. Wędrowała tam cała Warszawa. Ludzie, udając, że rozkoszują się pięknym, lipcowym popołudniem i Wisłą połyskującą w potokach światła, w gruncie rzeczy paśli oczyma widokiem pobitych Niemców. Wymienialiśmy z nimi ukradkiem rozradowane spojrzenia, a tłumy zdemoralizowanych Niemców płynęły bez końca, ścigane głuchym głosem armat dolatujących od Radzimina*

9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

i Otwocka. Nie ulegało wątpliwości, że front zbliżał się do Warszawy. Już od dawna obserwowaliśmy wśród Niemców oznaki rozkładu i strachu. 2) W lipcu 1944 r. gorączka wśród Niemców osiągnęła punkt szczytowy. Urzędy wyewakuowano, volksdeutsche uciekły, patrole przemierzały ulice, podrażnione i ze-strachane, strzelając do przechodniów z byle powodu i w ogóle bez powodu. Ofiarą takiej strzelaniny padła moja teściowa jadąca na tylnej platformie tramwaju. Przejeżdżający samochodem patrol SS przeciągnął salwą z pistoletów maszynowych po przepełnionym tramwaju. 3) W lipcu 1944 wziąłem udział w paru rozmowach, na których był obecny delegat Jankowski i wojskowi oraz cywilni przywódcy podziemia. Uczestnicy ich, przy tej czy innej okazji, wypowiadali się na temat aktualnej sytuacji. Wyłaniała się z tego zupełnie jasno koncepcja powstania. Brali oni w rachubę, po pierwsze, konieczność wystąpienia zbrojnego w Warszawie jako jeden z elementów „Burzy”. To, co się stało w Wilnie, Lwowie, Lublinie i Kowlu, należało powtórzyć w Warszawie. Po drugie, nie było do pomyślenia, by czterdziestotysięczna AK w Warszawie mogła wytrzymać bez końca i bez użycia broni widok cofających się, rozbitych Niemców. Po trzecie, duma i godność narodowa wymagały, by stolica była wyzwolona własnymi, polskimi rękoma, i to było poza wszelką dyskusją. Po czwarte, co powiedziałby świat zachodni, gdyby Rosjanie zdobyli Warszawę tylko własnym wysiłkiem? Wtedy Stalin bez trudu przekonałby aliantów, że AK, rząd podziemny i całe w ogóle polskie podziemie – to fikcja, gdyż co to za armia i rząd, które, znajdując się w stolicy, nie wzięły udziału w walce o jej wyzwolenie? Jedyne tłumaczenie tego to chyba że nie istnieją wcale. Po piąte – Niemcy sami od dawna rozpuszczali wiadomości, że na rozkaz Hitlera Warszawa tak czy inaczej będzie zniszczona. 4) Nikomu wówczas nawet do głowy nie przyszło, że Rosjanie mogą umyślnie wstrzymać swój atak na stolicę w chwili wybuchu powstania. 5) KG AK musiała wziąć pod rozwagę także czynnik szósty, a mianowicie rozlepienie przez Niemców plakatów wzywających wszystkich mężczyzn w Warszawie, z wyjątkiem dzieci i starców, do stawienia się do robót fortyfikacyjnych. Niemcy chcieli w ten sposób zlikwidować w Warszawie całą AK. (9)

20. Mikołaj , historyk rosyjski – 1) *W czasie Powstania w pewien sposób odżył pakt Ribbentrop-Mołotow. Armia Czerwona, nie pomagając powstańcom, pozwalając na zniszczenie Warszawy i zabicie ponad 200 tysięcy osób, współpracowała z Hitlerem. Co do tego nie mam żadnych wątpliwości. Stalin po prostu postanowił zniszczyć niemieckimi rękami elitę intelektualną narodu polskiego, zniszczyć tych, którzy stali na przeszkodzie jego planom skomunizowania Polski. 2) Dowództwo Armii Czerwonej, a pamiętajmy, że Stalin był jej wodzem naczelnym, miało dwa plany zajęcia Warszawy: jeszcze w sierpniu oraz we wrześniu 1944 roku. To, że Stalin z nich zrezygnował, nie udzielając tym samym pomocy walczącej Warszawie, było wykalkulowaną decyzją polityczną, nie mającą żadnego uzasadnienia z wojskowego punktu widzenia. Co więcej, Stalin wstrzymał ofensywę wbrew logice wojennej. Decyzja ta pogorszyła położenie strategiczne Armii Czerwonej. Przedłużyła o kilka miesięcy II wojnę światową, a przez to spowodowała dużo większe straty wśród wojska i ludności cywilnej. 3) Nie udało mi się znaleźć dokumentów zawierających wyraźny rozkaz wstrzymania ofensywy na Warszawę. Dotarłem natomiast do innych rozkazów, wydawanych na szczeblu pułku, dywizji czy nawet armii,*

9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

z których wynika, że taka decyzja musiała zapaść. 4) Na początku Stalin ignorował Powstanie i zaprzeczał, że ono wybuchło. Był przekonany, że w związku z przytłaczającą przewagą niemiecką zostanie w parę dni stłumione. Kiedy zaś pod wpływem nalegań sojuszników zdecydował się udzielić Warszawie pomocy, a uczynił to półtora miesiąca po wybuchu Powstania, zrobił to w tak ograniczony sposób, by miasta nie zdobyć. 5) Stalin chciał po prostu przedłużyć agonię Powstania. Żołnierze Berlinga zostali wysłani na drugą stronę rzeki praktycznie na akcję samobójczą. Kiedy oni ginęli, Armia Czerwona stała obok i przypatrywała się zagładzie miasta. Stalin prowadził wojnę totalną, nie liczył się z życiem żołnierzy. O marszałku Żukowie ci ostatni mówili „generał-śmierć”. Gdyby było trzeba, rzuciłby wszystkie swoje siły nawet do ataku czołowego na Warszawę. Dlatego nieprawdziwy jest pojawiający się argument, że skuteczna pomoc Powstaniu była niemożliwa ze względu na ogromne potencjalne straty. 6) Wszystkie dokumenty, jakie znalazłem dowodzą, że Armia Czerwona miała niczym nieograniczone możliwości, by pomóc Powstaniu. Jej przewaga była miażdżąca. Niemcy mieli zdeorganizowane linie obrony. Nie obsadzili na przykład całej linii Wisły poniżej Warszawy. Ich położenie było, ogólnie rzecz biorąc, beznadziejne. 7) Kłamstwem jest także twierdzenie, iż Armia Czerwona miała nazbyt rozciągnięte linie komunikacyjne i problemy z dostawami amunicji czy paliwa. Wojskowe możliwości udzielenia pomocy powstaniu istniały, nie było tylko woli politycznej. Inna teza głosi, że kontratak niemiecki na przedpolach Warszawy uniemożliwił zajęcie Pragi na przełomie lipca i sierpnia. To także jest pogląd fałszywy. W wyniku ograniczonego niemieckiego kontrnatarcia sowiecka 2 Armia Pancerna wcale nie utraciła swoich możliwości zaczepnych. Przemawia za tym bardzo dużo argumentów. Zaś sama teza o sukcesie niemieckiej kontrofensywy była pierwotnie wymysłem propagandy III Rzeszy, z którego Stalin skwapliwie skorzystał. 8) Nie ulega dla mnie wątpliwości, że powstanie przekonało Stalina do wprowadzenia w Polsce łagodniejszego niż sowiecki systemu komunistycznego. (6)

22. Jacek – Ruszył proces wyradzania się partyzantki w bandytyzm. Od chwili rozwiązania AK coraz trudniej było rozróżnić bandę rabunkową od grupy niepodległościowej. (5)
23. Stefan – Powstanie warszawskie nie było aktem dojrzałej męskości – było aktem zniecierpliwienia, młodzieńczej niepowściągliwości. I dlatego przyniosło szkodę podstawowemu aksjomatowi patriotyzmu, jakim jest istnienie narodu ponad wszystko. Walka o honor kosztem 30 proc. polskiego potencjału kulturalnego i gospodarczego była poniekąd aktem psychicznego egoizmu, krótkowzroczności, nieopanowania i – nieprzemyslenia. (11)
26. Gen. Tadeusz, Komendant Główny Armii Krajowej – 1) Ostatni fakt zamachu na Hitlera łącznie z położeniem wojennym Niemiec doprowadzić może do ich załamania się w każdej chwili. Zmusza to nas do stałej i pełnej gotowości do powstania. Z tego względu wydałem rozkaz stanu czujności do powstania z dniem 25 lipca godzina 0.01, nie wstrzymując przez to dotąd wykonywanej „Burzy”. 2) Gdybyśmy zachowali się zupełnie biernie, Warszawa nie uniknęłaby zniszczeń i strat. Musieliśmy się liczyć z tym, że jeżeli stolica stanie się polem bitwy i walk ulicznych między Niemcami a Sowietami, może ją

9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

czekać los Stalingradu. Ani na chwilę nie mam zamiaru uchylać się od osobistej odpowiedzialności za decyzje, które podejmowałem jako dowódca Armii Krajowej. 3) Musimy jednak pamiętać o jednym – opór zbrojny i walka orężna wobec najeźdźcy nie były narzucone społeczeństwu przez jakiś rozkaz z góry. Ta decyzja została podjęta przez cały naród samorzutnie, nie w sierpniu '44 roku, ale już we wrześniu '39. 4) Za podjęciem akcji mającej na celu opanowanie Warszawy przed wkroczeniem do niej wojsk rosyjskich przemawiały względy natury wojskowej, politycznej i ideologicznej. (10)

30. Kazimierz, Naczelnny Wódz – 1) *Powstanie bez uprzedniego porozumienia z ZSRR na godziwych podstawach byłoby politycznie nieusprawiedliwione, zaś bez uczciwego i prawdziwego współdziałania z Armią Czerwoną byłoby pod względem wojskowym niczym innym jak aktem rozpaczny. 2) Jeśli przez szczęśliwy zbieg okoliczności w ostatnich chwilach odwrotu niemieckiego, a przed wkroczeniem oddziałów czerwonych, powstaną szanse choćby przejściowego i krótkotrwałego opanowania przez nas Wilna, Lwowa, innego większego centrum lub pewnego ograniczonego niewielkiego choćby obszaru – należy to uczynić i wystąpić w roli pełnoprawnego gospodarza. (10)*
31. Płk Antoni, „Monter”, dowódca Okręgu Warszawskiego AK – *Nieprzyjaciół [wojsko sowieckie] zdobywa teren na drogach prowadzących na północno – zachód. Garwolin pada. Istnieje poważne niebezpieczeństwo dla przyszłości Warszawa. Sztab 9. armii czyni wielkie wysiłki, aby powstrzymać nieprzyjaciół przez natychmiastowe wprowadzenie do walki nadchodzących nowych sił. (9)*

10. FILMY O ARMII KRAJOWEJ

Pierwsze polskie filmy dotyczące dziejów Armii Krajowej, nie licząc *Zakazanych piosenek*, gdzie nie pojawia się nazwa Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego, powstały po przełomie politycznym, jaki nastąpił w drugiej połowie 1956 roku. Po wydarzeniach poznańskiego czerwca kierownictwo PZPR zadeklarowało chęć naprawienia tzw. „błędów i wypaczeń” i przywrócenia pamięci o walce żołnierzy Armii Krajowej. Do filmów tych należy zaliczyć: *Kanał*, *Eroicę* oraz *Popiół i diament*. Filmy te były reżyserowane przez Andrzeja Wajdę i Andrzeja Munka.

Poziomo

1. *i diament*, reż. Andrzej Wajda (1958). Akcja filmu, nakręcone na podstawie powieści Jerzego Andrzejewskiego pod tym samym tytułem, rozpoczyna się 8 maja 1945, w ostatnim dniu wojny. Główny bohater, Maciek Chełmicki jest żołnierzem AK, wyznaczonym do wykonania wyroku śmierci na funkcjonariuszu PPR, Szczuce. Zbieg okoliczności powoduje, że zabija kogoś innego. Spotykając się twarzą w twarz ze swoją ofiarą, doznaje szoku. Staje przed koniecznością powtórzenia zamachu. Poznaje Krystynę, dziewczynę pracującą jako barmanka w restauracji hotelu „Monopol”. Uczucie do niej uświadamia mu jeszcze dobitniej bezsens zabijania w chwili zakończenia wojny. Wierność złożonej przysiędze, a tym samym obowiązek podporządkowania się rozkazowi, przeważa szalę. Fabuła filmu powstała na podstawie zafałszowanej sytuacji wykonania wyroku na działaczu komunistycznym odpowiedzialnym za represje wobec żołnierzy AK i działaczy PPP. (6)

3. *szczęście*, reż. Andrzej Munk (1960). Film jest groteskową komedią, powiastką filozoficzną, pokazującą pechowe losy życiowego oportunisty – Jana Piszczyka. Bohater od wczesnej młodości starał się jak najlepiej dopasować się do aktualnej tendencji społecznej i politycznej. Przed wojną zapisał się do harcerstwa. Niestety, mimo usilnych starań, skompromitował się podczas defilady. Niezrażony niepowodzeniem zapragnął zostać korporantem, lecz podczas antysemickich zajęć na uniwersytecie wzięto go za Żyda. Podczas II wojny światowej przebrał się w znalezione, upragnione mundur podchorążego, ale trafił do oflagu. Wreszcie wraz z nastaniem PRL wydawało się, że los się do niego uśmiechnął. Nie na długo. (8)

10. FILMY O ARMII KRAJOWEJ

5. , reż. Andrzej Wajda (1957). Akcja filmu rozgrywa się podczas dwóch dni, najprawdopodobniej 26-27 września 1944. Walczący na Mokotowie zdiesiątkowany oddział por. „Zadry”, po nieudanej próbie przebicia się przez otaczające go wojska niemieckie, podejmuje jedyną możliwą w tej sytuacji decyzję – schodzi do kanałów, aby tą drogą przedrzeć się do Śródmieścia, gdzie jeszcze bronią się powstańcy. W krętych, podziemnych korytarzach pełnych ekskrementów, gdzie u każdego wjazdu czuwają Niemcy, rzucając do wnętrza granaty ... (5)
-
8. *piosenki*, reż. Leonard Buczkowski (1946). Akcja filmu rozgrywa się od września 1939 aż do Powstania Warszawskiego w 1944. Muzyk, Roman Tokarski, opowiada historię okupacji i swoje przeżycia młodym żołnierzowi polskiemu, repatriantowi z Anglii. Roman zorganizował uliczną orkiestrę. Wraz z siostrą Haliną i kolegami byli też żołnierzami organizacji podziemnej – przewozili broń i nielegalne wydawnictwa, brali udział w akcjach dywersyjnych i bojowych, walczyli w Powstaniu Warszawskim i w partyzantce. Ale prawdziwymi bohaterami filmu są autentyczne piosenki okupacyjne – patriotyczne, żartobliwe, satyryczne, które, jak pisała prasa, podnosiły ludność na duchu, pomagały przetrwać trudne chwile zwątpienia i depresji. (8)
-
10. *Matki, Nasi Ojcowie* (2013) – niemiecki trzyczęściowy miniserial wojenny wyprodukowany przez telewizję publiczną ZDF. Akcja serialu rozgrywa się podczas II wojny światowej. Pięcioro młodych przyjaciół w wieku od 19 do 21 lat – Charlotte, Wilhelm, Greta, Viktor i Friedhelm – żyje w Berlinie. Latem 1941 spotykają się po raz ostatni, zanim wyruszą na wojnę. Bracia Wilhelm i Friedhelm, synowie fanatycznego Sturmbannführera SS, zostają powołani do Wehrmachtu na front wschodni. Charlotte zgłasza się dobrowolnie do służby sanitarnej. Greta chce zostać śpiewaczką. Viktor jest w związku z Gretą, lecz jako Żyd nie widzi dla siebie przyszłości w nazistowskich Niemczech. Przyjaciele, zakładając rychłe zwycięstwo Niemiec, mają zamiar spotkać się w tym samym miejscu najpóźniej na Boże Narodzenie 1941. Do zamierzonego spotkania dochodzi jednak dopiero w roku 1945, po kapitulacji III Rzeszy. Tylko troje z pięciorga przyjaciół przeżyje wojnę. W Polsce krytyce poddano sposób przedstawienia w se-
-

10. FILMY O ARMII KRAJOWEJ

rialu partyzantów Armii Krajowej wykazujących się rażącym antysemityzmem (przedstawione np. w wypowiedziach członków AK, scenie pozostawienia na śmierć Żydów transportowanych w wagonach, zamiarze likwidacji a ze względu na łaskawość dowódcy jedynie wyrzucenie z oddziału pochodzącego z Niemiec partyzanta po wyjściu na jaw, że jest on żydowskiego pochodzenia). W Sądzie Okręgowym w Krakowie został złożony pozew cywilny przeciwko producentom filmu „Nasze Matki, Nasi Ojcowie”, za naruszenia dóbr osobistych żołnierzy Armii Krajowej. Pozew przeciw producentom niemieckiej telewizji ZDF złożył jeden z byłych żołnierzy AK oraz Światowy Związek Żołnierzy AK. Wnioskodawca domaga się przeprosin oraz 50 tys. złotych zadośćuczynienia i usunięcia znaku graficznego – symbolu AK z serialu. Owe przeprosiny dotyczyć mają wszystkich telewizji, w których film był lub będzie emitowany. (5)

12. , reż. Marcin Krzyształowicz (2012). Historia zemsty kpr. Wydry – specjaliści od wykonywania wyroków – za skrytobójcze wymordowanie jego oddziału partyzackiego. To także opowieść o psychologicznych konsekwencjach pewnej zdrady, która zaciąży nad życiem kilku osób. (6)

15. dla Aurelii, reż. Stanisław Lenartowicz (1958). Żołnierze oddziału AK postanawiają odbić z więzienia Gestapo swojego kolegę. Wyprawa po broń z Krakowa do Radoszyc i droga powrotna przez Kielce do Krakowa kończy się wprawdzie jej zdobyciem, ale 5 uczestników akcji ginie w walce z Niemcami. (7)

16. niebo. 63 dni chwały, reż. Ireneusz Dobrowolski (2013). To pierwszy od wielu lat pełnometrażowy film w całości poświęcony Powstaniu Warszawskiemu, poprzednim była nakręcona w 1979 roku na użytek telewizji „Godzina W” Janusza Morgensterna. Akcja filmu rozgrywa się w dwóch planach czasowych. Współcześnie i w 1944 roku – tuż przed powstaniem i podczas niego. Punktem wyjścia reminiscencji jest odnalezienie w ruinach przedwojennej kamienicy ludzkich szczątków i pamiątki z czasów Powstania Warszawskiego. Ukrywający się w piwnicy profesor opisał w nim dramatyczne dni walki o War-

10. FILMY O ARMII KRAJOWEJ

szawę. 5 sierpnia 1944 roku młodzieńca sanitariuszka Basia przeżywała pierwszą miłość do żołnierza AK – Staszka. Tego dnia młodzi warszawiacy z entuzjazmem budowali barykady, aby w chwilę później stanąć do nierównej walki ze świetnie uzbrojonymi mordercami z Waffen SS Dirlewanger. Historię dziewczyny i jej przyjaciół przeplatają autentyczne, poruszające materiały archiwalne nakręcone w trakcie Powstania Warszawskiego, które z niespotykaną siłą oddają realizm walk na ulicach Warszawy. (10)

19. , reż. Jerzy Passendorfer (1958). Wojenny dramat psychologiczny, rekonstrukcja udanego zamachu na szefa policji SS, gen. Kutscherę, inicjatora publicznych egzekucji, zwanego „katem Warszawy”; film

odtworza precyzyjne przygotowania i dramatyczny przebieg akcji, w której zginęli niemal wszyscy zamachowcy, ale która przyniosła zamierzony cel – ograniczenie masowych egzekucji. Zamach zorganizowała i przeprowadziła Armia Krajowa. W filmie jednak nigdy nie pada jej nazwa, a zamach przeprowadza jakaś anonimowa organizacja. Było to związane z okresem w jakim film powstał i usuwaniem śladów po AK z historii. (6)

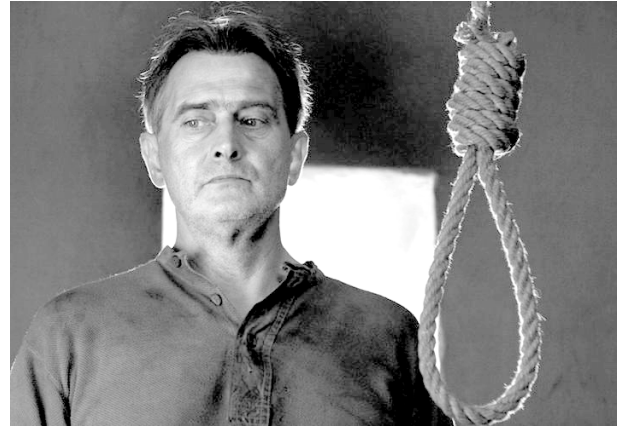
20. *na szaniec*, reż. Robert Gliński (2014). Adaptacja powieści Aleksandra Kamińskiego. Próba przedstawienia dylematów członków Szarych Szeregów ich rówieśnikom z XXI wieku. „Być zwyciężonym i nie ulec – to zwycięstwo” – to dewiza, jaką w życiu kierują się trzej młodzi przyjaciele Alek, Zośka i Rudy. Harcerze, maturzyści warszawskiego liceum snujący ambitne plany na przyszłość

przerwane przez wrzesień 1939 roku. Wkraczają w dorosłość w niezwykle dramatycznych czasach, które stawiają ich przed wyborem – przetrwać za wszelką cenę, czy przyłączyć się do walczących o wolną Ojczyznę, ryzykując wszystko. Chłopcy, wychowani w patriotycznych domach, kształtowani przez harcerskie ideały, postanawiają walczyć. Stają się żołnierzami i choć codziennie ocierają się o śmierć, to jednak nawet w tych okrutnych czasach potrafią żyć pełnią życia. Walczą ofiarnie i z honorem. Odchodzą „jak kamienie przez Boga rzucone na szaniec”, dając wielką lekcję przyjaźni, honoru i miłości do Ojczyzny. Po premierze, w marcu 2014 zostało opublikowane stanowisko w sprawie filmu, podpisane m.in. przez Tytusa Karlikowskiego, żołnierza batalion „Zośka” – kompania „Rudy” – pluton „Alek”, władze ZHR i ZHP, Prezesa ŚZZ AK oraz Prezesa Fundacji Filmowej AK. Czytamy w nim m.in.: „To, co przedstawiono w filmie, jest rażąco sprzeczne z prawdą historyczną i ideowym przesłaniem powieści Aleksandra Kamińskiego, podważa etos Szarych Szeregów i relatywizuje wyznawane przez nich wartości”. (8)

10. FILMY O ARMII KRAJOWEJ

21. *Nil*, reż. Ryszard Bugajski (2009). Historia gen. Augusta Emila Fieldorfa (ps. „Nil”), który, jako dowódca Dywersji AK kierował najważniejszymi akcjami w okupowanej w czasie II Wojny Światowej Warszawie, a po wojnie został zamordowany przez komunistycznych oprawców. Dowodził m.in. zamachem na kata Warszawy, gen. SS Franza Kutscherę. Niemcy bali się go jak ognia. „Nil” był dowódcą Kierownictwa Dywersji AK oraz zastępcą dowódcy Armii Krajowej podczas okupacji niemieckiej, stał także na czele organizacji „NIE”, przygotowanej do czynnego sprzeciwu wobec powojennego okupanta sowieckiego. Po wojnie i zesłaniu na Syberię, Fieldorf zmuszony był podjąć grę z Urzędem Bezpieczeństwa. W filmie ukazano brawurowe sceny słynnej akcji AK, podczas której zlikwidowano dowódcę SS – Franza Kutscherę, jak również z wielką dozą realizmu pokazano okrutne metody przesłuchań i wymuszania zeznań na więźniach Urzędu Bezpieczeństwa. (7)

22. *czwarty*, reż. Ludmiła Niedbalska (1984). Paradokumentalny obraz, odtwarza początkowe dni Powstania Warszawskiego. Główny bohater filmu, Krzysztof Kamil Baczyński, ukazany został na tle nierównych walk powstańców z Niemcami oraz licznych retrospekcji, w których wiele miejsca poświęcono jego żonie Barbarze. (5)

Pionowo

1. *z orłem w koronie*, reż. Andrzej Wajda (1992). Rok 1944. Październik. Ostatnie dni Powstania Warszawskiego. Podchor. Marcin z resztką swojego plutonu wycofuje się z ruin bronionego domu. Zostaje ranny. W czasie kapitulacji jego dziewczyna, Wiśka, trafia do jednego z przejściowych obozów dla ludności cywilnej. Zostają rozdzieleni. W niemieckim szpitalu pod Warszawa opiekuje się Marcinem Janina, sanitariuszka jego oddziału. Przełożony Marcina, mjr Steinert, nawiązuje z nim kontakt i proponuje walkę z nowym, sowieckim okupantem. (11)

10. FILMY O ARMII KRAJOWEJ

2. , reż. Tadeusz Konwicki (1961). Studium psychologiczne – historia dwojga ludzi, którym tragiczne przeżycia wojenne odebrały wiarę w szczęście, rodząc lęk przed silnym uczuciem. Michał i Wala spędzają weekend w małomiasteczkowym hoteliku. Wracają wspomnienia. Michał w czasie wojny kochał dwie dziewczyny – por. „Listka”, która zginęła w okrajonym oddziale partyzanckim, i „Katarzynę”, sanitariuszkę, o której śpiewano partyzanckie piosenki. Kiedy spotkał ją po wojnie, nie znalazł jednak u niej zrozumienia. Natomiast Wala, córka komunisty, kochała chłopca z NSZ, „Satyra” i zawdzięczała mu życie. Starła się, by po wojnie wrócił do normalnego życia, lecz kiedy on zdecydował się ujawnić, zginął z rąk swoich byłych kolegów, uważających go za zdrajcę... Michał i Wala nie potrafią się głębiej zaangażować, ale lęk przed samotnością jest silniejszy, pozostaną razem. (8)

4. , reż. Andrzej Munk (1958). Pierwsza część mówi o działaniach Dzikka – „Dzidziusia” Górkiewicza podczas Powstania Warszawskiego, który podejmuje się udziału w mediacji nad połączeniem polskiego i węgierskiego oddziału zatrzymanego przez Polaków pod Warszawą. Druga pokazuje polskich oficerów w niemieckim obozie, którzy kultywują mit legendarnego uciekiniera z obozu, por. Zawistowskiego, ukrywającego się na strychu. (6)

6. *aby żyć*, reż. Stanisław Jędryka (1984). Serial telewizyjny nawiązuje do wspomnień Stanisława Miedzy-Tomaszewskiego i traktuje o jego losach wojennych. Tomaszewski w czasie II wojny światowej działał w konspiracji. W 1941 został schwytany przez Gestapo i zidentyfikowany jako ważny konspirator znający szyfry dotyczące rozpracowania konspiracji na terenie III Rzeszy. Torturowany nie zdradza szyfru, ale bliski załamania przesyła prośbę o truciznę. Lekarz, do którego zwrócono się o cyjanek, proponuje przemycenie na Pawiak zamiast trucizny bakterii tyfusu. Z rozpoznaniem tej choroby Leopold Wójcik – bo takie nazwisko nosi w filmie bohater – trafia do szpitala. Leżąc w szpitalu zakaźnym, symuluje atak wyrostka robaczkowego. Przewieziony zostaje do szpitala na Płocką, wprost na salę operacyjną. Niemcy zostają pod drzwiami.

10. FILMY O ARMII KRAJOWEJ

Po zamianie pacjenta na zwłoki zmarłego wcześniej człowieka, lekarz oświadcza czekającym, że pacjent zmarł. Na wózku leżą jego zwłoki. Panicznie bojący się tyfusu Niemcy nie dokonują szczegółowych oględzin... Miedza-Tomaszewski podał scenarzystę serialu Jerzego Janickiego. Wprawdzie Janicki miał prawo posłużyć się czymś życiorysem, ale wcześniej Miedza opisał to w swoich wspomnieniach, opublikowanych pt. „Benefis konspiratora” i chronionych prawem autorskim. Serial, w którym nie było mowy o książce Miedzy, stał się więc plagiatem. (7)

7. reż. Mirosław Krzyszkowski i Bogdan Wasztyl (2013) – pełnometrażowy fabularyzowany dokument o oddziale Armii Krajowej „Sosienki” pod dowództwem por. Jana Wawrzyczka ps. „Danuta”, „Marusza”. Oddział działał w obozie koncentracyjnym w Auschwitz. Jego żołnierze pomagali więźniom, informowali świat o niemieckich zbrodniach. Co trzecia udana ucieczka z obozu była ich dziełem. „Sosienki” po wojnie byli nękanymi przez NKWD i UB, przez komunistyczną propagandę zostali odarci z zasług i zepchnięci w niepamięć. (9)

9. , reż. Janusz Morgenstern (1970). Serial Janusza Morgensterna, na motywach powieści Romana Bratnego pod tym samym tytułem, opowiada o żołnierzach polskiego podziemia walczących z niemieckim okupantem, o młodzieży lat wojny, jej codziennym życiu i walce. Głównymi bohaterami są dwudziestolletni chłopcy, uczestniczący w dramatycznej walce narodu i zmuszeni do podejmowania trudnych, nierzadko tragicznych decyzji. Z właściwą ich wiekowi fantazją, poświęceniem, ale i ze świadomością ogromu ryzyka i odpowiedzialności, podejmują nierówną walkę z wrogiem. Początkowo jest ona spontaniczna. Z czasem przeradza się jednak w zorganizowaną i dokładnie planowaną działalność. (10)

10. FILMY O ARMII KRAJOWEJ

11. „W”, reż. Janusz Morgenstern (1979). Film przedstawia historię jednego dnia, tak pamiętnego dla Warszawy – 1 sierpnia 1944 roku. Niemcy wycofują się już od pewnego czasu, wszyscy oczekują, kiedy nastąpi sygnał wybuchu powstania. Tego dnia – 1 sierpnia – już przed południem rozpoczął się w Warszawie wielki ruch. Następuje koncentracja oddziałów w wyznaczonych uprzednio punktach, przewożenie zgromadzonej broni. W jednym z takich punktów zbiera się pluton Armii Krajowej pod dowództwem „Czarnego”. Oddział ma zaatakować niemieckie koszary. Tuż przed siedemnastą dowiaduje się, że nie otrzyma przewidywanego wsparcia – drugiego plutonu. W tej sytuacji ryzyko natarcia zostaje zwielokrotnione do granicy zbiorowego samobójstwa. Rozkaz musi być jednak wykonany. Punktualnie o godzinie 17.00 pluton „Czarnego” rozpoczyna wykonywanie swojego zadania. Według Marka Sadowskiego był to pierwszy powojenny film, w którym w kontekście powstania zaistniała nazwa AK i pokazana została legitymacja żołnierza AK. (7)

13. Andrzej (ur. 16 października 1921 w Krakowie, zm. 20 września 1961 w Łowiczu) – polski reżyser filmowy, jeden z przedstawicieli nurtu zwanego polską szkołą filmową. Karierę zaczynał jako operator, a później jako reżyser filmów dokumentalnych i fabularnych. Wyreżyserował m.in. filmy *Eroica* i *Zezowate szczęście*. W konspiracji związany z Oddziałami Wojskowymi Powstańczego Pogotowia Socjalistów. W połowie 1942 roku wstąpił do Armii Krajowej, gdzie pełnił funkcję łącznika. Wczesną jesienią 1943 roku dowiedział się jednak, że osoby z podziemia, które znał, padły ofiarą zasadzki zastawionej przez radomskie Gestapo. Ukrywał się następnie w Krakowie aż do późnej wiosny 1944 roku, gdy okazało się, że owi żołnierze zostali zamordowani. W lipcu 1944 jako strzelec „Mateusz” otrzymał przydział w Obwodzie „Żywiciel” (Żoliborz) Warszawskiego Okręgu Armii Krajowej do IV Batalionu OW PPS im. Jarosława Dąbrowskiego, w 2. kompanii im. Komuny Paryskiej – pluton 219/I. W szeregach tego oddziału brał udział w Powstaniu Warszawskim. Po jego upadku był więziony przez Niemców, ale udało mu się uciec. (4)

14. *Śmierci*, reż. Witold Orzechowski (1980). Rok 1943. Podchor. AK – „Smukły” wykonuje wyroki na szczególnie niebezpiecznych funkcjonariuszach SS i Gestapo, a także na polskich konfidentach. Przybywa do Zamościa i wraz z „Nurkiem” likwidują wysokiej rangi oficera SS – Foerster, osławionego w akcji pacyfikacyjnej. „Smukły” musi także zabić

10. FILMY O ARMII KRAJOWEJ

Christine, jego kochankę, która jednak nie jest mu obojętna. W akcji na dworcu ginie „Nurek”. „Smukły” chce się wycofać z konspiracji, ale musi wykonać ostatni wyrok na Niemcu, u którego mieszkał i z którym prawie się zaprzyjaźnił. Daje mu szansę ucieczki, ale zostaje przez niego wydany w ręce Gestapo. (5)

15. *Warszawskie*, reż.

Jan Komasa (premiera 9 maja 2014). To pierwszy na świecie film fabularny zmontowany w całości z materiałów dokumentalnych. Film opowiada historię powstania oczami dwóch młodych braci, realizatorów Powstańczych Kronik Filmowych, wykonujących rozkazy Biura Informacji i Propagandy Armii Krajowej. Bohaterowie są bezpośrednimi świadkami walki powstańczej i marzą o sfilmowaniu „prawdziwej” wojny. Początkowo jednak dokumentują życie cywilne powstańczej stolicy. Takich materiałów oczekuje od nich dowódca, dając im zadanie przygotowania kroniki, która ma być wyświetlona w kinie „Palladium”. Poszukując odpowiednich ujęć, wchodzą coraz bardziej w samo powstanie. W końcu udaje im się dołączyć do jednego z oddziałów, z którym idą na akcję. Bohaterowie orientują się, że przyszło im uczestniczyć w czymś przekraczającym ich najśmielsze wyobrażenia – świat, w którym się znaleźli, to świat po apokalipsie. Uświadamiają sobie, że ich rolą jest udokumentowanie tej apokalipsy i ocalenie za wszelką cenę taśmy z materiałem. (9)

17. Andrzej Witold (ur. 6 marca 1926 w Suwałkach) – polski reżyser filmowy i teatralny, w latach 1989-1991 senator I kadencji. Kawaler Orderu Orła Białego. Reżyserował m.in. filmy *Popiół i diament*, *Kanał*, *Pierścienek z orłem w koronie*. (5)

18. *Śmierci. Sceny z Powstania Warszawskiego*, reż.

Leszek Wosiewicz (2010). Historia rozgrywająca się na ekranie ma przypominać w pewnym sensie wojenne kino drogi. Bohaterem filmu jest Marek, młody poeta, niedoszły maturzysta, który próbuje przedrzeć się z dzielnicy Ochota do opanowanego przez powstańców Śródmieścia, gdzie znajduje się jego ojciec. Chłopak musi szczególnie uważać na polujących na powstańców członków Sonderbataillon Dirlewanger. Formacja ta pod dowództwem SS-Oberführera Oskara Dirlewangera, złożona z kryminalistów, odpowiedzialna była między innymi za zbrodnie na Woli i Ochocie. Po drodze spotyka Irenę, folksdojczkę, która z kolei szuka walczącego w Szarych Szeregach syna. (6)

11. GWARA OKUPACYJNA

Podczas II wojny światowej wytworzył się w Polsce jedyny w swoim rodzaju język okupacyjny. Pod wpływem życia w kraju okupowanym powstało szereg neologizmów oraz skrótów, które stosowano także w celu oszukania czy zmylenia okupanta.⁸

Poziomo

5. kobiety opiekujące się cichociemnymi. (6)
6. Polowanie na – zabijanie Żydów uciekających z transportów skierowanych do obozu zagłady. Tak to określili sami Niemcy w Treblince. (6)
7. Więzienie, areszt. (4)
10. Bicie, rewizja w celi. (6)
12. Masowe aresztowanie, przeprowadzane przez policję lub żandarmerię niemiecką. (7)
16. się – utrzymywanie stosunków z Niemcami. (7)
18. Masowe rozstrzeliwania na ulicach miasta. (8)
19. Rodzaj kary stosowany przez Niemców, „opakowanie” z drutu kolczastego, w którym przetrzymywano więźnia do sześciu dni, bez jedzenia pod gołym niebem, bez względu na pogodę w pozie skulonej. (6)
20. Komora gazowa w obozie zagłady. (6)
23. Prowadzone przez Niemców i zatrudniające robotników żydowskich warsztaty wytwórcze w getcie warszawskim. (5)
27. Więzienie. (5)
29. Rewizja osobista przeprowadzana na ulicy. (7)
30. Dywersyjna akcja partyzancka, polegająca na niszczeniu pociągów, urzędzeń. Kolejowych. (9)
32. Podrabiane dokumenty, nazwa pochodzi od prymitywnej metody reprodukcji pieczęci na podrabianym dokumencie za pomocą ugotowanego na twardo jaja. (6)
33. Wywożenie ludności (złapanej podczas obławy ulicznej) na roboty przymusowe do Niemiec. (7)

⁸ Przu układaniu krzyżówki wykorzystano m.in. książkę: Stanisław Kania, *Polska gwara konspiracyjno-partyzancka 1939-1945*, PWN Warszawa-Poznań 1886, udostępnioną przez p. Stanisława Krakowskiego – Prezesa Okręgu Warszawa Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej.

11. GWARA OKUPACYJNA

35. Nielegalne przewożenie towarów na handel; przemytnictwo; przemycony towar, przedmiot nielegalnego handlu. (8)
37. Chłopiec na posyłki. (5)
39. Kij używany przez kapo, m. in. do bicia więźniów. (9)
40. Zasadzka urządzona w mieszkaniu konspiracyjnym przez funkcjonariuszy Gestapo w celu wyłapania ludzi podejrzanych. (6)
41. Kara śmierci przez powieszenie, szubienica. (6)
42. Pogardliwa, bardzo popularna i powszechnie używana przez mieszkańców Warszawy nazwa na określenie megafonów licznie rozmieszczonych na ulicach i placach miasta. Były one także nazywane garnkami. (11)

Pionowo

1. Niemiecki patrol uliczny. (7)
2. Rozstrzelanie. (8)
3. Godło niemieckie, orzeł. (5)
4. Lokal konspiracyjny. (6)
7. kogoś – aresztować kogoś. (12)
8. Megafon uliczny lub hełm. (6)
9. Charakterystyczne pozdrowienie hitlerowskie przez podniesienie prawej ręki do góry i wypowiedzenie formuły Heil Hitler! (10)
11. Zbiorcza cela w siedzibie Gestapo w Warszawie przy al. Szucha 25. (7)
13. Blaszana – oznaka żandarmerii polowej, noszona na łańcuchu na piersiach. (5)
14. Niemieccy snajperzy, których nie należy utożsamiać ze snajperami z prawdziwego zdarzenia, byli to zazwyczaj dywersanci działający na obszarze zajęтым przez powstańców. Określenie wzięło się od przedwojennych i okupacyjnych drobnych złodziejaszków, którzy kradli rzeczy suszące się na strychach, a że owi snajperzy działali na dachach i strychach to i przyłgnęło do nich to określenie. (10)
15. Prasa lub wydawnictwo nielegalne, konspiracyjne. (6)
17. Rewizja przeprowadzana przez Niemców. (5)

11. GWARA OKUPACYJNA

21. Obława polegająca na zatrzymaniu tramwaju i zabraniu z niego „podejrzanych” osób. (8)
22. Pogardliwie gazeta wydawana przez Niemców w okupowanej Polsce w czasie II wojny światowej. (10)
24. zupka – słynna zupa gotowana w powstańczej Warszawie. (4)
25. Osoba, która zajmowała się wyszukiwaniem Żydów za pieniądze, w celu zadenuncjowania ich Niemcom. (11)
26.Odbieranie przez Niemców w pociągach i na dworcach nielegalnie przewożonej żywności od tzw. szmuglerów i innych osób. (6)
28.Pistolet maszynowy. Na krótkie pistolety mówiono „gnat” albo „kopyto”. (9)
31. Polowanie na – akcja oddziałów niemieckich mająca na celu zniszczenie grup partyzanckich. (9)
34. Rewizja na wsi, poszukiwanie partyzantów. (9)
36.Kobieta pozostająca w związku z Niemcem. (7)
38. Odkryty niemiecki samochód policyjny. (5)

12. IZBY PAMIĘCI I KLUBY HISTORYCZNE ARMII KRAJOWEJ

W niniejszej krzyżówce występują hasła dotyczące Izb Pamięci poświęconych Armii Krajowej. Izby są w większości zlokalizowane w szkołach noszących imię Armii Krajowej lub jej żołnierzy. W krzyżówce trzy hasła dotyczą Klubów Historycznych im. Armii Krajowej, których tworzenie zostało zainicjowane przez Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej. Najważniejsze cele działania klubów to upowszechnianie wśród młodzieży wiedzy o działalności Służby Zwycięstwu Polski, Związku Walki Zbrojnej, Armii Krajowej oraz innych organizacji niepodległościowych walczących z okupantami podczas II wojny światowej i w okresie zniewolenia komunistycznego. Dwa hasła dotyczą wybranych Klubów Historycznych im. gen. Stefana Roweckiego „Grota” powstających z inicjatywy Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, przy współpracy Instytutu Pamięci Narodowej. **Nie są najważniejsze nazwy miejscowości, lecz ich dyslokacja.**

Poziomo

1. Izba Pamięci Armii Krajowej w zespole pałacowo-parkowym w W 1995 roku mieszkająca w USA na Florydzie Maria Bnińska-Harrison przekazała nieodpłatnie Uniwersytetowi Adama Mickiewicza w Poznaniu zespół pałacowo-parkowy w ... Zgodnie z wolą fundatorów część pałacowych pomieszczeń ma zostać przeznaczona na izbę pamięci rodziny Bnińskich oraz Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej z Wielkopolski, Śląska i Pomorza. Akowcy rozpoczęli zbiórkę pamiątek i apelują do rodzin żołnierzy Polskiego Państwa Podziemnego, organizacji i instytucji o przekazywanie dokumentów, fotografii, odznaczeń, odznak, osobistych wspomnień i relacji oraz innych pamiątek. W ... znajdą one godne i należne miejsce, a także – co ważne – będą udostępniane młodemu pokoleniu. (9)

4. Klub Historyczny im. Armii Krajowej przy I Liceum Ogólnokształcącym im. M. Skłodowskiej-Curie w Głównym celem istnienia klubu jest zapoznanie członków z wiedzą historyczną obejmująca dzieje Polski i losy obywateli w czasie zmagania o niepodległość ze szczególnym uwzględnieniem II wojny światowej i okresu powojennego. Klub działa w ścisłej współpracy z ryckim kołem Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej – klubowicze podczas uroczystości o charakterze patriotyczno-religijnym dźwigają sztandar koła ŚZŻAK w Rykach. (6)

12. IZBY PAMIĘCI I KLUBY HISTORYCZNE ARMII KRAJOWEJ

5. Izba Pamięci w Zespole Szkół im. Armii Krajowej w

Można tu znaleźć hełmy żołnierskie i łuski nabojów, menażki i kubki; okupacyjne „gadzinówki” i wspomnienia partyzantów. Są też zdjęcia i dokumenty opisujące życie i działalność żołnierzy AK pochodzących z terenu ..., m.in. Józefa Fedorowskiego – dowódcy placówki AK w tej miejscowości, zamordowanego przez partyzantkę komunistyczną AL w marcu 1944 roku – czy Jana Markuta – partyzanta AK i zesłańca Sybiru – albo Pawła Dziuby (również akowca i sybiraka), ojca obecnego dyrektora szkoły – Bogdana Dziuby. (12)

7. Izba Pamięci Armii Krajowej w Gimnazjum nr 3 im. Armii Krajowej w

Izba została otwarta w kwietniu 2014 roku. Można tu obejrzeć różnego rodzaju pamiątki i materiały bezpośrednio związane z Armią Krajową. Rozpoczęto gromadzenie materiałów i eksponatów, dotyczących AK zarówno w ujęciu ogólnopolskim, jak i związane z jej działalnością na terenach częstochowskich. Już teraz można znaleźć w izbie m. in. pełne umundurowanie żołnierza AK, oryginalne zdjęcia dostarczone przez członków organizacji, informacje na temat przywódców AK czy mapę z najważniejszymi wydarzeniami i potyczkami, w których akowcy brali udział. (12)

8. Izba Pamięci Jana

w Janowicach. Zgromadzone są w niej pamiątki rodzinne oraz przedmioty, których używał podczas swojej działalności partyzanckiej. Przed domem znajduje się głaz z metalową tablicą podającą jego krótką biografię. Jego pomnik stoi też na rynku w Wąchocku. (7)

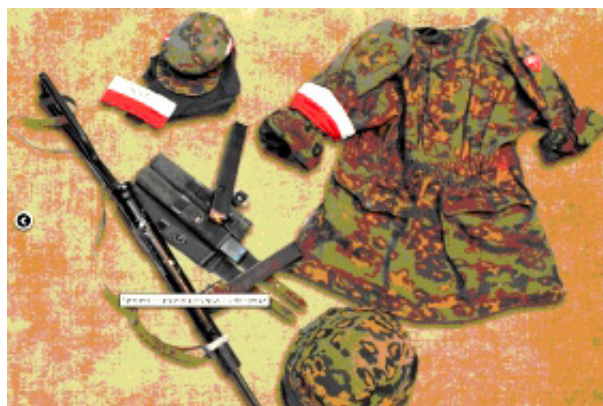

12. IZBY PAMIĘCI I KLUBY HISTORYCZNE ARMII KRAJOWEJ

10. Izba Pamięci w Piastowie. Zgromadzono w niej pamiątki i akcesoria dotyczące minionych dziejów harcerstwa w Piastowie, kroniki, fotografie, zbiory dokumentów, a także elementy broni i umundurowania żołnierzy podziemia okresu okupacji niemieckiej. (9)

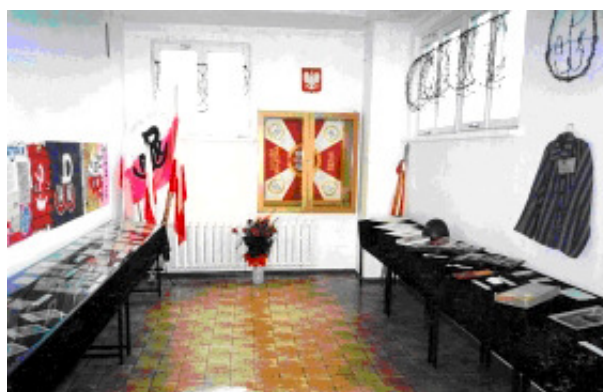
16. Szkolna izba pamięci żołnierzy batalionu „.....” Armii Krajowej. Znajduje się w Społecznym Liceum Ogólnokształcącym Nr 4 i Gimnazjum im. batalionu, przy ul. Hawajskiej 14a w Warszawie. (7)

19. Izba Pamięci Partyzantów Armii Krajowej w Zespole Szkół Nr 2 w Została otwarta 8 listopada 2007 w pomieszczeniach dawnego internatu Zespołu Szkół nr 2 im. Jana Pawła II. W izbie można m.in. zwiedzić stałą wystawę dokumentów i fotografii Miechowskiego Inspektoratu AK „Maria”. (9)

20. Izba Pamięci Szkoły Podstawowej nr 12 im. Armii Krajowej w Została otwarta 30 maja 2001, w trzecią rocznicę nadania szkole imienia Armii Krajowej. W izbie znajdują się pamiątki związane z Armią Krajową – fragmenty map, medale, zdjęcia i publikacje dotyczące okresu II wojny światowej. (7)

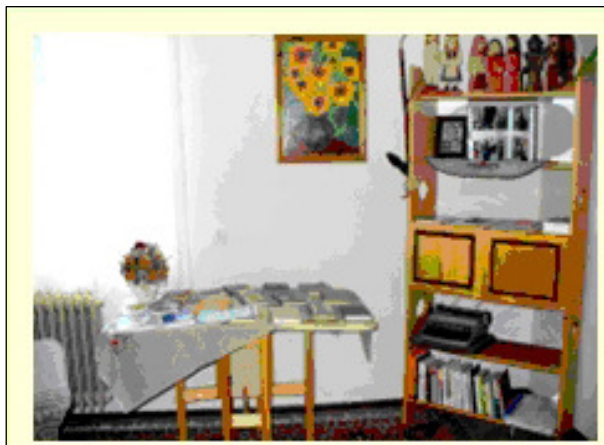

12. IZBY PAMIĘCI I KLUBY HISTORYCZNE ARMII KRAJOWEJ

21. Klub Historyczny im. gen. Stefana Roweckiego „Grotą” w Trybunalskim. Działalność rozpoczął 17 grudnia 2008. Zrzesza kombatantów, pracowników naukowych, nauczycieli, działaczy samorządowych, studentów oraz miłośników historii. Siedziba klubu mieści się przy Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach Filia w Piotrkowie (ul. Słowackiego 114/118). Spotkania odbywają się raz w miesiącu, z wyłączeniem okresu wakacyjnego (lipiec, sierpień) w budynku Instytutu Historii UJK Filia w Piotrkowie. Odbywają się również w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Piotrkowie, Muzeum Państwowym w Piotrkowie czy też w szkołach ponadgimnazjalnych regionu piotrkowskiego. Mają one charakter otwarty i cieszą się dużym zainteresowaniem, szczególnie ze strony młodzieży. (10)

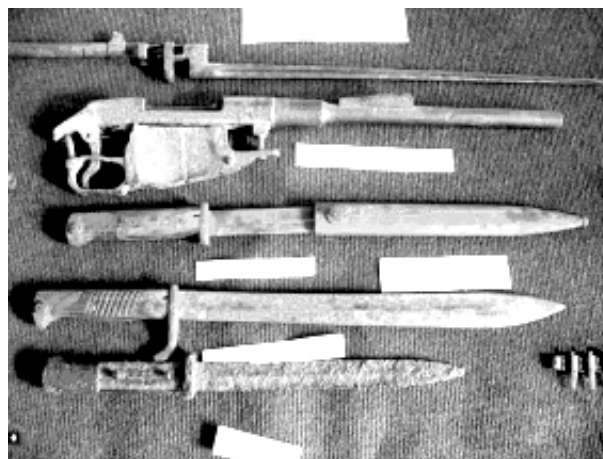
22. Izba Pamięci Jana, znanego także pod pseudonimem „Jan Staszów”, (ur. 8 lutego 1926 w Łebnie, zm. 8 marca 2001). Był to poeta, dramatopisarz i prozaik kaszubski, działacz kulturalno-oświatowy, jeden z pięciu założycieli Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski”, ppłk Armii Krajowej. Jego twórczość powstawała zarówno w języku kaszubskim (przede wszystkim opisy krajobrazów ziemi rodzinnej), jak i polskim (przeszłość Kaszubów, zwłaszcza podczas II wojny światowej). Izba pamięci znajduje się w miejscowości Łebno. (6)

12. IZBY PAMIĘCI I KLUBY HISTORYCZNE ARMII KRAJOWEJ

Pionowo

1. Izba Pamięci w Zespole Kształcenia Podstawowego i Gimnazjalnego nr 21 w Poświęcona jest Żołnierzom Armii Krajowej i ich ohaterskiej walce z okupantami. Coraz mniej liczni żołnierze AK przekazują pamiątki pochodzące z czasów II wojny światowej. (7)

2. Izba Pamięci Żołnierzy II Wojny Światowej w Gimnazjum nr 1 w Została otwarta 6 listopada 2003. Zgromadzono w niej dokumenty, eksponaty, pamiątki i dane osobowe żołnierzy pochodzących z ziemi średzkiej lub z nią nierozzerwalnie związanych. Obejrzeć można również przygotowany przez kustosa krótki film, który sugestywnie i emocjonalnie przygotowuje widzów do obejrzenia ekspozycji. W roku 2008 izba wzbogaciła się o wiele cennych eksponatów, m.in. replikę kontenera zrzutowego z oryginalnym spadochronem, polski mundur wojskowy z roku 1939 oraz model czterosilnikowego Halifaxa, który dokonał zrzutu broni dla AK Środa (z 14 na 15 września 1943) pilotowany wówczas przez dowódcę eskadry kpt. Pitta. (7)

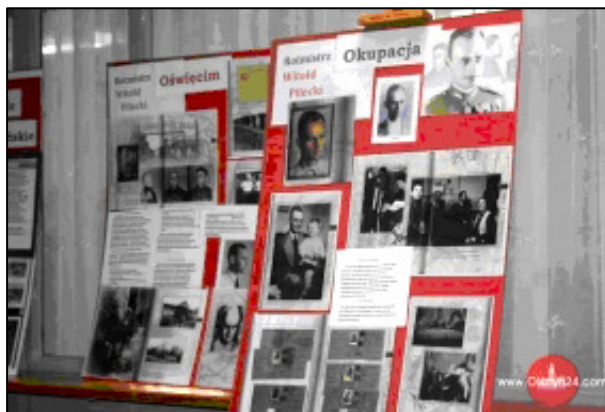

3. Izba Pamięci Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej Okręg Izba jest filią Muzeum Okręgowego. Prezentuje na stałej ekspozycji działalność Armii Krajowej i Polskiego Państwa Podziemnego oraz historię wojny obronnej 1939 roku. (6)

12. IZBY PAMIĘCI I KLUBY HISTORYCZNE ARMII KRAJOWEJ

6. Izba Pamięci Powstańców Warszawskich w Bursie nr 2 w Otwarcie w 70. rocznicę utworzenia Armii Krajowej – 12 lutego 2012. Pełno tam pamiątek z czasów powstania i nieco późniejszych, m.in. z czasu stanu wojennego. (9)

9. Izba Pamięci Armii Krajowej w Zespole Szkolno-Przedszkolnym w Izba powstała w 2011 roku, w związku z przygotowaniem do nadania imienia Armii Krajowej Publicznemu Gimnazjum, co miało miejsce 3 marca 2012 roku. Izba Pamięci jest kontynuacją działań, jakie podejmowano w ramach regionalizmu – w roku 2008 powstała w szkole Izba Regionalna. Sztandar Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej Koło w Pleśnej, sztandar ZBOWiD-u oraz część eksponatów przekazało szkole Koło AK w Pleśnej. Pozostałe eksponaty podarowali mieszkańcy Rzuchowej. W gablotach znajduje się prasa, dokumenty, mapy i pieniądze z okresu okupacji, a także oryginalna opaska na rękę żołnierza AK. Część ekspozycji stanowią: broń, hełmy, bagnety i łuski. Zbiory poszerzyły się o mundur wojskowy z okresu II wojny światowej. Biogramy lokalnych działaczy AK opracowały uczennice gimnazjum. Płaskorzeźba Matki Boskiej Katyńskiej jest autorstwa pana Edwarda Cicha z Łowczówka, członka ŚZZAK. Dzięki pomocy Starostwa Powiatowego w Tarnowie oraz Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej Okręg Tarnów przygotowane zostały tablice przedstawiające historię AK na terenie gminy i działania 16. Pułku Piechoty batalionu „Barbara”. (9)

11. Klub Historyczny im. Armii Krajowej w Klub powołało do życia II Liceum Ogólnokształcące w Augustowie im. Polonii i Polaków na Świecie i Starostwo Powiatowe. Działalność prowadzona jest we współpracy z Instytutem Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku. Na odczyty zapraszani są historycy z innych oddziałów IPN, a także z innych środowisk. Za swój największy sukces klub uważa zaistnienie licznego i wciąż poszerzającego się grona uczestników, współpracowników i sympatyków klubowych przedsięwzięć. (10)

12. IZBY PAMIĘCI I KLUBY HISTORYCZNE ARMII KRAJOWEJ

12. Izba pamięci Armii Krajowej w Szkole Podstawowej nr 8 im. Armii Krajowej w Izba powstała we wrześniu 2010, jest wspólnym przedsięwzięciem dyrekcji szkoły, która nosi imię Żołnierzy AK, oraz członków Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej. Izbę stworzono w pomieszczeniu w piwnicy szkoły. Zgromadzono w niej różne eksponaty związane z działalnością Armii Krajowej, Powstaniem Warszawskim oraz czasami II Wojny Światowej. Bardzo atrakcyjny dla młodszych uczniów może być minifotoplastikon, w którym można oglądać zdjęcia z Powstania Warszawskiego i okupacji niemieckiej. Jednocześnie w tle słychać piosenki z czasów wojny. Żołnierze AK wypożyczyli również do izby swoje prywatne pamiątki – niemiecki rewolwer, oryginalne lub skopiowane niemieckie kenkarty oraz ausweisy. Można także obejrzeć mundury powstańców warszawskich oraz dokumenty związane z wojenną działalnością mieszkających tu kombatantów. W centralnym punkcie izby umieszczono szafkę ze sztandarem Światowego Związku Żołnierzy AK. Starszych uczniów z pewnością zainteresują osobiste wspomnienia i ciekawe opracowania historyczne, których sporą biblioteczkę już zgromadzono w izbie. (7)

13. Izba Pamięci Gen. Leopolda w Bratucicach. Eksponaty izby stanowią pamiątki przekazane przez członków rodziny generała: Irenę Kaczmarczyk, Helenę Okulicką-Jarosz oraz Władysława Okulickiego. Rodzina ofiarowała bezcenne zdjęcia, dokumenty, wycinki z gazet oraz szczególnie wartościowe pamiątki: obrączki ślubne i Order Orła Białego – przyznany generałowi pośmiertnie w 1995 roku przez Prezydenta RP. (11)

14. Klub Historyczny im. gen. Stefana Roweckiego „Grotą” w Spotkania odbywają się w roku szkolnym raz w miesiącu, w okresie wakacyjnym uzupełniają je na ogół spotkania specjalne, organizowane m.in. w kolejne rocznice wybuchu Powstania Warszawskiego. Miejscem spotkań klubowych są sale Łódzkiego Domu Kultury. Spotkania mają charakter prelekcji historycznych, organizowanych często w ramach sesji czy paneli dyskusyjnych. Spotkania są otwarte i odbywają się z reguły w środę o godz. 15.00. (5)

12. IZBY PAMIĘCI I KLUBY HISTORYCZNE ARMII KRAJOWEJ

15. Izba Pamięci w Gimnazjum w Poświęcona jest nie tylko Armii Krajowej. Można tam znaleźć wiele cennych pamiątek z czasów wojennych i powojennych. (10)

17. Izba Pamięci poświęcona gen. Antoniemu ps. „Szary” w Gimnazjum nr 3 w Skarżysku-Kamiennej. Otwarta 3 marca 2014. Znajdują się w niej eksponaty przekazane m.in. przez Tadeusza Sikorę – dyrektora Muzeum Orła Białego oraz córki generała:: Teresę Hedzie-Snopkiewicz i Marię Hamilton. W Izbie Pamięci jest także miejsce na prace samych gimnazjalistów, znajdują się tam ich wiersze, albumy i makiety. (6)

18. Klub Historyczny im. Armii Krajowej przy Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych Nr 1 w Górniczej. Klubowi został przekazany Sztandar 16. Pułku Piechoty AK, przedstawiciele Klubu uroczyście zobowiązali się nim opiekować. (8)

13. KADRA DOWÓDCZA ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ I ARMII KRAJOWEJ

Zamieszczono przede wszystkim informacje o dowódcach najwyższych szczebli dowodzenia, Związku Walki Zbrojnej (ZWZ) oraz jego kontynuatorki – Armii Krajowej. Jako uzupełnienie podano także krótkie życiorysy wybranych dowódców niższego szczebla.

Poziomo

2. Gen. broni Kazimierz , ps. „Baca”, „Godziemba”, „Józef”, „Józef Godziemba”, „Ryszard”, „Szeł” (ur. 19 listopada 1885 w Warszawie, zm. 11 października 1969 w Arundel, w Kanadzie). 16 listopada 1918 został mianowany przez Piłsudskiego dowódcą Okręgu Generalnego Warszawa. 14 kwietnia 1925 Prezydent RP mianował go dowódcą Okręgu Korpusu Nr VII w Poznaniu. W latach 30. zastępował marszałka podczas jego zagranicznych urlopów. Jednocześnie działał aktywnie w służbie dyplomatycznej. 10 września 1939 został mianowany dowódcą grupy armii południowych (Frontu Południowego). Naczelnym Wódz podporządkował mu Armię „Małopolska” i Armię „Kra-ków”. Kilkakrotnie przełamał niemieckie okążenia, kierując się w stronę Lwo-wa. Wobec kapitulacji Lwowa przed Armią Czerwoną w cywilnym przebraniu przedostał się przez tereny okupowane przez Armię Czerwoną przez Karpaty Wschodnie na Węgry, po czym dotarł do Francji na początku października 1939. Komendant Główny Związku Walki Zbrojnej od 13 listopada 1939 do 29 czerwca 1940. Po klęsce Francji przekazał dowództwo ZWZ gen. Stefanowi-Roweckiemu. W Wielkiej Brytanii m.in. współprzewodniczył polsko-czechosłowackiemu komitetowi przygotowującemu projekt konfederacji obu państw. Ustąpił z rządu na znak protestu przeciwko niesprecyzowaniu stanowiska polskiego w sprawie granic wschodnich w układzie Sikorski-Majski podpisanym 30 lipca 1941 . 8 lipca 1943, cztery dni po tragicznej śmierci gen. broni Władysława Sikorskiego w katastrofie lotniczej w Gibraltarze, został mianowany Naczelnym Wodzem. Był przeciwny wybuchowi Powstania Warszawskiego. W czasie walk w stolicy zabiegał o pomoc aliantów, zarzucając rządowi Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych niedotrzymanie zobowiązań sojuszniczych. 30 września 1944 zdymisjonowany pod naciskiem Brytyjczyków. (10)
5. Gen. dyw. Tadeusz Marian , ps. „Bór”, „Znicz”, „Lawina”, „Korczak” (ur. 1 czerwca 1895 w Chorobrowie, zm. 24 sierpnia 1966 w Buckley w Anglii) – dowódca Armii Krajowej od 17 lipca 1943 do 11 października 1944, następnie Naczelnym Wódz Polskich Sił Zbrojnych. Z dniem 15 listopada 1918 został przyjęty do Wojska Polskiego. W kampanii wrześniowej 1939 najpierw dowódca Ośrodka Zapasowego Zgrupowania Kawalerii w Garwolinie, a następnie zastępca dowódcy Kombinowanej Brygady Kawalerii płk. Adama Zakrzewskiego w składzie Armii Lublin, z którą walczy pod Górą Kalwarią i Zamo-ściem. Pod koniec 1939 stworzył w Krakowie konspiracyjną Organizację Woj-skową i kierował nią do stycznia 1940, kiedy podporządkowała się ZWZ, przyjął wówczas pseudonim „Korczak”. Komendant Obszaru Kraków ZWZ, od 8 lutego 1940 generał brygady, po dekonspiracji i przedostaniu się latem 1941 do War-szawy zastępca komendanta głównego ZWZ – dowódcy AK. Od jesieni 1941 do czerwca 1943 był również komendantem Obszaru Zachodniego, obejmują-

13. KADRA DOWÓDCZA ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ I ARMII KRAJOWEJ

cego okręgi: poznański i pomorski. Od 1 lipca 1943 (formalnie od 17 lipca) dowódca Armii Krajowej. W 1943 roku wydaje rozkaz stanowiący podstawę zastosowania zasady odpowiedzialności zbiorowej wobec niemieckich osadników biorących udział w akcji wysiedlania Polaków z Zamojszczyzny nakazując uderzenia na osady niemieckie, których mieszkańcy brali bezpośredni lub pośredni udział w zbrodniach okupanta. („Wsie takie nakazałem spalić, a ludność wyciąć w pień”). Wydał również rozkaz odwetowych pacyfikacji osiedli ukraińskich podczas trwania „rzezi wołyńskiej”. Od marca 1944 gen. dyw. Podjął decyzję o wybuchu Powstania Warszawskiego. Uznawał, że „zawdzięczenie uwolnienia Warszawy przez Rosję byłoby zrezygnowaniem z niepodległości i poddaniem się Rosji”. (10)

7. Pseudonim gen. Stefana Roweckiego, Komendanta Głównego Związku Walki Zbrojnej od 30 czerwca 1940 do 14 lutego 1942, Dowódcy Armii Krajowej od 14 lutego 1942 do 30 czerwca 1943. (4)
8. Julian , ps. „Lampart” (ur. 1 lutego 1904 w Niedźwiedziu, pow. limanowski, zm. 9 kwietnia 1964 w Krakowie). Podczas kampanii wrześniowej dowodził baterią artylerii w obronie Twierdzy Modlin. Od jesieni 1940 organizował oddział partyzancki w Gorcach. Po utworzeniu 1. Pułku Strzelców Podhalańskich i jego zaprzysiężeniu 24 września 1944 roku jako jednostki Wojska Polskiego oddział kpt. „Lamparta” przemianowano na IV batalion 1. PSP AK. Składał się on z dwóch kompanii: 10. dowodzonej przez por. Tadeusza Kosmowskiego ps. „Las” oraz 11. dowodzonej przez ppor. Adama Winnickiego ps. „Pazur”. W celu zdobycia broni „Lampart” postanowił wykonać kilka wypadów na Słowację i rozbroić placówki słowackie – w Nowej Białej i Frydmanie (zdobyto 1 rkm, 20 KB, kilka pistoletów, amunicję, granaty, hełmy, skórzane torby polowe, koce, namioty) oraz w Harkabuzie i Podwilku (zdobyto 1 rkm, 30 KB kilkanaście pistoletów 5 tys. sztuk amunicji, granaty, lornetki, koce, środki opatrunkowe). Zdobyta broń pozwoliła uzbroić następny pluton. (6)
9. Pseudonim gen. Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego, Komendanta Głównego Służby Zwycięstwu Polski, od 27 września 1939 do 4-5 stycznia 1940, potem formalnie komendanta okupacji sowieckiej Związku Walki Zbrojnej (nie objął obowiązków). (6)
11. Roman , ps. „Pola” , „Smuga” (ur. 16 lipca 1910 w Trembowli; zm. 3 marca 1986 w Łodzi) – dowódca akcji „Góral”, w wyniku której 12 sierpnia 1943 roku pozyskano 106 mln złotych z niemieckiego konwoju przewożącego pieniądze do Banku Emisyjnego. W 1931 roku ukończył Korpus Kadetów nr 1 we Lwowie, a następnie Szkołę im. Wawelberga i Rotwanda w Warszawie. Brał udział w wojnie obronnej 1939 roku, podczas której był dowódcą kompanii łączności w Armii Poznań – brał udział w bitwie nad Bzurą. Po zakończeniu walk wrócił do Warszawy i już jesienią 1939 roku rozpoczął organizowanie łączności Komendy Okręgu Warszawskiego Służby Zwycięstwu Polsce. Był więziony na Pawiaku od 13 października 1941, uciekł 11 września 1942. Przeszedł do Kedywu AK, w maju 1943 został dowódcą Oddziału Specjalnego „Sęk” (zwanego potem „Pola”). Walczył w Powstaniu Warszawskim, dowodził załóżkiem Batalionu Kwatermistrzostwa, wcielonym na Muranowie do zgrupowania „Leśnik” około 10 sierpnia, był kwatermistrem zgrupowania „Leśnik” oraz szefem łączności w sztabie zgrupowania „Radosław”. (5)

13. KADRA DOWÓDCZA ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ I ARMII KRAJOWEJ

14. Maciej , ps. „Kotwicz” (ur. 1 lipca 1906 w Pacewiczach, zm. 21 sierpnia 1944 w Surkontach) – ppłk dypl. Wojska Polskiego, cichociemny, żołnierz Armii Krajowej, dowódca partyzancki w Okręgu Nowogródek. W czasie kampanii wrześniowej przydzielony został do sztabu Suwalskiej Brygady Kawalerii wchodzącej w skład Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Narew”. Po zakończeniu wojny poprzez Francję dostał się do Wielkiej Brytanii. 27 grudnia 1941 wyleciał do Polski z ekipą skoczków nr 2 w operacji o kryptonimie „Jacket”. W Warszawie jako emisariusz Naczelnego Wodza spotkał się z gen. Stefanem Roweckim i otrzymał przydział do oddziału operacyjnego sztabu ZWZ. W marcu 1944 został skierowany do Okręgu Nowogródek, po jakimś czasie objął dowództwo Zgrupowania Nadniemeńskiego. Kontynuował rozbudowę oddziału i szkolenia. W marcu 1944 opracował koncepcję operacji „Ostra Brama” – w celu samodzielnego oswobodzenia Wilna z rąk okupanta niemieckiego siłami AK, zgodnego z założeniami „Burzy” wystąpienia wobec Armii Czerwonej „w roli gospodarza terenu”. W kwietniu i maju zgrupowanie przeprowadziło kilkanaście akcji bojowych, w tym także z partyzantką sowiecką – w obronie własnej lub ludności cywilnej. 18 sierpnia 1944 został wyznaczony na komendanta Podokręgu Nowogródek AK. 19 sierpnia Rosjanie rozpoczęli akcję likwidacji polskich oddziałów na przedpolu Puszczy Rudnickiej. 21 sierpnia jego 72-osobowy oddział znalazł się w Surkontach, gdzie około południa został zaatakowany przez batalion NKWD w sile ok. 600 ludzi, co doprowadziło do rozbicia oddziału. Straty polskie wyniosły 36 zabitych i rannych, których Rosjanie dobijali na polu walki (Sowieci oficjalnie przyznali się do strat w wysokości 18 zabitych), poległ także „Kotwicz”. (12)
16. Gracjan Klaudiusz , ps. „Góral”, „Szczerbiec” (ur. 8 grudnia 1911 w Laskówce, zm. 11 maja 1951 w Warszawie) – kapitan piechoty i broni pancernych Wojska Polskiego, dowódca 3. Wileńskiej Brygady AK. Uczestniczył w wojnie obronnej 1939 roku jako dowódca szwadronu techniczno-gospodarczego w 33. Dywizjonie Pancernym w ramach Wileńskiej Brygady Kawalerii. Po zajęciu Wilna przez wojska niemieckie przeszedł do konspiracji w szeregach AK; współorganizował 17-osobowy Oddział Lotny im. Króla Bolesława Chrobrego AK. Od początku września 1943 dowodził oddziałem partyzanckim AK działającym w rejonie Sużan. Od grudnia 1943 do lutego 1944 współdziałał z 6. Wileńską Brygadą AK. W tym czasie jego oddział, liczący ok. 100 partyzantów, został nazwany 3. Wileńską Brygadą AK. Brał udział w licznych akcjach zbrojnych, m.in. w Turgielach, Rudominie, Polanach, Mikuliszkach, gdzie w styczniu 1944 rozbił ekspedycję karną niemieckiej żandarmerii i litewskiej policji pomocniczej. W nocy z 29 na 30 czerwca opanował Troki, zdobywając znaczną ilość broni, amunicji i wyposażenia wojskowego. Na czele swojej brygady (ok. 750 ludzi) brał udział 6-8 lipca w ciężkich ale nieudanych walkach o Wilno w ramach operacji „Ostra Brama”, podczas których poniesiono duże straty i wycofano się. 17 lipca 1944 na odprawie oficerów AK w Boguszach został aresztowany przez NKWD i osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie, a następnie przewieziony do ZSRR, gdzie przebywał w obozach NKWD w Riazaniu i Diagilewie. 1 marca 1946 udało mu się zbiec (była to jedna z nielicznych udanych i najbardziej znanych ucieczek) i dotrzeć do Wilna, skąd przybył transportem repatriacyjnym do Łodzi. 10 lipca 1948 został tam aresztowany przez UB pod fałszywym zarzutem działalności konspiracyjnej w ramach

13. KADRA DOWÓDCZA ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ I ARMII KRAJOWEJ

Ośrodka Mobilizacyjnego Wileńskiego Okręgu AK mjr. Antoniego Olechnowicza ps. „Pohorecki”. Oskarżono go też o współpracę z Niemcami w zwalczaniu partyzantki sowieckiej na Wileńszczyźnie. Po brutalnym śledztwie 13 listopada 1950 Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie skazał go na karę śmierci. 11 maja 1951 został stracony w więzieniu mokotowskim. Zrehabilitowano go 17 stycznia 1959. (4)

20. Bronisław , ps. „Lot” (ur. 16 marca 1922 w Duniłowiczach, zm. 4 lutego 1944 w Warszawie) – dowódca udanego zamachu żołnierzy oddziału specjalnego Kedywu Komendy Głównej AK „Pegaz” na Franza Kutscherę, Dowódcę SS i Policji na dystrykt warszawski Generalnego Gubernatorstwa, przeprowadzonego w Warszawie 1 lutego 1944. Był jednym z inicjatorów i głównych wykonawców akcji megafonowej z 3 maja 1942 na pl. Wilsona. Należał do najaktywniejszych członków PET-u, wraz z którym wszedł do Szarych Szeregów, a następnie, w sierpniu 1943, wraz z drużyną CR 500 przeszedł z Grup Szturmowych do nowo utworzonego oddziału „Agat” (późniejszy „Pegaz”, który z kolei wszedł w skład batalionu „Parasol”). Brał udział w wielu akcjach Grup Szturmowych i „Agatu”, m.in. w rozpoznaniu terenu do akcji pod Celestynowem i akcji specjalnej na SS-Oberscharführera Franza Bürkla.. Zmarł 4 lutego 1944 w Szpitalu Wolskim przy ul. Płockiej 26 w wyniku ran postrzałowych jamy brzusznej odniesionych podczas akcji Kutschera. (13)
22. August Emil , ps. „Nil” (ur. 20 marca 1895 w Krakowie, zm. 24 lutego 1953 w Warszawie) – bojownik o niepodległość Polski, gen. bryg. Wojska Polskiego, organizator i dowódca Kedywu Armii Krajowej, zastępca Komendanta Głównego AK. Aresztowany przez funkcjonariuszy UB, przewieziony do Warszawy i osadzony w areszcie śledczym MBP przy ul. Koszykowej. Później przewieziony do więzienia mokotowskiego przy ul. Rakowieckiej 37 i oskarżony o wydawanie rozkazów likwidowania przez AK partyzantów sowieckich. Odmówił współpracy z Urzędem Bezpieczeństwa. Po sfińgowanym procesie, w którym przedstawiono wymuszone w śledztwie przez UB zeznania podwładnych został 16 kwietnia 1952 skazany w Sądzie Wojewódzkim dla m. st. Warszawy na karę śmierci przez powieszenie. Wyrok wykonano 24 lutego 1953 o godz. 15 w więzieniu Warszawa-Mokotów przy ul. Rakowieckiej. W marcu 1989 został zrehabilitowany, uznano, iż „zarzucanej mu zbrodni nie popełnił”. (8)

Pionowo

1. Pseudonim gen. Antoniego Chruściela , dowódcy Okręgu Warszawskiego, kierującego w praktyce działaniami oddziałów AK w trakcie Powstania Warszawskiego. (6)
3. Gen. broni Michał – Karaszewicz, ps. „Doktor”, „Stawski”, „Stolarski”, „Torwid” (ur. 5 stycznia 1893 we Lwowie, zm. 22 maja 1964 w Casablance) – Komendant Główny Służby Zwycięstwu Polski, od 27 września 1939 do 4-5 stycznia 1940. W sierpniu 1914 roku wstąpił do Legionów Polskich, dowodząc m.in. 5. Pułkiem Piechoty Legionów. W listopadzie 1918 roku zorganizował odsiecz dla walczącego Lwowa, która zaważyła na utrzymaniu miasta. Po zdobyciu Lwowa dowodził do początku 1919 roku oddziałami polskimi walczącymi na południe od miasta. Podczas kampanii wrześniowej od 11 września

13. KADRA DOWÓDCZA ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ I ARMII KRAJOWEJ

dowodził grupą operacyjną swojego imienia (15. i 27. Dywizją Piechoty) w składzie Armii „Pomorze” i wraz z nią uczestniczył w bitwie nad Bzurą. Po kapitulacji Warszawy 27 września 1939 stanął na czele organizacji wojskowej Służba Zwycięstwu Polski, która była pierwszą organizacją konspiracyjną w okupowanej Polsce. Po utworzeniu Związku Walki Zbrojnej – ZWZ został komendantem Obszaru nr 3 Lwów. W marcu 1940 został aresztowany przez funkcjonariuszy NKWD podczas próby przekroczenia granicy niemiecko-sowieckiej. Trafił do łagru pod Workutą, a potem na Łubiankę. Zwolniony w sierpniu 1941 podjął służbę w Armii Polskiej w ZSRR jako dowódca 6. Dywizji Piechoty „Lwów”. 16 marca 1943 został zastępcą dowódcy Armii Polskiej na Wschodzie, gen. dyw. Władysława Andersa. Obowiązki zastępcy dowódcy armii łączył z funkcją dowódcy Jednostek Wojskowych na Środkowym Wschodzie, a od sierpnia 1944 – dowódcy 3. Korpusu Polskiego. (11)

4. Kazimierz , ps. „Gołdyn”, „Kuczaba”, „Paprzyca” (ur. 11 lutego 1898 w Kozłowie, zm. 5 sierpnia 1979 w Warszawie) – płk Wojska Polskiego. W 1918 wstąpił do Wojska Polskiego. W latach 1932-1934 był szefem sztabu i zastępcą komendanta głównego Związku Strzeleckiego. W 1936 został szefem Oddziału Wyszkożenia w Dowództwie Korpusu Ochrony Pogranicza. We wrześniu 1939 był szefem sztabu 18. Dywizji Piechoty ze składu SGO Narw, dowodzonej przez płk. Stefana Kosseckiego. W konspiracji był członkiem Organizacji Orła Białego w 1940 przeszedł z organizacją do ZWZ. Był szefem Oddziału V-O Łączności i zastępcą szefa sztabu Komendy Głównej Armii Krajowej. W 1945 aresztowany w Polsce, a następnie internowany w Kazachstanie. W latach 1949-1956 był więźniem stalinowskim. W latach 70. Pełnił funkcję kierownika Komisji Historycznej 18. Dywizji Piechoty. W ostatnich latach życia uczestnik Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela. (16)
6. Gen. bryg. Leopold , ps. „Niedźwiadek”, „Biedronka”, „Bronka”, „Jan”, „Jan Mrówka”, „Jan Ogór”, „Kobra”, „Konrad”, „Kula”, „Miller”, „Mrówka”, „Stary Boba”, „Osa”, „Pan Jan”, „Sęp”, „Termit” (ur. 12 listopada 1898, zm. 24 grudnia 1946 w sowieckim więzieniu na Łubiance w Moskwie) – dowódca Armii Krajowej od 1 października 1944, formalnie od 21 grudnia, do 27 marca 1945 (aresztowany przez NKWD w Pruszkowie), formalnie do rozwiązania AK 19 stycznia 1945. Walczył zarówno w I wojnie światowej, jak i w wojnie polsko-bolszewickiej. We wrześniu 1939 bronił Warszawy jako szef sztabu odcinka „Zachód” i od 18 września dowódca zgrupowania swojego imienia na Woli. Po kapitulacji Warszawy razem z gen. Michałem Karaszewiczem-Tokarzewskim od października 1939 współorganizował konspirację i został mianowany komendantem Okręgu Służby Zwycięstwa Polsce w Łodzi. Od 2 listopada 1940 był komendantem ZWZ we Lwowie pod ps. „Mrówka”. Płk dypl. z 3 maja 1940 i komendant ZWZ-AK terenów okupowanych przez Sowietów. Został aresztowany w nocy z 21 na 22 stycznia 1941 roku przez NKWD i wywieziony do Moskwy, gdzie osadzono go w więzieniu Lefortowo. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej i podpisaniu układów między rządem gen. Władysława Sikorskiego i rządem ZSRR, został zwolniony z więzienia. Objął funkcję szefa sztabu (do maja 1942) w tworzonej na terenie ZSRR armii polskiej. Przeciwnik wycofania Armii Andersa z ZSRR. W okresie od kwietnia 1942 do czerwca 1943 dowodził 7. Dywizją Piechoty na Bliskim Wschodzie, a następnie do października 1943

13. KADRA DOWÓDCZA ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ I ARMII KRAJOWEJ

był w dyspozycji szefa sztabu Naczelnego Wodza na Bliskim Wschodzie, a pomiędzy październikiem 1943 i majem 1944 pełnił służbę w Oddziale VI Specjalnym Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie. W nocy z 21 na 22 maja 1944, po uprzednim przeszkoleniu spadochronowym na kursie cichociemnych, został zrzucony do kraju w ramach operacji lotniczej „Weller 29”. Z dniem 22 maja 1944 awansowany do stopnia generała brygady, przyjął ps. „Kobra”. 3 czerwca 1944 objął stanowisko szefa Operacji i I zastępcy szefa Sztabu KG AK, gen. Tadeusza Pełczyńskiego ps. „Grzegorz”. Był w dowództwie AK jednym z głównych zwolenników walki zbrojnej w Warszawie. Podczas powstania przebywał w Warszawie, a po powstaniu w Częstochowie. W wyniku prowokacji NKWD i UB z 27 na 28 marca 1945 zaproszony został wraz z członkami Delegatury Rządu przez gen. Sierowa na pertraktacje polityczne do Pruszkowa, al. Armii Krajowej 11. Wbrew kategorycznemu rozkazowi gen. Andersa oraz Szefa Sztabu Naczelnego Wodza gen. Kopańskiego postanowił ujawnić się wobec Rosjan, przyjmując zaproszenie na pertraktacje. Został aresztowany razem z 15 innymi przywódcami AK i Państwa Podziemnego, a następnie wywieziony do Moskwy. Na procesie twardo i nieustępliwie bronił dobrego imienia AK i Polskiego Państwa Podziemnego. Nie ujawnił żadnych istotnych szczegółów na temat NIE. W trakcie procesu bronił idei Powstania Warszawskiego i podkreślał, że dobre stosunki z ZSRR nie będą możliwe bez zachowania niepodległości Polski. Został skazany na 10 lat więzienia, co było najwyższą karą wśród oskarżonych. Po 1945 jego los pozostawał nieznany. Dopiero w październiku 1955 i w 1956, władze ZSRR ogłosiły, iż zmarł w więzieniu na Łubiance 24 grudnia 1946 na skutek ataku serca i paraliżu, a jego zwłoki zostały spalone w krematorium NKWD na cmentarzu Dońskim w Rosji. Informacje dotyczące przyczyny śmierci były kwestionowane, Adam Bień oraz Antoni Pajdak, także oskarżeni w procesie szesnastu, twierdzili, że „Niedźwiadek” został zamordowany (oba słyszeli, jak został wyprowadzony z celi nr 62 na egzekucję w Wigilię 1946). (8)

7. Pseudonim gen. Kazimierza Sosnkowskiego, Komendanta Głównego Związku Walki Zbrojnej o, od 13 listopada 1939 do 29 czerwca 1940. 8 lipca 1943, cztery dni po tragicznej śmierci gen. broni Władysława Sikorskiego w katastrofie lotniczej w Gibraltarze, został mianowany Naczelnym Wodzem. (9)
10. Gen. dyw. Stefan Paweł , ps. „Grot”, „Rakoń”, „Grabica”, „Inżynier”, „Jan”, „Kalina”, „Tur” (ur. 25 grudnia 1895 w Piotrkowie Trybunalskim, zamordowany w okresie pomiędzy 2 a 7 sierpnia 1944 w Sachsenhausen) – Komendant Główny Związku Walki Zbrojnej od 30 czerwca 1940 do 14 lutego 1942, Dowódca Armii Krajowej od 14 lutego 1942 do 30 czerwca 1943. W latach 1919-1920 walczył w wojnie z bolszewikami, m.in. jako szef Oddziału 2. Frontu Południowo-Wschodniego i Grupy Uderzeniowej gen. Edwarda Rydza-Śmigłego. W czasie kampanii wrześniowej dowodził brygadą w obronie środkowej Wisły, a później w pierwszej bitwie pod Tomaszowem Lubelskim. Po kapitulacji armii uniknął niewoli i powrócił do Warszawy. Tam 5 października 1939 został zastępcą komendanta Służby Zwycięstwu Polski gen. bryg. Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza. 3 maja 1940 został mianowany na generała brygady. W tym samym roku został komendantem Obszaru Warszawskiego

13. KADRA DOWÓDCZA ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ I ARMII KRAJOWEJ

ZWZ, a następnie całego obszaru Polski pod okupacją niemiecką. 30 czerwca 1940 został komendantem głównym ZWZ i dowódcą Sił Zbrojnych w Kraju. Pod koniec 1941 utworzył organizację „Wachlarz”. Doprowadził do połączenia najważniejszych organizacji konspiracyjnych w kraju w jednolite wojsko podziemne, które od 1942 roku występujące jako Armia Krajowa. 14 lutego 1942 został Dowódcą Armii Krajowej, następnie dokonał jej restrukturyzacji, usprawniając system dowodzenia. 30 czerwca 1943 został zdekonspirowany i aresztowany w warszawskim mieszkaniu przy ul. Spiskiej 14 m. 10 przez ekipę Gestapo dowodzoną przez SS-Untersturmführera Ericha Mertena. Następnie został przewieziony do Berlina, gdzie stanowczo odrzucił niemiecką propozycję współdziałania (m.in. wzięcia udziału w planowanej akcji antybolszewickiej). Osadzony w połowie lipca 1943 w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen, jako więzień honorowy. 1 sierpnia 1944, Heinrich Himmler, na wieść o wybuchu Powstania Warszawskiego nakazał niezwłoczne zgładzenie Stefana Roweckiego. (7)

12. Tadeusz ps. „Grzegorz”, „Adam”, „Wolf”, „Robak”, (ur. 14 lutego 1892 w Warszawie, zm. 3 stycznia 1985 w Londynie) – w latach 1940-1941 komendant okręgu lubelskiego ZWZ. Rozpracowany przez tamtejsze Gestapo powrócił do Warszawy i objął funkcję szefa sztabu KG ZWZ-AK (lipiec 1941–październik 1944). Jednocześnie, od lipca 1943 był zastępcą komendanta głównego AK. 1 października 1943 mianowany przez Naczelnego Wodza na stopień generała brygady. Dowodził akcjami sabotażowymi przeprowadzanymi przez oddziały Kedywu wymierzonymi w niemiecką machinę wojenną (m.in. przerwanie kilku linii kolejowych). W czasie Powstania Warszawskiego został ciężko ranny podczas bombardowania gmachu PKO na ul. Świętokrzyskiej (4 września 1944), w związku z czym przestał pełnić funkcję szefa sztabu KG AK. W powstaniu stracił syna Krzysztofa, podchorążego w pułku AK „Baszta”. Po upadku powstania trafił do niemieckiego obozu w Langwasser, a następnie w Colditz. Po wyzwoleniu obozu przez aliantów w 1945 kontynuował służbę wojskową na stanowisku Szefa Sztabu Naczelnego Wodza. Po zakończeniu wojny na emigracji działał w środowiskach kombatanckich Armii Krajowej, m.in. Przewodniczący Rady Studium Polski Podziemnej i przewodniczący komitetu redakcyjnego monumentalnego wydawnictwa *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945* (1970-1981). (10)
13. Adolf ps. „Góra”, „Dolina” (ur. 22 maja 1914 w Wiśle, zm. 26 stycznia 2000 w Londynie) – jeden z dowódców oddziałów Armii Krajowej, w stopniu kolejno podporucznika, porucznika (1944) i majora (1945?). Walczył w ponad 200 starciach i potyczkach, w zdecydowanej większości zwycięskich. Odznaczony orderem Virtuti Militari V klasy oraz czterokrotnie Krzyżem Walecznych. Po przeszkoleniu cichociemnych został przerzucony do Polski w nocy z 16 na 17 lutego 1943 i otrzymał przydział do Kedywu Okręgu AK „Czapla” (Białystok), a następnie do Okręgu AK „Nów” (Nowogródek), działając pod pseudonimem „Góra”. W składzie Zgrupowania Stołpce Okręgu Nowogródek AK walczył w Puszczy Nalibockiej z oddziałami niemieckimi i policji białoruskiej. Po rozbiciu Zgrupowania zorganizował na bazie 40 pozostałych akowców swój oddział, który w ciągu kilku miesięcy rozrósł się do ponad 800 ludzi (znaleźli się w nim uciekinierzy z oddziałów sowieckich), z czego połowę stanowiła kawale-

13. KADRA DOWÓDCZA ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ I ARMII KRAJOWEJ

ria i stoczył ok. 200 walk z Sowietami (w tym m.in. z Otriadem Bielskich), czasami przy udziale niemieckim po stronie polskiej. W lecie 1944 roku, w obliczu szybkiego zbliżania się frontu wschodniego w wyniku Operacji Bagration, szczęśliwie przeprowadził 861 żołnierzy wraz z taborami (ponad 150 furmanek) 400 kilometrów na zachód w stronę Warszawy i przekroczył Wisłę pod Nowym Dworem Mazowieckim (jawnie, mostem, wśród reorganizujących się oddziałów niemieckich). Pod koniec lipca 1944 „Góra” (zmieniwszy pseudonim na „Dolina”) podporządkował się w Dziekanowie Polskim kpt. Józefowi Krzyczkowskiemu ps. „Szymon” – komendantowi VIII Rejonu „Łęgow” VII Obwodu „Obroźa” Okręgu Warszawskiego AK. 2 sierpnia „Dolina” razem ze swoimi ludźmi zaatakował lotnisko na Bielanach. W nocy z 2 na 3 września dokonał skutecznego ataku na stacjonujący we wsi Truskaw batalion znielowanej formacji SS-RONA, rozgramiając go i zabijając 250 rosyjskich esesmanów i raniąc 100, przy stracie zaledwie 10 zabitych i 10 rannych. Po katastrofalnej klęsce oddziałów Grupy Kampinos w walce pod Jaktorowem 29 września dołączył z oddziałem 80 żołnierzy do 25. Pułku Piechoty AK Ziemi Piotrkowsko-Opoczyńskiej Podokręgu Piotrków. Po rozwiązaniu oddziału w listopadzie 1944 roku stanął na czele konnego Oddziału „Doliny”, walcząc na dawnych szlakach „Hubala” do stycznia 1945 roku, kiedy to ruszyła sowiecka ofensywa zimowa. W 1945 roku wyemigrował, uciekając przez Czechosłowację do Wielkiej Brytanii. Odwiedził kraj w 1990 roku, entuzjastycznie witany przez swoich byłych żołnierzy, a także przez przedstawicieli władz, armii i orkiestrę wojskową. (5)

14. Ppor. Kazimierz , ps. „Orkan” (ur. 17 stycznia 1919 w Kurozwękach, zm. 6 maja 1944 w Warszawie) – dowódca akcji „Weffels” przeprowadzonej 1 października 1943 o godzinie 9.00 w celu wykonania wyroku śmierci wydanego przez sąd podziemny na SS-Sturmmanna Ernsta Weffelsa – kierownika zmiany oddziału kobiecego na Pawiaku, który wykazywał się niespotykanym bestialstwem. Akcja „Weffels” miała ogromny wydźwięk psychologiczny. (6)
15. Pseudonim gen. Leopolda Okulickiego, dowódcy Armii Krajowej – od 1 października 1944 (formalnie od 21 grudnia) do 27 marca 1945 (aresztowany wówczas przez NKWD w Pruszkowie), a formalnie do rozwiązania AK 19 stycznia 1945 . (11)
17. Płk Antoni , ps. „Monter”, „Sokół”, „Cięciwa”, „Dozorca”, „Konar”, „Madej”, „Nurt”, „Ryż”, „Kaliński”, „Rzeczyca”, „Andrzej Smalawski” (ur. 16 czerwca 1895 w Gniewczynie Łańcuckiej, zm. 30 listopada 1960 w Waszyngtonie) – dowódca Okręgu Warszawskiego AK, kierujący w praktyce działaniami oddziałów AK w trakcie Powstania Warszawskiego. Od grudnia 1918 w Wojsku Polskim, na różnych szczeblach dowódczych. W marcu 1938 objął dowództwo 82. Syberyjskiego Pułku Strzelców im. Tadeusza Kościuszki w Brześciu. Na czele tej jednostki walczył w kampanii wrześniowej 1939. Po kapitulacji Twierdzy Modlin dostał się do niewoli niemieckiej i został osadzony w obozie przejściowym Soldau w Działdowie, z którego zwolniony został w końcu października tego roku. Od czerwca 1940 w konspiracji, szef Wydziału III taktyczno-wyszkoleniowego. Od października szef sztabu Komendy Okręgu Warszawa-Miasto ZWZ, a od maja 1941 – komendant tego okręgu. (9)

13. KADRA DOWÓDCZA ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ I ARMII KRAJOWEJ

18. Ppłk dypl. Jan Wojciech, ps. „Oliwa” (ur. 23 maja 1910 w Krakowie, poległ 18 kwietnia 1944 w chutorze Dobry Kraj na Wołyniu) – dowódca 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK od 11 lutego do 18 kwietnia 1944 roku. Od grudnia 1939 lub stycznia 1940 wszedł do tzw. sztabu dywersji SZP, stworzonego i kierowanego przez mjr. F. Niepokólczyckiego. Od 1942 był dowódcą Oddziałów Dyspozycyjnych, potem Oddziałów („Motor” – „Sztuka”) Kedywu Komendy Głównej AK, używając pseudonimów: „Ziomek”, „Rudzki”, „Kalinowski”, „Lipiński”, później „Dyrektor”. W listopadzie 1942 awansowany do stopnia majora. Często osobiście dowodził zespołami żołnierzy w akcjach dywersyjnych. W grudniu 1943 mjr „Oliwa” otrzymał nominację na stanowisko szefa sztabu Okręgu Wołyń. (8)
19. Płk Jan, ps. „Białynia”, „Ożóg”, „Burmistrz”, „Górski”, „Krawczyk”, „Ślusarczyk”, „Prezes”, „Rejent”, „Sędzia”, „Wolski” (ur. 29 września 1899 w Warszawie, zm. 28 kwietnia 1983, tamże) – dowódca Armii Krajowej, po aresztowaniu 27 marca 1945 gen. Okulickiego przejął nieformalnie jego obowiązki, od 23 marca 1945, formalnie mianowany 13 maja 1945 – delegat Sił Zbrojnych w Kraju do rozwiązania Delegatury Sił Zbrojnych 6 sierpnia 1945. Kampanię wrześniową 1939 odbył w Sztapie Armii „Kraków” na stanowisku szefa Oddziału III Operacyjnego. Podczas okupacji niemieckiej od października 1939 działał w SZP i ZWZ – szef sztabu okręgu Warszawa miasto SZP i ZWZ. Następnie Szef Biura Informacji i Propagandy w Komendzie Głównej AK. Przeciwnik mianowania gen Bora-Komorowskiego na dowódcę AK. Po Powstaniu Warszawskim w niewoli niemieckiej. W oflagu prowadził jawną agitację prosowiecką. W marcu 1945 po powrocie z niewoli zastępca komendanta organizacji „NIE”. Organizator i dowódca Delegatury Sił Zbrojnych. Był zwolennikiem zakończenia pozbawionej perspektyw walki zbrojnej i podjęcia działalności politycznej w sierpniu 1945 rozwiązał DSZ. We wrześniu 1945 założył konspiracyjną organizację Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość. 5 listopada 1945 został aresztowany. Mimo iż w śledztwie nie był torturowany, ujawnił UB całą organizację, z więzienia wysyłał do swoich oficerów listy, wzywające do ujawnienia i zaprzestania walki. Wydał bezpiece cały majątek, który pozostał mu w spadku po AK – milion dolarów w złocie i banknotach, drukarnie, archiwa, radiostacje. Było to powodem kolejnej fali aresztowań podziemia niepodległościowego. Skazany w procesie pokazowym w 1947 na karę 8 lat więzienia, dwa dni później ułaskawiony przez Bieruta w uznaniu zasług. Zwolniony z więzienia w lutym 1947 roku. Zawierzywszy gwarancjom śledczych MBP o nierepresjonowaniu, ujawnił wszystkich swoich współpracowników i nawoływał do ujawnienia się pozostałych żołnierzy WiN. Na procesie mówił o „smutnej sławy WiN”, potępiał „faszystowskie NSZ”. Wyraził satysfakcję z powodu sowieckiej aneksji ziem wschodnich RP. Przyjęty do Wojska Polskiego, był wykładowcą w Akademii Sztabu Generalnego w Warszawie. W 1949 ponownie aresztowany i więziony do 1954. Później pracownik Instytutu Historii PAN (gdzie obronił doktorat). (8)
21.Pseudonim gen. Tadeusza Komorowskiego, dowódcy Armii Krajowej od 17 lipca 1943 do 2 października 1944. (3)

14. KAPELANI ARMII KRAJOWEJ

W połowie 1941 Komendant Główny Armii Krajowej, gen. Stefan Rowecki „Grot”, w porozumieniu z biskupem polowym gen. Józefem Gawliną, powołał na Naczelnego Kapelana AK ks. płk. Tadeusza Joachimowskiego. Ks. Jakubowskiemu podlegała cała Służba Duszpasterska AK, którą kierował poprzez wyznaczonych dziekanów obszarów AK.

Poziomo

1. Jan Paweł , ps. „ks. Longin” (ur. 4 września 1877 w Warszawie, zm. 12 sierpnia 1942) – ksiądz, doktor teologii, instruktor harcerski i społecznik, harcmistrz Rzeczypospolitej, przewodniczący Komendy Naczelnej ZHP, Przewodniczący ZHP (1923, 1927-1929, 1939-1942), wiceprzewodniczący ZHP (1920-1924, 1931-1939), Naczelny Kapelan ZHP (1924-1925), kapelan Szarych Szeregów (1939-1941), dziekan Wojska Polskiego. W latach 1920-1921 działał na rzecz zjednoczenia organizacji harcerskich i skautowych w jeden Związek Harcerstwa Polskiego. W latach 1923 oraz 1927-1929 pełnił funkcję Przewodniczącego ZHP, a w latach 1924-1925 był jego naczelnym kapelanem. Od 1919 był kapelanem Wojska Polskiego. 27 grudnia 1933 został do służby czynnej i mianowany zawodowym duchownym wojskowym w stopniu dziekana ze starszeństwem z 1 stycznia 1934 i 1. lokatą w duchowieństwie wojskowym wyznania rzymsko-katolickiego. Następnie w latach 1935-1939 był kanclerzem Kurii Polowej WP. W latach 1939-1942 przewodniczący Szarych Szeregów. Poszukiwany przez Gestapo ukrywał się w Konstancinie. Zmarł podczas okupacji w Warszawie, pochowany na Starych Powązkach . (12)
6. Ks. Jan Piotr (ur. 23 czerwca 1910 w Osieku k. Sandomierza, zm. 9 stycznia 1995 w Laskach k. Warszawy) – polski ksiądz katolicki, bibliista, rektor Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. W 1942 wyjechał z obawy przed aresztowaniem do Warszawy, gdzie został kapelanem sióstr karmelitanek bosych oraz kapelanem wojskowym Narodowej Organizacji Wojskowej. Po scaleniu NOW z Armią Krajową, był także kapelanem AK. W grudniu 1942 został członkiem władz Stronnictwa Narodowego, w którym kierował Centralnym Wydziałem Propagandy. Założył Organizację Kleru Polskiego, która miała grupować kapelanów wojskowych. W czasie Powstania Warszawskiego stał na czele Biura Informacji i Propagandy AK na Mokotowie, w stopniu podpułkownika. W imieniu władz powstańczych prowadził pertraktacje z dowództwem wojsk węgierskich pod Warszawą. Po upadku powstania przebywał kolejno w Częstochowie i Krakowie. We wrześniu 1945 wycofał się z pracy w prezydium SN. Zagrożony aresztowaniem przez władze komunistyczne pracował pod zmienionym nazwiskiem jako proboszcz – najpierw w Krośnie Odrzańskim jako Stanisław Jankowski, a od lutego 1947 jako Stanisław Janczar w Jezioranach k. Olsztyna. Został aresztowany w dniu 5 lipca 1947, a w dniu 29 listopada 1947 skazany na karę śmierci za udział w organizacji mającej na celu obalenie przemocą ustroju RP oraz działalność wywiadowczą na rzecz obcego mocarstwa. Został ułaskawiony przez Bolesława Bieruta, który 19 stycznia 1948 zamienił mu karę śmierci 15 lat pozbawienia wolności. Od sierpnia 1948 przebywał w Zakładzie Karnym we Wronkach. W marcu 1955 udzielono mu przerwy w karze i nie powrócił już ostatecznie do więzienia. (7)

14. KAPELANI ARMII KRAJOWEJ

8. Józef (ur. 8 lutego 1903 w Bratkowicach, zm. 24 stycznia 1985 w Goświnowicach) – polski ksiądz katolicki, nauczyciel, wychowawca i działacz społeczny, podczas II wojny światowej organizator tajnego nauczania i kapelan Armii Krajowej, represjonowany w okresie stalinowskim. Kawaler Orderu Virtuti Militari. We wrześniu 1939 został powołany do pełnienia funkcji kapelana czasu wojny. Od początku okupacji zaangażował się w działalność konspiracyjną, przede wszystkim w organizację tajnego nauczania na terenie Rzeszowszczyzny. Używał pseudonimów „Frer”, „Prus”, „Nieżgoda”, „Burski”, „Tarcica”, „Szczepański”. Pełnił posługę kapelana w Obwodzie ZWZ-AK Przeworsk, następnie Inspektoracie AK Przemyśl i Podokręgu AK Rzeszów. 1 kwietnia 1944 został awansowany do stopnia podpułkownika. Był odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari oraz Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami. Po wkroczeniu wojsk sowieckich w grudniu 1944 został aresztowany i do stycznia następnego roku więziony w Rzeszowie. 19 czerwca 1950, po wygłoszeniu antykomunistycznego kazania wielkopostnego, został aresztowany przez funkcjonariuszy Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa w Rzeszowie za tzw. szepitaną propagandę i w grudniu skazany na cztery lata więzienia. Zwolniony po amnestii w 1953. (9)
10. Ludwik (ur. 11 sierpnia 1904 we wsi Smroków pow. miechowski, zm. 16 lutego 1962) – kapelan, hubalczyk, żołnierz Armii Krajowej, ppłk Wojska Polskiego. W listopadzie 1939 roku w lasach spalskich podczas udzielania posługi kapłańskiej rannemu ułanowi Tadeuszowi Madejowi zetknął się z oddziałem mjr. Henryka Dobrzańskiego „Hubala”. Organizował dla oddziału zaopatrzenie w papierosy, słodycze oraz mapy. W święta Bożego Narodzenia, po zgłoszeniu chęci wstąpienia do oddziału, został do niego przyjęty. W oddziale chodził w mundurze bez dystynkcji i bez broni. Udzielał pod Huciskiem ostatniego namaszczenia umierającym. Po wyjściu z lasów suchedniowskich rozchorował się na tyfus. Prawdopodobnie sam poprosił mjr. Dobrzańskiego o pozostawienie go w gajówce Zabrody koło Oleszna. Przewieziony do jakiejś wsi wśród lasów, którą opuścił, ponieważ zainteresowała się nim straż leśna. Przebywał przez krótki czas u swojej siostry w Cerekwi pod Radomiem, a następnie przewieziony do Smrokowa ukrywał się w specjalnym schowku w stodole. Po powrocie do zdrowia działał w konspiracji. W 1943 roku należał do oddziału leśnego AK zgrupowania „Żelbet” w batalionie „Skała”, gdzie wykonywał zadania jak inni żołnierze. (5)
12. Giedymin , ps. „Długosz”, „Kazimierz” (ur. 14 lutego 1903 w Brodziszczach – powiat wołyżyński, zm. 7 grudnia 1967 w Gutkowie pod Olsztynem) – polski duchowny rzymsko-katolicki, kapelan Armii Krajowej, kanonik kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście, wieloletni proboszcz w Elblągu. Od 1941 pozostając w szeregach Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej, dosłużył się stopnia podpułkownika. W latach 1943-1944 był dziekanem Okręgu Nowogródzkiego Armii Krajowej, potem kapelanem 19. Dywizji Armii Krajowej. Nadzorował miejsca schronienia rannych akowców. Do pracy konspiracyjnej wciągnął wielu księży, zakonników i sióstr zakonnych. Szczególne zasługi położył jako organizator tajnej drukarni Okręgu Nowogródzkiego Armii Krajowej, wydawał i redagował szereg pism, korzystając przy tym z własnego nasłuchu radiowego. Był również redaktorem jedyne w Polsce pisma podziemnego dla

14. KAPELANI ARMII KRAJOWEJ

kapelanów wojskowych i oficerów oświatowych Armii Krajowej – „Sursum Corda”. Od 1944 ponownie administrował parafią Porudomino. Na tamtejszej plebanii został w styczniu 1945 aresztowany przez NKWD; wywieziony do łagrów sowieckich, przebywał tam do schyłku 1948. 12 grudnia 1949 został zatrzymany przez Urząd Bezpieczeństwa Publicznego i osadzony w areszcie olsztyńskim, spędził w więzieniach w Łęczycy i Łodzi kolejne 15 miesięcy. (7)

13. Stanisław (ur. 17 września 1908 w Czelatycach koło Jarosławia, zm. 31 października 1983). W 1941 wstąpił do Związku Walki Zbrojnej i został mianowany kapelanem Placówki „Sosna I” oraz skarbnikiem Obwodu Kolbuszowa. Jako kapelan przeprowadzał odprawy duszpasterskie z żołnierzami ZWZ-AK. Tematem wiodącym był „Obowiązek względem Ojczyzny”, a także sprawa nadużywania alkoholu i jego negatywnych skutków. W 1943 zorganizował i przeprowadził rekolekcje dla żołnierzy placówki. Zimą 1944 ukończył konspiracyjny kurs podchorążych rezerwy. Jednocześnie na plebani prowadził tajne nauczanie młodzieży. Po zajęciu Rzeszowszczyzny przez Armię Czerwoną rozpoczęły się masowe aresztowania żołnierzy AK. W tej sytuacji ksiądz kontynuował działalność konspiracyjną. Na przełomie kwietnia i maja 1945 został mianowany Komendantem Obwodu AK Kolbuszowa w stanie likwidacji. Jednym z jego zadań było organizowanie i niesienie pomocy rodzinom zabitych, uwięzionych i wywiezionych do łagrów żołnierzy AK. Kiedy 2 września 1945 utworzono Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość, ksiądz zasilił jego szeregi. Początkowo pełnił obowiązki kierownika Rady WiN Kolbuszowa, a później był jego zastępcą. 14 stycznia 1949, o godz. 4.00, funkcjonariusze WUBP w Rzeszowie przeprowadzili rewizję plebani w Mazurach, ksiądz po odrzuceniu propozycji zostania tajnym współpracownikiem UB został aresztowany. Przez dwa miesiące był poddawany śledztwu w WUBP w Rzeszowie i w PUBP w Kolbuszowej, gdzie był katowany: miał połamane kości, wybite zęby, odbite wnętrzości. Był trzymany w karcerze o wymiarach 90 na 90 cm, gdzie w błocie i wodzie stał po trzy tygodnie zalany krwią i nieprzytomny. 11 maja 1949 Wojskowy Sąd Rejonowy w Rzeszowie skazał księdza na karę 10 lat więzienia, utratę praw publicznych i obywatelskich na 3 lata oraz przepadek całego mienia na rzecz skarbu państwa. Odzyskał wolność w październiku 1953, po odsiedzeniu 4 lat i 9 miesięcy. Następne miesiące dochodził do siebie i leczył podupadłe zdrowie. Wyglądał jak szkielet człowieka, był bez zębów i dziąseł. Najbliżsi karmili go jak dziecko, żeby nie przedawkować jedzenia – po odrobinie – co godzinę. W maju 1954 został wikariuszem w Hyżnem, w 1956 skierowano go na stanowisko proboszcza do Samokłesk. Wiosną 1960 został proboszczem w Tyczynie. 30 października 1983, kiedy ks. Stanisław ubierał się do mszy świętej, pękła mu aorta i nastąpił wewnętrzny wylew. Zmarł następnego dnia tuż po północy. (3)
14. Stefan (ur. 3 sierpnia 1901 w Zuzeli, zm. 28 maja 1981 w Warszawie) – polski biskup rzymskokatolicki, biskup diecezjalny lubelski w latach 1946-1948, arcybiskup metropolita gnieźnieński i warszawski oraz prymas Polski w latach 1948-1981, kardynał prezbiter od 1953. Zwany Prymasem Tysiąclecia, sługa Boży Kościoła katolickiego. Po wybuchu II wojny światowej z polecenia bpa Michała Kozala ukrywał się przed Gestapo we wsi Stanisławka w województwie lubelskim. W okresie Powstania Warszawskiego pod pseudo-

14. KAPELANI ARMII KRAJOWEJ

nimem „Radwan III” był kapelanem Zgrupowania AK „Kampinos”, działającej m.in. w Laskach, oraz szpitala powstańczego. Major Armii Krajowej. (9)

16. Józef (ur. 12 grudnia 1912 w Markłowicach Dolnych zm. 26 maja 1944) – polski duchowny katolicki, działacz harcerski, żołnierz ZWZ-AK, ps. „AD”, „Adam”, więzień w Mysłowicach, zamordowany w KL Auschwitz. W okresie okupacji niemieckiej, od października 1942 roku był żołnierzem ZWZ-AK na terenie Cieszyna i Zaolzia jako kapelan podinspektoratu. Jego mieszkanie służyło za punkt kontaktowy dla członków konspiracyjnego wywiadu J. Margicioka. Zorganizował siatkę wywiadowczą we Frysztacie, Markłowicach i Trzyńcu (jedna z najlepiej zorganizowanych organizacji konspiracyjnych na Śląsku) oraz tajny kontakt kierownictwa ruchu oporu z osadzonymi w więzieniu śledczym (Ersatzpolizeigefängnis) w Mysłowicach i KL Auschwitz. W marcu 1943 roku został aresztowany i wprawdzie przebywał w więzieniu w Cieszynie, skąd przetransportowano go do więzienia w Mysłowicach. Znalazł się wśród więźniów, którzy w okresie 11-26 maja zostali przetransportowani na blok 11 w KL Auschwitz. Nie otrzymał numeru obozowego, w związku z czym nie ma zdjęcia obozowego. W dniu 26 maja 1944 jako jeden z około 170 więźniów został osądzony przez sąd doraźny katowickiego Gestapo i skazany na śmierć. Wyrok wykonany został tego samego dnia przez rozstrzelanie. (8)
19. Stanisław (ur. 23 kwietnia 1910 w Kazimierzy Wielkiej, zm. 12 grudnia 1993 w Radomiu) – prezbiter katolicki, kapelan 72. Pułku Piechoty AK oraz drugi adiutant dowódcy pułku w czasie akcji „Burza”. Wstąpił w szeregi ZWZ w Radomiu. W jego mieszkaniu była skrzynka kontaktowa. Ukrywał pieczętki do fałszywych dowodów, prznosił broń oraz opiekował się rodzinami, które były w trudnych warunkach. Uwolnił z aresztu kilka osób, w tym kpt. Edwarda Frankiewicza, kwatermistrza radomskiego Obwodu AK. W lipcu 1944 został kapelanem 72. Pułku Piechoty Okręgu Radomskiego AK. Używał pseudonimów „Jęć” i „Borowik”. Był jednocześnie drugim adiutantem dowódcy pułku, mjr. Wacława Wyziańskiego. Brał udział we wszystkich walkach na Kielecczyźnie. 20 grudnia 1944 otrzymał order wojenny Virtuti Militari V klasy. W uzasadnieniu czytamy: „za wyróżniające się męstwo i poświęcenie w pełnieniu służby duszpasterskiej podczas walk 72. Pułku Piechoty w akcji „Burza” oraz męstwo w czasie walki w lasach niekłańskich w listopadzie 1944”. (8)
20. O. kpt. Franciszek Janusz OFM (ur. 20 lipca 1912 w Żołyń, zm. 14 grudnia 2002 w Brodach) – polski duchowny katolicki, bernardyn, kapelan AK w stopniu kapitana. W 1942 rozpoczął posługę jako zaprzysiężony kapelan Obwodu AK Przeworsk w stopniu kapitana. Na przełomie 1942 i 1943 zorganizował kurs dla kapelanów wojskowych, prowadzony przez zawodowego księdza kapelana z Rzeszowa. Przechowywał pieniądze i dokumenty. Od 1943 uczestniczył w strukturach Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego AK. W grudniu 1943 został kapelanem projektowanego szpitala Obwodu. Brał również udział w tajnym nauczaniu. W maju 1944 przewoził pieniądze ze zrzutu lotniczego w okolicach Łańcuta na stację kolejową w Przeworsku; środki te zostały wykorzystane do przygotowania Powstania Warszawskiego. Należał do Brygad Wywiadowczych i Zrzeszenia WiN. 7 października 1946 został aresztowany i trafił do siedziby Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie. 28 października 1946 osadzono go na Zamku w Rzeszowie. 9 maja

14. KAPELANI ARMII KRAJOWEJ

1947 usłyszał zarzut udzielanie czynnej pomocy nielegalnej organizacji wywiadowczej, działającej na szkodę Państwa Polskiego; mimo iż do niczego się nie przyznał, został skazany na 7 lat więzienia. Po 3 miesiącach pobytu w Rzeszowie trafił do więzienia we Wronkach. Oprawcy stosowali wobec niego szereg tortur fizycznych i psychicznych – kilkunastogodzinne przesłuchania, obelgi, drwiny z Kościoła, przebywanie w 40-osobowych celach o wymiarach 6x6 m, a następnie w pojedynczej celi przy otwartym w okresie jesienno-zimowym oknie, bez prawa pisania, czytania, korespondencji, odwiedzin, bez jakiegokolwiek pomocy medycznej. Więzienie opuścił 21 lipca 1953 roku. (5)

21. Michał OP, właściwie Jan Franciszek książe ... (ur. 19 lutego 1897 w Pełkiniach koło Jarosławia, zm. 6 września 1944 w Warszawie) – dominikanin, wychowawca studentów, inżynier architektury. 2 sierpnia 1944 zgłosił się jako kapelan do walczącego na Powiślu III Zgrupowania AK „Konrad”. 6 września 1944, po upadku tej dzielnicy, nie wycofał się z powstańczymi oddziałami, nie skorzystał z możliwości ukrycia się przed Niemcami w stroju sanitariusza, jak mu zaproponowano, lecz pozostał do końca, jako jedyny z personelu szpitalnego, z grupą ciężko rannych powstańców i cywilów w piwnicach firmy Alfa-Laval. Uważał, że chorych nie może opuścić i tylko przy nich jest jego miejsce. Pół godziny po ewakuacji obsługi powstańczego szpitala Niemcy rozstrzelali w piwnicach lazaretu pozostałych tam chorych i razem z nimi o. Michała, który do końca wspierał rannych duchowo. Wywleczone z piwnicy ciała spalono na pobliskiej barykadzie. Rok później przeprowadzono ekshumację w celu przeniesienia ich do wspólnego grobu. Ciała o. Michała jednak nie zidentyfikowano. Beatyfikowany 13 czerwca 1999 w Warszawie przez Jana Pawła II. (11)
22. Stanisław (ur. 9 lipca 1904 w Mierzanowicach, zm. 23 września 1946 w Kielcach) – kapelan wojskowy, proboszcz parafii św. Karola Boromeusza w Kielcach (1945-1946). Przebywając w sierpniu 1939 roku na wakacjach w Polsce, na wieść o powszechnej mobilizacji, przyłączył się do spotkanego oddziału, do kapitulacji pełnił w nim funkcję kapelana. Następnie był wikariuszem w Jędrzejowie i Piekoszowie. W tej drugiej miejscowości w grudniu 1940 roku został aresztowany przez Niemców z powodu nieoddania przez parafian kontyngentu zboża i ziemniaków. Ponieważ udowodnił, że należał do komisji kontyngentowej, został zwolniony. Od lipca 1941 roku wikariusz w Skalmierzu. W parafii tej organizował przedszkola i ochronki, działał też w organizacji „Caritas”. Ponadto był kapelanem tamtejszej placówki AK (ps. „Stuła”). W styczniu 1943 roku został przeniesiony do Masłowa, gdzie nadal działał w konspiracyjnym wojsku. Latem został ponownie aresztowany, lecz zbiegł z aresztu. Następnie ukrywał się aż do zakończenia okupacji, nadal pełniąc obowiązki kapelana AK. 21 sierpnia 1945 roku został administratorem parafii św. Karola Boromeusza na Karczówce w Kielcach. 23 września 1946 roku ok. godziny 9:00 został zastrzelony przez 19-letniego milicjanta Bolesława Bajera. Ziółkowski udawał się wówczas na katechezę do Czarnowa. Na miejsce zbrodni przybył biskup Czesław Kaczmarek. W pogrzebie, któremu przewodniczył biskup Franciszek Sonik, uczestniczyło ok. stu kapłanów i 20 tys. ludzi. Zabójca został skazany na karę 10 lat pozbawienia wolności. W wyniku amnestii zmniejszono ją o 1/3, zaś w 1950 roku Bolesław Bierut ułaskawił Bajera. (10)

14. KAPELANI ARMII KRAJOWEJ

Pionowo

2. Tomasz SJ, ps. „ksiądz Marek”, „ojciec Tomasz” (ur. 9 listopada 1904 w Warszawie, zm. 9 marca 1974 w Łodzi) – polski duchowny, jezuita, muzyk-pedagog, harcerz, żołnierz AK, uczestnik obrony Lwowa i Powstania Warszawskiego, kierownik polskiej sekcji Radia Watykańskiego. Podczas powstania oficjalny kapelan KG AK, batalionów „Wigry” i „Gustaw”. Po kapitulacji Starówki 2 sierpnia 1944 został wraz z rannymi w szpitalu przy ul. Długiej, gdzie był naocznym świadkiem zbrodni ludobójstwa dokonanej przez wojska niemieckie na pacjentach tej placówki. Uciekł z niewoli, przeżył miesiąc w jednej z ocalałych piwnic Starówki. Po upadku powstania pełnił funkcję duszpasterza w podwarszawskich miejscowościach. Na początku 1945 oddelegowany do Łodzi, gdzie został duszpasterzem akademickim. Pełnił tę funkcję do roku 1950, zapewniając łódzkim studentom nie tylko opiekę duchową, ale często również materialną. Aresztowany przez UB 21 stycznia 1950, a następnie skazany na 12 lat więzienia za rzekomą działalność antypaństwową. Z więzienia został zwolniony w 1956 roku. (12)
3. Ks. Witold Kazimierz Lew , ps. „Jan Jasiński”, „Witold Kołodko”, „Witek”, „Kalew”, „ks. Słoneczko”, „Żmigród” (ur. 16 kwietnia 1912 w Buku Pomorskim, zm. 20 stycznia 2012 w szpitalu im Leopolda Bellana w Paryżu) – polski duchowny katolicki, protonotariusz apostolski, weteran II wojny światowej, kapelan, działacz polonijny i kombatancki we Francji, gen. brygady Wojska Polskiego, kawaler Legii Honorowej. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939, m.in. w walkach na granicy Prus Wschodnich. Od lutego 1940 w Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej, działał w Biurze Informacji Prasowej przy Delegaturze Rządu na Kraj, prowadząc nasłuch audycji radiowych. Aresztowany w styczniu 1942 w lokalu, w którym funkcjonował radionasłuch, był przez dwa miesiące przesłuchiwany i torturowany w siedzibie Gestapo w al. Szucha. Został wywieziony na Majdanek, nadal przekonany, że żyje z wyrokiem śmierci. W obozie organizował życie religijne wśród więźniów. Współorganizował akcję dostawy lekarstw i szczepionek oraz szczepienia przeciw tyfusowi na Majdanku. Pod pseudonimami „Żmigród” i „Kalew” należał do tajnej organizacji pogotowia wojskowego na Majdanku. Przewiózł dużą ilość lekarstw do obozu w Brzezince, wraz z transportem chorych. W kwietniu 1945 ewakuowany z Ohrdruf do Buchenwaldu, a następnie do Dachau, uciekł z transportu w Hartmannsdorf. Po przedostaniu się przez linię frontu na stronę amerykańską przebywał w Gerze, w obozie jeńców wojennych po ucieczce. Był kapelanem – oficerem łącznikowym dla wszystkich obozów osób deportowanych i jeńców wojennych na terenie XV Korpusu 3 Armii Amerykańskiej. Pozostając w strefie amerykańskiej, sprawował opiekę duszpasterską i humanitarną nad obozami byłych jeńców wojskowych, więźniów obozów koncentracyjnych i osób deportowanych. (10)
4. Jan (ur. 10 czerwca 1903 w Warszawie, zm. 11 sierpnia 1944 w Warszawie) – filozof chrześcijański związany z tzw. kołem krakowskim, logik, ksiądz katolicki. 6 listopada 1939 został wraz z innymi profesorami Uniwersytetu Jagiellońskiego aresztowany i wywieziony do obozu koncentracyjnego Sachsenhausen, a stamtąd do Dachau. Wyszedł na wolność 4 stycznia 1941 i przedostał się do Warszawy. Działał w konspiracji, pełniąc obowiązki kapelana NSZ i starając się doprowadzić do porozumienia między NSZ a Armią

14. KAPELANI ARMII KRAJOWEJ

Krajową. W czasie Powstania Warszawskiego oficjalnie pełnił funkcję kapelana oddziałów Obwodu Ochota. Zginął 11 sierpnia 1944 na Ochocie, rozstrzelany przez żołnierzy z oddziałów RONA. (9)

5. Jan (ur. 6 lutego 1914 w Bydgoszczy, zm. 23 sierpnia 1989 w Poznaniu) – polski biskup rzymsko-katolicki, profesor Arcybiskupiego Seminarium Duchownego w Gnieźnie, biskup pomocniczy gnieźnieński w latach 1975-1989. Po najeździe Niemiec na Polskę był kapelanem polowego szpitala wojskowego w Gnieźnie, a następnie przybył do Bydgoszczy, gdzie sprawował służbę w kościele farnym oraz w polowym szpitalu wojskowym przy ul. Jagiellońskiej. Brał czynny udział w Powstaniu Warszawskim jako kapelan Armii Krajowej, oddział „Roma”. Niósł pomoc w najtrudniejszych i prawie beznadziejnych sytuacjach. Pod ogniem niemieckim wyciągał i opatrywał rannych. (9)
7. Michał, ps. „Ski” (ur. 1912, zm. 8 grudnia 1944) – ksiądz, kapelan AK, m.in. Obwodu Rzeszów, pedagog, związany pracą z Futomą i Błazową. Po święceniach kapłańskich w 1936 roku był kolejno duszpasterzem w parafiach Pniów, Futoma, a następnie Błazowa koło Rzeszowa. W pierwszych miesiącach II wojny światowej włączył się w parafialne akcje pomocy na rzecz wysiedlonych, ubogich, skierowanych do wyjazdu na roboty przymusowe. Od lutego 1940, przyjmując pseudonim „Ski”, spieszył z pomocą organizacyjną por. Józefowi Lutakowi, pierwszemu dowódcy Placówki ZWZ w Błazowej. Współpracował z komórką wywiadowczo-dywerysyjną „Ruch” w Inspektoracie AK Rzeszów, pomagał budować nową tożsamość osobom poszukiwanym przez władze okupacyjne, wystawiając im nowe metryki urodzenia, wykładał religię oraz język łaciński na tajnych kompletach organizowanych m.in. wspólnie z dr. Brzękiem, uczestniczył w zajęciach konspiracyjnej Szkoły Podchorążych. W listopadzie 1943 współuczestniczył w akcji dołączenia do świątecznego wydania konspiracyjnej gazetki „Na Posterunku” patriotycznego opłatka wigilijnego; przekazywał różne sumy pieniędzy m.in. na rzecz osób aresztowanych, wdów i sierot po poległych żołnierzach; był w komisji oceniającej projekt sztandaru bojowego rzeszowskiego Inspektoratu AK oraz nadzorował jego późniejsze wykonanie. Formalnie mianowany kapelanem Obwodu AK Rzeszów w 1944 roku. O świcie 4 grudnia 1944 ksiądz celebrował w kościele roratną mszę św. W tym samym czasie grupa operacyjna z Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej z pobliskiego Rzeszowa po dowództwem kpt. „Adama” – Zygmunta Bieszczanina, zatrzymywała w okolicy pierwsze wytypowane wcześniej osoby. Jako jednego z ostatnich aresztowano po zakończonym nabożeństwie księdza. Kapłana oraz dwudziestu innych mieszkańców Błazowej przewieziono do Rzeszowa i poddano okrutnemu śledztwu. Został zamordowany przez UB 8 grudnia 1944. Oddział IPN w Rzeszowie prowadził śledztwo w sprawie okoliczności jego śmierci. (8)
9. Zygmunt MIC, ps. „Alkazar” (ur. 4 grudnia 1886 w Rudzie Marymonckiej, zm. 22 czerwca 1965 w Otwocku) – polski duchowny, marianin, działacz społeczny, żołnierz Armii Krajowej. W czasie wojny organizował wysyłanie paczek dla polskich żołnierzy w niemieckich obozach jenieckich. Włączył się aktywnie w ratowanie warszawskich Żydów. W czasie Powstania Warszawskiego był kapelanem zgrupowania „Żywiciel”. Zasłynął z heroicznej postawy, odprawiając msze w skrajnie niebezpiecznych warunkach, ratując rannych

14. KAPELANI ARMII KRAJOWEJ

i dbając o potrzeby materialne żołnierzy. Już w styczniu 1945 powrócił na Marymont. Działając w komitetach ekshumacyjnych, został bliskim współpracownikiem płk. Jana Mazurkiewicza „Radosława”. Wykorzystując ocalone fundusze Armii Krajowej oraz legalne możliwości działania w ramach Komisji Likwidacyjnej, współorganizował z nim między innymi bursę dla sierot im. gen. Stefana Roweckiego „Grota” oraz powstańcze kwatery na Wojskowych Powązkach. Za tę działalność, w 1949 został aresztowany przez UB. Uznano go winnym próby zmiany przemocą ustroju państwa i skazano na 6 lat pozbawienia wolności. Z więzienia zwolniony został w roku 1953. Dopiero po zrehabilitowaniu przez sąd w marcu 1957 mógł wznowić w pełni swoją działalność kapłańską. (10)

11. Stefan (ur. 1 września 1914 w Podolszycach, obecnie dzielnica Płocka, zm. 20-21 stycznia 1989 w Warszawie) – ksiądz katolicki, prałat, kapelan Armii Krajowej i WiN, współzałożyciel Rodziny Katyńskiej. Uczestniczył w Powstaniu Warszawskim. Był kurierem przewożącym zaszyfrowane komunikaty z Warszawy do Krakowa dla ks. abp Adama Sapiehy. Latem 1944 przewiózł do Krakowa tzw. depozyt katyński, czyli dowody z przeprowadzonej przez Niemców ekshumacji grobów w Katyniu. W 1946 powrócił do Warszawy i wstąpił do organizacji Wolność i Niezawisłość. Ukrywał się przed aresztowaniami. W latach 80. wraz z Wojciechem Ziemińskim zaczął tworzyć Sanktuarium „Poległym i Pomordowanym na Wschodzie” w kościele św. Karola Boromeusza na Powązkach. Został kapelanem Warszawskiej Rodziny Katyńskiej i upominał się o ujawnienie prawdy katyńskiej. Zginął zamordowany (prawdopodobnie ciosem karate) przez „nieznanych sprawców” na swojej plebanii na Powązkach w nocy z 19 na 20 stycznia 1989. (10)
12. Józef Zator-..... , ps. „Czeremosz” (ur. 21 stycznia 1912 w Wicyniu, zm. 26 listopada 1978 w Gdańsku) – duchowny rzymsko-katolicki, ppłk Armii Krajowej. Pomagał w przerzutach oficerów polskich na Węgry i do Rumunii. Zagrożony aresztowaniem przez NKWD ukrył się w seminarium duchownym we Lwowie i w 1940 przez zieloną granicę dostał się do niemieckiej strefy okupacyjnej (Generalne Gubernatorstwo). Przy przekraczaniu sowiecko-niemieckiej linii demarkacyjnej zatrzymany przez niemiecki patrol graniczny, został zwolniony dzięki pomocy niemieckiego oficera, który był katolikiem. Zamieszkał w Krakowie przy Krowoderskiej 48, koło klasztoru Sióstr Wizytek. Zaangażował się w działalność konspiracyjną. Uczył także w tajnych gimnazjach i liceach. W 1942 został oddelegowany przez kardynała Adama Stefana Sapiehę do pracy duszpasterskiej Polski Walczącej; mianowany zastępcą księdza gen. Piotra Niezgody i dziekanem korpusu Armii Krajowej Okręgu Kraków. Został odznaczony Orderem Virtuti Militari. W 1948 za działalność w AK został aresztowany przez UB i przewieziony do Warszawy. Osadzony w areszcie śledczym Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, a następnie w X pawilonie śledczym na Mokotowie; w 1949 skazany został na 15 lat więzienia. W więzieniu we Wronkach spędził 6 lat. Wyszedł na wolność po amnestii w 1955. (9)
15. Józef , ps. „Oracz” – w czasie okupacji wikariusz w Tarczynie, objął duchową opieką batalion por. Wacława Zagórskiego, ps. „Lech Grzybowski” w Zgrupowaniu „Chrobry II”. Gdy dotarł do oddziału, dowódca – dawny działacz PPS – stwierdził, że oddział składa się głównie z robotników, którzy „nie lubią klechów”, a część żołnierzy należy do innych wyznań. Ks. „Oracz” nie

14. KAPELANI ARMII KRAJOWEJ

zniechęcił się takim powitaniem i szybko zyskał sympatię powstańców. Bardzo dużo z nimi przebywał na pierwszej linii, przynosząc amunicję, żywność, wodę, świeże ubranie. Spowiadał, grzebał umarłych i prowadził ewidencję tych, którzy zginęli. Kilkanaście dni po przybyciu do oddziału zginął, spiesząc do rannych, trafiony odłamkiem pocisku artyleryjskiego. (9)

17. Tadeusz Julian , ps. „Biskupowicz”, „Budwicz” (ur. 12 lutego 1892 w Kazimierzy Małej, zm. w sierpniu 1944) – ksiądz, dziekan Wojska Polskiego, doktor filozofii, magister teologii, tajny szambelan Jego Świątobliwości, kanonik honorowy kielecki, płk Wojska Polskiego. 12 kwietnia 1917 administrator archidiecezji mohylewskiej, biskup Jan Cieplak nominował go na kapelana Wojska Polskiego na Wschodzie. 24 kwietnia tego roku wyjechał do Kijowa w celu objęcia funkcji kapelana 4. Pułku Strzelców Polskich Dywizji Strzelców Polskich. W listopadzie 1917 objął obowiązki kapelana 1. Dywizji Strzelców Polskich. Równocześnie pełnił obowiązki kapelana 2. Pułku Strzelców Polskich. 4 lutego 1918 pod Tołoczycą na wschód od Bobrujska, objął po kontuzjowanym płk. Konarzewskim dowództwo brygady i pomyślnie zakończył potyczkę z Armią Czerwoną. W okresie od 1919 do lipca 1933 był kanclerzem Polowej Kurii Biskupiej. Od października 1939 do kwietnia 1940 był więziony na Pawia-ku. Po zwolnieniu był rektorem kościoła Św. Anny. W konspiracji działał od 1941. Był naczelnym kapelanem Sokolstwa Polskiego w II Rzeczypospolitej i naczelnym kapelanem Związku Walki Zbrojnej, a od 5 lutego 1943 roku naczelnym kapelanem i szefem służby duszpasterskiej Sił Zbrojnych w Kraju (Armii Krajowej). 23 lipca tego roku Józef Gawlina mianował go wikariuszem generalnym i zastępcą biskupa polowego Wojska Polskiego. Napisał znany modlitewnik dla żołnierzy pt. „Żołnierz Chrystusowy”, wydawany także w podziemiu. Został rozstrzelany pomiędzy 6 a 8 sierpnia 1944 na podwórzu wypalonego budynku przy ul. Wolskiej, w rejonie kościoła św. Stanisława Biskupa Męczennika. (11)
18. Jan (ur. 1 marca 1897 w Ossie, zm. 19 października 1991 w Warszawie) – polski duchowny, działacz społeczny, tłumacz, publicysta i pisarz religijny, żołnierz wojny roku 1920, obrony Warszawy we wrześniu 1939, kapelan Szarych Szeregów i AK (ps. „Wojciech”, „Rybak”), uczestnik Powstania Warszawskiego, działacz opozycji demokratycznej w PRL, ppłk WP, współzałożyciel Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej KOR. W roku 1939 został zmobilizowany do wojska. 10 listopada 1939 w Kościele Garnizonowym przy ul. Długiej w Warszawie przyjmował uroczystą przysięgę organizatorów Tajnej Armii Polskiej – jednym z nich był Witold Pilecki. Dostał przydział na kapelana w 84. Pułku Strzelców Poleskich. Po kapitulacji trafił do Lasek, gdzie na krótko został kapelanem tamtejszego zakładu dla ociemniałych. Następnie trafił do Warszawy, gdzie przebywał aż do upadku Powstania Warszawskiego. W tym okresie pełnił funkcje duszpasterskie w organizacjach konspiracyjnych był kapelanem przy Komendzie Głównej AK, Szarych Szeregów, oraz Batalionów Chłopskich. W czasie okupacji współpracował z Frontem Odrodzenia Polski oraz Radą Pomocy Żydom „Żegota”, której dostarczał katolickie metryki chrztu, konieczne do zmiany tożsamości ukrywających się ludzi. W trakcie Powstania Warszawskiego został kapelanem pułku „Baszta” walczącego na Mokotowie. Po upadku powstania trafił do obozu przejściowego w Pruszkowie, skąd został wywieziony na roboty do Niemiec. (5)

14. KAPELANI ARMII KRAJOWEJ

19. Józef SAC, ps. „Rudy”, (ur. 6 grudnia 1916 w Łąpszach Niżnych na Spiszu, zm. 23 września 1944 w Warszawie) – polski ksiądz pallotyn, błogosławiony Kościoła katolickiego, męczennik II wojny światowej, kapelan Zgrupowania „Kryśka” Armii Krajowej podczas Powstania Warszawskiego. Po święceniach w 1941 roku rozpoczął studia na tajnych kompletach na Wydziale Socjologicznym Uniwersytetu Warszawskiego i posługiwał w konspiracji jako kapelan Armii Krajowej. Od 1 sierpnia 1944 uczestniczył w Powstaniu Warszawskim. Odprawiał w trudnych warunkach nabożeństwa, udzielał pomocy rannym i umierającym, pomagał ludności cywilnej. W ostatnich dniach powstania zrezygnował z możliwości przeprawy pontonowej na drugi brzeg Wisły. Podczas pacyfikacji Czerniakowskiego Przyczółka wzięty do niewoli przez Niemców, został 23 września 1944 powieszony na własnej stule po torturach na zapleczu magazynu przy ul. Solec w Warszawie. (6)

15. KOBIETY W ARMII KRAJOWEJ

Kobiety stanowiły około 10% stanów osobowych AK. Prezydent RP dekretem z 27 października 1943 uznał, iż „żołnierze kobiety mają te same obowiązki i prawa, co żołnierze mężczyźni”, co sankcjonowało faktycznie istniejący stan rzeczy, szczególnie w AK i otwierało możliwości do prawnego uregulowania różnych kwestii, w tym stopni wojskowych. Nadanie kobietom-żołnierzom stopni wojskowych nastąpiło 23 września 1944. Straty wśród kobiet żołnierzy AK szacowane są na blisko 5 tys⁹.

Poziomo

5. Barbara , ps. „Witek Błękitny”, „Baśka” (ur. 11 czerwca 1924 w Toruniu). Od stycznia 1943 działała w szeregach AK, używając pseudonimu „Witek Błękitny”. Brała udział w Powstaniu Warszawskim jako łączniczka, sanitariuszka i wartowniczką w Kompanii Sztabowej 100 (WSOP). Po upadku powstania została wywieziona na roboty do Niemiec (Zagłębie Ruhry). Wiosną 1945 powróciła do kraju. Od kwietnia do maja 1947 utrzymywała w Warszawie kontakt ze swoim kuzynem Stanisławem Kuczyńskim ps. „August”, kurierem 2. Korpusu do rtm. Witolda Pileckiego, przybyłym nielegalnie do Polski w celu organizowania przerzutu rodzin oficerów 2. Korpusu do Berlina. Udzielała mu pomocy, przechowywała w swoim mieszkaniu przywiezione przez niego instrukcje oraz umożliwiła mu nawiązanie kontaktów organizacyjnych. 28 maja 1947 została zatrzymana przez UB w związku ze śledztwem i procesem rtm. Witolda Pileckiego i jego współpracowników pod zarzutem udzielania pomocy Stanisławowi Kuczyńskiemu. Prokuratura Wojskowa wydała nakaz jej aresztowania 7 czerwca 1947. Przeszła śledztwo w MBP i w X oddziały przy ul. Rakowieckiej. Wyrokiem WSR w Warszawie z dnia 30 września 1947 oraz z dnia 21 października 1948 została skazana z art. 5 i 6 MKK na 3 lata więzienia. Od maja 1949 była więziona w ZK w Fordonie, skąd po odbyciu kary została zwolniona 7 czerwca 1950 roku. W 1986 otrzymała profesurę filologii polskiej. Niezależnie od prac naukowych, z wielkim poświęceniem i pasją zajmuje się historią działań niepodległościowych kobiet, ze szczególnym uwzględnieniem więźniarek Fordonu. W 1992 wydała Wiersze więzienne Ireny Tomalakowej. Działa w Społecznej Fundacji Pamięci Narodu Polskiego, w której pełni funkcję Kancelerza Orderu „Polonia Mater Nostra Est”. Orderem tym, nadawanym od 1995 odznaczane są i otrzymują tytuł Kawalera tego Orderu osoby najbardziej zasłużone dla narodu polskiego. (10)
8. Janina Bronisława , ps. „Marianka” (ur. 16 stycznia 1915, zm. 23 grudnia 1985). 19 marca 1937 rozpoczęła pracę na stanowisku p.o. komendantki Koła Lokalnego Przynależenia Wojskowego Kobiet w stopniu starszej aspirantki. Od pierwszych dni wojny PWK opiekowało się uciekinierami i osobami ewakuowanymi, prowadziło punkty informacyjne na dworcach. 7 września 1939 zgłosiła się do dyspozycji kierownictwa PWK i otrzymała przydział do drużyny sanitarnej w Szpitalu Ujazdowskim. Pracowała tam do kapitulacji stolicy. 7 listopada 1939 została zaprzysiężona do Służby Zwycięstwu Pol-

⁹ Kilka szczegółów można znaleźć w wykorzystanej pracy: Marek Ney-Krwawicz, Kobiety Żołnierze Armii Krajowej, <http://www.polishresistance-ak.org/12%20Artykul.htm>

15. KOBIETY W ARMII KRAJOWEJ

ski przez ppłk. Leopolda Okulickiego. Był on komendantem Okręgu Łódzkiego SZP. Janina pozostała w jego bezpośredniej dyspozycji, organizując sieć łączności konspiracyjnej na terenie Łodzi. Na przełomie lat 1939-1940 Gestapo przypadkowo wpadło na ślad organizacji. Uznano Janinę za „spaloną” na terenie Łodzi. Opuściła więc miasto i w połowie marca 1940, wraz z Leopoldem Okulickim przeszła granicę między Rzeszą a Generalnym Gubernatorstwem. Po zameldowaniu się w Warszawie u Janiny Karasiówny „Bronki” przyjęła pseudonim „Marianka” i otrzymała przydział do Oddziału V (Dowodzenie i Łączność) Wydziału Łączności Konspiracyjnej V-K Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej. W pierwszym okresie służby jeździła jako kurierka z pocztą do Krakowa, Radomia, Kielc i Lublina. W maju 1940 Komenda Główna powierzyła jej zorganizowanie i kierownictwo komórki kancelaryjno-szyfrowej na kraj. Przez komórkę tę przechodziły wszystkie pisma KG do komend obszarów i okręgów. W pierwszym okresie używano kryptonimu „Orkiestra”. W 1942 komórka osiągnęła swój szczytowy punkt rozwoju i zmieniła nazwę na „Piła”, a w lipcu 1944 na „Banda” – utrzymaną już do końca działalności. (6)

9. Irena z d. Kowalska, I voto Jędrychowska, ps. „Soldau”, „Słowik”, „Maria”, „Maria Niedźwiecka” (ur. 26 października 1895 w Warszawie, zm. 25 grudnia 1971 tamże). Od 1914 roku należała do Związku Strzeleckiego, była żołnierzem Legionów i Polskiej Organizacji Wojskowej. W 1918 roku powróciła do Warszawy, przyjęto ją do Ochotniczej Legii Kobiet, w ramach której walczyła w obronie Lwowa oraz otrzymała pierwszy stopień oficerski – podporucznika. W 1921 przeszła doszkolenie w Podchorążówce Rezerwy Piechoty w Warszawie, w 1922 roku zweryfikowano jej stopień wojskowy. Działała w Organizacji Przynależności Wojskowej Kobiet. W listopadzie 1939 była pierwszą kurierką gen. Michała Tokarzewskiego, która dotarła do Bazy Łączności Sztabu Naczelnego Wodza w Budapeszcie, w 1940 pełniła funkcję szefowej służby kurierskiej Sztabu Głównego SZP, potem Związku Walki Zbrojnej. W latach 1943-1944 była zastępcą kierowniczką Oddziału Łączności Konspiracyjnej w Komendzie Głównej Armii Krajowej, od 1944 należała do organizacji „NIE”. W Powstaniu Warszawskim walczyła w batalionie „Kiliński”. Po powstaniu wyszła z Warszawy wraz z ludnością cywilną. W KG AK z siedzibą w Częstochowie, a następnie w Delegaturze Sił Zbrojnych, pełniła istotne funkcje. Została aresztowana w trakcie trzeciego nielegalnego wyjazdu za granicę w charakterze kuriera z konspiracyjną pocztą do polskich władz. W śledztwie była przetrzymywana w areszcie Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego przy ul. Koszykowej 6 i przesłuchiwana w procesach dwóch komendantów WiN. Rejonowy Sąd Wojskowy w Warszawie skazał ją na 15 lat więzienia. Wyrok odsiadywała w zakładach karnych w Warszawie przy ul. Rakowieckiej, Fordonie, Inowrocławiu (sierpień 1952 – marzec 1955) i ponownie w Fordonie. Zwolniona 7 maja 1956. (7)
11. Komisja Kobiet w Walce o Niepodległość – kobieca organizacja naukowo-historyczna, która 13 marca 1970, po latach działania, została formalnie zarejestrowana jako sekcja Towarzystwa Miłośników Historii. Celem powołania komisji była chęć upamiętnienia udziału kobiet w walkach zbrojnych na terenie Polski, walczących m.in. w Polskiej Organizacji Wojskowej, Przynależności Wojskowej Kobiet, Armii Krajowej, Armii Ludowej, Batalionach

15. KOBIETY W ARMII KRAJOWEJ

Chłopskich, Żydowskiej Organizacji Bojowej i innych. Był on realizowany poprzez zbieranie, opracowywanie i archiwizowanie materiałów o walce kobiet oraz identyfikowanie z imienia i nazwiska anonimowych uczestniczek walk. Założycielkami i pierwszymi członkiniami komisji były – gen. Maria Wittek oraz ppor. Alina Łasiewicka, kpt. Halina Korniak, mjr Helena Wiślińska-Ratyńska, ppor. Ludmiła Petrykowska, por. Maria Jędrzejewska i por. Maria Zadróżna. Pierwszą przewodniczącą była ppłk Grażyna Lipińska. Najważniejszym owocem prac komisji pozostaje Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939-1945, część I, poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej. Wydany w 1988 roku przez Państwowy Instytut Wydawniczy w liczbie 30 tys. egzemplarzy, cieszył się dużą popularnością. (8)

14. Wanda-Ancerewicz, ps. „Lena” (ur. 1906, zm. 25 maja 1979) – harcmistrzyni, członek BIP-u. W latach 1928-1939 była sekretarką Głównej Kwatery Organizacji Harcererek. Od marca 1940 w konspiracji, zastępczyni Adama Jastrzębskiego, a po jego aresztowaniu, od 1941, szef Wydziału Kolportażu BIP-u KG ZWZ-AK – centralnego kolportażu KG AK. Kierowała również w czasie Powstania Warszawskiego kolportażem prasy AK. W 1946 została aresztowana i skazana na 8 lat więzienia, a w 1950 roku zwolniona. (10)
15. Lidia-Eberle, ps. „Lala” (ur. 14 listopada 1920 w okolicach Moskwy), Rosjanka, pochodząca z rodziny, której w carskich czasach przysługiwał tytuł księżęcy, jej pradziadek skomponował hymn „Boże, cara chrań”. Od lata 1943 sanitariuszka w pierwszym oddziale bojowym wileńskiego okręgu AK pod dowództwem por. Antoniego Burzyńskiego „Kmicica”. Pod koniec sierpnia 1943 oddział został rozbrojony przez I Wileńską Sowiecką Brygadę Partyzantką im. Woroszyłowa. Po przesłuchaniach aresztowanych podzielono na trzy grupy. Część puszczono do domów, drugą rozstrzelano. Zginęło wówczas około 90 osób. Z trzeciej grupy, w której znalazła się Lidia, utworzono komunistyczną Brygadę im. Bartosza Głowackiego podporządkowaną płk. Markowowi. Lidia uciekła jednak do oddziału AK dowodzonego przez por. Zygmunta Szendzielarza ps. „Łupaszka”, przekształconego później w 5. Wileńską Brygadę Armii Krajowej. Walczyła w brygadzie aż do jej rozwiązania, co nastąpiło 21 lipca 1944. Aresztowana razem z „Łupaszka” w czerwcu 1948 została skazana na dożywocie. Wyszła na wolność w 1956 i skończyła studia archeologiczne. Jej mieszkanie przez długie lata było miejscem spotkań wileńskich środowisk kombatanckich. (4)
16. Irena Bredel, ps. „.....” (ur. 11 lutego 1917, zm. 2 sierpnia 1944) – we wrześniu 1943, w Michalinie pod Warszawą uczestniczyła w testach Biura Badań Technicznych dotyczących nowego granatu przeciwpancernego. Zimą 1943-1944 testowała w tych samych lasach „filipinki”, granaty produkcji konspiracyjnej. 15 marca 1944, u zbiegu ulic Miodowej i Kapitulnej brała udział w likwidacji konfidenta Gestapo Mieczysława Damaraszka. Akcja przebiegła zgodnie z planem i 5-osobowy patrol kobiecy wycofał się bez strat. Poległa w czasie Powstania Warszawskiego na pl. Napoleona, podczas ataku na Poczta Główną. (5)

15. KOBIEТЫ W ARMII KRAJOWEJ

17. W 1942 roku przy Biurze Informacji i Propagandy Komendy Głównej AK powstał referat Żołnierzowi (PŻ), współdziałający ściśle z Wojskową Służbą Kobiet. Referatem kierowała mjr Hanna Łukaszewicz „Ludwika”. Podczas powstania PŻ liczył ok. 200 osób, potocznie zwanych „peżetkami”. Zorganizowały one ponad 30 gospód frontowych, które zapewniały nie tylko wyżywienie, ale i atmosferę wypoczynku, tak bardzo potrzebną żołnierzom. „Peżetki” karmiły, prały, obszywały, opiekowały się rannymi. W prowadzonych przez nie gospodach można było posłuchać radia, poczytać książki i prasę powstańczą, pośpiewać. Organizowano koncerty i kominki. Straty PŻ to ok. 50 poległych. (6)
19. Wojskowa Kobiet (WSK) – na szczeblu Komendy Głównej Armii Krajowej wchodziła w skład Oddziału I Organizacyjnego. Miała swoje odpowiedniki na niższych szczeblach organizacyjnych AK (okręgi, obwody). Organizowana od października 1939, formalnie powołana w lutym 1942 na mocy rozkazu Dowódcy AK. Jej szefem była ppłk M. Witek. WSK liczyła kilkadziesiąt tys. kobiet-żołnierzy, które kierowane były do pracy w sztabach, łączności, służbie sanitarnej, a także w wywiadzie i dywersji. Podczas Powstania Warszawskiego pełniły były sanitariuszkami i łączniczkami. (6)
21. Oddział – dywersyjno-sabotażowy oddział kobiecy Armii Krajowej. Wiosną 1940 utworzono oddział kobiecy pod nazwą KobiECE Patrole Minerskie pod dowództwem dr Zofii Franio (ps. „Doktor”). Do jesieni 1942 oddział operował jako jednostka Komendy Głównej Związku Odwetu, a następnie został przeniesiony do Warszawskiego Okręgu Armii Krajowej w celu reorganizacji i poszerzenia. Pracami organizacyjnymi zajęła się por. Wanda Gertz (ps. „Lena”), tworząc jednostkę dywersji i sabotażu kobiet – „...”. Na początku 1943 została ona przeorganizowana. Utworzono grupy, a w nich plutony i sekcje. Podstawowe grupy to dywersyjna, sabotażowa i łączności. W tym okresie oddział uzbrojony był w 14 pistoletów i materiały wybuchowe. W okresie Powstania Warszawskiego dysponował ręcznym karabinem maszynowymi butelkami zapalającymi. Wszedł w skład brygady dywersyjnej „Broda 53” i walczył w Zgrupowaniu „Radosław”. Miejscem zbiórki 1 sierpnia 1944 była fabryka „Telefunken” przy ul. Mireckiego. O godzinie „W” na wyznaczone miejsce zgłosiły się 42 osoby. W walkach na Woli i Starym Mieście oddziałem dowodziła mjr Wanda Gertz. Oddział przygotowywał sygnalizację świetlną dla alianckich samolotów oraz brał udział w przyjmowaniu zrzutów na cmentarzach. Pełnił również funkcje łącznościowe, sanitarne, gospodarcze i obserwacyjne (4)
22. Zofia , ps. „Marie Springer” (ur. 25 sierpnia 1918, zm. 7 lipca 1999). Urodziła się w Berlinie, gdzie mieszkała część jej rodziny. Po niemiecku mówiła jak rodowita Niemka. Jako kurierka wywiadu Armii Krajowej od września 1942 roku na trasie pomiędzy Warszawą, Poznaniem i Berlinem przewoziła tajną pocztę z materiałami wywiadowczymi, podając się za folksdojczkę i posługując się perfekcyjnie podrobionymi dokumentami wystawionymi na nazwisko Marie Springer. Podróżowała ze specjalną walizką o podwójnym dnie, w której przemycała meldunki wywiadowcze i kartki żywnościowe fałszowane przez Wydział Legalizacji i Techniki Wywiadu AK. Oprócz przewożenia materiałów wywiadowczych, Marie Springer udało się nawiązać szereg kontaktów na terenie Rzeszy, dzięki którym zdobyła bezcenne informacje wywiadowcze. Zdobyte

15. KOBIECY W ARMII KRAJOWEJ

przez nią informacje wymiennie pomogły unicestwić pancernik „Tirpitz”. W niedzielę 1 listopada 1943, będąc w 8 miesiącu ciąży, została aresztowana przez Niemców razem z mężem Janem Kochańskim ps. „Maciek”, cichociemnym, który również pracował w wywiadzie Armii Krajowej. Po 2 tygodniach ucieka ze szpitala, gdzie trafiła po przesłuchaniach. 4 stycznia 1944 urodził się jej syn Maciek. Informację o narodzinach syna udało się przekazać mężowi więzionemu na Pawiaku. Miesiąc później, 16 lutego 1944 roku, cichociemny Jan Kochański został rozstrzelany. Zofia aż do wybuchu powstania musiała się ukrywać, gdyż cały czas była poszukiwana przez Gestapo. Po powstaniu uciekła wraz z synem z obozu w Pruszkowie i szczęśliwie doczekała końca wojny. Po wojnie, w 1948 roku, wyszła za mąż za Zbigniewa Ścibora-Rylskiego, oficera Armii Krajowej i uczestnika Powstania Warszawskiego – obecnie prezesa Związku Powstańców Warszawskich, w stopniu generała brygady. (4)

23. Kobiety Patrole – utworzony wiosną 1940 oddział kobiecy pod dowództwem dr Zofii Franio (ps. „Doktor”). Do 1942 oddział operował jako jednostka Komendy Głównej Związku Odwetu. Jesienią 1942 został przeniesiony do Warszawskiego Okręgu Armii Krajowej w celu reorganizacji i poszerzenia. Pracami organizacyjnymi zajęła się por. Wanda Gertz (ps. „Lena”), tworząc jednostkę dywersji i sabotażu kobiet – „Dysk”. W skład oddziału weszły: Władysława Macieszyna „Sława”, Maria Jankowska „Margerita”, Janina Szymońska „Wiga”, Hanna Bielik „Filipina” i Maria Zielonka „Zofia”. (9)
24. Barbara , ps. „Ewa” (ur. 25 października 1919 w Warszawie, zm. 18 września 2009 w Olsztynie). Od sierpnia 1944 szefowa Oddziału V Komendy Okręgu Wileńskiego AK. Po wyjeździe „Jagienki”, poprzedniej szefowej, do Warszawy na niej spoczął ciężar odbudowania porwanej przez aresztowania siatki łączności. Dokonała rzeczy niemal niemożliwej – dzięki jej pracy okręg mógł dalej działać. Aresztowana przez NKWD w 1944 i wysłana do łagru. Jej zeznania próbowano wykorzystać w „procesie szesnastu”. Do Polski powróciła w 1956. Filozof, profesor Polskiej Akademii Nauk, członek Polskiej Akademii Umiejętności i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Redaktor naczelna pisma „Etyka”. Zajmowała się nowożytną filozofią francuską, filozofią człowieka i metafizyką. Otrzymała wiele wyróżnień i odznaczeń, m.in. Order Orła Białego (1995), doktorat honoris causa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (2000), Medal Świętego Jerzego (2005). (6)
25. Wojskowe Kobiet (PWK) – paramilitarna organizacja kobieca powstała w 1923 z inicjatywy członkiń dawnych organizacji Związku Strzeleckiego oraz Polskiej Organizacji Wojskowej w miejsce rozwiązanej w tym samym roku Ochotniczej Legii Kobiet. Przed wybuchem II wojny światowej PWK miało w swoich szeregach ponad 47 tys. członkiń. Wiele w nich w szeregach Wojska Polskiego brało czynny udział w II wojnie światowej. Uczestniczyły one w kampanii wrześniowej, a w czasie okupacji działały w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego. W marcu 1940 gen. Grot-Rowecki uznał, że określanie zadań wykonywanych przez żeńską część ruchu oporu mianem funkcji pomocniczych nie oddaje rzeczywistego wkładu kobiet w walkę z okupantem i przemianował PWK na Wojskową Służbę Kobiet. (15)

1. Magdalena , z d. Rusinek, córka Zygmunta (posła na Sejm) i Janiny (polonistki z tytułem doktora romanistyki). Początek wojny spędziła w Rabie Wyżnej na Podhalu, gdzie wcześniej jeździła z rodzicami na wakacje. Tam 1 stycznia 1940 roku w wieku 14 lat została zaprzysiężona jako żołnierz Dywizji Podhalańskiej w Konspiracji – pierwszej organizacji podziemnej na Podhalu, podporządkowanej Służbie Zwycięstwu Polski. Była łączniczką i kurierką przenoszącą podziemną prasę oraz sprzęt do jej powielania i prowadziła nasłuch informacji nadawanych przez BBC, które tłumaczyła na polski. Priorytetowym zadaniem był jednak przerzut przez granicę polskich żołnierzy – głównie lotników, którzy przez Węgry i Rumunię przedostali się do odtwarzanego we Francji polskiego wojska. Takim przewodnikiem była Magda. Miała doskonałą kondycję, znała góry i świetnie jeździła na nartach. Jednocześnie była tylko czternastoletnią dziewczynką „uzbrojoną” w linę i narty, która, prowadząc nieobeznanych z górami ludzi, miała przeciwko sobie żołnierzy jednej z najlepszych jednostek górskich na świecie – Strzelców Alpejskich. W połowie 1942 roku została agentką do zadań specjalnych w Referacie „993/W” Wydziału Bezpieczeństwa i Kontrwywiadu Armii Krajowej, zwanym „Firmą”. Przeszła szkolenie wojskowe, przy okazji którego ujawnił się jej nieprzeciętny talent strzelecki. „Firma” zajmowała się wyszukiwaniem kolaborantów i szmalcowników oraz wykonywaniem na nich wyroków wydanych przez podziemne sądy. Równoległe z pracą konspiracyjną w „Firmie” Magda współpracowała z „Żegotą”, pomagając ukrywającym się Żydom oraz opiekując się żydowskimi dziećmi, które po miesiącach ukrywania w ciemnych miejscach trzeba było „wystawiać na słońce”. Magda przewoziła dzieci do kolejnych kryjówek, karmiła je i uczyła, jak mają się zachować, żeby szmalcownicy Niemcy nie rozpoznali ich żydowskiego pochodzenia. Uczyła różańca, znaku krzyża i podstawowych modlitw. 16 stycznia 1943 Magda została aresztowana w jednej z większych ulicznych łapanek. Trafiła na Pawiak. Uciekła z transportu do obozu koncentracyjnego. Podczas Powstania Warszawskiego została łączniczką płk. Iranka-Osmeckiego w Komendzie Głównej. 6 sierpnia, przeniesiona na własną prośbę, została strzelcem w 3. plutonie 8. kompanii batalionu „Kiliński”. W tym oddziale walczyła na pierwszej linii do końca powstania. Przedstawiona do odznaczenia Virtuti Militari, którego nie zdążyła otrzymać z powodu kapitulacji powstania. Z jej ręki zginęło dwóch „gołębiarzy” – jak powstańcy nazywali niemieckich snajperów. Magda wyspecjalizowała się w odrzucaniu niemieckich granatów ręcznych. Po powstaniu przebywała kolejno w sześciu obozach jenieckich – Lamsdorf, Mulberg, Altenburg, Molsdorf, Burg, Blankenheim. 13 kwietnia 1945 roku do Blankenheim wkroczyli Amerykanie z 3 Armii gen. Pattona. Po uwolnieniu z obozu w Blankenheim, zanim trafiła do 2. Korpusu we Włoszech, Magda zdążyła jeszcze pełnić funkcję tłumaczki gen. Pattona. Przebywała w Anglii i stamtąd wyemigrowała do Kanady. W 1974 roku wróciła do Polski i za namową koleżanki z czasów okupacji postanowiła, że będzie pomagać dzieciom autystycznym. Została uhonorowana tytułem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata (2008) oraz nagrodą im. Ireny Sendlerowej (2011). (17)

15. KOBIETY W ARMII KRAJOWEJ

2. Ludwika , ps. „Luiza” (ur. 4 lutego 1905), ppor. Wojska Polskiego. Żona Józefa, emigranta, górnika zamieszkałego w Miluzie we Francji. Działaczka polonijna na terenie Alzacji, opiekunka harcerstwa polskiego w Witelshheim koło Miluzy. Od roku 1941 uczestniczka akcji przetrzucania do Francji i Szwajcarii uciekinierów francuskich z obozów niemieckich. W kwietniu 1942 została zaprzysiężona przez Tadeusza Niedbalskiego ps. „Seweryn” i wprowadzona do pracy konspiracyjnej w komórce łączności z zagranicą „Zagroda”, Oddziału Łączności Konspiracyjnej Komendy Głównej Armii Krajowej. Kierowniczką przetrzutowej placówki kurierskiej „Regina” w Miluzie, organizatorką przetrzutu poczty Komendy Głównej AK do bazy „Wera” w Szwajcarii. Jako kurierka przebyła trasę Miluza – Katowice – Miluza. Aresztowana 7 marca 1944 w Miluzie na skutek zdrady i dekonspiracji centrali „Zagrody”. Nikogo nie wydała. Zmarła 10 marca 1944 w więzieniu w Miluzie, prawdopodobnie po zażyciu trucizny. (8)
3. Julia Halina z d. Kowalska,), ps. „Henryka” (ur. 1898, zm. 1974). W latach 1916-1918 studiowała na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. W tym czasie związała się z ruchem niepodległościowym, m.in. pełniąc w 1918 roku funkcję komendantki miejscowego Oddziału Żeńskiego Polskiej Organizacji Wojskowej, a następnie pracowała w Komendzie Naczelnej tej organizacji. W tym samym roku powróciła do Warszawy i po wstąpieniu do Ochotniczej Legii Kobiet wzięła udział w walkach o Lwów i Wilno. Wzięła też udział w wojnie 1920 roku. Ranna w walce pod Krzywczycami na przedmieściu Lwowa, została awansowana do stopnia porucznika OLK. W 1921 roku przeszła doszkolenie w Podchorążówce Rezerwy Piechoty w Warszawie, a w 1922 roku zweryfikowano jej stopień wojskowy. Działała w Organizacji Przysposobienia Wojskowego Kobiet. Pełniła odpowiedzialne funkcje w SZP-ZWZ-AK, m.in. jako kierowniczka Wydziału Łączności Konspiracyjnej V-K KG (1944-1945). Po powstaniu wyszła z Warszawy wraz z ludnością cywilną. (8)
4. Alicja (ur. 13 maja 1918 w Lublinie, zm. 26 września 1996 w Londynie) – polska poetka i pisarka, socjolog i filozof. W 1936 roku rozpoczęła studia filozoficzne na Uniwersytecie Warszawskim, które ukończyła już w czasie II wojny światowej (1941) w ramach tajnych studiów. Była żołnierzem Armii Krajowej, służyła w Oddziale II (Informacyjno-Wywiadowczym) Komendy Głównej – Referat 997 (kryptonimy „Atlantic”, „Foto”) – Wywiady Obce. W jej mieszkaniu ukryto archiwum AK. Była łączniczką na trasie Warszawa – Częstochowa – Kraków, walczyła w Powstaniu Warszawskim, wyszła z Warszawy z ludnością cywilną. Jej mężem był kurier AK Jan Gralewski, który zginął w katastrofie gibraltarskiej. Po II wojnie światowej zaangażowana w działalność konspiracyjną, zagrożona aresztowaniem w 1948 wyjechała do Stanów Zjednoczonych, planując powrót do Polski po maksymalnie dwóch latach, ostatecznie pozostała jednak na emigracji. Wykładała na wielu uczelniach amerykańskich, m.in. na istniejących wówczas na amerykańskim południu uczelniach wyłącznie dla czarnoskórych – w Atlancie i w Talladega College w Alabamie. Jest m.in. autorką książki *Kobiety z firmy poświęconej pięciu kobietom z AK pracującym w wywiadzie i kontrwywiadzie* (1995). (7)

15. KOBIEТЫ W ARMII KRAJOWEJ

6. Halina , ps. „Krystyna” (ur. 21 marca 1899, zm. 8 lutego 1961), córka pierwszego ministra spraw zagranicznych II RP Leona Wasilewskiego i Wandy z Zieleniewskich, starsza siostra Wandy Wasilewskiej, działaczki komunistycznej. W latach I wojny światowej uczestniczyła w służbie sanitarnej I Brygady Legionów, a w 1918 była kurierką KN 2 POW w Krakowie. W przebraniu mężczyzny uczestniczyła w obronie Lwowa jako telefonistka 6. kompanii 5. Pułku Piechoty Legionów, a następnie brała udział w dalszych walkach z Ukraińcami jako dowódca patrolu telefonicznego 6. Pułku Artylerii Polowej. Była jedną z organizatorek ruchu PWK. W latach 1928-1934 pełniła funkcję komendantki Okręgu Lwowskiego PWK i równocześnie kierowniczkę kobiecego referatu WFiPW w Okręgowym Urzędzie WFiPW DOK VI Lwów. Od 1939 była komendantką Centrum Wyszkozenia Instruktoerek PWK w Warszawie. We wrześniu 1939 objęła komendę Kobiecego Batalionu Pomocniczej Służby Wojskowej przy Dowództwie Lwowskiej Brygady Obrony Narodowej. Brała czynny udział w obronie Lwowa aż do jego kapitulacji. W październiku 1939 została zaprzysiężona w Okręgu Lwowskim SZP. Od 1941 pełniła funkcję referentki wyszkolenia w Szefostwie WSK KG ZWZ w Warszawie. Aresztowana w 1943 i więziona na Pawiaku. 3 kwietnia 1944 wywieziona do obozu koncentracyjnego w Ravensbrück. Po wyzwoleniu obozu została (w stopniu majora) komendantką, 2. Batalionu Pomocniczej Służby Wojskowej Kobiet przy 1. Dywizji Pancerniej gen. Maczka w Meppen. Zmarła w Londynie. Odznaczona Krzyżem Niepodległości, dwukrotnie Krzyżem Walecznych oraz Medalem za Wojnę. (10)
7. Wanda , ps. „Lena”, „Kazik” (ur. 13 kwietnia 1896 w Warszawie, zm. 10 listopada 1958 w Londynie). W latach 1914-1916, w męskim przebraniu, pod nazwiskiem Kazimierz Żuchowicz, pełniła służbę w I Brygadzie Legionów Polskich. W czasie wojny z bolszewikami była zastępcą dowódcy drugiej ochotniczej Legii Kobiecej przy Dowództwie frontu Litewsko-Białoruskiego. 22 maja 1920 roku Naczelnny Wódz przyznał jej „prawo poborów i funkcji podporucznika piechoty i korzystania z odznak oficerskich na czapce bez prawa używania innych odznak oficerskich”. Później pełniła funkcję komendanta ochotniczego batalionu kobiecego w Wilnie. W okresie międzywojennym była instruktorką i organizatorką obozów Przynsposobienia Wojskowego Kobiet oraz urzędniczką wojskową zatrudnioną w Generalnym Inspektoracie Sił Zbrojnych w Warszawie. W czasie kampanii wrześniowej 1939 roku walczyła w obronie Warszawy. W tym samym roku podjęła pracę konspiracyjną w SZP, a następnie w Związku Walki Zbrojnej i AK. W latach 1942-1944 była organizatorką i komendantką Oddziału „Dysk” (Dywersonja i Sabotaż Kobiet). W czasie powstania wraz ze swoim oddziałem walczyła w ramach Zgrupowania AK „Radosław” na Woli, Starówce i w Śródmieściu. Po upadku powstania trafiła jako jeńiec do obozów Lamsdorf, Muhlberg i Oflag IX C w Molsdorfie. W tym ostatnim była polską komendantką. Po oswobodzeniu z niewoli przez armię amerykańską wstąpiła do 1. Korpusu Polskiego. (5)
10. Grażyna Władysława z d. Sokołowska, ps. „Danuta” (ur. 12 kwietnia 1902, zm. 30 listopada 1995). Brała udział w obronie Lwowa jako sanitariuszka, łączniczka i wywiadowca. Wzięła udział w bitwie warszawskiej 1920. Po wybuchu II wojny światowej została komendantką Pogotowia Społecznego w Grodnie, biorąc udział w organizacji obrony miasta. Po zdobyciu Grodna

15. KOBIEТЫ W ARMII KRAJOWEJ

przez Armię Czerwoną została aresztowana i uwięziona w Mińsku. Przeszła drogę śmierci Mińsk – Czerwień. Udało jej się zbiec i przedostać do Warszawy, gdzie podjęła działalność w Związku Walki Zbrojnej, a później w Armii Krajowej. W styczniu 1942 wyjechała na Wschód do pracy w wywiadzie – była szefem wywiadu AK na Wschodzie. W 1944 została aresztowana przez NKWD i oskarżona o szpiegostwo na rzecz Anglii oraz o przynależność do AK. Po wielu latach więzień, łagrów i obozów pracy w 1956 została zwolniona. Była przewodniczącą Komisji Historii Kobiet w Walce o Niepodległość. W 1980 wstąpiła do NSZZ „Solidarność”. (8)

12. Maria , ps. „Wawerska”, „Maria” (ur. 1900, zm. 1985). W latach 1939-1944 działała w konspiracji, była dowódcą Grupy Kobiecej „Wawer”, sekretarką KG organizacji „Wawer” i współpracowniczką dowódcy tej organizacji Aleksandra Kamińskiego ps. „Dąbrowski”. Należała do Oddziału VI BiP (Biuro Informacji i Propagandy) Komendy Głównej AK, w Powstaniu Warszawskim w Referacie Prasowym Biura Informacji i Propagandy. Była również nauczycielką tajnego nauczania i jeńcem obozu w Lamsdorf nr 106275. Odznaczona Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Warszawskim Krzyżem Powstańczym, Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami, Medalem Komisji Edukacji Narodowej, Złotą Odznaką Honorową „Za zasługi dla Warszawy”. (10)

13. Halina , z d. Duma de Vajda Hunyadi, ps. „Dorota” „Maja”, „Zakos” (ur. 20 sierpnia 1911 w Warszawie, zm. 26 listopada 2007 w Londynie) – łączniczka i sanitariuszka Armii Krajowej, członek Rady Studium Polski Podziemnej, autorka wielu publikacji naukowych dokumentujących Powstanie Warszawskie i działalność Armii Krajowej.

W 1940 zaprzysiężona do ZWZ, współpracowała z Biurem Informacji i Propagandy, pisywała do „Biuletynu Informacyjnego”. W 1943 została przydzielona do zadań specjalnych przy Komendzie Obszaru Warszawskiego (propaganda antykomunistyczna). W czasie Powstania Warszawskiego prowadziła nasłuchy radiowe w trzech językach dla KG AK. Była łączniczką i sanitariuszką. Została ranna. Po wojnie początkowo ukrywała się w miejscowości Świder pod Warszawą, a w listopadzie 1946 zbiegła do Wielkiej Brytanii. Do Polski powróciła na krótko w 1947 wraz ze zleconą jej misją kurierską. Pozostała na emigracji. Przez cały czas działała aktywnie w organizacjach emigracyjnych. Zainicjowała utworzenie Funduszu Inwalidów AK im. gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego, którym kierowała w latach 1949-1995. Była wice-

Informacyjny biuletyn z nasłuchów radiowych wydawany w Warszawie w dniach Powstania Warszawskiego przez „Polska Podziemna” – AK (25 sierpień 1944)

15. KOBIECY W ARMII KRAJOWEJ

przewodniczącą Zarządu Głównego Koła AK w Londynie oraz redaktorką jego „Biuletynu Informacyjnego”. Dokumentowała Powstanie Warszawskie, akcje AK i Szarych Szeregów. (9)

18. Janina Irena , ps. „Jadwiga”, „Berg”, „Bronka”, „Haka”, „HK”, „Henryk Kościeszka”, „Ość”, „Rybczyńska” (ur. 3 maja 1903 w Niżnym Nowogrodzie, zm. 25 października 1948 pod Madrasem). Od 27 września 1939 działała w konspiracji i już wówczas należała do pierwszej kilkunastoosobowej grupy współzałożycieli Służby Zwycięstwu Polski. Organizowała zawiązki służby kancelaryjnej i łączności, a od połowy października kierowała całością łączności konspiracyjnej w Dowództwie Głównym SZP. Występowała wówczas pod ps. „Bronka”. Od stycznia 1940, po utworzeniu Związku Walki Zbrojnej, przez kilka miesięcy zastępczyni mjr. Leona Chendyńskiego. Pod ps. „Rybczyńska” uczestniczyła, jako przedstawiciel gen. Stefana Roweckiego, w konferencji belgradzkiej (29 maja – 2 czerwca 1940). Objęła krótko przed wyjazdem do Belgradu funkcję szefa Oddziału V-K KG ZWZ-AK i pełniła ją aż do zakończenia Powstania Warszawskiego. Dział łączności konspiracyjnej, którym kierowała, podlegał płk. Józefowi Kazimierzowi Plucie-Czachowskiemu. W latach 1941-1943 używała ps. „Jadwiga Berg”, a następnie „Haka”, „HK”, „Henryk Kościeszka”. Była uczestniczką Powstania Warszawskiego. Mianowana majorem rozkazem L.876/BP z 23 września 1944. Przebywała w niewoli niemieckiej po kapitulacji oddziałów powstańczych. W Oflagu Molsdorf pełniła funkcję zastępczyni komendantki mjr Wandy Gertz. Po zakończeniu wojny pozostała na emigracji w Londynie. Od grudnia 1945 była członkinią Komitetu Organizacyjnego Koła AK, a po jego utworzeniu w marcu 1947 członkinią RN Koła AK. Była również w 1947 współzałożycielką Studium Polski Podziemnej w Londynie. (10)
20. Ekspozytura Wywiadowcza WSK – zespołem dowodziła Maria Marszałkowska „Wanda”. Ekspozytura była ewenementem wśród istniejących w okupowanej Wielkopolsce siatek wywiadowczych. Pracę wywiadowczą rozpoczęto od rozpoznania terenu. Chodziło o zlokalizowanie obiektów wojskowych (w tym koszar i magazynów), urzędów i posterunków policyjnych, instytucji partyjnych i urzędów administracji okupacyjnej, więzień i obozów oraz zakładów przemysłowych, zwłaszcza zbrojeniowych. Identyfikowano stacjonujące i przemieszczające się jednostki wojskowe oraz usytuowanie ważnych obiektów infrastruktury (elektrownie, gazownie, dworce kolejowe). Pozyskano oryginalne plany sytuacyjne niektórych obiektów wojskowych, zakładów zbrojeniowych i połączeń kolejowych. Dzięki kontaktom z kolejarzami obserwowano ruch transportów wojskowych. Przed niemieckim atakiem na ZSRS rozpoznano m.in. koncentrację Wehrmachtu na obszarze całego XXI Okręgu Wojskowego i V Okręgu Powietrznego. Możliwość wglądu do korespondencji żołnierzy Wehrmachtu walczących na froncie wschodnim dostarczała interesujących informacji o zaangażowanych tam jednostkach, prowadzonych operacjach oraz panujących nastrojach. Zdobywano także oryginały różnego rodzaju dokumentów, przepustek, kartek żywnościowych, odciski pieczęci urzędowych, wzory podpisów. Najważniejszym zakładem przemysłowym penetrowanym przez Ekspozyturę Wywiadowczą WSK były przedwojenne Zakłady Hipolita Cegielskiego w Poznaniu. Ważnym osiągnięciem konspiratorek z Rawicza i Leszna było uzyskanie informacji na temat produkcji nowego typu czołgów, a także sporządze-

15. KOBIETY W ARMII KRAJOWEJ

nie spisu urzędników (wraz z ich numerami telefonów) placówki policji bezpieczeństwa w Lesznie. W kwietniu Gestapo ujęło członków Ekspozytury Wywiadowczej WSK, w sumie 24 osoby. Sąd doraźny policji bezpieczeństwa w Poznaniu skazał Marię Marszałkowską na karę śmierci. Wyroku jednak nie wykonano, gdyż Maria jednocześnie była objęta sprawą o działalność wywiadowczą, a tego rodzaju przestępstwa (Landesverrat, czyli zdrada kraju) nie podlegały sądom policyjnym, lecz wojennym. W połowie listopada 1943 aresztowane kobiety osadzono w więzieniu w Lipsku. 19 kwietnia 1945 do Lipska wkroczyli Amerykanie. Członkinie Ekspozytury ocalały i wróciły do Polski. (12)

16. KOMENDA GŁÓWNA ARMII KRAJOWEJ

W momencie maksymalnej zdolności bojowej (lato 1944) siły Armii Krajowej liczyły ok. 390 tys. żołnierzy, w tym 10,8 tys. oficerów. Kadre oficerską sprzed wojny uzupełniano absolwentami tajnych kursów oraz przerzucanymi do kraju cichociemnymi. Organem dowodzenia Armii Krajowej była Komenda Główna, która składała się z siedmiu oddziałów: Organizacyjnego, Informacyjno-Wywiadowczego, Operacyjno-Szkoleniowego, Kwatermistrzostwa, Łączności, Biura Informacji i Propagandy oraz Biura Finansowego, miała też własnych duszpasterzy. Jako odrębną jednostkę utworzono w styczniu 1943 Kedyw, przeprowadzający akcje dywersyjne i specjalne.

Poziomo

1. Oddział IV (Zaopatrzeniowy) – część Komendy Głównej AK. Koordynował prace służb uzbrojenia, intendentury, sanitarnej, geograficznej i weterynaryjnej, kierował produkcją konspiracyjną, podlegała mu również Wojskowa Służba Ochrony Powstania (WOSP). Szefowie płk A. Świtalski – do października 1944, następnie płk Z. Miłkowski. (17)
3. II zastępca Szefa Sztabu, – nadzorował Oddział IV Kwatermistrzowski i Szefostwa Służb, WSOP, Wydział (Oddział) Produkcji Konspiracyjnej. Nie podlegały mu (poza sprawami zaopatrzenia) Służby: Saperów, Łączności, Komunikacji, Sprawiedliwości i Duszpasterstwa. Stanowisko zajmował płk Zygmunt Miłkowski ps. „Denhoff”. (12)
5. Wojskowa Służba Powstania – powstała na mocy rozkazu gen. Stefana Roweckiego „Grota” z 15 lipca 1941 (według innej wersji 29 września 1941) jako specjalna struktura wojskowa, „II rzutu” przeznaczona w trakcie akcji powstańczej do służby ochronno-wartowniczej i garnizonowej. Początkowo podlegała Oddziałowi I (Organizacyjnemu) Komendy Głównej Armii Krajowej, zaś od 1943 Oddziałowi IV Kwatermistrzowskiemu Komendy Głównej AK. W trakcie Powstania Warszawskiego część oddziałów WSOP pełniła funkcje oddziałów liniowych, uczestnicząc w walkach. (7)
9. Oddział VI Biuro Informacji i Propagandy (skrót) – część Komendy Głównej AK. Do zadań Oddziału należało informowanie polskiego społeczeństwa o działaniach polskiego rządu w Londynie, dokumentowanie działań okupanta niemieckiego, walka psychologiczna z propagandą niemiecką, podbudowywanie solidarności w walce o niepodległość narodu polskiego, zbieranie informacji, raportów, rozkazów. ... wydawało pisma: „Biuletyn Informacyjny”, „Werble wolności”, „Wiadomości Polskie” i „Insurekcja”, zaś niektóre referaty prowadziły szkolenia: Dział A (Informacyjno-filmowy) prowadził tajne szkolenia fotoreportażu, reżyserii, obsługi megafonów. Szefem oddziału do jesieni 1940 był mjr Tadeusz Kruk-Strzelecki, następnie płk Jan Rzepecki (ps. „Wolski”, „Prezes”). Do końca 1940 zastępcą był Hipolit Niepokulczycki. Od października 1944 do stycznia 1945 kpt. Kazimierz Moczarski. (3)

16. KOMENDA GŁÓWNA ARMII KRAJOWEJ

12. Oddział II -Wywiadowczy – część Komendy Głównej AK. Zajmował się sprawami bezpieczeństwa, wywiadu ofensywnego, kontrwywiadu, legalizacji i łączności. Szefowie ppłk Waclaw Berka od października 1939 do wiosny 1942, ppłk E. Drobik – do grudnia 1943, płk K. Iranek-Osmecki – do października 1944, następnie ppłk B. Zieliński. (12)
13. Oddział III -Szkoleniowy – część Komendy Głównej AK. Planował i przygotowywał działania związane z przyszłym powstaniem powszechnym (ogólnonarodowym) oraz koordynował pracę inspektorów poszczególnych rodzajów broni. Szefowie płk Janusz Albrecht (w fazie SZP), płk dypl. (gen. bryg.) Stanisław Tatar – do maja 1944, płk J. Szostak – od stycznia 1944 do października 1944, następnie mjr J. Kamieński. (10)
14. I zastępca Szefa Sztabu i Szef – nadzorował Oddział III Operacyjny. Pierwszym szefem operacji w latach 1941-1944 był płk Stanisław Tatar, po nim krótko płk Janusz Bokszczanin, a po nim gen. Leopold Okulicki. Przed samym Powstaniem Warszawskim stanowisko objął płk Józef Szostak.. (8)
16. Główny Armii Krajowej – dowódca Armii Krajowej. Podlegały mu bezpośrednio Kierownictwo Walki Podziemnej (wcześniej Kierownictwo Walki Cywilnej), Biuro Finansów i Kontroli, Komisja Rewizyjna oraz Biuro Informacji i Propagandy. Stanowisko zajmowali kolejno gen. broni Michał Tadeusz Tokarzewski-Karaszewicz ps. „Torwid”, gen. broni Kazimierz Sosnkowski ps. „Godziemba”, gen. dyw. Stefan Paweł Rowecki ps. „Grot”, gen. dyw. Tadeusz Marian Komorowski ps. „Bór”, gen. bryg. Leopold Okulicki ps. „Niedźwiadek”. (9)
17. Oddział V Dowodzenia i – część Komendy Głównej AK. Zajmował się sprawami łączności operacyjno-technicznej, w tym także produkcją sprzętu, planowaniem i odbiorem zrzutów, opieką nad żołnierzami wojsk sprzymierzonych i służbą kurierską. Szefowie: p.o. kpt. Leon Cheredyński od 8 listopada 1939 do połowy 1941 roku, następnie płk Kazimierz Pluta-Czachowski. (9)
18. Oddział VII Biuro i Kontroli – część Komendy Głównej AK. Zajmował się prowadzeniem oraz kontrolą gospodarki finansowej i zaopatrzenia finansowego, a także organizowaniem lokali konspiracyjnych. Szefowie płk S. de Thun – do sierpnia 1944 (poległ w powstaniu), następnie mjr E. Lubowiecki. (8)
19. Kierownictwo Walki (KWK) – organ kierujący akcją bieżącą Armii Krajowej, utworzony wewnątrz Komendy Głównej AK jesienią 1942 roku na mocy decyzji dowódcy AK gen. S. Roweckiego „Grot”. W skład KWK wchodził dowódca AK, szef sztabu Komendy Głównej AK oraz szefowie poszczególnych pionów Kedywu, Biura Informacji i Propagandy, Wydziału Kontrwywiadu w II oddziale Sztabu oraz szef Kierownictwa Walki Cywilnej. (14)

Pionowo

2. Komendy Głównej Armii Krajowej – główny organ dowodzenia Armii Krajowej (ściśle kierownictwo Komendy Głównej). Na czele stał Szef Sztabu podlegający bezpośrednio dowódcy oraz Zastępca Szefa Sztabu. (5)

16. KOMENDA GŁÓWNA ARMII KRAJOWEJ

3. Walki Podziemnej (KWP) – ośrodek dyspozycyjny Komendy Głównej Armii Krajowej, utworzony 15 lipca 1943 z połączenia Kierownictwa Walki Konspiracyjnej i Kierownictwa Walki Cywilnej. Kierował całokształtem walki bieżącej i cywilnej, m.in. organizował zamachy na wyższych funkcjonariuszy niemieckich, akcje odbijania więźniów z transportów, więzień, szpitali. Na czele KWP stał dowódca Armii Krajowej, zastępcą był szef Sztabu Komendy Głównej AK, Delegata Rządu na Kraj reprezentował kierownik Kierownictwa Walki Cywilnej. (12)
4. Kryptonim działu Łączności Zagranicznej Oddziału V (dowodzenia i łączności) Komendy Głównej Armii Krajowej. Działem kierowała, od chwili powstania komórki, Emilia Malessa (ps. „Marcysia”, „Mila”, „Maniuta”, „Miłosza”). Jej zastępczyniami były m.in. Elżbieta Zawacka i Helena Rudzińska. Działalność obejmowała trasy kurierskie wiodące przez Słowację do Budapesztu (trasa „Południe”), przez Gdynię do Skandynawii („Północ”) i przez III Rzeszę do okupowanej Francji i dalej („Zachód”). W centrali w Warszawie pracowało 49 osób, a w terenie 279. W okresie od września 1941 do lutego 1944 roku przesłano (według niepełnych danych) 144 przesyłek pocztowych za granicę, odebrano 66, wyekspediowano 82 emisariuszy i kurierów. Dział pracował sprawnie, ale dwukrotnie (w roku 1940 NKWD i wiosną 1944 Gestapo) miały miejsce wpadki, które przyniosły znaczne straty osobowe i konieczność szybkich zmian strukturalnych. Komórka uległa likwidacji w styczniu 1945 roku. (7)
6. Zastępca Szefa Sztabu do Spraw – podlegał mu Oddział I Organizacyjny. Stanowisko zajmował płk Antoni Sanojca. (15)
7. Szefostwo Biur – część Komendy Głównej AK. Była to zorganizowana przez wojsko administracja ukierunkowana na planowanie powstania powszechnego. Jego zadaniem było kierowanie funkcjonowaniem Biur Wojskowych – Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości, Rolnictwa i Wyżywienia (Apropowizacji), Zdrowia, Skarbu, Przemysłu, Komunikacji, Przemysłu Wojennego, Służby Technicznej. Szef – ppłk Ludwik Muzyczka ps. „Benedykt”. (10)
8. Kierownictwo Dywersji KG AK (skrót) – część Komendy Głównej AK utworzona w styczniu 1943. Zajmowało się przygotowaniem i przeprowadzaniem akcji bojowo-dywersyjnych i specjalnych. Szefowie płk A. E. Fieldorf – do marca 1944, następnie ppłk J. Mazurkiewicz. (5)
10. Oddział I – część Komendy Głównej AK. Zajmował się planowaniem działań bieżących, sprawami personalnymi, utrzymaniem łączności konspiracyjnej z obozami jenieckimi i skupiskami Polaków na terenie Rzeszy, wywiezionych na roboty przymusowe. Oddziałowi podlegały m.in. Centralne Biuro Legalizacyjne, Wojskowa Służba Kobiet oraz Szefostwo Służby Sprawiedliwości i Duszpasterstwo. Szefowie płk A. Sanojca – do lipca 1944, następnie ppłk F. Kamiński. Szefostwem Służby Sprawiedliwości kierował płk audytor K. Zieliński. Duszpasterstwo prowadzili księża płk T. Jachimowski – do sierpnia 1944, płk S. Kowalczyk – do października 1944, płk M. Paszkiewicz – do listopada 1944, następnie, do chwili rozwiązania AK, płk J. Sienkiewicz. (13)
11. Sztabu – zastępca Komendanta Armii Krajowej. Drugie pod względem ważności stanowisko w Armii Krajowej. Stanowisko zajmował gen. bryg. Tadeusz Pełczyński, ps. „Grzegorz”, „Robak”, „Wolf”. (4)

16. KOMENDA GŁÓWNA ARMII KRAJOWEJ

15. Kierownictwo Walki (KWC) – ośrodek dyspozycyjny walki cywilnej, utworzony w marcu 1941 przy Delegaturze Rządu RP na Kraj pod kierownictwem Stefana Korbońskiego, wspólnego pełnomocnika Delegata Rządu i Komendanta Głównego Armii Krajowej. Kierownictwo działało przy pomocy sztabu podzielonego na wydziały – sądowy, sabotażowo-dywersyjny, informacji radiowej, uzbrojenia, chemiczny, delegalizacyjny i rejestracji zbrodni niemieckich. W połowie 1943 KWC połączono z Kierownictwem Walki Konspiracyjnej, tworząc Kierownictwo Walki Podziemnej. (8)

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

W Polsce książki o Armii Krajowej zaczęły ukazywać się po przełomie politycznym, jaki nastąpił w drugiej połowie 1956 roku, przykładami są pozycje: Adam Borkiewicz *Powstanie Warszawskie 1944* (pierwsze wydanie w 1957 roku, drugie wydanie ukazało się w roku 1964) oraz Stanisław Kopf *Dni Powstania – Kronika Fotograficzna Powstańczej Warszawy* (pierwsze wydanie w 1957 roku, drugie wydanie 1984). W latach 90. ubiegłego stulecia wydano bardzo wiele książek o tej tematyce i cały czas pojawiają się nowe opracowania. W sumie Armii Krajowej poświęcono już taką ilość książek, że wszystko, co ukazywało się w ostatnich latach i co ukaże się w przyszłości, ma raczej zadatki na powielenie znanych nam już schematów. Ważne jest jednak kultywowanie pamięci o największej polskiej organizacji niepodległościowej okresu II wojny światowej i rozszerzanie wiedzy naszego społeczeństwa. Armia Krajowa zajmuje poczesne miejsce w naszej narodowej historii i z pewnością zasługuje na cyklicznie wznawiane publikacje.

Poziomo

1. Piotr , ps. „Wyrwa” (ur. 27 listopada 1926, zm. 31 grudnia 1988), Kedyw KG AK – kompania „Pegaz”, od lata 1944 – batalion „Parasol” – pluton „Moto”, wybrany przez środowisko swoich kolegów do opracowania historii oddziału „Parasol”. Książka *Parasol Dzieje oddziału do zadań specjalnych Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej* jest obszerną monografią harcerskiego batalionu „Parasol”, wywodzącego się z utworzonego latem 1943, pod dowództwem cichociemnego kpt. Adama Borysa ps. „Pług”, oddziału dywersyjnego „Agat”, a później „Pegaz”. Oddział przejął zadania Organizacji Specjalnych Akcji Bojowych, czyli przede wszystkim wykonywanie wyroków śmierci wydanych przez Polskie Państwo Podziemne. W maju 1944 przyjęto nazwę „Parasol”. Żołnierze oddziału przeprowadzili m.in. zamachy na Franza Bürckla – Komendanta Pawiaka i na Franza Kutscherę – Dowódcę SS i Policji Dystryktu Warszawskiego GG. Podczas Powstania Warszawskiego batalion „Parasol” wszedł obok batalionu „Zośka” w skład brygady dywersyjnej „Broda 53”, będącej częścią Zgrupowania Kedywu KG AK „Radosław”. Batalion walczył na Woli, Starym Mieście i Czerniakowie, ponosząc ciężkie straty. Za walki w Powstaniu Warszawskim Wódz Naczelny odznaczył batalion Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari.: (11)
3. Cezary (ur. 15 lutego 1928 w Grodźcu, obecnie dzielnicy Będzina w Zagłębiu Dąbrowskim, zm. 9 maja 2013 w Warszawie) – polski pisarz i publicysta, historyk, Harcerz Rzeczypospolitej; autor książek i szkiców poświęconych mało znanym wydarzeniom z dziejów Polskiego Państwa Podziemnego w czasie II wojny światowej. Od początku 1944 roku – po zaprzysiężeniu do AK – pomagał ojcu i wujowi w redagowaniu biuletynu zawierającego informacje z nasłuchu radiowego oraz kolportował miejscową podziemną gazetkę. Jest autorem 17 książek. Jego twórczość łączy wnikliwość historyczną z talentem narracyjnym (*Pozdrowcie Góry Świętokrzyskie, Zagłada IV odcinka, Odłamki granatu, Gdy las był domem*). Najpopularniejsze książki historyczne to: *Pozdrowcie Góry Świętokrzyskie, Wachlarz* i autobiografia *Bez pokory*. W sumie książki Chlebowskiego przekroczyły nakład 1 miliona egzemplarzy. (10)

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

6. Dariusz Faszczka – „Luboń”, „Wiktor”, pułkownik Kazimierz (1895-1970). Należał do pokolenia, które ofiarnym, żołnierskim czynem torowało drogę do Polski Niepodległej. Był żołnierzem I Brygady Legionów, uczestnikiem walk o Lwów i wojny 1920 roku. W II RP kontynuował służbę wojskową; doszedł w niej do stopnia podpułkownika i stanowiska dowódcy 5. Pułku Piechoty Legionów, którym dowodził podczas kampanii wrześniowej. Należał do tej grupy oficerów, której los powierzył kierowanie siłami zbrojnymi Polskiego Państwa Podziemnego w okupowanym kraju. Członek Komendy Głównej ZWZ-AK, komendant, pod pseudonimem „Luboń” Wołyńskiego Okręgu Armii Krajowej od 1942 roku. Jego postać kojarzy się przede wszystkim z 27. Wołyńską Dywizją Piechoty AK, której był organizatorem i pierwszym dowódcą od 28 stycznia do 10 lutego 1944 roku. Uczestnik podziemia poakowskiego, współtwórca organizacji wojskowo-politycznej Niepodległość – kryptonim „NIE”, przez kilka lat więziony. Wybitny oficer i dowódca, jeden z tych, którzy swą wierną służbą „dobrze zasłużyli się Ojczyźnie”. (8)
7. Cezary Chlebowski – „.....” major Jan Piwnik 1912-1944. Jest to reportaż historyczny na temat działalności zgrupowań partyzanckich podczas okupacji na terenach Kielecczyny. Ale nie tylko, jest to także, a może przede wszystkim, historia mjr. Jana Piwnika, znanego też pod pseudonimem „Donat”. Fragment książki: „Szli i krzyczeli ochryplymi głosami – Paliaki! Zdajties! My s wami! A za nimi podążały w o wiele większym porządku – ale i bezpieczniejszej odległości – głębokie tyraliery żandarmów, policji, esesmanów z nerwowo poszczekującymi psami. Nasyp ciągle milczał. Ci, którzy za nim leżeli, wiedzieli, o jaką stawkę idzie gra, a poza tym pamiętali ostatnią pogrózkę „...” – Tego, który strzeli przed „Nurtem”, powieszę za jaja na sośnie. Więc nasyp w trosce o takie klejnoty milczał. A ci, co krzyczeli – Paliaki, zdajties! – byli już bardzo blisko, o rzut kamieniem. I naraz „Nurt” pochylił się nad celownikiem i pociągnął długą jak zdrowaśka serię. Wyzwoliła ona łomot ciągły drugiego ckm-u, 8 lkm-ów, 11 rkm-ów, 53 pm-ów różnych typów i ponad 200 karabinów. Trzy minuty i siedemnaście sekund! A potem zapadła cisza, chłopaki za wałem się poderwali i truchtem pobiegli za „Nurtem”, niknąc w lesie...”. (6)
10. Tomasz Strzembosz – *Akcje zbrojne* Warszawy 1939-1944. Tomasz Strzembosz od wielu lat zajmował się problematyką organizacji zbrojnego oporu podczas II wojny światowej, a zwłaszcza działaniami zbrojnymi w Warszawie. Kolejne wydanie książki zostało znacznie rozszerzone i poprawione. Pierwsze wydanie spotkało się z szerokim oddźwiękiem społecznym, szczególnie w środowisku kombatanckim. Książka jest oparta na bardzo wielu źródłach i publikacjach dotyczących II wojny światowej. W samych opisach akcji zbrojnych wykorzystał autor liczne źródła, niejednokrotnie dochodzące do kilkunastu, które się wzajemnie uzupełniają i korygują. Zadaniem książki jest próba zarysowania przebiegu walki zbrojnej, toczonej w okupowanej Warszawie przez antyniemieckie Podziemie Nie znajdzie w niej odbicia cały wysiłek zbrojny warszawskiej konspiracji, wysiłek wyrażający się również w jawnej walce powstańczej – najpierw w oporze likwidowanego przez Niemców getta, później w potężnym zrywem całej Warszawy. Wszak i te otwarte, jawne wystąpienia przygotowane zostały w konspiracji. Do nich przede wszystkim szkolił się i sposobił żołnierz Polski Podziemnej, one miały ostatecznie zdecydować o losach

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

miasta. Pamiętając o ogromnej, dominującej roli walk powstańczych, zwróćmy uwagę na równie istotne znaczenie w dziejach okupowanej Warszawy tych niepozornych, trwających minuty, a nawet sekundy starć zbrojnych, które wybuchły w stolicy już od roku 1940. (10)

12. Jan – *Tajne państwo* – książka dotyczy przeżyć wojennych autora, została napisana między marcem a sierpniem roku 1944. Po raz pierwszy była wydana jeszcze podczas II wojny światowej, w drugiej połowie roku 1944 w Stanach Zjednoczonych, w nakładzie 360 tys. egzemplarzy. W Polsce opublikowana dopiero w 1999 roku i ponownie, w nowym tłumaczeniu, w 2014. Wydanie szwedzkie pojawiło się w roku 1945, norweskie w 1946, francuskie – 1948. W 1944 jej fragmenty ukazały się w magazynach: „Harper's Baazar”, „Collier's”, „Life”, „American Mercury”, „Jewish Forum”. W październiku ogłoszona przez Book of a Month Club za książkę stycznia 1945 w USA. Opisane są w niej m.in. opracowane przez Armię Krajową nieznanie sztuce wojennej metody dywersji. Jedną z najskuteczniejszych metod było зараżanie nazistów różnymi, mniej lub bardziej paskudnymi, chorobami, np. poprzez wrzucanie Niemcowi za kołnierz wszy zarażonej tyfusem. Podziemie nie cofało się również przed korzystaniem z usług kryminalistów – w 1939 roku doprowadzono do wypuszczenia z więzień wielkiej liczby przestępców, pod warunkiem, że ich ofiarami będą padali wyłącznie Niemcy – obiecano im skrócenie wyroków odpowiednio do ich sukcesów w działaniach wymierzonych przeciwko Niemcom. Polskie podziemie brało na celownik nie tylko okupantów przybyłych z Rzeszy, ale również folksdojców, szczególnie ci z Generalnego Gubernatorstwa pod wieloma względami byli często znacznie gorsi od samych Niemców. Znali bowiem doskonale miejscowe realia i przez to stanowili śmiertelne zagrożenie dla AK. Najczęściej jednak nie można było ich po prostu zlikwidować, ponieważ byłoby to jednoznaczne ze śmiercią dziesiątek niewinnych zakładników. Dlatego członkowie podziemia wpadli na tyleż prosty sposób pozbywania się nadgorliwych folksdojców – metoda ta nazywała się „ochotniczy zaciąg” i polegała na pisaniu w ich imieniu fałszywych listów do władz w Berlinie z prośbą o przyjęcie w szeregi Wehrmachtu. (6)
14. Ryszard Filipowicz – *Kolonia* – *czas wojny*. Zbiorowym bohaterem tej książki jest społeczność osady Kolonia ..., która w lipcu 1944 roku, podczas operacji „Ostra Brama” – walk oddziałów Armii Krajowej z Niemcami o Wilno – z wielkim oddaniem organizowała polowy szpital wojskowy. Autor publikacji, mieszkaniec tej osady, jeden z żołnierzy Okręgu Wileńskiego AK, opisał zaangażowanie i trud jego urzędzenia, zdobywania żywności, leków, wyposażenia, a także ofiarną służbę lekarzy, pielęgniarek i całej lokalnej społeczności. Książka stanowi ważne i poruszające świadectwo bohaterstwa, patriotyzmu i heroicznego poświęcenia mieszkańców Kolonii, wspomagających żołnierski trud oddziałów AK, która na kresowych, wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej podjęła walkę o jej byt niepodległy. (8)
17. *przez piekło* – obszerny i wstrząsający swą tragiczną wymową opis bohaterskiej obrony Starego Miasta w dniach Powstania Warszawskiego autorstwa Stanisława Podlewskiego. Pierwsze wydanie ukazało się w 1949 roku. Książka powstała na podstawie licznych relacji uczestników walk,

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

które autor zaczął zbierać wkrótce po upadku powstania, jeszcze w czasie swego pobytu w obozie jenieckim w Sandbostel koło Bremy. Pierwsze fragmenty książki ukazały się w roku 1946 na łamach tygodnika „Dziś i jutro”. Skreślony jeszcze pod wrażeniem niedawnej zagłady staromiejskiej dzielnicy opis bezprzykładowego bohaterstwa i poświęcenia obrońców powstańczych barykad łączy się w książce ze wstrząsającymi relacjami na temat tragicznego losu ludności cywilnej oraz zagłady całego wielowiekowego dorobku kulturalnego i historycznego Starówki. Szczególnie przejmujący jest opis okrucieństw popełnianych na wziętych do niewoli powstańcach oraz na ludności cywilnej przez oddziały niemieckie, zmierzające przy pomocy bezlitosnych bombardowań z ziemi i powietrza do złamania oporu obrońców powstańczych barykad. Książka ocala od zapomnienia tysiące nazwisk i pseudonimów bohaterskich żołnierzy, którzy w dniach powstańczego zrywu czynem i ofiarą życia dowiedli swego umiłowania ojczyzny i jej niepodległego bytu. Autor (ur. 18 października 1906 w Częstochowie, zm. w 3 września 1979 w Warszawie) to żołnierz AK i powstaniec warszawski ps. „Skoczek”, jeden z najbardziej znanych kronikarzy Powstania Warszawskiego. Od 1940 żołnierz ZWZ. Aresztowany w lipcu 1943 przebywał na Pawiaku i w więzieniu mokotowskim. Uwolniony w lipcu 1944 dzięki pomocy przyjaciół. W trakcie powstania żołnierz batalionu „Iwo”. Dwukrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych. Po kapitulacji więziony w Oflagu XII Sandbostel oraz oflagu XC w Lubece. (9)

21. Stefan Dąbbski – ; Stefan Dąbbski trafił do oddziału AK w 1942 jako 16-latek. Przydzielono mu zadanie likwidacji Niemców i konfidentów. Po zajęciu Rzeszowszczyzny przez Sowieców Dąbbski kontynuował działalność konspiracyjną – wykonywał wyroki na przedstawicielach nowej władzy, a także brał udział w akcjach przeciwko Ukraińcom. Opisując te wydarzenia, autor pokazuje zarazem, w jaki sposób – będąc nastolatkiem – nauczył się zabijać i jak to się stało, że polubił to zajęcie. Książka jest więc nie tylko opowieścią z życia partyzanta, ale przede wszystkim studium spustoszenia, jakie w człowieku sieje wojna – nawet, jeśli walczy on po „słusznej” stronie, w obronie ojczyzny. Swoje wspomnienia autor spisywał pod koniec życia, zdobywając się na niezwykle szczere i przejmujące wyznanie. (9)
23. Przemysław A. Szudek – *Wspomnienia oficera do zadań* Wspomnienia żołnierza kampanii wrześniowej, a po jej zakończeniu organizatora Harcerskiego Oddziału Wojska Polskiego wykonującego zadania zwiadowcze. W 1941 roku. Autor zagrożony aresztowaniem przeniósł się do Lublina, gdzie pełnił obowiązki oficera łącznikowego ZWZ-AK i zajmował się organizacją przyjmowania zrzutów. Aresztowany w listopadzie 1942 w Lublinie. Po śledztwie w Zamku Lubelskim osadzono go w obozie na Majdanku a następnie w Auschwitz i obozie pracy w Niemczech. Po ucieczce do Francji powrócił do służby w Polskich Siłach Zbrojnych. Po wojnie pozostał w Anglii. Zaciągnął się do armii brytyjskiej i brał udział w zwalczaniu partyzantki komunistycznej na Malajach. Dowodził doborowym oddziałem Gurkhów, z którymi wychodził zwycięsko z licznych bitew i potyczek. (11)

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

24. Jan – *Powstanie warszawskie* (2009). Autor to polski historyk mieszkający od końca lat 40. w Wielkiej Brytanii, który jako nastolatek walczył w Powstaniu Warszawskim, został ranny i dwukrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych. W książce nie ma opisu walk, czy choćby wydarzeń w walczącej Warszawie. Jest to jedynie opis polityczno-społecznych i wojskowych problemów, przemyśleń i pomyłek które poprzedzały 1 sierpnia. Ale choć szukający kompendium wiedzy o powstaniu zawiodą się brakiem obrazu powstania jako takiego, na pewno docenią szerokie ujęcie tematu przyczyn jego wybuchu. Autor odwołuje się do pamiętników, dokumentów, wspomnień, rozmów (niektóre z nich są nawet w całości dołączone do książki) i wydarzeń, których raczej nie znajdziemy w podobnych dziełach, chyba że w przypisie lub jako ciekawostkę. Stara się jak najszerzej pokazać tło, nie ograniczając się tylko do głównych aktorów tego dramatu, ale uwzględniając również statystów (np. niższych rangą oficerów czy zagranicznych komentatorów), nie waha się też ich surowo oceniać, nie wygładzając ich wizerunków czy utrzymywać zakorzeniony w ogólnej świadomości obraz Mężnego Polskiego Oficera AK. Autor w ironiczny i jednocześnie pełen dystansu sposób próbuje przekonać, że w idei powstania nie było nic bohaterskiego, gdyż było wynikiem albo załamania nerwowego dowództwa Armii Krajowej, lub/i jedną wielką pomyłką. Książkę powinni przeczytać zarówno obrońcy, jak i przeciwnicy decyzji o wybuchu Powstania Warszawskiego – ci drudzy umocnią się w swych przekonaniach i dostaną do ręki nowe i niezużyte jeszcze argumenty; ci pierwsi natomiast zobaczą drugą stronę medalu i będą mieli dobry temat do zażartej dyskusji. (12)
26. Stanisław , ps. „Malarz” (ur. 1924 w Warszawie, zm. 10 maja 2004) – autor wspomnień i książek o wydarzeniach wojennych, rysownik. W Powstaniu Warszawskim walczył jako żołnierz Armii Krajowej w 105. plutonie 1. kompanii batalionu „Unia” Grupy Bojowej „Krybar”, w rejonie Śródmieścia. Wchodził w skład załogi Kubusia, która 22 sierpnia dokonała próby zdobycia budynków Uniwersytetu Warszawskiego. Odnaczony Krzyżem Walecznych. Po kapitulacji warszawskiego jeniec w niemieckim stalagu w Fallingbommel, wyzwolony przez armię amerykańską walczył w 1. Dywizji Pancerniej gen. Stanisława Maczka. Potem wyjechał do Paryża, gdzie ukończył Akademię Sztuk Pięknych. W latach 50. wrócił do Polski. Po roku 1957 publikował zdjęcia i wspomnienia z Powstania w tygodniku „Stolica” oraz wydał pierwszy album fotograficzny *Dni Powstania*. W okresie „Solidarności” zorganizował pierwszą dużą wystawę o powstaniu w ruinach starej fabryki Norblin. Stan wojenny przeszkodził tym planom, ale była ona otwarta w 1982 roku. Było to olbrzymie wydarzenie, ponieważ po raz pierwszy powstanie było celebrowane poza cmentarzami. W 1984 roku wydał dwa albumy fotograficzne – *Dni Powstania* i *Dni okupacji*. W 1994, w 50. Rocznicę wybuchu powstania był współorganizatorem Komitetu Prezydenta Lecha Wałęsy oraz organizatorem wystawy fotograficznej o powstaniu w pałacu Krasińskich. Wydał również 500-stronicowy album fotograficzny *63 dni*. W latach 90. wydał dwutomowy album pt. *Armia Krajowa*, był współredaktorem *Encyklopedii Powstania Warszawskiego* i autorem takich książek jak: *Być wolnym: Warszawa-Paryż 1944*, *Ślady* oraz szóstu książek z serii *Warszawskie Termopile*. Ostatnia jego książka – o Służbie Sanitarnej Kobiet AK – została opublikowana pośmiertnie. „Malarz” bardziej niż ktokolwiek

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

inny w Polsce przyczynił się do dokumentacji i popularyzacji dokonań AK i Powstania Warszawskiego w czasach, w których nie można było wspomnieć o tym publicznie. W sumie był autorem 23 książek i albumów fotograficznych o Powstaniu Warszawskim i niemieckiej okupacji Polski. Był również organizatorem wystaw i obchodów rocznic powstania w Warszawie oraz członkiem Rady Honorowej Muzeum Powstania Warszawskiego. (4)

28. Witold Pasek – „.....” Bolesław Kontrym 1898-1953. Opowieść o niezwykłym życiu Bolesława Kontryma. Za młodu rosyjski oficer, bohater Rewolucji Październikowej, kombryg Armii Czerwonej. Po ucieczce do Polski żołnierz straży granicznej i policjant zwalczający „komunę”. W czasie II wojny światowej m.in. uczestnik bitwy o Narwik i walk we Francji, cichociemny, dowódca odcinka „Wachlarza”, współorganizator Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa, postrach konfidentów w okupowanej Warszawie, bohater Powstania Warszawskiego, żołnierz Dywizji gen. Stanisława Maczka, po wojnie uwięziony i po długim śledztwie skazany na karę śmierci. (7)
31. Paweł Maria Lisiewicz – *Z dziejów wywiadu Armii Krajowej.* O Armii Krajowej pisano wiele. Ukazywały się studia, wspomnienia dowódców i żołnierzy, monografie poświęcone poszczególnym służbom Armii Krajowej czy określonym akcjom. Wszystkie te prace w jakimś stopniu wypełniają dotkliwą lukę w naszej najnowszej historii. Niniejsza książka stawia sobie za cel zapisanie jeszcze jednej białej karty w tych dziejach; jest próbą popularnego ujęcia historii wywiadu Armii Krajowej. W zmaganiach wojennych wywiad pełni jedną z najbardziej doniosłych funkcji decydujących o zwycięstwie. II wojna światowa wykazała, że współczesny teatr działań wojennych nie może się obejść bez sprawnej służby wywiadowczej. (10)
32. Tadeusz M. Płużański – *Polaków.* „Wziąłem do ręki tekst Tadeusza. Przeczytałem spis treści, a później kilka rozdziałów. I wróciło. A wydawało się, że upływ czasu liczony na dziesięciolecia oczyścił pamięć. Nieprawda! Ożyły miejsca, osoby, wydarzenia. Wróciły skryte w zakątkach pamięci postacie – różne. Także takie, które powinny zostać w niej na stałe, zawsze. I one wróciły najbardziej wyraziste. Bo były wzorem, pokrzepieniem. I pamięć strażniczki na 10-tce, która dyskretnie podała mi nici i igłę, bo wiedziała, że są potrzebne. To pozwalało przetrwać. I podłość strażnika z <<gulą na twarzy>> w 2-gim pawilonie wronkowskiego więzienia, który pod pozorem <<brudno tu>> kazał kalifaktorowi łać wodę na próg mojej pojedynki i wrzucał w nią pościel. A najbardziej wzruszające to wspomnienia rzadkich <<widzeń>> z Matką. Prawie bez słów. Książka Tadeusza M. Płużańskiego nie tylko służy wspomnieniom. Znaczeniem jej jest – jak sądzę – wprowadzenie do pamięci naszej, pamięci historycznej pokoleń, koniecznej prawdy o systemie, który ogromne, nieodwracalne szkody przyniósł naszej Ojczyźnie. O tym należy pamiętać” – Stanisław Oleksiak – Prezes Zarządu Głównego Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej. (8)

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

35. Zbigniew – autor książek *Bakwiri z ulicy Leszno*, *Z jednego domu* i *Pod komendą Gozdawy*. Pierwsza poświęcona jest udziałowi najmłodszych mieszkańców stolicy w walce z niemieckim okupantem. Zabawy podwórkowej paczki przyjaciół zafascynowanych opowieścią o wyprawie polskiego podróżnika Stefana Szolc-Rogozińskiego do Kamerunu i o walce o wolność murzyńskiego plemienia Bakwiri z niemiecką kolonizacją przegradzają się w prawdziwą działalność w Ruchu Oporu. Autor oparł fabułę swojej opowieści na autentycznych materiałach, wzorując postać głównego bohatera na poległym na barykadach Warszawy 12-letnim Witoldzie Modelskim, łączniku walczących oddziałów – najmłodszym powstańcu odznaczonym Krzyżem Walecznych. Druga opisuje działalność konspiracyjną na Pomorzu, na ziemiach wcielonych do III Rzeszy i dotyczy m.in. działań wywiadów obu stron. Trzecia zawiera opisy walk w Powstaniu Warszawskim na Starym Mieście, a od września w Śródmieściu, batalionu AK im. Stefana Czarnieckiego, dowodzonego przez kpt. Lucjana Giżyńskiego ps. „Gozdawa”. (10)
36. Cezary Chlebowski – *Pozdrówcie Góry* Habent sua fata libelli. Tak, również i książki mają swój los, swoją historię, swoje przygody. Oczywiście nie wszystkie. Są i takie – a jest ich chyba większość – których poród w każdej epoce odbywa się bez konfliktów i perturbacji i poprzedza monotonny żywot, sprowadzający się do cierpliwego oczekiwania w księgarni na czytelnika. W okresie PRL tytułów takich ukazały się tysiące, gdyż niezależne od generalnie negatywnej jego oceny, był to okres książce sprzyjający. Szkopuł jednak w tym, że nie każdej. Były i takie, na których drodze od autora do czytelnika piętrzyły się przeróżne bariery i szlabany. Przede wszystkim, choć nie wyłącznie, odnosiło się to do książek usiłujących przekazać odbiorcy prawdę i tylko prawdę o najnowszych dziejach jego ojczyzny. Fakt, iż prawda ta z reguły różniła się znacznie od wersji lansowanej przez tych, którzy sprawowali w tej ojczyźnie uzurpatorskie rządy i przez posłusznych im historyków, sprawiał, że droga takich książek do czytelnika była w pełnym znaczeniu tego słowa drogą przez mękę. Książka Cezarego Chlebowskiego to przede wszystkim historia mjr. Jana Piwnika „Ponurego” znanego też pod pseudonimem „Donat”. (14)
37. Zdzisław Rachtan-Halny – „” *major Eugeniusz Kaszyński 1909-1976*. Opowieść o jednym z najstynniejszych dowódców partyzanckich AK z Gór Świętokrzyskich. Mjr Kaszyński, cichociemny, początkowo był zastępcą mjr. Jana Piwnika „Ponurego”. Po przeniesieniu „Ponurego” na Nowogródczynę został dowódcą Zgrupowań Świętokrzyskich; w czasie koncentracji przed akcją „Burza” – dowódcą I batalionu 2. Pułku Piechoty Legionów AK, a w październiku 1944 – dowódcą 2. Pułku Piechoty Legionów AK. Przeszedł cały szlak bojowy pułku. Inspirował, opracowywał akcje i dowodził wieloma starciami bojowymi od wiosny 1943 do późnej jesieni 1944. W 1945 został awansowany do stopnia majora. Po wojnie zamieszkał w Londynie. Odznaczony Orderem Virtuti Militari, dwukrotnie Krzyżem Walecznych, Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami. (4)

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

Pionowo

2. Wiesław Jan (ur. 18 czerwca 1950 w Łowiczu) – polski historyk, profesor nauk humanistycznych, nauczyciel akademicki, działacz społeczny. W latach 90. był członkiem zarządu fundacji „Poległym i Pomordowanym na Wschodzie”, a także zastępcą kierownika Urzędu ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych w randze podsekretarza stanu. W latach 1990-1992 kierował również pracami Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa jako jej sekretarz generalny. Jest autorem szeregu publikacji, w tym książek – *Rotmistrz Pilecki*, *August Emil Fieldorf*, *Powstanie Warszawskie 1944*, *Rotmistrz Witold Pilecki 1901-1948* (7)

4. Adam Józef , ps. „Leszczyński”, „Poleski” (ur. 17 marca 1896 w Bąkowej Górze, zm. 29 grudnia 1958 w Warszawie) – żołnierz Legionów Piłsudskiego, płk piechoty Wojska Polskiego, członek Komendy Głównej Armii Krajowej, historyk wojskowości. Jako pierwszy historyk podjął się opisanie przebiegu Powstania Warszawskiego. Po śmierci Józefa Piłsudskiego w 1935 podjął się organizacji Muzeum Józefa Piłsudskiego w Belwederze, którego dyrektorem pozostawał do 1939. Był również członkiem Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski. Podczas wojny obronnej Polski w 1939 był oficerem sztabu obrony Lwowa. Od 1941 służył w szeregach ZWZ-AK, dowodził m.in. Podokręgiem Wschodnim Obszaru Warszawskiego AK, który obejmował obwody leżące w Generalnym Gubernatorstwie na lewym brzegu Wisły. Od 1943 pełnił funkcję zastępcy Inspektora Głównego Wojskowej Służby Ochrony Powstania w IV oddziale KG AK. Brał udział w Powstaniu Warszawskim, od 12 sierpnia jako redaktor dziennika „Barykada”, w Podobwodzie Śródmieście Południowe, a od 6 września po połączeniu z pismem „Warszawa Walczy”, pisma „Barykada – Warszawa Walczy”. Po kapitulacji powstania gen. Okulicki powierzył mu kierowanie działem historycznym, który miał wydawać pismo poświęcone problematyce historyczno-wojskowej z okresu kampanii wrześniowej i Powstania Warszawskiego. Od listopada był kierownikiem sekcji historycznej Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej Armii Krajowej. W czerwcu 1946 Komisja Likwidacyjna AK powierzyła mu zadanie zebrania i opracowania materiałów do historii Armii Krajowej, przekazując w tym celu 29 tomów akt. W tym samym czasie podjął pracę w Instytucie Pamięci Narodowej jako kierownik i jedyny pracownik samodzielnego Referatu Ruchu Oporu. W 1949 w okresie wzmagającego się terroru stalinowskiego odebrano mu niemal wszystkie materiały, z których część posłużyła później jako materiał dowodowy w procesie jego córki Anny – inwalidki wojennej z batalionu „Zośka”, którą skazano na 7 lat więzienia za: „gromadzenie i melinowanie materiałów gloryfikujących AK w celu poniżenia AL”. Odwilż gomułkowska umożliwiła mu powrót do pracy historyka. W 1957 opublikował swoje monumentalne dzieło – *Powstanie warszawskie. Zarys działań natury wojskowej* – które stanowiło pierwszą rzetelną pracę naukową opisującą kompleksowo przebieg powstania. Opracowana monografia stała się najbardziej poszukiwaną książką w PRL okresu Października. (10)

5. Wiesław Jan Wysocki – *Rotmistrz Witold 1901-1948*. Rotmistrz był jednym z najdzielniejszych żołnierzy Polski Walczącej i Polskiego Państwa Podziemnego. Czynnie uczestniczył w walkach o Niepodległość oj-

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

czynny w latach 1914-1918, a potem ofiarnie jej bronił podczas wojny z bolszewicką Rosją. Od września 1939 rozpoczął się nieprzerwany czas jego wojennych i konspiracyjnych zmagani. Prowadził on przez KL Auschwitz, siatkę „NIE”, Powstanie Warszawskie i więzienie UB na Mokotowie. Wielokrotnie ryzykował życiem. Dopisywało mu jednak żołnierskie szczęście, aż do zmierzenia się z komunistyczną rzeczywistością powojennej Polski. Stał się ofiarą mordu sądowego. Postać rotmistrza, żołnierza niezłomnego, „oddaje to, co w tradycji akowskiej jest najpiękniejsze i co chcielibyśmy – jako weterani czasu zmagani z obu totalitarnymi sąsiadami – przekazać w sztafecie pokoleń naszym następcom jako niezbywalne dziedzictwo” (Czesław Cywiński). (7)

8. Sven – *Królestwo Piekieł: Powstanie Warszawskie*, Wydawnictwo Instytut Wydawniczy Erica, 4 lipca 2008. Autor, z pochodzenia Duńczyk, który znalazł się w wyniku splotu przypadków życiowych w szeregach Wehrmachtu, jest wnikliwym obserwatorem działań bojowych i życia na froncie. Był osiem razy ranny i zakończył wojnę w stopniu porucznika. Fragment książki: „Całej machinie wojennej Niemiec generał Bór-Komorowski mógł przeciwstawić przeraźliwie mało. Jego jedyną nadzieją była determinacja i odwaga żołnierzy. Wierni powstańcy musieli walczyć do końca, który nieuchronnie się zbliżał. Jeśli chodzi o broń, była ona głównie zdobyczna lub pochodziła z podziemnych warsztatów. Warszawa płonęła, a my czekaliśmy na wroga. Stary schował fajkę do kieszeni i zaczął żuć kawałek tytoniu. Mały stał na piętach i nerwowo zaciskał pięści, gorączkowo starając się zapanować nad nerwami. Jego widok uświadomił mi, że mnie też się robi słabo ze strachu. Powstańcy zmuszali nas, abyśmy ciężko pracowali na nasz żołądek”. (6)
9. Tadeusz Bór-Komorowski – *Podziemna*. Imię Tadeusza Komorowskiego było w kraju wyklęte. Polska Gomułki, a wcześniej Bieruta, wraz ze swoją urzędową historiografią i publicystyką, przypisywała „Borowi”, na równi chyba z gen. Andresem, innym niezłomnym bohaterem walk o niepodległość, cechy złe i najgorsze. Dowódca Armii Krajowej jako uczestnik i koronny świadek wydarzeń o wielkiej doniosłości historycznej dał prawdziwy wyraz podstawowemu założeniu ideowemu tej niezwyklej formacji, którą dane było dowodzić „przyczynienia się własnym wysiłkiem do odzyskania utraconej wolności” – z postawia prof. Władysław Bartoszewski. Gen. Tadeusz Bór-Komorowski był dowódcą Armii Krajowej od lipca 1943 aż do chwili upadku Powstania Warszawskiego, jeńcem oflagów niemieckich od października 1944 do 5 maja 1945. Uwolniony przez aliantów z obozu w Markt Pongau w Tyrolu udał się do Londynu. Tam podjął obowiązki Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych. Po rozwiązaniu przez Anglików regularnych formacji Wojska Polskiego na Zachodzie stanął na czele Rządu RP na uchodźstwie jako premier i funkcję tę pełnił od 21 lipca 1947 do 7 kwietnia 1949. (5)
11. Wiesław Jan Wysocki – „.....” generał August Emil Fieldorf 1895-1953. Gen. Fieldorf to legenda Polski Walczącej. Żołnierz Legionów, POW, wojny z bolszewicką Rosją. Zawodowy oficer Wojska Polskiego. W kampanii wrześniowej dowódca 51. Pułku Piechoty, następnie w Wojsku Polskim we Francji, skąd, jako pierwszy emisariusz Rządu RP, przybył do Kraju. Komendant Obszaru II AK Białystok, dowódca Kedywu KG AK, organizator i ko-

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

mendant „NIE”, zastępca gen. Leopolda Okulickiego, ostatniego dowódcy AK. 7 marca 1945 aresztowany przez NKWD i wywieziony – jako Walenty Gdanicki – do łagrów. Powrócił stamtąd po ponad dwu latach, by wkrótce stać się więźniem Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Funkcjonariusze bezpieki planowali wykorzystać Generała do prowokacji wobec podziemia niepodległościowego i władz RP na wychodźstwie. Generał pozostał niezłomny. Zapłacił za to najwyższą cenę. W tajnym procesie fałszywie oskarżony o współpracę z okupantem niemieckim skazano go na śmierć i stracony 24 lutego 1953 roku. (3)

13. Stefan , ps. „Żbik I” (ur. 3 grudnia 1925 w Nosówce, zm. 13 stycznia 1993 w Miami). W latach 1942-1945 żołnierz grupy dywersyjnej podobwołu AK Rzeszów-Południe i wykonawca wyroków śmierci (likwidator), autor opublikowanych w 2010 przez Ośrodek KARTA wspomnień zatytułowanych *Egzekutor*. Odznaczony Krzyżem Walecznych. W 1942 wstąpił do działającego w okolicach Rzeszowa oddziału AK (dowodzonego przez Ludwika Wojciechowskiego Puchacza). Po kilku miesiącach służby na własną prośbę przydzielony został do zadań likwidacji Niemców i konfidentów. Swój pierwszy wyrok śmierci wykonał na szkolnym koledze. Brał także udział w akcjach odwetowych na ludności Ukraińskiej. Od początku 1944 uczestniczył w akcji „Burza”. Po zajęciu Rzeszowszczyzny przez Armię Czerwoną latem 1944 kontynuował działalność w partyzantce, walcząc z Sowietami i funkcjonariuszami MO, UB oraz aktywistami PPR. W lipcu 1945, zagrożony aresztowaniem, został przerzucony do zachodniej strefy okupacyjnej Niemiec, gdzie początkowo służył w kompanii wartowniczej w Norymberdze. Książka *Egzekutor* zawiera wspomnienia chłopca z dobrej, ziemiańskiej, patriotycznej rodziny, który po wybuchu wojny z poczucia obowiązku zgłasza się do podziemia, a potem zostaje egzekutorem. Likwiduje zdrajców, konfidentów. I zaczyna to lubić... Wiarygodność relacji kwestionują jednak środowiska żołnierzy Armii Krajowej. (7)
15. Aleksander Kamiński – *Kamienie na* Autor – pedagog i instruktor harcerski, harcmistrz, współtwórca Szarych Szeregów, żołnierz Armii Krajowej i pisarz. Książka szczegółowo relacjonuje przebieg oraz metody walki żołnierzem Małego Sabotażu i dywersji w pierwszych latach II wojny światowej. Oparta jest na autentycznych wydarzeniach z okresu niemieckiej okupacji Warszawy podczas II wojny światowej. Grupa (której autor nadał fikcyjną nazwę „Buki”) chłopców z 23. warszawskiej Drużyny Harcerskiej „Pomarańczarnia”, wśród nich Alek (w pierwszym podziemnym wydaniu dla zachowania tajemnicy konspiracji jako Wojtek), Zośka (w pierwszym podziemnym wydaniu jako Staśka) i Rudy (w pierwszym podziemnym wydaniu jako Czarny) kończy maturą Liceum im. Stefana Batorego w czerwcu 1939 roku. Mają piękne młodzieńcze plany, które zostają przekreślone przez wojenną rzeczywistość. (7)
16. Andrzej Żupański – „Góral”. Brawurowa akcja AK – zdobycie 100 mln złotych. 12 sierpnia 1943 roku żołnierze Kedywu Komendy Głównej AK uprowadzili w centrum Warszawy niemiecki samochód bankowy przewożący 106 mln zł. Długo i drobiazgowo przygotowywana operacja trwała zaledwie dwie minuty. Jej nazwa wywodzi się od potocznego określenia emitowanych w Generalnym Gubernatorstwie banknotów o nominale 500 zł – „górali”. Profesor Tomasz Strzembosz uznał ją za jedną z najlepiej przeprowadzo-

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

nych akcji zbrojnego podziemia w całej okupowanej Europie. Autor książki, Andrzej Żupański, to jeden z ostatnich żyjących jej uczestników. (9)

18. Juliusz ps. „Julek” (ur. 19 maja 1928 w Warszawie) – grafik, autor książek opowiadających o przeżyciach okupacyjnych i dokumentujących wydarzenia II wojny światowej. W Powstaniu Warszawskim walczył na Starym Mieście w samodzielnej grupie PWB/17/S (Podziemna Wytwórnia Banknotów), uczestnik bojów o redutę PWPW (Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych), odznaczony Krzyżem Walecznych. Autor książek: *Z Tasiemką na czołgi* (1979 i 1984), *Reduta PWPW* (1989), *Sierpień przez całe życie* (1994), *Batalion DZIK w Powstaniu Warszawskim* (1994), *Przeciw konfidentom i czołgom* wspólnie z Robertem Bieleckim (1996), *Starówka – Warszawskie Termopile 1944* (1999), *W murach Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych* (2003), *Garłuch. 7 pułk piechoty AK* (2004), *Bohaterowie dwóch miast* (2006), *Powstańcza Starówka. Ludzie i ulice* (2007), *Żyrafa przeciw panterom. IV Zgrupowanie żoliborskiego Obwodu AK w Powstaniu Warszawskim* (2010), *Podziemny futbol 1939-1944* (2012). (7)
19. Jerzy ps. „Nieczuja” (ur. 3 lutego 1926 w Warszawie, zm. 21 lutego 2002) – *Skrobów Dzieje obozu NKWD dla żołnierzy AK 1944-1945*. Skrobów to obóz zorganizowany przez NKWD dla żołnierzy Armii Krajowej. Na możliwość opublikowania tej relacji w legalnym wydawnictwie krajowym dawni więźniowie obozu czekali ponad czterdzieści lat. Są wśród nich tacy, którym powiodła się brawurowa ucieczka – należy do nich i autor – jak i ci, których wywieziono do łagrów w głąb ZSRR. Historia tego obozu dowodzi, że „władza ludowa” represjonowała nie tylko żołnierzy AK ukrywających się po wkroczeniu Armii Czerwonej i uchylających się od poboru do wojska, ale i tych, którzy znaleźli się w jego szeregach, aby dalej walczyć z Niemcami. Autor książki w czasie wojny był żołnierzem oddziału partyzanckiego AK Mariana Bernaciaka „Orlika”. ppor. Armii Krajowej ps. „Nieczuja”, uczestnikiem zbrojnej ucieczki z obozu NKWD w Skrobowie. Po wojnie był redaktorem naczelnym „WTK” (1958-1970), „Słowa Powszechnego” (1980-1981) oraz „Polski Zbrojnej” (1990-1992) i (1992-1994), członek Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa od 1992 roku. Był wieloletnim członkiem władz naczelnych Stowarzyszenia PAX oraz Zarządu Głównego Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich. Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej ustanowił w 2008 nagrodę im. Jerzego Śląskiego. Jest ona nadawana „za wybitne osiągnięcia w pracy naukowej, publicystycznej, dydaktycznej i w innych formach działalności, mających na celu badania, utrwalanie i rozpowszechnianie wiedzy o Polskim Państwie Podziemnym, SZP-ZWZ-AK i II konspiracji niepodległościowej”. (6)
20. Monografia autorstwa Jędrzeja Tucholskiego, zbiera wszystko, co wiadomo o cichociemnych: od opracowanej przez nich samej koncepcji tego odcinka walki, przez wszechstronne szkolenie, skok do Polski, po pełen przegląd służby na wszystkich frontach walki AK: dywersja, sabotaż, łączność, wywiad, partyzantka, sztaby i inne przemyślane techniki konspiracyjne. Zawiera adresy, nazwiska, dokładną listę zrzutów w poszczególnych okresach oraz skrócone życiorysy wszystkich cichociemnych. Książka stanowi efekt 10 lat pracy autora, jest oparta na materiałach z archiwów krajowych i londyńskich,

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

uzupełniona została informacjami pozyskanymi w rozmowach z bohaterami oraz ich współpracownikami. Autor ukończył Wydział Elektryczny Politechniki Warszawskiej. Napisał wiele książek na temat polskiego wysiłku zbrojnego w czasie II wojny światowej. Uczestniczył w ekshumacji zwłok oficerów zabitych w Charkowie, Miednoje i Katyniu. Jest synem oficera zamordowanego przez sowietów w 1940 roku. (11)

22. Monika Kowaleczko-Szumowska – 44. Fabuła opiera się na perypetiach dwóch braci: pełnego typowo dziecięcego entuzjazmu, wręcz nieco naiwnego Mikołaja oraz starszego, nieco zbuntowanego Wojtka, którzy przenoszą się w sam środek powstania. Stykają się oni z powstańczą rzeczywistością, która przedstawiona jest w sposób bynajmniej nie cukierkowy, nie upiękuszony na siłę. Oprócz walk ulicznych czy przedzierania się kanałami i działalności radiostacji „Błyskawica” czytelnik poznaje także nieco mniej znane epizody historii powstania, wybrane chyba pod kątem swej wyjątkowości, jak choćby bohaterkie próby pomocy polskiemu zrywowi ze strony lotników południowoafrykańskich czy też reakcję na wybuch powstania przebywającej w Warszawie osoby czarnoskórej. Dużą rolę w akcji powieści odgrywa także zestrzelony nad Polską pilot RAF-u. Co należy podkreślić, większość takich niecodziennych sytuacji i zdarzeń opisanych w książce to wydarzenia, które rzeczywiście miały miejsce. Celem książki nie jest ukształtowanie konkretnego poglądu na temat Powstania Warszawskiego. Autorce chodziło o zwrócenie uwagi młodzieży na ten zryw niepodległościowy – a to może być pierwszy krok do tego, by czytelnik sam zaczął szukać dalszych informacji, także w innych publikacjach na ten temat. Jeśli więc rodzicom zależy na zaciekawieniu ich pociech powstaniem, książka jest dobrym do tego środkiem. (5)
25. Danuta Szyksznian-Ossowska – *281 dni w szponach* Autorka urodziła się w 1925 roku w Krakowie. Zaraz też jej rodzina przeprowadziła się do Wilna. Na samym początku okupacji (Sowieci zajęli Wilno) włącza się spontanicznie do konspiracyjnej organizacji młodzieżowej. Już w grudniu 1939 została zaprzysiężona w ZWZ jako łączniczka o pseudonimie „Szarotka”. Potem działała w grupie młodocianych łączniczek o kryptonimie „Kozy” u ppor. S. Kiałka „Jelonka”. Wtedy zmieniła swój pseudonim na „Sarenka”. Podczas operacji „Ostra Brama” była łączniczką dowódcy II batalionu AK kpt. „Jana” B. Zagórnego. Po przejściu frontu i podstępnym rozbrojeniu wileńskich żołnierzy AK przez Rosjan, „Sarenka” uniknęła aresztowania i w dalszym ciągu działała w konspiracji w Komendzie Okręgu AK w oddziale specjalnym rtm. Z. Augustowskiego „Huberta”. Aresztowana 24 grudnia 1944, przeszła ciężkie śledztwo i została skazana na 10 lat łagrów. Więziona była na Łukiszkach w Wilnie oraz w łagrze w Jelszance k. Saratowa. Na skutek ciężkiej choroby bohaterka została zwolniona z sowieckiego obozu i szczęśliwie dotarła do Wilna, a następnie do pojałtańskiej Polski. Danuta zamieszkała w Drawnie, a następnie w Darłowie. Książka stanowi niezwykle świadectwo tragicznych dni sowieckiej okupacji po roku 1944 oraz dramatycznych losów tamtejszych żołnierzy AK. (4)
27. Krzysztof (ur. 1947) – polski historyk, profesor, badacz stosunków europejskich w dziedzinie polityki, bezpieczeństwa narodowego i wojskowości. Prowadzi seminarium doktorskie w zakresie historii wojska i sztuki

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

wojennej. W latach 1997-2003 kierował Centralną Biblioteką Wojskową i był członkiem Rady Naukowej WIH oraz Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy. Od 2003 roku był dyrektorem Wojskowego Biura Badań Historycznych, do jego rozwiązania z końcem 2009 roku. Jest autorem (lub współautorem) kilkuset publikacji naukowych, głównie z dziejów Polski XX w., studiów europejskich oraz historii wojska i sztuki wojennej, m.in. *Polskie Państwo Podziemne na przełomie wojny pokoju*, *Konspiracja pomorska 1939-1947*, *Armia Krajowa Dramatyczny epilog*, *Powstanie Warszawskie 1944*, *Armia Krajowa Rozwój organizacyjny*, *Armia Krajowa – szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego*, *Operacja „Burza” i Powstanie Warszawskie*, *Bitwa o Warszawę '44*. (10)

29. Kazimierz, ps. „Mirski”, (ur. 28 czerwca 1908, zm. 7 lutego 2001). Dowódca batalionu łączności oraz zastępcą szefa łączności Okręgu Warszawa AK. Autor książek: *Żołnierze łączności walczącej Warszawy* (1983) oraz *Na północ od Starówki Żołnierze łączności Żoliborza* (1988). (10)

30. Marek Ney-..... (ur. 1956), doktor habilitowany, docent w Instytucie Historii PAN.

Jest autorem szeregu publikacji, w tym książek *Komenda Główna Armii Krajowej 1939-1945*, *Dowódcy Armii Krajowej*, *Komendanci Armii Krajowej*, *Armia Krajowa – siła zbrojna Polskiego Państwa Podziemnego*, *Sztandary i proporce Armii Krajowej*, *Biuro generała Sosnkowskiego*, *Powstanie powszechne w koncepcjach i pracach Sztabu Naczelnego Wodza i Komendy Głównej Armii Krajowej*, *The Polish Home Army* (Londyn 2001). (8)

33. Teresa Pawłowska – *Moje powojenne* Jest to opowieść o losach dziewczyny, która została skazana za działalność w AK na Grodzieńszczyźnie na 20 lat łagrów. W kilku sowieckich obozach pracy – mieszkając w nieludzkich warunkach i pracując ponad siły – spędziła lata 1945-1956. Autorka wspomina wiele szczegółów z codziennego życia skazańców oraz momenty dla nich przełomowe, a także kreśli portrety współwięźniów i sowieckich nadzorców. W jej relacji nie brak także ciągu dalszego – powrotu do ojczyzny i organizowania „normalnego” życia, co okazało się trudniejszym zadaniem, niż można by się spodziewać. (5)

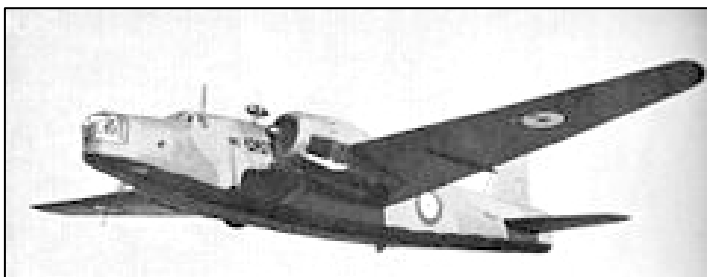
34. Władysław Filar – *Przebraże* *polskiej samoobrony na Wołyniu*. Dzieje dramatycznej walki Polaków o przetrwanie w jednej z największych na Wołyniu baz samoobrony zorganizowanej na wiosnę 1943. Obrońcy bastionu w ciężkich bojach z przeważającymi siłami Ukraińskiej Powstańczej Armii, wspomaganiej przez część miejscowej ludności ukraińskiej, uchronili zgromadzoną w bazie ludność polską przed niechybną zagładą. Baza przetrwała do lutego 1944. W historii tragicznych i krwawych wydarzeń wołyńskich ta samoobrona pozostanie symbolem zmagania w obronie polskości, wiary i godności ludzkiej w latach II wojny światowej. (7)

18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ

O łączności lotniczej z okupowanym krajem Rząd Polski we Francji myślał już od jesieni 1939 roku, ale dopiero pod koniec czerwca 1940 Sztab Naczelnego Wodza powołał Oddział VI mający za zadanie przeszkolenie i przerzut żołnierzy do okupowanej Polski. W lipcu tego roku Oddział VI wszedł do struktur właśnie powstałej brytyjskiej organizacji dywersyjnej SOE (brytyjska tajna agencja rządowa, której zadaniem było m.in. prowadzenie dywersji, koordynacja działań politycznych i propagandowych, wspomaganie ruchu oporu w okupowanych państwach Europy w czasie II wojny światowej). Także w kraju w Oddziale V Łączność Komendy Głównej ZWZ powołano w 1940 roku komórkę zrzutów używającą kryptonimów „Syrena”, „Import” i „M II-Grad”. Siły SOE wykonały prawie dwieście lotów niosących pomoc Powstaniu Warszawskiemu – w sumie zrzucono 870 zasobników, 427 zostało zrzuconych bezpośrednio na Warszawę. Żołnierze AK podjęli łącznie 514 zasobników, z czego 235 w Warszawie.

Poziomo

1. Most (słownie – w stosowanej nazwie cyfra rzymska) – planowana operacja ewakuacji z obszaru Beskidu Sądeckiego i Gorców 33 strąconych lotników polskich, amerykańskich i angielskich przez 10. Amerykańską Flotę Taktyczną. Przewidywane było użycie 3 samolotów Dakota lądujących w odstępach pół godzinnych. Operacja nie doszła do skutku, gdyż oddziały sowieckie wyzwoliły w styczniu 1945 roku obszar Podhala i wspomniani alianccy lotnicy via Lwów, Kijów i Odessę zostali wiosną 1945 roku przetransportowani do Włoch. (4)
3. Vickers – brytyjski dwusilnikowy średni bombowiec z okresu II wojny światowej, budowany w zakładach Vickers-Armstrong. Był podstawowym brytyjskim nocnym bombowcem dalekiego zasięgu pierwszych lat wojny i podstawowym bombowcem używanym w lotnictwie polskim w Wielkiej Brytanii. Tym samolotem dokonano pierwszego zrzutu skoczków w nocy z 14 na 15 lutego 1941 w okolicach Skoczowa. Z większych operacji, oprócz nalotu na Kolonię, około 100 polskich samolotów tego typu uczestniczyło w nalocie na Bremę z 25 na 26 czerwca 1942 (podczas powrotu po tym nalocie zginął w Wellingtonie Stanisław Skarżyński). (10)
5. Most (słownie – w stosowanej nazwie cyfra rzymska) – w nocy z 15 na 16 kwietnia 1944 odbyło się pierwsze w okupowanej Polsce konspiracyjne lądowanie samolotu alianckiego Dakota, który wystartował z Brindisi z lotniska Campo Casale we Włoszech, lądując na polach majątku w Matczynie (miedzy Lublinem a Belzycami). Był to samolot transportowy o dużym zasięgu operacyjnym – Douglas C-47 Skytrain/Dakota, posiadający dodatkowe zbiorniki w kadłubie, mogący startować z lotnisk trawiastych. Anglicy nadali operacji kryptonim „Wildhorn”, u nas akcja przeszła do historii pod kryptonimem „Most ...”.

18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ

Załogę samolotu stanowili: I pilot – por. pil. Edward Joseph Harrord – Anglik, II pilot – oficer łączn. kpt. pil. Bolesław Koprowski – Polak, nawigator – John Anthony Wells – Australijczyk, radiotelegrafista – Noel Wilcock – Walijczyk. Była to pierwsza tego typu, precyzyjnie przygotowana i zwieńczona sukcesem, akcja kurierska w okupowanej Polsce. Kierował nią referent lotniczy Komendy AK w Lublinie kpt. pil. Janusz Mościcki. Akcję przygotowali i osłaniali żołnierze AK z rejonu Bełżyce oraz oddziały partyzanckie „Nerwy”, „Rysia”, „Szarugi” i „Zapory”. Dzięki akcji, w której użyto samolotu lądującego, łączność z Zachodem nabrała wymiaru łączności dwustronnej, a co za tym idzie, bardziej efektywnej. Dotychczasowe zrzuty zapewniały łączność jedynie jednostronną. Samolot zabrał w drogę powrotną do Włoch kilku przedstawicieli polskiego podziemia, m.in. gen. Stanisława Tatara. (5)

8. Ciężki bombowiec B-24

..... był najliczniej produkowanym amerykańskim samolotem bojowym w historii. Budowany w wielu wariantach, prócz zadań bombowych był przeznaczony do zadań transportowych, rozpoznawczych i zwalczania okrętów podwodnych. Załogę stanowiło 7-8 osób. Samoloty były używane przez RAF i polską 1586. Eskadrę do Zadań Specjalnych, wykonującą zrzuty zaopatrzenia dla oddziałów Armii Krajowej w Polsce i oddziałów w innych okupowanych krajach Europy, przekształconą później w 301. Dywizjon do Zadań Specjalnych „Ziemi Pomorskiej – Obrońców Warszawy”. Bombowiec w wersji przystosowanej do przewożenia VIP-ów był

samolotem, w którym zginął gen. Władysław Sikorski. Do końca 1943 wykonano kilka lotów ze zrzutami ładunków do Polski, początkowo z bazy Sidi Amor, a później z lotniska Campo Cassale koło Brindisi (Włochy). W dniach 29 maja 1944 i 25 lipca 1944 samoloty tego typu eskortowały samoloty transportowe Douglas C-47 Dakota podczas operacji „Most II” i „Most III”, Dakoty lądowały w Polsce. Po wybuchu Powstania Warszawskiego, w pierwszym locie nad Warszawę, zorganizowanym w nocy z 4 na 5 sierpnia 1944, brały udział 3 takie samoloty z polskimi załogami. W następnych tygodniach samoloty te wykonywały intensywne loty ze zrzutami nad Warszawę, Puszcze Kampinoską, Las Kabacki oraz w inne rejony koncentracji oddziałów Armii Krajowej, zgrupowanych przed zamierzoną odsieczą stolicy. (9)

18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ

9. Douglas C-47 Skytrain (z ang. „powietrzny pociąg”), znany także jako – amerykański samolot transportowy bazujący na konstrukcji cywilnego samolotu pasażerskiego Douglas DC-3. Był powszechnie używany przez aliantów podczas II wojny światowej i pozostał w eksploatacji do końca lat 50. XX wieku. Samolot mógł zabrać ładunek o masie do 4540 kg. W największej liczbie wyprodukowano wersję C-47A

- (5254 egz.). Posiadały one wzmocnioną podłogę w przedziale transportowym i instalację elektryczną o napięciu 24 V. Masowo produkowana była także wersja C-47B z silnikami wyposażonymi w dwustopniowe sprężarki oraz dodatkowy zbiornik paliwa. Szczyt produkcji osiągnięto w 1944, kiedy to wyprodukowano 4583 egzemplarzy C-47. Lotnictwo aliantów stosowało te samoloty na wszystkich frontach II wojny światowej do celów transportowych, ewakuacji rannych, przewożenia spadochroniarzy, do misji specjalnych i holowania szybowców. (6)
13. Kryptonim zrzutu dokonanego w nocy z 14 na 15 września 1943 roku. Angielskie samoloty zrzuciły broń i amunicję w okolicach Kalisza, Pleszewa i Środy Wielkopolskiej. Organizacją akcji odbioru zrzutu pod kryptonimem „Groch” w Tursku zajęli się żołnierze z placówek AK „Poelitz” w Pleszewie i „Gronostaj” w Tursku. Do przyjęcia zrzutu zostało wytypowanych 25 osób z AK, w tym 7 z Pleszewa. Pozostali pochodzili z placówki „Gronostaj”. Sygnał o jego dokładnym terminie otrzymano drogą radiową, w czasie nadawania polskiej audycji radia BBC. Uzbrojenie uczestnicy odbioru zrzutu otrzymali 14 września w domu Franciszki (ps. „Maria”) i Józefa (ps. „Rom”) Malińskich w Tursku. Broń została przewieziona z Pleszewa przez Franciszkę Malińską i zakopana w pobliżu gorzelni. Zrzut do Turcka dostarczony został z Anglii samolotem Halifax „Z” 911, który wystartował z Tempsford. Dowodził nim kpt. Zygmunt Zbucki, a operacja nosiła kryptonim „Flat 24” i numer 64/84. Szczęśliwie udało mu się dotrzeć nad zrzutowisko w Tursku, zrzucić 12 pojemników i wrócić do bazy w Anglii. Według ustaleń Antoniego Witkowskiego w pojemnikach były m.in. pistolety Sten z amunicją, lekkie karabiny maszynowe Bren z amunicją, rewolwer Colt z amunicją, granaty przeciwpancerne i ręczne oraz zapalniki przeciwpancerne, naboje sygnalizacyjne, radio i cztery radiostacje, materiały sabotażowe, mapy i opatrunki. Odbiór zrzutu na łąkach w Tursku zakończył się sukcesem. Otrzymane materiały przewieziono do pobliskiego Pleszewa. (5)
14. Kryptonim placówki odbioru zrzutów – zrzutowiska – zlokalizowanej między Stachlewem a Jacochowem w powiecie łowickim. Placówka wchodziła w skład dziesięciu takich punktów wyznaczonych do odbioru zrzutów – obwodu Łowicz AK. Pierwszy zrzut miał miejsce w kwietniu 1942 i był to zrzut zaopatrzeniowy. Odbiorem zrzutu kierował ppor. Henryk Kocemba ps. „Władysław”, odbierał go pluton ze Stachlewa pod dowództwem ppor. Jana Mitka.

18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ

Ubezpieczenie tworzyły oddziały z Łyszkowic i Domanewic, a od wschodu z Bełchowa. Drugi zrzut odbył się w nocy z 3 na 4 września 1942 – operacja „Measles”(Odra). Samolot Halifax z załogą polską, pod dowództwem kpt. M. Wodzickiego, wystartował 3 września 1942 z lotniska Tempsford w Wielkiej Brytanii z 6 skoczkami na pokładzie i niewielką liczbą zasobników. Akcją odbioru zrzutu kierował ppor. Henryk Kocemba, ps. „Władysław” i ppor. Jan Mitek, dowódca plutonu ze Stachlewa. Ubezpieczenie zrzutu stanowiły patrole z Bełchowa i Kalenic. Trzeci zrzut odbył się nocą z 16 na 17 marca 1943 – operacja „Attic” (Strych). Samolot typu Halifax z 138. Dywizjonu z załogą polską dowodzoną przez kpt. J. Gryglewicza wystartował z lotniska Tempsford w Wielkiej Brytanii 16 marca 1943. Zabrał na pokład 3 skoczków, kontenery i paczki. Akcją odbioru zrzutu dowodzili ppor. Henryk Kocemba i ppor. Jan Mitek. Zrzut ten z ubezpieczały patrole z Łyszkowic i z Bełchowa. Jednym ze skoczków był ppor. Roman Litwin ps. „Sowa”, kurier MSW do Delegatury Rządu na Kraj. Przywiózł pas nr 39/14 z 314 tys. dolarów i 105 funtami w złocie oraz pas nr 40/14 z 28 790 dolarami i 90 funtami w złocie, aresztowany w Warszawie 14 września 1943 przez Gestapo i osadzony na Pawiku, zginął. W latach 1941-1943 w obwodzie łowickim przyjęto 13 zrzutów, w tym 4 zaopatrzeniowe. Odebrano 31 skoczków żołnierzy AK i 9 kurierów. (4)

15. Zbigniew (ur. 11 listopada 1915, poległ w locie bojowym 15 sierpnia 1944 nad Puszcza Niepołomnicką – Nieszkowice Wielkie koło Bochni) – kpt. pil. PSP na Zachodzie. Ogółem wykonał ok. 115 lotów bojowych w lotnictwie bombowym. 14 sierpnia 1944 roku wystartował jako I pilot Liberatora B 24 J o numerze bocznym KG89OGR-S z pomocą dla Powstania Warszawskiego. Po dokonaniu zrzutu w okolicach pl. Krasińskich w Warszawie został zaatakowany i zestrzelony przez niemieckie myśliwce. Cała załoga samolotu poniosła śmierć. Jest jednym z siedmiu lotników polskich odznaczonych Złotym Krzyżem Orderu Virtuti Militari. Samolot został zrekonstruowany w Muzeum Powstania Warszawskiego. (7)
17. Kryptonim sezonu operacyjnego zaplanowanego na sierpień 1942 – kwiecień 1943. Przewidywano wykonanie około tysiąca lotów do Polski. Realizacja odbiegała jednak znacznie od planu. Wystartowało 65 samolotów, z czego tylko 42 (w tym 29 z polskimi załogami) wykonało zadanie – z 28 zrzucano skoczków. Stracono 3 załogi w 6 samolotach. Wysłanych zostało 119 spadochroniarzy i 49,5 tony sprzętu. 4 skoczków poniosło śmierć – 3 podczas lotu, a 1 podczas skoku. Udało się przyjąć 41,4 ton zaopatrzenia. Oprócz ludzi i broni wysłano jeszcze 13 mln 22 tys. dolarów, 5 mln 158 tys. marek, 10 tys. peset dla kurierów chodzących trasą hiszpańską, oraz 700 tys. tzw. „młynarek”, czyli złotych okupacyjnych. Stracono w przybliżeniu 4% przeliczonych walut. Bezsporną przyczyną niewykonania operacji był brak polskiej eskadry specjalnej, mającej pierwszeństwo w lotach do Polski, o którą tak uporczywie starał się gen. Sikorski oraz jego sztab. (9)

18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ

20. Antoni (ur. 13 listopada 1915 w Pstrążnej koło Rybnika, zm. 19 listopada 2013 tamże) – polski pilot wojskowy i sportowy. Służył w 122 eskadrze myśliwskiej stacjonującej w Krakowie i w jej składzie w październiku 1938, brał udział w zajęciu Zaolzia przez stronę Polską. Odbił 23 skrajnie niebezpieczne loty ze zrzutami, w tym 5 razy nad Polskę. Ostatnim jego zadaniem lotniczym nad okupowaną Polską był zrzut dla 1. Pułku Strzelców Podhalańskich AK na placówkę „Wilga” na Polankach nad Szczawą w Gorcach u podnóża Kiczory, nocą z 28 na 29 grudnia 1944 (był to jednocześnie ostatni lot specjalny do Polski). Halifax, który pilotował mjr ... , został zrekonstruowany w Muzeum Armii Krajowej Krakowie. (8)
21. powietrzny – termin z dziedziny wojskowości odnoszący się do transportu żołnierzy, zaopatrzenia i sprzętu drogą lotniczą, przy wykorzystaniu samolotów, śmigłowców lub szybowców z rejonu będącego pod kontrolą wojsk własnych, do innego takiego rejonu odciętego przez siły nieprzyjaciela. ...-y powietrzne dzielą się na stałe i okresowe, co jest związane ze zdolnością do osłony samolotów transportowych przez własne lotnictwo bojowe i okresem trwania sytuacji kryzysowej. (4)
22. Jednostka organizacyjna lotnictwa wojskowego. W Polsce w 1939 eskadra składała się z 10 samolotów (dwie eskadry tworzyły dywizjon). Podczas działań RAF w czasie II wojny światowej obowiązywała struktura: wing (skrzydło lotnicze) › squadron (eskadry/dywizjony, oznaczane niepowtarzalnym numerem, np. 308) › flight (klucz; squadron myśliwski miał początkowo 2 klucze po 6 samolotów, później 3 klucze po 4 samoloty, w korespondencji radiowej oznaczane jedynie kolorami). Przykładem eskadry była 1586. Eskadra Specjalnego Przeznaczenia), złożona z polskich załóg z Eskadry „C” 138. Dywizjonu RAF. Została ona sformowana 3 listopada 1943 i weszła w skład 334 Skrzydła Lotnictwa Specjalnego, otrzymując na wyposażenie 3 samoloty Halifax Mk II i 3 samoloty B-24 Liberator. Celem jej działania było dostarczanie cichociemnych żołnierzy i agentów, broni, leków i środków łączności dla oddziałów Armii Krajowej. Największe straty w załogach i sprzęcie poniosła podczas niesienia lotniczej pomocy (zrzuty) dla Powstania Warszawskiego. (7)
23. Plan przerzutu opracowany w czerwcu 1944 w sezonie operacyjnym (sierpień 1944 – lipiec 1945), zakładał wykonanie zrzutów przez 600 samolotów. Oprócz skoczków i zasobów finansowych do kraju zamierzano wysłać od 5,4 do 7,2 tys. zasobników i tyleż paczek ze sprzętem. Wystartowało 400 samolotów. 227 załóg wykonało zadanie – 73 polskie, 47 brytyjskich i południowo afrykańskich oraz 107 amerykańskich. Straty tym razem były bardzo wysokie i wynosiły 47 samolotów, w tym 7 rozbitych przy lądowaniu. Wysłano 38 spadochroniarzy i 355 t sprzętu. (5)

18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ

25. Handley Page – brytyjski czterosilnikowy ciężki samolot bombowy z okresu II wojny światowej, powstał w zakładach Handley Page, używany od 1940 roku. Był także stosowany do celów patrolowych, a także do specjalnych zadań transportowych w samotnych nocnych dalekodystansowych lotach z zadaniem dostarczania na spadochronach ludzi i wyposażenia ruchom oporu i oddziałom partyzanckim w okupowanych przez

Niemców krajach Europy, w tym w Polsce. Loty do Polski z baz brytyjskich były najdłuższe, trwały 14 godzin i mogły być wykonywane jedynie w sezonie jesienno-zimowym z uwagi na długie noce. Załoga składała się zazwyczaj z siedmiu osób (dwóch pilotów, mechanik pokładowy, nawigator-bombardier, radiotelegrafista, górny strzelec i ogonowy strzelec). Pierwsza polska załoga wykonywała loty na tego typu samolocie już od września 1941 w składzie brytyjskiego 138. Dywizjonu Specjalnego Przeznaczenia (Special Duty Squadron), wykonującego loty z zaopatrzeniem dla Armii Krajowej. Na tych samolotach polska eskadra, wraz z innymi jednostkami sojuszniczymi, zaopatrywała m.in. oddziały Armii Krajowej w Polsce, dostarczając przy tym przeszkolonych w zakresie dywersji cichociemnych. Samoloty tego typu dokonywały również zrzutów podczas Powstania Warszawskiego. (7)

26. 1586. Eskadra Przeznaczenia (ang. 1586. Special Duty Flight) to jednostka złożona z polskich załóg z Eskadry „C” 138. Dywizjonu RAF. Celem działania eskadry było dostarczanie cichociemnych żołnierzy i agentów, zasobników z bronią i lekami dla oddziałów walczących w konspiracji. Jednostki lotnicze działające jak 138. Dywizjon RAF czy 1586. ESP działały w oparciu o wytyczne SOE. Eskadra została sformowana 3 listopada 1943 i weszła w skład 334 Skrzydła Lotnictwa Specjalnego, otrzymując na wyposażenie 3 samoloty Halifax Mk II i 3 B-24 Liberator. Wyodrębnienie eskadry było wynikiem posunięć związanych z dużymi stratami w samolotach i załogach latających nad tereny okupowanej Polski i krajów Europy Południowej z lotnisk w Wielkiej Brytanii. Eskadra zaopatrywała w sprzęt, środki łączności placówki AK – w tym biorące udział w ramach akcji „Burza”. Najbardziej dotkliwe straty w załogach i sprzęcie poniosła podczas niesienia pomocy dla Powstania Warszawskiego. (11)

Pionowo

1. Kryptonim zrzutowiska przygotowanego i dozorowanego przez Placówkę AK Wiązowna Rejon IV Fromczyn w VII Obwodzie „Obroża” AK liczącą 5 plutonów liniowych i blisko 300 żołnierzy. Jeden ze zrzutów został wykonany nocą z 3 na 4 kwietnia 1944. Akcją kierował prof. Marian Mazowiecki „Ludomir”, komendant Placówki i jednocześnie dowódca 4. kompanii w Rejonie Fromczyn. W sprawozdaniu nawigatorów, które składano po powrocie z lotów do Polski, w części dotyczącej tego zrzutu odnotowano: „ ... Ekipa Weeller

18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ

5. Zrzut na placówkę zasadniczą o g. 00.15. nalotów 3. Ludzie skakali przy 3. Litera rozpoznawcza dobrze nadana. Spadochrony otworzone”. Oprócz 4 skoczków spadochronowych z 498 tys. dolarów zostało zrzuconych 9 zasobników i 6 paczek zawierających broń i inny sprzęt wojskowy. W sumie oddziały VII Obwodu „Obroza” Armii Krajowej odebrały w okresie do 1 sierpnia 1944 5 lotniczych zrzutów ludzi, broni i materiałów wojskowych. (8)
2. Kryptonim sezonu operacyjnego, w ramach którego w nocy z 14 na 15 września 1943 miał miejsce pierwszy aliancki zrzut broni, amunicji i środków opatrunkowych w Wielkopolsce. Akcją zrzutu w rejonie Janowa dowodził komendant Średzkiego Inspektoratu Rejonowego Armii Krajowej por. Alfred Furmański. Załogę podstawowego zrzutowiska „Proso 2” stanowił oddział AK złożony z robotników leśnych pod dowództwem plut. Wawrzyńca Chałupki. W tym samym czasie załogę placówki zapasowej „Proso 1” stanowili żołnierze AK z Kostrzyna. Dokonujący zrzutu samolot brytyjski Halifax został zauważony przez oddziały niemieckie. W trakcie poszukiwań Niemcy odnaleźli zrzut i aresztowali 12 żołnierzy AK. Wiosną 1944 Gestapo rozbiło placówkę AK w Kostrzynie, aresztując 20 żołnierzy oraz 4 dowódców AK z obwodu średzkiego, a także żołnierzy z Nekli, Drzążgowa, Sokolnik, Gułtów, Węgierskiego i Pławiec. W konsekwencji janowskiego zrzutu w więzieniach i obozach znalazło się około 200 żołnierzy, z czego 50 zostało straconych. (7)
4. pięćdziesiąt osiem (słownie) – liczba lotów wykonanych przez lotnictwo specjalistycznego przeznaczenia w latach 1941-1944 w ramach lotniczego wsparcia AK, spośród których 241 wykonały załogi polskie. Stracono 70 maszyn, Halifaxów i Liberatorów, wśród nich 30 z polskimi załogami. (8)
6. Kryptonim komórki w Komendzie Głównej ZWZ-AK organizującej przyjmowanie zrzutów, wyznaczała m.in. konspiracyjne lądowiska. Komórka opracowała też system aklimatyzacji cichociemnych w okupowanym kraju. (6)
7. -7 – kryptonim amerykańskiej wyprawy przeprowadzonej 18 września 1944 nad Warszawą. Brało w niej udział 110 bombowców, dokonano 107 zrzutów. Zrzucono 1284 zasobniki, z których niestety tylko 228 podjęli powstańcy. Wiele zasobników wylądowało na „ziemi niczyjej”, część z nich przejęli powstańcy w walce, inne pozostały bez możliwości podjęcia. 28 zasobników uległo zniszczeniu wskutek przestrzelenia spadochronów pociskami zapalającymi. Ponad 70% zawartości zrzutu dostało się w ręce niemieckie. Kilkanaście zasobników spadło na praskim brzegu, obsadzonym przez wojska sowieckie i polskie. Zrzut zawierał 29876 pistoletów maszynowych Sten, 390 ręcznych karabinów maszynowych Bren, 102 przeciwpancerne wyrzutnie Piat i 2,2 tys. granatów do nich, 2490 granatów przeciwczołgowych Gammon, 7865 kg plastiku, 3,2 tony lontów, 2,2 mln sztuk amunicji, 4390 różnych granatów. 12 zasobników zawierało leki, środki opatrunkowe i sprzęt sanitarny dla powstańczych szpitali. Stracono 2 bombowce B-17 i 1 załogę. 11 godzin po starcie wyprawa wylądowała na lotniskach w Rosji. Bombowce B-17 lądowały w Połtawie i Mirgorodzie, myśliwce „Mustangi” w Piriatinu. 19 września po zatankowaniu i uzupełnieniu amunicji i ładunku bomb samoloty wystartowały w drogę do macierzystych lotnisk w Anglii, bombardując po drodze węzeł kolejowy i zakłady przemysłowe w mieście Szolnok na Węgrzech. (7)

18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ

9. Most (słownie – w stosowanej nazwie cyfra rzymska) – operacja, która miała miejsce 30 maja 1944 roku. Terenem przygotowanym przez oddziały AK było lądowisko „Motyl”, położone 22 km na północny zachód od dworca kolejowego w Tarnowie, nad rzeczką Kisieliną, pomiędzy wsiami Wał-Ruda i Jadowniki Mokre. Zadanie przygotowania lotu do Polski otrzymał 267. Dywizjon RAF z gotowością do lotu od 17 maja. Do operacji tej wybrana została załoga w składzie: I pilot – por.pil. O'Donovan, II pilot – Jacek Błocki (z polskiej 1586. Eskadry), nawigator – J.W.Strain oraz radiooperator – D.R. Thomas. W kadłubie transportowca C-47 Dakota KG477 „V” mechanicy zamontowali dodatkowe 4 zbiorniki paliwowe, co przedłużało lot samolotu do około 14 godzin. Na pokładzie znajdowało się 2 cichociemnych (ppłk Romuald Bielski ps. „Bej” i gen. Tadeusz Kossakowski ps. „Krystynek”, który miał wówczas 56 lat) oraz 440 kg sprzętu bojowego. Eskortę Dakoty zapewniały dwa polskie Liberatory z 1586. Eskadry: EV978 „R” kpt. pil. Michała Goszczyńskiego i BZ965 „S” kpt. pil. Zbigniewa Szostaka, lecące w tym czasie na placówki zrzutowe pod Lwowem. Po wylądowaniu maszynę błyskawicznie rozładowano z przywiezionego zaopatrzenia, w zamian ładując na pokład pocztę i trzech kurierów: płk. Romana Rudkowskiego ps. „Rudy”, mjr. Zbigniewa Sujkowskiego vel Leliwę ps. „Wyga” i emisariusza politycznego Jana Domańskiego ps. „Bartnicki”. Czas pobytu na polskiej ziemi wyniósł zaledwie 6 minut, po których Dakota wystartowała bez przeszkód do włoskiej bazy. Lądowanie w Campo Cassale miało miejsce o godzinie 04: 08, a czas przelotu wyniósł 8 godzin i 33 minuty (3)
10. Miejscowość, w okolicach której 4 maja 1944 oddział Armii Ludowej dowodzony przez Bolesława Kowalskiego ps. „Cień” zaatakował oczekujący na zrzut, zaplanowany w nocy 4 na 5 maja, 47-osobowy oddział 3. Kompanii 15. Pułku Piechoty AK ppor. Jana Zdzisława Targosińskiego „Hektora”, dowodzony w zastępstwie przez por. Mieczysława Zielińskiego „Moczara”. Przewaga alowców była ponad dwukrotna. Celem ataku było przejście zrzutowej broni. Wziął w nim udział oddział „Wani” (oficera Armii Czerwonej narodowości gruzińskiej) oraz oddział Mieczysława Olszewskiego „Miętasa” (pochodzącego z oddziału Gronczewskiego „Przepiórki”). Oddział AK walczył do ostatniego naboju, a nie mając amunicji, wywiesił białą chorągiew na znak poddania się, po czym został rozbrojony, ustawiony w czwórki i rozstrzelany z rkm. Zginęli m.in.: ppor. Ignacy Franciszek Kamieński „Żuraw”, ppor. Mieczysław Zieliński „Moczar” oraz ppor. Bernard Mosiński „Mars” – w sumie 18 żołnierzy. Z zabitych zdjęto ubranie, bieliznę i obuwie. Część akowców zbiegła. (9)
11. Pola zrzutów lotniczych z pomocą dla Armii Krajowej na Terenia okupowanej Polski. Były dwojakiego rodzaju: zaopatrzeniowe i osobowe – skoczków nazywano „zrzutkami” lub „ptaszkami”, dzisiaj „cichociemnymi”. (11)
12. Od (słownie) września 1944, po zajęciu Pragi, zaczęły zrzuty samoloty sowieckiej Dywizji Nocnych Bombowców i polskiego 2. Pułku Nocnych Myśliwców „Kraków”. Zrzuty realizowane były przy pomocy niewielkich, lekkich dwupłatowców U-2, tzw. „kukuruźników”. Po wyłączeniu silnika nadlatywały one lotem koszącym nad miejsce zrzutu i z niewielkiej wysokości zrzuciły worki z zawartością, najczęściej bez spadochronu. Ten sposób wykonywania zrzutów powodował, że broń i amunicja docierały z poważnymi uszkodzeniami, uniemożliwiającymi ich użycie. Często zniszczeniu ulegały nawet puszki z kon-

18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ

serwami. Można przyjąć, że w pewnym sensie były to działania pozorowane. (11)

16. Miejsca umożliwiające wylądowanie (i wystartowanie) samolotów w okupowanej Polsce, aby zabrać ładunek bądź kurierów. (9)
18. Most (słownie – w stosowanej nazwie cyfra rzymska) – operacja zaplanowana na grudzień 1944. Celem operacji miało być przekazanie na zachód informacji o Powstaniu Warszawskim przez zabieraną z Polski ekipę w składzie – Zdzisław Jeziorański, emisariusz gen. Okulickiego oraz przedstawiciele czterech stronnictwo politycznych. Dakota KG 446 wystartowała 15 grudnia o godz. 13.45 z Ankony i miała lądować na lądowisku „Świetlik” położonym w okolicach Sulejowa między wsiami Ciechomin, a Rożenek. Po około godzinie lotu ze względu na załamanie się pogody samolot zastał zawrócony i operacja się nie doszła do skutku. (6)
19. Most (słownie – w stosowanej nazwie cyfra rzymska) – ściśle tajna akcja, w której uczestniczyły Armia Krajowa i wojska aliantów.

Była to operacja o znaczeniu strategicznym dla przebiegu wojny, o której wykonanie niepokoił się sam premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill. Jej celem było bowiem nie tylko przewiezienie kurierów wojsk podziemia, lecz także niezwykle ważnego dla Niemców pocisku V-2 – pierwszego raketowego pocisku balistycznego w historii. Niemcy pracowali nad jego konstrukcją już od połowy lat 30., przeznaczając na badania ogromne środki finansowe. Pocisk miał posłużyć Hitlerowi do ataku na Wielką Brytanię. Pędzący z prędkością ponaddźwiękową V-2 był pierwszym na świecie, który zdołał przekroczyć granicę przestrzeni kosmicznej. Nic dziwnego, że Brytyjczykom bardzo zależało na poznaniu szczegółów jego produkcji. Polakom udało się na poligonie w niewielkiej wsi Blizna (obecnie województwo podkarpackie) zebrać elementy wystrzelonej rakiety. Dokonał tego Michał Kasza, komendant gminny BCh. Po dokładnym zbadaniu niewybuchu w tajnych laboratoriach AK podjęto decyzję o przestaniu pocisku do Wielkiej Brytanii. Operację zaplanowano na noc z 25 na 26 lipca 1944, z załadowaniem rakiety na lądowisku „Motyl” w okolicach Tarnowa. Załogę tworzyli piloci: pierwszy por. pil. – George Culliford i drugi pilot – por. Kazimierz Szrajer z 1586. Eskadry Specjalnego Przeznaczenia, nawigator – J. P. Williams oraz radiooperator – sierż. pil. J. Appelby. Przy okazji zaplanowano przewiezienie z Brindisi we Włoszech do naszego kraju kurierów i działaczy Polskiego Państwa Podziemnego: Kazimierza Bilskiego, Leszka Starzyńskiego, Bogusława Ryszarda Wolniaka i chyba najbardziej dziś znanego, Jana Nowaka-Jeziorańskiego, późniejszego dyrektora Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa. Po dotarciu na miejsce planowano zabrać na pokład innych ważnych działaczy: Tomasza Arciszewskiego, Józefa Retingera, Tadeusza Chciuka, Czesława Micińskiego i Jerzego Chmielewskiego. Ten ostatni był odpowiedzialny za ochronę pocisku. Wiózł także szczegółowy raport z jego badań. Operacja przebiegła bez większych problemów. Cała akcja, łącznie z pobytem na ziemi w Polsce trwała 10 godzin i 15 minut. Operację zabezpieczały oddziały AK „Urban”, wśród których był m.in. Adam Gondek. Dowódcą zabezpieczenia lądowiska „Motyl” był kpt. Władysław Kabat ps. „Brzechwa”. W sumie całą akcję zabezpieczało ponad 400 osób. Pilot samolotu Georg Culliford za swoje zasługi otrzymał Order Virtuti Militari. (4)

18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ

24. Kryptonim zrzutowiska usytuowanego w obszarze Beskidu Sądeckiego i Gorców, koło wsi Szczawa, 23 km na północny-wschód od Nowego Targu. Pierwszy zrzut miał się odbyć w nocy z 18 na 19 listopada 1944. Wtedy to pilotowany przez chor. pil. Cholewę polski Liberator KG834 „U” z 1586. Eskadry Specjalnego Przeznaczenia miał dokonać zrzutu 6-osobowej ekipy skoczków mjr. Kazimierza Raszplewicza ps. „Tatar 2” oraz 15 zasobników i 3 paczek. Zadania nie wykonano, ponieważ Liberator nad Tatrami wpadł w chmury, a w rejonie placówki załoga nie mogła dostrzec sygnałów z ziemi. Skoczkowie pozostali w samolocie, ale zasobniki zostały zrzucone. Kolejny zrzut miał miejsce nocą z 22 na 23 listopada 1944. Kpt. pil. Reymer-Krzywicki miał dostarczyć 6-osobową ekipę cichociemnych wraz z 15 zasobnikami i 3 paczkami. Z 6-osobową ekipą cichociemnych poleciał m.in. mjr br. panc. Adam Mackus ps. „Prosty” i por. Przemysław Bystrzycki, a z 15 zasobnikami i 3 paczkami kpt. pil. Reymer-Krzywicki. Dowódcą Liberatora KG994 „R” z 301. Dywizjonu Bombowego był nawigator Jarynicz. Gdy Liberator nadleciał nad placówkę, ta – po wymianie sygnałów świetlnych – wyłożyła znak świetlny i z wysokości 1800 m dokonano zrzutu. Wyskoczyła też cała ekipa cichociemnych. W pojemnikach był m.in. sprzęt i mundury, które zmieniły leśny 1. Pułk Strzelców Podhalańskich AK w umundurowane jednolicie wojsko. Ostatnią zrzutową nocą dla placówki była noc z 28 na 29 grudnia, kiedy to z Włoch skierowano do kraju 4 Liberatory i 6 Halifaxów z polskiej 1586. Eskadry Specjalnego Przeznaczenia. Dla bastionu była to wyjątkowa noc gdyż pojawiło się nad nim aż 8 samolotów spośród dziesięciu startujących z włoskiej bazy. 4 z nich dokonały zrzutów (jeden na dziko) – pozostałe samoloty nie otrzymały sygnału przyjęcia od placówki. Zaprzestała ona swej działalności jako ostatnia na terenie Polski po rozwiązaniu Armii Krajowej 19 stycznia 1945. Podczas potyczki z Niemcami została zajęta przez nieprzyjaciela część terenu zrzutowiska, co było bezpośrednią przyczyną opuszczenia terenu. (5)

19. ŁĄCZNOŚĆ W ARMII KRAJOWEJ I PODCZAS POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

Sprawnie działający system łączności Armii Krajowej umożliwiał skuteczne działanie. Legendarni kurierzy, którzy z narażeniem życia przekradali się przez okupowaną Europę, by nieść meldunki z kraju do Naczelnego Wodza w Paryżu czy w Londynie, byli jedynie drobnym, choć ważnym elementem rozbudowanego i sprawnego systemu łączności Komendy Głównej Armii Krajowej. Wymiana telegramów radiowych między Warszawą a Londynem była możliwa dzięki wielu zabiegom organizacyjnym i bohaterstwu łącznościowców¹⁰.

Poziomo

1. „Z” – sieć radiowa umożliwiająca łączność KG AK z Naczelnym Wodzem w Londynie, bazami lotniczymi w Wielkiej Brytanii i we Włoszech oraz okresowo z Kujbyszewem. (11)
4. łączność zagraniczna – łączność między Krajem i Naczelnym Wodzem gen. Sikorskim. Już w grudniu 1939 powstały Baza nr I „Romek” w Budapeszcie i Baza nr II „Bolek” w Bukareszcie. Z początkiem 1940 uruchomiono w Kownie Bazę nr III, którą po zajęciu Litwy przez Rosjan przesunięto do Sztokholmu i nadano jej kryptonim „Anna”. Upadek Francji i przeniesienie władz polskich do Wielkiej Brytanii oraz wejście Niemców na Bałkany spowodowały przeniesienie Bazy nr II do Sztambułu – otrzymała kryptonim „Bey”. Utworzono placówki łączności we Francji i Szwajcarii, coraz większą rolę zaczęła odgrywać Baza „Anna” w Sztokholmie. (9)
7. Włodzimierz , ps. „Rybka” (ur. 22 grudnia 1922). W grudniu 1939 wciągnięty do konspiracji przez mjr. Stanisława Marcina Noworolskiego, jednego z oficerów Dowództwa Wojsk Łączności Komendy Głównej Armii Krajowej. Jego prace konspiracyjne to seryjna produkcja podzespołów do radiostacji nadawczo-odbiorczych RK 1 oraz odbiorników OSB. W związku z zamoczeniem radiostacji „Błyskawica” 3 sierpnia 1944 podjął się wykonania od podstaw nowego nadajnika, który otrzymał nazwę „Burza”. Była to pierwsza radiostacja foniczna, która już 4 sierpnia w południe podjęła działalność informacyjną, zawiadamiając społeczeństwo Warszawy oraz Londyn o sytuacji w walczącej Warszawie. 5 lub 6 sierpnia uruchomił zdobyczną radiostację średniofalową odnaniezoną w budynku sądów przy ul. Leszno. Wstrajała się ona na częstotliwość, na której pracowała radiostacja niemiecka, nadająca programy dla Niemców. Po zakończeniu audycji spikerów niemieckich, p. Włodzimierz nadawał osobiście kilkunastominutowe komunikaty, rozmiękczając psychikę żołnierzy niemieckich. W 2005 roku, na podstawie zapamiętanej wiedzy i zachowanego schematu elektrycznego z 1944, wykonano replikę radiostacji „Burza” (Zygmunt Seliga, Krzysztof Lipiński, Andrzej Kabala, Paweł Jakubisiak i Zbigniew Ostaszewski). 3 sierpnia 2005, w 61. rocznicę uruchomienia radiostacji „Burza”, jej replika została uroczystie przekazana Muzeum Powstania Warszawskiego. (9)

¹⁰ Ze wstępu do artykułu Stanisław Markowski, *Łączność W Armii Krajowej i w Powstaniu Warszawskim*, „Przegląd Łączności i Informatyki”, nr 2 2003, http://szpzi-zegrze.waw.pl/szpzi/pdf/przeglad_2.pdf.

19. ŁĄCZNOŚĆ W ARMII KRAJOWEJ I PODCZAS POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

10. Kryptonim zorganizowanej w połowie 1943 trzeciej kompanii radiotelegraficznej. Kompania ta zwana instruktorską prowadziła szkolenie radiotelegrafistów i organizowała komórki łączności na potrzeby obszarów i okręgów. Nadzorowała również terenowe bazy korespondencyjne Komendy Głównej oraz produkcję i naprawę sprzętu w poszczególnych okręgach. W celu ujednoczenia szkolenia, uruchomiono w Ośrodku Radiowym pod Londynem specjalną radiostację „San”, która w określonych godzinach nadawała teksty szkolne w tempie ustalonym przez władze podziemne. Teksty te odbierali kandydaci na radiotelegrafistów w całym kraju pod nadzorem instruktorów kompanii. (7)
12.Kryptonim utworzonego we wrześniu 1943 Batalionu Radiotelegraficznego Komendy Głównej AK z kompani „Orbis”, „Kram” i „Omnibus”. Batalion dysponował siecią radiostacji nadawczo-odbiorczych, rozmieszczonych promieniście wokół Warszawy, zmieniających swe miejsca postoju i przemiennie nadających telegramy radiowe. Jego dowódcą został mjr Stanisław Bilski ps. „Gryf”, a po nim, we wrześniu 1944, mjr Władysław Mika ps. „Narcyz”. Stan osobowy batalionu (dowódcy, radiotelegrafiści, łączniczki, gońcy itp.) wynosił około 270 osób, w tym ponad 20 oficerów i prawie 110 podoficerów radiotelegrafistów. W tej grupie znalazło się co najmniej 13 „cichociemnych” przeszkolonych w Wielkiej Brytanii. Pozostałych radiotelegrafistów pozyskiwano przez przenoszenie ich z pododdziałów liniowych lub z grup szkolonych w kompanii „Omnibus”. Historia tego batalionu kończy się wraz z kapitulacją Powstania Warszawskiego. Za wybitne czyny bojowe pięciu oficerów i dwóch radiotelegrafistów batalionu „Iskry” zostało odznaczonych orderem Virtuti Militari. (5)
15. Kurierska łączność – łączność zapewniająca kontakty Komendy Głównej z tworzącymi się obszarami i okręgami ZWZ-AK. Początkowo zajmowała się tym jedna komórka, która ekspediowała kurierów Komendy Głównej i przyjmowała kurierów z terenu. Z czasem okazało się, że utrzymanie łączności ze wschodem wymaga nieco innych zabiegów niż łączność z zachodem. Powołano, więc dwie odrębne komórki, z których jedna obsługiwała szlaki wschodnie, a druga zachodnie. Powstały dwie pocztowe centrale pomocnicze Dworzec Wschodni – dla łączności i kontaktów osobowych z okręgami wschodnimi i Dworzec Zachodni – dla łączności i kontaktów osobowych z okręgami zachodnimi. (11)

19. ŁĄCZNOŚĆ W ARMII KRAJOWEJ I PODCZAS POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

7., właściwie Stacja Nadawcza AK, „...” – polska radiostacja, nadająca podczas Powstania Warszawskiego, od 8 sierpnia 1944 do końca walk. Nadajnik zbudowany został w Częstochowie przez krótkofalowca Antoniego Zębika (ps. „Biegły”) w 1943. Jej sygnałem była melodia Warszawianki. Kłopoty z uruchomieniem „Błyskawicy” wynikały z tego, że aparatura radiostacji przyjechała z Częstochowy do Warszawy zawilgocona. Trzeba ją było jakoś osuszyć, brakowało niektórych części. Uzyskano je z niemieckiej radiostacji zdobytej przy ul. Kredytowej, inne znaleziono w gmachu Poczty Głównej i dopiero 7 sierpnia na dachu gmachu PKO przy ul. Jasnej 9 rozpięto antenę i następnego dnia rozpoczęto próbne nadawanie programu, a wieczorem została wyemitowana pierwsza audycja. Początkowo siedziba powstańczej radiostacji mieściła się w budynku PKO (Pocztowa Kasa Oszczędności) przy ul. Jasnej 9. 25 sierpnia została przeniesiona do kawiarni „Adria” (ul. Moniuszki 10). 4 września trafiła do byłej ambasady ZSRR (ul. Poznańska 15) i następnie do Biblioteki Publicznej (ul. Koszykowa 26). Kierownikiem zespołu był Stanisław Zadrożny (ps. „Pawlicz”), zastępcą – Zofia Rutkowska (ps. „Ewa”), która objęła kierownictwo nad wykonaniem programu. Audycje w języku angielskim prowadzili Jan Nowak-Jeziorański (ps. „Jan Nowak”) i pilot RAF-u John Ward. Pracę spikerów podjęli także Zbigniew Świętochowski (ps. „Krzysztof”), Stefan Sojecki, Zbigniew Jasiński, Jeremi Przybora i Mieczysław Ubysz. Dzienniki i reportaże prowadził Jacek Wołowski. Na antenie emitowany był program „Dzień walki” – codzienny komentarz Edmunda Osmańczyka, który jako Jan Gor donosił, co dzieje się w walczącej Warszawie. Radio nadawało także, na falach średnich, kontynuując założenia akcji „N”, program dywersyjny skierowany do żołnierzy Wehrmachtu. Mimo wydanego rozkazu wygaszenia radiostacji zaraz po podpisaniu kapitulacji, nie zaprzestała ona pracy, informując świat o tym, co się działo w Warszawie, o gehennie ludności stolicy, o bestialstwie Niemców, o ogromnych zniszczeniach miasta. 4 października został nadany ostatni, 10-minutowy komunikat. Radiostację zniszczył ówczesny kierownik zespołu – Jan Georgica (ps. „Grzegorzewicz”). Replika radiostacji znajduje się w Muzeum Powstania Warszawskiego.

SŁUCHAJCIE
AUDYCYJ RADIOWYCH
WALCZĄCEJ WARSZAWY!

NA FALACH ŚREDNICH – 224 m. lub 251 m.
NA FALACH KRÓTKICH – 32,8 m. i 52,1 m.

—●—

AUDYCJE POLSKIEGO RADIA NADAWANE SĄ CODZIENNIE –
W JĘZYKU POLSKIM:

1. Na fali średniej: – o godz. 12-tej
2. Na fali krótkiej: – o godz. 10.35 i 18.30, oraz
3. Audycje specjalne
Poświęcone ziemiom
Zachodnim i wschodnim
Rzeczypospolitej
Na falach krótkich o godz. 14.30
4. Codziennie w języku angielskim
Na fali krótkiej – o godz. 10.15 i 22.30

—●—

AUDYCJE STACJI NADAWCZEJ ARMII KRAJOWEJ „BŁYSKAWICA”
NADAWANE SĄ CODZIENNIE W JĘZYKU POLSKIM
NA FALI KRÓTKIEJ – O godz. 9.45, 14, 19.30 i 22

—●—

Afisz z Powstania Warszawskiego informujący o czasie nadawania audycji z radiostacji Armii Krajowej „Błyskawica” oraz stacji Polskiego Radia – sekcji polskiej BBC nadającej z Anglii

19. ŁĄCZNOŚĆ W ARMII KRAJOWEJ I PODCZAS POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

Podczas powstania działała także inna radiostacja foniczna – „Burza” – skonstruowana przez Włodzimierza Markowskiego. Nadawała ona od 3 sierpnia z gmachu Poczty Głównej (plac Napoleona, dziś Powstańców Warszawy). (10)

18. sieć alarmowa – sieć połączona na szczeblu centralnym z siecią pocztową. Podporządkowane jej były punkty alarmowe dysponujące aparatami telefonicznymi sieci miejskiej. Punkty te nie mogły być obciążone żadną inną działalnością konspiracyjną. Organizowano je w małych restauracjach, sklepach, gabinetach lekarskich i dentystycznych, w miejscach, gdzie w normalnych warunkach bez przerwy przewijali się ludzie. Jeden ze stałych pracowników takiego punktu był zaprzysiężony i znał adres jednej łączniczki, której miał przekazywać otrzymane, zakodowane ostrzeżenie. Każda najdrobniejsza komórka konspiracyjna rozporządzała własnym punktem alarmowym. Organy bezpieczeństwa Komendy Głównej znały dojścia do wszystkich punktów alarmowych i w wypadku zagrożenia alarm docierał szybko do najniższego szczebla. Każda najdrobniejsza komórka miała również możliwość nadania wiadomości alarmowej na punkt alarmowy swej centrali. W rozmowach telefonicznych nie wolno było używać ani nazwisk, ani pseudonimów i kryptonimów – zastępowały je niewinnie brzmiące kody. Maskowanie wiadomości alarmowych było szczególnie surowo przestrzegane. Cały ten skomplikowany system obiegu informacji wewnętrznej działał bardzo sprawnie. Wszystkie ogniwa poczty obsługiwane były przez kobiety. (9)
19. Poczty – komórki organizacyjne zorganizowane w połowie 1940 w celu zapewnienia łączności wewnętrznej Komendy Głównej: 1) Poczta główna centralna „B” (kryptonim „Begonie”, a później „Kundle”) obsługiwała Oddział V sztabu oraz podległe mu bezpośrednio komórki (Kwaterę Główną, Szefostwo Łączności Operacyjnej oraz kierownictwo Odbioru Zrzutów). Powstała na bazie zreorganizowanej „Patrycji” i pełniła dodatkowo funkcje koordynacyjne w stosunku do pozostałych poczt. Jej kierowniczką została Janina Szenfeld-Sipko ps. „Berta”; 2) Poczta główna pomocnicza „C” („Cykoria”, a następnie „Ogary”). Obsługiwała Szefa Sztabu i wszystkie podległe mu komórki organizacyjne z wyjątkiem Oddziału V (Oddział Organizacyjny, Szefostwo Operacji, Komenda Kedywu, Kwatermistrzostwo, Szefostwo Biur Wojskowych, Wojskowy Szef Komunikacji); 3) Poczta główna pomocnicza „A” („Astry”, później „Pudle”). Obsługiwała Komendanta Głównego oraz podległe mu bezpośrednio komórki (Biuro Informacji i Propagandy, Biuro Finansów i Kontroli, Kierownictwo Walki Podziemnej, Związek Departamentu Obrony Narodowej). (6)

Pionowo

1. Antoni Kazimierz , ps. „Biegły” (ur. 13 stycznia 1914, zm. 1 czerwca 2009) – konstruktor nadajnika radiostacji „Błyskawica”. Od 1940 w Związku Walki Zbrojnej, a później w Armii Krajowej. Na początku 1943 w Częstochowie, w warunkach pełnej konspiracji rozpoczął pracę nad budową radiostacji dla przyszłego powstania. Pod koniec tego samego roku radiostację przewieziono do Warszawy, gdzie używana była jako radiostacja zapasowa. Po utracie radiostacji skonstruowanej przez Oddział V sztabu Komendy Głównej AK, właśnie z tego nadajnika emitowane były audycje podczas Powstania Warszawskiego. W listopadzie 1944 został aresztowany przez Niemców i więziony

19. ŁĄCZNOŚĆ W ARMII KRAJOWEJ I PODCZAS POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

w kilku obozach. W sierpniu 1945 wrócił do Polski i został aresztowany. Po zwolnieniu zamieszkał w Łodzi. W roku 2004 odtworzył radiostację „Błyskawica” i przekazał ją Muzeum Powstania Warszawskiego. (5)

2. Nazwa sieci dowodzenia Warszawskiego Okręgu AK (przewodowa, radiowa i gońców), realizowana przez pododdziały okręgowe, złożone z batalionu łączności w sile trzech kompanii – K-1, K-2, K-3 oraz ośmiu plutonów Obwodu Podmiejskiego „Obroża”. Sieć sięgała od komendanta Okręgu do dowódców obwodów (9)
3. Kryptonim zorganizowanej pod koniec 1942 i składającej się z trzech plutonów kompanii radiotelegraficznej. Jej początkowe zadania zostały wkrótce poszerzone. Pierwszy pluton działający na terenie Warszawy prowadził wyłącznie odbiór telegramów. Plutony drugi i trzeci kwitowały odebrane telegramy oraz otrzymane zrzuty, nadawały zaś tylko krótkie depesze alarmowe i komunikaty meteorologiczne dla baz lotniczych. Działały na obrzeżach Warszawy i terenach „Obroży”. Nadawanie pilnych i dłuższych telegramów prowadził nadal „Orbis” zwany „kompanią alarmową”. (4)
5. „O” – sieć radiowa dla łączności z komendami obszarów i okręgów AK. (8)
6. Jerzy Oktawiusz , ps. „Jurski”, „Jerzy Jurski”, „Ort” (ur. 26 marca 1893, zm. 1961). W listopadzie 1918 wstąpił do Wojska Polskiego. W 1920 ukończył Szkołę Oficerską Wojsk Łączności w Zegrzu. Od 1934 komendant Szkoły Podchorążych Łączności w Centrum Wyszkożenia Łączności. Od marca 1939 szef łączności w Dowództwie KOP. Od stycznia 1940 przebywał w Warszawie, gdzie objął funkcje szefa Wydziału V Łączności w sztabie Komendy Okręgu Warszawa-Miasto ZWZ. Od maja 1942 aż do zakończenia Powstania Warszawskiego był Dowódcą Wojsk Łączności Armii Krajowej i zastępcą do spraw łączności szefa Oddziału V Dowodzenia Ogólnego i Łączności sztabu Komendy Głównej AK. W listopadzie 1942 awansowany do stopnia podpułkownika. (7)
7. Kryptonim sformowanego dla potrzeb łączności operacyjnej Komendy Głównej kadrowego batalionu telegraficznego. Miał on zapewnić łączność przewodową (telegraf i telefon) na terenie całego kraju, w oparciu o istniejącą sieć telekomunikacyjną. Batalion, w składzie zawiązków czterech kompanii, sformowano ze specjalistów w zakresie łączności. Kompania „Dominika” składała się z pracowników Międzymiastowej Centrali Telefonicznej w Warszawie. Kompania „Seweryna” z pracowników Dyrekcji Okręgowej Kolei na Pradze. Kompania „Zapała” gromadziła wykładowców, absolwentów i słuchaczy Szkoły Technicznej im. Wawelberga oraz obsługi gmachu byłego Ministerstwa Komunikacji. Kompanię „Złom” stanowili inżynierowie i technicy Zakładów Teletechnicznych na Pradze przy ul. Ratuszowej 11. Zawiązki poczty polowej oparto o pracowników Poczty Głównej. Dowódcą batalionu był por. Jan Maliszewski ps. „Malina”, zastępcą por. Lech Gołębiowski ps. „Sęp” – przedwojenny wicedyrektor Dyrekcji Poczty i Telegrafów w Warszawie, a oficerem wyszkoleniowym – por. Alfred Helimann ps. „Kos”. (6)

19. ŁĄCZNOŚĆ W ARMII KRAJOWEJ I PODCZAS POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

8. „I” – sieć radiowa dla łączności z niektórymi inspektoratami oraz operacyjnymi i taktycznymi zgrupowaniami partyzanckimi. (12)
9. „L” – sieć radiowa przygotowana na okres powstania powszechnego, dla łączności Dowódcy Lotnictwa AK z polskim lotnictwem w Wielkiej Brytanii. Na razie sieć ta miała charakter ćwiczebny. (8)
11. Nazwa sieci w Warszawskim Okręgu AK, realizowanej przez plutony obwodów na potrzeby dowodzenia walką. Sieć sięgała od dowódców obwodów do dowódców rejonów, zgrupowań, kompanii i samodzielnego plutonu. Inna nazwa to „Sieć czerwona”. (6)
13. Andrzej (ur. 1928) – elektronik, walczył w Powstaniu Warszawskim w brygadzie „Broda 53” w ramach Zgrupowania „Radosław”, odznaczony dwukrotnie Krzyżem Walecznych i Krzyżem Virtuti Militari. Aresztowany przez Służbę Bezpieczeństwa w listopadzie 1949, przesłuchiwany przez Julię Brystygerową, okrutnie torturowany. W bardzo ciężkim stanie został znaleziony na ulicy (istnieje kilka wersji – po wyrzuceniu z okna w gmachu UB, po wyskoczeniu z okna, po wyrzuceniu z samochodu UB) i przeniesiony do szpitala. Po wyleczeniu skończył studia na Politechnice Warszawskiej. W 1952 roku zgłosił się do niego oficer działających wciąż w podziemiu Narodowych Sił Zbrojnych z prośbą o skonstruowanie i wykonanie nadajnika radiowego. Zdobył zaufanie p. Andrzeja tym, że znał takie szczegóły życia jego ojca, jakich nie mógł znać konfident UB. Mimo strasznego niebezpieczeństwa nadajnik skonstruował i na własny koszt wykonał. Do jego wypróbowania w działaniu przyciągnął jeszcze dwie zaufane koleżanki, a następnie przekazał pod właściwy adres. Po ukończeniu studiów przez wiele lat pracował w Instytucie Fizyki PAN, jest doktorem optoelektroniki. Skonstruował też nadajnik radiowy, by po wprowadzeniu 13 grudnia roku stanu wojennego, informować świat o tym, co się dzieje w Polsce. Nadał kilkadziesiąt audycji i nie dał się namierzyć Służbie Bezpieczeństwa. Radio nadawało od 14 grudnia 1981 roku, o godzinie 10.00 na falach krótkich w dwóch pasmach częstotliwości morskich rozległ się zaszyfrowany alfabetem Morse'a angielskojęzyczny komunikat o wprowadzeniu stanu wojennego oraz sygnał SOS. Krótkie audycje, trwające po około 15 minut, prowadzone były przez Jadwigę Augustyńską-Latoszyńską, żołnierza Armii Krajowej. Poświęcone były one historii Polski, w tym sytuacji Polaków w czasie II wojny światowej, zbrodni katyńskiej oraz planom budowy Polski Sowieckiej. Wyemitowano w sumie czterdzieści takich audycji. Na potrzeby Radia Solidarność wykonał liczne proste nadajniki. Twórca i właściciel niszowej, społecznej rozgłośni radiowej Jutrzenka (pełna nazwa – Polskie Radio Armii Krajowej „Jutrzenka” im. gen. „Grota” Stefana Roweckiego), która nadaje od lat 90. z mieszkania w bloku na warszawskim Ursynowie przy ul. Dereniowej 4. Na dachu bloku umieszczono biało-czerwoną flagę z powstańczą kotwicą Polski Walczącej. Zasięg to około 60 km. W 1999 roku Ministerstwo Łączności przyznało Jutrzence częstotliwość 99,5 MHz. W audycjach występował m.in. Prezes Światowego Związku Żołnierzy AK Stanisław Karolkiewicz. 24 lipca 2001 Jutrzenka otrzymała koncesję na częstotliwość 99,5 MHz, która zezwala na nadawanie w Warszawie od godz. 12.00 do 24.00. Nie może emitować reklam ani audycji sponsorowanych. Jutrzenka nadaje program o charakterze społeczno-kulturalnym. Na antenie dominują stare piosenki, wspomnienia (przede wszystkim z czasu okupacji),

19. ŁĄCZNOŚĆ W ARMII KRAJOWEJ I PODCZAS POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

dzienniki powstańcze oraz literatura piękna, np. fragmenty Pana Tadeusza. Od poniedziałku do piątku prezentowane są utwory instrumentalne, muzyka filmowa, poezja śpiewana oraz piosenki z lat 20., 30., 40. i 50. XX wieku. W soboty i niedziele nadawana jest muzyka poważna, a codziennie magazyn kulturalny „Pełna Kultura”. Poza twórcą radia pracuje w nim społecznie pięć osób, dwie prezenterki, redaktor tekstów i dwóch stałych felietonistów. Andrzej ... jest wierny rozkazowi ostatniego dowódcy Armii Krajowej Leopolda Okulickiego „Niedźwiadka”, który po rozwiązaniu AK nakazał „utrzymywać małe, dobrze zakonspirowane sztaby i całą sieć radiową”. (8)

14. Kryptonim zorganizowanej w 1941 roku zawiązkowej kompanii radiotelegraficznej. Zadania plutonów i rejonów ich pracy były zróżnicowane. Pierwszy pluton działał na obszarze Warszawy oraz Obwodu Warszawopowiat i prowadził tylko odbiór telegramów. Drugi pluton prowadził nadawanie telegramów w rejonie Milanówka i Żyrardowa. Trzeci pluton nadawał z rejonów Grójca oraz Legionowa i Płud. W 1942 zorganizowano czwarty pluton, tzw. świętokrzyski, który pracował na obszarze Gór Świętokrzyskich i od 1943 był ochraniający przez oddział „Ponurego”. Stamtąd nadawano mniej pilne, ale długie telegramy, które były dostarczane drogą kurierską w ciągu kilkunastu godzin od chwili ich zredagowania. Ponieważ ciągle przybywało korespondencji, w 1943 zorganizowano piąty pluton kompanii. Zasadniczym zadaniem kompanii było utrzymywanie łączności Komendy Głównej AK z naczelnym dowództwem PSZ w Londynie oraz z bazami lotniczymi w Wielkiej Brytanii, a później we Włoszech, skąd starowały samoloty niosące do kraju ludzi i sprzęt. (5)
16. „A” – sieć radiowa przewidziana do uruchomienia powstania powszechnego. (8)

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

Na czele służby zdrowia AK stało Szefostwo Służby Sanitarnej, które podlegało Kwatermistrzowi Komendy Głównej. W Armii Krajowej istniała też Wojskowa Służba Kobiet, jej głównym pionem był pion sanitarny. Dramatyczną walkę o życie rannych i chorych w czasie Powstania Warszawskiego prowadziło 25 warszawskich szpitali, 122 szpitale polowe oraz 200 punktów ratowniczo-sanitarnych. To było masowe bohaterstwo wielotysięcznej rzeszy lekarzy, pielęgniarek i sanitariuszy. Ocenia się, że w Powstaniu Warszawskim uczestniczyło około 900-1000 lekarzy i studentów medycyny ostatnich lat studiów oraz 5-6 tys. sanitariuszek i pielęgniarek. Zginęło około 200 lekarzy i studentów medycyny oraz około tysiąc pielęgniarek i sanitariuszy. Najważniejsze są jednak efekty działania służby zdrowia w Powstaniu. Uratowano w sumie ponad 25 tys. żołnierzy i rannych oraz chorych cywili. Bohaterskie sanitariuszki wyciągały wśród gradu kul leżących bezradnie rannych, lekarze operowali bez przerw, w dzień i w nocy.¹¹

Poziomo

1. Barbara , ps. „Basia”, „Baśka” (ur. 1926, zm. 26 sierpnia 1944). Harcerka z drużyny „Błękitnej” Hufców Polskich, odbyła przeszkolenie sanitarne; w Powstaniu Warszawskim sanitariuszka kompanii „Harcerskiej” batalionu „Gustaw” zgrupowania AK „Róg”, 13 sierpnia ciężko ranna na Starym Mieście wskutek wybuchu czołgu pułapki, umieszczona w szpitalu przy ul. J. Kiłińskiego 3, zginęła w zbombardowanym budynku. (9)
5. Jan (ur. 18 czerwca 1900, zm. 7 września 1971) – w 1926 roku ukończył Wydział Lekarski Uniwersytetu Warszawskiego, uzyskując tytuł doktora wszech nauk lekarskich. We wrześniu 1939 został mobilizowany, w dniach 6-21 września 1939 był kierownikiem polowej pracowni bakteriologiczno-chemicznej w Pronem, po jej rozbiciu powrócił do Warszawy. W czasie okupacji był ordynatorem Oddziału Chorób Wewnętrznych w Szpitalu Wolskim. Prowadził zajęcia na tajnym Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego i Tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich. Uczył diagnostyki, patologii, terapii szczegółowej chorób wewnętrznych studentów IV i V roku. Na Oddziale przez cały okres okupacji, wbrew zakazowi Niemców, odbywały się posiedzenia naukowe oraz odczyty dla lekarzy oraz były przygotowywane prace przeznaczone do druku, ogłoszone już po wyzwoleniu. Jesienią 1941 roku opiekował się chorym marszałkiem Edwardem Smigłym, który potajemnie powrócił do Warszawy, stwierdził u niego zawał i podpisał zaświadczenie o zgonie. Był w składzie Sanitariatu Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej kryptonim „Bakcyl”. Podczas Powstania Warszawskiego przebywał w stolicy, udzielając pomocy lekarskiej powstańcom i ludności cywilnej. Po zakończeniu wojny, m.in. od 1953 do 1955 roku, był Rektorem Akademii Medycznej w Poznaniu, w latach 1955-1959 przewodniczącym Komisji Izotopowej Rady Naukowej przy Ministerstwie Zdrowia. (8)

¹¹ Wykorzystano:

- opracowanie: Maciej Janaszek-Seydlitz, *Służba sanitarna w Powstaniu Warszawskim*, http://www.sppw1944.org/index.html?http://www.sppw1944.org/powstanie/sanitariat_06.html
- portal Szpitale polowe 1944, <http://www.szpitale1944.pl/o-nas/>

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

8. Jadwiga Helena Maria Holnicka-..... , ps. „Wisła”, „Wisienka”, „Grabulka” (ur. 30 lipca 1922 w Krzywdzie koło Łukowa, zm. 20 lipca 1944 w Gręzówce) – żołnierzem Armii Krajowej, łączniczka i sanitariuszka. Brała udział w akcjach bojowych Kedywu, a następnie walczyła w oddziale pod dowództwem kpt. Wacława Rejmaka. Została ciężko ranna 20 lipca 1944 w walce stoczonej z żandarmerią niemiecką w Lesie Kryńszczak w pobliżu wsi Gręzówka, a położonej przy szosie z Łukowa do Siedlec. Dostała się do niewoli, a będąc transportowana wozem do siedziby Gestapo w Łukowie, zdołała zastrzelić nachylającego się nad nią żandarma, ale została dobita serią przez konwojentów. Zwłoki sanitariuszki z rozkazu Gestapo leżały na bruku miasteczka przez parę dni, ale mieszkańcy Łukowa wykradłszy je w nocy, pochowali na miejscowym cmentarzu. Później zostały przeniesione i pochowane w rodzinnej mogile na cmentarzu w Radoryżu Kościelnym. Pośmiertnie (15 stycznia 1945) odznaczona Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari i mianowana podporucznikiem. (5)

9. Henryk , ps. „Bakcyl”, „Szembor” (ur. 11 listopada 1894 w Łodzi, zm. 18 kwietnia 1969 w Warszawie) – ppłk lekarz. Podczas kampanii wrześniowej 1939 był szefem sanitarnym 8. Dywizji Piechoty, a następnie szefem sanitarnym w Dowództwie Obrony Modlina. Ranny i dwukrotnie kontuzjowany powrócił do Warszawy. Od stycznia 1941 w konspiracji w ZWZ-AK. 30 stycznia 1942 po aresztowaniu mjr. Czesława Jaworskiego został szefem sanitarnym Komendy Okręgu Warszawa AK. Szef sanitarny Komendy Okręgu Warszawa AK w Powstaniu Warszawskim, która mieściła się początkowo w hotelu „Victoria”, a później w gmachu PKO. 3 października 1944 wydał rozkaz pożegnalny „Do żołnierzy sanitariatu Okręgu Warszawskiego”, w którym m.in. pisał: „64 dni i tyleż nocy walk powstańczych trwaliście na posterunku, pracując ofiarnie, z poświęceniem i nadludzkim wysiłkiem, w warunkach najgorszych, w jakich tylko służba zdrowia kiedyś pracowała”. (4)

10. Szpital św. Jana należał do dawnej Kliniki Psychiatrycznej Uniwersytetu Warszawskiego. Szpital mieścił się w zespole budynków przy ul. Bonifraterskiej 12, należących do Zakonu Szpitalnego Ojców Bonifratrów. Zespół stanowiły kościół pod wezwaniem św. Jana Bożego, szpital i budynki przyklasztorne. Posiadał bardzo dobrze wyszkoloną i ofiarną załogę oraz grupę wybitnych chirurgów. Był przed powstaniem dobrze zaopatrzony w leki i żywność.

Podczas Powstania Warszawskiego budynki szpitala stanowiły one istotne punkty powstańczego oporu. W miarę napływu rannych zaczęło brakować nim miejsca. Umysłowo chorych przesuwano stopniowo do mniejszych pomieszczeń, brakowało łóżek. Dla nowych rannych można było jedynie przygotować legowiska, a sąsiedztwo umysłowo chorych z pewnością nie sprzyjało powrotowi do zdrowia. 7 sierpnia dotarł do szpitala ppłk Stanisław Tarnawski ps. „Tar-

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

ło”, który dostał od płk Strahla polecenie zorganizowania na Starym Mieście służby sanitarnej. Pozostał on w szpitalu przez kilka dni. Po 10 sierpnia szpital znalazł się blisko pierwszej linii walki i był coraz częściej ostrzeliwany. Pacjentów zaczęto przenosić w głąb Starego Miasta. W dwóch etapach do 15 i 20 sierpnia ewakuowano 300 rannych wraz z personelem do szpitala przy ul Długiej 7. Na terenie dawnego szpitala trwały ciężkie walki do końca sierpnia. Żołnierze Zgrupowania „Radosław” to czyli tu nieustępliwy bój z przeważającymi siłami wroga. Budynki szpitala zostały całkowicie zburzone, Niemcy używali miotaczy płomieni. 26 sierpnia podpalili piwnice szpitala. Po kilku godzinach z ruin wycofali się ostatni żołnierze plutonu „Torpedy” batalionu „Miotła”. (6)

11. Mjr doc. dr Adolf (ur. 8 października?/20 października 1886 w Twerze, zm. 1965) – organizator i komendant Szpitala Jana Bożego przy ul. Boifaterskiej, komendant Centralnego Powstańczego Szpitala Chirurgicznego Nr 1, ul. Długa 7. Dla potrzeb powstania szpital Jana Bożego przekształcono w szpital chirurgiczny. W skład zespołu lekarskiego wchodził m. in.: płk dr Bronisław Stroiński, prof. dr med. Wincenty Tomaszewicz, wraz z żoną lekarką, dr med. Kazimierz Sroczyński, dr med. Franciszek Szumigaj, mjr dr Cyryl Gubarewski, dr med. Halina Jankowska, dr med. Leon Uszkiewicz, dr med. Władysław Jakimowicz i inni. Funkcję naczelnego pielęgniarki sprawowała Danuta Falkowska. Tu również działał szef sanitarny Grupy „Północ” płk dr med. Stefan Tarnawski. Od pierwszych dni powstania szpital ten znalazł się na pierwszej linii frontu. W rekordowo szybkim czasie został też obłożony rannymi. Szpital Jana Bożego będący pod ciągłym ostrzałem został ewakuowany na ulicę Długą 7 do gmachu Ministerstwa Sprawiedliwości, gdzie utworzony został, w trybie pilnym, Centralny Powstańczy Szpital Chirurgiczny nr 1. Krótki żywot szpitala zapisał się w historii powstania licznymi dowodami poświęcenia personelu lekarskiego i całej załogi. Jego kadre stanowili lekarze i personel ze zbombardowanego Szpitala Jana Bożego. Ponadto pracowali tu mjr dr med. Cyryl Jan Mackało, mjr dr med. Zygmunt Krupiński, mjr dr med. Antoni Krauze, por. medyk Zygmunt Kujawski, dr med. Niedźwiecka „Bella” oraz lekarze Kołaczkowski i Kalinowski. Wobec ogromnej ilości rannych utworzono dwa zespoły operatorskie, które przy kanonadzie bomb i pocisków, bez światła i wody operowali dniem i nocą. Szpital przyjmował żołnierzy wszystkich oddziałów powstańczych (AK, AL, PAL, KB). Służbą pielęgniarską i sanitarną kierowała siostra przełożona Halina Wiśniewska. Ta wspanała pielęgniarka, z wykształcenia nauczycielka, w niedługim czasie stała się przełożoną sanitarną całej Starówki. W obliczu narastającej liczby rannych płk Tarnawski zmuszony był do organizowania szpitali polowych na ulicy Długiej, Podwale, Kilińskiego i Freta. Całą sieć małych szpitalików organizowano w ocalałych domach, piwnicach, suterrenach. U boku Haliny Wiśniewskiej stały ofiarnie oddane bez reszty pielęgniarki: Wanda Wadowska, Irena Pieśko, Maria Kurowska, Wanda Ogińska, Maria i Wanda Moszczyńskie, Krystyna Janowska, Stanisława Matusiewicz, Jadwiga Paszkowska i inne. Dzięki ofiarności i odwadze uratowały wiele istnień ludzkich. (9)
12. szpitali polowych – na Starym Mieście w czasie Powstania zorganizowano kompleks szpitali obejmujących m.in.:
- Centralny Powstańczy Szpital Chirurgiczny nr 1, na 600 rannych, ul. Długa 7,
 - Szpital Polowy nr 3,

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

- Szpital Chirurgiczny nr 2, na około 300 miejsc, ul. Miodowa 23
 - Szpital Polowy nr 3, na około 200 miejsc, ul. Miodowa 24,
 - Szpital Polowy nr 4 batalionu „Gustaw”, podziemia klasztoru Sióstr Sakramentek, Rynek Nowego Miasta; od 12 sierpnia ul. Kilińskiego 1/3,
 - Szpital Polowy nr 5, zgrupowania „Gozdawa”, na około 200 miejsc, ul. Przyrynek 4, potem ul. Długa 15, zbombardowany 20 sierpnia, większość rannych z obsługą poległa,
 - Szpital Polowy nr 6 „Pod Krzywą Latarnią”, na około 200 miejsc, ul. Podwale 25,
 - Szpital Polowy „Pod Czarnym Łabędziem” – filia szpitala nr 1, na około 30 miejsc, ul. Podwale 46,
 - Szpital – filia szpitala nr 1, na około 250 miejsc, podziemia kościoła św. Jacka, ul. Freta 10, wcześniej punkt sanitarny batalionu „Dzik”, zbombardowany 26 sierpnia i 1 września,
 - Szpital polowy zgrupowania „Róg”, fabryka firanek Szlenkiera na ul. Świętojerskiej róg Ciasnej, po zbombardowaniu pobliskie hale targowe ul. Świętojerska 3. (4)
15. Julian , ps. „Doktor Twardy” (ur. 20 sierpnia 1908 w Krakowie, zm. 18 października 1988) – polski lekarz internista, profesor nauk medycznych, filozof medycyny i hematolog pochodzenia żydowskiego. Podczas II wojny światowej walczył w kampanii wrześniowej. Przez trzy lata był więziony w getcie krakowskim, z którego uciekł. Zorganizował jeden z trzech szpitali istniejących w krakowskim getcie. Był dowódcą plutonu Armii Krajowej, (14)
16. Stefan , ps. „Tarło”, „Jarema”, „Kmicic”, „Skóra” (ur. 29 kwietnia 1898 w Humaniu, zm. 9 listopada 2001 w Warszawie) – polski lekarz wojskowy, żołnierz Armii Krajowej, powstaniec warszawski. W okresie I wojny światowej należał do Polskiej Organizacji Wojskowej. W 1918 został żołnierzem Wojska Polskiego, skierowano go na front ukraiński. Po kursie medycznym w Szpitalu Ujazdowskim przydzielono go do szpitala wojskowego w Wilnie jako podoficera sanitarnego. W 1926 ukończył studia na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego. Kontynuował karierę lekarza wojskowego, m.in. w 21. Pułku Piechoty „Dzieci Warszawy”. Pełnił funkcję naczelnego lekarza 1. Pułku Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego. W 1939 brał udział w wojnie obronnej jako szef sanitarny pułku szwoleżerów w Mazowieckiej Brygadzie Kawalerii (w stopniu pułkownika). Pod koniec września dostał się do niewoli niemieckiej, po ucieczce z obozu jenieckiego powrócił do Warszawy. Od 15 października 1939 kierował Wydziałem Wywiadu Tajnej Organizacji Wojskowej. Był współredaktorem „Trwamy i Przetrwamy”. Wiosną 1941 został wyznaczony przez Jana Mazurkiewicza na stanowisko komendanta Tajnej Organizacji Wojskowej. W stopniu majora był czwartym (i ostatnim) komendantem Okręgu Krakowskiego Tajnej Organizacji Wojskowej. Od stycznia 1943 do maja 1944 w stopniu podpułkownika był szefem Kedywu Okręgu Kraków Armii Krajowej. Planował odbicie z rąk niemieckich aresztowanego komendanta Okręgu Armii Krajowej płk. Józefa Spychalskiego. Zagrożony aresztowaniem został 20 maja 1944 przeniesiony do Warszawy. Od maja 1944 był zastępcą szefa sanitarnego Komendy Głównej Armii Krajowej. Pracował jako lekarz w Szpitalu Ujazdowskim w Warszawie. Został szefem sanitarnym Grupy „Północ” w Powstaniu Warszawskim. Po

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

upadku Starego Miasta objął szpital przy ul. Śniadeckich. Po kapitulacji Powstania Warszawskiego wraz z rannymi przetransportowany do Krakowa, objął komendanturę ewakuowanego Szpitala Ujazdowskiego. Po wkroczeniu Armii Czerwonej wstąpił do ludowego Wojska Polskiego. Po wojnie zamieszkał w Warszawie. Był szefem Sanitarnego Warszawskiego Okręgu Wojskowego, jednak w 1947 zwolniono go ze służby wojskowej. Do 1953 kierował Zespołem Sanatoriów dla Dzieci Chorych na Gruźlicę w Rabce. Następnie był zastępcą kierownika wydziału zdrowia w jednym ze stołecznych urzędów oraz kierownikiem placówek służby zdrowia. W 1974 przeszedł na emeryturę. W 1994 został awansowany przez prezydenta Lecha Wałęsę do stopnia generała brygady. (9)

17. Sergiusz (ur. 22 czerwca 1914 w Tyflisie, Gruzja, zm. 8 sierpnia 2012). W styczniu 1940 roku nawiązał kontakt z kolegami z wojska. Po zaprzysiężeniu w Związku Walki Zbrojnej rozpoczął tworzenie struktur ZWZ pod pseudonimem „Adam”. Wobec braku oficerów liniowych w terenie, otrzymał zadanie budowy, jako komendant liniowy – II Rejonu „Celków” VII Obwodu „Obroża” Armii Krajowej. W latach 1940-1942 (do marca 1942 roku) był lekarzem getta w Markach – Pustelniku, na terenie Osinek i Henrykowa. W 1942 roku, jako naczelny lekarz II Rejonu „Celków” VII Obwodu „Obroża”, organizował zaplecze sanitarne dla przyszłych działań powstańczych. Był aktywnym uczestnikiem walk w ramach akcji „Burza” w rejonie Marek i Strugi. Był nie tylko lekarzem zgrupowania, ale został wyznaczony do kontaktów z wojskami radzieckimi. Dwukrotnie aresztowany przez NKWD, po raz pierwszy 26 października 1944 roku, po dwóch dniach został zwolniony. W jego sprawie interweniowali Żydzi ukrywający się w Markach i Zielonce, którzy wiedzieli, ile zawdzięczają doktorowi. Kolejne aresztowanie nastąpiło 6 listopada 1944. 10 listopada przewieziono go do Wołomina, który był wówczas punktem tranzytowym w drodze do obozu w Sokołowie Podlaskim. Był on jedynym w tym czasie lekarzem z wysokimi kwalifikacjami w okolicy, organizatorem szpitala polowego dla żołnierzy AK i czerwonooarmistów rannych w walce pod Radzyminem. W jego obronie stanęli nawet miejscowi działacze PPR i posterunek MO. Mimo to został w drugiej połowie listopada 1944 wywieziony do obozu w Borowiczach w ZSRR. Obóz ten, o numerze 270, w latach 1944-1946 należał do najcięższych, w jakich przebywali żołnierze AK. W 1946 roku, jako szczególnie niebezpieczny przedwojenny oficer, został przeniesiony do obozu w Swierdłowsku. Przebywał tam od 5 lipca 1946 do 15 listopada 1947. Pracując jako lekarz, pomógł przeżyć wielu żołnierzom AK, wśród których byli też towarzysze broni z II Rejonu „Celków” oraz Obwodu „Rajski Ptak” – „Burak”. Wielu uratował od niechybnej śmierci. We wspomnieniach tych, którzy przeżyli, przewija się nazwisko doktora wraz z wyrazami wdzięczności. Za pomoc udzielaną rannym, chorym i wycieńczonym, za zwalnianie z pracy, doktor sam trafił dwukrotnie do karceru. (9)

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

18. Powstańczy Szpital Chirurgiczny nr 1 rozpoczął swą działalność 12 sierpnia w Pałacu Raczyńskich, w przedwojennym Ministerstwie Sprawiedliwości, przy ul. Długiej 7. Konieczność utworzenia dużego szpitala polowego wynikała z faktu, że Szpital Maltański znalazł się w rękach niemieckich i został ewakuowany, a Szpital św Jana Bożego od 10 sierpnia znalazł się na pierwszej linii walk.

Ranni z obu szpitali byli ewakuowani w głąb Starówki i docelowo znaleźli się na Długiej 7. Poza funkcją szpitalną szpital na Długiej 7 był składnicą zaopatrującą w leki i materiały sanitarne inne szpitale i punkty opatrunkowe oddziałów liniowych. Część sprzętu i leków udało się ewakuować ze Szpitala Jana Bożego, resztę pozyskiwano drogą rekwizycji z okolicznych aptek i drogerii, żywność z magazynów na Stawkach, pościel i łóżka ofiarowała ludność cywilna. Po 20 sierpnia zaopatrzenie sanitarne dostarczano kanałami ze Śródmieścia. Początkowo na Długiej 7 był szpitalik batalionu „Wigry” kierowany przez dr Izabelę Niedźwiecką ps. „Bela”. Komendantem nowego szpitala został 13 sierpnia mjr rez. dr Adolf Falkowski, dotychczasowy szef szpitala Jana Bożego. Z tego szpitala pochodził też zespół chirurgów. Skompletowano tu również zespół doświadczony pielęgniarek i sanitariuszek z różnych oddziałów bojowych. Dzięki temu ranni czuli się lepiej w sytuacji, gdy zajmowały się nimi znane im dziewczyny. Do szpitala znoszono coraz więcej rannych. Szczególnie po wybuchu „czołgu-pułapki” 13 sierpnia na Kilińskiego napływ wielkiej ilości rannych spowodował, że szef służby sanitarnej Grupy „Północ” ppłk dr Tarnawski polecił zająć wszystkie piwnice i mieszkania na parterze i pierwszym piętrze wzdłuż Podwała aż do Freta dla leżących rannych i rekonwalescentów. Ranni w szpitalu leżeli wszędzie, na łóżkach, obok łóżek i w korytarzach na materacach, noszach lub kocach. Operowano bez przerwy. Do końca sierpnia w szpitalu przeprowadzono około tysiąc operacji chirurgicznych. Wykonywano duże i małe zabiegi operacyjne, m.in. laparotomie, resekcje jelit, trepanacje czaszki, amputacje kończyn, operacje na klatce piersiowej. Do dezynfekcji używano walwanolu, do uśpienia stosowano eter. Stosowano transfuzje krwi, a nawet płynów krwiozastępczych. Szpital posiadał własne źródło światła – dynamo, ale korzystano też ze świec. W miarę upływu czasu zaczął być odczuwalny brak łóżek i bielizny pościelowej, pogarszała się sytuacja z wodą. Szpital był systematycznie ostrzeliwany ogniem artyleryjski i bombardowany. 19 sierpnia zostało zniszczone drugie piętro budynku, rannych przeniesiono do piwnic. W końcu sierpnia, po nieudanej próbie przebicia się do Śródmieścia, dowództwo Grupy „Północ” podjęło decyzję o ewakuacji kanałami do Śródmieścia i na Żoliborz lekko rannych, większości służb sanitarnych i oddziałów bojowych. Ostatni żołnierze weszli do kanałów w nocy z 1 na 2 września. W ruinach Starego Miasta pozostało kilkadziesiąt tysięcy ludności cywilnej i wielu ciężko rannych powstańców i cywilów, którym towarzyszyła pewna ilość służby sanitarnej. Sanitariuszki w miarę możliwości znosiły rannych leżących w różnych punktach opatrunkowych i szpitalikach do szpitala na Długą 7, wierząc, że tu będą bezpieczni. 2 września rano

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

na teren Starego Miasta wkroczyły od strony Placu Zamkowego pierwsze oddziały niemieckie. Wkrótce Niemcy dotarli do szpitala na Długiej 7. Rozkazano wychodzić na zewnątrz personelowi i chorym i rannym mogącym chodzić. Ciężko ranni mieli zostać na miejscu. Utworzoną kolumnę popędzono Podwalem w stronę Placu Zamkowego. Przez cały czas mordowano tych, których Niemcy uznali za powstańców-bandytów. W międzyczasie dokonano masakry ciężko rannych pozostawionych w szpitalu. Do leżących strzelano z broni automatycznej, wrzucano do pomieszczeń granaty. Niektórzy spłonęli żywcem w podpalonych domach. Zwłoki zamordowanych polano później benzyną i podpalono. Szczątki pozostały później na miejscu aż do stycznia 1945 roku. Wg późniejszych ustaleń w szpitalu na Długiej 7 zamordowano około 200 osób. (9)

22. Kazimiera z d. Żejmo, ps. „Kaźka” (ur. 26 stycznia 1923). Do połowy roku 1941 pracowała dorywczo, działając w dzielnicowej komórce konspiracji niepodległościowej podlegającej Służbie Zwycięstwu Polski, a następnie Związkowi Walki Zbrojnej. Pod koniec 1942 została zaprzysiężona przez kpt. Aleksandra Downarowicza ps. „Burza”, dowódcę plutonu. Była żołnierzem biorącym udział w akcjach dywersyjnych i rekwizycyjnych plutonu. Jako łącznik przenosiła meldunki i prasę niepodległościową do placówek na terenie Wilna. W 1943 ukończyła kurs sanitarny w ramach Służby Zdrowia Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej. Do 2. Brygady Partyzanckiej dowodzonej przez por. Wiktora Koryckiego ps. „Kaziuk” została odkomenderowana 2 lipca 1944. Jako sanitariuszka brygadowa transportowała rannych do szpitala w Kalinie koło Rzeszy. Została wraz z żołnierzami 2. Brygady aresztowana przez wojska NKWD i osadzona w obozie w Miednikach Królewskich, a następnie wywieziona do Kaługi. Zwolniona wraz z innymi aresztowanymi sanitariuszkami w październiku 1944 powróciła do Wilna. Ponownie aresztowana przez NKWD wywieziona do Saratowa, skąd 15 marca 1945 została odesłana do więzienia nr 1 w Mińsku. Zwolniona w 1945 roku, wróciła do Wilna. Zagrożona ponownym aresztowaniem, wyjechała do Polski i zamieszkała w Gdańsku. (10)
27. Hanna z domu Żabińska, ps. „Rana”, „Maria Rana” (ur. 23 lutego 1901 w Warszawie, zm. 28 sierpnia 1944 tamże) – doktor medycyny, pediatra, siostra znanego zoologa dyrektora Warszawskiego ZOO. Podczas okupacji niemieckiej (od 1940) i w Powstaniu Warszawskim szef sanitarny samodzielnej Grupy AK PWB/17/S (Załoga Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych). Podczas walk powstańczych w sierpniu 1944 opiekowała się rannymi żołnierzami, obrońcami gmachu Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych, przebywającymi w szpitalu polowym utworzonym w piwnicach tego budynku (była organizatorką punktu opatrunkowego). Rano 28 sierpnia powstańcy stracili gmach i wtargnęli do niego żołnierze niemieccy. Wyniesienie ciężko rannych ze szpitala okazało się w tej sytuacji niemożliwe. Dr „Rana” dobrowolnie pozostała z nimi. Najprawdopodobniej Niemcy zastali ją podczas wykonywania operacji. Kazali jej odejść od stołu operacyjnego, lecz ona odmówiła, odpowiadając, że odejdzie, gdy skończy operację. Żołnierze niemieccy zastrzelili ją, a następnie sanitariuszki i 30 ciężko rannych powstańców. Nie ustalono do tychczas miejsca jej pochówku. Inna wersja śmierci – zginęła od ręcznych granatów rzucanych do pomieszczenia szpitalnego mimo wołania dr. „Rany” (znała

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

język niemiecki) – Nie strzelać! Tu jest szpital! Ciężko ranna w jamę brzuszną zmarła z wykrwawienia. Z pozostałych z nią dobrowolnie czterech sanitariuszek zabito też Janinę Firlej, ocalały Maria Kowalska (ona zrelacjonowała ostatnie chwile „Rany”), Barbara Rutkowska i NN. Rannych powstańców pozabijano na ich postaniach. (11)

28. Punkty – placówki uruchomione podczas Powstania Warszawskiego dla udzielania pomocy rannym. Należały do nich na Starym Mieście m.in. :

- punkt opatrunkowy „Arsenał”, ul. Długa,
- punkt opatrunkowy „Hala Mirowska”, ul. Chłodna,
- punkt opatrunkowy „Muranów”,
- punkt opatrunkowy oddziału „Bończy”, ul. Podwale 19,
- wydzielony punkt opatrunkowy oddziału „Bończy”, w zakrystii Katedry ul. Świętojańska,
- punkt opatrunkowy batalionu „Parasol”, Pałac Krasińskich na parterze, potem w piwnicy,
- punkt sanitarny w podziemiach kina miejskiego, ul Hipoteczna 8,
- punkt opatrunkowy, ul. Długa 27,
- punkt opatrunkowy, ul. Długa 20,
- punkt opatrunkowy, ul. Brzozowa,
- punkt opatrunkowy dla żołnierzy NSZ, cukiernia Gogolewskiego ul. Długa 28, po zbombardowaniu Długa 16,
- punkt sanitarny dla żołnierzy AL., Rynek Starego Miasta 40, potem Freta 5, potem Świętojerska 4/6. (9)

29. Stefan Jacenty (ur. 16 sierpnia 1908 w Kamienicy k. Płońska, zm. 26 grudnia 2009 w Warszawie) – polski lekarz, profesor, chirurg urolog, autor publikacji specjalistycznych i pamiętnikarskich. Po wybuchu II wojny światowej brał udział w kampanii wrześniowej 1939 w stopniu podporucznika lekarza (był m.in. chirurgiem w szpitalach w Toruniu, Żychlinie, Dobrzelinie i Sochaczewie). Działał w konspiracji. Podczas Powstania Warszawskiego, 5 sierpnia 1944, hitlerowcy rozstrzelali znajdujących się w placówce lekarzy, a pozostały personel medyczny i pacjentów na rogu ul. Górczewskiej i Zagłoby w miejscu masowej egzekucji ludności Woli (gdzie rozstrzelano w sumie ok. 12 tys. osób). Był jednym z trzech lekarzy, którzy ocalili. Do końca Powstania Warszawskiego pracował w Szpitalu Zakaźnym przy ul. Wolskiej 37, a po kapitulacji powstania ewakuował się do Piotrkowa Trybunalskiego. (10)

30. Józef Marian, ps. „Marian” (ur. 17 marca 1894, zm. 5 sierpnia 1944). W 1923 roku ukończył studia lekarskie. Od końca 1936 ordynator Oddziału Chirurgicznego w Szpitalu Wolskim przy ul. Płockiej 26. Zmobilizowany we wrześniu 1939, do stolicy powrócił w listopadzie i objął obowiązki dyrektora Szpitala Wolskiego. W latach okupacji niemieckiej w Szpitalu Wolskim prowadzono tajne nauczanie wydziałów lekarskich Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Ziem Zachodnich oraz udzielano pomocy uczestnikom konspiracji (m.in w 1941, pod pozorem zgonu podczas operacji, odbyło się uwolnienie żołnierza ZWZ, ujętego przez Gestapo i więzionego na Pawiaku, artysty plastyka związanego z BIP KG ZWZ Stanisława Tomaszewskiego „Miedzy”,

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

którego podmieniono na niezidentyfikowane zwłoki – akcja zakończona sukcesem została pokazana w filmie Umarłem aby żyć). W 1944 roku „Marian”, poświęcając swój osobisty majątek, uratował aresztowanych po akcji na Kutsche-
rę lekarzy Szpitala Wolskiego: Janinę Misiewicz, Mieczysława Ropka i Jana Wójcikiewicza. Od chwili wybuchu powstania prawie przez cały czas przebywał w izbie przyjęć Szpitala Wolskiego, kierując udzielaniem pomocy powstańcom. Stworzył specjalny magazyn na rzeczy powstańców, po to, aby żołnierze AK nie wchodzili na teren szpitala z bronią i ekwipunkiem wojskowym. Wraz z ordynatorem Oddziału Gruźliczego dr. Januszem Zeylandem pełnił dyżury przy furcie szpitalnej, lekarze gotowi do rozmów z Niemcami, mieli nadzieję, że zdołają ocalić szpital przed masakrą. 5 sierpnia 1944 odmówił wykonania rozkazu Niemców, aby w kilka minut ewakuować cały szpital – było to niemożliwe bez poświęcenia życia kilkuset chorych i ciężko rannych. Około godziny 14:30 zabity strzałami z pistoletów w głowę przez oficera SS i kilku podoficerów wraz z prof. Zeylandem i kapelanem ks. Ciecierskim. Pochowany został 6 sierpnia wraz z rozstrzelanymi poprzedniego dnia w zbiorowej mogile wykopanej na III podwórzu Szpitala Wolskiego, naprzeciwko wejścia do pralni. (8)

31. Witold Janusz (ur. 17 lipca 1918, zm. 10 września 2001) – wybitny chirurg, transfuzjolog, specjalista w zakresie chirurgii ogólnej i onkologii, żołnierz Armii Krajowej batalionu „Parasol”. Równoległe ze studiami na tajnym Uniwersytecie Warszawskim rozpoczął działalność w ZWZ, a następnie w Armii Krajowej. Zaprzysiężony został 22 grudnia 1941 przez dr. med. Bonawenturę Kamińskiego (ps. „Judex”), późniejszego szefa sanitarnego AK obwodu XXVI/VI Praga. W początkowym okresie swej służby w Armii Krajowej (styczeń 1942) został przydzielony do KG AK i otrzymał zadanie nawiązania łączności między Komendą a dyrekcją dużego szpitala w Śródmieściu, zorganizowania szkolenia sanitarnego w zakresie chirurgii wojennej i zasad udzielania pierwszej pomocy wśród pielęgniarek i żeńskich drużyn harcerskich. Do dalszych zadań należało gromadzenie i przechowywanie środków opatrunkowych, narzędzi i materiałów chirurgicznych oraz leków niezbędnych do udzielania pomocy w przypadkach zranień. W późniejszym okresie (1943) zabezpieczał pod względem specjalistycznej pomocy chirurgicznej akcje zbrojne Kedywu KG AK. Udzielał pomocy chirurgicznej po akcjach zbrojnych żołnierzom batalionu „Parasol”, leczył rannych pracowników tajnych zakładów wydawniczych. W czasie Powstania Warszawskiego udzielał pomocy rannym żołnierzom. Brał czynny udział w ewakuacji Szpitala Dzieciątka Jezus, ratując rannych i chorych, mienie szpitala, księgozbiory. Przydzielony do Szpitala Wolskiego w Podkowie Leśnej, jako ordynator ewakuowanego Oddziału Chirurgicznego, udzielał pomocy rannym żołnierzom AK i wystawiał setki fikcyjnych zwolnień, ratujących przed wywózką do obozu. W listopadzie 1944 został zatrzymany przez Gestapo i wysłany do obozu pracy przymusowej w Soblówce k. Żywca. Zwolnienie w końcu grudnia 1944 zawdzięczał wybuchowi w baraku SS i udzieleniu pomocy chirurgicznej rannym grenadierom SS. (8)
32. Tadeusz (ur. 20 grudnia 1914 w Sokołówce na Podolu, zm. 16 listopada 1990 w Ostrowie Wielkopolskim) – polski lekarz, działacz polityczny, wojskowy. 28 sierpnia 1939 mianowany został dowódcą plutonu w 103 Kompanii Sanitarnej 28. Dywizji Piechoty Armii „Łódź”. Od początku wojny dzia-

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

łwał w konspiracji. Należał do inicjatorów konspiracyjnego plutonu zwanego Plutonem Śmierci, który w toku wojny przekształcił się w pułk AK „Basztą”. Podczas Powstania Warszawskiego pułk ten walczył na Mokotowie, a Tadeusz ... był w nim lekarzem i szefem służby zdrowia. W schyłkowej fazie powstania wchodził w skład grupy, która z rozkazu dowództwa miała pertraktować o kapitulacji. Aresztowany przez Gestapo, resztę wojny spędził w obozach (Bergen-Belsen oraz jenieckich, z obozu koncentracyjnego do jenieckiego został przeniesiony po interwencji Międzynarodowego Czerwonego Krzyża). (9)

Pionowo

1. Szpital to dzisiejszy Instytut Gruźlicy i Chorób Płuc z ulicy Płockiej. Placówka pod kierownictwem dr. Józefa Mariana Piaseckiego była dobrze przygotowana na wypadek wybuchu powstania – dysponowała zapasem leków i środków opatrunkowych. Wykwalifikowany zespół chirurgów – J. Piasecki, L. Manteuffel, S. Wesołowski, Józef Grzybowski – gwarantował doskonałe leczenie operacyjne. Pierwsze dni powstania nie zdeorganizowały pracy szpitala, szybko jednak znalazł się na głównej linii walk – kierunek natarcia niemieckiego szedł wzdłuż osi Wolska – Chłodna – pl. Żelaznej Bramy. 4 sierpnia rozpoczął się masowy napływ rannych. 5 sierpnia zaczął się ostrzał. Rankiem do szpitala przybiegł łącznik z rozkazem, aby personel, chorzy i ranni opuścili szpital i przedostali się do Śródmieścia. Było to jednak niewykonalne. Ponieważ ściany drżały, a z okien spadały szyby, łóżka chorych wystawiono na korytarz, poszukujący rzekomych „bandytów”. Radość po ich odejściu nie trwała długo, o 12.30 rozpoczęło się wielkie bombardowanie. W szpitalu pojawili się esesmani. Spędzili personel i chorych do holu. Dyrektor Placówki dr Piasecki, prof. Janusz Zeyland oraz Kapelan ks. Kazimierz Ciecierski zostali zastrzeleni. Kilkaset osób – blisko 60 osób personelu i ponad 300 chorych – wyprowadzono ze szpitala i poprowadzono ulicami Płocką i Górczewską w kierunku wiaduktu kolejowego, gdzie dokonano masowej egzekucji. W szpitalu ocalał jeden lekarz, późniejszy dyrektor szpitala dr Zbigniew Woźniewski. Z tragicznego pochodzenia ocalili dwaj medycy Leon Manteuffel-Szoega – chirurg, późniejszy twórca polskiej szkoły chirurgii klatki piersiowej i serca oraz dr n. med. Stefan Wesołowski – późniejszy wspinały, wielki Profesor, bliski sercu całej społeczności akademickiej Akademii Medycznej w Warszawie. Ci dwaj lekarze trafili do Szpitala Zakaźnego św. Stanisława, który stał się niemieckim punktem sanitarnym z lekarzami z SS. 6 sierpnia, dzień po rzezi w Szpitalu Wolskim na jego teren dotarła ocalała część personelu ze Szpitala Dziecięcego Karola i Marii oraz Szpitala św. Łazarza, gdzie dr Woźniewski zorganizował pracę placówki. (6)
-
2. Leon Kazimierz , ps. „Feliks” (ur. 6 sierpnia 1891 w Czernicach, w pow. człuchowskim, zm. 1 września 1960 w Warszawie) – doktor me-

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

dycyny, uczestnik I i II wojny światowej oraz powstań – wielkopolskiego, III śląskiego i warszawskiego, płk lekarz Wojska Polskiego i Armii Krajowej. 7 września 1939 został powołany na szefa sanitarnego Armii „Warszawa”. 28 września 1939 wraz z gen. Kutrzebą i prezydentem miasta Starzyńskim wszedł w skład delegacji, która prowadziła rokowania z Niemcami w sprawie kapitulacji Warszawy. W kwietniu 1940 został dyrektorem Polskiego Wojskowego Okręgowego Szpitala nr 5 Szpitala Ujazdowskiego, który otrzymał status Szpitala Miejskiego. W marcu 1944 mianowano go na funkcję szefa sanitarnego Komendy Głównej AK. W czasie powstania działał głównie na terenie Śródmieścia. Organizował ewakuację Szpitala Maltańskiego z ul. Senatorskiej. Brał udział w rokowaniach kapitulacyjnych, starając się o jak najlepsze warunki do ewakuacji rannych. Sam pojechał drugim transportem do obozu Stalag IVB/Z Zeithain w Saksonii, wioząc całe instalacje sali operacyjnej i zapasy materiałów medycznych. W Zeithain był polskim dowódcą. Po oswobodzeniu obozu przez wojska sowieckie, dalej prowadził szpital jako oddział Hospitálu Leontiewa. Rannych i chorych przewożono stopniowo do szpitali w Polsce. (6)

3. Kazimierz, ps. „Judym” (ur. 1906 – zm. 1942) – bohaterski lekarz i oficer. Studia ukończył, otrzymując dyplom lekarza, wydany przez Uniwersytet Poznański, z datą 28 czerwca 1933 roku. Po wybuchu wojny zgłosił się ochotniczo do wojska. W oblężonej przez Wehrmacht Warszawie pełnił służbę lekarza wojskowego w Szpitalu Ujazdowskim. Od marca 1940 mieszkał we wsi Budziszewice, oddalonej od Tomaszowa o 20 kilometrów, gdzie otworzył praktykę lekarską. Nawiązał kontakt ze strukturami wojskowymi Polskiego Państwa Podziemnego – Związkiem Walki Zbrojnej (późniejszą Armią Krajową). Włączył się do działań konspiracyjnych pod pseudonimem „Dziedzic”. Od podstaw organizował służbę sanitarną w celu niesienia pomocy chorym lub rannym żołnierzom ZWZ na terenie Koluszek i okolic oraz żołnierzom oddziału sabotażowo-dyweryjnego ZWZ-AK działającego pod kryptonimem „Marcel Ryś” i pod dowództwem kpt. Zdzisława Rudnickiego. W dniu 10 marca 1940 został zaprzysiężony i powołany na szefa sanitarnego Rejonu „Cis” oraz lekarza oddziału „Marcel Ryś” pod pseudonimami: „Judym” w ZWZ-AK oraz „Topola” w oddziale, z zadaniem udzielania natychmiastowej pomocy medycznej żołnierzom tego oddziału rannym w czasie dokonywanych akcji oraz otoczenia opieką lekarską wszystkich żołnierzy ZWZ na terenie Rejonu „Cis” w Obwodzie Brzeziny-Koluszki, obejmującego Ciosny, Mikołajów i Rokiciny. Ponadto, „Judym” miał prowadzić szkolenie kobiet w ramach Wojskowej Służby Kobiet. Dowodzony przez niego oddział sanitarny liczył z końcem 1940 roku 9 osób, zaś w dniu 31 grudnia 1941 roku 12 osób. Objął stanowisko szefa sanitarnego Obwodu Brzeziny-Koluszki ZWZ-AK (kryptonimy: Poprawka, Klon-Brzezina). Jako szef oddziału sanitarnego udzielił osobiście kilkadziesiąt razy pomocy sanitarno-lekarskiej żołnierzom oddziału sabotażowo-dyweryjnego „Marcel Ryś”, którzy doznali obrażeń i odnieśli rany w czasie kolejnych akcji (m. in. przy dezorganizowaniu niemieckich transportów wojskowych na linii Koluszki – Końskie). Kilkakrotnie dokonał operacji chirurgicznych w niezwykle trudnych warunkach. Udzielił też kilkuset porad lekarskich żołnierzom ZWZ-AK potrzebującym pomocy. W 1942 roku w Obwodzie Brzeziny-Koluszki przystąpiono do organizowania struktur Kierownictwa Dywersji (Kedywu) oraz miejscowego oddziału party-

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

zanckiego, nad którym objął dowództwo ppor. Ryszard Ziółkowski ps. „Sam”. Niestety, w tych właśnie miesiącach do struktur ZWZ-AK w Okręgu Łódzkim przeniknęli konfidenti Gestapo. Nastąpiły liczne aresztowania i morderstwa żołnierzy Podziemia. W dniu 3 marca 1942 roku „Judym” został podstępnie zabrany z Budziszewic przez żandarmerię niemiecką pod pozorem wezwania do rzekomo chorej żony Niemca Jacobiego – hitlerowca i gestapowca – treuhandera majątku Węgrzynowice koło Budziszewic. Jacobi rozkazał doktorowi oddać honor portretowi Fuhrera pozdrowieniem Heil Hitler!. Doktor odmówił. Wówczas niemiecki oprawca odciął doktorowi rękę. Nazajutrz, 4 marca 1942 roku, doktor został po długich godzinach znęcania się nad nim zastrzelony przez Gestapo z Tomaszowa Mazowieckiego w majątku Węgrzynowice. Ciało doktora przywiązano do samochodu i wożono po okolicznych wioskach gminy Budziszewice dla zastraszenia mieszkańców. „Judym” został w 1944 roku pośmiertnie odznaczony przez komendanta Okręgu Łódzkiego ZWZ-AK Krzyżem Walecznych oraz Medalem Wojska po raz pierwszy i po raz drugi (legitymacja nr 41035), a także Krzyżem Armii Krajowej. (10)

4. Władysław (ur. się w 1903, zm. w 1966 w Hiszpanii) – przed wojną był znanym warszawskim ginekologiem i położnikiem. Od początku okupacji w stopniu kapitana pełnił funkcję szefa służby zdrowia Tajnej Armii Polskiej (TAP). Po rozbiciu TAP i aresztowaniu został 15 sierpnia 1940 przewieziony z Warszawy do KL Auschwitz. Zaprzysiężony przez rtm. Witolda Pileckiego jako członek pierwszej „piątki” Organizacji Wojskowej w Oświęcimiu, pełnił funkcję lekarza w obozowym szpitalu. Niósł pomoc więźniom, często ratując im życie. Jednego tylko dnia, podczas wywożenia do gazu wszystkich z bloku 20., wyratował przeszło dwudziestu Polaków, których przebierał w uniformy pielęgniarzy. W styczniu 1944 został przymusowo przeniesiony do pracy w niemieckim szpitalu zbrodniczych eksperymentów sterylizacyjnych na więźniach w bloku nr 10. W Chorzowie pracował jako chirurg do chwili wejścia Armii Czerwonej, której żołnierze na krótko go aresztowali. Po wojnie wyjechał na Zachód, gdzie przez pewien czas był oficerem 2. Korpusu gen. Władysława Andersa we Włoszech, a następnie zamieszkał w Anglii. Szybko znalazł się na listach zbrodniarzy wojennych trzech państw: Polski, Czechosłowacji i Francji za dokonywanie sterylizacji i kastracji wielu tysięcy uwięzionych Żydów przy współpracy z lekarzami SS. W styczniu 1947 Polska zażądała wydania Deringa. Anglicy zatrzymali lekarza, ale ostatecznie nie zgodzili się na ekstradycję i zwolnili go z więzienia. Tłumaczyli, że dostarczone dowody nie są wystarczające. Lekarz do końca życia walczył o swoje dobre imię. W 1958 roku Leon Uris, amerykański pisarz żydowskiego pochodzenia, wydał książkę Exodus – lekarz pojawia się jako zbrodniarz wojenny, który wykonał w obozie 17 tys. operacji sterylizacyjnych bez środków znieczulających. Lekarz wytoczył Urisowi proces i wygrał, poniósł niestety koszty procesowe w wysokości około 80 tys. dolarów, a w tamtych czasach była to suma niebagatelna. Istnieje bardzo dużo powojennych przekazów byłych więźniów, w tym także publikowanych, z których wynika, że lekarz w KL Auschwitz udzielał wszechstronnej pomocy współtowarzyszom obozowej niedoli. (6)
6. Edward Karol ps. „Gozdawa” (ur. 3 sierpnia 1884 w Warszawie, zm. 15 września 1944 tamże) – polski anatom, antropolog i eugenik,

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

doktor medycyny i filozofii, żołnierz AK. W 1915 był jednym z organizatorów Uniwersytetu Warszawskiego i objął tam Katedrę Anatomii Prawidłowej. Był pionierem antropomorfologii części miękkich. W okresie I wojny światowej był żołnierzem Legionów Piłsudskiego i naczelnym lekarzem Polskich Sił Zbrojnych (1917-1918). W latach 1939-1944 był członkiem szefostwa sanitarnego Komendy Głównej AK. Dwukrotnie więziony i przetrzymywany na Pawiaku (w 1939 i 1943 roku). Zwolniony chory w 1944. Jego podpis figuruje pod konspiracyjnym aktem zgonu marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza obok ośmiu innych podpisów, w tym dr. Mariana Piaseckiego i jego brata, inż. Juliana Piaseckiego. W latach 1940-1944 był członkiem Rady tajnego Wydziału Lekarskiego UW oraz wykładowcą i egzaminatorem anatomii prawidłowej studentów tajnych kompletów tej uczelni. Był również dyrektorem utworzonego przez siebie w Zamku Ujazdowskim w Warszawie Zakładu Przeszkolenia Inwalidów. W okresie od 1941 do sierpnia 1944 prowadził też wykłady w Szkole Zaorskiego. W Powstaniu Warszawskim uczestniczył jako szef sanitarny V Obwodu Mokotowskiego AK. Zginął podczas nalotu bombowego 16 września 1944 przy punkcie opatrunkowym na ul. Wejnerta na Mokotowie, wraz z żoną Jadwigą z domu Niemrycz i córką Heleną Giżycką. Po ekshumacji w 1945 został pochowany na cmentarzu Wojskowym na Powązkach w Warszawie. (4)

7. Zygmunt, ps. „Podwiński” (ur. 25 stycznia 1885 w Odessie, zm. 23 listopada 1959 w Szczepieszynie) – polski lekarz, bibliofil, kolekcjoner ekslibrisów, historyk regionalista, autor pamiętników, żołnierz Związku Walki Zbrojnej, AK. Od 1939 włączył się w działalność konspiracyjną, był żołnierzem Związku Walki Zbrojnej, potem Armii Krajowej. Kierował Biurem Informacji i Propagandy w Zamojskim Inspektoracie AK. Przez całą wojnę był lekarzem oddziałów partyzanckich. Do szpitala przyjmował rannych żołnierzy podziemia, za co groziła mu kara śmierci. Podczas pracy konspiracyjnej zaczął też gromadzić świadectwa z okresu okupacji: dokumenty ruchu oporu na Zamojszczyźnie, wspomnienia, dzienniki i relacje (często pisane na jego zamówienie). Zebrany materiał posłużył do wydania czterech tomów Materiałów do dziejów Zamojszczyzny w latach 1939-1944. Jego dzienniki stanowiły materiał dowodowy w jednym z procesów norymberskich w listopadzie 1947 – w procesie funkcjonariuszy Głównego Urzędu Rasy i Osadnictwa SS. Został powołany jako świadek oskarżenia w sprawie pacyfikacji Zamojszczyzny. Tuż po wyzwoleniu, wspólnie z kilkoma mieszkańcami Szczepieszyna, założył Komitet Odbudowy Szkół, dzięki któremu już 1 września 1944 zaczął się rok szkolny w miejscowym gimnazjum. Powołano także w Szczepieszynie Zasadniczą Szkołę Zawodową, a w 1948 roku z jego inicjatywy otwarto Miejską Bibliotekę Publiczną. W tym samym roku za swoją działalność został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi. W 1950 roku został aresztowany powtórnie (pierwszy raz na krótko w 1946 roku) za przynależność do AK, faktycznie szykanowano go za odmowę współpracy z nowymi władzami komunistycznymi i ukrycie archiwum oddziałów AK. Wojskowy Sąd Rejonowy w Lublinie skazał go na 2 lata pozbawienia wolności w zawieszeniu. Niedługo potem, w dniu 3 lipca 1952 roku, ponownie go aresztowano. Drugi pobyt w więzieniu związany był z działalnością jego syna Tadeusza, który związał się z podziemną organizacją „Kraj” i został skazany na karę śmierci i rozstrzelany 31 czerwca 1953 w więzieniu przy ulicy Rakowieckiej w Warszawie. Zygmunt został ponownie skazany, na 10 lat więzienia. (9)

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

11. Tadeusz (ur. 21 marca 1895, zm. 20 lutego 1967) – lekarz, żołnierz i patriota. W czasie I wojny światowej służył w armii niemieckiej. Pod koniec grudnia 1918 przyłączył się do powstania wielkopolskiego. Bezpośrednio po zakończeniu działań wstąpił do Wojska Polskiego, rozpoczynając służbę zawodową. Przydzielony został do III Szpitala Wojskowego w Poznaniu. Po wybuchu wojny polsko-bolszewickiej w 1920 wziął udział w kampanii kijowskiej. Został skierowany do 62. Pułku Piechoty jako lekarz pułkowy i przebył szlak bojowy od Lidy i Baranowicz w okolice Parafinowa, skąd marszem odwrotowym dotarł do stolicy. Uczestniczył w Bitwie Warszawskiej. W latach 1921-1926 pracował w szpitalach wojskowych – okręgowym w Poznaniu i rejonowym w Gnieźnie. W 1926 jako oficer wojsk polskich ukończył studia medyczne na Uniwersytecie Poznańskim, zdobywając dyplom doktora wszech nauk medycznych. W połowie maja 1926 przeniesiony został do 60. Pułku Piechoty do Ostrowa, początkowo jako komendant Garnizonowej Izby Chorych, potem jako komendant Szpitala Garnizonowego oraz jako naczelny lekarz Garnizonu. Równocześnie pełnił funkcję lekarza kolejowego. W 1937 awansowano go na majora. Rok później ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. Tydzień przed agresją Niemiec na Polskę otrzymał przydział mobilizacyjny jako szef służby sanitarnej kaliskiej 25. Dywizji Piechoty. Przebył z nią szlak bojowy z Kalisza przez Łęczycę, Puszcę Kampinoską do Warszawy. Po kapitulacji osadzony został w obozie jenieckim w Prenzlau. Potem został przeniesiony do Stalagu w Altengrabow, gdzie pełnił funkcję polskiego naczelnego lekarza obozu. Wykorzystując stanowisko, przyczynił się do zwolnienia z niewoli kilku tysięcy jeńców. W 1941 wraz z grupą polskich lekarzy przeniesiony został do Warszawy celem zwalczania epidemii tyfusu. Po jej zażegnaniu został zatrudniony w Generalnej Guberni. W 1942 wstąpił do AK i pełnił funkcję szefa sanitarnego I Rejonu Obwodu Warszawa Powiat. Jako lekarz uczestniczył w Powstaniu Warszawskim. W dniu wkroczenia Armii Czerwonej do Legionowa został aresztowany i bez rozprawy sądowej wywieziony w głąb ZSRR. Osadzono go najpierw w obozie w Borowiczach. Drugim miejscem jego zsyłki była mała miejscowość koło Swierdłowska, gdzie został zatrudniony przy pracach fizycznych, prowadząc też izbę lekarską. Do Polski wrócił w październiku 1947 roku. (13)
13.Wydział Lekarski Uniwersytetu Warszawskiego rozpoczął nauczanie w październiku 1939 roku. Pierwszymi wykładowcami m.in. byli L. Paszkiewicz i W. Orłowski. Zajęcia ze studentami odbywały się w pomieszczeniach Wydziału Lekarskiego. Jesienią 1940 roku zorganizowane zostały komplety biologiczne Mariana Koczwy. Studium Lekarskie utworzono jesienią 1941, wylaniając z kompletów biologicznych studentów medycyny, farmacji i stomatologii. Kierownikiem naukowym został prof. Marian Grzybowski. Wykłady odbywały się w mieszkaniach uczniów, szkołach średnich oraz w innych lokalach, a ćwiczenia w byłych szkołach wyższych, prywatnym laboratorium i w szpitalach. 1 września 1943 studium lekarskie zostało przemianowane na Wydział Lekarski Uniwersytetu Warszawskiego. Dziekanem wybrano prof. Witolda Gądzikiewicza. W roku akademickim 1943/1944 uruchomiono wszystkie roczniki studiów. Działało wówczas około dziesięciu kompletów 6-12 osobowych. Przez cały okres okupacji profesorowie przyjmowali egzaminy dyplomowe. W ramach Wydziału Lekarskiego były też konspiracyjne studia medyczne

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

w gettcie warszawskim. 11 maja 1941 r uruchomiono szkołę Juliusza Zweibauma zorganizowaną na wzór Szkoły Zaorskiego. Zajęcia trwały do 22 lipca 1942, tj. do czasu likwidacji getta. Po upadku Powstania studenci kontynuowali naukę w Milanówku, Brwinowie i Grodzisku Mazowieckim – w miejscach do których ewakuowano szpitale warszawskie. Natomiast w listopadzie 1944 na Pradze oswobodzonej już od Niemców powstał Wydział Lekarski odradzającego się Uniwersytetu z Dziekanem prof. Tadeuszem Butkiewiczem. (5)

14. Prywatna Szkoła Zawodowa dla

..... Personelu Sanitarnego dr. Jana Zaorskiego – dwuletnia uczelnia utworzona zgodnie z decyzją Tajna Rada Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Warszawskiego 14 marca 1941. W rzeczywistości była ona tajnym Wydziałem Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego. Warunkiem przyjęcia do Szkoły było oczywiście świadectwo maturalne. Przyjmowanie

studentów do Szkoły doc. Zaorskiego odbywało się dwa razy w roku, w lutym i we wrześniu. Z każdym semestrem wzrastała liczba chętnych na studia. Od jesieni 1941 dyrekcja Szkoły wprowadziła wstępne egzaminy w celu selekcji najlepiej przygotowanych kandydatów. W sierpniu 1942 przystąpiło do egzaminu około 600 osób, a miejsc było tylko dla 120 wybranych. W szkole uczyło się około 1,9 tys. studentów. Po zakończeniu wojny absolwenci szkoły byli przyjmowani na III rok studiów Wydziałów Lekarskich Uniwersytetów. (12)

19. Cyprian , ps. „Skiba” (ur. 26 września 1902, zm. 28 listopada 1985). W czasie wojny obronnej w 1939 przydzielony został do Armii Modlin na stanowisko komendanta Kolumny Przeciwigazowej. Był odpowiedzialny za ewakuację rannych z frontu pod Mławą, gdzie otrzymał postrzał w prawą stopę. 10 października 1939 wrócił do Warszawy i został przyjęty w Szpitalu Ujazdowskim na stanowisko kierownika Oddziału Fizykoterapii. Na tym stanowisku pracował zawodowo w czasie wojny. Podczas okupacji niemieckiej włączył się czynnie do zbrojnej działalności konspiracyjnej jako żołnierz Armii Krajowej. Pełnił funkcję szefa komórki sanitarniej „Rola” Kierownictwa Dywersji Kedyw KG AK (m.in. pomagał w niesieniu pomocy rannym w akcji „Kutschera”), a podczas Powstania Warszawskiego szefa sanitarnego zgrupowania „Radosław” i Grupy „Północ”, oraz szefa sanitarnego partyzanckiej Zgrupowania AK „Kampinos”. W czasie powstania i podczas walk partyzanckich dwukrotnie ranny. W związku z ciężkimi obrażeniami kończyn górnej i dolnej ewakuowany do Krakowa, gdzie przebywał w szpitalu przy ul. Grzegórzeckiej do 1 czerwca 1945. W tym samym roku wstąpił w szeregi Ludowego Wojska Polskiego. (8)

20. Ewa , ps. „Mewa” (ur. 7 września 1919 w Warszawie, zm. 26 września 1944 tamże) – sanitariuszka służby sanitarnej Obwodu Mokotów Armii Krajowej w Powstaniu Warszawskim. Podczas okupacji niemieckiej w konspiracji – należała do służby sanitarnej w Szarych Szeregach; później służyła w batalionie „Parasol”, gdzie m.in. uczestniczyła w przygotowaniu za-

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

machu na SS Rottenführera Alfreda Milke (przeprowadzonym 5 października 1943). Podczas Powstania Warszawskiego pełniła funkcję kierowniczką sanitariatu w pułku „Baszta”. Była również zastępczynią lekarza kompanii O2 batalionu „Olza” w tymże zgrupowaniu. Została ranna podczas walk powstańczych. W dniu 26 września 1944 rozstrzelana przez Niemców w budynku przy alei Niepodległości 117/119, do którego wkroczyli tego dnia. Wraz z nią zginęli ranni znajdujący się w tym budynku. (11)

21. Medal Digno
....., czyli
Godnemu Chwały, został
ustanowiony dla uczczenia
żołnierzy Powstańczych
Służb Sanitarnych. Medal
został ufundowany przez
Towarzystwo Lekarskie
Warszawskie. Emitent To-
warzystwo Lekarskie War-
szawskie. Projekt: Małgorzata Kot. Wykonawca: Krakodlew, 2004.

Projekt: Małgorzata Kot. Wykonawca: Krakodlew, 2004. Pierwsze medale zostały wręczone w 60. rocznicę Powstania Warszawskiego, w 2004 roku. Uroczystość odbyła się na Zamku Królewskim. Żył wtedy jeszcze sześciu lekarzy, którzy 60 lat wcześniej brali udział w Powstaniu. Oni już wszyscy odeszli. Do początku 2013 roku zostało wręczonych ponad 240 medali. (5)

23. Szczepan , ps. „Toruński” (ur. 6 lutego 1895, zm. 5 marca 1980) – lekarz, żołnierz, więzień. W 1918 wstąpił do Wojska Polskiego na Wschodzie, z którym przybył do Polski. Ukończył Wydział Lekarski Uniwersytetu Warszawskiego. Pełnił służbę wojskową oraz był ordynatorem oddziału ocznego Szpitala Szkolnego Centrum Wyszkozenia Sanitarnego w Warszawie. Uczestniczył w Kampanii Wrześniowej, a po jej zakończeniu dostał się do niewoli. W czasie okupacji, będąc żołnierzem ZWZ-AK, pełnił na polecenie przełożonych funkcję lekarza urzędowego w więzieniu Gestapo na Pawiaku w Warszawie oraz lekarza w areszcie śledczym przy ul. Daniłowiczowskiej. Odwlekał przesłuchiwanie osób aresztowanych za fałszowanie banknotów na potrzeby AK, poprzez powodowanie u nich okresowej ślepoty. Walczył w Powstaniu Warszawskim, udzielając pomocy lekarskiej w szpitalach polowych. Razem z rannymi żołnierzami dostała się do Stalagu XIA w Altengrabow. Przez Londyn trafił do Polskiego Szpitala Wojskowego w Taymouth Castle. Powrócił do Polski w 1946. W tzw. „Procesie Generałów”, zwanym także procesem „TUN”, 13 sierpnia 1951 został skazany na 10 (12) lat więzienia. W 1956 sąd uchylił orzeczenie skazujące, a śledztwo w tej sprawie zostało umorzone. Odznaczony orderem Virtuti Militari przez Komendę Główną AK. (5)
24. Barbara-Gancarczyk, ps. „Pająk” (ur. 18 kwietnia 1923) – sanitariuszka AK, drugi pluton kompanii szturmowej harcerek batalion AK „Wigry”. W 1941 uzyskała maturę na tajnych kompletach Liceum im. Marii Konopnickiej. Następnie podjęła studia na Tajnym Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej, uczęszczając jednocześnie na kursy Rysunku Technicznego do Szkoły Jagodzińskiego. W roku 1940 i 1941 pracowała honorowo w Biurze In-

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

formacyjnym PCK w Warszawie. Od grudnia 1941 do lipca 1944 była łączniczką Delegatury Rządu na Kraj, m.in. prof. Stefana Bryły w Departamencie Robót Publicznych i Odbudowy. Od 1942 w Harcerskim batalionie „Wigry” AK przechodziła szkolenie sanitarne i bojowe pod ps. „Konarzewska”, „Pająk”. 1 sierpnia 1944 stawiała się na koncentracji plutonu sanitarno-łącznościowego przy ul. Kilińskiego 1. Od 2 do 6 sierpnia pełniła służbę sanitariuszki w szpitalu na ul. Mariańskiej 1. 7 sierpnia po powrocie na Stare Miasto otrzymała przydział jako sanitariuszka do 2. plutonu kompanii szturmowej batalionu „Wigry”. 16 sierpnia 1944 razem z koleżanką Teresą Potulicką pomagała księdzu W. Karłowiczowi w zdjęciu i wyniesieniu z płonącej Katedry św. Jana, figury Cudownego Pana Jezusa. 2 września po wycofaniu się oddziałów powstańczych ze Starego Miasta pozostała dobrowolnie z ciężko rannymi kolegami, których nie można było ewakuować kanałami. Po wkroczeniu Niemców na Stare Miasto 2 września, razem z koleżanką Janiną Gruszczyńską ps. „Janka” usiłowała ratować rannych przed egzekucją i paleniem żywcem, wynosząc ich z płonących domów (ul. Kilińskiego 1-3, Długa 7). Po powstaniu znalazła się w obozie w Pruszkowie, a następnie w obozie pracy przymusowej we Wrocławiu (d. Breslau), gdzie została zatrudniona w Zakładach FamoWerke. Od 12 grudnia 1944, po ucieczce z obozu, przebywała w Nowym Targu. Do Warszawy wróciła 10 lutego 1945 roku. (10)

25. Szpital znajdował się na terenie szczególnie niebezpiecznym, między placówkami niemieckimi w Ogrodzie Saskim, dowództwem Wehrmachtu na pl. Teatralnym a powstańczym Starym Miastem. Od chwili wybuchu Powstania trafiali do niego zarówno ranni Niemcy jak i coraz liczniej ranni powstańcy. 4 sierpnia dotarło do szpitala szefostwo sanitariatu KG AK z szefem płk. dr. Leonem

Strehlem ps. „Feliks”, który od 5 sierpnia został komendantem Szpitala. Od 4 sierpnia zwiększył się znacząco dopływ rannych z Woli. Część z nich kierowano w głąb Starego Miasta na ul. Barokową 7, Długą 7, Miodową 23 i 24. W domu przy ul. Senatorskiej 36 stworzono dodatkowy oddział na 60 łóżek dla łez rannych. 7 sierpnia szpital zaczął być ostrzeliwany z ulicy Senatorskiej przez niemiecki czołg. Niemcy wypędzili z domów nr 36 i 38 mieszkańców oraz rannych i pielęgniarki. W szpitali pytali o rannych Niemców. Zaprowadzono ich do nich. Dobra opieka nad Niemcami spowodowała, że szpital uniknął masakry. Wypędzonych z sąsiednich domów pognano w kierunku Pruszkowa, a rannych Niemców zabrano w nocy sanitarkami pod osłoną samochodów pancernych.

14 sierpnia na teren szpitala wtargnęła kompania SS z brygady Dirlewangera. Wypędzono wszystkich rannych i personel. Stan szpitala wynosił w tym dniu około 200 rannych i chorych, wszyscy leżący. Ponieważ Szpital ... był filią Szpitala Ujazdowskiego, dr Strahl podjął decyzję o ewakuacji rannych w jego kierunku. Przekonał do tego dowódcę oddziału niemieckiego. Ten przydzielił ochronę i długa kolumna marszowa, otoczona przez personel w białych fartu-

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

chach pomaszerowała przez pełen Niemców Ogród Saski. Na postawę Niemców wpłynęła prawdopodobnie bezbłędna niemczyzna płk. Strahla o raz pewność, z jaką twierdził, że ma rozkaz dotarcia do Szpitala Ujazdowskiego. Wśród swoich najbliższych współpracowników otrzymał wtedy pseudonim „Mojżesz”. Kolumna dotarła szczęśliwie, do polskich placówek przy ul. Królewskiej i została skierowana do gmachu PKO przy ul. Jasnej. Po kilku dniach z personelem „Małty” utworzono nowy szpital przy ul. Zgoda 11. W szpitalu pozostało około 30 rannych, do których niesienia zabrakło ludzi. Następnego dnia Niemcy nakazali bezwzględną ewakuację. Pozostały z nimi dr Dreyza zebrał w okolicy kilkudziesięciu cywili, ratując im prawdopodobnie życie, i ruszył z częścią rannych z flagą Czerwonego Krzyża na czele w kierunku Woli. Towarzyszył im żołnierz niemiecki, który uratował ich po drodze od ekscesów ze strony mijanych oddziałów niemieckich. Dotarli szczęśliwie do Szpitala Wolskiego na Płockiej, pustego po masakrze, gdzie zajęli jeden z pustych oddziałów. W ciągu kolejnych dwóch dni operację powtórzono, przenosząc szczęśliwie resztę rannych z Senatorskiej. Ewakuacja Szpitala ... była przypadkiem bez precedensu w czasie Powstania Warszawskiego. Ewakuowany szpital, po kolejnych przenosinach ze Zgoda na Śniadeckich 17 przetrwał do kapitulacji i jako szpital cywilny z pełnym wyposażeniem dla 120 chorych został ewakuowany do Piastowa. (9)

26. Irena , ps. „Rema” (ur. 8 września 1923 w Warszawie) – sanitariuszka. We wrześniu 1941 wstąpiła do Szkoły Sanitarnej doc. Jana Zaorskiego, a po jej ukończeniu w 1943 roku studiowała w dalszym ciągu medycynę w Szpitalu Wolskim (obecnie Instytut Gruźlicy) na tajnym Uniwersytecie Warszawskim oraz w Szpitalu Przemienienia Pańskiego na Pradze. W 1942 została zaprzysiężona jako sanitariuszka AK i prowadziła pracę konspiracyjną (kursy sanitarne, przenoszenie prasy). Nosila pseudonimy „Kasia” i „Misia”. Brała udział w Powstaniu Warszawskim w Śródmieściu jako sanitariuszka plutonu „Truka”, a potem kompanii „Bradla” batalionu „Miłosz”. Pod koniec powstania mianowana podporucznikiem służby sanitarnej, odznaczona Krzyżem Walecznych i Virtuti Militari. Po powstaniu znalazła się obozie jenieckim (Stalag 19 b w Sandbostel), skąd została uwolniona przez Amerykanów. Była studentką medycyny na Uniwersytecie w Heidelbergu do lipca 1946, kiedy to wróciła do Warszawy i ponownie podjęła studia medyczne w Uniwersytecie Warszawskim, uzyskując dyplom lekarza w 1950 roku. (9)

21. MUZEUM ARMII KRAJOWEJ

Muzeum Armii Krajowej im. Gen. Emila Fieldorfa „Nila” w Krakowie jest jedyną tego typu instytucją w Polsce upowszechniającą wiedzę o Polskim Państwie Podziemnym i jego siłach zbrojnych. Powstało w roku 2000 jako samorządowa jednostka upowszechniania kultury Miasta Krakowa i Województwa Małopolskiego. Formalne powołanie Muzeum AK poprzedził dziesięcioletni trud gromadzenia i eksponowania pamiątek historycznych przez kombatantów Armii Krajowej.

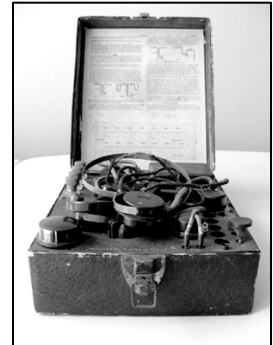
Poziomo

1. Dzieci do lat siedmiu mogą zwiedzać muzeum pod opieką osób dorosłych. (5)
5. Zasadnicza część wystawy stałej – dotycząca Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej znalazła się w muzeum (Polskie Państwo Podziemne, Służba Zwycięstwu Polski – Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa, Szkolenie wojskowe, Łączność, Kobiety-żołnierze, Biuro Informacji i Propagandy, Kwatermistrzostwo, Cichociemni, Wywiad, Dywersja i sabotaż, Partyzantka, Duszpasterstwo, akcja „Burza” i Powstanie Warszawskie, Epilog – Zdradzona armia). Odwiedzający mogą tutaj zobaczyć setki zdjęć i pamiątek, zajrzeć do kadłuba brytyjskiego Halifaxa, który dokonywał zrzutów zaopatrzenia dla żołnierzy AK, obejrzeć replikę rakiety V-2 czy znaleźć się w ubeckim karcerze. (11)
7. W zasobach bibliotecznych Muzeum znajduje się ok. tysięcy (słownie) pięćset tomów. (10)
10. Multimedialna wyposażona w repliki karabinów przeciwpancernych Ur-35. Stanowiska karabinów zostały zainstalowane w pomieszczeniu stylizowanym na ziemiankę. We wnętrzu panuje delikatny półmrok. Na dwóch ekranach widać pędzące czołgi: niemiecki Panzerkampfwagen II albo radziecki T-28. Strzelec leży na specjalnym podeście, całością steruje komputer. Zadaniem jest zneutralizowanie czołgów przez ich trafienie. Efekty video i fonia są sprzężone z podestem, jeżeli czołg jest blisko, podest wibruje. W karabinach są cztery wirtualne naboje, można przeładować magazynek. Czołgi są pomalowane tak samo jak egzemplarze z 1939 roku. Na ekranach dotykowych można znaleźć informacje o obu modelach czołgów i broni. (10)
13. Jeden z eksponatów – radiostacja nadawczo-odbiorcza, zwana popularnie „Pipsztokiem” lub „Nellką”, produkowana była w kilku odmianach: A1, A2 lub A3. Została ona uznana za najlepszą polskiej produkcji radiostację używaną w podziemiu. Znajdowała się na wyposażeniu Armii Krajowej,

21. MUZEUM ARMII KRAJOWEJ

Polskich Sił Zbrojnych, a także ruchu oporu na terenie krajów okupowanych przez Niemców – Francji, Holandii i Norwegii. Twórcą urządzenia był Tadeusz Heftman (1906-1995), pionier krótkofalarstwa w Polsce. Egzemplarz znajdujący się w zbiorach Muzeum AK był używany najpierw jako nr 42 odcinka wywiadu WW-72, a następnie – od lipca 1944 do 13 lutego 1945 – znajdował się na wyposażeniu 106. Dywizji Piechoty AK, działającej na terenie Inspektoratu „Maria” AK (ziemia miechowska). Dnia 13 lutego 1945 radiostacja została zdekonspirowana przez doniesienie zamieszkałej w pobliżu miejsca nadawania Rosjanki, funkcjonariuszki NKWD, która zgłosiła zakłócenia w odbiorze radiowym. Aresztowano wówczas por. Zygmunta Mierzejewskiego „Zygmunta” (1913-1990), komendanta radiostacji, który po osadzeniu w krakowskim więzieniu na ul. Montelupich został zesłany do kopalni ołowiu i cynku w Mizurze (rejon sadoński w Północnej Osetii). (6)

14. dr hab. Janusz – dyrektor Muzeum Armii Krajowej (7)

15. Zwiedzanie dla grup zorganizowanych z przewodnikiem odbywa się wyłącznie po wcześniejszej rezerwacji terminu. Grupa nie może liczyć więcej niż 25 i mniej niż (słownie) osób. (8)

18. Jeden z eksponatów – kadłub brytyjskiego samolotu , który dokonywał zrzutów dla żołnierzy AK. (7)

19. Średni czas zwiedzania dla grup zorganizowanych wynosi ok. (słownie) minut. (13)

20. Jeden z eksponatów – wnętrze V-2, której rozpracowanie było największym sukcesem wywiadu AK. (7)

21. MUZEUM ARMII KRAJOWEJ

Pionowo

2. Jeden z eksponatów – mundur garnizonowy Tadeusza „Bora”. (13)

3. Muzeum zgromadziło niemal tysięcy (słownie) muzealiów. (6)

4. Jeden z eksponatów – wyposażenie polowej żołnierza 14. Pułku Ułanów AK, formacji, która w lipcu 1944 walczyła we Lwowie. (8)

6. Jeden z eksponatów – pas wojskowy żołnierza AK mjr. Zygmunta „Łupaszki”, dowódcy 5. Wileńskiej Brygady AK. (13)

8. Jeden z eksponatów – zasobnik zrzutowy bębnowy, tzw. „.....”. Był to jeden z elementów brytyjskiego zasobnika zrzutowego, który składał się z szeregu takich segmentów. Posiada on prosta konstrukcję cylindra zaopatrzonego w pokrywę. W celu umożliwienia transportowania po wyjęciu z kontenera posiada on uchwyty do przenoszenia. W zbiorach muzealnych i prywatnych kolekcjach przetrwało zapewne niewiele takich przedmiotów, ze względu na kompromitujące podczas okupacji pochodzenie, jak również możliwość innych, „cywilnych” zastosowań po wojnie. W zasobnikach zrzucano przedmioty niezbędne do walki. Ich skład był różny, zmieniał się w zależności od czasu, możliwości Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza, który zajmował się łącznością z okupowanym krajem, w tym i zrzutami lotniczymi z materiałami i cichociemnymi, przetrzucanymi tą drogą w celu wykonywania określonych zadań w kraju. Pierwszy lot taki lot wykonano w lutym 1941 roku, a ostatni w grudniu 1944. (5)

9. Stanisław (1917-2006) – właściciel eksponowanej kolekcji ponad 200 egzemplarzy broni krótkiej i długiej, podarowanej muzeum. ... odpowiadał m.in. za pozyskiwanie broni dla macierzystej jednostki. Dzięki jego staraniom kompania „Łan” była najlepiej wyposażonym w ciężką broń maszy-

21. MUZEUM ARMII KRAJOWEJ

nową pododdziałem 12. Pułku Piechoty AK. W chwili rozwiązania AK broń została ukryta w rodzinnym domu Stanisława ..., który po wojnie wyjechał z Polski od Szwecji, a potem do Kanady. Tam kolekcjonował militaria. Najstarsze egzemplarze zebranej broni zostały wyprodukowane w latach 70. XIX wieku, a pokaźna część eksponatów pochodzi z czasu I wojny światowej i okresu międzywojennego. (6)

11. Muzeum zgromadziło ponad tysięcy (słownie) archiwaliów. (9)

12. Adres Muzeum: ul.
..... 12, 31-511 Kra-
ków. (12)

16. Na można poznać historię II RP, przebieg kampanii wrześniowej podczas II wojny światowej, życie w obozach jenieckich oraz zobaczyć m.in. rekonstrukcję czołgu Vickers (wykonaną m.in. z oryginalnych części czołgu zniszczonego w 1939 roku) i baraki dla jeńców. (8)

17. Kazimierz – przewodniczący Rady Muzeum (7)

22. MUZEUM POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

Muzeum Powstania Warszawskiego zostało otwarte przed 60. rocznicą wybuchu powstania, 31 lipca 2004. Jest wyrazem hołdu warszawiaków wobec tych, którzy walczyli i ginęli za wolną Polskę i jej stolicę. Ekspozycja przedstawia walkę i codzienność powstania na tle okupacji, ukazuje złożoną sytuację międzynarodową, powojenny terror komunistyczny i losy powstańców w PRL. Muzeum prowadzi działalność naukowo-badawczą oraz edukacyjną poświęconą dziejom Powstania Warszawskiego oraz historii i dorobku Polskiego Państwa Podziemnego. Wykorzystuje najnowsze techniki audiowizualne pozwalające na interaktywne uczestniczenie w oglądaniu eksponatów.

Poziomo

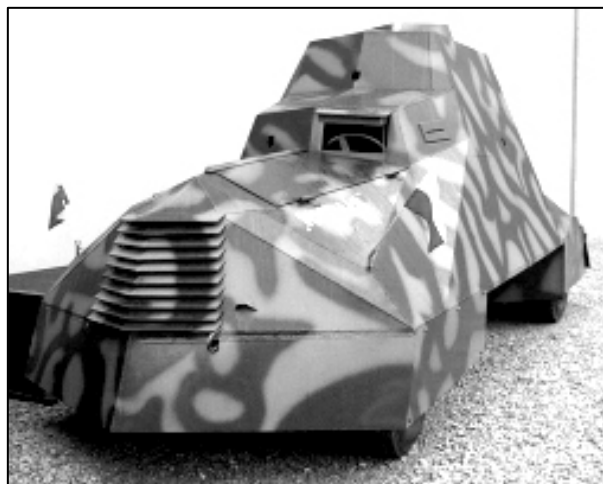
1. Park – przylega do Muzeum. Jego ważnym elementem jest Mur Pamięci, na którym wryto blisko 11 tys. nazwisk poległych w Powstaniu żołnierzy Armii Krajowej. W centralnej części Muru Pamięci zawieszono ważący 230 kg dzwon „Monter”, poświęcony gen. bryg. Antoniemu Chruścielowi – dowódcy sił Powstania Warszawskiego, trzykrotnemu kawalerowi orderu Virtuti Militari i Krzyża Walecznych, zmarłemu 30 listopada 1960 w Waszyngtonie. Na tyłach Muru Pamięci zwiedzić można plenerową galerię „Mur Sztuki”, którą oddano wybitnym artystom i twórcom z Polski i z zagranicy. Do tej pory swoje murale namalowali m.in. Edward Dwurnik, Wilhelm Sasnal, Stasys Eidrigevicius, Papcio Chmiel czy Andrzej Pągowski. (8)
-
4. Ewa – przewodnicząca Rady Muzeum Powstania Warszawskiego. (20)
 8. Liczba języków, w których dostępne są audioprzewodniki – dwa (słownie) (11)
 11. Czy podczas zwiedzania Muzeum Powstania Warszawskiego można fotografować i filmować ekspozycję bez żadnych opłat – TAK/NIE (3)
 12. Dzwon „.....”, poświęcony gen. bryg. Antoniemu Chruścielowi – dowódcy sił Powstania Warszawskiego, zawieszony w centralnej części Parku Wolności. Został ufundowany przez prezydenta i Radę Warszawy. W czasie uroczystości otwarcia Muzeum, 31 lipca 2004, jego odsłonięcia dokonał prezydent Warszawy Lech
-

22. MUZEUM POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

Kaczyński, który po raz pierwszy uderzył w dzwon. Dźwięk dzwonu rozbrzmiewa w czasie kolejnych rocznic wybuchu Powstania Warszawskiego. (6)

14. Czas trwania lekcji muzealnej w Sali Małego Powstańca – około (słownie) minut. (16)

17. W Muzeum d lipca 2004 eksponowana jest replika transportera opancerzonego „.....” wykonana w pracowni Juliusza Siudzińskiego. Transporter zbudowano w 13 dni w warsztacie samochodowym na rogu ulic Tamka i Topiel. Został użyty w czasie Powstania Warszawskiego przy atakach na Uniwersytet Warszawski. (5)

18. – część ekspozycji, która zawiera blisko 5 tys. fotografii archiwalnych i stale jest powiększana. Prezentowane są fotografie dokumentujące Powstanie Warszawskie oraz ukazujące Warszawę z lat 1935-1946. Umieszczono fotografie, do których uzyskano autorskie prawa majątkowe. Wyjątek stanowią fotografie nieznanymi autorów niemieckich. Aby ułatwić odbiorcy korzystanie z zasobu fotograficznego, wprowadzono podział na 20 kategorii tematycznych, wyodrębniono też najczęściej wybierane fotografie. (8)

20. Instytut Stefana – oddział Muzeum Powstania Warszawskiego, który poprzez programy edukacyjne i badawcze oraz działalność wydawniczą ma propagować wiedzę na temat Warszawy, koncentrując się przede wszystkim na najnowszej historii stolicy oraz na kwestiach związanych z jej obecnym, dynamicznym rozwojem. (13)

22. Powstańcze – rodzaj internetowej encyklopedii poświęconej powstańcom warszawskim, którą każdy może współredagować i rozbudowywać poszczególne biogramy o bezcenne informacje, fotografie i archiwa związane z historią danego powstańca. (8)

Nazwisko	Imię	Drugie imię	Pseudonim	Funkcja	Data urodzenia	Data śmierci
Abajew	Aleksander				1916-06-06	
Abalanowicz	Maria		"Lonia"			1992-10-10
Abalanowicz	Piotr		"Grey"		1890-06-21	1945-06-01
Abczyłska	Alicja	Henryka	"Ciocia Stasia"	sanitariuszka	1900-02-29	1989-04-26
Abczyłska	Janna		"Julia"	pielęgniarka		1944-09-30
Abczyłski	Stanisław		"Stasio"			

22. MUZEUM POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

Pionowo

2. na Woli – część ekspozycji Muzeum Powstania Warszawskiego znajdująca się na Antresoli, wydzielona jest płóciennym namiotem, w którym wysłuchać można relacji świadków tamtych dni oraz przeczytać liczne protokoły ekshumacji zwłok. (11)

3. Powstańcy – w tym miejscu ekspozycji w gablotach zobaczyć można narzędzia, którymi posługiwali się lekarze, niosący pomoc powstańcom i ludności cywilnej. Można także obejrzeć fotografie ukazujące zdjęcia rannych. Wśród zdjęć w tej części ekspozycji nie zabrakło fotografii słynnej sanitariuszki „Małgorzatki” – Janiny Załęskiej, o której piosenkę ułożono na Mokotowie. W gablotach umieszczono m.in. narzędzia chirurgiczne ze szpitala na Czerniakowie i rejestry chorych z placówek żoliborskich. (7)

5. Sala pod – ekspozycja stała Muzeum Powstania Warszawskiego, udostępniona publiczności w 60. rocznicę zakończenia powstania, prezentowana w tzw. Hali A, stanowi zwartą całość. Opowiada powstańcą historię od samych jej początków aż do tragicznego końca. W maju 2006 ekspozycja została poszerzona o drugą część, rozwijającą niektóre z tematów już prezentowanych. W Hali B oprócz dodatkowej przestrzeni wystawienniczej znalazła się sala kinowa z panoramicznym ekranem. Na obiegającej wewnątrz antresoli prezentowane są wystawy czasowe. (11)

22. MUZEUM POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

6. Sala Powstańca – powstała z myślą o najmłodszych gościach Muzeum. Prowadzone są w niej zajęcia i lekcje dla przedszkolaków i młodszych uczniów. Poznają tu, w sposób odpowiedni do ich wieku, historię oraz wartości, którymi kierowali się powstańcy w 1944 roku. W weekendy sala przeznaczona jest dla gości indywidualnych – rodzice mogą zostawić tu dzieci pod okiem doświadczonego instruktora. Wśród licznych zabawek i gier z epoki dzieci mogą rysować, obejrzeć replikę powstańczego teatrzyku, zbudować barykadę czy też naśladować rówieśników z Harcerskiej Poczty Polowej. Jednym z eksponatów jest lokomotywa – niewinnie wyglądająca drewniana zabawka od 1942 roku służąca łączniczce Komendy VII Obwodu AK „Obroża” V Rejonu Piaseczno Mariannie Krystosiak „Magdzie” jako niezawodna skrytka. W lokomotyce przenosiła rozkaz o wybuchu Powstania Warszawskiego. (6)

7. Adres Muzeum Powstania Warszawskiego – Warszawa, ul. 79, (wejście od ul. Przyokopowej). Dojazd komunikacją miejską – autobusy 151, 155, 100 (na żądanie) oraz tramwaje 1, 22, 24. (10)

8. Typowy czas zwiedzania Muzeum Powstania Warszawskiego – około (słownie) godziny. (4)

9. Kino – wyświetlana jest w nim krótka kronika filmowa z tamtych dni, zmontowana na podstawie zachowanych materiałów. (9)

22. MUZEUM POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

10. – centralny punkt muzeum, przecinający wszystkie poziomy ekspozycji. Jest symbolem naszej pamięci i wyrazem hołdu dla Powstania Warszawskiego i jego uczestników. Jego ściany pokrywają daty kolejnych dni Powstania i ślady po pociskach. Zamknięto w nim odgłosy powstańczej stolicy. W trzech sekwencjach (8 min. każda) odgłosom walki towarzyszą autentyczne komunikaty radiostacji „Błyskawica”, popularne pieśni i modlitwa powstańczej Warszawy. „Pałacyk Michła” i inne pieśni walczącej stolicy po ponad sześćdziesięciu latach znów śpiewają żołnierze batalionu „Parasol”, walczącego w pierwszych dniach powstania na Woli. Trzeba go dotykać, przykładając ucho do jego powierzchni – w każdej dziurze po kuli rozlegają się dźwięki i melodie kolejnych dni Powstania Warszawskiego, wciągają nas w atmosferę tego czasu. (8)

13. Maksymalna liczebność grupy zwiedzających – dwadzieścia (słownie). (4)

15. – część muzeum w której umieszczona została kolekcja powstańczych opasek. Zaprezentowano tu walki w sierpniu i życie codzienne w powstańczej Warszawie. Pokazano rzeź Woli, życie religijne i kulturalne, zrzuty oraz szpital powstańczy. W kinie Palladium wyświetlane są trzy powstańcze kroniki filmowe Biura Informacji i Propagandy AK, pokazywane w czasie Powstania. Na trasie zwiedzania znajduje się aranżacja kanału, gdzie identyfikacji z powstańcami służy odpowiednia scenografia, efekty wizualne i dźwiękowe. (9)

16. Archiwum Historii – powstało w październiku 2004 roku. Jego głównym zadaniem jest utrwalenie relacji kilku tysięcy żołnierzy Armii Krajowej – uczestników Powstania Warszawskiego, żyjących dzisiaj w Polsce i za granicą. Obecnie stanowią oni pokolenie osiemdziesięciolatek, jest to więc ostatnia chwila na utrwalenie

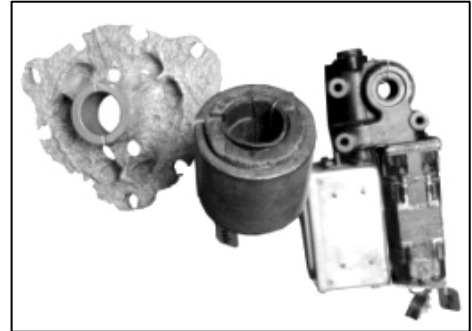
imię i nazwisko	formacja	data	stanowisko/funkcja	data rozmowy
Jerzy Albert „Pion”	Pub „Jaskółka”, Batalion „Początek”	Stokholm, Śródmieście Północne	szereż	2012-04-17
Irena Abraham „Honorata”	14 Dział „Wzrost” (później 14 Dział)	Dzielnica	-	2008-11-26

22. MUZEUM POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

ich wspomnień. Do tej chwili przeprowadzono ponad 2,7 tys. wywiadów z uczestnikami Powstania Warszawskiego. Wszystkie relacje są utrwalane w wersji elektronicznej i publikowane na stronie Muzeum Powstania Warszawskiego. Zapisy filmowe rozmów będą też sukcesywnie udostępniane w czytelni muzeum, część z nich można obejrzeć na kanale [youtube.com/1944pl](https://www.youtube.com/1944pl) (8)

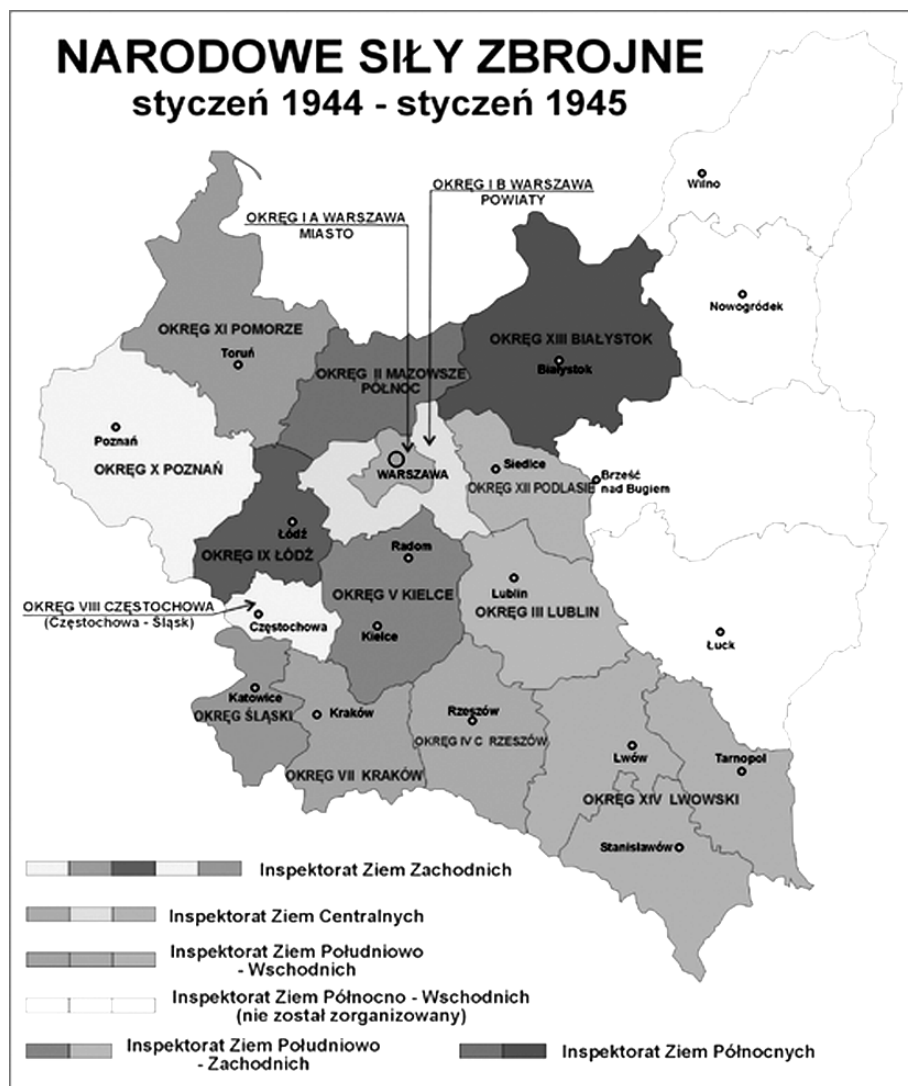
19. Jan – dyrektor Muzeum Powstania Warszawskiego. (10)

21. – fragment ekspozycji poświęcony zrzutom broni, amunicji, żywności oraz środków opatrunkowych dla powstańczej Warszawy (druga, rozszerzona część ekspozycji znajduje się w Hali B). Znajdziemy tu spadochron oraz fragment silnika brytyjskiego bombowca Halifax P 276A zestrzelonego w nocy z 4 na 5 sierpnia 1944, podczas akcji zrzutowej dla powstania. Szczątki zostały odnalezione w Dąbrowie Tarnowskiej przez grupę historyków z Muzeum Powstania Warszawskiego. (6)

23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

Narodowe Siły Zbrojne (NSZ) to konspiracyjna organizacja wojskowa obozu narodowego działająca podczas II wojny światowej i w okresie powojennym. Po Armii Krajowej i Batalionach Chłopskich była to największa formacja polityczno-wojskowa podczas okupacji. Narodowe Siły Zbrojne w czasie okupacji liczyły od 80 tys. do 100 tys. ludzi. Organizacja walczyła z Niemcami i zwalczała partyzantkę komunistyczną oraz bandy rabunkowe. W czerwcu 1944 część NSZ została scalona z AK.

Poziomo

- Wieś na Lubelszczyźnie, w okolicach której 9 sierpnia 1943 oddział Narodowych Sił Zbrojnych pod dowództwem Leonarda Zub-Zdanowicza pojmał i rozstrzelał 26-30 żołnierzy Gwardii Ludowej. Przedtem oddziały spotykały się, a do pojmania żołnierzy GL doszło w czasie jednego ze spotkań. Według Piotra Gontarczyka oddział NSZ „rozbił grupę komunistyczną składającą się ze zbitek kilku oddziałów rabunkowych i partyzanckich, ludzi doskonale znanych w terenie. Znalaziono przy nich furę ze zrabowanym mieniem. Zanim ich rozstrzelano, ściągnięto ludzi z lokalnych placówek AK, którzy rozpoznali ich jako zwykłych przestępców i morderców znanych w okolicy. Zostali rozstrzelani za bandytyzm”. (5)
- Kazimierz ps. „Górny”, „Łamigłowa”. W 1944 roku objął funkcję obwodu Będzin NSZ, przez cały czas rozbudowując podległą sobie konspirację narodową w Zagłębiu Dąbrowskim. Już w końcu czerwca 1945 roku podjął rozmowy z Komendą Okręgu Katowice w celu połączenia grupy Katowickiej i Zagłębiowskiej. Szefowie okręgów porozumeli się, co spowodowało iż „Łamigłowa” został awansowany na majora i objąć miał funkcję komendanta VII Okręgu Śląskiego, stając się tym samym jedną z najważniejszych postaci struk-

23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

tur podziemia na tym terenie. Podanie przez aresztowanego szefa wywiadu Zagłębia Dąbrowskiego NSZ – Kazimierza Kłodawskiego, w trakcie śledztwa nazwiska „Łamigłowy” spowodowało jego aresztowanie i zwerbowanie go jako agenta „RR”, „Górny”. Motywem przejścia na stronę aparatu bezpieczeństwa stało się aresztowanie córek Komendanta VII Okręgu, który już we wrześniu 1945 sporządził swoje pierwsze doniesienie. Początkowo Urząd Bezpieczeństwa nie spodziewał się, jak bardzo przydatny będzie nowy agent. Sytuacja zmieniła się gdy na Śląsk przybyli członkowie Komendy Głównej, m. in. mjr Michał Pobocho (szef I Oddziału Organizacyjnego NSZ) i ppłk Piotr Abakanowicz (szef sztabu Komendy Głównej NSZ). Na zebraniu dowództwa powołano Inspektorat Ziemi Południowo-Zachodnich, oraz zaakceptowano Śląsk jako teren aktywny i rokujący duże nadzieje, co do rozbudowy struktur. Władze bezpieczeństwa, poinformowane o spotkaniu, postanowiły, iż rozpracowanie obejmie nie tylko część Śląską NSZ, ale również najwyższe kierownictwo organizacji. Do pomocy „Łamigłowie” przydzielono Czesława Krupowiesia, pracownika UB, który stał jego się „prawą ręką”, służył radą, ale i kontrolował całą sytuację. Kolejnym agentem wprowadzonym w otoczenie Zaborskiego został Henryk Wędrowski „Kos” (wykorzystał on swe „wejście” w organizację, rozpoczynając osobną operację, której zwieńczeniem stała się fizyczna likwidacja zgrupowania kpt. Henryka Flame „Bartka” jako oficer informacyjny sztabu Okręgu. W takim oto składzie oczekiwano na przyjazd z zagranicy komendanta głównego NSZ gen. Zygmunta Broniewskiego, przebywającego w tym czasie na zachodzie w celu pozyskania funduszy i dalszych wytycznych. W okresie od października do listopada 1945 roku aresztowano wszystkich rozpracowanych przez „Łamigłowę” działaczy. Do więzienia dostali się mjr Pobocho oraz ppłk Piotr Abakanowicz (oba w pokazowym procesie skazani na kary śmierci), co skutecznie powstrzymało rozwój NSZ nie tylko na Górnym Śląsku, lecz na terenie całego kraju. Zatrzymania objęły 879 członków NSZ, w tym około 100 oficerów sztabów, okręgów i obszarów. Kolejnym zadaniem „Łamigłowy” było dotarcie do tych, którzy aresztowań uniknęli i raz jeszcze zorganizowanie ich w grupę konspiracyjną. Warto podkreślić, że agent „RR” zabrał się do swej parszywej pracy jeszcze zwawiej. Zajął się nakłanianiem ludzi do wzięcia udziału w organizacji, by później można ich było aresztować. Pierwszym etapem prowokacji, stało się utworzenie tzw. „grupy inżynierskiej” od lutego do maja 1946 roku. W jej skład weszli ludzie z wyższych kręgów przemysłowych Górnego Śląska, m. in. dyrektor robót górniczych w KWK „Siemianowice” inż. Tadeusz Krzemiński, szef Biura Planowania w Bytomskim Zjednoczeniu Przemysłu Planowego inż. Janusz Przedpełski, oraz wielu innych. Z takimi znajomościami, „Łamigłowie” nie trudno było dotrzeć do osób związanych z konspiracją narodową. Na jego korzyść działał również fakt, że zajmował on wysoką funkcję w rozbitym Okręgu. W okresie luty – maj 1946 postanowiono odtworzyć organizację konspiracyjną pod nazwą „Śląskie Siły Zbrojne”, całkowicie kontrolowaną przez Urząd Bezpieczeństwa. W ramach tej organizacji utworzono tzw. „grupę rybnicką”, w celu objęcia kontrolą powiatu Rybnik, w konsekwencji zlikwidowano byłego Inspektora Rybnickiego AK Pawła Cierpiotła „Makopola”, a także przejęto po jego oddziale magazyn z bronią. Inną częścią działalności ŚSZ było rozpracowanie o kryptonimie „Rzym”, którego głównym zadaniem stała się infiltracja duchownych na Górnym Śląsku, zakończona aresztowaniem kilku księży. (8)

23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

7. Kpt. Czesław , ps. „Korwin” – dowódca najbardziej licznego VII batalionu Uderzeniowych Batalionów Kadrowych, liczącego około 100 żołnierzy i przydzielonego organizacyjnie do II Rejonu AK Mokotów, do zgrupowania „Baszta”. Miejscem koncentracji batalionu była willa przy ul. Parkowej 3, a zadaniem zajęcie Belwederu i willi przy ul. Klonowej. Mimo zaciętych walk i przedarciu się do wyznaczonego celu, z powodu braku amunicji, oddział wycofał się i przedarł na Górny Mokotów i oddał do dyspozycji dowództwa „Baszty”. (11)
8. Stanisław Józef Bronisław, ps. „Stanisław Wąsacz”, „Wąsowski”, „Przepona”, „Służa”, „Maszkowski”, „Borowski”, „Stanisław Piotrowski” (ur. 25 lipca 1908 we Lwowie, zm. 12 maja 1948 w Warszawie). Brał udział w kampanii wrześniowej w 1939, walczył w bitwie nad Bzurą, bronił stolicy. Za walki te odznaczony został Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari. Od października 1939 był w konspiracji jednym z czołowych działaczy tzw. Grupy Szańca (wojennej kontynuacji ONR-ABC), jednym ze współzałożycieli Związku Jaszczurczego, wojskowej organizacji zewnętrznej ONR, organizując z ramienia ONR-ABC komisariaty cywilne. W Warszawie kierował łącznością Związku Jaszczurczego i Narodowych Sił Zbrojnych, jednocześnie był kierownikiem grupy prawno-administracyjnej i szefostwa administracji. Po układzie scaleniowym z SN wszedł w lipcu 1943 w skład prezydium Tymczasowej Narodowej Rady Politycznej, będąc jednym z jej ośmiu założycieli. Równolegle pełnił funkcję szefa administracji ogólnej Służby Cywilnej Narodu. Latem 1943 opracował jako kierownik szefostwa administracji SCN regulamin sądów kapturowych dla SCN. Od lipca 1944 był zastępcą a później szefem Oddziału I KG NSZ (niescalonego z AK). W tym czasie wydał broszurę „Polska po wojnie”. W pierwszych kilku dniach Powstania Warszawskiego walczył na Ochocie, skąd z ludnością cywilną wyszedł ze stolicy i wyjechał do Częstochowy. We wrześniu 1944 został mianowany komendantem Okręgu VIII Częstochowa NSZ. W marcu 1945 objął funkcję zastępcy komendanta Inspektoratu Ziem Zachodnich, od kwietnia był p.o. komendanta tego obszaru. Utworzył w jego ramach trzy organizacje konspiracyjne: Armię Polską (o charakterze wywiadowczym), Pokolenie Polski Niepodległej (w środowiskach akademickich Poznania i Gdańska) oraz Legię Akademicką (na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). Od marca 1945 był także szefem Oddziału I KG NSZ, a w lipcu tego roku został mianowany szefem Rady Inspektorów. Do sierpnia 1945 był dowódcą okręgu poznańskiego NSZ. W sierpniu 1945 roku został p.o. Komendanta Głównego NSZ. 15 lutego 1947 został aresztowany przez UB. Był okrutnie torturowany. Wyrokiem z 2 marca 1948 sygn. Rs. 68/48 Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie pod przewodnictwem ppłk. Alfreda Janowskiego skazał go w procesie na czterokrotną karę śmierci oraz na cztery kary więzienia, a także na kary dodatkowe – utratę praw publicznych, obywatelskich i honorowych oraz konfiskatę mienia i na zasadzie sumowania wyroków wymierzył mu karę łączną – karę śmierci i ww. kary dodatkowe. Wyrok wykonano 12 maja tego roku w więzieniu mokotowskim przez rozstrzelanie. O zamiarze wykonania wyroku rodzina nie została powiadomiona. Ciało nie wydano rodzinie. Zostało one skrycie, bezimienne, w mundurze Wehrmachtu, wrzucone do zbiorowego dołu i pogrzebane w nieznanym i nieoznakowanym miejscu. 30 września 1992

23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

Sąd Warszawskiego Okręgu Wojskowego uznał wyrok byłego WSR w Warszawie za nieważny. (8)

9. Bitwa pod (gmina Krasocin, pow. Włoszczowa) została stoczona 26 lipca 1944 roku z ekspedycją karną SS stoczona 26 lipca 1944 przez oddział NSZ pod dowództwem mjr. Władysława Kołacińskiego ps. „Żbik”. W końcowej części tej walki oddział NSZ otrzymał wsparcie ze strony partyzantów Armii Krajowej Mieczysława Tarchalskiego ps. „Marcin”.

W walce zlikwidowano 20 żandarmów. Straty własne to 5 zabitych i 6 rannych. Po wojnie „Żbik” został oskarżony o kolaborację. Argumentem było spotkanie z Hauptmanem Huste z Posterunku Żandarmerii w Kluczewsku. W rzeczywistości na Niemca, a właściwie Austriaka, wydano wyrok śmierci za atak na oddział partyzantów. Ten, chcąc uniknąć egzekucji, ubłagał spotkanie z dowódcą NSZ, na którym obiecał wstrzymać wszelkie akcje represyjne. Mało tego, zaoferował zwalnianie z więzień Gestapo wskazanych przez „Żbika” ludzi. Skorzystało na tym później wiele osób, także komunistów. (8)

10. Kpt. Piotr , ps. „Zawadzki” – dowódca kompanii NSZ „Warszawianka”. W Związku Jaszczurczym od 1940, później w Komendzie Okręgu 1A-NSZ. Zmarł w Australii, gdzie zamieszkał po wojnie. (11)
12. Brygada Dyspozycyjno-Zmotoryzowana „...” – największa zwarta jednostką NSZ, walcząca w powstaniu warszawskim, która podporządkowała się dowództwu obrony Starego Miasta. Była ona tylko częściowo uzbrojona, a jej nieuzbrojona większość działała w akcjach sapersko-minerskich i transportowych lub przy gaszeniu pożarów i odgrzebywaniu zasypanych. (4)
15. NSZ cechował zdecydowanie stosunek do podziemia komunistycznego. (5)
17. Tadeusz , ps. „Fiszer”, „gen. Mars”, „Morski”, „Żegota” (ur. 15 października 1881 w Warszawie, zm. 1944 tamże) – inżynier, płk dypl. artylerii Wojska Polskiego i gen. bryg. Narodowych Sił Zbrojnych, komendant NSZ od 1 sierpnia 1943 do 22-23 kwietnia 1944. W Wojsku Polskim od listopada 1918. Od 1926 dowódca 26. Pułku Artylerii Lekkiej, a od 1927 w 27. Pułku Artylerii Lekkiej we Włodzimierzu Wołyńskim. Od połowy 1940 w konspiracji w Tajnej Armii Polskiej. Po scaleniu KZ z ZWZ we wrześniu 1941 był Szefem Komunikacji w KG ZWZ-AK. Około 26 sierpnia 1942 aresztowany i osadzony na Pawiaku. W grudniu tego samego roku wykupiony z więzienia i przeniesiony do rezerwy personalnej KG AK. Po zwolnieniu z więzienia bez wiedzy AK związał się z NSZ. Od 1 sierpnia 1943 do śmierci (22 lub 23 kwietnia 1944) był dowódcą Narodowych Sił Zbrojnych i pełnomocnikiem dowódcy Armii Krajowej ds. scalenia NSZ. (8)
20. Nazwa organizacji wyłonionej w czerwcu 1944 po rozłamie z NSZ, która podporządkowała się AK. (6)

23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

21. Edward Marcin (ur. 10 października 1907 w Warszawie, zm. 10 marca 2002 w Montrealu) – prawnik, społeczny i polityczny działacz obozu narodowego, członek Pogotowia Patriotów Polskich, Młodzieży Wszechpolskiej i Obozu Wielkiej Polski, współzałożyciel i działacz struktur kierowniczych Obozu Narodowo-Radykalnego, członek cywilnych struktur Organizacji Wojskowej Związek Jaszczurczy, Armii Krajowej i Narodowych Sił Zbrojnych, komendant Okręgu Pomorskiego NSZ w I połowie 1945, ps. „Szczeciński”, „Marcin”, odznaczony Medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata przez instytut Yad Vashem za ratowanie Żydów z Holocaustu z narażeniem własnego życia. Brał udział w wojnie obronnej 1939 – w obronie twierdzy Modlin jako dowódca plutonu w stopniu podporucznika. Od grudnia 1939 zaangażował się w działalność konspiracyjną w ramach Organizacji Wojskowej Związek Jaszczurczy i Organizacji Polskiej. Po utworzeniu Narodowych Sił Zbrojnych we wrześniu 1942 został jego członkiem. Jednocześnie od stycznia 1943 działał także w Armii Krajowej w komórce „Import”, zajmując się przyjmowaniem zrzutów broni i sprzętu, a także cichociemnych. Wraz ze swoim ojcem prowadził ponadto działalność w Radzie Pomocy Żydom „Żegota”. Po zajęciu Polski przez Armię Czerwoną i zainstalowaniu władzy komunistycznej kontynuował podziemną działalność. Od kwietnia 1945 pełnił funkcję komendanta Okręgu I Pomorskiego Narodowych Sił Zbrojnych „Armia Polska”. W lipcu tego roku został aresztowany przez UB w Poznaniu i osadzony w więzieniach w Warszawie, Poznaniu, Bydgoszczy i Wronkach. W lipcu 1947 chory wyszedł na wolność w związku z uchwaleniem amnestii. W 1949 ponownie go aresztowano i 27 listopada 1951 skazano na 10 lat więzienia. Kolejne 7 lat przebywał w więzieniach na Mokotowie w Warszawie, we Wronkach i w Sztumie. Z powodu ciągłych szykan UB i braku możliwości życiowej stabilizacji w 1964 wyemigrował do Kanady. (7)
24. Grupa „” – organ sprawujący polityczne zwierzchnictwo nad NSZ poprzez Tymczasową Narodową Radę Polityczną. (6)
26. Narodowych Sił Zbrojnych – dokument z lutego 1943, w którym zostały sformułowane główne cele programowe NSZ. Należały do nich przede wszystkim: walka o niepodległość Polski i jej odbudowę z granicą wschodnią sprzed 1939 (ustaloną na mocy traktatu ryskiego z 1921), a zachodnią na linii rzek Odry i Nysy Łużyckiej (tzw. koncepcja marszu na zachód), przebudowa systemu sprawowania władzy (wzmocnienie pozycji prezydenta i senatu w celu przeciwdziałania chaosowi parlamentarnemu), decentralizacja organów administracji w celu rozwinięcia samorządów, wzmocnienie pozycji rodziny w społeczeństwie, a także edukacja oparta na katolickich zasadach etycznych, utworzenie tzw. Katolickiego Państwa Polskiego, armii narodowej do obrony wspólnoty narodowej przed totalitaryzmami niemieckim i sowieckim i katolickiego państwa wyznaniowego oraz ograniczona reforma rolna i oparcie gospodarki państwa na własności prywatnej. (10)
27. Kompania NSZ „” – kompania NSZ pod dowództwem kpt. Piotra Zacharewicza ps. „Zawadzki”. Najsilniejszy, uzbrojony i zwarty oddział NSZ walczący w powstaniu warszawskim, sformowany 6 sierpnia 1944. Od 8 sierpnia 1944 kompania wchodziła w skład zgrupowania AK „Chrobry II”. Przygotowana do wymarszu na Kielecczyznę została zaskoczona wybuchem Po-

23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

wstania Warszawskiego. Sformowana 6 sierpnia poprzez połączenie 2 oddziałów NSZ, liczyła wówczas 80 żołnierzy. Składała się z 4 plutonów. Włączyła się do walki, podporządkowując się dowództwu AK, w Śródmieściu. Dowództwo i kwatery mieściły się na rogu ulic Żelaznej i Chmielnej w domu zwanym Domem Kolejowym, w tej też okolicy oddział walczył, nie oddając atakującemu nieprzyjacielowi ani skrawka bronionego odcinka. Z dnia na dzień do kompanii przyłączały się pojedyncze grupki żołnierzy NSZ, których powstanie zaskoczyło rozrzuconych na terenie całej Warszawy, bez kontaktu z macierzystymi jednostkami, tak że w momencie zakończenia walk, 2 października 1944 roku, liczyła ok. 170 żołnierzy. (12)

28. Pułk NSZ im. , nazywany przez własnych żołnierzy „pułkiem Sikory”. Wchodził w skład Zgrupowania AK „Harnaś” walczącego w Śródmieściu-Północ. Pierwotnie miał on wejść w skład jednej z dwóch tworzonych dywizji NSZ, które w przededniu wybuchu powstania były w fazie organizacyjnej, dlatego też godzina „W” była zaskoczeniem dla dowództwa pułku. Miejscem zbiórki, punktem kontaktowym dla rozrzuconych po całym mieście żołnierzy NSZ, stał się „Dom Technika” przy ul. Czackiego 3/5. W dniu 1 sierpnia stan uzbrojenia jednostki był mizerny – 42 pistolety, 23 karabiny, 27 granatów. Pułk liczył ok. 200 żołnierzy i oficerów. (11)

Pionowo

1. Organizacja Wojskowa Związek (ZJ) – polska konspiracyjna organizacja wojskowa obozu narodowego działająca w latach 1939-1942. Organizacja została utworzona 14 lub 15 października 1939 w Warszawie przez kilku działaczy tzw. Grupy „Szańca”, czyli przedwojennego Obozu Narodowo-Radykalnego. Politycznie ZJ był podporządkowany tajnej Organizacji Polskiej. Działacze Grupy „Szańca” kwestionowali prawo którejkolwiek z organizacji konspiracyjnych do wyłącznego reprezentowania spraw politycznych i wojskowych w okupowanym kraju. Z tego względu ZJ uznawał władze RP na uchodźstwie, ale znajdował się w opozycji do oficjalnych czynników, czyli Delegatury Rządu RP na Kraj i ZWZ-AK. Z drugiej strony istniały jednak kontakty między ZJ a ZWZ i Delegaturą Rządu na Kraj. W ZJ istniały duże problemy z kadrą dowódczą, ponieważ brakowało oficerów zawodowych. W 1942 ZJ liczył najprawdopodobniej ok. 7-10 tys. członków. Badacze z kręgów narodowych oceniają jego liczebność na ok. 60 tys. osób, co jest liczbą znacznie zawyżoną. Trzeba przyznać, że organizacja rozrastała się szybko i w niektórych rejonach kraju dysponowała znacznymi siłami (szczególnie w Warszawie i okolicy, na Kielecczyźnie i Lubelszczyźnie). 20 września 1942 z połączenia ZJ i secesjonistów z NOW oraz mniejszych organizacji o charakterze narodowym powstały Narodowe Siły Zbrojne. Po zawarciu w marcu 1944 umowy o scaleniu NSZ z AK, w NSZ nastąpił rozłam. W maju 1944 narodowcy wywodzący się z ZJ podjęli samodzielną działalność pod nazwą NSZ-ZJ. (11)

23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

2. Brygada ... – oddział podległy frakcji NSZ-ONR, niepodporządkowanej Armii Krajowej. Został utworzony rozkazem dowództwa NSZ-ONR 11 sierpnia 1944 roku. Dowódcą brygady był mjr Antoni Szacki ps. „Bohun”. W skład brygady wchodziły dwa pułki: 202. i 204. Pułk Piechoty. Brygada początkowo liczyła 850 słabo uzbrojonych żołnierzy, w jesieni osiągnęła stan 1,2 tys. żołnierzy. Większość działań kierowała przeciwko Armii Ludowej i partyzantom radzieckim. Brygada miała swojego oficera do zadań specjalnych, Herberta Junga zwanego też Hubertem Jurą o pseudonimie „Tom”. Był on agentem radomskiego Gestapo podobnie jak co najmniej dwóch innych oficerów wywiadu brygady. Dzięki kontaktom „Toma” brygada miała zapewnioną dostawę broni i żywności, zakwaterowanie oraz leczenie chorych i rannych w niemieckich szpitalach. Niemcy planowali użycie brygady w walkach na froncie wschodnim, miała ona odgrywać podobną rolę co partyzantka sowiecka na tyłach armii niemieckiej. Sukcesy Armii Czerwonej spowodowały podjęcie decyzji o wymarszu brygady na zachód przez tereny niemieckie. Brygada ruszyła nocą z 15 na 16 stycznia 1945 i przekroczyła bez żadnych problemów niemieckie umocnienia pod Koziegłowami. Niemcy zezwolili na przemarsz przez umocniony Śląsk, a następnie w kierunku Czechosłowacji. Na terenach czeskich brygada nawiązała kontakt z miejscową partyzantką, która miała im pomóc przeprowadzić się na zachód. Na terenie Czech pojawiły się jednak problemy z oddziałami niemieckimi, miejscowe dowództwo do połowy kwietnia 1945 próbowało negocjować z brygadą wsparcie ich działań na froncie. Na początku maja NSZ-towcy skontaktowali się jednak z Amerykanami i mając nowego sojusznika, brygada zaatakowała obóz koncentracyjny w Holiszowie. Brygada przeprowadziła jeszcze na terenie Czech kilka akcji przeciwko wycofującym się oddziałom niemieckim już jako jednostka oficjalnie aliancka. Stacjonowała pod Pilznem do sierpnia 1945, po czym została rozwiązana. (13)

4. Gen. Kurt – dowódca 184. Zapasowej Dywizji, jedyny niemiecki oficer tak wysokiego stopnia zlikwidowany przez polskie podziemie. Zamach został wykonany 26 sierpnia 1943 roku przez oddział NSZ plut. Tomasza Wójcika ps. „Tarzan”. Partyzanci zniszczyli dwa niemieckie samochody sztabowe, likwidując ośmiu oficerów i żołnierzy Wehrmachtu oraz zdobywając 4 pistolety maszynowe, 8 pistoletów i ważne dokumenty. (6)

23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

6. Pieśń Oddziału NSZ

Śpiewana na melodię: *Maszerują chłopcy...*

*Maszerują cicho niby cienie
Poprzez lasy, góry i sioła.
Niejednemu wyrwie się westchnienie,
Maszerują, taka ich dola.
I idą, i idą, bo taki ich los,
I ani żal, ani tęsknota
Z tej drogi nie zdoła zawrócić ich nic,
Bo to jest Cichego piechota...
Z tej drogi nie zdoła zawrócić ich nic,
Bo to jest Cichego piechota.*

*Teraz za drugiego okupanta
Jeszcze nam nie oschła jedna krew.
Po zdradziecku sięga nam do gardła,
Na tajgi Sybiru chce nas wieść.
Pomylił się Stalin, pomylił się kat,
Zmyliła się ruska hołota,
Za Sybir, za Katyń, za mękę, za krew
Zapłaci Cichego piechota,
Za Sybir, za Katyń, za mękę, za krew
Zapłaci Cichego piechota... (7)*

9. Ignacy , ps. „Czesław”, „Czesławski”, „Netta”, „Jenczewski” (ur. 7 maja 1887 w Łygnianach, w pow. święciańskim, zm. 10 stycznia 1966 w Gdyni) – płk piechoty Wojska Polskiego, komendant NSZ od 20 września 1942 do czerwca 1943. W lutym 1919 przyjęty został do Wojska Polskiego. W 1935 wyznaczony na stanowisko dowódcy piechoty dywizyjnej 16. Pomorskiej Dywizji Piechoty w Grudziądzu. Od 25 października 1938 dowodził 29. Dywizją Piechoty w Grodnie. Na czele tej wielkiej jednostki walczył w kampanii wrześniowej. W latach 1941-1942 zastępca Komendanta Głównego i szef wydziału operacyjnego Narodowej Organizacji Wojskowej. Nie zaakceptował decyzji o scaleniu z AK, gdyż uważał ją za opanowaną politycznie przez sanację i latem 1942 stanął na czele rozłamu w Narodowej Organizacji Wojskowej. Do chwili aresztowania w dniu 9 czerwca 1943 komendant Narodowych Sił Zbrojnych. Od 2 grudnia 1942 prowadził nieudane rozmowy o włączeniu NSZ do Armii Krajowej. Był więziony w niemieckich obozach koncentracyjnych KL Auschwitz i Flossenburgu. W 1958 roku wrócił do kraju. (8)

23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

11. Wyszkolenia Szkoły Podchorążych Piechoty – powołane przy Dowództwie NSZ w składzie dwóch batalionów, łącznie ok. 900 elewów. Do wybuchu powstania szkolenie, zakończone uzyskaniem przez elewów stopnia podchorążego, ukończyło około 500 osób, uzyskując nieetyczne, ale jakże przydatne w konspiracji specjalizacje (m.in. broni pancernej, prawa jazdy itp.). Pion wyszkolenia Dowództwa opracował i wydrukował materiały szkoleniowe (podręczniki, instrukcje, mapy, schematy), których poziom merytoryczny i graficzny budził uznanie w innych organizacjach, które zresztą chętnie korzystały z tych pomocy. Największym osiągnięciem był zaś Podręcznik dowódcy plutonu strzeleckiego (prawie 400 stron drobnego druku, w twardej oprawie, z rozdziałami zawierającymi instrukcje walk w mieście, opracowany przez Inspektorat Ziemi Zachodnich w 1943). Podczas Powstania Warszawskiego elewi Centrum weszli w skład Batalionu Legii Akademickiej kpt. Michała Kisielińskiego ps. „Modrzew”, walczyli w batalionie „Gozdawa” w rejonie ulic Senatorska – Mostowa.
-
- W TYM DOMU
W SIERPNIU 1944 ROKU
MIESIŁY SIĘ KWATERY
I DOWÓDZTWO
LEGII AKADEMICKIEJ
SZKOŁY PODCHORAŻYCH
NARODOWYCH SIŁ ZBROJNYCH
WALCZĄCYCH W BATALIONIE
„GOZDAWA”
NA ULICACH SENATORSKA-MIODOWA
BANK POLSKI
13. Narodowa ... Wojskowa (NOW) – konspiracyjny związek wojskowy Stronnictwa Narodowego okresu II wojny światowej. Funkcjonował od 13 października 1939, pod kolejnymi nazwami Armia Narodowa, Organizacja Wojskowa Stronnictwa Narodowego i Narodowe Oddziały Wojskowe, a od 1 lipca 1941 jako NOW. Powodem utworzenia odrębnej organizacji przez SN było przeciwstawienie się wpływowi politycznym czynników oficjalnych w kraju, czyli ZWZ-AK. NOW uznawała zarazem zwierzchnictwo władz RP i Naczelnego Wodza na uchodźstwie. Na początku maja 1942 prezes SN zgłosił Komendantowi Głównemu AK gen. Stefanowi Roweckiemu propozycję przeprowadzenia scalenia NOW z AK. Rezultatem kilkumiesięcznych rozmów było podpisanie 23 sierpnia 1942 umowy scaleniowej oraz wyznaczenie przez gen. Roweckiego początku pierwszej fazy scalenia na 4 listopada 1942. W rezultacie doszło do rozłamu, który poparła część sztabu (zwłaszcza oddziały I i III) i następujące Okręgi – radomski, kielecki, częstochowski, lubelski, podlaski i łódzki. Na czele rozłamu w NOW stanął zastępca Komendanta Głównego płk Ignacy Oziewicz. W połowie września 1942 z połączenia rozłamowców z NOW i Związku Jaszczurczego powstały Narodowe Siły Zbrojne. Pozostała część NOW podporządkowała się AK, co odbyło się w dwóch fazach – w listopadzie 1942 i drugiej od sierpnia 1943. W 1942 NOW liczyła ok. 80 tys. członków. Najsilniejsze wpływy posiadała na Mazowszu, Lubelszczyźnie, w Wielkopolsce i Małopolsce. NOW miała także oddziały partyzanckie. Przede wszystkim NOW prowadziła jednak działalność wywiadowczą oraz rozpoznanie konfidentów i szczególnie niebezpiecznych funkcjonariuszy hitlerowskich, zdobywano broń, amunicję i środki finansowe, tworzono system łączności, głównie patroli terenowych, a także kolportaż podziemnej prasy. Przeprowadzano akcje sabotażowo-dywersyjne i w celach samoobrony. NOW organizowała również pomoc dla Żydów. Po upadku Po-

23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

wstania Warszawskiego, w którym walczyło w ramach oddziałów AK ok. 1,5 tys. żołnierzy NOW, organizacja ponownie usamodzielniała się i w listopadzie 1944 współtworzyła ze scaloną z AK częścią NSZ Narodowe Zjednoczenie Wojskowe. (11)

14. Bitwa pod – największa bitwa Brygady Świętokrzyskiej, stoczona 8 września 1944 z sowieckim oddziałem skoczków pod dowództwem kpt. Karajewa – ps. „Iwan Iwanowicz” – oraz oddziałem AL Tadeusza Grochała „Tadek Biały”. Oddziały te były zgrupowane w gęstym lesie przy gajówce, otoczone kolczastymi drutami i posiadały ciężkie karabiny maszynowe oraz granatniki. Brygada Świętokrzyska NSZ została zaalarmowana przez członka NSZ z patrolu, który wcześniej został zaatakowany przez oddział AL (zatrzymanych przez AL członków patrolu NSZ poddano wtedy torturom). Taka sytuacja spowodowała podjęcie szybkich działań. Kompania 202. Pułku Piechoty pod dowództwem kpt. Stepa uderzyła od południa, batalion mjr. Rusina uderzył na główne siły nieprzyjaciela od północnego zachodu, a batalion 204. Pułku Piechoty pod dowództwem kpt. Żbika miał odciąć drogę wycofującym się oddziałom komunistycznym. Wszystkie bataliony uderzyły jednocześnie na odrutowani stanowiska komunistyczne. Zaskoczenie było całkowite. Nie spodziewali się tak nagłej i szybkiej reakcji. Po godzinnej walce, pomimo że posiadali dużo broni magazynowej, granatników i amunicji, wszyscy się poddali. Wzięci do niewoli komunistycznej ppor. „Sanowski” i jego żołnierze zostali uratowani od śmierci. Stali już nad wykopanymi dołami, czekając na egzekucję. Ocaliła ich szybkość uderzenia oddziałów NSZ. Koncentracja rozbitych oddziałów miała zadanie zniszczenia Brygady Świętokrzyskiej, siły ich wynosiły około 300 ludzi uzbrojonych w broń sowiecką o dużej sile ogniowej. Brygada w tym czasie osiągnęła liczbę 1,4 tys. żołnierzy, uzbrojenie jej jednak było niedostateczne. Zdobyto dużo sprzętu wojskowego (2 ckm, 1 granatnik, 2 karabiny ppanc., 50 pistoletów maszynowych, 120 kb, 20 pistoletów, radiostację i dużą ilość amunicji) oraz wzięto do niewoli wielu jeńców. Zdobyto także archiwa, w których znaleziono dokumenty świadczące o przygotowaniach Sowietów do ewentualnej wojny z zachodnimi Aliantami oraz tajne instrukcje niszczenia członków polskich organizacji podziemnych: AK i NSZ, a także rozkazy gnębienia uchodźców z Warszawy itd. Tam również znaleziono rozkazy koncentracji leśnych oddziałów radzieckich i PPR, w celu pobicia Brygady Świętokrzyskiej. Pod wieczór, po zakończeniu walki, cała brygada stanęła przed ołtarzem polowym, modląc się i dziękując za ocalenie 13 żołnierzy od śmierci. Ludność wsi Rzębiec wzięła liczny udział w odprawionej mszy świętej. Wszyscy cieszyli się z rozgromienia partyzantów komunistycznych, którzy już od dłuższego czasu terroryzowali miejscową ludność, uprawiając zwykły bandytyzm. Polacy z oddziałów AL, którym sąd wojskowy nie udowodnił winy bandytyzmu, zgłosili chęć wcielenia do oddziałów NSZ, wśród

23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

nich znany późniejszy pisarz komunistyczny Władysław Machejek (przez kilka dni był ordynansem dowódcy brygady, Antoniego Szackiego ps. „Bohun”, następnie zbiegł z szeregów brygady), 4 żołnierzy AL zostało rozstrzelanych, a resztę zwolniono. Pod wieczór brygada opuściła Rząbiec, prowadząc ze sobą jeńców pod konwojem ppor. Lamparta. W nocy podczas marszu, jeńcy przezwali konwój i część z nich uciekła, reszta poległa pod ogniem rkm-ów i pistoletów maszynowych eskorty. Uciekł też dowódca oddziału AL. W ... można znaleźć pomnik poświęcony Armii Ludowej i partyzantom radzieckim, którzy zginęli we wrześniu 1944 roku w walce z oddziałem Narodowych Sił Zbrojnych. Pomnik ten decyzją Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Warszawie ma być rozebrany. (7)

16. Zygmunt , ps. „Zygmunt”, „Bolesław Kołodziejski”, „Kołodziejski” (ur. 1 maja 1899, zm. w lutym 1956 w Montrealu) – oficer służby stałej, mjr Wojska Polskiego, dowódca IV Odcinka Wydzielonej Organizacji Dywersyjnej „Wachlarz” ZWZ-AK, komendant Kwatery Głównej KG Narodowych Sił Zbrojnych, a następnie dowódca Brygady Dyspozycyjno-Zmotoryzowanej „Koło”. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920. Uczestniczył w wojnie obronnej 1939 jako zastępca dowódcy Batalionu Fortecznego „Mikołów” w składzie Grupy Operacyjnej „Śląsk”, który bronił odcinka frontu w rejonie wsi Wiry na Górnym Śląsku. Pod koniec września 1939 zaangażował się w działalność konspiracyjną w ramach Związku Walki Zbrojnej. Zorganizował placówkę wywiadowczą pod kryptonimem „Zygmunt”, która za pośrednictwem ambasady japońskiej przekazywała meldunki do placówki Oddziału II w Berlinie. Meldunki te przez Sztokholm docierały do Sztabu Najwyższego Wodza w Londynie. Po agresji Niemiec na ZSRR 22 czerwca 1941, przeniesiony do Organizacji Dywersyjnej „Wachlarz”, został zastępcą dowódcy IV Odcinka, a od maja 1942 objął dowodzenie odcinkiem. 28 września został pozbawiony dowództwa, po czym wstąpił do Narodowych Sił Zbrojnych. W lutym 1943 został komendantem Kwatery Głównej KG NSZ, a w marcu tego roku objął dowodzenie Brygadą Dyspozycyjno-Zmotoryzowaną „Koło”. Jako jej dowódca brał udział w Powstaniu Warszawskim, walcząc na Starym Mieście i Śródmieściu. Po kapitulacji został inspektorem Obszaru Zachodniego NSZ. Po zakończeniu wojny uciekł przed NKWD do Szwecji, skąd wyemigrował do Kanady. (8)
18. Batalion NSZ-AK im. Brygadiera Czesława – największa z jednostek NSZ operująca latem 1944 w lasach, dowodzony przez ppor. Floriana Kuskowskiego ps. „Szary”. 1 sierpnia 1944 w walce na tzw. Błotnicy w Jeziornie poległ dowódca oddziału i kilku żołnierzy. W dniu następnym batalion przeszedł reorganizację, dzieląc się na trzy plutony w sile kompanii, ostatecznie 4 sierpnia 1944 zorganizowano z nich Kompanię NSZ im. „Szarego” liczącą 130 żołnierzy i 12 łączniczek-sanitariuszek. Dowódcą całości został dwudziestoosmioletni student prawa ze Lwowa, ppor. Marian Orłowicz ps. „Antek”. Kompania walczyła w składzie Zgrupowania AK „Lasy Chojnowskie” do 26 sierpnia 1944, tocząc nieustanne boje z Niemcami dążącymi do spacyfikowania partyzantów. Następnie oddział, z powodu strat i opanowania lasów Chojnowskich przez przeciwnika, został rozwiązany, a pluton pod dowództwem por. Bolesława Ostrowskiego ps. „Lanca” przeszedł do 25. Pułku Piechoty AK. (12)

23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

19. 23 czerwca 1944 w lasach Boru, Giełczyna i Pniewa została stoczona krwawa bitwa pomiędzy wojskami niemieckimi oraz oddziałami AK i NSZ, dowodzonymi przez mjr. Jana Bucińskiego ps. „Jacek”, inspektora 1. Inspektoratu Mazowieckiego. Polscy partyzanci zaczęli koncentrować swoje siły w Czerwonym Borze już w połowie czerwca 1944 roku. Planowali odbicie z więzienia w Łomży przetrzymywanych tam przez Niemców 150 mieszkańców Zambrowa i okolic. Do ich rozbicia skierowano, według różnych źródeł, od 2 do 5 tys. żołnierzy niemieckich. W walce uczestniczyło po polskiej stronie dwustu żołnierzy z 6 plutonów AK z 71. Pułku Piechoty AK Zambrów i 33. Pułku Piechoty AK oraz pluton Narodowych Sił Zbrojnych. Straty wroga to 200 zabitych i około 300 rannych, własne 69 zabitych. W walce zginął m.in. kpt. Antoni Kozłowski „Szczerbiec”, „Biały”, komendant Powiatu Łomża NSZ i inspektor Obwodu „A” w Okręgu Białystok NSZ. Wziął na siebie ogień nieprzyjaciela i umożliwił wycofanie się okrążonych oddziałów. (10)

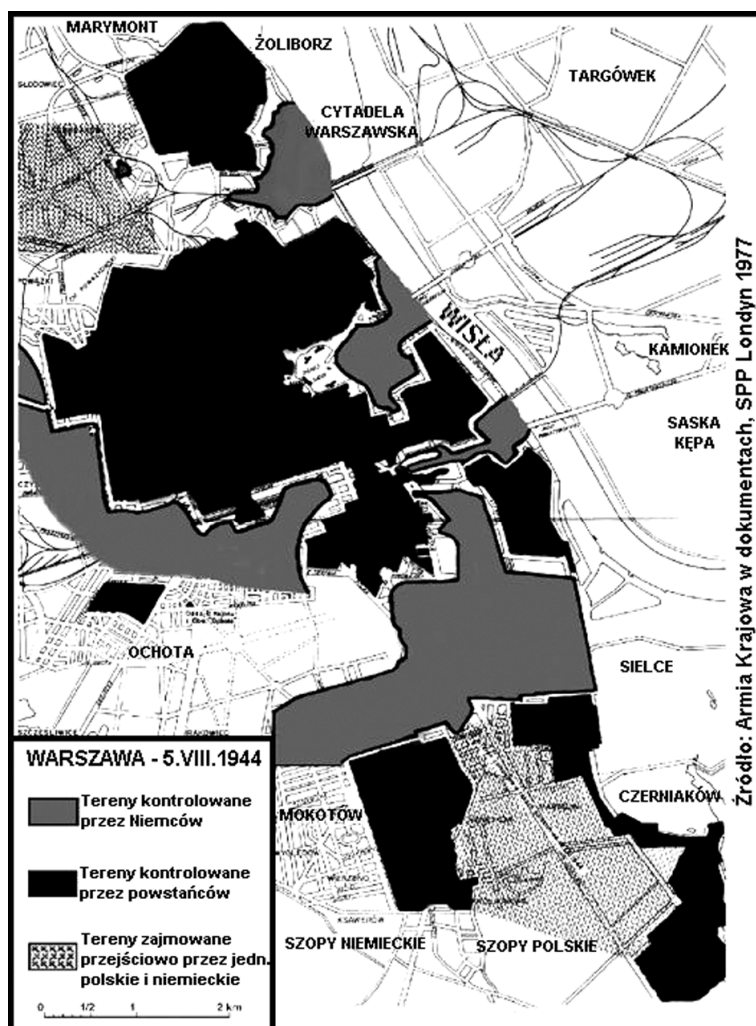
22. Nazwa organizacji wyłonionej w czerwcu 1944 po rozłamie z NSZ, która zachowała niezależność organizacyjno-wojskową. (6)
23. 31 marca 1944 gen. Tadeusza Bór-Komorowski wydał rozkaz w sprawie przeprowadzenia, który zawierał m.in. zatwierdzenie płk. dypl. Tadeusz Kurcyusza jako komendanta głównego NSZ oraz mianowanie go pełnomocnikiem komendanta głównego AK do spraw NSZ. (8)
25. Feliks Pisarewski-..... – pisarz żydowskiego pochodzenia, który został odbity przez oddział NSZ pod dowództwem kpt. Piotra Zacharewicza z transportu na Pawiak, a następnie pozostał w NSZ jako oficer wywiadu. W czasie okupacji od początku 1940 działał w oddziałach łączności Związku Walki Zbrojnej, później przy Delegaturze Rządu. Następnie – jako oficer Armii Krajowej – pełnił rozmaite, niejednokrotnie wielce ryzykowne funkcje. Polem jego operacji były głównie Warszawa i Podkarpacie. Aresztowany przez Gestapo spędził rok na Pawiaku, skąd został odbity. (5)

24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY

1 sierpnia 1944 do walki o stolicę wyruszyły oddziały Okręgu Warszawskiego AK oraz jednostki dyspozycyjne podległe bezpośrednio Komendzie Głównej AK. Były zorganizowane w formie zgrupowań w 8 obwodach. W skład zgrupowań wchodziły brygady, bataliony i kompanie.

8 sierpnia 1944, wobec rysującego się rozbitcia powstania na kilka odosobnionych ośrodków walki, płk „Monter” podzielił Okręg Warszawski AK na trzy grupy – „Północ”, „Śródmieście” i „Południe”. 20 września 1944 roku komendant główny AK wydał rozkaz reorganizacji oddziałów powstańczych w stolicy w celu nadania im bardziej regularnego charakteru.

Płk Antoni Chruściel „Monter” wydał w dniu 21 września 1944 rozkaz organizacyjny nr 32 w sprawie przekształcenia Okręgu Warszawskiego AK w Warszawski Korpus Armii Krajowej. W krzyżówce zamieszczono też hasła dotyczące największych sukcesów uzyskanych podczas Powstania Warszawskiego, które oprócz korzyści militarnych miały ważne znaczenie patriotyczne. Powyższy rysunek przedstawia największy obszar kontrolowany przez powstańców¹².

Poziomo

1. Grupa – oddziały powstańcze walczące w południowych dzielnicach Warszawy oraz w Lesie Kabackim i Lasach Chojnowskich. Dowodził nią płk Stanisław Kamiński „Daniel”, zastąpiony pod koniec sierpnia 1944 przez ppłk. Józefa Rokickiego „Karola”. W szczytowym momencie Grupa „Południe” liczyła ok. 6 tys. żołnierzy – z czego ok. 5 tys. walczyło na Mokotowie, a ok. 1 tys. działało w Lasach Chojnowskich. Skład: pułk „Baszta”, Zgrupowanie „Ryś”, Zgrupowanie „Oaza”, Zgrupowanie „Góral”, Zgrupowanie „Lasy Chojnowskie”, Zgrupowanie „Gustaw”. (8)

¹² Tadeusz Kondracki, *Powstanie Warszawskie* <http://www.polishresistance-ak.org/4%20Artykul.htm>

24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY

4. Zgodnie z rozkazem nr 14 płk. Antoniego Chruściela ps. „Monter” – komendanta Okręgu Warszawa AK, wydanym 11 sierpnia 1944, żołnierze AK (powstańcy warszawscy) zobowiązani są do noszenia biało-czerwonej opaski, na której, na (białej/czerwonej) części opaski są umieszczone litery WP, między literami pośrodku – godło państwowe (orzeł), pod orłem – nr oddziału. (6)
5. Nazwa batalionu AK powstałego w styczniu 1940. Początkowo nosił nazwę „Vistula”. Walczył w Powstaniu Warszawskim w rejonie Śródmieścia i częściowo na Woli. Oddziały batalionu uczestniczyły w zdobyciu Prudentialu (1 sierpnia) i opanowaniu placu Napoleona (dziś Powstańców Warszawy), zdobyciu gmachu Poczty Głównej (2 sierpnia) i gmachu PAST-y (20 sierpnia). Przed powstaniem batalion został podzielony na dwa zgrupowania. Zgrupowanie IX pod dowództwem rtm. Henryka Roycewicza „Leliwy” składało się z 1., 2., 3., 6. kompanii, oraz podporządkowanych 41. i 42. kompanii WSOP. Zgrupowanie X pod dowództwem por. Leona Gajdowskiego „Ostoi”, w którego skład wchodziły 4, 5 i 7 kompania oraz podporządkowane mu 43 i 44 kompanie WSOP. (8)

6. Gmach Wytwórni Papierów Wartościowych (PWPW) był obsadzony przez prawie 50 żandarmerów z bronią maszynową. Pierwsza próba zdobycia gmachu została podjęta przez oddziały kpt. „Gozdawy” w nocy z 1 na 2 sierpnia 1944. Wróg nie dał się zaskoczyć, przegrupował się na wyższe piętra skąd raził gęstym ogniem otoczenie gmachu. Kolejny atak pod dowództwem kpt. „Gozdawy”

przeprowadzono rano 2 sierpnia 1944 trzema grupami uderzeniowymi:

- 1) z boku PWPW, od strony ulicy Zakroczyńskiej – oddziałem dowodzonym przez kpt. Lucjana Fajera „Ognistego”, zastępcę kpt. „Gozdawy”;
- 2) na tyły PWPW, od ul. Wójtowskiej – oddziałem pod dowództwem por. Józefa Jasińskiego „Wyrwy”, dowódcy 4. kompanii batalionu „Gozdawa”;
- 3) od środka metodą „konia trojańskiego” – grupą PWP/17/S por. Czesława Lecha „Białego”.

Ubezpieczenie miał zapewnić 1. pluton kompanii harcerskiej „Orlęta”. Po zaciętym boju PWPW zostaje opanowana około 14.00. Straty Niemców 12 zabitych i 27 jeńców, straty własne 4-5 zabitych oraz około 15 rannych. Zdobyto 2 ckm oraz kilkadziesiąt sztuk lżejszej broni maszynowej i karabinów. Opanowanie PWPW, niezależnie od korzyści militarnych, umożliwiło dostęp do jednego z największych magazynów żywnościowych Warszawy. Jako załoga zdobytego obiektu został wzmocniony oddział PWP/17/S. Przez 25 dni powstańcy zaciekle bronili gmachu PWPW. Bohaterska obrona PWPW skutecznie powstrzymywała niemiecki szturm na Stare Miasto. Niemcy zdobyli tę redutę po ciężkich walkach dopiero 28 sierpnia. 26 sierpnia od rana budynek znalazł się pod silnym ogniem artyleryjskim. Niszczyły go też bomby zrzucone przez niemieckie Jun-

24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY

kery. Przed gmachem ruszyła piechota i wozy pancerne – 5 ciężkich czołgów i samochód. Towarzyszył temu intensywny ostrzał skierowany w powstańców na stanowiskach strzeleckich. Do przedarcia się przez ogrodzenie i wysadzenia bramy Niemcy użyli 500 kg trotylu! Do szturmów rzucono 1,6 tys. żołnierzy niemieckich! Mimo zaciętego oporu powstańców, wieczorem hitlerowcy opanowali większość kompleksu. Następnego dnia toczyły się ciężkie walki o barykadę zamykającą ul. Zakroczymską. Ale rankiem 28 sierpnia Niemcy przebili się przez nią i zdobyli gmach PWPW. Powstańcy wycofali się ul. Wójtowską na Starówkę. (8)

7. 1 sierpnia 1944 batalion „Zośka” zdobył SS mieszczące się w budynku szkoły św. Kingi przy ul. Okopowej 55a, wziął tam jeńców i broń. Budynek był doskonale przystosowany do obrony – bunkry betonowe

przy bramie, umocnienia, wieże strzelnicze na dachu, trzymetrowy mur otaczający dziedziniec. Do niewoli dostało się 32 jeńców, zdobyto 2 karabiny maszynowe, 6 pistoletów maszynowych i kilkadziesiąt karabinów zwykłych z zapasem amunicji. Batalion obsadził również fabrykę Pfeiffra przy ul. Okopowej 58/72 i cmentarz żydowski. W związku z rosnącym niebezpieczeństwem okrażeń 10 sierpnia ewakuowano placówkę. Rannych przeniesiono do szpitala św. Jana Bożego przy ulicy Bonifraterskiej. Pozostali żołnierze przez ruiny getta przeszli na Muranów. Szkoła po zajęciu przez Niemców została spalona. (7)

8. 5 sierpnia około godz. 11 plutony „Alek” i „Felek” z 2. kompanii batalionu „Zośka” przy wsparciu zdobytej „Pantery” osłaniane przez 3. kompanię ppor. „Giewonta” oswobodziły obóz koncentracyjny KL Warschau przy ul. Gęsiej, o potocznej nazwie „.....”, Uwolniono 347 więzionych Żydów. Większość z liczącej około 90 ludzi niemieckiej załogi, głównie członków SD, zginęła lub została schwytana (wziętych do niewoli, w tym zastępcę komendanta Gęsiówki, przekazano na tyły, gdzie najprawdopodobniej zostali poddani osądowi trybunału polowego), choć części udało się przedrzeć przez Starówkę w stronę Pawiaka (trzymanego przez Niemców więzienia przy ul. Pawiej) pod ogniem oddziału powstańczego ubezpieczającego atak. W zdobytym obozie przejęto dużo broni i magazyn żywności, a w wymiarze strategicznym otwarto Zgrupowaniu „Radosław” drogę na Stare Miasto. Ruiny getta powstańcy utrzymywali do 11 sierpnia. Przeważająca część oswobodzonych wstąpiła w szeregi Armii Krajowej, w tym kilkunastu młodszych i silniejszych do oddziałów bojowych (8)

24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY

10. Nazwa harcerskiego batalionu Armii Krajowej biorącego udział w Powstaniu Warszawskim, składającego się przede wszystkim z członków Szarych Szeregów i wywodzącego się z utworzonego latem 1943, pod dowództwem cichociemnego kpt. Adama Borysa ps. „Pług” oddziału dywersyjnego „Agat” (od Anty-Gestapo), a później „Pegaz” (od Przeciw-Gestapo). Kpt Borys został mianowany dowódcą batalionu. Oddział przejął zadania Organizacji Specjalnych Akcji Bojowych, czyli przede wszystkim wykonywanie wyroków śmierci wydanych przez Polskie Państwo Podziemne. W maju 1944 przyjęto nazwę „.....”. Żołnierze oddziału przeprowadzili m.in. zamachy na Franza Bürckla – komendanta Pawiaka i na Franza Kutscherę – dowódcę SS i Policji Dystryktu Warszawskiego GG (1 lutego 1944). Podczas Powstania Warszawskiego batalion „...” wszedł obok batalionu „Zośka” w skład brygady dywersyjnej „Broda 53”, będącej częścią Zgrupowania Kedywu KG AK – „Radosław”. 3 sierpnia 1944 stan batalionu powiększył się do 541 osób. Batalion walczył na Woli, Starym Mieście i Czerniakowie, ponosząc ciężkie straty. Za walki w Powstaniu Warszawskim Wódz Naczelny odznaczył batalion Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari. (7)
11. Zgrupowanie – utworzone na Starym Mieście 1 sierpnia 1944 z oddziałów 1 Rejonu Obwodu I – Śródmieście, od 7 sierpnia weszło w skład Grupy AK „Północ”. Dowódcą zgrupowania był mjr Stanisław Błaszczak „Róg” (ranny 27 sierpnia), a następnie kpt. Jerzy Czarski „Czahar”. W czasie najwyższej liczebności batalion liczył 2,5 tys. żołnierzy. Uczestniczyło w walkach m.in. o Polską Wytwórnę Papierów Wartościowych, rejon pl. Zamkowego, następnie, we wrześniu 1944, jego żołnierze walczyli w Śródmieściu, na Powiślu i Czerniakowie. Skład: batalion „Bończa”, batalion „Dzik”, batalion „Gozdawa” (formalnie batalion nie należał do zgrupowania „...”, ale do 4 Rejonu Obwodu I, chociaż do połowy sierpnia duża część batalionu przebywała na terenie zgrupowania), batalion „Gustaw”, batalion „Wigry”, Niektóre oddziały Czwartaków, 104. Samodzielna Kompania Związku Syndykalistów Polskich, Samodzielna Grupa PWB/17/S, Dywizjon artylerii zmotoryzowanej „Młot” NSZ. (3)
13. Batalion I – wywodził się z samodzielnego oddziału zorganizowanego w 1939 przez por. Kazimierza Burnosa „Cordę”. Do 1941 oddział liczył ok. 100 żołnierzy. Na początku 1942, dzięki współpracy z kpt. Gustawem Billewiczem, został włączony w struktury Polskiej Organizacji Zbrojnej. W 1942 w ramach akcji scaleniowej wszedł w skład Rejonu IV Obwodu Śródmieście Armii Krajowej. W 1943 w skład batalionu weszły dwie kolejne kompanie ppor. Tadeusza Kajetańskiego „Edwarda” oraz ppor. Mariana Wardzyńskiego „Mariana” ze Związku Powstańców Niepodległościowych (ZPN). Batalion stanowił XI Zgrupowanie 4 Rejonu. Oddziały zgrupowania liczyły łącznie ponad 600 ludzi. W momencie wybuchu Powstania Warszawskiego batalion liczył ponad 400-450 żołnierzy. Uzbrojenie składało się z 1 ręcznego karabinu maszynowego, 15 pistoletów maszynowych, 49 pistoletów, 120 granatów i kilkudziesięciu butelek z benzyną. 3 sierpnia żołnierze batalionu zdobyli siedzibę żandarmerii niemieckiej – Nordwache, która mieściła się u zbiegu ulic Chłodnej i Żelaznej, wzięli wtedy do niewoli 40 jeńców i zdobyli broń. Batalion bronił Arsenału i Pasażu Simonsa, brał udział w wypadach na Dworzec Gdański, do getta, bronił Pałacu Mostowskich, Białego Domku. Największe straty poniósł w czasie bombardo-

24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY

wania 31 sierpnia, w ruinach szkoły przy Barokowej i Pasażu Simonsa śmierć poniosło ponad 150 żołnierzy batalionu. 1 września batalion przeszedł kanałami do Śródmieścia. Dowódca batalionu – mjr Gustaw Billewicz ps. „Sosna”. (7)

15. Zgrupowanie – kryptonim zgrupowania oddziałów Kedywu, które zostało utworzone przed wybuchem Powstania Warszawskiego. Było najsilniejszym i najbardziej elitarnym zgrupowaniem AK walczącym w Powstaniu Warszawskim. Skład: brygada dywersyjna „Broda 53” (batalion „Zośka”, kompania „Dysk”, kompania „Topolnicki”, kompania motorowa „Żuk”, pluton wywiadowczy „Wolski”, zespół sanitarny „Rola”), batalion „Czata 49”, batalion „Miotła”, batalion „Parasol”, batalion „Pięść” oraz batalion zapasowy „Igor”. Komendant – ppłk Jan Mazurkiewicz ps. „Radosław”. (8)
16. Nazwa batalionu broni pancernej AK (kultywującego tradycję 3 baonu pancernego stacjonującego przed wojną w Warszawie) działającego w konspiracji na terenach okupacji niemieckiej w Polsce. Prowadził specjalistyczne szkolenie motorowe i obsługi sprzętu pancernego. Przed powstaniem stanowił VI Zgrupowanie Rejonu 3 Obwodu Śródmieście. W trakcie powstania walczył w ramach „Podobowodu Śródmieście Południowe”. W jego skład wchodziło 15 plutonów. Dowódca batalionu – kpt. Stefan Gołędzinowski ps. „Golski”. (6)
17. Nazwa batalionu utworzonego na przełomie lutego i marca 1944, w strukturach Kedywu KG AK. W czasie okupacji oddział prowadził działalność dywersyjną i sabotażową przeciw okupantowi oraz represyjną, zwalczając rodzimych zdrajców i konfidentów. Podczas powstania opanował budynek Polskiego Monopolu Tytoniowego przy ulicy Pawiej. Po śmierci dowódcy batalionu mjr. Franciszka Władysława Mazurkiewicza ps. „Niebora” 11 sierpnia w boju o ulicę Stawki i w wyniku poniesionych wtedy dużych strat plutony batalionu podporządkowano dowództwu batalionu „Czata 49”. We wrześniu reaktywowany batalion walczył na linii ul. Książęcej (szpital Św. Łazarza). Po powstaniu, w styczniu 1945 roku, w czasie wtórnej konspiracji, żołnierze batalionu udaremniili wysadzenie w powietrze Zakładów Mechanicznych „Ursus”. (6)
20. Pułk Palmiry-..... – oddział utworzony 3 sierpnia 1944 po reorganizacji oddziałów Rejonu VIII Obwodu „Obroża”. Składał się z dwóch batalionów i jednego dywizjonu (27. Pułku Ułanów im. S. Batorego). Pierwszy batalion „Nalibocki” utworzono na bazie oddziału (batalionu 78. Pułku Piechoty AK) dowodzonego przez por. Adolfa Pilcha, ps. „Góra” (następnie „Dolina”), składającego się z 800 w pełni umundurowanych żołnierzy, doskonale uzbrojonych. Oddział przeszedł 400 km z Puszczy Nalibockiej na prawym brzegu Niemna; był tam jednym z silniejszych zgrupowań AK i bardziej skupiał się na walce z partyzantką sowiecką niż z Wehrmachtem. Dwa dni po przybyciu żołnierze „Doliny” rozbili kompanię Wehrmachtu, która przejeżdżała szosą Warszawa – Modlin, zginęło 50 Niemców, a 20 zostało rannych. Straty po polskiej stronie to jeden zabity i jeden ranny. Drugi batalion „Kampinoski” został utworzony z dwóch batalionów obwodu, składał się z pięciu kompanii. Pułk brał udział w ataku na lotnisko na Bemowie położone na północno-zachodnich krańcach miasta, w ataku na Dworzec Gdański oddzielający walczące na Żoliborzu od-

24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY

działy od powstańców w Śródmieściu i na Starym Mieście. Otoczony bunkrami, zasiekami, strzeżony przez pociąg pancerny dworzec kolejowy okazał się reduktą nie do zdobycia. Gdy do wsi Truskaw na skraju Puszczy Kampinoskiej przybyło pięciuset żołnierzy batalionu RONA, czyli Rosyjskiej Wyzwoleńczej Armii Ludowej (która podczas pacyfikacji powstania w pierwszych dniach sierpnia 1944 wymordowała tysiące cywilów), „Dolina” postanowił przeprowadzić brawurowy atak na nieprzyjaciela pod osłoną nocy, dysponując niewielkim oddziałem kilkudziesięciu ludzi. Byli to sami ochotnicy, najlepsi z najlepszych, uzbrojeni po zęby. W ataku zginęło w sumie ponad 250 ronowców, straty partyzantów wyniosły 7 zabitych. Oddziały stacjonujące w Puszczy Kampinoskiej stoczyły 46 walk, zginęło w nich – jak się szacuje – 1003 żołnierzy niemieckich, 458 zostało rannych, straty wyniosły odpowiednio 764 zabitych i 385 rannych. Dowódca – kpt. Józef Krzyczkowski „Szymon”, od 3 sierpnia 1944 por. Adolfow Pilch „Góra”. (7)

23. Zgrupowanie Armii Krajowej – walczące w Powstaniu Warszawskim na terenie Powiśla w Rejonie I Obwodu Śródmieście AK od 5 sierpnia do 3 września 1944. Grupa Bojowa „.....” została utworzona na mocy rozkazu komendanta Rejonu I Obwodu Śródmieście AK 5 sierpnia, z połączenia części dotychczasowych III oraz VIII Zgrupowań oraz oddziału WSOP „Elektrownia”. Dowództwo objął kpt. Cyprian Odorkiewicz. Od 3 września grupa wzmocniona oddziałami ze Starego Miasta otrzymała nazwę Grupa „Powiśle”; dowództwo objął mjr Stanisław Błaszczak „Róg”. 6 września, po upadku Powiśla, grupa została rozwiązana. Skład: VIII zgrupowanie „Bicz”, III zgrupowanie „Konrad” oraz Oddział WSOP, stanowiący załogę Elektrowni Warszawskiej. (6)

25. Gmach Polskiej Akcyjnej Spółki (PAST) przy ul Zielnej 37/39 w Warszawie był jednym z najpilniej strzeżonych przez Niemców budynków podczas Powstania Warszawskiego. Znajdowała się bowiem w nim centrala telefoniczna, będąca głównym węzeł łączności telefonicznej w Generalnej Guberni, tędy płynęły meldunki do Berlina i rozkazy ze stolicy III Rzeszy. W chwili wybuchu Powstania budynek był umocniony bunkrami z bronią maszynową i obsadzony liczną załogą – ok. 150 doborowych żołnierzy. Już 1 sierpnia powstańcy przypuścili atak na budynek PAST-y, Atak ten jak i kolejne załamywały się, ze znacznymi stratami własnymi, wobec przewagi ogniowej Niemców, zamkniętych w ufortyfikowanym gmachu. W nocy z 19 na 20 sierpnia, oddziały powstańcze pod dowództwem rtm. Henryka Roycewicza „Leliwy” przystępują do zdecydowanego natarcia. W akcji uczestniczą m.in. oddziały z IX Zgrupowania rtm. „Leliwy”, pluton szturmowy z kompanii „Koszta”, dwa patrole saperów, kołobici patrol minerski, dwa patrole miotaczy płomieni, specjalna ekipa straży ogniowej. W czasie szturmowania do podpalenia obiektu użyto motopompy z benzyną, materiałów wybuchowych oraz butelek zapalających. Po kilkunastu godzinach ciężkiej walki powstańcy zdobywają gmach PAST-y, likwidując w ten spo-

24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY

sób uciążliwy punkt ostrzału. Straty wroga wynoszą 38 zabitych. Do niewoli dostaje się 121 Niemców z różnych formacji, w tym wielu rannych i poparzonych. Straty powstańców – 17 zabitych i 40-50 rannych. Zdobywanie gmachu Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej było najbardziej spektakularnym sukcesem naszej armii w Powstaniu Warszawskim! (13)

26. Zgrupowanie – oddziały bojowe Armii Krajowej Rejonu 2 – Marymont „XXII-22” Obwodu Żoliborz ZWZ-AK, działające od 1941 w okresie okupacji niemieckiej w Polsce jako struktury Rejonu 2 – Marymont oraz biorące od 1 sierpnia 1944 udział w walkach w okresie Powstania Warszawskiego. Oddziały te walczyły na Marymoncie, dolnym Żoliborzu, oraz w Puszczy Kampinoskiej. Przez zgrupowanie przewinęło się ok. 400 żołnierzy, blisko 70 z nich zginęło. Dowódca – rtm. Adam Rzeszotarski ps. „Żmija”, „Junosza”. (5)

27. Zgrupowanie – powstało między 2 i 5 sierpnia w Sądach przy ul. Leszno, początkowo w sile dwóch kompanii strzeleckich i kompanii miotaczy płomieni. Toczyło boje na Woli, a od 8 sierpnia stało się podstawową załogą północnego Muranowa, gdzie po dołączeniu kompanii wolskiej z Obwodu III „Waligóra” oraz plutonów muranowskich tramwajarzy przekroczyło stan pół tysiąca ludzi. Dowódca zgrupowania ppłk Jan Szyrowski ps. „Leśnik” 14 sierpnia osobiście unieszkodliwił „goliata”. A od 18 sierpnia pozostawał na linii boju mimo ciężkiego zranienia. Od 21 sierpnia zgrupowanie stało się trzonem obrony PWPW, podczas której poniosło dotkliwe straty. We wrześniu pozostałości zgrupowania walczyły w południowym Śródmieściu (kompania ppor. Jaronia) i na Czerniakowie (oddziały ppor. „Bolka” i ppor. „Sława”). (6)

28. Gmach Poczty

..... przy pl. Napoleona był dobrze umocniony, w oknach kraty i worki z piaskiem, na rogu Placu Napoleona i Wareckiej znajdował się bunkier z którego padały serie pocisków. Pierwszy atak został przeprowadzony w nocy 1 sierpnia 1944 przez batalion „Kiliński” rtm. Henryka Roycewicza „Leliwy”, wspierany przez inne oddziały powstańcze. Powstańcy grzęzną na Placu Napoleona, muszą się wycofać. Powstańcy udaremniają niemieckie próby odsieczy. Niemcom udaje się ewakuować jedynie część załogi poczty. Następnego dnia o 16.00 ponawiają atak z kilku stron. Zdobywają piętro po piętrze. Niemcy obrzucają ich granatami, ale w końcu kapitulują. Poczta będąca ostatnim punktem oporu nieprzyjacielskiego w rejonie pl. Napoleona przechodzi w ręce powstańców. Straty niemieckie wynoszą kilkudziesięciu zabitych oraz 57 wziętych do niewoli, w tym 34 rannych. Powstańcy zdobywają dużo broni. Po zdobyciu Poczty Głównej pojawiły się skrzynki pocztowe z napisem „Poczta Polska”, który triumfalnie malowali chłopcy, najmłodsi harcerze z grupy „Zawiszaków” w miejsce „Deutsche Reichpost”. (7)

24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY

29. Dzielnica, w której rozlokowana była i walczyła część Grupy „Północ” w składzie: Zgrupowanie „Żaglowiec”, Zgrupowanie „Żmija”, Zgrupowanie „Żyrafa”, Zgrupowanie „Żubr”, Zgrupowanie „Żniwiarz” (starcie żołnierzy tego oddziału z niemieckimi lotnikami na ulicy Krasińskiego około godz. 14.00 1 sierpnia 1944 jest uważane za pierwszy bój Powstania Warszawskiego) oraz kompania AL. Dowódca – ppłk Mieczysław Niedzielski ps. „Żywiciel”. (8)

Pionowo

2. Batalion im. Walerego – oddział powstały 11 listopada 1941 w Warszawie w strukturze Polskiej Organizacji Zbrojnej, scalonej z Armią Krajową. Dowódcą został mjr Olgierd Ostkiewicz-Rudnicki ps. „Sienkiewicz”. Stan batalionu przed powstaniem wynosił około 850 ludzi. Na wypadek wybuchu powstania batalion otrzymał zadanie zdobycia Pawiaka i opanowania Starego Miasta. Tuż przed powstaniem w skład batalionu weszły oddział „Gozdawy” z organizacji „Miecz i Pług” i dywizjon „1806”, stanowiąc Zgrupowanie XII „Sienkiewicz”. W czasie powstania bronił południowego i wschodniego odcinka dzielnicy Stare Miasto w rejonach ul. Miodowa – Ratusz – ul. Bielańska – wylot ul. Długiej – ul. Przejazd – Pałac Mostowskich oraz walczył na barykadzie Leszno-Przejazd i reductach Bank Polski, Ratusz, Pałac Blanca. Po upadku Starówki w Śródmieściu. (13)
3. Zgrupowanie – konspiracyjne oddziały kadrowe 21. Pułku Piechoty „Dzieci Warszawy” działające od października 1939. Od 1940 podporządkowane Związkowi Walki Zbrojnej i wcielone jako Rejon I Obwodu Żoliborz ZWZ-AK, kryptonim „1/17”, „XXII-21”. Od 1 sierpnia 1944 oddziały walczyły w Powstaniu Warszawskim jako Zgrupowanie „...”. Od 9 sierpnia do 30 września ponownie jako 21. Pułk Piechoty „Dzieci Warszawy”. Znaczącym wysiłkiem bojowym zgrupowania były dwa nieudane natarcia na Dworzec Gdański przeprowadzone nocą z 20 na 21 sierpnia podczas próby przebicia się oddziałów z Puszczy Kampinoskiej z odsieczą dla upadającego Starego Miasta. W trakcie powstania zginęło 180 żołnierzy zgrupowania, 45 zaginęło, zaś 45 zostało rannych. Dowódca – kpt. Marian Kamiński ps. „Żaglowiec”. (9)
9. Grupa „.....” – oddziały powstańcze walczące w Śródmieściu Północnym, Śródmieściu Południowym oraz na Powiślu. Dowodził nią płk Franciszek Pfeiffer „Radwan”. Wobec faktu, iż komunikacja pomiędzy północną a południową częścią Śródmieścia mogła odbywać się wyłącznie poprzez silnie ostrzeliwany przez Niemców wąski odcinek al. Jerozolimskich, walki faktycznie toczyły się w dwóch ośrodkach – właściwej Grupie „Śródmieście” obejmującej teren Śródmieścia Północnego, oraz Śródmieścia Południowego, które zostało wyodrębnione jako „Podobwód Śródmieście Południowe”. W szczytowym momencie Grupa „Śródmieście” liczyła ok. 23 tys. żołnierzy – z czego 13 tys. walczyło w Śródmieściu Północnym, 7,6 tys. w Śródmieściu Południowym, a kolejnych 2,5 tys. na Powiślu. (11)

24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY

10. Załoga niemieckiej Komendy na Krakowskim Przedmieściu liczyła łącznie ok. 110 żołnierzy uzbrojonych w broń maszynową. Dodatkowo od ul. Czackiego Niemcy byli chronieni przez solidny bunkier. Atak na budynek Komendy i otaczające budynki przeprowadzili 28 sierpnia 1944 żołnierze kompanii „Lewar” Grupy Bojowej „Krybar” AK. W sumie do niewoli wzięto 80 Niemców

wraz z ich dowódcą por. Schlichterem. Zabitych zostało 32 Niemców, z czego 30 podczas zdobywania „księżówki” (potoczna nazwa domu księży na Krakowskim Przedmieściu) i Komendy Policji oraz 2 podczas zdobywania kościoła św. Krzyża. Spośród 48 pozostałych Niemców część spaliła się w Mittelwache (budynek leżący 8-10 m od drzwi kaplicy), a część uciekła na Uniwersytet. Zdobyto 3 ckm-y, kilka rkm-ów oraz wiele pm-ów, pistoletów i amunicji. Uwolniono zamkniętych w komendzie 60 granatowych policjantów, wśród nich komisarza Przymusińskiego mianowanego przez Niemców pułkownikiem. Wyzwolono też około 250 osób cywilnych znajdujących się w podziemiu kościoła św. Krzyża i 11 księży, w tym ks. proboszcza Paszynę, ks. Dymka, ks. Oroafa, ks. Alojzego Niedzielę (później wieloletniego więźnia Mokotowa w okresie PRL), ks. Czapłę, ks. Rymkiewiczza, ks. Chodzieńto i ks. Lasonia. Zdobywanie kościoła św. Krzyża i Komendy Policji poprawiło położenie powstańców w Śródmieściu, pozwoliło przesunąć linię powstańczej obrony na Krakowskie Przedmieście. Cały kwartał wyznaczony ulicami Świętokrzyską, Mazowiecką, Traugutta, Krakowskie Przedmieście został oczyszczony z Niemców. Był to jeden z najgłośniejszych sukcesów w Powstaniu Warszawskim. (7)

12. Zgodnie z rozkazem nr 14 płk. Antoniego Chruściela ps. „Monter” – komendanta Okręgu Warszawa AK, wydanym 11 sierpnia 1944, żołnierze AK (powstańcy warszawscy) zobowiązani są do noszenia biało-czerwonej opaski na przedramieniu ponad łokciem. (6)

14. Nazwa batalionu AK utworzonego w czasie Powstania Warszawskiego. Powstał na bazie VII Zgrupowania 2 Rejonu Obwodu I Śródmieście. Rejon jego walk to: Mokotowska – Piusa XI (dziś Piękna) – Chopina – Koszykowa – Marszałkowska. Jego oddziały zdobyły 22 sierpnia budynek centrali telefonicznej – tzw. małą PAST-ę przy ul. Piusa XI 19. Batalion liczył ponad 1,5 tys. żołnierzy, w walkach stracił 250. Dowódca batalionu – rtm. Czesław Grudziński ps. „Ruczaj”. (6)

18. Zgrupowanie – oddziały bojowe AK Rejonu 3 – Bielany „XXII-3” Obwodu Żoliborz ZWZ-AK, działające od 1941 w okresie okupacji niemieckiej w Polsce jako struktury Rejonu 3 – Bielany oraz biorące od 1 sierpnia 1944 udział w Powstaniu Warszawskim. Oddziały te walczyły na Bielanych, w Puszczy Kampinoskiej oraz na Marymoncie. Dowódca – mjr Władysław Nowakowski ps. „Żubr”. (4)

24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY

19. Zgrupowanie – walczyło w alei Wojska Polskiego, na ul. Stołecznej, placu Henkla, w klasztorze Sióstr Zmartwychwstank na ul. Krasińskiego, gdzie toczono zaciekle i krwawe walki. W składzie zgrupowania walczył batalion im. J. Dąbrowskiego. Na skrzyżowaniu ul. Krasińskiego i Stołecznej był włącz do kanału, którym przebiegała komunikacja ze Starówką. Dowódcą zgrupowania był mjr Kazimierz Nowacki ps. „Szkodnik”, „Witold”. Ppor. Ryszard Wołczyński ps. „Tatar” dowodził krótko istniejącym zgrupowaniem „... II”. (6)
21. Grupa „.....” – oddziały powstańcze walczące na Starym Mieście, Żoliborzu oraz w Puszczy Kampinoskiej. Dowodził nią płk Karol Ziemiński „Wachnowski”. W szczytowym momencie liczyła ok. 17 tys. żołnierzy – z czego 11 tys. walczyło na Starówce, 3 tys. na Żoliborzu, a kolejne 3 tys. w Puszczy Kampinoskiej. W dniach 1-2 września 1944 główne siły grupy opuściły Stare Miasto i przeszły kanałami do Śródmieścia oraz na Żoliborz. Dwa dni później Grupa „...” została oficjalnie rozwiązana. (6)
22. Magazyny i mundurów Waffen-SS firmy „Bacutil” przy ul. Stawki 4 na Woli zdobyła 1 sierpnia kompania Kedywu Okręgu „Kolegium A” ppor. Stanisława Sosabowskiego „Stasinka”. Atak został przeprowadzony po kilkudniowym rozpoznaniu obiektu, 1 sierpnia 1944 o godz. 17 przez trzy grupy szturmowe. Załogę niemiecką w części wybito, a niektórym jej członkom udało się zbiec w kierunku pobliskich ruin dawnego getta, gdzie zapewne zasilili załogi Gęsiówki lub Pawiaka. Po 15 minutach magazyny znalazły się w polskich rękach. Zdobyto 1 pm, 4 kbk, około 400 sztuk amunicji do kbk oraz samochód osobowy, a ponadto bardzo dużo mundurów (w tym kilkakaset „panterek”), butów, konserw, cukru, win, wódek, sucharów i innych artykułów. W zdobyte „panterki” umundurowało się zgrupowanie „Radosław”. Straty żołnierzy AK były niewielkie, ranę odniósł ppor. Krzysztof Sobieszczęński „Kolumb”, atakujący ze swoją drużyną bunkier przed bramą główną. (8)
-
24. Miasto – część Grupy „Północ”. Skład: batalion im. Walerego Łukasińskiego, batalion im. Stefana Czarnieckiego, Zgrupowanie „Kuba” – „Sonna”, Zgrupowanie „Róg”, Zgrupowanie „Radosław” oraz odwód Grupy „Północ”. Dowódca – płk Karol Ziemiński ps. „Wachnowski”. (5)

25. ODTWARZANIE SIŁ ZBROJNYCH W RAMACH AKCJI „BURZA”

Z planowanym powstaniem powszechnym wiązał się Plan Odtwarzania Sił Zbrojnych (OSZ) polegający na odtwarzaniu struktur Wojska Polskiego sprzed 1939. W pierwszej kolejności w Obszarach i Okręgach AK na terenie bazy powstańczej planowano odtworzyć 16 dywizji piechoty, 3 brygady kawalerii oraz 1 brygadę pancerno-motorową. W Okręgu Wilno w kwietniu 1944, na podstawie rozkazu organizacyjnego Komendy Okręgu, na bazie inspektoratów utworzono sztaby trzech zgrupowań partyzanckich, w skład których wchodziło w sumie 15 brygad. Punktem odniesienia był istniejący przez 1939 rokiem podział obszaru Polski na 10 okręgów korpusów, które zajmowały się sprawami organizacyjnymi i zaopatrzeniem. Siły operacyjne składały się przede wszystkim z 30 dywizji piechoty (po w każdym okręgu), 11 brygad kawalerii oraz 1 brygady motorowej.

Poziomo

4. 8. Dywizja Piechoty AK im. Romualda, odtwarzanie przez Podokręg Warszawa Wschód AK. Dywizja zorganizowana została w czasie Powstania Warszawskiego z oddziałów powstańczych walczących w ramach Obwodu II Żoliborz. Skład: 13. Pułk Piechoty AK – Zgrupowanie „Żbik”, 21. Pułk Piechoty AK „Dzieci Warszawy” – Zgrupowanie „Żaglowiec” i Zgrupowanie „Żaba”, Pułk Piechoty AK – Zgrupowanie „Żubr” oraz 3 plutony 225, 244 i 257 ze Zgrupowania „Żmija”, 8. Pułk Artylerii Lekkiej AK – Zgrupowanie „Żyrafa”. Dywizja w oddziałach liniowych liczyła 118 oficerów, 175 podchorążych, 344 podoficerów i 1095 żołnierzy. W Wojskowej Służbie Kobiet – 320 kobiet (bez personelu szpitali). Ponadto w szpitalach znajdowało się 674 rannych, z czego połowa w stanie ciężkim. Dowódca ppłk Mieczysław Niedzielski „Boruta”. (9)
8. 106. Dywizja Piechoty AK „.....”, odtwarzanie przez Okręg Kraków AK. Skład: 112. Pułk Piechoty AK Ziemi Miechowskiej, 116. Pułk Piechoty AK Ziemi Olkuskiej, 120. Pułk Piechoty AK Ziemi Pińczowskiej. Dowódca ppłk Bolesław Nieczuja-Ostrowski. (3)
9. 12. Dywizja Piechoty AK, odtwarzanie przez Obszar Lwów i Podokręg w 1944. Skład: 51. Pułk Piechoty AK, 52. Pułk Piechoty AK. Dowódca kpt. Franciszek Garwol „Dziry”. (8)
10. (słownie) Dywizja Piechoty AK „Orzeł”, odtwarzanie przez Okręg Radom-Kielce AK (Łódź). Skład 27. Pułk Piechoty AK, 74. Pułk Piechoty AK. W okresie koncentracji na akcję „Zemsta” w drugiej połowie sierpnia 1944 roku stan Dywizji wynosił ok. 1 225 żołnierzy. Dywizja została sformowana w lipcu 1944, wchodząc w skład Kieleckiego Korpusu Armii Krajowej, uczestniczyła w koncentracji w lasach przysuskich i marszu na Warszawę. Po rozwiązaniu Korpusu 22 sierpnia 1944 dywizja odeszła do inspektoratu częstochowskiego. Dowódca płk dypl. Gwido Karol Kawiński ps. „Czesław”. (6)
11. (słownie) Dywizja Piechoty Legionów AK, odtwarzanie przez Okręg Lublin AK. Skład: 7. Pułk Piechoty Legionów AK, 8. Pułk Piechoty Legionów AK, 9. Pułk Piechoty Legionów AK. Dowódca płk Adam Świtalski ps. „Dąbrowa”. (7)

25. ODTWARZANIE SIŁ ZBROJNYCH W RAMACH AKCJI „BURZA”

13. 11. Dywizja Piechoty AK, odtwarzanie przez Obszar Lwów Podokręg Stanisławów. Skład: 48. Pułk Piechoty AK, 49. Pułk Piechoty AK, 53. Pułk Piechoty AK. Oddziały w ramach akcji „Burza” działały między 14 (początek ofensywy 1. Frontu Ukraińskiego Armii Czerwonej) a 26 lipca, gdy teren przedwojennego województwa stanisławowskiego znalazł się za linią frontu. Do sukcesów oddziałów 11. KDP AK należy zaliczyć wyzwolenie Kałusza i Sambora oraz zabezpieczenie urządzeń technicznych i szybów naftowych w okolicach Drohobycza i Borysławia. W wielu miejscach współdziałano z Armią Czerwoną. (8)
14. (słownie) Dywizja Piechoty AK „ Dzieci Lwowskich”, odtwarzanie przez Okręg Lwów AK. Skład: 19. Pułk Piechoty AK, 26. Pułk Piechoty AK, 40. Pułk Piechoty AK. Żołnierze dywizji wraz z 14. Pułkiem Ułanów AK (w sile ok. 3 tys. ludzi) wzięli udział w dniach 23-26 lipca 1944 w walkach o wyzwolenie Lwowa (współ z oddziałami Armii Czerwonej). Dowódca płk Stefan Czerwiński. (5)
15. Jednostka wojskowa w różnych rodzajach wojsk, pełniąca funkcje administracyjne, szkoleniowe i logistyczne (kwatermistrzowskie). (4)
19. Jednostka organizacyjna wojska, mniejsza od pułku i większa od kompanii. (8)
21. 24. Dywizja Piechoty AK „”, odtwarzanie przez Okręg Kraków AK i Podokręg Rzeszów. Skład 17. Pułk Piechoty AK Rzeszów. Dowódca ppłk dypl. Kazimierz Putek. (10)
22. Krakowska Brygada Zmotoryzowanej AK, odtwarzanie przez Okręg Kraków AK pod koniec lipca 1944 roku, kryp. „Bank”, „B”, „CC”. Skład: 8. Pułk Ułanów AK kryp. „Ul”, „B/U”, „CC/U” (24 oficerów, 221 podoficerów i 1648 szeregowych), 5. Pułk Strzelców Konnych AK kryp. „Pszczola”, „B/P”, „CC/P” (25 oficerów, 269 podoficerów i 1818 szeregowych), batalion szturmowy „Skała”. Brygada posiadała także różnorodne jednostki specjalne, zaliczane do stanów liczbowych obwodów lub macierzystych oddziałów bojowych. Razem z 6. Dywizją Piechoty AK i 106. Dywizją Piechoty AK wchodziła w skład Grupy Operacyjnej „Garda” (nazywanej także „Kraków”) pod dowództwem płk. Edwarda Godlewskiego ps. „Garda”. (9)
23. (słownie) Dywizja Piechoty AK Ziemi Krakowskiej „ Odwet”, odtwarzanie przez Okręg Kraków AK. Skład: 12. Pułk Piechoty AK Ziemi Bocheńskiej, 16. Pułk Piechoty AK Ziemi Tarnowskiej. Podczas walk z Niemcami występowała w składzie Grupy Operacyjnej Kraków razem z 106. Dywizją Piechoty AK Ziemi Miechowskiej oraz Krakowską Brygadą Kawalerii Zmotoryzowanej AK. Po zajęciu Małopolski przez Armię Czerwoną uległa samorozwiązaniu. Dowódca płk dypl. Wojciech Wayda ps. „Odwet”. (6)

25. ODTWARZANIE SIŁ ZBROJNYCH W RAMACH AKCJI „BURZA”

24. Korpus Armii Krajowej. Jeden z dwóch korpusów w strukturze organizacyjnej Armii Krajowej sformowanych latem 1944. Stan osobowy Korpusu ok. 25 sierpnia wynosił 6430 żołnierzy i oficerów zgrupowanych w lasach koło Przysuchy. Skład: 2. Dywizja Piechoty Legionów AK „Pogoń” (2. Pułk Piechoty Legionów AK, 3. Pułk Piechoty Legionów AK, 4. Pułk Piechoty), 7. Dywizja Piechoty AK „Orzeł” (27. Pułk Piechoty AK, 74. Pułk Piechoty AK), 25. Pułk Piechoty AK, 72. Pułk Piechoty AK, I batalion 172. Pułku Piechoty AK. Dowódca – płk Jan Zientarski „Mieczysław”. (8)

Pionowo

1. Korpus Armii Krajowej. Jeden z dwóch korpusów w strukturze organizacyjnej Armii Krajowej sformowany 30 września 1944 roku rozkazem komendanta głównego AK w wyniku przeorganizowania oddziałów powstańczych w stolicy. Wykonując rozkaz gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego, komendant Okręgu Warszawskiego AK 21 września 1944 wydał rozkaz organizacyjny nr 32 w sprawie organizacji Korpusu. Skład: 8. Dywizja Piechoty AK im. Romualda Traugutta (Obwód II Żoliborz AK), 10. Dywizja Piechoty AK im. Macieja Rataja (Grupa „Południe” – Obwód V Mokotów AK), 28. Dywizja Piechoty AK im. Stefana Okrzei (Grupa „Śródmieście” w składzie dwóch podobwodów „Śródmieście-Północ” i „Śródmieście-Południe”). Dowódca gen. bryg. Antoni Chruściel ps. „Monter”, zastępca dowódcy płk dypl. Karol Ziemiński ps. „Wachnowski”. (10)
2. strzelecki – najmniejszy pododdział piechoty. Składał się z 3 drużyn po 19 żołnierzy. (6)
3. Pododdział wojska. W kompanii strzeleckiej były 3 plutony strzeleckie. (8)
5. 9. Dywizja Piechoty AK, odtwarzanie przez Okręg Lublin AK. Skład: 22. Pułk Piechoty AK, 34. Pułk Piechoty AK, 35. Pułk Piechoty AK. Dowódca gen. Ludwik Bittner ps. „Halka”. (8)
6. 30. Dywizja Piechoty AK „.....”, odtwarzanie przez Okręg Polesie AK. Skład: 82. Pułk Piechoty AK, 84. Pułk Piechoty AK. W lipcu 1944 operujące w pasie nadbużańskim oddziały Dywizji stoczyły wiele walk i potyczek z Niemcami, m.in. rozbiły transporty na trasie Wysokie Litewskie – Drohiczyn, pod Adamowem, Wilanowem, koło stacji kolejowej Nurzec, pod Boratyńcem Lackim i Boratyńcem Ruskim. Następnie weszły w kontakt taktyczny z oddziałami Armii Czerwonej i przez kilka dni walczyły wspólnie. 30 lipca dostały od dowództwa sowieckiego rozkaz przejścia z rejonu Tokar do Orzeszkowa koło Hajnówki. Po rokowaniach podjęły marsz na południe, w rejon Ruskowa. 4 sierpnia oddziały dywizji przeszły Bug po przęsłach mostu kolejowego obok stacji kolejowej Siemiatycze. Po drodze wyzwoliły szereg miejscowości, m.in. Sarnaki.. Dywizja podjęła wówczas próbę marszu na odsiecz Powstaniu Warszawskiemu. Marsz zakończył się o jednak 15 sierpnia w okolicy Dębe Wielkie na przedpolach Warszawy, gdzie dywizję otoczyły i rozbroiły oddziały sowieckie. Szeregowych żołnierzy wywieziono na Majdanek koło Lublina, a oficerów do ZSRR. Dowódca ppłk Henryk Krajewski ps. „Trzaska”. (8)

25. ODTWARZANIE SIŁ ZBROJNYCH W RAMACH AKCJI „BURZA”

7. 27. Dywizja Piechoty AK, odtworzona przez Okręg Wołyń AK. Największy partyzancki związek taktyczny na ziemiach polskich. Sformowana z istniejących wcześniej oddziałów partyzanckich i zmobilizowanych żołnierzy konspiracji inspektoratów AK Kowel, Łuck i Równe. Organizowana od stycznia do marca 1944 z zadaniem przeprowadzenia akcji „Burza” na Wołyniu. Dywizja wspomagała samoobronę ludności polskiej w walce z oddziałami Ukraińskiej Powstańczej Armii, walczyła z niemieckimi siłami skierowanymi do działań przeciwko partyzantom oraz z regularnymi oddziałami niemieckich wojsk frontowych. W walkach doszło do współdziałania ze sztabami związków operacyjnych Armii Czerwonej. Dowódca dywizji płk Jan Wojciech Kiwerski nie skorzystał z propozycji przeorganizowania dywizji w jednostkę wojska regularnego i podporządkowania jej Armii Czerwonej. Okrążona przez Niemców w Lasach Mosurskich, w ramach operacji kowelskiej, toczyła ciężkie boje, przebijając się w kierunku Włodawy i ponosząc ogromne straty. Ponownie okrążona w Lasach Szackich, częścią sił (Zgrupowanie „Osnowa”) przedarła się przez Prypeć, wychodząc na tyły frontu sowieckiego. Dowódca zgrupowania kpt. Kazimierz Rzaniak ps. „Garda” zginął podczas przeprawy lub został aresztowany przez sowieków, a żołnierze po rozbrojeniu wcieleni do armii gen. Zygmunta Berlinga. Pozostała część dywizji wycofała się na zachód, 7 czerwca 1944 przekroczyła Bug i przeszła do Lasów Parczewskich na Lubelszczyźnie, gdzie wyzwoliła Kock, Lubartów, Firlej, Kamionkę i Michów. Po wkroczeniu Armii Czerwonej została zmuszona 25 lipca 1944 do złożenia broni. Oficerów zesłano do łagrów lub uwięziono, część żołnierzy wstąpiła do armii Zygmunta Berlinga. W marcu 1944 dywizja liczyła około 6,5 tys. żołnierzy. Straty osobowe na ponad 600 km szlaku bojowym wyniosły około 42% stanu początkowego. Kolejnymi dowódcami 27. WDP AK od 28 stycznia do 25 lipca 1944 byli: płk Kazimierz Bąbiński ps. „Luboń”, płk Jan Wojciech Kiwerski ps. „Oliwa”, mjr Jan Szatowski ps. „Kowal”, mjr Tadeusz Sztumberk-Rychter, płk Jan Kotowicz ps. „Twardy” . (8)
12. Okręgu AK Nowogródek – jednostka stworzona w oparciu o oddziały Okręgu w składzie: 23. Pułk Ułanów AK, 27. Pułk Ułanów AK, 77. Pułk Piechoty AK, 78. Pułk Piechoty AK, 85. Pułk Piechoty AK. (11)
14. 2. Dywizja Piechoty Legionów AK „.....”, odtwarzanie przez Okręg Radom-Kielce AK. Skład: 2. Pułk Piechoty Legionów AK, 3. Pułk Piechoty Legionów AK, 4. Pułk Piechoty Legionów AK, Szwadron zwiadu. W okresie koncentracji na akcję „Zemsta” w drugiej połowie sierpnia 1944 roku stan Dywizji wynosił ok. 3075 żołnierzy. Dowódca ppłk Antoni Żółkiewski ps. „Lin”. (5)
16. Podstawowy związek taktyczny różnych rodzajów sił zbrojnych, składający się zazwyczaj z pułków rodzajów wojsk przeznaczonych do prowadzenia walki oraz oddziałów i samodzielnych pododdziałów przeznaczonych do zabezpieczenia bojowego działań i zapewnienia zaopatrzenia materialowego. (7)

25. ODTWARZANIE SIŁ ZBROJNYCH W RAMACH AKCJI „BURZA”

17. 22. Dywizja Piechoty AK „.....”, odtwarzanie przez Okręg Kraków AK i Podokręg Rzeszów. Skład: 38. Pułk Piechoty AK (Podokręg Rzeszów AK), 39. Pułk Piechoty AK (Okręg Kraków AK). (11)
18. piąta (słownie) Dywizja Piechoty AK, odtwarzanie przez Okręg Łódź. Inspektorat Ostrów Wielkopolski AK był odpowiedzialny za „odtworzenie” 29. Pułku Strzelców Kaniowskich i 60. Pułku Piechoty Wielkopolskiej, natomiast Inspektorat Krotoszyn AK – 56. Pułku Piechoty Wielkopolskiej. Dowódca ppłk Wincenty Mischke. (10)
20. 28. Dywizja Piechoty AK im. Stefana, odtwarzanie przez Okręg Radom-Kielce AK oraz Inspektorat Puławy AK z Okręgu Lublin AK. Dowódca płk piech. Franciszek Edward Pfeiffer. (6)

26. OFICEROWIE AK – GENERAŁOWIE WP

Wśród ok. 380 tys. zaprzysiężonych żołnierzy AK w lecie 1944 było ok. 10,8 tys. oficerów, w wśród nich generałowie, którzy uzyskali swe stopnie przed wojną lub w czasie służby w AK. W niniejszym rozdziale podano życiorysy zdecydowanej większości tych generałów (życiorysy kilku z nich podano w innych rozdziałach), dołączając życiorysy generałów awansowanych pośmiertnie w latach 90. XX wieku.

Poziomo

1. Franciszek , ps. „Radwan”, „Wilhelm”, „Gustaw” (ur. 21 stycznia 1895 w Łodzi, zm. 13 czerwca 1964 w Londynie) – w lutym 1940 pod pseudonimem „Kotecki”, a następnie „Radwan” rozpoczął pracę nad organizacją Grupy Wojsk Polskich „Edward”, znanej też pod nazwą Bojowej Organizacji Wschód. Od roku 1942 GWP „Edward” została formalnie podporządkowana KG ZWZ, ale właściwa akcja scaleniowa nastąpiła dopiero w marcu 1944. „Radwan” objął stanowisko dowódcy Obwodu I Śródmieście w Warszawskim Okręgu AK. W Powstaniu Warszawskim dowodził Grupą Śródmieście Północ – „Radwan”. 20 września 1944 został dowódcą 28. Dywizji Piechoty AK im. Stefana Okrzei. Po upadku powstania trafił do obozu w Bergen-Belsen. Po wojnie pozostał na emigracji. Prezydent RP na Uchodźstwie August Zaleski mianował go generałem brygady ze starszeństwem z 19 marca 1964 roku. (8)
4. Bolesław Michał Nieczuja-..... , ps. „Tysiąc”, „Bolko”, „Grzmot”, „Michałowicz”, „Burza” (ur. 29 września 1907 w Haliczu, zm. 13 lipca 2008 w Elblągu) – zaangażował się w działalność Związku Walki Zbrojnej we Lwowie, a następnie na terenie Podkarpacia i ziemi krakowskiej. Został szefem uzbrojenia w Komendzie Okręgu Krakowskiego ZWZ. Zorganizował tam konspiracyjną produkcję broni, która otrzymała kryptonim „Ubezpieczalnia”. W 1943 został awansowany do stopnia majora oraz odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami, a w 1944 mianowany dowódcą 106. Dywizji Piechoty Armii Krajowej kryptonim „Dom”, walczył na terenie Małopolski. W 1949 został aresztowany. Dwukrotnie skazany na karę śmierci, w więzieniu spędził 7 lat. Przez kolejne lata prześladowany był za działalność w Armii Krajowej. W listopadzie 1991 Prezydent RP Lech Wałęsa mianował go generałem brygady. (9)
7. Ludwik , ps. „Baza”, „Dunio”, „Halka”, „Rot”, „Tarnowski” (ur. 24 kwietnia 1892 w Stanisławowie, zm. 24 stycznia 1960 w Warszawie) – od października 1939 w Służbie Zwycięstwu Polski, następnie w ZWZ i Armii Krajowej, m.in. 1941-1943 komendant Okręgu AK Lublin. Naczelny Wódz mianował go generałem brygady ze starszeństwem z 20 marca 1943 w korpusie generałów. Był m.in. pełnomocnikiem ds. scalenia Batalionów Chłopskich z Armią Krajową. W okresie akcji „Burza” dowódca 9. Podlaskiej Dywizji Piechoty AK. Aresztowany w sierpniu 1944, początkowo przetrzymywany w obozach koncentracyjnych NKWD w Majdanku i Rembertowie, następnie wywieziony do Charkowa, skąd trafił do obozu NKWD nr 179 w Diagilewie. (7)
8. Mieczysław , ps. „Jur”, „Mał” (ur. 1 maja 1914 w Rzędzinie, zm. 13 listopada 2009 w Londynie) – gen. bryg. Wojska Polskiego. W kampanii wrześniowej 1939 roku dowodził 4. kompanią 165. Pułku Piechoty. W konspiracji pełnił funkcję oficera wywiadu Inspektoratu AK Rzeszów, a następnie funkcję

26. OFICEROWIE AK – GENERALOWIE WP

szefa oddziału bezpieczeństwa w Okręgu „Śląsk”. Zagrożony aresztowaniem przez UB i pewnym losem skazańca, za zgodą przełożonego opuścił w 1946 roku kraj i przedostał się do Włoch. Jako oficer podczas emigracji szkolił przez 30 lat kadry dla niezależnego Wojska Polskiego. Był ostatnim przewodniczącym Głównej Komisji Weryfikacyjnej Armii Krajowej w Londynie. 24 kwietnia 2008 prezydent RP Lech Kaczyński awansował go na stopień generała brygady. (6)

9. Elżbieta , ps. „Zelma”, „Sulica”, „Zo” (ur. 19 marca 1909 w Toruniu, zm. 10 stycznia 2009 tamże) – we wrześniu 1939 była żołnierzem Kobiecego Batalionu Pomocniczej Służby Wojskowej, walczącym w obronie Lwowa. W październiku tego samego roku wstąpiła do tworzącej się Służby Zwycięstwu Polski i pozostawała w jej szeregach aż do końca 1945. W latach 1939-1945, korzystając z fałszywych dokumentów, przekraczała granice Rzeszy ponad sto razy, przynosząc meldunki i informacje. W nocy z 9 na 10 września 1943 zrzucona ze spadochronem w ramach akcji „Neon 4” na placówkę „Solnica” we wsi Osowiec. Brała udział w Powstaniu Warszawskim, a po kapitulacji przedostała się do Krakowa skąd koordynowała działalność kurierską na trasach prowadzących do Szwajcarii. 5 września 1951 została aresztowana przez UB i po procesie skazana na 10 lat więzienia. Na wolność wyszła 24 lutego 1955. W 1990 roku z jej inicjatywy powstała Fundacja Archiwum i Muzeum Pomorskie AK oraz Wojskowej Służbie Polek w Toruniu. 3 maja 2006 roku Prezydent RP Lech Kaczyński mianował ją na stopień generała brygady. Została wówczas drugą kobietą-generałem w historii Wojska Polskiego. (7)
12. Edward , ps. „Garda”, „Izabelka” (ur. 10 lipca 1895 w Hara-simowiczach pow. Sokółka, zm. w maju 1945 w niemieckim obozie koncentracyjnym Mauthausen-Gusen) – od października 1939 czynny w konspiracji Służby Zwycięstwu Polski, Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej. Od jesieni 1942 do marca 1944 komendant Obszaru białostockiego AK. W maju 1944 mianowany przez KG AK komendantem Okręgu Kraków AK. Funkcję objął faktycznie w czerwcu 1944. 24 lipca 1944 mianowany dowódcą Grupy operacyjnej AK „Kraków”. 26 lipca 1944 nakazał rozpoczęcie akcji „Burza” na terenie podległym. 11 września 1944 wydaje rozkaz do prowadzenia ograniczonych działań prowadzonych w ramach akcji „Burza”. Rozkazem KG AK z 28 lipca 1944 mianowany generałem brygady. (9)
15. Albin , ps. „Klimek”, „Chrabąszcz”, „Łaszcz”, „Drabek”, „Dyrektor” (ur. 21 lutego 1890 w Warszawie, zm. 28 grudnia 1971 w Warszawie) – w okresie od maja 1940 do listopada 1942 komendant rezerw Komendy Głównej ZWZ pod pseudonimami „Drobek” i „Chrabąszcz”. Pełnił także jesienią 1940 funkcję przewodniczącego Sądu Kapturowego przy KG. Od stycznia/kwietnia 1942 do listopada 1944 komendant Obszaru AK Warszawa. Generał brygady z 10 sierpnia 1942. Łączył funkcję komendanta Komendanta Rezerw z funkcją komendanta Obszaru Warszawa AK do listopada 1942. Uczestniczył w Powstaniu Warszawskim. Rozkazem z 25 września 1944 mianowany szefem Delegatury Ministerstwa Obrony Narodowej. Po kapitulacji powstania przebywał w niewoli niemieckiej, w Oflagu Murnau. Po wojnie w 1946 powrócił do Warszawy i przez wiele lat pracował w spółdzielczości inwalidzkiej. Włączył się również po 1956 do działalności w ZBoWiD-u. Był członkiem ZG w listopadzie

26. OFICEROWIE AK – GENERALOWIE WP

1957 w miejsce płk. Jana Rzepeckiego, a od września 1959 wchodził w skład RN. Wiceprzewodniczący ZG od 1964 do 1969, a następnie członek Głównej Komisji Weryfikacyjnej Odznaczeń przy ZG ZBoWiD. (11)

17. Jan (ur. 16 października 1922 w Modlnicy, zamordowany 25 stycznia 1943 w Auschwitz) – w czasie okupacji podjął walkę konspiracyjną. Wstąpił do tajnej Organizacji Orła Białego działającej na terenie Krakowa. Wraz z nią przeszedł do Związku Walki Zbrojnej (Okręg Krakowski). Na początku 1941 został przypadkowo aresztowany w łapanie w Tarnowie, 27 listopada 1941 przywieziony do niemieckiego obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau. Wstąpił do konspiracyjnego Związku Organizacji Wojskowej, założonego w obozie Auschwitz przez rtm. Witolda Pileckiego. Prawdopodobnie w grudniu 1941 został wydany przez zdrajcę obozowemu Gestapo. Po przejściu okrutnego przesłuchania w bunkrze bloku 11 został osadzony w karnej kompanii i skierowany do obozu w Birkenau. Tam założył ekspozyturę ZOW i kierował nią do stycznia 1943. 23 stycznia został powtórnie osadzony w bunkrze bloku 11 i 25 stycznia rozstrzelany pod Ścianą Straceń, a jego ciało spalone w krematorium. 11 listopada 1969 roku Prezydent RP August Zaleski mianował go pośmiertnie generałem brygady. (5)
18. Zygmunt , ps. „Bogucki”, „St. Bogucki” (ur. 21 października 1890 w Głinojecku, w pow. ciechanowskim, zm. 23 czerwca 1949 we Francji). Od lipca 1914 służył w armii rosyjskiej. W październiku 1918 wstąpił ochotniczo do formującego się odrodzonego Wojska Polskiego. Brał udział w wojnie z bolszewikami. Po zakończeniu działań wojennych w 1939 wstąpił do tworzącej się wówczas Organizacji Wojskowej Związek Jaszczurczy. W 1940 objął funkcję komendanta Okręgu Lubelskiego ZJ. W sierpniu 1942 otrzymał awans na podpułkownika. Po utworzeniu Narodowych Sił Zbrojnych we wrześniu 1942 został komendantem Okręgu III Lubelskiego. Po podpisaniu w marcu 1944 umowy scaleniowej z Armią Krajową był jej zwolennikiem. Komendant Główny NSZ-AK (scalonego) ppłk Albin Walenty Rak ps. „Lesiński” wyraził na to zgodę z dniem 15 czerwca 1944. Jednakże pozostał w szeregach NSZ-ZJ. Otrzymał wówczas także awans na podpułkownika NSZ. Został wyznaczony w dniu 24 lipca 1944 na dowódcę Grupy Operacyjnej nr 2, która miała powstać w wyniku koncentracji oddziałów partyzanckich NSZ w Okręgach Białostockim, Mazowsze Północne i Warszawa – powiaty. W sierpniu 1944 otrzymał funkcję Inspektora Obszaru Zachód (pozostającego pod okupacją niemiecką), w ramach której w sierpniu, listopadzie i grudniu 1944 przeprowadzał inspekcje różnych oddziałów, m.in. Brygady Świętokrzyskiej NSZ na Kielecczyźnie. 20 października 1944 Rada Polityczna NSZ został mianowany pełniącym obowiązki komendanta głównego NSZ. Jednocześnie otrzymał awans na generała brygady NSZ ze starszeństwem od 11 listopada tego roku. Po ofensywie sowieckiej w styczniu 1945 wydał rozkaz dowódcy Brygady Świętokrzyskiej wymaszerowania na Zachód. Sam natomiast pozostał w kraju, aby kierować pozostałymi oddziałami podczas walk z komunistami. Po powstaniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej wydał 5 lipca 1945 rozkaz nakazujący czasowe wstrzymanie działalności zbrojnej przez oddziały leśne NSZ. Zagrożony aresztowaniem przez Urząd Bezpieczeństwa, w sierpniu 1945 nielegalnie przedostał się na Zachód, do południowych Niemiec, gdzie stacjonowała Brygada Świętokrzyska (10)

26. OFICEROWIE AK – GENERALOWIE WP

19. Maria Stanisława , ps. „Mira”, „Pani Maria” (ur. 16 sierpnia 1899 we wsi Trębki, zm. 19 kwietnia 1997 w Warszawie) – w czasie wojny obronnej w 1939 była Komendantką Główną Kobiecych Batalionów Pomocniczej Służby Wojskowej. Od października 1939 do stycznia 1945 stała na czele Wojskowej Służby Kobiet w Komendzie Głównej Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej. Walczyła w Powstaniu Warszawskim, gdzie dosłużyła się stopnia pułkownika. Stolicę opuściła razem z cywilami. Funkcję szefa WSK pełniła w Częstochowie do rozwiązania AK. W 1949 po fałszywych oskarżeniach została na kilka miesięcy uwięziona. 2 maja 1991 jako pierwsza kobieta w historii Wojska Polskiego została mianowana przez Prezydenta RP Lecha Wałęsę na stopień generała brygady. (6)
20. Stanisław , ps. „Nałęcz” (ur. 26 lipca 1924 w Warszawie, zm. 10 kwietnia 2010 w Smoleńsku). W konspiracji był żołnierzem batalionu NOW. W godzinie „W” nie powiadomiony o nagłej zmianie miejsca zbiórki przyłączył się do plutonu por. „Smagi” ze 104. Kompanii Syndykalistów w Zgrupowaniu „Róg” na Starym Mieście. Od jesieni 1944 żołnierz 1 Armii Wojska Polskiego, gdzie zgłosił się na ochotnika pod fałszywym nazwiskiem Stanisław Nałęcz po apelu ppłk Antoniego Żurowskiego „Papieża”, komendanta Obwodu Praga AK. Po wojnie studiował na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego. W 1958 ukończył Akademię Sztabu Generalnego. W 1975 usunięty z wojska w stopniu ppłk. dypl. za działalność publicystyczną dotyczącą Armii Krajowej. W latach 1979-1990 członek Rady Naczelnej ZBoWiD. Od 1981 był przewodniczącym środowiska „Róg”. Od 21 czerwca 1993 był kanclerzem Orderu Wojennego Virtuti Militari. 8 maja 1995 Prezydent RP Lech Wałęsa mianował go generałem brygady. Zginął w katastrofie polskiego samolotu Tu-154M w Smoleńsku 10 kwietnia 2010. (10)
21. Bohdan , ps. „Legus”, „Tytus”, „Wesołowski” (ur. 14 lutego 1906 w Lublinie, zm. 21 maja 2001 w Krakowie) – w kampanii wrześniowej był szefem sztabu 1. Brygady Górskiej. 22 września 1939 roku dostał się do niemieckiej niewoli. Zbiegł z obozu w Piaskach Luterskich. Aresztowany przez Gestapo 9 listopada i osadzony na Zamku Królewskim w Lublinie, a następnie w obozie w Radomiu, z którego uciekł 22 listopada. Zgodnie z rozkazem Komendanta Głównego Armii Krajowej gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego został Szefem Oddziału III Komendy Głównej Krakowskiego Okręgu – Obszaru ZWZ, a następnie Szefem Biura Studiów Wojskowych Oddziału II Komendy Głównej Armii Krajowej. Podczas Powstania Warszawskiego pełnił funkcję oficera do zleceń gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego. Po rokowaniach kapitulacyjnych i podpisaniu 2 października 1944 układu o zaprzestaniu działań wojennych w Warszawie, stał na czele Oddziału II który funkcjonował w formie szkieletowej w Częstochowie. Po zakończeniu wojny służył krótko w Ludowym Wojsku Polskim. W marcu 1949 roku został podstępnie aresztowany przez UB w Krakowie i skazany na 10 lat więzienia, zwolniono go w 1955. W 1983 roku odmówił przyjęcia stopnia generała od gen. Wojciecha Jaruzelskiego. Awansowany na generała brygady w 1992 roku postanowieniem Prezydenta RP Lecha Wałęsy. (9)

26. OFICEROWIE AK – GENERAŁOWIE WP

Pionowo

2. Władysław , ps. „Cis”, „Janka”, „Orkan”, „Stach” (ur. 1 maja 1892 w Filipowie, w pow. suwalskim, zm. 17 kwietnia 1950 w Pieńsku koło Zgorzelca) – od 1940 roku do lipca 1943 inspektor Komendy Głównej Armii Krajowej na Obszar Lwów, zaś od 1 sierpnia 1943 do 31 lipca 1944 komendant Obszaru Lwów. Kierował siłami Obszaru w trakcie operacji „Burza”. Po zakończeniu akcji „Burza” we Lwowie na czele delegacji AK udał się na rozmowy z gen. Michałem Żymierskim do Żytomierza, gdzie został aresztowany w nocy z 2 na 3 sierpnia 1944. Więziony w Kijowie, następnie w polowych więzieniach kontrwywiadu 1. Frontu Ukraińskiego i w obozach internowanych w Charkowie, obozie NKWD nr 179 w Diagilewie, Griazowcu i Brześciu do początku listopada 1947. Pośmiertnie awansowany do stopnia generała brygady przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Wałęsę. (11)
3. Aleksander , ps. „Wilk”, „Wesołowski”, „Dziemido”, „Jan Kulczycki” (ur. 18 lutego 1895, zm. 29 września 1951) – od sierpnia 1941, po zajęciu Wilna przez wojska niemieckie, Komendant Okręgu Wileńskiego AK. Aresztowany 17 lipca 1944 przez NKWD po udaniu się na spotkanie z gen. Czerniachowskim w celu podpisania ostatecznego porozumienia dotyczącego utworzenia z oddziałów AK Okręgów Wileńskiego i Nowogródzkiego samodzielnej jednostki w składzie dwóch dywizji piechoty i zmotoryzowanej brygady kawalerii, pod polskim dowództwem w składzie 3. Frontu Białoruskiego. Więziony w Wolnie, Moskwie i w okolicach Riazania. 4 października 1947 (?) znalazł się w kraju. 3 lipca 1948 aresztowany przez UB. Pod koniec lipca został osadzony w więzieniu w Warszawie na Mokotowie. W październiku 1950 – bardzo chory – uczestniczył jako świadek w procesie przeciwko członkom Mobilizacyjnego Ośrodka Wileńskiego Okręgu AK. Zmarł 29 września 1951 w szpitalu więziennym na gruźlicę. Postanowieniem Prezydenta RP Lecha Wałęsy z dnia 28 września 1994 mianowany został za szczególne zasługi w działalności konspiracyjnej i w walce zbrojnej z niemieckim okupantem, pośmiertnie, do stopnia generała brygady. (12)
5. Stanisław , ps. „Erazm”, „Tabor”, „Turski”, „Warta” (ur. 3 października 1896 w Biórkowie Wielkim, zm. 16 grudnia 1980 w Warszawie) – w okresie od stycznia 1940 do września 1943 był szefem Oddziału Organizacyjnego Sztabu Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej. We wrześniu 1943 wyznaczony został na stanowisko szefa Oddziału III Operacyjnego Sztabu KG AK. 1 października tego roku awansowany do stopnia generała brygady. Na podstawie Instrukcji dla Kraju, otrzymanych z Londynu, opracował plan akcji „Burza”. Zaczął wówczas propagować ideę kompromisu Polski z Sowietami. W kwietniu 1944 przerzucony drogą lotniczą (w ramach Operacji Most) do Wielkiej Brytanii. Dzięki współpracy z oficerami wywiadu Oddziału II Sztabu Generalnego WP otrzymał w 1947 paszport konsularny RP (PRL). W lipcu 1948 Bolesław Bierut odznaczył go Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski. Od tego czasu generał był izolowany przez środowiska niepodległościowe w kraju i za granicą. Do Polski powrócił w 1949. Po przyjeździe aresztowany i w 1951 w procesie „TUN” skazany na karę dożywotniego więzienia na podstawie spreparowanych dowodów (m.in. oskarżony o defraudację złota ze skarbu FON i próbę wykorzystania przekazania depozytu do rozpoczę-

26. OFICEROWIE AK – GENERALOWIE WP

cia działalności szpiegowskiej). Skazany także w procesie generałów. W 1956 zwolniony i zrehabilitowany. (5)

6. Kazimierz , ps. „Prut”, „Odwet” (ur. 2 czerwca 1888 w Grajewie, zm. 2 marca 1971 w Londynie) – od kwietnia 1941 do 1943 był kometantem Obszaru Armii Krajowej Lwów. W latach 1943-1944 należał do składu Komendy Głównej AK (komórka „Prusy Wschodnie”). W Powstaniu Warszawskim był szefem III rzutu Sztabu. Po upadku powstania przebywał w niewoli niemieckiej. Po demobilizacji osiadł w Londynie i aktywnie uczestniczył w życiu politycznym polskiej emigracji. 8 sierpnia 1955 Prezydent RP na Uchodźstwie August Zaleski mianował go ministrem w gabinecie Hugona Hankego, a 11 września – w pierwszym rządzie Antoniego Pająka. 11 października 1955, na własną prośbę, został zwolniony z urzędu. Prezydent Zaleski awansował go do stopnia generała dywizji ze starszeństwem z 11 listopada 1966. (7)
10. Jan , ps. „Zagłoba”, „Socha”, „Sęp”, „Radosław” (ur. 27 sierpnia 1896 we Lwowie, zm. 4 maja 1988 w Warszawie) – dowódca Zgrupowania AK „Radosław” w czasie Powstania Warszawskiego. W 1918 roku walczył w II Korpusie dowodzonym przez gen. Hallera, w POW i w Wojsku Polskim. Od 15 maja 1930 w służbie czynnej. W połowie września 1939 w Stanisławowie założył Tajną Organizację Wojskową. W marcu 1943, po scaleniu TOW z „Kedywem” – Kierownictwem Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej, został zastępcą szefa organizacji, płk. Augusta Emila Fieldorfa ps. „Nil”. 1 lutego 1944 objął dowództwo Kedywu. W Powstaniu Warszawskim dowodził zgrupowaniem (nazwanym od jego pseudonimu „Radosław”) – walczył na Woli i Starym Mieście, po ewakuacji kanałami dostał się na Czerniaków, a następnie, znów kanałami, na Mokotów. 11 sierpnia odniósł poważną ranę w czasie walk w rejonie ul. Okopowej i Stawek. Po kapitulacji kontynuował działalność konspiracyjną, a po rozwiązaniu Armii Krajowej został delegatem na Obszar Centralny Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj. 1 sierpnia 1945 został aresztowany przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa. Zwolniony po miesiącu stanął na czele tzw. Centralnej Komisji Likwidacyjnej AK. 8 września 1945 zwrócił się do akowców z apelem o ujawnienie się i skorzystanie z amnestii. Część oficerów AK odniosła się do tego wezwania z dezaprobatą, niektórzy posądzali go nawet o zdradę. W wyniku apelu ujawniło się ok. 50 tys. żołnierzy podziemia. W miarę swoich możliwości otaczał opieką swoich byłych żołnierzy, pomagał im znaleźć pracę i organizował opiekę medyczną. 4 lutego 1949 został ponownie aresztowany. Poddano go długotrwałemu śledztwu, w czasie którego był torturowany. Bezskutecznie próbowano wymusić na nim zeznania obciążające gen. Fieldorfa „Nila”. 16 listopada 1953 został skazany przez sędziego Mieczysława Widaję na karę dożywotniego więzienia. Na wolność wyszedł w wyniku amnestii w 1956, a rok później został zrehabilitowany. Uchwałą Rady Państwa PRL nr 74/80z 9 października 1980 został awansowany do stopnia generała brygady. 11 października 1980 w Belwederze odebrał od przewodniczącego Rady Państwa Henryka Jabłońskiego nominację generalską. (12)
11. Bruno , ps. „Olza” (ur. 6 października 1895 w Sanoku, zm. 23 marca 1951 w Krakowie) – w latach 1930-1936 komendant Centrum Wyższkolenia Piechoty w Rembertowie. Od 1936 do maja 1938 dowódca 3. Dywizji Piechoty Legionów w Zamościu. W 1938 kierował akcją niszczenia cerkwi pra-

26. OFICEROWIE AK – GENERALOWIE WP

wosławnych na Chełmszczyźnie. 19 marca 1937 awansował na generała brygady. W kampanii wrześniowej dowodził formalnie 39. Dywizją Piechoty (rezerwową). o zwolnieniu z niewoli niemieckiej został przyjęty w szeregi Armii Krajowej. W 1943 w Biurze Inspekcji Komendy Głównej AK. W sierpniu 1944, w czasie akcji „Burza” dowódca Grupy Operacyjnej AK „Śląsk Cieszyński”. Aresztowany przez Niemców został następnego dnia odbity przez oddział dywersyjny AK. Został dowódcą 21. Dywizji Piechoty Górskiej AK. 14 kwietnia 1945 został przyjęty do Ludowego Wojska Polskiego. Uchwałą Prezydium KRN z 14 grudnia 1945 awansował na generała dywizji ze starszeństwem od 1 stycznia 1946. Od 1946 dowódca Warszawskiego Okręgu Wojskowego. Organizował walkę z żołnierzami podziemia niepodległościowego. (8)

13. Zbigniew Dionizy-Rylski, ps. „Motyl”, „Stanisław” (ur. 10 marca 1917 w Browkach) – polski lotnik, żołnierz Armii Krajowej, uczestnik Powstania Warszawskiego. W latach 1941-1943 był partyzantem w okolicach Kowla. Od stycznia 1944 walczył na całym szlaku bojowym 27. Wołyńskiej Dywizji Armii Krajowej jako dowódca kompanii w batalionie „Sokół” 50. Pułku Piechoty, od lipca 1944 w Warszawie, w Powstaniu Warszawskim żołnierz batalionu „Czata 49” w Zgrupowaniu „Radosław”. Podczas okupacji niemieckiej i walk powstańczych był dowódcą 2. kompanii I batalionu 50. Pułku Piechoty. Członek Kapituły Orderu Wojennego Virtuti Militari, Prezes Związku Powstańców Warszawskich. 7 maja 2005 awansowany przez Prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego do stopnia generała brygady. (6)
14. Kazimierz , ps. „Marcin”, „Grabowski”, „Edward” (ur. 28 lutego 1897 w Radłowie, zamordowany 4 lipca 1947 w Skopinie pod Riazaniem) – na początku 1940 został inspektorem Związku Walki Zbrojnej w Tarnowie, a następnie zastępcą komendanta Obszaru Południowego Związku Walki Zbrojnej w Krakowie. Wiosną 1941 przeniesiony został do Lublina i mianowany szefem Sztabu Lubelskiego Okręgu Armii Krajowej. W 1942 spotkał się z Michałem Rolą-Żymierskim, który przedstawił mu swoją prośbę o przyjęcie do Armii Krajowej w stopniu sprzed degradacji. Od 1 stycznia 1943 do 4 sierpnia 1944 był komendantem Lubelskiego Okręgu AK. W 1944 organizował akcję „Burza” na terenie Lubelszczyzny. Po wkroczeniu Armii Sowieckiej na Lubelszczyznę spotkał się z gen. Zygmuntem Berlingiem, lecz nie wyraził zgody na wcielenie podległych mu oddziałów do 1 Armii Wojska Polskiego. Zdecydował się na ich rozbrojenie. 27 lub 28 lipca 1944 został aresztowany przez NKWD i przewieziony do Moskwy. Więziony w więzieniu Lefortowo, później w Charkowie, a następnie w obozie NKWD nr 179 w Diagilewie koło Riazania. W marcu 1945 miał być świadkiem w procesie gen. Leopolda Okulickiego, ale z powodu „złych warunków atmosferycznych” nie został doprowadzony na rozprawę. W obozie był przywódcą strajku głodowego. 4 lipca 1947 w szpitalu NKWD w Skopinie pod Riazaniem, podczas przymusowego karmienia został uduszony. Postanowieniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Wałęsy z dnia 28 września 1994 mianowany został za szczególne zasługi w działalności konspiracyjnej i w walce zbrojnej z niemieckim okupantem, pośmiertnie, do stopnia generała brygady. (10)
16. Stanisław Janusz , ps. „Prawdź”, „Odra” (ur. 19 grudnia 1888 w Krakowie, zamordowany przez Gestapo 11 lub 12 sierpnia 1944 tamże)

26. OFICEROWIE AK – GENERALOWIE WP

– oficer Wojska Polskiego pełniący wiele funkcji, w latach 1930-1935 dowodził 22. Pułkiem Ułanów Podkarpackich w Brodach. 31 sierpnia 1935 przeszedł w stan spoczynku. W dniu wybuchu wojny zgłosił się do armii. Przez pierwsze 3 dni wojny dowodził obroną przeciwlotniczą Kalisza, następnie uczestniczył w obronie Warszawy. Organizował ewakuację do Francji polskich żołnierzy z Rumunii i Węgier. Od maja 1942 inspektor kierunkowy w KG AK. 1 października 1943 awansowany do stopnia generała brygady. 11 sierpnia 1944 o 6 rano został zatrzymany przez Gestapo w swoim mieszkaniu przy ul. Św. Marka. Wywieziony do siedziby Policji przy ul. Pomorskiej. Tam został zamordowany podczas przesłuchania, prawdopodobnie w nocy z 11 na 12 sierpnia. (12)

27. OZNAKI ODDZIAŁÓW WALCZĄCYCH W POWSTANIU WARSZAWSKIM

W wielu armiach świata istnieje zwyczaj, że poszczególne jednostki posiadają swoje własne charakterystyczne oznaki. W leśnych oddziałach AK używano oznak noszonych na rękawach mundurów, m.in. nosiły je oddziały partyzanckie Oddziału Śląskiego, oddział partyzancki „Surowiec”, oddział partyzancki „Nerwy”. Warunki otwartej walki w Powstaniu Warszawskim spowodowały, że liczne oddziały używały swoich oznak, np. bataliony AK „Parasol”, czy „Nałęcz”. Po zakończeniu wojny, dla upamiętnienia służby w poszczególnych formacjach, stworzono bardzo wiele oznak metalowych. Krzyżówka obejmuje przede wszystkim oznaki oddziałów AK biorących w Powstaniu Warszawskim, na których nie były podane ich nazwy.

Poziomo

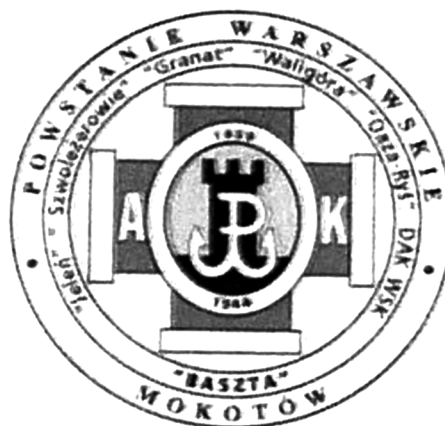
1. Zgrupowanie „.....” – zgrupowanie utworzone 1 sierpnia 1944 na Starym Mieście jako jednostka grupy Warszawa-Północ, powstałe z części oddziałów obwodu Śródmieście i innych oddziałów mających punkty zborne na terenie I rejonu w obszarze ograniczonym od północy torami Dworca Gdańskiego, ze wschodu Wisłą, z południa Alejami Jerozolimskimi, z zachodu ul. Nowy Świat, Krakowskim Przedmieściem, pl. Piłsudskiego, Arsenałem, ul. Stawki. Dowódca mjr Stanisław Błaszczak „Róg”. (3)

5. Pułk „.....” – sformowany w czasie Powstania z oddziałów Obwodu Nowogródek przybyłych z Puszczy Nalibockiej. Dowódca por. Adolf Pilch „Dolina”, cichociemny. (15)

6. Pułk „.....” – oddział dyspozycyjny Komendy Głównej AK zorganizowany w konspiracji w roku 1940, w 1941 rozwinięty w batalion, a w 1943 w pułk. Dowódcą pułku był ppłk Stanisław Kamiński „Daniel”, zastępcą dowódcy i szefem sztabu mjr Kazimierz Szternal „Zryw”, cichociemny. (6)

27. OZNAKI ODDZIAŁÓW AK WALCZĄCYCH W POWSTANIU WARSZAWSKIM

9. VII Obwód Warszawskiego Okręgu AK – „.....” – obejmował osiem rejonów podmiejskich: 1 – Legionowo, 2 – Marki, 3 – Rembertów, 4 – Otwock, 5 – Piaseczno, 6 – Pruszków, 7 – Ożarów, 8 – Łomianki-Kampinos. Działał od 1940 roku. Wiosną 1944 w jego szeregach znajdowało się ok. 10 tys. ludzi. Dowódcą był mjr Kazimierz Krzyżak „Kalwin”, zastępcą dowódcy i szefem sztabu mjr inż. Stanisław Mazgis „Portier”. (6)

12. Zgrupowanie „..... II” – jako jednostka organizacyjna i bojowa sformowane zostało w pierwszych dniach powstania, a ostateczną strukturę osiągnęło w dniach 10-12 sierpnia 1944. Dowódca mjr Zygmunt Brejnak „Zygmunt”, szef sztabu kpt. Jan Jaroszek „Proboszcz”. (7)

15. 535. pluton AK „.....” – oddział wywodzący się z Konspiracyjnego Słowackiego Komitetu Narodowego działającego na terenie okupowanej Warszawy. Zorganizowany w pluton na prawach kompanii kadrowej. W skład plutonu wchodziłi Słowacy, Czesi, Węgrzy, Azerbejdżanie, Gruzini, Ormianie, Francuzi i Polacy. Nosili opaski w barwach narodowych Słowacji. Dowódca ppor. Mirosław Iringh „Stanko”. (8)

16. Zgrupowanie „.....” – 9. kompania Dywersji Bojowej (dawniej Kedyw 17), stanowiła dyspozycyjny oddział komendanta II Obwodu Armii Krajowej ppłk. Mieczysława Niedzielskiego „Żywiciela”. W czasie powstania przekształcona w zgrupowanie. Dowódca por. Mieczysław Szeliga-Morawski „Żniwiarz”. (8)

27. OZNAKI ODDZIAŁÓW AK WALCZĄCYCH W POWSTANIU WARSZAWSKIM

17. Dywizjon – zorganizowany w 1942 roku jako jednostka Ośrodka Motorowego Obszaru Warszawskiego AK. W czasie powstania dywizjon na Starym Mieście organizował transport. Dowódca por. Witold Grzymała-Busse „Bartkowski”. (8)

19. Brygada dywersyjna „..... 53” – jednostka dyspozycyjna Kedywu KG AK sformowana 1 czerwca 1944. W skład brygady wchodziły harcerskie oddziały Szarych Szeregów. Dowódca kpt. Jan Kajus Andrzejewski „Jan”. (5)

21. Odznaka Oddziału Partyzanckiego „.....” ze Śląskiego Okręgu AK. (8)

23. Zgrupowanie „.....” – sformowane 3 sierpnia 1944 w gmachu sądów na Lesznie na bazie służby uzbrojenia Komendy Głównej AK oraz ochotników. Dowódca ppłk Jan Szypowski „Leśnik”. (6)

27. OZNAKI ODDZIAŁÓW AK WALCZĄCYCH W POWSTANIU WARSZAWSKIM

24. Batalion „.....” – w momencie wybuchu powstania batalion składał się z dwunastu szkieletowych plutonów. Dowódca batalionu kpt. Franciszek Mazurkiewicz „Niebora”. (6)

25. Znak przed Powstaniem Warszawskim pracownikom Działu Szyfrów i Łączności Kurierskiej AK. (10)

Pionowo

2. Grupa Artyleryjska „.....” – oddział został utworzony w 1940 roku na Mokotowie przez grupę artylerzystów. Od 1942 występował jako 10. Kadrowy Pułk Artylerii AK. W powstaniu występował pod kryptonimem Grupa Artyleryjska „Granat”. Dowódca kpt. Józef Szyszko „Bachmat”. (6)

3. Grupy Szturmowe „..... Szeregów” – oddziały stworzone z najstarszej grupy wiekowej Szarych Szeregów – 18 lat i powyżej. Odznaka Grup Szturmowych była używana już podczas powstania, w odróżnieniu od większości odznak poszczególnych oddziałów powstańczych, które powstały w późniejszym okresie. (7)

27. OZNAKI ODDZIAŁÓW AK WALCZĄCYCH W POWSTANIU WARSZAWSKIM

4. Batalion „.....” – sformowany w pierwszych dniach powstania w 3. rejonie Obwodu Śródmieście z kompanii osłonowej „Lubicz” i dowództwa Obwodu „Obroża”, oddziału „Sylwestra”, części żołnierzy bazy lotniczej „Łużyce” oraz ochotników. Dowódca batalionu rtm. Romuald Radziwiłłowicz „Zaremba”. (14)

5. VI Obwód Warszawskiego Okręgu AK – „.....” – zorganizowany w latach 1939-1940, był podzielony na pięć rejonów: Nowe Bródno-Pelcowizna, Bródno-Targówek, Grochów-Saska Kępa, Michałów, Praga Centralna. W roku 1944 zmieniono numer obwodu na XXVI. Stan ewidencyjny wynosił wówczas ok. 8, 2 tys. żołnierzy, z których na godzinę „W” zmobilizowano ok. 6,4 tys. Dowódcą był ppłk Antoni Władysław Żurowski „Bober”. (5)

7. Odznaka Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty AK. (10)

8. Służba Pomoc – stanowiła Samodzielny Pododdział w Biurze Informacji i Propagandy KG AK współpracujący ściśle z Wojskową Służbą Kobiet. Do zadań PŻ należała pomoc oddziałom partyzanckim, opieka nad inwalidami, jeńcami, więźniami i wysiedlonymi. (11)

27. OZNAKI ODDZIAŁÓW AK WALCZĄCYCH W POWSTANIU WARSZAWSKIM

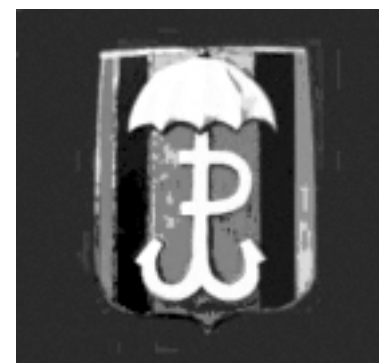
10. Batalion harcerek „.....” – w momencie wybuchu powstania batalion składał się z 6 kompanii i był skoncentrowany na Starym Mieście jako odwód komendanta Okręgu Warszawskiego AK. Dowódca batalionu kpt. Eugeniusz Konopacki „Trzaska”, dowódca II rzutu kpt. Paweł P. Leński „Lech II”. (5)

11. Organizacja wojskowa „.....” – podporządkowana w roku 1943 AK. Dowódca por. Jerzy Strzałkowski „Jerzy”. (7)

13. Batalion harcerek „.....” – w momencie wybuchu powstania w skład batalionu wchodziły 3 kompanie. Dowódca batalionu kpt. Adam Borys „Pług”, cichociemny. (7)

14. Pluton – Konspiracyjny pluton 4. kompanii V zgrupowania AK 2. rejonu Obwodu Śródmieście, zorganizowany z głuchoniemych wychowanków Instytutu Głuchoniemych przy pl. Trzech Krzyży. Dowódca st. sierż. Edmund Malinowski „Mundek”. (11)

27. OZNAKI ODDZIAŁÓW AK WALCZĄCYCH W POWSTANIU WARSZAWSKIM

18. Zgrupowanie „.....” – walczące na Czerniakowie. Utworzone 8 sierpnia 1944 z oddziałów V Zgrupowania por. „Siekiera” Romana Rożałowskiego, 3. batalionu WSOP „Narew” z 2. rejonu Obwodu Śródmieście oraz z pododdziałów znajdujących się w tej dzielnicy (pluton 1140, 140, 535, oddział AL.) i ochotników. Dowódca kpt/mjr Zygmunt Netzer „Kryśka”, zastępca dowódcy por. Roman Rożałowski „Siekiera”. (6)

20. Batalion „.....” – 3. batalion pancerny AK, zorganizowany w konspiracji na przełomie lat 1939-1940 jako załóżek kadry przyszłej broni pancernej w 3. rejonie Obwodu Śródmieście. Dowódca kpt. Stefan Gołędzinowski „Golski”. (6)

22. Batalion szturmowy „..... II” – początkowo walczył na Ochocie – Obwód IV na kolonii Staszica. Po osaczeniu przez Niemców część oddziałów przedostała się na Mokotów do Obwodu V i walczyła w różnych rejonach. Dowódca por. Juliusz Sobolewski „Roman”. (5)

28. PIOSENKI ARMII KRAJOWEJ

W trudnych chwilach okupacji powstało szereg piosenek, które na trwałe pozostały w pamięci.

Poziomo

5. *Pałacyk*

*Każdy chłopaczek chce być ranny,
Sanitariuszki – morowe panny,
I gdy cię kula trafi jaka,
Poprosisz pannę, da ci buziaka – hej!*

Piosenka to wojenny hymn harcerskiego batalionu „Parasol”. Ułożył go 4 sierpnia 1944 Józef Szczepański „Ziutek”; melodia Hymnu Podhalańskiego (rozpoczynającego się od słów „Nie damy Popradowej fali...”, sł. Zygmunt Lubertowicz; muz. J. Stiasnego, niekiedy podaje się, iż to melodia ludowa). Według wspomnień Janusza Brochwicza-Lewińskiego „Gryfa” piosenka powstała w Pałacyku Michła 4 sierpnia 1944 roku wieczorem, podczas kolacji towarzyskiej załogi Pałacyku Michła i żołnierzy innych kompanii. Wyjątkowym propagatorem tego utworu był Mieczysław Fogg – gdy walka cichła śpiewał go „ku pokrzepieniu serc”. Utwór doczekał się współczesnej interpretacji zespołu Armia. Był również wykonywany przez zespoły Raz, Dwa, Trzy i Percival Schuttenbach. (6)

6. *Mała* z AK

*Ta nasza miłość jest najdziwniejsza,
Bo przyszła do nas z grzechotem salw,
Bo niewołana, a przyszła pierwsza,
Gdy ulicami szedł wielki bal.*

Muzykę skomponował Jan Markowski, słowa napisał Mirosław Jezierski. Piosenka ta powstała miesiąc po kapitulacji Powstania Warszawskiego. Jest hołdem złożonym dziewczętom powstańczej Warszawy. (11)

10. *Wacław* – autor tekstu i muzyki piosenki pt. *Natalia*, ps. „Czarnota” (ur. 30 października 1921, zm. 5 czerwca 1943 w Warszawie) – polski poeta czasu wojny należący do pokolenia Kolumbów. Członek organizacji konspiracyjnej Konfederacja Narodu. Wraz z Bronisławem Kopczyńskim zainicjował wydawanie podziemnego miesięcznika kulturalnego „Sztuka i Naród”, którego został drugim redaktorem naczelnym w styczniu 1943. Był autorem licznych piosenek wojskowych, artykułów. Pisał pod pseudonimami: „Jan Marzec”, „Wojciech Wierzejewski”, „Marek Zalewski”. W popularnej na Wileńszczyźnie i podczas Powstania Warszawskiego piosence *Natalia* utrwalił pseudonim swojej narzeczonej i przyszłej żony. Dostał pierwszą nagrodę za liryk prozą pt. *Ranny różą* w konkursie „Sztuki i Narodu”. W latach 1942-1943 publikował szereg opowiadań (przedrukowanych po wojnie przez „Twórczość” w nr 2/1959). 25 maja 1943 wraz z Tadeuszem Gajcym i Zdzisławem Stroińskim składał wieniec pod pomnikiem Kopernika z okazji czterechsetnej rocznicy jego śmierci, doszło wówczas do strzelaniny z Niemcami, w której został ciężko ranny. Zmarł 5 czerwca 1943, pochowany na Cmentarzu Bródnowskim. (8)

28. PIOSENKI ARMII KRAJOWEJ

11. Jan (ur. 14 marca 1913 w Lublinie, zm. 2 kwietnia 1980 w Monachium) – autor muzyki do piosenki *Marsz Mokotowa*, polski kompozytor i pianista. Komponować zaczął w okresie międzywojennym. Pisał piosenki wykonywane w kawiarniach przed wojną i podczas okupacji niemieckiej w Warszawie (*Bluzeczka zamszowa*, *I zawsze będzie czegoś ci brak*, *Zielony kapelusik*). Komponował muzykę do komedii wystawianych w czasie okupacji w teatrze warszawskim (jawnym) Miniatury. Żołnierz Armii Krajowej, brał udział w Powstaniu Warszawskim jako ppor. pułku „Baszta”. Stworzył najbardziej znane powstańcze piosenki: *Marsz Mokotowa*, *Sanitariuszka Małgorzatka*, *Mała dziewczynka z AK*. Po powstaniu w niewoli niemieckiej, następnie w 2. Korpusie Polskim we Włoszech i w Wielkiej Brytanii. Działał wśród emigracji w Londynie. Kierownik muzyczny teatryku Niebieski Balonik (1949-1952); prowadził (wraz z Wiktorem Budzyńskim) cykliczną audycję w Radio Wolna Europa – *Podwieczorek przy mikrofonie*. Od 1962 w Monachium, związany z rozgłośnią Wolna Europa; był autorem piosenek, muzyki do słuchowisk radiowych oraz ilustracji teatralnych. (9)

14. *Marsz*

*W bój przeciw nam rzucili tysiąc sztukasów,
Lotniczych asów,
Sto tygrysów, sto tygrysów,
Krzyczą, że myśmy dzicy bandyci z lasów,
Nie wiedzą wcale szkopy, jaką mamy broń.*

Piosenka powstała na Żoliborzu w kilka dni po wybuchu powstania. Patronowała jej zgrupowanie „Żaglowiec”, którym dowodził płk „Żywiciel”. 9 sierpnia 1944 zgrupowanie to otrzymało oficjalną nazwę „Dzieci Warszawy”. Autorem tekstu Marsza był kpr. pchor. Bronisław Robert Lewandowski, organizujący wśród powstańców Żoliborza, w chwilach wolnych od walki, imprezy o charakterze kulturalnym. Piosenka śpiewana na melodię Marsza lotników. (9)

15. *Warszawskie*

*Nie złamie wolnych żadna klęska,
Nie strwoży śmiałych krwawy trud,
Pójdziemy razem do zwycięstwa,
Gdy ramię w ramię stanie lud.*

Muzykę skomponował Andrzej Panufnik do słów Stanisława Ryszarda Dobrowolskiego. Została po raz pierwszy opublikowana 4 lipca 1944 na łamach podziemnego dziennika „Demokrata”. Nagrana 1 sierpnia 1944 dla radiostacji Błyskawica i po raz pierwszy została wyemitowana 8 sierpnia 1944; obok Warszawianki stała się jedną z najpopularniejszych piosenek powstańczych. Fragment tekstu umieszczono na tablicy pamiątkowej przy pomniku Małego Powstańca w Warszawie. Fragment oryginalnej wersji piosenki w postaci refrenu wykorzystano w końcówce utworu grupy hip-hopowej Hemp Gru pt. 63 dni chwały (zawartym na albumie Droga z 2009 roku), poświęconego Powstaniu Warszawskiemu. (6)

28. PIOSENKI ARMII KRAJOWEJ

18. Marsz

*Nie grają nam surmy bojowe
I werble do szturm nie warczą,
Nam przecież te noce sierpniowe
I prężne ramiona wystarczą.*

Muzykę skomponował Jan Markowski, słowa napisał Mirosław Jezierski. Piosenka powstała 20 sierpnia 1944 roku i od tego czasu stała się nieformalnym powstańczym hymnem Mokotowa. Od 1969 roku na pamiątkę godziny „W” rozbrzmiewa codziennie o godzinie 17.00 z wieży zegarowej Domku Gotyckiego stojącego przy ulicy Puławskiej 59. Piosenka jest także nieformalnym hymnem dzielnicy Mokotów, a od 1967 roku oficjalnym hymnem Hufca ZHP Warszawa-Mokotów im. Szarych Szeregów. (8)

19. Hej, chłopcy, na broń

*Jasny świt się roztoczy,
Wiatr owieje nam oczy
I odetchnąc da płucom i rozgorzeć da krwi,
I piosenkę jak tęczę nad nami roztoczy
W równym rytmie marsza raz, dwa, trzy...*

Piosenkę napisała Krystyna Kraheńska w styczniu 1943 dla żołnierzy „Baszty”. Stała się ona najpopularniejszą piosenką żołnierską Polski Walczącej i Powstania Warszawskiego. Tekst opublikowano po raz pierwszy na łamach konspiracyjnego pisma „Bądź Gotów” (20 listopada 1943 nr 21), a następnie przedrukowano kilkakrotnie w prasie powstańczej oraz w dwóch konspiracyjnych antologiach *Pieśni Podziemne* (1944) i *Śpiewnik B.Ch.* (październik 1944), a także w wielu antologiach powojennych. (6)

20. Józef, ps. „Ziutek”, (ur. 30 listopada 1922 w Łęczycy, zm. 10 września 1944 w Warszawie) – polski poeta, powstaniec warszawski, dowódca drużyny batalionu „Parasol” Armii Krajowej, autor tekstu piosenki *Pałacyk Michła* czy *Parasola Piosenka Szturmowa*. Działał w Grupach Szturmowych Szarych Szeregów. Był żołnierzem oddziałów „Agat”, „Pegaz” i „Parasol”, absolwentem Szkoły Podchorążych Piechoty Rezerwy „Agricola” w stopniu plut. podchor. (kwiecień 1944). Uczestniczył w licznych akcjach bojowych, m.in. zamachu na gen. SS Wilhelma Koppego w Krakowie (akcja Koppe). Uczestniczył w walkach na Woli w rejonie ul. Wolskiej, Żytniej, pl. Kercelego i cmentarzy wolskich, wolski pałacyk Michła (właściwie kamienicę Karola Michlera przy ul. Wolskiej 40) uwiecznił w powstańczej piosence batalionu. Przez ruiny getta przedostał się na Stare Miasto. Tam, dowiadując się o sowieckich oddziałach, które zatrzymały się na przedpolu Pragi, napisał wiersz *Czerwona zaraza*. 1 września 1944 roku został ciężko ranny w czasie osłaniania ewakuacji oddziałów powstańczych ze Starego Miasta (przy ul. Barokowej). Przeniesiono go kanałami do Śródmieścia, do szpitala powstańczego przy ul. Marszałkowskiej 75 (inne źródła mówią o szpitalu przy ul. Mokotowskiej lub ul. Czackiego), gdzie zmarł 10 września 1944. Wiersz *Czerwona zaraza* w okresie stalinowskim stał się jednym z utworów sztandarowych opozycji antykomunistycznej. Jego fragmenty zostały zawarte w piosence Lao Che pt. *Czerniaków*, która znalazła się na albumie *Powstanie Warszawskie*. Fragmenty wiersza wykorzystał także ze-

28. PIOSENKI ARMII KRAJOWEJ

spół De Press na albumie *Myśmy rebelianci*. Piosenki Żołnierzy Wyklętych, na który składają się piosenki oddziałów partyzanckich walczących o niepodległość Polski w latach 1944-1953. (11)

Pionowo

1. Roman Walenty (ur. 20 lutego 1909 w Baranowie Sandomierskim, zm. w 1968 w Nisku) – autor tekstu piosenki *Rozszumiały się wierzby płaczące*. Do wybuchu II Wojny Światowej był nauczycielem muzyki w Szkole Podstawowej nr 3 w Nisku nad Sanem i Szkole Podoficerskiej Dla Małoletnich nr 3 w Nisku. W roku 1937 napisał dla elewów tekst do melodii carskiego kompozytora Agapkina. Melodia to marsz pt. *Pożegnanie Słowianki*. Tekst piosenki *Rozszumiały się wierzby płaczące* jest popularny do dziś. W Nisku śpiewano *Wierzby* (w pierwotnej wersji zamiast wierzb występowały brzozy) jeszcze przed wojną. Podchorążacy przenieśli ją do partyzantki. W latach okupacji autor był członkiem Tajnej Organizacji Nauczycielskiej i prowadził zajęcia na tajnych kompletach. (6)

2. *Sanitariuszka*

*Przed akcją była skromną panną,
Mieszkała gdzieś w Alei Róż,
Miała mieszkanie z dużą wanną,
Pieska pinczerka, no i już.*

Muzykę skomponował Jan Markowski, słowa napisał Mirosław Jezierski. Piosenka powstała podczas Powstania Warszawskiego jako podziękowanie kompozytora za samarytańską pomoc dla sanitariuszki z „Baszty”, która pielęgnowała go w szpitalu powstańczym. (11)

3. Andrzej ur. 24 września 1914 w Warszawie, zm. 27 października 1991 w Londynie) – autor muzyki piosenki *Warszawskie dzieci*, polski kompozytor i dyrygent, który większość życia spędził na emigracji w Wielkiej Brytanii. Podczas okupacji Warszawy przez Niemców w czasie II wojny światowej wraz z Witoldem Lutosławskim występował w duecie fortepianowym, grając w kawiarniach stolicy. W tym czasie koncerty Polaków i inne większe zgromadzenia ludności były zabronione przez okupanta. Pomimo wojny nie zaprzestał komponowania – powstały wtedy pieśni podziemia (m.in. piosenka *Warszawskie dzieci*, ciesząca się dużą popularnością, i *Uwertura tragiczna*). Na czas Powstania Warszawskiego wraz z matką opuścił stolicę, zostawiając tam wszystkie swoje partytury, które choć przetrwały, posłużyły nowym lokatorom mieszkania za opał. Część rękopisów i wczesnych kompozycji zaginęła podczas powstania. Kompozytor zrekonstruował część z nich w roku 1945. (8)

4. *Rozszumiały się* *płaczące*

*Do tańca grają nam
Granaty, visów szczęk,
Śmierć kosi niby łan,
Lecz my nie wiemy co to lęk.,*

28. PIOSENKI ARMII KRAJOWEJ

Popularna piosenka polskich partyzantów z okresu II wojny światowej. Pierwowzorem tej piosenki był utwór *Rozszumiały się brzozy płaczące*, według tekstu Romana Ślęzaka, przy czym melodia pierwszej części pochodzi z popularnego marsza *Pożegnanie Słowianki*, skomponowanego w 1912 roku przez Wasyla Agapkina. W 1943 roku nieznany autor uaktualnił *Rozszumiały się brzozy płaczące*, tworząc o wiele bardziej znany wariant z wierszami, bez zmian melodii. (7)

7. Mirosław , ps. „Karnisz” (1922-1967) – poeta, autor m.in. tekstu piosenki *Marsz Mokotowa*, żołnierz pułku Armii Krajowej „Baszta”, walczył na Mokotowie. (9)

8. *Marsz*

*I znów walczy dzielna stolica,
Znów ją okrył pożogi dym
I po krwią zbroczonych ulicach
Znów wolności rozbrzmiewa hymn!*

Utwór funkcjonujący w czasie Powstania Warszawskiego pod tą nazwą, choć oficjalnie nigdy nie został tak określony. Powstał w pierwszym tygodniu powstania, prawdopodobnie 7 sierpnia. Autorem słów był Eugeniusz Żytomirski, natomiast melodii – Zbigniew Krukowski. (11)

9. Andrzej Rawita-....., ps. „Andrzej” (ur. 13 lipca 1916 w Zakopanem, zm. 23 listopada 1997 w Melbourne) – satyryk, poeta, dziennikarz. Debiutował w 1938 w tygodniku humorystycznym „Mucha”. Brał udział w kampanii wrześniowej, walczył w oddziale „Ponurego”. Jako pchor. „Andrzej” napisał słowa do kilku pieśni partyzanckich, m.in. *My, kraj bez Quislingów, Więc szumcie nam jodły*. Po dwukrotnym aresztowaniu przez UB uciekł łodzią przez Bałtyk. W 1951 zamieszkał w Australii. W 1959 podjął pracę w szkolnictwie jako kontraktowy nauczyciel języka angielskiego. W 1975 jako członek państwowej komisji maturalnej stanu Wiktorii przeprowadzał pierwszą maturę z języka polskiego.

Piosenka *Więc szumcie nam jodły* stała się pod koniec wojny hymnem Brygady Świętokrzyskiej Narodowych Sił Zbrojnych

*Choć z dała swą mamy rodzinę i bliskich
My polscy żołnierze od Gór Świętokrzyskich,
Lecz chciały niebiosa, by krew nam na wrzosach
Wolności ścieliła kobierce.*

*Więc szumcie nam, jodły, piosenkę,
Rodacy podajcie nam rękę,
Wśród lasów, wertepów, na ostrzach bagnetów
Wolności niesiemy jutrenkę. (9)*

12. Michał (ur. 15 września 1905 w Jarosławiu, zm. 14 listopada 1972) – nauczyciel muzyki i śpiewu w rodzinnym Jarosławiu, autor tekstu i muzyki piosenki *Serce w plecaku*. W wieku 18 lat otrzymał przydział do 3. Pułku Piechoty Legionów w Jarosławiu. Po przeszkoleniu rekruckim skierowano go – jako muzyka instrumentalistę – do orkiestry pułkowej, a następnie oceniwszy wysoko jego umiejętności, zaproponowano mu miejsce zawodowego orkie-

28. PIOSENKI ARMII KRAJOWEJ

stranta. Grywał na oboju i flecie, zasiadał też do perkusji. Od 1930 systematycznie brał udział w koncertach Pułkowej Orkiestry Dętej podczas letniego sezonu kuracyjnego w Truskawcu-Zdroju. We wrześniu 1939 został przydzielony do batalionu szturmowego mjr. Tadeusza Danilewicza. (9)

13. Krystyna – (ur. 24 marca 1914 w rodzinnym majątku w Mazurkach nad rzeką Szczarą koło Baranowicz; zm. 2 sierpnia 1944 w Warszawie) – autorka tekstu i muzyki piosenki *Hej, chłopcy, bagnet na broń*, poetka, harcerka, etnograf, żołnierz Armii Krajowej, uczestniczka Powstania Warszawskiego. W latach 1936-1937 pozowała Ludwice Nitschowej, autorce pomnika warszawskiej Syrenki. O pomniku Syreny mówi sama artystka: „Wyrzeźbiona przeze mnie twarz Syreny warszawskiej jest twarzą Krystyny zmonumentalizowaną, aby nie było tak łatwo rozpoznać Krysię, chodzącą ulicami, co by ją może krępowało. Bo chodziła ulicami warszawskimi prosta, wysoka, jaśniejąca uśmiechem wewnętrznej młodzieńczej radości i siły, gotowa na wszystko, co uczciwe, sprawiedliwe i piękne”. W Powstaniu Warszawskim przydzielona jako sanitariuszka 1108. plutonu (dowódca ppor. Karol Wróblewski „Wron”) w 3. szwadronie 1. dywizjonu „Jeleń” (walczył w rejonie pl. Unii Lubelskiej) 7. Pułku Ułanów Lubelskich AK pod pseudonimem „Danuta”. 1 sierpnia podczas ataku na gmach drukarni przy ul. Marszałkowskiej 3/5 została trzykrotnie postrzelona w klatkę piersiową na ul. Polnej podczas ratowania rannego kolegi. Operowana w szpitalu na ul. Polnej 34, zmarła 2 sierpnia 1944. (9)

16.

*Raz Batalion Uderzenia,
Kiedy walił poprzez wieś, poprzez wieś,
Wychyliła się z okienka
Panienka, panienka
W piersi twarda, w sercu miękka
I westchnienie ku nim śle.*

Jest to pieśń Uderzeniowego Batalionu Kadrowego Konfederacji Narodu z 1943 roku. Słowa i muzyka Waław Bojarski – zmarły na Pawiaku w 1943 roku naryczony „Natalii” – Haliny Marczak, poeta i prozaik, redaktor konspiracyjnego pisma „Sztuka i Naród”. (7)

17. *w plecaku*

*Z młodej piersi się wyrwało
W wielkim bólu i rozterce
I za wojskiem poleciało
Zakochane czyjeś serce.*

Piosenka została napisana i skomponowana we wrześniu 1933. Podczas II wojny światowej piosenkę śpiewali Polacy na wszystkich frontach. Szczególną popularność zyskała w polskich oddziałach partyzanckich. Rok 1944 to okres pomyślnej koniunktury dla piosenki, przede wszystkim za sprawą Powstania Warszawskiego. Na tym skrawku wolnej Polski zajmowanym przez siły powstańcze Armii Krajowej piosenka była śpiewana w wersji oryginalnej lub poddawana doraźnym modyfikacjom. Exodus warszawian po klęsce powstania sprzyjał – jak się wydaje – zaszczepieniu piosenki Zielińskiego wśród „leśnych

28. PIOSENKI ARMII KRAJOWEJ

ludzi”, przeniósł ją także do obozów jenieckich, m.in. do Sandbostel i Luckenwalde. Zwłaszcza w Luckenwalde – jak pisze Jan Kruszewski – jej popularność „stała się tak powszechna, że oficerowie amerykańscy, angielscy i norwescy śpiewali ją na przemian z nami”. (5)

29. POJAZDY ARMII KRAJOWEJ W POWSTANIU WARSZAWSKIM

Dowództwo Armii Krajowej przewidywało, że po wybuchu powszechnego powstania oddziały AK zdobędą niemiecki sprzęt pancerny i użyją go w walce. Dlatego w konspiracji prowadzono szkolenie kierowców i mechaników oraz opracowano dokładne instrukcje obsługi pojazdów. Sformowano też załóżki przyszłych oddziałów pancernych, m.in. kadrowy batalion „Golski”. Podczas Powstania Warszawskiego udało się zdobyć tylko kilka pojazdów bojowych. Krzyżówka dotyczy pojazdów bojowych (czołgów, dział pancernych, transporterów opancerzonych, sanitarnych i gaśniczych) zdobytych na nieprzyjacielu i używanych przez oddziały AK podczas powstania.¹³

Poziomo

1. 1 sierpnia oddziały batalionu AK „.....” na terenie dawnego poselstwa czechosłowackiego przy ul. Kruczej zdobyły samochód pancerny BA-FAI produkcji radzieckiej (takie samochody Niemcy zdobywali na froncie wschodnim i używali ich w oddziałach policji oraz bezpieczeństwa). 2 sierpnia udekorowany biało-czerwoną flagą wyjechał na ul. Kruczą i wykonał kilka krótkich przejazdów w obszarze ograniczonym barykadami, wzbudzając entuzjazm zgromadzonej ludności cywilnej. Brak informacji o jego dalszym wykorzystaniu. (6)

3. Ciągnik batalionu „Zośka”. 1 sierpnia 1944 od godz. 16. pluton „Alek” kompanii „Rudy” batalionu „Zośka”, dowodzony przez Eugeniusza Kochera ps. „Kołczan” ubezpieczał miejsce koncentracji brygady dywersyjnej „Broda 53” w fabryce Telefunken oraz w jej najbliższym otoczeniu. Około godziny 16.40 wystawione czujki usiłowały zatrzymać niemiecki ciągnik lotniczy (prawdopodobnie Kaelble Z6 WA), który nadjechał ul. Karolkową. Dopiero obrzucenie granatami zatrzymało pojazd. Niemiecka załoga zbiegła na pobliski cmentarz. Kpt. Jan Andrzejewski ps. „Jan”, dowódca „Brody 53”, uruchomił silnik ciągnika i odjechał w stronę ul. Okopowej. Ciągnik był podobno używany na Woli przez oddział motorowy batalionu „Parasol”. (8)

¹³ Szczegółowe informacje można znaleźć w książce dr. Jana Tarczyńskiego *Pojazdy Armii Krajowej w Powstaniu Warszawskim*.

29. POJAZDY ARMII KRAJOWEJ W POWSTANIU WARSZAWSKIM

5. – Chevrolet.

Podczas okupacji jedna ze stołecznych firm zbudowała samochód opancerzony przeznaczony do przewozu pieniędzy w pocztowej służbie finansowej. Około 24 sierpnia 1944 samochód został zarekwirowany przez Oddział Dywersji Bojowej Obwody I „Śródmieście” Okręgu

Warszawskiego AK. Nie są znane akcje bojowe tego samochodu, był jednak wielokrotnie widziany na ulicach Śródmieścia podczas pełnienia funkcji transportowych. W drugiej części powstania wybuch bomby ustawił samochód w pozycji pionowej, unosząc przód do wysokości pierwszego piętra. W tym położeniu był widziany jeszcze na początku 1945 roku. (11)

8. Walerian (ur. 1912 w Petersburgu, zm. 1969 w Białymstoku) absolwent Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej (1938), ochotnik z września 1939 roku. Uczestnik Powstania Warszawskiego, oficer AK ps. „Inżynier Jan”, strzelec Grupy Bojowej „Krybar” walczącego na Powiślu i dowódca drużyny umocnień 119. plutonu saperów. Był autorem projektu „Kubusia” jedyne powstańczego pojazdu pancernego. W 1949 był głównym projektantem pierwszego osiedla mieszkaniowego ZOR w Białymstoku. (8)

10. „.....” – transporter opancerzony zbudowany w 13 dni na Powiślu, na podwoziu samochodu ciężarowego Chevrolet model 157 o ładowności 3 t. – konstruktor Walerian Bielecki ps. „Jan”. Transporter zbudowano w warsztacie samochodowym mieszczącym się w elektrowni na rogu ulic Tamka i Topiel. Szefem budowy był plutonowy Józef Fernik, który przed wojną pracował jako majster wydziału mechanicznego PZL „Okęcie”. Prace nad nim ukończono o świcie 23 sierpnia i tego dnia transporter wziął udział w ataku na Uniwersytet Warszawski (ponowny atak 2 września). Załogę stanowili – dowódca plut. pchor. Tadeusz Zieliński „Miś”, kierowca sierżant Fijałkowski oraz 10 żołnierzy desantu. Uzbrojenie – rkm DP kal. 7,62 mm, miotacz ognia wzór K, granaty ręczne oraz broń osobista desantu. Pojazd można oglądać w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Replika transportera od lipca 2004 eksponowana jest w Muzeum Powstania Warszawskiego. (5)

11. Różne przedsięwzięcia organizowane przez AK wymagały transportu Kedyw, zwłaszcza ten warszawski, wyspecjalizował się w kradzieżach niemieckich samochodów wojskowych. Doszło nawet do tego, że oddziałom Kedywu udało się ukraść z warsztatów remontowych niemiecki samochód pancerny (sic!). (13)

29. POJAZDY ARMII KRAJOWEJ W POWSTANIU WARSZAWSKIM

14. Samodzielny Pluton Pancerny „.....”, wchodzący w skład batalionu „Zośka”, a taktycznie podlegający dowódcy AK ppłk. Janowi Mazurkiewiczowi ps. „Radosław”. Na dowódcę plutonu został wyznaczony por. Wacław Mica ps. „Wacek”. Miał się zająć zwerbowaniem i przeszkoleniem załóg. Por. Zygmunta Zbichorskiego ps. „Zygmunt” uczyniono odpowiedzialnym za stronę techniczną obsługi czołgów. Trzon nowo utworzonego oddziału od początku stanowili por. „Rawicz” (Eugeniusz Romański), pchor. „Ryk” (Zdzisław Moszczeński), pchor. „Dąbrowa” (Jerzy Michalski), pchor. „Downar” (Witold Ocepski), pchor. „Jordan” (Mieczysław Kijewski), pchor. „Kostrzewa” (Zbigniew Ocepski), kpr. „Wałek” (Jan Zenka). (5)

17. „.....” – zdobyty transporter opancerzony typu Sd.Kfz.251 Ausf D. Pojazd został zdobyty 7 sierpnia przez żołnierzy batalionu „Bończa” w na Placu Zamkowym. Nie był używany bojowo, ale służył do transportu powstańców i zaopatrzenia. Miał duże znaczenie propagandowe – oglądany przez tłumy mieszkańców był dowodem militarnej sprawności oddziałów powstańczych. (8)

18. „.....” – niemieckie działo pancerne, będące niszczycielem czołgów typu Jagdpanzer 38(t) Hetzer, zdobyte przez Polaków w czasie Powstania Warszawskiego 2 sierpnia 1944. uzbrojenie artyleryjskie – armata 75 mm. Podczas ataku powstańców zginęła jego niemiecka załoga, a sama maszyna była w dużej części nadpalona. Przez krótki czas był wbudowany w barykadę, po czym został naprawiony przez powstańców. Nie został jednak użyty bojowo z powodu wiążącej się z tym konieczności rozbiórki barykad. Był garażowany w budynku Poczty Polskiej, gdzie został zasypany na skutek zniszczenia budynku. Po wojnie wydobyty podczas odgruzowywania i przetransportowany do Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. W roku 1950 złomowany na rozkaz Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego Wojska Polskiego. (5)

29. POJAZDY ARMII KRAJOWEJ W POWSTANIU WARSZAWSKIM

19. Ciągnik..... Zgrupowania „Leśnik”. 11 sierpnia 1944 powstańcy z batalionu „Chrobry I” walczący w rejonie Stawek zdobyli ciągnik artyleryjski Unic P 107 bzw. Zugkraftwagen U 304 (f) wraz z ciągniętym przez niego działem przeciwpancernym PaK 38 o kalibrze 50 mm. Udało się doprowadzić ciągnik wraz z armatą do Ogrodu Krasieńskich. O dalszym użyciu ciągnika brak jednak informacji.

Armata wraz z 80 pociskami trafiła na barykadę w okolicach pasażu Simonsa. Dowódcą działonu został ogniomistrz podchorąży Zygmunt Chrzastek („Tomasz”), który niedługo odniósł ranę i trafił do szpitala. Podlegało mu siedmiu ludzi, w tym m.in. plut. Jerzy Schabowicz („Jur”), pełniący funkcję celowniczego, Ryszard Chałupiński („Staw”), a także Stanisław Maik („Hutnicki”). Broń ta wydatnie wzmocniła pozycję żołnierzy batalionu „Chrobry I”. Zniszczono szereg tankietek jeżdżących ul. Nalewki. W trzeciej dekadzie sierpnia jeden z nieprzyjacielskich pocisków trafił w sam środek lufy powstańczego działła, rozdmymając ją. Czyniło to działo niezdatnym do użytku, gdyż powstańcy nie mieli odpowiedniego warsztatu puszkarskiego. Zniszczona armata została przysypana gruzami 31 sierpnia, kiedy nieprzyjacielskie samoloty zbombardowały Pasaż Simonsa. (12)

Pionowo

1. Niemiecki ruchomy warsztat – został zatrzymany 9 sierpnia 1944 na Mokotowie przez patrol z kompanii B3 pułku „Baszta”. Znajdował się w nim jeden uszkodzony egzemplarz Panzerschrecka – pancernicy, skutecznego niszczyciela pojazdów pancernych. To wystarczyło, aby produkcja broni wzorowanej na wyposażeniu żołnierzy niemieckich ruszyła pełną parą. Samochód przejechał w rejon ulic Ludowej i Dolnej, gdzie był wykorzystywany zgodnie ze swoim przeznaczeniem. (12)
2. Samochody Okupant, zdając sobie sprawę z siły jednostek straży pożarnej w lipcu 1944, zaczął likwidować oddziały straży, a członków kazał aresztować. Podstępem zostają ściągnięte w al. Szucha większość wozów pożarniczych, a strażacy zostali aresztowani i wraz ze sprzętem wywiezieni do Niemiec. W celu ochrony resztek taboru motorowego przed zakusami wroga wykonano szereg akcji zabezpieczających. Zostały m.in. wyprowadzone dwa wozy Oddziału Doświadczalnego Centralnej Szkoły Pożarniczej przy ul. Suzina, gdzie z ich załóg sformowano pluton 259. Zgrupowania „Żywiciel” pod dowództwem ppor. Bronisława Bauera ps. „Karol” w Zgrupowaniu „Żniwiarz”. (10)

29. POJAZDY ARMII KRAJOWEJ W POWSTANIU WARSZAWSKIM

4. „.....” – niemiecki czołg średni „Panther”, uzbrojenie stanowiła armata 7,5 cm KwK L/70. Został zdobyty 2 sierpnia 1944 przez żołnierzy batalionu „Zośka” w okolicy skrzyżowania ulic Okopowej i Glinianej przy użyciu granatnika PIAT, który trafił w tył jego wieży. Czołg oznaczono napisem „....” na włązie z tyłu wieży. Wystąpiły kłopoty z uruchomieniem z powodu uszkodzonej instalacji elektrycznej. 4

4 sierpnia przed południem majstrowi Uniewskiemu udało się uruchomić silnik. 7 sierpnia wieczorem spawacze z fabryki Pfeiffera zaspawali dziurę w tyle wieży, dopasowując odpowiednio przyciętą metalową płytę. 8 sierpnia czołg, którego załogę stanowili: „Rawicz”, „Tomek”, „Bajan”, „Wiktor” i „Walek”, wyruszył przed barykadę na ul. Karolkowej. Został tam trzykrotnie trafiony przez Niemców. Przy trzecim trafieniu wyrwane od wewnętrznej powierzchni pancerza odłamki uderzyły w jeden z pocisków wewnątrz pojazdu i spowodowały zapalenie w nim prochu. Załoga została ranna, jednak kierowcy udało się wycofać i ewakuować pozostałych. Samo działo zostało nakierowane na czołg przeciwnika, zniszczony po oddaniu pierwszego wystrzału. 10 sierpnia czołg stał przed fabryką Pfeiffera zwrócony w kierunku ulicy Mireckiego. Z uwagi na wyczerpane akumulatory i kończącą się amunicję zapadła decyzja o pozostawieniu maszyny, która późnym wieczorem została podpalona. (2)

6. Wacław, ps. „Wacek” (ur. 6 grudnia 1915 w Piotrogradzie, zm. 21 września 2008 w Genewie) – dowódca plutonu pancernego w Powstaniu Warszawskim. Odbił służbę wojskową w Szkole Podchorążych Rezerwy Artylerii we Włodzimierzu Wołyńskim, otrzymując stopień podporucznika rezerwy. Wziął udział w kampanii wrześniowej 1939, służąc jako dowódca zwiadu 3. baterii 7. Dywizjonu Artylerii Konnej Wielkopolskiej Brygady Kawalerii. Od początku włączył się w działalność konspiracyjną (wprowadzony przez Jana Nowaka-Jeziorańskiego). Został początkowo adiutantem dowódcy Tajnej Armii Polskiej, mjr. Jana Włodarkiewicza. Od września 1940 był instruktorem w Szarych Szeregach. Zajmował się prowadzeniem szkoleń samochodowych w Warszawie, następnie od 1941 we Lwowie. W lipcu 1942 został aresztowany przez Gestapo. W czasie śledztwa był torturowany, mimo to nie przyznał się i nikogo nie wydał. W wyniku starań przyjaciół po kilku miesiącach został zwolniony z więzienia, po czym wrócił do działalności konspiracyjnej. Po zdobyciu w drugim dniu powstania dwóch czołgów niemieckich PzKpfw V Panther, został wyznaczony na dowódcę nowo utworzonego plutonu pancernego, walczącego na Woli (była to jedyna jednostka pancerna powstańców). Jego zastępcą był Eugeniusz Romański ps. „Rawicz”. Dowodził bezpośrednio czołgiem nazwanym „Magda” lub „Pudel”, m.in. w akcji zdobycia 5 sierpnia hitlerowskiego więzienia – Gęsiówki. Uwolnionych zostało wtedy ok. 350 Żydów polskich, greckich, węgierskich i francuskich. Pluton „Wacka” uczestniczył następnie w walkach w obronie cmentarzy wolskich. 11 sierpnia 1944 Polacy musieli porzucić uszko-

29. POJAZDY ARMII KRAJOWEJ W POWSTANIU WARSZAWSKIM

dzione czołgi i ewakuować się na Stare Miasto. Po wojnie postanowił nie ujawniać komunistycznym władzom swej działalności w AK. W 1948 roku udało mu się wyjechać z rodziną do Szwajcarii, gdzie osiadł na stałe. Podjął pracę w Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ, następnie w innych agendach ONZ. W lutym 2000 został awansowany do stopnia podpułkownika Wojska Polskiego w stanie spoczynku. (6)

7. Pluton Kolumny Motorowej wchodzący w skład VIII Zgrupowania Grupy Bojowej „Krybar”. Oddział AK, który dysponował zdobytymi transporterami „Kubuś” i „Jaś”. Na dowódcę plutonu został wyznaczony plut. pchor. Andrzej Dewicz ps. „Szary Wilk”, po jego śmierci został nim – por. Jerzy Łęczycycki „Niesobi”. Bazę oddziału ulokowano na ul. Okólnik. (8)
9. Kolumna Motorowa „.....” – oddział działający na obszarze Powiśla w składzie VIII Zgrupowania por. Mariana Mokrzyckiego ps. „Bircza”. Na wyposażeniu miał wozy zarekwirowane przed 1 sierpnia i samochody zdobyte w walce. Ich kierowcami byli żołnierze, którzy w większości odbyli szkolenie na konspiracyjnych kursach. Kolumna miała na stanie kilkanaście samochodów i motocykli, które były używane w służbie zaopatrzenia i sanitarnej. (5)

12. „.....” – niemiecki czołg średni „Panther”, uzbrojenie stanowiła armata 7,5 cm KwK L/70. Został zdobyty 2 sierpnia 1944 przez żołnierzy batalionu „Zośka” w okolicy skrzyżowania ulic Okopowej i Glinianej. Na czołgu pojawiły się powstańcze oznaczenia i nazwa „Pudel” – od pseudonimu poległego w tym dniu Tadeusza Tyczyńskiego. Nazwa ta nie przyjęła się wśród załogi czołgu, który ostatecznie nazwano „....”. Z przodu

pojazdu namalowano dużą, biało-czerwoną szachownicę oraz powstańczą kotwicę. Na prawym błotniku utrzymał się także napis „Pudel”. Czołg oddał tego samego dnia kilka strzałów w kierunku wieży kościoła św. Augustyna, skąd niemiecki ckm ostrzeliwał ulice Dzielną i Okopową. 4 sierpnia 1944 czołg stanowił wsparcie artyleryjskie ataku na niemieckie pozycje w kompleksie budynków przy ulicy Żelaznej, m.in. szpital św. Zofii. „Pantera” zajęła pozycję na tyłach „Monopolu Tytoniowego” i podczas natarcia piechoty prowadziła ogień na wprost przez ruiny getta. Walka trwała do późnego popołudnia, zakończyła się jednak niepowodzeniem. 5 sierpnia 1944 czołg wspierał atak na Gęsiówkę prowadzony w celu uwolnienia Żydów przetrzymywanych przez Niemców. Po sforsowaniu barykady i metalowej bramy czołg wjechał na teren obozu. Rozpoczął również ostrzał wież strażniczych, a następnie budynku więzienia znajdującego się na wprost wjazdu. 6 sierpnia ostrzeliwał pozycje niemieckie na cmentarzach kalwińskim i ewangelickim. 10 sierpnia zniszczył niemiecki samochód pancerny i uszkodził jeden czołg. 11 sierpnia, przy opuszczaniu Woli z powodu wyczerpanych akumulatorów, został porzucony z opuszczoną lufą skierowaną w kierunku ul. Powązkowskiej. Załoga podpaliła maszynę, a następnie wycofała się w kierunku Starego Miasta. (5)

29. POJAZDY ARMII KRAJOWEJ W POWSTANIU WARSZAWSKIM

13. „Szary” (wcześniejsze nazwy „Wiking”, „Jaś”) – powstańczy transporter opancerzony. Był to niemiecki półgąsienicowy transporter opancerzony typu Sd.Kfz.251/3 Ausf.D należący do Dywizji Panczernej SS Wiking, zdobyty 14 sierpnia 1944 przez żołnierzy 2. kompanii por. Jana Jasieńskiego „Jasia” VIII Zgrupowania Grupy Bojowej „Krybar”. Został następnie przekazany kolumnie motorowej por. Wacława Jastrzębowskiego ps. „Aspirat”, do plutonu samochodów pancernych por. Jerzego Wenera ps. „Wydra”. 23 sierpnia 1944, wraz z samochodem pancernym „Kubuś”, został użyty do szturm na opanowany przez Niemców Uniwersytet Warszawski. Atak ten nie powiódł się, poniósł przy tym śmierć dowódca transportera, plut. pchor. Adam Dewicz ps. „Szary ...”. Po wycofaniu polskich oddziałów, transporter opancerzony został przemianowany na „Szary ...”. Wziął następnie, 2 września, udział w kolejnej próbie ataku na Uniwersytet, również nieudanej. Był używany przez powstańców do 6 września. Został przez nich zmodyfikowany w ten sposób w stosunku do oryginalnego pojazdu, że odkryty od góry przedział bojowy został zakryty dwiema pancernymi klapami, otwierającymi się na boki i w pozycji zamkniętej tworzącymi spadzisty dach. Między krawędziami burt pojazdu a podniesionymi klapami były szczeliny, przez które żołnierze desantu mogli prowadzić ostrzał z broni strzeleckiej. (4)

15. 4 sierpnia 1944 oddział por. Andrzeja

ps. „Gustaw” ostrzelał kolumnę pojazdów, przejeżdżającą przez plac Narutowicza. Pocisk wystrzelony z Panzerfausta przez st. sierż. Jana Ostrowskiego „Osę” trafił w słup (transformatora lub latarni) i zwałił go na jeden z czołgów PzKpfw VI Tiger Ausf. E. Wystraszona załoga opuściła pojazd. Nie uszkodzony czołg i jego zawartość – m.in. kilka pistoletów maszynowych, amunicja i granaty, stały się zdobyczą oddziału. Por. Jerzy Kołodziejcki „Nieczuja” uruchomił czołg i dokonał próbnego przejazdu. Wyznaczono załogę czołgu. Kilkunastoletni powstaniec, pozostawiony sam na sam z pojazdem, wszedł do wnętrza, uruchomił silnik i pojechał w stronę ul. Grójeckiej, zajętej przez wroga. Wóz nie chciał się zatrzymać. W panice wyskoczył z czołgu, uruchamiając przypadkowo mechanizm spustowy załadowanego działka. Pocisk trafił w kolumnę powstańczych samochodów. Pomimo prób czołgu już nie uruchomiono – została uszkodzona (zablokowana?) skrzynia biegów. Wymontowano więc uzbrojenie, wrak zaś zniszczyli sami Niemcy. (13)

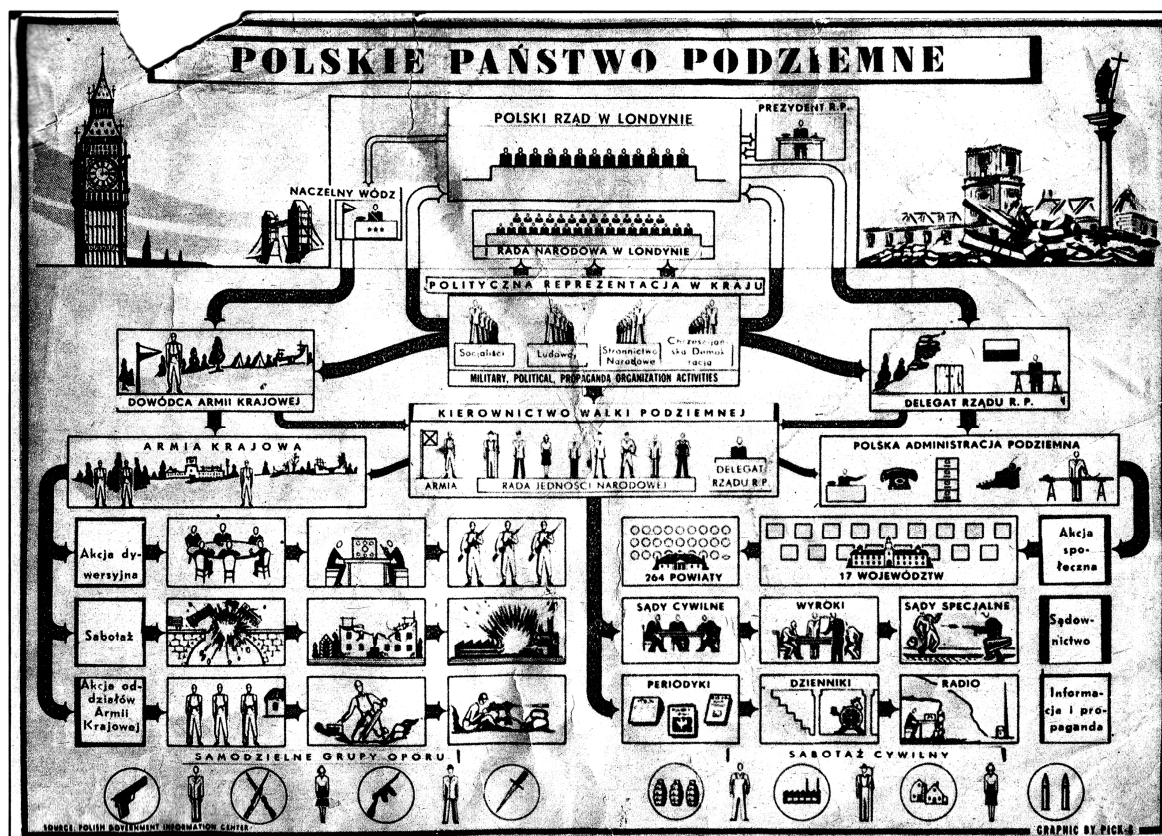
29. POJAZDY ARMII KRAJOWEJ W POWSTANIU WARSZAWSKIM

16. Samochody – w pierwszych dniach powstania do transportu rannych do szpitali na Starówce wykorzystywana była kolumna samochodów zdobytych przez powstańców Zgrupowania „Radosław” na Woli i obsługiwanych przez kierowców służby motoryzacyjnej „Parasola”, (9)

30. POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE

Polskie Państwo Podziemne to tajne struktury państwa polskiego, funkcjonujące w czasie II wojny światowej. Początkiem było utworzenie 27 września 1939 roku Służby Zwycięstwu Polski. Od grudnia 1940 roku zaczęto tworzenie Delegatury Rządu na Kraj. Była to podziemna organizacja obejmująca swym działaniem wszystkie ziemie polskie i posiadająca z czasem wszystkie struktury władz Polski przedwojennej. Rada Jedności Narodowej będąca reprezentacją polityczną Polskiego Państwa Podziemnego odbyła ostatnie posiedzenie w Krakowie 27 czerwca 1945 roku. Również w Krakowie, 1 lipca 1945 roku, rozwiązana została Delegatura Rządu. Nastąpił kres Polskiego Państwa Podziemnego.

Poziomo

2. Jan Stanisław ps. „Doktor”, „Jan”, „Klonowski”, „Sobolewski”, „Soból” (ur. 6 maja 1882 w Krassowie Wielkim w pow. Wysokie Mazowieckie, zm. 13 marca 1953 we Włodzimierzu nad Kłajmą w ZSRR). Pierwszy kierownik Departamentu Pracy i Opieki Społecznej Biura Delegata Rządu na Kraj, do zadań departamentu należały dystrybucja subwencji i zasiłków, pomoc rodzinom ofiar terroru okupantów, przedstawicielom świata nauki i kultury, prowadzenie prac planistycznych w zakresie polityki społecznej po wojnie. Delegat Rządu na Kraj od 19 lutego 1943, (formalnie od 21 kwietnia 1943) do 27 marca 1945. W marcu 1945 wraz z innymi przywódcami Polskiego Państwa Podziemnego aresztowany przez NKWD, przewieziony samolotem do Moskwy i umieszczony w wi zieniu na Łubiance. W tzw. procesie szesnastu prokurator oskarżył go, jak również Leopolda Okulickiego, Stanisława Jasiukowicza i Adama Aleksandra Bienia, o to, że byli organizatorami i kierownikami polskiej organizacji podziemnej na tyłach Armii Czerwonej na terytorium zachodnich

30. POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE

obwodów Białorusi i Ukrainy, na Litwie i w Polsce i działając według instrukcji tzw. rządu emigracyjnego, kierowali robotą wywrotową przeciwko Armii Czerwonej i ZSRR, dokonywaniem aktów terroru w stosunku do oficerów i żołnierzy Armii Czerwonej, organizowaniem zamachów dywersyjnych i napadów podziemnych oddziałów zbrojnych, prowadzeniem propagandy wrogiej wobec ZSRR i Armii Czerwonej. Wyrokiem moskiewskiego sądu skazano go na 8 lat więzienia pomimo tego, iż był przedstawicielem innego państwa. Mocarstwa Zachodnie nie protestowały przeciwko temu jawnemu pogwałceniu prawa międzynarodowego. Został prawdopodobnie zamordowany na dwa tygodnie przed końcem odbywania kary 13 marca 1953 we Włodzimierzu nad Kłajmą w ZSRR. Spoczywa w zbiorowej mogile, razem z Johanem Laidonerem (jednym z twórców niepodległej Estonii, wodzem naczelnym Armii Estońskiej, aresztowanym po aneksji Estonii przez ZSRR 17 czerwca 1940, skazanym w 1952 w procesie na 25 lat więzienia i przepadek całego mienia na rzecz ZSRR), na przywieziennym cmentarzu. (9)

4. Kazimierz, ps. „Bazyli” (ur. 26 sierpnia 1883 w Tarnopolu, zm. 30 kwietnia 1950 w Rawiczu) – polski działacz socjalistyczny pochodzenia ukraińskiego, poseł na Sejm Ustawodawczy oraz I, II i III kadencji w II RP. W okresie II wojny światowej organizator i sekretarz generalny PPS-WRN, komendant główny Gwardii Ludowej WRN. Od stycznia 1944 był przewodniczącym Rady Jedności Narodowej – substytutu parlamentu Polskiego Państwa Podziemnego. W czerwcu 1944 odmówił przyjęcia godności następcy Prezydenta RP, proponując na swoje miejsce Tomasza Arciszewskiego. Brał udział w Powstaniu Warszawskim. Opuścił Warszawę wraz z ludnością cywilną. W marcu 1945 został aresztowany w Pruszkowie wraz z innymi przywódcami Polskiego Państwa Podziemnego przez NKWD i w pokazowym procesie szesnastu skazany w Moskwie na 1,5 roku więzienia. Amnestionowany po czterech miesiącach powrócił do kraju, nie zgodził się na wymuszaną przez UB emigrację. Ponownie aresztowany w 1947; w 1948, w procesie przywódców PPS-WRN, skazany na 10 lat więzienia. Podczas tego procesu 5 listopada 1948 w Warszawie powiedział do „sędziów” WSR „Jestem rzymskim katolikiem narodowości polskiej. Więcej nic nie mam panom do powiedzenia”. Zmarł w więzieniu w Rawiczu 30 kwietnia 1950 w wyniku pęknięcia aorty po zepchnięciu go ze schodów. Umierał kilka dni, nie otrzymawszy opieki medycznej. Został pochowany potajemnie na Cmentarzu Powązkowskim. (5)
6. Jerzy, ps. „Bronisław Rogowski” (ur. 1 września 1901 w Dąbrowie Tarnowskiej, zm. 17 października 1975 w Rzymie) – działacz polityczny, poeta, dramaturg, krytyk literacki, publicysta, scenarzysta, filozof, harcerz. Wziął udział w Powstaniu Warszawskim. Przewodniczący Rady Jedności Narodowej od marca 1945, ostatni Delegat Rządu na Kraj od czerwca 1945. Jako ostatni Delegat Rządu na Kraj i przewodniczący Rady Jedności Narodowej zredagował Testament Polski Walczącej i Manifest do Narodu Polskiego i Narodów Zjednoczonych. Był następcą Kazimierza Pużaka. Aresztowany 11 grudnia 1948, do 1956 więziony przez władze stalinowskie za działalność niepodległościową. Poddany licznym szykanom i torturom (m.in. wybito mu zęby i jedno oko). Skazany na dożywocie (prokurator żądał kary śmierci). Autor bardzo popularnej harcerskiej pieśni Płonie ognisko i szumią knieje. (5)

30. POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE

7. Liczba Delegatur Rządu (słownie) działających w strukturze Polskiego Państwa Podziemnego. (4)
9. Jan, właściwie Jan Romuald Koziński, ps. Witold (ur. 24 czerwca 1914 w Łodzi, zm. 13 lipca 2000 w Waszyngtonie) – obywatel Polski i Stanów Zjednoczonych, honorowy obywatel Izraela, prawnik i dyplomata, historyk, od 1939 w konspiracji, kurier i emisariusz władz Polskiego Państwa Podziemnego, świadek Holokaustu. Za swoją działalność został odznaczony najwyższymi odznaczeniami państwowymi – polskim Orderem Orła Białego i amerykańskim Medalem Wolności. Od stycznia 1940 roku działał z ramienia władz podziemnych w misjach kurierskich do rządu polskiego na uchodźstwie we Francji. Był kurierem i emisariuszem politycznym. Dwukrotnie, w tajemnicy przed administracją niemiecką, udawał się do getta warszawskiego. Aby zebrać dalsze materiały, w przebraniu niemieckiego żołnierza wszedł do obozu zagłady, który później zidentyfikował jako Bełżec. Latem 1942 roku Cyryl Ratajski, Delegat Rządu na Kraj, powierzył mu misję do premiera, gen. Władysława Sikorskiego. Jesienią 1942 roku wyprawił się do Wielkiej Brytanii z najważniejszą misją swojego życia, podczas której jako naoczny świadek zdał relację o eksterminacji Żydów. Przekazał także informacje o strukturze, organizacji i funkcjonowaniu Państwa Podziemnego w okupowanej Polsce. Na podstawie dokumentów przywiezionych przez niego w postaci mikrofilmów i potwierdzonych jego świadectwem, ówczesny minister spraw zagranicznych w rządzie RP w Londynie, Edward Raczyński, przygotował i 10 grudnia 1942 przedstawił aliancom szczegółowy raport o holokauście z prośbą o pomoc rządowi Anglii i USA. W lipcu 1943 roku został przyjęty przez Franklina Delano Roosevelta, prezydenta USA. Polski wysłannik apelował do przedstawicieli najwyższych władz alianckich o ratunek dla Żydów. Za swoją działalność został dwukrotnie odznaczony Orderem Virtuti Militari w latach 1941 i 1943. Po wojnie związał się z jezuickim Uniwersytetem Georgetown w Waszyngtonie, gdzie przez 40 lat wykładał na Wydziale Służby Zagranicznej stosunki międzynarodowe i teorię komunizmu. Na początku lutego 2014 roku Towarzystwo Jana ... i rodzina bohatera wystąpiły do Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego o pośmiertne awansowanie go do stopnia generała brygady w uznaniu zarówno jego własnych zasług wojennych, jak też zasług wszystkich kurierów i emisariuszy Polski Podziemnej. (6)
11. Korpus Bezpieczeństwa (PKB) – polska konspiracyjna formacja policyjna Delegatury Rządu na Kraj działająca w latach 1940-1944. PKB stanowił załączek przyszłej służby policyjnej. Jego struktury były powiązane ze strukturami Armii Krajowej i działały na obszarze całego Generalnego Gubernatorstwa. Były to komendy wojewódzkie, obwodowe, powiatowe i rejonowe, a w większych miastach komisariaty. Był on podporządkowany Departamentowi Spraw Wewnętrznych Delegatury Rządu RP na Kraj. PKB miał ujawnić się w momencie wybuchu przewidywanego powstania powszechnego. Głównymi zadaniami struktur terenowych (Straży Samorządowej i Straży Obywatelskiej) było dbanie o ogólny porządek na wyzwolonych terenach oraz zabezpieczenie ważnych obiektów użyteczności publicznej. Każda gmina wiejska miała za zadanie przygotować jeden komisariat straży, a gmina miejska – kilka komisariatów. PKB i Straże powinny współdziałać z funkcjonującymi w ramach Polskiego

30. POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE

Państwa Podziemnego innymi strukturami parapolitycznymi: Wojskową Służbą Ochrony Powstania, Wojskowym Korpusem Służby Bezpieczeństwa i Żandarmerią Armii Krajowej. Do jesieni 1942 trwało tworzenie konspiracyjnych struktur PKB. Pozostawał on wówczas formacją dosyć nieliczną, kadrową i nieuzbrojoną. Od końca tego roku rozpoczął się znaczny wzrost jego szeregów, co było wynikiem decyzji KG AK o przejściu do PKB funkcjonariuszy policji granatowej związanych z konspiracją wojskową oraz żołnierzy Ludowej Straży Bezpieczeństwa. W październiku 1943 PKB liczyła prawdopodobnie ok. 8,4 tys. członków. W lutym 1944 PKB liczył 463 oficerów i ok. 11 tys. funkcjonariuszy. Pełne ujawnienie się struktur PKB nastąpiło jedynie w momencie wybuchu Powstania Warszawskiego, kiedy przejęto na wyzwolonych obszarach miasta komisariaty granatowej policji. Pierwszym Głównym Inspektorem PKB został ppłk Marian Kozielski ps. „Bratkowski”, przed wybuchem wojny komendant Policji Państwowej w Warszawie. (9)

13. Gen. Wasilij (ur. 1889 w Rydze, zm. 7 maja 1951 w Moskwie) – sowiecki prawnik wojskowy, przewodniczący Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego ZSRR; w latach 1926-1948 prowadził procesy polityczne w ZSRR skierowane przeciwko osobom oskarżanym m.in. o zdradę państwa, szpiegostwo i działania na szkodę Armii Czerwonej (np. w 1937 sprawę marszałka Michaiła Tuchaczewskiego). Przewodniczący sądu w procesie przywódców Polskiego Państwa Podziemnego, pełniący funkcję przewodniczącego Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego ZSRR. (6)
15. Leopold , ps. „Muszyński”, „Trojanowski” i „Zawadzki” (ur. 1887, zm. 8 września 1949 w Warszawie) – polski działacz podziemia w trakcie II wojny światowej, pierwszy szef Departamentu Spraw Wewnętrznych Delegatury Rządu na Kraj od lutego 1941 do lipca 1944. Żołnierz Armii Krajowej. Jako szef departamentu kierował aparatem terenowym, polityką, przygotowaniem do obsady władz, opracowywaniem aktów legislacyjnych do wydania po wyzwoleniu. Został zamordowany w trakcie przesłuchań w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie przez władze Polski Ludowej dnia 8 września 1949 i potajemnie pochowany w nocy przez oprawców wraz z innymi ofiarami na „Łączce” na terenie Cmentarza Wojskowego na Powązkach. (9)
17. ZwiązekZbrojnej – konspiracyjna organizacja zbrojna powstała 13 listopada 1939 w wyniku przekształcenia Służby Zwycięstwa Polsce, podlegająca Rządowi RP na uchodźstwie. (5)
19. Proces – pokazowy proces polityczny przywódców Polskiego Państwa Podziemnego, przeprowadzony w dniach 18-21 czerwca 1945 w Moskwie. Wszyscy przywódcy zostali podstępnie aresztowani przez NKWD 27 i 28 marca 1945 w Pruszkowie, gdzie przybyli na zaproszenie gen. Iwana Sierowa. Aresztowani następnego dnia, zostali wywiezieni na Okęcie, skąd odlecieli specjalnym samolotem do Moskwy. (9)
20. Podziemne (Tajne) – powstało z inicjatywy nauczycieli, rodziców oraz uczniów. Urzędowo szkolnictwem zajmował się Departament Oświaty i Kultury Delegatury Rządu na Kraj, w latach 1941-1945 kierował nim Czesław Wycech (ur. 20 lipca 1899 we wsi Wilczogęby w powiecie Węgrów, zm. 26 maja 1977 w Warszawie) – działacz ruchu ludowego, nauczyciel, histo-

30. POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE

ryk. Tworzono podziemne szkoły na wszystkich szczeblach. W szkołach podstawowych uczono dzieci przedmiotów wycofanych przez Niemców. Uruchomiono także gimnazja i licea, organizując nauczanie w mieszkaniach prywatnych. W końcowych latach okupacji w szkołach średnich uczyło się ok. 100 tys. młodzieży. Stworzono także podziemny system szkolnictwa wyższego. W Warszawie działały: Uniwersytet Warszawski i Uniwersytet Ziemi Zachodnich, Politechnika Warszawska, Wolna Wszechnica Polska, Akademia Medyczna, SGH, SGGW, Polskie Konserwatorium Muzyczne. W Krakowie tajną działalność prowadziły: Uniwersytet Jagielloński, Akademia Górniczo-Hutnicza i Instytut Pedagogiczny Związku Nauczycielstwa Polskiego. Po roku 1941 tajne nauczanie podjęły uniwersytety we Lwowie (Uniwersytet Lwowski) i w Wilnie (Uniwersytet Wileński). Ogółem wiedzę na poziomie wyższym zdobywało kilka tysięcy studentów. Znaczącą rolę w organizacji podziemnej oświaty polskiej odegrali m.in.: J. Groszkowski, E. Lipiński, W. Szafer i ks. M. Rhode. Tajne nauczanie było bezwzględnie zwalczane przez niemieckie władze okupacyjne – w latach 1939-1945 na skutek eksterminacji życie utraciło 8,5 tys. nauczycieli polskich. (11)

22. Kryptonim Rady Pomocy Żydom przy Delegacie Rządu RP na Kraj, polskiej humanitarnej organizacji podziemnej działającej w latach 1942-1945 jako organ polskiego rządu na uchodźstwie, której zadaniem było organizowanie pomocy dla Żydów w gettach oraz poza nimi. (6)

Pionowo

1. Adolf, ps. „Białoń” (ur. 21 sierpnia 1884 w Kosowie, zm. przypuszczalnie w lipcu 1942) – ziemianin, organizator kółek rolniczych w Wielkopolsce, działacz monarchistyczny i konserwatywny; wojewoda poznański w latach 1923-1928, współzałożyciel przedwojennego Stronnictwa Zachowawczego, senator IV kadencji w II RP, Główny Delegat Rządu RP na ziemię wcielone do III Rzeszy w latach 1940-1941. W lipcu 1940 podczas inauguracyjnego posiedzenia Porozumienia Stronnictw Politycznych został wybrany Głównym Delegatem Rządu RP na ziemię wcielone. 3 grudnia otrzymał oficjalną nominację od premiera gen. Władysława Sikorskiego. Opowiadał się za koncepcją utworzenia autonomicznej konspiracji polskiej na terenach włączonych do Rzeszy. Współtworzył Okręgową Delegaturę Rządu RP na obszar Pomorza. 26 lipca 1941 został aresztowany przez Niemców z powodu odmowy podpisania manifestu do narodu polskiego w sprawie antysowieckiej akcji u boku Niemiec. Został uwięziony w Forcie VII w Poznaniu i w trakcie okrutnego śledztwa był torturowany. 18 stycznia 1942 władze Polskiego Państwa Podziemnego wystąpiły z bezskutecznym apelem do rządu brytyjskiego, aby ten poprosił państwa neutralne o interwencję w Berlinie na „Białania”. Nocą z 7 na 8 lipca 1942 wywieziono go z poznańskiej Cytadeli i zamordowano prawdopodobnie pod Stęszewem koło Poznania. 10 października Ministerstwo Spraw Zagranicznych III Rzeszy zatwierdziło skazanie go na śmierć w Berlinie. Jego stanowisko jako delegata na ziemię wcielone przejął Leon Mikołajczyk. (7)
2. Jan Skorobohaty-....., ps. „Dziadek”, „Fogel”, „Jur”, „Kaczmarek”, „Jan Kaczmarek”, „Mohort”, „Rafał”, „Selim”, „Skupień”, „Topór”, „Truskowski”, „Vogel” (ur. 4 lipca 1878 w Łomży, zm. 12 listopada 1955 w Białymstoku) – gen. bryg. Wojska Polskiego, tymczasowy Delegat Rządu na Kraj od 25

30. POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE

maja do 14 grudnia 1940. Odznaczony Orderem Orła Białego. W 1939 wziął udział w kampanii wrześniowej. W 1940 został wysłany przez Władysława Sikorskiego z misją do okupowanej Polski. Od 1942 był komendantem rezerw krajowych Komendy Głównej Armii Krajowej. (10)

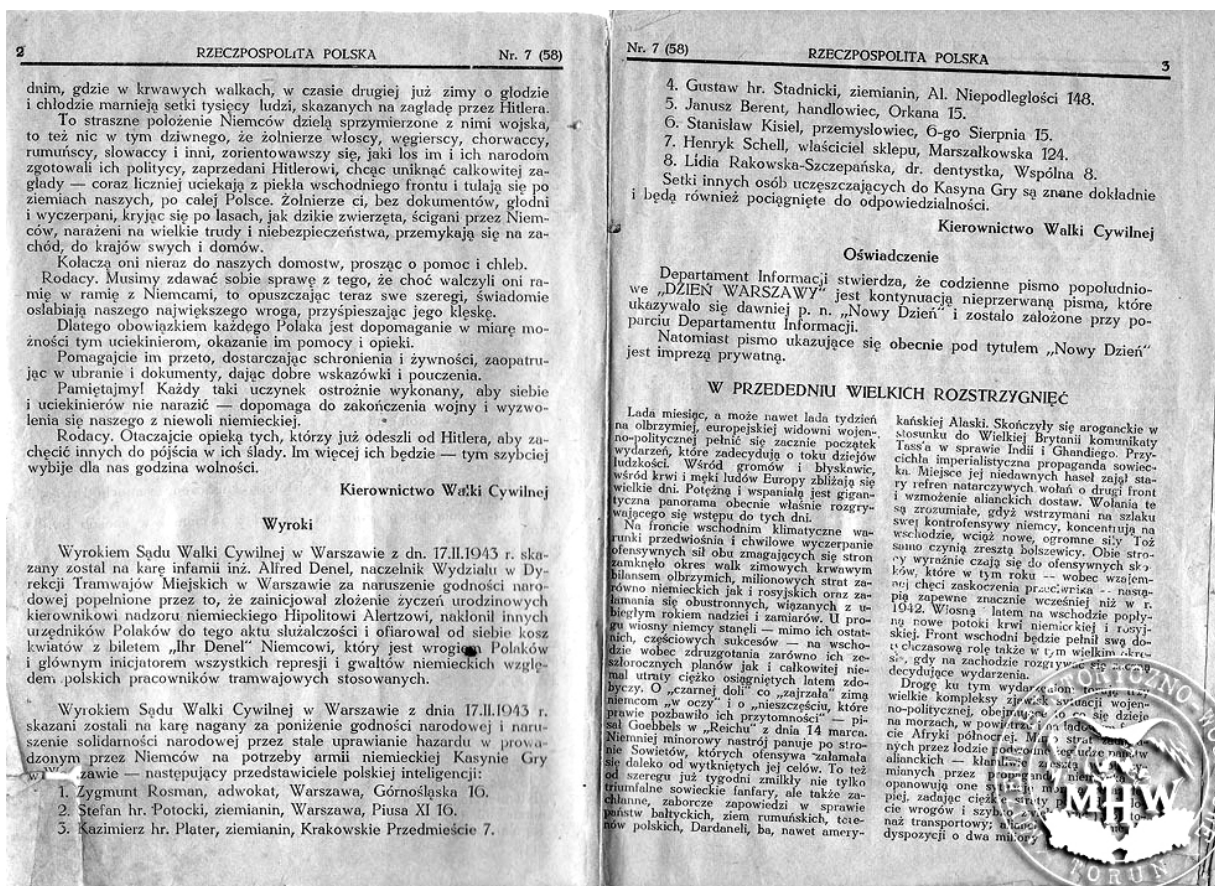
3. Stefan, ps. „Nowak”, „Zieliński”, „Stefan Zieliński” (ur. 2 marca 1901 w Praszce, zm. 23 kwietnia 1989 w Waszyngtonie) – polski polityk ruchu ludowego, prawnik, publicysta, działacz Polskiego Państwa Podziemnego, Delegat Rządu na Kraj od 27 marca do 28 czerwca 1945, poseł na Sejm Ustawodawczy z listy PSL. Podczas kampanii wrześniowej służył w 57. Pułku Piechoty w stopniu porucznika. Jego oddział znalazł się na terytorium Rzeczypospolitej okupowanej po agresji ZSRR na Polskę 17 września 1939 przez Armię Czerwoną. Dostał się do niewoli sowieckiej. Udało mu się uciec i wkrótce powrócił do okupowanej przez Niemców Warszawy, gdzie podjął działalność konspiracyjną w ramach ZWZ i AK. Od 1940 był członkiem Politycznego Komitetu Porozumiewawczego, a w kwietniu 1941 objął funkcję szefa Kierownictwa Walki Cywilnej. Na tym stanowisku zajmował się organizowaniem Polskiego Państwa Podziemnego, a także kierował działalnością sądów podziemnych. Od lipca 1943 był szefem Oporu Społecznego w Kierownictwie Walki Podziemnej. Po wybuchu Powstania Warszawskiego w sierpniu 1944 objął stanowisko dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych w Delegaturze Rządu RP na Kraj. Za udział w powstaniu został odznaczony przez dowódcę AK Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari. Po aresztowaniu przez NKWD Jana Stanisława Jankowskiego w marcu 1945 objął funkcję Delegata Rządu RP na Kraj i sprawował ją do aresztowania przez NKWD w czerwcu 1945. Pełnił też de facto obowiązki przewodniczącego Rady Jedności Narodowej. W 1947, po ucieczce z Polski premiera Mikołajczyka, wyjechał z żoną do Szwecji, a następnie do USA, gdzie zamieszkał. Zaangażował się w działalność publicystyczną. Był aktywnym uczestnikiem życia polskiej emigracji politycznej. Pełnił funkcje przewodniczącego Polskiej Rady Jedności w Stanach Zjednoczonych, przewodniczącego polskiej delegacji do Zgromadzenia Europejskich Narodów Ujarzmionych (ACEN), kilkakrotnie był przewodniczącym ACEN, członkiem Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce oraz Międzynarodowego PEN Clubu na Uchodźstwie. W czasach PRL był jednym z działaczy emigracji, wobec których cenzura egzekwowała całkowity zakaz wymieniania nazwiska w środkach masowego przekazu. (9)
5. Stanisław, ps. „Dołęga-Modrzewski” (ur. 9 stycznia 1891 w Warszawie, zm. 25 kwietnia 1959 w Londynie) – polski polityk, prawnik. W 1921 był członkiem polskiej delegacji pokojowej w Rydze. W latach 1920-1925 sekretarzem generalnym Komitetu Ekonomicznego Ministrów RP i bliskim współpracownikiem Władysława Grabskiego. Po agresji III Rzeszy na Polskę 1 września 1939 był w czasie oblężenia Warszawy szefem Biura Prasowego Komisarza Cywilnego przy Dowództwie Obrony Warszawy. Przedstawiciel Stronnictwa Pracy w Delegaturze Rządu na Kraj, kierownik Departamentu Prasy i Informacji Biura Delegata Rządu na Kraj, do jego zadań należało wydawanie szeregu pism, biuletynów, ulotek, afiszów, książek; przygotowywanie sprawozdań dla Londynu, prace przyszłościowe (akty prawne). Od 1945 przebywał na emigracji, gdzie używał nazwiska Dołęga-Modrzewski. (6)

30. POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE

8. SłużbaPolski – konspiracyjna organizacja wojskowa, powstała w obleżonej Warszawie w nocy z 26 na 27 września 1939, mająca toczyć walkę przeciw okupantom. (10)
10. Cyryl, ps. „Górski”, „Wartski”, „Wrzos”, „Celestyn Radwański” (ur. 3 marca 1875, zm. 19 października 1942) – polski polityk, prezydent Poznania, minister spraw wewnętrznych w rządzie Władysława Grabskiego, podczas II wojny światowej Delegat Rządu na Kraj od 3 grudnia 1940 do 5 sierpnia 1942. W trakcie sporów pomiędzy pionem cywilnym i wojskowym państwa podziemnego stał na stanowisku, że władza wojskowa powinna być podporządkowana rozbudowanej administracji cywilnej. Ten pogląd sprawił, że tworzył departamenty Delegatury istniejące obok aparatu cywilnego ZWZ-AK. Na skutek pogarszającego się zdrowia i złożył dymisję ze stanowiska, przyjętą 5 sierpnia 1942 przez premiera gen. Władysława Sikorskiego. Zmarł w Warszawie 19 października 1942 roku. (8)
12. Jan, ps. „Juliański”, „Wernic”, „Wrocławski” (ur. 19 września 1892 w Kursku, zm. 19 czerwca 1943 w Warszawie) – polski ekonomista, polityk, działacz ruchu ludowego (Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast”, Stronnictwo Ludowe), Delegat Rządu na Kraj od 5 sierpnia 1942 do 19 lutego 1943. W okresie 1938-1939 zasiadał w Radzie Naczelnej SL. Od 1940 prowadził działalność konspiracyjną w SL „Roch”. Z ramienia SL „Roch” został w 1941 zastępcą Delegata Rządu na Kraj, a 1942, po ustąpieniu Cyryla Ratajskiego, Delegatem Rządu na Kraj. 3 grudnia 1942 wydał w „Biuletynie Informacyjnym” odezwę o powszechnym obowiązku walki cywilnej. W grudniu 1942 zatwierdził powołanie Rady Pomocy Żydom „Żegota”. Następnie polecił dokumentowanie zbrodni niemieckich oraz objęcie opieką więźniów politycznych. W oświadczeniu zamieszczonym na łamach „Biuletynu Informacyjnego” z października 1942 napiętnował kolaborantów i osoby pomagające Niemcom w wyniszczaniu narodu polskiego jako zdrajców, ostrzegając ich przed konsekwencjami ich działalności (z karą śmierci włącznie). 19 lutego 1943 został aresztowany przez Niemców (wcześniej nie skorzystał z propozycji przydzielenia sobie ochrony osobistej) i przewieziony do więzienia na Pawiaku. Następnie wywieziony do więzienia Gestapo w al. Szucha, gdzie po torturach zmarł w dniu 19 czerwca 1943. (13)
14. „..... Informacyjny” – tygodnik konspiracyjny wydawany podczas okupacji niemieckiej w latach 1939-1944 w Warszawie (w czasie Powstania Warszawskiego jako dziennik) i w latach 1944-1945 w Krakowie. Określenie „Polskie Państwo Podziemne” pojawiło się na łamach tego tygodnika 13 stycznia 1944 roku. (8)
16. Rządu na Kraj – tajny naczelny organ władzy administracyjnej w okupowanej Polsce, utworzony w 1940, składający się z departamentów. Na jego czele stał Delegat Rządu na Kraj, podporządkowany Rządowi RP na uchodźstwie, a od 1944 wicepremier w tym rządzie. Organ ten kierował pracą pionu cywilnego Polskiego Państwa Podziemnego. (10)

30. POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE

18. Sądy – Cywilne i wojskowe sądy specjalne działające w okupowanej Polsce w latach 1940-1945 jako sądy państwowe. Podstawę do

powołania sądów stanowiła uchwała Komitetu Ministrów dla Spraw Kraju z 16 kwietnia 1940, która stanowiła, że wydawanie wyroków śmierci na przykładowców, zdrajców, szpiegów i prowokatorów należy do kompetencji specjalnych sądów. W wykonaniu uchwały została w maju 1940 przez rząd w Londynie opracowana ustawa o ich ustroju (kodeks) – określająca skład sądu, procedurę i tryb wyroku wyroków. Komplet sędziący składał się z trzech sędziów, z których co najmniej jeden powinien być sędzią, adwokatem, lub mieć przynajmniej wykształcenie prawnicze. Rozprawy były tajne. O wezwaniu lub doprowadzeniu oskarżonego decydował przewodniczący, jednak pod warunkiem, że nie groziło to dekonspiracji. Nieobecnego oskarżonego bronił adwokat z urzędu. Od wyroku sądu nie przysługiwało odwołanie, jednak musiał być on zatwierdzony przez delegata rządu. Sądy okazywały karę śmierci za zdradę, szpiegostwo, prowokacje, denuncjacje lub nieludzkie prześladowanie i krzywdzenie ludności polskiej. Wyroki były wykonywane przez egzekutywę Kierownictwa Walki Cywilnej (KWC), przez specjalne grupy wyznaczone przez jednostki Armii Krajowej jak referat „993/W”, a także inne organizacje współpracujące z KWC. W ich skład nie mogli wchodzić harcerze i nieletnia młodzież. Pierwsze wyroki śmierci wykonano 3 lub 4 marca 1943 na Romanie Leonie Świącickim za czynny udział w łapankach i pracę w sądach niemieckich, oraz na Izidorze Ossowskim, szczególnie gorliwym urzędniku niemieckiego urzędu pracy (Arbeitsamt). O wykonaniu wyroku powiadomiono społeczeństwo przez radio i podziemną prasę, a także rozkolportowano w Warszawie 3 tys. czerwonych plakatów informacyjnych. W 1940 utworzono Sądy Kapturowe ZWZ, przemianowane w

30. POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE

1941 na Wojskowe Sądy Specjalne, które sądziły na podstawie kodeksu opracowanego w kraju, zawierającego wytyczne proceduralne i określające stosowanie prawa materialnego (sądziły głównie w przypadkach zdrady, szpiegostwa, denuncjacji). W 1942 utworzono Cywilne Sądy Specjalne (sądziły głównie za zbrodnie przeciw narodowi i państwu polskiemu, kolaborację z okupantem, bandytyzm). Do sądzenia spraw mniejszej wagi utworzono Komisje Sądzące Walki Podziemnej (orzekały karę infamii, nagany i upomnienia). (9)

21. Władysław (ur. 5 czerwca 1899 w Buczaczu, zm. 22 maja 1981 w Hereford) – polski paleontolog i geolog, profesor, żołnierz AK, więzień niemieckich obozów koncentracyjnych. W czasie wojny polsko-bolszewickiej walczył na froncie jako ochotnik, potem również jako ochotnik walczył w III powstaniu śląskim i został ranny. Po wybuchu II wojny światowej działał w podziemiu (ps.: „Szary”, „Dr Falko”, „Marian Czerkowski”) i był przedstawicielem Delegatury Rządu RP na obszar lwowski. W 1943 został aresztowany przez Niemców i wysłany do obozu Auschwitz-Birkenau, a następnie do Dachau, gdzie przebywał do końca wojny. (4)

31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ORAZ MIEJSCA PAMIĘCI POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

W całej Polsce można znaleźć szereg pomników Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej. Są one przede wszystkim hołdem dla wszystkich kombatanatów Armii Krajowej, mają przypominać o etosie i bohaterstwie ludzi, tworzących strukturę Polskiego Państwa Podziemnego oraz o konieczności ponoszenia największych ofiar dla dobra Ojczyzny. Miejsca Pamięci Powstania Warszawskiego, dokumentują miejsca naznaczone krwią warszawiaków. Są oznaczone ponad 350 tablicami pamiątkowymi. Dla pomnika należy podać nazwę miejscowości w której się znajduje, a dla tablicy – nazwę ulicy w Warszawie.

Poziomo

3. Dom Profesorów, niezdobyty bastion obrony Starego Miasta w czasie Powstania Warszawskiego. W jego obronie walczyli, ponosząc straty w zabitych i rannych, żołnierze 104. kompanii Syndykalistów Polskich Zgrupowania AK „Róg”. (8)

5.Głaz z tablicą, poświęconą żołnierzom batalionu harcerskiego „Wigry”. (7)

31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ...

10.Teren Politechniki Warszawskiej był redutą przez cały czas Powstania Warszawskiego. Nieprzełamana linia barykad broniła przez żołnierzy III batalionu pancernego „Golski” AK, 6. Zgrupowanie Śródmieście, przetrwała wszystkie zaciekle ataki wroga. (12)

13. Pomnik Armii Krajowej – pomnik stanął w symbolicznym miejscu obok osławionego stalinowskiego więzienia na zamku Lubomirskich, skąd padały ostatnie spojrzenia więzionych, maltretowanych i skazywanych na śmierć żołnierzy Armii Krajowej. Plac wokół niego otrzymał imię Armii Krajowej. (7)

15. Tablica poświęcona pamięci pomordowanych ok. 430 osób w szpitalu powstańczym.(5)

31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ...

16. Tablica poświęcona bohaterom Powstania Warszawskiego, umieszczona na ścianie budynku Muzeum Powstania Warszawskiego, z napisem „1 sierpnia 1944 r. na terenie elektrowni tramwajowej dwie grupy Kedywu AK stoczyły zwycięski bój z oddziałami żandarmerii niemieckiej i Wehrmachtu. 6 sierpnia cywilna załoga elektrowni została rozstrzelana przez niemieckie plutony egzekucyjne”. (11)

18. Tablica poświęcona pamięci bohaterskich obrońców Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych 1-28 sierpnia 1944. (9)

20. Tablica informuje: „W tym miejscu w dniach od 1.09-2.09.1944 r. kwaterowała 104. Samodzielna kompania Syndykalistów Polskich Zgrupowania 'Róg' (...) w podziemiach mieściły się: szpital, wytwórnia granatów, redakcja pisma 'Iskra' i obóz jeńców (...)”. (12)

22. Pomnik Powstania Warszawskiego. Centralny stołeczny obiekt upamiętniający Powstanie, autorstwa art. rzeźbiarza Wincentego Kućmy, odsłonięty w dniu 1 sierpnia 1989 roku. W przeddzień każdej rocznicy wybuchu Powstania Warszawskiego odbywa się pod nim uroczysty apel poległych. (16)

31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ...

23.Pomnik Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej – pomnik według projektu Jerzego Staniszkisa znajdujący się w przy ulicy Wiejskiej naprzeciw kompleksu budynków Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, przy skrzyżowaniu z ulicą Jana Matejki. (8)

24. Pomnik Armii Krajowej „Jodła” – znajduje się na skwerze Stefana Żeromskiego w niewielkiej odległości od bazyliki katedralnej. Stoi dokładnie w tym samym miejscu, gdzie przed wieloma laty stała cerkiew prawosławna, a tuż po II wojnie światowej Pomnik Wdzięczności. (6)

27.Tablica Reduta Bank Polski informuje, że tu walczyli żołnierze AK Zgrupowania mjr. „Sosny”, pododdziałka „Gozdawy” 1 sierpnia – 2 września 1944 roku. Obok znajduje się tafla szklana z napisem „Rany Pamięci”. (9)

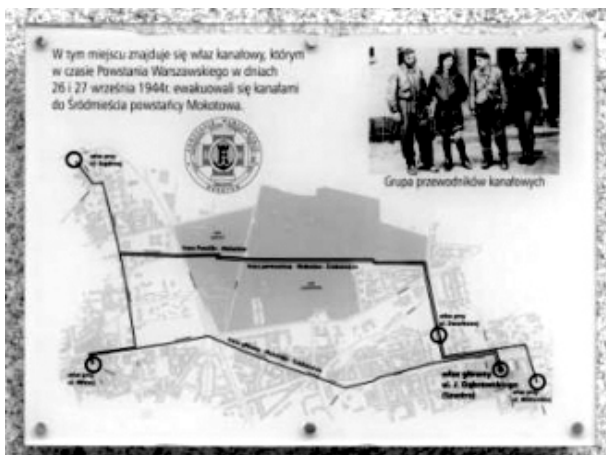

31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ...

28. Cmentarz Powstańców Warszawy. W tym miejscu spoczywają prochy ponad 50 tys. Polaków, cywilnych mieszkańców Warszawy oraz żołnierzy AK, poległych za wolność Ojczyzny, zamordowanych przez Niemców podczas Powstania Warszawskiego, w sierpniu i wrześniu 1944. Na placu przy tym cmentarzu znajduje się pomnik Polegli Niepokonani, którego twórcą jest prof. Gustaw Zemła. Pomnik ten został wzniesiony w 1973 roku. (6)

29. Tablica pamiątkowa z pleksi informuje, że tu, na środku ul. Zgoda, znajduje się wąż do kanałów będących w czasie Powstania Warszawskiego drogą łączności Śródmieścia z Żoliborzem. (5)

30. Tablica informująca, że w tym miejscu w dniach 25-26 sierpnia 1944 w wyniku bombardowania przez hitlerowców szpitala powstańczego zginęło ponad 300 rannych. (8)

31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ...

31.Pomnik informujący, że w tym miejscu podczas Powstania Warszawskiego znajdowała się „Reduta Matki Boskiej”. (18)

32. Tablica obok miejsca, gdzie znajdował się właz kanałowy, służący powstańczej komunikacji między dzielnicami Warszawy. W dniach 26 i 27 września 1944 wraz z tym ewakuowali się powstańcy Mokotowa do Śródmieścia. (12)

Pionowo

1. Pomnik Polskiego Państwa Podziemnego (dokładnie Pomnik Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej) – dekonstruktywistyczny pomnik zlokalizowany na tyłach Teatru Wielkiego, w pobliżu kościoła Dominikanów, na narożniku Alei Niepodległości i ul. Libelta oraz Wieniawskiego, na skraju parku Wieniawskiego. (6)

31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ...

2.Pomnik Państwa Podziemnego i Armii Krajowej zlokalizowany na Placu Rakowym. (6)

4.Tablica pamiątkowa z podobizną bohatera i napisem „Ten dom był podczas Powstania Warszawskiego w sierpniu 1944 r. Redutą Wolnej Rzeczypospolitej. Dowodził tu rotmistrz Witold Pilecki 'Witold', bohaterki żołnierz Armii Krajowej oraz Korpusu Polskiego. Twórca ruchu oporu w KL Auschwitz, dokąd trafił z własnej woli by dać świadectwo prawdzie. W 1948 r. władza komunistyczna dokonała na nim mordu sądowego. W hołdzie jednemu z sześciu najodważniejszych ludzi w okupowanej Europie.” (19)

6. Pomnik Łączniczek Armii Krajowej – pierwszy w Polsce pomnik wzniesiony na pamiątkę bohaterstwa i oddania sprawie dziewcząt i kobiet, które jako żołnierze Służby Łączności Armii Krajowej narażały swe życie w latach okupacji niemieckiej. Pomnik usytuowany jest na skwerze w centrum miasta. Projekt pomnika powstał w pracowni prof. Bohdana Chmielewskiego, w czasie wojny żołnierz AK na Wileńszczyźnie. (7)

31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ...

7. Tablica pamiątkowa w miejscu, gdzie znajdowało się wyjście z kanałów, którymi 1 i 2 września 1944, po 32 dniach bohaterskiej walki, żołnierze AK – obrońcy Starego Miasta – przedostali się do Śródmieścia. (10)

8. Pomnik Armii Krajowej – pomnik w parku im. sanitariuszki Inki, poświęcony poległym i pomordowanym żołnierzom Armii Krajowej. Rzeźba Tadeusza Markiewicza na cokole wykonanym przez Leona Czerwińskiego. (5)

9. Tablica informuje, że w tym miejscu we wrześniu 1944 żołnierze desantu 1 Armii WP stoczyli walkę, spiesząc z pomocą powstańcom warszawskim. (10)

31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ...

11.Głaz w kształcie gąsienicy czołgu. Napis „Miejsce uświęcone krwią 500 powstańców i mieszkańców Starówki poległych 15 sierpnia 1944 r. od eksplozji czołgu niemieckiego”. (11)

12. Tablice poświęcone pamięci płk. Antoniego Żurowskiego – komendanta 6 Obwodu AK Praga w czasie Powstania Warszawskiego, Bronisława Chajęckiego – komendanta Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa m. st. Warszawy w latach 1942-1944, straconego przez UB w więzieniu na Mokotowie oraz tablica poświęcona 85. rocznicy działalności harcerstwa na terenie Kamionka i Grochowa. (10)

14.Pomnik Armii Krajowej – pomnik usytuowany jest po lewej stronie ulicy Partyzantów, około 200 m od Starej Bramy. (6)

31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ...

17.Tablica ku pamięci pracowników i chorych Szpitala Wolskiego rozstrzelanych przez hitlerowców w dniu 5 sierpnia 1944. (10)

19. Dwie tablice poświęcone obrońcom „Reduty Kanoniczki”, żołnierzom AK 1. Pułku Strzelców Konnych i Zgrupowania „Nałęcz”. (10)

21. Tablica informująca, że w tym domu mieszkała Krystyna Kraheńska „Danuta” – autorka tekstu piosenki wojskowej *Hej chłopcy, bagnet na broń*.... Zginęła 2 sierpnia 1944 w Powstaniu Warszawskim jako sanitariuszka 1108. plutonu AK. (6)

31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ...

22.Tablica na ścianie Hali Mirowskiej informuje, że w tym miejscu 7 i 8 sierpnia 1944 hitlerowcy rozstrzelali 510 Polaków. (13)

24.Tablica na ścianie klasztoru ss. Zmartwychwstanek informuje: „Ten klasztor mieścił do 18 VIII 1944 szpital powstańczy a od 18 VIII do 29 IX 1944 był redutą Żoliborza ‘Twierdzą Zmartwychwstanek’ ”. (12)

25.Tablica upamiętniająca zdobycie w dniu 3 sierpnia 1944 przez żołnierzy batalionu „Chrobry”, pod dowództwem kpt. „Sosny”, Gustawa Billewicza siedziby niemieckiej żandarmerii – „Nordwache”. (7)

31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ...

26.Tablica na ścianie budynku PAST-y upamiętniająca zdobycie budynku 20 sierpnia 1944 przez żołnierzy batalionu „Kiliński” IV Rejonu AK przy udziale innych oddziałów powstańczych. (6)

32. PRASA I PROPAGANDA DYWERSYJNA ARMII KRAJOWEJ

Wobec całkowitego zawłaszczenia przez okupantów legalnej prasy polskiej i obrócenia jej przeciwko narodowi polskiemu, stało się konieczne uruchomienie wydawnictw konspiracyjnych – w sumie przez Związek Walki Zbrojnej – Armię Krajową było wydawanych około dwustu pięćdziesięciu pism prasy konspiracyjnej. Były one niemal jedynym źródłem w miarę pełnej i rzetelnej informacji, stanowiąc zarazem płaszczyznę formowania myśli politycznych i stymulowania postaw społeczeństwa polskiego. Do jej zadań należało przede wszystkim informowanie polskiego społeczeństwa o przebiegu działań wojennych, sytuacji międzynarodowej, ogłaszanie postanowień władz konspiracyjnych, kształtowanie postaw patriotycznych, podtrzymywanie ducha oporu oraz demaskowanie fałszów prasy „gadzinowej”. Najważniejszym zadaniem w obszarze propagandy dywersyjnej było prowadzenie wojny psychologicznej skierowanej przeciwko ludności niemieckiej.

Poziomo

1. zarządzenie autorstwa podwydziału „N”, nakazujące ewakuację niemieckiej ludności. Było kolportowane w lutym 1944 roku z podpisem SS-Obergruppenführera Wilhelma Koppe – Wyższego Dowódcy SS i Policji w Generalnym Gubernatorstwie (GG), nakazujące ewakuację niemieckiej ludności. Doprowadziło ono do wielkiego chaosu i zamieszania wśród Niemców w GG. (10)
5. Akcja „ ” prowadzona przez Podwydział „N”, miała na celu uprzykrzanie życia Niemcom za pomocą drobnych form sabotażu. Powszechnie stosowano gipsowanie dziurek od klucza, rozlewanie cieczy o okropnej woni lub o właściwościach żrących oraz rozbijanie szyb. Ponadto wysyłano listy z pogrozkami, nętkano głuchymi telefonami oraz publikowano fałszywe ogłoszenia dotyczące poszczególnych osób. (7)
9. „Biuletyn Ziemi ” – czasopismo konspiracyjne wydawane przez BIP Obszaru Lwowskiego AK (Oddział VI), zbliżone swym charakterem do warszawskiego „Biuletynu Informacyjnego”. Wydawanie nowego pisma zostało umożliwione poprzez wciągnięcie do pracy konspiracyjnej dwóch drukarzy: Adama Veita „Bazylego” i Mariana Pieniądza „Borysa”. Ten drugi był zecerem zatrudnionym w drukarni przy ul. Chorążczyzny i dysponował niezewidencjonowanymi przez Niemców czcionkami. To właśnie „Borys” podjął się druku pierwszego numeru „Biuletynu”, który w nakładzie 350 egzemplarzy był gotowy w ostatnim dniu 1941 roku. Redagowanie „Biuletynu” objął Mirosław Żuławski „Radca”. Działalność BiP-u Obszaru została zahamowana nagle, choć na krótko, przez aresztowanie jego szefa „Wasyla” dnia 25 kwietnia 1942. Prace nad wydawaniem prasy wznowiono ponownie już na początku maja 1942, kiedy to wydano „Biuletyn” w nakładzie 1,8 tys. egzemplarzy. Funkcję szefa Oddziału VI powierzono Władysławowi Grzędzielskiemu „Edenowi”, „Błażejowi”. Po udanej ewakuacji drukarni na Nowym Lwowie zamiast „Biuletynu” BiP zaczął wydawać powielane pismo „Tydzień walki” w nakładzie 1 tys. egzemplarzy. W późniejszym okresie udało się uruchomić trzy drukarnie. W 1943 rozpoczęto wydawanie dwóch drukowanych miesięczników: „Kobieta w walce” i „Żołnierz Kresowy”. Pod zmienionym nieco tytułem wychodził ciągle „Biuletyn Informacyjny Ziemi

32. PRASA I PROPAGANDA DYWERSYJNA ARMII KRAJOWEJ

...". Oddział dysponował w tym czasie trzema drukarniami. Na przełomie lat 1943 i 1944, w wyniku akcji scaleniowej z Narodową Organizacją Wojskową, do struktur Obszaru włączono Wydział Propagandy Komendy Lwowskiej NOW, który zachował pełną niezależność. Wydawał on dwa razy w tygodniu, powielane we Lwowie i Tarnopolu „Słowo Polskie” o łącznym nakładzie 3 tys. egzemplarzy, co przewyższało nakładem „Biuletyn Informacyjny Ziemi ...”. (13)

12. Dwieście(słownie) – jednorazowy nakład prasy konspiracyjnej wydawanej przez Związek Walki Zbrojnej – Armię Krajową (7)
13. Pismo satyryczne wydawane przez WiN w 1946 roku, ukazały się 3 numery. W piśmie tym został opublikowany wiersz pt. Polscy bandyci. (6)
14. Kryptonim wydziału Biura Informacji i Propagandy (BIP) Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej (Oddział VI), uruchomionego wiosną 1942 z zadaniem podjęcia przygotowań do udziału propagandy w czasie powstania; wydział szkolił zespoły filmowców, fotoreporterów, radiowców, dziennikarzy, pisarzy, artystów do udziału w akcji powstańczej, gromadzono sprzęt i materiał (np. megafony i radia), a filmowcy i fotoreporterzy wyjeżdżali do oddziałów partyzanckich, by dokumentować ich działalność. (3)
17. „Polskie” – dwutygodnik, wydawany przez BIP KG ZWZ-AK, redagowany przez Witolda Giełżyńskiego i Tadeusza Manteuffla, zawierał informacje o aktualnej sytuacji politycznej, przeznaczone głównie dla dowódców i inteligencji skupionej wokół AK, w 1944 osiągnął najwyższy nakład – 10 tys. egz. (10)
19. „Der rote Terror” – ulotka autorstwa Podwydziału „N”, z karykaturą Józefa na okładce, zawierała opis zbrodni niemieckich w Polsce. Egzemplarz ulotki trafił na biurko premiera Wielkiej Brytanii. (7)
21. „Biuletyn” – pismo konspiracyjne Tajnej Armii Polskiej, a następnie Konfederacji Narodu i Konfederacji Zbrojnej, ukazujące się w latach 1940-1941. Pierwszy numer ukazał się 15 sierpnia 1940, ostatni 19 listopada 1941. Po scaleniu Konfederacji Zbrojnej z ZWZ pismo zostało przejęte przez Biuro Informacji i Propagandy i przestało się ukazywać. Jego redakcję włączono do redakcji „Żołnierza Polskiego”. Pismo przeznaczone było początkowo wyłącznie dla żołnierzy Tajnej Armii Polskiej i obowiązywał zakaz kolportowania go wśród osób spoza organizacji. Zakaz ten został wycofany przez komendanta TAP Jana Włodarkiewicza w październiku 1940. Do grudnia 1940 roku pismo było powielane, później ukazywało się drukiem. Drukowało rozkazy, artykuły programowe, artykuły zawierające wiadomości z kraju i ze świata, informacje o charakterze wojskowym, przeglądy prasy zagranicznej oraz krajowej prasy konspiracyjnej. (10)
22. Komisja Terroru – akcja Podwydziału „N”, skierowana przeciwko folksdojczom i reichsdeutschom, mająca na celu zastraszenie ludności niemieckiej. Wykorzystywała bogatą kartotekę zawierającą około 30 tys. nazwisk. W kartotece oprócz podstawowych danych, były także informacje na temat życia zawodowego, ewentualnych nadużyć, zatargów, a nawet upodobań seksualnych. Jedną z form działania Komisji była „akcja sądowa” polegająca na

32. PRASA I PROPAGANDA DYWERSYJNA ARMII KRAJOWEJ

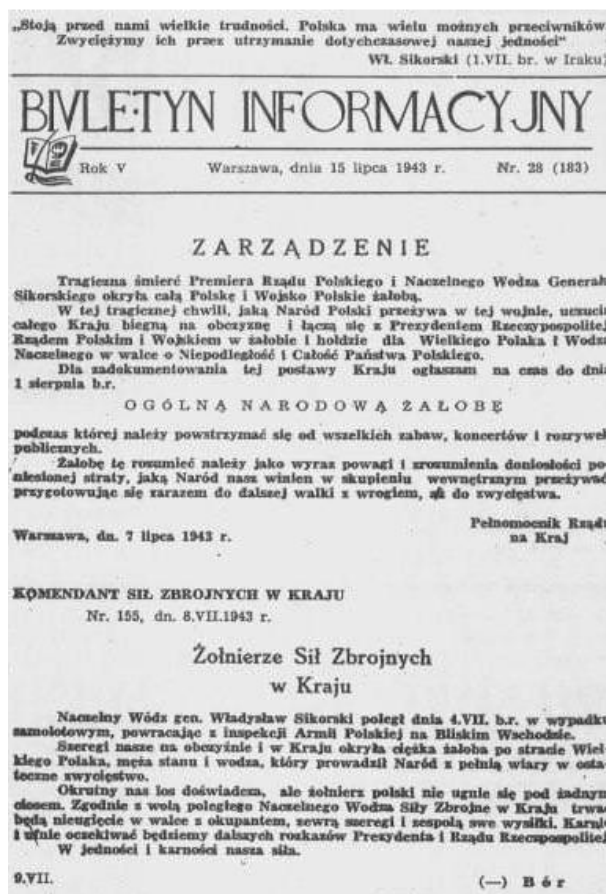
wysyłaniu fikcyjnych zawiadomień o wszczęciu śledztw za działalność antypolską. Zważywszy, że w tym samym czasie wykonywano egzekucje na mocy rzeczywistych wyroków Wojskowych lub Cywilnych Sądów Specjalnych, musiało to wywoływać dużą nerwowość i popłoch wśród adresatów. (9)

23. W ramach akcji „N”były wydawane gazety i czasopisma w języku niemieckim „Der Soldat” (pol. Żołnierz), wydawany na przemian z miesięcznikiem „Der Frontkämpfer” (pol. Bojownik Frontowy) – obie gazety sugerowały istnienie szerokiej antyniemieckiej opozycji wewnątrz armii niemieckiej, konspiracyjna organizacja miała rzekomo obejmować kręgi generalicji i wyższych oficerów armii. „Der Hammer” (pol. Młot), oraz „Der Durchbruch” (pol. Przełom) – miesięczniki przeznaczone dla Niemców o poglądach socjaldemokratycznych i lewicowych. „Der Klabautermann” (pol. duch okrętowy, postać pojawiająca się na tonącym okręcie, oznaczająca dla żeglarzy bliską katastrofę) – pismo satyryczne. „Die Ostwache” (pol. Straż na Wschodzie) – przeznaczone dla niemieckiej administracji okupacyjnej na wschodzie. „Die Zukunft” (pol. Przyszłość) – gazeta dla polskich folksdojców z tytułem dwujęzycznym. „Kennst Du die Wahrheit ?” (pol. Czy znasz prawdę ?) – gazeta przeznaczona dla Niemców z Rzeszy, a także dla folksdojców w okupowanej Polsce. Oprócz tego podrabiano prasę gadzinową, m.in. dwukrotnie „Goniec Krakowski”, a 21 marca 1943 wydano 10 tys. egzemplarzy „Nowego Kuriera Warszawskiego”. Ukazywały się także defetystyczne, destrukcyjne broszury i ulotki. Ich autorstwo miało wskazywać na niemieckie organizacje konspiracji antyniemieckiej, wyrażać pewność o bliskim upadku III Rzeszy. (14)

32. PRASA I PROPAGANDA DYWERSYJNA ARMII KRAJOWEJ

24. „Biuletyn” – ukazujący się podczas okupacji jako tygodnik, przekształcony w czasie Powstania Warszawskiego w dziennik o nakładzie od 25 do 50 tys. egzemplarzy. Był to centralny organ prasowy BIP-u (Oddział VI) Komendy Głównej ZWZ-AK. Jego twórcą i długoletnim redaktorem naczelnym był Aleksander Kamiński, komendant główny Organizacji Małego Sabotażu „Wawer”, a zarazem autor najgłośniejszej książki okupowanej Warszawy Kamienie na szaniec. Biuletyn był przede wszystkim skierowany do żołnierzy polskiego podziemia, ale ze względu na jego charakter propagandowo-informacyjny zalecano także wykorzystywanie zawartych w nim artykułów w pismach ukazujących się na prowincji. (12)

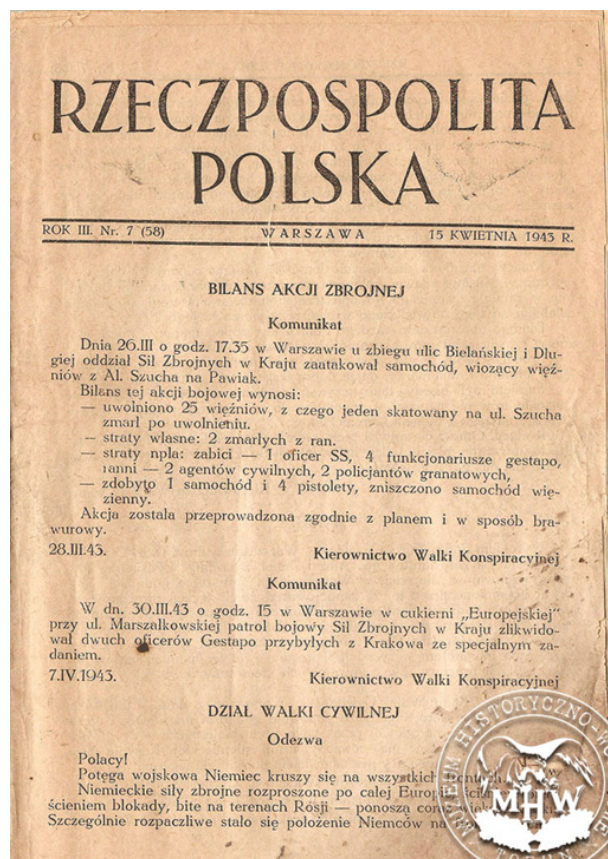
Pionowo

2. Akcja „.....” – metoda nękania ludności niemieckiej prowadzona przez Podwydział „N”. W ramach tej operacji wczesną jesienią i latem 1943 roku słowo to, mające symbolizować zbliżającą się datę klęski III Rzeszy, było malowane na murach, drzwiach niemieckich domów, wysyłane pocztą, a nawet przekazywane przez telefon. (7)
3. Wojskowe Zakłady Wydawnicze (TWZW) – aparat wydawniczo-poligraficzny Polskiego Państwa Podziemnego działający w latach 1940-1944 w Warszawie i innych miastach Generalnego Gubernatorstwa jako wydział Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej Armii Krajowej. Pierwsza tajna drukarnia została uruchomiona w Warszawie jesienią 1940 roku. Na początku 1944 roku liczące już dwanaście zakładów TWZW stały się największym koncernem poligraficznym podziemnej Europy. W szczytowym okresie rozwoju – na przełomie 1943 i 1944 – TWZW drukowały miesięcznie przeciętnie 248 500 egzemplarzy czasopism, 6,5 tys. broszur i 120 tys. egzemplarzy ulotek, zużywając w tym celu około 5 ton nabywanego na czarnym rynku papieru. Ich personel liczył 50 etatowych pracowników. Ogółem w ciągu całej swej działalności drukarnie TWZW wyprodukowały przynajmniej kilkanaście milionów egzemplarzy konspiracyjnych pism, ponad milion broszur, instrukcji i innych druków zwartych, około miliona ulotek i około miliona druków akcji „N”; rozchodziły się one po całym kraju (a w przypadku druków „N” również poza jego granicami). W ciągu całego okresu działalności (1940-1945) produkcja TWZW przekroczyła kilka milionów egzemplarzy różnych druków. Twórcą i zarządzającym

32. PRASA I PROPAGANDA DYWERSYJNA ARMII KRAJOWEJ

strukturą Tajnych Wojskowych Zakładów Wydawniczych do końca Powstania Warszawskiego był Jerzy Rutkowski ps. „Michał” i „Kmita”. TWZW były m.in. wydawcą pierwszego wydania książki Aleksandra Kamińskiego *Kamienie na szaniec* i pierwszego wydania krajowego książki Arkadego Fiedlera *Dywizjon 303*. Po upadku Powstania Warszawskiego nie odtworzono TWZW, a druk prasy odbywał się w terenowych drukarniach, w tym w Krakowskich Wojskowych Zakładach Wydawniczych. (5)

4. „.....Polska” – miesięcznik, oficjalny organ prasowy Delegatury Rządu na Kraj, wydawany od 15 marca 1941 do lipca 1945, do chwili rozwiązania Rady Jedności Narodowej i Delegatury. Nakład pisma wynosił od 3,5 do 16 tys. egzemplarzy. Miesięcznik był określany jako „pismo instrukcyjne i źródło informacji” dla organizacji i innych redakcji pism Polskiego Państwa Podziemnego. Pierwszy numer, wydany z datą 15 marca 1941, liczył dwanaście stron i przedstawiał następujące artykuły: „Niepodległa Rzeczpospolita Polska istnieje i walczy”, „Wiara w zwycięstwo”, „Treuga Dei w Polsce”, „Cynizm, prowokacja i zbrodnia” oraz stałe rubryki – „Sprawy polskie na obczyźnie”, „Kronika zagraniczna” i „Na ziemiach Rzeczypospolitej”. Redaktorem głównym był Stanisław Kauzik, następnie Franciszek Głowiński (ps. „Tadeusz Bronicz”, „Czołowski”) aresztowany 2 lutego 1944, a po nim Teofil Syga (ps. „Cedro”, „Grudzień”). Po upadku Powstania Warszawskiego pismo wydawane było w Krakowie. (14)
6. Tadeusz, ps. „Kania”, „Kowalik”, „Zawadzki” (ur. 2 stycznia 1907 w Warszawie, zm. 30 marca 1997 w Londynie). We wrześniu 1939 brał udział w obronie Warszawy, po ucieczce z niemieckiej niewoli był organizatorem i przewodniczącym konspiracyjnego Związku Odbudowy Rzeczypospolitej (ZOR). Od 1940 pracował w Biurze Informacji i Propagandy Komendy Głównej AK. Kierował akcją „N”, a od 1943 był kierownikiem Podwydziału „Antyk”, zajmującego się propagandą antysowiecką („Wolność Robotnicza” i „Głos Ludu”) i „Rój”, przygotowującego propagandę powstańczą. Brał udział w Powstaniu Warszawskim, pełniąc funkcję szefa Wydziału Propagandy AK. Po upadku powstania znalazł się w niewoli niemieckiej, po uwolnieniu został redaktorem konspiracyjnego pisma antykomunistycznego „Głos Wolności”. W listopadzie 1945 opuścił kraj. Na emigracji prowadził działalność polityczną i publicystyczną. W latach 1954-1975 był redaktorem, następnie zastępcą dyrektora Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa. Należał do Rady Powierników Polskiej Fundacji Kulturalnej w Londynie, przez wiele lat współpracował z „Dziennikiem Polskim i

32. PRASA I PROPAGANDA DYWERSYJNA ARMII KRAJOWEJ

Dziennikiem Żołnierza”. Był autorem wielu prac historycznych. Za działalność konspiracyjną odznaczony Orderem Virtuti Militari. W 1996 został odznaczony Medalem Polonia Mater Nostra Est. W uznaniu znamienitych zasług dla niepodległości RP odznaczony został Orderem Orła Białego. (12)

7. „N” – część BIP zajmująca się propagandą dywersyjną. W grudniu 1940 roku w ramach BIP-u utworzono referat propagandy dywersyjnej w języku niemieckim o kryptonimie „N”, której kierownictwo objął ppor. rez. Tadeusz Żenczykowski ps. „Kowalik”, „Kania”. W październiku 1941 roku referat został rozwinięty w samodzielny podwydział „N”. Najważniejszym zadaniem w obszarze propagandy dywersyjnej było prowadzenie wojny psychologicznej skierowanej przeciwko ludności niemieckiej w okupowanej Polsce oraz III Rzeszy. Dążono do obniżenia ducha walki narodu niemieckiego, podsycano antagonizmy istniejące między wojskiem a działaczami partyjnymi oraz między generalicją a najwyższymi władzami cywilnymi III Rzeszy. Starano się uzmysłwić jakie zagrożenie niesie nazizm i wywołana przez Hitlera wojna. Głównymi narzędziami stosowanymi w tej walce były ulotki, ogłoszenia i czasopisma, które w myśl zasad czarnej propagandy miały uchodzić za publikacje niemieckich organizacji antyniemieckich. W 1942 w ramach akcji „N” brało udział 700-950 osób (redaktorów, tłumaczy, drukarzy, kurierów i kolporterów), w tym harcerze Szarych Szeregów. Miesięcznie rozprowadzono 20-30 tys. różnych druków (gazet, periodyków, ulotek, itp.). Łącznie, w latach 1942-1944, wydano ponad 1 milion egzemplarzy różnych wydawnictw i materiałów propagandowych. „N” skupiał wybitnych fachowców z różnych dziedzin, m.in. znawców języka niemieckiego (włącznie z gwarami), literatury, historii, geografii oraz życia codziennego. W celu kolportowania prasy i ulotek na terytorium Rzeszy utworzone zostały bazy w Berlinie, Bremie, Brunszwiku, Hamburgu, Hanowerze oraz Kassel. Poza tym materiał docierał do niemal każdego większego miasta w Niemczech. Jednym z kurierów przewożących publikacje był Zdzisław Jeziorański ps. „Jan Nowak”. W kolportażu prasy na terytorium okupowanej Polski, stosowano przeróżne metody m.in. podkładanie druków w koszarach, w pociągach, w szpitalach Wehrmachtu, w miejskich toaletach. Zdarzało się, że żołnierze niemieccy znajdowali je nawet we własnych plecakach. Wielką rolę odegrali tutaj harcerze z Szarych Szeregów oraz polscy kolejarze. (10)
8. „.....wolności” – zeszyty literackie konspiracyjnie drukowane podczas okupacji niemieckiej w 1942 w Warszawie nakładem Biura Informacji i Propagandy Armii Krajowej. Były wydawane od początków 1942 do wiosny 1944, każdorazowo w liczbie ok. 3 tys. egz. Pojawiło się najprawdopodobniej pięć zeszytów. W piśmie drukowano najnowsze wiersze z kraju i zagranicy (część autorów była anonimowa). W piśmie zamieszano utwory m.in. Kazimierza Wierzyńskiego, Antoniego Słonimskiego, Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, Władysława Broniewskiego, Stanisława Ryszarda Dobrowolskiego, Jana Brzechwy, Jerzego Jurandota, Ryszarda Kiersnowskiego. (6)
10. „.....” – konspiracyjne pismo społeczno-kulturalne wydawane w Krakowie od czerwca 1943 do kwietnia 1944 przez młodzież związaną z Szarymi Szeregami. Pismo ukazywało się jako miesięcznik, dwutygodnik i tygodnik. Redaktorzy: T. Staich, E. Kolanko (dział literacki), S. Szczerba. Współpracownicy: J. Benedyktowicz, Z. Wójcik, A. Kania, J. Szewczyk. W grudniu 1943 uka-

32. PRASA I PROPAGANDA DYWERSYJNA ARMII KRAJOWEJ

zał się dodatek „Antologia poezji polskiej 1939-1943. Krwawe i zielone”. Nakład pisma sięgał 160-300 egzemplarzy. Aresztowanie w dniu 8 maja 1944 roku przy ul. Grzegórzeckiej 14, A. Kani, St. Szczerby, J. Szewczyka, J. Wirtha „Moxa”, E. Heila zakończyło akcję wydawniczą. Wszystkich rozstrzelano 27 maja 1944 roku przy ulicy Botanicznej w Krakowie (5)

11.oraz „Żołnierz Polski” – pisma wydawane przez Wydział Redakcji Fachowych Pism Wojskowych BIP-u, przeznaczone dla młodszych oficerów armii podziemnej jako wydawnictwa szkoleniowe, w których omawiano zagadnienia o tematyce historyczno-wojskowej oraz komentowano bieżącą sytuację operacyjno-taktyczną na frontach. (10)
13. „.....i Naród” – miesięcznik literacki wydawany konspiracyjnie w Warszawie w latach 1942-1944, związany z Konfederacją Narodu. Był jedynym wychodzącym regularnie w czasie okupacji niemieckiej pismem literackim. Pierwszy numer ukazał się 2 kwietnia 1942 jako miesięcznik. Łącznie ukazało się 16 numerów (ostatni w lipcu 1944). Pierwszym redaktorem naczelnym był Bronisław Onufry Kopczyński ps. „Stefan Barwiński” – do aresztowania w nocy z 8 na 9 stycznia 1943, zmarł na Majdanku 5 kwietnia 1943, czwartym i ostatnim Tadeusz Gajcy ps. „Karol Topornicki”, „Roman Oścień”. Pismo wzbudzało (i wzbudza do dziś) wiele kontrowersji, mających związek przede wszystkim z używaną na jego łamach imperialną i nacjonalistyczną frazeologią oraz z protektoratem wywodzącej się z ONR-Falanga i Konfederacji Narodu. Niemniej uważane jest za jedno z bardziej istotnych i inspirujących zjawisk w podziemnym życiu literackim. (6)
15. „.....Polski” – organ prasowy Okręgu Nowogródek Armii Krajowej wydawany w latach 1942-1944. Pierwszy numer ukazał się 11 listopada 1942, powielony na szapirografie. Od listopada 1942 do listopada 1943 pismo ukazywało się jako tygodnik, w nakładzie 200-300 egz., odbijane na powielaczu. Od grudnia wydawane było drukiem (okręg otrzymał od Komendy Głównej drukarnię). Jego nakład wzrósł do 5 tys. (w kwietniu), a nawet 7 tys. egz. (w czerwcu 1944). W czerwcu 1944 pismo zostało zawieszona przez Aleksandra Krzyżanowskiego, Komendanta Okręgu Wilno, któremu podporządkowano Okręg Nowogródek, po publikacji artykułu krytykującego Winstona Churchilla za jego stanowisko w sprawie wschodnich terenów Rzeczypospolitej (autorem był Stanisław Wawrzyńczyk). Wydawanie pisma wznowiono po zajęciu Nowogródzczyzny przez Armię Czerwoną, ukazywało się wówczas odbijane na powielaczu. (4)
16. Czesław, ps. „Karol” (ur. 4 marca 1909, zm. 4 września 1944) – w 1931 roku ukończył studia z tytułem inżyniera architekta, brał udział m.in. w bitwie nad Bzurą. Wczesną wiosną 1940 został wprowadzony przez Kazimierza Banacha „Jakuba” do podziemnego Stronnictwa Ludowego „Roch”. Projektował przeróbki architektoniczne lokali przeznaczonych na tajną działalność wydawniczą ludowców, na mocy stosownych porozumień z drukarni tych korzystał Związek Walki Zbrojnej (ZWZ). W tym czasie „Karol” został żołnierzem ZWZ na etacie oficerskim w Tajnych Wojskowych Zakładów Wydawniczych (TWZW) i zajął się projektowaniem tajnych drukarni ZWZ. Od 1 stycznia 1942, po wcześniejszym przeszkoleniu poligraficznym, został kierownikiem działającej już „Jedynki” mieszczącej się przy ul. Morszyńskiej 35

32. PRASA I PROPAGANDA DYWERSYJNA ARMII KRAJOWEJ

i pełnił tę funkcję nieprzerwanie do jej zwinięcia 5 marca 1944. Do jego obowiązków należał nie tylko codzienny bardzo surowy nadzór nad pracą drukarni, ale także dbanie o bezpieczeństwo personelu i zakładu oraz administracja i konserwacja obiektu. W kwietniu 1944 został kierownikiem drukarni „W-2” mieszczącej się przy ul. Solec 30A. Od czerwca 1944, podobnie jak pozostali na wolności żołnierze TWZW, znalazł się w „W-3” przy ul. Dobrej 34, w tym okresie włączony został do działań mających przygotować TWZW do akcji „Burza”. W lipcu został skierowany do organizacji Oddziału Osłonowego, którego zadaniem po wybuchu powstania miało być opanowanie drukarni znajdujących się w rękach niemieckich oraz innych obiektów niezbędnych do funkcjonowania Wojskowych Zakładów Wydawniczych – WZW (z chwilą ogłoszenia powstania pod taką nazwą miały działać dotychczasowe TWZW). W dniu 2 sierpnia 1944 por. „Karol” został mianowany dowódcą Oddziału Osłonowego WZW, liczącego łącznie ok. 160-180 żołnierzy (bez służb pomocniczych). Od 4 sierpnia stał się on oddziałem dyspozycyjnym – odwodowym komendanta Okręgu Warszawskiego AK płk. „Montera” (Antoni Chruściel), alarmowo wysyłanym na najbardziej zagrożone odcinki bojowe w Śródmieściu Północnym. Pod dowództwem por. „Karola” oddział brał udział w zdobyciu 2 sierpnia gmachu Poczty Głównej na pl. Napoleona nr 8, 6 sierpnia uczestniczył w kontrnatarciu w rejonie ul. Grzybowska – Hale Mirowskie, w dniach 11-12 sierpnia walczył przeciwko niemieckim posiłkom dla załogi „Pasty” w rejonie ul. Zielnej, a w dniach 13-14 sierpnia brał udział w nieudanej akcji przebicia połączenia pomiędzy Śródmieściem a Starym Miastem (jako jedna z grup szturmowych), oraz w walkach o kościół św. Krzyża i Komendę Policji (23 sierpnia 1944) przy Krakowskim Przedmieściu. Por. „Karol” uważał za swój obowiązek brać osobiście udział we wszystkich ważniejszych działaniach bojowych Oddziału Osłonowego, dowodząc bezpośrednio jego 1. plutonem. Jednocześnie jego oddział zapewniał bezpieczeństwo pracującym w Śródmieściu drukarniom, zwanym od chwili wybuchu powstania „placówkami”. Poległ od wybuchu bomby lotniczej podczas gaszenia pożaru połączonych ze sobą „Placówki nr 1” i „Placówki nr 2” przy ul. Szpitalnej 12 i ul. Wareckiej 15. (17)

18. „Der grösste Lügner der Welt” – ulotka autorstwa Podwydziału „N”, ozdobiona podobizną Winstona, składała się z cytatów z „Mein Kampf” i publicznych wystąpień Hitlera, dobranych w sposób wykazujący ich głupotę, niezgodność oraz oszukańczy charakter. Egzemplarz ulotki trafił na biurko premiera Wielkiej Brytanii. (10)
20. Jerzy ps. „Michał”, „Kmita” (ur. 23 kwietnia 1914 w Kijowie, zm. 18 grudnia 1989 w Warszawie) – polski prawnik, inicjator i zarządzający Tajnymi Wojskowymi Zakładami Wydawniczymi Polskiego Państwa Podziemnego, oficer Armii Krajowej. W czasie kampanii wrześniowej walczył w szeregach 45. Pułku Piechoty na Lubelszczyźnie. Na przełomie lutego i marca 1940 za pośrednictwem mjr. Tadeusza Kruk-Strzeleckiego – pierwszego szefa BIP ZWZ – przedłożył płk. Stefanowi Roweckiemu, ówczesnemu komendantowi ZWZ na terenach okupowanych przez Niemcy, projekt oparcia działalności wydawniczej na sukcesywnie rozbudowywanym, całkowicie zakonspirowanym i dobrze wyposażonym aparacie poligraficznym. W konsekwencji w marcu 1940 objął funkcję szefa Tajnych Wojskowych Zakładów Wydawniczych (TWZW).

32. PRASA I PROPAGANDA DYWERSYJNA ARMII KRAJOWEJ

Zakłady te zostały największym konspiracyjnym koncernem poligraficznym okupowanej Europy prowadzonym na zasadzie przedsiębiorstwa. Komenda Główna ZWZ (później AK) zrezygnowała odtąd ze zlecenia druku pism konspiracyjnych małym, legalnie działającym drukarniom. 19 kwietnia 1944 aresztowany, przewieziony do Gestapo, więziony na Pawiaku i w al. Szucha. Początkowo torturowany, później dzięki wykorzystaniu chęci Gestapo do rozmów z podziemiem Jerzy Rutkowski doprowadził na początku czerwca 1944 do pozorowanej ucieczki, która stała się ucieczką faktyczną. Po uwolnieniu powrócił do pracy podziemnej. Po wybuchu Powstania Warszawskiego objął kierownictwo nad całą poligrafią powstania jako szef Wojskowych Zakładów Wydawniczych. 5 sierpnia 1944 otrzymał od Delegatury Rządu na Kraj nominację na komisarza dla spraw drukarskich na m.st. Warszawę. Kierował kilkunastoma powstańczymi drukarniami. W jego kompetencjach leżał również przydział drukarń poszczególnym organizacjom politycznym, podjął on decyzję o udostępnieniu akowskich drukarń PPR na prośbę jej delegatów. Podlegał mu także dobrze uzbrojony oddział osłony drukarń, który w czasie powstania zdobył kilka warszawskich zakładów poligraficznych, a także przyczynił się walcnie do zdobycia Poczty Głównej, za co otrzymał Krzyż Srebrny Orderu Virtuti Militari. Po upadku Powstania Warszawskiego przebywał kolejno w stalagach i oflagach: Lamsdorf, Gross-Born i Sandbostel. Po krótkim pobycie w Paryżu i Brukseli, w sierpniu 1945 powrócił do kraju. (9)

33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE

Historyczne rekonstrukcje to zbiór działań, podczas których ich uczestnicy odtwarzają w strojach i za pomocą artefaktów wytworzonych współcześnie bądź oryginalnych konkretne wydarzenia z przeszłości (najczęściej bitwy) lub różnorodne aspekty życia w wybranym okresie historycznym. Często rekonstrukcja nie ma zbyt wiele wspólnego z realną historią, ponieważ posługuje się środkami teatralnymi, które zawsze są symboliczne. Wszystkie przedstawione rekonstrukcje (poza dwoma, kontrowersyjnie ocenianymi, które pokazują rzeź wołyńską oraz likwidację getta w Będzinie) dotyczą działań AK.

Poziomo

3. Rekonstrukcja historyczna przedstawiająca atak grupy partyzantów Armii Krajowej na oddział SS przewożący dokumentację techniczną rakiety A4/V2. Dokumentacja była przewożona ze ściśle tajnego poligonu rakietowo-doświadczalnego „.....” („Wrzos”), na którym od czerwca 1944 do stycznia 1945 roku Niemcy przeprowadzali próby z rakietami V-2. Wystrzelono ich stąd prawie 300. W rekonstrukcji wzięły udział grupy rekonstrukcji historycznej Theatrum Historica z Piły, GRH Poland z Bydgoszczy, Rota z Grudziądza, Stowarzyszenie Miłośników Historii Borów Tucholskich „Historia i Pamięć” oraz Stowarzyszenie Miłośników Historii Gryfa Pomorskiego „Cis” Męcikał. Opis dotyczy rekonstrukcji zaplanowanej na 23 sierpnia 2014 roku w Wierzchucinie w Borach Tucholskich. (10)

7. Rekonstrukcja rzezi Rzeź rozpoczęła się 11 lipca 1943. Pod hasłem „Śmierć Lachom” oddziały UPA zaatakowały 99 polskich miejscowości, głównie w powiatach horochowskim i włodzimierskim. Wsie były otaczane, a później dochodziło do rzezi i zniszczeń. Ludność polska ginęła od kul, siekier, wideł, kos, pił, noży, młotków i innych narzędzi. Palono wsie, by ci, którym udało się przeżyć, nie osiedlili się ponownie. Szacuje się, że na Wołyniu zginęło do 100 tys. osób. W odwecie polskie oddziały AK i samoobrony zabiły ok. 20 tys. Ukraińców. Rekonstrukcja została przeprowadzona w Radymnie (woj. podkarpackie) 19 lipca 2014. Zorganizowało ją Przemyskie Stowarzyszenie Rekonstrukcji Historycznej „X D.O.K.”, burmistrz Radymna, miasto Stałowa Wola oraz Miejski Ośrodek Kultury w Radymnie. Wzięło w niej udział około 200 osób, w tym członkowie różnych grup rekonstrukcyjnych, wolontariusze z Radymna oraz alternatywny

33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE

Teatr Nie Teraz z Tarnowa. Najpierw była inscenizacja przedstawiająca życie wsi i wkroczenie banderowców. A później grało już tylko światło i dźwięk, nie było dosłownego pokazania rzezi. (10)

9. Rekonstrukcja wyzwolenia

..... 22 lipca 1944.

Miasto wyzwolił batalion 27. Wołyńskiej Dywizji AK pod dowództwem por. Kazimierza Filipowicza ps. „Kord”

Rekonstrukcja została zorganizowana przez Parafię Rzymsko-Katolicką p.w. Św. Jakuba Apostoła w Lublinie, przy współudziale Fundacji Niepodległości z Lublina oraz kilku grup rekonstrukcji historycznych z województwa lubelskiego. Odbyła się 22 lipca 2014 na placu Anny Jabłonowskiej. (5)

10. Rekonstrukcja zamachu na Ericha

..... Gestapowiec

krwawo zapisał się w dziejach Starachowic. Zamach został

przeprowadzony 25 maja 1944. W

przedstawieniu wzięło udział ponad

100 osób – aktorów scenicznych,

statystów oraz członków grup

rekonstrukcyjnych z Częstochowy i

Nowego Targu. Uczestnicy

rekonstrukcji to amatorzy, lecz nad

całością czuwał profesjonalny

reżyser, Małgorzata Brama, specjalizująca się w tego typu wydarzeniach. Możliwe było też zobaczyć pojazdy z tamtych lat, samochód ciężarowy, motocykle oraz samochód terenowy kübelwagen. Cała inscenizacja uzupełniona była o efekty pirotechniczne oddające dramaturgię faktycznych, historycznych wydarzeń tamtego czasu. Inszenizację przygotowały Urząd Miejski oraz Starachowickie Centrum Kultury. Odbyła się 20 października 2010. (7)

13. Rekonstrukcja historyczna walk w

czasie Powstania Warszawskiego –

„Stare Miasto – Twierdza ...” na

Żoliborzu. Twierdzą

..... nazwano zespół

klasztorno-szkolny, w którym w

czasach okupacji umieszczono szpital

polowy. 18 sierpnia, na skutek walk z

dnia poprzedniego, szpital został

ewakuowany, a budynek

przeznaczono na twierdzę

powstańczą. Solidne mury oparły się ostrzałowi pociągu pancernego i pociskom

czołgowym. Powstańcy byli dodatkowo chronieni przez miny ułożone na przed-

33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE

polu. Niemcom nigdy nie udało się zdobyć tej twierdzy. Nawet po szturmie, jaki przeprowadzono 29 września, nie odważyli się wejść na teren klasztoru, obawiając się min-pułapek. W walkach o ten gmach brało udział 117 żołnierzy AK, AL i OW PPS, przeżyło około 40, powstrzymując ataki około 2 tys. żołnierzy różnych formacji wroga. Rekonstrukcja została przeprowadzona 9 sierpnia 2009 przez Stowarzyszenie Grupa Historyczna „Zgrupowanie Radosław”. (16)

17. Rekonstrukcja likwidacji getta w Likwidacja getta nastąpiła w sierpniu 1943. Spektakl rozpoczęła scena z udziałem dziewczynki grającej na skrzypcach piosenkę „Mein Jidisze Mame”. Na ulicę z kamienicy wyszli ludzie – młodzież i dorośli z Gwiazdą Dawida na ubraniach. Lektor przypomniał historię getta, wspominał o obronie bunkra przez Frumkę Płotnicką i innych członków Żydowskiej Organizacji Bojowej. Potem widzowie zobaczyli obronę bunkra przez żydowskich działaczy ruchu oporu, w tym emisariuszkę z Warszawy Frumkę Płotnicką. Widowisko zamknęła scena wyprowadzania i wywożenia mieszkańców getta. Na uliczkę wjechały ciężarówki, do których esesmani wpędzili mieszkańców getta. Były krzyki, poszturchiwania, płacz. W inscenizacji wzięło udział blisko 200 osób, w tym uczniowie miejscowych szkół. Organizatorzy zrezygnowali z angażowania dzieci i unikali drastycznych scen. Najmłodszy uczestnik inscenizacji miał 14 lat. Rekonstrukcję zrealizowano w ... 11 września 2010. (8)

20. Stowarzyszenie Rekonstrukcji Historycznych – 1. Pułk Strzelców AK. Powstało z inicjatywy i z myślą o sympatykach trzech nieodłącznych dziedzin: historii – rekonstrukcji – eksploracji. Obecnie posiada grupę rekonstrukcji historycznej (partyzanci 1. Pułku Strzelców Pieszych AK) oraz w załączku (grupa niemiecka). Nie interesuje go jakkolwiek działalność polityczna. Nie propaguje też żadnych organizacji paramilitarnych czy totalitarnych. (13)

21. Stowarzyszenie Grupa Historyczna „Zgrupowanie”. Grupa odtwarza oddziały Armii Krajowej wchodzące w skład

Powstańczego Zgrupowania płk. Jana Mazurkiewicza ps. „Radosław” i oddziały Polskiego Podziemia Niepodległościowego z lat okupacji sowieckiej. Istnieje od 2008 roku i była organizatorem m.in. inscenizacji z Powstania Warszawskiego –

33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE

Reduta PWPW, Czerniaków '44, Mokotów 1944, Twierdza Zmartwychwstanek oraz uroczystości o charakterze patriotycznym (m.in. Katyński Marsz Cieni). Grupa ma honor wystawiać poczty sztandarowe, reprezentując środowiska kombatanckie oddziałów Armii Krajowej – Zgrupowania AK „Radosław”, batalionu AK „Zośka”, batalionu AK „Pięść”, batalionu AK „Czata 49, Oddziału Dywersji i Sabotażu Kobiet „DYSK”, 535. Plutonu Słowaków i innych. (8)

22. Rekonstrukcja zamachu na Helmuta w Jędrzejowie. 31 maja 1943 żołnierze Armii Krajowej przeprowadzili w Jędrzejowie udany zamach na gestapowca Helmuta, który na sumieniu miał śmierć kilkudziesięciu Polaków i kilkuset Żydów. Rekonstrukcja zamachu odbyła się 1 czerwca 2014 u zbiegu ulic dr. Kwarty i 11 Listopada. Zrealizowała ją Jędrzejowska Grupa Rekonstrukcji Historycznej. (5)

23. Rekonstrukcja rozbicia Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Inscenizacja obejmowała zdobycie więzienia oraz uwolnienie przetrzymywanych więźniów. Nie odnosiła się do żadnego konkretnego wydarzenia, ale można w niej było odnaleźć nawiązania do akcji odbicia więźniów z siedziby UB przez partyzantów dowodzonych przez Wiktora Zacheusza Nowowiejskiego, „Jeża” w 1945 roku. Inscenizację została zorganizowana przez warszawski oddział Instytutu Pamięci Narodowej i przygotowana przez rekonstruktorów z grup: Przemyskie Stowarzyszenie Rekonstrukcji Historycznej „X D.O.K”, Stowarzyszenie Lubelska Grupa Rekonstrukcji Historycznej Front, Stowarzyszenie Historyczne Wielka Czerwona Jedyńka oraz Stowarzyszenie Trójmiejska Grupa Rekonstrukcji Historycznych. W role cywilów i więźniów bezpieki wcielili się członkowie najlepszej z grup uczestniczących w VI Rajdzie Śladami Żołnierzy Wyklętych – młodzież z Ostrołęki. (6)

33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE

Pionowo

1. Rekonstrukcja „.....
Walczy 1943”. Przybliżyła okolicznym mieszkańcom historię ich regionu z okresu wybuchu wojny oraz późniejszej działalności konspiracyjnej na terenie Wielkopolski. Pokazano zrzut broni i zaopatrzenia dla Armii Krajowej oraz potyczkę partyzantów z patrolującymi okolicę żołnierzami niemieckimi. Zrealizowana 15 września 2013 w Janowie pod Kostrzynem Wielkopolskim przez Poznańską Grupę Rekonstrukcji Historycznej „Warta”. (12)

2. Rekonstrukcja pt. „Niepodległa Rzeczpospolita
2013 – Polak Węgier Dwa Bratanki”. Motywem przewodnim było ukazanie mało znanego epizodu udziału żołnierzy węgierskich w Powstaniu Warszawskim. Węgierscy żołnierze wręczyli partyzantom broń na znak dobrej woli, za co partyzanci odwiedzili się bochenkiem chleba. Dla Niemców tak duże zgrupowanie partyzanckie stanowiło realne zagrożenie, dlatego zdecydowali się przeprowadzić zmasowany atak na partyzancki obóz. Partyzanci, wiedząc iż rusza duże natarcie, zdecydowali się na wymarsz w kierunku Puszczy Mariańskiej, jednak pod Jaktorowem drogę zagroził im pociąg pancerny i niemieckie oddziały zmechanizowane. Część partyzantów zginęła w tej nierównej walce, reszta próbowała przerwać okrążenie w innym miejscu. Tu znów przyszli z pomocy węgierscy żołnierze. Upozorowali wzięcie do niewoli oddziału partyzantów, który przyprowadzili do chaty. Wkrótce przybyli niemieccy żołnierze, aby przejąć jeńców, jednak Węgrzy kategorycznie domówili ich wydania. (10)

33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE

4. Rekonstrukcja odprawy, na której powołano 27. Wołyńską Dywizję Piechoty AK. Narrator wprowadził widzów w kontekst historyczny – rok 1944, mroźna zima, wieś na Wołyniu, dookoła szaleje terror nacjonalistów ukraińskich, masowe mordy są codziennością, Niemcy wycofują się pod naporem Armii Czerwonej. Zagrożenie dla cywilnej ludności polskiej gwałtownie rośnie. Członkowie sztabu zajęli miejsca za stołem. Rozpoczęła się odprawa prowadzona przez płk. Kazimierza, dowódcę Okręgu Wołyń. Padają krótkie zdania. Wszyscy pochylają się nad mapą. Omawiane są rejony koncentracji, wyliczane oddziały, dowódcy, pseudonimy, stany ilościowe. Dowódca dywizji podejmuje kolejne decyzje. Odprawa nabiera tempa. Szef sztabu otrzymuje zadania do wykonania. Jeszcze tylko raporty Szefów Służby Medycznej oraz Łączności i pułkownik ... kończy odprawę. Rekonstrukcja została zrealizowana przez GRH Borujsko. Odbyła się 8 lutego 2014 w Klubie Garnizonowym 12. Dywizji Zmechanizowanej w Szczecinie. (11)

5. Rekonstrukcja historyczna rozbrojenia posterunku Milicji Obywatelskiej w w 1945 roku. Według informacji z Instytutu Pamięci Narodowej posterunek milicji obywatelskiej w ... rozbijano dwukrotnie. Pierwszy atak miał miejsce 13 kwietnia 1945 – nie udało się dotychczas ustalić, jaki oddział tego dokonał. Kolejny raz posterunek został zdobyty w lipcu 1945 przez oddział Kazimierza Kamieńskiego. W rekonstrukcji przeprowadzonej 11 października 2013 w Nowych Piekutach wzięli udział GRH „Narew” z Łomży, GRH NZW z Ostrołęki oraz osoby, które odgrywały role sanitariuszek i łączniczek. (9)

6. Rekonstrukcja bitwy partyzanckiej pod i Chotowem. Pierwszą oddziały NSZ i AK stoczyły z Niemcami w lipcu 1944. Drugą batalion AK pod dowództwem Eugeniusza Kaszyńskiego „Nurta” w październiku 1944. Rekonstrukcja została przeprowadzona przez Stowarzyszenie Rekonstrukcji Historycznych „Jodła” w miejscowości Chotów w powiecie włoszczowskim w 70. rocznicę bitwy. (8)

33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE

8. Rekonstrukcja zrzutu cichociemnych – 7. Operacja lotnicza, która miała miejsce pomiędzy Paprotnią a Łękawicą w nocy z 8 na 9 kwietnia 1944. Samolot Consolidated Liberator B-24J CF ze skoczkami wystartował z lotniska Campo Cassale koło Brindisi. Zrzut odebrała placówka Jodła 1. Główną częścią rekonstrukcji był desant skoczków spadochronowych w wykonaniu GRH „Spadochroniarze 1939-1945”, wśród których znaleźli się byli i obecni żołnierze

JW GROM – kontynuatora tradycji cichociemnych. Oczekujący na ziemi żołnierze Armii Krajowej, którzy dawali załodze samolotu znaki, podbiegli do skoczków, przywitali ich na ojczystej ziemi. Odebrali broń, pasy z pieniędzmi i zabezpieczyli teren. Po kilku minutach z samolotu wyskoczyło dwóch kolejnych skoczków. Po odebraniu ich przez żołnierzy AK spadochroniarze zaprosili zebranych do obejrzenia ich sprzętu, zadawania pytań i wykonywania pamiątkowych zdjęć. Oprócz desantu jedną z atrakcji był pokaz pojazdów militarnych, wśród których znalazły się przede wszystkim motocykle (np. BMW) i pojazdy wojskowe (np. Jeep Willys) z czasów II wojny światowej, oraz pokaz sprzętu spadochronowego. W organizację przedsięwzięcia było zaangażowanych wiele instytucji oraz osób prywatnych, m.in. Stowarzyszenie Rekonstrukcji Historycznych Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, GRH 101 Airborne, Stowarzyszenie Tradycji i Historii Oręża „Rudy”, Kozienickie Stowarzyszenie Rekonstrukcji Historycznych, Stowarzyszenie „Grabo”, JW GROM. Rekonstrukcja została przeprowadzona w miejscowości Paprotnia w powiecie kozienickim 29 kwietnia 2012. (6)

11. Grupa Rekonstrukcji Historycznej Batalionu „..... 49”. Grupa powstała w lipcu 2007 roku.

Tworzą ją pasjonaci historii, którym bliskie są idee Armii Krajowej, a ogromny zryw narodowy, jakim było Powstanie Warszawskie, stanowi najważniejszą kartę najnowszej historii Polski. Grupa postawiła na jak najwierniejszą rekonstrukcję umundurowania, wyposażenia i uzbrojenia

jednej z najwaleczniejszych jednostek powstańczych. Duży nacisk kładzie również na odpowiednie wykształcenie bojowe oraz znajomość regulaminów wojskowych. Członkowie grupy to ludzie z kilkuletnim doświadczeniem w rekonstrukcji historycznej, nie tylko XX-wiecznej, wywodzący się ze znanych grup rekonstrukcyjnych. Grupa bierze co roku udział w oficjalnych uroczystościach państwowych i kombatanckich jako poczet sztandarowy batalionu. Dzięki regularnym ćwiczeniom przedwojennej musztry, może stać w jednym szeregu z żołnierzami z Kompanii Reprezentacyjnej WP. Grupa wzięła udział w przygotowaniu inscenizacji „Czerniaków 1944”, która odbyła się 4 sierpnia 2007 przy ul. Wilanowskiej. Wspólnie z koleżankami i kolegami z grup „Zgrupowanie Radosław”, „Parasol” oraz „Kotwica” stworzyła jedno z największych i najbardziej efektownych widowisk historycznych w Warszawie. (5)

33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE

12. Rekonstrukcja rozbicia więzienia w Rozbicia więzienia przy ulicy Zamkowej dokonał oddział Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość pod dowództwem Antoniego Hedy ps. „Szary” w nocy z 4 na 5 sierpnia 1945. Uwolniono trzon uwięzionej przez UB i NKWD konspiracyjnej struktury okręgu AK, m.in. dowódcę 2.

Dywizji Piechoty AK płk. Antoniego Żółkiewskiego „Lina”, który jednak zmarł w wyniku odniesionych ran. W sumie uwolniono ponad 300 więźniów. Na potrzeby rekonstrukcji zbudowano bramę, która podczas pokazu została wysadzona w powietrze. W rekonstrukcji wzięło udział ok. 50 osób, a w samej scenie rozbicia więzienia 22 osoby – rekonstruktorzy ze stowarzyszenia „Jodła”, 4. Pułku Piechoty Legionów z Kielc, Świętokrzyskiego Szwadronu Kawalerii Ochotniczej, 16. Pułku Piechoty z Tarnowa i grupy „Błyskawica” z Krakowa i Nowego Sącza. Realizacja – 4 sierpnia 2013 – Stowarzyszenie Rekonstrukcji Historycznych „Jodła”. Rozbicie więzienia jest odtwarzane przez SRH „Jodła” corocznie od 2009 roku, w rocznicę przeprowadzenia akcji. (8)

14. Inscenizacja historyczna „..... 44”.

Rekonstruktorzy zaprezentowali działalność Polskiego Państwa Podziemnego na Wileńszczyźnie i odtworzyli militarne potyczki, w jakich 70 lat temu brali udział polscy partyzanci, oraz wojska litewskie i niemieckie. W inscenizacji uczestniczyło blisko 70 rekonstruktorów.

Przedstawiono również sceny pokazujące życie codzienne żołnierzy Armii Krajowej na Wileńszczyźnie w 1944 roku, działalność w konspiracji, zdobywanie żywności i zaopatrzenia. Inscenizacja została zorganizowana w Olsztynku (woj. warmińsko-mazurskie) 2 lutego 2014 przez Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku oraz Muzeum Budownictwa Ludowego. (13)

33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE

15. Rekonstrukcja zamachu na Franza Imprezę zorganizował warszawski oddział Instytutu Pamięci Narodowej (w ramach cyklu „Bohaterowie Warszawy”) w związku z przypadającą 1 lutego 2009 roku 65. rocznicą zamachu. W rekonstrukcji zamachu wzięło udział ponad 60 osób. Aktorzy byli ubrani w historyczne stroje i mundury. Widowisko rozpoczęło się scenami z codziennego życia mieszkańców i krótkim wprowadzeniem narratora dotyczącym okupowanej Warszawy 1943 roku. W Alejach Ujazdowskich pojawili się żołnierze Wehrmachtu, były uliczne łapanki i sceny „małego sabotażu”. Po ulicy spacerowały pary, jeździły przedwojenne samochody, riksze i konne dorożki. Inscenizacji towarzyszyła muzyka Carla Orffa „Carmina Burana” oraz komentarz historyczny. Rekonstrukcja odbyła się 22 lutego 2009 w Alejach Ujazdowskich (między ul. Piękną i Al. Róż) w Warszawie. W widowisku udział wzięło Stowarzyszenie Tradycji Armii Krajowej w Warszawie, Harcerska Grupa Historyczna „Wigry”, Stowarzyszenie Historyczne „Cytadela”, GRH „Pionier 39”, Stowarzyszenie Inscenizacji Historycznych Pomerania 1945, GRH 130. Panzer-Lehr-Division, GRH Batalion „Czata 49”, Stowarzyszenie PSZ oraz goście. (9)

16. Rekonstrukcja zamachu na Franza w Kielcach. Po wkroczeniu Niemców do Kielc Franz ... został ich tajnym współpracownikiem. W okresie późniejszym rozpoczął jawną pracę w kieleckim Gestapo. Został szefem kieleckich konfidentów. Swą działalnością przyczynił się do rozbicia wielu organizacji podziemnych. Z tego powodu został na niego wydany wyrok śmierci. W sumie podziemie przeprowadziło 12 akcji mających na celu likwidację agenta. 15 czerwca 1944 roku na ulicy Focha (dzisiejsza Paderewskiego) grupa przeprowadziła na niego udany zamach. Egzekutorami byli dowódca Kazimierz Smolak „Nurek” i Roman Kasprowicz „Szarada”. Realizacja rekonstrukcji – 15 czerwca 1943 – Stowarzyszenie Rekonstrukcji Historycznych „Jodła” we współpracy z Ośrodkiem Myśli Patriotycznej i Obywatelskiej. (6)

33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE

18. Rekonstrukcja ostatniego lotu nad Szczawą. Ostatnim zadaniem lotniczym dla Armii Krajowej był zrzut dla 1. Pułku Strzelców Podhalańskich AK na placówkę „.....” na Polankach nad Szczawą w Gorcach nocą z 28 na 29 grudnia 1944 (był to jednocześnie ostatni lot specjalny do Polski). Samolot pilotował mjr Antoni Tomiczek. Stowarzyszenie Seniorów Lotnictwa Wojskowego RP (Oddział Kraków) postanowiło upamiętnić miejsce ostatniej misji odtworzeniem wydarzeń sprzed 69 lat. Inscenizację nazwano „Projekt ... 311” (taki kryptonim w 1944 nosiło zrzutowisko w Szczawie). Około godziny dwunastej w południe nad polaną pojawiły się cztery samoloty. Oprawę powietrzną rekonstrukcji przygotowali członkowie Stowarzyszenia Lotnictwa Eksperymentalnego. Na zrzutowisku na samoloty oczekiwali w członkowie Stowarzyszenia Rekonstrukcji Historycznych 1 PSP AK, GRH „Ogniówcy” oraz GRH „Błyskawica” w strojach partyzanckich z epoki. Rekonstruktorzy utworzyli na śniegu literę „K”, nawiązując w ten sposób do sposobu komunikacji między nadlatującymi maszynami alianckimi a odbiorcami zrzutów w 1944 roku na Polankach Szczawskich. Po odbiorze zrzutu żołnierze umieścili zabezpieczone zasobniki na przygotowanych saniach przez miejscowych gospodarzy. (5)

19. Rekonstrukcja odbioru przez partyzantów alianckiego zrzutu lotniczego. Inscenizacja w 70. rocznicę zrzutu lotniczego na placówkę „.....” w Podborzu. Zaprezentowano zagadnienia związane z akcją zrzutową – praca radiostacji zrzutowej, oddział partyzancki przed akcją zrzutową, pokaz zasobników zrzutowych wraz z zawartością, diorama (w skali 1:35) odbioru zrzutu lotniczego z samolotu B-24 Liberator. Inscenizację zrealizował na stadionie sportowym w Podborzu 10 maja 2014 Urząd Miasta i Gminy Radomyśl Wielki oraz grupy rekonstrukcyjne SRH „Jodła” i SRH „Rusalka”. (5)

34. RZECZPOSPOLITE PARTYZANCKIE

Rzeczpospolitą Partyzancką przyjęto nazywać teren wyzwolony spod władzy Niemców i następnie utrzymywany przez siły partyzanckie. Na tych terenach działała znowu polska władza terenowa. Należy podkreślić, że druga połowa 1943 roku, a zwłaszcza wiosna 1944, były okresem jawnych już poczynań sił zbrojnych polskiego podziemia na Wileńszczyźnie – oddziały AK opanowywały niektóre rejony Wileńszczyzny, likwidując w kolejnych miasteczkach posterunki niemieckie i paramilitarne oddziały litewskie kolaborujące z Niemcami. W niniejszym rozdziale zamieszczono także hasła z innych okresów – czasu tuż po I wojnie światowej, lat 1939-1941 oraz okresu po zakończeniu II wojny światowej.

Poziomo

1. Rzeczpospolita – teren pozostający pod bezpośrednią ochroną i opieką radecznickich oddziałów partyzanckich, które zjawily się pewnej niedzieli konno na mszy we wsi Mokrelipie. Na terenie gminy zaznaczyli swoją obecność dowódcy AK tej miary co Tadeusz Kuncewicz „Podkowa” oraz Hieronim Dekutowski „Zapora”. W maju 1944 lokalna PPR utworzyła Gminną Radę Narodową z siedzibą w Zaporzu – Informacje szczegółowe (11)
3. Praktycznie wolny teren znajdował się we wnętrzu potężnej, dzikiej i zabagnionej Puszczy, leżącej w północno-wschodniej części województwa nowogródzkiego. Zlokalizowanych na nim było kilka małych wiosek. Teren obył niedostępny dla NKWD i akcja partyzancka trwała tutaj właściwie bez przerwy. „Ekspedycja karna”, która wdarła się tu późnym latem 1940 wróciła z niczym. (11)
5. Paweł ps. „Kryjak”, „Leśnik”, „Łysy”, „Tata”, „Wąs” (ur. 17 czerwca 1900 w Dłutowie, zm. 21 albo 27 sierpnia 1991 w Szczytnie) – oficer ZWZ i AK, komendant Obwodu Mława Działdowo AK. Jesienią 1945 objął dowództwo nad poakowskimi oddziałami o charakterze samoobronnym oraz pozostałościami sieci konspiracyjnej AK na terenie trzech województw – warszawskiego, pomorskiego i olsztyńskiego. Stworzył jeden z największych oddziałów podziemia niepodległościowego w Polsce: batalion ROAK „Znicz”. Niezwykłym efektem działalności batalionu było utworzenie „Rzeczypospolitej partyzanckiej”. Zajmowano posterunki MO, zabierając przede wszystkim broń automatyczną i amunicję, pozostawiając ręczne karabiny, wszędzie przyjmując solenne obietnice funkcjonariuszy, iż ci będą zajmowali się jedynie tropieniem kryminalistów. Napływowi urzędnicy proszeni byli o opuszczenie kontrolowanego terenu, urzędy o zaprzestanie pobierania kontyngentów i podatków, nieliczne komórki PPR zostały rozwiązane. Niszczono całą dokumentację, palono wykazy podejrzanych, niemal całkowicie zablokowano procesy denuncjacji niewinnych ludzi. Zbyt gorliwie starający się umacniać władzę ludową członkowie PPR otrzymywali karę chłosty. Działalność posterunków MO miała ograniczyć się do operacji przeciwko kryminalistom przy zachowaniu całkowitej neutralności wobec oddziału. Innym przykładem stylu, w jakim odbyło się wiele akcji, było trzykrotne zajęcie Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lidz-

34. RZECZPOSPOLITE PARTYZANCKIE

barku Welskim. Wzięci do niewoli milicjanci oraz szeregowi ubecy zawsze byli puszczani wolno – Informacje szczegółowe (10)

6. Rzeczpospolita – obszar podwarszawskiej Puszczy Kampinoskiej, która stała się bazą do ataków oddziałów AK na Niemców dławiących powstanie oraz republiką partyzancką, skrawkiem niepodległej Polski. Na pięć dni przed wybuchem Powstania Warszawskiego w Puszczy Kampinoskiej pojawił się Nowogródzki oddział AK w liczbie ok. tysiąca dobrze wyposażonych żołnierzy, dowodzony przez por. Adolfa Pilcha ps. „Góra” i „Dolina”. Do Puszczy Kampinoskiej czwartego dnia powstania dotarł oddział por. Mariana Olszewskiego „Marysia”, a następnie kolejni żołnierze, w tym 30 Węgrów, których jednostka stacjonowała nieopodal i którzy postanowili walczyć po stronie polskiej. Doszły oddziały m.in. z Pruszkowa, Sochaczewa, Legionowa. Do kampinoskich lasów przedostały się również rozbite oddziały z powstania. 18 sierpnia dotarła Kompania Lotnicza AK por. Tadeusza Gaworskiego ps. „Lawa”. Rzeczpospolita ... była dobrze zorganizowana – działały masarnie, piekarnie, szpitale, kolportowano prasę, szyto mundury, odbywały się posiedzenia sądów, rolnikom wypłacano odszkodowania za zarekwirowane plony. W Wierszach nawet przez pewien czas funkcjonowało kino. Przyjmowano alianckie zrzuty. Dokonywano ekspedycji karnych na pozajmowane przez Niemców majątki i zakłady. Kres Rzeczypospolitej nadszedł wraz z końcem powstania. Coraz częściej nad lasami krążyły samoloty rozpoznawcze. Brakowało jedzenia, kończyły się medykamenty. Padł rozkaz wymarszu – pod osłoną nocy 2 tys. żołnierzy pod dowództwem mjr. Alfonsa Kotwowskiego ps. „Okoń” opuściło Puszcę Kampinoską. Rankiem 29 września oddziały partyzanckie osiągnęły tory kolejowe pod Jaktorowem. Niestety, od strony Grodziska Mazowieckiego nadjechał pociąg pancerny, zamykając grupę w okrążeniu. W wyniku całonocnej krwawej bitwy z oddziałami niemieckiej grupy „Bernard” (ok. 2 tys. żołnierzy) wspartej lotnictwem, artylerią i czołgami, partyzanci ponieśli klęskę. Zadali jednak wrogowi znaczne straty. W bitwie Niemcy stracili kilkanaście pojazdów pancernych, jeden samolot (co jest ewenementem jeśli chodzi o walki partyzanckie) i ok. 200 żołnierzy. Straty powstańców to 150 zabitych (w tym mjr A. Kotowski), 120 rannych i 150 w niewoli. Część z rannych i wziętych do niewoli Niemcy zamordowali. Z pomocą walczącym przyszedł niezwykły sojusznik – stacjonujące w okolicy wojsko węgierskie, które pozorowało branie partyzantów do niewoli i uwalniało ich w bezpiecznych miejscach. Ostatecznie tylko osiemdziesięciu partyzantów dotarło w rejon Gór Świętokrzyskich, gdzie walczyli pod dowództwem „Doliny” do chwili wkroczenia Armii Czerwonej – 17 stycznia 1945. (10) (10)
8. Republika – opuszczona przez Niemców Brenna w okresie od 21 stycznia do 13 lutego 1945 miała status „republik partyzanckiej”. W styczniu 1945 front przybliżył się do Brennej i patrole partyzanckie codziennie staczały potyczki ogniowe z oddziałami niemieckimi. W końcu stycznia doszło w centrum Brennej do przypadkowej walki silnego patrolu partyzanckiego z patroliem niemieckim, który, zaskoczony, poniósł wielkie straty. W wyniku walki Niemcy opuścili Brenną, którą zajęli partyzanci z OP „Wędrowcy”. Do oddziału zgłosiło się wielu ochotników z Brennej i z okolicy, zdobyczej broni było dużo, oddział rozrósł się do pokaźnej liczby 200 dobrze uzbrojonych partyzantów. Zakwaterowany został w miejscowej szkole i w domu, gdzie uprzednio ulokowany

34. RZECZPOSPOLITE PARTYZANCKIE

był posterunek żandarmerii. Od 29 stycznia 1945 na kwaterach partyzanckich powiewały flagi polskie i radzieckie. Niemcy wycofali się do Górek Wielkich. Patrole partyzanckie bez przerwy rozpoznawały okolicę. Udało się kilkakrotnie zorganizować zasadzki na niemieckie patrole, schwytano w ten sposób 12-osobowy patrol z SS-Galizien koło kościoła w pobliżu osady Gruszczyka i dwa liczne patrole Wehrmachtu. W początkach lutego przyjechał wprost w ręce partyzantów z Lipowca do Brennej samochód osobowy z dwoma oficerami, feldfeblem i 2 żołnierzami. Oficerowie stawiali opór i zginęli w walce. Po paru godzinach wjechał do Brennej samochód ciężarowy z 38 żołnierzami niemieckimi. Przywitani ogniem z zasadzki złożyli broń. Część poległa, rannych odesłano wozami do Górek, gdzie stacjonował niemiecki garnizon. Po 10 lutego patrole partyzanckie zameldowały, że zbliża się niemiecka kolumna marszem ubezpieczonym, wzmocniona samochodami pancernymi. Oddziały „Wędrowców” wycofały się z Brennej na Biały Krzyż. W ten sposób zakończyła swoją działalność po dwóch tygodniach istnienia republika partyzancka w Brennej – Informacje szczegółowe (10)

10. Enklawa wolności na południe od Puszczy Był to duży obszar wokół bagien: Jaćwieskiego, Kuwasy i Czerwonego, położony w północnym odcinku rzeki Biebrzy, mający ok. 40 km długości i ok. 30 km szerokości, przecinany był korytami rzek: Ełku, Jegrzni i Netty oraz kanałami: Wiżnawiejskim i Ełckim. Trudno dostępny jesienią i wiosną, częściowo pokryty lasem i zakrzaczony, znakomicie nadawał się do obrony. Wewnątrz tego kompleksu leżało kilka wsi i kilkanaście gospodarstw, czasem skupionych po kilka na tzw. wysokich gradach, a otaczały go położone także wśród łąk i osłonięte od południa Biebrzą wsie: Jaziewo i Polkowo, a na północ od bagien: Kuligi, Orzechówka oraz Tajno Podjeziome. Bagna te stały się naturalnym schronieniem – już jesienią 1939 – dla rozbitków kampanii wrześniowej, dla ludzi zagrożonych sowieckim terrorem, a od 1940 bazą grup partyzanckich Polskiej Armii Wyzwolenia (PAW). Aż do wielkiej operacji przeciwpartyzanckiej, zorganizowanej w początkach lipca 1940, był to teren wolny od okupanta, a i później, gdy ukrywający się tutaj wrócili na bagna, znalazł się w ich władaniu. Sytuacja zmieniła się późną jesienią 1940 roku, kiedy to kolejna akcja oddziałów pogranicznych NKWD i wojska zmusiła grupę Antoniego Połubińskiego „Pioruna” do przejścia na Suwalszczyznę okupowaną przez Niemców. Partyzantka PAW, a następnie ZWZ, przetrwała w Puszczy Augustowskiej do wiosny 1941, a „Piorun” został ujęty przez NKWD dopiero podczas potyczki 15 marca 1941. (13)
12. Rzeczpospolita – określenie obszaru wokół Iwonicza-Zdroju, wyzwolonego przez żołnierzy Armii Krajowej podczas akcji „Burza” 26 lipca 1944 roku i utrzymanego w rękach polskich do września 1944, do chwili wkroczenia Armii Czerwonej. Na budynku Bazaru została zawieszona flaga narodowa. Na drogach dojazdowych do Krosna, Klimkówki i Lubatowej ustawione zostały posterunki. Powołano Radę Cywilną jako organ administracyjny samorządu na czele z przewodniczącym – mjr. dr. Józefem Aleksiewiczem. Rada spotykała się w Bazarze. Do zadań samorządu należało zapewnienie porządku i bezpieczeństwa, aprowizacji, opieki lekarskiej. Powołano lokalną też żandarmerię, uruchomiono jadłodajnię. W sanatorium „Sanato” utworzono partyzancki szpital – Informacje szczegółowe (8)

34. RZECZPOSPOLITE PARTYZANCKIE

13. Enklawa niepodległości ograniczająca się najpierw do wsi Stefanów, w której Oddział Wydzielony Wojsk Polskich mjr. Henryka ps. „Hubal” kwaterował przez dwa tygodnie na początku 1940 roku, a później do Gałek Krzczonowskich w Lasach Przysuskich, gdzie przebywał on przez całe sześć tygodni, aż do połowy marca. A nie był to byle jaki oddziałik: w okresie szczytowym była to kompania piechoty, szwadron kawalerii i „bronie towarzyszące”, w sumie ok. 300 ludzi. Gałki były siedzibą Oddziału Wydzielonego WP; większe zagony zapuszczały się jednak dość daleko, a okoliczne, zasypane śniegiem wioski uważały oddział za część Wojska Polskiego, a samego „Hubala” za reprezentanta polskich władz państwowych. Zwracano się do niego o rozsądzanie sporów, o karanie grasujących w okolicy band rabunkowych (karał śmiercią!), z nim łączono przygotowania do nadchodzącej wiosny, a wraz z nią walki wyzwolenczej skoordynowanej z oczekiwaną ofensywą aliancką. Tak było przez pełne dwa miesiące, okres równy trwaniu Powstania Warszawskiego. Akcja „Hubala” zakończyła się faktycznie 1 kwietnia 1940. (13)
15. Rzeczpospolita – określenie obszaru wyzwolonego przez żołnierzy AK w marcu 1944. Od jesieni 1943 do czerwca 1944 oddziały AK likwidowały wiele małych garnizonów niemieckich i litewskich posterunków. Niemcy utworzyli około dziesięciu ochotniczych batalionów litewskich pod dowództwem gen. Plechavičiusa. W maju 1944 dowództwo niemieckie skierowało te bataliony do walki. Oddziały po pacyfikacji kilku polskich wsi zostały w kilku miejscach zaatakowane przez polskie brygady i rozbite. Największe starcie miało miejsce 15 maja 1944 w miejscowości Murowana Oszmianka. W Turgielach partyzanci utrzymali się do lipca 1944, czyli aż do wkroczenia Armii Czerwonej. (10)
18. Nowa Republika 17 lipca 1944 do Niebylca wkroczył oddział AK z Lutczy pod dowództwem Władysława Jarosza ps. „Giewont” i obsadził budynek po policji niemieckiej. Wójtowi Władysławowi Kołakowskiemu zabrano pieczętąki, zalecono opuszczenie stanowiska i powrót do rodziny – uniknął kary, ponieważ nie był szkodliwy dla mieszkańców. Inny urzędnik – kontroler mleczami, niejaki Kamiński, który wiernie wysługiwał się Niemcom i działał na szkodę rolników, został rozstrzelany na drodze do Blizianki. Za współpracę z okupantem taka sama kara spotkała Edwarda Kocha – nauczyciela z Gwoźnicy oraz Jana Boca. Miasteczko zaczęło normalnie funkcjonować. Rozbrajani Niemcy wykonywali prace porządkowe polegające na sprzątaniu rynku, część z nich przebywała w areszcie policyjnym. Garnizon pod względem gospodarczym obsługiwany był przez Wojskową Służbę Kobiet pod dowództwem Aliny Wątróbskiej ps. „Tor”. Oczywiście były próby odbicia miasta, ale były to próby nieudane, które dostarczały garnizonowi broni i jeńców. 1 lipca 1944 doszło do spotkania „Giewonta” z dowódcą oddziału radzieckiego. W nocy 31 lipca 1944 „Giewont” zebrał swoich ludzi i po omówieniu spotkania z dowódcą radzieckim rozwiązał garnizon niebylecki – Informacje szczegółowe (10)
20. Rzeczpospolita (10-26 listopada 1918) – wystąpienie Polaków w Ostrowie Wielkopolskim przeciwko władzy pruskiej na miesiąc przed wybuchem powstania wielkopolskiego. Efektem wystąpienia był m.in. szereg ustępstw na rzecz Polaków na terenie powiatu ostrowskiego – Informacje szczegółowe (9)

34. RZECZPOSPOLITE PARTYZANCKIE

21. Republika W lipcu 1944 oddział AK „Wybraniec”, dowodzony przez Mariana Sołtysiaka „Barabasza”, zajął pomieszczenia niemieckiego tartaku oraz leśniczówki w Niwkach Daleszyckich. Organizowano tam 2. kompanię 4. Pułku Piechoty Legionów AK por. Michała Szreka „Zapały”. Do obozu partyzantów często przybywała okoliczna ludność, chcąc schronić się przed represjami hitlerowców. (10)

Pionowo

2. Republika – zlokalizowana w miejscowości Dziewieniszki. Na początku czerwca 1944 żołnierze 8. Oszmiańskiej Brygady AK, dowodzonej przez por. Witolda Turonka ps. „Tur”, ulokowali się tam po usunięciu administracji litewskiej, z zadaniem ubezpieczenia stacjonujących tu sztabów Okręgu i Inspektoratu oraz pełnienia roli zaplecza gospodarczego dla licznych oddziałów AK. (12)
4. Rzeczpospolita 27 lipca 1944 granatowa policja opuściła posterunki w Dobczycach, Raciechowicach i w Wiśniowej. Partyzanci zajęli w Raciechowicach mleczarnię, Urząd Gminny, skąd zabrali pieczętki i maszyny. Zniszczono też dokumenty, które mogły szkodzić mieszkańcom gminy. Komendant Obwodu Myślenice Wincenty Horodyński ps. „Kościeszka” wydał odezwę do mieszkańców, ogłaszając powstanie Rzeczypospolitej – Informacje szczegółowe (12)
7. Republika – zlokalizowana w Ochotnicy (pow. nowotarski), najdłuższej polskiej wsi. W czasie okupacji niemieckiej wieś stanowiła istotny ośrodek partyzancki na Podhalu. Swoją bazę miały tu m.in. oddziały partyzanckie Armii Krajowej, przede wszystkim oddział kpt. Juliana Zapały „Lamparta” (od 1944 roku IV batalionu 1. Pułku Strzelców Podhalańskich). Ponadto, w okolicach Ochotnicy Dolnej, od przełomu 1941 i 1942 roku, oddziały partyzanckie tworzyli zbiegli z nieludzkiej niewoli jeńcy radzieccy, których pod swoje dowództwo wzięli zrzuceni na Podhale jesienią 1944 mjr Iwan F. Zołotar, łącząc luźne grupy partyzantów radzieckich – Informacje szczegółowe (10)
9. Republika W 1943 w Górach Świętokrzyskich kpt. Jan Piwnik ps. „Ponury” utworzył oddział partyzancki liczący przeszło 350 ludzi, kompaniami dowodzili cichociemni, m.in. por. Waldemar Szwiec „Robot” czy por. Eugeniusz Kaszyński „Nurt”. Oddział stacjonował na polanie Wykus w Puszczy Jodłowej w Górach Świętokrzyskich. Od tego czasu Góry Świętokrzyskie stały się partyzancką republiką – w czasie licznych obław niemieccy żołnierze często otrzymywali odznaczenia już za samo wejście do lasu. W Suchedniowie wytwarzane były pistolety maszynowe Sten na potrzeby oddziału. „Ponury” stworzył infrastrukturę z systemem zaopatrzenia i łączności. Do jego oddziału należeli nie tylko młodzi ludzie ze świętokrzyskich wiosek, dużą grupę stanowili tzw. warszawiacy, czyli członkowie konspiracji miejskiej „spaleni” w stolicy i wysłani do lasu. Jego żołnierzami były też osoby pochodzenia żydowskiego. (13)

34. RZECZPOSPOLITE PARTYZANCKIE

11. Republika – zlokalizowana w Puszczy Solskiej. Dawała naturalne schronienie oddziałom partyzanckim. Miejscowość Józefów w tamtych czasach, ze względu na dużą liczbę oddziałów partyzanckich przebywających w okolicznych lasach – AK, BCH, AL, GL i radzieckich oraz prowadzonych przez nielicznych akcji dywersyjnych, uważany był za centrum ruchu partyzanckiego. (10)
14. Republika partyzancka utworzona jesienią 1943 w południowej części powiatu szczuczyńskiego, zamieszkiwanego niemal wyłącznie przez ludność polską, w rejonie miasteczek Żółudek i Bielica na północno-zachodnim brzegu Niemna. Dowodził tu oddziałami partyzanckimi, wchodzącymi w skład 77. Pułku Piechoty AK, ppor. Czesław ps. „Ragner”. Odgródzona szerokim nurtem Niemna od powiatów słonimskiego i baranowickiego (w których gospodarowała partyzantka sowiecka, a AK trwała w konspiracji), po ucieczce lub rozbiściu miejscowych posterunków żandarmerii i policji białoruskiej, do lata 1944 była terenem praktycznie wyzwolonym. Rządy sprawowali tu „legioniści” (tak miejscowi nazywali akowców, odróżniając ich w ten sposób od „partyzantów” sowieckich). Do dziś ludzie miejscowi mówią, że nigdy podczas tamtej wojny nie żyli tak dostatnio i spokojnie, przez nikogo nie niepokojeni, chronieni przez własne, polskie wojsko. (12)
16. Republika.....(Kazimiersko-Proszowicka) – obszar wyzwolony przejściowo w okresie 24 lipca – 12 sierpnia 1944 spod okupacji niemieckiej w wyniku działań oddziałów partyzanckich Armii Krajowej, Batalionów Chłopskich i Armii Ludowej. Wspólnym wysiłkiem wyzwolony został obszar o powierzchni 1000 km². Na terenie Republiki znalazły się m.in. miejscowości Pińczów, Skalbierz i Proszowice. Akcją partyzancką zmierzającą do wyzwolenia terenu spod okupacji niemieckiej było rozbrojenie posterunków niemieckich w Raławicach, a następnie w Nowym Korczynie i Działoszycach. W tym czasie miała też miejsce zwycięska potyczka oddziału AK „Grom”, wspieranego przez oddziały BCh i AL, stoczona z oddziałem Wehrmachtu pod wsią Sielec. 27 lipca 1944 został zlikwidowany ostatni punkt oporu niemieckiego w Kazimierzy Wielkiej w sile ponad 30 ludzi, głównie składający się z ukraińskich faszystów. Po powstaniu republiki wykorzystywano istniejącą sieć telefoniczną. Mobilność zapewniały partyzanckie i chłopskie furmanki, a także zdobyte na Niemcach i Ukraińcach samochody osobowe, ciężarowe oraz motocykle. 5 sierpnia oddziały Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich stoczyły krwawą bitwę o Skalbierz przeciwko siłom niemiecko-ukraińskim, które po zdobyciu miasta dokonały jego pacyfikacji i zamordowały 64 osoby. 8 sierpnia rozbito posterunek żandarmerii niemieckiej w Działoszycach. Władzę w republice sprawowali: Pińczowska Konspiracyjna Powiatowa Rada Narodowa i delegat powiatowy rządu RP na uchodźstwie wraz z komendantem Obwodu Pińczów AK. Ze względu na bliskość przyczółka baranowsko-sandomierskiego i frontu wschodniego oraz militarne znaczenie dróg przechodzących przez republikę, Niemcy podjęli działania zaczepne zmierzające do jej likwidacji. W skutek koncentracji sił Wehrmachtu i braku możliwości połączenia z przyczółkami Armii Czerwonej, oddziały partyzanckie zostały zdemobilizowane i wróciły do konspiracji. W republice powołano Polski Zarząd Poczty i Telekomunikacji w Koszycach. Organizacją służby pocztowej Obwodu Pińczowskiego AK zajął się z rozkazu Komendanta Obwo-

34. RZECZPOSPOLITE PARTYZANCKIE

du Mieczysław Kaczmarek ps. „Ryś II”. Podlegały mu placówki pocztowe w Koszycach, Kazimierzy Wielkiej, Skalmierzu, Opatowcu i Brzesku Nowym. Na użytek tych urzędów przestemplowano około 3 tys. niemieckich znaczków z podobizną Adolfa Hitlera o nominacjach 12, 20, 24, i 30 groszy będących w zapasach Urzędu Pocztowego w Koszycach. Znaczki te przestemplowano cyframi 2 i 4. Stemple były wykonane z bukowego drewna. Znaczki z cyfrą „2” miały być sprzedawane po 5 zł, a znaczki z cyfrą „4” po 10 zł. Dochód ze sprzedaży miał być przeznaczony na zasilanie kasy 120. Pułku Piechoty AK oraz na pokrycie wydatków związanych z utrzymaniem służby pocztowej. Do obiegu przygotowanych znaczków nie doszło, gdyż 15 sierpnia 1944 Niemcy ponownie zajęli tereny wyzwolone przez oddziały AK i BCh. (10)

17. Republika – zlokalizowana w obszarze koncentracji 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK, w trójkącie Kowel-Lubomi-Włodzimierz Wołyński i nieco poza nimi, na obszarze mającym ok. 80 kilometrów długości i ok. 40 kilometrów szerokości. Ten wielobok miał wielkość niemałego powiatu. Tutaj przez trzy miesiące (od połowy stycznia do 20 kwietnia) funkcjonowała republika – nazwa pochodzi od wsi Zasmyki, będącej jednym z ważniejszych punktów tej koncentracji. Stąd atakowano Niemców, docierając nawet na przedmieścia Włodzimierza Wołyńskiego i stąd prowadzono akcję „czyszczącą” przeciwko wsiom ukraińskim zagrożającym tyłom zgrupowania. (8)
19. Republika braci – zlokalizowana w samym sercu Puszczy Nalibockiej baza założona przez partyzantów żydowskich. Było to małe miasteczko – z zakładami rzemieślniczymi, szpitalem i bóżnicą. Przetrwało tu wojnę ponad 1,2 tys. osób uratowanych od zagłady – Informacje szczegółowe (9)

35. SATYRA JAKO FORMA WALKI Z OKUPANTEM

Satyra była jednym ze sposobów walki z okupantem, więc nic dziwnego, że wzbudzała zainteresowanie i cieszyła się poparciem różnych komórek Biura Informacji i Propagandy (BIP), Kierownictwa Walki Podziemnej oraz Organizacji Małego Sabotażu „Palmiry-Wawer”. Rozpowszechniane wiersze, piosenki i rysunki nie tylko doprowadzały do wściekłości Niemców, ale i podtrzymywały na duchu społeczeństwo.

Poziomo

3. Prasa– niemiecka prasa przeznaczona dla Polaków w Generalnym Gubernatorstwie. Jej nazwa wywodzi się od tytułu gazety „Godzina Polska” (przekręcanej na „Gadzina Polska”) wydawanej w latach 1915-1918 przez Niemców w okupowanym Królestwie Polskim. (9)
5. „Białe ” – pierwsze chronologicznie okupacyjne pismo satyryczne. Wydano je w czerwcu 1940 roku jako druk powielany 4-stronicowy. Redaktorem był Stanisław Czosnowski. Ukazały się tylko dwa numery gazety. (3)
6. Jan– autor wiersza *Berlin po nalotach* (Luźna kartka, 1943).
*Po Berlinie sobie tuptam patrzę:
trup tu, patrzę trup tam,
Trupki całe, części trupka,
Rączka, pupka, część kadłubka,
Wyszczierzają w niebo ząbki.
Dziur jak w gąbkach, to od bombki,
W krąg współbraci chodzą grupki,
Układają trupki w kupki,
Czasem szepcą coś najciszej.
Cicho, ciszej, Himmler słyszy;
A tam wciąż gdzieś jeszcze w kątach
Wisi „V” na wszystkich frontach!* (10)
7. Pogardliwe określenie „Nowego Kuriera Warszawskiego” – niemieckiego dziennika polskojęzycznego wydawanego w Warszawie, a po Powstaniu Warszawskim w Łodzi, przez władze okupacyjne Generalnego Gubernatorstwa od października 1939 do stycznia 1945 roku. (11)
8. Stanisław Ryszard (ur. 14 marca 1907 w Warszawie, zm. 27 listopada 1985 tamże) – poeta, prozaik i tłumacz, członek grupy poetyckiej Kwadryga. W okresie okupacji niemieckiej działał w konspiracji literackiej, brał udział w Powstaniu Warszawskim, został oficerem Armii Krajowej. Był jeńcem Stalagu 344 Lamsdorf (Łambinowice) i Oflagu IID Gross-Born. Po wojnie oficer polityczny Ludowego Wojska Polskiego. M.in. autor tekstu piosenki *Warszawskie dzieci* oraz autor wiersza *Nadzieja* opublikowanego w „Demokracji” w 1943.

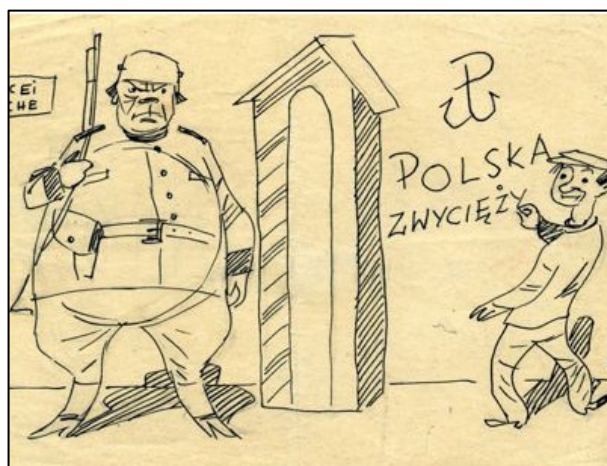
35. SATYRA JAKO FORMA WALKI Z OKUPANTEM

*Światelko jakieś błyska w chmurze,
Mniej jakość ciąży chamski but,
Kiedy przeczyta się na murze
Krótkie, cieszące wzrok KAPUT.* (11)

11. Roman Tadeusz(ur. 1909 w Poznaniu, zm. 1944 w Warszawie) – grafik, malarz, ilustrator. Brał czynny udział w działalności konspiracyjnej, należał do organizacji małego sabotażu „Wawer”. W styczniu 1941 został redaktorem i ilustratorem konspiracyjnego pisma „Zadra”, był też autorem rozlepianych w Warszawie ulotek wykonywanych w technice drzeworytu. Zginął w nieznanych okolicznościach po aresztowaniu w czasie Powstania Warszawskiego. (11)
14. Stanisław , ps. „Lapis”, „Evanna” – działacz Biura Informacji i Propagandy AK, sekretarz konspiracyjnego pisma satyrycznego „Moskit”. Opublikował w podziemiu tomik poetycki *Osty kwitnące* (1944), współpracował przy wydaniu *Kalendarzyka złodziejskiego na rok 1944*. Zastrzelony przez Niemców w sierpniu 1944 roku na stacji w Otrębusach. (9)
17. Konspiracyjne pismo satyryczne. Pierwszy numer ukazał się 4 września 1943 roku. Miało objętość ośmiu stron i było ilustrowane. Początkowo było zbiorem żartów i satyrycznych rysunków. Doczekało się siedmiu wydań w latach 1943-1944. (6)
19. Grzegorz(ur. 11 stycznia 1907 w Krukowie, zm. 6 listopada 1972). W 1943 roku założył pismo „Demokrata” o umiarkowanie lewicowym, ale wyraźnie antykomunistycznym profilu. Gazeta miała charakter pisma informacyjnego, które poświęcało całą swą ostatnią stronę satyrze w słowie i rysunku. Po upadku Powstania Warszawskiego opuścił stolicę razem z oddziałami AK i znalazł się najpierw w obozie jenieckim w Lamsdorfie, następnie w Murnau (Oflag VII A). Odmówił proponowanego mu odznaczenia orderem *Virtuti Militari*, argumentując swą decyzję tym, że walczył piórem a nie bronią. (7)
20. Zygmunt, ps. Sawa (ur. 15 października 1911, zm. 30 września 1984). Podczas kampanii wrześniowej brał udział w obronie Modlina jako dowódca plutonu w 13. Pułku Piechoty. W październiku 1939 został zaprzysiężony w Służbie Zwycięstwu Polski i od tej pory poświęcił się głównie działalności konspiracyjnej. Ponieważ z zawodu był dziennikarzem, skierowano go do pracy propagandowej. Od marca 1941, w ramach akcji „N”, redagował podziemne pisma dywersyjne w języku niemieckim „*Der Soldat*” i „*Der Frontkämpfer*”. W maju 1942 wszedł w skład komendy Wydziału Propagandy MOB, kryptonim „Rój”, przy Komendzie Głównej Armii Krajowej. W 1943, pod inicjałami J. S., ukazała się drukiem broszura jego pióra pt. *Prasa i wydawnictwa nieperiodyczne jako środek propagandy wojennej*. Podczas powstania pełnił funkcję zastępcy Wydziału Propagandy „Rój”, organizując pracę powstańczych komórek filmowych i radiostacji „*Błyskawica*”. Z jego inicjatywy wydano gazetę „*Warszawa walczy*”, której pierwszy numer „na przekór całemu światu” ukazał się w nocy z 1 na 2 sierpnia 1944. Po upadku powstania przebywał w oflagach Lamsdorf i Gross Born II D. (6)

35. SATYRA JAKO FORMA WALKI Z OKUPANTEM

21. Henryk, ps. „Yes” (ur. 1907, zm. 1980) – grafik, satyryk, dziennikarz. Dwa lata studiował na warszawskiej ASP. Przedwojenny karykaturzysta „Muchy”, „Dziennika Popularnego”, „Robotnika” i innych pism. W 1939 walczył w kampanii wrześniowej w dywizji gen. F. Kleeberga, wzięty do niewoli pod Maciejowicami, z której uciekł, przedostał się do Warszawy. Podczas okupacji przebywał w stolicy, brał bezpośredni udział w działalności konspiracyjnej, należał do Armii Krajowej. Oddelegowany do pracy w prasie podziemnej, rysował dla wydawnictw „Demokrata” i „Moskit”. Aresztowany, więziony w obozach koncentracyjnych Stutthof, Neuengamme, Bergen-Belsen. Jego rysunki, plakaty, ulotki można znaleźć w każdej antologii polskiej satyry podziemnej. Uczestnik powojennych wystaw karykatury, wymieniony m.in. w pracy *Satyra w konspiracji* G. Załęskiego (1958). (11)

Pionowo

1. Aleksander, ps. „Pietro” (ur. 19 października 1901 w Warszawie, zm. 29 września 1978 tamże) – polski poeta, dramatopisarz, tłumacz, prozaik, krytyk teatralny i filmowy. Publikował w prasie konspiracyjnej. Należał do Armii Krajowej, walczył w Powstaniu Warszawskim. Autor m.in. wierszy *Świadek naoczny* – wiersz napisany po akcji „Góral”, *Zawołanie* i *Bajka* opublikowanych w prasie podziemnej w 1943.

Świadek naoczny

*Siedzi ptaszek na drzewie,
policji się dziwuje,
że też żaden z nich nie wie,
gdzie się świadek znajduje.*

*Gdy huknęły wystrzały,
świadek mrugnął „To oni”,
mieczem drogę pokazał,
krzyżem pogoń zastonił,*

Któż to zabrał miliony?

Oł, dopiero zagadka.

Świadek mrugnął:

„To oni”,

Zapytajcie się świadka. (11)

35. SATYRA JAKO FORMA WALKI Z OKUPANTEM

2. Stanisław Władysław Miedza-
....., właściwie Stanisław Władysław Tomaszewski, ps. „Bartoszek”, „Malarz”, „Miedza”, „Wiśniewski” (ur. 20 stycznia 1913 w Warszawie, zm. 15 grudnia 2000 tamże) – polski rysownik, plastyk, grafik, architekt wnętrz, żołnierz Armii Krajowej. Podczas okupacji niemieckiej pracował w Departamencie Informacji, dokumentował zbrodnie Niemców na ziemiach polskich. Oprócz fotografowania robił odbitki ze zdjęć przyniesionych przez Niemców do wywołania w zakładzie, w którym pracował. Dokumentacja ta wkrótce została przerzucona do Londynu i stanowiła dowód w procesach norymberskich. Wykonywał ilustracje dla „Szpilki” – tygodniówki wydawanej podczas okupacji. (11)

4. Tadeusz (2 maja 1913 w Kijowie, zm. 14 października 1961 we Wrocławiu) – polski poeta, prozaik, tłumacz. W czasie wojny pisał liczne utwory satyryczne pod pseudonimem „Kleks”, które były drukowane w prasie podziemnej, np. w pismach „Demokrata” i „Moskit”. Zamieszczał też wiersze w wydawanych konspiracyjnie antologiach, np. *Słowo prawdziwe*, *Idzie żołnierz*, *Pieśni zbrojne*, *Pieśni polskie*. Pracował również jako sanitariusz w Szpitalu PCK, robotnik budowlany i szklarz. Brał udział w Powstaniu Warszawskim. (7)
5. Teatrzyk „..... pod Barykadą” – powstał na początku Powstania Warszawskiego na Powiślu. Był fenomenem powstańczej Warszawy. Teatr stworzyli Krystyna Artyniewicz, Krystyna Berwińska, Michał Dadlez i Zofia Rendzner – znana po wojnie, jako artystka plastyk Zofia Czerwosz. Tekst przedstawienia został przygotowany w ciągu jednego dnia i był na bieżąco aktualizowany. Była to satyra na to, co się działo, bohaterami były kukielki, m.in. „panikarka” i „ważniak”. Osią przewodnią przedstawienia była kukielka tygrysa (tak nazywano w Warszawie czołgi niemieckie) ozdobiona swastyką, która śpiewała hymn Deutschland über alles. Inna postać – „plotkarka” – powtarzała „Bolszewicy idą”. Na zakończenie przedstawienia tygrys był przez występującego 13-letniego chłopca Antka obrzucony butelką z benzyną i dobijany przez porucznika AK, co wywoływało entuzjazm widzów. Powstańcza premiera spektaklu odbyła się 16 sierpnia w domu przy ul. Tamka 38 przed dowództwem Grupy Bojowej „Krybar”. W następnych dniach przedstawienie odgrywano 3-4 razy dziennie w schronach, piwnicach, mieszkaniach, a nawet w bramach Powiśla i Śródmieścia. Przeznaczone było przede wszystkim dla żołnierzy i grano je do końca sierpnia, kiedy to twórcy zdecydowali o jego zawieszeniu, uznając że nie jest to już czas na satyryczne przedstawienia. (8)
9. *Oj, bieda, bieda* – piosenka
U bauera piesek wyje,
Na śniadanie zjadł pomyje –
A na obiad kawał flaka,

35. SATYRA JAKO FORMA WALKI Z OKUPANTEM

Żeby szczekał na Polaka.

Oj bieda, bieda wszędzie,

Póki ta wojna będzie,

Oj bieda, bieda, bieda,

Już dłużej, już dłużej

Wytrzymać się nie da...

Pierwszy tydzień margaryna

Drugi tydzień sacharyna –

A na trzeci nic nie dają,

Bo już sami nic nie mają.

Oj bieda, bieda wszędzie... (8)

10. Andrzej ps. „Was” (ur. 1914 w Warszawie, zm. 1992 we Wrocławiu) – malarz, grafik, rysownik. Walczył w kampanii wrześniowej, działał w konspiracji, należał do AK. Jako karykaturzysta zadebiutował w roku 1940, a w 1942 rozpoczął regularną współpracę z codzienną warszawską prasą podziemną, początkowo z dziennikiem „Nowy Dzień”, następnie z „Demokratą”, gdzie od pierwszego numeru zamieszczał swoje rysunki. W 1943 został redaktorem graficznym konspiracyjnego tygodnika satyrycznego „Moskit”. Wywieziony przez Niemców we wrześniu 1944 do obozu pracy w „Festung Breslau”. (4)

Oddziały szturmowe podjęły pościg za nieprzyjacielem

12. Pogardliwe określenie „Gońca Krakowskiego” – niemieckiego dziennika polskojęzycznego wydawanego w Krakowie. 16 kwietnia 1943 dziennik poinformował czytelników o zbrodni na polskich oficerach w lesie pod Smoleńskiem. (10)
13. Anna(ur. 1914 w Ciechocinku, zm. 20 lipca 1996) – polska reporterka radiowa. Autorka tekstu piosenki *Siekiera, motyka*. W 1941 związała się z Biurem Informacji i Propagandy AK. W tym czasie, prawdopodobnie w mieszkaniu przy ul. Francuskiej na Saskiej Kępie napisała słowa piosenki *Siekiera, motyka*. Autorka książki *Anegdoty i dowcipy wojenne*. W 1942 została aresztowana przez Gestapo i trafiła na Pawiak, a potem do obozu w Auschwitz. W 1944 została przeniesiona do obozu w Ravensbrück.

Siekiera, motyka, styczeń luty,

Niemiec z Włochem gubią buty.

Siekiera, motyka, linka, drut,

I pan malarz jest kaputt.

Siekiera, motyka, piłka, szklanka,

W nocy nalot, w dzień łapanka.

Siekiera, motyka, piłka, gaz,

Uciekajmy póki czas.

35. SATYRA JAKO FORMA WALKI Z OKUPANTEM

*Siekiera, motyka, żandarm, buda,
Każdy zwiewa gdzie się uda.
Po co siedzieć w cytadeli
Albo w jakiejś innej celi. (8)*

15. Eryk(ur. 12 lipca 1908 w Krakowie, zm. 27 września 1991) – polski karykaturzysta, satyryk, dziennikarz, grafik, autor plakatów i ilustracji książkowych, tekstów kabaretowych i felietonów, książek o karykaturze i satyrze, także scenograf. W czasie II wojny światowej współpracował z organizacjami podziemnymi, zajmował się m.in. wytwarzaniem fałszywych dokumentów oraz projektowaniem plakatów. Autor wiersza Chłopaki z Aka. Kilkakrotnie aresztowany i więziony w obozie Auschwitz (Oświęcim), na Pawiaku, na ul. Daniłowiczowskiej i na Mokotowie w Warszawie. W czasie Powstania Warszawskiego, po aresztowaniu, pracował jako sanitariusz w obozie w Pruszkowie (Dulag 121). Za swoje działania podczas II wojny światowej został odznaczony medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata. (8)
16. Tadeusz, ps. „Tadeusz Wiatraczny”, „Katapulta”, „Tholl” (ur. 30 maja 1910 w Leżajsku, zm. 31 maja 1943 w Warszawie) – polski poeta, tłumacz, satyryk. Uczestniczył w konspiracyjnym życiu literackim, publikował swoje wiersze na łamach tajnie drukowanej prasy i antologii poezji, kolportował tajne czasopisma, organizował imprezy artystyczne. Brał udział w akcji „N”, współpracował z referatem literackim Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej AK. W 1943 aresztowany przez Gestapo. W maju rozstrzelany w ruinach getta warszawskiego. (9)
18. Maksymilian, ps. „Cyk”, „Raz” (ur. 1907 w Tuliszkowie, zm. 1984 w Warszawie) – grafik, rysownik. Podczas II wojny światowej był bezpośrednio zaangażowany w działalność konspiracyjną. Wtedy też debiutował jako karykaturzysta, rysował dla podziemnych wydawnictw – „Nowy Dzień”, „Demokrata”, „Moskit”. Pisał teksty do rysunków innych artystów oraz wiersze, które krążyły następnie po Warszawie, wielokrotnie przepisywane i rozpowszechniane na tajnych spotkaniach. (7)

36. SPORTOWCY W POWSTANIU WARSZAWSKIM

W Powstaniu Warszawskim uczestniczyło wielu sportowców, w tym 26 polskich olimpijczyków. Byli wśród nich zarówno dowódcy (najwyżej stojącym w hierarchii AK był gen. Tadeusz Komorowski, uczestnik Igrzysk Olimpijskich w Paryżu w 1924 roku w jeździectwie), jak i zwykli szeregowcy. Część z nich zginęła podczas walk. Ci, którym udało się przeżyć powstanie, pozostali wierni sportowi. Krzyżówka dotyczy jedynie wybranych zawodników. Informacje dotyczące innych sportowców biorących udział w powstaniu w książce „Sportowcy w Powstaniu Warszawskim” autorstwa Zbigniewa Chmielewskiego.

Poziomo

2. Lucjan (ur. 26 listopada 1896 w Dankowie, zm. 13 lipca 1971 w Katowicach). Działacz niepodległościowy. W latach 1915-1918 członek POW. Uczestnik wojny polsko-bolszewickiej. Uczestnik powstań śląskich i plebiscytu. Od 1930 roku pracował jako prokurator. Podczas okupacji niemieckiej żołnierz AK w stopniu porucznika ps. „Ostoja”, pełnił funkcję prokuratora podziemnego Sądu Okręgowego w Warszawie. Uczestnik Powstania Warszawskiego. Jeden z założycieli sekcji hokejowej AZS Warszawa, był pięciokrotnym mistrzem Polski w latach 1927-1931 oraz akademickim mistrzem świata (1928), zawodnik drużyny w hokeju na lodzie podczas Igrzysk Olimpijskich w St. Moritz w roku 1928, wicemistrz Europy (1929). Latem uprawiał z powodzeniem wioślarstwo, był akademickim mistrzem świata (1924) w czwórce ze sternikiem oraz dwukrotnym mistrzem Polski (1920,1925). Trzykrotnie zdobywał mistrzostwo Polski w ósemce (1920,1922,1925). (5)
4. Jerzy (ur. 1 kwietnia 1911 w Zakopanem, zm. 25 października 2004 tamże). W wioślarstwie w dwójce podwójnej, z Rogerem Vereyem, sześć razy zdobył tytuł mistrza Polski, w 1935 roku mistrzostwo Europy oraz brązowy medal w wioślarstwie w dwójce podwójnej na igrzyskach olimpijskich w Berlinie w roku 1936. W czasie II wojny światowej za członkostwo w AK został osadzony w krakowskim więzieniu na Montelupich. Miał być następnie przewieziony do obozu w Oświęcimiu, ale uciekł z transportu. Pod koniec wojny wziął udział w Powstaniu Warszawskim jako radiotelegrafista AK. Dwukrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych. Po wojnie został dyrektorem Uzdrowiska Karpacz, potem był burmistrzem Zakopanego (1948) oraz przez kilkanaście lat dyrektorem zakopiańskiego Centralnego Ośrodka Sportu. (8)
6. Eugeniusz Zenon (ur. 14 grudnia 1908 w Warszawie, zm. 25 września 1944 w Warszawie). Był mistrzem Polski w rzucie oszczepem, pięcioboju i dziesięcioboju, wicemistrzem w skoku wzwyż. Startował na Igrzyskach Olimpijskich w Berlinie w roku 1936, gdzie zajął 7. miejsce w rzucie oszczepem. Jego rekord Polski z 1936 roku – 73,27 m – przetrwał 17 lat. Przed II wojną światową był jednym z czołowych oszczepników na świecie. W kampanii wrześniowej dowodził plutonem 35. Pułku Piechoty, wykładał w tajnym Centralnym Instytucie Wychowania Fizycznego. Był oficerem Armii Krajowej, a w Powstaniu Warszawskim dowódcą plutonu kompanii sztabowej „Kosztą” (pod pseudonimem „Brok”). Zginął 25 września pod gruzami domu przy ul. Marszałkowskiej

36. SPORTOWCY W POWSTANIU WARSZAWSKIM

129. Zajmował się dokumentacją fotograficzną przebiegu walk oraz zbrodni dokonywanych przez wojska niemieckie. Jest autorem ponad tysiąca zdjęć dokumentujących Powstanie Warszawskie. Największą grupę zdjęć stanowi cykl z 20 sierpnia, przedstawiający zdobycie budynku PAST-y, ważnego punktu niemieckiego oporu. Zdjęcia wykonywał aparatem firmy Leica zdobytym w pierwszych dniach walki. Jego zdjęcia spotkały się powszechnym uznaniem i stanowią nieocenione świadectwo oporu walczącej stolicy. Jest autorem najbardziej rozpoznawanych portretów powstańców, łączniczek i sanitariuszek – wykonane przez niego zdjęcia często pojawiały się w powojennych publikacjach. (8)

9. Janusz (ur. 1903, zm. 1944). Uczestnik Igrzysk Olimpijskich w Berlinie w 1936 roku w żeglarstwie – klasa R-6. Żołnierz Oddziału Dyspozycyjnego „A” Kedywu OW AK, ps. „Supełek” w stopniu podporucznika. Ranny 1 sierpnia na Stawkach, zamordowany w szpitalu Karola i Marii 6 sierpnia na Woli. (8)
11. Edmund (ur. 25 stycznia 1914 w Poznaniu, zm. w 1989). Bokser, walczył w kategorii muszej i koguciej. Uczestniczył w Igrzyskach Olimpijskich w Berlinie w 1936 roku, odpadając w ćwierćfinale wagi muszej. W mistrzostwach Europy w Mediolanie w roku 1937 zdobył srebrny medal. Cztery razy zdobył mistrzostwo Polski. W swojej karierze stoczył 350 walk, z czego 314 wygrał, 13 zremisował i 23 przegrał. Powstaniec warszawski, dwukrotnie ranny. Po kapitulacji więziony w obozie niemieckim w Essen. (9)
14. Tadeusz (ur. 7 lipca 1903 we Nowym Sączu, zm. 10 października 1976 w Krakowie). W okresie międzywojennym był jednym z najlepszych szermierzy w Polsce. Walczył we wszystkich broniach, w każdej zostając indywidualnym mistrzem Polski (łącznie 9 tytułów). Trzy razy brał udział w igrzyskach olimpijskich (1924, 1928, 1932, za pierwszym razem jako rezerwowo) i zdobył dwa brązowe medale (oba w drużynie szablistów), w Amsterdamie i Los Angeles. Brał udział w Powstaniu Warszawskim. Po wojnie pracował jako trener. (9)
16. Maria Jadwiga-Maleszewska (ur. 15 sierpnia 1913 w Łodzi, zm. 17 października 2007 w Warszawie). Była wielokrotną mistrzynią Polski w różnych konkurencjach lekkoatletycznych. Uprawiała również gry zespołowe – siatkówkę, koszykówkę i hazenę. Zdobyła brązowy medal olimpijski w rzucie oszczepem podczas Igrzysk Olimpijskich w Berlinie w 1936 roku z rezultatem 41,80 m. Reprezentowała też Polskę na Mistrzostwach Europy w Oslo w roku 1946, gdzie zajęła 6. miejsce w rzucie oszczepem (38,57 m), a także 7. miejsce w pchnięciu kulą (11,06 m). W czasie II wojny światowej brała czynny udział w ruchu oporu (ps. „Maryla”). Jej mieszkanie (Podkowa Leśna) stało się otwartym domem dla bezdomnych i głodujących Polaków i Żydów. Po zakończeniu kariery zawodniczej została działaczką polskiego i międzynarodowego ruchu olimpijskiego. Za zasługi na tym polu została odznaczona m.in. Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski w roku 2005, dwukrotnie otrzymała Order Olimpijski Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego, a ponadto medal Kalos Kagathos (wyróżnienie przyznawane wybitnym sportowcom

36. SPORTOWCY W POWSTANIU WARSZAWSKIM

za działalność pozasportową). W tym samym roku odłoniła (nie osobiście) replikę swojego medalu w Dziwnowie na Alei Gwiazd Sportu podczas festiwalu Gwiazd Sportu. Została pochowana na Starych Powązkach w Warszawie. (11)

18. Józef Franciszek (ur. 1902 w Mińsku Mazowieckim, zm. 5 sierpnia 1944 w Warszawie). Wioślarz, wraz z trzema kolegami klubowymi i sternikiem, znanym wioślarzem stołecznego AZS Władysławem Nadratowskim, awansował do ekipy narodowej na Igrzyska Olimpijskie w Paryżu w 1924 roku. W pierwszych dniach Powstania Warszawskiego był jedną z pierwszych ofiar batalionu RONA Kamińskiego dokonującego pacyfikacji Ochoty, został zastrzelony na ul. Kępińskiej. (7)
20. Stanisław-Chrostowski ps. Dyrektor, Just, Korweta (ur. 14 grudnia 1897 w Warszawie, zm. 19 listopada 1947 w Warszawie). Rzeźbiarz, malarz i grafik specjalizujący się w drzeworycie. Zdobywca brązowego medalu olimpijskiego w konkursie sztuki podczas Igrzysk Olimpijskich w Berlinie w 1936 roku za drzeworyt „Korweta”. Był członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej, w 1918 roku pracownikiem przedstawicielstwa polskiego w Moskwie. W grudniu 1918 roku aresztowany przez bolszewików pod zarzutem pracy dla polskiego wywiadu. Uwolniony w ramach wymiany więźniów w 1921 roku. Podczas okupacji w ZWZ – w organizacji wywiadowczej „Muszkietery”, a następnie kierownik Referatu 999 Oddziału II Informacyjno-Wywiadowczego Komendy Głównej Armii Krajowej. Uczestnik Powstania Warszawskiego. Po wojnie, w 1945 roku, został rektorem Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. (6)
22. Barbara-Kurkowiak (ur. 24 sierpnia 1927 w Falentach). W wieku 17 lat brała udział w Powstaniu Warszawskim jako sanitariuszka w 1. Pułku Szwoleżerów. Posługiwała się pseudonimem „Kuczerawa”. Przebywała głównie na Czerniakowie i Mokotowie. Po wojnie przeniosła się w góry, do Zakopanego. Była wielokrotną mistrzynią Polski w wielu konkurencjach narciarskich. Zdobywczyni medali na Akademickich mistrzostwach świata – złotego (1951) w zjeździe, srebrnego (1951) w slalomie specjalnym oraz brązowego (1953) w slalomie gigancie. Uczestniczyła w mistrzostwach świata w 1958 roku, zajmując 17. miejsce w slalomie specjalnym. Startowała w igrzyskach olimpijskich w 1952 i 1956 roku. W 1952 wystartowała w trzech konkurencjach alpejskich – zjeździe, zajmując 13. miejsce, slalomie gigancie, którego nie ukończyła, oraz w slalomie specjalnym, w którym zajęła 14. miejsce. W roku 1956 wystartowała tylko w zjeździe (zajmując 17. miejsce) oraz w slalomie gigancie (30. miejsce). Po zakończeniu kariery zawodniczej w 1968 roku poświęciła się pracy trenerskiej z młodzieżą szkół podstawowych. (10)
23. Ludwik (ur. 27 lipca 1901 w Warszawie, zm. 14 września 1973 tamże). Kolarz, specjalizował się w sprincie. W 1928 roku zdobył mistrzostwo Polski w sprincie. Na igrzyskach olimpijskich w 1928 roku zajął 5. miejsce w sprincie w tandemie na 2000 m. Uczestnik kampanii wrześniowej. Żołnierz AK. Walczył w Powstaniu Warszawskim. (8)
24. Henryk (ur. 16 września 1898 w Warszawie, zm. 4 kwietnia 1981 tamże). Członek POW. W 1918 roku wstąpił do Wojska Polskiego, biorąc

36. SPORTOWCY W POWSTANIU WARSZAWSKIM

udział w wojnie polsko-bolszewickiej, podczas której był dwukrotnie ranny i został odznaczony Krzyżem Walecznych. Uczestniczył w kampanii wrześniowej. Od listopada 1939 roku brał czynny udział w konspiracji (Komenda Główna Armii Krajowej – Oddział II Informacyjno-Wywiadowczy, Grupa „Północ” – zgrupowanie „Róg” – Brygada Dyspozycyjno-Zmotoryzowana NSZ „Koło”), ps. „Vater”, „Wujo”. Ranny podczas walk na Starówce. Jednocześnie rozwinął podziemną działalność żeglarską polegającą na organizowaniu kursów żeglarskich i konspiracyjnych regat żeglarskich. W latach 1924-1925 zdobył tytuł wicemistrza Polski w czwórce ze sternikiem. Podczas igrzysk olimpijskich w 1924 roku w czwórce ze sternikiem odpadł w eliminacjach. Po roku 1926 poświęcił się całkowicie żeglarstwu, zdobywając w roku 1931 stopień kapitana. Po zakończeniu wojny działacz Yacht Klubu Polski i Polskiego Związku Żeglarskiego. (8)

Pionowo

1. Tadeusz (ur. 5 czerwca 1920 w Warszawie, zm. 6 czerwca 2002 w Warszawie). Piłkarz i hokeista, reprezentant Polski w obu dyscyplinach. Przed II wojną światową był zawodnikiem Skry i Ursusa. W 1942 roku został złapany przez Niemców i wywieziony na roboty do Innsbrucka. Po jakimś czasie uciekł i wrócił do Warszawy. Nie wstąpił do AK, chociaż szlak powstańczy przeszedł. Z Woli dostał się na Stare Miasto, gdzie po raz kolejny w czasie wojny złapali go Niemcy. W końcu, przez obóz przejściowy w Pruszkowie, trafił do Bad Landeck, czyli Łądka Zdroju. Udało mu się uciec wraz z kilkoma osobami. Ponownie w Warszawie pojawił się już po wyzwoleniu w 1945 roku. Jako hokeista trzykrotnie zdobywał tytuł mistrza kraju (z Legią), uczestniczył w Igrzyskach Olimpijskich w Oslo w 1952 roku. Po wojnie został piłkarzem Polonii i w roku 1946 wywalczył tytuł mistrza Polski. Grał także w Legii (1950-1951 i 1953), Lotniku Warszawa (1951-1952) oraz Śląsku Wrocław (1951). W reprezentacji debiutował 11 czerwca 1947 – w pierwszym powojennym meczu Polaków – z Norwegią, ostatni raz zagrał w 1949. (7)
2. Teresa-Łaszek (ur. 13 stycznia 1929 w Warszawie). Była mistrzynią Polski w slalomie specjalnym (1948,1952) oraz w slalomie gigancie (1952). W roku 1948 była wicemistrzynią Polski w zjeździe i kombinacji alpejskiej. Na igrzyskach olimpijskich w Oslo w 1952 roku wystartowała w biegu zjazdowym, którego nie ukończyła oraz w slalomie specjalnym (32. miejsce) i gigancie (34. miejsce). W okresie okupacji niemieckiej żołnierz Szarych Szeregów. W Powstaniu Warszawskim uczestniczyła jako sanitariuszka i łączniczka, ps. „Kinga”, „Teresa”. Walczyła na Ochocie (Reduta Wawelska). Po zakończeniu kariery sportowej poświęciła się pracy naukowej, profesor SGPiS i WSH. (8)
3. Henryk (ur. 29 listopada 1904 w Bobryku koło Stanisławowa, zm. 18 marca 1983 w Gdańsku). Startował w kilku konkurencjach wioślarskich, był osiem razy mistrzem Polski. Największe sukcesy odniósł w dwójkach bez sternika, w osadzie z Janem Krenzem-Mikołajczakiem zostali wicemistrzami Europy w Bydgoszczy w 1929, a rok później stanęli na najwyższym podium po zdobyciu mistrzostwa w Liege. Zdobyli brązowy medal podczas Igrzysk

36. SPORTOWCY W POWSTANIU WARSZAWSKIM

Olimpijskich w Los Angeles w 1932. Zdobył też srebrny medal Mistrzostw Europy w Paryżu w 1931 w czwórce bez sternika. W czasie wojny dostał się do niewoli radzieckiej, następnie został przekazany do niewoli niemieckiej. Zbiegł z niej i ukrywał się w Warszawie. Wziął udział w Powstaniu Warszawskim. Po wojnie mieszkał w Gdańsku, gdzie pracował w przedsiębiorstwie budowlanym. (9)

5. Leszek-Suski ps. „Raja” (ur. 15 kwietnia 1930 we Włostowie, zm. 19 kwietnia 2007 w Krakowie). Jako szermierz reprezentował Polskę na Igrzyskach Olimpijskich w Helsinkach w roku 1952 oraz Mistrzostwach Europy i Świata. W czasie II wojny światowej harcerz Szarych Szeregów, uczestnik Powstania Warszawskiego. W latach 1956-2007 pracownik Instytutu Chemii Fizycznej PAN, od 1974 jako profesor. W 1967 roku stworzył w Krakowie w ramach Instytutu Samodzielną Pracownię Soli Stopionych, której był kierownikiem. W roku 2004 pracownię przekształcono w Zakład Elektrochemicznego Utleniania Paliw Gazowych. (6)
7. Otton (ur. 16 listopada 1898 w Petersburgu, zm. 28 stycznia 1994 w Warszawie). Był mistrzem Polski w wioślarstwie w czwórce ze sternikiem (1923-1925) oraz w ósemce (1925-1927). W roku 1924 został akademickim mistrzem świata w czwórce ze sternikiem. Trzykrotnie startował w mistrzostwach Europy w latach 1925-1927, zdobywając brązowy medal (1927) w ósemce. Olimpijczyk z Amsterdamu w 1928 roku. Czynne uprawianie sportu zakończył w roku 1929, zdobywając brązowy medal na mistrzostwach Polski w czwórce bez sternika. Brał udział w kampanii wrześniowej w obronie wybrzeża. Po powrocie do Warszawy włączył się w działalność konspiracyjną. Brał udział w pracach Biura Informacji i Propagandy Armii Krajowej. Uczestnik Powstania Warszawskiego. Po upadku powstania więziony w II oflagu w Gross-Born. (14)
8. Adam (ur. 21 lipca 1895 we Lwowie, zm. 6 marca 1990 w Bydgoszczy). Był jednym z pionierów szermierki sportowej w Polsce. Walczył we wszystkich broniach, największe sukcesy odnosił jednak w szabli. Był indywidualnym mistrzem Polski (1926, 1927, 1929, 1932), cztery razy brał udział w igrzyskach olimpijskich (1924-1936) i zdobył dwa brązowe medale (oba w drużynie), w Amsterdamie i Los Angeles. Po wybuchu I wojny światowej wstąpił do Legionów. Żołnierz AK ps. „Gil”. Walczył w Powstaniu Warszawskim. Dwukrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych. Po zakończeniu wojny był trenerem w różnych klubach. (5)
10. Henryk-Roycewicz (ur. 30 lipca 1898 w Janopolu, zm. 18 czerwca 1990 w Warszawie). W kampanii wrześniowej 1939 roku, w stopniu rotmistrza, dowodził 2. szwadronem 25. Pułku Ułanów Wielkopolskich. Został ranny podczas walk z Armią Czerwoną. Dzięki ucieczce ze szpitala w Stryju udało mu się uniknąć losu pozostałych oficerów pułku, którzy zostali zamordowani w Katyniu. W roku 1941 przedostał się do Warszawy, gdzie został oficerem w IV Rejonie Armii Krajowej. Od listopada 1943 do końca Powstania Warszawskiego dowódca batalionu „Kiliński”. Największym sukcesem batalionu było zdobycie budynku PAST-y przy ul. Zielnej. 8 września został ciężko ranny. W

36. SPORTOWCY W POWSTANIU WARSZAWSKIM

1949 skazany przez sąd na sześć lat więzienia, a w 1956 oczyszczony od ciężących na nim zarzutów. Do 1960 trener w warszawskim klubie jeździeckim, do 1968 rzeczoznawca koni w „Polcargo”, do 1972 trener jeździecki w Legii. Na igrzyskach olimpijskich w Berlinie w 1936 w drużynowym WKKW zdobył srebrny medal (w drużynie byli także Zdzisław Kawecki i Seweryn Kulesza). W zdobyciu złotego medalu przeszkadzili gospodarze igrzysk, którzy mylnie poinformowali rotmistrza Leliwę o omińnięciu przez niego wcześniejszej przeszkody i dyskwalifikacji. Polski zawodnik zawrócił, aby powtórnie zaliczyć przeszkodę. Dopiero gdy to zrobił, dowiedział się, że zaszła pomyłka. Strata czasu oraz dodatkowe cztery kilometry, które musiał przebiec koń (Arlekin III), nie pozwoliły na doścignięcie zwycięzców zawodów – drużyny Niemiec. W konkursie indywidualnym zajął 15. miejsce. Odznaczony orderem Virtuti Militari (VM kl. 5 za kampanię wrześniową i kl. 4 za Powstanie Warszawskie), trzykrotnie Krzyżem Walecznych i Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. (6)

12. Henryk (ur. 1913, zm. 1944). Zapaśnik Legii Warszawa. Startował na Igrzyskach Olimpijskich w Berlinie w 1936 roku. Żołnierz Armii Ludowej. Zginął w Powstaniu Warszawskim na Marymoncie rozjechany przez nieprzyjacielski czołg. (6)
13. Leon (ur. 15 czerwca 1915 w Chabarowsku, zm. 16 maja 1992 w Warszawie). Brał udział w igrzyskach olimpijskich w 1936 roku, startując w klasie Olympia-Jolle, w której ostatecznie zajął 18. miejsce. Wystartował w pierwszych 5 wyścigach (w trzecim zajął 3. miejsce). W czasie okupacji czynny działacz konspiracji. Uczestnik Powstania Warszawskiego. W 1948 aresztowany przez UB, zwolniony w 1949. W 1954 roku wrócił do czynnego uprawiania sportu, startując w klasie Finn i stając się jednym z czołowych polskich żeglarzy w tej klasie. Karierę zawodniczą skończył w 1965 roku. (5)
15. Kazimierz (ur. 1912, zm. 1944). Należał do krajowej czołówki w pływaniu (1 min. 03,2 na 100 m stylem dowolnym), wielokrotnie odznaczony medalami mistrzostw Polski i reprezentant kraju. Na igrzyskach olimpijskich w Berlinie w roku 1936 należał do rezerwy sztafety 4x200 m stylem dowolnym. Podczas wojny przebywał w Warszawie. Aresztowany w łapance ulicznej został przewieziony do obozu, z którego zbiegł i wstąpił do AK. Zginął podczas walk w Powstaniu Warszawskim. (9)
16. Józef (ur. 2 stycznia 1894, zm. 29 kwietnia 1944). Polski artysta, rzeźbiarz. W roku 1932 w Los Angeles zdobył złoty medal za rzeźbę „Wieńczenie zawodnika”. Cztery lata później w Berlinie zdobył srebro za dzieło „Piłkarze”. Major WP, żołnierz AK. Ranny podczas Powstania Warszawskiego. Zmarł w 1945 roku w Niemczech podczas ewakuacji obozu jenieckiego z Oranienburga. (9)
17. Zygmunt (ur. 1886, zm. 1944). Zdobyl pierwszą nagrodę w zawodach strzeleckich rozgrywanych poza konkursem podczas Igrzysk Olimpijskich w Berlinie w 1936 roku. Zginął podczas walk w Powstaniu Warszawskim. (11)

36. SPORTOWCY W POWSTANIU WARSZAWSKIM

19. 1 sierpnia 1944 roku powstańcy z batalionu „Ruczaj”, uzbrojeni w granaty i butelki z benzyną, po 89 minutach walki zdobyli koszary SS przy ul. Koszykowej 38. Do niewoli wzięto 72 esesmanów, zdobyto cenną broń i amunicję, samochód pancerny oraz ciężarówkę wyładowaną żywnością, ubraniami i medykamentami. Wśród atakujących byli czołowi polscy tenisiści:

bracia Ignacy i Ksawery, Czesław Spychała i Antoni Smordowski oraz trzykrotny lekkoatletyczny mistrz Polski w sztafecie 4x400 m, pięcioboju i skoku w dal Tadeusz Hanke. Desygnując ich do akcji, dowództwo batalionu brało pod uwagę przede wszystkim ich umiejętnością podejmowania szybkich decyzji, sprawnością fizyczną i odwagą. (10)

21. Henryk Julian (ur. 14 listopada 1907 w Krakowie, zm. 17 listopada 1984 w Krakowie). Piłkarz, obrońca, reprezentant Polski. W kadrze zadebiutował w 1930 roku w meczu ze Szwecją w Sztokholmie. Ogółem rozegrał 23 spotkania w barwach narodowych, strzelając 4 bramki. Uczestniczył w igrzyskach olimpijskich w Berlinie w roku 1936. Uczestnik kampanii wrześniowej. Podczas Powstania Warszawskiego komendant kamienicy przy ul. Mokotowskiej 52, ps. „Antałek”. (7)

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

Armia Krajowa zajmuje szczególne miejsce w historii Polski. Działania służące zachowaniu i kultywowaniu pamięci o Armii Krajowej wydają się konieczne. Podejmowane są one przez różne organizacje, stowarzyszenia i urzędy, które stawiają sobie za cel utrwalanie pamięci o bohaterskim czynie zbrojnym żołnierzy Polskiego Państwa Podziemnego.

Poziomo

1.Armii Krajowej powołana została przez Radę Naczelną Kola Armii Krajowej w Londynie w 1982 roku m.in. z zadaniem „obrony prawdy historycznej z okresu Polski Podziemnej”. Cel ten realizowany jest przez przyznawanie stypendiów dla badaczy dziejów Armii Krajowej na kwerendy archiwalne dotyczące dziejów Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej w Studium Polski Podziemnej i Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie oraz dotowanie wydawnictw poświęconych Armii Krajowej. Z pomocy Fundacji skorzystało od lat 80. do dzisiaj bardzo wielu badaczy z Polski. Przez wiele lat przewodniczył jej Józef Huczyński. Obecnie nosi nazwę ...Armii Krajowej im. Franciszka Miszczaka (8)
5. Leszek , ps. „Antek”, mjr, od 19 marca 2013 Prezes Światowego Związku Żołnierzy AK. Brał udział w Powstaniu Warszawskim. Od 1 sierpnia 1944 włączony do Oddziału (NSZ) por „Górskiego”, podległego kpt. „Sośnie”, jako łącznik na Woli. Od 7 sierpnia walczył na Starym Mieście jako strzelec 3. plutonu, (dowódca – por. „Sylwester”) 1. kompanii (dowódca – kpt. „Zdan”) w batalionie „Łukasiński”. 2 września 1944 został aresztowany w gmachu Hipoteki i poddany selekcji w kościele pod wezwaniem. Św. Wojciecha. Od 7 września 1944 do 20 kwietnia 1945 przebywał w obozie koncentracyjny Flossenbürg, a następnie w Dachau. Okres od maja do lipca 1945 spędził w szpitalu amerykańskim na terenie Dachau (zachorował na tyfus). (8)
7. Instytut Narodowej – instytucja naukowa o uprawnieniach śledczych. Została powołany 19 stycznia 1999 na mocy ustawy z 18 grudnia 1998 o Instytucie ...Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Instytut posiada jedenaście oddziałów w miastach, które są siedzibami sądów apelacyjnych. W kolejnych siedmiu miastach utworzono delegatury oddziałów instytutu. Do jego zadań należy: 1) gromadzenie i zarządzanie dokumentami organów bezpieczeństwa państwa, sporządzonymi od 22 lipca 1944 do 31 grudnia 1989, 2) ściganie zbrodni nazistowskich i komunistycznych, 3) prowadzenie działalności edukacyjnej 4) weryfikacja prawdziwości złożonych oświadczeń lustracyjnych przez osoby pełniące funkcje publiczne, przygotowywanie postępowań lustracyjnych oraz przygotowanie i publikowanie katalogów zawierających dane osobowe. (7)
10. Tomasz(ur. 11 września 1930), historyk II wojny światowej i Powstania Warszawskiego, badacz „białych plam” w najnowszych dziejach Polski. Współzałożyciel Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, członek jego Rady Historyczno-Programowej, aktywny działacz Rady Klubu Historycz-

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

nego im. Gen. Stefana Roweckiego „Grotą”. Profesor zwyczajny KUL i Instytutu Studiów Politycznych PAN (kierownik Pracowni Dziejów Ziemi Wschodnich II RP, wiceprzewodniczący Rady Naukowej), wykładowca i członek Senatu Collegium Civitas. W roku 1981 wiceprzewodniczący „Solidarności” w Instytucie Historii PAN i wiceprzewodniczący Niezależnego Ruchu Harcerskiego. W okresie stanu wojennego członek podziemnej Rady Edukacji Narodowej. Przewodniczący Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej (1989-1992), od roku 1993 Honorowy Przewodniczący ZHR, harcmistrz Rzeczypospolitej. Laureat Nagrody Kustosza Pamięci Narodowej przyznawanej przez IPN. Honorowy Obywatel Miasta Jedwabne. (10)

11. FundacjaPaństwa Podziemnego – powstała w listopadzie 2000 roku. Jej fundatorem jest Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej. Posiada status Organizacji Pożytku Publicznego od 24 marca 2005 roku i jest zarejestrowana w Krajowym Rejestrze Sądowym. Siedzibą fundacji jest historyczny budynek PAST-y. W czasie Powstania Warszawskiego, po długotrwałych i krwawych walkach z udziałem Zgrupowania AK „Kiliński”, gmach został zdobyty przez powstańców. Od listopada 2000 fundacja jest właścicielem budynku PAST-y. Całkowity dochód z eksploatacji budynku, jak również z innej działalności fundacji, przeznaczany na działalność statutową. Najważniejsze komórki fundacji to Centrum Edukacji Historycznej oraz Księgarnia Warszawska. Do jej zadań należą: 1) objęcie opieką środowiska Polskiego Państwa Podziemnego, organizowanie pomocy kombatantom oraz najbliższym członkom rodziny w kraju i poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej znajdującymi się w szczególnie trudnej sytuacji materialnej, 2) organizowanie opieki nad kwaterami wojennymi, pomnikami i tablicami upamiętniającymi walkę o niepodległość Polski oraz miejscami kaźni i grobami żołnierzy i działaczy ugrupowań patriotycznych i niepodległościowych, 3) badanie, utrwalanie i rozpowszechnianie historii walk o niepodległość byt Państwa Polskiego, ze szczególnym uwzględnieniem żołnierzy Armii Krajowej i innych organizacji wyrosłych na tradycji i dziedzictwie ideowym Polskiego Państwa Podziemnego, 4) prowadzenie i popieranie różnych form działalności naukowej, publicystycznej i popularyzatorskiej w celu odkłamywania i przekazywania prawdy, o historii najnowszej, 5) przekazywanie młodemu pokoleniu Polaków idei, wartości obywatelskich i patriotycznych Polskiego Państwa Podziemnego oraz informacji o zmaganiach Narodu Polskiego z okupantem niemieckim i sowieckim. (9)

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

13. Muzeum Armii Krajowej w Jest jedyną tego rodzaju instytucją w Polsce upowszechniającą wiedzę o Polskim Państwie Podziemnym i jego siłach zbrojnych. Powstało w 2000 roku jako samorządowa jednostka upowszechniania kultury Miasta Krakowa i Województwa Małopolskiego. Formalne powołanie Muzeum AK poprzedził dziesięcioletni trud gromadzenia i eks-

ponowania pamiątek historycznych przez Kombatantów Armii Krajowej. Dotychczas muzeum zgromadziło niemal 7 tys. muzealiów oraz ponad 12 tys. archiwaliów – głównie darów żołnierzy AK i ich rodzin rozsianych po całym świecie – pamiątek historycznych, często o charakterze eksponatów-relikwii; w zasobach bibliotecznych znajduje się ok. 11,5 tys. woluminów. (8)

14. Józef Roman, ps. „Andrzej” (ur. 18 grudnia 1901 w Kołomyi, zm. 9 maja 1986 w Warszawie) – polski filolog klasyczny, nauczyciel, żołnierz AK – dowódca Kedywu Okręgu Warszawa, uczestnik Powstania Warszawskiego, żołnierz WiN, więzień polityczny w latach 1945-1954, działacz środowisk abstynenckich. Uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej jako żołnierz w Małopolskich Oddziałach Armii Ochotniczej. Od 1939 działał w polskim podziemiu zbrojnym: najpierw w Służbie Zwycięstwu Polski, od lutego 1940 w Tajnej Organizacji Wojskowej, od marca 1943 w AK. Był szefem Kedywu Okręgu Warszawskiego od końca 1943 roku do wybuchu Powstania Warszawskiego. Był członkiem konspiracyjnej Rady Pomocy Żydom „Żegota”. W 1945 roku był członkiem Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj, a we wrześniu tego roku współzałożycielem zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. Ratował wraz z innymi dokumenty Kedywu Okręgu Warszawa AK. Zostały one ukryte w 1945 roku w Płochocinie pod Warszawą, obecnie znajdują się w zbiorach Biblioteki Narodowej i Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Aresztowany w grudniu 1945, skazany w lutym 1947 w procesie I Zarządu WiN. Po wyjściu z więzienia w 1954 mieszkał w Milanówku, następnie w Warszawie. We wrześniu 1976 był jednym z czternastu członków-założycieli Komitetu Obrony Robotników. (7)

17. Fundacja Archiwum i Muzeum Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek w Toruniu – społeczna instytucja powołana do życia w 1990 roku z inicjatywy gen. prof. dr hab. Elżbiety Zawackiej. Współzałożycielami fundacji są prof. dr hab. Stanisław Salmonowicz i prof. dr hab. Grzegorz Górski. Prezesem fundacji jest Dorota Zawacka-Wakarecy. Po śmierci gen. Elżbiety Zawackiej na początku 2009 roku fundacja zmieniła nazwę, uzupełniając ją o człon „Generał Elżbiety Zawackiej”. Najstarszą i stałą formą działalności fundacji jest Klub Historyczny, w każdą czwartą środę miesiąca odbywają się spotkania klubowe. Prelegentami są historycy, kombatanci, autorzy książek. Na spotkania przychodzą członkowie klubu, harcerze, młodzież szkolna, studenci, żołnierze. Dla uczczenia Święta Niepodległości każdego roku Fundacja organizuje sesje naukowe i popularnonaukowe. W ramach Biblioteki Fundacji wydawane są cztery serie wydawnicze, fundacja wydaje też „Biuletyn”. (9)

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

19. Urząd do Spraw i Osób Represjonowanych. Urząd utworzony w 1991 na podstawie Ustawy o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego. Do jego najważniejszych zadań należą: 1) zapewnianie kombatantom i osobom represjonowanym należnego szacunku i honoru oraz pomocy i szczególnej opieki, 2) przyznawanie uprawnień ustawowych, 3) upowszechnianie tradycji walk o suwerenność i niepodległość Polski. (11)
22. Stanisław , ps. „Kozic”, ppłk, Prezes Światowego Związku Żołnierzy AK w latach 2010-2013. Od 1939 wykonywał w konspiracji różne drobne zadania, takie jak przewożenie meldunków, tekstów nasłuchów radiowych. Teksty te drukowane były w pierwszym piśmie konspiracyjnym „Przedświt” w Obwodzie AK „Sęp-Proso” Sokołów Podlaski. W 1942 powołany w Obwodzie „Sęp-Proso” do Kedywu. Brał udział w akcjach dywersyjnych, z których najbardziej spektakularne było spalenie Urzędu Pracy – Arbeitsamtu w Sokołowie. Latem 1943 wyruszył z oddziałem partyzanckim Konfederacji Narodu na Ziemię Białostocką i dalej, za Niemen. Służył w 1. kompanii III batalionu UBK 77. Pułku Piechoty AK. Kompanią dowodził por. Stanisław Karolkiewicz „Szczęsny”, dowódcą batalionu był por. Bolesław Piasecki „Sablewski”. Uczestniczył w akcji „Burza”, w operacji „Ostra Brama”. Wyzwolenie Wilna zakończyło w zasadzie jego żołnierską służbę. Po rozbiciu i rozbrojeniu jednostek AK przez Armię Czerwoną „Kozic” szczęśliwie uniknął aresztowania. Po rozformowaniu III bat. w Puszczy Rudnickiej wraz z grupą kolegów postanowił wrócić na Podlasie. Tam został przez swego dowódcę kompanii, por. „Szczęsnego”, skierowany do dyspozycji komendanta Obwodu Bielsk Podlaski „Koryckiego”, który powierzył mu dowództwo specjalnego oddziału dyspozycyjnego komendy. 4 października 1944 został poważnie ranny w potyczce z UB we wsi Perlejewo i zadenuncjowany. Aresztowany przez UB, przechodził śledztwo w gmachu przy ul. 1 Maja w Siedlcach. Więzienie opuścił w czerwcu 1945. W lipcu tego roku znalazł się w Warszawie, gdzie służył pod dowództwem „Szczęsnego” w jednostce osłonowej komórki wywiadu „Pralnia II” pracującej dla Dowództwa Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Niebawem został ponownie aresztowany. Wojskowy Sąd Rejonowy orzekł karę 10 lat pozbawienia wolności. Wyrok odbywał w więzieniu przy ul. Rakowieckiej, we Wronkach, 2 lata spędził w kopalniach węgla w Sierszy Wodnej i Brzeszczach. Na wolność wyszedł na krótko przed Bożym Narodzeniem 1954. (8)
23.Komitet Pamięci Generała „Grota” i Żołnierzy Armii Krajowej (nigdy nie zarejestrowany oficjalnie komitet, który powstał w Warszawie na fali odnowy Sierpnia 1980. Grupował kombatantów, ludzi nauki i kultury, którym bliska była pamięć o Armii Krajowej. Pierwszym przewodniczącym był prof. Henryk Samsonowicz, potem prof. Aleksander Gieysztor, a ostatnim inż. Stanisław Soszyński. Komitet doprowadził jesienią 1981 do nadania w Warszawie nazw: Most im. gen. Stefana Roweckiego „Grota” oraz Aleja Armii Krajowej. Był inicjatorem licznych uroczystości upamiętniających AK i jej dowódców. Ponieważ nie był oficjalnie zarejestrowany, nie został oficjalnie zawieszony w stanie wojennym, co dało możliwość wielu nieformalnym działaniom. W komitecie działali m.in. Andrzej Łapicki, Andrzej Szczepkowski, Daniel Olbrychski, Tomasz Szarota, Irena Rowecka-Mielczarska, Bohdan Tomaszewski i Leopold Kummant. (9)

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

25. Leopold, ps. „Ryski” (ur. 25 lutego 1920, zm. 23 sierpnia 1987) – por., żołnierz AK I Obwodu „Radwan” (Śródmieście) Warszawskiego Okręgu Armii Krajowej – zgrupowanie „Bartkiewicz” – 4. kompania 2. plutonu im. por. „Rygla” (dawny 1147 „DB-3”). W latach 1967-1983 we władzach Towarzystwa Urbanistów Polskich. Pełnił funkcję wiceprzewodniczącego założonego w kwietniu 1981 Społecznego Komitetu Budowy Pomnika Powstania Warszawskiego. 16 lipca 1984 Urząd Miasta Stołecznego Warszawy zawiesił prezydium Społecznego Komitetu pod przewodnictwem gen. Jana Mazurkiewicza, gen. Edwina Rozłubirskiego i płk. Komornickiego. Tego samego dnia lokal komitetu został opieczętowany, a konta bankowe zablokowane. Zorganizowano nowy konkurs, na który wpłynęły tylko trzy prace. Wybrano projekt rzeźbiarza Wincentego Kuczmy i architekta Jacka Budyna, którego realizację możemy oglądać na placu Krasińskich. (7)

27. Pomnik Małego w Warszawie – pomnik znajdujący się przy ul. Podwale, u zbiegu z ul. Wąski Dunaj, przy zewnętrznym murze obronnym Starego Miasta w Warszawie. Upamiętnia najmłodszych uczestników Powstania Warszawskiego. Został zaprojektowany przez Jerzego Jarnuszkiewicza w 1946, jeszcze w czasie studiów rzeźbiarza. Przez wiele lat był znany głównie z licznych miniaturowych kopii. Z inicjatywą wzniesienia pomnika najmłodszych uczestników Powstania Warszawskiego wystąpili harcerze z Chorągwi Stołecznej ZHP im. Bohaterów Warszawy w ramach obchodów 15. rocznicy nadania chorągwi tego zaszczytnego imienia. Jerzy Jarnuszkiewicz ofiarował harcerzom swój projekt oraz przygotował nieodpłatnie dokumentację potrzebną do wykonania odlewu w Zakładach Mechanicznych im. Marcelego Nowotki w Warszawie. Pieniądze na pokrycie kosztów prac związanych z odlaniem i ustawieniem monumentu zostały zebrane przez harcerzy. (9)

28. KołoŻołnierzy Armii Krajowej – organizacja kombatancka utworzona na przełomie 1945 i 1946 roku przez żołnierzy Armii Krajowej, którzy w wyniku wojny znaleźli się w Londynie. Zadaniem Koła było m.in. „Utrzymanie tradycji AK i kultywowanie jej ideałów” oraz „Obrona prawdy historycznej o udziale Polski w Drugiej Wojnie Światowej, przede wszystkim przy utrwalaniu historii AK”. Koło od 1947 roku wydawało w Londynie „Biuletyn Informacyjny”, w którym publikowano szereg ważnych artykułów o dziejach AK, co w Kraju w tym czasie było absolutnie niemożliwe. Koło objęło swoim zasięgiem cały wolny świat, zrzeszając rozszarpanych po świecie żołnierzy AK. Zarząd Główny i Rada Naczelna działały w Londynie. Koło wydawało i inicjowało liczne publikacje dotyczące historii Armii Krajowej, współdziałało ściśle ze Studium Polski Podziemnej. Koło pracuje (w nieco zmienionej formie) do dnia dzisiejszego. W 2000 roku miało 33 oddziały w 11 krajach i Okręg w Stanach Zjednoczonych. W Komitecie organizacyjnym Koła w 1945 roku znaleźli się m.in. Tadeusz Pełczyń-

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

ski, Halina Czarnocka, Józef Garliński, Kazimierz Iranek-Osmecki, Franciszek Miszczak, Jan Nowak. (6)

31. Instytut Polski i im. gen. Sikorskiego (IPMS) – polska placówka kulturalna w Wielkiej Brytanii stawiająca sobie za cel gromadzenie, opracowanie naukowe oraz udostępnianie archiwów polskiego rządu na uchodźstwie i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. W placówce zorganizowana została stała wystawa pamiątek Armii Krajowej – eksponowane są skrytki, rozkazy, sprzęt łączności, opaski i pieczętki z Powstania Warszawskiego. (6)

32. StowarzyszenieŻołnierzy Armii Krajowej. Istnieje od 27 lat, a powstało i zostało zorganizowane jako instytucja nielegalna jeszcze w czasach PRL. Pierwotnie Stowarzyszenie zrzeszało wyłącznie żołnierzy AK skazanych wyrokami Trybunałów Wojennych ZSRR oraz Sądów Wojskowych w PRL, którzy po skazaniu zostali pozbawieni wolności w więzieniach i łagrach sowieckich. Z uwagi na zmniejszającą się liczbę członków spowodowaną dużą śmiertelnością osób w wieku powyżej 80 lat zmieniono statut stowarzyszenia i obecnie prawo do uczestnictwa posiadają wszyscy żołnierze AK i ich rodziny oraz osoby silnie związane z etosem Armii Krajowej. Stowarzyszenie współpracuje ze Stowarzyszeniem Żołnierzy AK na Białorusi. Celem współpracy jest nie tylko utrzymywanie kontaktu z żołnierzami AK – łagiernikami żyjącymi na całym świecie, ale także udzielanie różnorodnej pomocy żołnierzom i ich rodzinom, przekazywanie wiedzy historycznej o bohaterskich czynach żołnierzy AK w publikacjach na łamach „Kwartalnika”, a także opieka nad miejscami pamięci narodowej – cmentarzami poległych i pomordowanych, pomnikami dowódców AK, udział w uroczystościach rocznicowych. (11)
33.Historyczna Armii Krajowej Sztabu Głównego Polskich Sił Zbrojnych – utworzona w II połowie 1945 roku w Londynie pod przewodnictwem gen. bryg. Tadeusza Pełczyńskiego z zadaniem opracowania i napisania historii Armii Krajowej. W wyniku prac, przede wszystkim gen. T. Pełczyńskiego, płk. dypl. Kazimierza Iranka-Osmeckiego i kpt. Andrzeja Pomiana (Bohdana Sałacińskiego), w 1950 wydany został w Londynie monumentalny tom Armia Krajowa stanowiący III tom z wielotomowego planowanego wydawnictwa Polskie Siły Zbrojne w II Wojnie Światowej. Tom ten jest do dzisiaj podstawowym i jedynym tak obszernym i wyczerpującym opracowaniem do dziejów AK. (10)

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

34. Cmentarz Warszawy – największy w Europie cmentarz wojenny, otwarty 25 listopada 1945 z przeznaczeniem na pochówki osób ekshumowanych początkowo do zbiorowych grobów z ulic i placów Warszawy, poległych głównie podczas Powstania Warszawskiego; wpisany do rejestru zabytków w 2012. Dzięki staraniom Społecznego Komitetu ds. Cmentarza Powstańców Warszawy w 2012 rozpoczęto remont jednej z jego części. Wszystkie nagrobki w tzw. dużych kwaterach zastępuje się nowymi, na 2014 planowana jest wymiana pomników w małych kwaterach wzdłuż muru cmentarza. Na granicy cmentarza zostanie posadzony żywopłot, przestrzeń od strony ul. Wolskiej uporządkowana, a chodniki i schody wyremontowane. Prace mają się zakończyć przed 70. rocznicą wybuchu powstania. (10)

35. Aleksander , ps. „Góral”, płk, Prezes Światowego Związku Żołnierzy AK w latach 1991-1995. W 1. Pułku Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego w Obwodzie AK Mokotów – Rejon I pełnił funkcję dowódcy plutonu kadrowego, a od 1942 dowódcy 1 szwadronu. 1 sierpnia 1944 o godz. „W” poprowadził do ataku z ulicy Przemysłowej około 100 uzbrojonych powstańców w kierunku koszar 1. Pułku Szwoleżerów przy ul. Czerniakowskiej. Do końca powstania walczył ze swoim dywizjonem na Mokotowie w „Baszcie”. Jeszcze 26 września prowadził wraz z pozostałością pułków „Baszta” i „Waligóra” walki obronne pod stałym ostrzałem artyleryjskim i bombardowaniem lotnictwa niemieckiego. Był dwukrotnie ranny. Po kapitulacji powstania znalazł się w Oflagu XB Sandbostel, następnie ewakuowano go do Lubeki, gdzie uczestniczył w oswobodzeniu obozu, jeszcze przed przybyciem armii brytyjskiej 2 maja 1945. (11)

Pionowo

2. Czesław , ps. „Skowronek”, „Ryszard”, Prezes Światowego Związku Żołnierzy AK w okresie 19 lipca 2005 – 10 kwietnia 2010. Działalność konspiracyjną rozpoczął jeszcze jako uczeń gimnazjalny, wstępując do Związku Wolnych Polaków, gdzie pełnił funkcje wywiadowcze. Jesienią 1942 rozpoczął działalność w ZWZ-AK w dzielnicy „B” Garnizonu w Wilnie, biorąc udział w zdobywaniu i gromadzeniu broni i amunicji. Z początkiem 1944 został wcielony do 1. plutonu 1. Brygady, a następnie do plutonu szturmowego ppor. Romana Koraba-Żebryka ps. „Korab”. W oddziale partyzanckim brał udział w wielu akcjach dywersyjnych. Uczestniczył w operacji „Ostra Brama”, w walkach o Wilno. 18 lipca 1944 wraz z brygadą został okrążony i rozbrojony przez oddziały NKWD. Z obozu w Miednikach został wywieziony do Kaługi i obozów sowieckich, ponieważ odmówił wraz kolegami złożenia przysięgi i wstąpienia do Armii Czerwonej. (8)

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

3. Związek Powstańców

..... – organizacja kombatancka, działająca w oparciu o Ustawę Prawo o towarzyszeniach z 7 kwietnia 1989, połączona ze Stowarzyszeniem Żołnierzy Powstania Warszawskiego powstałym w 1989 roku na bazie Zespołu Środowisk Ruchu Oporu, działającym przy Warszawskim Okręgu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Związek jest organizacją apolityczną, zrzeszającą byłych żołnierzy Powstania Warszawskiego, niezależnie od ich przynależności do organizacji konspiracyjnych oraz żołnierzy I Armii Wojska Polskiego walczących we wrześniu 1944 na przyczółkach jako żołnierzy jednej wielkiej bitwy. Kiedy z rozkazu dowództwa Armii Krajowej żołnierze AK, największej i podstawowej armii polskiego podziemia, rozpoczęli powstanie – dołączyli do nich żołnierze innych organizacji wojskowych, a także ochotnicy ze wszystkich dzielnic stolicy. Jednostkami organizacyjnymi związku są środowiska zrzeszające żołnierzy poszczególnych oddziałów powstańczych oraz koła terenowe.(12)

4. Pomnik Powstania

– wybudowany w 1989 roku monumentalny pomnik ku czci bohaterów powstania zlokalizowany na wschodniej stronie placu Krasińskich w Warszawie. Budowę pomnika poprzedziła zbiórka pieniędzy i surowców potrzebnych do jego wykonania. Pomnik tworzą postacie powstańców. Część z nich wchodzi do kanału (nawiązanie do ewakuacji Starówki), a część wybiega spod wielkiego pylonu. Obecnie tłem pomnika jest wybudowany w 1999 Gmach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej. Według zamysłu projektanta, profesora Wincentego Kućmy, pomnik stanowi jeden z elementów tryptyku, w którego skład wchodzi także: Pomnik Obrońców Poczty Polskiej w Gdańsku (1979) oraz Pomnik Poległym w Obronie Ojczyzny w Częstochowie (1985).(13)

6. Stanisław, ps. „Szczęsny”, „Rylski”, „Christowski”, gen. bryg., Prezes Światowego Związku Żołnierzy AK w okresie 1995-2005. Brał udział w kampanii wrześniowej. Jesienią 1939 włączył się w działania partyzantki antysowieckiej. Był więziony przez NKWD, najpierw w Białymstoku, a następnie w Twierdzy Brzeskiej. Od ciężkich zarzutów, zagrożonych karą śmierci, uwolnił go wybuch wojny niemiecko-sowieckiej 22 czerwca 1941 roku. Powrócił do Ciechanowca, gdzie utworzył drużynę dywersyjną, przekształconą później w pluton w organizacji Konfederacja Narodu. W lipcu 1943, na nadbużańskich terenach powiatu Bielsk Podlaski, „Szczęsny” zorganizował kolejny oddział partyzancki, wchodzący w skład VIII UBK dowodzonego przez Ryszar-

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

da Reiffa „Jacka”. W październiku 1943 – na rozkaz Komendy Głównej Armii Krajowej – przybył z oddziałem Uderzeniowych Batalionów Kadrowych na teren Nowogródzczyzny. Uczestniczył w wielu akcjach zbrojnych przeciwko Niemcom, w tym w Operacji Wileńskiej AK „Ostra Brama”. Po zajęciu Wileńszczyzny i Nowogródzczyzny przez Sowieców, w sierpniu 1944 roku, „Szczęsny” powrócił z grupą swoich żołnierzy w rodzinne strony – na Podlasie. Działał w strukturach Armii Krajowej na terenie Obwodu Bielsk Podlaski, a następnie w Delegaturze Sił Zbrojnych na Kraj i organizacji „NIE”. (12)

8. Pomnik Victis

(Pomnik Polegli Niepokonani, nazywany również pomnikiem Poległym Niepokonanym 1939-1945) – pomnik znajdujący się na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach. Konkurs na projekt pomnika zorganizowano w lutym 1946. Po rozpatrzeniu kilkunastu zgłoszonych propozycji do realizacji wybrano projekt opatrzony godłem „Monika”. Autorką okazała się Helena Kłosowicz, była łączniczka i żołnierz Starówki z batalionu „Łukasiński”. Budowę powierzono zakładowi kamieniarsko-artystycznemu Braci Koziańskich, pod nadzorem projektantki. Pomnik w formie wysokiego obelisku z czarnego marmuru u wierzchołka kończył się urną i narożnikami z różowego marmuru. Na czterech bokach granitu widnieją napisy z brązu: „Żołnierzom Armii Krajowej poległym za wolność” – „1939 – 1944” – „Powstanie Warszawskie 1.VIII – 2.X.1944” – „Gloria Victis”. Uroczyste odsłonięcie i poświęcenie pomnika przez regenta cmentarza wojskowego ks. kanonika M. Żemralskiego odbyło się w dniu 1 sierpnia 1946, w drugą rocznicę powstania. 6 sierpnia 1946 złożono tu 117 trumien z prochami osób zamordowanych i spalonych przewiezionych między innymi: z siedziby Gestapo w al. Szucho, ul. Wolskiej, ul. Górczewskiej, Parku Sowińskiego, ze szpitala św. Stanisława (fabryka Franaszka), ul. Moczydło, ul. Młynarskie”. Pod pomnikiem organizowane są centralne uroczystości w rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego. (6)

z batalionu „Łukasiński”. Budowę powierzono zakładowi kamieniarsko-artystycznemu Braci Koziańskich, pod nadzorem projektantki. Pomnik w formie wysokiego obelisku z czarnego marmuru u wierzchołka kończył się urną i narożnikami z różowego marmuru. Na czterech bokach granitu widnieją napisy z brązu: „Żołnierzom Armii Krajowej poległym za wolność” – „1939 – 1944” – „Powstanie Warszawskie 1.VIII – 2.X.1944” – „Gloria Victis”. Uroczyste odsłonięcie i poświęcenie pomnika przez regenta cmentarza wojskowego ks. kanonika M. Żemralskiego odbyło się w dniu 1 sierpnia 1946, w drugą rocznicę powstania. 6 sierpnia 1946 złożono tu 117 trumien z prochami osób zamordowanych i spalonych przewiezionych między innymi: z siedziby Gestapo w al. Szucho, ul. Wolskiej, ul. Górczewskiej, Parku Sowińskiego, ze szpitala św. Stanisława (fabryka Franaszka), ul. Moczydło, ul. Młynarskie”. Pod pomnikiem organizowane są centralne uroczystości w rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego. (6)

9.Pamięci Powstania Warszawskiego 1944 – celem jego działalności jest kontynuowanie patriotycznych tradycji narodowych, a w szczególności kultywowanie pamięci bohaterskiego zrywu powstańczego, a także wychowywanie młodych pokoleń w duchu miłości do ojczyzny, znajomości własnych dziejów, szacunku, tolerancji i poczucia godności. Skupia osoby w różnym wieku i różnych zawodów, akceptujące statutowe cele organizacji i przekonane o potrzebie aktywnego pielęgnowania pamięci o powstania warszawskim, doceniające znaczenie żywej pamięci powstańczych idei, wartości i wzorów osobowych w integracji współczesnych pokoleń i tożsamości narodowej. Prowadzi rozbudowany portal internetowy poświęcony Powstaniu Warszawskiemu. (14)

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

12.Powstania Warszawskiego – portal internetowy zawierający informacje o opiece medycznej, tajnych studiach medycznych, wspomnienia oraz informacje o blisko 5 tys. lekarzy, którzy uczestniczyli w Powstaniu Warszawskim. (6)
15. Jerzy Julian(ur. 13 lutego 1915 we Lwowie, zm. 4 czerwca 2012 w Katowicach) – polski uczyony, pisarz i wojskowy, emerytowany profesor Wydziału Budownictwa Lądowego Politechniki Krakowskiej, wykładowca Politechniki Śląskiej i Politechniki Warszawskiej. Żołnierz ZWZ i AK, uczestnik powstania lwowskiego w ramach akcji „Burza”. Podczas drugiej okupacji sowieckiej, od sierpnia 1944 roku, pracował jako inżynier we Lwowie przy odbudowie lotniska i mostów. Po zejściu do podziemia działał w organizacji „NIE” jako oficer informacyjny dzielniczy wschodniej. Zdradzony, został aresztowany przez NKWD 14 lutego 1945. Po ciężkim śledztwie w więzieniu przy ul. Łąckiego (był torturowany – od tamtego czasu nie słyszał na jedno ucho), został we wrześniu 1945 skazany na 10 lat łagrów. Po powrocie z zesłania do Polski w końcu 1955 pracował w latach 1956-1967 jako generalny projektant w Biurze Projektów Przemysłu Węglowego w Gliwicach, później w Instytucie Urbanistyki i Architektury w Katowicach oraz w latach 1968-1982 w PKP w Katowicach. Autor dzieł w wielu książkach i wielu artykułów naukowych oraz wspomnień z dziejów Lwowa w II wojnie światowej i historii ZWZ-AK-NIE Obszaru Nr 3 (Lwów). (9)
16. Wojciech , ps. „Jelita”, „Stanisław”, „Wojan” (ur. 19 lipca 1908 w Wilnie, zm. 10 stycznia 1991 w Warszawie). W sierpniu 1939 roku otrzymał przydział mobilizacyjny do Dowództwa 36. Dywizji Piechoty (Rezerwowej) na stanowisko oficera operacyjnego, ranny 7 września 1939 roku. Od pierwszych dni okupacji w Służbie Zwycięstwu Polski, następnie w ZWZ-AK. Pełni różne funkcje, w tym szefa sztabu – zastępcy komendanta Okręgu Radomsko-Kieleckiego AK. Od kwietnia 1945 roku był szefem sztabu Delegata Sił Zbrojnych na Kraj, płk. dypl. Jana Rzepeckiego. Ponownie ranny i aresztowany w czerwcu 1945. 12 grudnia 1945 Wojskowy Sąd Okręgowy w Warszawie skazał go na karę śmierci. Prezydent RP, Bolesław Bierut, w akcie łaski zamienił mu karę śmierci na karę 10 lat pozbawienia wolności. Wolność odzyskał w 1953, lecz dopiero 14 maja 1965 został zrehabilitowany przez Sąd Najwyższy. Pracował społecznie w Kole Historycznym i w Podkomisji Weryfikacyjnej Zarządu Głównego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację do Spraw Odznaczeń Żołnierzy byłego Okręgu Radomsko-Kieleckiego AK. Autor książki „Jodła” Okręg radomsko-kielecki ZWZ-AK 1939-1945 (1984). Współtwórca Stowarzyszenia Żołnierzy AK. Wybrany w maju 1990 na prezesa Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej powołanego na zjeździe zjednoczeniowym działających od marca 1989 krakowskiego Związku Żołnierzy AK i warszawskiego Stowarzyszenia Żołnierzy AK. 12 stycznia 1991 awansowany pośmiertnie do stopnia generała brygady przez Prezydenta RP Lech Wałęsę. (11)
18. Rada Ochrony Pamięci i Męczeństwa – ciało społeczne powoływane na 4-letnią kadencję przez Prezesa Rady Ministrów na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Po raz pierwszy Rada została powołana przez Sejm RP ustawą z 2 lipca 1947. W tym samym dniu utworzono państwowe muzea na terenach byłych niemieckich obozów koncentracyjnych

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

i obozów zagłady Auschwitz-Birkenau i Majdanek. Działalność Rady finansowana jest z budżetu państwa polskiego. Rada jest jedynym w Polsce organem państwowym inicjującym i koordynującym działalność związaną z upamiętnianiem historycznych wydarzeń i miejsc oraz postaci w dziejach walk i męczeństwa narodu polskiego w kraju i zagranicą, a także walk i męczeństwa innych narodów na terytorium Polski. Do jej zadań należy m.in.: 1) sprawowanie opieki nad miejscami walk i męczeństwa Polaków oraz upamiętnianie związanych z nimi faktów, wydarzeń i postaci, 2) sprawowanie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi Polaków oraz cmentarzami wojennymi innych narodów na terenie Polski, 3) inspirowanie oraz współdziałanie w organizowaniu obchodów, uroczystości, przedsięwzięć wydawniczych i wystawienniczych, a także popularyzowanie miejsc, wydarzeń i postaci historycznych związanych z walkami i męczeństwem, 4) ocena stanu, a także – w odniesieniu do zagranicy – organizowanie i sprawowanie opieki nad miejscami i trwałymi obiektami polskiej pamięci narodowej, szczególnie nad cmentarzami i mogiłami wojennymi oraz cmentarzami ofiar systemów totalitarnych, 5) sprawowanie funkcji opiniodawczej i opiekuńczej nad muzeami – miejscami pamięci, utworzonymi na terenach byłych niemieckich obozów koncentracyjnych i obozów zagłady, szczególnie w Auschwitz-Birkenau, na Majdanku, w Sztutowie, Rogoźnicy, Łambinowicach, Treblince, Radogoszczy i Żabikowie. (4)

20. FundacjaArmii Krajowej – powstała w 1993 roku z inicjatywy Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej oraz Wytwórni Filmów Dokumentalnych i Fabularnych. Fundacja została stworzona w celu wyprodukowania jednego filmu – pełnometrażowego dokumentu Powstanie Warszawskie 1944 w reżyserii Krzysztofa Langa. W założeniu miał to być jedyny zrealizowany przez FFAK film. Od tego czasu minęło 21 lat. W tym czasie fundacja wyprodukowała 24 średnio i pełnometrażowe filmy dokumentalne. Z inspiracji fundacji powstał również pełnometrażowy film fabularny *Generał Nil* w reżyserii Ryszarda Bugajskiego. (7)

21. Muzeum Powstania Warszawskiego – muzeumw Warszawie, samorządowa instytucja kultury m.st. Warszawy. Zostało otwarte w 2004 i wpisane do Państwowego Rejestru Muzeów (nr 81) w 2005 roku. Placówka dokumentuje historię Powstania Warszawskiego. Muzeum mieści się w dawnej Elektrowni Tramwajów Miejskich w Warszawie na Woli, a zostało otwarte w przeddzień 60. rocznicy wybuchu powstania, 31 lipca 2004. Jest wyrazem hołdu warszawiaków wobec tych, którzy walczyli i ginęli za wolną Polskę i jej stolicę. Ekspozycja przedstawia walkę i codzienność powstania na tle okupacji, poprzez ukazanie złożonej sytuacji międzynarodowej, aż po powojenny terror komunistyczny i losy powstańców w PRL. Muzeum prowadzi działalność naukowo-badawczą oraz edukacyjną poświęconą dziejom powstania warszawskiego oraz historii i dorobku Polskiego Państwa Podziemnego.

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

Gromadzi zbiory poświęcone tym zagadnieniom. Z inicjatywy muzeum powstało Archiwum Historii Mówionej gromadzące nagrania wspomnień uczestników powstania. (11)

24. Archiwum Akt

(AAN) to archiwum państwowe z siedzibą w Warszawie. Jest jednym z trzech polskich archiwów państwowych o charakterze centralnym obok Narodowego Archiwum Cyfrowego i Archiwum Głównego Akt Dawnych. W zasobie AAN znajduje się jeden z największych w Polsce zbiorów archiwaliów Armii Krajowej, liczący 500 jednostek archiwalnych z lat 1940-1945, co stanowi około sześciu metrów bieżących akt. W skład zasobu wchodzi akta komórek organizacyjnych Komendy Głównej Armii Krajowej – Organizacyjnego, Informacyjno-Wywiadowczego, Operacyjnego, Kwatermistrzowskiego, Dowodzenia i Łączności, Informacji i Propagandy, Kierownictwa Walki Podziemnej, Wojskowego Sądu Specjalnego, Szarych Szeregów oraz materiały komendanta, akta obszarów – Kraków, Lwów i Warszawa oraz okręgów – Białystok, Kielce, Lublin, Łódź, Śląsk, Wilno i Wołyń. Materiały komendanta głównego AK z lat 1940-1944 obejmują m.in. rozkazy, instrukcje, zarządzenia, wytyczne, odezwy, referaty dotyczące organizacji i działalności bieżącej AK, sytuacji na terenie okupowanych ziem polskich oraz sytuacji międzynarodowej, depesze do i ze Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie. Akta z okresu 1941-1945 Oddziału I Organizacyjnego zawierają m.in. wnioski i opinie awansowe i orderowe, materiały informacyjne dotyczące obozów jenieckich oraz opracowania ze Sztabu Naczelnego Wodza dotyczące spraw gospodarczych ziem okupowanych. Najliczniej zachowane są akta Oddziału II Informacyjno-Wywiadowczego z lat 1940-1944. Ich treść stanowią m.in. instrukcje, zarządzenia i wytyczne o prowadzeniu akcji wywiadowczej, obszerne materiały wywiadu gospodarczego (raporty, meldunki sytuacyjne, okresowe sprawozdania, opracowania, wykazy, schematy, plany i rysunki techniczne, mapy) dotyczące produkcji przemysłowej różnych gałęzi gospodarki w Czechosłowacji, Austrii, Związku Radzieckim, a głównie w Niemczech. Wśród archiwaliów Kierownictwa Walki Podziemnej z lat 1941-1944 wspomnieć warto odezwy, wytyczne, zarządzenia i instrukcje o sposobach prowadzenia walki cywilnej. Pozostałość aktowa Wojskowego Sądu Specjalnego dotyczy spraw, toczących się przed jego obliczem w latach 1942-1944. Z akt jednostek terenowych Armii Krajowej najliczniejszą grupę stanowią materiały Komendy Obszaru Warszawskiego, pochodzące z lat 1940-1945. Są to m.in. rozkazy, sprawozdania, okólniki, instrukcje, awansowe i odznaczeniowe wnioski personalne komendanta obszaru, materiały szkoleniowe, szkice sytuacyjne, plany, protokoły zakupu broni i stosowne rozliczenia finansowe, ewidencja broni i stanów osobowych oddziałów, meldunki wywiadowcze, raporty i sprawozdania.(6)

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

26. Pomnik Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej w – pomnik według projektu Jerzego Staniszkisa znajdujący się w przy ul. Wiejskiej naprzeciw kompleksu budynków Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, przy skrzyżowaniu z ul. Jana Matejki. Kolejne inicjatywy upamiętnienia roli Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej w czasach PRL nie doczekały się realizacji satysfakcjonującej środowiska niepodległościowe i niezależną opinię publiczną. Pomysł wybudowania godnego pomnika AK w Warszawie narodził się już w 1989. Po wieloletnich staraniach o jego lokalizację, gromadzeniu funduszy i kilku konkursach na projekt ostatecznie wybrano projekt Jerzego Staniszkisa, wyłoniony w wyniku dwóch konkursów ogłoszonych przez Stowarzyszenie Architektów Polskich w latach 1993 i 1997 na zlecenie Komitetu Budowy Pomnika Mauzoleum Armii Krajowej, który powołano w 1990 roku. Kamień węgielny wmurowano 2 sierpnia 1994, a odsłonięcie nastąpiło 10 czerwca 1999. Uroczystego odsłonięcia dokonał marszałek Sejmu Maciej Płażyński. Uroczystość została poprzedzona mszą świętą celebrowaną przez Prymasa Polski Kardynała Józefa Glempa, a 11 czerwca tego roku pomnik poświęcił papież Jan Paweł II. Pod pomnikiem odbywają się obchody rocznic wybuchu Powstania Warszawskiego i odzyskania niepodległości. (9)
-
29.Związek Żołnierzy Armii Krajowej – organizacja powstała w 1989, skupiająca byłych żołnierzy Armii Krajowej. Wydaje miesięcznik „Biuletyn Informacyjny AK”. Zrzesza członków Armii Krajowej i innych organizacji zbrojnych podporządkowanych w czasie wojny legalnemu Rządowi RP na emigracji, które walczyły o odzyskanie niepodległości Polski, oraz członków organizacji, które kontynuowały walkę po rozwiązaniu AK, a także – jako członków nadzwyczajnych – osoby wyznające ideały AK i działające na rzecz ich utrwalenia. Na początku lat 90. XX w. związek liczył ponad 80 tys. członków, w roku 2014 ok. 10 tys., w tym 6 tys. kombatantów. Najwyższą władzą Związku jest Zjazd Delegatów, a w okresach międzyzjazdowych władzę sprawuje Zarząd Główny oraz Główna Komisja Rewizyjna i Główny Sąd Koleżeński. Członkowie tych ciał są wybierani przez kolejny Zjazd Delegatów na okres trzyletni. Działalnością Związku kieruje Prezes Zarządu Głównego oraz 13-osobowe Prezydium Zarządu Głównego. Raz na trzy miesiące zbiera się Zarząd Główny, którego członkami, prócz wyżej wymienionych, są prezesi istniejących Okręgów Związku. (8)
30. Polski Podziemnej – jedna z najbardziej zasłużonych polskich instytucji (o charakterze archiwalno-naukowym) na Uchodźstwie, powołana w Londynie przez byłych żołnierzy Armii Krajowej w 1947 roku. Wśród założycieli znaleźli się m.in.: Tadeusz Bór-Komorowski, Kazimierz Iranek-Osmecki, Stanisław Juszcakiewicz, Tadeusz Pełczyński. W 1988 połączyła się z londyń-

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

skim Instytutem Polskim i Muzeum im gen. Sikorskiego (IPMS), zachowując autonomię działania. Zasoby archiwalne SPP stanowią podstawę dla badań nad Polskim Państwem Podziemnym w latach II wojny światowej. Poza wytworzonymi w Sztabie Naczelnego Wodza i Rządzie RP dokumentami normatywnymi w zasobie archiwalnym znajduje się zestaw kolekcji osobowych, który powstał ze spuścizny po wybitnych oficerach Armii Krajowej i politykach Państwa Podziemnego takich jak: Tadeusz Bór-Komorowski, Tadeusz Pełczyński, Kazimierz Iranek-Osmecki, Franciszek Demel, Stanisław Kauzik. Ze zbiorów rzeczowych należy wymienić kolekcję grupującą teczki personalne cichociemnych, którzy w czasie wojny drogą powietrzną byli przerzucani do okupowanego kraju. W zbiorach SPP znajduje się bardzo bogata dokumentacja ikonograficzna, prasa, mapy oraz biblioteka (ponad 5 tys. tomów). Efektem pracy instytucji jest uporządkowanie i udostępnianie zasobów archiwalnych oraz szeroko rozumiana działalność wydawnicza dotycząca przede wszystkim opracowań i edycji źródłowych (m.in. *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945*; *The Polish Home Army 1939-1945*; *Organizacja zrzutów materiałowych dla Armii Krajowej*). (7)

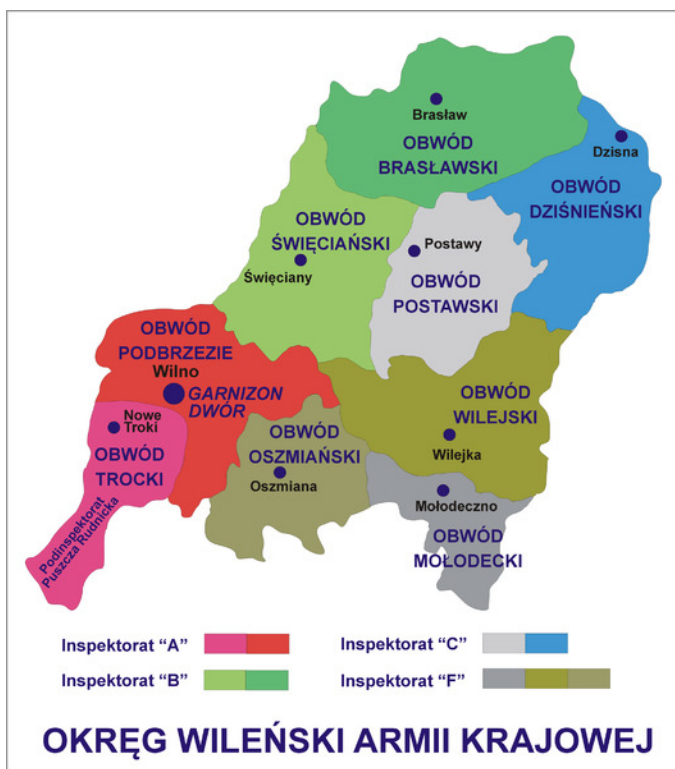
38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ

Na początku 1944 Komendzie Głównej AK podlegały 4 obszary (białostocki, lwowski, zachodni i warszawski) i 8 samodzielnych okręgów (Warszawa-Miasto, Kielce, Łódź, Kraków, Śląsk, Lublin, Wilno i Wołyń). Okręgi (odpowiednik województw) dzieliły się na obwody – na początku 1944 było ich 280. Ogniwem pośrednim był podokręg. W zależności od potrzeb w ramach okręgów i podokręgów tworzone inspektoraty rejonowe, skupiające po kilka obwodów, natomiast w obwodach (odpowiednik powiatów) – rejonny obejmujące kilkanaście placówek. Na czele jednostek terytorialnych stali komendanci.

Poziomo

3. Samodzielny okręg AK

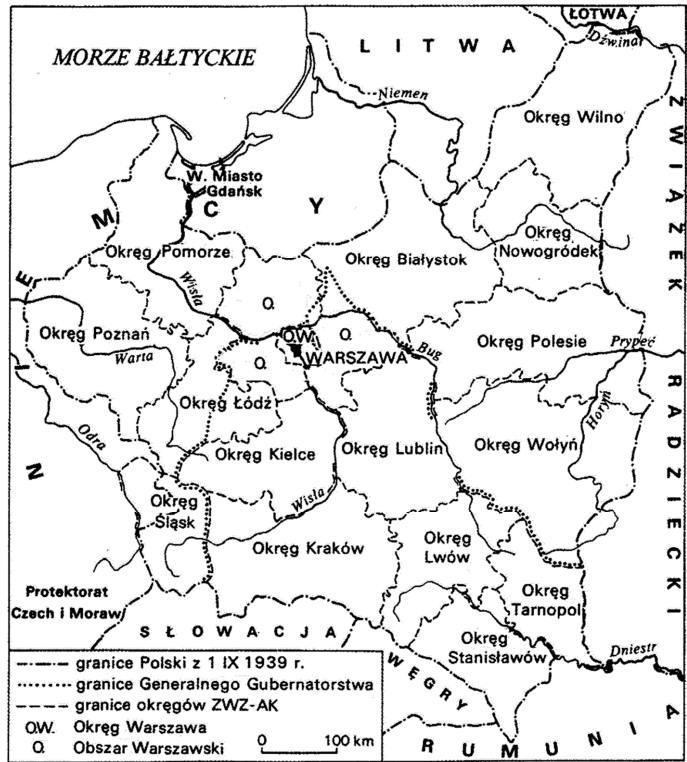
.....– kryptonimy „Miód”, „Wiano”. Obejmował obszar byłego województwa wileńskiego i Litwy w granicach z 1939. W swojej strukturze zawierał również Podokręg Litwa Środkowa. Przed uderzeniem na Wilno oddziały partyzanckie Okręgu Wileńskiego AK liczyły blisko 6 tys. żołnierzy, w czasie operacji „Ostra Brama” stan oddziałów polowych Okręgu w wyniku masowego napływu ochotników spośród ludności niezorganizowanej wzrósł blisko dwukrotnie). Po 17 lipca 1944 ponad 6 tys. żołnierzy (z okręgów Wileńskiego i Nowogródzkiego) zostało rozbrojonych i przez obóz

w Miednikach wywiezionych w głąb ZSRR. Dalszy ubytek w szeregach powodowały masowe aresztowania prowadzone przez NKWD, a od zimy 1945 także wyjazdy członków organizacji w transportach repatriacyjnych oraz w transportach wojskowych do armii Berlinga. W efekcie w połowie 1945 liczebność organizacji znacznie się zmniejszyła – można ocenić ją na kilka tysięcy ludzi (1 tys. żołnierzy AK i 2 tys. ukrywających się osób niezorganizowanych oraz ok. 400 ludzi w oddziałach leśnych). Pierwszy komendant ppłk Nikodem Sulik „Jodko”.
(5)

38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ

4. Element struktury terytorialnej Armii Krajowej, wchodził w skład obszaru, dzielił się na podokręgi lub inspektoraty. (5)

6. Okręg AK Obszar zachodni – kryptonimy „Borówki” i „Pomnik”. Dzielił się na Podokręg Południowo-Wschodni oraz Podokręg Północno-Zachodni. Okręgowi podlegały też dwa podokręgi eksterytorialne Szczecin i Królewiec. Liczył w sumie 18 tys. żołnierzy. Pierwszy komendant mjr Józef Ratajczak „Karolczak”. (7)

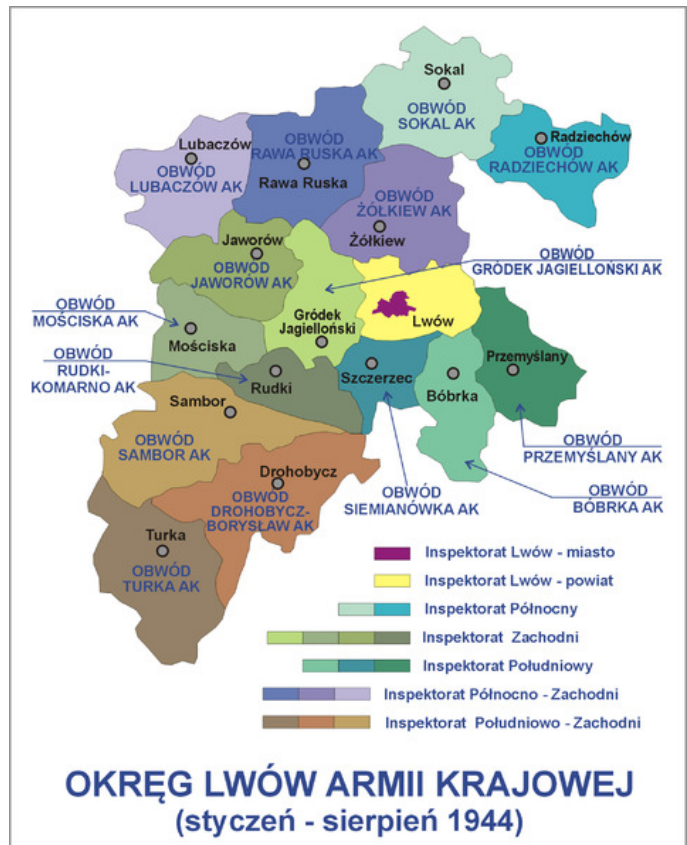
38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ

8.okręg – drugi co do wielkości element struktury terytorialnej AK, np. ... okręg Warszawa-Miasto. Dzielił się na obwody, inspektoraty lub podokręgi. Inspektoraty dzieliły się na podobwody lub podinspektoraty. (11)

10. Okręg AK
Obszar białostocki – kryptonimy „Lotnisko”, „Kurki”, „Cyranka”, „Nów”, „Las”, „Grzyb”. Od połowy grudnia 1943 (formalnie od 24 marca 1944) funkcjonował jako okręg samodzielny. 12 czerwca 1944, przed operacją „Ostra Brama” został podporządkowany komendantowi Okręgu Wilno, zszedł więc do roli podokręgu. Pierwszy komendant ppłk Janusz Prawdzic-Szlaski (ps. „Prawdzic”, „Borsuk”) do 26 czerwca 1944. W połowie 1944 siły oddziałów partyzanckich Okręgu liczyły 9 batalionów piechoty i kilka szwadronów kawalerii – ok. 7-8 tys. ludzi umundurowanych i dobrze uzbrojonych. (10)

11. Okręg AK
Obszar lwowski – kryptonimy „Dukat”, „Lira”, „Promień”. Pod koniec 1943 okręg liczył około 15 300 ludzi w sztabach i jednostkach liniowych. Oddziały AK okręgu miały w ramach „Burzy” utworzyć jednostki należące do 5. Lwowskiej Dywizji Piechoty, stacjonującej przed wojną w mieście. Pierwszy komendant ppłk Stefan Czerwiński ps. „Stefan”. (4)

38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ

14. Samodzielny okręg AK – kryptonimy „Jodła”, „Rolnik”, „Maliny”. W chwili powstania obejmował województwo kieleckie oraz powiaty miechowski i olkuski. W czasie wkraczania na Kielecczyznę Armii Czerwonej w styczniu 1945 składał się z pięciu inspektoratów i dwunastu obwodów. Siły okręgu w tym okresie, po scaleniu z BCH i NSZ, szacuje się na ok. 42 tys. osób. Pierwszy komendant płk dypl. Leopold Endel-Ragis „Wiesław”, „Śląski”, „Lipiński”. (6)

16. Okręg AKObszar lwowski – kryptonimy „Kawon”, „Karaś”, „Struga”, „Światła”. W planach operacyjnych Obszaru Lwowskiego AK do jego zadań zaliczano unieruchomienie przez przynajmniej trzy dni węzłów kolejowych w Stanisławowie i Chodorowie, telekomunikacji oraz ruchu na szosach Podkarpacia. Rozpatrywano też opanowanie Stanisławowa. Okręg otrzymał również zadanie osłony ludności polskiej przed nasilającymi się o pogromami Polaków ze strony UPA. Na początku marca 1944 okręg liczył ponad 5 tys. ludzi w szeregach AK oraz około 2 tys. osób cywilnych w szeregach samoobrony, uzbrojonych 300 karabinów i 2 tys. granatów. Zorganizowany był w 90 plutonów pełnych i 16 szkieletowych. Pierwszy komendant por. Jan Wyszzyński „Roman Leszczyński”. (11)

20. Element struktury terytorialnej Armii Krajowej, część inspektoratu. Poniżej były rejony i placówki. (5)

38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ

22. Samodzielny okręg AK– kryptonimy „Gobelin”, „Godło”, „Muzeum”. W połowie 1944 był największy pod względem liczebności w kraju – osiągnął stan 90 tys. ludzi, z czego 60 tys. w części wschodniej (woj. rzeszowskie) oraz 30 tys. w części zachodniej. Pierwszy komendant płk dypl. Julian Filipowicz „Róg”. (6)

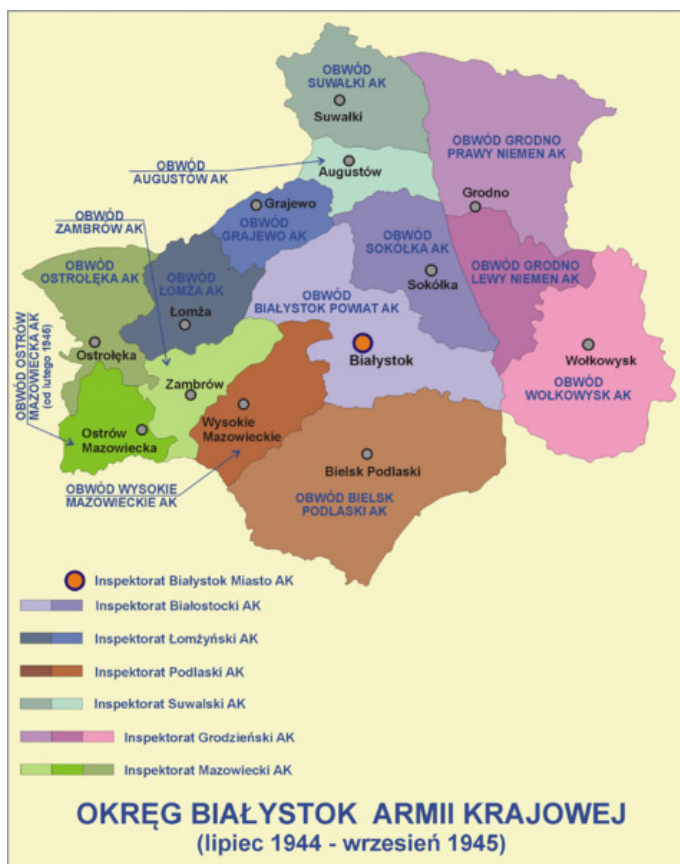
24. Podokręg AKObszar warszawski – kryptonim „Krynica”, „Struga”, „Gorzelnia”, „Jastarnia”, „Kuźnia”, „Białowieża”. Funkcjonował od 1942 do 1944. W kwietniu 1943 w podokręgu funkcjonowały 104 plutony uzbrojone oraz 21 nieuzbrojonych, liczące łącznie 14 142 osoby (w tym 1261 cywilów). Pierwszy komendant płk Hieronim Suszczyński „Szeliga”. (8)

38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ

25. Okręg AK

.....Obszar białostocki – kryptonimy „Lin”, „Czapla”, „Pełnia”, „Sarna”, „Maślanki”. Okręg dzielił się na 14 obwodów. Bezpośrednio przed akcją „Burza” liczył ponad 33 tys. żołnierzy. Po wkroczeniu Armii Czerwonej na żołnierzy AK spadły masowe represje. Aresztowania, wywózki w głąb ZSRR oraz fizyczna likwidacja żołnierzy podziemia przez NKWD i UB osłabiły potencjał AK. Pierwszy komendant ppłk Franciszek Ślęczka „Krak”. (9)

26. Obszar – obszar obejmujący okręgi Lwów, Stanisławów i Tarnopol (7)

27. Samodzielny okręg AK – kryptonimy „Len”, „Salon”, „Żyto”, „Orbis”, „Bank Handlowy”, „Spółdzielnia Rolnicza”, „Monopol”. Bezpośrednio przed akcją „Burza”, po scaleniu z AK oddziałów BCh i NSZ, liczył 50-60 tys. żołnierzy. Po wkroczeniu Armii Czerwonej i zatrzymaniu frontu na linii Wisły na żołnierzy AK spadły represje. Pomiędzy lipcem 1944 a marcem 1945 sowieckie i polskie siły bezpieczeństwa rozbiły trzy kolejne sztaby Okręgu i aresztowały czterech komendantów. Pierwszy komendant mjr Józef Spychalski „Czarny”, „Dzierżyński”, „Samura”, „Socha”, „Soroka”, „Stryjek”. (6)

38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ

Pionowo

1. Podokręg AK
Kryptonimy „Garbarnia”, „Koope-
ratywa”, „Olsztyn”, zaś od 1 maja
1943 „Tuchola”, „Browar”. Funk-
cjonował na obszarze włączonej
do Prus Wschodnich Rejencji
ciechanowskiej, obejmującej po-
wiaty dawnego województwa
warszawskiego. Pierwszy ko-
mendant por. rez. Eugeniusz Fili-
powicz „Czajka”. (8)

2. Największy element struktury terytorialnej AK, np. białostoc-
ki, lwowski, zachodni, warszawski. Dzielił się na okręgi lub na podokręgi. (6)
3. Obszar – obszar obejmujący podokręgi prawobrzeżny, le-
wobrzeżny i Mazowsze (10)

5. AK .Zachodni
Obszar warszawski – kryptonimy
„Hallerowo”, „Cukrownia”, zaś od
1 maja 1943 „Hajduki”. W skład
podokręgu wchodziły obwody
znajdujące się po zachodniej
stronie Wisły, z dawnego woje-
wództwa warszawskiego. Według
meldunku organizacyjnego KG
AK nr 220 za okres od
1 marca 1943 do 31 sierpnia
1943, w podokręgu funkcyjono-
wało 179 plutonów (61 pełnych i 118
szkieletowych), obejmujących
421 oficerów (308 w oddziałach
liniowych), 271 podchorążych i
2213 podoficerów. Podokręg
dysponował wówczas 25 ckm, 72
rkm, 1560 kb, 835 pistoletami 1
armatą ppanc, 5 kb ppanc i 1598
granatami. Pierwszy komendant płk Franci-
szek Jachiec „Roman”. (8)

38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ

7. Obszar – obszar obejmujący okręgi Pomorze i Poznań (8)
9. Okręg AKObszar białostocki – kryptonimy „Kwadra”, „Twierdza”, „Żuraw”, „Rydze”. W 1943 dowództwo okręgu zostało aresztowane przez Gestapo. Odtworzenia struktur podjął się na polecenie KG AK ppłk Henryk Krajewski „Trzeska”. Na czele dwóch kadrowych oddziałów partyzanckich w połowie maja przedostał się na przez Łuków i Siedlce na Polesie i rozpoczął odtwarzanie jednostek 30. Dywizji Piechoty w oparciu o miejscowe zasoby. Przed akcją „Burza” Okręg Poleski AK poniósł duże straty, zwłaszcza w 1943 i wiosną 1944. Spowodowane były one zarówno represjami niemieckimi, antypolskimi działaniami partyzantki sowieckiej, (która zlikwidowała kilka oddziałów partyzanckich AK), jak i terrorem OUN-UPA w południowej części Polesia. Wiosną 1944 Okręg liczył zaledwie ok. 4,3 tys. żołnierzy, pozostających w większości w konspiracji. Niewielkie zasoby broni były zupełnie niewystarczające nawet dla wyposażenia tak skromnych sił. Pierwszy komendant mjr Aleksander Habiniak „Kuźma”. (7)

12. Samodzielny okręg AK

..... – Miasto – kryptonimy „40”, „XX”, „Wydra”, „Drapacz”, „Prom”. Jednostka terytorialno-organizacyjna Armii Krajowej obejmująca teren Warszawy i powiatu warszawskiego. Jednostki wojskowe okręgu wzięły udział w Powstaniu Warszawskim. W marcu 1943 w okręgu funkcjonowało 355 plutonów pełnych i 116 szkieletowych. Według meldunku Komendanta Głównego AK, w stosunku do września 1942, nastąpiło zwiększenie stanów o 188 plutonów wskutek uzupełnienia stanów plutonów szkieletowych oraz wcielenie oddziałów Polskiej Organizacji Zbrojnej. Według

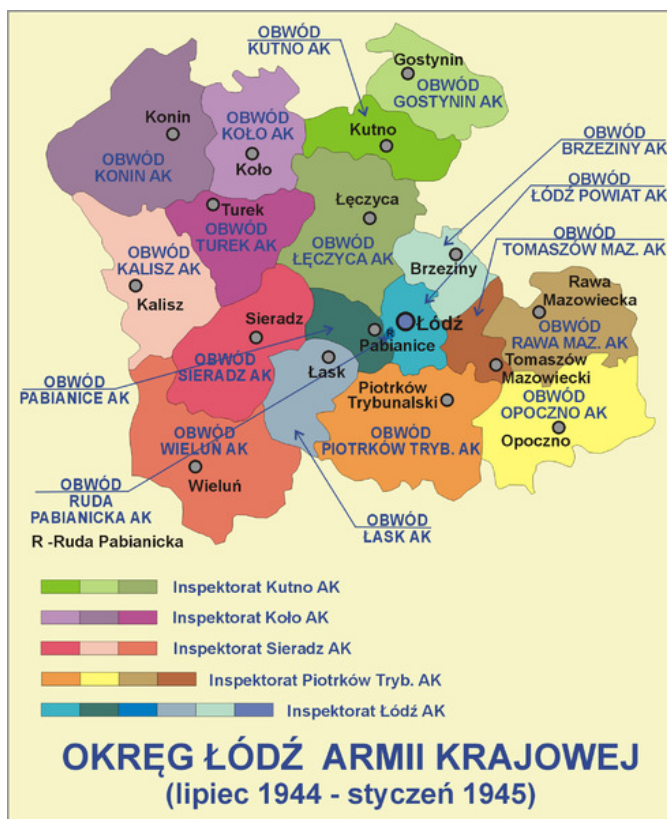
obliczeń Jerzego Kirchmayera stan ewidencyjny AK na terenie okręgu warszawskiego w lutym 1944 wynosił ok. 50 tys. żołnierzy, w tej liczbie m.in. Kedyw Komendy Głównej (ok. 2,4 tys. żołnierzy). W okręgu według tych samych danych funkcjonowało 800 plutonów (647 pełnych plutonów oraz 153 plutony „szkieletowe”), w tym 198 plutonów Wojskowej Służby Ochrony powstania. Stan bojowy oddziałów okręgu wynosił w ciągu całego powstania od 25 do 28 tys. żołnierzy. O godzinie „W” do walki przystąpiło ok. 2,5 tys. uzbrojonych powstańców. 20 września 1944 rozkazem Dowódcy AK z oddziałów Okręgu utworzono Warszawski Korpus Armii Krajowej – komendant gen. Antoni Chruściel „Monter”, „Nurt”. (8)

38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ

13. Samodzielny okręg AK– kryptonimy „Kilof”, „Komin”, „Kuźnia”, „Serce”, „Chodnik”. W 1944 liczył około 25 tys. żołnierzy, posiadał dobrą kadre dowódczą, miał opracowane plany powstania powszechnego. Jedynym mankamentem był chroniczny brak broni. Dość dobre uzbrojenie posiadały tylko oddziały partyzanckie, oddziały dywersyjne oraz osłony sztabów. Pod bronią było około 3 tys. żołnierzy, a głównym źródłem jej pozyskiwania były akcje przeprowadzane na Niemczech. Pierwszy komendant ppor. Józef Korol „Hajducki”, „Starosta”. (5)

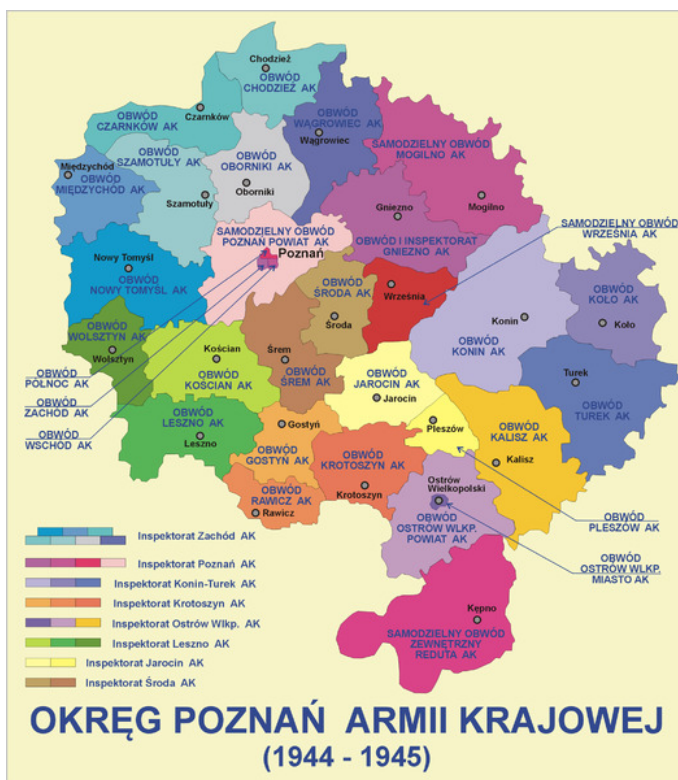
15. Samodzielny okręg AK– kryptonimy „Arka”, „Kreton”, „Barka”, „Łania”. W momencie wkroczenia Armii Czerwonej na rzecz Okręgu pracowało już ponad 40 tys. osób, z czego ponad 10 tys. zaprzysiężonych jako żołnierze AK. Pierwszy komendant płk Leopold Okulicki „Pan Jan”. (4)

38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ

17. Obwód I AK , Stare Miasto (Samodzielny okręg AK Warszawa-Miasto) – kryptonimy „Trójka”, „3” (w ramach SZP), „41” (w ramach ZWZ/AK), „XXI” (od 15 czerwca 1944), „I” (od 9 sierpnia 1944). Według Jerzego Kirchmayera w obwodzie 1 marca 1944 oddziały obwodu (bez WSOP i WSK) zorganizowane były w 90 plutonów pełnych i 3 szkieletowe, obejmując ok. 5,5 tys. osób, zaś według obliczeń Tomasza Strzembosza było to 2745 żołnierzy. W trakcie powstania Rejon I obwodu (bez III i VIII Zgrupowania na Powiślu) wraz z niektórymi oddziałami Rejonu 4 (batalion im. Czarnieckiego, Batalion im. Łukasińskiego, część batalionu „Chrobry” oraz batalionu im. Kilińskiego) zostały oddzielone na Starym Mieście, tworząc 7 sierpnia do 5 września Grupę „Północ” pod dowództwem płk. Karola Ziemskiego „Wachnowskiego”. Główna część obwodu, stanowiła Grupę „Śródmieście”, z której 8 sierpnia wydzielono „Podobwód Śródmieście Południowe”, obejmujący Rejon 2 oraz Rejon 3. Po 20 września oddziały obwodu przekształciły się w 28. Dywizję Piechoty AK im. Stefana Okrzei. Pierwszy komendant ppłk Jan Lamers „Florian”. (11)

18. Okręg AKObszar zachodni – kryptonimy „Pałac”, „Parcela”, „Letnisko”. Okręg obejmował teren Kraju Warty z wyłączeniem Ziemi Łódzkiej i dzielił się na siedem inspektoratów rejonowych. W połowie 1943, w okresie największego rozwoju, siatka Okręgu liczyła ponad 10 tys. żołnierzy. Pierwszy komendant ppłk Rudolf Ostrihansky ps. „Ludwik”. (6)

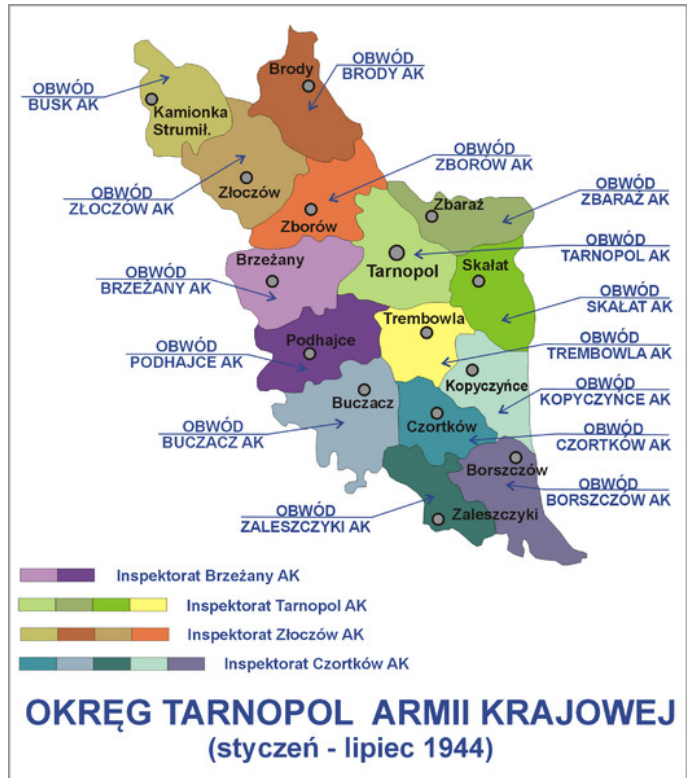

38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ

19. Obszar – obszar obejmujący okręgi Białystok, Polesie i Nowogródek (11)

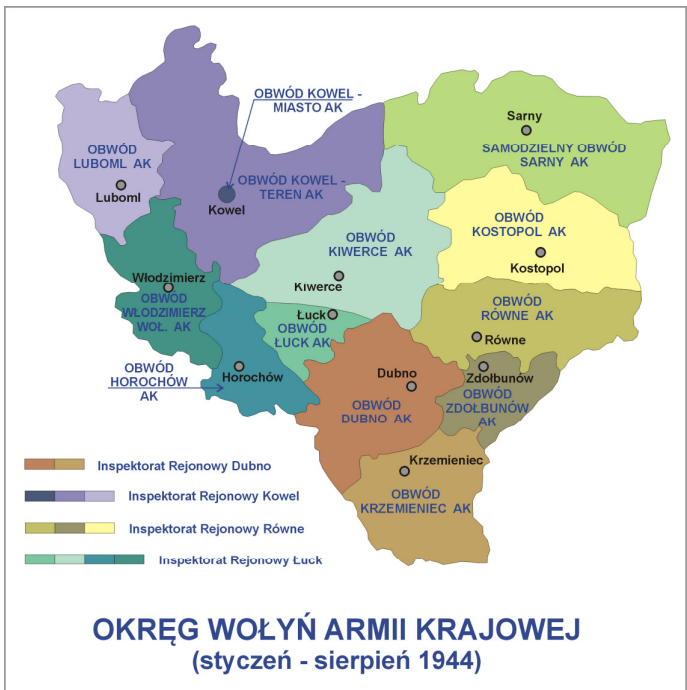
21. Okręg AK

.....Obszar lwowski – kryptonimy „Komar”, „Tarcza”, „Ton”. Przez jego tereny przebiegała strategiczna linia kolejowa Lwów – Tarnopol – Kijów, którą zaopatrywano Grupę Armii „Północna Ukraina”. Podobne znaczenie miały magistrale drogowe. Wiosną 1943 w okręgu funkcjonowały 222 plutony. Łącznie siły okręgu to ok. 11 100 żołnierzy, w tym 72 oficerów, 134 podchorążych i 1930 podoficerów. Pierwszym p.o. komendanta był kpt. Mieczysław Widajewicz „Czerma”. (8)

23. Samodzielny okręg AK

.....– kryptonimy „Hreczka”, „Proso”. Bezpośrednio przed wkroczeniem na Wołyń Sowiec w skład Okręgu wchodziły cztery inspektoraty złożone z trzynastu obwodów oraz jeden samodzielny ośrodek. W tym okresie okręg liczył ok. 15 tys. żołnierzy. Podczas akcji „Burza” z sił okręgu utworzono 27. Wołyńską Dywizję Piechoty AK. Pierwszy komendant mjr Brunon Rolke „Aspik”. (5)

39. SZARE SZEREGI

Szare Szeregi – kryptonim konspiracyjny Organizacji Harcerzy ZHP i szerzej – całego Związku Harcerstwa Polskiego, w okresie okupacji niemieckiej i sowieckiej podczas II wojny światowej. Szare Szeregi zostały utworzone 27 września 1939, na dzień przed kapitulacją Warszawy, równocześnie z powstaniem w innym miejscu i utworzonej przez inne osoby Służby Zwycięstwa Polsce. Organizacja współpracowała z Delegaturą Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj oraz Komendą Główną Armii Krajowej.

Poziomo

1. Kryptonim przygotowania Drużyn Zawiszy do wojskowych służb pomocniczych, obejmujących regulację ruchu, łączność i ratownictwo. (8)
8. Kursy – kursy harcmistrzowskie, przygotowujące do odbudowy ZHP po wojnie, realizowane zgodnie z programem Szarych Szeregów dla okresu służby i pracy w wolnej Polsce – kryptonim „Pojutrze”. (14)
11. Kurierzy – grupa ok. 20-30 harcerzy i młodzieży polskiej – członków Wojskowo-Cywilnego Klubu Sportowego „Junak” Drohobycz, działająca od października 1939 do lipca 1940 jako część Szarych Szeregów na terenach okupowanych i zaanektowanych przez ZSRR po agresji ZSRR na Polskę 17 września 1939. Ich zadaniem było przeprowadzanie zagrożonych deportacją ludzi (głównie mężczyzn – urzędników, inteligencji, żołnierzy, policjantów itp.) z terenów okupowanych przez ZSRR na Węgry, skąd byli przetrzucani do Wojska Polskiego we Francji, tworzącego się pod egidą Rządu RP na Uchodźstwie, a także dostarczanie informacji o sytuacji na terenach RP okupowanych przez ZSRR. W powrotną drogę zabierali pieniądze i pokrzepiające wieści o Wojsku Polskim we Francji, niekiedy przekazywali informacje rodzinom o losach „przerzuconych” przez granicę ludzi. Grupa była podporządkowana komórcze „Ewa” (od ewakuacja) Poselstwa RP w Budapeszcie, na czele której stał rtm. Billewicz. Nieformalnie współpracował z nim i wspierał go w działalności mjr (płk) Mieczysław Młotek. Kurierzy działali pojedynczo lub w dwuosobowych grupach. Ważna była znajomość terenu i dobra kondycja fizyczna i psychiczna, dlatego w grupie Kurierów znalazło się wielu harcerzy, którzy podczas biwaków, rajdów i obozów harcerskich bardzo dobrze poznali teren, przez który zdążali ku granicy. Z licznej, ok. 30-osobowej grupy, do końca wojny dotrwało zaledwie kilku, pozostali polegli śmiercią żołnierzy Polski Podziemnej na szlakach lub zostali zakatowani w więzieniach sowieckich (5)
12. Szkoły (z angielskiego „Battle School”) – gałąź wiekowa Szarych Szeregów, grupująca harcerzy w wieku 15-17 lat. Pełnili oni służbę w małym sabotażu, będącym akcją propagandową skierowaną do ludności polskiej (w Warszawie w ramach organizacji „Wawer-Palmiry”). Akcja obejmowała pisanie na murach, rozlepianie afiszy i nalepek, rozdawanie ulotek, kolportaż fikcyjnych dodatków nadzwyczajnych do gazet, podłączenie się do niemieckich megafonów, zrywanie niemieckich flag, usuwanie z wystaw i gablot niemieckich

39. SZARE SZEREGI

fotografii, gazowanie kin. Do najgłośniejszych akcji należy zdjęcie niemieckiej tablicy z pomnika Mikołaja Kopernika w Warszawie. Wykonywana przez drużyny akcja „N” była destrukcyjną akcją propagandową skierowaną do Niemców, polegającą głównie na podrzucaniu dywersyjnych ulotek i gazetek. Drużyny BS uczestniczyły w akcji „WISS” („Wywiad – Informacja Szarych Szeregów”), polegającej na obserwacji niemieckich wojsk i ich ruchów, placówek, instytucji i garnizonów aparatu i formacji okupacyjnych. W ramach przygotowań do „przełomu” drużyny BS przechodziły przeszkolenie wojskowe, otrzymywały przydziały do jednostek AK (np. jako poczty dowódców „Golędzinów”, oddziały łączności „Boernerowo” i oddziały rozpoznawcze). W Powstaniu Warszawskim walczyli w Śródmieściu jako kompania, a w innych dzielnicach jako plutony łączności i piechoty. (6)

13. Kryptonim hufców – strukturze organizacyjnej Szarych Szeregów. (4)
15. Kryptonim Głównej Kwatery Harcerzy – struktura organizacyjna Szarych Szeregów. (7)
19. „Bądź ” i „Związek Koniczyn” – kryptonimy Organizacji Harcerzek ZHP, działającej podczas wojny w strukturach Pogotowia Harcerzek.. Pogotowiem kierowała komendantka wyznaczona przez Naczelniczkę Harcererek. „Bądź ... ” to również tytuł konspiracyjnego zawiszackiego dwutygodnika. (5)
21. Gałąź wiekowa Szarych Szeregów grupująca młodszych harcerzy w wieku 12-15 lat. Nie brali oni udziału w walce bieżącej, lecz przygotowywali się do pełnienia służby pomocniczej o kryptonimie „Mafeking” i nauką na tajnych kompletach – do odbudowy Polski po wojnie. Spośród służb pomocniczych najbardziej znana jest zorganizowana w czasie Powstania Warszawskiego Harcerska Poczta Polowa. (7)
22. Naczelna Rada – najwyższa władza naczelna Związku Harcerstwa Polskiego w okresie między zjazdami walnymi. Kilku członków NRH było obecnych w Warszawie 27 września 1939 na zebraniu grona instruktorów harcerskich, którzy podjęli decyzję o kontynuowaniu przez harcerstwo pracy w konspiracji. (9)
24. Akcja („M”) – działania Szarych Szeregów ukierunkowane na całą młodzież niezorganizowaną. W ramach tych działań wydawano wiele pism, w tym pisma Głównej Kwatery: „Źródło”, później „Dęby”, „Drogowskaz”, „Pismo Młodych”, „Brzask” oraz liczne broszury i książki, m.in. *O powołaniu naszego pokolenia*, *Wielka gra*, *Przodownik* i *Kamienie na szaniec*. (8)
25. II – kryptonim przeprowadzonej 26 marca 1943 akcji odbicia 25 więźniów z niemieckiego konwoju policyjnego, w tym Jana Bytnara „Rudego”, który zmarł po trzech dniach od ran, jakie hitlerowcy zadali mu podczas przesłuchań. Po akcji zmarli również „Alek” – Aleksy Dawidowski i „Buzdygan” – Tadeusz Krzyżewicz. Dowódcą akcji był Stanisław Broniewski „Orsza”, a jego zastępcą Tadeusz Zawadzki „Zośka”. Inna nazwa tej akcji to także akcja pod

39. SZARE SZEREGI

Arsenałem. Inne akcje Szarych Szeregów (występujące w innych krzyżówkach) to Wieniec II – wysadzanie pociągów, Meksyk III – odbicie Floriana Marciniaka (akcja odwołana), Celestynów – 20 maja 1943 odbicie transportu więźniów do Oświęcimia, akcja Kutschera – 1 lutego 1944 – zamach (udany) na komendanta warszawskiej policji i SS Franza Kutschere, Niemcy wstrzymali egzekucje dokonywane wcześniej publicznie na ulicach miasta, akcja Koppe – nieudany zamach na szefa policji niemieckiej w Generalnym Gubernatorstwie, „Taśma” – Sieczychy – 20 sierpnia 1943 – likwidacja strażnic granicznych. Podczas tej akcji zginął Tadeusz Zawadzki „Zośka”. (6)

27. Harcerska Poczta – poczta zorganizowana formalnie 4 sierpnia 1944 przez harcerzy „Zawiszy” Szarych Szeregów, działająca na terenie Warszawy w czasie Powstania Warszawskiego. Pierwsza poczta polowa została zorganizowana przez harcmistrza Kazimierza Grendę ps. „Granica” w dzielnicy Śródmieście-Południe już w dniu 2 sierpnia. Skrzynki pocztowe zostały rozlokowane w kilkudziesięciu punktach miasta. Korespondencja była ograniczona do 25 słów i od początku podlegała cenzurze. Przesyłki były doręczane bez opłat pocztowych. Przyjmowano jednak chętnie dobrowolne opłaty w postaci książek, opatrunków i żywności dla rannych w szpitalach. Ilość dziennych przesyłek wahała się w granicach od 3 do 6 tys. listów i osiągnęła szczytowe nasilenie w dniu 13 sierpnia, kiedy przeniesiono 10 tys. listów. Har-

Zawiszacy z Harcerskiej Poczty ...

cerze posługiwali się 10 stemplami pocztowymi z napisem „Poczta Harcerska” i lilijką harcerską. We wrześniu 1944 Powstańcza Poczta Harcerska została wraz z całym personelem wcielona do Armii Krajowej i od tego czasu napis „Poczta Harcerska” został zastąpiony napisem „Poczta

.....”. W czasie 63 dni powstania pocztowcy w harcerskich mundurach przenieśli ponad 150 tys. przesyłek. Wielu z nich zginęło lub zostało rannych. We wrześniu wydano dwie serie w pięciu kolorach dla pięciu dzielnic Warszawy. Projekty znaczków, autorstwa Stanisława Tomaszewskiego „Miedzy” i Mariana Sigmunda, wyłoniono drogą konkursu. Wydrukowano 13 750 znaczków w pięciu kolorach. Prawie cały ich zapas trafił do urzędu pocztowego przy Wilczej. Według płk. Kazimierza Iranka-Osmeckiego, w czasie powstania szefa Oddziału II informacyjno-wywiadowczego Komendy Głównej AK, dowodzący tłumieniem powstania gen. Erich von dem Bach-Zalewski nie ufał niemieckim konfidentom i wymagał od nich dowodu, że rze-

39. SZARE SZEREGI

czywiście byli na terenach opanowanych przez powstańców. W tym celu musieli okazać znaczki Powstańczej Poczty Polowej z datą stempla poczty powstańczej z danego dnia. (6)

29. Organizacja, a następnie batalion harcerski AK zorganizowany 30 października 1939 przez byłych instruktorów harcerskich Warszawskiej Chorągwi Harcerzy, usuniętych w przededniu wojny z ZHP. Większość założycieli wywodziła się spośród absolwentów kursów instruktorskich organizowanych przed wojną na Suwalszczyźnie nad jeziorem, które stało się kryptonimem organizacji i batalionu. Podporządkowana w kwietniu 1941 – ZWZ (i AK). W 1943 scalona z Szarymi Szeregami. Kadra organizacji, której przywrócono stopnie instruktorskie, zorganizowała Centrum Wyszukolenia Wojskowego „Pasieki”. Batalion walczył w Powstaniu Warszawskim na Starym Mieście, a jego części na Woli, w Kampinosie i w Śródmieściu. (5)
30. Oznaczenie w programie Szarych Szeregów okresu służby i pracy w wolnej Polsce, w czasie jej odbudowy (inna, rzadziej spotykana, nazwa „piątek-sobota-niedziela”). (8)

Pionowo

2. Na czele Organizacji Harcerzy stał wspierany przez Główną Kwaterę Harcerzy. (9)
3. Oznaczenie w programie Szarych Szeregów okresu służby i otwartej walki zbrojnej z okupantem, podczas powstania (inna nazwa „przełom” lub, rzadziej spotykana, „piątek-sobota-niedziela”). (5)
4. Kryptonim zastępów – w strukturze organizacyjnej Szarych Szeregów. (8)
5. Stanisław , ps. „Stefan Orsza”, „Witold”, „K. Krzemień” (ur. 29 grudnia 1915 w Warszawie, zm. 30 grudnia 2000 tamże) – wychowanek 3 WDH, polski ekonomista, Naczelnik Szarych Szeregów w okresie 12 maja 1943 – 3 października 1944, harcmistrz, ppor. AK, Kawaler Orderu Orła Białego. Podczas II wojny światowej w Szarych Szeregach, m.in.: 1941 komendant Okręgu Południowego w Warszawskiej Chorągwi Harcerzy i organizacji „Wawer”, 1941-1943 komendant Warszawskiej Chorągwi Harcerzy, od lutego do maja 1943 komendant Grup Szturmowych Warszawskiej Chorągwi Harcerzy, dowódca akcji pod Arsenalem, akcji zbrojnej GS SzSz o kryptonimie „Meksyk II” przeprowadzonej 26 marca 1943 w Warszawie w pobliżu Arsenału u zbiegu ulic Bielańskiej, Długiej i Nalewek. W jej wyniku uwolniono phm Jana Bytnara „Rudego”, phm Henryka Ostrowskiego „Heńka” oraz 20 innych więźniów przewożonych po przesłuchaniu z siedziby Gestapo w al. Szucha 25 do więzienia Pawiak. Uczestnik Powstania Warszawskiego. Jeniec obozu w Bergen-Belsen. Profesor Uniwersytetu Łódzkiego. (10)
6. Wojskowa Służba (WSS) – forma zorganizowania od 6 sierpnia 1944 starszej młodzieży harcerskiej w patrole podczas Powstania Warszawskiego. Były one podporządkowane Szefowi BIP-u Okręgu. Pierwsze

39. SZARE SZEREGI

patrole rozpoczęły swą akcję 7 sierpnia w obwodzie Śródmieście. Zgodnie z rozkazem nr 14 gen. „Montera” z 11 sierpnia do zadań tych patroli należało: a) podnosić nastrój walki wśród ludności, b) nieść jej pomoc, c) ułatwiać porozumiewanie się między ludnością a organami władz wojskowych i cywilnych, d) współpracować z wojskiem przy wykonywaniu zarządzeń w zakresie obrony, przeciwlotniczej. (9)

7. Grupy – gałąź wiekowa Szarych Szeregów, grupująca pełnoletnich harcerzy powyżej 18 roku życia. Drużyny GS były podporządkowane Kedywowi (Kierownictwu Dywersji) AK i pełniły służbę w „wielkiej dywersji”. W Warszawie utworzono z nich Oddział Specjalny „Jerzy” przekształcony w sierpniu 1943 w batalion AK „Zośka”, którego trzecią kompanię wydzielono do zadań specjalnych („Agat”, następnie „Pegaz”). Wiosną 1944 wyłonił się z niej batalion AK „Parasol”. Oddziały tej grupy wykonały wiele akcji bojowych, w tym wysadzanie mostów kolejowych, pociągów, odbijanie więźniów (akcja pod Arsenalem, akcja w Celestynowie), zamachy na funkcjonariuszy aparatu terroru (Kutschera, Koppe, Bürckl oraz odpowiedzialnych za katowanie Jana Bytnara „Rudego” Schultza i Langego). Inne oddziały (np. Chorągwi Radomskiej i Krakowskiej) walczyły w oddziałach partyzanckich i prowadziły sabotaż kolejowy. Oddziały przygotowywały się do walki „Dziś” i „Przełomu”, uczestnicząc w szkołach podchorążych (m.in. prowadzona przez Szare Szeregi Szkoła Podchorążych Piechoty Rezerwy „Agricola”) i Szkołach Niższych Dowódców „Sonda”, odbywając przeszkolenie motorowe, saperskie i dywersyjne. W ramach przygotowań do okresu „Pojutrze” harcerze kontynuowali naukę szkolną, podejmowali tajne studia wyższe oraz samokształcenie. Wiele oddziałów brało udział w walkach oddziałów AK, w tym w marszu na pomoc Warszawie. W Powstaniu Warszawskim bataliony „Zośka” i „Parasol” walczyły na Woli, Starówce i Czerniakowie, ponosząc straty sięgające 80%. Kompania „Rudy” batalionu „Zośka” została uznana przez Komendanta Głównego AK za najlepszą kompanię Armii Krajowej. Harcerski batalion AK „Wigry” walczył na Woli i Starówce. (9)
9. Kryptonim chorągwi – w strukturze organizacyjnej Szarych Szeregów. (3)
10. Florian , ps. „Jerzy Nowak”, „Nowak”, „J. Krzemień”, „Szary”, „Flo” (ur. 4 maja 1915 w Gorzycach, zm. 20 lutego 1944 w Gross-Rosen) – harcmistrz, pierwszy Naczelnik Szarych Szeregów w okresie 27 września 1939 – 6 maja 1943. Przybrane nazwiska: Jerzy Grzegorzewski, Mieczysław Kujawski. Wprowadził w Szarych Szeregach zasadę „wychowania przez walkę” w ramach programu „Dziś, jutro, pojutrze”. W marcu 1943 brał udział w przygotowaniach odbicia z rąk Gestapo Jana Bytnara „Rudego” (akcja pod Arsenalem). 6 maja 1943, po wpadce Wielkopolskiej Chorągwi Harcerzy, został aresztowany w Warszawie przez funkcjonariuszy poznańskiego Gestapo. Podczas przesłuchań w siedzibie komendy policji bezpieczeństwa w al. Szucha nie wydał swoich współpracowników. W czasie transportu do Poznania Florian usiłował uciec, skacząc z pędzącego samochodu w okolicach Sochaczewa – niestety bez powodzenia. Straszliwie maltretowany został umieszczony w osławionej katowni poznańskiej – Forcie VII, w celi nr 66. Harcerzom nie udało się odbić swojego dowódcy – 18 lutego 1944 został on wywieziony do obozu w Żabiko-

39. SZARE SZEREGI

wie pod Poznaniem, następnie do obozu koncentracyjnego w Gross-Rosen, w którym prawdopodobnie dnia 20 lutego 1944 roku został zamordowany. Ciało nigdy nie odnaleziono. (9)

14. Leon , ps. „Adam”, „Brzoza”, „Jan”, „Paweł” (ur. 10 kwietnia 1912 w Poznaniu, zm. 2 marca 1996 w Warszawie) – sekretarz wojewody śląskiego, przyboczny Przewodniczącego ZHP, harcmistrz, ostatni Naczelnik Szarych Szeregów w okresie 3 października 1944 – 18 stycznia 1945, kierownik i redaktor naczelny encyklopedii i słowników PWN. (9)

16. Pseudonim, jaki otrzymał Tadeusz Zawadzki „Zośka” za namalowanie rekordowej liczby znaków Polski Walczącej w postaci kotwicy – Tadeusz Zawadzki, przybrane nazwisko: Tadeusz Zieliński, ps. „Kajman”, „Lech Pomarańczowy”, „Tadeusz”, „Zośka” (ur. 24 stycznia 1921, zm. 20 sierpnia 1943) –, harcmistrz, ppor. AK, komendant GS na terenie w Warszawie, jeden z bohaterów książki Aleksandra Kamińskiego Kamienie na szaniec. (8)

17. Pseudonim, jaki otrzymał Aleksy Dawidowski za zdjęcie niemieckiej tablicy z pomnika Mikołaja Kopernika stojącego na Krakowskim Przedmieściu – Maciej Aleksy Dawidowski, ps. „Alek”, a także „Glizda”, „Koziorożec” (ur. 3 listopada 1920 w Drohobyczu, zm. 30 marca 1943 w Warszawie) – podharcmistrz, sierż. pchor. Armii Krajowej, jeden z bohaterów książki Aleksandra Kamińskiego pt. Kamienie na szaniec. (10)

18. Oznaczenie w programie Szarych Szeregów okresu służby i walki w konspiracji oraz przygotowania do powstania (inna, rzadziej spotykana, nazwa „piątek-sobota-niedziela”). (4)

20. Szkoła za – kursy drużynowych i kursy podharcmistrzowskie przygotowujące do odbudowy ZHP po wojnie, realizowane zgodnie z programem Szarych Szeregów dla okresu służby i pracy w wolnej Polsce – kryptonim „Pojutrze”. (5)

23. Kryptonim drużyn – w strukturze organizacyjnej Szarych Szeregów. (7)

26. Kryptonim konspiracyjnej organizacji młodzieżowej (opartej przede wszystkim o konspiracyjne struktury Szarych Szeregów), założonej przez Aleksandra Kamińskiego na początku 1940 w Warszawie, podporządko-

39. SZARE SZEREGI

wanej Komendzie Głównej Związku Walki Zbrojnej. Stawiała sobie za cel prowadzenie propagandy antyhitlerowskiej i zwalczanie propagandy niemieckiej, stosowała głównie techniki małego sabotażu. Nazwę przyjęła od miejsca egzekucji dokonanej w nocy z 26 na 27 grudnia 1939 na 107 Polakach w podwarszawskiej miejscowości. Organizacja prowadziła akcję propagandową, polegającą na umieszczaniu antyniemieckich napisów, polskich symboli narodowych, symboli Polski Walczącej, tzw. kotwicy, malowaniu liter V, zrywaniu niemieckich plakatów i flag, niszczeniu wystaw ze zdjęciami i symbolami hitlerowskimi, gazowaniu kin, z których dochód zasilał budżet Wydziału Propagandy Generalnego Gubernatorstwa itp. Podejmowano także liczne akcje mające na celu nękanie ludności niemieckiej i folksdojczów. Organizacja prowadziła też akcje przemianowywania ulic – wieszano tabliczki z nowymi, antyniemieckimi nazwami, np. Aleje Jerozolimskie przemianowano na Aleje gen. Władysława Sikorskiego. Do głośnych akcji należało wydrukowanie i rozprowadzenie Dodatku Nadzwyczajnego do wydawanego przez władze okupacyjne „Nowego Kuriera Warszawskiego”. Konspiracyjny dodatek zawierał aktualne wiadomości z walk Wojska Polskiego na Zachodzie. Organizacja wydawała również pisma „Brzask” i „Wzlot”. (5)

28. (Anty-Gestapo) – kryptonim oddziału Kedywu Komendy Głównej AK, zmieniony w styczniu 1944 na „Pegaz” (Przeciw-Gestapo). Późną wiosną 1943 kpt. Adam Borys „Pług”, cichociemny, otrzymał rozkaz zorganizowania oddziału dywersyjnego. Zwrócił się do kierownictwa Szarych Szeregów z prośbą o przekazanie mu do dyspozycji 75 harcerzy, których wydzielono z Oddziału Specjalnego „Jerzy” (późniejszego batalionu „Zośka”). Ostatecznie jednostkę utworzono na przełomie lipca i sierpnia (przyjmuje się datę 1 sierpnia) 1943. Oddział przejął zadania Organizacji Specjalnych Akcji Bojowych, czyli przede wszystkim wykonywanie wyroków śmierci wydanych przez Polskie Państwo Podziemne na szczególnie szkodliwych okupantów – głównie funkcjonariuszy SS, Gestapo i innych wysokich oficerów niemieckich. Na początku stycznia 1944 aresztowany został przez Niemców Tadeusz Kostrzewski „Niemira”, kierowca oddziału, uczestnik większości akcji. Zmieniono wówczas kryptonim oddziału na „Pegaz”, co było skrótem słów „przeciw Gestapo”. W wyniku kolejnej reorganizacji i aresztowania łączniczki w maju 1944 na bazie oddziału utworzony został batalion „Parasol”, oddział desantu lotniczego, którego dowódcą pozostał awansowany do stopnia majora Adam Borys. 24 września 1943 na rogu ulic Dmochowskiego i Rozbrat żołnierze oddziału zastrzelili zastępcę komendanta Gęsiówki SS-Hauptscharführera Augusta Kretschmanna. 1 października 1943 grupa żołnierzy oddziału pod dowództwem ppor. Kazimierza Kardasia „Orkana” wykonała wyrok polskiego sądu podziemnego na SS-Sturmmannie Ernsie Weffelsie – bestialskim kierowniku zmiany oddziału kobiecego Pawiaka, tzw. „Serbii”. Najbardziej znaną akcją był przeprowadzony 1 lutego 1944 zamach na Kutscherę, dowódcę SS i policji dystryktu warszawskiego. (4)

40. SZKOŁY PODCHORAŻYCH REZERWY PIECHOTY ZWZ-AK

Spośród wszystkich okupowanych krajów w okresie II wojny światowej, w których zorganizowany ruch oporu walczył z okupantem, jedynie w okupowanej Polsce prowadzono szkolenie oficerów w tajnych Szkołach Podchorążych. Program szkolenia w Szkołach Podchorążych Rezerwy Piechoty ZWZ-AK opierał się na programie szkoleniowym Szkół Podchorążych Rezerwy Piechoty WP i na ich regulaminie. W Szkołach Podchorążych Rezerwy szkolono młodzież zaangażowaną w walkę z wrogiem. Wielu absolwentów zginęło w walce zbrojnej, zostało aresztowanych, osadzonych w obozach koncentracyjnych – wielu poległo podczas Powstania Warszawskiego. W krzyżówce występują również hasła dotyczące Szkół Podchorążych Batalionów Chłopskich i Narodowych Sił Zbrojnych.¹⁴

Poziomo

1. Oprócz Szkół Podchorążych były prowadzone także Zastępcze Szkoły Piechoty, które ukończyło ponad 4 tys. słuchaczy. (11)
6. Roczniki szkolenia w Szkołach Podchorążych Rezerwy Piechoty ZWZ-AK, tzw. turnusy, dzieliły się na (nr rejonu). (5)
7. Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty w Obwodzie SZP-ZWZ-AK Zorganizowano trzy kursy dla elewów oraz kursy podoficerskie. Prowadzono też szkolenia ogólnowojskowe, kursy dywersyjno-minerskie, szkolenia łącznikowe i sanitarne (Wojskowa Służba Kobiet), zabezpieczano tajne nauczanie, zwalczano bandytyzm, zapewniano funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości – rozpracowywano i eliminowano konfidentów na podstawie wyroków Wojskowych i Cywilnych Sądów Specjalnych. (6)
11. Zebrania szkoleniowe w Szkołach Podchorążych Rezerwy odbywały się głównie w rodzin poszczególnych podchorążych i innych użyczonych przez członków Ruchu Oporu. (12)
13. Klasy kursów Szkół Podchorążych składały się z 4 – (słownie) elewów. (7)
17. Istotną pomocą w szkoleniu w Szkołach Podchorążych Rezerwy były instrukcje opanowane w poszczególnych komórkach Komendy Głównej AK i drukowane w Tajnych Wojskowych Zakładach Wydawniczych, np. *Instrukcja o broni – broń* (1942), *Instrukcja o łączności – radio* (1943), *Dywersja kolejowa na szlaku* (1942-1943). (9)
18. tysiące dwieście (słownie) – liczba absolwentów Szkół Podchorążych Rezerwy Piechoty ZWZ-AK na terenach okupowanej Polski (6)
20. Kandydaci do Szkół Podchorążych musieli posiadać, lub

¹⁴ Przy układaniu krzyżówki wykorzystano pracę: Reszel Edward, *Tajne podchorążówki Szkoły Podchorążych Piechoty AK*, „Przegląd Pruszkowski” nr 2 1992, s. 12-22. Artykuł został zdigitalizowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski i jest umieszczony m.in. w bazie mazowieckich czasopism regionalnych http://mazowsze.hist.pl/30/Przegląd_Pruszkowski/672/1992/996/2/24212/

40. SZKOŁY PODCHORAŻYCH REZERWY PIECHOTY ZWZ-AK

minimum „małą maturę” i kontynuować naukę do osiągnięcia minimum średniego wykształcenia (przeważnie na tajnych kompletach licealnych, uniwersyteckich czy politechnicznych). (6)

22. Szkoła Podchorążych Batalionów Chłopskich w okolicach, w lesie Sumierz. Utworzono ją w drugiej połowie lutego 1944 na bazie I batalionu Podlaskiego BCh z inicjatywy mjr. Stefana Skoczylasa, komendanta Podokręgu IVa Batalionów Chłopskich. Komendantem Szkoły został płk Julian Czuba ps. „Marian”. W kwietniu ukończyli ją pierwsi żołnierze. W tym też miesiącu przystąpiono do wykonywania poszerzonego programu szkolenia. (8)
24. Szkoła Podchorążych i Podoficerów, zorganizowana w rezerwacie Jata w powiecie Łuków. Dowódcą całości został wyznaczony por./kpt. Jerzy Wojtkowski „Drzazga”. Dowódcą kompanii szkolnej został ppor. Michał Rossała „Wali”, natomiast szefem oddziału Akcji Specjalnej st. sierż. Stefan Kosobudzki „Sęk”. Obóz był całkowicie samowystarczalny – posiadał rusznikarnię i całe zaplecze kwatermistrzowskie. Celem szkolenia było przygotowanie żołnierzy NSZ do walki w różnorodnych warunkach (leśnych, miejskich) oraz zapoznanie ich z nową bronią. W dwóch równolegle prowadzonych kursach dla podoficerów i podchorążych udział wzięło 50 osób, a cały turnus trwał 6 tygodni. Po ukończeniu go w Jacie na stałe pozostało 18 osób, tworząc trzon Akcji Specjalnej NSZ. Kolejny kurs rozpoczął się 20 marca 1944, a wzięło w nim udział kolejnych 50 osób. Następny i zarazem ostatni, trzeci kurs rozpoczęty na początku maja 1944 zakończony został 14 czerwca. W sumie odbyły się 3 turnusy Szkoły Podchorążych i Podoficerów Rezerwy Piechoty NSZ, które ukończyło około 120 osób. (3)
25. Kursy w Szkołach Podchorążych Rezerwy Piechoty ZWZ-AK dzieliły się na (5)
26. (słownie) – czas trwania szkolenia w Szkołach Podchorążych Rezerwy Piechoty ZWZ-AK w miesiącach. (8)
27. Kryptonim Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty założonej w październiku 1941 przez Kedyw Komendy Głównej Armii Krajowej. W marcu 1943 komendantem szkoły został Eugeniusz Konopacki ps. „Trzaska”, który był także komendantem Centrum Wyszukolenia Wojskowego Szarych Szeregów. Zajęcia odbywały się, w Szkole Ogrodniczej, dawnym budynku prywatnego gimnazjum Władysława Giżyckiego na Wierzbnie, nieopodal Królikarni, wśród ogrodów na Skarpie Mokotowskiej. Szkołę ukończyło 273 absolwentów (w tym również kobiety), zostali oni dowódcami pododdziałów batalionów „Zośka” i „Parasol”. (8)

Pionowo

2. Absolwenci Szkół Podchorążych z reguły byli wyznaczani na stanowiska dowódcy (7)
3. Nazwa słuchacza Szkoły Podchorążych Rezerwy. (4)

40. SZKOŁY PODCHORAŻYCH REZERWY PIECHOTY ZWZ-AK

4. Elewi i instruktorzy Szkół Podchorążych na czas szkolenia byli z ram AK. Była to konspiracja w konspiracji. (9)
5. Szkoła Podchorążych AK w Okręgu Rozpoczęła zajęcia latem 1943 roku z kilkunastoma elewami. Zajęcia praktyczne odbywały się zazwyczaj w okolicy Pszczelej Woli. Po egzaminie końcowym, wiosną 1944 roku, większość elewów weszła w skład oddziałów partyzanckich „Szarugi”, „Nerwy”, „Kmicica” i „Rysia”, operujących w rejonie Lublina. (6)
8. Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty przy batalionie AK „.....” utworzona w styczniu 1942. Jej pierwszy kurs ukończył m.in. sierż. pchor. Ludwik Berger „Michał”, który niebawem został mianowany podporucznikiem czasu wojny. Została także zorganizowana szkoła niższych dowódców. (6)
9. Na czele klasy w Szkołach Podchorążych Rezerwy Piechoty ZWZ-AK stał (10)
10. dziewięćdziesiąt pięć (słownie) – liczba godzin wykładowych podczas szkolenia w Szkołach Podchorążych Rezerwy Piechoty ZWZ-AK. (8)
12. Po ukończeniu Szkół Podchorążych, elewi byli awansowani do stopnia podchorążego i dostawali przydział do jednostek. Prawie regułą było, że były to Oddziały Specjalne – OS – Dywersji Bojowej – Kedywu. (7)
14. Zakres szkolenia w Szkołach Podchorążych Rezerwy obejmował następujące obszary: Regulamin służby, Nauka o broni piechoty, Taktyka, Topografia, Dowodzenie, Walki w terenie, Walki w mieście, Walki partyzanckie, Musztra (ta głównie na zgrupowaniach leśnych). (11)
15. Na czele kursu Szkołach Podchorążych Rezerwy Piechoty ZWZ-AK stał (9)
16. Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty utworzona przy batalionie AK „.....”, utworzona w styczniu 1942. Komendant – mjr Władysław Brzeziński ps. „Ratusz”, „Nowomiejski”. (8)
19. Szkolenie w Szkołach Podchorążych Rezerwy Piechoty ZWZ-AK oprócz wykładów obejmowało szkolenie w na zgrupowaniach leśnych, np. okręg warszawski – w lasach nadleśnictwa Wiązowna, na linii Warszawa – Otwock). (7)
21. Szkolenie w Szkołach Podchorążych Rezerwy odbywało się 2 – (słownie) razy w tygodniu po 3 do 4 godzin. (4)
23. Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty Okręgu Warszawskiego AK imienia gen. Wł. Sikorskiego. Dalszy opis dotyczy szkolenia w VII Obwodzie „.....”, obejmującego obszar przedwojennego powiatu warszawskiego. W I Rejonie „Marianowo-Brzozów” od sierpnia 1943 do lipca 1944.

40. SZKOŁY PODCHORAŻYCH REZERWY PIECHOTY ZWZ-AK

Szkoły Partyzanckie ukończyło 304 elewów. Szkoły Podchorążych działały od czerwca 1942 do listopada 1943 i wypromowały 35 podchorążych. Szkolenie w II Rejonie „Celków” zorganizował ppor. Roman Grotowski „Ers”, „Epstein”, a komendantem i jedynym jej instruktorem przez cały okres działalności Szkoły Podchorążych, od 1941 do 22 marca 1944 był por./kpt. Wiktor Lubliner „Kuszel”, kryptonim szkolenia „Przedszkole”. Szkolenie dla żołnierzy z całego rejonu było prowadzone na terenie kilku Placówek, w 5 turnusach szkoleniowych. W sumie zostało zorganizowanych pięć turnusów. Szkolenie przeszło 37 elewów, a ukończyło 30 podchorążych. Piąty kurs w 1944 został przerwany aresztowaniem komendanta szkolenia w dniu 22 marca 1944, wszyscy elewi kontynuowali szkolenie, które ukończyli na terenie różnych obwodów Warszawy. Szkołę ukończyło w VI Rejonie „Helenów” około 60 podchorążych, skierowanych następnie do oddziałów prowadzących walkę zbrojną. (6)

41. SZTANDARY ARMII KRAJOWEJ I ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY AK

Sztandary i proporce wojskowe to znaki jednostek wojskowych, symbole sławy wojennej i tradycji oraz wierności, honoru i męstwa żołnierza polskiego. Warunki konspiracyjne nie sprzyjały występowaniu sztandarów i proporczyków. Mimo to ocenia się, że w AK używano około 50 takich znaków bojowych, przede wszystkim w okręgach centralnych i wschodnich. Przykładem może być sztandar Inspektoratu Rzeszów AK i proporzec batalionu „Trzask” z 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK. Sztandary po uroczystym poświęceniu były wykorzystywane w różny sposób, m.in. składano na nie przysięgi, używano ich w konspiracyjnych zbiórkach, były prezentowane przy ujawnianiu. Część znaków przechowywana w ukryciu dotrwała do dzisiejszych czasów. Sztandary były masowo wykonywane pod koniec lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia w celu upamiętnienia poszczególnych oddziałów. Krzyżówka obejmuje zarówno sztandary niektórych środowisk oddziałów AK, jak również wybranych kół Światowego Związku Żołnierzy AK – rejestr sztandarów. Jako hasła przyjęto charakterystyczne informacje opisujące sztandary.

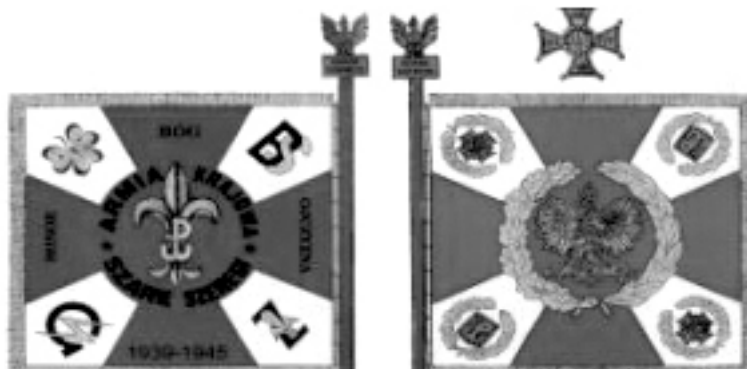
Poziomo

3. Sztandar Środowiska Inspektoratu Częstochowskiego AK. Poświęcenie nastąpiło 10 listopada 1990 w Katedrze Św. Rodziny w Częstochowie. Awers – w środku orzeł otoczony wieńcem laurowym, u góry napis: Armia Krajowa, a u dołu: Inspektorat Częstochowski.

Na rogach sztandaru od góry: liczba 74, na drugim rogu – 27, a na dolnych rogach odznaki 74. i 27. Pułku Piechoty, przy czym wszystkie symbole są otoczone wiecem laurowym. Rewers – w środku sztandaru..... Armii Krajowej ze skrótem A.K. a u dołu napis „Bóg-Honor-Ojczyzna”. U góry symbole Polska Walcząca, Krzyż, lilijka ZHP., u dołu sztandaru WP. Na drugim rogu dolnym odznaka Armii Krajowej. (5)

5. Poświęcenie nastąpiło 27 listopada 1996 w Katedrze Polowej w Warszawie. Awers – na szarym tle ciemnozielony krzyż maltański. W środku w kole utworzonym ze srebrnych napisów „Armia Krajowa – Szare Szeregi” złoty emblemat Szarych Szeregów. W narożach odśrodkowo emblematy „.....”, Grup

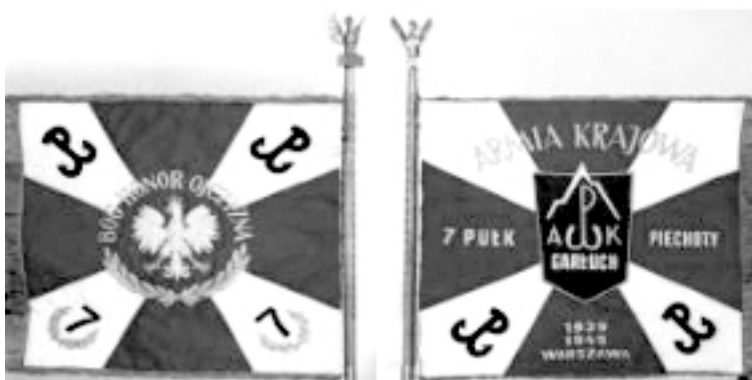
41. SZTANDARY ARMII KRAJOWEJ I ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY AK

Szturmowych, Bojowych Szkół i Zawiszy – złote. Na ramionach krzyża maltańskiego napisy: Bóg – Honor – Ojczyzna oraz data: 1939-1945. Drzewce zwieńczone orłem na puszcze. Na drzewcu gwoździe z nazwami „Uli” oraz emblematy jednostek harcerskich. Rewers – na białym tle czerwony krzyż maltański. W środku, w złotym wieńcu (lewa gałąź z liści dębowych, prawa z laurowych), srebrny orzeł z mieczem w szponach. W narożach, w wieńcach złotych, odśrodkowo i na przemian, srebrne krzyże harcerskie i tarcze AK. (8)

6. Sztandar Inspektoratu
..... AK. Został
wykonany według projektu
pchor. Zdzisława
Krygowskiego, który zajął
pierwsze miejsce w
konkursie rozpisany w
konspiracyjnym piśmie „Na
posterunku” jesienią 1942
roku. Otrzymał w nagrodę
dyplom i pistolet. (13)

7. Sztandar Środowiska
7. Pułku Piechoty AK
„Garluch”. Głównym
zadaniem pułku w
Powstaniu Warszawskim
było zajęcie lotniska na
Okęciu. Niestety, nie udało
się go wykonać.
Poświęcenie nastąpiło 19
lutego 1989 w kościele
parafialnym Matki Boskiej
Loretańskiej na Okęciu w
Warszawie. Rewers – biały
płat, na nim krzyż z
czerwonego materiału jak
na awersie. W środku
płata-krzyża godło 7. Pułku
Piechoty AK „Garluch”,
przedstawiające zarys góry
..... (dawna nazwa
Garluch), pod zarysem
wpisany znak Polski
Walczącej, szyty białą
nicią. (7)

8. Sztandar Okręgu Bydgoszcz
SZŻ AK. Poświęcenie
nastąpiło 8 września 1999
w Częstochowie. Awers – w
środku wieńca umieszczony
jest wizerunek Orła Białego
z głową zwróconą do przodu
– haftowany jest srebrnym
szychem, dziób i szpony orła
złotym. W rogach płata na
białym tle umieszczone są
wieńce wawrzynu, a w ich
polach znajdują się symbole
związane z historią
konspiracyjną. Rewers – w
środku wieńca umieszco-

41. SZTANDARY ARMII KRAJOWEJ I ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY AK

ny został wizerunek Matki Boskiej z na lewym ręku. U góry płatu na środku znajduje się napis: Światowy Związek Żołnierzy. (5)

10. Sztandar Środowiska Batalionu

„.....”. Stan batalionu przed powstaniem wynosił około 850 ludzi. Jego zadaniem w powstaniu było zdobycie Pawiaka i opanowanie Starego Miasta.. Poświęcenie nastąpiło 18 maja 1991 w Katedrze Polowej WP. Awers – nazwy 6. kompanii batalionu oraz „Dyonu 1806”, który w kwietniu 1944 wszedł w skład batalionu. W białych polach znajdują się: krzyż 15. Pułku Piechoty „Wilków”, do którego w końcu powstania batalion został włączony jako IV batalion. Rewers – nazwy redut bronionych przez oddziały batalionu w Powstaniu Warszawskim. (10)

13. Sztandar Środowiska Kieleckiego Korpusu AK

„.....”, jednego z dwóch korpusów w strukturze organizacyjnej Armii Krajowej sformowanych latem 1944. Stan osobowy korpusu ok. 25 sierpnia 1944 wynosił 6430 żołnierzy i oficerów

zgrupowanych w lasach koło Przysuchy. Awers – orzeł biały w otoku liści laurowych, a wokół napis „Kielecki Korpus Armii Krajowej 'JODŁA' 1944-1945” i wężyk generalski. W rogach umieszczone nazwy formacji wchodzących w skład Korpusu – 2. DP, 7. DP oraz 28. DP. Rewers zawiera: obraz Matki Boskiej Kieleckiej, wokół niego napis: „Bóg, Honor, Ojczyzna”. W rogach płatu: Odznaka Armii Krajowej, Odznaka Akcji „Burza”, Jodła Świętokrzyska oraz Jeleń Świętokrzyski na tle kotwicy. Na brzegach wymienione są najważniejsze bitwy poszczególnych pułków. (5)

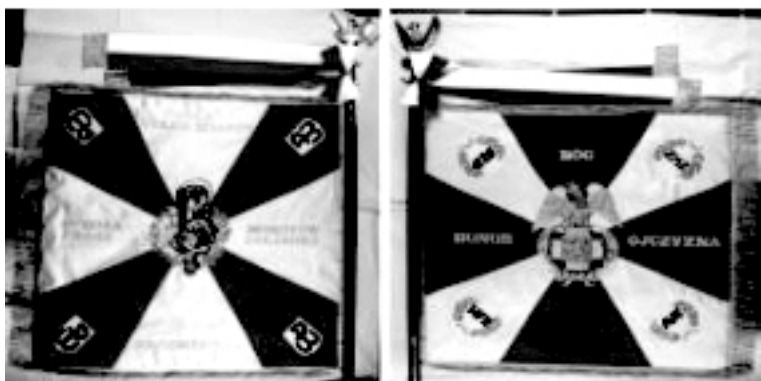

41. SZTANDARY ARMII KRAJOWEJ I ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY AK

14. Sztandar Okręgu Nowogródzkiego AK reprezentowanego przez Okręg Nowogródek SZŻAK. Poświęcenie nastąpiło 15 września 1990 w kościele św. Stefana. Awers – w centralnej części znajduje się Orzeł Biały w złotej koronie, otoczony złotym wieńcem laurowym. Na narożach umieszczone są w laurowych wieńcach następujące znaki i symbole: SZP, ZWZ, AK, NOW, kotwica. Rewers – jest wyrazem ufności Bogu oraz hołdu złożonego bohaterom Ziemi Nowogródzkiej. W centralnej części umieszczony jest haft obrazu słynącej cudami Panny Nowogródzkiej rozstawionej przez Adama Mickiewicza w inwokacji do „Pana””. Na sztandarze obraz Panny Nowogródzkiej jest otoczony modlitewną prośbą wyrażoną słowami: „Panno Nowogródzka powróć nas na Ojczyzny łono”. Na narożnikach tej strony sztandaru zastały umieszczone: go-dło Okręgu Nowogródzkiego i Okręgu Wileńskiego, herb miasta Nowogródek, Krzyż Armii Krajowej i herb województwa Nowogródzkiego. (8)

15. Zarząd Okręgu Warszawa SZŻ AK. Poświęcenie nastąpiło 4 grudnia 1992 w Katedrze Polowej WP. Awers – w środku krzyża wyhaftowana jest Matka Boska Akowska w otoku złotego wieńca laurowego. Na białych ramionach krzyża srebrną nicią wyhaftowano napisy: na górnym ramieniu – WOLA MIASTO, na lewym – OCHOTA PRAGA, na prawym – MOKOTÓW ŻOLIBORZ, na dolnym – ŚRÓDMIEŚCIE. Są to dzielnice Warszawy objęte Powstaniem Warszawskim. Rewers – orzeł z rozpostartymi skrzydłami. Na czerwonych ramionach krzyża kawalerskiego wyhaftowane są słowa: na górnym – BÓG, na lewym – HONOR, na prawym – OJCZYZNA, na dolnym – Z.O.WARSZAWA Ś.Ż.Ż.A.K. Na białych polach w wieńcach laurowych litery: SZP, ZWZ, WSK, AK. (5)

16. Sztandar Środowiska Żołnierzy Batalionu AK „.....”. Był to harcowski batalion Armii Krajowej składający się przede wszystkim z członków Szarych Szeregów. Do jego najważniejszych zadań

41. SZTANDARY ARMII KRAJOWEJ I ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY AK

bojowych zalicza się akcję Kutschera (1 lutego 1944 roku). Poświęcenie nastąpiło 30 lipca 1989 w kościele Matki Boskiej Częstochowskiej w Warszawie. Szarfa Krzyża Wojennego Orderu Virtuti Militari zawiązana jest pod głowicą. Awers – w górnej części płała napis ARMIA KRAJOWA, w lewej części napis AGAT, w prawej PEGAZ, zaś w dolnej BATALION PARASOL. W środkowej okrągłej części otoczonej złotym grubym wieńcem umieszczona jest tarcza znaczka pamiątkowego batalionu. (7)

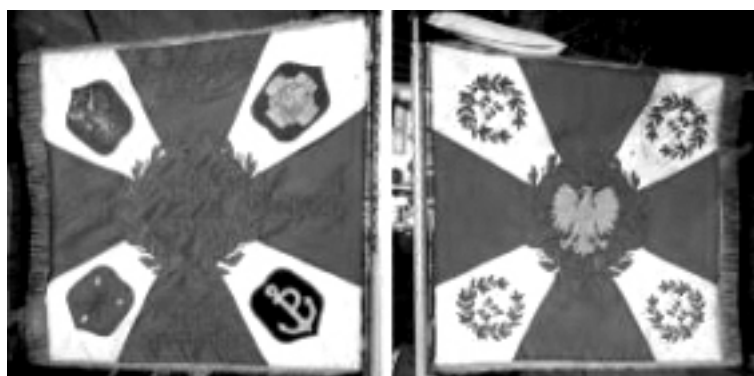
20. Sztandar Organizacji ZWZ AK „Wachlarz”, wydzielonej organizacji dywersyjnej. Poświęcenie nastąpiło 28 kwietnia 1990 w kościele św. Marcina w Warszawie. Rewers – Krzyż Virtuti Militari na tkaninie czerwonej, w tle i centrum krzyża podobizna Matki Boskiej ze znakiem „WACHLARZA” w ręku, w obramowaniu wieńca z liści laurowych. Całość haftowana nićmi srebrnymi w oksydie i złotymi. (14)

22. Sztandar Środowiska IV Obwodu Ochota AK. Poświęcenie nastąpiło 31 lipca 1988 w kościele p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła w Pęcinach. Rewers – pośrodku Krzyża Kawalerskiego wyhaftowana jest w różnych kolorach odznaka IV Obwodu AK Ochoty w kształcie stojącego niesymetrycznego prostokąta o zaokrąglonych rogach. Motywem odznaki jest stylizowana kotwica Polski Walczącej na tle ceglanego muru i widzianej od przodu niemieckiej Pantery. Jest to analogia do czołgu zdobytego w dniu 4 sierpnia na ul. (9)

23. Sztandar Koła ŚZŻ AK w Tomaszowie Lubelskim. Poświęcenie nastąpiło 1991 w kościele w Tomaszowie Lubelskim. Na awersie po rogach na białym tle w wianku liści skrót 9. PP AK (9. Pułk Armii Krajowej). Na rewersie u dołu z lewej strony rogu na białym tle godło Tomaszowa Lubelskiego. Na drzewcu sztandaru wbitych jest około 30 gwoździ z nazwiskami członków, którzy wpłacili pewną sumę pieniędzy na ufundowanie sztandaru. (8)

41. SZTANDARY ARMII KRAJOWEJ I ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY AK

Pionowo

1. Sztandar Środowiska Gdańskiego 3. Wileńskiej Brygady Partyzanckiej AK

„.....”. Poświęcenie

nastąpiło 8 lipca 2001 w Bazylice Mariackiej w Gdańsku. Na awersie w środku Matka Boska Ostrobramska, a w narożnikach: dolny lewy –

znaczek 3. Brygady „Szczerbca”, dolny prawy – przedwojenny herb Wilna – św. Krzysztof, górny lewy – Trzy Krzyże, góra – symbol wileński, górny prawy – znaczek 2. Zgrupowania, do którego należała 3. Brygada. Na rewersie sztandaru w jego narożnikach znajduje się przedwojenny znak brygad pancernych, ponieważ 3. Brygada AK jako jedyna w Polsce była zmotoryzowana (posiadała na stanie około 18 samochodów ciężarowych). (9)

2. Sztandar Zarządu Okręgu Kraków ŚZŻ AK. Poświęcenie

nastąpiło 7 listopada 1992 w Bazylice Mariackiej. Awers – w

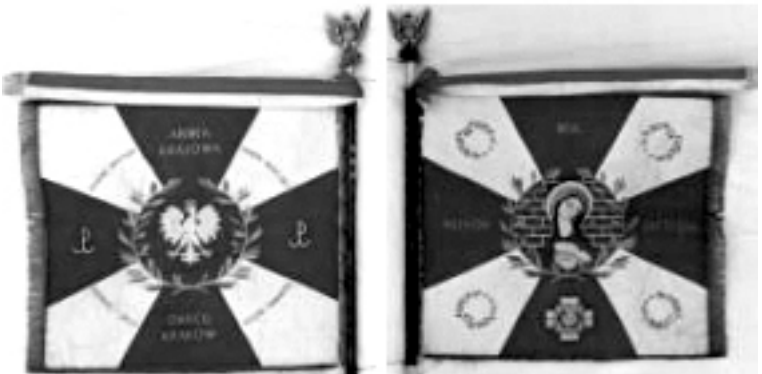
dolnym ramieniu krzyża napis: OKRĘG – KRAKÓW. Na lewym i prawym ramieniu

krzyża znaki Polski Walczącej. W czterech rogach płatu nazwy

Inspektoratów, na jakie był podzielony Okręg Kraków Armii Krajowej kryptonim „Museum”:

„Kraków – Miechów”, „Tarnów – Nowy Sącz”, „Przemyśl-Jasło”, „Rzeszów-Tarnobrzeg”. Rewers – w środku krzyża wizerunek Matki Boskiej

..... na tle muru, w wieńcu haftowanym złotą nicią. (10)

4. Sztandar Koła ŚZŻ AK w Busku-Zdroju Okręg

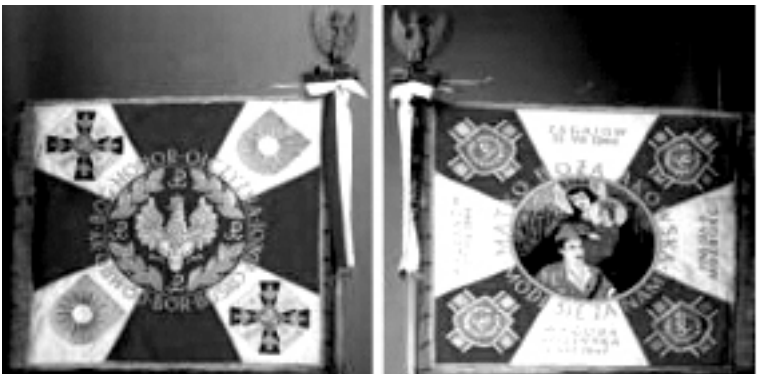
.....
Poświęcony 22 września 1991 w kościele parafialnym. Awers – na

polach czerwonego krzyża według wzoru Krzyża Virtuti Militari – po środku wyszyte

godło Polski (wzór z 1919 roku), otoczone wieńcem z liści laurowych. Na polach białych płatu sztandaru –

herb miasta Busko-Zdrój – słońce z ośmioma dłuższymi promieniami oraz znak

korpusu „Jodła”. Rewers – pośrodku białego krzyża na tle zielonego lasu wize-

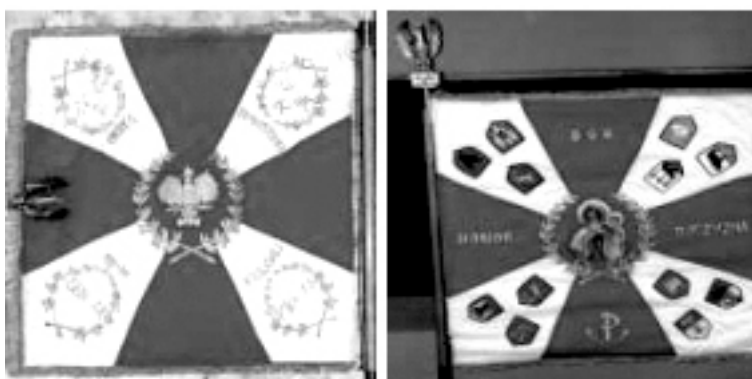
41. SZTANDARY ARMII KRAJOWEJ I ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY AK

runek Matki Boskiej Akowskiej z koroną z dzieciątkiem, które błogosławi gałązką z liśćmi oliwnymi plutonowego, podchorążego AK, a Matka Boża otacza partyzanta płaszczem ochronnym. Wokół wizerunku Matki Boskiej napis: Matko Boża Akowska, módl się za nami. (6)

9. Sztandar Środowiska 9. Pułku Piechoty Legionów AK Ziemi Zamojskiej. Poświęcenie nastąpiło 28 maja 1989 w kościół parafialnym w Zwierzyńcu. Na tle krzyża, w środku – wizerunek Matki Boskiej , w rogach – herby miast czterech obwodów: Zamościa, Biłgoraja, Tomaszowa Lubelskiego, Hrubieszowa. Na ramionach: symbol Polski Walczącej, napisy – Honor – Ojczyzna i Obrona ludności Zamojszczyzny 1939-1944. (15)

11. Sztandar Okręgu Białostok AK reprezentowanego przez Okręg Białostok SZŻAK. Poświęcenie nastąpiło 21 kwietnia 1989. Awers – na białych polach w złotych wieńcach z laurowych liści wymienione są jednostki Armii Krajowej odtworzone w konspiracji na terenie Białostockiego Okręgu: 18. Dywizja Piechoty AK, Suwalska Brygada AK, Białostocka Brygada Kawalerii AK. Rewers – w złotym wieńcu w środku Krzyża Polonia Restituta na czerwonym tle Matka Boska Patronka Polski Podziemnej z Dzieciątkiem Jezus. Na białych polach tej strony sztandaru – herby miast, które tworzyły obwoły Armii Krajowej. (9)

12. Koło ŚŻŻ AK we Włoszczowie Okręg Kielce. Poświęcony 29 kwietnia 2001 w kościele parafialnym. Awers – w środku orzeł polski w koronie na czerwonej tarczy obszuty taśmą złotą. Na czerwonych ramionach Krzyża Virtuti Militari napis: 74. Pułk. W dolnej części sztandaru napis złotymi literami: Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej we Włoszczowie. Na drzewcu sztandaru orzeł polski w koronie typu państwowego. Rewers – w środku krzyża wizerunek Matki Boskiej

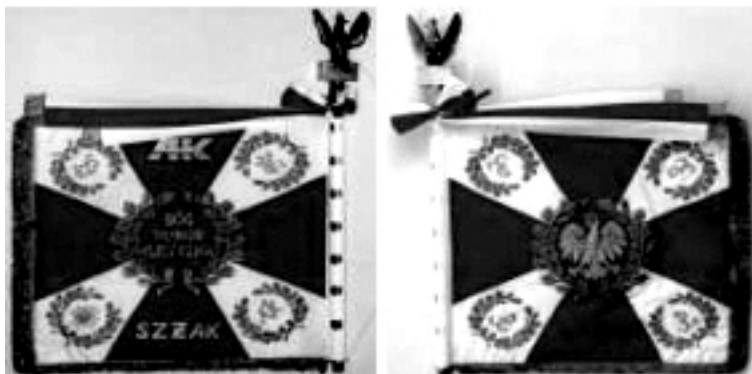
74. Pułk. W dolnej części sztandaru napis złotymi literami: Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej we Włoszczowie. Na drzewcu sztandaru orzeł polski w koronie typu państwowego. Rewers – w środku krzyża wizerunek Matki Boskiej

41. SZTANDARY ARMII KRAJOWEJ I ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY AK

Akowskiej obszty okragło zlotą taśmą. Wszyte zlotymi literami w górnej części sztandaru – okregiem słowa: Matko, miej nas w swej opiece. W dolnej części sztandaru na białym tle znak Polski Walczącej wyszyty zlotymi nićmi. W dolnej części sztandaru na niebieskim ramieniu napis: A.D. – 2000 otoczony wieńcem laurowym – wyszyty zlotymi nićmi. W dolnej części sztandaru na białym ramieniu herb miasta (10)

17. Sztandar

Związku Żołnierzy AK. Poświęcony 13 września 1998 w Świątyni Jasnogórskiej w Częstochowie. Awers – na środku czerwonego Krzyża Kawalerskiego w złotym wieńcu srebrny orzeł w złotej koronie ze złotym dziobem i szponami. Na rogach sztandaru na białym tle w złotych wieńcach znaki „Kotwicy” – symbole Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego. Rewers – na środku czerwonego Krzyża Kawalerskiego w złotym wieńcu złotymi literami wykonany napis: BOG – HONOR – OJCZYŻNA, na górnym ramieniu krzyża Odznaka Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, na dolnym zaś litery SZŻAK, na rogach na białym tle w złotych wieńcach litery: SZP, ZWZ, AK i Krzyż Armii Krajowej. (10)

18. Sztandar Środowiska

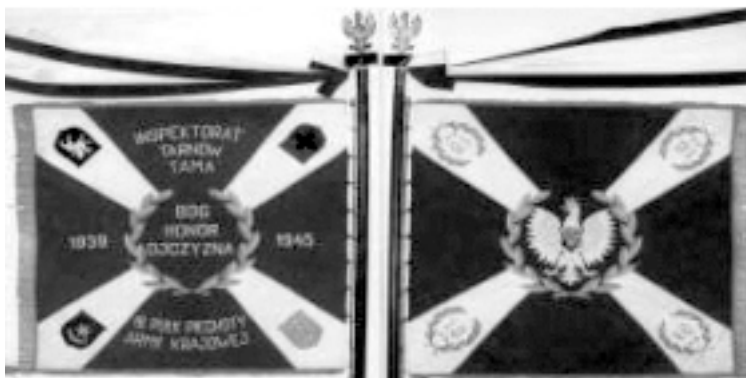
Żołnierzy AK Batalionu „Kiliński”, walczącego w Powstaniu Warszawskim w rejonie Śródmieścia i częściowo na Woli. Oddziały IX zgrupowania batalionu uczestniczyły w zdobyciu Prudentialu i opanowaniu placu Napoleona (1 sierpnia), gmachu Poczty Głównej (2 sierpnia), gmachu PAST-y (20 sierpnia). Poświęcenie nastąpiło 29 listopada 1987 w kościele Św. Krzyża. Drzewce sztandaru jest zwieńczone puszką z osadzonym na niej Orłem; na obu szerszych bokach puszką wygrawerowane są nazwy batalionu: „.....” – kryptonim używany do 1943 i „Kiliński” – kryptonim obowiązujący od 1943 roku. W drzewce sztandaru wbite zostały gwoździe wyliczające wszystkie jednostki organizacyjne wchodzące w skład batalionu, miejsca ważniejszych walk oraz głównych fundatorów sztandaru i księży poświęcających sztandar. (7)

41. SZTANDARY ARMII KRAJOWEJ I ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY AK

19. Sztandar Środowiska 16. Pułku Piechoty AK Ziemi Tarnowskiej. Awers –

.....
 kryptonim Inspektoratu Rejonowego Tarnów AK obejmującego Obwody AK: Tarnów, Brzesko oraz Dąbrowa Tarnowska. Dolny lewy róg: herb Tarnowa, górny lewy róg: herb Brzeska, górny prawy róg: herb Dąbrowy Tarnowskiej, dolny prawy róg znak Polski Walczącej. Rewers – na piersi Orła ryngraf Matki Boskiej Częstochowskiej. (4)

21. Sztandar Środowiska Batalionu AK „Zośka”, harcerskiego batalionu AK biorącego udział w Powstaniu Warszawskim, składającego się przede wszystkim z członków Szarych Szeregów. Poświęcenie nastąpiło 8 kwietnia 1989 w kościele parafialnym św. Andrzeja Apostoła. Awers – między ramionami krzyża napisy: – Armia Krajowa – Harcerski Batalion „Zośka” – 1. Kompania „Felek”-„Maciek” – 2. Kompania „.....”, – 3. Kompania „Giewonta”. (4)

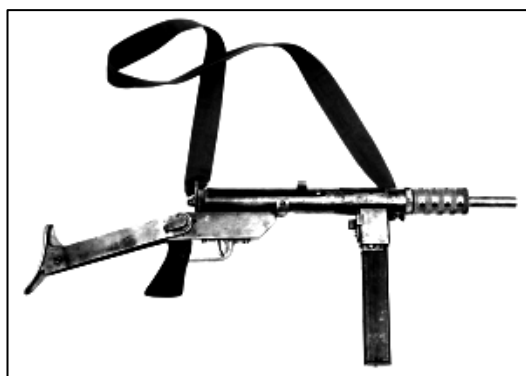

42. UZBROJENIE ARMII KRAJOWEJ

Broń Armii Krajowej pochodziła z pięciu źródeł: 1) zakupana przez polskie oddziały we wrześniu 1939 – z tego źródła pozyskano m.in. ponad tysiąc karabinów, 3 działka ppanc, 65 rkm i 40 ckm z amunicją, 2) zdobyta na Niemczech lub zakupiona od nich, 3) pozostawiona przez Armię Czerwoną na pobojowiskach, 4) pochodząca z konspiracyjnej produkcji – w podziemnych warszawskich wytwórniach broni wyprodukowano prawie 2 tys. pistoletów maszynowych, ponad 100 tys. granatów ręcznych oraz kilkadziesiąt ton materiałów wybuchowych., 5) ze zrzutów spadochronowych – dla Okręgu Warszawskiego AK dostarczono 281 pistoletów Colt, 255 pistoletów maszynowych, 23 rkm Bren.¹⁵

Poziomo

1. Pistolet maszynowy opracowany przez inż. Wacława Zawrotnego i Seweryna Wielaniera na podstawie najlepszych dostępnych wzorów – niemieckiego pistoletu maszynowego MP40 i brytyjskiego Sten. Na pierwszym wzorowano układ broni (magazynek dołączany od dołu i składana kolba), z drugiego zapożyczono konstrukcję mechanizmów. Prototyp był gotowy w sierpniu lub wrześniu 1943. Produkcowany w warunkach konspiracyjnych w Polsce podczas okupacji niemieckiej. Łącznie wykonano ok. 700 sztuk tego pistoletu maszynowego. (10)

6.Polski ręczny granat zaczepny produkowany w warunkach konspiracyjnych przez wytwórnię Armii Krajowej. Został skonstruowany w 1940 przez Edwarda Tymoszaka. Korpus granatu początkowo stanowiła ebonitowa puszką w kształcie walca o średnicy 52 mm i wysokości 95 mm, zastąpiona później tłoczoną puszką z blachy stalowej. Granat wypełniony był szedytem (materiałem wybuchowym produkowanym w warunkach konspiracyjnych na bazie chloranu potasu) oraz w niewielkich ilościach sproszkowanym trotylem lub brytyjskim plastikiem. Wybuch był inicjowany przez zapalnik uderzeniowo-bezwładnościowy, zbudowany z dwóch stożkowych ciężarków. W jednym osadzono iglicę, a w drugim spłonkę. Korpus zapalnika był wykonany z cienkiej blachy i posiadał kształt soczewkowaty. Po wyciągnięciu zawlecзки i rzuceniu granatu sprężyna umieszczona pod łyżką zapalnika odrzucała ją na bok, a opór powietrza powo-

¹⁵ Tadeusz Zawadzki, *Broń powstańczej Warszawy*, <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/1507802,1,bron-powstanczej-warszawy.read>

Dariusz Zawadzki, *Sposoby zdobywania broni przez Armię Krajową*, <http://kresowiacy.com/2014/07/sposoby-zdobywania-broni-przez-armie-krajowa/>

Rafał E. Stolarski, *Produkcja uzbrojenia i materiałów wybuchowych przez Armię Krajową w latach 1939-1945*, <http://www.polishresistance-ak.org/25%20Artykul.htm>

42. UZBROJENIE ARMII KRAJOWEJ

dował wyciągnięcie przymocowanej do niej iglicy zabezpieczającej. Granat wybuchał w momencie uderzenia o ziemię (iglica uderzała w spłonkę, która zapalała materiał inicjujący, doprowadzając do eksplozji zgromadzonego wewnątrz korpusu szedytu). Łącznie wykonano około 240 tys. sztuk, były produkowane wyłącznie w Warszawie i powszechnie używane przez oddziały AK w ich akcjach bojowych przez cały okres wojny. Oprócz standardowych, w małych seriach produkowano również granaty o zwiększonej sile wybuchu. Miały one kadłub mieszczącym około kilograma trotylu lub plastiku. Według konstruktora ich siła niszcząca była porównywalna ze 105 mm pociskiem artyleryjskim. (9)

9. M1911A1 – amerykański pistolet samopowtarzalny kalibru 45 mm. Magazynek jednorzędowy z siedmioma nabojami. Pistolet w czasie II wojny światowej był etatowym wyposażeniem oficerów i podoficerów Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (m.in. żołnierzy 1. Samodzielnej Brygady Spadochronowej) oraz niektórych oddziałów partyzanckich działających na terenie okupowanej Polski. Ze względu w trudności w zaopatrzeniu w amunicję .45 ACP pistolety dla oddziałów partyzanckich były produkowane w wersji strzelającej używanym przez Niemców nabojem 9x19 Parabellum. Umożliwiało to używanie zdobyczej amunicji. Wchodził w skład zrzutów alianckich dla AK. (4)

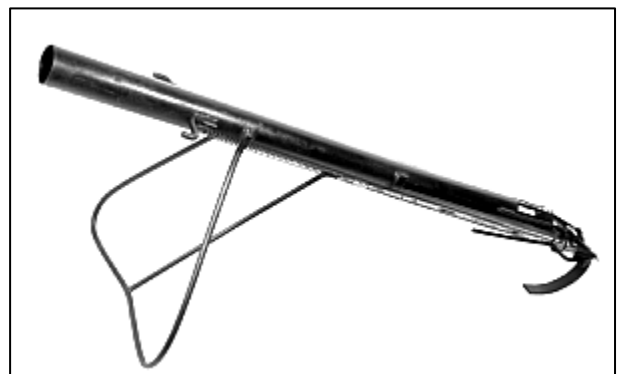

10. MP 40 – niemiecki pistolet kalibru 9 x 19 mm Parabellum produkowany w czasie II wojny światowej, produkcję uruchomiono na początku 1940 roku. Był mylnie nazywany Schmeisserem. Zasilanie z magazynka pudełkowego o pojemności 32 naboży, rozmieszczonych w szachownicy. Jego konstrukcja stała się podstawą do opracowania angielskiego Stena. Do końca wojny wyprodukowano według różnych źródeł od 746 tys. do 1,1 mln pistoletów maszynowych MP 40. (9)

13. Nazwa ulicy w Warszawie, przy której znajdowała się fabryka dźwigów Groniowskiego. Wyprodukowano tam 4 działka bezodrzutowe z rurociągowych kal. 76,2 mm. i ok. 200 pocisków. (4)

14. Inżynier Henryk ps. „Głowacki” w zakładzie ślusarskim Kogutowskiego przy ul Chmielnej 15 dnia 8 sierpnia 1944 zorganizował warsztat rusznikarski. Po tym gdy około 26 sierpnia 1944 zdobyto drut sprężynowy inżynier skonstruował wyrzutnie a jej prototyp wykonał ślusarz Maciejewski. Prowadnicę dla butelki samozapalającej w uchwycie stanowiło wnętrze rury. Wyrzut odbywał się za pomocą stalowej sprężyny lub pasów gu-

42. UZBROJENIE ARMII KRAJOWEJ

mowych. Ze względu na brak odpowiedniej ilości materiałów potrzebnych do produkcji, a także niezbędnych maszyn nie zbudowano kolejnych egzemplarzy. Długość wyrzutni 165 cm; długość rury 140 cm; średnica rury 7 cm; długość sprężyny 120 cm. (5)¹⁶

15. Biuro Studiów i Technicznych podległe Wydział Saperów Oddziału III KG AK – komórka AK zajmująca się przystosowaniem do użytku materiałów wybuchowych pozostałych po kampanii wrześniowej, opracowaniem i przetestowaniem materiałów i urządzeń do sabotażu i dywersji (zwłaszcza kolejowej), opracowaniem odpowiednich instrukcji i przygotowaniem instruktorów do działań sabotażowo-dywersyjnych, testowaniem i dostosowaniem do wymogów konspiracyjnych sprzętu i materiałów ze zrzutów lotniczych. (5)
17. Potoczna nazwa elektrowni, która została uruchomiona podczas Powstania Warszawskiego w kamienicy przy ulicy Hożej 51, nazwa ta pochodziła od Związku Spółdzielni Mleczarskich i Jajczarskich, do którego teren ten należał w czasie okupacji niemieckiej. Ze względu na przewidywaną groźbę odcięcia dopływu energii elektrycznej oraz wody, w sztabie „Obroży” zapadła decyzja budowy własnej elektrowni oraz uruchomienia studni głębinowej. Robotami tymi kierował późniejszy dowódca elektrowni inż. Sobiesław Dajkowski ps. „Florek”. Materiały i prądnice pochodziły z terenu Politechniki. Na terenie zajmowanym przez siostry zakonne przy ul. Hożej 53, a także przy ul. Poznańskiej 12 i ul. Wilczej 51 róg Poznańskiej zbudowano uliczne źródła. Instalację wodociągową poprowadzono również do szpitali polowych i ważniejszych punktów dowodzenia. Po 20 sierpnia rejon Śródmieście-Południe został pozbawiony energii elektrycznej z Elektrowni na Powiślu oraz wody z sieci miejskich wodociągów. W tym czasie uruchomiono agregat prądotwórczy, dzięki czemu można było, wprawdzie w niewielkim stopniu, zapewnić dla potrzeb zarówno powstańców, jak i ludności cywilnej, energię elektryczną oraz wodę z uruchomionej studni głębinowej. Ponieważ pobór energii elektrycznej przez pompę pochłaniał niemal całkowitą moc agregatu, zaopatrywanie ludności w wodę ograniczono do jednej godziny rano i jednej po południu. Obsadę elektrowni w pierwszych dniach działania stanowiło czterech żołnierzy. Jej całodobowa praca wymagała znacznej ilości benzyny. Dostarczano ją ręcznie w kanistrach przenoszonych najczęściej z odległych miejsc w Śródmieściu-Północ oraz z niemieckich zbiorników magazynowych mieszczących się w okolicach placu Trzech Krzyży i ul. Książęcej. Elektrownia zasilala też rusznikarnię inż. Franciszka Przeździeckiego „Rafała” ze Zgrupowania „Cieśli”, która znajdowała się przy ul. Hożej 62, fabrykę dźwigów Groniowskiego przy ul. Emilii Plater 10, której obrabiarki pracowały dla potrzeb rusznikarni, produkując części do granatników, oraz odlewnię Braci Łopieńskich przy ul. Hożej 55, gdzie produkowano skorupy do granatów ręcznych. W rusznikarni naprawiano broń i produkowano materiały wybuchowe, granaty i granatniki. Przez cały okres pracy „rusznikarni” podczas powstania, na około 450 sztuk różnej broni, która przeszła przez jej warsztaty, zdyskwalifikowano tylko 1 karabin kaliber 7,62, którego lufę wykorzystano do produkcji luf do pistoletów tego kalibru. Radiostacja Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej „Błyskawica”, zainstalowana w oficy-

¹⁶ <http://www.muzeumwp.pl/emwpaedia/rurowa-wyrzutnia-butelek-zapalajacych.php>

42. UZBROJENIE ARMII KRAJOWEJ

nie przy ul. Poznańskiej 13 w nocy z 5 na 6 września, była również podłączona do elektrowni przy ul. Hożej 51. Elektrownia pracowała jeszcze przez długi czas, nawet po upadku Powstania Warszawskiego. Przeszła pracować 5 listopada 1944, jej agregaty Niemcy wywieźli do Sochaczewa. (10)

18. wz. 30 – polski ciężki karabin maszynowy, był podstawowym ciężkim karabinem maszynowym Wojska Polskiego w latach 30. XX wieku. Po zakończeniu kampanii wrześniowej część karabinów maszynowych wz. 30 trafiło na wyposażenie oddziałów partyzanckich. Karabinów wz. 30 używano też podczas Powstania Warszawskiego (3)

20. Bogumił (ur. 7 lutego 1913), ps. „Jarek” – konstruktor rurowych wyrzutni butelek zapalających używanych podczas Powstania Warszawskiego. (10)

22. Karabin wz. 98a (także kb wz. 98a, karabin polski wz. 98a) – polski karabin powtarzalny z okresu międzywojennego. Karabin był odmianą niemieckiego karabinu Gewehr 98, wprowadzoną do produkcji w Fabryce Broni w Radomiu w 1936. W okresie kampanii wrześniowej karabiny wz. 98a (obok wcześniej wyprodukowanych wz. 98) stanowiły podstawowe uzbrojenie kompanii strzeleckich piechoty Wojska Polskiego. Po zakończeniu kampanii część karabinów wz. 98a trafiła w ręce niemieckie (zostały przyjęte na wyposażenie Wehrmachtu pod oznaczeniem Gewehr 299(p)), inne zaś wykorzystywano w partyzantce. (6)

23. Polski ręczny granat zaczepny produkowany w warunkach konspiracyjnych przez wytwórnię Armii Krajowej. Został skonstruowany w 1942 roku przez Władysława Pankowskiego. Granat wypełniony był szedytem (materiałem wybuchowym produkowanym w warunkach konspiracyjnych na bazie chloranu potasu). Oznaczono go jako R-42, lecz od kształtu korpusu podobnego do puszki od „Sidolu” (środek do czyszczenia metalu, np. mosiężnych klamek) przyjęła się nazwa... . Korpus miał średnicę 55 mm i wysokość 122 mm. W jego wnętrzu umieszczona była masa zapalająca z potarką i sznurek zakończony ciężarkiem. Na dolnym końcu znajdowała się zaciśnięta spłonka. Górny zamknięty był zakrętką blachy lub bakelitu. Po jej odkręceniu należało przy pomocy ciężarka wyszarpnąć sznurek, powodując zapalenie ścieżki prochowej, i rzucić granat. Czas palenia opóźniacza wynosił 4,5 sekundy. Granaty były produkowane do 1945 roku i łącznie wypro-

42. UZBROJENIE ARMII KRAJOWEJ

dukowano około 350 tys. sztuk, m.in. w Warszawie, Kielcach, Krakowie i Lwowie. Były powszechnie używane przez oddziały Armii Krajowej w ich akcjach bojowych przez cały okres wojny. (9)

24. Polski pistolet samopowtarzalny wz. 35, konstrukcji Piotra Wilniewczyca i Jana Skrzypińskiego, wprowadzany od 1936 do uzbrojenia kadry zawodowej Wojska Polskiego. Do wybuchu wojny wyprodukowano 49 400 sztuk pistoletów. Używany powszechnie w konspiracji (3)

26. Por. inż. Witold, (ur. 10 lipca 1904 w Częstochowie, zm. 5 lipca 1956 w Warszawie), ps. „Ryszard” – szef Wydziału Produkcji Konspiracyjnej Oddziału IV KG AK (kryptonimy „Drzewo”, „Perkun”, „Waga”, „Cieśla”), działającego od kwietnia 1942. Koordynował produkcję granatów i pistoletów maszynowych. W trakcie Powstania Warszawskiego walczył w Śródmieściu, angażując się bezpośrednio w produkcję granatów i moździerzy. Pod koniec walk powstańczych w Warszawie objął jeszcze jedno stanowisko kierownicze – 25 września został powołany przez gen. „Bora” na stanowisko p.o. szefa produkcji wojennej w ramach biura Delegata MON. We wrześniu 1949 został aresztowany na podstawie fałszywych oskarżeń i osadzony w areszcie śledczym Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. Przez niespełna pięć lat był przetrzymywany bez wyroku jako więzień śledczy w areszcie prewencyjnym. Przez cały okres pobytu w więzieniu „Ryszard” nie przyznał się do stawianych mu zarzutów i nie obciążył zeznaniami żadnego ze swoich towarzyszy. Z więzienia wypuszczono go w grudniu 1954. Rozpoczął pracę jako wykładowca na Wydziale Mechanicznym Politechniki Warszawskiej. Na skutek wycieńczenia organizmu zmarł jednak wkrótce, 5 lipca 1956. (7)
27. Nazwisko konstruktora granatników użytych podczas Powstania Warszawskiego m.in. przy szturmie na budynek PAST-y. (7)
28. Franciszek, ps. „Teodor”, „Szubert”, „Franek”, „Żejmian”, „Halny” (ur. 27 października 1900 w Żytomierzu, zm. 11 czerwca 1974 w Warszawie) – płk saperów Wojska Polskiego, żołnierz Armii Krajowej i powojennego podziemia antykomunistycznego, pierwszy szef Działu Produkcji Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej, prezes WiN, więzień polityczny w okresie stalinowskim, kawaler Orderu Orła Białego. 5 października 1939 był dowódcą niezrealizowanego zamachu na Adolfa Hitlera podczas „defilady zwycięstwa” w Alejach Ujazdowskich. W 1940 został dowódcą Związku Odwetu ZWZ, zajmującego się walką bieżącą i sabotażem. Współorganizował następnie Kedyw Armii Krajowej, a w roku 1943 został zastępcą komendanta Kedywu (Augusta „Nila” Fieldorfa). Walczył w Powstaniu Warszawskim jako szef Wydziału Saperów Oddziału III Komendy Głównej AK w stopniu pułkownika. Po kapitulacji powstania trafił do niewoli i do stycznia 1945 przebywał w Oflagu II C Woldenberg. Po powrocie do Polski zaangażował się w działalność konspiracyjną przeciwko władzom komunistycznym. Od maja do sierpnia 1945 pełnił

42. UZBROJENIE ARMII KRAJOWEJ

funkcję zastępcy komendanta Obszaru „Południe” w Delegaturze Sił Zbrojnych, płk. Antoniego Sanojcy, a we wrześniu 1945 został jego zastępcą, gdy objął stanowisko prezesa Obszaru Południowego WiN. Po aresztowaniu A. Sanojcy, w dniu 15 listopada 1945 zastąpił go na stanowisku prezesa Obszaru Południowego. Już od 23 listopada tego samego roku kierował II Zarządem WiN, najpierw jako p.o. prezesa, a od stycznia 1946 jako prezes. Nawiązał kontakt z Rządem RP na uchodźstwie oraz Oddziałem VI Sztabu Głównego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Został aresztowany w dniu 22 sierpnia 1946 w Zabrze i poddany długiemu śledztwu. Proponowano mu współpracę z rządem komunistycznym, łącznie z awansem generalskim i odznaczenie orderem Virtuti Militari, lecz nie przyjął propozycji. 10 września 1947 został w pokazowym procesie II Zarządu Głównego WiN i działaczy PSL skazany na trzykrotną karę śmierci. Odmówił zwrócenia się o łaskę do Bolesława Bieruta, jednak karę zamieniono mu najpierw na dożywocie, a następnie na 12 lat pozbawienia wolności. (14)

Pionowo

2. Brytyjski pistolet maszynowy produkowany od 1941 roku. Był dostarczany drogą zrzutów powietrznych do Polski. Prosta konstrukcja sprawiła, że rozpoczęto ich wytwarzanie w warunkach konspiracyjnych. Produkcję podjęto w czasie wojny w Polsce, Danii oraz we Francji. W Polsce wyprodukowano łącznie ok. 1 tys. egz. (4)

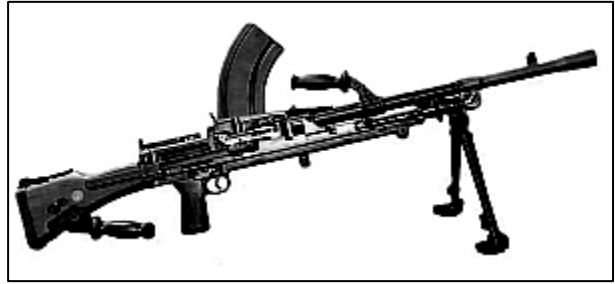
3. Granatnik (ang. Projector Infantry Anti Tank) – brytyjski granatnik przeciwpancerny z okresu II wojny światowej, stosowany do walki z niemieckimi pojazdami pancernymi. Pocisk kumulacyjny wystrzelony z ...-a był w stanie przebić pancierz czołgów Panzerkampfwagen IV i Panzerkampfwagen V Panther z dowolnej strony. Dużą zaletą ...-a była możliwość używania go w małych pomieszczeniach (w przypadku granatników Bazooka i Raketenpanzerbüchse Panzerschreck wydostający się do tyłu strumień gazów prochowych po odbiciu się od ścian mógł poparzyć strzelca). Dlatego ...-y były przydzielane jako broń wsparcia grupom szturmowym walczącym w miastach (według regulaminu 2-3 granatniki na grupę). Stosowany był także przez powstańców warszawskich. (4)

4. Szczepan – inżynier, konstruktor napędzanych sznurem gumowym wyrzutni butelek zapalających używanych podczas Powstania Warszawskiego. (5)

42. UZBROJENIE ARMII KRAJOWEJ

5. – brytyjski ręczny karabin maszynowy. Pierwszy seryjny karabin został wyprodukowany 3 września 1937, a 4 sierpnia 1938 rkm został oficjalnie przyjęty na uzbrojenie Armii Brytyjskiej. W czasie II wojny światowej znajdował się na uzbrojeniu jednostek innych armii utworzonych na terytorium Wielkiej Brytanii, w tym Wojska Polskiego. Wchodził w skład zrzutów alianckich dla AK. (4)

7. Pistolet maszynowy opracowany przez Polikarpa Rybickiego ps. „Komar”, Witolda Szafrąńskiego ps. „Igo” i Stanisława Skorupkę ps. „Smrek”. Produkowany w konspiracji w latach 1943-1944. Części wytwarzano w Starachowicach, a wykończenie, montaż oraz brzdowanie luf odbywały się w warsztacie polowym w rejonie Gór Świętokrzyskich przy oddziale AK „Nurta”. Wyprodukowano 37-38 egz. (3)

8. Jan, ps. „Leśnik” – ppłk, szef Służby Uzbrojenia Oddziału IV KG AK (kryptonim „Leśnictwo”), powstałej w maju 1940. Podczas Powstania Warszawskiego dowódca zgrupowania noszącego nazwę pochodną od jego pseudonimu. (9)

11. Butelka (potocznie koktajl Mołotowa) – rodzaj prymitywnego granatu zapalającego. Składa się ze szklanej butelki napełnionej w 2/3 łatwopalną cieczą (benzyną lub ropą), zazwyczaj zaczopowanej zwitkiem tkaniny stanowiącym lont. Broń tania i bardzo efektywna w walkach ulicznych przeciw lekko opancerzonym pojazdom pancernym. Butelki zapalające były powszechnie używane w Powstaniu Warszawskim i wyrzucane przez sprężynowe katapulty na większe odległości. (10)

12. Pistolet P08 – pistolet samopowtarzalny konstrukcji niemieckiej z okresu przed I wojną światową. Potocznie nazywany też Luger od nazwiska konstruktora. Nazwa pochodzi od łacińskiego powiedzenia „si vis pacem, para bellum” – jeśli chcesz pokoju, przygotuj wojnę. Pistolet P08 stał się z czasem najpopularniejszym typem broni krótkiej w armii niemieckiej. Pistolet zasilany jest z wymiennego magazynka pudełkowego, jednorzędowego o pojemności 8 naboju. Broń była produkowana do 1942 roku. Ogółem armia niemiecka w czasie II wojny światowej posiadała 1 355 tys. sztuk broni tego wzoru. (10)

42. UZBROJENIE ARMII KRAJOWEJ

16. Dział Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej (kryptonimy „Teodor”, „Remiza”) – komórka AK zajmująca się produkcją uzbrojenia i materiałów dywersyjnych (spłonek, detonatorów, lontów, zapalników, kolców na przebijania opon samochodowych, materiałów wybuchowych, zapalających itp.) na potrzeby walki bieżącej. Pracowało w nim 48 osób. (9)
19. Zbigniew , ps. „Szyna”, „Zbigniew” (ur. 23 stycznia 1909 roku, zm. 29 lipca 1990 roku) – inżynier, szef Biura Studiów i Badań Technicznych. (11)

21. Miotacz ogniaK – plecakowy miotacz ognia produkowany podczas II wojny światowej w okupowanej Polsce, w warsztatach Armii Krajowej. Wyprodukowano ok. 900 egz. Od początku Powstania Warszawskiego w użyciu było 10 takich miotaczy, w tym 6 z nich w pułku AK „Baszta”. Kilkoma miotaczami dysponowała specjalna kompania miotaczy płomieni dowodzona przez por. Władysława Miładowskiego ps. „Haliński, poległego w PWPW. Kompania wchodziła w skład Zgrupowania „Leśnik” ppłk. Jana Szyrowskiego. Wiadomo też o sporym magazynie miotaczy, mieszczącym się przed powstaniem przy kościele św. Antoniego (ul. Senatorska) pod opieką miejscowego proboszcza, księdza Trzeciaka. (4)

25. ... wz. 28 (Rkm wz. 28) – polski ręczny karabin maszynowy z okresu międzywojennego. Konstrukcyjnie oparty na karabinie Browning M1918. Karabin ten w okresie kampanii wrześniowej stanowił podstawową broń wsparcia na szczeblu plutonu Wojska Polskiego. Po zakończeniu kampanii wrześniowej dużą liczbę karabinów wz. 28 polscy żołnierze ukryli, by nie wpadły w ręce nieprzyjaciela. Broń znalazła się potem na wyposażeniu oddziałów partyzanckich ZWZ-AK, Batalionów Chłopskich, GL-AL oraz NSZ. Karabinów było na tyle dużo, że w warunkach konspiracji rozpoczęto nawet produkcję niektórych części do rkm (np. magazynków). Browningów wz. 28 użyto także podczas Powstania Warszawskiego. (8)

25. wz. 28 (Rkm wz. 28) – polski ręczny karabin maszynowy z okresu międzywojennego. Konstrukcyjnie oparty na karabinie Browning M1918. Karabin ten w okresie kampanii wrześniowej stanowił podstawową broń wsparcia na szczeblu plutonu Wojska Polskiego. Po zakończeniu kampanii wrześniowej dużą liczbę karabinów wz. 28 polscy żołnierze ukryli, by nie wpadły w ręce nieprzyjaciela. Broń znalazła się potem na wyposażeniu oddziałów partyzanckich ZWZ-AK, Batalionów Chłopskich, GL-AL oraz NSZ. Karabinów było tak dużo, że w warunkach konspiracji rozpoczęto nawet produkcję niektórych części do rkm (np. magazynków). ...ów wz. 28 użyto podczas Powstania Warszawskiego. (8)

43. WIERSZE O ARMII KRAJOWEJ

Dzisiaj nazwiska poetów powstańczych są w przeważającej części zapomniane, pomimo wydawanych antologii. Wiersze powstańcze pisali znani już twórcy, jak Kornel Makuszyński, Jan Brzechwa, Eryk Lipiński, jednak większość poezji pozostała anonimowa. Podawane z ust do ust wiersze i piosenki zapisywane bywały na małych karteczkach. Niemal każdy oddział miał swojego poetę, który w tej formie zapisywał kronikę oddziału, drużyny, batalionu.

Poziomo

1. *Biały* – wiersz Natalii Sikory (ur. 20 kwietnia 1986 w Słupsku), polskiej aktorki i piosenkarki.
*Na ulicy w powstańczej Warszawie
sprzedawano blaszane Orzełki
zanim dziecko Virtuti dostanie
niech Orzełkiem na czapce się cieszy.* (5)
4. Tadeusz Stefan , ps. „Karol Topornicki”, „Roman Oścień”, „Topór” (ur. 8 lutego 1922 w Warszawie, zm. 16 sierpnia 1944 w Warszawie) – polski poeta czasu wojny, żołnierz Armii Krajowej. W okresie II wojny światowej był współtwórcą (a od listopada 1943 ostatnim redaktorem) wydawanego w podziemiu miesięcznika literackiego „Sztuka i Naród”, w którym publikował swoje wiersze, fragmenty prozy, artykuły i recenzje pod pseudonimami Karol Topornicki, Roman Oścień, a także anonimowo. Podczas okupacji niemieckiej współuczestniczył w kursach Biura Informacji i Propagandy. W powstaniu walczył na Starym Mieście w grupie szturmowo-wypadowej por. Jerzego Bondorowskiego (ps. „Ryszard”). Zginął 16 sierpnia 1944 w Powstaniu Warszawskim jako żołnierz AK w kamienicy przy ul. Przejazd nr 3/5 (dziś ul. gen. Andersa), wysadzonej przez niemieckich żołnierzy. Wraz z nim zginął poeta Zdzisław Stroiński. (5)
5. Mieczysław, ps. „Wika” (ur. 1915) – brał udział w tworzeniu powstańczej radiostacji „Błyskawica”, na której antenie czytał także swoje wiersze. Władysław Bartoszewski nazwał go zapomnianym poetą walczącej Warszawy. Jeden z jego najbardziej przejmujących utworów to, napisany jeszcze w sierpniu, proroczy utwór pt. *Ostatni komunikat*, w którym z goryczą oskarża aliantów o brak realnej pomocy dla Warszawy. (5)
7. Leon Zdzisław , ps. „Marek Chmura” (ur. 29 listopada 1921 w Warszawie, zm. 16 sierpnia 1944 tamże) – polski poeta pokolenia Kolumbów, żołnierz Armii Krajowej. Od 1942 należał do grupy polonistów skupionych wokół konspiracyjnego miesięcznika „Sztuka i Naród”. Był żołnierzem AK, ukończył tajną podchorążówkę. Aresztowany 25 maja 1943 podczas składania wieńca (wraz z Waławem Bojarskim i Tadeuszem Gajcym) pod pomnikiem Mikołaja Kopernika (w czterechsetną rocznicę śmierci uczonego) i osadzony na Pawiaku. Niezidentyfikowany, zwolniony 19 lipca 1943. Zginął 16 sierpnia w Powstaniu Warszawskim wraz z poetą Tadeuszem Gajcym na Starym Mieście, po wysadzeniu przez Niemców kamienicy przy ul. Przejazd 3/5. (9)

43. WIERSZE O ARMII KRAJOWEJ

9. Wojciech(ur. 1949) – polski artysta i przedsiębiorca, autor tekstów satyrycznych, patriotycznych i religijnych. W 1990 rozpoczął współpracę z „Kabaretem Olgi Lipińskiej” jako autor tekstów piosenek, do których muzykę układał Włodzimierz Korcz. Jest autorem inskrypcji „Biegliśmy, lecz śmierć miewała bliżej, gdy szła od współziomków”, umieszczonej na warszawskim pomniku ofiarom ludobójstwa na Wołyniu w 1943, zaczerpniętej z jego wiersza na temat tragedii wołyńskiej. (5)
10. *Żądamy* – wiersz Zbigniewa Jasińskiego ps. „Rudy”.
(...)
*Halo! Tu serce Polski! Tu mówi Warszawa!
Niech pogrzebowe śpiewy wyrzucą z audycji!
Nam ducha starczy dla nas i starczy go dla Was!
Oklasków nie trzeba! Żądamy amunicji!* (8)
12. *Polska* – wiersz Stanisława Balińskiego (ur. 2 sierpnia 1898 w Warszawie – zm. 12 listopada 1984 w Londynie), polskiego poety, prozaika, eseisty i dyplomaty.
*Moją ojczyzną jest Polska Podziemna,
Walcząca w mroku, samotna i ciemna,
Moim powietrzem jest wicher bez nieba,
Moim pokarmem jest krew w garści chleba,
A moim światłem, co płonie z daleka,
Jest nasze prawo i prawo człowieka.* (9)
15.*sanitariuszka myśli zasypiając* – wiersz Anny Świrszczyńskiej, która dopiero trzydzieści lat po wojnie znalazła język, którym potrafiła opisać swoje przeżycia.
*Żeby wszystkie kule na świecie
trafiły we mnie,
toby już nie mogły trafić w nikogo.*
*I żebym umarła tyle razy,
ile jest ludzi na świecie,
żeby oni nie musieli już umierać,
nawet Niemcy.*
*I żeby ludzie wcale nie wiedzieli,
że ja umarłam za nich,
żeby nie było im smutno.* (16)
16. Kazimierz (ur. 27 sierpnia 1894 w Drohobyczu, zm. 13 lutego 1969 w Londynie) – polski poeta, prozaik, eseista. Zdobywca złotego medalu w konkursie literackim IX Letnich Igrzysk Olimpijskich w Amsterdamie w 1928. W latach wojennych poeta w swoich wierszach dodawał ducha żołnierzom polskim, zagrzewał do walki o wolność ojczyzny i ocalenie wartości humanistycznych. Tragizm sytuacji i zmagania wojennych, a także rozczarowań i zawodów zawarł w tomach o symbolicznych i znamienych tytułach: *Ziemia-Wilczyca* (1941 – z poematem *Barbakan warszawski* z roku 1940), *Róża Wiatrów* (1942) oraz *Krzyże i miecze* (1946). W 1945 napisał pełen wstrząsającego bólu wiersz *Na rozwiązanie Armii Krajowej*. (10)

43. WIERSZE O ARMII KRAJOWEJ

17. Marian, urodzony jako Jan Marian Heschel, ps. „Jan Mariański”, „Marian Wallenrod”, „Harryman” i inne (ur. 6 kwietnia 1901 we Lwowie, zm. 11 lutego 1972 w Dorking) – polski poeta, satyryk, komediopisarz, dramaturg, tłumacz poezji, autor tekstów piosenek. Po wybuchu II wojny światowej, we wrześniu 1939, przedostał się do Rumunii. W latach 1940-1941 walczył w Samodzielnej Brygadzie Strzelców Karpaccich w Palestynie i w Egipcie (m.in. pod Tobrukiem). W wojsku prowadził pracę kulturalno-oświatową. Rozkazem naczelnego wodza gen. Sikorskiego na początku 1942 został przeniesiony do Londynu i przydzielony do Ministerstwa Informacji i Dokumentacji, w którym zwalczał m.in. kłamstwa propagandy, głównie niemieckiej, ale także angielskiej.
(5)

21. – najbardziej znany wiersz Tadeusza Różewicza, oddający dramatyzm jego poezji.

Mam dwadzieścia cztery lata

Ocalałem

Prowadzony na rzeź

To są nazwy puste i jednoznaczne

Człowiek i zwierzę

Miłość i nienawiść

Wróg i przyjaciel

Ciemność i światło.

Człowieka tak się zabija jak zwierzę

Widziałem:

Furgony porąbanych ludzi

Którzy nie zostaną zbawieni.

Pojęcia są tylko wyrazami:

Cnota i występki

Prawda i kłamstwo

Piękno i brzydota

Męstwo i tchórzostwo.

Jednakowo waży cnota i występki

Widziałem

Człowieka który był jeden

Występny i cnotliwy.

Szukam nauczyciela i mistrza

Niech przywróci mi wzrok słuch i mowę

Niech jeszcze raz nazwie rzeczy i pojęcia

Niech oddzieli światło od ciemności.

Mam dwadzieścia cztery lata

Ocalałem

Prowadzony na rzeź.

Tadeusz Różewicz (ur. 9 października 1921 w Radomsku, zm. 24 kwietnia 2014 we Wrocławiu) – polski poeta, dramaturg, prozaik i scenarzysta. Od 1942 żołnierz Armii Krajowej ps, „Satyr”. Po półrocznym przeszkoleniu w 1943 przeniesiony do oddziałów leśnych. Walczył z bronią w ręku od 26 czerwca 1943 do

43. WIERSZE O ARMII KRAJOWEJ

3 listopada 1944 na terenie powiatów radomszczańskiego, koneckiego, włoszczowskiego, opoczyńskiego i częstochowskiego. Pisał wiersze i zajmował się dziennikarstwem (prowadził pismo „Czyn Zbrojny”). Jego poezja była tak podziwiana przez partyzantów, że dowódca oddziału odkomenderował go na tydzień do napisania większego tekstu. Tadeusz Różewicz jest autorem ponad 50 tomów wierszy, przetłumaczonych na kilkadziesiąt języków. Osobne miejsce w jego dorobku literackim zajmuje twórczość sceniczna. W jego sztukach elementy realistyczne przenikają się z teatrem absurdu. Poezja Tadeusza Różewicza, przedstawiciela „Pokolenia Kolumbów”, zdominowana jest przez wizję masowej śmierci, wyraża tragizm osamotnionej jednostki, zagubionej w powojennym świecie pełnym okrucieństwa i obojętności. Pisarz sam siebie nazywał twórcą „porażonym wojną”. Na drugim biegunie twórczości Różewicza znalazły się wiersze opowiadające o prostych uczuciach, o podstawowych wartościach: życzliwości, dobroci, przywiązaniu do miejsc i ludzi. Formalnie jego twórczość stanowiła kontynuację tradycji awangardy. (7)

22. *Armia* – wiersz Zbigniewa Kabaty ps. „Bobo”.

*Byłaś dla nas radością i dumą,
jak stal prężna, jak żywioł surowa,
ustom – pieśnią, sercu – krwawą łuną,
Armio Krajowa.*

*Zimny ogień, granat pod podłogą,
łańcuch co dzień spajany od nowa,
zbrojne kroki nocą leśną drogą,
Armio Krajowa.*

*W bohaterów prowadziłaś ślady
naród zwarty, jak grupa szturmowa,
aż spłynęłaś krwią na barykady,
Armio Krajowa.*

*Nie rabaty, nie barwy mundurów,
nie orderu wstęga purpurowa,
ale skowyt i krew spod pazurów,
Armio Krajowa.*

*Choć nagrodą było Ci wygnanie,
kulka w plecy, cela betonowa,
co się stało – nigdy nie odstanie,
Armio Krajowa.*

*Odmówiono Ci sławy i życia,
ale symbol wyklęty i słowa
imię Twoje wciąż sławią z ukrycia,
Armio Krajowa.*

*Nas nie stanie, lecz Ty nie zaginiesz,
Pieśń Cię weźmie, legenda przechowa.
Wichrem chwały w historię popłyniesz,
Armio Krajowa. (7)*

43. WIERSZE O ARMII KRAJOWEJ

Pionowo

2. Tytuł wiersza mjr Ireny Tomalak, ps. „Soldau”, „Słowik”, „Maria” (1895-1971), napisanego w grudniu 1944.

*Tupu, tupu, chlapu, chlastu –
nie mam nóżek jedenastu,
mam dwie tylko nóżki małe,
do dreptania doskonałe.*

*Umiem chodzić, biegać, gonić,
we drzwi stukać, w okna dzwonić,
umiem milczeć, szeptać, gadać,
strzelać, dźwigać, papier zjadać.*

*Umiem cicho w kącie siedzieć
i wychodzić wciąż na przedzie,
umiem śmiać się, umiem płakać,
umiem znikać, kryć się, skakać.*

*Umiem szefom głowy kręcić,
sto adresów mieć w pamięci,
umiem nie spać, nie jeść wcale –
tylko nie chcę się już chwalić.*

*Raz chodnikiem raz kanałem
biegną moje nóżki małe.
Tupu, tupu, chlapu, chlastu –
choć ich nie mam jedenastu. (10)*

3. Krzysztof Kamil , ps. „Jan Bugaj”, „Emil”, „Jan Krzyski”, „Krzysztof”, „Piotr Smugosz”, „Krzysztof Zieliński”, „Krzyś” (ur. 22 stycznia 1921 w Warszawie, zm. 4 sierpnia 1944 tamże) – polski poeta czasu wojny, podchor., żołnierz Armii Krajowej, podharc mistrz Szarych Szeregów, jeden z przedstawicieli pokolenia Kolumbów, w czasie okupacji związany z pismem „Płomienie” oraz miesięcznikiem „Droga”. Zginął w czasie Powstania Warszawskiego jako żołnierz batalionu „Parasol” Armii Krajowej. Początkowo był żołnierzem batalionu „Zośka”, ale przeszedł do „Parasola” niezadowolony z tego, że dowództwo „Zośki”, poznając się na jego wybitnym talencie, chciało go chronić. W okresie okupacji niemieckiej ogłosił tomiki poezji: *Zamknięty echem* (lato 1940), *Dwie miłości* (jesień 1940), *Wiersze wybrane* (maj 1942), *Arkusz poetycki Nr 1* (1944) i *Śpiew z pożogi* (1944) oraz wiele utworów w prasie konspiracyjnej. Jego wiersze pojawiły się także w antologiach poezji wydawanych konspiracyjnie: w *Pieśni niepodległej* (1942) i *Słowie prawdziwym* (1942). Wszystkie swoje utwory napisał jeszcze przed powstaniem. Uznany powszechnie za jednego z najwybitniejszych poetów czasów okupacji. Jego poezja najlepiej wyraża cechy generacji Kolumbów. (9)
6. *komunikat* – proroczy wiersz Mieczysława Ubysza ps. „Wika” napisany jeszcze w sierpniu, w którym z goryczą oskarża aliantów o brak realnej pomocy dla Warszawy.

43. WIERSZE O ARMII KRAJOWEJ

*Nadajemy komunikat z Warszawy.
Nadzwyczajny komunikat z Warszawy.
Stacja Armii Krajowej melduje:
Bój skończony i... nic, oprócz Sławy...*

(...)

*Były zrzuty. Dwa zrzuty tej nocy,
Lecz nie stało żadnego żołnierza...*

*Stacja Armii Krajowej melduje,
Że nadała swój program ostatni:
Błyskawica. Warszawa. Zwycięstwo.
Surmy. Bratnie Fanfary!!!*

Przekleństwo. (7)

8. *NaArmii Krajowej – wiersz Kazimierza Wierzyńskiego.*

*Za dywizję wołyńską, nie kwiaty i wianki –
Szubienica w Lublinie. Ojczyście Majdanki.
Za sygnał na północy, bój pod Nowogródkiem –
Długi urlop w więzieniu. Długi i ze skutkiem.
Za bój o naszą Rossę, Ostrą Bramę, Wilno –
Sucha gałąź lub zsyłka na rozpacz bezsilną.
Za dni i noce śmierci, za lata udręki –
Taniec w kółko: raz w oczy a drugi raz w szczęki.
Za wsie spalone, bitwy, gdzie chłopska szła czeladź –
List gończy, tropicielski: dopaść i rozstrzelać!
Za mosty wysadzone z ręki robotniczej –
Węszyć gdzie kto się ukrył, psy spuścić ze smyczy.
Za wyroki na katów, za celny strzał Krysta –
Jeden wyrok: do tury. Dla wszystkich. Do czysta!.
Za Warszawę, Warszawę, powstańcze zachcianki –
Specjalny oddział śledczy: „przyłożyć do ścianki”. (11)*

11. *Pieśń napisana na emigracji w 1954 przez Mariana Hemara
w 10. rocznicę powstania, na melodię Gdy naród do boju wystąpił z orężem.*

*Gdy naród warszawski się porwał do boju,
gdy z bronią powstałi cywile
Gdzie ty byłeś wtedy, sowiecki gieroju?
Za Wisłą, opodal, o milę!*

*O cześć wam, radzieccy kamraci!
O cześć, towarzysze przytomni!
Za pomoc w Powstaniu niech Bóg wam zapłaci,
a Polska wam jej nie zapomni.*

(...) (8)

13. *Pieśń o – poemat Zbigniewa Jasińskiego ps. „Rudy”, który
był oskarżeniem i protestem przeciwko polityce aliantów i ostrą krytyką postawy
armii sowieckiej. Padają w nim m.in. słowa: „Przywarł za Wisłą mur swołoczy /
zęby sowiecka hiena szczerzy” – nie dziwi więc, że wiersz ten aż do połowy lat
90. nie mógł być publikowany w Polsce. (9)*

43. WIERSZE O ARMII KRAJOWEJ

14. Zbigniew(ur. 12 listopada 1908 w Łodzi, zm. 5 lutego 1984 w Bermagui w Australii), ps. „Rudy”. Był jednym z najbardziej popularnych poetów Powstania Warszawskiego. Urodzony w 1908 roku, w sierpniu 1944 współredagował „Dziennik Radiowy”, był pracownikiem radiostacji „Błyskawica” uruchomionej już w pierwszym tygodniu powstania. 10 sierpnia w dodatku nadzwyczajnym gazety „Warszawa walczy” wydrukowano jego wiersz *Odmawiamy!*, napisany pod wpływem szeroko komentowanego wydarzenia – Niemcy zgromadzili w budynkach Muzeum Narodowego kilka tysięcy cywilów, których pod groźbą śmierci namawiali do wysłania delegacji do dowództwa AK w celu przerwania walk. Nikt się nie złamał. (8)

15.zaraza – wiersz Józefa Szczepańskiego ps. „Ziutek”, utwór bardzo popularny w latach 80. wśród opozycji.

*Czekamy ciebie, czerwona zarazo,
byś wybawiła nas od czarnej śmierci,
byś nam Kraj przedtem rozdarłszy na ćwierci,
była zbawieniem witany z odrazą.*

(...)

*Ale wiedz o tym, że z naszej mogiły
Nowa się Polska – zwycięska narodzi.
I po tej ziemi ty nie będziesz chodzić
Czerwony władco rozbestwionej siły.*

Był to ostatni wiersz napisany przez „Ziutka”. (8)

16. *Biegliśmy, lecz śmierć miewała bliżej, gdyż szła od* – wiersz Wojciecha Kejnego poświęcony ofiarom ludobójstwa na Wołyniu 1943.

*Biegliśmy z kamiennymi od grozy oczyma
wśród kikutów kominów, ścian czarnych ułomków,
lecz śmierć niełatwo było w pochodzie zatrzymać.
Często miewała bliżej, gdy szła od... (12)*

18. – wiersz Zbigniewa Jasińskiego ps. „Rudy”.

(...)

*Niech nas pędzą na czołgi pancerne!
Niech zwycięski szal braci ogranie,
Kiedy serca przestrzelą nam wierne.
Pogardzamy waszym ultimatum.
Nie nas łudzić pokusą służalczą.
Odmawiamy! Żadnych delegatów!
Oddziały nasze – niech walczą! (9)*

19. *Polscy* – wiersz opublikowany w podziemnym piśmie satyrycznym „Szydło” (nr 1 z 20 września 1946) wydawanym przez WiN Obwód Łomża, autor nieznany.

*Za carskich czasów, wiemy to sami
Byliśmy zwani wciąż bandytami
Każdy, kto Polskę ukochał szczerze
Kto pragnął zostać przy polskiej wierze,*

43. WIERSZE O ARMII KRAJOWEJ

(...)

*Przyszedł bolszewik – znów piosnka stara
Czerwonych synów białego cara.
Polak, co nie chciał zostać Kainem,
Że chciał być wiernym ojczyźnie synem,
Chciał jej wolności w słońcu i chwale,
A że śmiał mówić o tym zuchwale,
Że nie chciał by go więziono, bito,
Był „reakcyjnym polskim bandytą”.
I znowu Sybiru tajgi pokryły
„Polskich bandytów” smutne mogiły.
Gdy odpłynęła krasna nawąła
Germańska fala Polskę zalała.*

(...)

*Ten był „przeklętym polskim bandytą”.
Więc harde „polskich bandytów” głowy
Chłoneły piece, doły i rowy.
Teraz, gdy w gruzach Germania legła,
Jest Polska „Wolna i Niepodległa”,
Jest wielka. Młoda, swobodna, śliczna,
I nawet mówią „demokratyczna”.
Cóż z tego, kiedy kto Polskę kocha,
W kim pozostało sumienia trochę,
Komu niemiłe sowieckie myto,
Jeszcze raz został „polskim bandytą”.
I znowu polskości tłumią zapaty
Tortury UB, lochy, podwały.
O Boże, chciałbym zapytać Ciebie,
Jakich Polaków najwięcej w niebie?
(głos z góry)
Płaszczem mej chwały, blaskiem okryci
Są tutaj wszyscy „polscy bandyci”. (7)*

20. Zbigniew, ps. „Bobo” (ur. 17 marca 1924 w Jeremiczach, zm. 5 lipca 2014 w Kanadzie) – uczoney, badacz, parazytolog, ppłk w stanie spoczynku, por. AK, żołnierz oddziału partyzanckiego „Jędrusie”, redaktor, drukarz, kolporter prasy podziemnej („Odwet”). Brał udział w akcji „Burza” w 2. Pułku Piechoty Legionów AK. Uczestnik akcji dywersyjnych, potyczek, bitew partyzanckich. W 1945 roku ścigany przez NKWD i UB dotarł do 2. Korpusu WP we Włoszech, następnie w Anglii. W latach wojny autor pieśni i wierszy partyzanckich. Po wojnie autor wspomnień w prasie emigracyjnej („Dziennik Polski”, „Dziennik Żołnierza”). Pisał opowiadania dla radia BBC w języku angielskim. W 1964 roku napisał wiersz pt. *Armia Krajowa* będący nieoficjalnym hymnem środowisk żołnierzy AK. Fragmenty tego wiersza umieszczono na wielu pomnikach Armii Krajowej, pełen tekst znajduje się na Pomniku AK w Licheniu, na terenie Bazyliki. Odznaczony dwukrotnie Krzyżem Walecznych, Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari, a ostatnio Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski. 29 lipca 2007 roku otrzymał najwyższe kanadyjskie odznaczenie państwowe Order of Canada Member (C.M.). (6)

44. WYBRANE DATY W OKRESIE 1939 – 2014

Objaśnienia odnoszą się do wybranych wydarzeń z lat 1939-2012. Hasłem krzyżówki jest rok, w którym dane wydarzenie miało miejsce. Wybrano wydarzenia związane bezpośrednio lub pośrednio z Armią Krajową.

Poziomo

2. 3 lipca – w Warszawie utworzono Zbiorową Delegaturę Rządu RP Na Kraj na czele z Tymczasowym Delegatem Rządu Na Kraj, płk. Janem Skorobohatym-Jakubowskim.
20 kwietnia ... – rozkazem komendanta ZWZ płk. Stefana Roweckiego „Grotą” powstaje „Związek Odwetu”, sabotażowo – dywersyjna organizacja wojskowa Związku Walki Zbrojnej, mająca w przyszłości stanowić trzon bojowy organizacji. Jej komendantem mianowano mjr. Franciszka Niepokólczyckiego ps. „Teodor”. (4)
3. 1 marca – w Polsce po raz pierwszy obchodzono święto państwowe: Narodowy Dzień Pamięci Żołnierzy Wyklętych. (4)
5. 24 lutego – wykonanie wyroku śmierci na gen. „Nilu”. (4)
8. 4 marca – w zasadzce ginie Stanisław Marchewka ps. „Ryba” – ostatni oficer podziemia poakowskiego. (4)
10. 3 maja – awansowanie przez Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego na stopień generała brygady Elżbiety Zawackiej, legendarnej kurierki Komendy Głównej Armii Krajowej, jedynej kobiety wśród słynnych „cichociemnych”.
27 lipca ... Prezydent Polski Lech Kaczyński przyznaje pośmiertnie gen. Augustowi Emilowi Fieldorfowi ps. „Nil” najwyższe odznaczenie państwowe – Order Orła Białego.
30 lipca ... Prezydent Polski Lech Kaczyński przyznaje pośmiertnie rtm. Witoldowi Pileckiemu najwyższe odznaczenie państwowe – Order Orła Białego. (4)
11. 21 marca – żołnierz AK, emerytowany krakowski piekarz Walenty Badylak (ur. 1904) przykuł się łańcuchem do historycznej studzienki na krakowskim rynku, oblał się benzyną i dokonał aktu samospalenia. Jego czyn był protestem przeciwko przemilczeniu przez władzę zbrodni katyńskiej. Informacje o jego śmierci ukazały się wyłącznie w prasie lokalnej, w bardzo lakonicznej formie, donoszono o śmierci psychicznie chorego emeryta. (4)
12. 1 marca – wykonanie wyroków śmierci na Józefie Batorym, Franciszku Błażeju, Karolu Chmielu, Łukasz Ciepłińskim, Mieczysławie Kawalcu i Adamie Lazarowiczu, Józefie Rzepce skazanych w procesie IV Zarządu WiN. 1 marca to od dwóch lat Narodowy Dzień Żołnierzy Wyklętych. (4)
14. W nocy z 31 lipca na 1 sierpnia – konspiracyjne wzniesienie na Cmentarzu Powązkowskim Pomnika Katyńskiego, pierwszego w Polsce. Pomnik został usunięty potajemnie przez służbę bezpieczeństwa 6 lipca 1989 i odnaleziony po sześciu latach, wrócił na swoje miejsce 8 września 1995.
1 sierpnia ... – po raz pierwszy odznaczono stu żołnierzy powstania Warszaw-

44. WYBRANE DATY W OKRESIE 1939 – 2014

skimi Krzyżami Powstańczymi ustanowionymi na mocy ustawy z 3 lipca 1981. 27 listopada ... w Warszawie oddano do użytku Most im. Gen. Stefana „Grot” Roweckiego, był budowany od 1977 roku. (4)

16. 15 lutego – samolot 138. Dywizjonu RAF dokonał pierwszego zrzutu cichociemnych nad Polską, zrzucając oficerów łącznikowych w rejonie Słomniki – Proszowice. (4)

18. 15 lipca – została utworzona komórka Komendy Głównej AK – Kierownictwo Walki Podziemnej. 30 czerwca ... został aresztowany gen. Stefan „Grot” Rowecki. 20 listopada ... gen. Komorowski „Bór” wydał rozkaz o rozpoczęciu akcji „Burza”. (4)

19. 3 maja – Prezydent Polski Lech Wałęsa przyznaje pośmiertnie najwyższe odznaczenie państwowe – Order Orła Białego: Stanisławowi Broniewskiemu działaczowi harcerskiemu, naczelnikowi Szarych Szeregów., Janowi Karskiemu – kurierowi Polskiego Państwa Podziemnego, świadkowi Holokaustu.

9 maja ... – awansowanie przez Prezydenta RP Lecha Wałęsę na stopień generała brygady Stanisława Komornickiego, żołnierza Armii Krajowej, uczestnika Powstania Warszawskiego, kanclerza orderu wojennego Virtuti Militari.

11 listopada ... – Prezydent Polski Lech Wałęsa przyznaje pośmiertnie najwyższe odznaczenie państwowe – Order Orła Białego: gen. Tadeuszowi Bór-Komorowskiemu – komendantowi głównemu Armii Krajowej, gen. Leopoldowi Okulickiemu – komendantowi głównemu Armii Krajowej, gen. Stefanowi Roweckiemu komendantowi głównemu Armii Krajowej, płk. Janowi Rzepeckiemu – delegatowi Sił Zbrojnych na Kraj, prezesowi organizacji Wolność i Niezawisłość, gen. Kazimierzowi Sosnkowskiemu – komendantowi głównemu ZWZ, Naczelnemu Wodzowi Polskich Sił Zbrojnych.

29 listopada ... – Prezydent Polski Lech Wałęsa przyznaje pośmiertnie najwyższe odznaczenie państwowe – Order Orła Białego – gen. Janowi Skorobohaty-Jakubowskiemu – delegatowi Rządu na Kraj, Cyrylowi Ratajskiemu – prezydentowi Poznania, ministrowi II RP, delegatowi Rządu na Kraj, Adolfowi Bnińskiemu – głównemu delegatowi Rządu RP na ziemię wcielone do III Rzeszy, Janowi Piekalkiewiczowi – delegatowi Rządu na Kraj, Janowi Stanisławowi Jankowskiemu – delegatowi Rządu na Kraj, Stefanowi Korbońskiemu – delegatowi Rządu na Kraj,

1 grudnia ... – Prezydent Polski Lech Wałęsa przyznaje najwyższe odznaczenie państwowe – Order Orła Białego – Elżbiecie Zawackiej – kurierowi Komendy Głównej AK, jedynej kobiecie w szeregach cichociemnych. (4)

21. 9 listopada – przekazanie budynku PAST-y środowiskom kombatanckim, w którym imieniem budynkiem administruje Fundacja Polskiego Państwa Podziemnego. Na zorganizowanej uroczystości premier Jerzy Buzek przekazał symbolicznie klucze do budynku prezesowi Zarządu Głównego Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, ppłk. Stanisławowi Karolkiewiczowi. (4)

44. WYBRANE DATY W OKRESIE 1939 – 2014

22. 25 maja o godz. 21.30 w warszawskim więzieniu na Mokotowie zostaje zamordowany rtm. Witold Pilecki. (4)
23. 21 października – w obławie Zmotoryzowanych Odwodów Milicji Obywatelskiej w Majdanie Kozic Górnych ginie Józef Franczak „Lalek” – ostatni Żołnierz Wyklęty. (4)
25. 14 lutego – przekształcono Związek Walki Zbrojnej w Armię Krajową. Na jej czele stanął gen. Stefan „Grot” Rowecki. (4)
26. 1 sierpnia – uroczyste odsłonięcie i poświęcenie pomnika „Gloria Victis” przez regenta cmentarza wojskowego ks. kanonika M. Żemralskiego. (4)
28. 31 lipca – ówczesny prezydent Warszawy Lech Kaczyński otworzył Muzeum Powstania Warszawskiego. (4)
29. 3 maja – Prezydent Polski Lech Wałęsa przyznaje najwyższe odznaczenie państwowe – Order Orła Białego Janowi Nowakowi-Jeziorańskiemu – kurierowi Komendy Głównej Armii Krajowej, dyrektorowi Rozgłośni Polskiej RWE. (4)
30. 17 lutego..... – formalne powołanie do życia przez byłych żołnierzy Armii Krajowej w Londynie Studium Polski Podziemnej.
15 i 16 marca ... – w Londynie odbył się I Walny Zjazd Delegatów Koła AK. 28 maja ... rtm. Witold Pilecki zostaje aresztowany, w śledztwie prowadzonym przez UB jest okrutnie torturowany.
2 lipca ... – podjęcie przez Sejm Uchwały o utworzeniu Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, polskiej organizacji państwowej zajmującej się kultywowaniem pamięci walki i męczeństwa narodu polskiego. (4)

Pionowo

1. 7 maja – awansowanie przez Prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego na stopień generała brygady Aleksandra Ścibor-Rylskiego, żołnierza Armii Krajowej, uczestnika Powstania Warszawskiego, prezesa Zarządu Głównego Związku Powstańców Warszawskich. (4)
4. 4 listopada – uroczysty pogrzeb księdza Józefa Stanka, kapelana Zgrupowania AK „Kryśka” zamordowanego przez Niemców 23 września 1944 roku po kapitulacji Czerniakowa, przy bardzo licznych udziałach żołnierzy AK z różnych zgrupowań i rzeszy wiernych. (4)
5. 10 listopada Urząd Bezpieczeństwa Publicznego aresztuje gen. Augusta Emila Fieldorfa „Nila”. Generał odmawia współpracy z UB. W sfinansowanym komunistycznym procesie sądowym 16 kwietnia 1952 zostaje skazany na karę śmierci. Opublikowanie w Londynie monumentalnego tomu „Armia Krajowa” stanowiącego III tom wydawnictwa „Polskie Siły Zbrojne w II Wojnie Światowej”, tom ten jest do dzisiaj podstawowym i jedynym tak obszernym i wyczerpującym opracowaniem dziejów Armii Krajowej. (4)
6. 19 stycznia – komendant główny gen. Leopold Okulicki „Niedźwiadek” wydał rozkaz o rozwiązaniu Armii Krajowej.

44. WYBRANE DATY W OKRESIE 1939 – 2014

1 lipca ... rozwiązanie Delegatury i RJN przyjmowane za koniec działalności Polskiego Państwa Podziemnego.

30 października ... – ustanowienie przez Szefa Sztabu Głównego Polskich Sił Zbrojnych w Londynie Odznaki Pamiątkowej Armii Krajowej nadawanej do 1966, tj. do ustanowienia Krzyża Armii Krajowej. (4)

7. 17 marca – Prezydent Polski Lech Kaczyński przyznaje pośmiertnie Józefowi Franczakowi ps. „Lalek” – ostatniemu Żołnierzowi Wyklętemu – Krzyż Komandorski z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski.

3 maja ... Prezydent Polski Lech Kaczyński przyznaje pośmiertnie najwyższe odznaczenie państwowe – Order Orła Białego płk. Franciszkowi Niepokólczyckiemu – prezesowi organizacji Wolność i Niezawisłość. (4)

9. 20 lipca – na Placu Teatralnym odsłonięto pomnik Bohaterów Warszawy, znany jako warszawska Nike. Został on zaprojektowany przez Mariana Koniecznego. (4)

13. 27 września – powstała polska konspiracyjna organizacja wojskowa Służba Zwycięstwu Polski. Dowódcą SZP został gen. Michał Tokarzewski-Karaszewicz.

5 października ... – Członkowie SZP przygotowali zamach na przebywającego w Warszawie w celu odebrania defilady wojsk niemieckich Adolfa Hitlera. Na trasie przejazdu samochodu z Hitlerem wzdłuż Alei Ujazdowskich znajdował się ładunek wybuchowy złożony z 500 kg trotylu, który z nie do końca ustalonych powodów, nie został zdetonowany. Akcją dowodził płk Franciszek Niepokólczycki „Teodor”. (4)

14. 3 maja – Prezydent Polski Aleksander Kwaśniewski przyznaje pośmiertnie najwyższe odznaczenie państwowe – Order Orła gen. Franciszkowi Kamińskiemu – komendantowi głównemu Batalionów Chłopskich.

11 listopada ... – Prezydent Polski Aleksander Kwaśniewski przyznaje pośmiertnie najwyższe odznaczenie państwowe – Order Orła Białego – gen. Tadeuszowi Pełczyńskiemu – szefowi sztabu Komendy Głównej AK. (4)

15. ukazanie się I (z VI) tomów monumentalnego wydawnictwa Studium Polski Podziemnej w Londynie Pt. „Armia Krajowa w dokumentach”. (4)

17. 14 maja – zarejestrowanie Związku Powstańców Warszawskich. (4)

18. 1 sierpnia – ustanowienie w Londynie przez gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego Krzyża Armii Krajowej. (4)

19. 1 października – odsłonięcie pomnika Małego Powstańca przez harcerza-powstańca warszawskiego Jerzego Świderskiego (ps. „Lubicz”) w obecności setek harcerzy z Warszawy i innych miast Polski, a także przedstawicieli władz oraz mieszkańców stolicy. Wartę honorową przed pomnikiem zaciągnęli rówieśnicy najmłodszych żołnierzy Powstania Warszawskiego. (4)

20. 27 września – otwarcie stałej ekspozycji w nowym budynku Muzeum Armii Krajowej w Krakowie. (4)

44. WYBRANE DATY W OKRESIE 1939 – 2014

22. 17 lipca – Sowieci aresztowali komendanta Okręgu Wileńskiego AK, płk. Aleksandra Krzyżanowskiego „Wilka”. Rozbrojono i zatrzymano także dowódców i żołnierzy AK; większość z nich trafiła do więzień lub została zesłana na Syberię. 1 sierpnia ... – początek Powstania Warszawskiego. (4)
24. 5 sierpnia – ustanowienie Orderu Krzyża Niepodległości (OKN) – piątego w kolejności polskiego państwowego odznaczenia cywilnego, nadawanego osobom, które w latach 1939-1956 jako ochotnicy lub podejmując się służby ponad wymaganą od nich miarę, położyły zasługi w obronie niepodległości państwa polskiego. (4)
25. 14-15 marca – założenie Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej z połączenia Stowarzyszenia Żołnierzy Armii Krajowej, Związku Żołnierzy Armii Krajowej oraz organizacji kombatanckich na obczyźnie. (4)
27. 1 stycznia – utworzenie Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych. (4)
28. 3 maja – Prezydent Polski Lech Kaczyński przyznaje pośmiertnie najwyższe odznaczenie państwowe – Order Orła Białego ppłk. Łukaszowi Cieplińskiemu – prezesowi organizacji Wolność i Niezawisłość. (4)

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

Działalnością wywiadu i kontrwywiadu Armii Krajowej kierował Oddział II Komendy Głównej SZP-ZWZ-AK. Pion Wywiadu dysponował siatkami agentów, które rozpracowywały zarówno front wschodni, jak i okupowane ziemie polskie oraz terytorium III Rzeszy. Agenci wywiadu AK obserwowali węzły kolejowe i drogowe, informując Komendę Główną AK o ruchach niemieckich jednostek. Zbierano informacje o nowych rodzajach broni wprowadzonych na uzbrojenie Wehrmachtu, a także o budowie i lokalizacji różnych obiektów wojskowych. Pion Kontrwywiadu był odpowiedzialny za zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonującej w podziemiu własnej organizacji wojskowej, w szczególności rozpoznawano niemieckie organy bezpieczeństwa, ich metody działania oraz osoby, którymi się posługiwały.

Poziomo

1. Jerzy, ps. „Motor” (ur. 13 września 1915 w Skarżysku-Kamiennej, zm. 28 stycznia 1944). We wrześniu 1939 walczył jako ochotnik, m.in. pod Brześciem i Żabinką. Następnie trafił do tworzącej się od jesieni 1941 organizacji dywersyjnej Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej „Wachlarz”. Brał udział w akcji rozbicia więzienia w Pińsku 18 stycznia 1943, za co otrzymał Krzyż Walecznych. Był jednym z bardziej lubianych partyzantów „Ponurego”, pełnił funkcję dowódcy plutonu saperskiego oraz łącznika między oddziałem a Komendą Okręgu i Komendą Główną AK. Był jednocześnie agentem kieleckiego Gestapo o pseudonimach „Garibaldi” i „Mercedes”. Jego działalność pochłonęła wiele ofiar. Dekonspirował lokale i przekazywał Niemcom pocztę, którą przewoził jako łącznik zgrupowań. Jego droga do agenturalnej działalności nigdy nie została w pełni wyjaśniona. Nie wiadomo, kiedy podjął współpracę z niemiecką Tajną Policją Państwową, nieznane są motywy, jakie nim kierowały. Za swoją działalność otrzymał łącznie 3600 zł, był także wynagradzany w naturze – pokwitował np. odbiór od Policji Bezpieczeństwa w dniu 20 stycznia 1944 3 l wódki, 3 kg kiełbasy, 4 kg cukru oraz 400 papierosów. W wyniku rozpracowania kontrwywiadu AK pętla zdrady została jednak przerwana. 28 stycznia 1944 wyrokiem Wojskowego Sądu Specjalnego został skazany na śmierć. Wykonawcą wyroku Polski Podziemnej był chor. Tomasz Waga ps. „Szort”. Ciało agenta do dziś leży w pobliżu Milejowic (w powiecie opatowskim), w miejscu, w którym został zastrzelony. (9)
5. Polska organizacja konspiracyjna o charakterze wywiadowczym, działająca w okresie II wojny światowej. Kryptonimy: „Mu”, „Nurki”, „Regimenty Mu”, „Żupany”. Organizacja utworzona została na początku października lub listopada 1939 w Warszawie z inicjatywy inż. kpt. Stefana Witkowskiego ps. „Kapitan”, „Doktor Zet”, „Dyrektor”, „Inżynier”, „Tęczyński”, „Kaniewski”. Należeli do niej przede wszystkim młodzi oficerowie służby czynnej i rezerwy oraz osoby wywodzące się ze środowisk technicznych i innych organizacji konspiracyjnych. Prowadzili głównie działalność wywiadowczą, w tym także na obszarze Rzeszy i polskich obszarach zajętych po 17 września 1939 przez ZSRR, oraz kontrwywiadowczą. Nawiązali bezpośredni kontakt z brytyjskim wywiadem Intelligence Service, któremu przekazywali regularnie meldunki wywiadowcze. Na przełomie 1940 i 1941 komórka kontrwywiadu z jej szefami Stefanem Dembiń-

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

skim i Kazimierzem Leskim została podporządkowana KG ZWZ. Organizacja została rozwiązana rozkazem komendanta głównego AK gen. Stefana Roweckiego z 27 sierpnia 1942. Większość członków przeszła do AK (co było znacznym wzmocnieniem Oddziału II KG AK), część do innych organizacji podziemnych. (12)

8.Kryptonim polskiej konspiracyjnej organizacji o charakterze paramilitarnym i społecznym, składającej się w większości z ziemian i przemysłowców, działającej od jesieni 1941 do końca wojny na obszarze całego Generalnego Gubernatorstwa. Inne pseudonimy „Opieka”, „S1”. W 1940 uzgodniono zakres współpracy z ZWZ. Przy każdym dowództwie okręgu AK działał przedstawiciel tej organizacji, który współpracował bezpośrednio z komendantem okręgu lub jego kwatermistrzem. Podwładni okręgowych przedstawiciele posiadali odpowiednie kontakty z dowódcami inspektoratów i obwodów AK. Zasadniczo unikało się bezpośrednich powiązań z placówkami czy też oddziałami partyzanckimi, choć zdarzały się od tego wyjątki, dyktowane potrzebami akcji. Współpraca obejmowała m. in. wypełnianie zaleceń AK i dostarczanie informacji z terenu, ukrywanie i organizowanie przerzutów „spalonych” członków organizacji podziemnych, zakup i przewożenie broni, chronienie uciekinierów z terenów wschodnich oraz prześladowanych przez Niemców, w tym rodzin żydowskich, wysyłanie żywności do obozów, wykupywanie z rąk Gestapo więźniów politycznych, organizowanie kursów sanitarnych i zaopatrzenie w sprzęt sanitarny oraz tworzenie punktów sanitarnych, szpitalnych i aptecznych w dworach, prowadzenie tajnego szkolnictwa. Prowadzono również działania wywiadowcze i kontrwywiadowcze na rzecz ZWZ-AK. Były też zadania podyktowane potrzebami chwili, jak tworzenie tajnych podchorążówek. Jedną z dziedzin, którą organizacja ta, najlepiej rozwinęła, szczególnie w ciągu 1944, była akcja sanitarna. Polegała ona na szkoleniu sanitariuszek oraz gromadzeniu leków i narzędzi chirurgicznych, wyposażeniu w nie wyznaczonych obiektów, w pierwszym rzędzie dworów. Zdołano nawet zorganizować sześć szpitali podziemnych w terenie. Po wojnie Tadeusz Bór-Komorowski jednoznacznie ocenił zasługi organizacji „Gdyby nie ‘...’ Armia Krajowa nie mogłaby była spełnić wielu swoich zasadniczych zadań (...) opieka ‘...’ uchroniła od głodu, demoralizacji i rabunku wiele oddziałów partyzanckich powstających jak grzyby po deszczu po 1943 r.”. (6)
9. Marian Edward, ps. „Dzięcioł”, „Witold”, „Wujek”, „Siwek” (ur. 4 października 1908 – zm. prawdopodobnie w 1944) – płk WP, szef wywiadu i kontrwywiadu AK w latach 1942-1943. Kariere wojskową zaczynał jeszcze w latach 1915-1917 jako żołnierz Polskiej Organizacji Wojskowej, a następnie, od 1918, jako żołnierz WP. W czasie kampanii wrześniowej był szefem Oddziału III sztabu Grupy Operacyjnej „Śląsk”. W okresie od października 1939 do maja 1940 piastował stanowisko szefa sztabu Komendy Okręgu Lublin SZP-ZWZ. Na wiosnę 1942 przejął funkcję szefa Oddziału II i pełnił ją do początku grudnia 1943. W tym okresie uczestniczył między innymi w zdobyciu dokumentacji rakiet V2 oraz opracował system informacyjny umożliwiający przekazywanie aliantom zachodnim informacji o zdarzeniach na froncie wschodnim. Był autorem tzw. „Testamentu Dzięcioła”, w którym zawarł swoje obawy z możliwością okupacji sowieckiej na terenie Polski po wojnie oraz aktualną polityką Polskiego

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

Państwa Podziemnego w stosunku do ZSRR, która powinna opierać się na szeregu daleko idących ustępstw w stosunku do Sowietów, nawet ewentualnego oddania im Kresów w zamian za niepodległość. Został aresztowany przez Gestapo w willi swojej siostry przy ulicy Ptasiej w Podkowie Leśnej z 9 na 10 grudnia 1943. Okoliczności aresztowania pozostają do dzisiaj niejasne. Po aresztowaniu został prawdopodobnie przewieziony do Berlina albo zamordowany w obozie koncentracyjnym. Istnieje teza, iż został zamordowany w ramach represji po Powstaniu Warszawskim razem z gen. Stefanem „Grotem” Roweckim. Według jednej z hipotez został wydany Niemcom przez swojego zastępcę i odwróconego agenta Gestapo kpt. Karola Trojanowskiego. Do udziału w rozpracowaniu „Dzięcioła” przyznał się niemiecki agent Ludwik Kalkstein. (6)

10. Antoni (ur. 12 sierpnia 1902, zm. 13 sierpnia 1944) – polski konstruktor lotniczy szybowców. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Studiował na Politechnice Warszawskiej na wydziale elektrycznym i lotniczym i w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. W 1932 został głównym konstruktorem Warsztatów Szybowcowych na Polu Mokotowskim w Warszawie, opracował wiele doskonałych szybowców. Po klęsce Polski w kampanii wrześniowej został żołnierzem ZWZ, a następnie Armii Krajowej. Należał do głęboko zakonspirowanej organizacji wywiadowczej „Muszkietery”, powstałej na przełomie października i listopada 1939. Wniósł duży wkład w rozpoznanie niemieckiego ośrodka badań rakietowych w Peenemünde oraz rozpracowanie wywiadowcze pocisków rakietowych V-2. Części V-2 i własne analizy miał dostarczyć do Londynu w ramach operacji „Most III”. 2 czerwca 1944 roku został wraz z żoną przypadkowo aresztowany i uwięziony na Pawiaku. Był torturowany przez Gestapo w al. Szucha 25. Zamordowany 13 sierpnia 1944 w grupie czterdziestu ostatnich więźniów Pawiaka. W 1944 odznaczony przez gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari. (6)
11. Władysław, ps. „Pantera” (ur. 9 lutego 1910 w Zalesiu, pow. Nisko) – był szefem kontrwywiadu Armii Poznań w 1939 roku. Wzięty przez Niemców do niewoli oficjalnie przeszedł na służbę niemiecką i po weryfikacji Niemcy przyjęty został do Abwhery. Na początku 1940 roku, po złożeniu przysięgi, został żołnierzem Armii Krajowej, przyjmując pseudonim „Pantera”. Jego zadaniem było zorganizowanie i kierowanie kontrwywiadem i wywiadem okręgu krakowskiego KOP-u, a także stworzenie konspiracyjnej komórki w Zakopanem. Z prowadzonych rozmów z gestapowcami „Pantera” zorientował się, że struktury dowódcze Komendy Obrońców Polski są prawdopodobnie infiltrowane przez Gestapo, przygotował szczegółowy raport, który zawierał m.in. kopie grypsów, wewnętrzne materiały „Nadwywiadu” i spisy niemieckich konfidentów. Całość przekazał do rąk własnych szefa kontrwywiadu KG AK Bernarda Zakrzewskiego ps. „Oskar”. Kontrwywiad KG AK rozpoczął intensywne działania, na ulicach Warszawy zaczęły rozbrzmiewać strzały, po których ginęli kolejni konfidenti. Mimo niebezpieczeństwa dekonspiracji, „Pantera” pozostał czynny w stworzonych przez siebie wcześniej strukturach zarówno krakowskiej „Niezapominajki” – sieci kontrwywiadowczej Krakowskiego Okręgu AK, jak i działającej w Zakopanem około 80-osobowej sieci S-3, kierowanej bezpośrednio przez jego brata Tadeusza ps. „Sęp”. „Pantera” w ostatnich miesiącach 1944 roku kierował w Krakowie akcjami dywersyjnymi oddziałów dyspozycyjnych oraz

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

rozpracowywał działania nowoutworzonej centrali niemieckiego wywiadu. „Pantera” po raz ostatni skontaktował się ze swoim dawnym łącznikiem z KG AK Stanisławem Rączkowskim ps. „Sołtan” najprawdopodobniej w grudniu 1944 roku, przekazując mu informację, że wraz z wkroczeniem Armii Czerwonej zamierza się ujawnić i podjąć pełną współpracę. Po weryfikacji został majorem Wojska Polskiego ze starszeństwem z 1 stycznia 1944 roku, objął odpowiedzialne stanowisko zastępcy szefa kontrwywiadu Wojsk Ochrony Pogranicza, gdzie pracował do grudnia 1947 roku, a następnie do 19 maja 1949 roku tworzył aparat kontrwywiadu Głównego Inspektoratu Ochrony Skarbowej przy Ministerstwie Skarbu, zajmując się przestępstwami gospodarczymi. Po zaarrestowaniu przez wiele pierwszych miesięcy był zawieszony pomiędzy życiem a śmiercią, zaburzenia w krwioobiegu doprowadzały niemalże do zatrzymania akcji serca. 14 listopada 1955 roku ordynarnie sfabrykowanym wyrokiem sądowym, wykorzystując wymuszone torturami zeznania świadka Henryka Boruckiego (ostatniego komendanta KOP i PAL) skazano go na 10 lat więzienia, rok później bez słowa wypuszczono z kartką papieru informującą, że na mocy amnestii karę zmniejszono i zaliczono na poczet więzienia śledczego. Do końca życia pozostawał pod kontrolą służb PRL. Życiu „Pantery” poświęcona jest książka Alfreda Filara *Nasz człowiek w Abwerze – Tajemnica Władysława ...* (2012). (6)

16. Operacja (niem. Unternehmen Barbarossa) – kryptonim agresji III Rzeszy na ZSRR w trakcie II wojny światowej. Wywiad ZWZ dostarczył Brytyjczykom informacje o niemieckich przygotowaniach do tego ataku, a w szczególności o koncentracji wojsk niemieckich. Informacje te przedstawiono 10 czerwca 1941 przywódcy ZSRR, Józefowi Stalinowi, lecz ten zignorował to ostrzeżenie, podobnie jak pochodzące z innych źródeł. (10)
17. Mieczysław Zygfryd, właśc. Mieczysław Zygfryd Słowik, ps. „Rygor” (ur. 25 lutego 1896 w Jazgarzewie, zm. 29 lipca 1989 w Londynie). Walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. W czerwcu 1934 roku został przeniesiony do Korpusu Ochrony Pogranicza. W 1937 roku rozpoczął pracę dla Oddziału II Sztabu Generalnego, zajmującego się wywiadem zagranicznym. Po kapitulacji Francji zajął się przerzutem polskich żołnierzy do Wielkiej Brytanii, początkowo legalnie, następnie na podstawie fałszywych dokumentów, wreszcie z pomocą do neutralnej Hiszpanii. Po sukcesach Afrika Korps w walkach w Libii i Egipcie otrzymał polecenie udania się do Algierii, będącej kolonią Francji Vichy, w celu zorganizowania siatki wywiadowczej. W celu organizacji działalności agenturalnej założył fabrykę produkującą płatki owsiane, która okazała się dużym sukcesem komercyjnym i objęła zasięgiem działania całą północną Afrykę, a środki pozyskane z przedsięwzięcia pozwoliły finansować działalność wywiadowczą. Do siatki zwerbowanych zostało kilka tysięcy ludzi, których informacje pozwoliły na kontrolę większości dziedzin życia kolonii. Ważną rolę w działalności „Rygora” odgrywała jego żona Maria, którą m.in. odbierała meldunki ze skrzynek kontaktowych, ukrywała kompromitujące materiały w wypadku kontroli i przekupywała urzędników. „Rygor” kierował organizacją do września 1944 roku, dzięki jego działaniom Aliantom udało się bez większych strat przeprowadzić lądowanie w północno-zachodniej Afryce i zająć pozycje wyjściowe do ataku na operujące w Libii jednostki Afrika Korps. Następnie, do

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

października 1946 roku, służył w Centrum Wyszkożenia Piechoty w Szkocji, zdemobilizowany w 1947 roku. 15 sierpnia 1964 awansowany na pułkownika, a w 1972 na generała brygady. Od 3 czerwca 1971 do 14 lipca 1972 minister informacji i dokumentacji w emigracyjnym rządzie Zygmunta Muchniewskiego. W kraju uznany za zdrajcę i pozbawiony obywatelstwa polskiego. Osiadł w Londynie, gdzie zmarł. (11)

18. Józef Hieronim (ur. 17 kwietnia 1888 w Krakowie, zm. 12 czerwca 1960 w Londynie). Podczas II wojny światowej był doradcą politycznym gen. Sikorskiego i prawdopodobnie agentem wywiadu brytyjskiego. Jako emisariusz polityczny został zrzucony do kraju nocą z 3 na 4 kwietnia 1944 na placówkę „Zegar”, 26 km na wschód od Warszawy; posługiwał się wówczas nazwiskiem Paisley oraz kryptonimami „Salamander” i „Brzoza”. Dostarczył do okupowanej Polski kilka milionów dolarów dla wspomżenia Polskiego Państwa Podziemnego. Według Normana Daviesa przyleciał w celu oceny siły armii podziemnej i ugrupowań komunistycznych w wojennej Polsce i przekazania tych informacji bezpośrednio Brytyjczykom, dla których informacje polskiego rządu na emigracji, a także Sowietów nie były wystarczająco wiarygodne. W trakcie jego pobytu oddział likwidacyjny KG AK pod krytonimem 993/W podejmował kilkakrotne próby pozbawienia go życia. Próba otrucia (z użyciem białego proszku – najprawdopodobniej węglika płucnego) mogła być przyczyną złego stanu zdrowia, utrzymującego się aż do śmierci. Powrócił z Polski w ramach operacji „Most III”. Po wojnie był orędownikiem zjednoczenia Europy. Miał wolny wstęp zarówno na Downing Street 10, jak i do Białego Domu, był jednym z inicjatorów wielkiego szczytu europejskiego, który miał miejsce w Hadze w dniach 8-10 maja 1948. Z czasem zaangażował się w działalność na rzecz zacieśniania więzów transatlantyckich, zainicjował pierwsze spotkanie Grupy Bilderberg i aż do swej śmierci w 1960 roku pozostawał jej sekretarzem. (8)
25. Ludwik, ps. „Hanka” (ur. 13 marca 1920 w Warszawie, zm. 26 października 1994 w Monachium) – razem z Eugeniuszem Świerczewskim i Blanką Kaczorowską ps. „Sroka” brał udział w rozpracowaniu gen. Roweckiego. Jako por. Armii Krajowej w sieci wywiadu ofensywnego „Stragan” dowodził komórką „H”. Na początku kwietnia 1942 został aresztowany przez Gestapo, w toku śledztwa załamał się i zgodził na współpracę. Na wolność wyszedł w listopadzie 1942, ale już jako agent nr „97” i rozpoczął metodyczną współpracę z Niemcami. „Sroka” na przełomie roku 1941 i 1942 została włączona w pracę grupy „H”, którą dowodził „Hanka”; 14 listopada 1942 została jego żoną. W efekcie działalności „Hanki” i Eugeniusza Świerczewskiego ps. „Gens” w katorniach Gestapo znalazło się około 200 żołnierzy AK, głównie pracowników wywiadu. Jak na ironię, wcześniej (11 listopada 1941) „Hanka” i Kaczorowska otrzymali Krzyże Walecznych. 25 marca 1944 zaocznym wyrokiem Wojskowego Sądu Specjalnego „Hanka” i „Sroka” zostali skazani na karę śmierci. Wyroku na „Hance” nie udało się wykonać, ponieważ został on przez Niemców ukryty i otoczony ochroną. Wyrok „Sroki” został z kolei wstrzymany – podobno ze względu na to, że była ona w ciąży. (9)

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

27. Stefan , przybrane nazwiska: Stanisław Rutkowski, Stefan Wadora, ps. „Fischer”, „Józef”, „Referent”, „Stefan Waga” (ur. 24 lipca 1906 w Krakowie, zm. 24 września 1975 w Gdyni) – por. Wojska Polskiego. Od listopada 1939 w konspiracji w SZP-ZWZ, w której organizował przerzut ludzi przez Słowację na Węgry. Mieszkał w Warszawie przy ul. Podhalańskiej 27 od marca 1941. Od kwietnia tego roku zastępca szefa Wydziału Kontrywiadu AK, podlegał mu bezpośrednio oddział „993/W”. Brał udział w Powstaniu Warszawskim, po jego upadku dostał się do obozu przejściowego w Pruszkowie, z którego został wywieziony do obozu koncentracyjnego w Gross-Rosen. Na ręce płk. Józefa Różańskiego przekazał osobiście tzw. kartotekę Rysia (ewidencję agentów Gestapo rozpracowywanych przez kontrwywiad Oddziału II KG AK). 28 stycznia 1946 został aresztowany i do 5 lutego 1947 przebywał w więzieniu. 26 stycznia 1949 został ponownie aresztowany i wyrokiem Sądu Wojewódzkiego m.st. Warszawy z 4 marca 1954 skazano go na 6 lat więzienia. 31 stycznia 1955 zwolniony, a postanowieniem Sądu Najwyższego z 15 grudnia 1956 zrehabilitowany. (3)
28.Armii Krajowej – pion odpowiedzialny za zapewnienie szeroko rozumianego bezpieczeństwa funkcjonującej w podziemiu organizacji wojskowej. Działalność obejmowała rozpoznawanie niemieckich organów bezpieczeństwa, ich metod działania oraz osób, którymi się posługują w celu zapewnienia bezpieczeństwa własnej organizacji. Drugi nurt działalności to zdobywanie informacji własnych, w szczególności rozpoznawanie działalności konfidentów i poszczególnych siatek agenturalnych aparatu hitlerowskiego oraz badanie jego struktury i metod działania. Ponadto, w ramach tej działalności, demaskowano agentów Gestapo, ostrzegano przez łapankami, obławami oraz planowanymi kierunkami działania Gestapo i innych komórek niemieckich służb bezpieczeństwa. (11)
29. Rządu Londyńskiego – grupa „konspiracyjna”, stworzona w 1942 przez Sicherheitsdienst i Abwehrę z Polaków i Rosjan w celu infiltracji wywiadu AK. ... przechwytywał grypsy z Pawiaka i kierował je do Gestapo. 1 sierpnia 1942 żołnierze zespołu bojowego kontrwywiadu KG AK o kryptonimie „Wapiennik” – „993/W” zastrzelili na Tamce szefa grupy – Józefa Hammer-Baczewskiego (vel Henryk Szweycer), który podawał się za osobistego, zaufanego wysłannika gen. Władysława Sikorskiego. ... Z kolei 13 września 1942 żołnierze „993/W” przeprowadzili akcję bojową w lokalu przy ul. Marszałkowskiej 81, gdzie zlikwidowali Edwarda Zajączkowskiego (następcę Hammer-Baczewskiego) oraz jego współpracownika, Stanisława Szczepańskiego. W efekcie obu tych akcji został faktycznie rozbity „... Rządu Londyńskiego”. Dzięki szybkiej likwidacji kierownictwa grupa nie rozwinęła działalności. (9)
30. Eugeniusz, ps. „Gens” (ur. 18 września 1894, zm. 20 czerwca 1944 w Warszawie) – dziennikarz, krytyk teatralny, żołnierz konspiracji, agent Gestapo w Armii Krajowej. W czasie wojny polsko-bolszewickiej służył jako oficer kulturalno-oświatowy i dowódca pociągu propagandowego. Na wniosek mjr. Stefana Roweckiego został awansowany do stopnia porucznika. Później mieszkał w Warszawie, gdzie był dziennikarzem i krytykiem teatralnym. W czasie okupacji pracował w wywiadzie ZWZ-AK, prawdopodobnie w stopniu

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

majora pod pseudonimem „Gens”. Jego żoną była siostra Ludwika Kalksteina – także oficera AK. Po jej aresztowaniu, namówiony przez szwagra (w zamian za zapewnienie o wcześniejszym zwolnieniu małżonki) podjął pracę dla Niemców jako agent nr „100”. Oprócz rozpracowywania Oddziału II. KG AK oraz łączności, „Gens” odegrał kluczową rolę w aresztowaniu gen. „Grota”, razem z Ludwikiem Kalksteinem. 30 czerwca 1943 zauważył go przypadkiem na ulicy, a następnie śledził. Gdy ten wszedł do kamienicy przy ul. Spiskiej 14, zdrajca zawiadomił swych mocodawców. 20 czerwca 1944 „Gens” spotkał swoje przeznaczenie w osobach żołnierzy z Wydziału Bezpieczeństwa i Kontrwywiadu Oddziału II. Komendy Głównej AK. Zespołem likwidacyjnym dowodził zastępca kierownika Wydziału – Stefan Ryś ps. „Józef”. Po krótkim przesłuchaniu oraz przyznaniu się kolaboranta do winy, został wykonany wyrok „Gens” został powieszony w stolarni przy ul. Krochmalnej 39, należącej do Bronisława Gwiaździńskiego ps. „Sokół” z referatu „993/W”. (12)

Pionowo

2. – miejscowość, w pobliżu której 20 maja 1944 roku wywiad AK zdobył niewybuch pocisku V-2 wystrzelonego z poligonu Pustków-Blizna. Niewybuch został wydobyty z rozlewiska rzeki Bug. W akcji osłonowej uczestniczył oddział AK dowodzony przez Stefana Wyrzykowskiego ps. „Zenon” (przez władze PRL został skazany na karę śmierci, zamienioną na dożywocie; po sześciu latach został uwolniony). Operacja polegała na organizowaniu akcji zaczepnych w lasach Mierzwickich, ok. 10 km od miejsca wydobycia rakiety, w celu odwrócenia uwagi Niemców. Części pocisku zostały zbadane w tajnych laboratoriach AK. W badaniach udział brali m.in. prof. Janusz Groszkowski, prof. Marcei Struszyński i inż. Antoni Kocjan. Części pocisku wraz z dokumentacją badań przez polskich inżynierów oraz ekspertami przesłano 25 lipca 1944 drogą powietrzną do Londynu w ramach operacji „Most III”. (7)
3. Aleksander, ps. „Wilski”, „Klara” (ur. 7 kwietnia 1898 we Włocawku, zm. 21 września 1987 w Warszawie) – mjr, oficer wywiadu i Armii Krajowej, „cichociemny”, kawaler Orderu Virtuti Militari. Jako żołnierz Wojska Polskiego brał udział w wojnie polsko-ukraińskiej w walkach o Lwów, a następnie w wojnie polsko-bolszewickiej. Następnie pełnił służbę wojskową w 4. Pułku Ułanów Zaniemeńskich w Podbrodziu, a później w Wilnie. Od 1934 w Oddziale II Sztabu Generalnego. Jako agent pracował w polskim konsulacie w Kijowie do 1936, a w pierwszej połowie 1939 w Bratysławie. Po przegranej wojnie obronnej w 1939 pełnił służbę wojskową w armii polskiej na Zachodzie, pracując m.in. jako kurier między dowództwem polskim w Londynie a warszawskim dowództwem ZWZ i AK oraz jako oficer wywiadu ZWZ. Z ramienia AK kilkakrotnie podróżował w przebraniu po okupowanej przez Niemcy Europie, organizując kanały łączności dla polskich kurierów. W przebraniu barona, płk. Arnolda von Lücknera, został przyjęty przez feldmarszałka Rzeszy Lista, który udostępnił mu samochód do dalszej podróży. Został ujęty w lutym 1943 i skierowany do obozu koncentracyjnego, jednak w drodze doń zdołał zbiec z transportu i powrócić do Londynu. We wrześniu 1944 jako „cichociemny” przybył do Polski i walczył w szeregach AK na Kielecczyźnie. Aresztowany w grudniu 1944 w Krakowie

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

przez Niemców, był torturowany, a następnie skierowany do obozu koncentracyjnego Gross-Rosen. Później, aż do końca wojny, przebywał w obozach Mittelbau-Dora i Mauthausen-Gusen. Po wyzwoleniu służył w Polskich Siłach Zbrojnych do schyłku 1948 roku. (11)

4. Igo, właśc. Julian Karol ... (ur. 3 lipca 1896 w Innsbrucku, zm. 7 marca 1941 w Warszawie) – polski, austriacki i niemiecki aktor, jeden z najbardziej znanych polskich kolaborantów III Rzeszy. Jeszcze przed II wojną światową był agentem wywiadu niemieckiego, w czasie okupacji został konfidentem Gestapo. Od początku okupacji objął kierownictwo „Theater der Stadt Warschau”, zaczął prowadzić kino „Helgoland”, dostępne tylko dla Niemców, otrzymał także od okupanta koncesję na prowadzenie teatrzyku rewiowego. Był zaangażowany w produkcję antypolskiego filmu pt. „Heimkehr” („Powrót do ojczyzny”), prawdopodobnie najobrzydliwszego dzieła propagandy narodowosocjalistycznej. W obfitującym w niezwykle brutalne sceny filmie Polacy ukazani są jako zezwierzęcone bestie znęcające się nad spokojnymi Niemcami, których przez ostatecznym pogromem chronią wojska hitlerowskie. Na początku wojny Igo ... pomógł zorganizować zasadzkę, w której aresztowano ukrywającą się Hankę Ordonównę, jego przedwojenną koleżankę z teatru i ekranową partnerkę. Jego działalność rozpracowywał Roman Niewiarowicz, reżyser Teatru Komedia, w podziemiu szef jednej z brygad kontrwywiadu Związku Walki Zbrojnej, noszący pseudonim „Łada”.. Za współpracę z okupantem Wojskowy Sąd Specjalny ZWZ wydał wyrok śmierci na Zamach (tzw. akcję wyrokową) przeprowadził 7 marca 1941 zespół bojowy „ZOM” kontrwywiadu Okręgu Warszawa-Miasto ZWZ. W odwecie za śmierć aktora Niemcy wzięli 118 zakładników, spośród których 21 osób rozstrzelano 11 marca 1941 w Palmirach. Gestapo aresztowało także dodatkowo kilkanaście osób z warszawskiego świata aktorskiego. Reżyserzy i dyrektorzy teatrów Stefan Jaracz i Leon Schiller oraz aktorzy Bronisław Dardziński, Tadeusz Kański i Zbigniew Sawan, po śledztwie w siedzibie Gestapo na al. Szucha i pobytku na Pawiaku zostali wywiezieni do KL Auschwitz. (3)
6.Wyspa, na której w miejscowości Peenemünde znajdował się niemiecki ośrodek badań nad nowymi broniąmi III Rzeszy, m.in. nad pociskami V-1 i V-2. Wywiadowi AK udało się rozpoznać ten ośrodek w 1943 roku, dzięki zbieraniu informacji wśród Polaków – pracowników przymusowych zatrudnionych w tych zakładach. Opracowane na tej podstawie raporty zostały przesłane do Londynu. Umożliwiło to aliantom zbombardowanie ośrodka w sierpniu 1943 roku. Podczas wojny Peenemünde było kilkakrotnie bombardowane przez lotnictwo bombowe brytyjskie (RAF) i amerykańskie (USAAF). Po tych bombardowaniach Niemcy przenieśli produkcję rakiet V-2 do zakładów podziemnych. (5)
7. Michał Bernard, wcześniej Bernard Hieronim Krawiec, przybrane nazwisko Michał Zakrzewski, ps. „Hipolit”, „Oskar” (ur. 14 października 1907 we wsi Grandorf, pow. Ostrów Wielkopolski, zm. 4 maja 1983 w Warszawie) – ppłk Wojska Polskiego. Od listopada 1936 był podprokuratorem Sądu Okręgowego w Pińsku. W listopadzie 1939 został wciągnięty do konspiracji. W kwietniu 1941 roku mianowany szefem Wydziału Bezpieczeństwa i Kontrwy-

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

wiadu Oddziału II KG ZWZ-AK, kierował aż do rozwiązania AK utworzonym wówczas pionem kontrwywiadu na szczeblu KG. Uczestniczył w Powstaniu Warszawskim. Kontynuował działalność konspiracyjną w AK, a po jej rozwiązaniu działał od kwietnia do lipca 1945 w Delegaturze Sił Zbrojnych. W nocy z 23 na 24 stycznia 1946 został aresztowany, a po umorzeniu postępowania przez Naczelną Prokuraturę Wojskową zwolniony z więzienia 4 lutego 1947. Wpisany na listę adwokatów w grudniu 1947. 28 stycznia 1949 został ponownie aresztowany i wyrokiem Sądu Wojewódzkiego dla m.st. Warszawy z 4 marca 1954 skazany na 15 lat więzienia. Skreślony w styczniu 1952 z listy adwokatów. Na mocy amnestii złagodzone mu karę w kwietniu 1956 do 8 lat więzienia, 5 maja tego roku został zwolniony i zrehabilitowany postanowieniem Sądu Najwyższego z 13 grudnia 1956. W 1979 członek Komitetu Honorowego Obchodów 35. rocznicy Powstania Warszawskiego. (10)

12. – kryptonim najbardziej ofensywnej sekcji wywiadu Armii Krajowej „Zachód”, działającej nie tylko na terenie zachodniej Polski, ale także na obszarze Niemiec i Austrii – ściśle zakonspirowaną sekcją kierował kapitan Edward Jetter ps. „Edward”. Pozostałe, działające całkowicie niezależnie od siebie, sekcje stanowiły „Generalna Gubernia” (kryptonim „52-kk”, potem „Arka-diusz”) i „Wschód” („WW-72”, później „Pralnia”). Najbardziej znaną akcją sekcji „Zachód” było rozpracowaniem tajnego ośrodka badawczego i fabryk w Penemünde (na wyspie Uznam). Po zakończeniu wojny członkowie wywiadu AK reaktywowali działalność w Wielkopolsce w ramach organizacji o kryptonimie „Mały ...”. W skład organizacji weszli m.in. prof. Zygmunt Rakowski, prof. Jan Zaus oraz Władysław Ciechanowski i Mieczysław Welzandt, mieszkający w Szczecinie – pomógł Klimkowi nawiązać kontakt z byłym szefem Edwardem Jetterem (zob. Krzysztof M. Kaźmierczak, *ŚCIŚLE TAJNE Nieznane fakty z historii Wielkopolski 1945-1989*, książka ukazała się 4 czerwca 2009 z „Polską Głosem Wielkopolskim”). (7)
13. Stefan, ps. „Nordyk”, „Drozd” (ur. 30 listopada 1911 w Börnig koło Dortmundu, zm. 8 stycznia 2005 w Poznaniu). W kampanii wrześniowej 1939 dowodził plutonem zwiadu w 14. Dywizji Piechoty, a później walczył w Grupie płk. dypl. Tadeusza Zieleniewskiego. Po zakończeniu walk udało mu się uniknąć niewoli i przedostać się do Francji, a potem do Wielkiej Brytanii, gdzie służył w 10. Pułku Strzelców Konnych. Skierowano go na kurs wywiadu w Glasgow, 13 marca 1943 wylądował jako cichociemny w kraju. Jako oficer wywiadu AK, wykorzystując swoją znajomość języka niemieckiego, kierował rozpracowywaniem produkcji rakiet V-1 i V-2, przyczyniając się do odkrycia ośrodka badawczego i fabryk broni rakietowej w Peenemünde. W czasie Powstania Warszawskiego był oficerem informacyjnym VI Zgrupowania „Golski”. W październiku 1945 roku został aresztowany przez UB i pod zarzutem szpiegostwa wojskowego skazany na karę śmierci. Bolesław Bierut zmienił jednak ten wyrok na 5 lat więzienia, dzięki czemu w 1951 wyszedł na wolność. Był współzałożycielem Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej. Wystąpił w filmie dokumentalnym pt. Cichociemni z 1989. (8)
14. Początkowy kryptonim referatu „993/W” w Wydziale Bezpieczeństwa i Kontrwywiadu w ramach Oddziału II Informacyjno-Wywiadowczego

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

Komendy Głównej Armii Krajowej, a zarazem specjalnego oddziału bojowego pozostającego w dyspozycji kontrwywiadu AK. Referat był swoistym „oddziałem szybkiego reagowania”, a jednym z głównych jego zadań była likwidacja osób skazanych wyrokami sądów podziemnych w okupowanej Polsce. Oddział powstał pod koniec 1941 roku i operował na terenie Warszawy. Na czele zespołu stanął por. Leszek Kowalewski ps. „Leszek”, „Twardy” (dotychczas zastępca dowódcy grupy likwidacyjnej „ZOM”). Drugim żołnierzem, a zarazem zastępcą jego dowódcy, został podchor. Tadeusz Towarnicki ps. „De Vran”, „Naprawa”. Referat „993/W” podlegał bezpośrednio mjr. Stefanowi Rysiowi ps. „Józef”, „Fischer” – zastępcy szefa kontrwywiadu ZWZ. W marcu 1943 oddział liczył już ok. 30 żołnierzy, podzielonych na kilka patroli „likwidacyjnych”, zwanych „piątkami”. Jesienią było ich już 87. Po aresztowaniu por. Leszka Kowalewskiego z dniem 15 sierpnia 1943 dowódcą „993/W” został Stefan Matuszczyk ps. „Porawa”. W ciągu trzech lat swego istnienia oddział wykonał około 70 akcji bojowych na terenie Warszawy (dziesięć innych nie wyszło z fazy planowania). W wyniku działalności referatu wykonawczego „993/W”

Kompania „Zemsta” na Woli w czasie Powstania warszawskiego. Na pierwszym planie por. Stefan Matuszczyk „Porawa”

zginęło około 70 Niemców oraz kolaborantów niemieckich. 60 osób zlikwidowanych przez „993/W” zostało skazanych przez polskie sądy podziemne. Kolejnych 10 było nieprzyjacielskimi funkcjonariuszami, którzy włączyli się do walki w trakcie akcji. Jedną z akcji przeprowadzono 30 marca 1943 w kawiarni „Europejska” na rogu ulic Wilczej i Marszałkowskiej, zlikwidowano wówczas przebywających w Warszawie dwóch oficerów krakowskiego Gestapo, którzy przyjechali na spotkanie z ppor. AK Janem Poznańskim, pozornie współpracującym z Gestapo. W styczniu 1944 oddział został przekształcony w 120-osobową kompanię strzelecką. Podczas Powstania Warszawskiego jako kompania „Zemsta” walczył w składzie batalionu „Pięść”. Po niezwykle ciężkich walkach na Woli i przedarciu się na Stare Miasto, w zmniejszonym składzie zasilił batalion „Czata 49”. (9)

15. Referat „993/P” Kontrwywiadu AK. Komórka składała się głównie z zaprzysiężonych członków policji granatowej oraz policji kryminalnej (Kripo), którzy pracowali na różnych szczeblach i w różnych komórkach policyjnych miasta Warszawy. Komórka ta powstała jako jedna z pierwszych w kontrwywiadzie. Była jedną z niewrażliwych dla kontrwywiadu ze względu na funkcjonowanie jej członków w strukturach niemieckiego aparatu represji, a tym samym miała ogromne możliwości zdobywania cennych informacji. Zadaniem referatu było rozpracowanie osób podejrzanych o współpracę z wrogiem, rozpracowanie wywiadowcze miejsc i obiektów, szczególnie pod kątem przeprowadzenia akcji dywersyjnych, sabotażowych i zamachów. Drugi nurt działań to zdobywanie informacji własnych, w szczególności rozpoznawanie działalności konfidentów i poszczególnych siatek agenturalnych aparatu hitlerowskiego oraz

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

badanie struktury i metod działania. Ponadto, w ramach tej działalności demaskowano agentów Gestapo, ostrzegano przed łapankami, obławami oraz planowanymi kierunkami działania Gestapo i innych komórek niemieckich służb bezpieczeństwa. Policjanci pełnili także rolę łączników i kurierów. Kierownikiem referatu „993/P” był do 1942 roku kpt. Stanisław Koczalski ps. „Krummenlanke”, „Odrawąż”, „Oskar”, „P-14”. Przed wojną służył m.in. w Straży Obywatelskiej miasta Warszawy, pracował w Komendach Policji Państwowej w Łodzi i Sieradzu, awansując od stopnia aspiranta do komisarza. Był zastępcą szefa kontrwywiadu organizacji „Muszkietery”. Po aresztowaniu go w 1942 kierownictwo komórki przejął Roman Z. Iwicki, a po nim nie ustalony z nazwiska ps. „Olaf”. Z referatem „993/P” byli związani wszyscy komendanci Policji Polskiej w Warszawie, tj. ppłk Marian Koziulewski, następnie ppłk Aleksander Reszczyński, a potem ppłk Franiszek Przymusiński. (9)

19. Aleksander ps. „Tragarz” – dowódca komórki wywiadowczej „Bałtyk 303” wywiadu ofensywnego AK „Lombard” w ośrodku rakietowym Peenemünde. Razem z nim działał jego syn Roman ps. „T2-As”. Przed wojną mieszkali w Bydgoszczy; uważali się za obywateli Polski pochodzenia austriackiego. Gdy w roku 1939 Bydgoszcz została włączona do Rzeszy, rodzina przyjęła niemieckie obywatelstwo, co uchroniło ją od przesiedlenia do GG. Roman został powołany do Wehrmachtu i jako specjalista od łączności trafił na wyspę Uznam. Przydzielony do jednostki instalującej łącza na terenie ośrodka badawczego, mógł dość swobodnie poruszać się po terenie. Pierwszy jego meldunek został wysłany wczesną wiosną 1943, a ostatni w końcu sierpnia lub na początku września (zawierał opis zniszczeń dokonanych podczas bombardowania ośrodka 17 sierpnia 1943. Bombardowanie to zmusiło Niemców do przeniesienia prób w miejsce pozostające poza zasięgiem brytyjskiego lotnictwa – do Blizny w Rzeszowskiem. (6)
20. Roman (ur. 15 stycznia 1902 we Lwowie, zm. 22 lipca 1972 w Warszawie). Jako uczeń gimnazjum w 1918 brał udział w obronie Lwowa przed bolszewikami. We wrześniu 1939 brał udział w wojnie obronnej Polski, walcząc w 14. Pułku Ułanów Jazłowieckich. W 1940 otrzymał propozycję poprowadzenia legalnego teatru. Otwierając teatr Komedia, działał w porozumieniu z komendantem Okręgu Warszawa-Miasto Związku Walki Zbrojnej, pułk. Zajączkowskim. Zobowiązał się prowadzić w środowisku teatralnym pracę wywiadowczą dla polskiego podziemia. Wstępując do konspiracji, otrzymał stanowisko kierownika brygady kontrwywiadu Wydziału II Komendy Głównej Okręgu Warszawa-Miasto ZWZ. Kierował m. in. akcją likwidacji aktora-zdrajcy Igo Syma (1941). Został aresztowany 17 maja 1943 i osadzony na Pawiaku, potem więziony we Lwowie, skazany na śmierć, a po zmianie wyroku wywieziony do obozu koncentracyjnego w Gross-Rosen. Po wojnie sąd weryfikacyjny ZASP przyznał, że represje spotkały go za działalność niepodległościową, ale jako reżyser nadużył tego stanowiska dla własnych korzyści materialnych oraz ambicji autorskich i reżyserskich (przygotował 16 inscenizacji, w tym siedmiu sztuk własnych) i pozbawił go w 1945 roku uprawnień organizacyjnych na jeden rok oraz prawa zajmowania w teatrze stanowisk artystycznych na 3 lata, a także udzielił surowej nagany. Jednakże już w sezonie 1945/46 grał i reżyserował w Teatrze Miejskim we Wrocławiu, a od roku 1946 na scenach krakowskich:

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

w Starym Teatrze (1947/48), Teatrach Dramatycznych (1948-1954) i Teatrze im. Słowackiego (1954-1968). Po przejściu na emeryturę w 1968 zamieszkał w Warszawie. Współautor (z Ludwikiem Starskim) scenariusza pierwszej polskiej powojennej komedii *Skarb* (1949) oraz z Marią Kaniewską *Szatana z 7 klasy* (1960). W filmie wystąpił tylko raz, w *Awanturze o Basię*, gdzie stworzył kapitalną postać aktora Walickiego. Współpracował m. in. z „Przekrojem” i „Tygodnikiem Powszechnym”. (12)

21. Armia Polska (TAP) – polska organizacja konspiracyjna działająca w latach 1939-1940. Została utworzona 9 listopada 1939 przez połączenie dwóch grup konspiracyjnych Jana Dągla i Jana Włodarkiewicza. Organizacja kierowana przez Jana Dągla działała w Warszawie i liczyła ok. 300 członków, wywodzących się głównie ze środowiska studentów Szkoły Głównej Handlowej. Organizacja założona przez Jana Włodarkiewicza, przy współpracy m.in. z Witoldem Pileckim, zrzeszała głównie wojskowych (w tym wielu oficerów zawodowych) oraz działaczy społecznych związanych z chrześcijaństwem. Zorganizowana sieć wywiadowcza zajmowała się przede wszystkim obserwacją szlaków komunikacyjnych, zbieraniem informacji o produkcji przemysłowej na rzecz wojska, gromadzeniem wiadomości o działaniach represyjnych okupanta oraz o nastrojach społeczeństwa polskiego. Do jej zadań należało także tworzenie kartoteki osób współpracujących z okupantem. Przy jego realizacji niezwykle pomocna okazała się siatka wywiadowcza zorganizowana wśród granatowych policjantów. Do zadań komórki kontrwywiadu należała obserwacja kadry kierowniczej, nadzorowanie bezpieczeństwa miejsc spotkań, punktów kontaktowych i skrzynek (w tym wykonywanie skrytek) oraz obserwowanie działalności innych organizacji konspiracyjnych. Duże osiągnięcia miała komórka legalizacji. We wrześniu 1941 Konfederacja Zbrojna scalała się ze Związkiem Walki Zbrojnej. Wielu byłych członków TAP przeszło do pracy w „Wachlarzu”, którego Włodarkiewicz został komendantem. (5)
22. Kazimierz ps. „Bradł”, „37”, „Leon Juchniewicz”, „Karol Jasiński”, „Juliusz Kozłowski”, „gen. Julius von Hallman”, „gen. Karl Leopold Jansen”, „Pierre”, „Jules Lefebre” (ur. 21 czerwca 1912 w Warszawie, zm. 27 maja 2000 tamże) – polski inżynier-mechanik, wynalazca, żołnierz AK i powstaniec warszawski. Na początku II wojny światowej, jako pilot samolotu Lublin R-XVIII F, został zestrzelony przez Armię Czerwoną. Ranny i wzięty do niewoli, uciekł z niej do Lwowa, a następnie przedostał się do Warszawy. Włączył się do polskiej organizacji wywiadowczej Muszkieterzy. Następnie, po jej rozwiązaniu, został przeniesiony do Związku Walki Zbrojnej, a następnie do II Oddziału Komendy Głównej Armii Krajowej. Zajmował się wywiadem komunikacyjnym i kontrwywiadem, a także tworzeniem szlaków kurierskich na froncie zachodnim. Jako generał wojsk technicznych, von Hallman, zdobył plany fortyfikacyjne jednego z odcinków Wału Atlantyckiego. Występował także pod fałszywym nazwiskiem gen. Karla Leopolda Jansena. W Powstaniu Warszawskim walczył jako dowódca kompanii batalionu „Miłosz”. Za męstwo został odznaczony Krzyżem *Virtuti Militari* i trzykrotnie Krzyżem *Walecznych*. Po kapitulacji uciekł z kolumny jenieckiej. Pełnił funkcję szefa Sztabu Obszaru Zachodniego AK, a następnie Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj. W chwili wejścia Sowietów do Polski podjął pracę w Stoczni Gdańskiej, utrzymując cały czas kontakt z podziemiem.

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

Był szefem sztabu obszaru zachodniego Delegatury Sił Zbrojnych. Został aresztowany w 1945 roku, ale udało mu się uciec. W lipcu 1945 ponownie został aresztowany przez UB. W procesie I Komendy WiN sąd skazał go na 12 lat więzienia. Wyrok zmniejszono do sześciu lat. Po odbyciu skazano go ponownie na 10 lat „za współpracę z okupantem”. Wyszedł po odbyciu niespełna połowy kary, w 1955 roku. (5)

23. Franciszek Kwiryn, ps. „Bogusławski”, „Nowak” (ur. 30 października 1904 w Stanisławowie, zm. 21 grudnia 1952 w więzieniu mokotowskim w Warszawie) – gen. WP. W 1920 wstąpił na ochotnika do odrodzonego Wojska Polskiego. Brał udział w kampanii wrześniowej jako zastępca oficera operacyjnego i oficer sztabu. Od lipca 1940 zaangażował się w działalność konspiracyjną w szeregach Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej. Zajmował się ewidencjowaniem raportów i zestawianiem meldunków wywiadowczych w ramach Biura Studiów Wydziału II Komendy Okręgu Warszawa-Miasto. Od czerwca 1944 kierował Wydziałem Wywiadu w Oddziale II KG AK do spraw wywiadu ofensywnego. Brał udział w Powstaniu Warszawskim. Od 28 września 1944 jako pełnomocnik dowódcy AK gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego brał udział razem z ppłk. Zygmuntem Dobrowolskim w rozmowach kapitulacyjnych. Po upadku powstania od października 1944 przebywał w oflagu II C Woldenberg. W sierpniu 1945 wstąpił do LWP, został zastępcą szefa Wydziału Operacyjnego Sztabu Generalnego WP, od kwietnia 1948 szefem sztabu dowódcy Wojsk Lądowych gen. Stanisława Popławskiego. 22 lipca 1948 mianowany na generała brygady. Od lutego 1949 szef Studiów Akademii Sztabu Generalnego. W marcu 1949 aresztowany przez Informację Wojskową. W czasie przesłuchań torturowany i zmuszany do złożenia fałszywych zeznań, którymi posłużono się do skonstruowania oskarżenia i aresztowania gen. Józefa Kuropieski. Wyrokiem Naczelnej Prokuratury Wojskowej w Warszawie z 13 sierpnia 1951 skazany pod fałszywymi zarzutami w tzw. procesie generałów na karę dożywotniego pozbawienia wolności. Zmarł 21 grudnia 1952 w więzieniu mokotowskim w Warszawie. (6)
24. Stefan ps. „Kapitan”, „Doktor Zet”, „Dyrektor”, „Inżynier”, „Tęczyński”, „Kaniewski”, „Stewit”. (ur. 3 kwietnia 1903 w Moskwie, zm. 18 września 1942 w Warszawie) – inżynier i projektant, wynalazca, przywódca konspiracyjnej organizacji Muszkieterzy (Muszkieterowie). Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Studia ukończył w Paryżu. W 1931 roku przeniósł się do Genewy, gdzie założył własną firmę Stevit, w której pracował nad stworzeniem uniwersalnego silnika, który mógłby być napędzany każdym paliwem. W sierpniu 1939 powrócił do Polski i uczestniczył jako ochotnik w wojnie obronnej 1939 roku. W listopadzie 1939 stworzył organizację pod nazwą Muszkieterzy (Muszkieterowie), którą poparł gen. F. Kleeberg. Miała ona charakter przede wszystkim wywiadowczy. Sam wielokrotnie dokonywał inspekcji głęboko zakonspirowanych ośrodków leżących na terenie Niemiec w przebraniu wysokiego oficera SS jako baron August von Thierbach. W Warszawie w kilku punktach zorganizował przedsiębiorstwa produkcyjne, których zyski były przeznaczane na rzecz organizacji. Na przełomie lat 1940-1941 nawiązał on, prawdopodobnie na polecenie polskich władz podziemnych: Delegatury Rządu na Kraj i Związku Walki Zbrojnej, współpracę z niemieckim wywiadem wojskowym w zakresie rozpra-

45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

cowywania sytuacji na byłych wschodnich terenach Polski, zajętych po 17 września 1939 przez ZSRR. Zdobyte informacje były jednocześnie przesyłane do Londynu. W październiku 1941 osobiście powitał w Krakowie marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego, który przybył w tajemnicy z Węgier, a następnie przydzielił mu w Warszawie ochronę spośród własnych podkomendnych. Na początku grudnia tego roku w porozumieniu z Niemcami i za zgodą KG ZWZ zorganizował przerzut na teren ZSRR 4 oficerów – Muszkieterów: rtm. Czesława Szadkowskiego, swojego bliskiego współpracownika, ppor. Czesława Wasilewskiego ps. „Wilk”, por. Kazimierza Rutkowskiego ps. „Mątwą” i pchor. Antoniego Pohoskiego ps. „Korejwo”. W drugiej połowie 1941 roku zrezygnował z prowadzenia niezależnej działalności kontrwywiadowczej, przekazując właściwe struktury do ZWZ. Ostatecznie 6 grudnia dokonano scalenia całej organizacji Muszkieterów z ZWZ. Na początku 1942 roku został z rozkazu Komendanta Głównego AK gen. Stefana Roweckiego ps. „Grot” pozbawiony dowództwa Muszkieterów. Prawdopodobnie nastąpiło to ze względu na brak jego zgody na ujawnienie agentów głębokiego wywiadu. Ostatecznie pod koniec sierpnia tego roku KG AK oskarżyła go o niesubordynację i współpracę z Abwehrą i Gestapo. Wojskowy Sąd Specjalny AK wydał na niego wyrok śmierci podpisany przez płk. Tadeusza Komorowskiego, płk. Kazimierza Plutę-Czachowskiego i płk. Jana Rzepeckiego. Został on wykonany 18 września 1942 w domu przy ul. Wareckiej 9 przez grupę egzekucyjną AK przebraną w mundury niemieckiej żandarmerii. Do jego ubrania przypięto kartkę z napisem: „Największy polski bandyta”. 2 czerwca 1943 Komendant Główny AK gen. Stefan Grot-Rowecki w meldunku do Londynu wyjaśnił powody zabicia ...: „Wobec systematycznych prób wyłamywania się, prowadzenia dwuznaczonej gry z kontrwywiadem niemieckim, Gestapo i wywiadem angielskim ... usunąłem ‘Terczyńskiego’ ze stanowiska komendanta Muszkieterów, przenosząc go do rezerwy. Rozkazu tego ‘Terczyński’ nie wykonał. Zarządziłem rozwiązanie organizacji Muszkieterów... ‘Terczyńskiego’ oddałem pod sąd, który skazał go na śmierć. Wyrok zatwierdziłem. W międzyczasie został on zabity na rozkaz niemieckiego szefa kryminalnej policji, z którym ‘Terczyński’ miał powiązania na tle afer bandycko-łapówkowych”. Według hipotez niektórych badaczy ... na przełomie 1941 i 1942 roku prowadził bardzo tajemniczą grę w celu porozumienia się z Niemcami. Nawiązał też kontakt z przebywającym na Węgrzech marszałkiem Edwardem Rydzem-Śmigłym oraz byłym premierem Leonem Kozłowskim. W grudniu tego roku, za wiedzą Niemców, wysłał swojego bliskiego współpracownika por. Szadkowskiego z tajną misją do ZSRR do dowódcy Armii Polskiej w ZSRR gen. Władysława Andersa. Miał on przekazać rozkaz podjęcia współpracy z Niemcami przeciwko Sowietom (przejście na drugą stronę frontu wraz z całą armią), rzekomo wydany przez marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego. (9)

26. Operacja – akcja wywiadu AK, która miała na celu zlokalizowanie i rozpoznanie technologii produkcji benzyny syntetycznej w fabryce Hydriewerke Politz (Police k. Szczecina). Fabryka została kompletnie zniszczona w szeregu nalotów bombowych lotnictwa alianckiego w okresie od października 1944 do stycznia 1945. (7)

46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

Podczas II wojny światowej Niemcy dopuścili się wielu zbrodni. Obejmowały one m.in. morderstwa dokonywane na jeńcach wojennych i ludności cywilnej, masową eksterminację w obozach, pokazowe egzekucje, łapanki uliczne, pracę niewolniczą, wysiedlenia ludności, celowe burzenie miejscowości (miast, wsi oraz osiedli), grabież dóbr kulturalnych i majątku, niszczenie skarbów kultury narodowej, wynarodowienie i germanizację, prześladowania na tle politycznym, rasowym i narodowościowym oraz niszczenie wszelkich śladów kultury i sztuki polskiej. W krzyżówce zamieszczono również hasła dotyczące broni artyleryjskiej używanej przez Niemców podczas Powstania Warszawskiego, która spowodowała duże straty wśród ludności cywilnej.

Poziomo

1. Bronisław (ur. 16 czerwca 1899 w Witebsku, zm. 4 października 1944 w Łodzi) – dowódca brygady (Waffen-SS Brigadeführer) Rosyjskiej Wyzwoleńczej Armii Ludowej (RONA), zbrodniarz wojenny zwany „katem Ochoty”. 2 sierpnia 1944 w Częstochowie utworzono 2-batalionowy pułk szturmowy RONA w sile ok. 1,7 tys. żołnierzy. Wybrano do niego po 300-400 niezonatych mężczyzn z każdego pułku brygady. Dowództwo pułku objął oficer operacyjny sztabu brygady Waffen-Sturmabführer der SS Iwan Frołow. Jednostce przydzielono 4 czołgi T-34, działo samobieżne SU-76 i 2 haubice 122 mm. Od 4 do 14 sierpnia pułk stacjonował na Ochocie, gdzie zajmował się przede wszystkim rabunkami i gwałtami, a także mordowaniem ludności cywilnej. Następnie brał udział w walkach na odcinku od gmachu Wojskowego Instytutu Geograficznego przy Al. Jerozolimskich do Szpitala Dzieciątka Jezus przy ul. Nowogrodzkiej. Ocalałych z walk żołnierzy pułku przerzucono do zewnętrznego pierścienia wojsk w Puszczy Kampinoskiej. Tam w nocy z 2 na 3 września oddział AK por. Adolfa Pilcha ps. „Dolina” rozbił w Truskawiu batalion pułku, zdobywając wiele broni, amunicji oraz umundurowania i żywności. W ataku tym zginęło ok. 250 rannych, a ok. 100 zostało rannych. Była to ostatnia akcja zbrojna brygady. 31 lipca 1944 w Poznaniu Himmler awansował dowódcę brygady do stopnia Waffen-Brigadeführer der SS i generała wojsk lądowych SS. Ten przybył wraz z pułkiem szturmowym brygady do ogarniętej powstaniem Warszawy, gdzie został ranny w rękę. Główną uwagę skupił na gromadzeniu zrabowanych dóbr, przy czym zezwalał także swoim żołnierzom na rabunek, a nawet bronił ich postępowania przed niemieckim dowództwem, uzasadniając to tym, że zarówno jego podkomendni, jak też ich rodziny stracili cały swój majątek w trakcie długiej i wiernej służby dla Rzeszy. Kaminskiemu udało się zgromadzić kilka waliz złota i kamieni szlachetnych, które miał umieszczone w swoim samochodzie. Chciał nim wyjechać z Warszawy. Zachowanie samego Kaminskiego, jak też i jego żołnierzy wywołały ostatecznie reakcję Niemców. Dowódca brygady został wezwany do Łodzi. Nie wiadomo dokładnie, jaka była potem sekwencja wydarzeń, poza jednym faktem – stracił życie. Najprawdopodobniej wykonano na nim karę śmierci. Niemcy wydali oświadczenie, że poległ bohatersko w zasadzce partyzanckiej. (8)

46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

5. Legion Samoobrony (Legion Wołyński) – ukraińska kolaboracyjna ochotnicza formacja zbrojna podczas II wojny światowej. Została utworzona we wrześniu 1943. Na czele oddziału stanął płk Petro Diaczenko, a cała kadra oficerska składała się z Ukraińców. Niemcy przydzielili jedynie do jego sztabu swoich oficerów łącznikowych. Legion miał stanowić przeciwwagę dla banderowskiej Ukraińskiej Powstańczej Armii. Początkowo działał na obszarze Wołynia i okolic, walcząc z komunistyczną partyzantką sowiecką oraz pacyfikując polskie wsie. Legion był bardzo dobrze uzbrojony i wyposażony, miał nawet pododdział artylerii, saperów i szpital polowy. Na początku 1944 roku na Lubelszczyźnie walczył z polską partyzantką, głównie z 1. batalionem BCh Stanisława Basaja „Rysia”. Wziął on również udział w mordach na Polakach – 23 lipca 1944 – w odwecie za zabicie oficera SS. Legion spacyfikował wsie Chłaniów i Władysławin, zabijając 44 osoby. Według relacji polskich świadków specjalizował się w wyłapywaniu cywilnych Polaków i ich wyrafinowanym torturowaniu. Od 15 do 23 września 1944 legion, w sile ok. 400 ludzi, brał udział w walkach z powstańcami warszawskimi na Czerniakowie, działając przeciwko Zgrupowaniu „Radosław” i Zgrupowaniu „Kryśka” oraz desantowanym oddziałom 9. Pułku Piechoty 3. Dywizji Piechoty z 1 Armii WP. Następnie przerzucono go do Puszczy Kampinoskiej, gdzie 27-30 września 1944 uczestniczył w działaniach przeciwko Zgrupowaniu AK „Kampinos” (operacja „Sternschnuppe”). Po tych walkach wycofano go dalej na południowy zachód; uczestniczył w kolejnych starciach pod Bykowem i Krakowem. Ostatecznie na początku 1945 przydzielono go do 14. Dywizji Grenadierów SS (1 ukraińskiej). (9)

6. min „Funkenpanzer B IV” przejęty przez powstańców na Starym Mieście, który eksplodował 13 sierpnia na ul. Kilińskiego. Nie miał żadnego uzbrojenia, tylko radiowy system sterowania, przewoził 500 kg materiału wybuchowego, w pojemniku zamocowanym z przodu na pancerzu. Podjeżdżając pod cel, kierowca lub operator zdalnie sterujący transporterem zwalniał zaczep ładunku, który zsuwał się po pochyłym pancerzu przed barykadą. W tym momencie automatycznie uruchamiał się zapalnik czasowy umożliwiający wycofanie pojazdu w bezpieczne miejsce. Eksplozja ładunku wybuchowego wysadzała w powietrze barykadę i otwierała przez nią przejście. Przy pokonywaniu niewielkiej barykady przy zbiegu ulic Kilińskiego i Podwałe kierujący transporterem prawdopodobnie przypadkowo spowodował wyczepienie ładunku z umieszczonej z przodu metalowej skrzyni, co spowodowało uruchomienie zapalnika czasowego i w następstwie eksplozję o olbrzymiej sile. W tym miejscu należy podać dwie współistniejące hipotezy – albo Niemiec kierujący pojazdem unieruchomionym przy barykadzie na Podwalu, nie zdążył włączyć mechanizmu zwalniającego ładunek, albo też pojazd rzeczywiście miał być pułapką, a Niemcy liczyli na to, że powstańcy odpalą ładunek przypadkowo. Druga hipoteza jest bardziej prawdopodobna, ponieważ Niemcy porzucili podpalony stawiacz min. Mogli przecież go od razu zniszczyć, strzelając do

46. ZBRODNIIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

niego z innego czołgu, i nie dopuścić do przejścia go przez powstańców. Niemcy wstrzymali natarcie i zaprzestali również ostrzeliwania tego rejonu, by stwarc min został wprowadzony na Starówkę oraz by więcej ludzi wyszło na ulicę oglądać „zdobyc”. Było to całkowicie niezrozumiałe dla niektórych powstańców i wzbudziło ich podejrzenia, co do dziwnego pojazdu, ale niestety zostało zlekceważone. (8)

8. 111. Pułk „.....” – złożony z Azerów oddział wojskowy Wehrmachtu podczas II wojny światowej. Został sformowany na okupowanej Ukrainie 4 sierpnia 1942 jako I Batalion Szkoleniowy. Składał się z nacjonalistów azjatyckich i siłą wcielonych jeńców radzieckich. Na początku 1943 zwalczał partyzantkę na Krymie, ponosząc duże straty. W pierwszej połowie 1944 został przeniesiony w rejon Warszawy. Liczył wówczas ok. 650 ludzi. Od pierwszych dni sierpnia tego roku w składzie Grupy Bojowej „Dirlewanger” zwalczał Powstanie Warszawskie. Uczestniczył w masakrze cywilów na Woli, której punkt szczytowy przypadł w dniach 5-7 sierpnia 1944, zginęło od 38 tys. do 65 tys. polskich mężczyzn, kobiet i dzieci. (11)

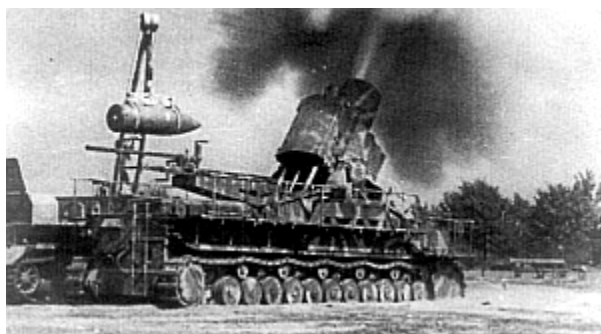
10. Miejsce zbiorowych egzekucji przeprowadzonych przez okupantów niemieckich w lasach w pobliżu Wejherowa. Rozpoczęły się one pod koniec października 1939 i były kontynuowane do początków kwietnia 1940. Stanowiły element tzw. akcji „Inteligencja”, a ich wykonawcami byli funkcjonariusze SS oraz członkowie paramilitarnego Selbstschutzu. Historycy oceniają, że ofiarą ludobójstwa dokonanego w lasach padło od 12 tys. do 14 tys. ludzi. W gronie ofiar znaleźli się liczni przedstawiciele polskiej inteligencji z Pomorza Gdańskiego, a także osoby narodowości polskiej, czeskiej i niemieckiej przywiezione z głębi Rzeszy. Piaśnica stanowi największe, po KL Stutthof, miejsce kaźni ludności polskiej na Pomorzu w okresie II wojny światowej. Nazywana jest czasem „pomorskim Katyniem” lub „Kaszubską Golgotą”. (8)
11. Mord profesorów – egzekucja polskich naukowców, wykładowców uczelni lwowskich dokonana nad ranem 4 lipca 1941 przez Einsatzkommando zur besonderen Verwendung, specjalną jednostkę policyjną Sicherheitsdienst – policji bezpieczeństwa III Rzeszy, po rozpoczęciu okupacji Lwowa przez III Rzeszę. 2 lipca 1941 przed południem w swoim gabinecie na terenie Politechniki Lwowskiej został aresztowany przez Gestapo prof. Kazimierz Bartel, rektor Politechniki. W nocy z 3 na 4 lipca 1941 oddział specjalnego przeznaczenia podzielony na kilkusobowe grupy dokonał brutalnego aresztowania dwudziestu dwóch profesorów uczelni lwowskich (głównie Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza i Politechniki Lwowskiej), członków ich rodzin i osób przebywających w ich mieszkaniach. W sumie aresztowano 52 osoby. We wczesnych godzinach rannych 4 lipca 1941 rozstrzelano 37 osób,

46. ZBRODNIIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

w zbiorowej mogile spoczął także zabity wcześniej Adam Ruff. Wśród ofiar było 21 profesorów, małżonki trzech z nich, synowie dziewięciu, jeden wnuk. Do końca lipca 1941 rozstrzelano kolejnych 5 osób. (9)

16. „..... tarcze” – nazwa nadana grupom polskich cywilów (w tym kobiet i dzieci) pędzonych (często związywanych również drutem kolczastym) przez Niemców przed ich oddziałami piechoty lub czołgami. Jako pierwsze tę zbrodniczą taktykę zastosowały w Warszawie oddziały Wehrmachtu, a dopiero później jednostki SS i policji. Rozkaz brania zakładników spośród ludności cywilnej oraz wykorzystywania ich do osłony niemieckich ataków wydał jednostkom Wehrmachtu dowódca garnizonu warszawskiego, gen. Reiner Stahel. Najwięcej przypadków wykorzystywania cywilów w charakterze takich tarcz miało miejsce w pierwszych dniach powstania, zwłaszcza w trakcie walk na Woli. (4)

18. – popularna nazwa moździerza 600 mm „Karl-Gerät 040” – najcięższego dział, z którego Niemcy ostrzeliwali Warszawę podczas Powstania Warszawskiego. Moździerz był produkowany w latach 1939-1941. Wyprodukowano tylko siedem sztuk tej broni. Moździerz posiadał własną trakcję w postaci specjalnego podwozia gąsienicowego o długości 16 m, które tworzyło swoistą ramę. Gdy moździerz zajmował stanowisko ogniowe opuszczano go za pomocą specjalnego mechanizmu na ziemię, tak, że podstawa opierała się na twardym gruncie. Dopiero wówczas moździerz był gotów do otwarcia ognia. Ciężar samego moździerza wynosił 68 ton, zaś wraz z podwoziem 120 ton. Pociski o ciężarze 2,2 tony osiągały szybkość początkową 220 m na sekundę. W tej sytuacji pocisk w locie by doskonale widoczny w powietrzu. Szybkostrzelność teoretyczna wynosiła 6 strzałów na godzinę, a zasięg maksymalny 6,8 km. Działo obsługiwało 17 żołnierzy. Moździerz przeciwko Warszawie został po raz pierwszy użyty w dniu 18 sierpnia 1944. Jedno z stanowisk moździerza znajdowało się w parku Wolskim, kilkadziesiąt metrów od pomnika gen. Sowińskiego. Inne stanowisko przygotowano w rejonie Dworca Zachodniego. Najbardziej znaną ofiarą moździerza jest najwyższy wieżowiec przedwojennej Warszawy – Prudential. 28 sierpnia 1944 roku w dach budynku uderzył pociska Karla i tam eksplodował (co również oznaczało wadę zapalnika – pocisk powinien przebić się przez wiele pięter i detonować dopiero w piwnicach). Moment uderzenia uchwycił na kliszy fotograficznej Sylwester Braun – polowy sprawozdawca wojskowy Armii Krajowej. (4)

46. ZBRODNIIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

19. (niem. Leichter Ladungsträger Sd.Kfz.302, 303, Goliath) – zdalnie sterowana samobieżna mina służąca do niszczenia umocnień, barrykad, robienia przejść w polach minowych itp. m.in. podczas Powstania Warszawskiego zburzył część murów Katedry. Pojazd ważył 370 kg i był napędzany dwoma silnikami elektrycznymi. Rozwijał prędkość ok. 10 km/godz. i miał zasięg 1-1,5 km. W kadłubie o wymiarach 150 x 85 x 56 cm mieściły się akumulatory, ładunek wybuchowy o masie 60 kg, a z tyłu pojazdu szpula, z której podczas jazdy rozwijał się przewód sterujący. Przesyłano w nim sygnały – przód, tył, lewo, prawo oraz sygnał detonujący ładunek wybuchowy. Była też wersja sterowana radiowo. Pojazd był konstrukcją niemiecką z 1942 roku wzorowaną na prototypie miniaturowego pojazdu gąsienicowego dzieła Adolphe'a Kegresse'a, przejętym w czerwcu 1940 roku, po zajęciu Francji. W sumie do końca wojny wyprodukowano 2650 pojazdów o napędzie elektrycznym i 5079 o napędzie spalinowym. (6)

22. Akcja – potoczna nazwa „Nadzwyczajnej Akcji Pacyfikacyjnej” (niem. Ausserordentliche Befriedungsaktion), którą okupanci niemieccy przeprowadzili na terytorium Generalnego Gubernatorstwa między majem a lipcem 1940. Akcja miała charakter ludobójstwa i stanowiła kontynuację akcji „Inteligencja” (Intelligenzaktion) prowadzonej na okupowanych ziemiach polskich od września 1939. W ramach akcji funkcjonariusze SS i policji niemieckiej zamordowali co najmniej 6, 5 tys. Polaków – w tym ok. 3,5 tys. przedstawicieli polskich elit politycznych i intelektualnych oraz ok. 3 tys. przestępców kryminalnych. Najbardziej znaną zbrodnią popełnioną przez Niemców w ramach „Nadzwyczajnej Akcji Pacyfikacyjnej” były masowe egzekucje w Palmirach. Niemcy wstępnie planowali zakończyć „Nadzwyczajną Akcję Pacyfikacyjną” do 15 czerwca 1940 i ten dzień jest czasami uznawany za jej graniczną datę. SS-Brigadeführer Streckenbach zameldował jednak o zakończeniu akcji dopiero 10 lipca. Generalny gubernator Frank obwieścił z kolei jej zakończenie w trakcie narady w dniu 23 lipca. W rzeczywistości aresztowania, wywózki i egzekucje zapoczątkowane podczas Ausserordentliche Befriedungsaktion były kontynuowane w lipcu i sierpniu, a także jesienią 1940 roku. Między sierpniem 1940 a lutym 1941 z samej tylko Warszawy deportowano do obozów koncentracyjnych około 4770 osób. Była to jedna z najkrwawszych akcji terrorystycznych przeprowadzonych przez Niemców w okupowanej Polsce. Oficjalnie uzasadniano ją koniecznością zahamowania rozwoju polskiego ruchu oporu. Rzeczywistym celem Ausserordentliche Befriedungsaktion była jednak likwidacja osób zaliczanych do „polskiej warstwy przywódczej”, a w dalszej perspektywie – osłabienie „narodowej materii Polaków”. Stanowiła także bezpośrednią kontynuację akcji „Inteligencja”, prowadzonej na okupowanych ziemiach polskich od września 1939. Z tego względu należy przyjąć, że „Nadzwyczajna Akcja Pacyfikacyjna” miała charakter ludobójstwa. (2)

46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

23. Praca – była szeroko wykorzystywana w okupowanej Polsce, zarówno jako element eksploatacji gospodarczej, jak i wyniszczenia biologicznego (m.in. jako forma eksterminacji pośredniej w obozach pracy, wyniszczenie przez pracę). Administracyjnie wprowadzono obowiązek pracy lub organizowano obławy na ludzi zwane „łapankami”, w których zatrzymaną ludność kierowano do przymusowych robót do Rzeszy, obozów koncentracyjnych oraz więzień. Z ziem wcielonych do Rzeszy wywieziono kilkaset tysięcy osób do pracy przymusowej, natomiast z Generalnego Gubernatorstwa ok. 1 mln 300 tys. (w tym ok. 700 tys. młodocianych, oraz niejednokrotnie 12-letnie dzieci). Polacy zatrudniani byli w zakładach należących do koncernów niemieckich i firm państwowych. Zatrudniano ich przymusowo przy budowie obiektów strategicznych, fortyfikacji, pracach pomocniczych dla Wehrmachtu, kamieniołomach, rolnictwie czy oddziałach Organizacji Todt. Przedsiębiorstwa niemieckie korzystały swobodnie z zasobów więźniów obozów koncentracyjnych, czerpiąc z tego ogromne zyski, liczone w miliardach marek niemieckich. Polska stanowiła jedyny kraj w okupowanej Europie, w którym zastosowano na taką skalę pracę przymusową. Ogółem na roboty przymusowe poza granice Polski wywieziono prawie 3 miliony Polaków. (11)

24. Ekspedycje – były jedną z form egzekwowania przez Niemców zasady odpowiedzialności zbiorowej. Stosowane niemal wyłącznie na terenach wiejskich. Jedną z ich odmian stanowiły pacyfikacje wsi, polegające na mordowaniu ludzi na miejscu i paleniu zabudowań, połączonym często z innymi formami przemocy. W większości przypadków pacyfikacje były odwetem za działalność oddziałów partyzanckich (zwłaszcza za zamachy na Niemców dokonane w pobliżu wsi), pomoc udzielaną przez mieszkańców wsi podziemiemu niepodległościowemu, ukrywanie Żydów i zbiegłych jeńców wojennych, nie wywiązywanie się mieszkańców z dostaw obowiązkowych kontyngentów, unikanie wywozek na roboty do Rzeszy itp. Największe nasilenie akcji pacyfikacyjnych miało miejsce podczas operacji wymierzonych w oddziały partyzanckie Henryka Dobrzańskiego „Hubala” (w kwietniu 1940 na Kielecczyźnie), podczas akcji wysiedleńczej na Zamojszczyźnie (od jesieni 1942 do końca 1943) oraz akcji przeciw partyzantom prowadzonych przez Niemców na Lubelszczyźnie, Kielecczyźnie i Białostocczyźnie (1943-1944). Ocenia się, że na terytorium Polski (bez Kresów Wschodnich) miało miejsce ponad 800 niemieckich pacyfikacji, w tym 84 takich, w których zniszczona została w całości lub w większej części zabudowa i wymordowani czy to wszyscy mężczyźni, czy też cała ludność, bez względu na wiek i płeć. (5)

46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

25. Nazwa nadana niemieckim wyrzutniom pocisków Nebelwerfer (z niem. „miotacz mgły”) wykorzystywanym przez Niemców w czasie Powstania Warszawskiego ze względu na specyficzny dźwięk, jaki był słyszalny podczas odpalania salwy pocisków. Pociski nazywano także szafami z uwagi na duże gabaryty. Nebelwerfery wyrzucały na zmianę pociski burzące i zapalające. Ludzie znajdujący się w ich zasięgu zamieniali się w żywe pochodnie. W zależności od modelu miał 5 lub 6 luf. Zasadniczym celem ich użycia było prowadzenie szybkiego, zmasowanego i zaskakującego wroga ognia przeciw celom powierzchniowym. (5)

29. Oskar (ur. 26 września 1995 w Würzburgu, zm. 7 czerwca 1945 w Altshausen) – SS-Oberführer i dowódca specjalnej jednostki karnej SS do zwalczania partyzantów, znany ze swego sadyzmu i odpowiedzialny za liczne zbrodnie wojenne popełnione w Polsce, na Białorusi i Słowacji. Był weteranem I wojny światowej oraz wojny domowej w Hiszpanii, doktorem politologii, ex-bojówkarzem SA, sadystą, skazanym przed wojną za utrzymywanie stosunków seksualnych z nieletnią. Większość żołnierzy jednostki stanowili niemieccy kryminaliści powyciągani z więzień i obozów koncentracyjnych, którym obiecano ułaskawienie w zamian za walkę dla III Rzeszy. Przez cały czas w miejsce poległych napływali nowi rekruci – zdegradowani oficerowie, pospolici kryminaliści, skazani mordercy, gwałciciele, itp. W skład brygady wchodziła także jednostka Waffen-SS złożona z mieszkańców Azji Środkowej, Kaukazu i Krymu pochodzenia muzułmańskiego. Jednostka pod dowództwem SS-Sturmbannführera der Reserve Franza Libermanna, a następnie SS-Hauptsturmführera Reinera Olzschy brutalnie pacyfikowała Warszawę podczas Powstania Warszawskiego. W maju 1944 osiągnęła liczebność pułku i otrzymała nazwę Pułk Specjalny SS „...”. Ocenia się, że w wyniku akcji dowodzonej przez niego formacji śmierć poniosło przynajmniej 60 tys. ludzi, w większości cywilów, znaczną część ofiar spalono żywcem. W sierpniu 1944 jednostka została przydzielona do oddziałów pod dowództwem Heinza Reinefartha, walczących z Polakami po wybuchu Powstania Warszawskiego. W Warszawie formacja ponownie odznaczała się wyjątkowym barbarzyństwem, mordując, torturując i gwałcąc tysiące cywilnych mieszkańców oraz jeńców wojennych, w czym jej dowódca jak zwykle brał bezpośredni udział. Celem ataków były także powstańcze szpitale na Starym Mieście, likwidowane zazwyczaj według bardzo podobnego schematu. Niemcy i kolaboranci ze wschodnich jednostek ochotniczych wpadali do szpitalnych pomieszczeń, nakazując personelowi oraz lżej rannym opuścić budynek w ciągu 5-10 minut. Po upływie wyznaczonego czasu

46. ZBRODNIIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

(lub nawet wcześniej) podpalali szpital i przystępowali do mordowania rannych Polaków, często pastwiąc się nad nimi w okrutny sposób. Wielu rannych spalono żywcem. Dochodziło do przypadków mordowania członków personelu medycznego. Powstańcze sanitariuszki oraz łżej ranne pacjentki padały ofiarą gwałtów. Za swoje „zasługi” w tłumieniu powstania otrzymał kolejny awans, a 30 września także Krzyż Rycerski Żelaznego Krzyża. 16 października 1944 gubernator Hans Frank wydał na jego cześć obiad na Wawelu, na którym wyraził mu „swą wdzięczność i uznanie za wzorowe operacje przeprowadzone przez jego grupę w toku walk w Warszawie”. Pod koniec 1944 roku brutalnie tłumił także słowackie powstanie narodowe, a w lutym następnego roku formacja SS-Oberführer stała się podstawą utworzenia 36. Dywizji Grenadierów SS „...”. On sam jednak opuścił jednostkę gdy został ranny po raz dwunasty. W czerwcu 1945 roku SS-Oberführer zmarł w niewyjaśnionych okolicznościach w Altshausen w Badenii-Wirtembergii, po aresztowaniu 1 czerwca we francuskiej strefie okupacyjnej. Możliwe, że został pobity na śmierć przez pilnujących go żołnierzy polskich służących pod komendą armii francuskiej. (11)

32. – potoczna nazwa ciężkiego moździerza kalibru 380 mm zbudowanego na podwoziu czołgu Pz. Kpów. T. VI „Tiger”. W latach 1944-1945 wyprodukowano 12 do 18 sztuk. Donośność moździerza wynosiła 6 km, ciężar pocisku 345,3 kg, szybkość początkowa 91 m/s., szybkostrzelność 3 strzały na godzinę. W dniach kapitulacji powstania według relacji sierż. pchor. „Rudego” (Jerzy Sienkiewicz) stanowisko jednego z owych dwóch moździerzy znajdowało się na skrzyżowaniu ulicy Suchej i 6 sierpnia nieopodal filtrów. Umożliwiło to Niemcom ostrzeliwanie wszystkich stanowisk powstańczych za wyjątkiem Grupy Kampinos. (10)

33. Popularna nazwa największego niemieckiego więzienia w Generalnym Gubernatorstwie w Warszawie. Polaków osadzano tam już 2 października 1939. W marcu 1940 stało się więzieniem śledczym Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa Dystryktu Warszawskiego, zwłaszcza Wydziału IV Tajnej Policji Państwowej. Szacuje się, że przez więzienie przeszło 100 tys. osób, z których 37 tys. zginęło w egzekucjach, zostało zamordowanych w czasie przesłuchań w siedzibie Sicherheitspolizei na Szucha lub w celach, albo zmarło w szpitalu więziennym. Egzekucje więźniów politycznych z Warszawy Niemcy przeprowadzali zazwyczaj w tajemnicy, w okolicach niedostępnych dla osób postronnych, m.in. w Palmirach. Około 60 tys. więźniów wywieziono do obozów koncentracyjnych, najwięcej do Auschwitz-Birkenau, a także do Ravensbrück, Gross-Rosen, Majdanka, Stutthof, Sachsenhausen, obozu pracy w Treblince i do Buchenwaldu. W więzieniu szczególną i niespotykaną na tę skalę w innych więzieniach rolę odgrywała konspiracja. Łączność działała w oparciu o dwie siatki – zewnętrzną i wewnętrzną. Już w 1939 rozpoczęła działalność komórka więzienna SZP, a następnie ZWZ-AK. Pod koniec 1942 powstała komórka więzienna Delegatury Rządu. (6)

46. ZBRODNIIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

35. Represje niemieckie wobec cywilnej ludności Po zajęciu miasta 5 września 1939 żołnierze Wehrmachtu zgromadzili na rynku miasta cywilnych zakładników; 3/4 z nich oskarżono o udział w tzw. krwawej niedzieli – działaniach wojska polskiego przeciwko niemieckim dywersantom prowadzonym 3 i 4 września 1939. W ciągu pierwszego tygodnia okupacji, plutony egzekucyjne Wehrmachtu i Einsatzgruppen rozstrzelały (m.in. w publicznych egzekucjach na Starym Rynku) około 600-800 Polaków (m.in. Konrada Fiedlera). W ciągu kilku następnym miesięcy członkowie miejscowego Selbstschutzu oraz specjalnego oddziału Einsatzkommando 16 działającego w ramach Operacji Tannenberg zamordowali w „Dolinie Śmierci” na miejscowym Fordonie od 1,2 do 3 tys. mieszkańców pochodzenia polskiego i żydowskiego. Zamordowany został m.in. przedwojenny prezydent Leon Barciszewski, który powrócił do miasta, aby przeciwstawić się oskarżeniom propagandy niemieckiej o nadużycia finansowe w zarządzaniu miastem. W ciągu pierwszych czterech miesięcy okupacji Niemcy zamordowali około 5 tys. mieszkańców miasta i powiatu.. (10)

37. – miejscowość pod Wilnem. W latach 1941-1944 las w pobliżu tej miejscowości był miejscem masowych mordów dokonywanych przez oddziały SS, policji niemieckiej i kolaboracyjnej policji litewskiej. Ofiary przywożono pociągami lub ciężarówkami (czasem transportami pieszymi), rozstrzeliwano i grzebano w olbrzymich dołach. Niemcy, wspomagani

przez ochotnicze litewskie oddziały Ypatingasis burys (Sonderkommando der Sicherheitsdienst und des SD), rekrutujące się głównie spośród szaulisów, wymordowały tu w latach 1941-1944 ok. 100 tys. osób. Wśród nich od 56 tys. do 70 tys. stanowili Żydzi. Wśród pozostałych ofiar znajdowało się od kilkunastu do 20 tys. Polaków (inteligencja wileńska i żołnierze Armii Krajowej), a także grupy Romów, komunistów oraz Rosjan. Świadkiem zbrodni był pisarz Józef Mackiewicz, który w 1945 opublikował tekst Ponary-Baza, a także dziennikarz Kazimierz Sakowicz, którego wieloletnie notatki z obserwowanych zbrodni wydano w 1998 roku. Dziś na terenie lasu znajduje się pomnik. (6)

38. Konzentrationslager

....., w tym KL Birkenau (Auschwitz II) i KL Monowitz (Auschwitz III) – zespół niemieckich nazistowskich obozów koncentracyjnych, w tym obozu zagłady na terenie Oświęcimia i pobliskich miejscowości, istniejący w latach 1940-1945, symbol Holocaustu. Nazwy Auschwitz i Birkenau są niemieckimi odpowiednikami polskich nazw Oświęcim i Brzezinka, stosowanymi po agresji Niemiec na Polskę w 1939 i aneksji tych ziem przez III Rzeszę. Oświęcim dekretem Hitlera

46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

z 8 października 1939 został wcielony do III Rzeszy i znalazł się administracyjnie w Niemczech, w powiecie bielskim (Landkreis Bielitz) rejencji katowickiej (Regierungsbezirk Kattowitz), prowincji Górnego Śląska (Provinz Oberschlesien). W 1940 na tych terenach władze niemieckie utworzyły obóz przeznaczony początkowo do osadzania więźniów politycznych i opozycji, głównie Polaków. Rozbudowywany był potem stopniowo w główne miejsce masowej eksterminacji około miliona Żydów z całej Europy, a także wielu Polaków, Romów, jeńców radzieckich oraz ofiar innych narodowości. (9)

39. Świętokrzyska wieś położona w gminie Suchedniów, która stała się symbolem martyrologii chłopów polskich w latach II wojny światowej. Po klęsce wrześniowej wieś pomagała ostatnim żołnierzom i pierwszym partyzantom mjr. Henryka Dobrzańskiego „Hubala”. Kawalerzyści zatrzymali się tu na postój w drodze w lasy koneckie. Pod koniec 1939 we wsi zaczęła tworzyć się siatka konspiracyjna. Jednym z jej twórców był oficer z 4. Pułku Piechoty Legionów Hipolit Krogulec. We wsi rozpoczęła swą działalność komórka SZP-ZWZ (Służba Zwycięstwu Polsce – Związek Walki Zbrojnej). Pierwszych konspiratorów zaprzysięgał Hipolit Krogulec „Albiński”. Powstała grupa Związku Odwetu. Z chwilą przekształcenia ZWZ w Armię Krajową placówka miejscowa liczyła blisko 40 żołnierzy – kryptonim „Kuźnia”. Dowódcą plutonu został mianowany Władysław Krogulec, a jego zastępcą Franciszek Brzeziński. Po Eugeniuszu Kaszyńskim „Nurcie” i Waldemarze Szwiecu „Robocie” na Kielecczyznę przybył kolejny cichociemny por. Jan Piwnik „Ponury”, „Donat”. Jego zadaniem było utworzenie większego zgrupowania AK. Po przybyciu „Ponurego” w lasy siekierzyńskie i na legendarne już uroczysko Wykus aktywność partyzancka wokół wsi nabrała rozmachu. W nocy z 2 na 3 lipca 1943 partyzanci z Wykusu przeprowadzili atak na pociąg niemiecki na stacji Łączna. W wyniku donosów konfidentów niemieckich za współpracę i sprzyjanie mieszkańcom wsi oddziałom partyzanckim 12 lipca 1943 Niemcy otoczyli wioskę i zamordowali w niej 102 osoby, w tym 95 mężczyzn, 5 dzieci i 2 kobiety. W nocy z 12 na 13 lipca AK przeprowadziła akcję odwetową – atak na pociąg niemiecki w odległości około kilometra od wsi. Zatrzymano pociąg wojskowy i ostrzelano go. 13 lipca między godz. 10.00 a 11.00 Niemcy ponownie wkroczyli do wsi. Mordowali wszystkich bez względu na płeć i wiek. Ogólne straty ludności poniesione w czasie pacyfikacji lub w związku z nią wyniosły 211 zamordowanych. W dniu 13 lipca 1943 wieś przestała istnieć. Wszystkie domy i zabudowania gospodarcze zostały spalone. Powrót do wsi i jej odbudowa rozpoczęła się po zakończeniu wojny. Powróciło około 140 osób. Zamieszkały w ziemiankach i prowizorycznych szopach. (8)

Pionowo

2. Sonderaktion – niemiecka akcja pacyfikacyjna skierowana przeciwko krakowskiemu środowisku polskich uczonych, przeprowadzona 6 listopada 1939 w Krakowie. Łącznie w ramach akcji uwięziono 183 osoby. Osadzono je najpierw w więzieniu na Montelupich i ostatecznie 27 listopada 1939 przewieziono do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen. Po międzynarodowych protestach (w tym przede wszystkim osobistej interwencji Benito Mussoliniego u Hitlera) 101 uwięzionych zostało 8 lutego 1940 zwolnionych. Niektó-

46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

rzy z nich, wycieńczeni warunkami obozowymi lub z powodu znacznego pogorszenia stanu zdrowia, zmarli w różnych okresach po zwolnieniu. Pozostałych (głównie młodszych naukowców) wywieziono 4 marca do obozu koncentracyjnego Dachau, skąd po 19 miesiącach również większość zwolniono. Niektórzy z naukowców (np. Wiktor Ormicki) zostali zamordowani. (6)

3. wysiedlenia Polaków w latach 1939-1945. Wysiedlenia Polaków przez Niemców odbywały się praktycznie od momentu rozpoczęcia wojny do czasu pobytu armii niemieckiej na terenach Polski. Przeprowadzane tych wysiedleń wiązało się z koncepcją planu „poszerzania przestrzeni życiowej” dla Niemców na wschodzie Drang nach Osten. Stanowiły one jeden z ważnych punktów zawartych w generalnym planie wschodnim tzw. Generalplan Ost opracowanym przez dra E. Wetzla – kierownika Wydziału Polityki Rasowej w Ministerstwie Rzeszy. Generalsiedlungsplan przewidywał docelowo m.in. przesiedlenie 80-85% ludności polskiej na Syberię. „Plan przewiduje wysiedlenie 80-85% Polaków, tzn. (...) miałyby zostać wysiedlonych 16-20,4 miliona Polaków, podczas gdy 3-4,8 miliona Polaków miałyby pozostać na niemieckim terenie osiedleńczym.” Z Kraju Warty do Generalnego Gubernatorstwa wysiedlano w szczególności Żydów oraz Polaków – ziemian i przedsiębiorców, którym bez rekompensat odbierano majątki. Do końca 1941 wysiedlono ponad 400 tys. osób. Żydów umieszczano w 200 gettach utworzonych na terenie GG. Młodych Polaków, czasem nastolatków, wysiedlono jako robotników przymusowych w głąb Rzeszy. Na miejsce Polaków i Żydów napływały grupy Niemców ze Wschodu, z terenów zajętych przez ZSRR. Masowe wysiedlenia dotknęły również wcielone do Rzeszy obszary Pomorza. Szacuje się, że do początków 1943 roku wysiedlono ponad 120 tys. osób, podczas okupacji z różnych stron Europy przybyło na Pomorze około 130 tys. Niemców, w tym 57 tys. z Europy Wschodniej. W listopadzie 1942 wysiedlono z Zamojszczyzny 110 tys. Polaków, akcja nie została wykonana według pierwotnych założeń z powodu akcji obronnej polskiego podziemia, znanej jako powstanie zamojskie – tym samym dokończenie tej akcji przesunięto na okres powojenny. Po Powstaniu Warszawskim ludność Warszawy była wywożona głównie przez zorganizowany przez Niemców obóz przejściowy w Pruszkowie (przeszło przezeń od 390 do 410 tys. warszawiaków) – około 90 tys. Polaków wysłano do pracy przymusowej w głąb Rzeszy, 60 tys. skierowano do obozów koncentracyjnych, 300-350 tys. ludzi, rozwieziono po całym Generalnym Gubernatorstwie, pozostawiając ich tam bez jakichkolwiek środków do życia. (10)
4. (z niem. Samoobrona) – niemiecka organizacja paramilitarna złożona z osób narodowości niemieckiej działająca w czasie I i II wojny światowej; do organizacji wstępowali etniczni Niemcy zamieszkujący dotychczas tereny polskie. Organizacja istniała również na terenie Czechosłowacji oraz Słowacji. Do końca 1939 roku z rąk bojówek zginęły dziesiątki tysięcy Polaków, z czego najwięcej na terenach Pomorza. Ocenia się, że do końca 1939 wraz z Policją Bezpieczeństwa członkowie organizacji zamordowali ponad 40 tys. osób – około 30 tys. na obszarze Pomorza Gdańskiego, 10 tys. w Wielkopolsce, 1,5 tys. na Górnym Śląsku i tysiąc w rejencji ciechanowskiej (w tym samym czasie w Generalnym Gubernatorstwie zgładzono 5 tys. Polaków). Szczególnie okrutnie zbrodnie miały miejsce w aresztach i prowizoryczne obozach concen-

46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

tracyjnych. Na okupowanym Pomorzu istniało ich 19. Znajdowały się one w następujących miejscowościach – Bydgoszcz, Brodnica, Chełmno, Dorposz Szlachecki, Kamień Krajeński, Karolewo, Lipno, Łobżenica, Nakło nad Notecią, Nowy Wiec k. Skarszew, Nowe nad Wisłą, Piastoszyn, Płutowo, Sępólno Krajeńskie, Solec Kujawski, Tuchola, Wąbrzeźno, Wolental k. Skórcza, Wyrzysk. Polacy i Żydzi więzieni w tych obozach byli torturowani i mordowani w najbrutalniejszy sposób. Ze względu na niesubordynację organizacja została rozwiązana na przełomie 1939 i 1940 roku. Hans Frank utworzył na bazie jej członków tzw. Sonderdienst (zwany prywatną policją Hansa Franka), działającą do końca wojny na terenie Generalnego Gubernatorstwa. (12)

7. Miejscowość pod Warszawą gdzie 28 maja 1942 roku Niemcy rozstrzelali 223 osoby, w tym 22 kobiety – 16 z nich było więźniarkami w Ravensbrück, gdzie trafiły pierwszym transportem z Pawiaka z wyrokami śmierci i w styczniu 1942 roku zostały tu ponownie przywiezione z obietnicą zwolnienia. Egzekucja rozpoczęła się ok. 4 rano, ofiary zamordowane strzałami z broni maszynowej spoczęły w trzech zbiorowych mogiłach. W egzekucji zginęli reprezentanci różnych środowisk – działacze polityczni, społeczni, ludzie kultury, dziennikarze i funkcjonariusze polskiej Straży Więziennej, którzy wcześniej pracowali na Pawiaku, ale za pomoc więźniom i pracę w konspiracji zostali aresztowani i straceni. (10)

9. „Rozkaz numer 1” – rozkaz wydany przez na początku Powstania Warszawskiego Himmlerowi oraz szefowi sztabu generalnego Naczelnego Dowództwa Wojsk Lądowych (OKH) gen. Heinzowi Guderianowi. Zgodnie z relacją SS-Obergruppenführera Ericha von dem Bach-Zelewskiego, którego mianowano dowódcą sił wyznaczonych do stłumienia powstania, rozkaz brzmiał: „Każdego mieszkańca należy zabić, nie wolno brać żadnych jeńców. Warszawa ma być zrównana z ziemią i w ten sposób ma być stworzony zagrażający przykład dla całej Europy”. Z kolei szef sztabu von dem Bacha, SS-Brigadeführer Ernst Rode, zeznał po wojnie, że SS-Oberführer Oskar Dirlewanger – dowódca jednej z jednostek skierowanych walki z powstaniem – otrzymał od Himmlera napisany odręcznie ołówkiem rozkaz, w którym Reichsführer-SS zapowiadał w imieniu ..., że Warszawa zostanie zrównana z ziemią, a sam Dirlewanger jest upoważniony „zabijać kogo zechce, według swego upodobania”. Rozkaz o zniszczeniu Warszawy otrzymali również dowódcy niemieckiego garnizonu w Warszawie. Obowiązywał on jednak nie tylko podległe Himmlerowi formacje SS i policji, lecz także jednostki Wehrmachtu. (7)

46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

12. „.....” – przydomek nadany w trakcie Powstania Warszawskiego niemieckim strzelcom wyborowym, którzy ukrywali się na dachach za umieszczonymi tam gołębnikami i ostrzeliwali powstańców. Dzielili się na dwie kategorie. Pierwszą stanowili umundurowani członkowie niemieckich formacji wojskowych i policyjnych. Do drugiej zaliczano cywilów przebywających w Warszawie w momencie wybuchu powstania. Cywilni strzelcy byli zazwyczaj Niemcami, lecz zdarzali się wśród nich także Ukraińcy lub kolaboranci innych narodowości (w tym Polacy). Istnieją relacje mówiące, że znajdowały się wśród nich także kobiety. Dotkliwie dawali się we znaki polskim żołnierzom, stanowiąc szczególne niebezpieczeństwo dla powstańczych łączniczek. Nie ograniczali się jednak wyłącznie do zwalczania powstańców – wbrew regułom prawa wojennego otwierali ogień do każdego przechodnia znajdującego się w zasięgu wzroku – w tym do kobiet i dzieci. Świadkowie twierdzili, że używali m.in. amunicji dum-dum. Z tego powodu wybuchła nierzadko wśród polskich żołnierzy i cywilów swoista „psychoza” na punkcie „gołębiarzy” i dywersantów. Znanym likwidatorem ... – rzy był Antoni Godlewski „Antek Rozpylacz”, żołnierz kompanii szturmowej batalionu „Sokół” działającego w Śródmieściu. Do swojej śmierci 8 sierpnia zastrzelił 18 Niemców, zginął podczas ataku na lokal „Cafe Cristal” mieszczącego się na rogu Alei Jerozolimskich i Brackiej. Pogrzeb zgromadził tłum powstańców i cywilów. (10)

Pogrzeb Antka Rozpylacza

13. 7 – adres Centralnego Powstańczego Szpitala Chirurgicznego podczas Powstania Warszawskiego. W godzinach porannych 2 września 1944 . Niemcy zajęli szpital, mordując już na wstępie trzech rannych. Około południa do szpitala przybyła grupa esesmanów dowodzona przez Hauptsturmführera Kotschke. Rozkazał on personelowi i lżej rannym opuścić budynek w ciągu 10 minut. Następnie esesmani zamordowali na terenie szpitala kilkuset ciężko rannych powstańców, którzy nie byli w stanie samodzielnie się poruszać. Pacjentów zabijano za pomocą granatów i broni maszynowej. Około 100 osób Niemcy zgromadzili na dziedzińcu Pałacu Raczyńskich, gdzie rozstrzelano kolejnych 20-30 ludzi. Resztę pognano wraz z ludnością cywilną na plac Zamkowy, mordując po

46. ZBRODNIIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

drodze wielu rannych oraz cztery sanitariuszki. Z całej grupy ocalało zaledwie ok. 20 osób, które uratowała interwencja niemieckiego lekarza – dr. Müllera. Kilkunastu ciężko rannych zdołało poza tym przeżyć, ukrywając się w piwnicach szpitala. Łącznie zamordowano ok. 430 pacjentów szpitala. (5)

14. Gruba (niem. Dicke Bettha) – popularna nazwa niemieckiego działka kolejowego kalibrze 420 mm produkowanego przez zakłady Kruppa w Essen. Działo było przeznaczone do niszczenia potężnych fortów i umocnień. Moździerz w ciągu godziny mógł wystrzelić 10 pocisków po 930 kg na odległość do 15 km, a do jej obsługi potrzeba było setki ludzi. Takie działo nie było używane przez Niemców podczas Powstania Warszawskiego. (5)

15. – miejscowość w której niemieckie i litewskie oddziały policyjne w dniach 19 i 20 maja 1942 roku dokonały zbrodni na ludności polskiej. Pretekstem do zbrodni było zabicie przez partyzantkę radziecką z oddziału Fiodora Markowa 2 urzędników i komendanta obozu jenieckiego. W odwecie zatrzymano około 400 mieszkańców miejscowości i okolic – głównie polskich inteligentów i rolników, których następnie rozstrzelano na miejscowym cmentarzu żydowskim oraz w kilku innych miejscach. Dokładna liczba ofiar nie została ustalona. W akcji tej, zorganizowanej przez niemieckie władze okupacyjne i kierowanej przez litewskiego majora Jonasa Maciulewiciusa, brały udział – niemiecka policja bezpieczeństwa powiatu święciańskiego i świrskiego, kolaboracyjne litewskie oddziały policji ze Święcian, Nowych Święcian i Łyntup oraz Wileński Oddział Specjalny. (8)

17. – miejscowość, w której 20 czerwca 1944 roku litewski oddział pomocniczy policji niemieckiej zastrzelił 38 mieszkańców. Był to odwet za śmierć czterech litewskich policjantów w starciu z 5. Wileńską Brygadą AK, dowodzoną przez Zygmunta Szendzielarza „Łupaszkę”, oddziałem AK niedługo przedtem przebywającym w tej miejscowości. Znaczną część ofiar stanowiły kobiety i dzieci, większość mężczyzn wyszła w tym czasie do pracy. Zostali oni zamknięci przez litewskich policjantów w dawnej kaplicy pałacu i (mieli prawdopodobnie zostać rozstrzelani), lecz uratował ich przyjazd Niemców, reprezentantów niemieckiego zarządu, którzy spłoszyli napastników. Przybyły wraz z nimi bezpośredni administrator majątku, Władysław Komar, został zabity w drodze powrotnej, niedaleko Podbrzezia. W odwecie 23 czerwca 1944 5. Brygada AK zabiła

46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

w zamieszkaną wówczas głównie przez Litwinów wsi Dubinki 27 cywilów. (10)

20. Akcja (niem. Intelligenzaktion) – działania prowadzone na okupowanych ziemiach polskich między wrześniem 1939 a wiosną 1940 wymierzone w polską elitę intelektualną, podczas których Niemcy zamordowali co najmniej 100 tys. obywateli polskich. Z tego grona blisko 50 tys. osób poddano bezpośredniej eksterminacji, podczas gdy resztę deportowano do obozów koncentracyjnych, gdzie przeżył tylko znikomy procent. Największe rozmiary akcja eksterminacyjna przybrała na ziemiach wcielonych do Rzeszy, najwięcej zbrodni popełniono na Pomorzu (ok. 30 tys. ofiar śmiertelnych).. Na szeroką skalę mordowano tam wszystkich przedstawicieli „polskiej warstwy przywódczej”, z wyjątkiem osób, które z racji swoich umiejętności były – chociażby przejściowo – niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania miejscowych struktur administracyjnych i gospodarczych (np. lekarze, inżynierowie, weterynarze, pracownicy komunalni itp.). Nieco mniej krwawy przebieg miały działania antyinteligencyjne prowadzone na terenie Generalnego Gubernatorstwa – jednostki administracyjno-terytorialnej utworzonej przez Niemców na okupowanych terenach centralnej Polski. Niemiecki terror w mniejszym stopniu dotknął m.in. tamtejsze duchowieństwo katolickie i ziemiaństwo, choć nadal brutalnie prześladowano polskich przywódców politycznych i społecznych, prawników, nauczycieli oraz inteligencję twórczą. Ponadto w pierwszych miesiącach okupacji to właśnie na terytorium Generalnego Gubernatorstwa miała miejsce jedna z najgłośniejszych akcji terrorystycznych wymierzonych w polską inteligencję – tj. aresztowanie profesorów uczelni krakowskich (listopad 1939) – tzw. Sonderaktion Krakau. (12)

21. egzekucje – element polityki terroru okupanta niemieckiego Egzekucje były przeprowadzane w większości bez procesu sądowego, z pogwałceniem prawa międzynarodowego. Stanowiły metodę zastraszania społeczeństwa i osłabienia woli oporu. Oprócz celów eksterminacyjnych, służyły wymuszaniu uległości wobec polityki okupanta. Odbywały się publicznie w miastach lub w miejscach odosobnionych, w sposób jawny lub potajemny, decyzją niemieckich władz administracyjnych i policyjnych. Egzekucji dokonywano za czyny „antyniemieckie”, w tym od 1942 roku za ukrywanie Żydów. Często stosowano, wbrew prawu międzynarodowemu, zasadę odpowiedzialności zbiorowej. Kara śmierci stosowana była także za pomoc jeńcom wojennym, partyzantom i zbiegom z obozów niemieckich. W Generalnym Gubernator-

46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

stwie kara śmierci wymierzana była również za przestępstwa pospolite i wykroczenia gospodarcze, np. rolnikom za niedostarczenie przymusowych kontyngentów. Powszechne było branie zakładników i ich późniejsze mordowanie za czyny wymierzone przeciwko Niemcom – regułą było również rozstrzelanie co najmniej 20 zakładników za akcję sabotażową lub zamach na Niemca, 50 zakładników za zamach na niemieckiego urzędnika i 100-150 za akcję dywersyjną na pociąg. (6)

26. Tajna policja utworzona w nazistowskich Niemczech 26 kwietnia 1933, która w sposób bezwzględny zwalczała wszelkie przejawy oporu, rozwiązana wraz z upadkiem III Rzeszy w 1945 roku. Liczyła ok. 40 tys. funkcjonariuszy i personelu pomocniczego. Na początku marca 1940 w Zakopanem miała miejsce wspólna konferencja sowieckiego NKWD i ..., na której omówiono metody pracy operacyjnej przeciwko podziemiu polskiemu i wymieniono się informacjami. Jej działania nie podlegały żadnej kontroli, ani zaskarżeniu przed sądem. Na co dzień funkcjonariusze używali szarych mundurów SS oraz mundurów policyjnych SS z wykładanym kołnierzem, koszulą i czarnym krawatem. Wszyscy funkcjonariusze nosili na lewym rękawie romby z inicjałami SD (partyjna służba bezpieczeństwa), gdyż to właśnie SD sprawowała kierowniczą rolę w całej RSHA (Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy), a szefami poszczególnych pionów zawsze byli oficerowie SD. (7)

27. Dzieci – określenie dotyczące dzieci mieszkających na Zamojszczyźnie, które podczas II wojny światowej objęto przymusowymi wysiedleniami w celu założenia nowych osad dla ludności niemieckiej. Akcja rozpoczęła się w nocy z 27 na 28 listopada 1942 w Skierbieszowie i okolicznych wsiach. Obejmowała powiaty hrubieszowski, tomaszowski, zamojski i biłgorajski. Zakończona została w marcu 1943 roku. Kolejną akcją wysiedleńczą pod nazwą Operacja Wehrwolf Niemcy przeprowadzili latem 1943. Według szacunków historyków Niemcy wysiedlili z Zamojszczyzny ok. 110 tys. osób, z czego ponad 30 tys. dzieci. Wysiedleńców z Zamojszczyzny kierowano do obozów przesiedleńczych podlegających Centrali Przesiedleńczej w Łodzi, zlokalizowanych w Zamościu przy ul. S. Okrzei – Obóz przesiedleńczy w Zamościu, w Zwierzyńcu, Budzynie, Frampolu, w Lublinie przy ul. Krochmalnej, Majdanie Starym, Tarnogrodzie, Woli Derezieńskiej, Wedanie Starym, Biłgoraju oraz w Puszczy Solskiej. Tam dokonywano selekcji rasowej, dzielono wysiedleńców na grupy oraz oddzielano rodziców od dzieci. To właśnie w wyniku selekcji w obozach przesiedleńczych powstała grupa osieroconych dzieci znanych jako Dzieci ... Dzieci odebrane rodzicom były osobno przewożone w wagonach bydlęcych (w jednym wagonie przewożono od 100 do 150 dzieci) do obozów śmierci na Majdanku i w Oświęcimiu oraz do fabryk w Rzeszy. Część dzieci została przewieziona do obozu koncentracyjnego dla dzieci w Łodzi, zaś dzieci, u których niemieccy lekarze-antropolodzy stwierdzili obecność odpowiednich cech rasowych, przeznaczono

46. ZBRODNIIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

do germanizacji w niemieckich rodzinach i domach dziecka. Z kilkunastu tysięcy przeznaczonych do germanizacji udało się po wojnie odzyskać około 800 dzieci. (13)

28. Krwawa – symboliczna nazwa nadana pacyfikacji wsi Ochotnica Dolna (woj. małopolskie, pow. nowotarski) dokonanej przez okupantów niemieckich w ostatnich miesiącach II wojny światowej. 23 grudnia 1944 oddział SS zamordował 56 mieszkańców Ochotnicy, a samą wieś częściowo spalił. Wcześniej, 22 grudnia 1944, do Ochotnicy Dolnej przybyli Niemcy, którzy w ramach tzw. akcji aprowizacyjnej rabowali wieś. Mimo sprzeciwu miejscowej ludności grupa sowieckich partyzantów zaatakowała niemieckich żołnierzy, zabijając dwóch z nich, w tym podoficera SS-Unterscharführer Brunona Kocha. Następnego dnia z Krościenka przyjechało sześcioma samochodami około 200 esesmanów. Niemcy wpadali do domów, żądając najpierw pieniędzy, a następnie mordując ludzi. Dzieci żywcem rzucono w ogień lub bestialsko mordowano. Zbrodni dokonała karna kompania SS (SS-Kampfgruppe Jagdkommando Matingen) specjalnego przeznaczenia pod dowództwem SS-Untersturmführer der Waffen-SS Albrechta C. Matingena. Oddział ten składał się z żołnierzy różnych narodowości. Utworzony został w połowie 1944 roku z przebywających w areszcie na terenie więzienia Montelupich w Krakowie członków Waffen-SS i policji. W większości byli to esesmani z 3. Dywizji Pancerniej SS Totenkopf oraz 4. Dywizji Grenadierów Pancernych SS Polizei, folksdojczy z Polski i Rosji oraz Ukraińcy. Symbolem tych tragicznych wydarzeń pozostała młoda góralka Maria Kawalec, która zginęła, próbując ratować dziecko. Jej postać z dzieckiem na ręku widnieje na pomniku ofiar tego wydarzenia, odsłoniętym w pobliżu kościoła w Ochotnicy Dolnej w 1964 roku. (7)

30. Miejsce szeregu zbiorowych egzekucji przeprowadzonych przez okupantów niemieckich, położone na obrzeżach Puszczy Kampinoskiej. Między grudniem 1939, a lipcem 1941 funkcjonariusze SS i policji niemieckiej rozstrzelali tam około 1,7 tys. obywateli polskich narodowości polskiej i żydowskiej, zazwyczaj przywiezionych z warszawskich więzień i aresztów. Wśród zamordowanych znalazło się wielu przedstawicieli polskiej elity politycznej, intelektualnej i kulturalnej, których aresztowano w ramach tzw. akcji „AB”. Pierwsze egzekucje, o jakich wiadomo, miały miejsce 7 i 8 grudnia 1939 – zamordowano kolejno 70 i 80 osób. Największa i najgłośniejsza ze wszystkich egzekucji miała jednak miejsce w dniach 20-21 czerwca 1940. Zamordowano 358 więźniów Pawiaka, zamordowany został wówczas m.in. Maciej Rataj, a także liczni prawnicy, urzędnicy, artyści oraz sportowcy, m.in. biegacz Janusz Kusociński. Wśród zamordowanych znalazły się 82 kobiety. Ostatnia egzekucja miała miejsce 17 lipca 1941, kiedy rozstrzelano 47 osób (w tym 6 kobiet) – w większości więźniów Pawiaka. (7)

46. ZBRODNIIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

31. Siedziba i więzienie Gestapo w alei – 7 października 1939 budynek pod numerem 25 został przejęty przez niemiecką służbę bezpieczeństwa. Ulokowano w nim Urząd Komendanta Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa dystryktu warszawskiego. Pierwszym szefem Urzędu został SS-Obersturmbannführer Josef Meisinger. W 1941 zastąpił go SS-Standartenführer Ludwig Hahn. W suterenie lewego skrzydła gmachu urządzono więzienie śledcze. Znajdowało się w nim 10 małych cel izolacyjnych oraz 4 cele zbiorowe bez okien, w których więźniowie oczekiwali na przesłuchania – po ok. 15 osób. Istniał również pokój przeznaczony do doraźnych przesłuchań. Aby wymusić zeznania, osadzonych poddawano przesłuchiwaniami z zastosowaniem wymyślnych tortur. W jednej z izolatek przez trzy miesiące był więziony, a w końcu zamęczony na śmierć, najwyższy przedstawiciel władz cywilnych Polskiego Państwa Podziemnego – Delegat Rządu RP na Kraj Jan Piekałkiewicz. Wśród znanych osób przetrzymywanych w tym miejscu znaleźli się m.in. Maciej Rataj i Antoni Kocjan. Podczas Powstania Warszawskiego Niemcy dokonywali tutaj masowych egzekucji Polaków, których zwłoki następnie palono w okolicznych budynkach oraz na skwerze przy Alejach Ujazdowskich. Był to również punkt rozdzielczy dla wypędzanej z zajętych przez Niemców południowych dzielnic Warszawy ludności cywilnej. Ludzi kierowano do obozów koncentracyjnych – poprzez obóz przejściowy w Pruszkowie, lub na roboty przymusowe do Niemiec. (6)

34. Rzeź – masowa eksterminacja mieszkańców jednej z warszawskich dzielnic, dokonana przez oddziały SS i policji niemieckiej w pierwszych dniach Powstania Warszawskiego. Ofiarą masakry, której punkt szczytowy przypadł w dniach 5-7 sierpnia 1944, padło od 38 tys. do 65 tys. polskich mężczyzn, kobiet i dzieci. Stanowiła bezpośrednią realizację rozkazu Adolfa Hitlera, nakazującego zburzenie Warszawy i wymordowanie wszystkich jej mieszkańców. Ustalenie dokładnej liczby ofiar ludobójstwa nie jest możliwe ze względu na spalenie większości zwłok przez Niemców oraz niewielką liczbę ocalałych świadków. Na skutek podpaleń i wysadzeń dokonywanych przez oddziały niemieckie uległo zagładzie 81% zabudowy mieszkalnej dzielnicy. Z powodu dewastacji i grabieży zrujnowany został także miejscowy przemysł. (4)

46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

36. Rzeź – fala masowych pogromów, grabieży, podpaleń, rozstrzeliwań i gwałtów, jakie przetoczyły się przez jedną z warszawskich dzielnic w czasie Powstania Warszawskiego w dniach 4-25 sierpnia 1944. Największe zbrodnie popełniono w szpitalach, w budynku Instytutu Radowego, Kolonii Staszica i obozie przejściowym na tzw. Zieleniaku (róg ul. Grójeckiej i Opaczewskiej). Ich sprawcą był głównie, tłumiący Powstanie Warszawskie w ramach sił niemieckich, pułk brygady SS RONA (Rosyjska Ludowa Armia Wyzwoleńcza). Ogółem śmierć w powstaniu poniosło ok. 10 tys. mieszkańców dzielnicy. Miejsc większych zbiorowych egzekucji, oznaczonych tablicami upamiętniającymi śmierć od kilkudziesięciu do ponad stu ofiar, jest kilkadziesiąt. Większość zbrodni zakończyła się na tym terenie wraz z upadkiem ostatniej reducty powstańczej w budynku Wojskowego Instytutu Geograficznego 13 sierpnia 1944. 20 sierpnia zlikwidowano obóz przejściowy na Zieleniaku, a 25 sierpnia bito i mordowano pacjentów i personel z ewakuowanego Szpitala Dzieciątka Jezus przy dawnej ul. Lindleya 4. (6)

Witraż w Kościele Niepokalanego Poczęcia przy pl. Narutowicza na Ochocie

47. ZBRODNI SOWIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

Podczas II wojny światowej Rosjanie dopuścili się wielu zbrodni. Obejmowały one m.in.: napaść i okupację we wrześniu 1939 roku wschodniej Polski, masową grabież polskich surowców, płodów rolnych oraz majątku ruchomego i nieruchomości, masowe deportacje całych polskich rodzin do gułagów, masowe aresztowania tak zwanych kontrrewolucjonistów i elementów antysowieckich, internowanie polskich jeńców wojennych w obozach przymusowej pracy w okupowanej wschodniej Polsce i w ZSSR, zgładzenie w 1940 roku 21 875 polskich więźniów, forsowne „marsze śmierci” w głąb Związku Sowieckiego w następstwie inwazji niemieckiej w czerwcu 1941 roku, masowe i z rozmysłem wykonane egzekucje tysięcy więźniów w okupowanej wschodniej Polsce w pierwszych dniach tej inwazji, celowe wstrzymanie wsparcia materiałowego i wojskowego dla obrońców Warszawy w czasie Powstania Warszawskiego, likwidowania członków polskiego Podziemia, zgodnie z rozkazem Stalina z 1944, poprzez egzekucje tysięcy polskich żołnierzy oraz aresztowanie i deportacje dziesiątków tysięcy w głąb Związku Sowieckiego, zwabienie do Moskwy w marcu 1945 roku szesnastu polskich przywódców i ich pokazowy proces sądowy.

Poziomo

1. Miejscowość, w której 29 stycznia 1944 sowieccy partyzanci, głównie narodowości żydowskiej, wymordowali co najmniej 38 polskich mieszkańców. Miejscowość była położona w dawnym województwie nowogródzkim II RP (dzisiaj Litwa). W czasie II wojny światowej była zamieszкана przez około 300 polskich mieszkańców. Komunistyczni partyzanci organizowali częste wypadki do wsi, zabierając żywność, odzież, konie, sprzęty gospodarcze. Tamtejszą ludność, wspierającą polskie podziemie, traktowano jako kolaborujących z Niemcami wrogów. Z tych powodów w Koniuchach utworzono oddział samoobrony, który przez pewien czas skutecznie uniemożliwiał partyzantom rabunek. 29 stycznia 1944 nad ranem doszło do kolejnej napaści na wieś, będącej odwetem za brak woli „współpracy” ze strony jej mieszkańców. Tego dnia ok. 120 partyzantów sowieckich i żydowskich otoczyło miejscowość i przystąpiło do trwającego kilka godzin ataku. Drewniane zabudowania ostrzelane kulami zapalającymi i podpalane pochodniami szybko stanęły w ogniu. Uciekający w popłochu wybudzeni mieszkańcy ginęli od kul bądź w ogniu trawiącym ich domostwa. Ustalono, że zamordowano co najmniej 38 osób, dorosłych i dzieci, nierzadko całe rodziny. Kilkanaście osób zostało rannych, spłonęły prawie wszystkie zabudowania. Według ustaleń Kongresu Polonii Kanadyjskiej liczba zabitych wynosiła ok. 130. Napadu dokonały sowieckie oddziały partyzanckie „Śmierć faszystom” i „Margirio” z Brygady Wileńskiej oraz „Śmierć okupantowi” z Brygady Kowieńskiej. Większość oddziału „Śmierć okupantowi” tworzyli Żydzi i żołnierze Armii Czerwonej zbiegli z obozów jenieckich. Dowódcami byli Jakub Penner i Shmuel Kaplinsky. Zbrodnia ta była jedną z większych z szeregu podobnych akcji prowadzonych w latach 1943-1944 przez oddziały partyzantki sowieckiej w Puszczy Rudnickiej i Nalibockiej. Szacuje się, że w ich efekcie zamordowano w tym czasie nawet kilka tysięcy Polaków. W marcu 1944 Komendant Okręgu Wileńskiego AK płk Aleksander Krzyżanowski, chciał przeprowadzić siłami 4 brygad wileńskich AK i 2 batalionów nowogródzkich AK,

47. ZBRODNIIE SOWIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

oczyszczenie Puszczy Rudzkiej z zbrodniczej sowieckiej partyzantki, ale Komenda Główna AK nie wyraziła zgody na taką operację. (8)

4. Popularna nazwa komórek organizacyjnych kontrwywiadu wojskowego, działającego w latach 1943-1946, stosowana w ZSRR podczas wojny niemiecko-sowieckiej. Po przekroczeniu granicy RP przez Armię Czerwoną ich funkcjonariusze, razem ze wspomagającymi ich Wojskami Wewnętrznymi NKWD, agenturą NKGB oraz komórkami Gwardii Ludowej, rozpoczęły wyłapywanie i rozbrajanie Oddziałów Armii Krajowej. Grupy Operacyjne kontrwywiadu działały według wcześniej przygotowanych list, na których znajdowały się dane osobowe i adresy aktywnych uczestników AK, zebrane i przygotowane przez agenturę GL/AL, a następnie za pośrednictwem funkcjonariuszy NKGB przekazywane do Moskwy. (7)
6. – miejscowość (obecnie dzielnica Bytomia), w której żołnierze Armii Czerwonej w dniach od 25 do 27 stycznia 1945 popełnili zbrodnię wojenną na 380 cywilnych mieszkańcach. Od rana 25 stycznia w okolicy toczyły się słabe walki pomiędzy rozproszonymi oddziałami Volkssturmu, wspomaganymi przez pojedynczych członków Hitlerjugend, a zwartymi jednostkami Armii Czerwonej. W ciągu dnia miejscowość, nie stawiająca oporu, została zajęta przez rosyjskich żołnierzy w zielonych mundurach, o twarzach o azjatyckim wyglądzie (cytat z zeznań złożonych w śledztwie). Żołnierze wchodzili do piwnic i mieszkań w poszukiwaniu mężczyzn, których zabijano na miejscu. Największe nasilenie mordów miało miejsce 27 stycznia. Bezpośrednim powodem była pogłoska o zabiciu mjr. Armii Czerwonej (inni świadkowie mówią o lejtnancie). Rozkaz do mordów miał wydać nieustalony wyższy oficer Armii Czerwonej. Fakt ten nie został potwierdzony przez żadnego bezpośredniego świadka, wszystkie świadectwa pochodzą od osób, które jedynie o tym słyszały. Żołnierze wpadali do mieszkań, głównie przy ulicy Stolarzowickiej. Ofiary zabijali na miejscu lub też odprowadzali na miejsce zbiorowych egzekucji, gdzie zabijano je strzałami z broni maszynowej i dobijano strzałami z pistoletów. Świadkowie zeznali, że dokonywano gwałtów na wszystkich napotkanych kobietach. (10)
7. Miejsce masakry dokonanej na polskich mieszkańcach przez oddziały sowieckich partyzantów 8 maja 1943. W celu obrony przed grabieżą ze strony partyzantów sowieckich i band kryminalnych powołano we wsi niewielki oddział samoobrony pod dowództwem Eugeniusza Klimowicza. 8 maja 1943 oddziały sowieckich partyzantów pod dowództwem Pawła Gulewicza z Brygady im. Stalina, w tym grupa składająca się z osób narodowości żydowskiej oraz oddział sowiecki pod komendą Rafała Wasilewicza, zamordowały ok. 128 polskich mieszkańców miasteczka podejrzewanych o przynależność do samoobrony lub AK (przeważnie mężczyzn, ale także dzieci i kobiety). Spalono kościół, szkołę, pocztę, remizę i część domów mieszkalnych, resztę osady ograbiono. Zginęło także kilku napastników. W sowieckich źródłach szacowano liczbę zabitych Polaków na 250 osób, wspomniano także o walkach z niemieckim garnizonem. 6 sierpnia 1943 wieś została ponownie spacyfikowana, tym razem przez oddziały niemieckie, w ramach tzw. akcji Hermann, a jej mieszkańców wywieziono w głąb Rzeszy na roboty przymusowe (m.in. do Braunau am Inn). (8)

47. ZBRODNIĘ SOWIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

10. – miejscowość, w której żołnierze Armii Czerwonej 27 stycznia 1945 popełnili zbrodnię na cywilnych mieszkańcach (województwo śląskie, powiat gliwicki, gmina Gierałtowice). Czerwonoarmiści zamordowali co najmniej 69 osób w wieku od 10 do 78 lat, w tym obywatele Włoch i Węgier – więźniów KL Auschwitz, którzy uciekli z marszu śmierci. Ponadto, dopuścili się wielokrotnych gwałtów na mieszkankach miejscowości oraz spalili szereg domów. Jedną z hipotez, mającą wyjaśnić, dlaczego żołnierze radzieccy posunęli się do masakry, mówi, iż myśleli, że są już na terytorium niemieckim, a dowództwo sowieckie tolerowało gorsze traktowanie ludności wroga. (11)

12. 26 sierpnia 1943, w rejonie jeziora Narocz na terenach dzisiejszej zachodniej Białorusi, partyzanci radzieccy podstępnie opanowali bazę oddziału Armii Krajowej, którym dowodził ppor. Antoni ps. „Kmicic” i dokonali jego rozbrojenia. Następnie rozstrzelali dowódcę, jego oficerów i kilkudziesięciu żołnierzy. Oddział wyruszył do otwartej walki z okupantem pod koniec marca 1943. Początkowo prowadził akcje bojowe i rekwizycyjne, zdobywając broń i wyposażenie wojskowe. Stan osobowy oddziału powiększał się z tygodnia na tydzień. W połowie czerwca 1943 wynosił ok. 120 żołnierzy. Jeszcze w tym samym miesiącu doszło do wstępnych rozmów z dowódcą operującego na tych terenach oddziału partyzantów sowieckich płk. Fiodorem Markowem. W ich wyniku ustalono, że oddziały nie będą się wzajemnie zwalczać. W porozumieniu z Markowem „Kmicic” założył dwie bazy w pobliżu siedziby zgrupowania sowieckiego – obóz wojskowy „A” i bazę gospodarczą „B”. Na przełomie lipca i sierpnia 1943 stan osobowy oddziału „Kmicica” wzrósł do 300 żołnierzy. Do połowy sierpnia polscy i sowieccy partyzanci przeprowadzili wiele wspólnych akcji przeciwko Niemcom oraz litewskim i białoruskim formacjom pomocniczym. 26 sierpnia 1943, zaproszeni wcześniej przez Markowa, „Kmicic” i oficerowie jego sztabu, udali się na teren bazy sowieckiej na naradę. Tam właśnie zostali zniemacka zaatakowani i rozbrojeni, a następnie poddani przesłuchaniom. W tym samym czasie obie polskie bazy zostały okrążone przez wielokrotnie liczniejszych partyzantów sowieckich. Wobec zaskoczenia i przewagi strony sowieckiej pozbawiony dowództwa oddział Armii Krajowej został rozbrojony i aresztowany. Tylko nielicznym udało się uciec. Rozbrojonych żołnierzy poddano selekcji. Osiemdziesięciu partyzantów i członków podziemia zamordowano. Kilkudziesięciu wcielono do nowo utworzonego, podporządkowanego dowództwu sowieckiemu, oddziału. Polskie niedobitki zasiliły szeregi oddziału Zygmunta Szendzielarza „Łupaszki”, późniejszej legendarnej 5. Brygady Wileńskiej AK. „Kmicic” został odznaczony pośmiertnie Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami. Miejsce pochówku dowódcy, jego oficerów i żołnierzy do dziś pozostaje nieznaną. (9)

47. ZBRODNIIE SOWIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

14. Potoczna nazwa, odnosząca się również do więzienia śledczego znajdującego się w Moskwie. NKWD więziło tu gen. Leopolda Okulickiego dwukrotnie w 1941 i 1945. Na terenie więzienia pracował bez przerwy silnik samolotu, by zagłuszać głosy torturowanych. (8)

15. – miejscowość, w której znajdowało się więzienie NKWD. W ostatnich dniach czerwca 1941 wymordowano w nim około 1,2 tys. więźniów. Więźniowie zostali wyprowadzeni z cel z informacją, że zostają wypuszczeni na wolność. Gdy znaleźli się na dziedzińcu, z wież strażniczych otwarto ogień z karabinów maszynowych. Pod zwalami trupów przeżyły cztery osoby. (9)

18. Zbrodnia – zbrodnia komunistyczna polegająca na rozstrzelaniu wiosną 1940 roku co najmniej 21 768 obywateli Polski, w tym ponad 10 tys. oficerów wojska i policji, na mocy decyzji najwyższych władz Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich zawartej w tajnej uchwale Biura Politycznego KC WKP(b) z 5 marca 1940 roku. Egzekucji ofiar, uznanych za „wrogów władzy sowieckiej” i zabijanych strzałami w tył głowy z broni krótkiej, dokonała sowiecka policja polityczna NKWD. W Katyniu (miejscowości pod Smoleńskiem) wymordowano ok. 4,4 tys. jeńców z obozu w Kozielsku, w Charkowie zaś ok. 3,8 tys. jeńców z obozu w Starobielsku, w Kalininie (obecnie i poprzednio Twer) ok. 6,3 tys. jeńców z obozu w Ostaszkowie, w Kijowie 3435 więźniów z Zachodniej Ukrainy, z tzw. listy ukraińskiej, w Mińsku 3870 więźniów z Zachodniej Białorusi, z tzw. listy białoruskiej. Z obozów jenieckich w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie ocalało łącznie 395 polskich oficerów wywiezionych do obozu w Juchnowie, a potem do obozu NKWD w Gрязowcu. (8)

47. ZBRODNIIE SOWIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

19. – potoczna nazwa więzienia we Lwowie przy ul. Kazimierzowskiej (obecnie Horodocka). Było to jedno z kilku miejsc we Lwowie, gdzie dokonano masowego mordu więźniów politycznych przez NKWD po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej w czerwcu 1941 roku. W więzieniu zginęli prawdopodobnie gen. dyw. Wojciech Rogalski i Kazimierz Kott, szef PLAN-u. W więzieniach lwowskich przed wycofaniem się z miasta NKWD wymordowało prawie wszystkich więźniów politycznych (Polaków i Ukraińców) – co najmniej 7 tys. osób (dokładna liczba nie jest znana, niektóre ofiary zostały spalone żywcem). (8)
-
20. śmierci Mińsk-Czerwień – szlak kaźni więźniów, m.in. obywateli polskich, eskortowanych przez NKWD w czerwcu 1941 roku. W chwili ataku Niemiec na ZSRR w więzieniu w Mińsku przebywała duża liczba członków Związku Walki Zbrojnej. Byli tam m.in. rtm. Chrząszczewski i dr May z Kowna. Byli też kpt. Janusz Szlaski – późniejszy komendant Okręgu Nowogródzkiego, por. Aleksander Polanko ps. „Kalikst” – szef łączności Okręgu Białystok, kpt. Władysław Bruliński ps. „Oskar” – szef BIP Okręgu Białystok i mjr Józef Rocznik. 24 czerwca 1941 NKWD rozpoczęło ewakuację więzienia. Część więźniów wymordowano jeszcze przed jej rozpoczęciem (m.in. kurierkę Komendy Głównej „Teresę”). Pozostałych pędzono pod silną eskortą szosą Śmiłowicze-Ihumeń (Czerwień)-Mohylew. Ogólna liczba ewakuowanych więźniów wynosiła kilkanaście tysięcy osób. Słabszych dobijano w drodze strzałami rewolwerowymi. Wśród zastrzelonych znaleźli się między innymi prezes Sądu Okręgowego w Łucku – Tadeusz Giedroyc, kurier i przewodnik przez granicę Kazimierz Gumowski oraz por. Aleksander Polanko. (5)

Pionowo

2. bataliony (IB) (bataliony niszczycielskie) – sowieckie pomocnicze formacje paramilitarne w strukturze NKWD, formowane z ludności cywilnej przez wojskowe komendy uzupełnień, tzw. wojenkomaty Armii Czerwonej. Od 1942 weszły w skład dywizji NKWD. W połowie 1945 wspomagające NKWD oddziały IB liczyły 18 tys. członków IB oraz 26 tys. członków tzw. uzbrojonych grup współdziałania. Główną przyczyną dobrowolnego wstępowania Polaków do IB, były rzezie ludności polskiej i nieustanne akty terroru dokonywane przez Ukraińców. Polacy zaczęli wstępować do IB po wkroczeniu Armii Czerwonej na tereny południowo-wschodnich województw II RP w 1944 roku; wśród rekrutów znajdowali się także żołnierze AK. Polacy służący w IB bronili polską ludność i jej mienia przed ludobójstwem i grabieżami dokonywanymi przez UPA, walczyli z oddziałami UPA we współpracy z sowieckimi służbami bezpieczeństwa, wypełniali funkcje wartownicze, zwiadowcze, a także byli wysyłani na akcje pacyfikacyjne w regiony koncentracji oddziałów UPA. Niektórzy żołnierze IB, pozyskani do współpracy przez sowieckie „organy”, rozpracowywali konspirację polską.

47. ZBRODNIIE SOWIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

Oddziały te w dużym stopniu przyczyniły się do uratowania życia i mienia tysięcy ocalałych Polaków z pogromu przeprowadzonego przez Ukraińców, a niektórzy z nich szukali w IB także zemsty za śmierć bliskich w czasie rzezi wołyńskiej. Obecnie polscy żołnierze IB korzystają z praw równorzędnych dla innych członków Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych, pod trzema warunkami – żołnierze ci: 1) należeli do IB działających przynajmniej w jednym z czterech byłych polskich województw południowo-wschodnich: lwowskim, stanisławowskim, tarnopolskim lub wołyńskim, 2) walczyli w obronie ludności polskiej przed nacjonalistami ukraińskimi, 3) walki te trwały w latach 1944-1945. (16)

3. deportacja z polskich Kresów Wschodnich w głąb ZSRR – nastąpiła na przełomie czerwca i lipca 1940 i dotyczyła w głównej mierze uciekinierów z Polski centralnej i zachodniej, którzy schronili się na Kresach, aby uchronić się przed Niemcami. W tej akcji wywieziono ponad 240 tys. osób, z czego ok. 80% stanowiły rodziny narodowości żydowskiej, uchodźcy z terenu okupacji niemieckiej. Transporty kierowano do Komi ASRR, do obwodu Archangielskiego, na Ural, do Krasnojarskiego Kraju, do Jakucji i w inne rejony. (7)
5. deportacja Polaków z polskich Kresów Wschodnich w głąb ZSRR – odbyła się 10 lutego 1940 roku, objęła rodziny osadników wojskowych, leśników, średnich i niższych urzędników państwowych i samorządowych, łącznie ok. 220 tys. osób, mężczyzn, kobiet i dzieci, których wywieziono do kilkunastu obwodów, do strzeżonych obozów – osiedli, przeważnie w tajdze, w Komi ASRR w Krasnojarskim Kraju, a też w rejonach irkuckim, swierdłowskim i innych. Ta pierwsza deportacja była całkowitym zaskoczeniem, przeprowadzona podczas bardzo ciężkiej zimy i do najtrudniejszych klimatycznie obszarów, była najgorsza ze wszystkich, z dużą śmiertelnością, zwłaszcza dzieci. Zesłanych w lutym NKWD uznało za szczególnie groźnych, stąd taka kara. (8)
8. deportacja z polskich Kresów Wschodnich w głąb ZSRR – przeprowadzona rok później tuż przed rozpoczęciem wojny niemiecko-sowieckiej. W czerwcu 1941 wywieziono inteligencję zawodową, kolejarzy, rzemieślników, rodziny aresztowanych w drugim roku okupacji, pozostałych uchodźców i innych, głównie z Wileńszczyzny, a także (w końcu maja) z rejonu lwowskiego; łącznie deportowano 300 tys. osób do Krasnojarskiego Kraju, Ałtajskiego Kraju, w okolice Nowosybirsk i inne. Transporty wyruszyły już pod ostrzałem samolotów niemieckich, w dzień po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej. (7)
9. Obława (inaczej: obława lipcowa) – operacja przeprowadzona w lipcu 1945 roku przez oddziały Armii Czerwonej siłami 385. Pułku Strzeleckiego Wojsk Wewnętrznych NKWD oraz wydzielonymi oddziałami LWP i UB. Miała ona na celu rozbicie i likwidację oddziałów podziemia niepodległościowego i antykomunistycznego w rejonie Suwałk i Augustowa – tereny Puszczy Augustowskiej i jej okolic. Obława nazywana jest niekiedy „Małym Katyńem”. Oddziały sowieckie otaczały tamtejsze wsie, aresztując ich mieszkańców podejrzanych o kontakty z partyzantką niepodległościową. Cała operacja kie-

47. ZBRODNIIE SOWIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

rowana była prawdopodobnie z Augustowa, gdzie mieściło się lokalne dowództwo sowieckiego kontrwywiadu wojskowego Smiersz. Zatrzymano ponad 7 tys. osób, które więziono w ponad pięćdziesięciu miejscach. Sowietzi utworzyli obozy filtracyjne, gdzie torturowano i przesłuchiowano zatrzymanych, przetrzymując ich skrępowanych drutem kolczastym w dołach zalanych wodą pod gołym niebem. Część z nich po przesłuchaniach wróciła do domu. 252 aresztowanych Litwinów zaangażowanych w litewski ruch niepodległościowy przekazano miejscowym organom NKWD-NKGB Litwy. Około 600 osób narodowości polskiej zostało wywiezionych w nieznanym kierunku i wszelki ślad po nich zaginął; aresztowania tych osób dokonały organy Smiersz 3. Frontu Białoruskiego. (11)

11. Iwan A. (1905-1990) – gen. armii ZSRR. Od 1928 oficer artylerii w Armii Czerwonej, następnie skierowany do NKWD. W latach 30. osobiście sekretarz J.W. Stalina. W latach 1939-1941 kierował deportacją ludności z krajów nadbałtyckich i wschodnich województw Polski. Kierował akcjami terroru wobec mieszkańców wschodnich ziem Polski, zajętych przez Armię Czerwoną po 17 września 1939. Po wkroczeniu Armii Czerwonej na ziemie polskie rozpracowywał podziemie podległe rządowi w Londynie. Po zdobyciu Lwowa 27 lipca 1944, rozmowy z dowódcą obszaru Lwów płk. Władysławem Filipkowskim ps. „Janka”, podczas których zażądano całkowitego rozbrojenia polskich oddziałów. Niebawem nastąpiły masowe aresztowania wśród ujawnionej kadry oficerskiej. Generał był również odpowiedzialny za całość akcji aresztowań żołnierzy AK na Kresach Wschodnich. Mianowany 6 marca 1945 roku głównym doradcą NKWD przy Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego (MBP). Osobiście, jako gen. Iwanow, przeprowadził 27 i 28 marca 1945 roku aresztowanie 16 przywódców Polskiego Państwa Podziemnego postawionych następnie przed sądem w Moskwie (tzw. proces szesnastu). Kierował działaniami NKWD na ziemiach polskich i nadzorował masowe aresztowania byłych akowców. Wydatnie przyczynił się do rozbicia struktur AK i Polskiego Państwa Podziemnego. Nadzorował działalność polskich organów bezpieczeństwa publicznego, kontrolował pracę Rządu Tymczasowego. Odwołany z Polski na skutek interwencji W. Gomułki, po powrocie do ZSRR pełnił m.in. funkcję pierwszego zastępcy ministra bezpieczeństwa. W 1956 nadzorował przebieg sowieckiej interwencji na Węgrzech (rewolucja węgierska 1956), aresztował członków rządu I. Nagya. Decyzją Prezydenta Lecha Wałęsy z 2 sierpnia 1995 został odebrany generałowi order Virtuti Militari nadany mu 24 kwietnia przez Prezydium Krajowej Rady Narodowej „za wybitne zasługi przy wyzwoleniu Polski spod okupacji niemieckiej”. (6)

13. Więzienie przejściowe i śledcze w Moskwie, służące także do przetrzymywania więźniów politycznych. Drugie obok Łubianki, znane moskiewskie miejsce kaźni w okresie stalinowskim. Przetrzymywano w nim m.in. Eugeniusza Bodo, Władysława Andersa, Mieczysława Borutę-Spiechowicza, a także ofiary „procesu szesnastu”. 24 grudnia 1946 został

47. ZBRODNIIE SOWIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

tam prawdopodobnie zamordowany gen. Leopold Okulicki „Niedźwiadek”, ostatni Komendant Główny AK. Przebywał tam również i prawdopodobnie 22 października 1946 został zamordowany Stanisław Jasiukowicz „Opolski”, członek władz Polski Podziemnej. (7)

16. Centralny organ państwowy (ministerstwo) wchodzący w skład Rady Komisarzy Ludowych rządu ZSRR, istniejący pod tą nazwą w latach 1917-1946. Zakres jego działalności zmieniał się na przestrzeni lat, początkowo zajmował się sprawami administracyjno-porządkowymi. Od 1934 rola komisariatu wzrosła po reorganizacji polegającej na wcieleniu do jego struktur OGPU i mianowania jego szefa Gienricha Jagody ludowym komisarzem spraw wewnętrznych, co stanowiło jeden z elementów przygotowań Stalina do Wielkiej Czystki lat 1936-1939. Skupił cały aparat represji policyjnych ZSRR – od milicji kryminalnej poprzez wywiad (INO) i kontrwywiad, wojska ochrony pogranicza, administracyjne sądownictwo doraźne (trójki NKWD) po system obozów koncentracyjnych i pracy przymusowej Gułagu. (4)
17. deportacja z polskich Kresów Wschodnich w głąb ZSRR – nastąpiła 13 kwietnia 1940 i dotknęła rodziny wcześniej aresztowanych urzędników administracji i samorządów, ziemian, kupców i innych; wywieziono ponad 320 tys. osób, głównie kobiet i dzieci, które kierowano przeważnie do północnego Kazachstanu – do kołchozów i sowchozów. Do tej deportacji wlicza się też wywiezionych w maju 1940, w tym rodziny internowanych oficerów. (5)

48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ

Najwięcej osób walczących po stronie polskiej było narodowości żydowskiej, mogło ich być nawet 2 tys. – żołnierzy rozdrobnionych w oddziałach AK, AL, PAL. Drugi w kolejności pod względem ilości walczących w Powstaniu Warszawskim naród to Rosjanie¹⁷. Niniejsza krzyżówka ogranicza się do oddziałów Armii Krajowej.

Poziomo

1. Ron (ur. 6 września 1917 w Londynie, zm. we wrześniu 2002 w Auckland) – żołnierz brytyjskiego wywiadu i Armii Krajowej, pisarz. Do stał się do niemieckiej niewoli we Francji w 1940, dwukrotnie próbował ucieczki z obozu jenieckiego, w 1941 ostatecznie przedostał się do okupowanej Polski. Tu nawiązał kontakt z podziemiem, w AK przyjął pseudonimy „Józef Kawala”, „Stanisław Jasiński”, „Sporn”, „Botkin”. Dzięki świetnej znajomości wielu języków, zwłaszcza niemieckiego, był niezwykle przydatny dla Komendy Głównej. Został kurierem AK do Wiednia, Pragi, Budapesztu, Berlina i Hamburga. Brał również udział w likwidowaniu kolaborantów i drukowaniu bibuły. W lutym 1944 w mundurze niemieckiego oficera Abwehry przez Niemcy, Danię, Norwegię i Szwecję przedostał się do Londynu, by osobiście dać świadectwo okrucieństw niemieckich w okupowanej Polsce. Był jednym z najbardziej wartościowych agentów brytyjskich II wojny światowej. Jako kurier brytyjski w okupowanej Polsce posiadał wprost nieocenioną wiedzę dla swojego rządu, który sceptycznie odnosił się do raportów polskiego podziemia, uważając je za stroniczne. Został zdyskredytowany przez sowieckich agentów ulokowanych w wywiadzie brytyjskim, którzy skutecznie podważyli jego wiarygodność. Trafił za to do obozu karnego, gdzie zmuszony był czyścić latryny. W tym czasie Wielka Brytania starała się zachować jak najlepsze stosunki ze Związkiem Radzieckim, dla dobra sojuszu poświęcając sprawę swojego pierwszego alianta (Polski). Po wojnie wyemigrował do Nowej Zelandii, gdzie wydał swoje wspomnienia *Red Runs the Vistula*, książka została wydana po polsku pod tytułem *Wisła jak krew czerwona*. W uznaniu jego zasług dla Polski dowódca AK gen. Tadeusz Bór-Komorowski nadał mu w 1943 Krzyż Walecznych. Otrzymał również Krzyż Armii Krajowej. W 1995 prezydent Lech Wałęsa udekorował go Krzyżem Komandorskim Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej. (7)
3. Dragan Mihajlo , ps. „Draža”, „X” i „Michał” (ur. 5 maja 1913 w miejscowości Vranje, zm. 6 czerwca 1987 w Salonikach) – Jugosłowianin, ppor. Od 1941 walczył Niemcami w obronie Jugosławii. Po klęsce armii jugosłowiańskiej w maju 1941 wstąpił do czetników serbskich oddziałów partyzantskich, wiernych królowi Jugosławii Piotrowi II Karadziordziewiciowi. W październiku 1941 został awansowany do stopnia kapitana, a rok później objął stanowisko

¹⁷ Przy opracowaniu krzyżówki korzystałem m.in. z poniższych pozycji:

- *Obcokrajowcy w Powstaniu*
http://www.1944.pl/o_muzeum/ekspozycja/1_pietro/39_obcokrajowcy_w_powstaniu/
- *Cudzoziemcy w Powstaniu Warszawskim*
<http://bezwodkinierazbieriosz.salon24.pl/329277,cudzoziemcy-w-powstaniu-warszawskim>

Dodatkowe informacje: Jerzy Gillern, *Francuzi w 3. i 6. Brygadzie Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej*, <http://www.akwilno.pl/pdf/Francuzi-w-3-i-6-Brygadzie.pdf>

48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ

sko drugiego szefa sztabu oraz adiutanta gen. Dragoljuba Mihailovicia ps. „Draża”, dowódcy Czetnickich Oddziałów Armii Jugosłowiańskiej. Niemcy aresztowali „Drażę” latem 1942. Skierowano go do Stalagu 325 w Rawie Ruskiej. W lutym 1943 przeniesiono go do obozu w Stryju, skąd udało się mu uciec. Nawiązał kontakt z żołnierzami AK, którzy skierowali go na przechowanie do Zubrzy pod Lwowem. Po sprawdzeniu tożsamości został skierowany do oddziałów leśnych Okręgu Lwów AK. Został mianowany zastępcą por. Andrzeja Chołoniewskiego ps. „Korczak”, dowódcy 14. Pułku Ułanów Jazłowieckich AK. Był jednym z głównych organizatorów pułku, przez wielu żołnierzy uznany za jego faktycznego twórcę i dowódcę. Początkowo 14. Pułk liczył 32 żołnierzy, jednak już w lipcu 1944 złożony był z sześciu szwadronów, co w sumie dawało 827 dobrze uzbrojonych partyzantów. Głównym zadaniem ułanów jazłowieckich była obrona mieszkańców podlowskich wsi przed Ukraińską Powstańczą Armią, której ciągle napady na polskie wsie i mordowanie Polaków doprowadziły do tego, że dowództwo AK podjęło decyzję o odwecie. Celem uderzenia stała się wioska Szolomyja, w której często stacjonował batalion UPA, a jej mieszkańcy czynnie ich wspierali. Aresztowany przez NKWD po przybyciu na naradę do Lwowa po zakończeniu operacji „Burza”. Po wielu perypetiach udało mu się zbiec na teren województwa rzeszowskiego, gdzie w ramach zgrupowania oddziałów „Warta” dowodził kompanią. W sierpniu 1945 opuścił Polskę i udał się na emigrację. 10 września 1946 gen. Tadeusz Bór-Komorowski zatwierdził nadanie mu Krzyża Srebrnego Orderu Virtuti Militari oraz Krzyża Walecznych, 11 lutego 1947 zaś gen. Władysław Anders awansował go do stopnia honorowego majora Wojska Polskiego. 2 października 2010 na warszawskich Powązkach odbyło się odsłonięcie tablicy pamiątkowej ku czci kpt. Królewskiej Armii Jugosławii i mjr. Wojska Polskiego Dragana ... ps. „Draża”. (9)

7. Stanisław Ostwind-..... (ur. 26 kwietnia 1899 w Warszawie jako Szmul Ostwind w rodzinie żydowskiej). W czasie I wojny światowej walczył w 1. Pułku Piechoty Legionów. Po kryzysie przysięgowym został internowany przez Niemców. W 1919 ukończył szkołę podoficerską i otrzymał przydział do 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej. W jego szeregach walczył z bolszewikami. W 1920 przyjął chrzest w Kościele katolickim. Od 1921 pracował jako posterunkowy w policji, później od 1932 aż do wybuchu II wojny światowej na stanowisku referenta Wydziału Personalnego Komendy Policji w Warszawie. Podczas okupacji przyjął nazwisko ... i ukrywał się na Podlasiu. Latem 1942 wstąpił do struktur Narodowej Organizacji Wojskowej, a później do NSZ. W maju 1944 objął funkcję komendanta powiatowego NSZ w Węgrowie. 1 czerwca 1944 został awansowany do stopnia majora. Był jedynym dowódcą pochodzenia żydowskiego w polskiej konspiracji o tak wysokiej randze. Działalność konspiracyjną prowadził także podczas okupacji sowieckiej. W styczniu 1945 został aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa i przewieziony do aresztu w Otwocu. Gdy komuniści odkryli jego pochodzenie, zaproponowali mu współpracę. Odmówił, pozostając wiernym Polsce, swoim przekonaniom oraz przysiędze złożonej Narodowym Siłom Zbrojnym. Został skazany na śmierć i rozstrzelany. (5)
8. Manfred, ps. „Malutki” (ur. 1924 w Budziszynie) – Niemiec, żołnierz oddziału partyzanckiego „Jędrusie”, który w okresie realizacji akcji „Bu-

48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ

rza” stał się 4. kompanią 2. Pułku Piechoty Legionów AK Ziemi Sandomierskiej. Został wcielony do Wehrmachtu z przydziałem do batalionu saperów. W 1943 wysłany do Przemyśla, gdzie symulował wiele schorzeń, spędzając większość czasu w izbie chorych. Po urlopie spędzonym w Krynicy przeniesiono go do jednostki Wehrmachtu w Sandomierzu. Gdy inwazja hitlerowska na Związek Radziecki nie powiodła się, Niemcy zaczęli tworzyć system obronny – kopano rowy i budowano bunkry, przemocą zatrudniając do tych robót Polaków. W 1943 nadzorował Polaków tworzących umocnienia obronne na tyłach frontu w okolicach Sandomierza. Nawiązał kontakty z wywiadem polskim. Spotkał się wtedy z akowcami – Tadeuszem Fajferem oraz Lechem Garlickim ps. „Kret”. Po kilku tygodniach znajomości namówili Manfreda do dezercji. Z dwoma kolegami – Jurgenem i Edmundem (jeden Bawarczyk, drugi Ślązak) uciekł z jednostki przez mur, zabierając 8 pistoletów Walther P.09 i 3 rkm-y MG-42. Służąc w oddziale „Jędrusie”, brał udział w wielu akcjach bojowych, m.in. w Osieku i Koprzywnicy. Nigdy jednak nie zabijał, brał natomiast udział w zwiadach, ubezpieczeniach. Po rozwiązaniu Armii Krajowej znalazł się w niebezpieczeństwie, gdyż jako Niemcowi groziła mu śmierć ze strony Rosjan. Postanowił jednak zgłosić się do komendantury radzieckiej i podać się za angielskiego pilota strąconego nad Polską. Sowietci początkowo uwierzyli, ale zatrzymali go i odwieźli do Częstochowy w celu skonfrontowania z przedstawicielami Armii Brytyjskiej. Z niewiadomych przyczyn do spotkania nie doszło i z Częstochowy przewieziono go do Mielca, a stamtąd do Lwowa i dalej do Kijowa. W Kijowie na przesłuchaniu twierdził, że jest Anglikiem z Cardiff. Wówczas śledczy zapytał go o miejscowości leżące między Cardiff a Londynem i w ten to prosty sposób został zdemaskowany. Przewieziono go wówczas do Komisariatu Spraw Wewnętrznych w Moskwie. Był przesłuchiwany, ale nie znęcano się nad nim i nie bito go. Otrzymał wyrok za szpiegostwo i trafił na Łubiankę, a następnie do obozu pracy w obwodzie kiemierowskim, około 300 km od Nowosybirsk. Za kradzież 7 kg ziemniaków otrzymał wyrok 7 lat łagrów o zaostrożnym rygorze i został wywieziony w okolice Irkucka. Zwolniono go po 9 latach niewoli, 28 grudnia 1953. Rozpoczął pracę w senacie Berlina jako tłumacz języka rosyjskiego u nadburmistrza Berlina Willy’ego Brandta, późniejszego kanclerza. (7)

9. Henryk , ps. „Bystry” (ur. 20 października 1916, zm. 17 września 1944 w Warszawie) – kapral pochodzenia żydowskiego. Był żołnierzem Żydowskiej Organizacji Bojowej i walczył w powstaniu w getcie. Po jego klęsce ukrywał się w kanałach. Następnie, wraz ze swoją żoną, więziony przez okupanta niemieckiego w obozie Gęsiówka. Piątego dnia Powstania Warszawskiego uwolniony z Gęsiówki przez oddziały Armii Krajowej, wraz z innymi 383 więźniami (348 z nich było pochodzenia żydowskiego). 10 sierpnia wstąpił w szeregi batalionu „Parasol”. Wkrótce został łącznikiem kanałowym, gdyż doskonale znał podziemne połączenia kanałów – podczas powstania w getcie przenosił nimi broń i żywność z terenów wokół getta. Pod koniec sierpnia 1944 przeprowadził kanałami ze Starego Miasta do Śródmieścia gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego i Sztab Komendy Głównej Armii Krajowej. Mimo iż zbliżała się kapitulacja Starego Miasta, powrócił na jego tereny, aby uratować tylne strażę. Przez kilka kolejnych dni, będąc łącznikiem między Borem a płk. Karolem Ziemskim, przenosił rozkazy i meldunki. W tym samym czasie, 1 września,

48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ

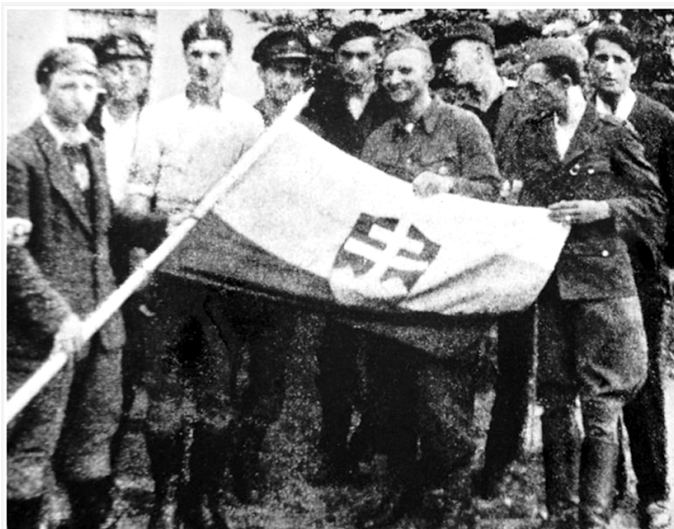
wyprowadził ze Starówki dowództwo i żołnierzy Grupy „Północ”, a 2 września – straż tylną składającą się z żołnierzy batalionu „Parasol”. Następnie znalazł się na Czerniakowie, gdzie dalej pełnił funkcję łącznika. Zginął 17 września, gdy wychodził z wjazdu przy ulicy Okrąg 2 na Czerniakowie. (9)

10. Albin, Czech. Po zajęciu Morawskiej Ostrawy został wcielony do Wehrmachtu, służył w jednostkach sanitarnych na froncie wschodnim. Razem z cofającymi się jednostkami znalazł się w okolicy Warszawy. Za pośrednictwem miejscowej ludności nawiązał kontakt z partyzantami. Gdy jego jednostka opuszczała zajmowaną miejscowość, otrzymał zadanie przetransponowania do Warszawy konnego wozu pełnego lekarstw, opatrunków oraz broni i amunicji. Zamiast do miejsca przeznaczenia transport trafił do oddziału AK. Czech został do niego przyjęty i skierowany na barykadę przy ul. Marszałkowskiej. Tu walczył i był dwukrotnie ranny. W jednym z rozkazów dziennych znalazła się informacja: „Pewien Czech z Morawskiej Ostrawy pod pseudonimem „Stefan” przeszedł na stronę powstańców i przywiózł ze sobą wiele lekarstw, broni i amunicji”. Dowództwo powstańcze przedstawiło Albina do odznaczenia Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami. (5)
12. Wiktor, ps. „Inżynier” (ur. 1918) – st. lejtnant, Rosjanin, dowódca plutonu w kompani AK por. „Kwarcianego”. Nie chciał iść po raz drugi do niemieckiej niewoli i zginął podczas przedzierania się na drugą stronę Wisły już po ogłoszeniu kapitulacji Żoliborza 30 września wieczorem, wraz ze wszystkimi swoimi żołnierzami. Na Pragę zdołało przedostać się zaledwie 20 Polaków z oddziału AL. Jego nazwisko jest wyryte na Ścianie Pamięci Muzeum Powstania Warszawskiego. (9)
15. John (ur. 1921, zm. 1995) – por., brytyjski pilot RAF-u, oficer AK, uczestnik Powstania Warszawskiego. W dniach 10 maja 1940 – 20 kwietnia 1941 roku więzień wojenny, przebywał głównie w Lesznie. Zbiegł z niemieckiej niewoli. Do wywiadu ZWZ trafił za pośrednictwem księdza z Sieradza. W maju tego samego roku trafił do Warszawy, gdzie pracował przy tłumaczeniach audycji radiowych oraz wydawał własny anglojęzyczny biuletyn. Podczas powstania w dniach od 7 sierpnia do 29 września nadał do Londynu ponad 100 relacji i depech o sytuacji w walczącej Warszawie. Przesyłał informacje w języku angielskim, przy użyciu alfabetu Morse’a, korzystając z radiostacji Stefana i Zofii Korbońskich, ulokowanej w okolicach ulicy Kruczej. Około 11 sierpnia skontaktował się z Janem Nowakiem-Jeziorańskim, z którym od tego czasu współpracowali, wymieniając informacje. Jego działalność była jednym z dwóch głównych źródeł, oprócz powstańczej radiostacji „Błyskawica”, informujących zachodnią opinię publiczną o sytuacji w powstańczej Warszawie. Jego depeche były wykorzystywane przez radio i prasę brytyjską, docierały również do dowództwa i najwyższych polityków brytyjskich. Z czasem został oficjalnym korespondentem wojennym gazety „The Times”. Został lekko ranny w walkach na Mokotowie. Za bohaterstwo otrzymał Krzyż Walecznych z rąk gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego. 4 października zbiegł z Warszawy i dołączył do 7. Dywizji AK w rejonie Kielc. Walczył z Niemcami i Armią Ludową. W 1945 roku przedostał się do Okręgu Warszawskiego, gdzie ujawnił się. W maju tego samego roku był odesłany z Odessy na Malte, skąd wrócił do Wielkiej Brytanii. (4)

48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ

16. Mikoła „.....”, lejtnant Armii Czerwonej, Ukrainiec. Walczył w oddziale ppor. Radziwonika ps. „Olech”. Oddział walczył z jednostkami hitlerowskimi, a następnie – na Grodzieńszczyźnie, która znalazła się w granicach Białorusi Radzieckiej – kontynuował działalność konspiracyjną przeciwko siłom sowieckim. Mikoła zgłaszał się do najbardziej niebezpiecznych zadań. Jednym z nich była likwidacja Bojarskiego, dowódcy stacjonującej w Wasiliszkach jednostki Armii Radzieckiej, skazanego przez partyzantów na karę śmierci za zabicie kilkunastu młodych chłopców ukrywających się przed poborem do wojska. W mundurze lejtnanta stawiał się u Bojarskiego. Zameldował się, a potem chwycił rewolwer i zastrzelił go. (7)

17. Mirosław, ps. „Stanko” – ppor., dowódca 535. plutonu AK, którego trzon stanowili Słowacy. Pluton powstał w końcu 1943 na prawach kompanii kadrowej, pod własnym sztandarem i w narodowych słowackich opaskach, z inicjatywy działającego w Warszawie Słowackiego Komitetu Narodowego. Do plutonu mogli wstępować obywatele różnych narodowości. Do lipca 1944 prowadzono szkolenie bojowe i sanitarne, a żołnierze

uczestniczyli między innymi w akcjach sabotażowo-dywersyjnych. Przed Powstaniem Warszawskim pododdział uznany został za 535. pluton Armii Krajowej na prawach kadrowej kompanii. Wszedł w skład 2 Rejonu I Obwodu Warszawskiego Okręgu Armii Krajowej. W lecie 1944 liczył około 60 ludzi, w tym 22 Słowaków. W plutonie znaleźli się też Węgrzy i zbiegli z niewoli żołnierze radzieccy. Blisko połowę stanu plutonu stanowili Polacy. 535 pluton podzielony na trzy drużyny brał czynny udział w walkach o Warszawę, głównie w składzie zgrupowania kpt. Zygmunta Netzera ps. „Kryśka”, walcząc na Czerniakowie, między innymi w rejonie Kępy Czerniakowskiej. Jedna z drużyn włączyła się do działań w Śródmieściu, w rejonie Uniwersytetu. Część plutonu wzięła udział w akcji powstańczej na Pradze. Po ciężkich walkach na Czerniakowie resztki plutonu wraz z dowódcą przeprawiły się na prawy brzeg Wisły. (6)

18. Perec Paweł, ps. „Cwaniak”, polski Żyd, słynny papierosiarz z Placu Trzech Krzyży i uczestnik Powstania Warszawskiego (nazwisko konspiracyjne „Paweł Borkowski”). Zgłosił się na ochotnika do grupy bojowników podziemia „Linia Frontu”. Dowódca grupy, mjr Suko, kazał mu czyścić i przygotować starą broń do walki. Perec wychodził w środku bitwy na ulice i zbierał broń i sprzęt wojskowy z martwych ciał. Wraz z dwoma innymi powstańcami dobrowolnie brał udział w misji wysadzenia bunkra, z którego Niemcy strzelali i zabijali wielu polskich powstańców. Został wzięty do niewoli i osadzony w obozie jenieckim Lansdorf na Śląsku, a następnie wysłany do Stalagu 4B w Mühlberg. (7)

48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ

19. Stanisław (Samuel) – dowódca jedyne, jednolitego oddziału żydowskiego walczącego w powstaniu w składzie batalionu „Wigry”. (11)
21. Leendert van der , ps. „Leon”(ur. 28 stycznia 1924) – Holender. Uczestniczył w działaniach w Śródmieściu w składzie III Obwodu „Wali-góra” Warszawskiego Okręgu Armii Krajowej. Po kapitulacji wywieziony do jednego z obozów koncentracyjnych na terenie Rzeszy. Rada Państwa PRL odznaczyła go w 1968 Krzyżem Partyzanckim i Medalem za Warszawę. (7)
22. Stanisław Witold , ps. „Rysiek” (ur. 1925 w Warszawie) – polski Żyd, oficer Armii Krajowej w stopniu podporucznika, żołnierz elitarniej jednostki Kedywu „Kolegium A” Okręgu Warszawskiego AK, uczestnik Powstania Warszawskiego; ppłk Sił Obronnych Izraela, uczestnik izraelskiej wojny o niepodległość, wojny Jom-Kippur w 1973 oraz wojny w Libanie w 1982. Posiada podwójne obywatelstwo – Rzeczypospolitej Polskiej i Państwa Izrael. Po wstąpieniu do Armii Krajowej przyjął pseudonim „Rysiek” i trafił do grupy Kedywu AK kierowanej przez Józefa Rybickiego „Andrzeja”. Była to elitarna jednostka podziemna zajmująca się dywersją i wykonywaniem wyroków na Niemcach i Polakach, skazanych przez sądy Polski Podziemnej. W 1944 ukończył konspiracyjną Szkołę Podchorążych Piechoty. Jako członek „Kolegium A” Okręgu Warszawskiego AK brał udział w Powstaniu Warszawskim. Jego oddział skierowano na Wolę, do Zgrupowania „Radosław”. Po wyparciu oddziałów powstańczych na Starówkę „Rysiek” został ciężko ranny w nogę i znalazł się w szpitalu przy ul. Długiej. Po upadku Starówki wyruszył wraz z cywilami do Pruszkowa. Stamtąd, razem z przyjacielem Olgierdem Cemerskim, uciekł do Dalechowic pod Krakowem, do majątku ciotki ich przyjaciółki Reny Rostworowskiej, gdzie przez pięć miesięcy dochodził do zdrowia. Po wyzdrowieniu wrócił do rodzinnej Łodzi i tam ponownie wstąpił do oddziałów AK, a następnie do organizacji „NIE” gen. Fieldorfa. Po wkroczeniu wojsk radzieckich został aresztowany przez UB. Udało mu się jednak uciec, wykorzystując nieuwagę funkcjonariuszy. (7)
24. Hubert , ps. „Juwelt” (ur. 29 grudnia 1921 w Bluesky, zm. 1 lutego 1984 w Ottawie). W lipcu 1940 zgłosił się na ochotnika do RCAF, w sierpniu 1941 otrzymał stopień nawigatora-bombardiera. Po przybyciu do Wielkiej Brytanii do lutego 1942 ćwiczył w Dywizjonie Bombowym 419. W nocy z 8 na 9 kwietnia, w czasie zaledwie drugiej wyprawy bombowej w swej karierze, został zestrzelony nad Niemcami i wylądował na spadochronie w pobliżu Oldenburga, gdzie wkrótce został schwytany, wzięty do niewoli i odesłany do obozu przejściowego Dulag Luft. W kwietniu trafił do Stalagu VIII B w Lamsdorf (Łambinowice) na Śląsku. Podejmował próby ucieczki, ale dopiero trzecia była udana – uciekł w maju 1943 w towarzystwie Szkota Johna Duncana. Zostali przerzuceni przez siatkę konspiracyjną do okupowanej Polski, gdzie nawiązali kontakt z ruchem oporu w Częstochowie i wstąpili do Armii Krajowej. „Juwelt” brał udział w patrolach, rekwizycjach żywności i akcjach odwetowych przeciwko szczególnie niebezpiecznym funkcjonariuszom sił okupacyjnych. Jego oddział o nazwie „Mszyca” (później „Wilk”), którego dowódcą był Jan Stachura ps. „Adam”, operował w okolicach Rabki i Mszany Dolne. W marcu oddział wzrósł do 110 osób, a on sam – awansowany na podporucznika – dowodził 40-

48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ

osobowym plutonem 1 PSP AK, w którym służył także Duncan. Był również odpowiedzialny za opiekę nad osiemnastoma lotnikami alianckimi, którym udało się uniknąć niewoli oraz za wyznaczanie lądowisk i zrzutowisk w okolicach Nowego Sącza dla samolotów alianckich z południowych Włoch. Za wyprowadzenie bez straty człowieka ponad stu ludzi z zaciskającej się niemieckiej obławy został odznaczony Krzyżem Walecznych. Po przejściu frontu w styczniu 1945 został aresztowany przez NKWD, ale po interwencji ambasady brytyjskiej odesłany do Londynu. Za swą działalność w czasie wojny otrzymał Military Cross oraz kilka innych odznaczeń, między innymi polski srebrny Krzyż Zasługi z Mieczami. Był jednym z pięciu żołnierzy RCAF, którzy otrzymali Military Cross w czasie II wojny światowej, a dołączony doń list pochwalny był najdłuższy ze wszystkich. Reprezentował Kanadę w hokeju na lodzie, zdobywając złoty medal na Zimowych Igrzyskach Olimpijskich w Sankt Moritz (1948). (6)

25. Samuel..... (ur. 1923) – polski Żyd, izraelski rzeźbiarz i malarz, więzień Treblinki, uczestnik Powstania Warszawskiego, kawaler orderu Virtuti Militari. 2 sierpnia 1943, dzięki dorobionemu kluczowi, więźniowie Treblinki zaczęli wynosić broń z niemieckiego arsenału i rozprawdzać ją po obozie. Na sygnał rozpoczęła się strzelanina i ucieczka. Większość uciekających zginęła. Willenberg był jednym z ok. 70 więźniów, którym się udało. Mówił po polsku bez akcentu i miał tzw. dobry wygląd, który pozwalał poruszać się ulicami pod fałszywym nazwiskiem Ignacy Popow. Pierwszego dnia powstania dołączył jako ochotnik do grupy żołnierzy batalionu AK „Ruczaj” atakujących gmach Poselstwa Czechosłowackiego przy ul. Koszykowej 18. Walczył w południowym Śródmieściu w rejonie ulicy Marszałkowskiej i placu Zbawiciela, w szeregach 3. kompanii dowodzonej przez por. Antoniego Kazimierza Dembowskiego „Lodeckiego”. Na początku września 1944, z powodu żydowskiego pochodzenia i zagrożenia ze strony żołnierzy Narodowych Sił Zbrojnych, przeszedł do Polskiej Armii Ludowej. Początkowo trafił do Brygady im. St. Dubois, a następnie do Brygady Syndykalistycznej, gdzie służył w stopniu sierżanta podchorążego. Po kapitulacji powstania wyszedł z miasta wraz z ludnością cywilną. Uciekł z pociągu pod Pruszkowem i do końca wojny ukrywał się w okolicach Błonia. Autor książki pt. Bunt w Treblince. (10)
26. Abram , ps. „Bunia” – dowódca oddziału żydowskiego, który w 1944 brał udział w walkach polskiej samoobrony z oddziałami UPA, wspartymi dezertkami z 14. Dywizji Grenadierów SS i Ukraińskiej Policji Pomocniczej, zakończone odparciem ataków. Wieś liczyła około 3 tys. mieszkańców, w tym sporą liczbę uchodźców z Wołynia i kilkudziesięciu ukrywających się Żydów. Większość mieszkańców wsi zdołała się ewakuować, ale Hanaczów został doszczętnie zniszczony podczas pacyfikacji przeprowadzonej 2 maja 1944 przez oddziały niemieckie. W oddziale, którym dowodziła „Bunia” służył m.in. Leopold Kleinmann (Kozłowski) – „Poldek”, późniejszy kompozytor. Po zniszczeniu wsi oddział żydowski jako pluton włączono w skład 1. kompanii 40. Pułku Piechoty AK. Zastępcą dowódcy był Markus Blecher ps. „Motia Sztrelisker”. (4)
27. Sołtan (spotykana także pisownia Zoltan Safiyeff) , ps. „Doktor Turek” (ur. ?, zm. 22 września 1944 w Warszawie) – kpt. Armii Czerwonej, doktor medycyny, Turek pochodzenia żydowskiego. 5 sierpnia podczas Po-

48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ

wstania Warszawskiego został uwolniony przez oddziały Armii Krajowej z obozu Gęsiówka, którego był więźniem. Został lekarzem i chirurgiem w batalionie „Parasol”. Zamordowany przez żołnierzy niemieckich 22 września 1944, gdy niedługo przed upadkiem Czerniakowa zgłaszał jako parlamentariusz poddanie się jednego z powstańczych punktów oporu. (7)

Pionowo

2. Pluton 169. kompanii „Watra/Osa” batalionu „Kiliński” – składał się niemal wyłącznie z (Folgart, Germar, Hübner, Küte, Marx, trzech Szulcowie itd.). Pluton walczył na Woli, Starówce (załoga PWPW) i na Żoliborzu – Zgrupowanie AK „Żubr” Obwodu „Żywiciel”. (11)
4. August Agbola , ps. „Ali”, „Nigeryjczyk”, jedyny czarnoskóry uczestnik Powstania Warszawskiego. Walczył w Śródmieściu w batalionie „Iwo”. Zamieszkał w Warszawie przed wojną, ożenił się z Polką i pracował jako dość znany w kręgach artystycznych muzyk jazzowy. Po wojnie przez pewien czas mieszkał jeszcze w Polsce, jednak w połowie lat 50. wyjechał do Wielkiej Brytanii. (6)
5. (słownie) procent żołnierzy w Okręgu Nowogródek Armii Krajowej stanowili Białorusini prawosławni. (12)
6. Podoficer Luftwaffe Willy – walczył podczas Powstania Warszawskiego w Zgrupowaniu „Bartkiewicz”, m.in. na ul. Królewskiej, uczył Polaków obsługi broni niemieckiej. Później został przekazany do dyspozycji gen. Antoniego Chruściela „Montera”. (5)
11. Teofil – komendant placówki słowackiej straży granicznej we Frydmanie. Już w roku 1942 nawiązał kontakt z oddziałem partyzanckim – 4 batalionem 1. Pułku Strzelców Podhalańskich pod dowództwem kpt. Zapały ps. „Lampart” i wstąpił do niego w czerwcu 1944. Walczył w okolicach Nowego Targu i Nowego Sącza, uczestniczył w bitwie o Ochotnicę (18-20 października 1944) stoczoną z karną ekspedycją niemiecką przy współudziale oddziału partyzantów radzieckich pod dowództwem mjr. Iwana F. Zołotara. (4)
13. Walter Edward (ur. 19 września 1915 w Sydney, zm. w latach 90. w Sydney) – australijski żołnierz, jedyny Australijczyk, który brał bezpośredni udział w Powstaniu Warszawskim. Przed wojną był barmanem, 9 października 1939, po wybuchu II wojny światowej wstąpił do wojska australijskiego. Został wzięty do niewoli w czasie niemieckiej inwazji na Kretę w 1941. W niewoli przebywał między innymi w Stalagu XX-A, w pobliżu dzisiejszego Torunia, skąd uciekł. Został jednak schwytany i umieszczony w Stalagu VIII B, skąd uciekł ponownie. Po ucieczce był ukrywany przez Armię Krajową, wziął udział w Powstaniu Warszawskim. Po wojnie wrócił do Australii. W latach 80. został odnaleziony przez Polonię Australijską i odznaczony Krzyżem Powstańcym. (5)

48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ

14. Leśna – miejscowość podwarszawska, na cmentarzu parafialnym znajdują się groby trzech żołnierzy węgierskich z garnizonu stacjonującego tu podczas wojny – Karoly Hunyadi, Andras Toth i Józef Verer, którzy zostali rozstrzelani przez Niemców w dniu 5 września 1944 za udzielaną powstańcom pomoc. (7)
15. Wojska ... – oddziały sympatyzujące z powstańcami. Według niemieckich zamierzeń miały odgradzać Puszcę Kampinoską od Warszawy. W końcu lipca 1944 zostały zakwaterowane w okolicznych wsiach, blisko i na trasach przemarszów oddziałów polskich. W celu zapewnienia neutralności we wzajemnych stosunkach nawiązano kontakt z dowódcą dywizji stacjonującej w Laskach, a następnie oddelegowano na rozmowy oficerów Zgrupowania „Kampinos”. Propozycja przekazania oddziałom polskim części broni i amunicji nie została wprawdzie przyjęta, ale wyrażono zgodę na zawieszenie broni, co umożliwiło Polakom swobodne przemieszczanie się w rejonach stacjonowania ich wojsk. Pozwoliło to między innymi na przejście oddziałów maszerujących na Warszawę. Niemcy jednak zorientowali się, że nie mogą liczyć na oddziały ... i zastąpili je oddziałami „własowców”. Wielu żołnierzy Zgrupowania „Kampinos”, po rozbiciu pod Jaktorowem, ocalenie przed śmiercią, lub niewolą zawdzięcza pomocy udzielonej przez oddziały ... (10)
18. Charles Louis Jean François Douw van der Krap (ur. 8 października 1908 w Surabai, zm. 9 grudnia 1995 w Wassenaar) – wojskowy, oficer Koninklijke Marine, uczestnik II wojny światowej. Wzięty do niewoli po kapitulacji Holandii w 1940 roku, czternaście razy podejmował próby ucieczki z różnych obozów jenieckich. W ostatniej, udanej, zbiegł ze Stanisławowa i przedostał się do okupowanej Warszawy. Został żołnierzem Armii Krajowej. W pierwszych dniach sierpnia 1944 roku uczestniczył w Powstaniu Warszawskim, aż do dnia ewakuacji do Holandii wraz z innymi pracownikami Philipsa. Po ewakuacji do Holandii walczył w oddziale partyzantów podczas desantu pod Arnhem. Kawaler Orderu Wojskowego Wilhelma. W 1985 roku odznaczono go Krzyżem Armii Krajowej. (11)
20. Jezdimir Dangić (ur. 5 maja 1897 w Srebrenicy, zm. 8 czerwca 1947 w Sarajewie) – bośniacki, dowódca czetnicki w Bośni podczas II wojny światowej, początkowo podjął się kolaboracji z reżimem Nedića, następnie uczestniczył w walkach z ustaszami, brał udział w zabiciu około 8 tys. katolickich mieszkańców Fočy, w Polsce przebywał od 1942 roku. Brał udział w Powstaniu Warszawskim w szeregach AK. Po zakończeniu działań zbrojnych został schwytyany przez Sowieców i osadzony w więzieniu w Moskwie. W 1947 roku przekazano go komunistycznym władzom jugosłowiańskim. Po procesie w Sarajewie pod zarzutem zbrodni wojennych oraz kolaboracji z Niemcami, Włochami i rządem gen. M. Nedića został powieszony lub rozstrzelany. (4)
23. Leon (ur. 26 kwietnia 1924 w Warszawie). Urodził się w Warszawie w rodzinie żydowskich kupców, właścicieli sklepu „Bronisława”. Po wybuchu wojny złapany podczas łapanki i umieszczony w getcie warszawskim. Po powstaniu w getcie więziony w Pawiaku. 5 sierpnia 1944 roku został

48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ

wyzwolony z Gęsiówki przez Harcerski batalion szturmowy „Zośka” Armii Krajowej pod dowództwem Ryszarda Białousa „Jerzego”. Wraz z innymi współwięźniami włamał się do magazynów niemieckich, zabierając stamtąd wojskowe mundury niemieckie i broń – krótkie karabiny maszynowe. Po ubraniu się w niemieckie mundury-panterki zgłosili się batalionu „Zośka”. Przeszedł szlak bojowy Zgrupowania „Radosław” ze Starego Miasta na Czerniaków. (8)

49. ŻOŁNIERZE AK – KOBIETY ODZNACZONE ORDEREM VIRTUTI MILITARI

Order Virtuti Militari jest najwyższym polskim odznaczeniem wojskowym (orderem), nadawanym za wybitne zasługi bojowe. W krzyżówce zamieszczono informacje o kobietach, żołnierzach Armii Krajowej, odznaczonych Orderem Virtuti Militarii, o których znaleziono informacje biograficzne – podstawą był wykaz.

Poziomo

1. Wanda Helena, ps. „Wanda” (ur. 1 marca 1908 we wsi Góra Bałdrzychowska, zm. 20 grudnia 1983 roku w Warszawie) – podporucznik Wojska Polskiego. Córka Stefana i Wandy z d. Wyczyńskiej. W Powstaniu Warszawskim żołnierz Kedywu Komendy Głównej Armii Krajowej w Zgrupowaniu „Radosław”. Szlak bojowy: Wola, Stare Miasto, kanały, Śródmieście. Po kapitulacji powstania opuściła Warszawę z ludnością cywilną. (9)
4. Róża Elżbieta, ps. „Lula” (ur. 21 lutego 1910 w Baku, zm. 26 kwietnia 1944 w Warszawie). W 1928 roku zdała maturę i rozpoczęła studia w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Związana z grupą artystyczną „Bractwo Św. Łukasza”. W konspiracji od jesieni 1939 roku w Służbie Zwycięstwu Polski – Związek Walki Zbrojnej – Armii Krajowej. Współorganizatorka łączności i główna łączniczka Komórki Łączności Zagranicznej „Zagroda”, Oddziału V Komendy Głównej Armii Krajowej. W połowie 1940 roku na zlecenie swojej kierowniczkii Emilii Malessy ps. „Marcysia” zorganizowała trasę kurierską przez Szwecję na Zachód. Nawiązała i utrzymywała kontakt z inżynierem Aleksandrem Brzuzkiem (dyrektorem handlowym szwedzkiego koncernu elektroenergetycznego i transportowego ASEA). Na skutek dekonspiracji Brzuzek został aresztowany i stracony w Berlinie. Aresztowano też jej ojca. Pod konspiracyjnym nazwiskiem Anna Garczyńska nadal pełniła funkcję łączniczki (w jej mieszkaniu działała radiostacja). Aresztowana 6 marca 1944 przy ul. Długiej (rozpracowana przez konfidenta Gestapo Antoniego Mazurkiewicza, ps. „Jarach”). Od 7 marca 1944 więziona na Pawiaku i torturowana w siedzibie Gestapo w al. Szucha. Zdażyła zawiadomić, kto jest zdrajcą i nie rozszyfrowana przez Gestapo została rozstrzelana. (10)
7. Łazor Zofia, ps. „Zojda” (ur. 1 stycznia 1928 w Warszawie) – podporucznik Wojska Polskiego. Córka Juliana i Pauliny z d. Dąbrowskiej. Ukończyła Gimnazjum im. Jana Kochanowskiego w Warszawie. Brała udział w następujących akcjach bojowych: akcja Frühwirth (zastępca komendanta więzienia na Pawiaku), akcja Braun (członek NSDAP i SA), akcja Stamm (szef Gestapo w okupowanej Warszawie) i akcja Hahn (komendant SD i policji bezpieczeństwa na dystrykt warszawski). W Powstaniu Warszawskim łączniczka 2. kompanii batalionu „Parasol”. Walczyła na Woli, Starym Mieście i Czerniakowie. Po kapitulacji powstania więzień obozów w Łambinowicach, Mühlberg i Mondorf. Po zakończeniu działań wojennych przebywała w 2. Korpusie Polskim we Włoszech, gdzie ukończyła przeszkolenie dla pielęgniarek. Ewakuowana z Włoch do Anglii. W roku 1945 wróciła do Polski. Mieszka w Warszawie. (8)

49. ŻOŁNIERZE AK – KOBIETY ODZNACZONE ORDEREM VIRTUTI MILITARI

11.-Giżycka Maria Krystyna, ps. „Christine Granville” (ur. 1 maja 1908 w Warszawie, zm. 15 czerwca 1952 w Londynie). Córka Jerzego i Stefanii z d. Goldfeder. Przyjęta do służby w agencji brytyjskiego wywiadu Special Operations Executive (SOE), przyjęła pseudonim Christine Granville i zmieniła datę urodzenia na rok 1915. Jako agentka została skierowana na Węgry z zadaniem podjęcia pracy konspiracyjnej, którą wykonywała z Andrzejem Kowerskim (ps. „Andrew Kennedy”). Z Budapesztu, gdzie pracowała jako dziennikarka, trzykrotnie odbyła podróż do okupowanej Polski konspiracyjnym szlakiem przez Słowację jako kurierka tatrzańska. Ponadto, oboje zajmowali się organizowaniem ucieczek internowanych w węgierskich obozach Polaków, gotowych do dalszej służby w polskich siłach zbrojnych na Zachodzie. Zbierali informacje wywiadowcze, które (według źródeł brytyjskich) pomogły Churchillowi w ustaleniu terminu niemieckiej inwazji na ZSRS. W czerwcu 1940 odwiedziła w Warszawie matkę Stefanię Skarbek, ale nie udało się skłonić jej do ucieczki z okupowanej Polski (zaginęła po aresztowaniu w styczniu 1942). Powróciła do Wielkiej Brytanii, gdzie wspólnie z Kowerskim otrzymali status agentów SOE. W roku 1941 przeniesieni na Bliski Wschód, gdzie przez półtora roku pracowali dla Brytyjczyków w Kairze. W lipcu 1944 jako Pauline Armand pomagała francuskim partyzantom w południowej Francji, gdzie zorganizowała wykupienie z rąk Gestapo kilku aresztowanych szefów siatki sabotażowo-dywerysyjnej „Jockey”. W końcu sierpnia 1944 dotarła do Londynu. Wielokrotnie składała bezskuteczne prośby o przerzut do Polski. Zdemobilizowana w kwietniu 1945 w Kairze (ponieważ nie posiadała obywatelstwa brytyjskiego, otrzymała jedynie odprawę w wysokości 100 funtów). Pracowała jako pokojówka w hotelu, telefonistka, sprzedawczyni w londyńskim domu towarowym Harrods, stewardessa na statkach pasażerskich „Rauhine” i „Winchester Castle”, na linii Anglia-Republika Południowej Afryki. Poznała zdemobilizowanego z Navy Intelligence Division (NID) pisarza Iana Fleminga, z którym miała trwający blisko rok romans (wzorował się później na niej, tworząc postać Vesper Lynd do pierwszej powieści z cyklu James Bond, Casino Royale). Na statku „Rahuine” poznała stewarda Dennisa Muldowney, który 15 czerwca 1952 roku zamordował ją nożem w londyńskim hotelu „Shelbourne”. Pochowana na cmentarzu rzymskokatolickim St. Mary w Kensal Green w Londynie. (7)
13. Ludwika, ps. „Liuzia” (ur. 4 lutego 1905, zm. 10 marca 1944 w Miluzie) – podporucznik Wojska Polskiego. Żona Józefa, emigranta, górnika zamieszkałego w Miluzie (Alzacja) we Francji. Działaczka polonijna na terenie Alzacji, opiekunka harcerstwa polskiego w Wittelsheim koło Miluzy. Matka dwojga dzieci. Od roku 1941 uczestniczka akcji przerzucania do Francji i Szwajcarii uciekinierów francuskich z obozów niemieckich. W kwietniu 1942 zaprzysiężona przez Tadeusza Niedbalskiego ps. „Seweryn” i wprowadzona do pracy konspiracyjnej w komórce łączności z zagranicą „Zagroda”, Oddziału Łączności Konspiracyjnej Komendy Głównej AK. Kierowniczką przerzutowej placówki kurierskiej „Regina” w Miluzie, organizatorką przerzutu poczty Komendy Głównej AK do bazy „Wera” w Szwajcarii. Jako kurierka przebyła trasę Miluza – Katowice – Miluza. Aresztowana 7 marca 1944 roku w Miluzie na skutek zdrady i dekonspiracji centrali „Zagrody”. Nikogo nie wydała. Zmarła 10 marca 1944 roku w więzieniu w Miluzie, prawdopodobnie po zażyciu trucizny. (8)

49. ŻOŁNIERZE AK – KOBIETY ODZNACZONE ORDEREM VIRTUTI MILITARI

15. Zofia Jadwiga, ps. „Katarzyna” (ur. 4 maja 1916 we Lwowie, zm. 3 lipca 2007 w Warszawie) – ppłk Wojska Polskiego w stanie spoczynku. Córka Jana i Joanny z d. Babulskiej. Absolwentka wydziału prawa Uniwersytetu Lwowskiego. W Powstaniu Warszawskim łączniczka Wojskowego Korpusu Służby Bezpieczeństwa. Ranna 20 września 1944. Po kapitulacji powstania opuściła Warszawę z ludnością cywilną. Odznaczona medalem „Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata”. (6)
19.-Izdebska Emilia, ps. „Marcysia”, „Miłasha”, „Maniuta” (ur. 26 lutego 1909 w Rostowie, zm. 5 czerwca 1949 w Warszawie) – kapitan Wojska Polskiego. Córka Władysława Izdebskiego i Marii z d. Krukowskiej. Po przyjeździe do Polski w 1924 roku ukończyła Szkołę Handlową Polskiej Macierzy Szkolnej w Łucku. Pracowała w Głównym Urzędzie Statystycznym w Warszawie, po czym wyjechała do Gdyni. Brała udział w kampanii wrześniowej w ramach Ochotniczej Służby Kobiet. Pełniła funkcję kierowcy i organizatora lotnych punktów dożywiania i punktów sanitarnych przy 19. Dywizji Piechoty. Od połowy października 1939 w konspiracji. Członkini Służby Zwycięstwu Polski, Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej. Do końca niemieckiej okupacji była szefem działu Komórki Łączności Zagranicznej „Zagroda”, Oddziału V Komendy Głównej Armii Krajowej. Prawdopodobnie w listopadzie 1943 roku wyszła za mąż za Jana Piwnika ps. „Ponury”. Uczestniczka Powstania Warszawskiego. Po upadku powstania uciekła z pociągu transportującego powstańców do Niemiec i przedostała się do Krakowa. Pomagała w przerzucie do kraju kapitana Jana Nowaka-Jeziorańskiego. Po rozwiązaniu Armii Krajowej należała do organizacji „NIE”, Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj, gdzie była członkiem ścisłego sztabu, oraz Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość, gdzie pełniła funkcję kierownika łączności zagranicznej. 16 października 1945 zdecydowała się wystąpić z organizacji. Aresztowana 31 października 1945 w czasie przekazywania swoich obowiązków. W areszcie, uwierzywszy „oficerskiemu słowu honoru” szefa Departamentu Śledczego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego Józefa Różańskiego, że żadna z ujawnionych osób nie będzie aresztowana i osądzona, za wiedzą i na rozkaz swoich przełożonych, płk. Jana Rzepeckiego i Antoniego Sanojcy, podjęła decyzję o ujawnieniu członków i przywódców I Komendy Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. Po aresztowaniach, będąc nadal w więzieniu, na znak protestu przeciw niedotrzymaniu słowa przez Różańskiego rozpoczęła strajk głodowy. 14 lutego 1947 skazana na 2 lata pozbawienia wolności. Kilka dni później (decyzją prezydenta Bolesława Bieruta) ułaskawiona wraz z innymi współoskarżonymi. Podjęła próby interwencji i pisała do Bieruta, ministra bezpieczeństwa publicznego Stanisława Radkiewicza, wreszcie do Różańskiego, domagając się dotrzymania umowy i uwolnienia ujawnionych przez nią żołnierzy podziemia. Bojkotowana przez część środowiska byłych żołnierzy Armii Krajowej 5 czerwca 1949 roku popełniła samobójstwo. Pochowana na Cmentarzu Bródnowskim. 19 września 2005 roku w Katedrze Polowej Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego odprawiono mszę świętą, a jej szczątki po włożeniu do urny, przeniesiono do nowego grobu na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach w Warszawie. (7)
21. Janina, ps. „Hesia” (ur. 4 maja 1911 w Pomiechówku, zm. 20 czerwca 1992 w Warszawie) – podporucznik Wojska Polskiego. Córka Hipo-

49. ŻOŁNIERZE AK – KOBIETY ODZNACZONE ORDEREM VIRTUTI MILITARI

lita i Pauliny Wasilewskiej. W Powstaniu Warszawskim łączniczka Kedywu Komendy Głównej Armii Krajowej, Zgrupowanie „Radosław”. Szlak bojowy: Wola i Stare Miasto. Po kapitulacji powstania opuściła Warszawę z ludnością cywilną. (11)

22. Maria (ur. 25 sierpnia 1912 w Bochni.) Ukończyła szkołę powszechną i w latach 1929-1933 uczyła się w Prywatnym Żeńskim Seminarium Nauczycielskim im. Klementyny z Tańskich Hoffmanowej w Bochni, gdzie zdała maturę. Członkini Tajnej Organizacji Wojskowej Okręgu Krakowskiego w Bochni. W jej domu zorganizowano punkt przerzutowy z Polski przez Słowację do Budapesztu. Przerzucano młodzież do tworzącej się na zachodzie armii polskiej. W drodze powrotnej kurierzy przywozili pieniądze, instrukcje, prasę polską z zagranicy oraz emisariuszy z zachodu. Wiosną 1941 Niemcy wpadli na trop Tajnej Organizacji Wojskowej w Bochni i aresztowali brata Marii, Edwarda (zmarł w roku 1942 w niemieckim obozie koncentracyjnym w Auschwitz). 25 kwietnia 1941 aresztowana wraz z ojcem Józefem (zmarł w Auschwitz w 1941 roku) i osadzona w więzieniu na Montelupich w Krakowie. Torturowana, nikogo nie zdradziła. Wywieziona do Auschwitz, a pod koniec wojny do niemieckiego obozu koncentracyjnego dla kobiet w Ravensbrück (numer obozowy 6812). Po uwolnieniu osiedliła się w Krakowie i podjęła pracę w Narodowym Banku Polskim. W roku 1974 przeszła na emeryturę. (10)
24.-Chojecka Maria, ps. „Kama” (ur. 26 września 1926 w Warszawie). Łączniczka batalionu „Parasol” Armii Krajowej, matka Mirosława Chojeckiego (działacza opozycji demokratycznej w okresie PRL-u). Uczestniczka Powstania Warszawskiego. Brała udział w 7 akcjach zbrojnych, w tym m.in. w akcji Kutschera (dowódca SS i Policji dystryktu warszawskiego Generalnej Guberni), akcji Koppe (wyższy dowódca SS i Policji w Kraju Warty i Generalnej Guberni) i akcji Weffels (strażnik w więzieniu na Pawiaku). Członkini Zarządu Głównego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD) kadencji 1974-1979. Od 29 kwietnia 2007 honorowy obywatel miasta Piastowa. Od 31 lipca 2010 honorowy obywatel miasta Warszawy. (12)
25. Janina, ps. „Jasia” (ur. w Łodzi, zm. 5 stycznia 1943 w Oświęcimiu) – podporucznik Wojska Polskiego. Właścicielka sklepu tekstylnego przy ulicy 11 Listopada w Łodzi. W konspiracji żołnierz Okręgu AK Łódź. Od roku 1940 prowadziła dział gospodarki pieniężnej Komendy Okręgu AK Łódź. W jej sklepie mieścił się lokal sztabu Okręgu AK Łódź, z którego korzystał między innymi Komitet Pomocy Więźniom w Radogoszczy. W roku 1942, po dekonspiracji lokalu, osadzona w więzieniu śledczym dla kobiet przy ulicy Gdańskiej, gdzie zorganizowała więzienną łączność konspiracyjną. Torturowana, nikogo nie wydała. Wywieziona do obozu w Oświęcimiu (nr obozowy 22499), gdzie zginęła. (10)

Pionowo

2. Maria, ps. „Marysia” (ur. w roku 1902). Właścicielka majątku Dębieniec koło Wolbromia. W konspiracji łączniczka Komendy Obwodu Armii Krajowej Olkusz. W jej domu mieścił się punkt kontaktowy Inspektoratu Rejonu Olkusz Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej (ZWZ-AK), archiwum akt Obwodu AK Olkusz i magazyn broni. Aresztowana w czerwcu 1943 roku. Torturowana, nikogo nie wydała. Rozstrzelana w lesie Chodówka (lub Chodorówka). Pośmiertnie mianowana podporucznikiem Wojska Polskiego. (9)
3. Irena, ps. „Elżbieta”, „Kreska” (ur. 28 lutego 1907 w Antoninach na Wołyniu, zm. 22 października 1982 w Warszawie) – kapitan Wojska Polskiego. Ukończyła gimnazjum w Stanisławowie i studia historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Od roku 1934 działaczka „Rodziny Wojskowej” w Toruniu. Podczas kampanii wrześniowej łączniczka w sztabie obrony Warszawy. Od października 1939 działała w konspiracji jako sekretarka szefa sztabu Komendy Okręgu Warszawa-Miasto Służby Zwycięstwu Polski – Związek Walki Zbrojnej Jana Rzepeckiego. Od października 1940 do października 1944 kierowała sekretariatem i łącznością Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej ZWZ Armii Krajowej. Po kapitulacji Powstania Warszawskiego w niewoli niemieckiej w Lamsdorf. Po uwolnieniu przydzielona do Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza i z jego polecenia wróciła do kraju. Aresztowana, uciekła z więzienia (po skoku z III piętra złamała obie nogi). Po rekonwalescencji wyjechała do Wielkiej Brytanii. W roku 1974 wróciła na stałe do Polski. (8)
5.-Haschek Maria, ps. „Urszula” (ur. 21 października 1918 w Warszawie, zm. 15 lutego 2005 w Australii) – starszy sierżant Wojska Polskiego. Córka Władysława i Marty z d. Białkowskiej. W Powstaniu Warszawskim w 2. plutonie, 1. kompanii „Ambrozja” batalionu „Zaremba-Piorun” walczącego na Mokotowie i w Śródmieściu. Po powstaniu w niewoli niemieckiej (nr jeńcki 107071). Wyemigrowała do Australii. (7)
6. Maria Anna, ps. „Irma” (ur. 5 grudnia 1903 w Słucku koło Baranowicz, zm. 1 grudnia 1985 w Warszawie). Córka Mitrofana Bogdana i Marii z d. Biryż. Kapitan Wojska Polskiego. W Powstaniu Warszawskim szefowa łączniczek Zgrupowania „Radosław”. Po kapitulacji powstania opuściła miasto z ludnością cywilną. (11)
8. Elżbieta, ps. „Dewajtis” (ur. 16 kwietnia 1929 w Warszawie). Córka Feliksa (oficer Wojska Polskiego, zginął w kampanii wrześniowej) i Julii z d. Gradowskiej. Od roku 1942 uczennica miejskiego Gimnazjum Żeńskiego im. Jana Kochanowskiego w Warszawie (podczas okupacji II Miejskiego Żeńskiego Gimnazjum Krawiecko-Bielizniarskiego). W lutym 1943 wstąpiła do 58. Warszawskiej Żeńskiej Drużyny Harcerzy hufca Śródmieście, będącej częścią Szarych Szeregów. Ukończyła kurs przysposobienia wojskowego. W sierpniu 1943 roku jako łączniczka weszła w skład nowo utworzonego oddziału „Agat” (później „Parasol”). W jej mieszkaniu przy ul. Mokotowskiej znajdowała się skrytka konspiracyjna 2. plutonu „Agatu” (później, gdy przeniosła się na ul. Kali-

49. ŻOŁNIERZE AK – KOBIETY ODZNACZONE ORDEREM VIRTUTI MILITARI

ską, w jej mieszkaniu znajdowało się również biuro 2. plutonu). Od roku szkolnego 1943-1944 uczęszczała na tajne komplety organizowane przez dowództwo oddziału w porozumieniu z dyrekcją przedwojennego Gimnazjum i Liceum im. Bolesława Prusa przy ul. Jasnej 10. Brała udział w akcjach: Weffels (1 października 1943), Frühwirth (25 października 1943), Braun (13 grudnia 1943), Kutschera (1 lutego 1944), Stamm (6 maja 1944) i Koppe (11 lipca 1944). W Powstaniu Warszawskim oddelegowana do służby jako łączniczka płk. Jana Mazurkiewicza „Radosława”. W latach 1970-1989 kierownik Katedry Historii i Teorii Muzyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. W latach 1973-1983 wykładowca w Akademii Muzycznej w Krakowie. Redaktor naczelny „Encyklopedii Muzycznej PWM”. (11)

9. Antonina Felicja, ps. „Tosia” (ur. 17 stycznia 1915 w Warszawie, zm. 9 marca 1986 w Warszawie) – kapitan Wojska Polskiego. Lekarz medycyny. Córka Tomasza i Bronisławy z d. Wojtczak. W konspiracji członkini Wydziału Sabotażu Polskich Socjalistów (od jesieni 1941 współpracującego ze Związkiem Odwetu). 19 maja 1942 uczestniczka zamachu bombowego w Kasyńce Gry mieszczącym się w budynku dawnego Kasyna Garnizonowego w al. Szucha 29. W Powstaniu Warszawskim w Kobiecych Patrolach Minerskich Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej. Po upadku powstania opuściła Warszawę z ludnością cywilną. (5)
10.-Ostrowska Elżbieta, ps. „Ela” (ur. 10 czerwca 1923 w Warszawie, zm. 15 listopada 2007 tamże) – podporucznik Wojska Polskiego. Córka Wacława i Heleny z d. Bielszewskiej. Podczas okupacji niemieckiej instruktorka w Szarych Szeregach i referent łączności Wojskowej Służby Kobiet V Obwodu (Mokotów) Warszawskiego Okręgu Armii Krajowej. 1 sierpnia 1944 przed godziną „W” zorganizowała Okręgową Składnicę Meldunkową „S” w kamienicy w Alejach Jerozolimskich 17. W nocy z 5 na 6 sierpnia jako pierwsza przeszła kanałami ze Śródmieścia na odcięty Mokotów i nawiązała kontakt z jego dowództwem. Po powrocie do Śródmieścia kierowała łącznością kanałową, organizując patrole utrzymujące łączność pomiędzy Śródmieściem Południe a Mokotowem. Po kapitulacji powstania w niewoli niemieckiej w obozie Bergen-Belsen, później więźniarka kobiecego Oflagu IX C Molsdorf (numer jeniecki 1737). Po wyzwoleniu wyjechała do Francji i w Paryżu objęła funkcję oficera łącznikowego do spraw Armii Krajowej. Członek Komisji Weryfikacyjnej AK na terenie Francji, Belgii i Holandii. We Francji wyszła za mąż za Zygmunta Ostrowskiego, oficera sztabu płk. Augusta „Emila” Fieldorfa, uczestnika kampanii wrześniowej w 51. Pułku Strzelców Kresowych im. Giuseppe Garibaldiego i żołnierza 1. Dywizji Grenadierów Polskich we Francji. Po powrocie do Polski zadebiutowała w 1954 roku jako pisarka. W 1955 roku przyjęta do Związku Autorów i Kompozytorów Scenicznych. Od roku 1965 w Związku Literatów Polskich. Autorka wspomnień *W Alejach spacerują „Tygrysy”*. *Sierpień-wrzesień 1944* (1973). Działaczka Zarządu Głównego Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej. (5)
12. Hildegarda, ps. „Halina”, „Hilda”, „Maria”, „Halina Kwiatkowska” (ur. 2 czerwca 1910 w Gdyni, zm. 11 grudnia 1943 w Oświęcimiu) – podporucznik Wojska Polskiego. Córka Adolfa i Agaty z d. Dopki. Harcerka, w latach 1937-1939 działaczka Polonii gdańskiej. Urzędniczka Banku Polsko-

49. ŻOŁNIERZE AK – KOBIETY ODZNACZONE ORDEREM VIRTUTI MILITARI

Brytyjskiego w Gdańsku. Członkini Przysposobienia Wojskowego Kobiet przy klubie „Gedania” jako instruktorka przeszkolona w dywersji pozafrontowej. Kurierka łączności zagranicznej komórki „Zagroda”, Oddziału Łączności Konspiracji Komendy Głównej Armii Krajowej. 10 czerwca 1943 aresztowana w Nowym Dworze, gdy wiozła zestaw dokumentów dla powracającego ze Szwecji Jana Nowaka-Jeziorańskiego. Początkowo więziona w Pomiechówku, a następnie na Pawiaku. Wywieziona w nocy z 4 na 5 października 1943 roku do niemieckiego obozu koncentracyjnego Auschwitz (nr obozowy 64367). (7)

14.-Konopacka Ewa, ps. „Ewa” (ur. 4 maja 1926 w Paryżu). W lutym 1943 została zaprzysiężona do Armii Krajowej i jako żołnierz Obwodu Żoliborz Okręgu Warszawa AK ukończyła kursy nauki o broni i przygotowania do walk ulicznych. W czasie Powstania Warszawskiego była łączniczką 228. plutonu łączności Zgrupowania AK „Żywiciel” na Żoliborzu. Po walkach pierwszego dnia powstania jej zgrupowanie wycofało się do Kampinosu, ale następnego dnia ostrzelane po drodze przez niemieckie czołgi powróciło na Żoliborz. Tam obsługiwała telefony polowe i łącznice, reperowała uszkodzone linie telefoniczne, a później jako kurierka ustnie przekazywała rozkazy. Pod koniec powstania dołączyła do harcerskiego plutonu 227. W czasie skoncentrowanego natarcia wojsk niemieckich zgłosiła się do nawiązania kontaktu z odcięтым klasztorem Sióstr Zmartwychwstank na Żoliborzu, w którym broniły się polskie oddziały. Za czyn ten, rozkazem dowódcy 8. Dywizji Piechoty, ppłk. Mieczysława Niedzielskiego „Żywiciela” z dnia 30 września 1944, została odznaczona Orderem Wojennym Virtuti Militari V Klasy i awansowana na stopień plutonowego. Po kapitulacji powstania w niewoli (stalag XI A Gross-Lubars i stalag VI C Oberlangen). 12 kwietnia 1945, po oswobodzeniu obozu przez 1. Polską Dywizję Pancerną, wyjechała do Włoch. W lutym 1954 wyjechała do Kanady na stypendium studenckie w Montrealu (Quebec). W 1964 założyła w Ottawie Ogniwo Federacji Polek w Kanadzie i odtąd razem z mężem Tadeuszem Konopackim (ps. „Trzaska”, uczestnikiem Powstania Warszawskiego, żołnierzem AK ze Zgrupowania „Harnaś”) poświęciła się pomocy dla misji polskich (w roku 2003 otrzymała honorowe członkostwo Federacji Polek w Kanadzie). Równocześnie ukończyła kursy malarstwa i rysunku ottawskiej Szkoły Sztuki. Po przejściu na emeryturę w 1983 roku poświęciła się malarstwu. Jej obrazy znajdują się w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, w odbudowanym klasztorze Sióstr Zmartwychwstank na Żoliborzu, w polskim kościele św. Jacka w Ottawie i w prywatnych kolekcjach. W roku 2000 mianowana podporucznikiem, w roku 2005 porucznikiem, a 11 listopada 2010 roku kapitanem Wojska Polskiego w stanie spoczynku. Członek Stowarzyszenia Polskich Kombatantów w Kanadzie w Kole nr 8 w Ottawie. (8)
16. Maria, ps. „Jadwiga”, „Łotewska” (ur. w roku 1902 w Lublinie, zm. 18 lutego 1941 tamże) – podporucznik Wojska Polskiego. Nauczycielka szkoły powszechnej w Lublinie. Harcmistrzyni, komendantka Chorągwi Lubelskiej Organizacji Harcerzek, Związku Harcerstwa Polskiego. W konspiracji kierowniczką łączności Konspiracyjnej Komendy Okręgu Lubelskiego ZWZ. Aresztowana 18 lutego 1941 (zdążyła zniszczyć posiadane dokumenty) i osadzona w więzieniu Gestapo „Pod Zegarem” w Lublinie. Torturowana, nikogo nie wydała. Tego samego dnia popełniła samobójstwo, zażywając truciznę. (11)

49. ŻOŁNIERZE AK – KOBIETY ODZNACZONE ORDEREM VIRTUTI MILITARI

17.-Bieńkiewicz Karolina, ps. „Józefa”, „Wysoka” (ur. 18 listopada 1891 w Filipach Czeremyskich na Podolu, zm. 13 września 1941 w Warszawie). Córka Adriana i Karoliny z d. Podhorskiej. Ukończyła Szkołę Główną Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie ze stopniem inżyniera rolnictwa. Od roku 1933 zastępca kierownika działu propagandy w warszawskim biurze Towarzystwa Eksploatacji Soli Potasowych (z siedzibą we Lwowie). W latach 1926-1931 kierownik naukowy w firmie Hodowla i Reprodukacja Zbóż i Nasion Buraków Cukrowych Aleksandra Sumowskiego w Zamliczach na Wołyniu. Współpracowała z działem rolnym Polskiego Radia. Tłumaczyła prace rolnicze z języków obcych. Od wiosny 1940 w konspiracji jako sekretarka do specjalnych zadań Delegata Rządu na Kraj Cyryła Ratajskiego, gdzie zastępowała szyfrantkę. Do jej zadań należało przechowywanie pieczęci z godłem państwa, prowadzenie archiwum i kasy delegatury. 12 września 1941 przypadkowo aresztowana w lokalu w Alejach Ujazdowskich. Gestapo znalazło i zarekwirowało w jej mieszkaniu kasę delegatury w kwocie 18 tys. złotych. Torturowana w siedzibie Gestapo w al. Szucha. Nikogo nie wydała. Ze zmasakrowaną twarzą w stanie agonalnym przewieziona do więzienia na Pawiaku, gdzie zmarła 13 września 1941 roku. Pośmiertnie przyznano jej stopień starszego sierżanta. (10)
18.-Sujkowska Halina Aniela, ps. „Krystyna”, „Hilda”, „Tekla” (ur. 9 września 1900 w Warszawie, zm. 28 sierpnia 1970 w Kanadzie) – porucznik Wojska Polskiego. Córka Stanisława i Anieli z d. Malinowskiej. W Powstaniu Warszawskim łączniczka Komendy Głównej Armii Krajowej Oddziału III Operacyjno-Szkoleniowego (Wydział III B Szkoleniowy, Biuro Inspekcji, Dział Łączności Wewnętrznej). Po kapitulacji powstania wyszła z Warszawy z ludnością cywilną. Kierowała komórką techniczną i legalizacyjną w Wydziale Łączności Zagranicznej Komendy Głównej AK w Krakowie. Po wojnie pracownik Instytutu Badań Historii Sztuki. Aresztowana i więziona. Po uwolnieniu wyemigrowała w roku 1956 do Kanady. (5)
20. Władysława, ps. „Teresa” (ur. w roku 1899 w Kalejczycach, zm. 29 maja 1943 w Warszawie) – porucznik Wojska Polskiego. Mieszkała w Krakowie, a następnie do roku 1920 w Petersburgu, gdzie ukończyła szkołę średnią. Po przyjeździe do Polski zamieszkała w Warszawie. Członkini Związku Legionistek Polskich. Urzędniczka Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych. W konspiracji łączniczka w komórce sabotażu gospodarczego Związku Odwetu, a później Kedywu Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej. Aresztowana na skutek donosu 17 kwietnia 1943. Więziona na Pawiaku. Podczas śledztwa nikogo nie wydała. Rozstrzelana 29 maja 1943 w ruinach getta warszawskiego. Symboliczny grób znajduje się na cmentarzu w Sufczyńcu. (7)
23.-Borkowska Zofia, ps. „Marta”, „Marychna”, „Renata” (ur. 10 października 1904 w Druskiennikach, zm. 3 maja 1943 w Wilnie) – porucznik Wojska Polskiego. Córka Władysława i Zofii z d. Kalenkiewicz. Harcerka Chorałwi Wileńskiej Organizacji Harcererek Związku Harcerstwa Polskiego. Magister filozofii wydziału polonistyki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Nauczycielka szkół średnich, m.in. Gimnazjum sióstr Nazaretanek w Wilnie i Miejskiej Zawodowej Szkoły Doksztalującej. Wykładowca na Miejskim Uniwersytecie

49. ŻOŁNIERZE AK – KOBIETY ODZNACZONE ORDEREM VIRTUTI MILITARI

Powszechnym w Białymstoku i Uniwersytecie Robotniczym w Łapach. Od października 1939 w konspiracji. Organizowała opiekę nad rannymi żołnierzami, ukrywała we wsiach i leśniczówkach oficerów Wojska Polskiego. W roku 1940 mianowana szefem Wydziału Łączności Konspiracyjnej w Komendzie Okręgu Związku Walki Zbrojnej Białystok. Aresztowana w Grodnie. Więziona w Białymstoku i Mińsku, skąd zbiegła do Wilna. Czynna w Komendzie Okręgu Wilno w zespole redakcyjnym pisma „Niepodległość”, w którego sprawach kontaktowała się z płk. (później gen.) Aleksandrem Krzyżanowskim ps. „Wilk”, komendantem okręgu. 3 maja 1943 przypadkowo aresztowana wraz z matką w mieszkaniu kuzynów w Wilnie. Tego samego dnia obie zostały rozstrzelane w lesie w Ponarach pod Wilnem. (5)

50. ŻOŁNIERZE AK – „ŁAGIERNICY”

W latach 1944-1945 kilkadziesiąt tysięcy żołnierzy AK uwięziono i wywieziono do łagrów lub internowano w obozach przymusowej pracy, m.in. w Diagilewie i Ostaszkanie – nazwano ich później „Łagiernikami”. Część aresztowanych żołnierzy siłą wcielono do WP.

Poziomo

1. Obóz, w którym internowano szeregowców i podoficerów Armii Krajowej. Polaków przywieziono trzema transportami z więzienia w Białymstoku w listopadzie i grudniu 1944. Ogółem znalazły się w nim 2903 osoby, w tym prawie 400 kobiet i kilkanaście dzieci. Oprócz braku żywności chorób jednym z najpoważniejszych problemów była ogromna plaga wszy i pluskiew. Największą grupę – 1516 osób odesłano z obozu 14 kwietnia 1945 do obozu nr 178 w Diagilewie w obwodzie riazańskim. Byli to ujawnieni oficerowie AK oraz osoby szczególnie podejrzane o przynależność do podziemnych organizacji. Jedną grupę w maju 1947 wywieziono do kolejnego obozu, nr 64 w Morszańsku (obwód tambowski). Większość jeńców powróciła do Polski w październiku 1947. (9)
-
3. System i nadzór na obozach pracy przymusowej w ZSRR, w którym więźniami byli zarówno przestępcy kryminalni, jak i osoby uznawane za społecznie niepożądane lub politycznie podejrzane. Słowo jest akronimem rosyjskiej nazwy instytucji zarządzającej tym systemem. W rzeczywistości, w różnych okresach, instytucja ta nosiła różne nazwy. Jako synonim stosowane jest określenie łagry od rosyjskiego słowa obóz (łagier). Niekiedy spotyka się nieprawidłowe użycie tego terminu w znaczeniu „łagier” (pojedynczy obóz). (5)
 4. Miejsce obozu filtracyjnego NKWD w Lublinie. Po zdobyciu terenu Rosjanie natychmiast utworzyli obóz filtracyjny NKWD dla żołnierzy AK i NSZ, wykorzystując w tym celu infrastrukturę niemiecką. W obozie NKWD zostali osadzeni oficerowie z Komendy Armii Krajowej Lublin i innych obwodów, 3. Dywizji Piechoty AK, 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty, 30. Dywizji Piechoty spieszącej na pomoc walczącej Warszawie. W sumie zgromadzono 2,7 tys. rozbrojonych przez wojska sowieckie żołnierzy AK okręgu lubelskiego. 23 sierpnia 1944 w nocy 250 oficerów i podoficerów więzionych na Majdanku przewieziono na stację towarową Lublin Tatary, umieszczono w zadrutowanych wagonach i wywieziono na Wschód, m.in. do obozów w Riazaniu, Diagilewie, Griazowcu, Czerepowcu i Skop. (8)
 6. Józef (właściwie Iosif Wissarionowicz Dżugaszwili, ur. 18 grudnia 1878 w Gori, zm. 5 marca 1953 w Kuncowie) – sowiecki polityk pochodzenia gruzińskiego, pełniący funkcje sekretarza generalnego KPZR i jej poprzedniczek oraz premiera ZSRR, a faktycznie dożywotni dyktator Związku Ra-

50. ŻOŁNIERZE AK „ŁAGIERNICY”

dzieckiego, posiadający nieograniczoną władzę. Jako metodę rządzenia stosował masowy, państwowy wewnętrzny i zewnętrzny terror, który pochłonął, według różnych ocen, od kilku do kilkudziesięciu milionów ofiar śmiertelnych. Podpisując sojusz z III Rzeszą, umożliwił Niemcom rozpoczęcie agresji zbrojnej na Polskę, przyczyniając się do wybuchu II wojny światowej. Autor dyrektywy nr 220169 wydanej 31 lipca 1944 dotyczącej likwidacji i rozbrajania struktur AK „mających w swoim składzie niemieckich szpiegów”. Na jej podstawie oficerów należało internować, a podoficerów i szeregowych żołnierzy kierować do zapasowych batalionów 1 Armii Wojska Polskiego. (6)

9. Bataliony – jeden z trzech podstawowych typów obozów NKWD po wojnie. Oprócz nich występowały Obozy kontrolno-filtracyjne. (7)
10. Miejsce obozu dla internowanych żołnierzy Armii Krajowej funkcjonującego w latach 1944-1945. NKWD rozbroiło tam 27. Dywizję Piechoty Armii Krajowej, która wcześniej, po ciężkich walkach, wyzwoliła okolice Lubartowa od Niemców. W pismach urzędowych z czasów jego funkcjonowania, najczęściej określany był nazwą „I Oficerskiego Obozu Internowanych Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego”. Obóz był podporządkowany Głównemu Zarządowi Informacji WP. Przeznaczony był dla ok. 800 więźniów, internowanych było natomiast 513, w tym ok. 300 oficerów, głównie Armii Krajowej z Lubelszczyzny, Wileńszczyzny, Nowogródzkiej, okolic Lwowa i Polesia. W większości byli oni żołnierzami 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK. Wśród więźniów znaleźli się także powstańcy warszawscy oraz żołnierze Batalionów Chłopskich. Komendantem obozu był mjr NKWD noszący polski mundur, Aleksander Kałaszniak. 27 marca 1945 roku 48 więźniom udało się uciec, przy ostrzale z broni maszynowej uciekinierzy sforsowali bramę główną i pobiegli tyralierą przez mokre pole orne w kierunku nieodległych Lasów Kozłowieckich. Większość z nich – w tym Jerzy Ślaski, autor książki o ucieczce – dotarła do oddziału mjr. Mariana Bernaciaka „Orlika” i walczyła w jego szeregach. Po ucieczce aresztowano 14 osób pomagających w przygotowaniach do ucieczki, w tym ppłk. Edwarda Pisulę, zamęczonego później w więzieniu. W czerwcu osądzeni zostali przez Mieczysława Widaję. Zapadło wiele wyroków śmierci zamienionych później na dożywotnie więzienie. Wiadomo, że przeżyło jedynie dwóch ze skazanych – Wojciech Gutry i Eugeniusz Gierej, którzy zostali uwolnieni przez oddziały „Orlika” podczas transportu na Sybir. Pozostałych wywieziono do łagrów w głąb ZSRR i na Syberię. Obóz zlikwidowano ostatecznie 21 kwietnia 1945 roku. (7)
13. Miejsce obozu przejściowego NKWD pod Warszawą o ponurej sławie. Wywożono stąd żołnierzy AK na północ ZSRR całymi pociągami, w bydłowych wagonach, pod silną strażą, często skutych kajdankami. (9)
15. Obóz, w którym internowano kadre dowódczą Armii Krajowej i pracowników Delegatury Rządu – inna nazwa obozu Diagilew. Pierwszy transport z Polakami trafił tam w sierpniu 1944 z Lublina. Liczył 211 żołnierzy, podoficerów i żołnierzy AK. Kolejny, liczący 102 żołnierzy AK, przybył we wrześniu z Wilna. Do obozu przychodziły transporty m.in. z Wydziału Kontrwywiadu Smiersz Charkowskiego i Lwowskiego Okręgu Wojskowego, z obozów przesy-

50. ŻOŁNIERZE AK „ŁAGIERNICY”

łowo-rozdzielczych w Brześciu i Przemyślu, z obozów nr 41 w Ostaszku i nr 388 w Stalinogorsku. Większość więźniów stanowili żołnierze i oficerowie AK ze Lwowa, Wilna, Lublina, Białegostoku i spod Warszawy oraz cywile podejrzewani o współpracę z okupantem niemieckim. Ogółem w latach 1944-1947 w obozie przebywało 2672 Polaków i obywateli polskich. Trafiła do niego kadra dowódcza AK, m.in. gen. brygady Ludwik Bittner „Halka” – dowódca 9. Podlaskiej Dywizji Piechoty AK, płk Adam Świtalski „Dąbrowa” – dowódca 3. Dywizji Piechoty AK, płk Aleksander Krzyżanowski „Wilk” – dowódca Okręgu Wilno, gen. (płk) Władysław Filipkowski „Janka” – komendant Obszaru Lwów, gen. (płk) Kazimierz Tumidajski „Marcin” – dowódca Okręgu Lublin, płk dypl. Stefan Czerwieński – dowódca 5. Dywizji Piechoty AK, płk Hieronim Suszczyński – dowódca 8. Dywizji Piechoty AK oraz płk Tadeusz Sztumberk-Rychter „Żegota” – dowódca 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK, a także kilkudziesięciu oficerów sztabowych, pułkowników, podpułkowników i majorów, kilkuset oficerów służby liniowej kapitanów, poruczników, podporuczników, podchorążych oraz podoficerów i szeregowców. Pewną grupę stanowili także przedstawiciele i pracownicy Delegatury Rządu na Kraj – cywilnej struktury Polskiego Państwa Podziemnego, w osobach m.in. Kazimierza Przybyszewskiego „Grzymały” – delegata z Białostoczczyzny czy Władysława Cholewy – Wojewody Lubelskiego. Żołnierze polscy przeprowadzili w obozie dwie głódówki pierwszą w marcu 1945, a drugą w czerwcu 1947. Efektem drugiej głódówki była likwidacja obozu i ostatecznie wyjazd niektórych uwięzionych do Polski oraz rozparcelowanie reszty do innych obozów, oficerów wyższej rangi wysłano do Gрязowca, a niższej rangi do Czerepowca. (6)

17. Zespół obozów, w którym internowano szeregowców i podoficerów Armii Krajowej. Było to jedno z najliczniejszych skupisk żołnierzy AK w obwodzie nowogrodzkim. Aresztowani Polacy pochodzili z terenów województw lubelskiego, kieleckiego, rzeszowskiego i warszawskiego. Obóz był jednym z najcięższych, o skrajnie trudnych. W latach 1944-1949 przebywało w nim 5795 Polaków, którzy pracowali przy wydobyciu węgla kamiennego, wykorzystywano ich również do prac przy budowie linii kolejowej, dróg i trakcji elektrycznych na potrzeby kopalni. (9)

50. ŻOŁNIERZE AK „ŁAGIERNICY”

ki wojskowej (pocztą polowa, normy wyżywienia, struktura organizacyjna bataliony, kompanie, plutony z sowiecką kadrą wojskową). Żołnierzy traktowano surowo jak więźniów mimo zachowania wojskowych struktur organizacyjnych. Wyżywienie było głodowe, brakowało opieki lekarskiej, szerzyła się plaga pluskiew, karaluchów i wszelkich innych insektów. (6)

19. Obóz NKWD – Turza (inaczej „Mały Katyń”) – obóz koncentracyjny zorganizowany przez NKWD w sierpniu 1944 w pobliżu Sokołowa Małopolskiego. Więźniami byli głównie akowcy należący do Podokręgu Rzeszowskiego AK pojmani podczas akcji „Burza”, w szczególności uczestnicy powstania lwowskiego oraz śpieszący na odsiecz Powstaniu Warszawskiemu. Prócz nich więziono tu również dezertersów z Armii Czerwonej i z Ludowego Wojska Polskiego. Obóz składał się z pięciu ziemianek mających formę prostokątnych dołów o wymiarach 6 na 4 m i głębokości ponad 2 m, oraz budynku Domu Spółdzielczego. Każda z ziemianek mieściła około 20 ludzi, w budynku stłoczono w czterech pomieszczeniach około 150-200 więźniów. W całym okresie istnienia obozu przebywało w nim około 1,7-2 tys. osób. Więźniów ze skrupowanymi z tyłu rękami wywożono ciężarówkami do lasów Turzy (ok. 3 km od obozu), gdzie mordowano ich obnażonych strzałem w tył głowy albo, dla oszczędności nabojów, przez poderżnięcie gardła, często obwiązane strzępami ubrania, aby zmniejszyć krwawienie. Zamordowanych ułożonych warstwami we wcześniej wykopanych dołach zakopywano, zacierając ślady. AK nagłośniło działanie obozu ulotkami rozrzuconymi po okolicy, co pewnie spowodowało przyjazd marszałka Iwana Koniewa. Po jego rozmowie z komendantem obóz zlikwidowano, zacierając wszelkie ślady materialne. (9)

20. Nieformalne określenie największej grupy obozów pracy przymusowej na północnym wschodzie ZSRR (Jakucka ASSR, obwód magadański). Nazwa pochodzi od położenia w dorzeczu rzeki o tej samej nazwie. Teren podległy gulagom miał powierzchnię 2,6 mln km². Jeden z obozów mieścił w miejscowości Magadan, położonej nad Morzem Ochockim. Na przełomie 1940 i 1941 roku transporty przywiozły tam około 12 tys. Polaków, w większości jeńców wojennych i ich rodzin. Zaledwie 583 osoby zostały uwolnione w 1942 w ramach akcji rekrutacyjnej 2. Korpusu gen. Andersa. Transport do obozu odbywał się frachtowcami (a nie statkami pasażerskimi) po wyczerpującym transporcie drogą lądową do Władowostoku, Nachodki lub Wanina. Rejs trwał od sześciu do jedenastu dni, więźniowie mieli do dyspozycji miejsce na pryczy o powierzchni

50. ŻOŁNIERZE AK „ŁAGIERNICY”

1,5 metra kwadratowego. W obozach więzieni byli także żołnierze AK, np. ostatni Prezydent RP na Uchodźstwie Ryszard Kaczorowski, czy cichociemny Waclaw Kopisto. Jednemu z nich, kpt. Władysławowi Chrystukowi z Lidy nie pozwolono wyjechać po odsiedzeniu wyroku w 1949, ani nawet wrócić do Polski w 1956. Ożenił się w Madaganie z Rosjanką, pracował jako cieśla, mieszka tam (przynajmniej do niedawna) przy ulicy Berzina 22. Po śmierci Stalina wielu zwolnionych więźniów osiedliło się w Madaganie. Obozy istniały jeszcze około 1960 roku. W obozie nad rzeką Tarasową po więźniach pozostały sterty butów. Jak w Auschwitz. (6)

Pionowo

2. Miejsce obozu kontrolno-filtracyjnego jenieckiego nr 388 NKWD, gdzie w latach 1945-1950 działała specjalna eksperymentalna, super-tajna jednostka NKWD pod dowództwem płk. Władimira Rusakowa. Jednostka ta zajmowała się eksperymentowaniem z technikami zwanymi ogólnie „praniem mózgu”. Eksperymenty były prowadzone m.in. na obywatelach Polskich. Stosowano w tym eksperymencie głównie różne formy tortur zwanych „Kroplą wody”(głowa więźnia była przymocowana ściśle do drewnianego pała, tak, że torturowany nie mógł nią w ogóle poruszać. Na głowę ściekały mu jak po sznurku, uderzając zawsze w to samo miejsce, krople wody. Po pewnym czasie więzień miał wrażenie jakby dostawał maczugą po głowie. Inna forma , tzw. „psychologiczna”, tej samej tortury, polegała na umieszczaniu więźnia, po klasycznym seansie tortury kropli wody, w izolatce i puszczaniu mu z głośnika płyty z nagraniem uderzania kropli wody o metalowy blat. Niektórzy więźniowie dostawali po takim eksperymencie pomieszania zmysłów. (12)
5. Najczęstsza choroba zakaźna, prowadząca do całkowitego wycieńczenia organizmu – dystrofii. (10)
7. Miejscowość koło Radzyna Podlaskiego, w której znajdował się obóz NKWD dla żołnierzy AK, WiN i BCh, dezertersów oraz ludzi uznanych przez nową władzę za wrogów. Od września 1944 do listopada 1945 w obozie przebywało 2,5-3 tys. więźniów. Na znajdującym się w pobliżu uroczysku „Baran” od jesieni 1944 do przełomu stycznia i lutego 1945 roku dokonywano masowych egzekucji. Do dziś nie jest znana liczba ofiar. Szacuje się, że zamordowano od kilkuset do 1,3, a nawet 1,8 tys. osób, w tym m.in. 30 młodych mężczyzn aresztowanych w kościele w Trzebieszowie oraz żołnierzy z oddziałów zza Bugu, m.in. z 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty. Wyroki sądu wojskowego wykonywał m.in. naczelnik więzienia sierż. Bazyli Rogoziński. (11)
8. Popularna nazwa małych owadów osiagających zwykle 1,5 – 10 mm długości. Samice – same będąc pasożytami – przenoszą pasożyty krwi i skóry pomiędzy zwierzętami ciepłokrwistymi. W okresach masowego występowania stają się utrapieniem mieszkańców pobliskich terenów. Z uwagi na masowe występowanie były bardzo dokuczliwe dla uwięzionych w łagrach – gryzienie i utrudnianie patrzenia. (6)

50. ŻOŁNIERZE AK „ŁAGIERNICY”

11. Rejon na północnym Uralu, 160 km na północ od Kola Polarnego. W 1930 roku poszukiwacza ekspedycja OGPU odkryła w tzw. Basenie Peczory płytko zalegające złoża węgla. Utworzone tam wkrótce łagry były rezerwuarem niewolniczych robotników dla okolicznych kopalni węgla. Kopalnie te funkcjonują do dziś. To więźniowie we wczesnych latach 30. wybudowali ten kompleks kopalniany, w którym

- jeszcze w roku 1956 pracowało 50 tys. więźniów. Obozów było tam wiele, każdy po około 2 tys. więźniów. Jak i w innych łagrach, strzelano do więźniów za wystąpienie z kolumny podczas marszu lub zbliżenie się do drutów. Do obozów Rosjanie wywieźli w latach 1940-1941 wielu Polaków z polskich Kresów wschodnich, zajętych we wrześniu 1939. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej, niektórych polskich więźniów zwolniono (w latach 1941-1942) po tzw. „amnestii” dla Polaków; wielu z nich dołączyło do tworzonej wtedy w Związku Sowieckim, w Uzbekistanie, polskiej armii pod dowództwem gen. Władysława Andersa. W latach 1944-1947 Rosjanie przywieźli tutaj tysiące Polaków, byłych żołnierzy Armii Krajowej i powojennego antykomunistycznego podziemia. W 1951 roku w obozach siedziało w sumie ponad 193 tys. więźniów. Kilku więźniów Polaków próbowało ucieczki. Sowieccy strażnicy zastrzelili ich. W lipcu 1953 siedem z siedemnastu kopalni rozpoczęło strajk, zakończony ostrzelaniem strajkujących przez sowieckich żołnierzy z karabinów maszynowych. Zabito wówczas około 70 więźniów. Rosjanie nie pozwalali więźniom-Polakom wrócić do Polski po odsiedzeniu wyroków. Dopiero w latach 1956-1957 wielu z nich wróciło do Polski w ramach repatriacji. (7)
12. Miasto, w którym mieścił się obóz przejściowy NKWD. Sowieci mordowali i więzili tam żołnierzy Narodowych Sił Zbrojnych i Armii Krajowej. Do obozu zostali zagnani nie tylko Polacy z Mazowsza, lecz także z okolic Włocławka i Torunia, w liczbie kilkudziesięciu tysięcy. Enkawudziści pędzili nocą ulicami 17. Stycznia i Sienkiewicza kolumny więźniów – na kolejową bocznice. Jeden transport składał się z 800 do tysiąca ludzi. (9)
14. Obozy przetrzymywania grupy. Obozy, w których internowano żołnierzy polskich zbrojnych organizacji niepodległościowych w ramach masowych akcji represyjnych po wkroczeniu Armii Czerwonej na wschodnie teryeny II Rzeczypospolitej. Wkroczenie Armii Czerwonej rozpoczęło masowe akcje represyjne przeciwko polskim zbrojnym organizacjom niepodległościowym. Pojmany gromadzono w obozach filtracyjnych i przejściowych, m.in. w Białymstoku, Lublinie, Skrobowie k. Lubartowa, Przemyślu, Sokołowie Podlaskim, Miednikach Królewskich k. Wilna. Część z nich siłą lub dobrowolnie wcielano do Armii Berlinga i do Armii Czerwonej, a większość wywożono do obozów w głębi Rosji. (8)

50. ŻOŁNIERZE AK „ŁAGIERNICY”

16. Miejsce obozu przejściowego NKWD. W obozie aresztowanych żołnierzy AK przebierano w mundury niemieckie i wywożono do Rosji jako jeńców wojennych. (8)
17. Zupa podawana uwięzionym. Różne były dzienne normy żywieniowe w obozie. Porcja otrzymanego chleba określana jest w relacjach na 500 do 700 gram. Dodawano do niego dużo otrąb lub ziemniaków. Chleba nie dzielono na poszczególnych więźniów, lecz wydawano w bochenkach i jego sprawiedliwy podział zależał wyłącznie od nich samych. Podawano raz lub 2 razy dziennie po 3/4 litra zupy pobieranej głównie w puszkach po konserwach. Składała się ona z liści kapuścianych, zielonych pomidorów, kiszonych ogórków, a czasami ryb. Zupę tę nazywano również „szczy” – od rosyjskiego słowa kapuśniak. W PFŁ nr 0331 w Gruzji żywność urozmaicano, podając więźniom zupę z suszonych jabłek, kwaśnych liści i małych suszonych rybek – kilek. Zupa ta miała smak kwaśno-słodko-słony i nadawała się do jedzenia. Zupa mogła również zawierać liście kapusty i suszone ziemniaki. Więźniowie otrzymywali też słoną rybę – wobłę (płotka kaspijska) i kompot z suszu owocowego ugotowanego z tą rybą. (7)

51. ŻOŁNIERZE AK ODZNACZENI ORDEREM VIRTUTI MILITARI

Order Virtuti Militari jest najwyższym polskim odznaczeniem wojskowym (orderem) nadawanym za wybitne zasługi bojowe. Kapituła Orderu Wojennego Virtuti Militari i w lipcu 2011 zweryfikowała wykaz powstańców warszawskich odznaczonych Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari V klasy. Z pierwotnej listy 170 rozważanych nazwisk, pozytywnie zostały zweryfikowane 104 osoby. Hasłami w niniejszej krzyżówce są nazwiska tych odznaczonych (także pośmiertnie), o których udało się znaleźć informacje biograficzne. W każdym objaśnieniu podano linki do informacji szczegółowych – są one aktywne w leksykonie elektronicznym.

Poziomo

3. Por. Michał , ps. „Biebrza”, ur. 29 września 1896 w Sztabinie. Dowódca zgrupowania w Obwodzie Praga Okręgu Warszawa AK. Zginął podczas Powstania Warszawskiego (lub we wrześniu 1944) – [Informacje szczegółowe](#) (8)
5. Kpt. Tadeusz , ps. „Zdan”, ur. 30 stycznia 1906 w Dąbrowie Górniczej. Dowódca 1. kompanii w batalionie „Łukasiński”, którą w czasie okupacji przygotowywał do przyszłych działań, dowodził nią od 1 sierpnia 1944 w walkach na odcinkach: Synagoga na ul. Tłomackie, ulice Leszno, Wronia, Krochmalna, Grzybowska przy Towarowej, Nalewki i najdłużej na reducie Bank Polski i „Ryglu” między ulicami Senatorską i Bielańską. 12 sierpnia kpt. „Zdan” został ranny odłamkiem w klatkę piersiową, ale nie opuścił swoich żołnierzy i w dalszym ciągu dowodził swoją kompanią. 18 sierpnia został mianowany dowódcą batalionu „Chrobry I”, który walczył w rejonie Pasażu Simonsa. 22 sierpnia 1944 został ciężko ranny – [Informacje szczegółowe](#) (11)
9. Ppor. Jan , ps. „Anoda”, s. Kazimierza, ur. 7 marca 1923 w Warszawie. Zastępca dowódcy plutonu „Felek” 2. kompanii „Rudy” batalionu „Zośka”. Odznaczył się szczególnie 8 sierpnia w [walkach o cmentarze](#), podczas przeciwnatarcia plutonu „Felek”, poprowadzonego z cmentarza ewangelickiego w kierunku ul. Młynarskiej i Sołtyka. Pluton w walce wręcz wyparł Niemców z cmentarza, zajmując część ul. Sołtyka i Młynarskiej oraz zdobywając przy tym znaczne ilości broni i zadając duże straty nieprzyjacielowi – [Informacje szczegółowe](#) (8)
11. Ppor. Eugeniusz , ps. „Kołczan”, ur. 10 listopada 1920 w Warszawie. Dowódca plutonu „Alek” 2. kompanii „Rudy” batalionu „Zośka”. Brał udział w wykonaniu wyroku na Oberscharführerze SS Herbercie Schultzu, jednym z funkcjonariuszy warszawskiego Gestapo, który torturował Jana Bytnara podczas przesłuchań. Zginął 8 sierpnia trafiony kulą w głowę podczas obrony cmentarza ewangelickiego na Woli – [Informacje szczegółowe](#) (7)
12. Plut. pchor. Stanisław , ps. „Howerla”, ur. 20 maja 1918. Dowódca plutonu w 3. kompanii batalionu „Zośka”. Pośmiertnie odznaczony Orderem Virtuti Militari z rozkazu Dowódcy AK nr 400 z 31 sierpnia 1944. Uzasadnienie nadania mu krzyża VM brzmiało: „za odznaczenie się w walkach Grupy «Północ» na Starym Mieście” – [Informacje szczegółowe](#) (7)

51. ŻOŁNIERZE AK ODZNACZENI ORDEREM VIRTUTI MILITARI

14. Ppor. Tadeusz , ps. „Okrój”, s. Jana, ur. 12 lipca 1916 w Końskich. Zastępca dowódcy plutonu w batalionie „Miotła”. Poległ 13 września 1944 w obronie szpitala św. Łazarza przy ul. Książęcej na Czerniakowie – [Informacje szczegółowe](#) (11)
15. Sierż. pchor. Konrad , ps. „Kuba”, ur. 11 maja 1923 w Skiernewicach. Dowódca plutonu „Felek” 2. kompanii „Rudy” batalionu „Zośka”. 11 sierpnia prowadził swój pluton wycofujący się po długotrwałej obronie budynku szkoły powszechnej przy ul. Spokojnej 13 w kierunku gmachu szkół powszechnych na rogu ul. św. Kingi i ul. Okopowej 55a na Woli. Przy sprawdzaniu przejścia przez ulicę Kolską, na wysokości tzw. fabryki Cygana, otrzymał postrzał w głowę i zginął na miejscu. Miał 21 lat – [Informacje szczegółowe](#) (7)
17. Kpr. pchor. Ryszard , ps. „Kurzawa”, ur. 11 listopada 1921 w Warszawie. Dowódca drużyny w 1. kompanii „Zemsta” batalionu „Pięść”. Do końca 1942 roku był (prawdopodobnie) żołnierzem pułku Komendy Głównej AK. Jesienią uczestniczył w likwidacji konfidentki Gestapo Emmy Kwaśniewskiej (wcześniej zlikwidowany został jej syn Ryszard, również konfident Gestapo). 8 października 1943 „Kurzawa” wchodził w skład ubezpieczenia głośnej akcji na Bar „Za Kotarą” przy ul. Mazowieckiej 2. W kwietniu i maju 1944 uczestniczył w przygotowaniach do akcji „Pudełko”, której celem miała być likwidacja Eugeniusza Świerczewskiego („Gens”) oraz małżonków Ludwika („Hanka”) i Blanki („Sroka”) Kalksteinów – zdrajców, którzy przyczynili się do ujęcia przez Gestapo Komendanta Głównego Armii Krajowej gen. „Grota” Roweckiego i wielu innych żołnierzy AK – [Informacje szczegółowe](#) (9)
19. Ppor. Zygmunt ps. „Nowina”, ur. 11 lipca 1923. Dowódca drużyny plutonu „Sad”, 2. kompanii „Rudy” batalionu „Zośka”. Poległ 11 lub 12 sierpnia w rejonie ul. Stawki. Miał 21 lat – [Informacje szczegółowe](#) (7)
20. St. ogn. Jan , ps. „Hart”, ur. w 1910 roku. Dowódca plutonu w kompanii wolskiej Zgrupowania „Leśnik”. Odznaczony pośmiertnie rozkazem dowódcy AK nr 424 z 18 września 1944 Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari „za dzielność, inicjatywę i dobry przykład dla podwładnych” – [Informacje szczegółowe](#) (9)
22. Ppor. Jan Romocki, ps. „.....”, s. Pawła, ur. 17 kwietnia 1925 w Warszawie. Dowódca drużyny w plutonie „Sad” 2. kompanii „Rudy” batalionu „Zośka”. Rozkazem Dowódcy AK z 21 sierpnia 1944 został mu nadany Order Virtuti Militari V klasy „za wyjątkową odwagę osobistą wykazaną w walkach i za bohaterskie, pełne poświęcenia prowadzenie natarcia na nieprzyjaciela w rejonie Powązek” – [Informacje szczegółowe](#) (11)
25. Kpt. Waław , ps. „Lech”, s. Tadeusza, ur. 28 grudnia 1909 w Kijowie. 1 sierpnia 1944, po wybuchu Powstania Warszawskiego, wraz z pracownikami podziemnej drukarni zorganizował oddział „Daniel”, przyjmując pseudonim „Lech”. Oddział rozrósł się do wielkości batalionu, wchodząc do Zgrupowania „Chrobry II” – [Informacje szczegółowe](#) (8)

51. ŻOŁNIERZE AK ODZNACZENI ORDEREM VIRTUTI MILITARI

26. Mjr Alfons , ps. „Okoń”, ur. 14 sierpnia 1899. Dowódca batalionu „Pięść”, następnie Zgrupowania „Kampinos”. Został odznaczony Orderem Virtuti Militari rozkazem Dowódcy AK z 11 sierpnia 1944. Uzasadnienie nadania mu krzyża VM brzmiało „odznaczył się w walkach na terenie Grupy «Północ»” – [Informacje szczegółowe](#) (8)
29. Por. Teofil ps. „Tum”, s. Antoniego, ur. 10 grudnia 1894 w Rypinie. W Powstaniu Warszawskim był początkowo zastępcą dowódcy V Zgrupowania por. Romana Rożałowskiego „Siekiery”. Od 5 sierpnia dowodził również 4. kompanią zgrupowania. Od 8 sierpnia dowodził pododdziałem „Tum” Zgrupowania „Kryśka”, zaś od 9 sierpnia był dodatkowo zastępcą dowódcy zgrupowania Zygmunta Netzera – kapitana „Kryśki”. Po ranieniu kpt. „Kryśki” od 12 września pełnił funkcję dowódcy V Zgrupowania „Kryśka” na odcinku Górny Czerniaków – [Informacje szczegółowe](#) (11)
32. Ppor. Andrzej Romocki, ps. „.....”, s. Pawła, ur. 16 kwietnia 1923 w Warszawie. Dowódca 2. kompanii „Rudy” batalionu „Zośka”. Drugiego dnia powstania plutony pod jego dowództwem zdobyły dwa czołgi typu Pantera. Brał udział w zdobyciu Szpitala św. Zofii oraz Gęsiówki – [Informacje szczegółowe](#) (5)
33. Ppor. Stanisław , ps. „Stach”, s. Józefa, ur. w 1915 roku w Krzemieńcu Podolskim. Dowódca kompanii „Orlęta” batalionu „Gozdawa”. Mimo rany odniesionej w pierwszych dniach powstania walczył dalej. W połowie sierpnia został przeniesiony do dowództwa odcinka na stanowisko oficera do zadań specjalnych. Zginął od pocisku artyleryjskiego w czasie odparcia natarcia niemieckiego na ratusz, w rejonie budynku przy ul. Daniłowiczowskiej 7 – [Informacje szczegółowe](#) (10)
34. Kpt. Jerzy , ps. „Wilnianin”, ur. 21 stycznia 1913. Dowódca kompanii wolskiej Zgrupowania „Leśnik”. Zginął od wybuchu artyleryjskiego, a razem z nim ciężko ranny został płk Jan Szypowski „Leśnik” – [Informacje szczegółowe](#) (7)
35. Plut. pchor. Jerzy , ps. „Jerzy”, ur. 5 marca 1923. Dowódca plutonu „Sad” 2. kompanii „Rudy” batalionu „Zośka”. Odznaczony Krzyżem Walecznych i Orderem Virtuti Militari rozkazem Dowódcy AK nr 507 z 14 sierpnia 1944. Uzasadnienie nadania mu krzyża VM brzmiało: „odznaczył się w walkach na terenie Grupy «Północ»” – [Informacje szczegółowe](#) (4)
36. Mjr Franciszek Władysław , ps. „Niebora”, s. Bazylego, ur. 1 października 1901 w Złoczowie. Dowódca batalionu „Miotła”. Prowadził w nocy z 1 na 2 sierpnia 1944 udany szturm na Monopol Tytoniowy przy ul. Dzielnej. Poległ 11 sierpnia podczas powstańczego kontrataku w rejonie ul. Stawki. Tego samego dnia został odznaczony Orderem Virtuti Militari – [Informacje szczegółowe](#) (12)

51. ŻOŁNIERZE AK ODZNACZENI ORDEREM VIRTUTI MILITARI

Pionowo

1. Plut. pchor. Józef Andrzej , ps. „Ziutek”, ur. 30 listopada 1922 w Łęczycy. Dowódca drużyny w 1. kompanii batalionu „Parasol”. 1 września został ciężko ranny w czasie osłaniania ewakuacji oddziałów powstańczych ze Starego Miasta (przy ul. Barokowej). Przeniesiono go kanałami do Śródmieścia, do szpitala powstańczego przy ul. Marszałkowskiej 75. Zmarł 10 września 1944 w wyniku odniesionych ran – [Informacje szczegółowe](#) (11)
2. Ppor. Tadeusz , ps. „Olszyna”, s. Józefa, ur. 7 grudnia 1914 w Mińsku Litewskim. Zastępca dowódcy batalionu „Miotła”. Wkrótce ponownie objął dowództwo nad swoim macierzystym oddziałem dyspozycyjnym „Kolegium A” Kedywu Okręgu Warszawa AK. Zginął w czasie walk tego oddziału przy ul. Stawki – [Informacje szczegółowe](#) (10)
4. Elżbieta , ps. „Tytus”, ur. 5 września 1900 w Rzeszowie. Kierowniczka Bazy Łączności Okręgu Łódź „Barka” przy Komendzie Głównej AK. Jedna z nielicznych kobiet, które doszły tak wysoko w hierarchii wojskowej AK – [Informacje szczegółowe](#) (9)
5. Sierż. pchor. Wojciech , ps. „Cis”, ur. 9 marca 1923. Dowódca drużyny w plutonie „Sad” 2. kompanii „Rudy” batalionu „Zośka”. Odznaczony pośmiertnie Orderem Virtuti Militari, rozkazem Dowódcy AK nr 515 z 21 sierpnia 1944. Uzasadnienie brzmiało: „za wyjątkową odwagę osobistą wykazaną w walkach” – [Informacje szczegółowe](#) (9)
6. Kpt. Lucjan Zygmunt , ps. „Gozdawa”, s. Józefa, ur. 20 maja 1909 w Śródmorzu. W pierwszych dniach powstania był dowódcą batalionu im. Stefana Czarnieckiego, a od 3 do 9 sierpnia faktycznym dowódcą obrony całego Starego Miasta i podlegały mu niemal wszystkie oddziały w tym rejonie. Od 7 sierpnia jego batalion wszedł w skład Zgrupowania „Kuba-Sosna”, broniąc rejonu Placu Zamkowego i Placu Teatralnego. Od 10 sierpnia 1944 był dowódcą tego pododdziału – [Informacje szczegółowe](#) (8)
7. Ppor. Jan , ps. „Maryśka”, s. Hipolita, ur. 16 maja 1920 w Łomży. W pierwszych dniach Powstania Wwarszawskiego uczestniczył w walkach o Gęsiówkę, Pawiak, cmentarze na Woli i magazyny przy ul. Stawki. 8 sierpnia został dowódcą plutonu „Alek” batalionu „Zośka”, a 14 sierpnia zastępcą dowódcy 2. kompanii „Rudy”. Ok. 19-22 sierpnia 1944 został ciężko ranny – [Informacje szczegółowe](#) (10)
8. Ppłk Władysław , ps. „Bogumił”, ur. 8 grudnia 1897 w Przemysłu. Dowódca odcinka „Bogumił” Podobwołu Śródmieście-Południe. 18 września 1944 odznaczony rozkazem Dowódcy Armii Krajowej Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari za „dzielność, inicjatywę i dobry przykład dla podwładnych” – [Informacje szczegółowe](#) (8)
10. Sierż. pchor. Andrzej , ps. „Blondyn”, s. Kazimierza, ur. 22 października 1923 w Tarnopolu. Dowódca 1. kompanii „Maciek” batalionu „Zośka”. Był synem generała brygady Kazimierza Orlika-Łukoskiego – dowódcy od-

51. ŻOŁNIERZE AK ODZNACZENI ORDEREM VIRTUTI MILITARI

cinka „Słowacja” Armii Karpaty w kampanii wrześniowej, więźnia obozu w Starobielsku, zamordowanego przez NKWD w Charkowie (zbrodnia katyńska) – [Informacje szczegółowe](#) (7)

13. Ppor. Tadeusz Józef , ps. „Naprawa”, s. Józefa, ur. 19 maja 1910 we Lwowie. Dowódca plutonu kompanii „993/W” batalionu „Pięść”. Był uczestnikiem wielu akcji oddziału „993/W”, m.in. 30 marca 1943 w kawiarni „Europejska” i 8 października tego roku w barze „Za Kotarą”, a kilkunastoma z nich osobiście dowodził (m.in. zamachem na Ernsta Dürrfelda 25 czerwca 1943). Poległ 1 sierpnia 1944, po tym, jak został ranny w czasie walk na Woli przy ulicy Okopowej 25. Ku jego pamięci jego kompania przyjęła nazwę „Zemsta” – [Informacje szczegółowe](#) (10)
16. Ppor. Janusz Jerzy ps. „Jurek”, s. Wincentego, ur. 1 września 1921 w Chełmie Lubelskim. Dowódca drużyny w Oddziale Specjalnym „Juliusz” batalionu „Gustaw”. Został odznaczony Orderem Virtuti Militari z rozkazu Dowódcy AK nr 511 z 18 sierpnia 1944. Uzasadnienie nadania mu krzyża VM brzmiało: „za wyjątkową odwagę osobistą wykazaną w walce” – [Informacje szczegółowe](#) (10)
18. Sierż. pchor. Jerzy Paweł , ps. „Lot”, s. Jana, ur. 16 listopada 1919 w Warszawie. 3. kompania batalionu „Parasol”. W Powstaniu Warszawskim, wobec braku stawiennictwa dowódcy, faktyczny dowódca 3. kompanii. Brał udział w walkach na całym szlaku bojowym „Parasola” – Cmentarz Kalwiński (Wola), walki w ruinach getta, rejonie Pl. Teatralnego (Stare Miasto). Ranny w nocy 31 sierpnia 1944 w czasie akcji przebicia do Śródmieścia (rejon ul. Bielańskiej). Po przejściu do Śródmieścia, dowódca 1. plutonu kompanii „Jeremi” („Parasol”). Ranny na Czerniakowie, przepłynął Wisłę 18 września 1944 – [Informacje szczegółowe](#) (6)
21. Kpr. pchor. Jerzy Stefan , ps. „Słoń”, s. Stefana, ur. 2 listopada 1920 w Warszawie. Kompania „Zemsta” batalionu „Pięść”. Poległ po godzinie 18, w starciu z załogą niemieckiego samochodu na wysokości Szpitala św. Ducha ul. Elektoralna 12, przed bramą fabryki Frageta – [Informacje szczegółowe](#) (10)
23. Kpt. Cezary ps. „Głóg”, s. Wacława, ur. 7 marca 1916 w Tomsku. Dowódca plutonu w batalionie „Czata 49”. Zginął najprawdopodobniej na Czerniakowie, w trakcie ewakuacji na prawy brzeg Wisły. Inna wersja podaje, iż został aresztowany przez NKWD, po czym zaginął – [Informacje szczegółowe](#) (11)
24. Por. Zygfryd Maria , ps. „Juliusz”, s. Zygmunta, ur. 2 lutego 1915 w Szczawnicy. Dowódca Oddziału Specjalnego „Juliusz” batalionu „Gustaw”. Jego oddział uczestniczył w walkach na Woli, gdzie zyskał miano „Tygrysy Woli”. Od 6 sierpnia „Juliusz” walczył na Starym Mieście, gdzie poległ 9 sierpnia przy ul. Rymarskiej – [Informacje szczegółowe](#) (7)
27. Kpt. Karol Henryk , ps. „Waga”, ur. 13 kwietnia 1900 w Warszawie. Dowódca III batalionu OWPPS w Obwodzie Wola Okręgu Warszawa

51. ŻOŁNIERZE AK ODZNACZENI ORDEREM VIRTUTI MILITARI

AK. Rozkazem dowódcy AK nr 424 z 18 września 1944 odznaczony pośmiertnie Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari „za wyjątkową odwagę osobistą i dodatni wpływ na otoczenie podczas walk” – [Informacje szczegółowe](#) (7)

28. Mjr Gustaw , ps. „Sosna”, s. Jana, ur. 25 sierpnia 1907 w Okolnikach. Po wybuchu Powstania Warszawskiego dowodził batalionem „Chrobry I” (powstałym na bazie WSOP) i walczył na terenie Starego Miasta. Za zasługi w trakcie walk mianowano go 13 sierpnia 1944 roku majorem. W tym samym dniu został mianowany dowódcą Zgrupowania „Kuba-Sosna”. 7 września przeszedł kanałami do Śródmieścia i został dowódcą odcinka wschodniego w Obwodzie Śródmieście-Południe (obsadzonego przez Zgrupowanie „Kuba-Sosna”) – [Informacje szczegółowe](#) (9)
30. Ppor. Stanisław Wojciech , ps. „Rafał”, s. Stanisława, ur. 9 stycznia 1918 w Dziektarzewie. Dowódca 1. kompanii batalionu „Parasol”. Dowódca akcji Koppe 11 lipca 1944. Ranny w czasie odwrotu w potyczce pod Udorzem. W Powstaniu Warszawskim brał udział w walkach na Cmentarzu Kalwińskim (Wola) i rejonie ul. Długiej, Nalewki i Ogrodu Krasińskich (Starówka) – [Informacje szczegółowe](#) (7)
31. Ppłk dypl. Franciszek Kwiryn , ps. „Bogusław”, s. Franciszka, ur. 30 października 1904 w Stanisławowie. Zastępca Szefa Oddziału II Komendy Głównej AK. W sierpniu 1945 wstąpił do LWP, został zastępcą szefa Wydziału Operacyjnego Sztabu Generalnego WP, od sierpnia 1946 szef Wydziału Studiów Operacyjnych w Oddziale Operacyjnym, następnie od maja 1947 zastępca szefa Oddziału Operacyjnego Sztabu Generalnego, a od kwietnia 1948 szef sztabu dowódcy Wojsk Lądowych gen. Stanisława Popławskiego. 22 lipca 1948 mianowany generałem brygady. W marcu 1949 aresztowany przez Informację Wojskową. W czasie przesłuchań torturowany i zmuszany do złożenia fałszywych zeznań, którymi posłużono się do skonstruowania oskarżenia i aresztowania gen. Józefa Kuropieski. Wyrokiem Naczelnej Prokuratury Wojskowej w Warszawie z 13 sierpnia 1951 skazany w tzw. procesie generałów na karę dożywotniego pozbawienia wolności. Zmarł 21 grudnia 1952 w więzieniu mokotowskim w Warszawie – [Informacje szczegółowe](#) (6)

52. ŻOŁNIERZE AK – REPREZENTANCI NAUKI, KULTURY I SZTUKI

W krzyżówce zawarto podstawowe informacje o żołnierzach AK, którzy z powodzeniem działali na polu naukowym i artystycznym. Podstawą był wykaz żołnierzy Armii Krajowej. We wszystkich objaśnieniach w wersji elektronicznej leksykonu jest podany link do informacji szczegółowych. Zwraca się uwagę na różnorodność zamieszczonych życiorysów. Apeluję do rozwiązujących krzyżówkę o poszukanie kolejnych żołnierzy AK o wybitnych osiągnięciach i zapoznanie się z ich życiorysami.

Poziomo

3. Ryszard (ur. 4 sierpnia 1921 w Milanówku, zm. 7 grudnia 2013 w Warszawie) – polski muzyk, kompozytor, aranżer, dyrygent i kierownik zespołów muzycznych. Podczas II wojny światowej był żołnierzem Armii Krajowej, walczył na Wileńszczyźnie (w Okręgu Nowogródek). Został zatrzymany przez NKWD 17 lipca 1944 w Boguszach, gdzie oficerowie sztabu AK Okręgu Nowogródek i Wilno mieli omawiać z Rosjanami sprawę utworzenia oddziałów polskich przy armii radzieckiej. Wraz z tysiącami akowców uwięziony został w specjalnie utworzonym obozie jenieckim (większość żołnierzy trafiła stamtąd do Kaługi, a potem do wyrębu lasów; wypuszczono ich dopiero w 1946 roku) – Informacje szczegółowe (7)
4. Władysław (ur. 28 stycznia 1926 w Poznaniu) – polski profesor, były rektor Politechniki Warszawskiej (1981-1985), automatyk, współtwórca teorii systemów (ang. *large scale systems theory*) w ramach szeroko pojętej nauki o sterowaniu, senator I i II kadencji. Kawaler Orderu Orła Białego. W czasie II wojny światowej był żołnierzem Armii Krajowej. W jej szeregach brał udział w Powstaniu Warszawskim (uczestniczył w walkach w Śródmieściu i na Mokotowie). Po upadku powstania przebywał w obozie jenieckim w Niemczech, skąd powrócił w grudniu 1945 – Informacje szczegółowe (9)
5. Zygmunt ur. 11 kwietnia 1919 w Wieliczce, zm. 10 listopada 2003) – inżynier, profesor Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, dyrektor Instytutu Maszyn Górniczych, Przeróbczych i Automatyki. Podczas okupacji hitlerowskiej związał się ze Związkiem Walki Zbrojnej i Armią Krajową. Nosił pseudonim „Mars”. Do 1943 roku był dowódcą plutonu w Wieliczce, następnie miejscowego plutonu Kedywu, a od marca 1944 roku inspektorem dywersyjnym Kedywu w obwodzie miechowskim. Brał udział w licznych akcjach dywersyjnych, między innymi nieudanej próbie wysadzenia pociągu wiozącego Hansa Franka w nocy z 29 na 30 stycznia 1944 roku, wysadzeniu pociągu ewakuacyjnego pod Kasiną Wielką, likwidacji dowódcy Stützpunktu w Dalewiczach. Podczas akcji „Burza” uczestniczył, w składzie Samodzielnego Batalionu Partyzanckiego „Skała”, w walkach pod Moczydłem, Krzeszówką, Zarszynem, Sadkami i Złotym Potokiem – Informacje szczegółowe (7)

52. ŻOŁNIERZE AK – REPREZENTANCI NAUKI, KULTURY I SZTUKI

6. Stanisław Józef (ur. 13 kwietnia 1911 w Jureczkowej, zm. 17 kwietnia 1995 w Krakowie) – polski naukowiec, profesor medycyny, w latach 1965-1968 rektor Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Krakowie, wykładowca Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika, działacz społeczny. Aktywnie działał w konspiracji, pod pseudonimem „Lechita”. Był szefem sanitarnym tarnowskiego Inspektoratu Armii Krajowej, prowadził szkolenia dla partyzantskich sanitariuszy, sam udzielał pomocy medycznej rannym i ukrywał ich na terenie podległego szpitala. Dwukrotnie aresztowany przez Gestapo, był jednak wkrótce zwalniany – Informacje szczegółowe (8)
7. Jerzy Tadeusz (ur. 4 września 1924 w Warszawie, zm. 9 maja 2006 tamże) – polski poeta, eseista, autor tekstów piosenek, prozaik, tłumacz (z hiszpańskiego, cygańskiego, rosyjskiego, niemieckiego, włoskiego, francuskiego, rumuńskiego). Był więźniem Pawiaka (1943). W powstaniu walczył jako żołnierz pułku AK „Baszta” na Mokotowie – Informacje szczegółowe (8)
11. Zbigniew Juliusz (ur. 2 stycznia 1919 w Milczy, zm. 11 października 2008 w Zagórzcu) – profesor, lekarz weterynarii, filozof biologii, ichtiopatolog, poeta. Członek konspiracyjnych organizacji podziemnych: Służby Zwycięstwu Polski, a następnie Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej, w ramach której w komórce wywiadowczej prowadził nasłuch polskojęzycznych radiostacji z zachodniej Europy i prowadził punkt kontaktowy sieci wywiadu AK (w Sanoku i Krośnie). Uczestniczył również w tajnym nauczaniu – Informacje szczegółowe (4)
14. Bernard (ur. 24 lipca 1922 w Wilnie) – polski śpiewak operowy (bas-baryton) i aktor. W okresie okupacji niemieckiej i sowieckiej członek Armii Krajowej (obwód wileński) w stopniu sierżanta. Uczestnik akcji „Burza” na Wileńszczyźnie, potem zesłany w głąb Rosji Sowieckiej (Kaługa nad Oką, gdzie przebywał w latach 1944-1946) – Informacje szczegółowe (6)
15. Marian (ur. 8 grudnia 1908 w Drohobyczu, zm. 23 maja 2002 w Warszawie) – gen. bryg. Wojska Polskiego, uczestnik II wojny światowej, profesor doktor habilitowany nauk medycznych, chirurg, ortopeda i traumatolog, rektor Śląskiej Akademii Medycznej (1954-1957), naczelny chirurg Wojska Polskiego, komendant-rektor Wojskowej Akademii Medycznej (1958-1965), poseł na Sejm PRL II kadencji. Podczas II wojny światowej służył w Armii Krajowej, gdzie sprawował funkcję zastępcy szefa Służby Zdrowia Okręgu Lwów – Informacje szczegółowe (8)
22. Halina Maria (ur. 3 lipca 1904 w Odessie, zm. 21 lutego 2000 w Warszawie) – polska autorka sztuk scenicznych, słuchowisk radiowych i scenariuszy filmowych, prozaik, leksykograf. Posłanka na Sejm PRL VIII i IX kadencji. Podczas II wojny światowej była sanitariuszką w Warszawie i żołnierzem ZWZ-AK. W okresie okupacji uczestniczyła również w tajnym nauczaniu. Uczestniczka Powstania Warszawskiego – Informacje szczegółowe (8)

52. ŻOŁNIERZE AK – REPREZENTANCY NAUKI, KULTURY I SZTUKI

23. Stefan (ur. 20 września 1907 w Dereszewiczach na Białorusi, zm. 2 maja 1992 w Konstancinie) – polski historyk i archiwista, badacz historii Polski XIX wieku. Profesor Uniwersytetu Warszawskiego i Polskiej Akademii Nauk. Podczas wojny służył w Biurze Informacji i Propagandy Komendy Głównej Armii Krajowej. Podczas Powstania Warszawskiego został ranny, po jego upadku był przetrzymywany w obozach w Wirtembergii i Badenii – Informacje szczegółowe (10)
24. Lesław Marian (ur. 8 września 1920 w Warszawie, zm. 27 marca 2006 tamże) – krytyk literacki, prozaik, publicysta, poeta, varsavianista. W okresie okupacji działacz podziemia kulturalnego 1942-1944 związany z grupą „Sztuka i Naród”, w roku 1944 skończył kurs sprawozdawców wojennych. W latach 1941-1945 żołnierz TOW oraz AK. Brał udział w Powstaniu Warszawskim w dowództwie pułku „Baszta” i Komendzie V Obwodu Mokotów – Informacje szczegółowe (9)
25. Wiesław (ur. 9 października 1930 w Kielcach) – polski aktor teatralny i filmowy. Członek Szarych Szeregów. Uczestniczył w akcjach zdobywania broni, a także w rozstrzelaniu konfidenta. Aresztowany przez Gestapo, trafił do celi, w której wcześniej więziony był jego ojciec (zginął potem na Majdanku) – Informacje szczegółowe (5)
26. Irena-Kielska (ur. 17 września 1912 w Warszawie, zm. 3 marca 2011 w Konstancinie-Jeziornie) – polska aktorka teatralna, filmowa i telewizyjna, artystka kabaretowa. Była żołnierzem AK, uczestniczyła w Powstaniu Warszawskim – Informacje szczegółowe (11)
27. Aleksander ps. „Borodzicz”, „Lissowski”, „Olicki”, „Walda” (ur. 17 lipca 1916 w Moskwie, zm. 9 lutego 1999 w Warszawie) – polski historyk mediewista. Kawaler Orderu Orła Białego. W czasie okupacji hitlerowskiej działał w Biurze Informacji i Propagandy Komendy Głównej AK, zostając w końcu jednym z szefów w Wydziale Informacji. Uczestniczył w Powstaniu Warszawskim. W czasie wojny działalność konspiracyjną łączył z nauką – wykładał na Tajnym Uniwersytecie – Informacje szczegółowe (9)

Pionowo

1. Olgierd (ur. 10 lutego 1923 w Warszawie, zm. 20 listopada 2011) – polski dziennikarz, reportażysta, pisarz, varsavianista, podróżnik. Żołnierz Armii Krajowej (ps. „Konrad”), uczestnik Powstania Warszawskiego (Zgrupowanie „Żmija”, obwód „Żywiciel”), w stopniu kaprała podchorążego. Współredagował powstańcze pismo „Dziennik Radiowy 22. Obwodu AK” – Informacje szczegółowe (9)
2. Andrzej (ur. 11 listopada 1924 w Rydze, zm. 21 lipca 2012 w Warszawie) – polski aktor teatralny i filmowy, reżyser teatralny, profesor i rektor Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej w Warszawie, poseł na Sejm X kadencji. Uczestniczył w podziemnych przedstawieniach teatralnych, recytując poezję Krzysztofa Kamila Baczyńskiego i Tadeusza Gajcego, był aktorem Teatru Żołnierskiego Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej Armii Krajowej. Brał udział w Powstaniu Warszawskim – Informacje szczegółowe (7)

52. ŻOŁNIERZE AK – REPREZENTANCY NAUKI, KULTURY I SZTUKI

5. Stanisław ps. „Nałęcz” (ur. 26 lipca 1924 w Warszawie, zm. 10 kwietnia 2010 w Smoleńsku) – gen. bryg. Wojska Polskiego, historyk wojskowości i autor pamiętników. Jako dowódca drużyny, a następnie od 27 sierpnia dowódca 2. plutonu walczył w 104. Kompanii Syndykalistów, w Zgrupowaniu „Róg” na Starym Mieście. Brał udział w walkach o Polską Wytwórnę Papierów Wartościowych przy Sanguszki, o Katedrę, Dom Profesorów na ul. Brzozowej 12. W trakcie walk został ranny odłamkami granatu. Rano 2 września wraz z resztami kompanii (33 żołnierzy) przeszedł do Śródmieścia. Po przejściu został wraz z oddziałem włączony w skład Grupy „Powiśle”, walcząc przy ul. Foksal. Po upadku Powiśla przeszedł z oddziałem na Czerniaków, wchodząc w skład batalionu „Tum” Zgrupowania „Kryśka”. W nocy z 14 na 15 września na rozkaz mjr. „Bicza” przedostał się na drugi brzeg Wisły i powrócił z desantem 9. Pułku Piechoty. Ponownie przepłynął Wisłę tuż przed upadkiem Czerniakowa – Informacje szczegółowe (10)
6. Wieńczysław (ur. 10 maja 1921 w Astrachaniu, zm. 8 lipca 2008 w Warszawie) – polski aktor teatralny, filmowy i telewizyjny, artysta kabaretowy, pedagog. Żołnierz Armii Krajowej. Pod pseudonimem „Antek” służył w grupie nr 6 kontrwywiadu Okręgu Warszawskiego przy Komendzie Głównej ZWZ-AK, która zajmowała się rozpracowywaniem osób podejrzanych i ostrzeganiem sprzyjających podziemiu osób trzecich przed donosami. Aresztowany w czasie łapanki i wywieziony do obozu koncentracyjnego na Majdanku, a następnie do Sachsenhausen – Informacje szczegółowe (7)
8. Janusz (ur. 21 marca 1898 w Warszawie, zm. 3 sierpnia 1984 w Warszawie) – naukowiec zajmujący się elektroniką i radiotechniką, inżynier, prezes Polskiej Akademii Nauk, polityk, poseł na Sejm, przewodniczący Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu i zastępca przewodniczącego Rady Państwa. Jako żołnierz AK w latach 1941-1944 był doradcą naukowo-technicznym ds. łączności Delegatury Rządu na Kraj – Informacje szczegółowe (11)
9. Edmund (ur. 9 października 1912 w Warszawie, zm. 9 czerwca 1999) – polski malarz i grafik, autor polichromii Starego i Nowego Miasta w Warszawie. W czasie II wojny światowej był żołnierzem Komendy Głównej AK – Oddział VI BiP (Biuro Informacji i Propagandy). Jako artysta-plastyk uczestniczył w działaniach akcji „N”. W jego mieszkaniu znajdowała się jedna ze skrytek „enowców”. W roku 1941 uczestniczył w akcji wykradzenia z rąk niemieckich aresztowanego przez Gestapo Stanisława Tomaszewskiego ps. „Miedza”. Wraz z Mieczysławem Jurgielewiczem był autorem plakatu „Do broni, w szeregach AK!” – wykonanego w pierwszych dniach sierpnia 1944. Uczestnik Powstania Warszawskiego – Informacje szczegółowe (5)
10. Gabriel (ur. 25 maja 1908 w Błazowej, zm. 29 października 2002 w Lublinie) – polski zoolog i historyk nauki, specjalizujący się w zoologii, historii zoologii w Polsce, hydrobiologii, melioracjach wodnych. W czasie II wojny światowej, we wrześniu 1939, aresztowany przez Gestapo, osadzony w obozie Daschgangslager koło Swarzędza, skąd dołał zbiec. Poszukiwany przez Niemców w Poznańskim, przedostał się na Rzeszowszczyznę, gdzie wstąpił

52. ŻOŁNIERZE AK – REPREZENTANCY NAUKI, KULTURY I SZTUKI

do ZWZ, a potem do AK. Piastował wysokie funkcje w Inspektoracie ZWZ i AK Rzeszów, brał udział w akcji „Burza”, został odznaczony srebrnym krzyżem Virtuti Militari. 3 grudnia 1944 aresztowany za przynależność do AK przez UB, zwolniony wkrótce dzięki wstawiennictwu świata nauki – Informacje szczegółowe (5)

12. Helena (ur. 17 stycznia 1918 w Zakopanem, zm. 12 września 1941) – mistrzyni sportów narciarskich, kurier tatrzański. Od września 1939 uczestniczyła w polskim ruchu oporu, pełniąc od października rolę tajnego kuryera komórki „Zagroda” Oddziału Łączności Konspiracyjnej KG SZP-ZWZ do bazy „Romek” w Budapeszcie, przenosząc pocztę i przeprowadzając szlakiem górskim ludzi. Została schwytana w marcu 1940 przez żandarmerię słowacką i przekazana w ręce Gestapo. Była więziona w Muszynie, Nowym Sączu, w zakopiańskiej siedzibie Gestapo „Palace”, w Tarnowie i w Krakowie na Montelupich. Torturowana wielokrotnie, nie zdradziła żadnej z tajnych informacji, jednakże Gestapo znalazło w jej bagażu list w języku węgierskim i po wielu miesiącach skojarzyło to z osobą Stefanii Hanauskówny. 12 września 1941 rozstrzelano ją w Pogórskiej Woli koło Tarnowa – Informacje szczegółowe (12)
13. Władysław (ur. 19 lutego 1922 w Warszawie) – polski polityk, dziennikarz, pisarz, działacz społeczny i historyk. Więzień Auschwitz. Dwukrotnie minister spraw zagranicznych, senator IV kadencji, od 2007 sekretarz stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów. Kawaler Orderu Orła Białego. W sierpniu 1942 został żołnierzem Armii Krajowej. Pracował jako referent w Podwydziale „P” Wydziału Informacji Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej AK pod pseudonimem „Teofil”. W dwuosobowym referacie „P-1” Podwydziału „P” współpracował z Kazimierzem Moczarskim. Od września 1942 zaangażował się z ramienia FOP w działalność Tymczasowego Komitetu Pomocy Żydom „Żegota”. Od 1 sierpnia 1944 uczestniczył w Powstaniu Warszawskim. Był adiutantem dowódcy placówki informacyjno-radiowej „Asma” i redaktorem naczelnym czasopisma „Wiadomości z Miasta i Wiadomości Radiowe” – Informacje szczegółowe (12)
16. Wiesław Marian (ur. 20 grudnia 1923 w Warszawie, zm. 29 kwietnia 2012 tamże) – polski adwokat, profesor nauk prawnych, polityk, założyciel i pierwszy prezes ZChN, poseł i marszałek Sejmu I kadencji, senator IV kadencji, minister sprawiedliwości i prokurator generalny w rządzie Jana Krzysztofa Bieleckiego. Kawaler Orderu Orła Białego. W czasie II wojny światowej walczył w szeregach Narodowej Organizacji Wojskowej, która weszła w skład Armii Krajowej. Jako żołnierz AK uczestniczył w Powstaniu Warszawskim. Był wtedy żołnierzem batalionu „Harnaś”. Następnie należał do Narodowego Zjednoczenia Wojskowego. Działał w konspiracyjnych organizacjach o orientacji niepodległościowej, m.in. w Stronnictwie Narodowym i Młodzieży Wszechpolskiej – Informacje szczegółowe (11)
17. Henryk , ps. „Dziadek Mażul” (ur. 4 marca 1923 w Kraszynie k. Wilna, zm. 9 maja 1995 w Gdańsku) – osobisty ochroniarz Lecha Wałęsy. W latach 1943-1944 walczył pod ps. „Karszon” jako żołnierz 1. Wileńskiej Brygady Armii Krajowej „Juranda” – Informacje szczegółowe (5)

52. ŻOŁNIERZE AK – REPREZENTANCY NAUKI, KULTURY I SZTUKI

18. Leopold (ur. 26 listopada 1918 w Przemyślanach pod Lwowem) – polski muzyk-pianista, kompozytor, dyrygent; ostatni żyjący przedstawiciel autentycznych przedwojennych klezmerów w Polsce, zwany ostatnim klezmerem Galicji. Trafił do żydowskiego oddziału partyzanckiego Abrama Bauma „Bunia”. W 1944 wziął udział w obronie Hanaczowa przed UPA. W trakcie jednego z napadów Ukraińcy zamordowali jego brata. Oddział, którego był członkiem, wszedł z czasem w struktury AK – Informacje szczegółowe (9)
19. Jerzy Daniel (ur. 3 stycznia 1902 w Warszawie, zm. 29 maja 1981 tamże). Więzień polityczny PRL w latach 1949-1953. Kierował odbudową Szczecina. Następnie pracował w zawodzie jako architekt Warszawy, Łodzi i Starachowic. W czasie okupacji wykładowca Szkoły Podchorążych AK; por. AK ps. „Kalinowski” – dowódca 2. kompanii „Supraśl” w batalionie im. W. Łukasiewskiego. Bohater Powstania Warszawskiego: dowódca „Reduty Ratusz” – Informacje szczegółowe (10)
20. Alina Maria-Zabłocka (ur. 16 kwietnia 1923 w Warszawie) – polska aktorka teatralna i telewizyjna. Wzięła udział w Powstaniu Warszawskim, przyłączając się do niego już 1 sierpnia. Była łączniczką dowództwa batalionu „Kiliński” pod pseudonimem „Alina”, na służbie pozostawała do 4 października 1944 – Informacje szczegółowe (8)
21. Janusz Wojciech (ur. 28 czerwca 1926 w Łodzi, zm. 26 grudnia 2011) – dziennikarz muzyczny, kompozytor, dyrygent i scenarzysta filmowy, popularyzator muzyki. W czasie wojny był żołnierzem AK, brał udział w Powstaniu Warszawskim, za co w późniejszym czasie był więziony – Informacje szczegółowe (8)

53. ŻOŁNIERZE AK – SKAZANI I ZAMORDOWANI W POLSCE LUDOWEJ

W krzyżówce zawarto podstawowe informacje o żołnierzach AK, którzy zostali skazani i zamordowani w Polsce Ludowej. Takie informacje zostały też zamieszczone w innych krzyżówkach konkursowych, ta jest więc ich uzupełnieniem. Podstawą był wykaz żołnierzy Armii Krajowej. W niektórych objaśnieniach podany jest link do informacji szczegółowych. Zwraca się uwagę na różnorodność zamieszczonych życiorysów. Apeluję do rozwiązujących krzyżówkę o poszukanie kolejnych żołnierzy AK i zapoznanie się z ich życiorysami

Poziomo

4. Adam Kalikst Łukasz ps. „Klamra”, „Pomorski”, „Kleszcz”, „Zygmunt”, „Jadzik”, „Grot”, „Orczyk”, „Gwóźdź”, „Aleksander” (ur. 14 października 1902 w Berezowicy Małej koło Zbaraża, zm. 1 marca 1951). W roku 1940 został komendantem placówki, a następnie Obwodu Dębica ZWZ-AK; stał na jego czele aż do wiosny 1944. Jego największym sukcesem był współdziałanie w rozpracowaniu niemieckiej broni rakietowej V-2 na poligonie doświadczalnym w rejonie miejscowości Blizna koło Dębicy. Wiosną 1944 objął funkcję zastępcy inspektora Inspektoratu Rzeszów AK. W czasie akcji „Burza” dowodził 5. Pułkiem Strzelców Konnych AK, liczącym ok. 1,2 tys. ludzi. Za pomoc wojskom sowieckim otrzymał Order Czerwonej Gwiazdy, ale go nie przyjął. W lutym 1945 przybył do Rzeszowa, gdzie został kierownikiem Okręgu Rzeszowskiego WiN, a następnie Okręgu Wrocławskiego. W grudniu 1946 został mianowany zastępcą Prezesa IV Zarządu Głównego WiN ppłk. Łukasza Ciepłińskiego ps. „Ostrowski”, „Bogdan”, „Ludwik”, „Pług”. 5 grudnia 1947 w Żninie został aresztowany przez UB. Po brutalnym śledztwie w październiku 1950 Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie skazał go na czterokrotną karę śmierci i 33 lata pozbawienia wolności. 1 marca 1951 został stracony w więzieniu mokotowskim – Informacje szczegółowe (10)
5. Władysław B. ps. „Myśliwy” (ur. 20 lipca 1924 w Górach Małych, zm. 27 października 1955 w Warszawie). W 1940 roku wstąpił do Związku Walki Zbrojnej. W ZWZ i później w AK pełnił różne funkcje organizacyjne. W sierpniu 1944 roku na czele grupy podkomendnych próbował dotrzeć na odzież Powstaniu Warszawskiemu. Po zakończeniu wojny sformował liczący blisko 30 żołnierzy oddział bojowy, który wchodził w skład obwodu ROAK o kryptonimie „Rybitwa”. 5 września 1949 zbiegł do Berlina Zachodniego i nawiązał współpracę z wywiadem brytyjskim. Organizował drogi przerzutu agentów do Polski, zbierał informacje od uciekinierów z kraju. 10 września 1954 został aresztowany w Berlinie Wschodnim przez Stasi, przekazany władzom bezpieczeństwa PRL i osadzony w więzieniu mokotowskim w Warszawie. 4 czerwca 1955 skazany został na „karę śmierci z utratą praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na zawsze i przepadek całego mienia na rzecz Skarbu Państwa”. Stracony 27 października 1955. Był ostatnią osobą straconą w więzieniach PRL z przyczyn politycznych – Informacje szczegółowe (8)

53. ŻOŁNIERZE AK SKAZANI I ZAMORDOWANI W POLSCE LUDOWEJ

9. Stanisław ps. „Bury”, „Partyzancik” (ur. 14 lutego 1922 w Kałuszynie, zm. 30 lipca 1948 w Warszawie). Członek ruchu oporu w czasie II wojny światowej oraz polskiego powojennego podziemia antykomunistycznego. Żołnierz Armii Krajowej, Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość oraz Narodowych Sił Zbrojnych (Narodowego Zjednoczenia Wojskowego), żołnierz oddziałów partyzanckich „Mściciela” (WiN) oraz „Orła” (NSZ-NZW). Żołnierz niezłomny. Ujęty 26 kwietnia 1948. Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie na sesji wyjazdowej w Kałuszynie, oskarżając go o udział w „bandzie WiN” i dziesięć napadów na spółdzielnie i członków PPR, skazał go 21 lipca 1948 w trybie doraźnym na karę śmierci. Został zamordowany 30 lipca 1948 w więzieniu mokotowskim przy ul. Rakowieckiej w Warszawie – Informacje szczegółowe (10)
12. Franciszek ps. „Żółw”, „Bóbr”, „Dziadek”, „Halniak” (ur. 10 grudnia 1910 w Skrzynce, zm. 25 czerwca 1951 w Krakowie). W 1943 zorganizował jeden z pierwszych oddziałów dywersyjnych na ziemi myślenickiej, wchodzący w skład AK. W 1944 oddział partyzancki „Żółw”, obok dziesięciu innych oddziałów, wchodził w skład myślenickiego obwodu AK o kryptonimie „Murawa”. W lecie 1946 zorganizował oddział zrzeszenia Wolność i Niezawisłość, podporządkowany Józefowi Kurasiowi „Ogniowi”. W październiku 1947 razem z por. Józefem Miką i dwoma innymi żołnierzami stworzył czteroosobowy oddział partyzancki, który utrzymał się w terenie do 1950 roku. W październiku 1950 został aresztowany razem z por. Miką, 12 maja 1951 obydwaj zostali skazani na karę śmierci i rozstrzelani w Więzieniu Montelupich w Krakowie 25 czerwca 1951 – Informacje szczegółowe (4)
15. Ksawery ps. „Leonard” (ur. 14 lutego 1903 w Strzyżawce na Podolu, zm. 24 lutego 1947 w Warszawie). Od 1943 w AK, oficer wywiadu I Rejonu Czerniaków, rozpracowywał folksdojczów i agentów Gestapo. Walczył w Powstaniu Warszawskim, przeszedł obóz w Pruszkowie. Od grudnia 1945 w WiN. Aresztowany w 1946 i oskarżony o współpracę z Gestapo oraz o to, że jako łącznik WiN dostarczał ambasadzie angielskiej w Warszawie „tajne informacje”. 14 stycznia 1947 skazany na karę śmierci razem z Waldemarem Baczakiem i Witoldem Karlickim. Stracony wraz ze współskazanymi 24 lutego 1947 – Informacje szczegółowe (10)
16. Konrad ps. „Sęp II”, „Zyberk” (ur. 24 sierpnia 1919 w Czyniszewicach, zm. 31 sierpnia 1947 w Warszawie). W czasie okupacji niemieckiej w ZWZ, AK. Nosił wtedy ps. „Sęp II”. We Lwowie wraz z ojcem Władysławem Dybowskim w Krakowskiej Brygadzie Obrony Narodowej. Brał udział w kilku akcjach przeciw Niemcom, m.in. w spaleni wystawy Generalnego Gubernatorstwa organizowanej przez Hansa Franka. W latach 1945-1946 działał nadal w brygadzie pod ps. „Zyberk”, choć jednocześnie był oficerem polityczno-wychowawczym w Szkole Podoficerów MO w Krakowie. Aresztowany 16 października 1946. 16 czerwca 1947 skazany na karę śmierci razem z ojcem rotmistrzem Władysławem Dybowskim ps. „Korwin” (adiutantem gen. Józefa Hallera) i innymi członkami OP Został stracony 31 sierpnia 1947 – Informacje szczegółowe (8)

53. ŻOŁNIERZE AK SKAZANI I ZAMORDOWANI W POLSCE LUDOWEJ

17. Kazimierz ps. „Stasiek”, „Wicher” (ur. 1 marca 1925 w Wygadance, zm. 1 kwietnia 1953 w Białymstoku) W 1943 roku został zaprzysiężony na żołnierza AK. Pełnił obowiązki łącznika i wywiadowcy. Po wkroczeniu Armii Czerwonej kontynuował działalność konspiracyjną w Armii Krajowej i Armii Krajowej Obywatelskiej, a następnie w siatce konspiracyjnej WiN. W kwietniu 1950 dołączył do oddziału partyzanckiego Piotra Burdyna. 20 lipca 1950, w bitwie z grupą operacyjną UB, MO i KBW, został ujęty po ciężkim zranieniu. Skazany na karę śmierci. Stracono go w białostockim więzieniu dnia 1 kwietnia 1953. – Informacje szczegółowe (4)
18. Władysław (ur. 8 listopada 1922 w Tarnawie Dolnej, zm. 24 maja 1946 w Sanoku). W 1944 roku wstąpił do Oddziału Partyzanckiego Armii Krajowej OP-23 „Południe”. Po jego rozbrojeniu przez oddziały Armii Czerwonej wrócił do rodzinnej miejscowości. 10 marca 1946 wstąpił do Samodzielnego Batalionu Operacyjnego NSZ „Zuch” mjr. Antoniego Żubryda, biorąc odąd udział w akcjach bojowych. 25 kwietnia, podczas pobytu kompanii w Dudyńcach, Władysław Kudlik i Władysław Skwarc zostali pojmani przez Urząd Bezpieczeństwa. 22 maja 1946 w trybie doraźnym skazano ich na śmierć przez powieszenie. Powieszenie skazańców miało miejsce 24 maja 1946 na stadionie piłkarskim „Wierchy” w Sanoku. Na stadion zapędzono kilkaset uczniów z sanockich szkół – Informacje szczegółowe (6)
19. Wiktor Bogdan (ur. 29 listopada 1926 w Toruniu, zm. 5 sierpnia 1954 w Warszawie). W 1942 roku wstąpił do AK, walczył w Powstaniu Warszawskim. W 1950 nielegalnie przedostał się na Zachód. Przebywał w obozach dla uchodźców w Niemczech i Austrii, nawiązał kontakty z polskimi środowiskami emigracyjnymi oraz wywiadami brytyjskim i amerykańskim. Z zadaniami wywiadowczymi, wraz z Włodzimierzem Turskim, w grudniu 1950 przez Czechy powrócił do Polski. 3 stycznia 1953 aresztowany we Wrocławiu. 24 grudnia 1953 skazany na karę śmierci. Stracony 5 sierpnia 1954 w więzieniu mokotowskim – Informacje szczegółowe (10)

Pionowo

1. Stanisław ps. „Steinert” (ur. 23 lutego 1922, zm. 27 listopada 1948 we Wrocławiu). W czasie wojny wyróżniający się żołnierz AK, a potem kierownik łączności wewnętrznej Obszaru Południowego WiN. 21 czerwca 1946 został aresztowany w zasadzce urządzonej przez UB w kościele Kapucynów w Krakowie. Podczas przesłuchania przyznał się do roli łącznika i uprzedzając możliwe postępy śledztwa, zgodził się podpisać zobowiązanie do współpracy agenturalnej z UB. Po zwolnieniu natychmiast zameldował o swej sytuacji przełożonemu. Został ponownie aresztowany przez UB 18 grudnia 1947. W śledztwie był okrutnie torturowany. W sierpniu 1948 został skazany na karę śmierci. Zastrzelono go 27 listopada 1948 we wrocławskim więzieniu przy ul. Kleczkowskiej – Informacje szczegółowe (4)
2. Stefan (ur. 17 sierpnia 1916 w Płocku, zm. 18 stycznia 1951 w Warszawie). Pod koniec 1939 roku wstąpił do konspiracji w TAP. Od 1942 był członkiem Narodowych Sił Zbrojnych; działał w strukturach NSZ w Płocku,

53. ŻOŁNIERZE AK SKAZANI I ZAMORDOWANI W POLSCE LUDOWEJ

a następnie w Pułtusk. Po scaleniu NSZ z AK wiosną 1944 został szefem Kedywu w sztabie Inspektoratu Płocko-Sierpeckiego AK. W styczniu 1945 objął funkcję zastępcy komendanta Podokręgu Północnego NZW, a w 1946 – komendanta nowo utworzonego Okręgu XXIII Mazowsze Zachodnie NZW. Powołał tzw. patrole do walki z bezprawiem, które operowały w powiatach: Lipno, Mława, Płock, Płońsk, Rypin, Sierpc i Włocławek. 5 lipca 1946 oddział rozbił posterunek MO w Lipnie. 26 września 1948 został aresztowany przez UB wraz z pozostałymi członkami komendy okręgu. Po bardzo brutalnym śledztwie 3 lipca 1950 został skazany na pięciokrotną karę śmierci. 18 stycznia 1951 został stracony w więzieniu mokotowskim. (9)

3. Tadeusz (syn Czesława i Anny z Homolków, ur. 20 maja 1923 w Mąkolinie, zm. 11 lutego 1949 w Warszawie). Należał do AK, był kurierem KG. W styczniu 1944 przeszedł szkolenie służb do zadań specjalnych i w kwietniu został wysłany jako kurier na Wołyń. 30 kwietnia dotarł do dowódcy 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK mjr. Tadeusza Sztumberk-Rychtera. Walczył w Powstaniu Warszawskim. Po wojnie osiadł w Ankonie (Włochy) i tam zdecydował się pełnić rolę kuriera. Organizował drogi kurierskie i punkty przerzutowe na granicy polsko-niemieckiej, a także przerzuty z kraju na Zachód osób ściganych przez służby bezpieczeństwa i rodzin pozostających za granicą oficerów 2. Korpusu gen. Władysława Andersa. Był parokrotnie w Polsce. Zamieszkał w strefie angielskiej Berlina. 9 października 1948 został porwany ze swego mieszkania w Berlinie, przewieziony do Warszawy i osadzony w więzieniu mokotowskim. 18 listopada 1948 został skazany na karę śmierci, a 11 lutego 1949 stracony – Informacje szczegółowe (4)
6. Józef ps. „Janusz”, „Lew” (ur. 2 grudnia 1916 w Cetlinie, zm. 1 grudnia 1951 w Warszawie) – dowódca oddziału Ruchu Oporu Armii Krajowej i Narodowego Zjednoczenia Wojskowego operującego w powiatach: Lipno, Mława, Płock, Płońsk, Rypin, Sierpc i Włocławek. W kampanii wrześniowej w stopniu kaprała walczył w Nowogródzkiej Brygadzie Kawalerii, ciężko ranny w bitwie pod Lwowem. Był żołnierzem Polskiego Związku Powstańczego, a od 1942 komendantem placówki Armii Krajowej w Lelice. Żołnierz w oddziale Kedywu Stefana Bronarskiego. Od czerwca 1945 do czerwca 1950 należał do ROAK i NZW. Ujęty 11 czerwca 1950, skazany przez Wojewódzki Sąd Rejonowy w Warszawie na karę śmierci. Bolesław Bierut nie skorzystał z prawa łaski. Stracony w więzieniu mokotowskim. (11)
7. Wacław Kazimierz, ps. „Kazik”, „Romek”, „Wir”, „Andrzej” (ur. 6 maja 1914 w Kramniku, zm. 11 lutego 1948 w Warszawie). W kwietniu 1942 nawiązał kontakt z AK. Działał pod pseudonimami „Kazik”, „Romek”. Objął funkcję zastępcy kompanii w rejonie Wasiliszek. 14 maja 1945 rozpoczął pracę w MBP w Warszawie jako starszy referent Wydziału do Walki z Bandytyzmem. W kwietniu 1946 uległ namowieniu Leszka Kuchcińskiego, kierownika komórki wywiadowczej Obszaru Centralnego Zrzeszenia WiN i oświadczył mu, że będzie dostarczał informacje z terenu MBP. Aresztowany 5 maja 1947. Skazany na karę śmierci. Rozstrzelany w więzieniu mokotowskim 11 lutego 1948 – Informacje szczegółowe (11)

53. ŻOŁNIERZE AK SKAZANI I ZAMORDOWANI W POLSCE LUDOWEJ

8. Bernard Antoni ps. „Bocian”, „Dyrektor” „Gozdawa”, „Doktor, Grabiec”, „Parasol” (ur. 12 lipca 1897 w Markłowicach Dolnych, zm. 7 sierpnia 1952 w Warszawie) – polski dowódca wojskowy, płk pil. Wojska Polskiego. Uczestniczył w wojnie obronnej 1939 jako szef sztabu Dowództwa Lotnictwa Armii „Modlin” gen. Emila Krukowicza-Przedzimirskiego; był ranny. Dostał się do niewoli niemieckiej, z której został wkrótce zwolniony na skutek starań rodziny. Na przełomie lat 1939-1940 zaangażował się w działalność konspiracyjną w ZWZ. Na początku 1940 stanął na czele Szefostwa Lotnictwa (kryptonim „Bociany”, później „Parasol”), działającego w ramach Oddziału V Łączności, a następnie Oddziału III Operacyjno-szkoleniowego KG ZWZ-AK. W latach 1940-1944 zorganizował 483 zrzuty do okupowanej Polski. W kwietniu 1943 otrzymał nominację na stopień pułkownika. Uczestniczył w Powstaniu Warszawskim; podczas walk został ranny. W niewoli niemieckiej przebywał w oflagu przejściowym Oflag VII B Lamsdorf (Łambinowice), a następnie w oflagu II C Woldenberg. 1 października 1950 został aresztowany w szpitalu oraz oskarżony o szpiegostwo i spiskowanie przeciwko PRL. Podczas brutalnego przesłuchania był torturowany, pod jego wpływem przyznał się do rzekomej winy. W więzieniu próbował popełnić samobójstwo, nie mogąc pogodzić się z narzuconą mu rolą. 13 maja 1952 w procesie tzw. grupy kierowniczej konspiracji Wojsk Lotniczych został skazany wraz z płk. Augustem Menczakim, płk. Józefem Jungravem, płk. Władysławem Minakowskim, płk. Szczepanem Ścibiorem i płk. Stanisławem Michowskim przez Najwyższy Sąd Wojskowy na karę śmierci, pomimo że prokurator żądał długoletniego więzienia. Była to jedna z „odpryskowych” spraw od głównego procesu gen. Stanisława Tatara. 7 sierpnia tego roku został stracony w więzieniu mokotowskim – Informacje szczegółowe (8)
10. Zygmunt ps. „Świt” vel. „Krewny” (ur. 20 stycznia 1917 w Witebsku, zm. 3 kwietnia 1946 w Warszawie). Na początku 1940 roku zaangażował się w działalność konspiracyjną, początkowo jako członek ZWZ, a następnie AK pod ps. „Świt”. Do lipca 1944 walczył w oddziale partyzanckim Mariana Bernaciaka ps. „Orlik”, działającego na Lubelszczyźnie. Od kwietnia 1945 ponownie znalazł się w szeregach reaktywowanego oddziału M. Bernaciaka, w którym objął funkcję dowódcy samodzielnej kompanii, odniósł wiele sukcesów w walce z UB, MO i KBW. Został aresztowany 22 października 1945 i skazany 8 marca 1946 przez Sąd Okręgowy w Warszawie na karę śmierci. Wyrok wykonano 3 kwietnia 1946 w więzieniu karno-śledczym na Pradze – Informacje szczegółowe (5)
11. Józef Walenty vel Stanisław Synakowski, ps. „Wybój”, „Sęp” (ur. 14 lutego 1900 w Mokowie, zm. 1 grudnia 1951 w Warszawie). Członek ZWZ (od 1942 w AK. Pod ps. „Łysy” rozpoczął akcje zbrojne przeciwko sowieckim okupantom w ramach Ruchu Oporu Armii Krajowej. Organizował akcje na posterunki MO, placówki UB, m.in. nieudany atak na szefa PUBP w Sierpcu, Goldberga-Żółtogórskiego. Scałał „dzikie” grupy ukrywających się byłych żołnierzy AK. W 1947 ujawnił się podczas amnestii, lecz od 1948 ponownie ukrywał się. W 1949 założył organizację Samoobrona Ziemi Mazowieckiej działającą w Warszawie i okolicach. 11 czerwca 1950 został aresztowany, a 7 maja 1951 skazany na karę śmierci. 1 grudnia 1951 został stracony w więzieniu mokotowskim w Warszawie – Informacje szczegółowe (12)

53. ŻOŁNIERZE AK SKAZANI I ZAMORDOWANI W POLSCE LUDOWEJ

13. Henryk (ur. 8 listopada w 1923 w Kosumcach, zm. 4 czerwca 1946 w Sanoku). Podczas okupacji niemieckiej działał w Armii Krajowej. Latem 1944 powołany do formującego się w okolicach Siedlec 32. Pułku Piechoty w ramach 2 Armii Wojska Polskiego. Ze względu na zainteresowanie organów Informacji Wojskowej zdezerterował 21 kwietnia 1946 i przyłączył się do Samodzielnego Batalionu Operacyjnego NSZ „Zuch” mjr. Antoniego Żubryda. Ciężko ranny podczas jeden z akcji został wydany w ręce UB. 4 czerwca 1946 został skazany na śmierć i jeszcze tego samego dnia powieszony na sanockim rynku w publicznej egzekucji – Informacje szczegółowe (7)
14. Jan ps. „Wir”, „Fala”, „Mazurek”, „Witold” (ur. 23 lutego 1919 w Rzaśniku, zm. 7 sierpnia 1952). Od jesieni 1941 żołnierz ZWZ-AK obwód Pułtusk. W latach 1946-1951 dowodził zorganizowanym przez siebie oddziałem podziemia niepodległościowego, Był żołnierzem AK, w 1945 wstąpił do WiN. Wkrótce po ujawnieniu ponownie związał się z organizacją złożoną z byłych członków WiN i został dowódcą oddziału. Następnie grupa weszła w skład Narodowego Zjednoczenia Wojskowego. Do najgłośniejszych akcji jego oddziału należało rozbitcie więzienia PUBP w Pułtusku (30 października 1946) i brawurowe wyrwanie się z obławy MO i UB 15 sierpnia 1948 na bagnach Pulwy. 27 sierpnia 1951 aresztowany po prowokacji MBP. Został skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano 7 sierpnia 1952. Zginął razem z członkiem swojego oddziału Stanisławem Kowalczykiem ps. „Baśka”, „Odwet” w więzieniu przy ulicy Rakowieckiej w Warszawie. (7)
15. Adam ps. „Agata”, „Antek”, „Olek” (ur. 1915, zm. 1949 w Warszawie). Żołnierz podziemia niepodległościowego w czasie II wojny światowej, a następnie żołnierz podziemia antykomunistycznego. Podoficer WP, żołnierz Związku Walki Zbrojnej, Armii Krajowej, Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość, w IV Zarządzie Głównym WiN piastował funkcję szefa siatki wywiadowczej o kryptonimie „Instytut Bakteriologiczny”. Aresztowany 17 października 1947 w Krakowie. Wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie, skazany na karę śmierci w dniu 23 października 1948. Wyrok wykonano w warszawskim więzieniu przy ul. Rakowieckiej 14 stycznia 1949. (6)

54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH JENIECKICH – OFLAGACH I STALAGACH

Po upadku Powstania Warszawskiego 15-17 tys. żołnierzy AK staje się jeńcami wojennymi III Rzeszy Niemieckiej. Umierali w szpitalach obozowych od odniesionych w czasie powstania ran, byli mordowani w obozach koncentracyjnych, umierali w obozach pracy przymusowej. Wiele tysięcy nie skorzystało ze statusu jeńca wojennego i wraz z ludnością cywilną Warszawy zostało wygnanych z miasta. Część z nich została wywieziona na roboty przymusowe lub trafiła do obozów koncentracyjnych.

Poziomo

1. Niemiecki obóz jeniecki, w którym przetrzymywani byli oficerowie wzięci do niewoli w czasie działań wojennych lub okupacyjnych. W czasie II wojny światowej Niemcy utworzyli około 130 takich obozów (ich liczba ulegała zmianie). Pierwsze oficerskie obozy jenieckie założone zostały w 1939 w trakcie i tuż po zakończeniu działań wojennych na terytorium Polski. (5)

3. Oflag IX C – niemiecki obóz jeniecki stworzony w 1944 dla kobiet-oficerów z Powstania Warszawskiego. Był najgorszym ze wszystkich niemieckich oflagów. Składał się z 7 zapuszczonych baraków robotników budujących autostradę w 1938 oraz budynku administracyjnego. Znajdował się pod komendą władz Stalagu IX C w Bad Sulza. Niemiecki dowódca samego oflagu był raczej życzliwy, ale zupełnie bezradny. W grudniu 1944 przywieziono 380 kobiet oficerów, 38 szeregowych ordynansów i 3 dzieci z innych obozów

Więźnarki oflagu IXC Molsdorf w obozie Polskich Oficerów Kobiet w Burgu (Hesja). Pierwsza z lewej: Jadwiga Chruściel „Kozaczek”, w środku amerykański komendant obozu mjr Desmond. Czerwiec 1945

– Fallingbostel, Bergen-Belsen, Gross-Rosen, Altenburg, Lamsdorf i Sandbostel. Polską komendantką obozu była mjr AK Wanda Gertz ps. „Kazik”. W czasie zimy nie dano więźniarkom materiału na opał, a temperatura spadała aż do $-17\text{ }^{\circ}\text{C}$. W marcu 1945 do Molsdorfu przyjechała delegat Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża dr. H. Landolt. Razem z nią przybył oficer z dowództwa armii niemieckiej. W swoim raporcie napisała m.in., że „obóz zadziwiająco przypomina obóz koncentracyjny, a nie żaden oflag”. Niemiecki oficer obiecał poprawę sytuacji. Miesiąc później, 8 kwietnia, obóz został wyzwolony przez oddziały amerykańskie, ale zastano tam tylko 30 chorych, gdyż kilka dni wcześniej zdrowe kobiety zostały wyprowadzone marszem na zachód. Przeszły one tylko 35 km i spotkały oddziały kanadyjskie. (8)

54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH ...

5. Oflag II C (Dobiegniew) – niemiecki obóz jeniecki przeznaczony dla oficerów Wojska Polskiego i ich ordynansów, istniejący podczas II wojny światowej. W II połowie 1944 roku w obozie znalazło się 103 oficerów – uczestników Powstania Warszawskiego. (10)

Zrekonstruowane nrvcze obozowe

7. Władysław „Dąb” „Esen” „Halny” , „Hucuł” (ur. 10 października 1995, zm. 17 lipca 1958). Od sierpnia 1914 służył w 2. Pułku Piechoty Legionów (II Brygada Legionów). Walczył w wojnie polsko-bolszewickiej, dowodząc od 1 maja do 15 września 1920 batalionem 105. Pułku Piechoty. Od kwietnia 1930 r do 1 marca 1932 dowodził batalionem 61. Pułku Piechoty, następnie został przeniesiony do Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP), gdzie dowodził baonem KOP „Ostróg”. W kampanii wrześniowej dowodził Ośrodkiem Zapasowym 6. Dywizji Piechoty we Lwowie. Walczył w obronie Lwowa w rejonie Sichowa i Pirogówki. W konspiracji od października 1939. Od 1940 do 1941 komendant Okręgu Stanisławów ZWZ (głównie przebywał wtedy w Mikuliczynie). Następnie od października 1941 był Komendantem Okręgu ZWZ/AK Lwów. Funkcję tę pełnił aż do aresztowania wraz z żoną i synem przez Gestapo 17 grudnia 1942, więziony był w więzieniu przy ulicy Łąckiej we Lwowie, następnie na Majdanku gdzie kierował powstałą w początkach października 1943 siatką AK. Potem od kwietnia do października 1944 był więziony w KL Oświęcimiu-Brzeźnicy, gdzie także kierował liczną i silną wojskową organizacją podziemną, pod jego kierownictwo przeszła w owym czasie kobieca organizacja konspiracyjna. Następnie zostaje przewieziony do KL Buchenwald-Wansleben, skąd uwolnił go wojska alianckie w kwietniu 1945. Ciężko chory do sierpnia 1947 przebywał w polskim szpitalu wojskowym w Warburgu (Westfalia) , po czym powrócił do Polski w pociągu sanitarnym. Odznaczenia: Krzyż Srebrny Orderu Virtuti Militari (V klasa), Krzyż Niepodległości, Krzyż Walecznych (czterokrotnie). (12)

12. Miejscowość pod Warszawą, w której 3 października 1944, na terenie fabryki „Kabel”, został utworzony przez Niemców obóz przejściowy dla jeńców z Powstania Warszawskiego. Przeszło przez niego 11 668 jeńców (około 3 tys. przez obóz w Skierniewicach i 2,7 tys. przez Pruszków). Działał krótko, od 4 do 15 października 1944. Warunki bytowania były w nim skandaliczne. Mimo że był pilnie strzeżony, mieszkańcy miejscowości pospieszili z szybką i skuteczną pomocą

Żołnierze AK w drodze do Ożarowa

54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH ...

sanitarną i żywnościową, nie zważając na surowe zarządzenia niemieckie. Pomoc organizowały: Zarząd Gminy, Rada Główna Opiekuńcza i Polski Czerwony Krzyż. W organizacjach tych pracowali referenci służb Armii Krajowej: kwatermistrzostwa, Kadry Obywatelskiej oraz służby sanitarnej z doktorem Antonim Orsikiem „Bończą”. 6 października 1944 odszedł z obozu pierwszy transport jeńców z powstania, by po 48 godzinach dotrzeć do Łambinowic. W obozie tym jeńcy przebywali do 18 października, po czym rozesłano ich do różnych obozów jenieckich, m.in. do Woldembergu, Gross-Born, Murnau, Muhlberg, Sandbostel, a także do Bergen-Belsen; kobiety trafiły do Oberlangen Oflag VI C. 7 października 1944 odszedł kolejny transport do obozu w Fallingbostel, gdzie przebywali żołnierze polscy z kampanii 1939 roku. Transporty powstańców do stałych obozów odbywały się w zakratowanych wagonach bydłowych. (6)

14. Marsze – nazwa nadana najpierw przez środowiska więźniarskie, następnie przez historiografów, marszom ewakuacyjnym wyruszającym z niemieckich obozów koncentracyjnych podczas zbliżania się frontów alianckich, przede wszystkim Armii Czerwonej, w 1944 i 1945 roku. Wymarsz z obozów następował na kilkanaście dni przed nadejściem frontu. Więźniowie, skrajnie wyczerpani pobytem w obozie i morderczą pracą, maszerowali w głąb Rzeszy, gdzie mieli nadal służyć jako darmowa siła robocza na potrzeby niemieckiego przemysłu zbrojeniowego. Większość marszów odbywała się na mrozie, zimą 1944-1945. Odcinki dziennej marszruty wynosiły ok. 20-30 km, noclegi improwizowane były najczęściej pod gołym niebem lub w nieogrzewanych pomieszczeniach gospodarczych i przemysłowych. Pasiaki więźniarskie nie pozwalały w wystarczającym stopniu zachować ciepła. Każde odstępstwo od kolumny traktowane było jako próba ucieczki bądź niezdolność do dalszej drogi i karane natychmiastową śmiercią. Śmiertelność podczas marszów była bardzo wysoka. Pierwsze marsze na ziemiach polskich wyszły w 1944 roku z Majdanka.(7)

15. Związek „.....” – organizacja konspiracyjna o charakterze wojskowym, powstała w obozie na Majdanku w drugiej połowie 1943 roku. Skupił on „element przeważnie wojskowy młodego pokolenia w stopniach podoficerskich i niższych oficerskich”. Byli to ludzie związani z PPR – Paweł Dąbek, ze Stronnictwem Narodowym – Waław Lipski, Rudolf Pietroniec. Wśród członków tej organizacji znalazło się wielu akowców – Tadeusz Czajka, Stefan Drozd, Wiktor Piątkowski, Jan Szarzyński, Robert Skrzypczak, a także wielu nie zrzeszonych. Kierownictwo organizacji objął Kazimierz Maliński, jego zastępcami zostali: Paweł Dąbek do spraw propagandowych i Mieczysław Osiński do spraw liniowych. Głównym zadaniem, jakie postawił sobie Związek, było rozbitcie obozu przy pomocy zewnętrznych oddziałów partyzanckich.

54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH ...

W październiku 1943 roku kierownictwo związku przystąpiło do opracowania planu odbicia obozu przy pomocy zewnętrznych oddziałów partyzanckich. Prace nabrały tempa po wydarzeniach z 3 listopada 1943 – „Krwawa Środa” (egzekucja więźniów żydowskich) – gdyż obawiano się, że po wymordowaniu Żydów przyjdzie czas i na pozostałych więźniów. Jednak negatywne ustosunkowanie się Lubelskiej Komendy Okręgu AK do całej akcji spowodowało, że do odbicia obozu nie doszło. W następnej kolejności pod koniec lutego, lub na początku marca 1944 roku planowano bez powodzenia zbiorową ucieczkę jednak już bez pomocy z zewnątrz, a następnie ucieczkę kilkunastu osób. Dopiero w nocy z 16 na 17 marca 1944 całe trójosobowe kierownictwo Związku uciekło z lubelskiego obozu. Wykorzystali zawieję śnieżną, okryci białymi prześcieradłami, podczołgali się pod ogrodzenie blisko budki strażniczej od strony wsi Dziesiąta. Przygotowanymi nożycami saperskimi przecięli druty ogrodzeń i pełzając, dostali się do granicy obozu i po przecięciu ostatnich drutów wydostali się poza obóz. (5)

17. KZ Flossenbürg, w Bawarii koło miejscowości, kilkanaście kilometrów od granicy z Czechosłowacją, obok kamieniołomów granitu. Do obozu byli kierowani żołnierze Armii Krajowej, uczestnicy Powstania Warszawskiego, jeszcze w czasie trwania walk powstańczych i po podpisaniu kapitulacji wraz z transportami tysięcy warszawiaków. W kwietniu 1945 dowództwo obozu zarządziło ewakuację obozu. 23 kwietnia 1945 obóz Flossenbürg został wyzwolony przez oddziały 358. Pułku 90. Dywizji Piechoty US Army. Znajdowało się w nim wówczas 1,6 tys. więźniów. W obozie straciło życie 38 żołnierzy Armii Krajowej (zmarło, zostało zamordowanych lub los ich jest nie dotychczas całkowicie wyjaśniony). (6)

21. Obóz jeniecki Stalag XI A zorganizowany we wrześniu 1939 roku w, w byłych końskich stajniach znajdujących się w kompleksie koszarowym poligonu powstałego w 1893. Pierwszymi jeńcami byli polscy żołnierze kampanii wrześniowej 1939 roku. W kilka dni po upadku Powstania Warszawskiego do obozu dotarł pierwszy transport 400 ciężko rannych i chorych jeńców. Ciężko rannych wylądowano na noszach na bruk stacji i partiami wywożono do szpitala obozowego. Lżej ranni i chorzy opuścili wagony towarowe, poganiani krzykami wachmanów pomaszzerowali w zwartej kolumnie o własnych siłach. Jeńcy byli wycieńczeni walkami w powstaniu, wielu rannych nie miało od 2 tygodni zmie-

54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH ...

nionych opatrunków, bandaże były brudne i pokrwawione, mundury i ubrania często w strzępach, oblepione błotem, zanieczyszczone ściekami warszawskich kanałów, powstańcy byli głodni i spragnieni. Ciężko rannym lekarze jeńcy udzielili w miarę możliwości pierwszej pomocy. Tego samego dnia po południu przybyły następne 2 transporty z rannymi i chorymi, w tym 445 kobiet, głównie z 21. Pułku Piechoty (z Żoliborza) i 54 małoletnich chłopców. Transportom towarzyszył personel lekarski, pielęgniarki i sanitariuszki. W transportach byli chorzy i ranni ze szpitali powstańczych ze Śródmieścia, np. z hotelu „Terminus” przy ulicy Chmielnej 28, ze Złotej 35, Marszałkowskiej 71, Wspólnej 27, Szpitala Ujazdowskiego, Czerniakowskiego i punktów opatrunkowych z placu Dąbrowskiego 2/4, ulic Poznańskiej, Hożej 26 i Jasnej 10. Ciężko rannych przewieziono do lazaretu Gross Lübras. Lżej ranni i mogący iść o własnych siłach ponad 2-kilometrową odległość przebyli pieszo, często słaniając się z wyczerpania, w kolumnie marszowej poganiani przez wachmanów. Rannych i chorych umieszczono w zupełnie nieprzygotowanych i nie nadających się do tego celu barakach, częściowo pozbawionych drzwi, okien, szyb i podłóg. Nie mających urządzeń sanitarnych, brudnych i opanowanych przez insekty i szczury. 242 zdrowe kobiety, tzn. „Żoliborzanki”, umieszczono w podobnie fatalnych barakach na terenie lazaretu w bezpośredniej bliskości baraków chorych na gruźlicę jeńców. W sumie do obozu i należącego do niego Lazaretu Gross Lübras przybyło 2655 jeńców z Powstania Warszawskiego. W kilka dni po przybyciu transportów wysłano pierwszych 950, zdrowych lub uznanych za zdrowych do pracy. 10 małoletnich chłopców, uczestników powstania, wysłano do cywilnego obozu pracy przymusowej w Magdeburgu. Bici i poniewierani pracowali w firmie Schäfer & Budenberg. Pozostałych 44 wywieziono do komanda pracy w Górach Harcu. 50 kobietom, w tym ze stopniami oficerskimi i podoficerskimi, odebrano status jeńca wojennego, siłą, pod groźbą użycia broni, załadowano je na samochody i wywieziono do pracy już jako cywilne robotnice przymusowe. Po kilkakrotnym odmawianiu pracy wróciły do Gross Lübras i jak wszystkie kobiety żołnierki powstania z innych obozów w grudniu 1944 wysłano je do karnego obozu VI C Oberlangen, gdzie zostały 12 kwietnia 1945 roku wyzwolone przez żołnierzy 1. Polskiej Dywizji Pancerniej gen. Maczka. W obozie zmarło 52 żołnierzy uczestników Powstania Warszawskiego. (11)

22. Gwara – słownictwo używane w obozach koncentracyjnych. Przykłady (w porządku alfabetycznym):

- kanada – zarówno komando robocze zajmujące się sortowaniem rzeczy osobistych zabranych więźniom i Żydom, przywiezionym na śmierć w komorach gazowych, jak i baraki w obozie koncentracyjnym Auschwitz, w których gromadzono i sortowano te rzeczy przed ich wywózką do Niemiec. W 1945 roku baraki największego kompleksu Kanady, na tyłach obozu Auschwitz II Birkenau zostały spalone przez Niemców cofających się przed Armią Czerwoną;
- pipel – podwładny kapo lub blokowego, służył im i wypełniał ich polecenia; rolę pipla pełniło zwykle dziecko ocalałe z żydowskiego transportu;
- prominent – więzień funkcyjny lub zatrudniony w uprzywilejowanym komandzie, mieszkający w bloku „prominenckim” (osobne łóżka z pościelą, często zmieniana bielizna osobista, zwolnienie od karnych ćwiczeń, itp.);

54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH ...

- tracz – upadające ćwiczenie polegające na tym, że nagi więzień ze zwieszoną głową, podtrzymywany przez dwóch również nagich kolegów na ich barkach za nogi i ręce, musiał, zginając się w biodrach, rytmicznie dotykać twarzą pośladków tych współwięźniów;
- winkiel (z niem. der Winkel – „kąć, kątowy” także: „trójkąt”) – w pol. gwarze obozowej trójkąt malowany farbą lub naszywany na odzieży więźnia, na wysokości piersi, który swą barwą klasyfikował go do odpowiedniej grupy osadzonych. System oznakowania więźniów barwnymi trójkątami wprowadzono w niemieckim obozie koncentracyjnym KL Dachau, później został on przejęty w zbliżonej formie w innych obozach. I tak np. trójkąt czerwony oznaczał więźniów politycznych; fioletowy – Świadków Jehowy, zielony złodziei, oszustów i fałszerzy; natomiast czarny – prostytutki, bandytów i morderców. Gwiazdę Dawida umieszczano – przez dodanie drugiego, żółtego trójkąta skierowanego w przeciwnym kierunku pod trójkątem zasadniczym – na pasiakach osób pochodzenia żydowskiego. Na winklach umieszczano również litery oznaczające narodowości, np. P – dla Polaków, U – dla Ukraińców, R – dla Rosjan itd. Pod winklem umieszczano ewentualne dodatkowe oznaczenia (np. karne komando) oraz numer więźnia. Blokowi i kapo nosili kurtki z czerwonym pasem na plecach. (7)

23. Stalag IV-B – część Stalag IV B, jednego z największych niemieckich obozów jenieckich w II wojnie światowej. W październiku 1944 internowano tu kilka tysięcy Polaków z Powstania Warszawskiego. (8)

24. Obóz – miejsce przetrzymywania, zwykle bez wyroku sądu, dużej liczby osób uznawanych z różnych powodów za niewygodne dla niemieckich władz okupacyjnych. Służyć miał różnym celom – od miejsca czasowego odosobnienia osób, wobec których zostaną podjęte później inne decyzje, poprzez obóz pracy przymusowej, aż po miejsce fizycznej eksterminacji – klasycznymi przykładami były w III Rzeszy: Dachau, Mauthausen-Gusen, Stutthof. Szczególnym przypadkiem był jest obóz zagłady, zwany także „fabryką śmierci”. Obozy takie tworzone były przez Sowiecką Rosję (tam zwane łagrami) i przez hitlerowskie Niemcy, m.in. na ziemiach polskich: najważniejsze z nich to Auschwitz-Birkenau, Majdanek, Kulmhof, Treblinka, Sobibór i Bełżec. (14)

Pionowo

2. Stalag XI B k. Hanoweru – obóz, do którego 11 października 1944 przywieziono 475 kobiet przydzielone do 36. Pułku Piechoty i dowództwa Korpusu Warszawskiego AK. Po kilku dniach wydzielono 90 oficerów z 9 ordynansami i przewieziono do obozu koncentracyjnego Bergen-Belsen, do części wydzielonej jako Oflag. W stalagu pozostały 374 kobiety, w tym 16 zakonspirowanych oficerów, występujących wobec władz niemieckich w stopniu starszego sierżanta, realizując tym samym wcześniejszy rozkaz dowództwa AK opieki nad młodszymi kobietami-żołnierzami i deklarując chęć pójścia z nimi do Stalagów. Z Bergen-Belsen, podobnie jak i z innych obozów, grupę kobiet-jeńców wywieziono siłą na roboty – do odgruzowywania torów kolejowych i do fabryk zbrojeniowych. Tu również nakłaniano je do zrzeczenia się praw jenieckich. W grudniu 1944 kobiety-oficerowie trafiły do Molsdorfu, a żołnierze do Oberlangen. (13)

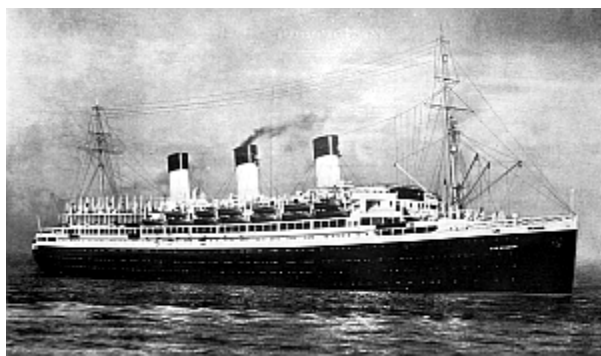
4. Stalag 344 (Łambinowice) – obóz, do którego przywieziono powstańców warszawskich w liczbie ok. 6 tys. (m.in. rtm Witolda Pileckiego, Aleksandra Gieysztora, Romana Bratnego, Stanisława R. Dobrowolskiego i Józefę Radzymińską), 800 młodocianych w wielu 8-18 lat oraz kobiety-żołnierzy AK z przydziałem do KG AK oraz 15. i 21. Pułku Piechoty AK. Kobiety skierowano do Stalagu IV B Mühlberg nad Łabą. Po 3 tygodniach pobytu wydzielono grupę kobiet-żołnierzy w stopniu oficerskim. Spośród żołnierzy wydzielono grupę 237 kobiet i skierowano do pracy w fabryce broni w Chemnitz, co było złamaniem art. 31 konwencji genewskiej. Po zbombardowaniu fabryki w połowie marca 1945 przez samoloty alianckie kobiety zostały wywiezione w dwóch partiach do Stalagu VI C w Oberlangen. Oficerów i kobiety, które odmówiły pracy w komandach roboczych, przewieziono do Stalagu IV F Altenburg (Hartmannsdorf). Kobiety-oficerowie zostały później przewiezione do Oflagu Molsdorf. (8)

Ruiny starych baraków

54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH ...

6. KZ – po upadku Powstania Warszawskiego deportowano tu 6 tys. żołnierzy AK i cywilów. Łączna liczba polskich więźniów wyniosła około 17 tys. mężczyzn, kobiet i dzieci. Obóz zorganizowany był jak ogromna fabryka, która, wykorzystując niewolniczą pracę więźniów, produkowała sprzęt wojskowy dla niemieckiej armii. Wczesną wiosną 1945 roku był jednym z ostatnich jeszcze nie wyzwolonych przez wojska alianckie. 19 kwietnia rozpoczęto ewakuację obozu w kierunku Lubeki. Więźniów przewożono koleją. Między 20 a 26 kwietnia zgromadzono w porcie przemysłowym Lubeki 11 tys. więźniów. Dowództwo SS postanowiło luksusowy statek „Cap Arcona”, dwa frachtowce „Athen” i „Thilbeck”, oraz stojący na redzie w odległości 2 mil na wysokości Sierksdorf-Haffkrug statek „Deutschland” zamienić w pływające więzienie. 26 kwietnia rozpoczęto zapelnianie statków więźniami. W straszliwych warunkach, bez pożywienia i wody, bez podstawowych leków dla chorych i rannych, umieszczono na nich 9,4 tys. osób. Zamknięto je w kajutach i ładowniach, bez światła i dostępu do świeżego powietrza. 3 maja w godzinach rannych wszystkie trzy jednostki zostały skutecznie trafione przez lotnictwo brytyjskie. Z 9,4 tys. więźniów pochodzących z 24 krajów zdołało uratować się tylko 2,4 tys. (10)

Statek „Cap Arcona”

8. W czasie II wojny światowej niemiecki obóz jeniecki dla szeregowych i podoficerów. (6)

9. Stalag VI C ... – niemiecki obóz jeniecki znajdujący się 6 km na zachód od wioski Oberlangen w prowincji Elmsland w północno-zachodnich Niemczech. W czerwcu 1940 roku skierowano tam z innych obozów jenieckich około 1,4 tys. polskich oficerów z kampanii wrześniowej 1939. W listopadzie roku 1944 przywieziono do obozu kobiety oraz podoficerów i szeregowych z Powstania Warszawskiego. Międzynarodowy Czerwony Krzyż (MCK) został wcześniej poinformowany o likwidacji obozu i nikt nie wiedział, że polscy jeńcy-kobiety nadal w nim przebywają. Z tego powodu do obozu nie docierały paczki z pomocą MCK. Warunki bytowe były bardzo ciężkie, szczególnie w zimie. W połowie grudnia 1944 przywieziono kolejną grupę kobiet-jeńców ze Stalagu X B w Sandbostel, a pod koniec roku kolejną grupę ze Stalagu XI-A w Altengrabow, a właściwie z pobliskiego podobozu w Gross Lübras, w większości harcerek. 18 kwietnia 1945 obóz został wyzwolony przez oddział 1. Dywizji Pancerniej gen. Maczka i ostatecznie zlikwidowany w pierwszych dniach maja 1945. Kobiety-jeńcy zostały przeniesione do znacznie obszerniejszego obozu w Niederlangen, skąd we wrześniu rozjechały się po świecie. (10)

54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH ...

10. Dulag 121 (Durch Leger – Obóz Przejściowy) – niemiecki obóz przejściowy utworzony 6 sierpnia 1944 na terenie dawnych Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego, w którym gromadzono cywilną ludność Warszawy i okolicznych miejscowości wypędzaną z domów w trakcie oraz po zakończeniu Powstania Warszawskiego. Przez

Deportacja mieszkańców Warszawy z Dworca Zachodniego do obozu w Pruszkowie

obóz przeszło w tym okresie od 390 do 410 tys. osób, spośród których

dziesiątki tysięcy zostały po krótkim pobycie w obozie wywiezione na roboty przymusowe w głąb Rzeszy lub zesłane do obozów koncentracyjnych. (8)

11. Koncentration Lager – pierwszy niemiecki obóz koncentracyjny założony wiosną 1933 w opuszczonej fabryce amunicji, na północ od Monachium, w południowych Niemczech. Funkcjonował do 29 kwietnia 1945, oswobodzony przez wojska amerykańskie. Do tego obozu, spośród 21 tys. więźniów z obozu koncentracyjnego we Flossenbürgu dotarło w „Marszu Śmierci” 2 tys. osób. (6)

Blok X, Piec krematoryjne; stan współczesny

13. Stalag IV-B/H – część Stalagu IV B, jednego z największych niemieckich obozów jenieckich w II wojnie światowej. W październiku 1944 przywieziono tu w dwóch pociągach 1029 rannych z Powstania Warszawskiego, 63 lekarzy, 183 pielęgniarek, sanitariuszek, farmakologów, 60 personelu pomocniczego oraz 237 innych osób (rodziny lekarzy razem z dziećmi). Przywieziono też wyposażenie sali operacyjnej, stomatologicznej i aparat rentgenowski oraz materiały i lekarstwa – ocalone z ruin Warszawy. Komendantem polskiego obozu był płk. dr Leon Strehl, szef sanitarny w komendzie głównej Armii Krajowej od kwietnia 1944 do końca powstania. Naczelnym chirurgiem był ppłk. dr. Tadeusz Bętkowski. 23 kwietnia 1945 obóz został wyzwolony przez Armię Czerwoną. W czerwcu część kobiet-jeńców wraz z grupą Włochów i Francuzów przedostała się do strefy amerykańskiej. Inne wróciły do Polski. (8)

Kobiety – żołnierze AK po przybyciu do Zeithain w październiku 1944 roku

54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH ...

16. Stalag X B koło Hamburga – do tego obozu przewieziono kobiety z 72. Pułku Piechoty AK. Było ich około 500, w tym 90 ze stopniami oficerskimi. W grudniu 1944 wyłączono grupę kobiet-oficerów, które następnie przewieziono do Molsdorfu. Grupę podoficerów i szeregowców w okresie grudzień 1944 – luty 1945 przewieziono do Oberlangen. (10)

18. KZ -Sandhofen – obóz powstał 27 sierpnia 1944 w dniu przybycia 1060 Polaków wyselekcjonowanych tydzień wcześniej w obozie koncentracyjnym w Dachau. W większości młodzi i zdrowi, aresztowani lub „zagarnięci w łapankach” na ulicach walczącej powstańczej Warszawy, już po pierwszej wstępnej selekcji dokonanej w pruszkowskim obozie przejściowym w czasie składania transportów „niewolników” do pracy w III Rzeszy. Zagłada poprzez morderczą pracę postępowiała w błyskawicznym tempie, po dwóch miesiącach chorób i warunków obozowych transport warszawski nie nadawał się do dalszej pracy. Koncern Daimler-Benz AG, na potrzeby którego pracowali więźniowie, pozbywał się niezdolnych do pracy, przekazując w grudniu 1944 roku 200 najbardziej wycieńczonych i chorych do obozu śmierci w Vaihingen, gdzie w przeciągu kilku tygodni zmarło 111 więźniów. 400 odesłano do obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie, 200 do podoboju Unterriexingen. Ostatni transport około 90 chorych, przeważnie z zaawansowaną gruźlicą i chorobą głodową, niezdolnych do utrzymania się na nogach, wysłano 8 marca 1945 roku do Vaihingen. Pozostałych więźniów zdolnych do pracy w dniu 22 marca 1945 roku ewakuowano w marszu śmierci do podoboju Kochendorf, obozu czynnej jeszcze fabryki zbrojeniowej mieszczącej się w podziemnych korytarzach kopalni soli. Na początku kwietnia, wspólnie z więźniami z Kochendorf i po drodze z podoboju Hesselental, ruszył morderczy w skutkach marsz śmierci znany jako „Hessentaler Todesmarsch”. Krańcowo wyczerpani, pozostali przy życiu więźniowie dotarli do KZ Dachau. Nieliczna grupa została 29 kwietnia 1945 wyzwolona przez oddziały 42. i 45. Dywizji Piechoty 7 Armii USA. (7)

Wnętrze byłej klasy szkolnej zamienionej na pomieszczenie obozowe, w którym umieszczano 60–70 więźniów

54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH ...

19. Śmierci – z KZ Flossenbürg pomaszerowało 21 tys. więźniów, z których w drodze zmarło co najmniej 10 tys. Celem tych marszów był obóz koncentracyjny Dachau. (5)
20. Obóz przejściowy w kościele św. na Woli¹⁸ – obóz dla ludności cywilnej, utworzony przez Niemców w pierwszych dniach Powstania Warszawskiego na terenie Woli. Kościół stanowił punkt zborny dla wypędzanych mieszkańców północnych dzielnic Warszawy, którzy w fatalnych warunkach sanitarnych zmuszeni byli oczekiwać tam na wywiezienie do obozu przejściowego w Pruszkowie. W czasie Powstania Warszawskiego przez świątynię przeszło około 90 tys. mieszkańców Warszawy. W jej okolicach funkcjonariusze SS zamordowali ponad 400 osób. Ofiarami byli zazwyczaj mężczyźni, których podejrzewano o udział w powstaniu, lub osoby podejrzewane o żydowskie pochodzenie. (9)

¹⁸ O kościele wolskim jedni piszą: Św. Wojciecha, inni – Św. Stanisława. Jego patronem jest Św. Stanisław, natomiast administracyjnie jest to parafia Św. Wojciecha – na tym terenie stał bowiem nieistniejący już kościółek pod tym wezwaniem. I tak już pozostało.

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-ŚLEDCZYCH ORAZ SĘDZIOWIE I PROKURATORZY APARATU REPRESJI W LATACH 1944 – 1956

Po zakończeniu wojny najbardziej zagrożeni byli ci, którzy zasłużyli się w walce o wolność, zwłaszcza żołnierze Armii Krajowej, osoby działające w konspiracji i ci, którzy po wojnie postanowili nie składać broni. Zwalczaniem ich do roku 1956 zajmowali się sędziowie i prokuratorzy aparatu represji, którzy nie odpowiedzieli w pełni lub czasami nigdy za swoje zbrodnie popełnione na żołnierzach Armii Krajowej. W tym okresie została rozbudowana w Polsce sieć więzień karno-śledczych, wśród których do najcięższych należały Mokotów, Wronki, Rawicz, Fordon i Inowrocław. Krótco po wojnie było 179 więzień i aresztów resortu bezpieczeństwa publicznego. Dodatkowo swoje siedziby posiadały GZI, NKWD czy NKGB.

Poziomo

1. Stanisław Zarako-..... vel Stanisław Zarakowski (ur. 7 listopada 1909 w m. Swołna, Ujezd Dryssa w guberni witebskiej, zm. 11 kwietnia 1998 w Warszawie) – naczelny prokurator wojskowy od 2 lipca 1950 do 19 kwietnia 1956. W 1935 ukończył prawo na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Słuchacz Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty w latach 1932-1933. Walczył w kampanii wrześniowej. W czasie wojny pracował jako buchalter. 3 lutego 1945 został zmobilizowany do 36. Pułku Piechoty 8. DP i wyznaczony na stanowisko dowódcy plutonu, a później zastępcy dowódcy kompanii. W czasie forsowania Nysy Łużyckiej, 16 kwietnia 1945 został lekko ranny w lewe przedramię. W lipcu 1945 przeniesiony został do prokuratury. Uczestniczył w wielu procesach stalinowskich, w których albo sam oskarżał, albo też zatwierdzał akty oskarżenia; wydał wiele wyroków śmierci. Brał udział m.in. w procesach: członków II Zarządu Głównego WiN, członków III Zarządu Głównego WiN i Komitetu Porozumiewawczego Organizacji Demokratycznej Polski Podziemnej. Główny oskarżyciel w tzw. procesie generałów, a także oskarżyciel w procesach oficerów Wojska Polskiego II RP. Generał brygady od 1953. Przeniesiony do rezerwy 19 kwietnia 1956. Po zwolnieniu ze służby, w latach 1956-1957, pracował jako zastępca dyrektora Centralnego Zarządu Obrotu Produktami Naftowymi i naczelnik Wydziału Prawnego Ministerstwa Handlu Zagranicznego i Centralnego Zarządu Ceł (1957-1968). 30 kwietnia 1968 przeszedł na emeryturę. W 1991 Lech Wałęsa zdegradował go do stopnia szeregowca. Uniknął odpowiedzialności za swoje czyny zarówno w okresie PRL, jak i III RP. (10)
5. Roman, właściwie Nasiek (Natan) Grinszpan-Kikiel (vel Natan Grünsapau-Kikiel), Grinszpan Menasze, ps. „Feliks”, „Ernest”, „Jaszka” (ur. 22 maja (16 lutego) 1907, zm. 1 lipca (12 lipca) 1968) – działacz komunistyczny, generał brygady bezpieczeństwa publicznego Polski Ludowej. W latach 1935-1936 był funkcjonariuszem okręgowym KPP w Zagłębiu, na Śląsku i w Poznaniu. Został skazany w 1936 na 7 lat więzienia za działalność komunistyczną (przebywał w więzieniu w Rawiczu, gdzie dzielił celę m.in. z Władysławem Gomułką). W 1939 podczas obrony Warszawy walczył w batalionach robotniczych, następnie przedarł się do zajętego przez ZSRR Brześcia, gdzie do 1941 był naczelnikiem wydziału handlu, następnie pracował w redakcji „Sztan-

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-ŚLED CZYCH ORAZ ...

daru Wolności”. Od 1941 w ZSRR walczył w oddziale partyzantki radzieckiej „Brygada im. Stalina” na Białorusi (Baranowicze, Brześć, Pińsk), jako dowódca oddziału, komisarz polityczny i szef wywiadu brygady. Od lipca 1944 oficer w Resorcie BP w stopniu podpułkownika. Następnie, w sierpniu 1944, objął stanowisko dyrektora Departamentu Kontrwywiadu w ówczesnym Resorcie Bezpieczeństwa Publicznego. Sprawował tę funkcję do 6 września 1945. Jednocześnie (od 15 stycznia 1945 do 9 stycznia 1949) pomocnik Ministra Bezpieczeństwa. Po reorganizacji struktur ministerstwa z 6 września 1945 roku stanął na czele Departamentu I MBP odpowiedzialnego za kontrwywiad, gdzie pozostał do stycznia 1946. W 1947 przesłuchiwał w X Pawilonie więzienia mokotowskiego rtm. Witolda Pileckiego. Od 24 lutego 1949 do 1954 był członkiem Komisji Bezpieczeństwa KC PZPR nadzorującej aparat represji stalinowskich w Polsce. W 1956 aresztowany i w marcu 1957 skazany na 15 lat więzienia za torturowanie zatrzymanych i kopiowanie metod beriowszczyzny w organach bezpieczeństwa. (9)

6. Nazwa więzienia karno-śledczego nr III w Warszawie. Było to więzienie Urzędu Bezpieczeństwa i NKWD przeznaczone dla żołnierzy Armii Krajowej, Narodowych Sił Zbrojnych oraz innych organizacji podziemnych, działające w latach 1944-1956 na warszawskiej Nowej Pradze, z siedzibą w nieistniejącym już budynku przy ul. Ratuszowej 11 (obecnie Namysłowska 6). Więzienie powstało w 1944 roku na terenach koszar 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej, wybudowanych jeszcze za czasów carskiej Rosji. Od początku swego istnienia było miejscem karni żołnierzy zbrojnego podziemia oraz członków tajnych organizacji. Uważane było za jedno z najcięższych więzień tego typu, słynęło z tortur i licznych egzekucji. Najczęstszymi metodami tortur było bicie gumowymi pałkami, kopanie po nerkach, głowie i piszczelach, a także sadzanie więźniów na nodze od stołka z uniesionymi nogami. (6)

Pomnik „Ku Czcii Pomordowanych w Praskich Więzieniach 1944–1956”, znajdujący się w miejscu więzienia karno-śledczego nr 3 w Warszawie

8. Eugeniusz (ur. 6 listopada 1921 w Steniatynie, zm. 6 października 2012) – zbrodniarz i oprawca okresu stalinizmu, oficer UB, śledczy. Początkowo, od 21 grudnia 1944 (jako wywiadowca, potem porucznik), pracował w Tomaszowie Lubelskim, później awansował do stopnia majora i został przeniesiony do Warszawy. Źródła i relacje przesłuchiwanym w procesach stalinowskich wskazują, że był jednym z najokrutniejszych śledczych. Przesłuchiwał m.in. Tadeusza Płużańskiego w śledztwie związanym z grupą Witolda, a także samego „ochotnika z Auschwitz” – rotmistrza Witolda Pileckiego. W 1946 odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi. Służbę w aparacie bezpieczeństwa PRL zakończył w stopniu pułkownika 15 czerwca 1984 roku. W 1996 roku został skazany w procesie Adama Humera na 7,5 roku więzienia, nie odbył ani dnia kary ze względu na zły stan zdrowia. (8)

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-SŁEDCZYCH ORAZ ...

12. Zygmunt (ur. 30 sierpnia 1921 w Święcicy, zm. 23 listopada 1983 we Wrocławiu). Jesienią 1941 wstąpił do NOW, później przeszedł do ZWZ-AK, gdzie używał pseudonimu „Karaś”. Skończył szkołę podchorążych AK i został kapralem oraz dowódcą plutonu w gminie Obrazów w powiecie sandomierskim. Od lipca 1944 w 2. Dywizji Piechoty AK. Brał udział w walkach partyzanckich na Kielecczyźnie pod Kawęczynem, Miedzianą Górą, Wzdolem, Siekiernem i w okrażeniu w lasach starachowickich. Latem 1944 powierzono mu dowództwo plutonu ciężkich karabinów maszynowych. W grudniu 1944, po reformowaniu jednostki, zerwał kontakty organizacyjne z AK. W marcu 1945 został zmobilizowany do LWP. W styczniu 1946 przeniesiony do pracy w wojskowym wymiarze sprawiedliwości.. W lutym 1948 skazał na śmierć dwóch członków podziemnej organizacji antykomunistycznej „Czarna Śmierć” – Bogdana Krutowicza i Wiktora Plurę, a w czerwcu 1948 żołnierza AK Bronisława Cybucha (wszyscy trzej zostali ułaskawieni przez prezydenta Bolesława Bieruta). W sierpniu 1948 skazał na śmierć trzech członków okręgu kierownictwa WiN we Wrocławiu Ludwika Marszałka, Stanisława Ciska i Stanisława Dydo oraz dwóch innych członków WiN – Jana Klamuta i Leona Macherowskiego. Wśród sądzonych przez Bukowińskiego byli głównie ludzie młodzi, akowcy, członkowie WiN i lokalnych grup antykomunistycznych, także kilka kobiet. W grupie kilkudziesięciu skazanych było wielu z wysokimi wyrokami. Jesienią 1948 za nadużywanie alkoholu został zdegradowany do stopnia porucznika i karnie przeniesiony do Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie, gdzie w grudniu 1948 skazał na śmierć Zdzisława Czaplickiego, w styczniu 1949 żołnierza NSZ Jana Brauna, a w kwietniu 1949 braci Bogackich. Ponadto skazał na kary długoletniego więzienia ponad 65 działaczy NSZ i NZW. W lutym 1950 został aresztowany i na 7 miesięcy osadzony w areszcie Okręgowego Zarządu Informacji Nr 1 w Warszawie (wojskowego UB) pod zarzutem udziału w zabójstwie w 1943 dwóch jeńców radzieckich. Wyrokiem WSR w Warszawie z 19 września 1950 został uniewinniony. Zdemobilizowany 31 grudnia 1950. W 1952 został zwerbowany do współpracy przez funkcjonariuszy Wydziału III WUBP we Wrocławiu. Do 1959 jako agent UB o pseudonimie „Grotkiewicz” wydawał bezpieczeństwo byłych żołnierzy AK. (10)
14. Metoda – jeden ze sposobów tortur. Przesłuchiwanemu związywano nogi i ręce, a następnie, kładąc skrępowane nogi, na taborecie sadzano go w taki sposób, że cały ciężar ciała spoczywał na wystającym ze ściany haku. (4)
15. Metoda odwróconego – jeden ze sposobów tortur, polegający na usadawianiu nagiego lub będącego w samej bieliźnie więźnia na nodze odwróconego taboretu. (6)

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-SŁEDCZYCH ORAZ ...

16. Więzienie – więzienie w Krakowie przy ul. Montelupich, pierwotnie pełniące funkcje koszar wojskowych, mieszczące się w budynku będącym od XVI wieku własnością włoskiej rodziny kupiecko-bankierskiej Montelupich. W latach II wojny światowej znajdowało się tam hitlerowskie więzienie policyjne podlegające Gestapo. W latach 1940-1944 więzionych w nim ok. 50 tys. osób. Po 1945 w budynku znajdowało się więzienie centralne więzienie karno-słedcze Urzędu Bezpieczeństwa i NKWD, przez które przeszło kilka tysięcy polskich żołnierzy, głównie z Armii Krajowej oraz WiN, z których część wywieziono w głąb ZSRR na zesłanie, oraz żołnierzy Ukraińskiej Powstańczej Armii. (11)

21. Więzienie w – po przejściu frontu w dniu 23 stycznia 1945 zostało przejęte przez NKWD. W lutym na stanowisko naczelnika powołano kpr. Władysława Sadolewskiego, lecz do maja 1945 pawilon II, tzw. „czerwony”, pozostawał w dyspozycji NKWD. Więzienie dysponujące dwoma pawilonami z celami do pojedynczego osadzania więźniów, systemem cel dyscyplinarnych oraz karcerów, zapewniało realizację zadań represyjnych i eksterminacyjnych wobec więźniów. Zadania te sformułował Bolesław Bieruta 4 października 1944: „Polityka bezpieczeństwa publicznego powinna być skierowana na unieszkodliwienie tych, którzy przeciwstawiają się programowi PKWN.” W maju 1945 przekształcono obiekt w więzienie polityczne. Pierwsza grupa więźniów politycznych, żołnierzy Armii Krajowej, przeniesionych z obozu NKWD w Rembertowie, trafiła tam w końcu maja. Od lipca 1945 rozpoczął się proces systematycznego przyjmowania dużych transportów więźniów politycznych kierowanych ze wszystkich regionów kraju. Pierwszy transport (35 osób) skazanych za działalność polityczną „wrogów ludu” z Poznania dotarł 4 lipca 1945. Ostatni w lipcu 1956 – byli to aresztowani uczestnicy wypadków w Poznaniu z czerwca 1956. W latach 1945-1956 przez więzienie przeszło 19 173 więźniów – aresztowanych, skazanych i internowanych. Liczba ta nie obejmuje osób uwięzionych w pierwszym okresie – jeńców, internowanych oraz osób pozostających w dyspozycji NKWD. Koncentracja dużej grupy więźniów politycznych powodowała, że obiekt był systematycznie przeludniany. Najwyższy stan dzienny 3785 osób odnotowano w dniu 1 października 1951. (7)

24. Adam Teofil (właśc. Umer, ur. 27 kwietnia 1917 w Camden (USA), zm. 1 poł. listopada 2001 w Warszawie) – polski funkcjonariusz służb bezpieczeństwa, zbrodniarz stalinowski. W czasie studiów należał do Związku Akademickiej Młodzieży Socjalistycznej. W połowie października 1939 wyjechał

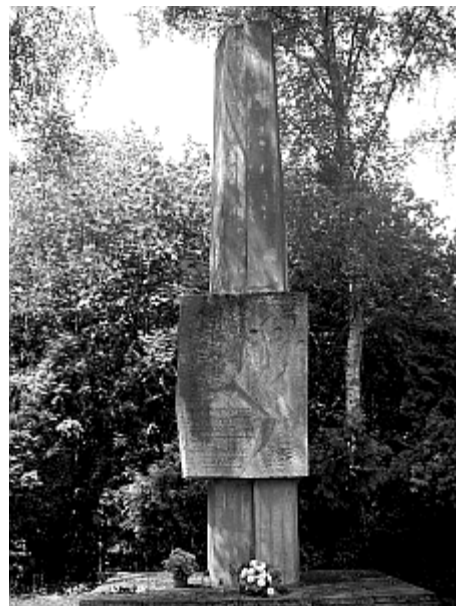
55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-SŁEDCZYCH ORAZ ...

do Lwowa i wstąpił na kurs prawa na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie m.in. został „brygadierem grupy propagandowej”. W marcu 1941 został członkiem Komsomołu we Lwowie. W resorcie Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego od 12 września 1944 (m.in. od 1 lipca 1947 wicedyrektor, jednocześnie naczelnik Wydziału II Departamentu Śledczego MBP, od 1 września 1951 wicedyrektor Departamentu Śledczego MBP). W okresie 12 września 1944 – 31 stycznia 1951 brał udział w walkach z „bandami” i „reakcyjnym podziemiem”. Zwolniony ze stanowiska 31 grudnia 1954, z resortu 31 marca 1955 za niedozwolone metody w śledztwie. W późniejszym czasie, mimo iż formalnie był poza resortem, faktycznie doradzał organom SB jako specjalista od ruchu narodowego. Polskie podziemie wydało na niego wyrok śmierci, jednak nie zdążono go wykonać. Tymczasowo aresztowany w 1992. W 1994 skazany za wymuszanie zeznań torturami. Udowodniono mu udział w wielu przesłuchaniach, upokarzanie, gło-dzenie i torturowanie więźniów politycznych. Skazany został na dziewięć lat więzienia, w drugiej instancji w 1996 zmniejszono wyrok do siedmiu i pół roku, zmarł podczas przerwy w wykonywaniu kary. Na procesie zeznawały jego ofiary, m.in. Juliusz Bogdan Deczkowski (AK) i Maria Hattowska (WiN), Stanisław Skalski. (5)

25. Jan (ur. 15 października 1907 w Latrobe w stanie Pensylwania w USA, zm. 18 marca 1975) – zbrodniarz i oprawca okresu stalinizmu, oficer LWP, sędzia sądów wojskowych, adwokat, żołnierz AK. Jego żona, Stanisława, również kapitan AK, odznaczona Krzyżem Virtuti Militari, była adiutantem gen. Augusta Fieldorfa „Nila”. Ukończył Wydział Prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1931 roku i dwa lata później, jako zawodowy wojskowy, rozpoczął pracę jako sędzia w Wojskowych Sądach Rejonowych w Grodnie i Tarnopolu. W okresie okupacji działał w ZWZ-AK, w którym zajmował się m.in. organizacją oddziałów partyzanckich na Podhalu i w powiecie miechowskim. Był dowódcą batalionu od sierpnia 1941 do stycznia 1945. Został odznaczony Krzyżem Walecznych za udział w akcji na niemiecki transport kolejowy, zaś za walkę z okupantem – Srebrnym Krzyżem Zasługi. Do Rejonowej Komendy Uzupełnień w Krakowie zgłosił się na początku 1945, dostał przydział do korpusu oficerów służby sprawiedliwości LWP. Był sędzią orzekającym m.in. w procesie pokazowym płk. Jana Rzepeckiego i innych oficerów AK i WiN. W sprawach tych zapadły wyroki śmierci i długoletniego więzienia. W marcu 1947 został szefem Wojskowego Sądu Rejonowego nr 1 w Warszawie. Wtedy właśnie wydał najwięcej wyroków śmierci. Było ich co najmniej 16, w tym w pokazowym procesie Witolda Pileckiego. 16 czerwca 1947 ława WSR w Warszawie pod jego przewodnictwem skazała na karę śmierci kawalera Orderu Virtuti Militari Konrada Dybowskiego wraz z ojcem Władysławem Dybowskim. W styczniu 1949 odszedł z sądownictwa wojskowego. Pracował jako adwokat w Warszawie. Nigdy nie został osądzony za zbrodnie stalinowskie. (10)

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-SŁEDCZYCH ORAZ ...

28. Więzienie w forcie w – po wojnie fort stał się więzieniem dla żołnierzy Armii Krajowej. Przed wejściem do fortu znajduje się tablica informacyjna oraz pomnik z napisem „W hołdzie żołnierzom Armii Krajowej oraz NSZ, BCh, AL i wszystkim, którzy zostali zamordowani w latach II wojny światowej w Fortcie III w Zginęli za wolną Polskę. Niech wiecznie żyją w nas zej pamięci. Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej oraz północne Mazowsze i społeczeństwo”. (11)

30. Jan , ps. „Smok” – żołnierz AK, który 8 lutego 1945 rozpoczął służbę w Straży Więziennej Więzienia Karno-Słedczego w Tarnowie. W maju tego roku przeniesiono go do administracji, a od listopada 1946 do stycznia 1948 był komendantem warty. Równocześnie od końca 1945 do sierpnia 1946 działał w Zrzeszeniu Wolność i Niezawisłość. Pełniąc służbę w więzieniu, kontaktował się ze swym byłym zwierzchnikiem z AK – Marianem Borowcem, ps. „Myszka”. Początkowo przekazywał mu informacje dotyczące aresztowanych żołnierzy AK. Pod koniec roku Borowiec, już pod ps. „Idzikowski”, kierował placówką WiN w Tarnowie. W grudniu 1945 „Smok” sporządził spis pracowników więzienia, uwzględniający ich przynależność partyjną. Od stycznia do sierpnia 1946 co miesiąc spisywał listy więźniów. Skrzynką kontaktową był sklep spożywczy Franciszka Miki – również byłego żołnierza AK – przy ul. Krakowskiej w Tarnowie. Tam „Smok” zostawiał swoje raporty i odbierał prasę konspiracyjną. W wyjątkowych wypadkach przekazywał je łączniczce Marii Kowal, ps. „Szarotka” – siostrze inspektora rejonu. W sierpniu 1946 roku, w związku z „wsypą” struktur tarnowskich, Borowiec zaczął się ukrywać, a „Smok” przejął kierownictwo placówki. (5)
31. Kryptonim operacji rozpoczętej 1 grudnia 1950 przez Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnowskich Górach jako jeden z pierwszych w województwie, której celem było rozpracowanie środowiska byłych żołnierzy Armii Krajowej. Tarnogórska bezpieka objęła początkowo obserwacją 78 byłych żołnierzy AK. 12 maja 1953 przedstawiono plan przedsięwzięć operacyjnych, w którym zwrócono szczególną uwagę na konieczność rozpracowania środowiska byłych żołnierzy AK ze Świerklańca. Z kolei w raporcie z 23 sierpnia 1953 napisano między innymi: „W wyniku rozpracowania obiektowego byłych członków AK na terenie powiatu Tarnogórskiego, oraz w wyniku pracy z agenturą i w czasie przeprowadzonych czynności ustalono, że największe nasilenie byłych członków AK. na terenie naszego powiatu mamy jak w miejscowości Tarnowskich Gór, Świerklaniec, Radzionków i Rojca”. Z dokumentu tego dowiadujemy się również, że w tym czasie rozpracowaniem objętych było już 108 byłych żołnierzy Armii Krajowej z terenu powiatu tarnogór-

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-SŁEDCZYCH ORAZ ...

skiego. Inwigilacją zajmowało się pięciu agentów: „Muszka”, „Bogdan”, „Róża”, „Józef” i „Krzew”. (6)

33. Henryk (ur. 7 marca 1919 w Suwałkach), syn Mojżesza i Szpryncy Austern. Od 1944 roku oficer śledczy i podprokurator Prokuratury 4 DP. W okresie 1944-1945 wiceprokurator i zastępca prokuratora Wojskowej Prokuratury Okręgowej WPO nr I w Warszawie (w stopniu podporucznika LWP). Wiosną 1945 roku, jako oskarżyciel w procesie przed Wojskowym Sądem Garnizonowy w Warszawie, podprokurator ppor. Henryk Podlaski zażądał kary śmierci dla ppłk. Lucjana Szymańskiego. W okresie 1945-1946 naczelnik Wydziału II Naczelnej Prokuratury Wojskowej. W okresie 1946-48 zastępca Naczelnego Prokuratora Wojskowego ds. Szczególnych (w stopniu podpułkownika LWP). Odpowiedzialny nie tylko za wydziały specjalne prokuratur, ale również odgrywające podobną rolę sekcje tajne, powołane przy sądach powszechnych. W lutym 1948 roku podpisał akt oskarżenia i doprowadził do wyroku śmierci na rotmistrza Witolda Pileckiego. W październiku 1948 roku przeniesiony do rezerwy. Od 1 listopada 1948 był dyrektorem Departamentu Nadzoru Prokuratorzkiego w Ministerstwie Sprawiedliwości. W okresie od września 1950 do marca 1955 był zastępcą Prokuratora Generalnego PRL, faktycznie pełniąc w Prokuraturze Generalnej rolę wiodącą. Dalsze losy prokuratora są oficjalnie nieznanne, istnieją jednak relacje, że zamieszkał w ZSRR u boku swojej siostry, która wyszła za mąż za wysokiego funkcjonariusza NKWD. (8)

34. przyznania się do winy – podstawowa strategia śledczych UB, połączona ze składaniem obciążających zeznań. (10)

35. Więzienie w Bydgoszczy – – w latach 1945-1948 do zakładu, nazywanego Centralnym Więzieniem dla Kobiet przywożono Polki po wyrokach za działalność polityczną, głównie w AK – zarówno w czasie okupacji niemieckiej, jak i walce w obronie demokracji w latach 1945-1948. Znalazły się tam członkinie ZWZ, AK, WiN, NSZ, wychowane w duchu polskości studentki z Krakowa i Warszawy prowadzące działalność polityczną w walce z terrorem stalinowskim. Z czasem cele więzienne wypełniały się także ofiarami terroru politycznego z lat 1950-1956. Od 1945 w więzieniu prowadzono nauczanie poprzez utworzenie 7-klasowej szkoły podstawowej. (8)

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-SŁEDCZYCH ORAZ ...

36. Adam (ur. 17 czerwca 1909 w Lublinie, zm. 5 kwietnia 1972 w Gdańsku) – major Ludowego Wojska Polskiego, sędzieja odpowiedzialny za wydawanie wyroków śmierci na żołnierzy polskiego podziemia niepodległościowego. Studiował prawo na KUL, do 1939 był aplikantem adwokackim w Dubnie i Lublinie. W 1935 mianowany podporucznikiem rezerwy WP. 10 października 1944 wstąpił ochotniczo do LWP, 9 listopada 1944 został sędzią wojskowym. 9 kwietnia 1945 wydał wyroki śmierci na 11 żołnierzy Polskiego Państwa Podziemnego – m.in. na dwóch cichociemnych, w tym Czesława Rossińskiego – pod zarzutem przygotowywania zamachu na przewodniczącego KRN Bolesława Bieruta; wyroki te wykonano 12 kwietnia 1945. 11 lipca 1946 wydał wyrok śmierci na dowódcę patrolu dywersyjnego 5. Brygady Wileńskiej AK ppor. Feliksa Selmanowicza „Zagończyka”, następnie, 3 sierpnia, skazał na śmierć łączniczkę i sanitariuszkę tej brygady, Danutę Siedzikówną „Inkę”; oboje zostali straceni 28 sierpnia 1946. 31 października 1947 został zdemobilizowany. Później był radcą prawnym Dyrekcji Budowy Osiedli Robotniczych w Gdańsku. (8)

Pionowo

2. Zakład Karny – w marcu 1945 przybył do niego pierwszy transport żołnierzy Armii Krajowej skazanych w procesach politycznych. Były to głównie kobiety skazane w Chełmnie i Lublinie. Centralne Więzienie zamieniło się na więzienie polityczne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego i osadzono w nim osoby niewygodne lub wrogo nastawione do nowego ustroju. Ostatni oficjalny transport więźniów politycznych przybył w dniu 26 marca 1956 roku z Olsztyna. W latach 1945-1956 przez więzienie przeszło co najmniej 15,5 tys. więźniów, zdecydowana większość była skazana na kary długoterminowe. Najwyższy stan dzienny odnotowano w dniu 1 marca 1950 – 3640 więźniów. Więzień polityczny nie pracował, nie miał prawa do nauki i uczestniczenia, jak np. pospolici przestępcy, w zajęciach świetlicowych. Całkowicie pozbawiony był prawa do korzystania z kapelana, gdy funkcję tę sprawował w 1946 roku ksiądz Piotr Stróżyński. W latach 40. odbywali tu kary – Stanisław Skalski, as polskiego lotnictwa w Wielkiej Brytanii i prof. Wiesław Chrzanowski, skazani w tzw. „procesie generałów” w 1951 roku gen. Stanisław Tatar – szef sztabu AK, gen. Stefan Mossor, a także wielu innych. Więzienie utraciło swój polityczny charakter jesienią 1956, kiedy to na mocy procesów rehabilitacyjnych, na podstawie amnestii w 1957, duża liczba więźniów politycznych opuściła więzienie. Zostało ono wówczas przekształcone w więzienie dla przestępców pospolitych. (6)

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-SŁEDCZYCH ORAZ ...

3. Helena -Brus, pierwotnie Felicja (Fajga Mindla) Danielak, ps. „Lena” (ur. 28 lutego 1919 w Warszawie, zm. 26 listopada 2008 w Oksfordzie) – polska działaczka komunistyczna, prokurator. W 1936 wstąpiła do Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej. Przed wojną rozpoczęła studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, które ukończyła w 1948. W czasie II wojny światowej uciekła z warszawskiego getta. Od 1 sierpnia 1942 do 31 lipca 1944 służyła w Gwardii Ludowej i Armii Ludowej, kierowała biurem Sztabu Głównego AL. Od 1 sierpnia 1944 do 31 marca 1949 szefowa Wydziału Kadr w Komendzie Głównej Milicji Obywatelskiej. Od 1 kwietnia 1949 do dnia zwolnienia ze służby – 25 listopada 1954 w Ludowym Wojsku Polskim, m.in. w Naczelnej Prokuraturze Wojskowej. Pracowała w Instytucie Nauk Społecznych przy KC PZPR, od 1957 była pracownikiem naukowym Wyższej Szkoły Nauk Społecznych przy KC PZPR, skąd zwolniono ją w 1968 w trakcie czystek antysemitycznych po marcu 1968. Wkrótce potem wraz z mężem, prof. Włodzimierzem Brusem, wyjechała z Polski. Na początku lat 70. osiadła w Wielkiej Brytanii, gdzie została naturalizowana. W 1998 Ministerstwo Sprawiedliwości Rzeczypospolitej Polskiej wystosowało do władz brytyjskich wnioski o ekstradycję, zarzucając jej bezprawne pozbawienie wolności w latach 1950-1953 24 żołnierzy Armii Krajowej, w tym gen. bryg. Augusta Emila Fieldorfa „Nila” (21 listopada 1950 wydała postanowienie o tymczasowym aresztowaniu Fieldorfa i nadzorowała prowadzone przeciwko niemu śledztwo). Wniosek ekstradycyjny został odrzucony przez Brytyjczyków w 2006 z uzasadnieniem, iż została naturalizowana w Wielkiej Brytanii jak repatriant-bezpaństwowiec i jest ofiarą czystek etnicznych. W 2006 prezydent RP Lech Kaczyński pozbawił ją Krzyża Kawalerskiego Orderu Odrodzenia Polski (przyznanego w 1945) i Krzyża Komandorskiego tego orderu (przyznanego w 1954). W 2007 prokurator IPN wystąpił z wnioskiem o wydanie europejskiego nakazu aresztowania (ENA). 20 listopada 2007 Wojсковy Sąd Okręgowy w Warszawie na wniosek prokuratora IPN wydał taki nakaz. (8)
4. Mieczysław (ur. 12 września 1912 w Mościskach, zm. 11 stycznia 2008 w Warszawie). W czasie kampanii wrześniowej dowodził plutonem w 60. Dywizjonie Artylerii Ciężkiej. Do wiosny 1945 roku był oficerem łączności Armii Krajowej okręgu lwowskiego, ceniony przez przełożonych pod koniec wojny uzyskał awans do stopnia kapitana. 15 marca 1945 roku został zmobilizowany do Wojska Polskiego. W maju tego roku został sędzią Wojskowego Sądu Garnizonowego w Warszawie, później mianowany sędzią Wojskowego Sądu Rejonowego w Łodzi. W 1948 roku został członkiem PZPR, awansowany na zastępcę przewodniczącego Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie. Od 1952 roku był przewodniczącym tego sądu. W okresie od sierpnia 1954 roku do grudnia 1956 roku był zastępcą przewodniczącego Najwyższego Sądu Wojskowego w Warszawie. W latach 1945-1953 skazał na karę śmierci 106 żołnierzy polskiego podziemia niepodległościowego, w tym asa polskiego lotnictwa Stanisława Skalskiego, legendarnego dowódcę podziemia Zygmunta Szendzielarza ps. „Łupaszka” i jego podkomendnych, kawalera Orderu Virtuti Militari, mjr. Andrzeja Rudolfa Czaykowskiego (dowodów na działalność szpiegowską nie przedstawiono). 18 grudnia 1956 roku został przeniesiony do rezerwy. Nigdy nie odpowiedział za swoje zbrodnie. Dopiero w 2006 roku

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-SŁEDCZYCH ORAZ ...

na wniosek wiceministra obrony narodowej Aleksandra Szczygły odebrano mu 4 tys. zł emerytury wojskowej. Pozostała mu jednak emerytura cywilna – grubo ponad 5 tys. złotych, która zapewniła mu wygodne ostatnie lata życia. (5)

7. Więzienie na Zamku w – po 25 lipca 1944 władze komunistyczne uwięziły w nim ponad 30 tys. osób, w tym około 3,4 tys. kobiet. Ponad 180 osób sądy wojskowe skazały na kary śmierci. Pierwsze wyroki zostały wykonane 15 listopada 1944 roku – stracono wówczas Tadeusza Benesza i Franciszka Gadzałę, żołnierzy AK. Tego samego

dnia rozstrzelano Kazimierza Siwca. Ostatnia egzekucja odbyła się 12 stycznia 1954, stracony został Edward Bukowski vel Obarski. Egzekucji dokonywano w podziemiach budynku administracyjnego Zamku usytuowanego przed bramą wejściową. Ciała zamordowanych grzebano na cmentarzu przy ulicy Unickiej. Nieznana pozostaje liczba więźniów, którzy ponieśli śmierć na skutek warunków panujących w więzieniu lub którzy zostali skrytobójczo zamordowani. (8)

8. Stanisław (ur. 29 stycznia 1893 w Kowlu, zm. 19 lutego 1983) – polski prokurator Ludowego Wojska Polskiego, oskarżający w procesach przeciw polskiemu podziemiu antysowieckiemu. Uczestnik Powstania Wielkopolskiego. Uczestniczył w wojnie 1920 roku jako oficer oddziału saperów. Uczestniczył w wojnie obronnej w 1939. Od 1940 do 1944 pracował w Sądzie Okręgowym w Lublinie (był aplikantem, asesorem, pełniącym obowiązki sędziego śledczego). Był żołnierzem AK. W 1944 został zmobilizowany do Ludowego Wojska Polskiego, gdzie w 1946 został kierownikiem referatu Biura Prawnego Naczelnego Dowództwa LWP (awansowany do stopnia majora w 1945). Od 1947 do 1948 był podprokuratorem, a następnie wiceprokuratorem Wydziału VI Naczelnej Prokuratury Wojskowej, potem Wydziału IX Wykonania Orzeczeń i Ułaskawień. Brał udział w sprawie i w egzekucji – 25 maja 1948 – rotmistrza Witolda Pileckiego, oraz pozostaje współodpowiedzialny za skazanie i śmierć ppłk. Hieronima Dekutowskiego. 10 stycznia 1952 został przekazany do dyspozycji GZP, a 25 lutego 1952 został przeniesiony do rezerwy, podjął pracę jako adwokat i obrońca wojskowy w Warszawie. (12)
9. Główny Zarząd – organ kontrwywiadu wojskowego działający w Polsce Ludowej w latach 1944-1957, odpowiedzialny, obok Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, za masowe represje wśród żołnierzy Wojska Polskiego, Armii Krajowej, Zrzeszeniu Wolność i Niezawisłość, Narodowych Sił Zbrojnych oraz ludności cywilnej. Przekształcony później (1957) w Wojskową Służbę Wewnętrzną Ministerstwa Obrony Narodowej. W latach 1943-1945 w organach informacji Wojska Polskiego służyło 750 oficerów kontrwywiadu wojskowego Armii Czerwonej Smiersz, do sierpnia 1944 stanowili oni 100% oficerów informacji w Wojsku Polskim. W 1944 roku oficerami informacji zostało pierwszych 17 Polaków. (10)

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-ŚLED CZYCH ORAZ ...

10. Waclaw (ur. 2 października 1927, zm. 4 sierpnia 2006 w Kielcach), funkcjonariusz UB. Uczestniczył w wielu śledztwach, osobiście torturując więźniów kieleckiego, kozienickiego i radomskiego więzienia, m.in. Antoniego Hedę „Szary”. Wskazywany jest jako kat wykonujący wyroki śmierci na członkach antykomunistycznego podziemia, w zakładach karnych w Kielcach i Radomiu. Egzekucje przeprowadzał w mundurze polskiego porucznika. W 1946r. z ramienia resortu uczestniczył (m.in. razem z Adamem Humerem) w prowokacji, którą PRL-owska historiografia nazwała „pogromem kieleckim”. Brał także udział w akcjach zbrojnych przeciwko partyzantom podziemia niepodległościowego w latach 1945-1953 i 1955-1957 w tym między innymi oddziałom organizacji Wolność i Niezawisłość, Narodowej Organizacji Wojskowej, Narodowych Sił Zbrojnych czy Polskiej Armii Ludowej. Następnie od 1959 do 1975 zajmował się szkoleniem zawodowym pracowników Służby Bezpieczeństwa w Komendzie Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Kielcach, gdzie dosłużył się stopnia pułkownika. Aż do swojej śmierci w 2006 roku pobierał wysoką (około 4 tys. zł) resortową emeryturę. (6)
11. Areszt śledczy w – w latach 1939-1956 miały miejsce zbrodnie komunistyczne – dokonywane za czasów okupacji sowieckiej i po wojnie, w ramach działalności Urzędu Bezpieczeństwa. Areszt ten jest był miejscem egzekucji ofiar miejscowego UB. Chowano tam osoby rozstrzelane po wyroku śmierci oraz ofiary obław. Podczas prac sondażowych w lipcu tego roku odnaleziono w tym miejscu m.in. fragmenty czaszki ze śladami postrzału. Przy dawnym więzieniu karno-śledczym przy ul. Kopernika mogą znajdować się szczątki żołnierzy podziemia niepodległościowego, m.in. Kazimierza Kamieńskiego ps. „Huzar”, straconego w 1953 roku, czy Aleksandra Rybnika ps. „Jerzy” zamordowanego w 1946 roku. (11)
13. Józef (ur. 5 listopada 1908 w Uhnowie, zm. 15 lipca 1982) – zbrodniarz i oprawca okresu stalinizmu, sędzia sądów wojskowych. W 1933 roku ukończył Wydział Prawa Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie. W kampanii wrześniowej dowodził plutonem w batalionie marszowym 5. Pułku Strzelców Podhalańskich. Podczas okupacji był nauczycielem i aplikantem adwokackim w Lublinie i Przemyślu. Po zajęciu Polski przez Sowieców zgłosił się do LWP i pracował jako sędzia wojskowy do maja 1949, potem wykładał teorię państwa i prawa oraz procesu karnego, m.in. w Akademii Wojskowo-Politycznej. Jako sędzia stalinowskiego aparatu represji orzekł co najmniej 29 kar śmierci. Od 3 do 15 listopada 1948 przewodniczył rozprawie przeciwko Hieronimowi Dekutowskiemu „Zaporze” i siedmiu jego podkomendnym, z których sześciu oraz Dekutowski zostało skazanych na karę śmierci. 9 lutego 1949, na niejawnym posiedzeniu warszawskiego WSR, jako sędzia-sprawozdawca, przyczynił się do przedłużenia (ex post) tymczasowego aresztowania płk. Aleksandra Krzyżanowskiego „Wilka” (dowódcy Okręgu Wileńskiego AK), o co wniosł dyrektor Departamentu Śledczego MBP Józef Różański. Brał udział jako sędzia w rozprawie przeciwko rtm. Witoldowi Pileckiemu. Do czasu zwolnienia go z zawodowej służby wojskowej (styczeń 1968) pracował w Izbie Wojskowej Sądu Najwyższego. Nie został osądzony za zdradę ojczyzny i zbrodnie popełnione w służbie stalinowskiej. (7)

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-SŁEDCZYCH ORAZ ...

17. Antoni , ps. „Szary” – dowódca akcji przeprowadzonej w nocy z 4 na 5 sierpnia 1945 przez Samodzielną Brygadę Kielecką w sile ponad 200 żołnierzy. W trakcie tej operacji zostało zaatakowane i rozbite więzienie w Kielcach – komunistyczne więzienie w którym UB i sowieccy funkcjonariusze Smiersza osadzili 374 więźniów. Z cel uwolniono ok. 350 akowców, był wśród nich komendant „Lin”, cichociemny Ludwik Wiechuła ps. „Jeleń”, Michał Mandziara ps. „Siwy” i Stanisław Kosicki – pierwowzór Maćka Chełmickiego, głównego bohatera powieści Popiół i diament Jerzego Andrzejewskiego. Mimo że akcja trwała aż 6 godzin, zablokowane w koszarach oddziały WP, KBW i baon szturmowy MO nie interweniowały. Brygada rozformowała się w lasach i uniknęła pościgu pułków NKWD. (4)

18. Wzieszenie przy ul. (Gdańskiej) 13 w Łodzi. Po 1945 budynek przy ul. Gdańskiej był więzieniem dla kobiet. Nadzór nad nim sprawowali funkcjonariusze Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Do lutego 1953 więziono tu kobiety związane z działalnością konspiracyjną w latach 1939-1945, głównie w Armii Krajowej, ale też w innych organizacjach niepodległościowych. Do więzienia trafiały również osoby, które nie akceptowały nowej rzeczywistości w Polsce po 1945 i działały w opozycji politycznej do władz państwowych. (7)

19. Pierwsza metoda śledcza stosowana przez funkcjonariuszy UB, połączona z zupełnym brakiem wiadomości o powodzie zatrzymania. (13)

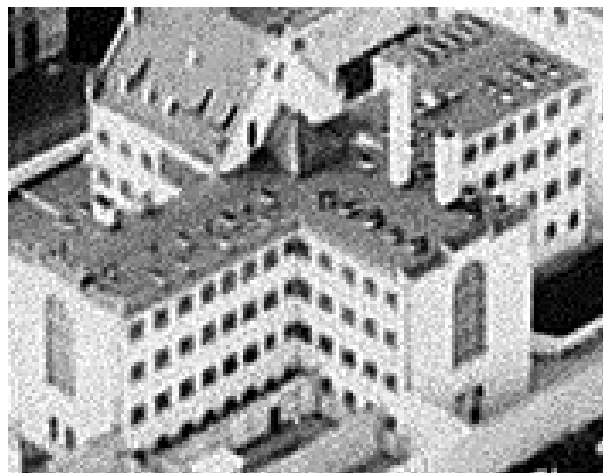
20. W tym mieście znajdowało się więzienie UB, które 9 września 1945 zdobył oddział pod dowództwem Stefana Bembińskiego „Harnasia”, uwalniając aresztowanych (od 300 do 3 tys. osób), w większości swoich organizacyjnych kolegów. W akcji zginęło trzech żołnierzy Armii Krajowej. Stefan Bembiński „Harnaś” został po tych wydarzeniach aresztowany przez bezpiekę i trafił do więzienia na Rakowieckiej w Warszawie. W procesie skazany na karę śmierci i pozbawienie wszelkich praw na zawsze. Po złagodzeniu kary był więziony w Rawiczu i Wronkach. Zwolniono go w 1952, uniemożliwiając podjęcie pracy w szkolnictwie. W czerwcu 1989 został wybrany na senatora z województwa radomskiego z ramienia Komitetu Obywatelskiego. (5)

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO–ŚLEDZCZYCH ORAZ ...

21. Józef, właśc. Józef Goldberg, po wojnie używał zarówno imienia Jacek, jak i Józef (ur. 13 lipca 1907 w Warszawie, zm. 21 sierpnia 1981 w Warszawie) – prawnik, oficer NKWD i MBP, zbrodniarz stalinowski. W 1929 ukończył studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Został przyjęty do Związku Młodzieży Komunistycznej (ZMK), po czym wstąpił w szeregi Komunistycznej Partii Polski (KPP), gdzie pracował w Centralnym Biurze Żydowskim. Po wybuchu II wojny światowej przedostał się na tereny zajęte przez wojska ZSRR. 22 czerwca 1941 roku dobrowolnie wstąpił do Armii Czerwonej, po ataku Niemiec na ZSRR udał się wraz z lwowskim NKWD do obozu jeńców w Starobielsku, a następnie do Sarańsk i Samarkandy. Latem 1941, w czasie ewakuacji więźniów, jako funkcjonariusz NKWD brał udział w rozstrzeliwaniu więźniów. W lutym 1944 roku wstąpił do III Dywizji im. Romualda Traugutta, w kwietniu 1944 brał udział w walkach na Wołyniu, a w sierpniu na przyczółku warcko–magnuszewskim. 9 września 1944 został referentem Sekcji 7 (Śledczej) resortu Bezpieczeństwa Publicznego, a 21 listopada 1944 – zastępcą kierownika tej sekcji. 1 lipca 1947 został dyrektorem Departamentu Śledczego MBP. Podczas przesłuchań powszechnie stosował tortury. Nadzorował śledztwo w sprawie Witolda Pileckiego i jest faktycznym sprawcą skazania go na karę śmierci. W latach 1949–1951 był lektorem KC PZPR z ramienia MBP. Po skargach wniesionych przez torturowane przez niego członkinie PZPR H. Siedlik i E. Piwińską został zwolniony z zajmowanego stanowiska w MBP. Po odejściu z MBP pracował w Zespole Programu Zagranicznego Polskiego Radia. W połowie roku 1954 został powołany na stanowisko dyrektora w Państwowym Instytucie Wydawniczym. 8 listopada 1954 został aresztowany pod zarzutem, że „jako dyrektor Departamentu Śledczego MBP przekroczył granice swych uprawnień i pełnomocnictw, wyrządzając przez to poważną szkodę interesom PRL”. Został skazany dwukrotnie na 5 lat więzienia. Podczas procesu całkowicie pominięto jego odpowiedzialność za aresztowania i torturowanie członków podziemia niepodległościowego. W kolejnym procesie rozpoczętym 16 września 1957 został skazany na 15 lat więzienia, po odwołaniu wyrok został obniżony o rok. 8 października 1964 Rada Państwa zastosowała prawo łaski. Po wyjściu z więzienia nie miał większych trudności ze znalezieniem pracy. Został urzędnikiem w Mennicy Państwowej w Warszawie, aż do przejścia na emeryturę w 1969. Nigdy nie wykazał skruchy z powodu popełnionych zbrodni. (8)

22. Więzienie w – od 22 stycznia 1945 roku zarządzała nim radziecka komendantura wojskowa. Przejęte zostało przez VI Departament Więziennictwa i Obozów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. W latach 40. przebywało w nim co najmniej 300 osób. Wśród nich skazane na karę śmierci za działalność antykomunistyczną. 24 maja 1946 na więziennym dziedzińcu odbyła się egzekucja trzech żołnierzy Armii Krajowej, m.in. Władysława Raczyńskiego – ps. „Grom”. Przed egzekucją młodzi żołnierze plu-

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-SŁEDCZYCH ORAZ ...

tonu egzekucyjnego rzucili broń i odmówili wykonania rozkazu. Wtedy to pijany dowódca tegoż plutonu sam wystrzelił z broni automatycznej w kierunku skazańców, trafiając ich w nogi. Asystujący przy egzekucji więzienny lekarz – Czesław Zagórski zaprotestował przeciwko ponownemu oddaniu strzału w kierunku skazanych, powołując się na konwencję międzynarodową, która zabraniała oddania drugiego strzału, jeśli pierwszy był chybiony. W takim przypadku skazańcy powinni zostać ułaskawieni. Dowódca plutonu, mimo tych protestów, oddał jednak śmiertelne strzały w kierunku skazanych. (12)

23. Julia z d. Prajs, znana także jako Brystyger, Bristiger(owa), Brüstiger, Briestiger, ps. „Luna”, „Krwawa Luna”, „Daria”, „Ksenia”, „Maria”, ps. literacki „Julia Prajs” (ur. 25 listopada 1902 w Stryju, zm. 9 października 1975 w Warszawie) – funkcjonariuszka aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej. W 1926 ukończyła studia historyczne na lwowskim Uniwersytecie im. Jana Kazimierza, uzyskała doktorat z filozofii. Od 1927 działała w komórce techniki partyjnej Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy (KPZU). W październiku 1931 została skazana na 2 tygodnie więzienia za działalność komunistyczną. Od 1935 zajmowała się problematyką chłopską i rolą w Centralnej Redakcji KPZU we Lwowie. W 1936 została sekretarzem Komitetu Centralnego Międzynarodowej Organizacji Pomocy Rewolucjonistom Zachodniej Ukrainy. W kwietniu 1937 została kolejny raz aresztowana i skazana na 2 lata więzienia. W czasie odbywania kary była starostą komuny więziennej (grupy więźniów odbywających wyroki za działalność komunistyczną). Po zajęciu Ziemi Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej przez Armię Czerwoną przyjęła obywatelstwo sowieckie. W tym czasie współpracowała – razem z grupą innych kolaborantów – z radzieckim wydawnictwem w języku polskim „Nowe Widnokreśli” we Lwowie. W latach 1943-1944 w Zarządzie Głównym Związku Patriotów Polskich w Związku Radzieckim. Od grudnia 1944 pracowała w Resorcie Bezpieczeństwa Publicznego, zajmowała się głównie sprawami kadrowymi (kluczowymi w systemie komunistycznym). Nadzorowała pierwszy etap śledztwa: osobiście katowała zatrzymanych, miała własne wyrafinowane metody znęcania się nad nimi. W 1957 w związku z procesami byłych funkcjonariuszy UB planowano pociągnąć ją do odpowiedzialności karnej. Odeszła z resortu bezpieczeństwa 16 listopada 1956. Próbowała później swoich sił jako pisarka. Pracowała w PIW jako redaktor. (9)
26. Anatol (ur. 25 września 1909 w Warszawie, zm. 28 lipca 2002 w Warszawie) – członek KPP, PPR i PZPR, wysoki funkcjonariusz aparatu bezpieczeństwa PRL. W 1927, po ukończeniu gimnazjum w Warszawie, rozpoczął studia na Wydziale Medycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Od 1928 był członkiem Komunistycznej Partii Polski. W 1929 został skazany na karę 2 lat więzienia za działalność komunistyczną, a w 1932 ponownie na karę 4 lat więzienia. W późniejszym okresie był etatowym funkcjonariuszem KPP, do jej rozwiązania w 1938. We wrześniu 1939 po kapitulacji Warszawy, przedostał się do Brześcia, a następnie do Lwowa, gdzie pracował jako ekonomista, a później jako naczelnik Wydziału Planowania w drukarni państwowej. W maju 1943 wstąpił do 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki, gdzie został oficerem politycznym, a od stycznia 1945 – szefem Oddziału Personalnego w Głównym Zarządzie Polityczno-Wychowawczym WP. We wrześniu 1945 został na własną

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-ŚLED CZYCH ORAZ ...

prośbę przyjęty do Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego. 1 grudnia 1951 został dyrektorem X Departamentu MBP Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Z dniem 23 marca 1954 rozkazem nr 273, Anatol ... został przeniesiony do rezerwy. W 1955 został aresztowany i następnie w dniu 11 listopada 1957 skazany na karę 12 lat więzienia za stosowanie niedozwolonych metod przesłuchań i łamanie prawa w procedurze zatrzymań. Zarzuty obejmowały bezprawne pozbawienie wolności i spowodowanie szczególnego udręczenia co najmniej 28 osób w okresie od 1950 do 1953, w tym polecenie podległym funkcjonariuszom stosowania wobec niektórych z tych osób przymusu fizycznego i psychicznego. Został zwolniony z więzienia w 1964 w wyniku ulaskawienia. W 1990, po postępowaniu weryfikacyjnym, odebrano mu przyznane wcześniej uprawnienia kombatanckie z tytułu służby wojskowej. (6)

27. Więzienie w Warszawie przy ul. Rakowieckiej 37 – w latach 1945-1956 centralne więzienie dla więźniów politycznych w Polsce podlegające Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego. Przebywali tu więźniowie polityczni, żołnierze AK i polskich formacji na Zachodzie, działacze niepodległościowi. Według oficjalnych danych przez 11 lat wykonano w nim 350 wyroków śmierci. (11)

Więźniowie wychodzą na wolność na mocy amnestii z 1947 roku. Wielu nie miało tego szczęścia...

29. Więzienia szczebla – wyróżnione na przełomie lat 40. i 50 w strukturze organizacyjnej, były zlokalizowane m.in. w Barczewie, Fordonie, Goleniowie, Grudziądzu, Koronowie, Nowogardzie, Płocku, Raciborzu, Rawiczu, Sieradzu, Strzelcach Opolskich, Sztumie, Warszawie, Wiśniczu i Wronkach. Takim więzieniom były podporządkowane mniejsze placówki I, II i III klasy. (11)
32. Potoczna nazwa aresztu Śledczego w Gdańsku. W pierwszych latach powojennych w areszcie więziono wielu działaczy niepodległościowego podziemia, duchownych, m.in. biskupa Karola Marię Spletta, a także Niemców i folksdojczów, w tym gauleitera Alberta Forstera i członków załogi obozu koncentracyjnego Stutthof. Na terenie aresztu wykonywano również wyroki śmierci, m.in. rozstrzelano sanitariuszkę AK Danutę Siedzikównę „Inkę”. Jak wskazują ostatnie badania archeologiczne, funkcjonariusze UB dokonywali tu masowych mordów. Niektóre z katowni UB i cel śmierci zostały już odkryte, niektóre są dopiero lokalizowane. Pierwszym naczelnikiem aresztu po wojnie był Bolesław Romaniak, który został stracony za powojenną działalność niepodległościową (WiN) 7 maja 1946 w więzieniu w Radomiu, po wyroku Wojskowego Sądu Okręgowego. (7)

56. ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ – ZAMORDOWANI I POCHOWANI NA „ŁĄCZCE”

„Łączka” – nazwa miejsca pochówku przy murze cmentarnym Cmentarza Wojskowego na Powązkach w Warszawie pomordowanych przez organa bezpieczeństwa publicznego w latach 1945-1956. Chowano tu potajemnie ciała zamordowanych więźniów w więzieniu mokotowskim. Ocenia się, że na „Łączce” znalazło swój pochówek do 300 osób. W latach 2012-2013 pod kierunkiem Krzysztofa Szwagrzyka z IPN prowadzone były ekshumacje prowadzone. Rozpoczęto je 23 lipca 2012. Wydobyte szczątki zostały poddane badaniom DNA. Do chwili obecnej zidentyfikowano 28 osób, wśród których zdecydowaną większość stanowią żołnierze Armii Krajowej i Narodowych Sił Zbrojnych – ich wszystkich (nawet jeśli występują w innych krzyżówkach) dotyczy niniejsza krzyżówka (pozostali to oficerowie zajmujący wysokie stanowiska w Wojsku Polskim po zakończeniu wojny). Pochówek żołnierzy zidentyfikowanych po ekshumacjach odbył się w formie uroczystości państwowej 27 września 2014, w 75. rocznicę utworzenia Polskiego Państwa Podziemnego. Ostatnie pięć kolejno zidentyfikowanych ofiar komunistycznego terroru zostało ogłoszonych przez IPN 1 marca 2015 r. podczas uroczystości w Pałacu Prezydenckim z udziałem prezydenta Bronisława Komorowskiego. Byli to: Danuta Siedzikówna, Marian Kaczmarek, Józef Kozłowski, Stanisława Kutryba i Edward Pytko. W każdym objaśnieniu podano linki do informacji szczegółowych – są one aktywne w leksykonie elektronicznym.

Poziomo

5. por. Tadeusz ps. „Junak” (ur. 1 października 1922 w Wilkołazie, stracony 7 marca 1949). Oficer Armii Krajowej oraz Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. Po wejściu w II połowie lipca 1944 na Lubelszczyznę wojsk sowieckich powrócił do oddziału Hieronima Dekutowskiego „Zapory”, brał udział we wszystkich większych akcjach oddziału podlegającego Delegaturze Sił Zbrojnych na Kraj, a później Inspektoratowi Lublin Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość – Informacje szczegółowe (5)
6. por. Arkadiusz ps. „Biały” (ur. 4 stycznia 1925 w Sterdyniu, stracony 7 marca 1949). Porucznik Wojska Polskiego, żołnierz Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej, członek Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. Pierwszy raz aresztowany w grudniu 1945, przeszedł nieludzkie śledztwo w osławionym więzieniu UB zlokalizowanym w Lubelskim Zamku. W styczniu 1947 wstąpił do partyzanckiego oddziału Romana Suchała (ps. „Jurand”). Zatrzymany powtórnie 16 września 1947 – Informacje szczegółowe (10)
8. podof. Adam ps. „Agata”, „Antek”, „Olek” (ur. 1915 w Turowie, stracony 14 stycznia 1949). Podoficer Wojska Polskiego, żołnierz Związku Walki Zbrojnej, Armii Krajowej i Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. Od kwietnia 1947 pełnił funkcję szefa siatki wywiadowczej o kryptonimie „Instytut Bakteriologiczny” w ramach IV Zarządu Głównego WiN – Informacje szczegółowe (6)

56. ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ – ZAMORDOWANI I POCHOWANI NA „ŁĄCZCE”

9. Karol ps. „Bystry” (ur. 5 czerwca 1928 w Raczynach, stracony 29 marca 1950). Żołnierz Narodowych Sił Zbrojnych. W latach 1946-1949 jego oddział przeprowadził wiele udanych akcji przeciw placówkom UB i MO – [Informacje szczegółowe](#) (7)
10. Edward ur. 14 września 1929 w Wiewiórcy, pilot instruktor w Oficerskiej Szkole Lotniczej w Radomiu, w 1949 r. jako ochotnik wstąpił do wojska. Ukończył kurs pilotażu na samolotach myśliwskich w Oficerskiej Szkole Lotniczej. Od 1952 r. był pilotem instruktorem. 7 sierpnia 1952 r. podczas lotu treningowego na Jaku-9 zdecydował się na ucieczkę na Zachód. Wylądował na radzieckim lotnisku Winer Neustadt w Czechosłowacji sądząc, że jest w Austrii. Został zatrzymany przez Rosjan i przekazany stronie polskiej. Skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano 29 sierpnia 1952 r. w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. [Informacje szczegółowe](#)
14. Bolesław ps. „Pług” (ur. 7 listopada 1910 w Gibałce, stracony 15 lipca 1948). Żołnierz Armii Krajowej, po wojnie, od 1946, walczył w oddziale Narodowego Zjednoczenia Wojskowego (NZW). Po zakończeniu działań wojennych przeszedł do podziemia antykomunistycznego i od stycznia 1946 był dowódcą kompanii terenowej NZW na terenie gminy Troszyn, podległej Komendzie Powiatu Ostrołęka NZW – [Informacje szczegółowe](#) (10)
17. Stanisław ps. „Bury” (ur. 25 lutego 1922 w Kałuszynie, stracony 30 lipca 1948). Żołnierz AK oraz Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość, NSZ. Ujęty 26 kwietnia 1948. Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie na sesji wyjazdowej w Kałuszynie, oskarżając go o udział w „bandzie WiN” i dziesięć napadów na spółdzielnie i członków PPR – [Informacje szczegółowe](#) (10)
19. Stanisław ps. „Ryś”, „Rekin” (ur. 7 maja 1925 w Oborczykach, gm. Baranowo, pow. Przasnysz). Żołnierz Narodowego Zjednoczenia Wojskowego. Jesienią 1946 wstąpił do NZW w pow. ostrołęckim. Przydzielony do Pogotowia Akcji Specjalnej. Pełnił służbę wartowniczą przy sztabie komendanta XVI Okręgu. Po zmianie struktur w Komendzie Powiatowej „Orłowo”. Zatrzymany przez UB 3 października 1948, osadzony w areszcie PUBP w Przasnyszu i przeniesiony do Warszawy. Po pokazowej rozprawie skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano 19 maja 1949 w więzieniu przy ul. Rakowieckiej – [Informacje szczegółowe](#)
21. por. Ryszard ps. „Irydion”, „Wiara”, „Wiesia”, „Władysław”, „Żbik” (ur. 19 sierpnia 1913 w Warszawie, stracony 28 stycznia 1949). Oficer Armii Krajowej oraz Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. W 1947 roku był jednym z wtajemniczonych w organizację tzw. akcji „R”, która miała polegać na działaniu odwetowym w związku z wydaniem przez władze wyroku śmierci na komendanta głównego WiN Franciszka Niepokólczyckiego „Halnego”. W odwecie planowano zamach na członków rządu – Mariana Spychalskiego lub ministra bezpieczeństwa publicznego Stanisława Radkiewicza. Zaplanowano dokonanie zamachu na Stanisława Radkiewicza w końcu sierpnia 1947 roku w trakcie dożynek w Łomnej koło Warszawy, gdzie MBP posiadało majątek.

56. ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ – ZAMORDOWANI I POCHOWANI NA „ŁĄCZCE”

Planu tego nie zrealizowano, ponieważ Radkiewicz nie przyjechał na dożynki – Informacje szczegółowe (8)

23. por. Edmund ps. „Mundek” (ur. 22 października 1923 w Stasinie, stracony 7 marca 1949). Porucznik Wojska Polskiego, żołnierz Armii Krajowej, członek Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. Uczestniczył w wielu akcjach zbrojnych przeciw komunistycznemu aparatowi bezpieczeństwa – Informacje szczegółowe (6)
24. mjr Zygmunt ps. „Łupaszka” (ur. 12 marca 1910 w Stryju, stracony 8 lutego 1951). Oficer WP, dowódca: 5. Wileńskiej Brygady Armii Krajowej, oddziałów partyzanckich eksterytorialnego Okręgu Wileńskiego AK, Ośrodka Mobilizacyjnego Okręgu Wileńskiego AK – Informacje szczegółowe (12)
25. ppłk Stanisław ps. „Maszkowski” (ur. 25 lipca 1908 we Lwowie, stracony 12 maja 1948). Ostatni Komendant Główny Narodowych Sił Zbrojnych – Informacje szczegółowe (8)
26. por. Henryk ps. „Trzmiel” (ur. 13 września 1913 w Wilnie, stracony 8 lutego 1951). Oficer Komendy Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej. Wiosną 1945 współorganizował przerzut na zachód żołnierzy byłego Okręgu Wileńskiego AK. Pełnił funkcję kierownika komórki kontrwywiadowczej – Informacje szczegółowe (8)
27. por. Edmund ps. „Edmund” (ur. 1918 w majątku Pustoszka w powiecie Nowa Wilejka, stracony 13 kwietnia 1950). Oficer Armii Krajowej. Od czerwca 1945 pełnił obowiązki szefa Oddziału V Komendy Okręgu AK OW. Później, jako członek sztabu OMWO AK, zorganizował w latach 1947-1948 jego siatkę wywiadowczą, działającą – pod Kryptonimem „Krzysztof” – na rzecz Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie – Informacje szczegółowe (8)
28. Józef ps. „Walek”, „Kruk” (ur. 19 marca 1929 w Klukowie, stracony 28 stycznia 1949). Żołnierz Narodowych Sił Zbrojnych. Jego oddział m.in. spalił sowiecką ruchomą radiostację, uwolnił więźniów przewożonych do warszawskiej katowni UB, wydawał wyroki na zdrajców „typujących” polskich patriotów na wywózki do sowieckich łagrów – Informacje szczegółowe (11)

Pionowo

1. Zygfryd ps. „Albin” (ur. 3 stycznia 1924 w Gralewie, stracony 29 marca 1950). Żołnierz Ruchu Oporu Armii Krajowej i Narodowego Zjednoczenia Wojskowego. Został ujęty 8 lutego 1949, po walce z grupą operacyjną KBW i UB – Informacje szczegółowe (8)
2. por. Wacław ps. „111”, „Druh Michał”, „Pan Michał”, „Tesarro” (ur. 11 października 1903 w Mińsku Mazowieckim, stracony 28 stycznia 1949). Oficer Komendy Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej. Został aresztowany 23 czerwca 1948 w Szczawnie-Zdroju, w trakcie ogólnopolskiej akcji „X”, wymierzonej w konspirację wileńską – Informacje szczegółowe (7)

56. ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ – ZAMORDOWANI I POCHOWANI NA „ŁĄCZCE”

3. Marian ps. „Paweł” (ur. 7 października 1904 w miejscowości Kornowo, pow. Leszno). Maszynista, kurier emigracyjnego ośrodka wywiadowczego w Barkhausen. Przed wojną był monterem w poznańskim PKP. Podczas okupacji był pracownikiem kolei, pomógł w ucieczce dwóm sowieckim jeńcom. Po wojny uczestniczył w odbudowie kolejnictwa. Pilot-maszynista na trasie do Frankfurtu nad Odrą. Od 1949 do 1952 roku był związany z ośrodkiem wywiadowczym Barhausen podległym polskim władzom emigracyjnym. Przewoził ludzi przez granicę z NRD, dostarczał pocztę wywiadowczą. Aresztowany przez UB i po utajnionym procesie bez udziału obrońcy skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano 7 kwietnia 1953 r. w więzieniu mokotowskim w Warszawie – [Informacje szczegółowe](#)
4. Danuta ps. „Inka” (ur. 3 września 1928 w Guszczewinie). W czasie wojny służyła jako sanitariuszka w 5. Wileńskiej Brygadzie Armii Krajowej, dowodzonej przez majora Zygmunta Szendzielarza pseudonim Łupaszka. Po jej zakończeniu zaangażowała się w walkę z komunistami w podziemiu. Została aresztowana przez UB 20 lipca 1946 roku, wydana przez łączniczkę „Łupaszki”. Po śledztwie, w którym była poniżana i bita, została skazana na śmierć. Egzekucję wykonano 28 sierpnia 1946 roku. Miejsce pochówku „Inki” było do tej pory nieznane. IPN znalazł jej szczątki najprawdopodobniej w nieoznaczonym grobie na Cmentarzu Garnizonowym w Gdańsku – [Informacje szczegółowe](#)
7. Józef ps. „Las”, „Vis”, „J. Kawecki” (ur. 19 marca 1910 w Demeniu na Łotwie). Komendant Okręgu XVI Narodowego Zrzeszenia Wojskowego. Przed wojną w 5. Pułku Piechoty Legionów w Wilnie. Od 1940 r. w konspiracji na Wileńszczyźnie, później w AK. W 1943 został powołany przez władze niemieckie do formacji policyjnej mającej przeciwdziałać sowieckiej partyzantce. Rok później z kolegami zlikwidował niemieckiego dowódcę formacji. Potem służył w 5. Pułku Ułanów AK, od 1945 w NZW. Był szefem Pogotowia Akcji Specjalnych na pow. ostrołęcki, potem w XVI Okręgu „Mazowsze”. Dowodził akcjami przeciw MO i UB. Od 1946 był komendantem Okręgu XVI, który zreformował organizacyjnie. Otoczony ze sztabem w bunkrach koło wsi Gleba gm. Kadzidło przez ponad 1500 żołnierzy KBW i aresztowany po całodiennej walce. Skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano 12 sierpnia 1949 w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie – [Informacje szczegółowe](#)
11. Roman Henryk ps. „Henryk Orłowski”, „Długi” (ur. 1925 w Bydgoszczy, stracony 3 lutego 1949). Żołnierz Armii Krajowej, kurier Rządu RP na Uchodźstwie. Od lutego 1946 do maja 1947 był osobistym łącznikiem Jerzego Rübenbauera z Delegatury MSW rządu londyńskiego – [Informacje szczegółowe](#) (9)
12. por. Roman ps. „Żbik” (ur. 28 lutego 1926 w Kraśniku, stracony 7 marca 1949). Porucznik Wojska Polskiego, żołnierz Armii Krajowej, członek Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. Uczestniczył w wielu akcjach bojowych przeciw komunistycznemu aparatowi bezpieczeństwa. W roku 1946 był dowódcą grupy likwidacyjnej, czyli żandarmerii, o kryptonimie „3/IV” – [Informacje szczegółowe](#) (7)

56. ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ – ZAMORDOWANI I POCHOWANI NA „ŁĄCZCE”

13. ppłk Antoni ps. „Meteor”, „Kurkowski”, „Pohorecki”, „Lawicz”, „Krzysztof”, „Roman Wrzeski”, „Kurcewicz” (ur. 13 czerwca 1905 w Marguciszkach, stracony 8 lutego 1951). Ppłk dypl. piechoty Wojska Polskiego. W sierpniu 1945 nawiązał bezpośrednią łączność z emigracyjnym sztabem Naczelnego Wodza. Utworzył Ośrodek Mobilizacyjny Okręgu Wileńskiego AK. Powstała wówczas 5. Wileńska Brygada – działająca na Pomorzu – i 6. Wileńska Brygada – działająca na Białostocczyźnie. Stanowiły one bazę dla żołnierzy Wileńskiego Okręgu AK, prowadziły walkę z komunistyczną władzą i administracją, chroniły ludność przed terrorem NKWD i UB – Informacje szczegółowe (11)
15. mjr Hieronim ps. „Zapora” (ur. 24 września 1918 w Dzikowie, stracony 7 marca 1949). Cichociemny, oficer Armii Krajowej, Delegatury Sił Zbrojnych i Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość, dowódca oddziałów partyzanckich – Informacje szczegółowe (10)
16. por. Jerzy ps. „Zawada” (ur. 8 czerwca 1923 w Jabłonie, stracony 7 marca 1949). Porucznik Wojska Polskiego, żołnierz Armii Krajowej, uczestnik Powstania Warszawskiego, członek Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość w okresie powojennym, adiutant Hieronima Dekutowskiego „Zapory” – Informacje szczegółowe (10)
18. Władysław ps. „Żbik” (ur. 29 marca 1916 w Chicago, stracony 25 września 1948). Żołnierz Armii Krajowej, po wojnie księgowy w Delegaturze Biura Rewindykacji i Odszkodowań Wojennych. Aresztowany 29 listopada 1947 i oskarżony o działalność szpiegowską – Informacje szczegółowe (8)
20. kpt. Stanisław ps. „Ryś” (ur. 1918 w Lublinie, stracony 7 marca 1949). Oficer Armii Krajowej oraz Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. W marcu 1945 został dowódcą lotnego oddziału partyzanckiego, który w czerwcu 1945 wszedł w skład zgrupowania dowodzonego przez majora Hieronima Dekutowskiego „Zaporę”, podlegającego Delegaturze Sił Zbrojnych na Kraj – Informacje szczegółowe (7)
22. Eugeniusz ps. „Kazimierz Staniszewski” (ur. 1905 w Warszawie, stracony 9 kwietnia 1949). Żołnierz Armii Krajowej. W lutym 1945 został mianowany Pełnomocnikiem Rządu do spraw uruchomienia fabryki zbrojeniowej w Łęgnowie koło Bydgoszczy. 13 sierpnia 1947 został aresztowany pod fałszywym zarzutem sabotażu – Informacje szczegółowe (9)

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

„Żołnierze Wyklęci” to antykomunistyczny ruch partyzancki, stawiający opór sowietywizacji Polski i podporządkowania jej ZSRR, toczący walkę ze służbami bezpieczeństwa, znany również pod nazwą II Konspiracji. Ze względu na swoją liczebność i poparcie społeczne walka ta jest postrzegana jako narodowe powstanie antykomunistyczne. Termin „Żołnierze Wyklęci” używany jest współcześnie, upowszechnił go Jerzy Ślaski, publikując książkę o takim tytule. Od paru lat dzień 1 marca został uznany jako Narodowy Dzień Pamięci Żołnierzy Wyklętych. Inne określenia to: „żołnierze drugiej konspiracji”, „żołnierze niezłomni” oraz „antykomunistyczni powstańcy”. Nie było ludzi ostrzej atakowanych przez komunistyczną propagandę.

Poziomo

2. Zrzeszenie Wolność i (używana była również forma „Wolność i Niepodległość”, pełna nazwa – Ruch Oporu bez Wojny i Dywersji „Wolność i ...”) – polska cywilno-wojskowa organizacja antykomunistyczna założona 2 września 1945 w Warszawie. Jej trzon stanowiły pozostałości rozwiązanej w 1945 Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj. WiN przejęła jej strukturę organizacyjną, kadry, majątek a także częściowo oddziały leśne. Dowódcy obszarów DSZ zostali prezesami obszarów WiN. WiN domagała się, by Armia Czerwona i NKWD opuściły obszar Polski. Organizacja odrzucała kształt granicy wschodniej ustalonej w Jałcie. Organizacja sprzeciwiała się także prześladowaniom politycznym i czynionej przez wojska radzieckie dewastacji kraju. Członkowie WiN chcieli stworzyć wspólną armię, uniezależnić się politycznie od Związku Radzieckiego, uspołecznic duże przedsiębiorstwa i zakłady pracy. W hasłach organizacji pojawiały się też postulaty powszechnej edukacji i reformy rolnej – mimo to organizacja w referendum 1946 wzywała do odrzucenia reformy rolnej i nacjonalizacji przemysłu. Jesienią 1946 w kierownictwie organizacji ostatecznie zwyciężyła teza o zbliżaniu się III wojny światowej i konieczności przygotowania się do niej. W związku z tym w styczniu 1947 kierownictwo WiN wezwało PSL do bojkotu wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Oddziały leśne (partyzanckie) WiN rozbiły więzienia, atakowały posterunki milicji i członków ORMO, prowadziły walkę zbrojną z oddziałami wojska, KBW i WOP, zabijały osoby współpracujące z władzą komunistyczną i członków PPR, traktując to jako obronę przed terrorem. Zwalczano wspierających władze starostów, wójtów i sołtysów. Wobec utraty jesienią 1945 kasy organizacji i znikomego finansowania zagranicznego oddziały WiN dla zdobycia środków materialnych na działalność prowadziły tzw. akcje dochodowe, które władza ludowa wykorzystywała do szerzenia propagandy o bandyckim charakterze organizacji. Wobec oparcia WiN na ogniwach Armii Krajowej (rozwiązanej 19 stycznia 1945) i Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj, organizacja została dość łatwo zdekonspirowana przez UB. Jesienią 1945 aresztowano prezesa WiN płk. Jana Rzepeckiego i innych przywódców organizacji. Kolejne kierownictwa aresztowano co kilka miesięcy – organizacja miała w okresie swojego istnienia 4 prezesów i 2 p.o. prezesa. Od wiosny 1948 organizacja znajdowała się pod kontrolą zorganizowanej przez UB przy pomocy przewerbowanych oficerów WiN i AK – oraz w większości nieświadomych mistyfikacji – szeregowych członków organizacji, tzw. V Komendy WiN kryptonim

57. „ŻOŁNIERZE WYKŁĘCI”

„Muzeum”, na czele której stanął niezidentyfikowany oficer AK o pseudonimie „Kos”. W tym czasie UB udało się ostatecznie rozbić resztki organizacji. (12)

9. – słowa Józef Stasiewicz „Samotny”. Tekst powstał w 1948 roku. Opisuje on ostatnią walkę oddziału „Niemna”. Autor ballady, uczestnik nierównego boju pod Kulbakami, jeden z trzech ocalałych wówczas partyzantów, poległ 17 stycznia 1950 w walce z NKWD.

*W piękny ciepły dzień majowy
niebo było całkiem jasne,
Gdy pod Grodnem koło Kulbak
otoczyli naszych krasne.*

*Wszędzie pola, lasu nie ma,
a żołnierzy ruskich wiele.
Wszystkim chłopcom serca drżały
w naszym małym tym oddziale.*

*Naszych garstka, ruskich mrowie,
nacierają z każdej strony
Gdzie nie spojrzysz, wszędzie pola,
wszędzie pola i zagony.*

*I jak kosą ścięte zboże
na zagonach chłopcy padli,
kule z wroga broni strasznej
młode życie ich pokradli.*

*Padł tam „Niemen”, „Fala” zginął,
„Śmiały” z „Czortkiem” padli społem,
„Kalma”, „Morus” i „Żelazo”
wraz z innymi dali głowy. (10)*

13. Zygmunt , ps. „Łupaszka” (ur. 12 marca 1910 w Stryju, zm. 8 lutego 1951 w Warszawie) – mjr Wojska Polskiego i Armii Krajowej. Uczestniczył w wojnie obronnej Polski 1939 jako dowódca 2. szwadronu w 4. Pułku Ułanów Zaniemeńskich w składzie Wileńskiej Brygady Kawalerii. Pod koniec 1940 roku przeszedł do komórki wywiadu dalekowschodniego, gdzie pracował przez cały rok 1942. Organizował wówczas

siatkę wywiadowczą na linii kolejowej Wilno – Podbrodzie – Ryga. Od sierpnia września 1943 dowodził 5. Wileńską Brygadą AK, zwaną też nieoficjalnie „Brygadą Śmierci”. Na przełomie stycznia i lutego 1945 został mianowany komendantem partyzantki Okręgu Białostockiego AK, a 5. Wileńska Brygada stała się oddziałem dyspozycyjnym Komendy AK. Prowadził walki z regularnymi oddziałami Armii Czerwonej i LWP, KBW, NKWD oraz grupami UB i MO. Został aresztowany 30 czerwca 1948 roku w Osielcu pod Jordanowem i osadzony w więzieniu mokotowskim przy ul. Rakowieckiej. Skazany 2 listopada 1950 przez sędziego Mieczysława Widaję na osiemnastokrotną karę śmierci. Wyrok wykonano 8 lutego 1951 roku w więzieniu na Mokotowie. (12)

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

14. Stanisław , ps. „Skoczek” – ostatni dowódca oddziału partyzanckiego na Grodzieńszczyźnie podległego por. Niedzińskiemu ps. „Men”. Resztki oddziału zostały zlikwidowane przez sowieckie służby specjalne dopiero w 1953 roku. Zgodnie ze wspomnieniami jednego z akowców Jana Łopacińskiego ps. „Skowroński” „Czterech członków oddziału na miejscu rozstrzelano, natomiast dowódcę „Skoczka” przewieziono do Grodna. W Grodnie na placu Stefana Batorego, który Sowieci przemianowali na Sowietskaja Płoczczadz, przywiązano go do słupa. Rozebrano prawie do naga. Przechodzący bolszewicy charkali i opluwali jego ciało”. Ten barbarzyński czyn miał zademonstrować miejscowej ludności siłę i spryt NKWD, która ujęła i rozstrzelała ostatniego bandytę na ziemi grodzieńskiej. (5)

15. Hieronim , ps. „Zapora” (ur. 24 września 1918 w Dzikowie, zm. 7 marca 1949 w Warszawie) – żołnierz Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, cichociemny, dowódca oddziałów partyzanckich AK, DSZ i Zrzeszenia WiN, harcerz. W nocy z 16 na 17 września 1943 został zrzucony do okupowanej Polski na placówkę „Garnek” 103. Otrzymał przydział do Kedywu Okręgu AK „Lublin”. W styczniu 1944 został szefem Kedywu w Inspektoracie Rejonowym AK Lublin-Puławy i jednocześnie dowódcą oddziału dyspozycyjnego Kedywu (OP 8). W styczniu 1945 postanowił powrócić do konspiracji, tym razem skierowanej przeciwko komunistom i Sowiетom. Wiosną 1945 dowodził licznymi akcjami rozbijania posterunków MO i likwidacji funkcjonariuszy aparatu władzy. Od kwietnia do czerwca jego oddział, który liczył ponad 300 żołnierzy, w 9 grupach bojowych, dokonał słynnego rajdu, wykonując kilku brawurowych akcji. Na przełomie lat 1945 i 1946 przeprowadził wiele akcji dywersyjnych i samoobrony w województwie lubelskim, rzeszowskim i kieleckim, w których, według oficjalnych wyliczeń, zginęło ponad 400 żołnierzy LWP (głównie KBW), funkcjonariuszy UB i milicjantów, a także czerwonoarmistów. Został aresztowany 16 września 1947 i przewieziony do centralnego więzienia MBP w Warszawie na Mokotowie, do 1 czerwca 1948 przechodził okrutne śledztwo. 15 listopada 1947 skład orzekający, pod przewodnictwem sędziego Józefa Badeckiego, który wcześniej skazał na śmierć m.in. rtm. Witolda Pileckiego, skazał go na siedmiokrotną karę śmierci. 7 marca 1949 wykonano na nim karę śmierci, stracono też 6 jego byłych podkomendnych. (10)

„Zapora” ze swoim oddziałem

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

17. – wiersz autorstwa Zbigniewa Herberta, poświęcony Żołnierzom Wyklętym.

*Ponieważ żyli prawem wilka
historia o nich głucho milczy
pozostał po nich w kopnym śniegu
żółtawy mocz i ten ślad wilczy*

*szybciej niż w plecy strzał zdradziecki
trafiła serce mściwa rozpacz
pili samogon jedli nędzę
tak się starali losom sprostać*

*już nie zostanie agronomem
„Ciemny” a „Świt” – księgowym
„Mariusz” – matką „Grom” – poetą
posiwia śnieg ich młode głowy*

*nie opłakała ich Elektra
nie pogrzebała Antygona
i będą tak przez całą wieczność
w głębokim śniegu wiecznie konać*

*przegrali dom swój w białym borze
kędy zawiewa sypki śnieg
nie nam żałować – gryzpiórkom –
i gładzić ich zmierzwioną sierść*

*ponieważ żyli prawem wilka
historia o nich głucho milczy
został na zawsze w dobrym śniegu
żółtawy mocz i ten trop wilczy. (5)*

19. Józef , ps. „Ogień” (ur. 23 października 1915 w Waksmundzie, zm. 22 lutego 1947 w Nowym Targu) – partyzant na Podhalu w czasie II wojny światowej, jeden z dowódców oddziałów podziemia antykomunistycznego. Brał udział w kampanii wrześniowej jako żołnierz 1. Pułku Strzelców Podhalańskich. Jesienią 1944 roku jego licząca ok. 80 żołnierzy grupa partyzancka stała się oddziałem egzekucyjnym Powiatowej Delegatury Rządu RP w Nowym Targu i wykonywała wyroki podziemnych sądów specjalnych. Po zajęciu Nowego Targu przez Armię Czerwoną podporządkował swój oddział sowieckiej komendanturze miasta i z jej ramienia otrzymał zadanie organizacji Milicji Obywatelskiej (MO) w Nowym Targu. 10 marca 1945 otrzymał nominację na szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Nowym Targu. 12 kwietnia 1945 zdezerterował z dużą częścią podkomendnych. W walce ze zgrupowaniem „Ognia” w latach 1945-1947 zginęło ponad 100 funkcjonariuszy UB, milicjantów oraz funkcjonariuszy NKWD. W dniu 18 sierpnia 1946 roku wraz ze swymi żołnierzami zorganizował i przeprowadził akcję rozbicia i opanowania więzienia św. Michała w Krakowie, w rezultacie uwolniono kilkudziesięciu więźniów – żołnierzy AK, WiN i NSZ. Na przełomie 1945/1946 Zgrupowanie „Błyskawica” liczyło około 500 „leśnych” i kilkakrotnie więcej w siatce cywilnej. 21 lutego 1947 „Ogień” wraz z nieliczną grupą podkomendnych został otoczony

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

przez grupę operacyjną KBW w Ostrowsku koło Nowego Targu, po zaciętej walce i próbie wydostania się z okrążenia usiłował popełnić samobójstwo. Zmarł po północy 22 lutego 1947 w szpitalu w Nowym Targu. Postać „Ognia” i działalność jego oddziału budzi kontrowersje, podaje się, że oddział, oprócz ataków na urzędy UB i posterunki MO, dopuszczał się zbrodni i grabieży. (5)

20. Roman (ur. 9 sierpnia 1925 w Bydgoszczy). Od 1943 służył w 26. Pułku Piechoty AK, pełniąc funkcję dowódcy drużyny w stopniu plutonowego podchorążego. W lipcu 1944 oddział, w którym walczył, przymusowo wcielono do Armii Czerwonej. Po dwu miesiącach skierowano go do szkoły lotniczej w Kraśniku. Za „szerzenie antysowieckiej propagandy” w szeregach wojska w listopadzie tego roku został karnie zesłany w głąb ZSRR do kopalni. Po powrocie do kraju, w pierwszej połowie 1946, przekroczył granicę polsko-niemiecką w okolicach Szczecina i dotarł do angielskiej strefy okupacyjnej. Został kurierem w Delegaturze MSW Rządu RP na Uchodźstwie. 25 lutego 1948 aresztowany przez UB w Szczecinie, został przekazany do MBP w Warszawie. W październiku 1948 tamtejszy Wojskowy Sąd Rejonowy uznał go za winnego działalności szpiegowskiej na rzecz rządu RP na emigracji i skazał na karę śmierci. Został stracony 3 lutego 1949 w podziemiach więzienia mokotowskiego w Warszawie. Jego szczątki odnaleziono latem 2012 w kwaterze „na Łączce” na warszawskich Powązkach. (9)

22. czas (autor nieznany). Piosenka śpiewana była „za drugiego Sowietą”, czyli po lipcu 1944, w polskich poakowskich oddziałach partyzanckich walczących na terenach Nowogródzczyzny i Grodzieńszczyzny anektowanych przez Związek Sowiecki, w tym w oddziałach walczących pod komendą „Olecha”. Tekst piosenki znakomicie oddaje atmosferę końcowego etapu partyzanckiej walki ostatnich obrońców polskich Kresów, osamotnionych, osaczanych przez agenturę komunistyczną, tropionych przez obławy NKWD i ginących przy biernym, przyzwalającym milczeniu wolnego świata za żelazną kurtyną.

*O, Panie Boże, przywróć nam Polskę,
bo przeżywamy trudny czas,
a nasze życie takie,
łaskawie spojrzij na nas choć raz.*

*Boże, jak ciężko w tym lesie siedzieć,
i nie ma miejsca tu dla nas.
Kochany bracie i przyjacielu,
nie wydawajcie, proszę, nas.*

*A matka płacze i ojciec nie wie,
że w okrążeniu jestem ja.
O mej ojczyźnie, kochanej Polsce,
nie zapominam nigdy ja.*

*Lecz wywalczymy kochaną Polskę,
za którą leje się tyle łez
za którą ginie tylu rodaków.
Na ich mogiłach zakwitnie bez.*

57. „ŻOŁNIERZE WYKŁĘCI”

*A ptaszka będzie śpiewać radośnie,
że na wolności może żyć.
A biedna matka płakać żałośnie,
bo syn jej będzie gdzieś w lesie gnić. (6)*

23. Wiktor, ps. „Cacko” (ur. 11 września 1916 w Żychowie na Mazowszu). Podczas kampanii wrześniowej walczył w szeregach 32. Pułku Piechoty, później przez cały okres niemieckiej okupacji był żołnierzem ZWZ-AK w Obwodzie Sierpc. Po wkroczeniu Armii Czerwonej w 1945 został skierowany do Służby Ochrony Kolei w Sierpcu. W lutym 1946, stając w obronie gwałconej Polki, zabił sowieckiego żołnierza, za co został aresztowany przez UB. Dzięki pomocy współpracującego z podziemiem ubeka zbiegł z aresztu i powrócił do konspiracji. Znalazł się w oddziale Ruchu Oporu Armii Krajowej działającym na obszarze Mazowsza. Stojąc na czele jednego z jego patroli bojowych, uczestniczył w wielu akcjach zbrojnych przeciw komunistycznym służbom oraz lokalnym władzom. W październiku 1947 brał udział w starciu we wsi Chudzynek pow. Płock, gdzie osobiście zastrzelił Władysława Rypińskiego „Rypę”, dowódcę „szwadronu śmierci” PPR skrytobójczo mordującego członków PSL i byłych żołnierzy AK. W listopadzie 1947 oddział, w którym służył, przeszedł pod zwierzchnictwo Narodowych Sił Zbrojnych i operował na terenie 23. Okręgu Narodowego Zjednoczenia Wojskowego. „Cacko” objął dowodzenie nad patrolami bojowymi działającymi na terenie powiatów płockiego i płońskiego. Jesienią 1948 został dowódcą wszystkich patroli w okręgu. Zyskał sobie miano jednego z najbardziej bezkompromisowych partyzantów walczących z komunistami. W wyniku donosu, w dniu 8 lutego 1949, został aresztowany i przewieziony do Warszawy. Po trwającym blisko 1,5 roku ciężkim śledztwie, w trakcie procesu sztabu 23. Okręgu NZW, postawiono mu zarzut udziału w „nielegalnych organizacjach AK i NSZ”, współpracę z Niemcami i walkę z „patriotycznie nastawionymi partyzantami GL i AL”. Został skazany „trzydziestoosmiokrotnie na karę śmierci z pozbawieniem publicznych i obywatelskich praw honorowych na zawsze oraz z przepadkiem całego mienia”. Wyrok wykonano 18 stycznia 1951 w więzieniu mokotowskim w Warszawie. (10)

24. Zdzisław, ps. „Uskok” (ur. 24 grudnia 1912 w Radzicu Starym w gminie Ludwin, zm. 21 maja 1949 w Dąbrówce) – podoficer rezerwy Wojska Polskiego, żołnierz Polskiej Organizacji Zbrojnej i Armii Krajowej, dowódca oddziału partyzanckiego AK, a następnie Zrzeszenia WiN na Lubelszczyźnie. Brał udział w wojnie obronnej 1939 i dostał się do niewoli. Prawdopodobnie w listopadzie 1940 uciekł z niemieckiego obozu jeńckiego. Po powrocie w rodzinne strony wstąpił do POZ, a po jej scaleniu z AK został dowódcą 35-osobowego plutonu terytorialnego (placówki)

1947 rok. Od lewej: Stanisław Kuchciewicz „Wiktor”, kpt. Zdzisław Broński „Uskok”, Józef Franczak „Lalek”, Walenty Waśkowicz „Strzała”.

57. „ŻOŁNIERZE WYKŁĘCI”

w Radzicu Starym w I Rejonie Obwodu AK „Lubartów”, który wchodził w skład Inspektoratu „Lublin”. Na przełomie lat 1943 i 1944, po serii aresztowań lokalnych działaczy konspiracyjnych, zorganizował grupę partyzancką, która 16 maja 1944 stała się formalnie oddziałem lotnym zgrupowania OP 8. Pułku Piechoty Legionów AK. Liczył on początkowo ok. 40 partyzantów, rozrastając się w połowie 1944 roku do ok. 60 ludzi. Od sierpnia 1944 pełnił funkcję zastępcy, a następnie komendanta I Rejonu Obwodu AK „Lubartów”. Wiosną 1945 na bazie oddziału partyzanckiego z czasów okupacji niemieckiej odtworzył kilkudziesięcioosobowy lotny oddział bojowy, który wszedł w skład struktur Zrzeszenia WiN. 1 czerwca 1945 został awansowany do stopnia porucznika. 25 maja 1946 został mianowany komendantem OP II w Obwodzie Lubartów. Prowadzone przez niego akcje były wymierzone nie tylko w funkcjonariuszy państwowych (UB, MO), ale również w ludność cywilną, współpracującą bądź też sympatyzującą z nową władzą. 20 maja 1949 dzięki agentowi funkcjonariusze Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Państwa aresztowali jego zastępcę Z. Liberę, w wyniku tortur wydał on miejsce ukrycia swojego dowódcy. 21 maja 1949 grupa operacyjna MO, UB i KBW otoczyła kryjówkę „Uskoka”. Zginął od wybuchu granatu. (7)

26. Teodor ps.: „Szumny”, „Grom”, „Cichy” (ur. ?, zm. 25 lipca 1945 w Drohiczynie). Był członkiem POW w czasie I wojny światowej, walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. W czasie II wojny światowej był żołnierzem ZWZ-AK. Był dowódcą Ośrodka AK-AKO Drohiczyn i Siemiatycze Obwodu Bielsk Podlaski. Po wojnie (w 1945 roku) był dowódcą silnego oddziału partyzanckiego (ponad 100 osób) ROAK w rejonie Drohiczyna i Siemiatycz. Z oddziałem tym wykonał wiele udanych akcji, m.in. kilkakrotnie rozbił grupy operacyjne UB-KBW i NKWD, uwalniając aresztowanych. Dowódcą pierwszego plutonu tego oddziału był Władysław Łukasiuk „Młot”, który został również prawdopodobnie zastępcą dowódcy oddziału. Najśłynniejszą akcją oddziału ppor. „Szumnego”, w której pluton „Młota” odegrał główną rolę, było uderzenie na kompanię 11. pułku KBW (w sile ponad 130 żołnierzy) stacjonującą w Siemiatyczach. Poległ w starciu z oddziałami 1. Warszawskiej Brygady Pancerniej im. Bohaterów Westerplatte 25 lipca 1945 roku. Po śmierci ppor. „Szumnego” dowodzony przez niego oddział został 26 lipca 1945 roku rozformowany. „Młot” dołączył 1 sierpnia 1945 roku wraz ze swoim plutonem do 5. Brygady Wileńskiej, by później stać się dowódcą 6. Wileńskiej Brygady (WiN). Miejsce pochówku „Szumnego” pozostaje nieznane. (10)

57. „ŻOŁNIERZE WYKŁĘCI”

28. Marian , ps. „Orlik” (ur. 6 marca 1917 w Zalesiu k. Ryk, zm. 24 czerwca 1946 we wsi Piotrówek) – ppor. Wojska Polskiego, żołnierz ZWZ-AK, dowódca oddziału partyzanckiego AK, a następnie Zrzeszenia WiN na Lubelszczyźnie. Przeprowadził ponad 20 akcji bojowych przeciwko Niemcom. W sierpniu 1944 na czele ok. 350 partyzantów podjął marsz w celu pomocy walczącej Warszawie, ale zakończył się on niepowodzeniem. Dowodzone przez niego zgrupowanie partyzantki niepodległościowej, jedno z największych na Lubelszczyźnie, liczące ok. 200 żołnierzy, a na wiosnę 1946 – ok. 160, przeprowadziło wiele akcji dywersyjnych i zbrojnych przeciwko władzom komunistycznym. 24 czerwca 1946, kiedy wracał z kilkoma ludźmi z odprawy w Życzynie, został zaatakowany przez grupę żołnierzy wojsk saperskich z 1. Dywizji Piechoty, którzy ochraniali referendum oraz oddział KBW koło wsi Piotrówek. Dwukrotnie ranny podczas próby przebicia się z okrażenia, popełnił samobójstwo. (9)

32. Józef , ps. „Lalek” (ur. 17 marca 1918 w Kozicach Górnych, zm. 21 października 1963 w Majdanie Kozic Górnych) – sierż. Wojska Polskiego, uczestnik wojny obronnej Polski 1939, później związany ze strukturami ZWZ-AK, ostatni żołnierz polskiego podziemia antykomunistycznego i niepodległościowego. W 1940 wstąpił do ZWZ. Działał w podziemiu do 1944. W 1944, jako oficer, został przymusowo wcielony do 2. Armii Wojska Polskiego. W styczniu 1945, będąc świadkiem wydawania i wykonywania wyroków śmierci na akowcach (m.in. Uroczysko Baran koło Międzyrzecza Podlaskiego), zdecydował się na dezercję. „Lalek” brał udział w wielu zamachach na tzw. utrwalaczy władzy ludowej – milicjantów i żołnierzy formacji bezpieczeństwa. Kilka razy był ranny, a raz aresztowany. W 1947 dołączył do oddziału żołnierzy podziemia niepodległościowego dowodzonego przez kpt. Zdzisława Brońskiego „Uskoka”. Następnie dowodził kilkusobowym patrolem zbrojnym, do którego zadań należało wykonywanie kar chłosty lub śmierci na tajnych współpracownikach UB i członkach PPR. Nie ujawnił się w czasie amnestii w kwietniu 1956. Skazany na banicję, wyjęty spod prawa przez ówczesne władze, aż do 21 października 1963 roku ukrywał się, cały czas będąc jedną z najbardziej poszukiwanych osób w kraju. Został zdradzony, znaleziony i zastrzelony 21 października 1963. (8)

57. „ŻOŁNIERZE WYKŁĘCI”

34. Emilia , ps. „Marcysia”, „Miłasza”, „Maniuta” (ur. 26 lutego 1909 w Rostowie, zm. 5 czerwca 1949) – kpt. Armii Krajowej, powstaniec warszawski, kawaler orderu Virtuti Militari V klasy. Od połowy października 1939 działała w konspiracji, była żołnierzem Służby Zwycięstwu Polski, Związku Walki Zbrojnej, a potem Armii Krajowej. Do końca niemieckiej okupacji była szefem działu łączności zagranicznej „Zagroda” Wydziału V Komendy Głównej AK. Po rozwiązaniu Armii Krajowej należała do organizacji „NIE”, Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj, gdzie była członkiem ścisłego sztabu, oraz Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość, w którym pełniła funkcję kierownika łączności zagranicznej. 31 października 1945 została aresztowana. W areszcie, uwierzywszy „oficerskiemu słowu honoru” szefa Departamentu Śledczego MBP Józefa Różańskiego, że żadna z ujawnionych osób nie będzie aresztowana i osądzona, za wiedzą swoich przełożonych – płk. Jana Rzepeckiego szefa, WiN, oraz płk. Antoniego Sanojcy – i na ich rozkaz podjęła decyzję o ujawnieniu członków i przywódców I Komendy Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. Odrzucana i bojkotowana przez część środowiska byłych żołnierzy Armii Krajowej 5 czerwca 1949 popełniła samobójstwo. (7)

Ułaskawieni przez Bolesława Bieruta 6. lutego 1947 członkowie WiN (od lewej): Tadeusz Jachimek, Jan Rzepecki, Antoni Szanojca, Jan Szczurek, Emilia Malessa, przed bramą warszawskiego więzienia

36. Antoni (ur. 13 czerwca 1905 w Marguciszkach na Wileńszczyźnie). W czasie kampanii wrześniowej walczył nad Narwią i Bugiem oraz pod Janowem Lubelskim. Po bitwie pod Momotami z Armią Czerwoną trafił do sowieckiej niewoli, z której zbiegł i wrócił do Wilna. W listopadzie 1939 wstąpił do konspiracyjnej organizacji Komisariat Rządu, która z czasem weszła w skład Służby Zwycięstwu Polski, a później Związku Walki Zbrojnej. Pełnił funkcję szefa Oddziału I Komendy Okręgu ZWZ. W lipcu 1941 został mianowany komendantem konspiracyjnego garnizonu miasta Wilna. Od 1943 pełnił funkcję inspektora Okręgu Wileńskiego AK. W kwietniu 1944 został dowódcą I zgrupowania AK, na którego czele wziął udział w operacji „Ostra Brama”, następnie został komendantem Okręgu Wileńskiego AK. W kwietniu 1945 rozpoczął likwidację struktur AK na Wileńszczyźnie poprzez przetrzymywanie oddziałów na terenach polski centralnej lub ich demobilizację. Na początku 1946 nawiązał kontakt z mjr. Zygmuntem Szendzielarzem „Łupaszka”, który od tego czasu podporządkował Okręgowi swoje oddziały partyzanckie. Od końca 1947 prowadził działalność wywiadowczą na rzecz władz emigracyjnych. Został aresztowany przez UB 26 czerwca 1948 we Wrocławiu w ramach tzw. akcji „X” wymierzonej przeciw Wileńskiemu Okręgowi AK. W listopadzie 1950 Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie skazał go na karę śmierci. Został stracony 8 lutego 1951 w więzieniu mokotowskim. Tego samego dnia zostali zamordowani także inni członkowie Komendy Okręgu, m.in. mjr Zygmunt Szendzielarz „Łupaszka” oraz por. Lucjan Minkiewicz „Wiktor” – dowódca 6. Wileńskiej Brygady AK. (11)

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

37. Czesław , ps. „Ragner” (ur. 1916 w Wilnie, zm. 3 grudnia 1944) – oficer Armii Krajowej. W 1939 walczył jako plut. pchor. w kompanii łączności 19. Dywizji Piechoty. W konspiracji był szefem łączności obwodu AK Lida w Okręgu Nowogródzkim. W końcu marca 1943 na terenie kolonii Falkowicze (południowe tereny powiatu Lida) zorganizowany został pod jego dowództwem 4-osobowy patrol samoobrony. Jego zadaniem była przede wszystkim obrona ludności cywilnej przed napadami rabunkowymi partyzantki sowieckiej. 16 maja 1943 utworzono oddział, który otrzymał nazwę oddział partyzancki 312. Wszedł on w połowie 1943 w skład Zgrupowania Nadniemeńskiego. W lutym 1944 oddział „Ragnera” osiągnął stan ok. 300 żołnierzy. Por. „Ragner” walczył zarówno z armią niemiecką, jak i z partyzantką sowiecką, tym samym powstrzymując jej napór na linii Niemna. 19 listopada 1943 wraz z dwoma innymi oddziałami AK (ppor. Jana Wasiewicza „Lwa” i ppor. Stanisława Karolkiewicza „Szczęsnego”) we wsi Bucity nad Niemnem wziął udział w bitwie z częścią sowieckiego Zgrupowania Białostockiego gen. Filipa Kapusty (700-800 ludzi). Po rozbrojeniu oddziałów AK „Ragnar” wraz z kilkoma partyzantami powrócił na tereny Lidy. Jesienią 1944 dowodzone przez niego siły partyzanckie i konspiracyjne Zgrupowania „Południe” były najpoważniejszym przeciwnikiem okupacyjnych władz sowieckich na Nowogródzczyźnie. W piątek 1 grudnia 1944 oddziały Wojsk Wewnętrznych NKWD przystąpiły do likwidacji oddziału „Ragnera”. Do akcji wyznaczono 1410 ludzi. 3 grudnia trzy pierścienie żołnierzy NKWD otoczyły jego niespełna 30-osobowy oddział. W potyczce zginęło 7 partyzantów, w tym „Ragner” oraz jego młodszy brat Leon ps. „Drzewica”. (12)
38. Armia Krajowa (lub ... Armia Krajowa) – lokalna formacja zbrojna polskiego podziemia antykomunistycznego działająca na terenie województwa białostockiego oraz znajdujących się po wschodniej stronie granicy dawnych polskich powiatów – wołkowyskiego i grodzieńskiego. Organizacja powstała 15 lutego 1945 z rozkazu ppłk. Władysława Liniarskiego „Mścisława”, komendanta Okręgu Białystok AK, na bazie struktur rozwiązanej Armii Krajowej, w związku z niewykonaniem rozkazu wydanego przez gen. Leopolda Okulickiego „Niedźwiadka” z dnia 19 stycznia 1945, rozwiązującego Armię Krajową. Płk Władysław Liniarski odmówił wykonania tego rozkazu. W końcu lutego 1945 w skład AKO wszedł Obwód Ostrów Mazowiecki AK (500 żołnierzy). Wiosną 1945 AKO liczyło 27 tys. konspiratorów zorganizowanych w czternastu obwodach, tworzących sześć inspektoratów. AKO działał samodzielnie do końca maja 1945, gdy płk „Mścisław” podporządkował się Delegatowi Sił Zbrojnych na Kraj, płk. Janowi Rzepeckiemu. W związku z tym AKO weszło w skład Obszaru Centralnego Zrzeszenia WiN, którego szefem był płk Jan Mazurkiewicz „Radosław”. Okręg ten stał się najliczniejszym w ramach Obszaru Centralnego i zachował sporą autonomię (m.in. pozostałe stare nazewnictwo funkcji, nie posługiwano się nazwą „delegat”). Działalność AKO była skuteczna dzięki zdecydowanemu działaniu i nieustannemu nękananiu władzy komunistycznej. W lecie 1945 roku stan posiadania władz komunistycznych ograniczał się wyłącznie do Białegostoku i często atakowanych miast powiatowych (np. Ostrołęka, Grajewo). Głównym celem działań AKO były akcje sabotażowo-dyweryyjne, mające sparaliżować funkcjonowanie agend tzw. władzy ludowej. Bardzo duży nacisk kładziono na zorganizowanie akcji informacyjno-propagandowej (także poprzez

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

wydawanie prasy). W związku z prowadzeniem działań po dwóch stronach nowej granicy prowadzono też pomoc przy ewakuacji na zachód struktur Okręgów Wileńskiego i Nowogródzkiego AK. (11)

39. Henryk, ps. „Grot”, „Bartek” (ur. 18 stycznia 1918 we Frysz-taci na Zaolziu, zamordowany 1 grudnia 1947 w Zabrzegu. W kampanii wrze-śniowej brał udział jako pilot w słynnej Brygadzie Pościgowej, bronił warszaw-skiego nieba na samolocie PZL P-7a. Latem 1940 roku założył podporządko-waną Ak organizację HAK, której zadaniem było zbieranie danych wywiadow-czych i sabotaż. Następnie wraz ze swoimi współpracownikami z HAK-a stwo-rzył samodzielny oddział partyzancki. Na przełomie lat 1944-1945 dowodzony przez niego oddział został włączony do NSZ. Po wkroczeniu na Podbeskidzie Armii Czerwonej „Grot” wyszedł z ukrycia i został komendantem komisariatu Mi-licji Obywatelskiej w Czechowicach-Dziedzicach. Wszyscy jego podkomendni byli zaufanymi ludźmi z NSZ a samo ujawnienie i przyjęcie nowej roli miało na celu infiltrację komunistycznych struktur władzy i zdobycie broni potrzebnej do dalszej walki. W kwietniu 1945 roku, kiedy poczuł na plecach oddech ścigają-cych żołnierzy podziemia enkawudzystów i Ubeków „Grot” uciekł wraz z całą obsadą komisariatu do lasu i podjął walkę z nowym okupantem. Od maja 1945 do lutego 1947 stał na czele największego zgrupowania niepodległościowego na Śląsku Cieszyńskim, którego liczebność, w szczytowym okresie, wynosiła ponad 300 dobrze uzbrojonych i umundurowanych żołnierzy. Składające się z kilku oddziałów zgrupowanie przeprowadziło łącznie ok. 340 akcji zbrojnych. Do największego wystąpienia zgrupowania pod dowództwem „Grota” należało zajęcie 3 maja 1946 uzdrowskiej miejscowości Wisły, w której przeprowadził, na oczach sterroryzowanych komunistów, dwugodzinną defiladę w pełni umun-durowanych i uzbrojonych żołnierzy NSZ, co było ewenementem w państwach bloku wschodniego. Łącznie partyzanci przeprowadzili ponad 350 akcji zbroj-nych: likwidowano konfidentów, Ubeków, rozbijano komisariaty milicji. Szcze-gólnie gorliwym działaczom komunistycznym wymierzano karę chłosty i golono głowy. Nie zapominano też o akcjach propagandowych, ich celem było pozy-skanie sympatii lokalnej ludności i pokazanie jej, że „jeszcze Polska nie umar-ła”. Do połowy 1946 roku oddział „Grota” niepodzielnie rządził w podbeskidz-kich lasach i wsiach, dowódca dzięki swoim spektakularnym akcjom zyskał so-bie nawet przydomek „Króla Podbeskidzia”. W tym czasie zaplanowano akcję likwidacji oddziału „Bartka”. Do tego zadania wyznaczono byłego żołnierza AK, który przeszedł na stronę UB Henryka Wendrowskiego ps. „Lawina”. Przeniknął on do oddziału „Bartka”, zdobył jego zaufanie i przekonał o konieczności ewa-kuacji na Ziemię Zachodnie. We wrześniu 1946 roku co najmniej 167 żołnierzy z oddziału wyruszyło na Opolszczyznę, nie zdając sobie sprawy, że są wciąga-ni w pułapkę. Zostali zamordowani przez funkcjonariuszy NKWD i UB w okoli-cach wsi Łambinowice. Po ogłoszeniu na początku 1947 roku ustawą sejmową amnestii dla żołnierzy podziemia niepodległościowego „Bartek” wyszedł z ukry-cia i wrócił do rodzinnych Czechowic. Tam został zamordowany 1 grudnia 1947 strzałem w plecy przez Rudolfa Dadaka, funkcjonariusza MO. Morderca nigdy nie stanął przed sądem, po krótkim śledztwie uznano, że był chory psychicznie. Wraz ze śmiercią „Grota” zakończył się dla Podbeskidzia, ale i całego Śląska czas, w którym żywa była jeszcze nadzieja na powrót wolnej i niepodległej Oj-

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

czynny, tej o którą walczyli i za którą ginęli ślącscy powstańcy, żołnierze podziemia i zwykli mieszkańcy mordowani najpierw przez hitlerowców a potem przez komunistów. (5)

40. Wojsko Polskie (KWP) – polska organizacja niepodległościowa działająca od kwietnia 1945, głównie na terenie województwa łódzkiego, ale także w województwach śląskim, poznańskim i kieleckim. Twórcą i głównodowodzącym KWP (do czerwca 1946) był kpt. Stanisław Sojczyński ps. „Warszyc”. Działania KWP obejmowały samoobronę, walkę z bandytyzmem, ochronę społeczeństwa przed Armią Czerwoną, likwidację najbardziej aktywnych urzędników władzy komunistycznej, a także niezbędne dla zdobycia środków do walki rekwizycje. KWP była od samego początku główną organizacją niepodległościową na terenie województwa łódzkiego, a po amnestii w sierpniu 1945 jej szeregi zasililo wielu byłych akowców, którzy nie złożyli broni. W szczytowym okresie KWP liczyło ok. 3 tys. członków. Walkę zbrojną prowadziły oddziały leśne. Do bardziej znanych należały oddziały Jana Małolepszego ps. „Murat” czy Henryka Glapińskiego ps. „Klinga”. KWP wydawało pismo „W świetle prawdy”. Na wiosnę 1946 nasiliły się walki między KWP a stale rosnącą w siłę bezpieką. W nocy z 19 na 20 kwietnia oddział Jana Rogólki ps. „Grot” opanał Radomsko i uwolnił 57 aresztowanych z więzienia UB. Dzień później 200-osobową grupę pościgową KBW rozbił w kompleksie leśnym Graby 40-osobowy oddział Henryka Glapińskiego ps. „Klinga”. Ostatecznie został on 27 czerwca 1946 aresztowany wraz z całym dowództwem organizacji (na skutek zdrady jednego z podkomendnych) przez UB w Częstochowie, na posesji przy ulicy Wręczyckiej 11, gdzie się ukrywał. Wkrótce rozbite zostały struktury KWP w województwie śląskim. Organizacja nie zaprzestała jednak działalności (szefem II Komendy został Jerzy Jasiński ps. „Janusz”), ale nie odzyskała już pierwotnego zasięgu. W celu rozpracowania kierownictwa organizacji przygotowano prowokację, w ramach której Zygmunt Lercel z UB wcielił się w przystanego z Londynu następcę „Warszyca”. Na początku 1947 UB aresztowało część dowództwa KWP, w marcu z amnestii skorzystał Wiesław Janusiak ps. „Prawdzic” (szef pionu SOS odpowiedzialnego za ochronę społeczeństwa), a z nim wyszło z podziemia kilkuset żołnierzy KWP. 9 listopada 1948 aresztowany został kolejny szef organizacji – Jan Małolepszy ps. „Murat”, zamordowany jakiś czas później w więzieniu. Resztki organizacji pozostały w podziemiu aż do 1954, ale poza sporadycznymi niewielkimi zasadzkami na UB nie były już zdolne do prowadzenia aktywnej walki zbrojnej. (13)
41. Operacja „.....” – największa w powojennej Polsce gra operacyjna Urzędu Bezpieczeństwa, służąca do likwidacji ostatnich szeregów niepodległościowej konspiracji. Rozpoczęła się po zdradzie członka siatki informacyjnej WiN Stefana Sieńki, który, aresztowany po rozbiciu IV Zarządu Głównego, zgodził się stworzyć na polecenie MBP tzw. V Komendę WiN. Otrzymał pseudonim „Maciej”. Po sfingowaniu ucieczki z aresztu Sieńko na nowo nawiązał zerwane kontakty z pozostającymi jeszcze na wolności działaczami, poinformował też Delegaturę Zagraniczną WiN o podjętej przez siebie próbie odbudowy organizacji. Zdecydowana większość jego ówczesnych współpracowników działała w dobrej wierze, z przekonaniem o kontynuacji niepodległościowej pracy, tak jak słynny kurier Adam Boryczka, który umożliwił Sieńce kontakt

57. „ŻOŁNIERZE WYKŁĘCI”

z Zachodem. Jedynie część działaczy V Komendy stanowili wprowadzeni przez MBP agenci oraz etatowi funkcjonariusze, m.in. Henryk Wendrowski ps. „Józef”, który został zastępcą Sieńki. Prowadzona w latach 1948-1952 operacja „Cezary” miała dwa zasadnicze kierunki działań – zewnętrzny i wewnętrzny. W ramach pierwszego umacniano kontakty z Delegaturą Zagraniczną WiN, a za jej pośrednictwem z wywiadami anglosaskimi. Obiecując Amerykanom współpracę w przypadku konfliktu zbrojnego z ZSRS, V Komenda otrzymywała od nich informacje, instrukcje, fundusze. Do siedziby Delegatury WiN w Monachium wysyłano pod kontrolą bezpieczeństwa nieświadomych prowokacji emisariuszy z kraju. Wśród nich znaleźli się Stefan Skrzyszowski i Dionizy Sosnowski. W ramach krajowych wątków operacji rozpracowywano pozostałości niepodległościowego podziemia. MBP, pozorując istnienie tajnej organizacji, pozyskiwało do „konspiracji” nowych działaczy, przez nich docierało do kolejnych środowisk, by je likwidować. W ten sposób dotarło między innymi do oddziału kpt. Kazimierza Kamieńskiego „Huzara”, działającego na Białostocczyźnie. Sądząc, że ma do czynienia z kontynuacją WiN, „Huzar” zgodził się przerwać prowadzoną faktycznie od września 1939 roku walkę i opuścić dobrze mu znane tereny. W październiku 1952 został aresztowany, a później skazany na śmierć i stracony. Operację zakończono w grudniu 1952. Represje w różnych formach dotknęły ok. 300 rozpracowanych w jej ramach osób, kilkanaście skazano na karę śmierci. Dopiero w listopadzie 1967 na wolność wyszedł jej mimowolny uczestnik Adam Boryczka. Na opracowaniach dotyczących operacji „Cezary” – modelowej gry operacyjnej – szkoliły się kolejne pokolenia funkcjonariuszy UB-SB. (6)

Pionowo

1. Mieczysław ps. „Men”, „Ren”, „Niemen” (ur. 1917 w Druskiennikach, zm. 4 maja 1948). Uczestniczył w wojnie obronnej 1939 roku. Organizował konspirację ZWZ-AK w rejonie Druskiennik, a w 1943 sformował pierwszy oddział partyzancki w Obwodzie AK Grodno, z którym jesienią tegoż roku przeszedł na teren Okręgu AK Nowogródek. Na Nowogródzczyźnie służył ze swoimi podkomendnymi kolejno w III, I i VII batalionie 77. Pułku Piechoty AK, uczestnicząc w wielu walkach i operacjach bojowych przeciw niemieckim siłom okupacyjnym. Uniknął rozbrojenia i niewoli sowieckiej pod Wilnem w lipcu 1944 i jesienią powrócił z grupą swoich podkomendnych w rodzinne strony – w okolice Druskiennik. Kierował pracą niepodległościową na ziemi grodzieńskiej. Ścisły sztab zbudowanej przez niego organizacji stanowili Józef Mikłaszewicz ps. „Fala” – dowódca jednego z pododdziałów pełniący faktycznie funkcję zastępcy por. „Mena” (przeszedł cały szlak partyzancki z „Menem”), Stanisław Zautra ps. „Jurand” – szef wywiadu, Albin Żukowski ps. „Znany” – adiutant komendanta obwodu, Franciszek Talewicz ps. „Komar” – szef wyszkolenia. Podstawową siłą obwodu były oddziały partyzanckie dowodzone bezpośrednio przez por. „Mena”. Latem 1946 główny oddział Obwodu nr 10 bazujący w Puszczy Grodzieńskiej liczył ponad 70 żołnierzy. Ponadto nad Niemnem, wzdłuż starej granicy polsko-litewskiej, operował oddział Bronisława Maciukiewicza „Bąka” (liczący przeciętnie kilkunastu żołnierzy). Jesienią 1946 oddział główny podzielony został na trzy mniejsze jednostki dowodzone przez „Falę”, „Komara” i Franciszka Markisza „Niedźwiedzia”. Wszystkie pododdziały podle-

57. „ŻOŁNIERZE WYKŁĘCI”

głe „Menowi” zdołały przetrwać zimę 1946-1947 i z wiosną wznowiły działania samoobronne. Kolejna zima okazała się jednak dla partyzanckiego zgrupowania tragiczna. Pododdziały „Komara” i „Niedźwiedzia” zostały w lutym 1948 zlokalizowane i zlikwidowane podczas operacji prowadzonych przez NKWD. Z rozbitków grupy „Niedźwiedzia” utworzono nowy pododdział, dowodzony przez Józefa Stasiewicza „Samotnego”. Obok grupy „Bąka” pojawił się dodatkowy patrol dowodzony przez Stanisława Burbę „Skoczka”. Patrole „Mena” zlikwidowały ponad 120 funkcjonariuszy NKWD i sowieckiej administracji szczególnie szkodliwych dla społeczności polskiej, w tym kilku lokalnych dygnitarzy oraz agentów i informatorów NKWD. Tylko w kwietniu i maju 1948 pododdział „Fali”, liczący wówczas 16 żołnierzy, w ramach akcji odwetowej za wydanie patroli „Komara” i „Niedźwiedzia” zastrzelił kilkunastu współpracowników sowieckich służb specjalnych. Koniec działalności Obwodu nr 10 przyniosło rozbitcie oddziału „Fali”, zlokalizowanego przez NKWD 4 maja 1948 pod Grodnem na kolonii miejscowości Łopiejki k. Kulbak. Mimo wielokrotnej przewagi przeciwnika partyzanci „Mena” i „Fali” stawili zacięty opór grupie operacyjnej NKWD. Niestety, wobec dysproporcji sił wynik starcia był z góry przesądzony. W walce zginęło dziewięciu partyzantów, wśród nich „Men” i „Fala”. (10)

3. Hymn „.....” – oddziału dowodzonego przez mjr. Hieronima Dekutowskiego ps. „Zapora”, cichociemnego, komendanta oddziałów leśnych Inspektoratu DSZ-WiN Lublin, a następnie dowódcę zgrupowania partyzanckiego liczącego w szczytowym okresie ponad 300 ludzi.

*Maszerują cicho niby cienie
Poprzez lasy, góry, pola.
Niejednemu wyrwie się westchnienie,
Idą naprzód – taka ich dola.*

*I idą wciąż naprzód, bo taki ich los
I ani żal, ani tęsknota –
Z tej drogi zawrócić nie zdoła nic,
Bo to jest „Zapory” piechota.*

*A gdy księżyc wyjdzie spoza chmury
I nastanie cicha, piękna noc,
To leśnej piechoty ciągną sznury.
Widać wtedy siłę ich i moc.*

*Choć twardą im była germańska dłoń,
Do boju ich parła ochota
I zawsze zwycięstwo musiało ich być,
Bo to jest „Zapory” piechota.*

*Teraz za drugiego okupanta
Jeszcze nam nie oschła jedna krew.
Po zdradziecku sięga nam do gardła,
Na tajgi Sybiru chce nas wieźć.*

*Pomylił się Stalin, pomylił się kat.
A z nim ta zdziczała hołota;
Za Zamek, za Katyń, za Sybir, za krew
Zapłaci „Zapory” piechota. (11)*

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

4. Władysław , ps. „Młot” (ur. 16 lutego 1906, zm. 27 czerwca 1949) – kpt. Wojska Polskiego i AK, partyzant antykomunistyczny na ziemi podlaskiej. Dowodził drużyną konspiracyjną wchodzącą w skład 8. kompanii, IX Ośrodka Sarnaki-Górki Obwodu AK Siedlce. Brał udział w akcji „V” – przejęcia niewybuchu niemieckiego pocisku raketowego V-2 pod Sarnakami. Po wkroczeniu Sowietów podjął próbę stawiania oporu nowemu wrogowi – powiększył w styczniu 1945 swój oddział z kilku do kilkudziesięciu ludzi. Pierwszą potyczkę z Sowietami zakończoną rozbiciem grupy operacyjnej NKWD, stoczył 18 marca 1945 na drodze z Mężenina do Figał. Oddział „Młota” 1 sierpnia 1945 roku dołączył do 5. Wileńskiej Brygady AK. Stoczył w jej szeregach kilka potyczek (pod Sikorami, Zalesiem i w Miodusach Pokrzywnych). Po demobilizacji brygady stworzył w polu, wraz z ppor. Lucjanem Minkiewiczem „Wiktorem” oddział kadrowy. Oddział ten od lutego 1946 przeszedł pod rozkazy mjr. Zygmunta Szendzielarza „Łupaszki” i otrzymał nazwę 6. Wileńskiej Brygady AK. 18 października 1946 por. „Młot” został mianowany jej dowódcą. Przez 3 lata utrzymywał się w terenie, nawet w najtrudniejszych sytuacjach. W ciągu kilku lat stał się prawdziwą legendą Podlasia. Zginął na kolonii wsi Czaje-Wólka, zastrzelony przez swojego podkomendnego Czesława Dybowskiego „Rejtana”. „Młot” zastrzelił młodszego brata Czesława – Leopolda, ponieważ nie wykonał on zleconego przez „Młota” wyroku śmierci na cywilach (podejrzewanych o współpracę z UB). „Rejtan” w odwecie zastrzelił „Młota”. (8)
5. Zbigniew Bolesław Ryszard (ur. 29 października 1924 we Lwowie, zm. 28 lipca 1998 w Warszawie) – polski poeta, eseista, dramaturg, twórca słynnego cyklu poetyckiego Pan Cogito, autor słuchowisk; kawaler Orderu Orła Białego. Z wykształcenia ekonomista, prawnik i filozof. Jego książki zostały przetłumaczone na 38 języków. W styczniu 1943 zaangażował się w działalność konspiracyjną w Armii Krajowej. Jako jeden z nielicznych polskich intelektualistów troszczył się o krew przelaną w walce z komunistami w obronie wolności przez „ostatnich leśnych” – Żołnierzy Wyklętych. Wielokrotnie podkreślał, że ci, którzy tak dzielnie zmierzli się z losem, którzy, w czasach, w których żyć im przyszło, zachowali się mężnie, dali świadectwo – podpisane własną krwią – przywiązania do wolności, zasługują na dobrą pamięć i szacunek. Mówił, za swoim mistrzem, prof. Henrykiem Elzenbergiem, w jednym z wywiadów „Wydaje mi się, że podejmuje się walkę nie dla wygranej, bo to by było zbyt łatwe, i nie dla samej walki, ale w obronie wartości, dla których warto żyć i za które można umrzeć [...]. Musi być element walki i musi być założona w tej walce także przegrana, ale w imię wartości, które będą dalej żyły”. O żołnierzach wyklętych pisał „Czułem i do dziś czuję szacunek do tych, którzy pozostali do końca wierni przysiędze, w lasach, bez nadziei”. Jeden z jego wierszy zatytułowany Wilki, pochodzący z wydanego w 1992 roku zbioru Rovigo, poświęcony jest właśnie Żołnierzom Wyklętym. 30 lipca 1998 prezydent Aleksander Kwaśniewski odznaczył go pośmiertnie Orderem Orła Białego, jednak wdowa po poecie odmówiła przyjęcia odznaczenia. Po niemal 9 latach, 3 maja 2007, żona i siostra poety, Halina Herbert-Żebrowska, odebrały to odznaczenie z rąk kolejnego prezydenta, Lecha Kaczyńskiego. (7)
6. Adam Kalikst Łukasz , ps. „Klamra”, „Pomorski”, „Kleszcz”, „Zygmunt”, „Jadzik”, „Grot”, „Orczyk”, „Gwóźdź”, „Aleksander” (ur. 14 paździer-

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

nika 1902 w Berezowicy Małej koło Zbaraża, zamordowany 1 marca 1951 w więzieniu mokotowskim w Warszawie) – mjr Wojska Polskiego, żołnierz SZP, ZWZ i AK oraz Zrzeszenia WiN, zastępca prezesa IV Zarządu Głównego Zrzeszenia WiN. Podczas kampanii wrześniowej 1939 zmobilizowany i wyznaczony na stanowisko ostatniego komendanta miasta Dębica. W 1940 został komendantem placówki, a następnie Obwodu Dębica ZWZ-AK; stał na jego czele aż do wiosny 1944. W tym czasie dokonał znacznej jego rozbudowy. Powołał 10 nowych placówek ZWZ na terenie powiatu, m.in. w Dębicy o kryptonimie „Działo”, w Pilźnie – „Pocisk”, w Ropczycach – „Ropa” i „Rakieta” oraz inne w różnych miejscowościach. Obwód Dębica pod jego komendą osiągnął najwyższy poziom organizacyjny, wyszkolenia i gotowości bojowej z wszystkich obwodów Inspektoratu Rzeszowskiego AK. Jego największym sukcesem był współdziałanie w rozpracowaniu niemieckiej broni rakietowej V-2 na poligonie doświadczalnym w rejonie miejscowości Blizna koło Dębicy. Wiosną 1944 objął funkcję zastępcy inspektora Inspektoratu Rzeszów AK. W czasie akcji „Burza” dowodził 5. Pułkiem Strzelców Konnych AK, liczącym ok. 1,2 tys. ludzi. Za pomoc wojskom sowieckim otrzymał Order Czerwonej Gwiazdy, ale go nie przyjął. W lutym 1945 przybył do Rzeszowa, gdzie został kierownikiem Okręgu Rzeszowskiego WiN, a następnie Okręgu Wrocławskiego. W grudniu 1946 został mianowany zastępcą Prezesa IV Zarządu Głównego WiN ppłk. Łukasza Cieplińskiego. 5 grudnia 1947 w Żninie został aresztowany przez UB. Po brutalnym śledztwie w październiku 1950 Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie skazał go na czterokrotną karę śmierci i 33 lata pozbawienia wolności. 1 marca 1951 został stracony w więzieniu mokotowskim. (10)

7. Ryszard (ur. 19 sierpnia 1913 w Warszawie, zm. 28 stycznia 1949) ps. „Irydion”. W czasie okupacji dowodził plutonem AK na warszawskiej Pradze. Po wojnie ujawnił się przed UB, ale w grudniu 1945 ponownie włączył się w działalność konspiracyjną w Zrzeszeniu Wolność i Niezawisłość. Od połowy 1946 kierował siatką wywiadowczą Obszaru Centralnego, a następnie IV Zarządu Głównego WiN. W 1947 współorganizował nieudany zamach (akcja „R”) na ministra Bezpieczeństwa Publicznego Stanisława Radkiewicza, który miał być odwetem za wydanie wyroku śmierci na komendanta WiN, płk. Franciszka Niepokólczyckiego „Halnego”. Został aresztowany 10 lutego 1948 w Warszawie. Osiem miesięcy później, w październiku 1948, Wojskowy Sąd Rejonowy skazał go na karę śmierci. Najwyższy Sąd Wojskowy utrzymał wyrok w mocy, stwierdzając w uzasadnieniu „zdecydowany wróg ustroju ludowego, z nadzwyczajną energią, rzutkością, zmysłem organizacyjnym i talentem pełnił tę szkodliwą misję”. Został zamordowany 28 stycznia 1949 w więzieniu mokotowskim. Jego szczątki odnaleziono latem 2012 w kwaterze „na Łączce” na warszawskich Powązkach. (8)

57. „ŻOŁNIERZE WYKŁĘCI”

8. Władysław ps. „Marcin”, „Rak”, „Tor”, „Żyła” (ur. 8 stycznia 1914 w Jarosławiu na Podkarpaciu). W 1932 zdał maturę i wstąpił do Szkoły Podchorążych Piechoty w Ostrowi Mazowieckiej. Ukończył ją w 1935 z 9. lokatą, po czym został skierowany jako oficer do 3. Pułku Piechoty Legionów stacjonującego w jego rodzinnym mieście. W szeregach tego pułku, jako dowódca kompanii, uczestniczył w kampanii wrześniowej. Brał udział w obronie Twierdzy Modlin. Za męstwo został odznaczony Krzyżem Walecznych. W marcu 1940 podjął działalność konspiracyjną w Związku Walki Zbrojnej w Obwodzie Jarosław. W 1943 został dowódcą plutonu dywersyjnego Komendy Obwodu AK i od tego momentu kierował wszystkimi akcjami dywersyjnymi na tym terenie. Poszukiwany przez Gestapo, w maju 1944 został skierowany do zgrupowania partyzackiego „Prokop”, działającego w kompleksie leśnym w okolicach Leżajska. Po wkroczeniu Sowietów na Rzeszowszczyznę pod koniec lipca tego roku jako zagrożony aresztowaniem ukrywał się. Z początkiem września jego oddział został rozwiązany. Jesienią 1944 został przeniesiony do Obwodu AK Przemyśl, w styczniu 1945 objął funkcję adiutanta w Komendzie Obwodu. Po rozwiązaniu AK pełnił funkcję Komendanta Obwodu Przemyśl organizacji „NIE”, a po jej rozwiązaniu Delegatury Sił Zbrojnych. W ramach DSZ organizował oddziały zbrojne „Samoobrony”, broniące ludność polską przed atakami ze strony UPA. Po utworzeniu Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość od listopada 1945 był zastępcą kierownika Rejonu WiN Przemyśl („Wschód”), a od początku 1946 kierownikiem Rady WiN Przemyśl. W październiku 1946 został przeniesiony do Komendy Rzeszowskiego Okręgu WiN, gdzie był zastępcą jego prezesa. W maju 1947 został ostatnim prezesem rzeszowskiego WiN. Aresztowany 26 września 1947 przez funkcjonariuszy rzeszowskiego UB, był torturowany podczas śledztwa. W październiku 1948 Wojskowy Sąd Rejonowy w Rzeszowie skazał go na karę śmierci. Wyrok wykonano 31 stycznia 1949 na Zamku Lubomirskich. Ciało pochowano w zbiorowej mogile na cmentarzu w rzeszowskiej dzielnicy Zwiężczyca. W 2008 Prezydent RP Lech Kaczyński nadał mu pośmiertnie Krzyż Komandorski z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski. (4)
9. Stefan Skrzyszowski i Dionizy – członkowie WiN, aresztowani 6 grudnia 1952 i straceni trzy miesiące później. Dionizy Sosnowski ps. „Zbyszek”, „Józef” (ur. 15 sierpnia 1927 lub 1929 roku). W 1948 roku przyjechał do Warszawy i rozpoczął studia medyczne, jednak wkrótce je przerwał i pracował jako wychowawca w ośrodku szkoleniowo-wychowawczym. Wiosną 1951 został wytypowany przez ZMP na Zlot Młodzieży w Berlinie, co zamierzał wykorzystać do ucieczki na Zachód. W czerwcu tego roku nawiązał z nim kontakt, podający się za członka WiN agent UB Jarosław Hamiwka „Kamiński”. Stefan Skrzyszowski ps. „Janusz Patera”, „Bolek”, (ur. 27 grudnia 1911 roku, w Zło-

Odświeżenie Pomnika Pamięci „Marcina” w Jarosławiu – 25 maja 2008 roku

57. „ŻOŁNIERZE WYKŁĘCI”

czowie). W latach 1931-1933 służył w Wojsku Polskim w oddziałach telegraficznych. Prawdopodobnie w końcowym okresie wojny był żołnierzem AK. W 1944 roku rozpoczął służbę w Ludowym Wojsku Polskim, lecz w lutym 1945 roku zdezerterował. W maju 1951, za pośrednictwem brata Mariana, nawiązał z nim kontakt agent bezpieczeństwa Henryk Wendrowski „Józef”, który podawał się za członka WiN. Obaj zostali przerzuceni do Niemiec, gdzie uczestniczyli w zorganizowanym przez Delegaturę Zagraniczną WiN w Monachium i prowadzonym przez amerykańskich instruktorów kursie radiotelegrafistów z elementami szkolenia dywersyjnego. Zostali zrzućeni w nocy z 4 na 5 listopada 1952 roku w okolicach Darłowa, po czym na terenie woj. koszalińskiego (okolice Mzdowa) z amerykańskiego samolotu wojskowego, który wystartował z lotniska amerykańskich wojsk okupacyjnych w Wiesbaden (Niemcy Zachodnie), skierował się przez Niemcy Zachodnie, Szwecję, wyspę Bornholm w stronę Polski i naruszając zasady prawa międzynarodowego, przeleciał granice powietrzne Polski.

Po skoku przejęła ich stworzona przez SB i dobrze zakonspirowana "V Komenda WiN", do której trafił przywieziony przez nich sprzęt, wyposażenie i pieniądze. Po miesiącu obaj zostali aresztowani. Niedługo potem zaczął się proces. Wyrok zapadł 18 lutego 1953 – dla obu kara śmierci. Trzy tygodnie później Najwyższy Sąd Wojskowy skargi rewizyjne obrońców „pozostawił bez uwzględnienia”. Wyrok wykonano 15 maja 1953 w więzieniu mokotowskim. Tak zginęli ostatni cichociemni, którzy w ostatnią swoją misję ruszyli jako nieświadomi agenci komunistycznej bezpieki. (9)

10. Edward , ps. „Żelazny” (ur. 22 stycznia 1921 w Duisburgu, w Niemczech, zm. 6 października 1951 w Zbereżu n. Bugiem) – dowódca lotnych oddziałów partyzanckich Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość działający na ziemi chełmsko-włodawskiej. Wiosną 1948 „Żelazny” rozpoczął budowę rozległej siatki terenowej, której placówki zostały zorganizowane w powiatach Włodawa, Chełm, Lubartów i Parczew, i dzięki którym jego oddział przetrwał do października 1951 roku. Zginął 6 października 1951 w walce z 800-osobową obławą UB i KBW. (13)

Drugi od od lewej „Żelazny” (czerwiec 1947)

11. Łukasz , ps. „Pług”, „Ostrowski”, „Ludwik”, „Apk”, „Grzmot”, „Bogdan” (ur. 26 listopada 1913 w Kwilczu, pow. Międzychód, zm. 1 marca 1951 w Warszawie) – żołnierz Organizacji Orła Białego, ZWZ-AK oraz „NIE” i Delegatury Sił Zbrojnych, szef IV Komendy Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. Od 1941 stał na czele Inspektoratu Rejonowego ZWZ-Podokręg Rzeszów AK; zajmował to stanowisko aż do lutego 1945. W ramach akcji „Burza” jego oddziały zorganizowane w 39. Pułk Piechoty Strzelców Lwowskich AK brały 2 sierpnia 1944 udział w wyzwaniu Rzeszowa. W połowie sierpnia, wobec nakazu radzieckiego komendanta wojskowego o złożeniu broni przez AK, zde-

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

cydował o przejściu do konspiracji. W nocy z 7 na 8 października 1944 podjął nieudaną próbę odbicia 400 akowców więzionych przez NKWD na Zamku w Rzeszowie. We wrześniu 1945 został prezesem Okręgu Krakowskiego WiN, a w grudniu tego roku komendantem Obszaru Południowego. W styczniu 1947 utworzył IV Zarząd Główny WiN. 28 listopada 1947 został aresztowany w Katowicach przez funkcjonariuszy UB. Brutalne i okrutne śledztwo wobec „Pługa” i jego współpracowników trwało aż trzy lata i było prowadzone pod bezpośrednim nadzorem NKWD. Był przetrzymywany w warszawskim więzieniu mokołowskim. Wyrok śmierci został wykonany 1 marca 1951 w więzieniu UB na Mokotowie w Warszawie. Na mocy ustawy z dnia 3 lutego 2011 roku corocznie 1 marca jest obchodzone polskie święto państwowe – Narodowy Dzień Pamięci Żołnierzy Wyklętych, poświęcone pamięci żołnierzy antykomunistycznego i niepodległościowego podziemia. (10)

12. Anatol , ps. „Olech” (ur. 20 lutego 1916 w Briańsku na terenie Rosji w polskiej rodzinie prawosławnej spod Wołkowyska, zm. 12 maja 1949 na Nowogródzczyźnie) – ppor. WP, od 1943 w AK, jeden z dowódców oddziałów podziemia antykomunistycznego i niepodległościowego, ostatni dowódca zorganizowanych struktur polskiego podziemia niepodległościowego na ziemi nowogródzkiej. Nie wiadomo, kiedy przystąpił do polskiej konspiracji niepodległościowej. W 1943 dowodził jedną z placówek konspiracyjnych Obwodu AK Szczuczyn kryptonim „Łąka”. Następnie przeszedł do partyzantki. Od zimy 1944 dowodził jednym z plutonów 77. Pułku Piechoty AK. Realia walki z niedawnym sojusznikiem oraz utrudniony kontakt z wyższymi strukturami AK stały się przyczyną powstania wiosną 1945 roku Obwodu nr 49/67, obejmującego teren dawnych powiatów szczuczyńskiego i lidzkiego, nad którym „Olech” objął komendę. Stan liczebny Obwodu w 1945 NKWD BSRR oceniało na około 800 ludzi, w większości pozostających w konspiracji i zorganizowanych w liczne placówki terenowe liczące od 10 do 50 członków, rozsiane w wioskach zamieszkałych głównie przez ludność polską. Kolejne operacje przeciwko partyzantce i działania represyjne wobec ludności prowadzone przez NKWD przerzedzały placówki terenowe, nie były jednak w stanie ich zlikwidować i złamać polskiego oporu aż do wiosny 1949. „Olech” poległ 12 maja 1949 nad rzeczką Niewiszą, niedaleko wsi Raczkowszczyzna, podczas próby przebicia się przez pierścień kolejnej sowieckiej obławy. (10)

16. Franciszek , ps. „Otto” (ur. 3 grudnia 1924, zm. 8 lutego 1946 w Pisarzowicach) – żołnierz polskiego podziemia antykomunistycznego, dowódca oddziału działającego na terenie powiatów Kępno, Namysłów i Kluczbork w latach 1945-1946. Był żołnierzem kilkusobowego oddziału AK „Koniczynka” dowodzonego przez plut. Jana Jeziornego „Fryca”, działającego w lasach rychtalskich, powiat Kępno. Grupa ograniczała się do rozbijania Niemców, jej istnienie było stale zagrożone, gdyż Niemcy systematycznie przeczesywali ten teren i oddział był zmuszony do ukrywania się w bunkrach. W stycz-

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

niu 1945 wraz z kolegami zaczął organizować ochotniczą milicję gromadzką w gminie Laski. Zajmowała się ona utrzymaniem porządku, a jej członkowie pracowali społecznie. W kwietniu 1945, gdy rząd zaczął rozwiązywać takie placówki, „Otto” opuścił posterunek w Kuźnicy Trzczińskiej i osiadł w majątku rolnym w Gierczycach. W kwietniu 1945 wraz z całą załogą zdezerterował ze służby i założył oddział zbrojny w powiecie Kępno. Oddział podszywał się pod oddział reprezentujący Armię Krajową. Największy stan liczbowy (do 80 osób, nie licząc współpracowników) osiągnął na przełomie lat 1945-1946. Przeprowadził szereg akcji zbrojnych, dokonał też wielu ataków na urzędy, nadleśnictwa, sklepy GS i stacje kolejowe. We wszystkich atakach zginęło 71 osób, wśród nich 41 cywilów. 8 lutego 1946 „Otto” został okrążony w pobliżu kościoła we wsi Pisarzowice. Podczas walki zginął, lecz reszta jego ludzi zdołała wydostać się z okrążenia. (8)

18. Franciszek , ps. „Ojciec Jan” (ur. 22 września 1909 w Krupem k. Krasnegostawu – zm. 30 września 1975 w Jarosławiu) – por. artylerii Wojska Polskiego, oficer Narodowej Organizacji Wojskowej i Narodowego Zjednoczenia Wojskowego, żołnierz podziemia niepodległościowego. W 1942 został komendantem Komendy Powiatowej Narodowej Organizacji Wojskowej w Krasnymstawie. Stał na czele oddziału dywersyjnego NOW, a po scaleniu z AK NOW-AK. Jego Oddział Partyzancki NOW-AK „Ojca Jana”, operujący w Lasach Janowskich był jedną z najlepiej wyposażonych jednostek tego typu w całym polskim podziemiu. Oddział (choć bez swojego dowódcy) wziął udział w największej bitwie partyzanckiej z Niemcami na ziemiach polskich – na Porytowym Wzgórzu. Po wkroczeniu Armii Czerwonej „Ojciec Jan” musiał się ukrywać. W kwietniu 1945 w Kuryłówce została zabita przez UB strzałem w tył głowy jego 23-letnia żona Janina „Jaga”, będąca w siódmym miesiącu ciąży. Stał wówczas na czele oddziałów leśnych okręgu „San”. 5 maja 1945 jego oddział stoczył jedną z największych bitew polskich przeciw sowietom i rozbił kolumnę oddziałów NKWD pod Kuryłówką, zabijając 57 funkcjonariuszy NKWD. Jesienią 1945 wyjechał na Pomorze. Mianowany komendantem okręgu Narodowego Zjednoczenia Wojskowego na powiaty Brodnica i Wąbrzeźno. 15 maja 1946 aresztowany. Skazany na cztery lata więzienia, wyszedł po amnestii w 1947. 3 września 1948 ponownie aresztowany i skazany na 15 lat więzienia. Osadzony w więzieniu we Wronkach. Zwolniony 24 grudnia 1954. (12)

21. bolszewika – pieśń śpiewana przez Żołnierzy Wyklętych trwających na straconych posterunkach – na ziemiach utraconych (autor nieznany):

*Bij bolszewika w każdej go postaci,
bo to jest twój największy dzisiaj wróg.
To przecież on kośćmi twoich braci
brukował sieć swych niezliczonych dróg.*

*To przecież on na Sybir gnał twe dzieci,
a z jęków ich wesolą składał pieśń.
To przecież on dziś naszych ojców gniecie
i każe im komuny jarzmo nieść.*

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

*To przecież on w katyńskim ciemnym lesie
wbił w polską pierś znienacka ostry nóż,
mordując tam najlepszych polskich synów
jak podły zbir, nikczemny zdrajca, tchórz. (3)*

25. Z Powieść o żołnierzach wyklętych – autor Sebastian Reńca. Książka jest oparta na faktach. Główny bohater, żołnierz NSZ, po wojnie walczył przeciw komunistom w zgrupowaniu „Bartka”. Ocalał, bo nie wziął udziału w zaaranżowanym podstępnie wyjeździe na Zachód. Około stu siedemdziesięciu kolegów z oddziału zostało wówczas zgładzonych. Do dziś nikt nie wie, gdzie leżą ci żołnierze, ani kim byli ich oprawcy. Książka jest przejmującym studium postaw ludzkich. Mówi o wierności i zdradzie. O przyjaźni i miłości. O ludziach z krwi i kości, którzy śmiali się i płakali, kochali i walczyli. Zwyczajnych Polakach, którzy w większości, starali się w tych tragicznych czasach, pozostać Ludźmi Przyzwoitymi. Niewiele jest dobrych, nowych polskich powieści, które opowiadałyby o historii najnowszej. A jeśli wziąć pod uwagę powieści o żołnierzach wyklętych, to ten brak jest jeszcze bardziej dotkliwy. Dlatego dobrze, że pojawia się Z cienia, kolejna powieść Sebastiana Reńcy. I to nie tylko dlatego, że dostarczy ona świetnej lektury na przynajmniej kilka wieczorów (a kto wie, czy nie na nieprzespaną noc), ale przede wszystkim dlatego, że jest to wielki hymn na cześć patriotyzmu i honoru. Hymn, jakiego w obecnym czasie szczególnie potrzebujemy. (6)
27. Władysław ps. „Ojciec”, „Sem” (ur. 2 kwietnia 1914 w Jabłownicy Polskiej, zm. 14 września 1949 w Krakowie) – jezuita, uczestnik podziemia antykomunistycznego po II wojnie światowej. Kapelan Polskiej Podziemnej Armii Niepodległościowej (PPAN). W latach 1945-1947 był kapłanem szpitalnym w Gorlicach, a później (w latach 1947-1948) u sióstr służebniczek w Krynicy. Tu związał się z oddziałem zbrojnym antykomunistycznej Polskiej Podziemnej Armii Niepodległościowej. Przed 2 lipca 1949 został aresztowany przez UB, a następnie w procesie pokazowym przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Krakowie, na wniosek prokuratora wojskowego Henryka Ligięzy 13 sierpnia 1949 roku został skazany w trybie doraźnym na karę śmierci przez sędziów Władysława Stasica i Ludwika Kiełtykę. Rozprawa grupy dowodzonej przez Stefana Balickiego „Bylinę”, nazywana „procesem ks. ...”, a w prasie także „procesem bandy ks. ...”, stała się pretekstem do rozpętania nagonki na Kościół katolicki. Wyrok wykonano 14 września 1949 przez rozstrzelanie w więzieniu przy ul. Montelupich w Krakowie. Zrehabilitowany został 20 lutego 1992. W 2008 roku Prezydent RP Lech Kaczyński odznaczył pośmiertnie ks. ... Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. Uroczystość przekazania orderu odbyła się 14 czerwca 2008. (7)

57. „ŻOŁNIERZE WYKŁĘCI”

29. Samoobrona – lokalna polska struktura konspiracyjna utworzona w czerwcu 1946 roku przez byłych żołnierzy AK z Obwodu Wołkowysk. Inicjatorem jej powstania był były kapelan stacjonującego przed wojną w Wołkowysku 3. Pułku Strzelców Konnych ks. mjr Antoni Bańkowski „Eliasz”. Najbliższymi współpracownikami księdza „Eliusza” byli starzy akowcy – Bronisław Chwieduk ps. „Cietrzew” i Antoni Szot ps. „Burza”. Początkowo Samoobrona Wołkowyska obejmowała swoim zasięgiem obszar gminy Krzemienica, w której „Eliasz” był proboszczem. Stopniowo rozbudowano ją także na gminy sąsiednie Piaski, Roś, Zelwa, Mosty, Biskupice i częściowo Izabelin. Organizacja posługująca się nadal nazwą AK dysponowała zorganizowaną siatką terenową podzieloną na kilka plutonów konspiracyjnych, zwanych też ośrodkami (łącznie około 300 członków i osób współpracujących). Organizacja stworzyła także wydzielony pion łączności oraz wywiadu, którymi kierowali Marian Zając „Bahniwicz” oraz podoficer Armii Czerwonej antykomunista Nikołaj Iwanow. Dzięki sprawnej organizacji i przestrzeganiu zasad konspiracyjnych udało się Samoobronie Wołkowyskiej przetrwać dwa lata, czyli do drugiej połowy 1948 roku. Dysponowała ona jednym stałym oddziałem partyzanckim, sformowanym w drugiej połowie 1946, oznaczonym kryptonimami „Reduta-2”, „Żądło”. Jego kolejnymi dowódcami byli Antoni Szot „Burza”, Józef Karnacewicz „Kwiat”, Michał Cisiowski „Gołąb” i Bronisław Chwieduk „Cietrzew”. Liczył on przeciętnie około 20 żołnierzy przebywających stale w polu, z bronią w ręku. Zimą 1946-1947 oddział został podzielony na kilkuosobowe patrole, którym łatwiej było przetrwać ten trudny okres. Wiosną 1947 „Reduta-2” została zreorganizowana. Z jej kadr utworzono nową grupę, oznaczoną kryptonimem „Żądło”, dowodzoną przez Józefa Karnacewicza „Kwiata” (liczyła kilkunastu żołnierzy). Wkrótce potem powstał kolejny oddział, dowodzony przez Michała Cisiowskiego „Gołębia” (w 1948 – ponad 20 partyzantów). Oddziały partyzantki wołkowyskiej unikały starć z NKWD i milicją, prowadząc najbardziej niezbędną samoobronę polegającą na likwidowaniu agentury przeciwnika. W czerwcu 1948 oddział „Gołębia” został częściowo rozbitý w walkach z grupami operacyjnymi NKWD. W polu utrzymała się jedynie grupa dowodzona przez Bolesława Chwieduka „Cietrzewia”. Jednak i ona została rozbita w walce 13 września 1948 we wsi Stanielewicze (ranny „Cietrzew” wpadł w ręce NKWD – został skazany na 25 lat obozu koncentracyjnego w Związku Sowieckim, z którego zwolniono go dopiero w 1972 roku!). Grupa „Żądło” została rozbita jeszcze wcześniej – w maju 1947 – w wyniku wysp i aresztowań. Ostatnim szefem Samoobrony Obwodu OAK Wołkowysk był Stefan Pabiś „Stefan”. Czterokrotnie uciekał z rąk sowieckiego, a następnie polskiego aparatu bezpieczeństwa. Mimo ujawnienia w 1947 roku aresztowany przez UB i skazany na karę śmierci, ułaskawiony, w więzieniu przebywał do roku 1956, inwigilowany do końca lat 60. przez SB. Mimo ponoszonych strat konspiracja wołkowyska kontynuowała swo-

„Stefan” na tle broni zamelinowanej po przejściu granicy we wrześniu 1945 roku

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

ją działalność, jednak w coraz bardziej ograniczonym zakresie, aż do początku lat 50. Wtedy to sowieckie służby specjalne rozbiły ostatni jej oddział dowodzony przez Alfonsa Kopacza „Wróbla”, „Alfonka”. (10)

30. Stanisław , ps. „Warszyc”, „Wazbiw”, „Wojnar”, „Świrski”, „Awr”, „Zbigniew” (ur. 30 marca 1910 w Rzejowicach, zm. 19 lutego 1947 w Łodzi) – kpt. piechoty, awansowany pośmiertnie do stopnia gen. bryg. Wojska Polskiego i Armii Krajowej, organizator i dowódca Konspiracyjnego Wojska Polskiego. Walczył w kampanii wrześniowej, jako podporucznik w okolicach Hrubieszowa w składzie grupy „Kowel”. W 1939 roku został komendantem Podobodu Rzejowice AK, a od października 1942 roku pełnił także funkcję zastępcy komendanta Obwodu Radomsko AK, będąc jednocześnie szefem Kierownictwa Dywersji (Kedywu) w Obwodzie. W czasie akcji „Burza” dowodził I batalionem 27. Pułku Piechoty AK, stacząc na terenie powiatu Radomsko, wchodzącego w skład Inspektoratu Częstochowskiego AK, wiele potyczek z Niemcami. Na bazie dowodzonego przez siebie podczas wojny I batalionu w maju 1945 roku w Radomsku utworzył konspiracyjną organizację, która początkowo nosiła kryptonim „Manewr”, następnie „Walka z Bezprawiem”, a od 8 stycznia 1946 przyjęła nazwę „Samodzielna Grupa Konspiracyjnego Wojska Polskiego” o kryptonimach „Lasy”, „Bory”. Organizacja ta, licząca ok. 4 tys. członków, działała w województwach łódzkim, częściowo kieleckim, śląskim oraz poznańskim. Został aresztowany 27 czerwca 1946 w Częstochowie. Był sądzony w dniach 9 grudnia – 17 grudnia 1946 przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi. Razem z ośmioma najbliższymi żołnierzami został skazany na śmierć. „Warszycyca” i jego pięciu podwładnych stracono 19 lutego 1947 w Łodzi. (10)
31. Władysław Siła-....., ps. „Stefan” (ur. 22 czerwca 1913 w Warszawie, zm. 25 lutego 1994 tamże). Od początku okupacji został żołnierzem Służby Zwycięstwu Polski, później ZWZ-AK. W latach 1943-1944 dowodził drużyną Kedywu AK. Walczył także w Powstaniu Warszawskim. Od 1946 w Zrzeszeniu WiN, komendant obwodu lubelskiego, od listopada 1946 inspektor WiN w Lublinie. Był także wiceprezesem zarządu wojewódzkiego Stronnictwa Pracy. Został aresztowany wraz z podkomendnymi 16 września 1947 w Nysie podczas próby ucieczki na Zachód. W czasie śledztwa był torturowany. Podczas niejawnej rozprawy 3 listopada 1948 w Wojskowym Sądzie Rejonowym w Warszawie, oprócz „Stefana” i mjr. Hieronima Dekutowskiego, na ławie oskarżonych zasiadli ich podkomendni kpt. Stanisław Łukasik ps. „Ryś”, por. Jerzy Miatkowski ps. „Zawada” – adiutant, por. Roman Groński ps. „Żbik”, por. Edmund Tudruj ps. „Mundek”, por. Tadeusz Pelak ps. „Junak”, por. Arkadiusz Wasilewski ps. „Biały”. Wszyscy oskarżeni dla poniżenia przebrani byli w mundury Wehrmachtu. Zostali skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie. Trafił do celi dla „kaesowców”, gdzie przebywało wówczas ponad sto osób. Bolesław Bierut dzięki wstawiennictwu spowinowaconej z rodziną Nowickich Aldony Dzierżyńskiej, siostry Feliksa Dzierżyńskiego, zamienił mu wyrok na dożywocie. Na pozostałych współoskarżonych w sprawie wykonano w dniu 7 marca 1949 karę śmierci w warszawskim więzieniu mokotowskim. Wyrok dożywocia odbywał w Warszawie, Rawiczu, Wronkach i Strzelcach Opolskich. Z więzienia wyszedł w wyniku amnestii 1 grudnia 1956. Został zrehabilitowany w 1957. Po wyjściu z więzienia był obrońcą w procesach rehabilitacyjnych żołnierzy AK

57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

i WiN oraz w procesach politycznych m.in. KOR, KPN a także członków „Solidarności” w okresie stanu wojennego. (7)

33. Jan , ps. „Kryśia”, „Mściciel” (ur. 12 września 1913 w Dworczanach koło Wasiliszek, zm. 21 stycznia 1945 pod Kowalkami) – kpt. AK, żołnierz polskiego podziemia. W wojnie 1939 dowódca plutonu, I batalion 41. Pułku Piechoty. W latach 1940-1941 był więziony przez NKWD w więzieniach Baranowiczach i Brześciu. Od lata 1941, w konspiracji, dowódca plutonu w 3. kompanii na terenie Wasiliszek, od czerwca 1943 dowódca oddziału partyzanckiego nr 314, następnie 3. kompanii w Batalionie Zaniemeńskim, od grudnia 1943 dowódca II batalionu 77. Pułku Piechoty AK, od maja 1944 komendant Zgrupowania „Północ” (II i V batalion 77. pp). W akcji „Ostra Brama” w Zgrupowaniu „Południe” kpt. S Sędziaka „Warty”, od sierpnia ponownie komendant Zgrupowania „Północ” i dowódca oddziału partyzanckiego. Partyzantkę zaczął z 7 osobami, w rok później miał w swoim batalionie 650 świetnie uzbrojonych żołnierzy. Odnotował na swym koncie szereg udanych działań bojowych przeciw niemieckim siłom okupacyjnym, m.in. rozbił więzienie w Ejszyszkach i zdobył Raduń. Zginął 21 stycznia 1945 pod Kowalkami w zasadzce grupy operacyjnej 105. Pułku Piechoty NKWD. Jego ciało Sowietci obwozili po wsiach i miasteczkach Ziemi Lidzkiej – wystawiono je na widok publiczny, m.in. na rynku w Naczy, w Raduniu i Ejszyszkach. (10)

35. Danuta , ps. „Inka” (ur. 3 września 1928 w Guszczewinie, zm. 28 sierpnia 1946 w Gdańsku) – sanitariuszka 4. szwadronu odtworzonej na Białostoczczyźnie 5 Wileńskiej Brygady AK, w 1946 w 1. szwadronie brygady działającym na Pomorzu. Wstąpiła do AK (przysięgę złożyła w grudniu 1943 lub na początku 1944), gdzie odbyła szkolenie medyczne. Po

przejściu frontu jako sanitariuszka podjęła służbę w oddziale „Konusa”, a potem w szwadronach por. Jana Mazura „Piasta” i por. Mariana Plucińskiego „Mścisława”. Wczesną wiosną 1946 nawiązała kontakt z ppor. Zdzisławem Badochą „Żelaznym”, dowódcą jednego ze szwadronów „Łupaszki”. Po śmierci „Żelaznego” została wysłana po zaopatrzenie medyczne do Gdańska. Tam, rankiem 20 lipca 1946, została aresztowana i umieszczona w pawilonie V więzienia w Gdańsku jako więzień specjalny. W śledztwie była bita i poniżana; mimo to odmówiła składania zeznań obciążających członków brygad wileńskich AK. Została skazana na śmierć 3 sierpnia 1946 i zastrzelona przez dowódcę plutonu egzekucyjnego ppor. Franciszka Sawickiego w dniu 28 sierpnia 1946, wraz z Feliksem Selmanowiczem ps. „Zagończyk”, w więzieniu przy ul. Kurkowej w Gdańsku. (11)

58. ROZMAITE HASŁA

Zamieszczono tu hasła niepasujące do wyróżnionych tematów. Ewentualne nowe tematy miałyby liczbę haseł mniejszą od 20, co zostało przyjęte jako minimum.

Poziomo

1. Order Militari – najwyższe polskie odznaczenie wojskowe (order), nadawane za wybitne zasługi bojowe. Jest najstarszym orderem wojskowym na świecie, spośród nadawanych do chwili obecnej. Ustanowiony przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego 22 czerwca 1792 roku w celu uczczenia zwycięstwa w bitwie pod Zieleńcami, po rozpoczęciu wojny polsko-rosyjskiej, przeciwko konfederacji targowickiej i w obronie Konstytucji 3 Maja. Dewiza orderu brzmi „Honor i Ojczyzna”. Po utworzeniu we Francji Polskich Sił Zbrojnych rozkazem Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego z 1940 roku, ogłoszonym w Dzienniku Rozkazów nr 1 w styczniu 1941, przywrócono nadawanie Orderu przez Naczelnego Wodza. Order dzielił się na 5 klas. Krzyż II klasy otrzymali m.in. gen. Tadeusz Bór-Komorowski oraz gen. Antoni Chruściel „Monter”. Za bohaterską postawę w czasie Powstania Warszawskiego nadano Krzyże IV i V klasy łącznie 790 żołnierzom. (7)
-
6. Związek Czynu – konspiracyjna organizacja wojskowa utworzona w październiku 1939, komendant ppłk Franciszek Julian Znamirowski (ps. „Profesor Witold”). Związek liczył kilkanaście tysięcy członków. W 1940 nastąpił podział organizacji (część przeszła do Związku Walki Zbrojnej, inni do Polskiej Organizacji Zbrojnej, pozostali do Konfederacji Zbrojnej). (9)
 10. Zabezpieczenie barykad podczas Powstania Warszawskiego – wbite w barykady butle z w charakterze materiałów wybuchowych, które miały odstraszać niemieckie pojazdy opancerzone. Przykładem była barykada na skrzyżowaniu Leszna (dziś Al. Solidarności) i Wroniej. (6)
 11. Bataliony Kadrowe (UBK) – oddziały partyzanckie Konfederacji Narodu działające w latach 1942-1944. Załączki tych oddziałów tworzone były w warszawskim środowisku konspiracyjnym. W latach 1942-1943 utworzono ich osiem, nie wszystkie jednak osiągnęły taki stopień organizacji i uzbrojenia, aby mogły być skierowane do walk partyzanckich. Oddziały, których załączki tworzone były w stolicy, miały być przerzucane w teren, gdzie po nawiązaniu kontaktów i uzupełnieniu składów o ochotników pochodzących spośród ludności miejscowej, mogły podjąć walkę z okupantem. Na teren ich działań wybrano wschodnie obszary Rzeczypospolitej. 17 sierpnia 1943 oddziały wojskowe KN zostały rozkazem gen. Tadeusza Komorowskiego włączone do AK. Rozkaz scaleniowy podporządkowywał oddziały działające na Białostocczyźnie Okręgowi Białystok, a przygotowywane do wyjścia w pole oddawał do dyspozycji Okręgu Nowogródek. Wkrótce prawie wszystkie bataliony zostały przerzucone na teren Nowogródzyczny. Nieliczne grupy partyzanckie KN, które pozostały na

58. ROZMAITE HASŁA

terenie Podlasia, zostały wiosną 1944 włączone do 30. Poleskiej Dywizji AK. Łącznie KN skierowała do oddziałów partyzanckich ok. 2,7 tys. ludzi. W ramach reorganizacji sił Okręgu Nowogródek z jednostek UBK utworzono batalion, który stał się 3. batalionem 77. Pułku Piechoty AK, dowodził nim Bolesław Piasecki i liczył od 480 do ok. 700 żołnierzy. W latach 1943-1944 batalion brał udział w walkach Okręgu Nowogródek AK, uczestniczył też w operacji „Ostra Brama”. 17 lipca 1944, po aresztowaniu przez NKWD zaproszonych na odprawę dowódców jednostek AK, dowództwo Okręgu podjęło decyzję o rozwiązaniu oddziałów. Większość pochodzących z Polski Centralnej żołnierzy UBK udała się w kierunku Warszawy. W Powstaniu Warszawskim wzięły udział dwa plutony wywodzące się z KN – „Mieczyki” w batalionie „Czata 49” oraz „Niedźwiedzie” w batalionie „Miotła”. (11)

12. Polska organizacja konspiracyjna o charakterze narodowym działająca w latach 1939-1944. Została utworzona pod koniec 1939 roku w Warszawie przez kilku działaczy przedwojennego Ruchu Narodowo-Radykalnego „Falanga”. Prowadziła działalność propagandową i dywersyjną w Warszawie. Na początku 1942 roku większość działaczy organizacji podporządkowała się ZWZ-Armii Krajowej, zachowując autonomię. (7)
13. Witold, ps. „Warszawiak” (ur. 11 listopada 1932 w Warszawie, zm. 20 września 1944 tamże) – powstaniec warszawski, łącznik w batalionie „Gozdawa”, najmłodszy (prawie 12-letni) uczestnik walk powstańczych odznaczony Krzyżem Walecznych. Uczestniczył najpierw w walkach na Starym Mieście, a we wrześniu z batalionu „Gozdawa” przeszedł do batalionu „Parasol” walczącego na Czerniakowie. Charakteryzował się niezwykłą odwagą. 23 sierpnia został odznaczony Krzyżem Walecznych i awansowany na kaprała czasu wojny. Poległ 20 września na Wybrzeżu Czerniakowskim, w domu przy ul. Wilanowskiej 1. Pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach w Warszawie, w kwaterach żołnierzy i sanitariuszek z batalionu „Parasol”. Wojennym losom „Warszawiaka” i jego kolegów poświęcone są książki Zbigniewa Wróblewskiego *Bakwiri z ulicy Leszno* i *Z jednego domu*. Jest patronem Sali Małego Powstańca w Muzeum Powstania Warszawskiego. (8)

15. Krzyż Zasługi z – został ustanowiony w Londynie dekretem Prezydenta RP z dnia 19 października 1942 roku. Nadawany w czasie wojny „celem nagradzania czynów męstwa i odwagi, dokonywanych bezpośrednio w walce z nieprzyjacielem oraz zasług położonych względem Państwa lub jego obywateli w warunkach szczególnego niebezpieczeństwa”. Przyznawany był żołnierzom Wojska Polskiego, a także członkom Polskiego Państwa Podziemnego w kraju i zagranicą oraz żołnierzom armii sprzymierzonych. Dzielił się na trzy klasy: Złoty, Srebrny i Brązowy. (8)

18. W Puszczy, pomimo kontrolowania okolicznego terenu przez partyzantkę radziecką w okresie 1943-1944, działały oddziały AK liczące około 600 żołnierzy. W lasach w okolicach Hajnówki wiosną 1943 ukształtował

58. ROZMAITE HASŁA

się oddział Armii Krajowej pod dowództwem Jana Kosidły. Przeprowadził on kilka udanych akcji przeciwko hajnowskiej żandarmerii i policji pomocniczej. Oddział został wydany Niemcom przez konfidenta policji 20 czerwca 1943 został zaatakowany i rozbity, dowódca przedostał się do plutonu operacyjnego AK w obwodzie brzeskim. W rejonie Hajnówki zgrupowanie AK liczyło ok. 100 żołnierzy. Oddział IV batalionu 2. Pułk Ułanów Grochowskich kilkakrotnie przerywał łączność kolejową na trasie Hajnówka – Czeremcha. Na drodze Hajnówka – Hołody przeprowadzono kilka zasadzek na transporty niemieckie. Dochodziło do starć oddziałów partyzantów Brygady „W imię Ojczyzny” z żołnierzami AK. W pierwszym starciu zginęło 7 partyzantów i 2 akowców. W następnym doszło do spalenia gospodarstwa rolnego. Po tym wydarzeniu akowcy zaprzestali starć z partyzantami. Przeprowadzono wspólne akcje przeciwko Niemcom. Po wejściu Armii Radzieckiej odbyła się w Brańsku odprawa dowódców radzieckich z dowódcami 2. Pułku Ułanów. Podczas spotkania oficerowie radzieccy złożyli podziękowanie pułkowi za pomoc przy przełamywaniu oporu niemieckiego w rejonie Bielska Podlaskiego i Hajnówki, pułk został rozwiązany. (13)

20. Krzyż Armii był pierwotnie odznaką pamiątkową wprowadzoną w 1966 przez gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego dla upamiętnienia wysiłków żołnierzy Polski Podziemnej w okresie 1939-1945. Pierwszy krzyż nadano pośmiertnie gen. Stefanowi Roweckiemu „Grotowi”. Krzyż nadawano w Londynie. Od 1992 jest to odznaczenie wojskowe nadawane przez Prezydenta RP. (8)

26. Polska Armia (PAL) – lewicowa konspiracyjna organizacja zbrojna z okresu II wojny światowej działająca w latach 1943-1945. PAL liczyła kilka tysięcy żołnierzy. Działała głównie w Warszawie i województwie warszawskim oraz w Lublinie i województwach lubelskim, łódzkim i kieleckim. Jej działalność koncentrowała się głównie na sabotażu kolejowym i propagandzie. Działały pojedyncze oddziały partyzanckie PAL. Podczas Powstania Warszawskiego oddziały PAL całkowicie podporządkowały się Armii Krajowej pod względem taktycznym. Stąd wszystkie przepisy i rozkazy, którym podlegali żołnierze AK obowiązywały także żołnierzy PAL, a legitymacje wystawione przez PAL były honorowane przez wszystkie organy kontrolujące, tak samo jak legitymacje AK. (6)
27. Siły Zbrojne (PSZ) – porozumienie wojskowe między Armią Ludową, Polską Armią Ludową i Korpusem Bezpieczeństwa zawarte w czasie Powstania Warszawskiego w dniach 14 i 15 września 1944. W dniu 26 września 1944 roku na bazie porozumienia wojskowego zawarto porozumienie polityczne noszące nazwę Powstańcze Porozumienie Demokratyczne w skład którego weszli przedstawiciele min. PPR, RPPS, ZWM, PLAN, Bundu, ZSP oraz delegaci KRN. (9)

58. ROZMAITE HASŁA

30. Henryk, (ur. 16 sierpnia 1923 w Barcinie). W latach 1940-1944 żołnierz ZWZ-AK (Obwód Mewa-Kamień Mińsk Mazowiecki, ps. „Bohun”); w 1944 został aresztowany przez NKWD i wcielony do 1 Armii WP, 18 kwietnia 1945 zdezerterował spod Berlina. W latach 1945-1947 działał w Ruchu Oporu Armii Krajowej, twórca podziemnych struktur w Mogilnie, Szubinie, Żninie. W sierpniu 1945 uczestnik akcji rozbicia siedziby PPR w Barcinie, w okresie 1947-1950 żołnierz WiN. W latach 80. działacz „Solidarności” 13 grudnia 1981 internowany, w okresie 1982-1983 organizator podziemia w województwie bydgoskim, organizator sieci kolportażu wydawnictw podziemnych, współzałożyciel biblioteki wydawnictw, autor podziemnego pisma „Roch”. W listopadzie 1984 współzałożyciel podziemnej grupy „Maria” (po zamordowaniu ks. Jerzego Popiełuszki planowano akcje odwetowe na funkcjonariuszach SB w przypadku kolejnych mordów politycznych). Autor kilkunastu książek z najnowszej historii Polski, m.in. *Polska w Gliniance. Grudzień 1939 – sierpień 1944* (1996), *Wielkie i małe odbłaski* (1997), *Wolni wolnością* (1997), *Obywatele polskiego nieba* (1998), *Piękno w prostocie. 80-lecie II RP* (1998), *Jak opadły liście, czyli pożegnanie serdecznej pamięci* (2000), *Światła narodowej tęczy* (2001), *Patriotyczne rekolekcje* (2005), *Błyskawica z Barcina* (2009); publicysta „Dziennika Bałtyckiego”, „Gazety Elbląskiej”, „Tygodnika Solidarność”. Odznaczony przez Rząd RP na uchodźstwie Medalem Wojska (1948) i Krzyżem AK (1988). (11)

32. Symbol Polski Walczącej, wprowadzony przez „Wawer”. Tworzyły go dwie litery „P” i „W” odpowiednio połączone ze sobą. Symbol ten miał przytłoczyć znak swastyki. Został wybrany spośród 27 propozycji zgłoszonych na konspiracyjny konkurs ogłoszony przez Biuro Informacji i Propagandy KG AK. Jednym z inicjatorów tego konkursu był Czesław Michalski. Spośród znaków zgłoszonych na konkurs w ciągu ok. 2 miesięcy za najlepsze uznano dwie kompozycje: „...” oraz „Skrzyżowanych mieczy grunwaldzkich”. Przy wyborze brano pod uwagę m.in. łatwość wykonania oraz wymowę patriotyczną. Współtwórczynią zwycięskiego projektu była najprawdopodobniej instruktorka harcerska Anna Smoleńska ps. „Hania”, studentka historii sztuki na tajnym Uniwersytecie Warszawskim. Gestapo 3 listopada 1942 aresztowało Annę Smoleńską wraz z rodzicami, siostrą i bratem z żoną. Ojciec, prof. Kazimierz Smoleński, przez kilka miesięcy był więziony na Pawiaku, a 13 maja 1943 został rozstrzelany w Lesie Kabackim. Anna Smoleńska zginęła w obozie koncentracyjnym Auschwitz 19 marca 1943 roku. Zginęły tam również jej matka i siostra. 18 lutego 1943 dowódca Armii Krajowej gen. Stefan „Grot” Rowecki wydał rozkaz, w którym polecił, aby wszystkie akcje sabotażowo-

... namalowana przez J. Bytnara na pomniku lotnika, stojącym w tamtych latach na placu Unii Lubelskiej w Warszawie, w samym centrum tzw. dzielnicy niemieckiej (fot. S. Bałuk)

58. ROZMAITE HASŁA

dywersyjne były oznaczane symbolem Polski Walczącej. Kilka dni później w „Biuletynie Informacyjnym” symbol tożsamiony został ze „znakiem podziemnego Wojska Polskiego”. W publikacjach można też znaleźć informację, że autorem znaków, które pojawiły się w Warszawie był harcerz Szarych Szeregów Maciej Dawidowski ps. „Alek”, a pierwszą narysował 20 marca 1942 roku na balustradzie znanej warszawskiej cukierni Lardellego przy ulicy Polnej. (7)

33. Edward ps. „Lew” (ur. 1926), żołnierz AK, walczył w okręgu lwowskim i rzeszowskim w oddziale por. Ludwika Jawornika. Po aresztowaniu uciekł z niemieckiego więzienia i ponownie nawiązał kontakt z AK. Został zatrzymany przez funkcjonariuszy NKWD 4 maja 1945. Podczas zatrzymania przestrelono mu kolana i bito kolbą karabinu po głowie. W czasie śledztwa przesłuchiwało go w sumie 11 śledczych, był wielokrotnie rażony prądem. Za przynależność do AK sąd skazał go na karę śmierci, którą zamieniono później na karę 20 lat więzienia i ciężkich robót. Spędził 13 lat w łagrach Workuty i na Syberii. W roku 1953 był przywódcą buntu więźniów w jednym z obozów. Po odbyciu kary w łagrach i powrocie do Polski w 1958 roku Sąd Okręgowy w Łodzi ponownie skazał go na karę śmierci. Została ona później – na mocy amnestii – zamieniona na 15 lat więzienia, a następnie zredukowana do 13 lat; na poczet kary zaliczono pobyt w łagrach, dzięki czemu mógł wyjść na wolność. Po zwolnieniu był nadal represjonowany, szykanowany i przetrzymywany w więzieniu. Uciekł z Polski przez Szwecję jeszcze w latach 70., przez dłuższy czas mieszkał w Kanadzie. Po 1990 roku kilkakrotnie przyjeżdżał do Polski. Jego sprawy o odszkodowanie toczyły się w kilku polskich sądach od 1999 roku. Szczeciński Sąd Okręgowy oddalił wtedy roszczenia, ponieważ – zdaniem sądu – „nie był trwale związany z Polską, mieszkając na stałe w Kanadzie”. Sąd Apelacyjny w Szczecinie uznał jednak, że przepis nie może być tak rygorystycznie traktowany, a ... wykazał związek z ojczyzną, i uchylił orzeczenie Sądu Okręgowego. Sprawa wróciła do szczecińskiego Sądu Okręgowego do ponownego rozpoznania. Ten wysłał zapytanie do Trybunału Konstytucyjnego dotyczące związków z krajem osoby starającej się o zadośćuczynienie. Po dwóch latach TK odpowiedział, że wprowadzie zamiarem ustawodawcy nie było objęcie przepisami osób, które zamieszkują inne kraje niż Polska, ale sąd powinien badać indywidualnie związki z krajem wnioskodawcy zadośćuczynienia. Sąd Okręgowy w Szczecinie w marcu 2013 wydał bezprecedensowy wyrok przyznający 565 tys. zł zadośćuczynienia. Sąd oddalił jednak wniosek o przyznanie 177 tys. zł odszkodowania za utracone z powodu uwięzienia zarobki uznając, że ... w chwili zatrzymania przez Rosjan nie miał pracy, dlatego to odszkodowanie mu się nie należy. Planowane było odwołanie się od decyzji sądu dotyczącej odszkodowania. W roku 2007 ... został przez prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego odznaczony Krzyżem Zesłańców Sybiru. Pod koniec grudnia 2013 sąd unieważnił zasądzony w 1958 roku drugi wyrok śmierci. (4)

Pionowo

2. Organizacja Wojskowa „Związek Orła Białego” (ZOB) – polska konspiracyjna organizacja wojskowa w czasie II wojny światowej, utworzona we wrześniu 1939 w Krakowie. Była jedną z pierwszych organizacji konspiracyjnych w okupowanej Polsce. Powstała w oparciu o przedwojenne struktury

58. ROZMAITE HASŁA

Przysposobienia Wojskowego Związku Strzeleckiego. Wzorowała się w pierwszym okresie działalności na systemie organizacyjnym Dywersji Pozafrontowej, tj. formowano konspiracyjne „piątki”. Największe wpływy uzyskała w Małopolsce i na Górnym Śląsku. Rozwinęła działalność dywersyjną przeciwko niemieckim liniom zaopatrzenia, zbudowała własny wywiad i prowadziła akcje propagandowe, wymierzone przeciwko okupantom. Organem prasowym organizacji były „Nakazy Dnia”. W czerwcu 1940 podporządkowała się Związkowi Walki Zbrojnej. (5)

3. Korpus (KB) – polska wojskowa organizacja konspiracyjna działająca od końca 1943, głównie na obszarze Generalnego Gubernatorstwa. KB wywodził się z Organizacji Wojskowej utworzonej w październiku 1939 przez Witolda Orzechowskiego ps. „Longinus”. W 1942 OW została przemianowana na Kadre Bezpieczeństwa, a w lipcu tego roku podporządkowana Komendzie Głównej Armii Krajowej, a z jej ramienia szefowi Oddziału VIII (Szefostwo Biur Wojskowych) płk. Ludwikowi Muzyczce ps. „Benedykt”. W listopadzie 1943 została z kolei przemianowana na KB. KB prowadził działalność propagandową, dywersyjno-sabotażową, przygotowywał kadry do administrowania po wojnie ziemiami zachodnimi i północnymi. Organizacja działała na terenie województw warszawskiego, krakowskiego, lubelskiego, łódzkiego, kieleckiego i wileńskiego, a niewielkie grupy w Bydgoszczy, Gdyni, Katowicach, Toruniu. Istniały też nieliczne oddziały partyzanckie KB. Oddziały KB lub wywodzące się z tej organizacji uczestniczyły w Powstaniu Warszawskim. Należały do nich m.in. bataliony „Nałęcz”, „Jur-Radwan”, „Sokół” i „Topór”. Liczebność żołnierzy KB wynosiła – według różnych źródeł – od ponad 600 do ok. 1,2 tys. ludzi. (14)
4. Gwardia Ludowa (Wolność, Równość, Niepodległość), od 2 maja 1944 roku Oddziały Wojskowe Powstańczego Pogotowia Socjalistów (OW PPS) – wojskowe ugrupowanie konspiracyjne w latach 1939-1945 związane z PPS-WRN. Od 1941 scalana z ZWZ z zachowaniem autonomii (od 1942 w AK). W 1944 oddziały GL ... (OW PPS) liczyły ok. 42 tys. żołnierzy. Oddziały PPS wzięły udział w Powstaniu Warszawskim w składzie oddziałów okręgu warszawskiego AK na Woli, Żoliborzu, Ochocie, Mokotowie i Śródmieściu. (3)
5. Narodu (KN) – polska organizacja konspiracyjna o charakterze polityczno-wojskowym działająca w latach 1940-1943. Powstała we wrześniu 1940, w środowisku działaczy ONR-Falanga ze zjednoczenia kilku organizacji konspiracyjnych. Miała zastąpić działające wcześniej Centralny Komitet Organizacji Niepodległościowych i Komitet Porozumiewawczy Organizacji Niepodległościowych jako siła scalająca organizacje niezależne od Związku Walki Zbrojnej, postrzeganego jako struktura związana z obozem sanacyjnym. Oddziały wojskowe KN nosiły początkowo nazwę Wojskowych Oddziałów Skonfederowanych, w końcu stycznia 1941, po podziale KN na pion cywilny i wojskowy, zostały wyodrębnione jako oddzielna struktura. Oddziałom partyzanckim nadano nazwę Uderzeniowych Batalionów Kadrowych. (12)

58. ROZMAITE HASŁA

7. Medal Pro – polskie odznaczenie cywilne, przyznawane przez Kierownika Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych. Medal został ustanowiony 25 stycznia 2005 roku i nadaje się go za wybitne zasługi w utrwalaniu pamięci o ludziach i czynach w walce o niepodległość Polski podczas II wojny światowej i po jej zakończeniu. Uhonorowani mogą być uczestnicy walk na wszystkich frontach oraz osoby fizyczne i prawne szczególnie zasłużone. (7)

8. Warszawski wieżowiec wybudowany na pl. Napoleona (dzisiaj plac Powstańców Warszawy) w latach 1931-1933 w stylu art déco jako siedziba angielskiego Towarzystwa Ubezpieczeń „.....” (Przezorność). Budynek został mocno uszkodzony w czasie II wojny światowej, w czasie Powstania Warszawskiego został ostrzelany ok. tysiącem pocisków. Trafiony został także pociskiem o masie 2 ton kalibru 600 mm z samobieżnego moździerza typu Karl (o nazwie Ziu), co poważnie odchyliło go od pionu. Jednak jego stalowa konstrukcja przetrwała. Z jego okien powstańcy ostrzeliwali zajęty przez Niemców gmach Poczty Głównej. Wroga kłuta w oczy umieszczona na dachu polska flaga, która wisiała w tym miejscu przez cały okres powstania. (10)
9. Jacek Rafał, ps. „Mały Jacek” (ur. 9 kwietnia 1927 w Turynie, zm. 21 lutego 2010 we Wrocławiu) – polski inżynier elektronik i informatyk, żołnierz Szarych Szeregów w batalionie „Zośka”, uczestnik Powstania Warszawskiego, trzykrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych. W czasie okupacji brał udział w konspiracyjnych formacjach harcerskich, początkowo w małym sabotażu, potem w Grupach Szturmowych, wreszcie razem z Krzysztofem Kamilem Baczyńskim w plutonie „Alek”, a później „SAD” batalionu „Zośka”. Uczestniczył w akcjach „Sieczychy”, pod Celestynowem, Urlami. Ciężko ranny – postrzał w kręgosłup – drugiego dnia powstania, w czasie przedzierania się z transportem broni z dolnego Mokotowa na plac Zawiszy. Sparaliżowany, po kapitulacji powstania został ewakuowany z miasta. Pierwszym jego dużym wynalazkiem była maszyna elektronowa AAH do automatycznego prognozowania pogody. Później skonstruował pierwszy na świecie analizator równań różniczkowych. Brał udział także w pracach nad pierwszymi aparatami USG. W połowie lat 60. ubiegłego stulecia zbudował Erceptron, maszynę do szybkiego uczenia się – był to pierwszy w Europie i drugi w świecie wynalazek tego rodzaju. Projektant pierwszego w Polsce przenośnego, 16-bitowego minikomputera K-202 – projekt ukończył w roku 1969. Komputer był zbudowany z zastosowaniem układów scalonych, obsługiwał osiem megabajtów pamięci. Uznawany jest za prototyp współczesnych komputerów klasy PC. Entuzjastyczne przyjęcie komputera, a przede wszystkim coraz lepsze perspektywy na przyszłość zaczęły niepokoić władze Polski Ludowej i konkurentów – do tego stopnia, że projekt upadł. W paszporcie konstruktora pojawił się zapis, by nie wypuszczać go za granicę, powód – dywersja gospodarcza. Rozgoryczony w 1978 roku przeniósł się na mazurską wieś, hodował drób i zajmował się rolnictwem. Trzy dni przed

58. ROZMAITE HASŁA

wprowadzeniem stanu wojennego udało mu się wyjechać do Szwajcarii. Zaprojektował tam skaner do wczytywania tekstu i kasy fiskalne małych rozmiarów. W latach 90. został doradcą do spraw informatyki ministra Leszka Balcerowicza i Andrzeja Olechowskiego. W ostatnich latach swojego życia pracował nad technologiami, które umożliwiłyby rozpoznawanie i komputerowy zapis mowy ludzkiej. Do ukończenia projektu zabrakło mu dwóch lat. (9)

14. Nazwa kwatery przy murze Cmentarza Wojskowego na Powązkach w Warszawie – miejsce pochówku pomordowanych przez organy bezpieczeństwa publicznego w latach 1945-1956, często w więzieniu mokotowskim. (6)

16. Krzyż został ustanowiony 11 sierpnia 1920 „...celem nagrodzenia czynów męstwa i odwagi, wykazanych w boju ...” przez oficerów, podoficerów i szeregowców. W wyjątkowych przypadkach mógł być nadany osobom cywilnym współdziałającym z armią czynną. Nadawanie Krzyży zakończono w dniu 29 maja 1923 roku i nadano ich łącznie ok. 60 tys. Krzyż posiadał jedną klasę i mógł być nadany tej samej osobie czterokrotnie. Po wybuchu II wojny światowej rozkazem Naczelnego Wodza ze stycznia 1941 został uznany za odznaczenie nadawane za czyny męstwa dokonane w czasie wojny. (10)

17. Weronika, ps. „Różyczka” (ur. 1931 w Pacewiczach) – kapitan Wojska Polskiego, żołnierz AK i Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość na Białorusi. W młodości pracowała w kołchozie imienia Mołotowa. W czasie okupacji sowieckiej i niemieckiej była żołnierzem Armii Krajowej, została oficjalnie zaprzysiężona w wieku trzynastu lat. Wtedy też otrzymała pseudonim „Różyczka”. W 1945 roku została zaprzysiężona jako członek WiN i kontynuowała walkę w Obwodzie AK Wołkowysk należącym do Inspektoratu Grodzieńskiego AK aż do swojego aresztowania w dniu 7 kwietnia 1951. Przez ostatnie tygodnie przed zatrzymaniem ukrywała się. Krótco po wojnie został aresztowany jej ojciec, a kilka tygodni po niej samej także jej matka – również członkowie podziemia. W więzieniu była torturowana. Wyrokiem z 22 sierpnia 1952 skazana na karę 25 lat pozbawienia wolności, pozbawienie praw publicznych na 5 lat i konfiskatę mienia, ale wyrokiem z 13 lipca 1955 karę skrócono do 10 lat pozbawienia wolności. Ostatecznie wróciła z zesłania do Workuty w 1955 roku. Gdy przebywała w łagrze, poległ jej brat Antonii, który wciąż walczył w podziemiu WiN, a oto-

58. ROZMAITE HASŁA

czony przez sowiecką obławę popełnił samobójstwo. Po powrocie z łagru Weronika pracowała fizycznie jako robotnica niewykwalifikowana. Podjęła próbę repatriacji do Polski, ale odmówiono jej prawa wyjazdu. Od początku lat 90. działa w organizacjach polskich, jest m.in. prezesem nieuznanego przez białoruskie władze Stowarzyszenia Żołnierzy AK na Białorusi, działającym przy Związku Polaków na Białorusi. Postanowieniem Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego z dnia 12 czerwca 2012 została odznaczona Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski „za wybitne zasługi dla niepodległości Rzeczypospolitej Polskiej, za działalność społeczną i kombatancką”. Odznaczenie wręczył jej pełniący obowiązki kierownika Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych Jan Stanisław Ciechanowski w dniu 23 stycznia 2013 roku w maceczniku Państwowego Zespołu Ludowego Pieśni i Tańca „Mazowsze” w podwarszawskim Karolinie, w trakcie uroczystego spotkania świątecznonoworocznego weteranów walk o niepodległość oraz ofiar represji z całej Polski. W czerwcu 2014 83-letnia kombatantka przed sądem w Grodnie była sądzona za zbiórkę świątecznych paczek dla akowców. (14)

19. Związek Białego (ZOB) – Tajna Organizacja Wojskowa utworzona we wrześniu 1939. Była jedną z pierwszych organizacji konspiracyjnych w okupowanej Polsce. Powstała w oparciu o przedwojenne struktury Przystosowania Wojskowego Związku Strzeleckiego. Największe wpływy uzyskała w Małopolsce i na Górnym Śląsku. Rozwinęła działalność dywersyjną przeciwko niemieckim liniom zaopatrzenia, zbudowała własny wywiad i prowadziła akcje propagandowe, wymierzone przeciwko okupantom. Organem prasowym organizacji były „Nakazy Dnia”. W czerwcu 1940 podporządkowała się Związkowi Walki Zbrojnej. Komendantem Głównym ZOB był płk Kazimierz Pluta-Czachowski ps. „Gołdyn”. (4)

21. Muzeum Żołnierzy
– w roku 2014 zaplanowano otwarcie nowego obiektu muzealnego w Warszawie – Muzeum Żołnierzy Na potrzeby nowej instytucji zostanie zaadaptowana zabytkowa kamienica tj. dawna kwatera główna NKWD przy ul. Strzeleckiej 8 na Pradze Północ. W piwnicach budynku w okresie stalinowskim więziono, brutalnie przesłuchiowano i mordowano żołnierzy polskiego podziemia antykomunistycznego. W latach 1944-1945 mieściła się tam Kwatera Główna NKWD w Polsce, a w okresie 1945-1948 areszt Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. W kwietniu 2014 odsłonięto tablicę upamiętniającą tragiczne losy żołnierzy podziemia antykomunistycznego – ofiar NKWD i komunistycznych władz w Polsce po 1945 ro-

58. ROZMAITE HASŁA

ku. W uroczystości, podczas której złożono kwiaty m.in. w imieniu prezydenta Bronisława Komorowskiego, wzięli udział m.in. prezes IPN Łukasz Kamiński, sekretarz Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa Andrzej Krzysztof Kunert oraz biskup polowy Wojska Polskiego Józef Guzdek. Pamięć potrzebuje ludzi, którzy chcą ją kultywować, potrzebuje instytucji, które będą o nią dbały, ale potrzebuje także materialnych śladów i miejsc, które będą z nią związane – podkreślił wówczas Łukasz Kamiński. O siedzibie komunistycznych władz przy ul. Strzeleckiej można przeczytać w wydanym w 2013 roku przez Instytut Pamięci Narodowej albumie *Śladami zbrodni* – pierwszej po II wojnie światowej próbie skatalogowania miejsc zbrodni komunizmu w Polsce. W albumie znajduje się meldunek jednej z siatek wywiadowczych Delegatury Sił Zbrojnych o kryptonimie „Pralnia II”, w którym czytamy: *Dom jest na zewnątrz ogrodzony drutem kolczastym (...). Wieczorem budynek oświetlają cztery silne reflektory oraz strzegą wzmocnione straże zewnętrzne. Mieszkańcy sąsiednich domów opowiadają, że z budynku władz Bezpieczeństwa dochodzą stałe jęki, a nawet podobno odgłosy salw, związanych z wykonywaniem wyroków śmierci. Jest w każdym razie faktem, że w piwnicach budynku umierają ludzie na skutek bicia, podczas badania przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa.* (9)

22. Polska Organizacja (następnie Polska Organizacja Zbrojna „Znak”) – organizacja konspiracyjna działająca od października 1939. Została założona przez oficerów i podoficerów 10. Pułku Piechoty w Łowiczu pod dowództwem kpt. Bolesława Aleksandra Pałczyńskiego ps. „Bolek”. Od października 1939 do kwietnia 1940 organizacje POZ powstały w Łęczycy, Kutnie i Skierniewicach, a także w Warszawie i powiecie warszawskim. W kwietniu 1940 doszło do połączenia POZ z Chłopską Organizacją Wolności „Raclawice”; uznano, że „Raclawice” zajmą się stroną polityczną, zaś POZ stroną wojskową działań. Pierwszym komendantem wyznaczonym w kwietniu 1940 był kpt. dypl. Kazimierz Różycki ps. „Grot” (wcześniej komendant oddziałów zbrojnych „Raclawic”). W 1940 do POZ przyłączyła się Wojskowa Organizacja Wolności „Znak” opierająca swoją działalność na Związku Oficerów Rezerwy i Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej. Przyjęto wówczas nazwę Polska Organizacja Zbrojna „Znak”. W sierpniu 1940 do POZ „Znak” przyłączyła się część organizacji Związku Czynu Zbrojnego, a w drugiej połowie roku Polska Organizacja Bojowa działająca na terenie województwa łódzkiego (należeli do niej członkowie PPS). Struktura POZ „Znak” opierała się na okręgach odpowiadających województwom i komendach powiatowych, które miały organizować bataliony składające się z kompanii, a te z plutonów. Pluton miał się składać z trzech drużyn, a te z dwóch sekcji liczących po 5 osób. Rozwinięto również działalność wydawniczą. Wydawano pisma „Wojsko i Niepodległość”, „Żołnierz Polski” i „Dwa Dni”. W lutym 1941 na Komendanta Głównego POZ „Znak” został wyznaczony ppłk Hieronim Suszczyński, który prawdopodobnie funkcję tę objął w kwietniu 1941. W sierpniu 1942 rozpoczęło się scalanie okręgów POZ „Znak” z Armią Krajową. DO AK przeszło 21560 żołnierzy (oficerów, podoficerów i szeregowych) zorganizowanych w 614 plutonach. W ramach obwodu Warszawa-Śródmieście z POZ „Znak” przekazano do AK 25 plutonów zorganizowanych w 11 kompaniach (1190 żołnierzy, w tym 145 kobiet), dowodzonych przez kpt. Stanisława Steczkowskiego ps. „Zagończyk”. Scalono wówczas ba-

58. ROZMAITE HASŁA

talion „Vistula” (jako I batalion), batalion im. W. Łukasińskiego (jako II batalion) oraz dwie kompanie, które utworzyły batalion „Chrobry”. Proces scalenia został zakończony na początku 1943 roku. (7)

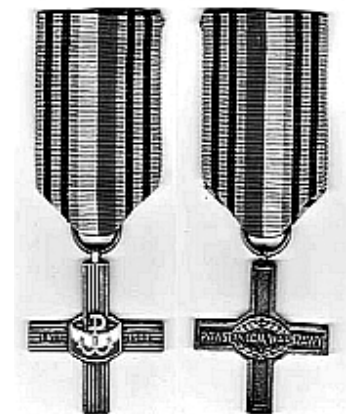
23. Opaska Armii Krajowej – zgodnie z rozkazem komendanta Okręgu Warszawskiego AK nr 14 z 11 sierpnia 1944 opaska powinna być wyłącznie na prawym ramieniu. Rozkaz ten nie zawsze był ściśle przestrzegany. Czasami w oddziałach powstańczych celowo przekładano opaski na lewe ramię, aby w ten sposób uniknąć pomyłek. Tak było na Starym Mieście i Czerniakowie, gdzie Niemcy kilkakrotnie, w czasie szturmów na powstańcze barykady, udawali oddziały AK. Powstańcy rozpoznawali ich dopiero z bliższej odległości – właśnie po źle noszonych opaskach. (12)

24. Zapluty reakcji – propagandowe określenie używane w okresie Polski Ludowej wobec żołnierzy Armii Krajowej. Pochodzi z plakatu Włodzimierza Zakrzewskiego zatytułowanego „Olbrzym i zapluty ... reakcji” wydrukowanego w Łodzi w 1945 roku, a przedstawiającego biegnącego z bronią gotową do strzału żołnierza Ludowego Wojska Polskiego i opluwającego go karłowatego człowieczka z zawieszoną na szyi tabliczką z napisem „AK”. Plakat był znany również pod nazwą AK – zapluty ... reakcji. Pojawił się już w styczniu 1945 roku na słupach zburzonej Warszawy i był zapowiedzią krwawej rozprawy komunistów z armią AK. Do tego określenia nawiązuje tytuł książki żołnierza AK Piotra Woźniaka *Zapluty ... reakcji – wspomnienia AK-owca z więzień w PRL*, wydanej w Londynie w 1980 roku. (6)

25. Warszawski Krzyż został ustanowiony ustawą z 3 lipca 1981 roku jako wyraz hołdu dla uczestników Powstania Warszawskiego. Odznaczenie to było nadawane osobom, które brały czynny udział w powstaniu. (10)

28. Nieliczna organizacja młodzieży szkolnej o nazwie zapożyczony od organizacji młodzieżowej sprzed I wojny światowej (Związek Młodzieży Polskiej „Przyszłość”), wywodzącej się z założonego w 1899 roku z inicjatywy Zygmunta Miłkowskiego Związku Młodzieży Polskiej. Początki działalności organizacji sięgają jeszcze 1939 roku, ale zorganizowaną formę pod nazwą

58. ROZMAITE HASŁA

przyjęła ona dopiero w 1941. Liczyła w dwóch okręgach dzielnicowych – północnym tzw. „... żoliborski” oraz południowym „... mokotowski” niewiele ponad 100 osób w wieku od 18 do 24 lat. Początkowo głównym celem było samokształcenie w ramach tajnego nauczania. Dopiero później, po zetknięciu jednej z grup ...-u z Szarymi Szeregami, rozpoczęła także działalność na polu małego sabotażu (w „Wawrze”), a w roku 1942 przyłączyła się całkowicie do Szarych Szeregów, kierując swych najlepszych ludzi przede wszystkim do Grup Szturmowych. Zastępcą dowódcy słynnego oddziału „Parasol” został przywódca żoliborskiego ...-u Jerzy Zborowski, a Andrzej Romocki, zarządzający mokotowskim ...-em, został później dowódcą 2. kompanii batalionu „Zośka”. (3)

29. Konstanty Andriejewicz (ur. 1909). Ukończył Akademię Wojsk Pancernych w Moskwie. Brał udział w bitwie pod Charkowem, rozpoczętej 12 maja 1942, koordynując ogień artylerii i manewry piechoty. Ranny, został wzięty do niewoli i osadzony w leżącym ok. 50 kilometrów od Berlina oflagu III A Luckenwalde. W maju 1942 dostał się do niewoli niemieckiej pod Charkowem, po zwolnieniu z niemieckiego obozu jenieckiego wstąpił do ROA generała Własowa. Swoją decyzję tłumaczył chęcią walki z nazistami „od środka”. We wrześniu 1943 odbył rozmowę z Ryszardem Nazarewiczem ps. „Stefan”, szefem informacji i wywiadu Okręgu Częstochowa AL, na którą przyszedł w mundurze z oznakami ROA. Zgłosił chęć walki przeciw Niemcom w szeregach prosowieckiego podziemia. Został przerzucony w lipcu 1944 w rejon Lasów Parczewskich, gdzie działał oddział Grzegorza Korczyńskiego ps. „Grzegorz”. Pod koniec lipca 1944 przerzucono go do Warszawy. Miał wyjść z miasta wraz z wycofującymi się oddziałami niemieckimi i destabilizować władzę okupanta na terenach zajętych przez wojska III Rzeszy. Ukrytego w budynku przy ulicy Poznańskiej zaskoczył wybuch powstania. Podobno był widziany w mundurze o niemieckim kroju i jako potencjalny kolaborant został zatrzymany 3 sierpnia przez żołnierzy AK. Przesłuchującym go oficerom oświadczył, że jest oficerem sowieckiego wywiadu, operującym na dalekich tyłach i chce się widzieć z dowództwem. Zaprowadzono go więc do sztabu Okręgu Warszawa AK przed oblicze komendanta warszawskich sił AK płk. Antoniego Chruściela „Montera”, gdzie zaproponował napisanie depeszy do marsz. Rokossowskiego. Chruściel zaraz poinformował o tej propozycji Dowódcę AK, gen. dyw. Tadeusza „Bora” Komorowskiego. Ten uznał propozycję za dobrą. Za pośrednictwem polskiej łączności radiowej (przez Londyn) 5 sierpnia 1944 nadał depeszę do Stalina z prośbą o pomoc dla powstania. W depeszy określił m.in. potrzeby powstańców w zakresie uzbrojenia oraz postulowane tereny zrzutów. Przygotował też odezwy-ulotki dla niemieckich oddziałów złożonych z sowieckich żołnierzy wziętych do niewoli, w której zabraniał walki przeciwko powstaniu. Wśród powstańców uprawiał propagandę prosowiecką. 20 września 1944 przedostał się przez Wisłę do oddziałów 1. Frontu Białoruskiego Rokossowskiego. Po rozmowie z gen. Berlingiem oraz Nikołajem Bułganinem (wówczas przedstawicielem rządu sowieckiego przy PKWN), został wywieziony do Moskwy, a tam skazany na 10 lat łagru. Po śmierci Stalina został zrehabilitowany. (7)

58. ROZMAITE HASŁA

31. Front – polska gra wideo zaprojektowana przez CI Games. Osią fabuły jest Powstanie Warszawskie, a rozrzucone po Starym Kontynencie misje (Niemcy, Francja, Norwegia, a nawet Hiszpania jeszcze sprzed wybuchu II wojny) są retrospekcją dla wydarzeń z 1944 roku. Premiera przewidywana jest na czerwiec 2014 roku na pecetach i najpopularniejszych konsolach siódmej generacji – Xboksach 360 i PS3. W planach rozgrywka na 10 godzin oraz tryby sieciowe dla maksymalnie 12 graczy. (5)

59. DODATKOWE HASŁA

Kolejna z nowych krzyżówek zawiera 24 dodatkowe hasła przeważnie do krzyżówek zamieszczonych w pierwszym wydaniu. W większości występuje w niej po jednym hasle z tematu – nie było więc uzasadnione w tym momencie powtórne generowanie krzyżówek.

Poziomo

4. „.....” – pismo podziemne wydawane od marca 1940. W październiku 1939 założyciel i przywódca organizacji „Odwet” Władysław Jasiński ps. „Jędrus” rozpoczął wydawanie biuletynu pt. „Wiadomości Radiowe”. W marcu 1940 zmieniono jego tytuł na „....”. Zwiększył się nakład i od maja 1940 wynosił 1,5 tys. egzemplarzy i miał 10-12 stron formatu A-4. In-

formacje pochodziły z nasłuchu radiowego. Pismo było rozpowszechniane na terenach Polski centralnej i południowej. Maksymalny nakład wyniósł ok. 10 tys. egzemplarzy. Pismo uchroniło Polaków przed beznadzieją i załamaniem psychicznym i pozwalało żyć nadzieją na pokonanie okupantów. Przynosiło najświeższe wiadomości ze wszystkich frontów II wojny światowej, informowało o wydarzeniach politycznych i życiu w okupowanej Polsce, przekazywało materiały szkoleniowe, pouczało, jak zachowywać się w konkretnych sytuacjach narzuconych przez okupanta, potępiało Polaków współpracujących z Niemcami, naświetlało stronę niemiecko-sowiecką, apelowało o patriotyczne i religijne wychowanie dzieci. Powielanie gazety początkowo odbywało się u rodziców Jasińskiego w Tarnobrzegu przy ulicy Nadole. Jasiński do kolportażu wykorzystał niewielką firmę: „Karpatia” – wytwórnia i Eksport Kos w Krakowie. Powielali niektórzy kurierzy i kolporterzy, wyposażeni w pełnomocnictwa niemieckiej firmy upoważniające do rozprowadzania kos po wioskach. Częściowo kolportaż przejęła siatka konspiracyjna Związku Walki Zbrojnej (ZWZ). Na początku 1941 roku Jasiński nawiązał współpracę w Biurze Informacji i Propagandy (BIP) okręgu ZWZ w Krakowie. Pismo było ciągle niezależne, co stało się powodem olbrzymich trudności finansowych w jego wydawaniu. Utrzymywało się z dowolnych wpłat konspirantów oraz czytelników. Tytuł został wznowiony jako Pismo Stowarzyszenia Kombatantów „Jędrusiów” Żołnierzy Armii Krajowej, Ich Rodzin i Sympatyków w Połańcu we wrześniu 2006 roku. Wznowione pismo dostępne jest na www.odwet.jedrusie.org. (5)

59. DODATKOWE HASŁA

6. Stefan ps. „Zenon” (ur. 21 kwietnia 1916 w Popławach, zm. 4 lutego 1985 w Siedlcach). W listopadzie 1939 roku został zaprzysiężony do służby w Związku Walki Zbrojnej i mianowany komendantem obwodu ZWZ Siedlce i Biała Podlaska. W latach 1940-1942 jako żołnierz Organizacji Wojskowej (później zwaną Kadrami Bezpieczeństwa) tworzył na Podlasiu struktury polskiego ruchu oporu, organizując grupy sabotażowo-dyweryyjne Związku Odwetu w ramach ZWZ a następnie po utworzeniu Armii Krajowej w ramach Kedywu AK. W grudniu 1943 roku dowodził oddziałem osłaniającym radiostację R-31 Komendy Głównej AK, która zapewniała łączność z rządem polskim na uchodźstwie w Londynie. Oddział rozrastał się i uformował obok plutonu radiotelegraficznego. 20 maja 1944 roku oddział „Zenona” w okolicach wsi Sarnaki uczestniczył w akcji osłonowej wydobywania z rozlewiska rzeki Bug niewybuchu niemieckiej rakiety V2, tajnego projektu niemieckiego Wehrmachtu. Akcja polegała na organizowaniu akcji zaczepnych w lasach Mierzwickich, ok. 10 km od miejsca wydobywania rakiety, w celu odwrócenia uwagi Niemców. 29 czerwca 1944 we wsi Jezioro „Zenon” uroczyście przyjął z rąk doktora Wróblewskiego sztandar ufundowany przez okoliczną ludność. Pod tym sztandarem prowadził wiele walk i działań dywersyjnych wymierzonych przeciwko okupantowi. Ostatnie bitwy oddziału „Zenona” z wojskami niemieckimi to zwycięskie walki o wyzwolenie Białej Podlaskiej i Międzyrzecza Podlaskiego. Jego oddział wstąpił się także uratowaniem lotników amerykańskich z zestrzelonego samolotu B-17 w okolicach wsi Woroniec oraz zwycięską walką we wsi Jezioro, gdzie dzięki manewrowi taktycznemu Niemcy ponieśli straty oceniane na 120-190 zabitych wobec 2 zabitych partyzantów. Po wojnie represjonowany ukrywał się i uciekł za granicę. Po powrocie w 1951 roku został aresztowany i osadzony w więzieniu. Przez władze PRL został skazany na karę śmierci zamienioną na dożywocie. Po sześciu latach został jednak uwolniony. W latach 1950-1970 był inwigilowany przez Służby Bezpieczeństwa. (11)
8. Egzekucje w lesie Skarżyskie struktury Organizacji „Związek Orła Białego” stosunkowo szybko zostały zinfiltrowane przez niemiecki aparat bezpieczeństwa. „Wsypa”. Między 29 stycznia a 10 lutego 1940 roku specjalna grupa niemieckiej policji bezpieczeństwa, dowodzona przez SS-Hauptsturmführera Paul Fuchsa, aresztowała w Skarżysku około 420 osób. W gronie zatrzymanych znaleźli się m.in. burmistrz Tatkowski i wiceburmistrz Maciejewski, siedmiu franciszkanów, blisko 70 harcerzy i harcerek; liczni robotnicy, kolejarze, urzędnicy, przedstawiciele inteligencji, a także pewna liczba kupców i drobnych przedsiębiorców. Wielu spośród zatrzymanych należało przed wojną do organizacji krzewiących polskość, takich jak „Sokół” lub „Strzelec”. Aresztowanych Polaków umieszczono w budynku szkoły przy ul. Konarskiego. 11 lutego w jednym z pomieszczeń szkoły zaczął urzędować tzw. sąd policyjny, złożony z trzech oficerów SS. Prowadzone przed nim postępowanie stanowiło parodię wymiaru sprawiedliwości, gdyż żaden z „procesów” nie trwał dłużej niż 15 minut. Aresztowanych Polaków doprowadzano pojedynczo do sali, w której obradował „sąd”. Na miejscu nie przedstawiano więźniom żadnych zarzutów – pytano jedynie o nazwisko oraz przyznanie się do winy. Następnie – bez względu na odpowiedź więźnia – „sąd” ogłaszał wyrok śmierci, po czym skazańca wyprowadzano. Począwszy od świtu 12 lutego skazańcy byli wywo-

59. DODATKOWE HASŁA

zeni na egzekucję. Na miejsce kaźni Niemcy wybrali podmiejski lasek położony nieopodal drogi prowadzącej do Bliżyna. Skazańców grupami po 5-10 osób ładowano do samochodów ciężarowych, które, krążąc na zmianę, odjeżdżały sprzed szkoły średnio co 15-20 minut. Przy ładowaniu na ciężarówki ofiary nierzadko były bite i brutalnie poszturchiwane. W lesie skazańców rozstrzeliwano nad wykopanymi uprzednio dołami. Egzekucje trwały od świtu do zmierzchu, łącznie przez trzy dni. Masowe groby zostały zasypane dopiero po zakończeniu masakry. Zbrodnia w lesie ... była pierwszą wielką masakrą ludności polskiej na Kielecczyźnie w okresie II wojny światowej. Szacuje się, że zostało zamordowanych ok. 360 osób. Egzekucje są często wiązane ze sprawą dekonspiracji skarżyskiego ogniw Organizacji Orła Białego. Stanowiła jednak prawdopodobnie pretekst do zastosowania masowych represji, których prawdziwym celem była likwidacja polskiej elity społecznej i intelektualnej w Skarżysku-Kamiennej. Może na to wskazywać m.in. fakt, iż wiele ofiar nie miało żadnych związków z ruchem oporu. (3)

9. Kornel (ur. 8 stycznia 1884 w Stryju, zm. 31 lipca 1953 w Zakopanem) – polski prozaik, poeta, felietonista, krytyk teatralny i publicysta, członek Polskiej Akademii Literatury. Przed II wojną światową był jednym z najpoczytniejszych, najbardziej popularnych i najbardziej płodnych literacko polskich pisarzy.

15 sierpnia 1944 apelował strofami swego *Śpiewu Czerniakowa*:

*Do broni! Nadszedł i nasz dzień!
Granaty się rozprysły
Samolot rzucił na nas cień
Na naszym brzegu Wisły!*

*Więc biegiem każdy do swych znaków
Na bój niech każdy będzie gotów
Na dzisiaj hasło jest CZERNIAKÓW
A odzew echem brzmi MOKOTÓW. (11)*

11. Pomnik AK w ... – powstał w 1999 roku, jako hołd społeczeństwa miasta obrońcom ojczyzny. Znajduje się on w parku w centrum miejscowości. Co roku pod pomnikiem odbywają się uroczystości z okazji z okazji Święta Niepodległości. (11)

59. DODATKOWE HASŁA

13. Irena Pokrzywnicka-Borowska (1897-1975) – malarka, projektantka wnętrz i mody. W sierpniu 1944 roku, w czasie wykonywania przez nią obrazu „Matka Armii Krajowej”, miotacz min zawałił strop pracowni w Warszawie, raniąc malarzkę. Obraz został wydobyty z gruzów i po ukończeniu był wystawiany na ołtarzach polowych. Artystka wykonała na gruzach swej pracowni kilka tysięcy odbitek, które były rozdawane powstańcom. Za walkę w Powstaniu Warszawskim otrzymała Złoty Krzyż Zasługi z Mieczami. Po zakończeniu wojny osiadła początkowo we Francji, później w Anglii. (5)

MATKA BOSKA ARMII KRAJOWEJ

16. Zygmunt Henryk (ur. 27 kwietnia 1896 w Limanowej, zm. 11 lipca 1980 w Konstancinie-Jeziornie) – polski dowódca wojskowy, uczestnik walk o niepodległość Polski, żołnierz Legionów Polskich, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej, generał broni Wojska Polskiego, dowódca 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki i 1 Armii WP. Podczas wojny polsko-bolszewickiej wstąpił się jako dowódca V batalionu kieleckiego w obronie Lwowa, za co został uhonorowany Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari. Pełnił służbę wojskową do 1939 roku, kiedy został przeniesiony w tzw. stan nieczynny. Wojnę obronną 1939 spędził bez przydziału – mimo kilkakrotnych prośb skierowanych do władz wojskowych nie został zmobilizowany. 4 października 1939 roku został aresztowany przez NKWD. Do roku 1940 więziony w Starobielsku, potem w Moskwie. W obozie jenieckim w Starobielsku podjął współpracę z Rosjanami i w listopadzie 1940 roku przyjął obywatelstwo ZSRR. Został mianowany przez gen. dyw. Władysława Andersa – dowódcę Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR – szefem sztabu 5. Dywizji Piechoty. Po ewakuacji Armii Polskiej na Wschodzie do Iranu pozostał w ZSRR, za co został zdegradowany i wydalony z Wojska Polskiego rozkazem gen. Andersa nr 36 z 20 kwietnia 1943, a polski Sąd Polowy skazał go 2 lipca zaocznie na karę śmierci jako dezertera. Wyrok ten nie był prawomocny, albowiem Wódz Naczelny gen. broni Kazimierz Sosnkowski nie zatwierdził go. W 1943 mianowany przez Józefa Stalina dowódcą 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki. Oskarżany o spowodowanie znacznych strat 1. Dywizji Piechoty w bitwie pod Lenino 12 października 1943. W marcu 1944 został dowódcą 1 Armii Polskiej w ZSRR. Od 22 lipca 1944 był zastępcą Naczelnego Dowódcy Wojska Polskiego w stopniu generała dywizji. Podczas Powstania Warszawskiego, po zajęciu Pragi przez Armię Czerwoną i 1 Armię Wojska Polskiego, wypełniając zarządzenie szefa sztabu 1. Frontu Białoruskiego gen. Michaila Malinina, wydał części podległych mu jednostek wojskowych (2. DP i 3. DP) rozkaz przeprowadzenia się na Czerniaków, Powiśle i Żoliborz i nawiązania kontaktu z powstańcami. Przy braku wy-

59. DODATKOWE HASŁA

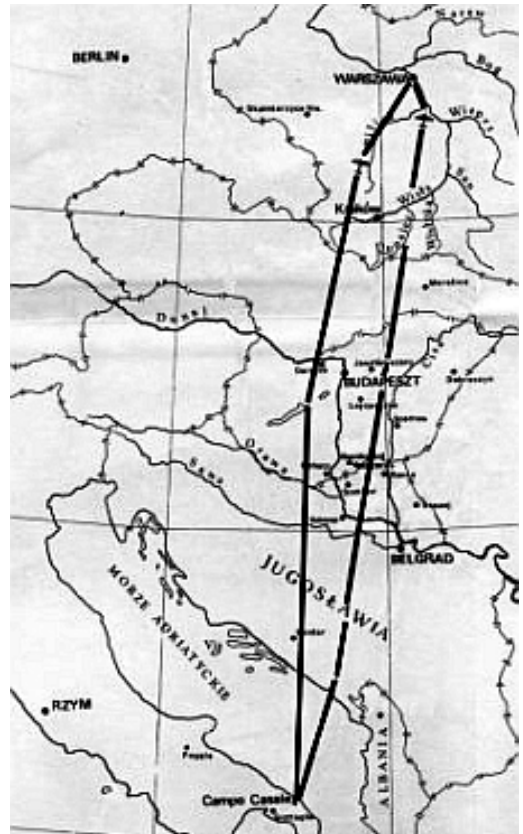
starczającej pomocy ze strony Armii Czerwonej (osłona lotnicza, wsparcie artyleryjskie, saperskie, środki przeprawy) – żołnierze polscy przeprawiali się na pontonach na lewy brzeg. Dopuszczył się kilku błędów operacyjnych w trakcie trwania akcji, co było jedną z przyczyn porażki – wielokrotnie nadmiernie rozpraszał siły i środki oraz sprzęt, jakimi dysponował podczas akcji, źle kalkulował przydzielanie środków przeprawowych wojskom wchodzącym do akcji, wydzieliał do przepraw zbyt małe siły, aby mogły być skuteczne w obronie na drugiej stronie Wisły, wybierał często niewłaściwy czas, okoliczności i rejony forsowania rzeki. Nie zadbał także, by w skład grup forsujących rzekę weszła większa liczba oficerów sztabowych i członków dowództwa, którzy mogliby przejąć inicjatywę w dowodzeniu na uchwyconych przyczółkach. Osobistym rozkazem Stalina wydanym 30 września 1944 Zygmunt ... został odwołany ze stanowiska dowódcy 1 AWP. Powody odwołania nie są do końca znane – po wojnie zrodziła się legenda, iż była to reakcja na decyzje Berlinga w sprawie pomocy Powstaniu Warszawskiemu. Do Polski wrócił 10 lutego 1947, po podpisaniu zobowiązania o niezabieraniu głosu w sprawach politycznych, organizował Akademię Sztabu Generalnego (ASG) i kierował nią w latach 1948-1953 z krótką przerwą. (7)

19. Tadeusz ps. „Łeda”, „Stanisław” (ur. 1 maja 1920 w Klimontowie). Jesienią 1940 roku został pierwszym komendantem Obwodu Sandomierz Okręgu Kielce Batalionów Chłopskich. Zagrożony aresztowaniem na skutek dekonspiracji, został przeniesiony na Lubelszczyznę w sierpniu 1941. Tam między majem a sierpniem 1941 roku objął stanowisko zastępcy komendanta Okręgu Lublin BCh, które piastował do sierpnia 1942. Następnie został przeniesiony i od 1 maja 1942 roku objął stanowisko zastępcy komendanta Okręgu Warszawa Województwo BCh. W październiku 1943 wyznaczony na oficera do zadań specjalnych Komendy Głównej Batalionów Chłopskich. Koordynował działania Batalionów Chłopskich wobec działań okupanta na Zamojszczyźnie. Dowodził dwoma akcjami odwetowymi we wsiach Zawada i Wielącz. Prowadził działania pomocowe dla ludności żydowskiej ukrywającej się na południowej Lubelszczyźnie. Współorganizował akcję wysadzenia pociągu amunicyjnego pod Gołębim. W maju 1944 roku objął stanowisko p.o. Okręgu Warszawa Województwo BCh. Był jednym z redaktorów czasopisma „Żywią i bronią”. Wziął udział w Powstaniu Warszawskim. Po wojnie był zatrudniony w Komendzie Głównej MO i kopalni węgla na Śląsku. W 1956 roku powrócił do Warszawy i podjął pracę w WSiP. (6)
20. Stanisław, Sat-Okh – w języku shawnee Długie Pióro (ur. prawdopodobnie 15 kwietnia 1920 w Kanadzie, zm. 3 lipca 2003 w Gdańsku). Urodził się w osadzie Indian w dorzeczu rzeki Mackenzie w Kanadzie. Był synem polskiej uciekinierki z Syberii Stanisławy Supłatowicz i wojennego wodza plemienia Szaunisów (Szawanezów) Leoo-Karko-Ono-Ma (Wysokiego Orła). Wychowywał się wśród Indian. W 1937 lub 1938 roku przybył wraz z matką do Polski. Po klęsce polskiej armii w czasie wojny obronnej podjął naukę na tajnych kompletach oraz zaangażował się w działalność w SZP i ZWZ. W 1940 roku został aresztowany przez Gestapo i skierowany do obozu koncentracyjnego w Auschwitz. W czasie transportu do obozu wyskoczył z wagonu bydłowego i uciekł. W czasie ucieczki został ranny, ukrywał się na wsi. Następnie został

59. DODATKOWE HASŁA

żołnierzem Armii Krajowej (ps. „Kozak”), walczył w III batalionie 72. Pułku Piechoty AK w rejonie Częstochowy, w Okręgu AK „Jodła”. Przeszedł przeszkolenie w Szkole Podchorążych. Uzyskał stopień kaprała podchorążego. Brał udział w wielu akcjach bojowych – 26 września 1944 roku w bitwie pod Gałkami, 27 września w spaleniu i zniszczeniu oddziału niemieckiego w budynkach w Przysusze (był to odwet za spalenie przez esesmanów wsi Stefanów), 5 listopada w akcji przeciw obławie niemieckiej w rejonie Hucisko – Rędociny. Wielokrotnie ranny, za męstwo w walce odznaczony Krzyżem Walecznych. Po wojnie za przynależność do AK został aresztowany i uwięziony. Po uwolnieniu przez wiele lat pływał jako marynarz na statkach Polskich Linii Oceanicznych, w tym na MS Batory. (11)

24. Zrzuty z pomocą dla Powstania Warszawskiego były dokonywane przez 92 samoloty Liberator i Halifax, stacjonujące w Brindisi i w Foggia we Włoszech. Dystans w obie strony wynosił 2815 km, na jego przebycie wymaganych było 10 do 11 godzin lotu bez lądowania. Do tego bojowego zadania najlepiej nadawały się ciężkie 4-motorowe samoloty. Na tych samolotach latały załogi południowo-....., wspomagane przez załogi polskie i angielskie. 1,4 tys. osób było zaangażowanych jako obsługa latająca, 300 jako naziemna. W sumie dokonano 196 lotów nad Warszawę (w czasie od 4 sierpnia do 22 września 1944 roku). Z 92 samolotów 39 nie wróciło do bazy. Południowo-... samolotów zaginęło 16 (w tym 57 osób załogi), co stanowiło ponad 40%. Tylko 4 samoloty zostały zestrzelone nad Warszawą, a pozostałe w drodze powrotnej. W Krakowie na cmentarzu Rakowieckim znajduje się 57 grobów pilotów w alianckiej sekcji wojskowego cmentarza – nad Krakowem przebiegały linie lotu powrotnego do Włoch i tam niemiecka obrona przeciwlotnicza była najsilniejsza. (10)

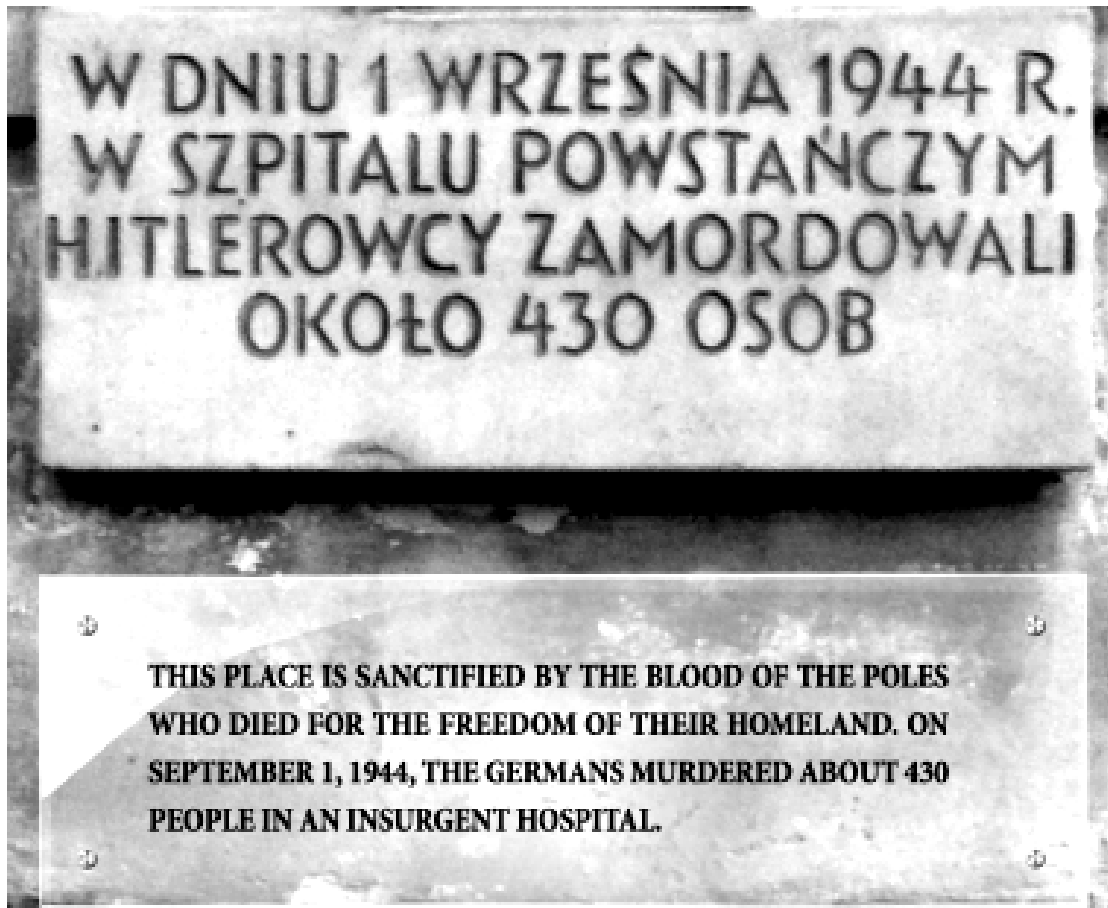

26. Tabliczki w języku angielskim – propozycja wykonania tabliczek wyszła wyszła ze środowiska „Orląt” po wystąpieniu Zbigniewa Polaka na jednym z zebrań koła „Orląt” w Warszawie, który przekazał informację iż „Orlacy” z USA wyrażają zdziwienie, że w miejscach pamięci dotyczących Powstania Warszawskiego nie ma napisów w języku angielskim. Środowisko podjęło działania w celu naprawienia tej sytuacji. Okazało się, że nie ma na to pieniędzy w Polsce. Polacy z USA zebrali i przysłali na konta SZŻAK pieniądze w kwocie 10 tys. zł. Przy życzliwej pomocy kierownictwa SZŻAK i po pokonaniu utrudnień i procedur urzędniczych w Warszawie w 70. Rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego zostały zawieszono tablice w języku angielskim jako uzupełnienie już istniejących w języku polskim. Znajdują się one na tablicach mieszczących się pod adresami: Podwale 23, Podwale 25, Podwale – Pomnik Małe-

59. DODATKOWE HASŁA

go Powstańca, Kilińskiego 2, Kilińskiego 3 – dwie tabliczki, Długa 7 – Archiwum Akt Dawnych, Długa 13/15 – Katedra Polowa, Zamek Królewski – Brama Główna, Brzozowa 12 – Dom Profesorów, Senatorska 15 – brama Wieży Ratuszowej. Tabliczki zostały wykonane na koszt producenta, z wielkiego szacunku dla AK – dzięki Pani Iwonie Krzystyniak. Pani Iwona podjęła się również trudu półrocznej walki z procedurami i utrudnieniami urzędniczymi, a w niektórych przypadkach wręcz próbami zablokowania inicjatywy ze strony urzędników. (11)

Poniższe zdjęcie ukazuje tabliczkę umieszczoną poniżej tablicy pamiątkowej na budynku przy ul. Długiej 7¹⁹.

29. organizacja młodzieżowa działająca od roku 1933 przy Związku Strzeleckim (pojedyncze drużyny powstały w roku 1932), a także podczas II wojny światowej w konspiracji. Organizacja skupiała młodzież w wieku 11-16 lat. Miała zasięg ogólnopolski i była w okresie międzywojennym drugim po Związku Harcerstwa Polskiego najliczniejszym stowarzyszeniem młodzieży w Polsce – liczyła ponad 40 tys. członków, przede wszystkim z rodzin robotniczych. Nazwa organizacji nawiązywała do Orłąt Lwowskich – najmłodszych obrońców Lwowa w listopadzie 1918 roku, oraz do godła Rzeczypospolitej Polskiej. Wyróżniano trzy stopnie starszeństwa organizacyjnego – orlę, starsze orlę i junaka (później określanego jako patrolowy), oznaczane na mundurach. W Warszawie podczas II wojny światowej część kadry instruktorskiej i członków

¹⁹ Zdjęcie tablicy jest umieszczone na str. 286. Tablica zawiera błąd, gdyż mordu dokonano 2 września 1944, lecz po tylu latach od wmurowania traktowana jest jako pewnego rodzaju zabytek, nie koryguje się więc owego błędu.

59. DODATKOWE HASŁA

utworzyła konspiracyjną organizację, która została włączona do Armii Krajowej i brała udział w walce z okupantem niemieckim, a następnie w Powstaniu Warszawskim. W batalionie „Gozdawa” walczyła Kompania Motorowa. W roku 1985 powstał Klub Kombatantów „...” przy Obwodzie VI Rejonu V Armii Krajowej „Praga”, który w roku 1990 przekształcił się w Środowiskowe Koło Kombatancie Armii Krajowej Organizacji ... (6)

30. Zygmunt ps. „Pleban”. (ur. 24 lipca 1904 w Warce, zm. 30 września 1944 w Warszawie) – duchowny Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP. Podczas wojny pracował jako urzędnik elektrowni warszawskiej, żołnierz AK. W Powstaniu Warszawskim był kapelanem 4. kompanii „Watra/Osa” – dowódca ppor. rez. piech. Feliks Borecki „Watra”, batalionu „Kiliński”, w skład której wchodził pluton 169. składający się niemal wyłącznie z ewangelików – dowódca ppor. rez. piech. Eugeniusz Kuźwa ps. „Hipek”. Przedarł się na Stare Miasto, gdzie walczył jako zwykły powstaniec. Ze Starego Miasta przedostał się z innymi na Żoliborz, gdzie zginął w ostatnich dniach powstania przy ul. Gdańskiej, walcząc w szeregach Zgrupowania „Żubr”, do którego weszła część jego kompanii, po przybyciu kanałami ze Starego Miasta. (5)
31. Jan Stanisław (ur. 29 sierpnia 1913 w Krakowie, zm. 15 sierpnia 2014 w Warszawie) – polski pianista, pedagog i kompozytor, profesor sztuk muzycznych. Wielokrotny juror Konkursów Chopinowskich w Warszawie. Wydawca dzieł Fryderyka Chopina. Kawaler Orderu Orła Białego. W roku 1937 uzyskał VIII nagrodę na III Międzynarodowym konkursie Pianistycznym im. Fryderyka Chopina w Warszawie. Był twórcą wielu piosenek partyzanckich, między innymi muzyki do popularnej *Szturmówki*, do której słowa napisał Stanisław Ryszard Dobrowolski ps. „Goliard”. W czasie Powstania Warszawskiego dał kilkadziesiąt koncertów dla walczących i rannych powstańców. Grał między innymi w salach Konserwatorium na Powiślu i auli Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. Od 1953 roku profesor Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Warszawie. Redaktor *Wydania narodowego dzieł Fryderyka Chopina*, laureat wielu nagród krajowych i zagranicznych. Jego pierwszą żoną była aktorka Danuta Szaflarska ps. „Młynarzówna”.

Szturmówka

*Ej! po drogach dmie wichura,
Słota, błoto – ładny kram
Lecz cóż znaczy dla piechura
Choćby nawet diabeł sam
Choćby nawet diabeł sam!
Bo dla naszej kompanii szturmowej
Nie ma przeszkód i nie ma złych dróg.
Kto na drodze, granatem wal w głowę!
I bywaj zdrów i prowadź Bóg!
Na placówce pod Tobrukiem
Wszak nie taki wietrzyk wiał
Pod kul deszczem, pod bomb hukiem
Przecież Polak murem stał
Przecież Polak murem stał! (5)*

59. DODATKOWE HASŁA

32. Order Krzyża – piąte w kolejności polskie państwowe odznaczenie cywilne, nadawane osobom, które w latach 1939-1956 jako ochotnicy lub podejmując się służby ponad wymaganą od nich miarę, położyły zasługi w obronie niepodległości Państwa Polskiego. Zostało ustanowione ustawą z dnia 5 sierpnia 2010 i jest kontynuacją ustanowionego 29 października 1930 Krzyża Niepodległości. Order dzieli się na dwie klasy:

- Klasa I – Krzyż z Mieczami Orderu Krzyża ..., nadawany jest osobom, które walczyły z bronią w ręku o niepodległość i suwerenność Ojczyzny lub z niezwykłym poświęceniem walką tą kierowały.
- Klasa II – Krzyż Orderu Krzyża ..., nadawany jest osobom, które przez dłuższy okres lub w sytuacji skrajnego zagrożenia broniły niepodległości i suwerenności Ojczyzny, walczyły o jej odzyskanie lub podtrzymywały funkcjonowanie instytucji i tradycji Rzeczypospolitej Polskiej. (14)

Pionowo

1. Zbigniew, ps. „Gryf” (ur. w 1922 w Krasnym Grodnie nad Niemnem) – żołnierz i kurier ZWZ i AK, autor wierszy i piosenek oraz głośnej relacji o zbrodni katyńskiej odnoszącej się do lat 1940-1941. W okresie kampanii wrześniowej brał udział w obronie przed Sowietami lotniska Karolin koło Grodna. Następnie wstąpił do ZWZ i był kurierem między strefą sowiecką a niemiecką. Dostarczał meldunki wywiadowi ZWZ w Warszawie, skąd następnie były przekazywane do polskich władz na Zachodzie. Później służył w stopniu kaprała w I batalionie „Lecha” 77. Pułku Piechoty AK Ziemi Nowogródzkiej. W 1943 roku stracił nogę podczas walk partyzanckich z SS. W roku 1940 uzyskał od swojego ojca, rotmistrza Edwarda Koźlińskiego, przedrewolucyjnego właściciela Gniezdowa i lwiszczy leżących koło Katynia, relację na temat zbrodni katyńskiej. Ojciec został aresztowany przez sowieckie NKWD w lutym 1940 roku i umieszczony w więzieniu w Smoleńsku, gdzie oficerowie wywiadu próbowali wyciągnąć od niego informacje na temat białogwardyjskiej kasy pułkowej ze złotem zakopanej w 1918 roku w jego dawnym rodzinnym majątku. Na początku maja dwaj oficerowie NKWD, jeden w stopniu generała, a drugi pułkownika, zabrali Edwarda Koźlińskiego na „wizję lokalną” do Lasu Katyńskiego, by pokazał w terenie miejsce zakopania skarbu. Wtedy przypadkowo wyszli na dużą polanę, gdzie Koźliński zobaczył dwie wielkie zbiorowe mogiły, jedną otwartą, w której znajdowały się ciała w polskim mundurach z widocznymi dystynkcjami oficerskimi. Funkcjonariusze NKWD stwierdzili, że w tym rejonie panuje „epidemia”, po czym zamknęli Koźlińskiego w areszcie na stacji kolejowej w Gniezdowie, skąd uciekł, uwolniony przez przekupioną sprzątaczkę. Po kilku dniach dotarł do Białegostoku, a następnie przekazał informacje o tym, co widział synowi, który był wtedy kurierem Związku Walki Zbrojnej. Według przypuszczeń niektórych historyków relacja ta mogła zostać przesłana w 1940 roku polskim władzom na Zachodzie. W 1941 roku, już po zajęciu Smoleńszczyzny przez Niemców, trzy razy na rozkaz polskiego podziemia udawał się wraz

59. DODATKOWE HASŁA

z trzema innymi żołnierzami Związku Walki Zbrojnej na miejsce zbrodni w Katyniu. Pierwsze dwie wyprawy zakończyły się niepowodzeniem, lecz w trakcie trzeciej, pod kryptonimem „Wernyhora”, w grudniu 1941 roku żołnierzom ZWZ udało się dotrzeć na miejsce zbrodni i uzyskać potwierdzające ją dowody w postaci relacji rosyjskich świadków spośród miejscowej ludności, o czym przekazano o tym meldunek polskim władzom konspiracyjnym. (9)

2. (Schutzstaffel), Oddział Ochrony, formacja zbrojna NSDAP i reżimu hitlerowskiego; główny instrument nazistowskiego terroru i eksterminacji. Została utworzona w 1925 roku, z przekształcenia istniejącej już wcześniej organizacji stanowiącej rodzaj straży przybocznej „wodza” NSDAP Adolfa Hitlera. W przeciwieństwie do SA, bojówek o charakterze masowym, miały być organizacją elitarną. W połowie lat dwudziestych liczyły ok. 200 ludzi; były wówczas jeszcze podporządkowane kierownictwu SA. W roku 1929 na czele organizacji (jako Reichsführer) stanął Heinrich Himmler, który w następnych latach znacznie ją rozbudował, odpowiadała m.in. za bezpieczeństwo partii (powstała m.in. kierowana przez Reinharda Heydricha tzw. SD, która pełniła też funkcję wywiadu). Od członków wymagano bezwzględного posłuszeństwa, wierności i pełnego oddania ideologii nazistowskiej, a zwłaszcza doktrynie rasistowskiej. Esesmani nosili czarne uniformy (w odróżnieniu od brązowych mundurów SA) i odznaki z trupimi główkami na czapkach. Po dojściu nazistów do władzy, a zwłaszcza po likwidacji przez Hitlera części przywódców SA (w tej tzw. nocy długich noży 30 kwietnia 1934 SS odegrała czołową rolę), systematycznie umacniała swe wpływy, a podczas wojny zaczęła wręcz stanowić swego rodzaju „państwo w państwie”. Podporządkowała sobie obozy koncentracyjne oraz policję (w tym policję polityczną Gestapo). We wrześniu 1939 roku powstał kontrolowany przez nią Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy – RSHA. Podczas wojny sformowała własne oddziały wojskowe, w ramach Waffen-SS, walczące na froncie. Kluczowe znaczenie na terytoriach kontrolowanych przez Niemcy mieli tzw. Wyżsi Dowódcy ... i Policji, będący osobistymi reprezentantami Himmlera. Organizacja odgrywała kluczową rolę w systemie represji, w procesach germanizacyjnych, a zwłaszcza w eksterminacji ludności żydowskiej (tzw. Endlösung). Jej działalność, akceptowana przez samego Hitlera, w praktyce nie była kontrolowana przez urzędy państwowe Rzeszy. Jednocześnie stworzyła własną sieć koncernów i przedsiębiorstw czerpiących zysk m.in. z niewolniczej pracy więźniów. W lutym 1942 roku został powołany przy niej Główny Urząd Gospodarczo-Administracyjny (WVHA), zajmujący się też grabieżą mienia osób zamordowanych w obozach zagłady. Jej znaczenie zwiększyło się dodatkowo po objęciu przez Himmlera urzędu ministra spraw wewnętrznych (sierpień 1943 roku) i dowództwa wojsk rezerwowych (po zamachu na Hitlera 20 lipca 1944). Członkowie organizacji odpowiadali za śmierć milionów osób, w olbrzymiej większości przedstawiciele ludności cywilnej. Przez Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze ... została uznana za organizację przestępczą. (2)
-
3., a dokładniej Organizacja Wojskowa „Wilki” – pierwsza konspiracyjna organizacja, która podczas II wojny światowej starła się zbrojnie

59. DODATKOWE HASŁA

z Niemcami. Organizacja Wojskowa „Wilki” wchodziła w skład Centralnego Komitetu Organizacji Niepodległościowych. Komendantem głównym OW „Wilki” był Józef Ryłski-Brückner, ps. „Wilk-Biernacki”, szefem wywiadu zaś – Janusz Kusociński. Z czasem część OW „Wilki” połączyła się z ZWZ, a później z AK, a część z NSZ. O losach niektórych jej członków opowiada książka Zdzisława Łukawskiego *Pozycje bez okopów* (1969). (5)

4. 27 września 2014 roku IPN ogłosił imiona i nazwiska kolejnych żołnierzy polskiego podziemia – ofiar komunistycznej bezpieki, które zidentyfikowano po ekshumacjach na „Łączce” na Powązkach Wojskowych. Jedną z nich jest wybitny oficer AK i cichociemny mjr Bolesław Kontrym ps. „Żmudzin”. Poza mjr. Kontrymem ustalono tożsamość siedmiu innych żołnierzy polskiego podziemia niepodległościowego i ofiar komunistycznej bezpieki: Juliana Czerwiakowskiego (ps. „Jurek”, „Jerzy Tarnowski”), Bolesława Częścika (ps. „Orlik”), Stefana Głowackiego (ps. „Smuga”), Zygmunta Szymanowskiego (ps. „Jezierza”), Dionizego Sosnowskiego (ps. „Zbyszek”, „Józef”), Ludwika Jana Świdra (ps. „Johann Puk”) i Aleksandra Tomaszewskiego (ps. „Al.”, „Bończa”). (5)
5. Henryk Szklarek-....., ps. „Mrówka”, „Rogoziński” i „Trzeciński” (ur. 19 lipca 1908, zm. 18 grudnia 2010) – ostatni kapelan Powstania Warszawskiego. We wrześniu 1939 roku był kapelanem Batalionu Obrony Narodowej „Oborniki”. Po zakończeniu walk przybył do Poznania. Ukrywał się przed aresztowaniem przez Gestapo. Pod nazwiskiem Henryk Szymański był kapelanem Sióstr Służebniczek. Uczestniczył w rozmowach dotyczących zjednoczenia poznańskiej konspiracji. 8 grudnia 1939 roku w jego mieszkaniu założono organizację Wojsko Ochotnicze Ziem Zachodnich, której został kapelanem. W kwietniu 1940 roku, poszukiwany przez Gestapo, uciekł do Warszawy. Od 1941 roku był kapelanem w Obwodzie ZWZ-AK Warszawa-Stare Miasto. W lutym 1942 roku został awansowany na stopień majora, a w lipcu 1944 na podpułkownika. W Powstaniu Warszawskim był kapelanem Zgrupowania „Kuba” – „Sosna”, walczącego na Starym Mieście w Grupie „Północ” AK. 20 sierpnia 1944 roku został ciężko ranny odłamkami bomby przy polowym ołtarzu w czasie odprawiania mszy świętej dla powstańców. Przebywał w szpitalu polowym. Po kapitulacji dostał się do niewoli niemieckiej. Jako ranny został przewieziony do szpitala w Piotrkowie Trybunalskim. Za bohaterstwo w Powstaniu Warszawskim został odznaczony Orderem Virtuti Militari V klasy. W 1945 roku wrócił do archidiecezji poznańskiej na pełnione przed wojną stanowisko wikariusza w Rogoźnie. W roku 1946 został wikariuszem w parafii Świętego Jana Chrzciciela w Ludomach. Był wielokrotnie zatrzymywany i przesłuchiwany przez UB. W 1952 roku został aresztowany i osadzony w więzieniu UB w Poznaniu. Po 7 miesiącach śledztwa został skazany przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu na 4 lata więzienia. W roku 1954, w wyniku amnestii, odzyskał wolność. Po wyjściu z więzienia nie mógł wrócić do archidiecezji poznańskiej, pełnił pracę duszpasterską w kilku diecezjach w kraju. W 1960 roku został wikariuszem w Jabłonowie Pomorskim. Od 1966 roku był proboszczem w Wilczynie w archidiecezji poznańskiej. W roku 1985 przeszedł na emeryturę i zamieszkał w Szamotułach, pomagając w pracy duszpasterskiej w parafii Świętego Krzyża. 30 kwietnia 2001 roku otrzymał awans na stopień pułkownika rezerwy. Odzna-

59. DODATKOWE HASŁA

czony był również Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Armii Krajowej i francuskim Croix du Mérite. Wraz z Jego odejściem zamknęła się karta historii kapelanów wojskowych walczących o wolność Polski w czasie II wojny światowej. (10)

6. – coroczne święto zakochanych przypadające 14 lutego. Nazwa pochodzi od św. Walentego, którego wspomnienie liturgiczne w Kościele katolickim obchodzone jest również tego dnia. Zwyczajem w tym dniu jest wysyłanie listów zawierających wyznania miłosne (często pisane wierszem). Na Zachodzie, zwłaszcza w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych, czczono św. Walentego jako patrona zakochanych. Dzień 14 lutego stał się więc okazją do obdarowywania się drobnymi upominkami. W tym dniu w 1942 roku²⁰ nastąpiło przemianowanie rozkazem Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych, gen. Władysława Sikorskiego Związku Walki Zbrojnej na Armię Krajową. (10)

7. Sowieckie
lotnicze podczas Powstania
Warszawskiego – 13 września
1944 roku wykonano 19 wy-
lotów i zrzucono 71 meldunków
zawierających odezwę do po-
wstańców, dowództwa radziec-
kiego oraz informacje o syste-
mie oznaczania miejsc zrzutu za
pomocą świateł sygnalizacyj-
nych i wykładanych płacht. Zrzuty

miały się odbywać nocą, głównie ze wzglę-
dów bezpieczeństwa. O wyznaczonej w zrzuconych meldunkach godzinie, tj. o 18.30, ukazało się białe płótno na dachu budynku w pobliżu pl. Lelewela. Patrolująca załoga lotnicza, zauważywszy wyłożony przez powstańców sygnał, przekazała natychmiast informacje do sztabu 16 AL. Decyzja o rozpoczęciu w nocy zrzutów została podjęta. Od godz. 21.30 do rana lotnicy armii wykonali 644 loty i zrzucili 45 ton zaopatrzenia, 500 karabinów, 60 moździerzy i 6020 granatów. Loty wykonywano na wysokości 100-300 metrów. 18 września 1944 roku na pl. Lelewela zrzucono 3 oficerów radzieckich, którzy mieli utrzymywać łączność ze sztabem frontu i 16 AL oraz naprowadzać samoloty na rejony zrzutów. W ciągu czternastu nocy (od 23 września do 1 października 1944) samoloty 9. Stalingradzko-Rzeczyckiej Dywizji Nocnych Bombowców Gwardii (9. DN-BGw) wykonały 3475 lotów, w tym 2243 z zasobnikami zaopatrzenia. Lotnictwo radzieckie straciło nad Warszawą 5 samolotów, a 14 zostało poważnie uszkodzonych; 5 pilotów poniosło śmierć. Od 13 września do 1 października samoloty 9. DN-BGw. Zrzuciły powstańcom: 1 45-mm armatę przeciwpancerną, 156 moździerzy, 595 rusznic ppanc, 41780 granatów, 51840 min, 4 mln naboju karabinowych i pistoletowych, 2667 pistoletów maszynowych i pistoletów, 515 kg medykamentów, 113 ton żywności, 1000 kg wyrobów tytoniowych, 10 aparatów telefonicznych z centralką oraz inny sprzęt wojskowy. Zrzuty wykonywały samoloty Polikarpow Po-2 (U-2), nazywane potocznie uźnikami. Ładunek był zrzuca-

²⁰ Powodem wpisania tego hasła była wypowiedź uczestnika teleturniego wymienionego na końcu książki, który stwierdził, że Armia Krajowa powstała w ...

59. DODATKOWE HASŁA

ny w workach bez spadochronów z wysokości 50-100 metrów, co często prowadziło do jego uszkodzenia. Ostatnia sowiecka operacja pomocy lotniczej dla powstania miała miejsce w nocy z 21 na 22 września. Pomoc powstańcom niósł też polski 2. Pułk Nocnych Bombowców „Kraków” z 1. Dywizji Lotniczej Ludowego Lotnictwa Polskiego – po raz pierwszy w nocy z 13 na 14 września 1944 roku, kiedy to od godz. 23.30 rozpoczął zrzuty na Czerniaków i pl. Trzech Krzyży. Od 13 do 24 września pułk wykonał 442 loty dla Warszawy, startując z lotniska w Woli Rrowskiej. Podczas zrzutów z nocy z 13 na 14 września nie zabrakło komunistycznej propagandy – w zrzutach umieszczono ulotki z odezwą PKWN. Odezwa ta została ogłoszona również przez Polskie Radio w Lublinie i można była ją usłyszeć w godzinach wieczornych 14 września 1944. (6)

Do walczącej Warszawy!
Do wszystkich bojowników Warszawy!
Do Ludności Warszawy!

Chwila wyzwolenia bohaterkiej Warszawy jest bliska. Kończą się Wasze męki i cierpienia. Zapłać drago Niemcy za krew przeolaną i ranę. Już pierwsza dywizja im. Tadeusza Kościuszki uderza się na Pragę. Armia Polska walczy u boku Armii Czerwonej. Wyrzućcie w walce! Jakkolwiek były intencje promodryłów, którzy przedwczasie i bez zgodzenia z Armią Czerwoną wywołali powstanie – jesteśmy sercem z Wami.

Cały naród polski jest z Wami.
Nad Wisłą noczy się decydujący bój. Pausz nadchodzi.
Wyciągnijcie wszystkie siły!
Wyrzućcie!

Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (na foliach radia Lublin)

8. Jan, właściwie Jan Wiktor Lesman, ps. „SzerSzeń”, „Inspi-cjent Brzeszczot” (ur. 15 sierpnia 1898 w Żmerynce, zm. 2 lipca 1966 w War-szawie) – polski poeta pochodzenia żydowskiego, autor wielu znanych bajek i wierszy dla dzieci, satyrycznych tekstów dla dorosłych, a także tłumacz litera-tury rosyjskiej. 15 sierpnia 1944 roku w dzienniku „Barykada Powiśla” znany z żartobliwych wierszy autor diametralnie zmienił ton:

*Godzina bije! Świstem kul
Pomścimy wreszcie lata grozy,
Pomścimy groby, łzy i ból,
I egzekucje i obozy.*

*Przez cały świat niech biegnie wieść,
Że znów broczymy krwią i potem,
Wysoko pięść musimy wznieść,
Żeby miazdzącym spadła młotem.*

*A wtedy w prochu legnie wróg,
Dzielności naszej się poszczęści.
I sprawiedliwy, wielki Bóg
Pobłogosławi naszej pięści. (8)*

59. DODATKOWE HASŁA

10. 29 sierpnia 1944 roku Armia Krajowa uznana została przez aliantów za siły zbrojne. Rządy Wielkiej Brytanii i USA uznały żołnierzy Armii Krajowej za kombatantów, którym przysługują wszelkie prawa gwarantowane przez konwencje międzynarodowe. Było to szczególnie istotne dla żołnierzy walczących w Powstaniu Warszawskim – bez statusu kombatanta powstańcy byli traktowani przez Niemców jak „bandyci”. W opublikowanym przez Brytyjczyków – ogłoszonym przez agencje Reutera i Associated Press – oświadczeniu stwierdzono m.in.: *Rząd J. K. Mości otrzymuje liczne raporty, świadczące o tym, że członkowie Polskiej Armii Krajowej, która prowadzi czynną akcję przeciw wspólnemu wrogowi traktowani są przez niemieckie władze wojskowe niezgodnie z prawami i zwyczajami wojskowymi. W związku z tym rząd J.K.M. złożył oficjalną deklarację: Polska Armia Krajowa, zmobilizowana obecnie stanowi siłę kombatancką będącą integralną częścią Polskich Sił Zbrojnych. Podkreślono, że żołnierze AK działają przeciw nieprzyjacielowi jawnie, są pod odpowiedzialnym dowództwem i mają wyraźne odznaki lub polski mundur. W tych warunkach – głosiła deklaracja – represje wobec członków Polskiej Armii są pogwałceniem przepisów wojennych obowiązujących Niemców. Wobec tego Rząd J.K. Mości uroczyście ostrzega wszystkich Niemców, którzy biorą jakikolwiek udział w pogwałceniu tych praw lub też są w jakikolwiek sposób za nie odpowiedzialni, że czynią tak na własne ryzyko i będą pociągnięci do odpowiedzialności za swe zbrodnie.* Następnego dnia – 30 sierpnia 1944 – Rząd RP wydał oświadczenie: *Polska Armia Krajowa tocząca z najwyższym bohaterstwem i poświęceniem otwartą walkę na ziemiach R.P. stanowi część regularnych Sił Zbrojnych Rzplitej. Rząd Polski posiada i gromadzi w dalszym ciągu dowody okrutnego i barbarzyńskiego postępowania Niemców z żołnierzami Armii Krajowej, którzy dostają się w ich ręce. Rząd Polski oświadcza, że bezpośredni i pośredni sprawcy tych zbrodni będą ścigani i poniosą zasłużoną karę*. 3 września ogłoszono oficjalny komunikat Deutsche Nachrichtenbüro: *Rzecznik niemieckiego ministerstwa spraw zagranicznych oświadczył, że „patrioci polscy”, którzy poddają się w Warszawie, będą traktowani jako jeńcy wojenni. Praw kombatanckich żołnierzy AK nie uznawały władze sowieckie.* (9)

12. Krzyż Batalionów – ustanowiony 28 grudnia 1988 roku zgodnie z uchwałą Prezydium Naczelnego Komitetu Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. Uhonorowano nim osoby uczestniczące w zbrojnym czynie polskiej wsi podczas II wojny światowej. W roku 1992 uznany za odznaczenie wojskowe. Do roku 1995 nadawany przez Prezydenta RP. (10)

59. DODATKOWE HASŁA

14. W 70. rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego na jego „wieczną pamiętkę” posadzono w Ogrodzie Saskim, w niedużej odległości od Grobu Nieznanego Żołnierza, młody , jako Drzewo Pamięci. W uroczystości wzięli udział między innymi prezes Związku Powstańców Warszawskich gen. Zbigniew Ścibor-Rylski, prezes Światowego Związku Żołnierzy AK Leszek Żukowski oraz prezydent Warszawy Hanna Gronkiewicz-Waltz. Generał Ścibor-Rylski podkreślał, że ... jest metaforą cech powstańczego pokolenia, a jego pokolenie musiało być silne jak to drzewo. Dodał, że będzie rósł w pobliżu uroczystości odbywających się przed Grobem Nieznanego Żołnierza. W uroczystości uczestniczyli powstańcy, żołnierze AK, harcerze, a także m.in. prezes Najwyższej Izby Kontroli Krzysztof Kwiatkowski i burmistrz Londynu Boris Johnson. W korzeniach drzewa umieszczono specjalny akt. Napisano w nim, że drzewo posadzono 1 sierpnia 2014 roku „na wieczną pamiętkę 63 dni szczytowego momentu pięcioletniej konspiracyjnej walki Polskiego Państwa Podziemnego o wolność i niepodległość ojczyzny; niezłomnej postawy miasta, żołnierzy i ludności cywilnej”. (3)

15. Mieczysław (ur. 30 maja 1901 roku w Warszawie, zm. 3 września 1990 tamże). W dniach powstania był jednym z najpopularniejszych piosenkarzy biorących udział w koncertach dla powstańców i ludności cywilnej. Dał wówczas sto cztery występy w schronach, szpitalach polowych i na barykadach. Kilkakrotnie raniony, został odznaczony Krzyżem Walecznych i – jako czwarty w kolejności Polak – Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami, nadanym przez Rząd Londyński. Powstańcza opaska piosenkarza znajduje się w Muzeum Powstania Warszawskiego. (4)

17. „.....” lub „kopyto” – krótki pistolet (gwara okupacyjna). (4)

18. Powstania Warszawskiego – sztuczne wzniesienie znajdujące się na Czerniakowie, w warszawskiej dzielnicy Mokotów, po południowej stronie ulicy Bartyckiej. Sypanie kopca rozpoczęto po 1945 roku, zwożąc tu gruzy zniszczonych w 1944 dzielnic Warszawy. Około 1998 roku środowisko Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, z inicjatywy ppłk. Eugeniusza Ajewskiego ps. „Kotwa”, zaproponowało uporządkowanie kopca i nazwanie go „... Pamięci Narodowej”. Po dyskusjach ze środowiskiem ŚZZAK radni Warszawy podjęli 24 marca 2004 roku uchwałę o nadaniu mu nazwy „... Powstania Warszawskiego”. Z okazji 60. rocznicy wybuchu Powstania Warszawskiego uporządkowano

59. DODATKOWE HASŁA

szczyt wzniesienia i zbudowano schody umożliwiające wygodne dojście od ul. Bartyckiej. Tradycyjnie w dniu 1 sierpnia, w rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego, o godz. 21.00 odbywają się tam uroczystości, w trakcie których następuje rozpalenie ogniska ogniem przyniesionym przez „sztafetę pokoleń” z Grobu Nieznanego Żołnierza. W skład „sztafety pokoleń” wchodzi kombatanci, żołnierze, harcerze i strażnicy miejscy. Ognisko płonie przez 63 dni, do 3 października, i jest utrzymywane przez Straż Miejską. U podstawy wzniesienia, od strony parkingu przy ul. Bartyckiej, znajduje się tablica/obelisk zaprojektowana przez architekta Roberta Drzazgę, informująca o historii powstania wzniesienia i o jego nazwie. (6)

21. Operacja z pomocą Powstaniu Warszawskiemu – rozpoczęła się w nocy z 15 na 16 września i trwała do 22 września. Została przeprowadzona przez 2. i 3. Dywizję Piechoty 1 Armii Polskiej w ZSRR, dowodzonej przez generała Zygmunta Berlinga. Rozkaz o desancie został wydany w Moskwie przez Stalina, a Berlingowi 15 września przekazał go marszałek Armii Czerwonej Konstanty Rokossowski.

Zażądał on również szczegółowych raportów z przebiegu operacji, które Berling miał mu dostarczać trzy razy dziennie – o godzinie 8 rano, 13 po południu i 22 późnym wieczorem. Meldunki te były zapewne przekazywane Kremlowi. Żołnierze Berlinga przeprawili się przez Wisłę na łodziach i pontonach, które już na rzece znalazły się pod gradem niemieckich kul. Niemcy strzelali m.in. z ruin mostu Poniatowskiego. Ci żołnierze, którzy przeżyli przeprawę, wylądowali na wysokości Żoliborza (przyczółek marymoncki) oraz na południu miasta (przyczółek czerniakowski). Choć berlingowcom udało się nawiązać styczność z oddziałami Armii Krajowej, w walce z Niemcami osiągnęli niewiele. Zostali odparci, podzieleni na mniejsze grupy i metodycznie wybijani. Ocenia się, że Berling swoimi oddziałami dowodził w sposób nieudolny, a straty, jakie poniósł, były olbrzymie. Z blisko 2,5 tys. żołnierzy, którzy brali udział w desancie, zginęła lub dostała się do niewoli zdecydowana większość. Na prawą stronę Wisły wróciło zaledwie 400. Przetrwiała legenda polskiego patrioty Berlinga, który gotów był narazić się Stalinowi, żeby ratować konającą stolicę. W praktyce nie mógł on przeprowadzić takiej operacji na własną rękę. Bez wsparcia Armii Czerwonej desant nie mógłby się odbyć. Baterie sowieckiej artylerii zapewniły przeprowadzającym się berlingowcom wsparcie ogniowe, sowieckie wojska inżynierskie dostarczyły im pontony, a sowieckie wojska chemiczne rozpyliły nad rzeką zasłonę dymną. Sowietnicy zapewnili także amunicję i zaopatrzenie. Samoloty z czerwoną gwiazdą na ogonach wykonywały w tym czasie naloty na niemieckie stanowiska. Jak oceniane są motywy postępowania Stalina, który pozwolił na wysłanie żołnierzy Berlinga na odsiecz powstańcom? W rzeczywistości nie mieli oni wcale Warszawie pomóc, ale przedłużyć jej agonię. W interesie Stalina leżało bowiem, aby powstanie trwało jak najdłużej, aby rękami Niemców pozbyć się jak największej liczby żołnierzy AK. Desant, podob-

59. DODATKOWE HASŁA

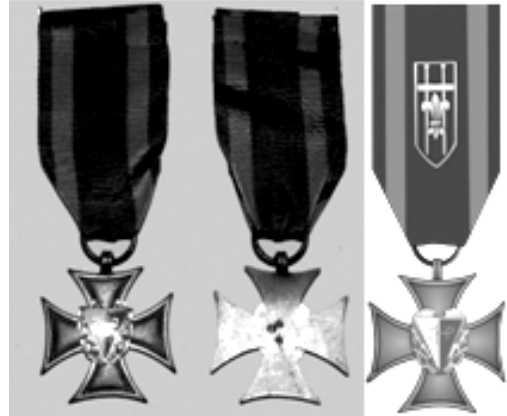
nie jak inne ówczesne działania Sowietów (zrzuty, naloty na niemieckie pozycje itd.), miał na celu podtrzymanie nadziei wśród powstańców i skłonienie ich do dalszego beznadziejnego oporu. Była to więc prowokacja. Najsmutniejsze w całej tej historii jest to, że ofiarą tej prowokacji padli nie tylko warszawiacy i żołnierze Armii Krajowej, ale także szeregowi żołnierze Berlinga. Poza tym operacja została fatalnie przygotowana. Nie dokonano niezbędnego rozpoznania, wszystko odbywało się z marszu, na zasadzie całkowitej improwizacji. Żołnierzom nie dostarczono odpowiedniej ilości sprzętu desantowego, co spowodowało, że przeprawa przez Wisłę trwała zbyt długo i żołnierze zbyt długo znajdowali się pod ostrzałem. Berling nie nawiązał również współdziałania z Komendą AK, co spowodowało, że jakiegokolwiek działania na drugim brzegu Wisły były właściwie pozbawione sensu. Żołnierze nie byli przygotowani. W większości byli to rekruci z Lubelszczyzny wcieleni siłą do armii Berlina zaledwie kilka miesięcy wcześniej. Nie mieli więc żadnego przeszkolenia niezbędnego do przeprowadzenia operacji desantowych, nie mówiąc już o walkach w mieście. Mało tego, dla większości z nich byli to pierwszy bój! Żołnierze Berlinga zostali potraktowani jak mięso armatnie, przez sowieckie dowództwo zostali właściwie skazani na śmierć. Najlepszym dowodem jest fakt, że podczas desantu Sowietci mówili o możliwości przerzucenia na drugi brzeg zaprawionego w bojach 226. Pułku Piechoty Gwardii z 8 Armii Gwardii gen. Wasilija Czujkowa. Była to jednostka mająca doświadczenie w forsowaniu rzek i w walce w mieście, ponieważ wcześniej biła się w Stalingradzie. Z decyzją postania jej na pomoc berlingowcom zwlekano jednak tak długo, aż straciło to jakikolwiek sens. Operacja desantowa, którą komunistyczna propaganda przedstawiała jako działanie mające na celu wsparcie Armii Krajowej, była w rzeczywistości operacją pomocną dla jej wroga. Nie chodziło o ratowanie Warszawy, ale zneutralizowanie groźnego dla Sowietów polskiego podziemia niepodległościowego. (9)

22. Marcei, ps. „Sowa”, „Mazowiecki”, „Wolski” (ur. 4 lutego 1894 w Woli Bystrzyckiej, zm. 20 lub 21 października 1963 w Warszawie) – polski samorządowiec, działacz konspiracyjny, trzydziesty pierwszy prezydent Warszawy. Od września 1929 roku do września 1939 kierował biurem Związku Miast Polskich. 16 września 1939, podczas obrony Warszawy, został powołany przez Komisarza Cywilnego przy Dowództwie Obrony Warszawy Stefana Starzyńskiego na delegata dzielnicowego Komisariatu na teren starostwa grodzkiego Praga-Południe. W okresie okupacji pracował w Zarządzie Miasta, a jednocześnie od 1941 roku pełnił funkcję Delegata Rządu RP na uchodźstwie na miasto stołeczne Warszawę. Od 5 sierpnia 1944, po rozpoczęciu Powstania Warszawskiego, sprawował władzę cywilną w Warszawie, łącząc stanowiska prezydenta i Komisarza Rządu (objęcie stanowiska prezydenta nastąpiło po rezygnacji Juliana Kulskiego, pełnił ją od 28 października 1939 roku). Początkowo urzędował na Starym Mieście, skąd 26 sierpnia przedostał się kanałami do Śródmieścia. Swoją funkcję pełnił do kapitulacji 2 października 1944; opuścił Warszawę wraz z ludnością cywilną 7 października 1944. Po wojnie powrócił do pracy w administracji, był m.in. naczelnikiem wydziału i wicedyrektorem Departamentu Samorządu w Ministerstwie Administracji Publicznej. We wrześniu 1951 przeszedł na emeryturę. 8 grudnia 1951 został aresztowany i za działalność w czasie wojny i 10 lutego 1953 został skazany na karę śmierci. W maju

59. DODATKOWE HASŁA

1956 został zwolniony z więzienia, a rok później zrehabilitowany. Przed 1939 rokiem był dwukrotnie odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi. W 2010 został pośmiertnie odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. (8)

23. Krzyż „Za Zasługi dla ZHP” –
..... odznaczenie honorowe,
najwyższe wyróżnienie w Związku Har-
cerstwa Polskiego. Odznaczenie o nazwie Od-
znaka Honorowa Związku Harcerstwa Pol-
skiego nadawane było od 1 lipca 1965 roku.
W 1969 roku nastąpiła zmiana nazwy odzna-
czenia na Krzyż „Za Zasługi dla ZHP”.

Krzyż ma trzy stopnie:

- Brązowy Krzyż „Za Zasługi dla ZHP”;
- Srebrny Krzyż „Za Zasługi dla ZHP”;
- Złoty Krzyż „Za Zasługi dla ZHP”.

Członkom Szarych Szeregów, prowadzącym działalność konspiracyjną w cza-
sie okupacji hitlerowskiej, do odznaczenia nadawana była – w latach 1984-
2002 – Rozeta z Mieczami, przypinana na wstążce. (10)

25. Józef Zbigniew (ur. 25 maja 1923 w Łomży) – żołnierz AK,
uczestnik Powstania Warszawskiego, kawaler Orderu Virtuti Militari, architekt,
malarz. W roku 1936 związał się z warszawską 78. drużyną ZHP, a następnie
organizacją „Orlęta” przy Związku Strzeleckim. W czasie wojny organizował Or-
lęcy Hufiec Michałów, walczył w Powstaniu Wwarszawskim – jako absolwent
tajnej szkoły podchorążych AK, dowodził zgrupowaniem „Orląt” Związku Strze-
leckiego. Za zasługi bojowe w Powstaniu Warszawskim otrzymał Krzyż Virtuti
Militari kl. V. Po powstaniu na rozkaz dowódcy Pragi wstąpił do 1. Dywizji Pie-
choty im. Tadeusza Kościuszki, z którą przeszedł od Warszawy cały szlak bo-
jowy, m.in. jako dowódca zwiadu, został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasłu-
gi z Mieczami. Po wojnie współorganizował środowisko „Orląt” przy ŚZZ AK. Po
powrocie z wojska skończył studia architektoniczne na Politechnice Warsza-
wskiej. W okresie aktywności zawodowej pracował w licznych pracowniach pro-
jektowych – Praga (1947), Paryż (1957), Bruksela (1959), Kabul (1967-1970),
Chicago (1971-1974), Dubaj (1976-1977), Trypolis (1980-1981) i Karaczi
(1982). Swoje grafiki wystawiał w wielu miastach, m.in. w Chicago, Los Ange-
les, San Diego, Dubaju. Jego prace znajdują się w zbiorach krajowych i zagra-
nicznych, w tym 8 rysunków w Watykanie, z których jeden obdarzony został
specjalnym autografem papieża Jana Pawła II. Jest laureatem licznych konkur-
sów krajowych i zagranicznych, na których zdobył 31 nagród i wyróżnień. (5)

27. 44 – reżyseria Jan Komasa, premiera 19 września 2014
roku. Jest to film fabularny w całości poświęcony tematyce Powstania War-
szawskiego, po raz pierwszy od czasów *Kanału* w reżyserii Andrzeja Wajdy.
Film opowiada historię młodego chłopaka, Stefana Zawadzkiego, który po
śmierci ojca postanawia dołączyć do powstania. Obserwujemy, co się dzieje
z nim i z jego przyjaciółmi podczas walk Zgrupowania „Radosław”, które ruszyło

59. DODATKOWE HASŁA

z Woli, a potem przeszło przez miasto i skończyło działania na Czerniakowie. Jest to opowieść o młodych, pełnych życia i namiętności warszawiakach. Głównych bohaterów filmu poznajemy na krótko przed wybuchem powstania. Konspiracja to dla nich nie tylko patriotyczny obowiązek, ale i młodzieńcza przygoda. (6)

28. Krzyż Czynu Zbrojnego – polskie odznaczenie wojskowe ustanowione dla uhonorowania żołnierzy Narodowych Sił Zbrojnych i innych organizacji niepodległościowych o charakterze narodowym.

Zostało początkowo wprowadzone zarządzeniem Rady Politycznej Narodowych Sił Zbrojnych z dnia 14 grudnia 1944. Statut odznaczenia dzielił go na dwie wersje – z mieczami (za zasługi ściśle bojowe) oraz bez mieczy (za dokonania o charakterze organizacyjnym), a każda z nich posiadała podział na trzy stopnie – złoty, srebrny i brązowy. Ustawą z dnia 16 października 1992 roku Krzyż ... Czynu Zbrojnego uznano za polskie państwowe odznaczenie wojskowe, nadawane za zasługi w latach 1939-1945. Następnie, rozporządzeniem Prezydenta RP z 10 listopada 1992 określono wzór i szczegółowy tryb nadawania krzyża. Krzyż nadawany był przez Prezydenta RP na wniosek Ministra Obrony Narodowej lub Ministra Spraw Zagranicznych. Łącznie nadano 2651 krzyży. Nadawanie Krzyża ... Czynu Zbrojnego (oraz Krzyża Armii Krajowej i Krzyża Batalionów Chłopskich wymienionych w tej ustawie) zakończyło się 8 maja 1999 roku. (10)

60. HISTORIA ARMII KRAJOWEJ W „PIGUŁCE”

Krzyżówka została opracowana z wykorzystaniem wprowadzeń do krzyżówek z poszczególnych tematów. Powstaną również jej wersje w języku angielskim, francuskim, niemieckim i rosyjskim.

Poziomo

1. Akcja „.....” – operacja wojskowa prowadzona przez oddziały Armii Krajowej przeciwko wojskom niemieckim w końcowej fazie okupacji niemieckiej, bezpośrednio przed wkroczeniem Armii Czerwonej, prowadzona w granicach II Rzeczypospolitej. Trwała od 4 stycznia 1944, kiedy Armia Czerwona przekroczyła na Wołyniu granicę polsko-sowiecką z 1939 roku, do stycznia 1945. Mimo lokalnych osiągnięć militarnych, w sensie politycznym zakończyła się niepowodzeniem. Respektowanie praw suwerennych władz polskich nie leżało w planach Stalina i państw zachodnich. (5)

7. Polskie Państwo to tajne struktury państwa polskiego, funkcjonujące w czasie II wojny światowej. Początkiem było utworzenie 27 września 1939 roku Służby Zwycięstwu Polski. Od grudnia 1940 roku rozpoczęto tworzenie Delegatury Rządu na Kraj. Była to podziemna organizacja obejmująca swym działaniem wszystkie ziemie polskie i posiadająca z czasem wszystkie struktury władz Polski przedwojennej. Rada Jedności Narodowej będąca reprezentacją polityczną Polskiego Państwa ... odbyła ostatnie posiedzenie w Krakowie 27 czerwca 1945 roku. Również w Krakowie, 1 lipca 1945 roku, rozwiązana została Delegatura Rządu. Nastąpił tym samym kres Polskiego Państwa ... (9)

9. „.....” to miejsce pochówku przy murze Cmentarza Wojskowego na Powązkach w Warszawie pomordowanych przez organa bezpieczeństwa publicznego w latach 1945-1956. Chowano tu potajemnie ciała więźniów zamordowanych w więzieniu mokotowskim. Ocenia się, że znalazło swój tam pochówek ok. 300 osób. W latach 2012-2013 pod kierunkiem Krzysztofa Szwaigrzyka z IPN prowadzone były ekshumacje. Rozpoczęto je 23 lipca 2012 roku. Wydobyte szczątki zostały poddane badaniom DNA. Do chwili obecnej zidentyfikowano 28 osób, wśród których zdecydowaną większość stanowią żołnierze Armii Krajowej i Narodowych Sił Zbrojnych. Pochówek żołnierzy zidentyfikowanych po ekshumacjach zaplanowano w formie uroczystości państwowej 27 września 2014 roku, w 75. rocznicę utworzenia Polskiego Państwa Podziemnego. (6)

11. Partyzancką przyjęto nazywać teren wyzwolony spod władzy Niemców i utrzymywany przez siły partyzanckie. Na tych terenach działała znowu polska władza terenowa. Należy podkreślić, że druga połowa 1943 roku, a zwłaszcza wiosna 1944, były okresem jawnych już poczynań sił zbrojnych polskiego podziemia na Wileńszczyźnie – oddziały AK opanowywały niektóre rejony Wileńszczyzny, likwidując w kolejnych miasteczkach posterunki niemieckie i paramilitarne oddziały litewskie kolaborujące z Niemcami. (14)

60. HISTORIA ARMII KRAJOWEJ W „PIGUŁCE”

14. W momencie maksymalnej zdolności bojowej (lato 1944) siły Armii Krajowej liczyły ok. 390 tys. żołnierzy, w tym 10,8 tys. oficerów. Kadre oficerską sprzed wojny uzupełniano absolwentami tajnych kursów oraz przerzucanymi do kraju cichociemnymi. Najwyższym organem dowodzenia Armii Krajowej była Komenda, która składała się z siedmiu oddziałów, miała też własnych duszpasterzy. Jako odrębną jednostkę utworzono w styczniu 1943 Kedyw, przeprowadzający akcje dywersyjne i specjalne. (6)
16. Żołnierze – antykomunistyczny ruch partyzancki stawiający opór sowietyzacji Polski i podporządkowaniu jej ZSRR, toczący walkę ze służbami bezpieczeństwa, znany również pod nazwą II Konspiracji. Ze względu na swoją liczebność i poparcie społeczne walka ta była postrzegana jako narodowe powstanie antykomunistyczne. Termin „Żołnierze ...” używany jest wspólnie, upowszechnił go Jerzy Ślaski, publikując książkę o takim tytule. Od paru lat dzień 1 marca został uznany jako Narodowy Dzień Pamięci Żołnierzy Inne określenia: „żołnierze drugiej konspiracji”, „żołnierze niezłomni” oraz „antykomunistyczni powstańcy”. Nie było ludzi ostrzej atakowanych przez komunistyczną propagandę. (7)
19. W połowie 1941 Komendant Główny Armii Krajowej, gen. Stefan Rowecki „Grot”, w porozumieniu z biskupem polowym gen. Józefem Gawliną, powołał na Naczelnego AK ks. płk. Tadeusza Joachimowskiego ps. „Budwicz”. Księdzu „Budwiczowi” podlegała cała Służba Duszpasterska AK, którą kierował poprzez wyznaczonych dziekanów obszarów AK. (8)
21. Kobiety stanowiły około (słownie) % stanów osobowych Armii Krajowej. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej dekretem z 27 października 1943 uznał, iż „żołnierze kobiety mają te same obowiązki i prawa, co żołnierze mężczyźni”, co sankcjonowało faktycznie istniejący stan rzeczy, szczególnie w Armii Krajowej i otwierało możliwości do prawnego uregulowania różnych kwestii, w tym stopni wojskowych. Nadanie kobietom-żołnierzom stopni wojskowych nastąpiło 23 września 1944. Straty wśród kobiet żołnierzy AK szacowane są na blisko 5 tys. (8)
22. Dowództwo Armii Krajowej przewidywało, że po wybuchu powszechnego powstania oddziały AK zdobędą niemiecki sprzęt pancerny i użyją go w walce. Dlatego w konspiracji prowadzono szkolenie kierowców i mechaników oraz opracowano dokładne instrukcje obsługi pojazdów. Sformowano też załóżki przyszłych oddziałów pancernych, m.in. kadrowy batalion „.....”. Podczas Powstania Warszawskiego udało się zdobyć tylko kilka pojazdów bojowych. (6)
24. Spośród wszystkich okupowanych krajów w okresie II wojny światowej, w których zorganizowany ruch oporu walczył z okupantem, jedynie w okupowanej Polsce prowadzono szkolenie oficerów w tajnych Szkołach Program szkolenia w Szkołach ... Rezerwy Piechoty ZWZ-AK opierał się o zakres Szkół ... Rezerwy Piechoty WP i o ich regulamin. W Szkołach ... Rezerwy był szkolony kwiat młodzieży polskiej zaangażowany w walkę z wrogiem bezinteresownie, z pobudek patriotycznych. Wielu absolwentów zginęło w walce

60. HISTORIA ARMII KRAJOWEJ W „PIGUŁCE”

zbrojnej, zostało aresztowanych lub trafiło do obozów koncentracyjnych – wielu poległo w czasie Powstania Warszawskiego. (12)

27. Powstanie Warszawskie (1 sierpnia – 3 1944) – wystąpienie zbrojne przeciwko okupującym Warszawę wojskom niemieckim, zorganizowane przez Armię Krajową w ramach akcji „Burza”, połączone z ujawnieniem się i oficjalną działalnością najwyższych struktur Polskiego Państwa Podziemnego. Powstanie było wymierzone militarnie przeciw Niemcom, a politycznie przeciw ZSRR oraz podporządkowanym mu polskim komunistom. Dowództwo AK planowało samodzielnie wyzwolić stolicę jeszcze przed wkroczeniem Armii Czerwonej, licząc że uda się w ten sposób poprawić międzynarodową pozycję legalnego rządu RP oraz zahamować realizowany przez Stalina proces sowietyzacji Polski. Po wybuchu powstania Armia Czerwona wstrzymała ofensywę w kierunku warszawskim, a radziecki dyktator konsekwentnie odmawiał udzielenia powstańcom poważniejszej pomocy. Wsparcie udzielone powstańcom przez USA i Wielką Brytanię miało natomiast ograniczony charakter i nie wpłynęło w sposób istotny na sytuację w Warszawie. W rezultacie słabo uzbrojone oddziały powstańcze przez 63 dni prowadziły samotną walkę z przeważającymi siłami niemieckimi, zakończoną kapitulacją 3 ... 1944. W trakcie dwumiesięcznych walk straty wojsk polskich wyniosły ok. 16 tys. zabitych i zaginionych, 20 tys. rannych i 15 tys. wziętych do niewoli. W wyniku nalotów, ostrzału artyleryjskiego, ciężkich warunków bytowych oraz masakr urządzanych przez oddziały niemieckie zginęło od 150 tys. do 200 tys. cywilnych mieszkańców stolicy. Na skutek walk powstańczych oraz systematycznego wyburzania miasta przez Niemców uległa zniszczeniu większość zabudowy lewobrzeżnej Warszawy, w tym setki bezcennych zabytków oraz obiektów o dużej wartości kulturalnej i duchowej. Powstanie uznawane jest za jedno z najważniejszych wydarzeń w najnowszej historii Polski. Ze względu na jego tragiczne skutki, w szczególności olbrzymie straty ludzkie i materialne, kwestia zasadności decyzji o rozpoczęciu zrywu pozostaje nadal przedmiotem debat i gorących polemik. (12)
28. Na czele służby zdrowia AK stało Szefostwo Służby, które było podległe Kwatermistrzowi Komendy Głównej. W Armii Krajowej istniała też Wojskowa Służba Kobiet, jej głównym pionem był pion sanitarny. (10)
29. Polska na Wołyniu miała zapewnić obronę przed masowymi mordami Polaków przez ukraińskich nacjonalistów, była realizowana przez zgrupowania polskiej ludności cywilnej i oddziały Armii Krajowej (ataki wyprzedzające, szkolenia, przychodzenie z odsieczą). Początki polskiej ... na tym terenie datują się na przełom lat 1942/1943. Na Wołyniu powstało ponad 100 ośrodków ... Podobne zgrupowania powstały w byłych województwach II RP: lwowskim, stanisławowskim (Podkarpacie) i tarnopolskim (zachodnia część geograficznej krainy Podola). Do czasu wejścia Armii Czerwonej przetrwało tylko 10 ośrodków. (10)

Pionowo

1. Armia Krajowa prowadziła szeroko zakrojoną akcję sabotażowo-dywersyjną obejmującą wszelkie działania skierowane przeciwko okupantom, które nie były bezpośrednio związane z przygotowaniem do powstania. Dla AK dywersja i sabotaż stanowiły element tzw. walki Prowadzone były też akcje mające na celu likwidację konfidentów i zdrajców, zgodnie z wyrokami wydanymi przez sądy podziemne. (8)
2. Armia (AK) – zakonspirowana organizacja zbrojna polskiego podziemia w latach II wojny światowej, działająca na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, okupowanej przez Niemców i ZSRR. Powstała 14 lutego 1942 w wyniku przemianowania Związku Walki Zbrojnej rozkazem Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych, gen. Władysława Sikorskiego. Przeprowadzenie zwycięskiego powstania powszechnego było celem strategicznym AK. Do czasu jego wybuchu planowano prowadzić walkę bieżącą. Podstawowymi formami działania miały być sabotaż, dywersja, wywiad i propaganda. Dopiero w późniejszym okresie miano przystąpić do działań partyzanckich. Zgodnie z obowiązującą koncepcją walki zbrojnej, dywersją i sabotażem objęto przemysł ciężki, metalurgiczny, chemiczny, transport kolejowy i drogowy. Największe nasilenie akcji sabotażowych nastąpiło wiosną 1941, czyli w okresie, gdy Niemcy koncentrowali na ziemiach polskich ogromne siły Wehrmachtu i Luftwaffe przed uderzeniem na ZSRR. W następnej fazie uderzeniami objęto transporty paliw, amunicji i żywności oraz składy materiałów wojennych. Działalność ZWZ-AK w latach 1941-1943 to stopniowe przechodzenie od akcji sabotażowo-dywersyjnych do działań dywersyjno-partyzanckich. Na podstawie instrukcji Rządu i Naczelnego Wodza dowódca AK gen. Tadeusz Komorowski „Bór” wydał 20 listopada 1943 rozkaz nakazujący rozpoczęcie przygotowań do zbrojnej operacji kryptonim „Burza”. Rozkaz ten przewidywał ujawnienie wobec Rosjan władz wojskowych i cywilnych. Armia ..., wobec wkraczających wojsk sowieckich, miała wystąpić w roli gospodarza. Mimo lokalnych osiągnięć militarnych, „Burza” w sensie politycznym zakończyła się niepowodzeniem. AK została rozwiązana 19 stycznia 1945. (7)
3. Broń, jaką dysponowała Armia Krajowa, pochodziła z pięciu źródeł: 1) zakupiona przez polskie oddziały we wrześniu 1939, 2) zdobyta na Niemcach lub zakupiona od nich, 3) pozostawiona przez Armię Czerwoną na pobojowiskach, 4) pochodząca z konspiracyjnej, 5) ze zrzutów spadochronowych. (9)
4. W Powstaniu Warszawskim uczestniczyło wielu sportowców, w tym 26 polskich olimpijczyków. Byli wśród nich zarówno dowódcy (najwyżej stojącym w hierarchii AK był gen. Tadeusz, uczestnik Igrzysk Olimpijskich w Paryżu w 1924 roku w jeździectwie), jak i zwykli szeregowcy. Część z nich zginęła podczas walk. Ci, którym udało się przeżyć powstanie, pozostali wierni sportowi. (10)
5. Muzeum Armii Krajowej im. Gen. Emila „Nila” w Krakowie jest jedyną tego rodzaju instytucją w Polsce upowszechniającą wiedzę o Polskim Państwie Podziemnym i jego siłach zbrojnych. Powstało w roku 2000 jako

60. HISTORIA ARMII KRAJOWEJ W „PIGUŁCE”

samorządowa jednostka upowszechniania kultury Miasta Krakowa i Województwa Małopolskiego. Formalne powołanie Muzeum AK poprzedził dziesięcioletni trud gromadzenia i eksponowania pamiątek historycznych przez Kombatantów Armii Krajowej. (9)

6. była jedną z form walki z okupantem, wzbudzała zainteresowanie i cieszyła się poparciem różnych komórek Biura Informacji i Propagandy (BIP), Kierownictwa Walki Podziemnej oraz Organizacji Małego Sabotażu „Palmiry-Wawer”. Rozpowszechniane wiersze, piosenki i rysunki nie tylko doprowadzały do wściekłości Niemców, ale i podtrzymywały na duchu społeczeństwo. (6)
8. Siły Zbrojne (NSZ) to polska konspiracyjna organizacja wojskowa obozu narodowego działająca podczas II wojny światowej i w okresie powojennym. Po Armii Krajowej i Batalionach Chłopskich była to największa formacja polityczno-wojskowa podczas okupacji. ... Siły Zbrojne w czasie okupacji liczyły od 80 tys. do 100 tys. ludzi. Organizacja walczyła z Niemcami i zwalczała partyzantkę komunistyczną oraz bandy rabunkowe. W czerwcu 1944 część NSZ została scalona z AK. (8)
10. Na początku 1944 roku Komendzie Głównej AK podlegały (słownie) obszary (białostocki, lwowski, zachodni i warszawski) i osiem samodzielnych okręgów (Warszawa-Miasto, Kielce, Łódź, Kraków, Śląsk, Lublin, Wilno i Wołyń). Okręgi (odpowiednik województw) dzieliły się na obwody – na początku 1944 roku było ich 280. Ogniwnem pośrednim był podokręg. W zależności od potrzeb w ramach okręgów i podokręgów tworzono inspektoraty rejonowe, skupiające po kilka obwodów, natomiast w obwodach (odpowiednik powiatów) – rejonny obejmujące kilkanaście placówek. Na czele jednostek terytorialnych stali komendanci. (6)
12. Muzeum Warszawskiego zostało otwarte w przeddzień 60. rocznicy wybuchu powstania, 31 lipca 2004 roku. Jest wyrazem hołdu warszawiaków wobec tych, którzy walczyli i ginęli za wolną Polskę i jej stolicę. Ekspozycja przedstawia walkę i codzienność powstania na tle okupacji, poprzez ukazanie złożonej sytuacji międzynarodowej, aż po powojenny terror komunistyczny i losy powstańców w PRL. Muzeum prowadzi działalność naukowo-badawczą oraz edukacyjną poświęconą dziejom Powstania Warszawskiego oraz historii i dorobku Polskiego Państwa Podziemnego. Wykorzystuje najnowsze techniki audiowizualne pozwalające na interaktywne uczestniczenie w oglądaniu eksponatów. (9)
13. Szeregi to kryptonim konspiracyjny Organizacji Harcerzy ZHP i szerzej – całego Związku Harcerstwa Polskiego w okresie okupacji niemieckiej i sowieckiej podczas II wojny światowej. ... Szeregi zostały utworzone 27 września 1939 roku, na dzień przed kapitulacją Warszawy, równocześnie z powstaniem w innym miejscu i utworzonej przez inne osoby Służby Zwycięstwu Polsce. (5)

60. HISTORIA ARMII KRAJOWEJ W „PIGUŁCE”

15. Sprawnie działający system Armii Krajowej umożliwił jej skuteczne działanie. Legendarni kurierzy, którzy z narażeniem życia przedzielali się przez okupowaną Europę, by nieść meldunki z kraju do Naczelnego Wodza w Paryżu czy w Londynie, byli jedynie drobnym, choć ważnym elementem rozbudowanego i sprawnie działającego systemu ... Komendy Głównej Armii Krajowej. Wymiana telegramów radiowych między Warszawą a Londynem była możliwa dzięki wielu zabiegom organizacyjnym i bohaterstwu pracowników systemu ... (9)
17. W latach 1944-1945 kilkadziesiąt tysięcy żołnierzy AK Rosjanie uwięzili i wywieźli do łagrów lub internowali w obozach przymusowej pracy, m.in. w Diagilewie i Ostaszkowie – nazwano ich później „.....”. Część aresztowanych żołnierzy siłą wcielono do LWP. (12)
18. W latach 1941-1944 przerzucono do kraju samolotami z Anglii, a później z Włoch 316 spadochroniarzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie – żołnierzy AK (wśród nich była tylko jedna kobieta) – zostali oni nazwani później „.....”. Zrzućeni żołnierze różnili się rodzajem wykształcenia i specjalizacją poszczególnych służb: 37 – wywiad, 50 – łączność, 24 – oficerowie sztabowi, 22 – służby lotnicze, 11 – instruktorzy pancerni i pancerni, 3 – legalizacja i podrabianie dokumentów, 169 – dywersja i partyzantka, 28 – kurierzy polityczni. Spośród nich zginęło 112, 84 w walce lub zamordowanych przez Gestapo, 10 zażyło truciznę po aresztowaniu, na 9 wykonano po wojnie karę śmierci na podstawie wyroków sądów Polski Ludowej w okresie stalinizmu. Spośród 91 osób, które brały udział w Powstaniu Warszawskim, 18 zginęło w walce. (13)
20. Heinrich – *Mein Fuhrer! Moment jest niesympatyczny. Z punktu widzenia historycznego jest jednak błogosławieństwem, że ci Polacy to robią. W ciągu pięciu-sześciu tygodni pokonamy ich. Ale wtedy Warszawa – stolica, głowa, inteligencja tego niegdyś szesnasto-, siedemnastomilionowego narodu Polaków, będzie starta. Tego narodu, który od siedmiuset lat blokuje nam Wschód i od pierwszej bitwy pod Tannenbergiem (Grunwaldem) ciągle nam staje na drodze. Wtedy polski problem dla naszych dzieci i dla wszystkich, którzy po nas przyjdą, a nawet już dla nas – nie będzie dłużej żadnym wielkim problemem historycznym.* (7)
23. Z mającym nastąpić powstaniem powszechnym wiązał się Plan Sił Zbrojnych (OSZ) polegający na odtwarzaniu struktur Wojska Polskiego sprzed 1939 roku. W pierwszej kolejności w Obszarach i Okręgach AK na terenie bazy powstańczej planowano odtworzyć 16 dywizji piechoty, 3 brygady kawalerii oraz 1 brygadę pancerno-motorową. W Okręgu Wilno w kwietniu 1944, na podstawie rozkazu organizacyjnego Komendy Okręgu, na bazie inspektoratów utworzono sztaby trzech zgrupowań partyzanckich, w skład których wchodziło w sumie 15 brygad. (11)
25. Najwięcej walczących po polskiej stronie osób było narodowości, mogło ich być nawet 2 tys. – żołnierzy rozdrobnionych w oddziałach AK, AL, PAL. Drugi w kolejności pod względem ilości walczących w

60. HISTORIA ARMII KRAJOWEJ W „PIGUŁCE”

Powstaniu Warszawskim naród to Rosjanie – informacje o rosyjskich powstaniach Warszawy są niestety zapominane. (10)

26. Bataliony (BCh) – konspiracyjna organizacja zbrojna polskiego ruchu ludowego licząca około 169 tys. ludzi, działająca w czasie II wojny światowej na terenie Generalnego Gubernatorstwa i w Wielkopolsce. Po Armii Krajowej była to największa formacja zbrojna podczas okupacji. Z oddziałów taktycznych BCh około 51,5 tys. weszło w skład AK, reszta zachowała samodzielność. Struktura organizacyjna Batalionów ... obejmowała swoim zasięgiem cały obszar kraju, z wyjątkiem województw: wileńskiego, nowogrodzkiego, poleskiego i pomorskiego. Terenowa sieć organizacyjna składała się z 10 okręgów, które dzieliły się na podokręgi lub obwody. (9)

61. BRIEF HISTORY OF THE HOME ARMY

This crossword has been developed using introductions to crosswords on previous topics.

Across

2. The Warsaw Museum opened on the eve of the 60th anniversary of the Warsaw Rising, on 31 July, 2004. It is a tribute of the residents of Warsaw to those who fought and died for Free Poland and its capital. The exhibit presents fighting and everyday life during the Rising, shows the complex international situation, post-war communist terror and insurgents' fate in the People's Republic of Poland. The Museum conducts scientific, research and educational activities focused on the history of the Warsaw Rising and the achievements of the Polish Underground State. It employs state-of-the-art audio-visual tools to make its exhibit interactive and interesting. (6)
6. "Łączka" (Little) is a burial ground by the wall of the Powązki Military Cemetery in Warsaw, where people murdered by the public security service were secretly buried in the years 1945-1956, among them were prisoners murdered in the Mokotów Prison. It is estimated that up to 300 people were buried at the Meadow. Exhumation works conducted here, led by Krzysztof Szwagrzyk from the Institute of National Remembrance (IPN), were carried out starting on 23 July, 2012 and into the year 2013. Uncovered remains were subjected to DNA testing using genetic data. So far 28 people have been identified, the majority of whom were soldiers of the Home Army and the National Armed Forces – This crossword refers to them (even if their names appear in other crosswords); the others were high-ranking officers of the post-war Polish Army. Burial of identified soldiers has been planned during a state ceremony on 27 September, 2014 on the 75th anniversary of the establishment of the Polish Underground State. Each note has links to detailed information. (6)
9. A number of athletes, including 26 Polish Olympians, took part in the Warsaw Rising. Among them were commanding officers (the highest in rank in the Home Army was General Tadeusz, who competed in equestrian events during the 1942 Olympic Games in Paris) as well as ordinary soldiers. Some of them were killed in action. Those who survived the Rising returned to sports. (10)
10. The Home Army's efficient system allowed it to operate effectively. Legendary couriers, who risked their lives to make their way across occupied Europe to bring reports to Commander-in-Chief in Paris or London, were just a small, albeit very important, element of the complex and effective liaison system of the Home Army's Headquarters. Enormous organisational effort and heroism of Polish liaison officers made it possible to exchange radio telegrams between Warsaw and London. (7)

61. BRIEF HISTORY OF THE HOME ARMY

11. Home (AK) – an underground military organization operating during the Second World War in the Republic of Poland under German and Soviet occupation. It was set up on 14 February, 1942 when the Union of Armed Struggle (ZWZ) was renamed on the order of General Władysław Sikorski, Commander-in-Chief of the Polish Armed Forces.

The Home ...'s strategic target was to organize a successful nationwide uprising. Until then on-going resistance operations were to be conducted such as sabotage, diversion, intelligence and propaganda. Only later partisan operations were to be carried out.

In accordance with the then predominant concept of armed resistance, the Home Army's diversion and sabotage operations targeted the heavy industry, metalwork, chemical industry as well as railway and road transport. Sabotage operations reached their peak in the spring of 1941, when the Germans had concentrated large Wehrmacht and Luftwaffe forces within the Polish territory prior to attacking the USSR. Subsequently, strikes were launched against fuel, ammunition and food transports as well as army depots.

In the years 1941-1943 operations of the ZWZ-AK gradually transformed from sabotage and diversion to diversion and partisan operations.

Acting on the instructions of the Government and the Commander-in-Chief, Commander of the Home Army General Tadeusz Komorowski "Byr" issued an order on 20 November, 1943 to start preparations for an armed operation, codenamed Operation "Tempest". His order called for Home ... soldiers to reveal their identity to Russian military and civilian authorities. The Home ... was to meet the arriving Soviet troops as the host. Despite local military successes, Operation Tempest was a political failure.

The Home ... was disbanded on 19 January, 1945. (4)

14. Operation "....." – a military operation conducted within the borders of the Second Polish Republic by the Home Army against German troops in the final stage of German occupation of Poland, immediately prior to the arrival of the Red Army. It lasted from 4 January, 1944, when the Red Army crossed the former Polish-Soviet border in Volhynia of 1939, until January 1945. Despite local military successes, Operation Tempest was a political failure. Neither Stalin nor the Western allies planned to respect Poland's sovereign authorities. (7)

15. Republic referred to an area liberated from the German authority and held by partisan forces and governed by Polish field authorities. It should be noted that in the second half of 1943 and particularly in the spring of 1944, Polish underground military forces operated openly in the Wilno Region – Home Army units took control of certain areas of the Wilno Region by freeing subsequent towns of German outposts and paramilitary Lithuanian groups that collaborated with the Germans. To present this subject fully, this crossword includes entries also from other periods: the republic established after First World War, smaller republics from the years 1939-1941 known as "enclaves of freedom", and the republic established after Second World War. I will be grateful for comments and additional information in this respect. (8)

61. BRIEF HISTORY OF THE HOME ARMY

16. Of all the occupied countries where armed resistance was organized during Second World War, only in Poland officers were trained in underground Cadet Curriculum in the Infantry Reserve Cadet Schools of the ZWZ-AK was based on the curriculum and code of conduct of Infantry Reserve Cadet Schools in the Polish Army. These schools trained the creme de la creme of the young generation, genuinely involved in the struggle against the enemy for patriotic reasons. Many of them were killed in action, arrested, deported to concentration camps – numerous fell during the Warsaw Rising. (7)
17. Women accounted for some % of Home Army's personnel. In his decree of 27 October 1943, President of the Republic of Poland stated that "service women have the same responsibilities and rights as service men", which sanctioned the status quo, particularly in the Home Army, and gave an opportunity to legally regulate matters such as military ranks. Service women were formally given military ranks on 23 September, 1944. Losses among the Home Army female soldiers are estimated at close to 5,000. (3)
19. At the beginning of 1944 the Home Army Headquarters commanded areas (biaiostocki, lwowski, zachodni and warszawski) and eight autonomous regions (Warsaw-City, Kielce, Jydu, Krakyw, HINesk, Lublin, Wilno and Volhynia). These regions (equivalent to a province) were divided into districts – 280 in early 1944. There were also sub regions. As needed, regional inspectorates were established in individual regions and sub regions covering several districts, while the districts (equivalent to a county) were divided into precincts including several outposts. Territorial units were headed by commanders. (4)
20. Heinrich – *Mein Fuhrer! This is an unpleasant moment. From the historical perspective though, what the Poles are doing is a blessing. We will defeat them in five or six weeks. And then, Warsaw, the capital, head and mind of formerly 16 to 17-million nation of Poles, will be wiped out. They have blocked our way east for seven hundred years, and have been in our way since the first battle of Tannenberg (Grunwald). For our children and for those who come after us, and even for us the Polish issue will cease to be a big historical consideration.* (7)
22. represented the largestt nationality fighting on the Polish side – there could have been as many as 2,000 Jewish soldiers scattered among combat units of the Home Army, People's Army (AL) and the Polish People's Army (PAL). The second largest nationality fighting in the Warsaw Rising were Russians – sadly, information about Russian insurgents is largely forgotten. (4)
23. Polish in Volhynia was meant to protect the Poles against mass murders committed by Ukrainian nationalists. It was carried out by groups of Polish civilians and units of the Home Army (pre-emptive attacks, training, relief actions). Organisation of Polish self-defence in this area dates back to late 1942 and early 1943. More than 100 self-defence centres were set up in Volhynia. Similar groups were formed in the former provinces of the Second Polish

61. BRIEF HISTORY OF THE HOME ARMY

Republic – lwowskie, stanislawowskie (Subcarpathia) and tarnopolskie (western part of the geographical region of Podole). Only 10 self-defence centres have survived until the arrival of the Red Army. (12)

25. The Home Army conducted wide-reaching sabotage and diversion operations including actions against the occupying forces not directly related to preparations for the uprising. For the Home Army, diversion and sabotage were elements of the so-called resistance. Other actions involved elimination of informers and traitors based on verdicts of underground courts. (8)

27. was one of the tools of fighting the occupant, so not surprisingly it attracted the attention and support of various sections of the Bureau of Information and Propaganda, Directorate of Underground Resistance and Organisation of Minor Sabotage "Palmiry-Wawer". The circulated poems, songs and drawings not only infuriated the Germans, but comforted the Poles. (6)

28. The Rising (August 1 – October 3, 1944) – an armed operation against the German forces occupying Warsaw, organised by the Home Army under Operation "Tempest", during which the top structures of the Polish Underground State were to come out and start operating officially.

Military, the Rising was aimed against the Germans but politically against the USSR and Soviet-controlled Polish communists. The Home Army command planned to liberate the capital before the arrival of the Red Army hoping to improve the international situation of the legal government of the Republic of Poland and thus oppose Stalin's scheme of Poland's Sovietisation. Following the start of the Rising, the Red Army halted its offensive towards Warsaw and the Soviet dictator consistently refused to provide any meaningful assistance to the Rising. Meanwhile, the support for insurgents delivered by the USA and Great Britain was limited and did not considerably impact the situation in Warsaw. As a result, for 63 days poorly armed insurgent units battled superior German forces alone and finally surrendered on 3 October, 1944.

During the two months of fighting, losses among Polish forces amounted to some 16 thousand killed and missing in action, 20 thousand wounded and 15 thousand taken prisoners. Fatalities among civilian residents of Warsaw amounted to 150 – 200 thousand people who died due to air raids, artillery fire, difficult living conditions and mass murders committed by German troops. During the fighting and systematic devastation of the city carried out by the Germans, the majority of buildings on the left bank of the Vistula River, including hundreds of priceless historical buildings and high-value cultural and religious facilities, have been destroyed.

The Rising is regarded as one of the most important events in modern history of Poland. Due to its tragic outcome, in particular the enormous human and material losses, the decision to start the Rising remains a subject of heated debate and dispute. (6)

29. In 1944-1945, the imprisoned and deported several thousand Home Army soldiers to forced labour camps such as the camps in Diag-

61. BRIEF HISTORY OF THE HOME ARMY

ilewo and Ostaszkyw; later they were called "Jagiernicy". Some of those arrested were forced to join the communist Polish Army. (8)

Down

1. The Armed Forces (NSZ) – Polish military underground organisation created by the Polish nationalist movement operating during and after the Second World War. The third largest political and military formation under German occupation after the Home Army and Peasants' Battalions. During the occupation, the National Armed Forces had from 80 to 100 thousand members. They fought against the Germans and the communist partisans. They also targeted plundering gangs. In June 1944, part of the National Armed Forces was consolidated with the Home Army. (8)
2. Plan of of the Armed Forces (OSZ) was related to the expected nationwide uprising. It called for the revival of the pre-1939 structures of the Polish Army. The first to be recreated within Home Army's Areas and Regions covering the insurgent base were 16 infantry divisions, 3 cavalry brigades and 1 motorised armoured brigade. In the Wilno Area, in April 1944, under an organisational order from the Area Headquarters, the headquarters of three partisan groups were formed from local inspectorates and they consisted in total of 15 brigades. (14)
3. Ranks – underground codename of the Polish Scouting and Guiding Organisation, and the entire Polish Scouting Movement, at the time of German and Soviet occupation during Second World War. The Grey Ranks were formed on 27 September, 1939, a day before the capitulation of Warsaw. On the same day but in a different place the Service for Poland's Victory was established. (4)
4. At the peak of their combat capability in the summer of 1944, the Home Army forces had some 390 thousand soldiers, including 10.8 thousand officers. The pre-war officer corps was replenished with graduates of underground training courses and the Cichociemni parachuted into the country. The Home Army was commanded by the consisting of seven divisions and its own chaplains. A separate unit, Diversion Directorate was formed in January 1943 to carry out special and diversion operations. (12)
5. Weapons used by the Home Army came from five sources: 1) were buried by the Polish troops in September 1939, 2) weapons captured or purchased from the, 3) weapons left by the Red Army on battlefields, 4) weapons produced by underground workshops, 5) airdrops. (7)
7. Between 1941 and 1944, 316 paratroopers of the Polish Armed Forces in the West, all of them Home Army soldiers (including one woman), have been air-dropped into Poland from England, and later from Italy. They were later called "Cichociemni" (the and silent). These paratroopers differed with respect to training and service specialisation as follows: 37 – intelligence, 50 – liaison, 24 – staff officers, 22 – air services, 11 – tank warfare instructors

61. BRIEF HISTORY OF THE HOME ARMY

and tank crew, 3 – legalisation and document forging, 169 – diversion and partisan warfare, 28 – political couriers. One hundred and twelve of them were killed – 84 in action or murdered by the Gestapo, 10 took poison upon arrest, and 9 were executed after the war by courts of the People's Republic of Poland in the Stalinist period. Out of 91 special paratroopers who took part in the Warsaw Rising, 18 were killed in action. (4)

8. Soldiers (Polish Żoinierze Wyklęci) – Polish anti-communist partisan movement that resisted the Sovietisation of Poland and Poland's submission to the USSR. They fought against the communist security service forces. The movement is also known as the Second Underground. Due to a great number of members and social support, this movement is perceived as a national anti-communist uprising. The phrase "Cursed Soldiers" is a modern expression popularised by Jerzy Hłaski who authored a book by that title. A few years ago, March 1 was established as the Day of National Remembrance of those soldiers. Other phrases used to describe the movement include „soldiers of the second underground", "indomitable soldiers" and "anti-communist insurgents". No other formation was attacked more fiercely by the communist propaganda. (6)
12. In the mid-1941, Commander-in-Chief of the Home Army General Stefan Rowecki "Grot", in consultation with Field Bishop General Jzyef Gawlina, appointed Father Colonel Tadeusz Joachimowski "Budwicz" the Chief Chaplain of the Home Army. Father "Budwicz" was in charge of the Home Army's Service, which he managed through dean priests appointed for individual Home Army Areas. (8)
13. The Polish State – underground structures of the Polish state which operated during Second World War. Its origin was the Service for Poland's Victory established on 27 September, 1939. Starting in December 1940 the Government Delegation for Poland has gradually been created. This underground organisation covered the entire territory of Poland and with time incorporated all state structures of pre-war Poland. The Council for National Unity, which was the political representation of the Polish Underground State, held its last meeting in Krakyw on 27 June, 1945. The Government Delegation was dissolved on 1 July, 1945, also in Krakyw. Thus, the Polish Underground State ceased to exist. (11)
18. General Emil "Nil" Home Army Museum in Krakyw is Poland's only institution popularising knowledge about the Polish Underground State and its armed forces. It was established in 2000 as a local cultural facility of the City of Krakyw and the Province of Maiopolska. Formal establishment of the Home Army Museum was preceded by 10 years of gathering and exhibiting historical objects by Home Army veterans. (8)
21. The Home Army's health service was managed by the Service Directorate reporting to the Headquarters' Quartermaster. The Home Army's structure also included the Women's Auxiliary Force, with its own medical division. (7)

61. BRIEF HISTORY OF THE HOME ARMY

24. The Home Army command expected its troops to capture German artillery equipment after the start of the nationwide uprising and use it in combat. Therefore drivers and mechanics were secretly trained and detailed vehicle operating manuals were developed. In addition the future panzer units were formed, including the cadre "....." Battalion. However only a few combat fighting vehicles were captured during the Warsaw Rising. This crossword covers combat vehicles (tanks, assault guns, armoured personnel carriers, medical and fire fighting vehicles) captured from the enemy and deployed by Home Army units during the Warsaw Rising. (6)

26. Battalions (BCh) – an armed underground organisation set up by Poland's agrarian movement. With 169,000 members, it operated during the Second World War in the General Government and Greater Poland. The second largest military organisation during the occupation after the Home Army. Some 51.5 thousand soldiers of BCh combat troops were incorporated into the Home Army and the remainder retained independence. The organisational structure of the Peasants' Battalions covered the entire country except for the provinces of wilecskie, nowogrodzkie, poleskie and pomorskie. In the field the organisation was divided into 10 regions, which were subdivided into sub regions or districts. (8)

62. DIE GESCHICHTE DER HEIMATARMEE IN ALLER KÜRZE

Das Kreuzworträtsel ist mithilfe der Einführungen zu den verschiedenen Einzelthemen entwickelt.

Waagerecht

2. Die Waffen der Heimatarmee kamen aus fünf Quellen: 1) durch polnische Truppen begraben im September 1939; 2) erobert von den Deutschen oder von ihnen gekauft; 3) durch die Rote Armee auf dem Schlachtfeld verlassen, 4) aus einer Waffenfabrik im; 5) von der Luftbrücke (10)

4. Der wurde genannt das Gebiet von der Macht der Deutschen befreit und von den Guerilla-Kräften gehalten. Auf diesen Gebieten herrschte die regionale polnische Macht wieder. Es sollte betont werden, dass die zweite Hälfte des Jahres 1943 und vor allem das Frühjahr 1944 eine Zeit der offenen Handlungen der Streitkräfte des polnischen Untergrund in Wilna waren – die Truppen der Heimatarmee beherrschten manche Regionen um Wilna. Sie beseitigen die deutschen Wachposten und die paramilitärischen-litauischen Truppen, die mit Deutschen kollaborierten. Für die Vollständigkeit der Präsentation sind ebenfalls die Begriffe aus anderen Epochen abgedruckt. Die ersten Begriffe betreffen die Entstehung der Republik nach und dem Ersten Weltkrieg, weitere als "Enklave Unabhängigkeit" aus der Zeit 1939-1941 genannt, und die letzten Begriffe betreffend die gegründete Republik nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs. (18)

6. Der Aufstand (1. AUGUST – 2. OKTOBER, 1944) – war ein bewaffneter Kampf gegen die deutschen Besatzer in Warschau, organisiert von der Heimatarmee als Teil der Aktion „Burza“ (Gewittersturm) und verbunden mit offiziellen Aktivitäten der höchsten Strukturen des polnischen Untergrundstaates. Der Aufstand richtete sich militärisch gegen die Deutschen und politisch gegen die Sowjetunion und den unterworfenen polnischen Kommunisten. Die polnische Heeresleitung plante die Hauptstadt noch vor dem Einmarsch der Roten Armee selbstständig zu befreien. Sie hoffte dadurch die internationale Stellung der legalen Regierung der Republik Polen zu verbessern und den von Stalin verwirklichten Prozess der Sowjetisierung Polens zu stoppen. Nach dem Ausbruch des Aufstands stoppte die Rote Armee die Offensive Richtung Warschau. Der sowjetische Diktator weigerte sich konsequent dem Aufstand ernsthafte Unterstützung zu leisten. Die von den USA und Großbritannien zugesagte Unterstützung der Aufständischen war beschränkt und hatte keine signifikanten Auswirkungen auf die Lage in Warschau. Im Endergebnis Die schlecht bewaffneten aufständischen Truppen führten 63 Tage lang einen einsamen Kampf gegen die überwältigten deutschen Streitkräfte. Am 2. Oktober 1944 endete der Warschauer Aufstand mit der Kapitulation.

Während der zweimonatigen Kämpfe beliefen sich die Verluste des polnischen Militärs auf ca. 16.000 Tote und Vermisste, 20.000 Verletzte und 15.000 gefangen genommene Soldaten. Als Folge der Luftangriffe, Artilleriefeuer, schwierigsten Lebensbedingungen und durch deutsche Truppen verübte Massaker gegen die Zivilbevölkerung, verloren 150.000-200.000 Einwohner Warschaus

62. DIE GESCHICHTE DER HEIMATARMEE IN ALLER KÜRZE

ihr Leben. Als Folge des Aufstands und der systematischen Zerstörung der Stadt durch die Deutschen ist die Mehrheit der Bebauung des am linken Weichselufer gelegen Warschaus zerstört, darunter Hunderte wertvollen Denkmäler, Kultur- und Kunstschatze. Der Aufstand ist eines der wichtigsten Ereignisse in der neueren polnischen Geschichte. . Aufgrund seiner tragischen Folgen, insbesondere die enormen menschlichen und materiellen Verluste, ist die Frage nach der Legitimität des Aufstands immer noch Gegenstand von Debatten und Kontroversen. (10)

8. "..... Reihen" (polnisch: Szare Szeregi) – hieß das konspirative Kryptonym der Jugendorganisation der Pfadfinder und der Verband der Polnischen Pfadfinder (ZHP) während der deutschen und sowjetischen Besatzung im Zweiten Weltkrieg. (5)
9. Die war eine der Formen des Kampfes gegen die Besatzer. Es ist kein Wunder, dass sie Interesse erweckte und die Unterstützung der verschiedenen Zellen des Büros für Information und Propaganda (BIP) genoss, der Vorstände der Untergrundkampf sowie der Organisation der kleinen Sabotage "Palmiry-Wawer". Die verbreiteten Gedichte, die Lieder und die Zeichnungen ärgerten nicht nur die Deutschen, sondern stützten auch den Geist der Gesellschaft. (6)
10. Von allen besetzten Ländern während des Zweiten Weltkriegs in dem organisierte Widerstandsbewegungen mit Okkupanten kämpften, wurde nur im besetzten Polen in geheimen Offiziersausbildung durchgeführt. Das Schulungsprogramm in den Schulen der Infanterie-Reserve ZWZ-AK basierte auf dem Programm der Offiziersschulen für Infanterie-Reserve WP und auf ihrem Reglement. In den Reserveoffiziersschulen wurde die Elite der polnischen Jugend im Kampf mit dem Feind geschult. Viele von ihnen sind im bewaffneten Kampf umgekommen oder wurden in Konzentrationslager deportiert-viele wurden während des Warschauer Aufstands getötet. (15)
13. Der Anteil der Frauen in der Heimatarmee betrug etwa %. Im Erlass vom 27. Oktober 1943 erkannte der Präsident der Republik Polen den Frauen „die gleichen Rechte und Pflichten wie den männlichen Soldaten“ an. was sanktionierte den tatsächlich existierenden Stand der Dinge, besonders in Heimatarmee und eröffnet die Möglichkeit verschiedene Themen, darunter die militärischen Ränge zu regulieren. Diese Verleihung von militärischen Rängen an Frauen fand am 23. September 1944 statt. Die Verluste unter den weiblichen Soldaten der Heimatarmee werden auf fast 5.000. geschätzt. (4)
15. Zu Beginn des Jahres 1944 unterlagen der Hauptkommandantur der Heimatarmee Gebiete (Białystok, Lemberg, West und Warschau) und acht unabhängigen Bezirke (Warschau-Stadt, Kielce, Lodz, Krakau, Schlesien, Lublin, Wilna und Wolhynien). Die Bezirke (Provinzen) teilten sich in Kreise – zu Beginn des Jahres 1944 gab es 280 Kreise. Das Zwischenglied war ein Unterbezirk. Je nach den Bedürfnissen innerhalb des Bezirks und Unterbezirks wurden Bezirksaufsichtsbehörden errichtet, während in den Kreisen (das Äquivalent von Grafschaften) – Bereiche die von mehreren Feldwachen bestanden. Jede Gebietseinheit hatte seinen Kommandanten. (4)

62. DIE GESCHICHTE DER HEIMATARMEE IN ALLER KÜRZE

16. "Die" ist ein Ort in der Nähe der Friedhofsmauer des Militärfriedhofs Powązki in Warschau, wo die Opfer von den Behörden der öffentlichen Sicherheit aus den Jahren 1945 bis 1956 begraben sind. Die Leichen der ermordeten Häftlinge im Gefängnis Molotow wurden hier heimlich begraben. Es wird geschätzt, dass auf "Der Wiese" bis zu 300 Personen beerdigt sind. In den Jahren 2012-2013 wurde unter der Leitung von Christopher Szwagrzyk vom IPN Exhumierungen durchgeführt. Die Arbeiten begannen am 23. Juli 2012. Die exhumierten Überreste wurden DNA-Tests unterzogen. Bis jetzt konnte man 28 Personen identifizieren, von denen die überwiegende Mehrheit Soldaten der Heimatarmee und der Nationalen Streitkräfte waren. auf alle von ihnen (auch wenn sie im anderen Kreuzworträtsel vorkommen) beziehen sich diese Kreuzworträtsel – Außer dem wurden Offiziere identifiziert, die nach dem Krieg in hohen Positionen in der polnischen Armee dienten. Die Beerdigung der nach der Exhumierungen identifizierten Soldaten ist in Form von einer staatlichen Zeremonie am 27. September 2014 am 75. Jahrestag der Gründung des polnischen Untergrundstaates geplant. Die Links zu detaillierten Informationen sind in jeder Erklärung angegeben. (5)
17. Heinrich – *Mein Führer! Der Zeitpunkt ist unsympathisch. Geschichtlich gesehen ist es ein Segen, dass die Polen das machen. Über die fünf, sechs Wochen kommen wir hinweg. Dann aber ist Warschau, die Hauptstadt, der Kopf, die Intelligenz dieses 16-17 Millionenvolkes (!) der Polen ausgelöscht, dieses Volkes, das uns seit 700 Jahren den Osten blockiert und uns seit der ersten Schlacht bei Tannenberg immer wieder im Weg liegt. Dann wird das polnische Problem geschichtlich für unsere Kinder und für alle, die nach uns kommen, ja schon für uns kein großes Problem mehr sein.* (7)
21. Effiziente der Heimatarmee ermöglichten ein wirksames Handeln. Die legendären Kuriere, die unter Lebensgefahr Meldungen aus dem Land zu dem Oberbefehlshaber in Paris oder in London durch das okkupierte Europa trugen, bildeten nur einen kleinen aber wichtigen Teil eines umfangreichen und effizienten Verbindungssystems des Hauptquartiers der Heimatarmee. Der Austausch der Funktelegramme zwischen Warschau und London wurde Dank der vielen organisatorischen Aktionen und dem Heldentum der Fernmeldeverkehr Mitarbeiter möglich. (20)
23. Die Heimatarmee führte eine groß angelegte Sabotage und Diversion Aktion durch, die alle Handlungen gegen den Okkupanten, die nicht direkt zum Vorbereitung des Aufstands richtete umfasste. Für die Heimatarmee waren die – und Diversion Aktionen ein Element der fortwährenden Kampfmaßnahmen. Es wurden auch Aktionen durchgeführt, die nach den Urteilen des Polnischen Untergrund Staates Denunzianten und Verräter eliminierten. (8)
24. Im Jahren 1941-1944 wurden 316 Fallschirmjäger der polnischen Exilstreitkräfte, die sogenannten „Cichociemni“ (polnisch: die leisen), – Soldaten der Heimatarmee (darunter nur eine Frau) aus Großbritannien und Italien mit Flugzeugen nach Polen befördert. Die Soldaten dieser Spezialeinheit unterschieden sich in der Art ihrer Ausbildung und Spezialisierung der Aufga-

62. DIE GESCHICHTE DER HEIMATARMEE IN ALLER KÜRZE

ben: 37 Soldaten gehörten der Spionage-Abteilung an, 50 – gehörten zum Funktrupp, 24 – Stabsoffiziere, 22 Flugverkehr Dienst, 11 – Panzerfahrer und Ausbilder, 3 – Überprüfung und Fälschung von Dokumenten, 169 – Sabotage und Partisanenkampf, 28 – politische Kuriere. 112 Soldaten überlebten ihren Einsatz nicht. 84 fielen im Kampf oder wurden von der Gestapo ermordet, 10 Soldaten begangen nach ihrer Festnahme Selbstmord mittels der Einnahme von Gift. Nach dem Krieg während der stalinistischen Periode wurden 9 Soldaten durch polnisches Volksgerichts zum Todesstrafe verurteilt. Von insgesamt 91 Cichociemni-Soldaten, die im Warschauer Aufstand kämpften, verloren 18 in der Schlacht ihr Leben. (7)

25. (AK) – im Zweiten Weltkrieg, konspirative militärische Organisation des polnischen Untergrundstaates. Entstanden auf dem von den Nationalsozialisten und von der Sowjetunion besetzten Gebieten der Republik Polen. Gegründet am 14. Februar 1942 nach dem Befehl des Oberbefehlshaber der polnischen Streitkräfte, General Władysław Sikorski durch die Umbenennung des Verbandes für den Bewaffneten Kampf (ZWZ).

Die Durchführung eines erfolgreichen Aufstands war ein strategisches Ziel der Heimatarmee. Bis zum Ausbruch des Warschauer Aufstands waren fortwährende Kampfmaßnahmen geplant. Schwerpunkte des Widerstands der AK waren Sabotage, Subversion, Spionage und Propaganda. Zu einem späteren Zeitpunkt strebte die AK mehrere Kampfhandlungen der Partisanenabteilungen an.

Das Konzept des bewaffneten Kampfes umfasste die Sabotage und Subversion in den Bereichen der Schwerindustrie, Metallurgie, Chemieindustrie, und der Transport auf Schienen und Straßen. Die größten Aktivitäten und Sabotageaktionen der Heimatarmee begannen im Frühjahr 1941, als sich die auf polnischen Gebieten stationierten Einheiten der Wehrmacht und Luftwaffe auf die Ostoffensive gegen die Sowjetunion vorbereiteten. In der nächsten Phase wurden Treibstoff-, Munition-, Nahrung- und Kriegsmaterialtransporte der Deutschen angegriffen.

In den Jahren 1941-1943 ging der Verband für den bewaffneten Kampf der Heimatarmee (ZWZ-AK) von Sabotage- und Guerilla-Kriegsführung zur Partisanendiversion über. Aufgrund der Anweisung der Londoner Regierung erteilte am 20. November 1943 der Oberbefehlshaber der Heimatarmee General Tadeusz Komorowski, Pseudonym "Bór", den Befehl zur Vorbereitung der Aktion "Burza" (Gewittersturm) Der Befehl sah vor, dass die Untergrundverwaltung (der Kreis- und Bezirksvertretung der Regierung) ihre Arbeit offiziell verrichtete, sobald die Sowjets die polnisch-russische Grenze aus dem Jahre 1939 überschritten. Die Heimatarmee (AK) sollte als Herr im eigenen Lande die einrückende Rote Armee begrüßen. Trotz lokaler militärischer Erfolge war die Aktion "Burza" (Gewittersturm) eine politische Niederlage.

Die Heimatarmee (AK) wurde am 19. Januar 1945 aufgelöst. (11)

27. Mitte 1941 der Oberbefehlshaber der Heimatarmee, General Rowecki Deckname "Grot" im Einvernehmen mit dem Feldbischof General Józef Gawlin, den Priester Oberst Tadeusz Joachimowski Deckname "Budwicz" zu dem Seelsor-

62. DIE GESCHICHTE DER HEIMATARMEE IN ALLER KÜRZE

ger der Heimatarmee ernannte. Dem Priester "Budwicz" war der gesamte Dienst der Heimatarmee unterstellt. Er regierte durch die ernannten Dekane der Heimatarmeegebiete. (15)

28. Die Soldaten – antikommunistische Guerillabewegung, die Widerstand gegen die Sowjetisierung und Unterordnung des polnischen Staat den Sowjetunion, die den ständigen Kampf mit den Sicherheitsdiensten führten, auch als Verschwörung II bekannt. Aufgrund seiner Größe und sozialer Unterstützung ist dieser Kampf als nationaler antikommunistischer Aufstand gesehen. Der Begriff " Die Verbannten Soldaten " wird heute, von Jerzy Ślaski popularisiert, der ein Buch mit diesem Titel veröffentlicht hat. Seit einigen Jahren wurde der 1. März als Nationaler Gedenktag für die Soldaten anerkannt... Andere Begriffe: "Soldaten der zweiten Verschwörung", " standhaften Soldaten " und "antikommunistischen Aufständischen." Es gab keine Menschen, die härter von der kommunistischen Propaganda angegriffen waren. (10)
29. Mit dem bevorstehenden nationalen Aufstand war ein Plan der der Strukturen der Streitkräfte der polnischen Armee vor 1939 verbunden. In erster Linie in Gebieten und Militärbezirke plante die Heimatarmee 16 Infanteriedivisionen, 3 Kavalleriebrigaden sowie eine Panzerbrigade wiederherzustellen. Im Kreis Wilna wurden im April 1944 auf Anordnung der Bezirkshauptverwaltung und den Aufsichtsbehörden drei Partisanengruppen gebildet, die sich aus 15 Brigaden zusammensetzten. (17)
30. Der Polnische verfügte über geheime Strukturen des polnischen Staates während des Zweiten Weltkriegs und wurde am 27. September 1939 unter dem Namen „Dienst für den Sieg Polens“ gegründet. Ab Dezember 1940 war die Vertretung der Delegation der Regierung des Landes organisiert. Es war eine Untergrundorganisation, die an allen polnischen Ländern handelte und im Laufe der Zeit alle Strukturen der Behörden des Vorkriegspolen hatte. Der Rat der Nationalen Einheit, der die politische Vertretung des polnischen Untergrundstaates war, hielt in Krakau am 27. Juni 1945 das letzte Treffen ab. Am 1. Juli 1945 wurde hier auch die Vertretung der Regierung aufgelöst. Es war das Ende des polnischen Untergrundstaates. (15)

Senkrech

1. Die (polnisch: Bataliony Chłopskie BCh) eine konspirative Untergrundorganisation der polnischen Bauernbewegung die 169.000 Menschen/Mitglieder zählte, fungierte während des Zweiten Weltkrieges im Generalgouvernement und Großpolen (Wielkopolska). Es war die zweite größte Militärformation nach der Heimatarmee während der Besatzungszeit. Etwa 51.500 Soldaten aus den Bauernbataillone (BCh) schlossen sich der Heimatarmee ein, der Rest blieb unabhängig. Die Organisationsstruktur der Bauernbataillone umfasste das ganze Land mit Ausnahme der Provinzen von Wilna, Nowgorod, Polesien und Pommern. Landesgebietsnetzwerk bestand aus 10 Bezirken, die in Unterbezirke und Kreise aufgeteilt wurden. (16)
3. Die Streitkräfte (Narodowe Siły Zbrojne NSZ) war eine polnische militärische Untergrundorganisation der nationalen Lager während des

62. DIE GESCHICHTE DER HEIMATARMEE IN ALLER KÜRZE

Zweiten Weltkriegs und in der Nachkriegszeit. Nach der Heimatarmee (AK) und den Bauernbataillonen (BCh) bildeten die Nationalen Streitkräfte die größte politisch-militärische Formation während der Besatzungszeit. Die Organisation zählte 80.000-100.000 Mitglieder, kämpfte gegen die Deutschen und bekämpfte die kommunistischen Partisanen sowie die Raubverbrecherbanden. Im Juni 1944 schlossen sich Teile der Nationalen Streitkräfte mit der Heimatarmee zusammen. (10)

5. Das Gesundheitswesen der Heimatarmee unterstand dem Oberbefehlshaber des, der dem Quartiermeister der Hauptkommandantur unterstellt war. In der Heimatarmee gab es auch den Militärdienst für Frauen, deren Haupteinsatz im Sanitätsdienst lag. (17)
7. Die meisten Kämpfer an der polnischen Seite waren Schätzungen zufolge, etwa 2.000 Soldaten in den kleinen Kommandos der AK, AL und PAL. . Die zweit größte Nation in Bezug auf die Anzahl, die im Warschauer Aufstand kämpfenden Menschen waren Russen – Informationen über die russischen Kämpfer im Warschau Aufstand sind leider vergessen. (5)
11. Die polnische in Wolhynien, die Polen vor den Massenmorden durch die ukrainischen Nationalisten schützen sollte, wurde durch die Gruppierung der polnischen Zivilbevölkerung und Einheiten der Heimatarmee durchgeführt (Präventivschläge, Training, Kampf, Unterstützung). Die Ursprünge der polnischen Selbstverteidigung in der Region stammen aus der Wende 1942/1943. In Wolhynien wurden mehr als 100 Zentren der Selbstverteidigung gegründet. Ähnliche Gruppierungen wurden in den ehemaligen Woiwodschaften der Zweiten Republik Polen erstellt: Lemberg, Stanislaw (Karpatenvorland) und Tarnopol (geografisch auf der Podolischen Platte West). Bis zum Einmarsch der Roten Armee überlebten nur 10 Zentren der Selbstverteidigung. (18)
12. In den Jahren 1944-1945 worden zehntausende Soldaten der Heimatarmee von Russen verhaftet und in die Arbeitslager deportiert oder in Zwangsarbeitslagern interniert, darunter in Diagilew und Ostaschkow – später nannte man sie "Łagiernik" (.....). Ein Teil der verhafteten Soldaten wurde zwangsweise in die Polnische Armee eingezogen. (13)
14. Zum Zeitpunkt der maximalen Kampfkraft (Sommer 1944) bestand die Heimatarmee aus ca. 390.000 Soldaten, darunter 10.800 Offiziere. Das Offizierspersonal aus der Zeit vor dem Krieg wurde mit den im Untergrund ausgebildeten Soldaten und den Cichociemni – Einheiten verstärkt. Das war Befehlsmacht der Heimatarmee, die sich aus sieben Niederlassungen zusammensetzte und auch eigene Seelsorger hatte. Eine separate Einheit namens "Kedyw" gründete sich im Januar 1943 und führte Sabotage- und Sonderaktionen durch. (13)
18. An dem Warschauer Aufstand nahmen viele Sportler teil, darunter 26 polnische Olympiateilnehmer. Unter ihnen waren sowohl die Befehlshaber aber auch gewöhnliche Soldaten. Der in der Hierarchie der Heimatarmee am Höchsten ste-

62. DIE GESCHICHTE DER HEIMATARMEE IN ALLER KÜRZE

hende General Tadeusz nahm an den der olympischen Spiele in Paris im Jahre 1924 in der Disziplin Reitkunst teil. (10)

19. Das Heereskommando plante, dass nach dem Ausbruch des Aufstands die Heimatarmeenruppen deutsches Panzer – Gerät erbeuten und es während des Kampfes einsetzen können. Daher wurden im Widerstand auch Fahrer und Mechaniker ausgebildet und genaue Bedienungsanleitungen der Fahrzeuge erarbeitet. Es wurden die Grundlagen der zukünftigen Panzer-Truppen u. a. das Personalbataillon "....." gebildet. Während des Warschauer Aufstands gelang es nur ein paar Kampffahrzeuge zu erobern. Das Kreuzworträtsel betrifft Kampffahrzeuge (Panzer, Sturmkanonen, Sanitär- und Feuerlöschschützenpanzer), die vom auf dem Feind erobert und von Armeenruppen während des Aufstands eingesetzt wurden. (6)
20. Die Aktion "Burza" (.....) war eine militärische Operation der polnischen Heimatarmee gegen deutsche Truppen in der Endphase der deutschen Besatzungsherrschaft kurz vor dem Einmarsch der Roten Armee auf das Gebiet der Zweiten Polnischen Republik. Die Aktion begann am 4. Januar 1944, als die Rote Armee die polnisch-sowjetische Grenze von 1939 in Wolhynien überschritt und dauerte bis zum Januar 1945 an. Trotz einigen lokalen militärischen Erfolgen der Aktion "Gewittersturm", war sie politisch gesehen eine Niederlage. Die Anerkennung einer souveränen polnischen Regierung wurde von Stalin und den westlichen Mächten nicht geplant. (13)
22. Das General Emil "Nil" – Museum der Heimatarmee in Krakau, ist die einzige Institution in Polen, die das Wissen über den polnischen Untergrundstaat und seine Streitkräfte verbreitete. Es wurde im Jahr 2000 als lokale Gebietskörperschaft der Stadt Krakau und der Region Kleinpole zur Verbreitung der Kultur etabliert. Der offiziellen Gründung/Eröffnung des Museums der Heimatarmee ist die zehnjährige Arbeit und Mühe von Sammlungsstücken und historischen Andenken von Kriegsveteranen der Heimatarmee vorausgegangen. (8)
26. Das Museum des Warschauer wurde am Vortag des 60. Jahrestages des Ausbruchs des Warschauer Aufstands, am 31. Juli 2004 eröffnet. Es ist der Ausdruck der Verehrung der Warschauer an diejenigen, die für die Freiheit Polens und seiner Hauptstadt kämpften und starben. Die Ausstellung dokumentiert den Kampf und Alltag des Aufstands und seine komplexe internationale Situation, den kommunistischen Nachkriegsterror und die Schicksale der Aufständischen in der Volksrepublik Polen. Das Museum widmet sich dem Warschauer Aufstands, der Geschichte und den Leistungen des polnischen Untergrundstaates, betreibt Forschungen und Bildungsarbeit. . Hierfür werden die modernsten audio-visuellen Techniken verwendet und Exponate interaktiv dargestellt und betrachtet werden. (9)

63. ИСТОРИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ АРМИИ (АРМИИ КРАЙОВЕЙ – АК) В КРАТКОЙ ФОРМЕ

Кроссворд был разработан при использовании краткой тематической информации относящейся к значениям слов, содержащихся в кроссворде.

Горизонтально

1. армия (АК – Армия Крайова) – конспиративная военная организация польского подполья во время II мировой войны, действующая на территории Польской Республики, оккупированной немцами и СССР. Она была создана 14 февраля 1942 г. в результате переименования, по приказу Верховного Главнокомандующего Польских Вооруженных Сил ген. Владислава Сикорского, «Союза вооружённой борьбы».

Проведение всеобщего победоносного восстания было для АК стратегической целью. До момента его осуществления планировалось вести непрерывную борьбу. Основными формами деятельности АК должны были быть саботаж, разведка и пропаганда. И только значительно позднее необходимо было приступить к партизанским акциям.

В соответствии с действующей стратегией вооружённой борьбы, диверсиями и саботажем были охвачены тяжелая, металлургическая и химическая промышленность, железнодорожный и автомобильный транспорт. Значительное усиление саботажных акций наступило весной 1941, т.е. в период, когда Германия сконцентрировала на польской территории огромные силы Вермахта и Люфтваффе перед нанесением удара на СССР.

В последующей фазе нанесением ударов был подвергнут транспорт с топливом, боеприпасами и продовольствием, а также составы с военными материалам.

Деятельность СВБ-АК в 1941-1943 годах – это постепенный переход от саботажных диверсионных акций к диверсионно-партизанским.

На основании инструкции Правительства и Верховного главнокомандующего Отечественной Армии (АК) ген. Тадеуш Комаровский «Бор» 20 ноября 1943 г. издал приказ о начале подготовки к вооружённой операции под секретным названием «Буря». Этот приказ предвидел выявление россиянам военных и гражданских властей. Отечественная Армия, для входящих советских войск должна была выступить в роли хозяина. Вопреки локальным военным успехам, «Буря» в политическом смысле закончилась неудачей.

АК была расформирована 19 января 1945 г. (13)

4. шеренги – конспиративное название организации Харцеров СПХ а в более широком значении – всего Союза польской харцерской организации, в период немецкой и советской оккупации во время II мировой войны. Серые шеренги были образованы 27 сентября

1939, один день перед капитуляцией Варшавы и одновременно с образованием в другом месте и другими лицами Службы победы Польше. (5)

5. Во главе медслужбы АК стояло командование Службы, подвластное Квартирмейстеру Главного командования. В Отечественной Армии существовала также Воинская служба женщин, главным сектором которой был санитарный сектор. (10)
9. В период максимальной боеспособности (лето 1944г.) силы Отечественной Армии составляли около 390 тыс. солдат, в том 10,8 тыс. офицеров. Предвоенные офицерские кадры дополнялись выпускниками конспиративных курсов, а также перебрасываемыми в страну «тихотёмными». Органом управления Отечественной Армией было командование, которое состояло из семи отделений, имело также собственных священнослужителей. В качестве отдельной единицы в январе 1943 г. был создан Кедыв, проводящий диверсионные и специальные акции. (7)
13. Безотказно действующая система Отечественной Армии позволяла ей действовать эффективно. Легендарные курьеры, которые подвергали опасности свою жизнь, прорывались через оккупированную Европу, чтобы передавать рапорты из страны Верховному главнокомандующему в Париже или в Лондоне, были дробным, хотя важным элементом, развивающейся и безотказно действующей системы связи Главного командования Отечественной Армии. Обмен радиотелеграммами между Варшавой и Лондоном был возможен благодаря многим организационным усилиям и героизму связистов. (5)
14. "....." – это место захоронения у стен Военного кладбища на Повонзках в Варшаве убитых органами государственной безопасности в 1945-1956 гг. Здесь тайно были похоронены тела убитых заключённых мокотовской тюрьмы. Считается, что на «Лужайке» было похоронено ок. 300 человек. В 2012-2013 гг. под руководством Кшиштофа Швагжика из ИНП были проведены эксгумации, которые были начаты 23 июля 2012. Извлечённые останки были переданы для исследования ДНК с использованием генетических данных. До настоящего времени удалось идентифицировать 28 человек, среди которых большинство составили солдаты Отечественной Армии и Национальных Вооружённых Сил- все они (даже если встречаются в других кроссвордах) были включены в этот кроссворд (остальные – это офицеры, занимающие высокие посты в Польской Армии после окончания войны). Похороны солдат, личность которых была установлена после эксгумации, были запланированы в форме государственного торжества на 27 сентября 2014 г. по случаю 75 – ой годовщины создания Польского подпольного государства. В каждом пояснении подана ссылка, где можно найти подробную информацию. (7)

16. Женщины составляли около % личного состава Отечественной Армии. Президент РП декретом от 27 октября 1943 признал, что «женщины – солдаты имеют те же права и обязанности, что и солдаты мужчины», что узаконивало фактически существующее состояние вещей, особенно в Отечественной Армии и открывало возможности для юридического урегулирования различных вопросов, в том числе и вопрос присвоения воинских званий. Присвоение женщинам-солдатам воинских званий наступило 23 сентября 1944 г. Потери среди женщин солдат АК оцениваются приблизительно в 5 тыс. (6)
18. Вооружённые Силы (НВС) – это польская конспиративная военная организация национального лагеря, действующая во время II мировой войны и в послевоенный период. После Отечественной Армии и Крестьянских Батальонов – это было самое большое военно-политическое образование во время оккупации. Национальные Вооружённые Силы во время оккупации насчитывали от 80 тыс. до 100 тыс. человек. Организация проводила борьбу с Германией и боролась с коммунистическим партизанским движением, а также хищническими бандами.
- В июне 1944 часть НВС была объединена с АК. (12)
20. В начале 1944 г. Главному Командованию АК подчинялись округа (белостокский, львовский, западный и варшавский) и восемь самостоятельных областей (Варшава-Город, Кельце, Лодзь, Краков, Силезия, Люблин, Вильнюс и Волынь).
- Области (эквиваленты воеводств) делились на районы – в начале 1944 г. было их 280. Промежуточными звеньями были подрайоны. В зависимости от необходимости в границах областей и районов создавались районные инспектораты, объединяющие несколько областей, в свою очередь в районах (эквивалент поватов) – районы, охватывающие несколько десятков представительств. Во главе территориальных единиц стояли коменданты. (6)
22. В Варшавском Восстании участвовало многих спортсменов, в том числе 26 польских олимпийцев. Были среди них как командиры (вышестоящим в иерархии АК был ген. Тадеуш участник Олимпийских Игр в Париже в 1924 г. в конном спорте), так и обыкновенные рядовые солдаты. Часть из них погибла во время боевых действий. Те, которым удалось пережить Восстание, остались верны спорту. (11)
24. Гейнрих – *Майн Фюрер! Момент – несимпатичный. С исторической точки зрения, однако, благословение, что поляки это делают. В течение пяти-шести недель мы их победим. Но тогда Варшава – столица, голова, интеллигенция этого когда-то шестнадцати – семнадцатимиллионного народа поляков, будет стёрта. Этот народ, который семьсот лет блокирует нам Восток и от первой битвы под Танненбергом (Грюнвальдом) всё время становится нам на пути. Тогда польская проблема для наших детей*

и для всех, кто придет после нас, а даже и для нас – уже не будет большой исторической проблемой. (7)

25. была одной из форм борьбы с оккупантом, поэтому не удивительно, что пробуждала интерес и пользовалась поддержкой различных институций Бюро информации и пропаганды (БИП), руководства подпольной борьбы, а также Организации дробных саботажей «Пальмиры-Вавер». Распространяемые стихотворения, песенки и рисунки не только бесили немцев, но и укрепляли дух общества. (6)
28. Польская на Волыни должна была обеспечить защиту от массовых уничтожений поляков украинскими националистами и осуществлялась группировками польского гражданского населения и отрядами Отечественной Армии (предупредительные атаки, обучение, оказание помощи). Начальные сведения о польской самообороне на этой территории датируются 1942/1943 г.г.. На Волыни было образовано более 100 центров самообороны. Похожие группировки появились в бывших воеводствах II РП: львовском, станиславском (Прикарпатье) и тернопольском (западная часть географической окраины Подолья). До момента вступления Красной Армии сохранилось только 10 центров самообороны. (11)
29. батальоны (КБ) – конспиративная вооружённая организация польского народного движения, насчитывающая около 169 тыс. людей, действующая во время II мировой войны на территории Генерал-губернаторства и в Великой Польше. После Отечественной Армии это была самая крупная вооружённая формация во времена оккупации. Из числа тактических отрядов КБ около 51,5 тыс. вошло в состав АК, остальные сохранили самостоятельность. Организационная структура Крестьянских батальонов охватывала радиусом своих действий всю территорию страны за исключением воеводств: виленского, новгородского, полесского и померанского. Локальная организационная сеть состояла из 10 округов, которые делились на области или районы. (12)

Вертикально

2. Музей Варшавского был открыт накануне 60 – ой годовщины Восстания, 31 июля 2004 г. Он является данью варшавянам тем, которые боролись и погибали за свободную Польшу и её столицу. Экспозиция представляет сражения и будни восстания на фоне оккупации, от сложной международной ситуации по послевоенный коммунистический террор и судьбы повстанцев в ПНР. Музей ведёт научно-исследовательскую и просветительскую деятельность, посвящённую истории Варшавского Восстания, а также истории Польского подпольного государства.

В музее используются новейшие аудиовизуальные техники, позволяющие на интерактивное участие в обозрении экспонатов. (9)

3. Из всех оккупированных стран в период II мировой войны, в которых организованное движение сопротивления боролось с оккупантом, только в оккупированной Польше велось обучение офицеров в тайных Школах Программа обучения в Школах .. резервы пехоты СВБ-АК основывалась на программе обучения в Школах ... резервы пехоты ВП и на их уставах.

В Школах ... резервы обучался цвет польской молодёжи, желающих принимать бескорыстное участие в борьбе с врагом из патриотических побуждений. Многие из них погибли в вооружённой борьбе, были арестованы, умерли в концлагерях – многие погибли во время Варшавского Восстания. (11)

4. В первой половине 1941 г. Главный Комендант Отечественной Армии, ген. Стефан Ровецкий «Грот», после согласования с полевым епископом ген. Юзефом Гавлиным, назначил на должность Верховного капеллана АК кс. полк. Тадеуша Ёахимовского псевдоним «Будвич». Ксёндзу «Будвич» подчинялись все АК, которыми он управлял посредством назначенных районных деканов АК. (17)

6. Музей Отечественной Армии им. ген. Эмиля «Ниля» в Кракове – единственная такого типа институция в Польше, популяризирующая знания о Польском подпольном государстве и его вооружённых силах. Был основан в 2000 г. в качестве муниципального образования популяризирующего культуру города Кракова и малопольского воеводства. Формальному созданию Музея АК предшествовал десятилетний труд накопления и экспонирования исторических документов ветеранов Отечественной Армии. (9)

7. В 1944-1945 г.г несколько десятков тысячи солдат АК были арестованы россиянами и вывезены в лагеря или были интернированы для выполнения принудительных работ, среди них в Дягилеве и Осташкове – позднее их стали называть „.....”. Часть из арестованных солдат принудительным образом была зачислена в ВП. (11)

8. Восстание (1 августа – 3 октября 1944 г.) – вооружённое выступление против оккупирующих Варшаву немецких войск, организованное Отечественной Армией в рамках акции «Буря», связанное с выявлением официальной деятельности главных структур Польского подпольного государства.

Восстание, с военной точки зрения, было направлено против Германии, а политически – против СССР, а также подчиненных ему польских коммунистов. Командование АК планировало самостоятельно освободить столицу ещё перед вступлением Красной Армии, рассчитывая на то, что удастся таким образом поправить международную позицию легального правительства, а также затормозить, реализованный Сталиным, процесс

советизации Польши. После вспышки восстания Красная Армия остановила наступление на варшавском направлении, а советский диктатор консеквентно отказывался оказывать восстанию серьёзную помощь. Содействие США и Великобритании, оказанное повстанцам, носило ограниченный характер и существенным образом не повлияло на ситуацию в Варшаве. В результате слабо вооружённые повстанческие отряды в течение 63 дней вели самостоятельную борьбу с преобладающими немецкими силами, закончившуюся капитуляцией 3 октября 1944 г.

Во время сражений, проводимых в течение двух месяцев, потери польских войск составили около 16 тыс. убитых и пропавших без вести, 20 тыс. раненых и 15 тыс. взятых в плен. В результате налётов, артиллерийского обстрела, трудных бытовых условий, а также боям, устраиваемым немецкими отрядами, погибло от 150 тыс. до 200 тыс. гражданских жителей столицы. Вследствие повстанческой борьбы, а также систематического обстрела города немецкими войсками, было уничтожено большинство построек левобережной Варшавы, в том числе сотни бесценных памятников, а также объектов значительной культурной и духовной ценности.

Восстание было признано одним из главных событий в новейшей истории Польши. Учитывая его трагические последствия, в особенности огромные человеческие жертвы и материальные потери, вопрос обоснованности решения о начале восстания остается по-прежнему предметом дебаты и жарких споров. (10)

10. С всеобщим восстанием, которое должно было вспыхнуть, был связан План Вооружённых Сил (ВВС), заключающийся в воссоздании структур Польской Армии 1939 г. В первую очередь в округах и районах АК, на территории повстанческой базы планировалось создать 16 дивизий пехоты, 3 бригады кавалерии, а также 1 бригаду бронетехники. В районе Вильнюса в апреле 1944 г, согласно организационному приказу Командования округа, на базе инспекторов были созданы штабы трёх партизанских группировок, в состав которых входило в общей сложности 15 бригад. (11)
11. В 1941-1944 годах в страну было переброшено самолётами из Англии, а позднее из Италии 316 парашютистов Польских Вооружённых Сил на Западе – солдат АК (среди них была только одна женщина) – позднее их стали называть «.....». Переброшенные солдаты отличались родом обучения и специализацией отдельных служб: 37 – разведка, 50 – связь, 24 – штабные офицеры, 22 – авиационные службы, 11 – инструкторы бронетехники, 3 – легализация и подделка документов, 169 – диверсия и партизанские действия, 28 – политические курьеры. Из них погибло 112 человек, 84 – во время боевых действий или были убиты Гестаповцами, 10 – отравилось после ареста, 9 – после войны были приговорены к смертной казни на основании приговоров судов Народной Польши в период сталинизм. Из 91 человека «тихо-тёмных», которые принимали участие в Варшавском Восстании, 18 погибло во время боевых действий. (12)

12. Партизанской принято называть территорию, освобождённую от власти немцев и удерживаемую партизанскими силами. На этих территориях снова была польская местная власть. Необходимо подчеркнуть, что вторая половина 1943 г., а особенно весна 1944 г. были периодом явных начинаний вооружённых сил польского подполья на Виленщизне – отряды АК завладели некоторыми районами Виленщизны, ликвидируя в отдельных городках немецкие посты и военизированные литовские отряды, выступающие на стороне Германии. Для полного представления темы размещены также слова, связанные с другими периодами, первое – относится к Республике образовавшейся после I мировой войны, следующее определено как «анклава независимости» в период 1939-1941 г.г. а последнее касается республики образованной после окончания II мировой войны. Я буду благодарен за пересылку всех замечаний и добавлений. (11)
15. Оружие, которым располагала Отечественная Армия, поставлялось из пяти источников: 1) зарытое польскими отрядами в сентябре 1939 г, 2) захваченное у немцев или закупленное у них, 3) оставленное Красной Армией на полях битв, 4) производимое на предприятиях, 5) парашютные переброски. (14)
17. Акция «.....» – военная операция, проведённая отделениями Отечественной Армии против немецких войск на последнем этапе немецкой оккупации, непосредственно перед вступлением Красной Армии, проводимая в границах II Речи Посполитой.
- Она продолжалась с 4 января 1944, когда Красная Армия перешла на Волыни польско-советскую границу 1939 года, до января 1945 г. Несмотря на локальные военные успехи, «Буря» в политическом смысле закончилась неудачей. Считаться с правами суверенных польских властей не входило в планы Сталина и западных государств. (4)
19. Большинство лиц, воюющих на польской стороне, были национальности, их могло быть даже около 2 тыс. солдат разбросанных в отрядах АК, АН, ПАН. Вторым народом, по количеству принимающих участие в Варшавском Восстании, были россияне – информация о русских повстанцах Варшавы, к сожалению, была утеряна. (9)
21. Отечественная Армия проводила широкомасштабные саботажные и диверсионные акции, включающие всевозможные действия, направленные против оккупантов, которые не были непосредственно связаны с приготовлениями к восстанию. Для АК диверсии и саботажи были элементами, так называемой, борьбы. Проводились также акции, целью которых была ликвидация конфидентов и предателей, в соответствии с приговорами, выданными подпольными судами. (10)
23. Польское государство – это тайные структуры польского государства, функционирующие во время II мировой войны. Началом

послужило создание 27 сентября 1939 года Службы победе Польши. С декабря 1940 года было начато создание Представительства правительства в стране. Это была подпольная организация, охватывающая своими действиями всю польскую территорию и имеющая со временем все структуры власти довоенной Польши. Совет Национального Единства, являющийся политической репрезентацией Польского подпольного государства, провел последнее заседание в Кракове 27 июня 1945 года. Также в Кракове, 1 июля 1945 года, прекратило свою деятельность Представительство правительства в стране.

Пришел конец Польского подпольного государства. (10)

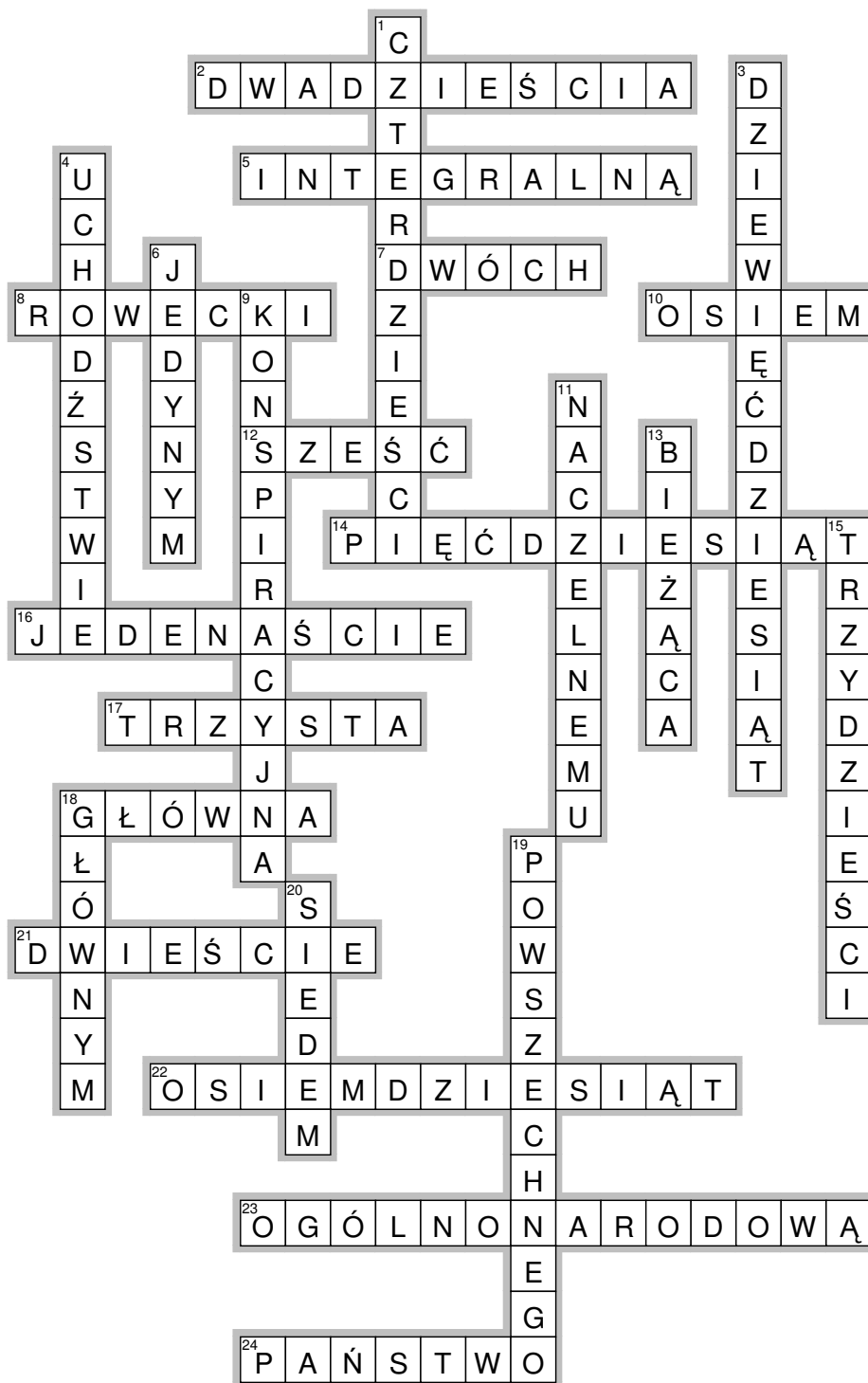
26. Проклятые – антикоммунистическое партизанское движение, оказывающее сопротивление советизации Польши и подчинения её СССР, борющееся со службами безопасности, известно также под названием II Конспирации. Ввиду своей численности и общественной поддержки эта борьба воспринимается как национальное антикоммунистическое восстание. Термин «Проклятые солдаты», употребляется и в наше время, распространил его Ежи Сленски, издавая книгу с таким же заглавием. Вот уже несколько лет день 1 марта считается Национальным Днем Памяти Солдат Другие определения: «солдаты второй конспирации», «несокрушимые солдаты», а также «антикоммунистические повстанцы». Не было людей более остро атакуемых коммунистической пропагандой. (7)
27. Командование Отечественной армии предвидело, что после всеобщего восстания отряды АК смогут захватить немецкую бронетехнику и использовать ее во время ведения боевых действий. Поэтому проводилось конспиративное обучение водителей и механиков, а также разрабатывались подробные инструкции по эксплуатации средств передвижения. Были созданы также основы бронетанковых отделений, среди них кадровый батальон «.....». Во время Варшавского Восстания удалось захватить только несколько боевых машин. В кроссворд были включены боевые машины (танки, броневые установки, бронетранспортеры, санитарные и гусеничные), которые были захвачены у врага и использовались отделениями АК во время Восстания. (7)

Tych, którzy spodziewają się znaleźć rozwiązanie problemu we własnym umyśle, a nie dzięki studiowaniu faktów, może spotkać przykre rozczarowanie – Arthur Conan Doyle

II. ROZWIĄZANIA KRZYŻÓWEK

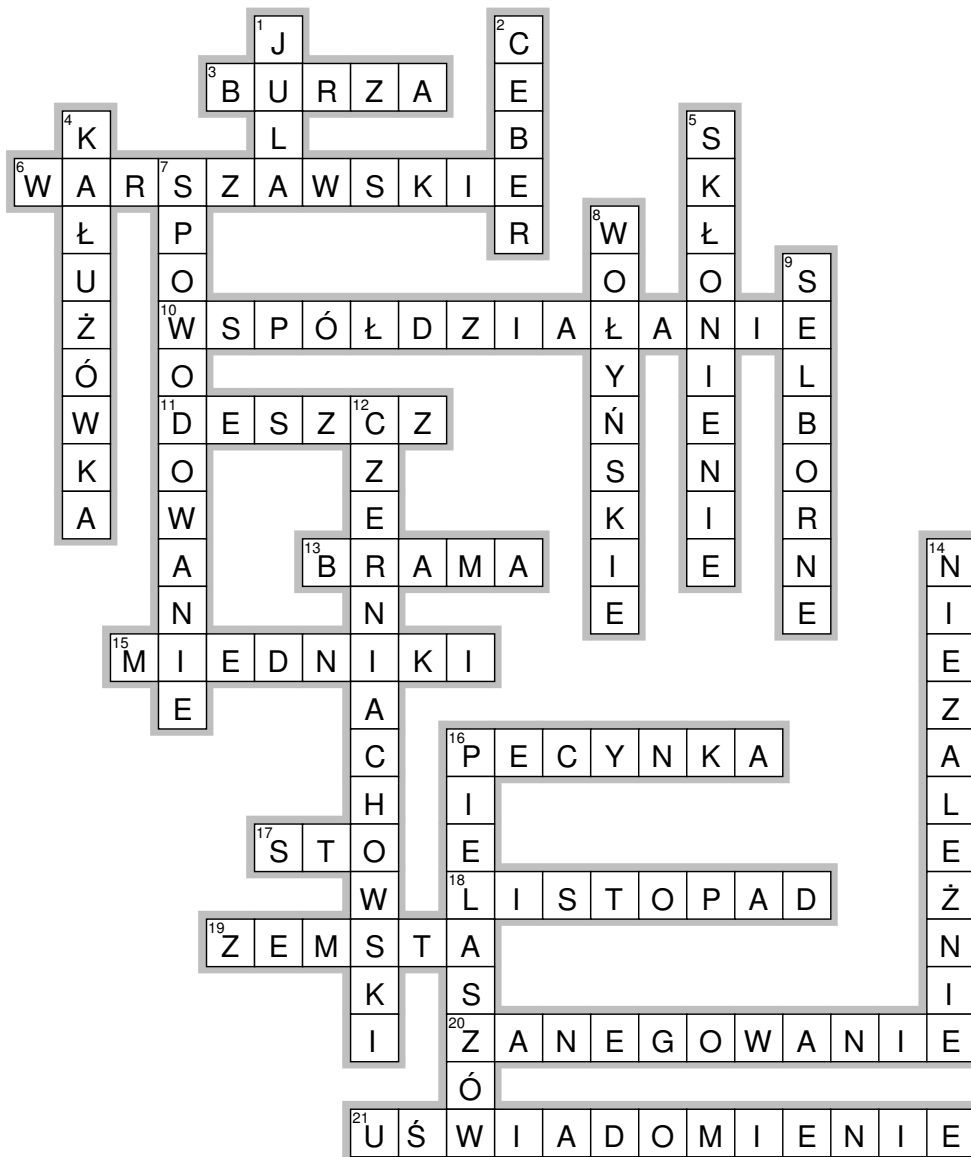

1. ARMIA KRAJOWA W „PIGUŁCE”

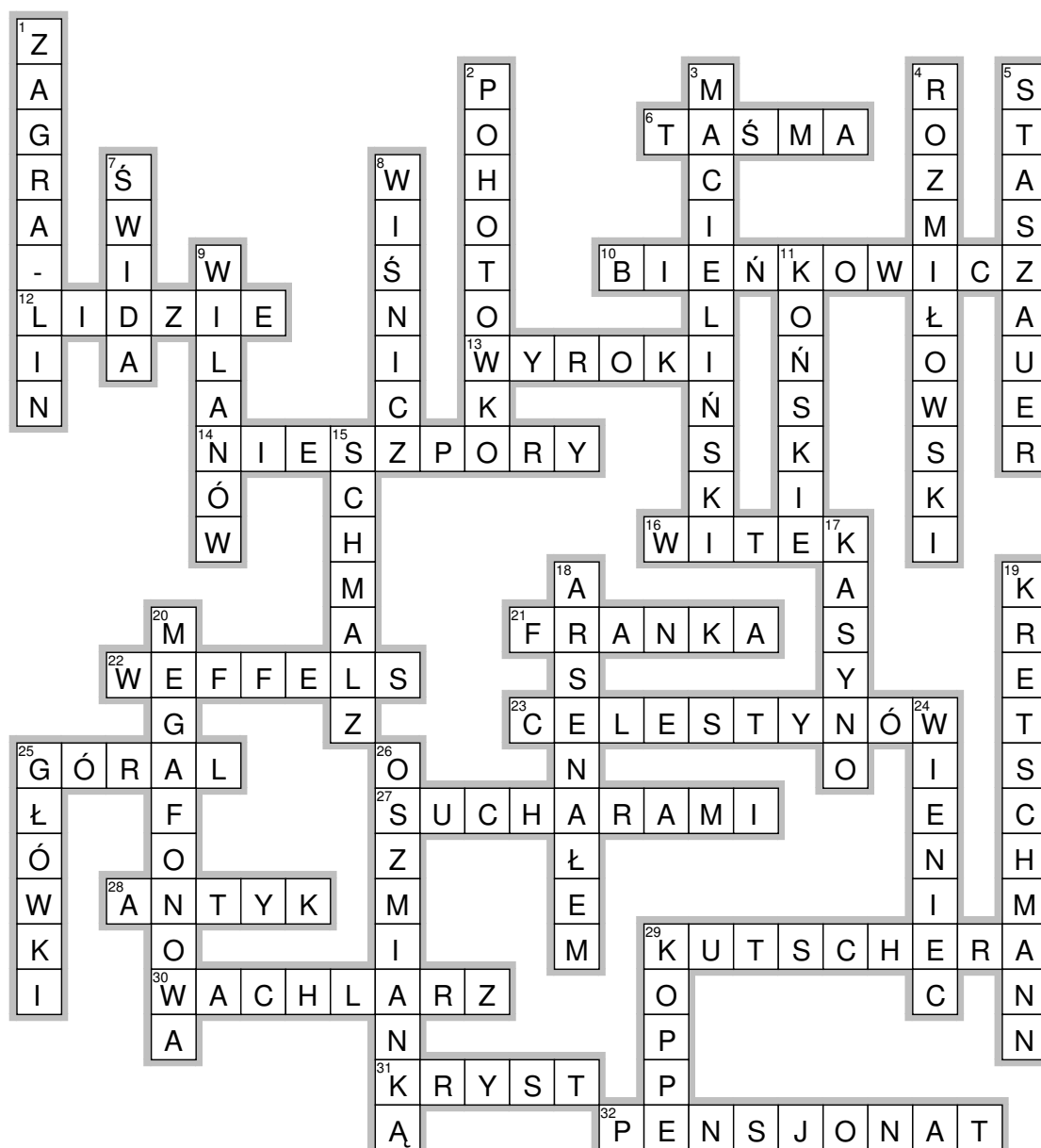
EclipseCrossword.com

2. AKCJA „BURZA”

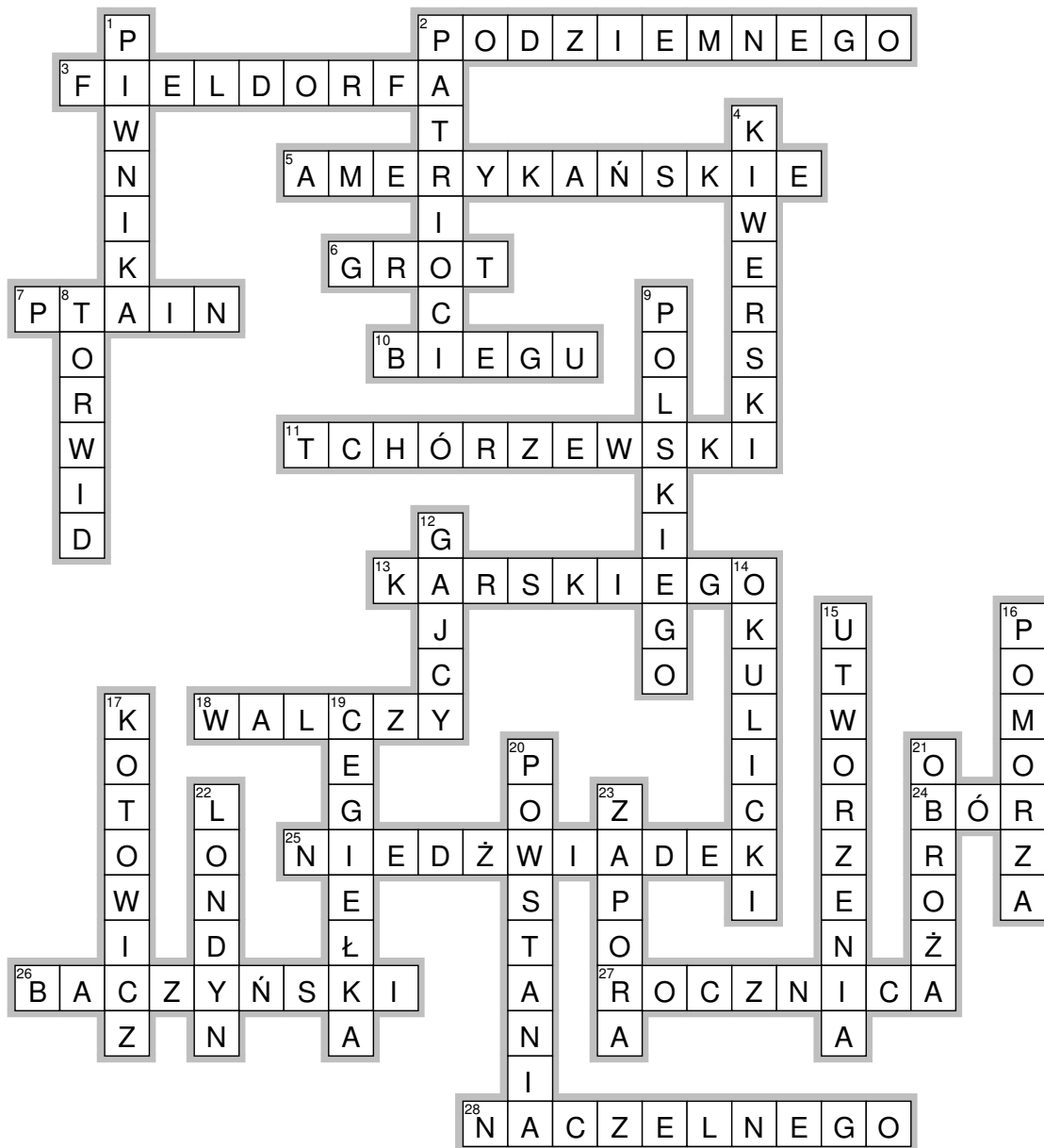
EclipseCrossword.com

3. AKCJE SABOTAŻOWO-DYWERSYJNE I WYROKOWO-LIKWIDACYJNE

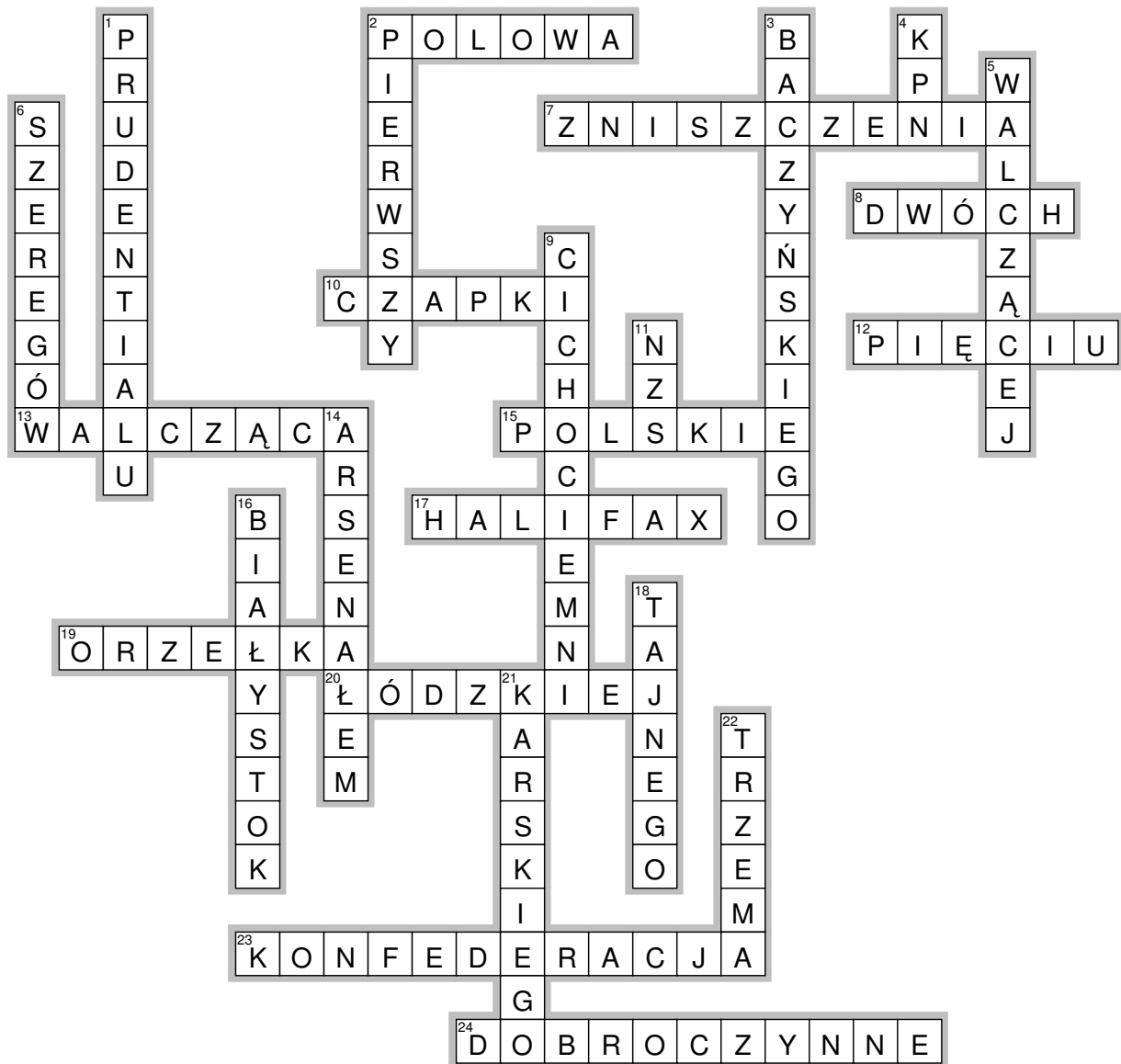
EclipseCrossword.com

4. ARMIA KRAJOWA NA MONETACH I MEDALACH

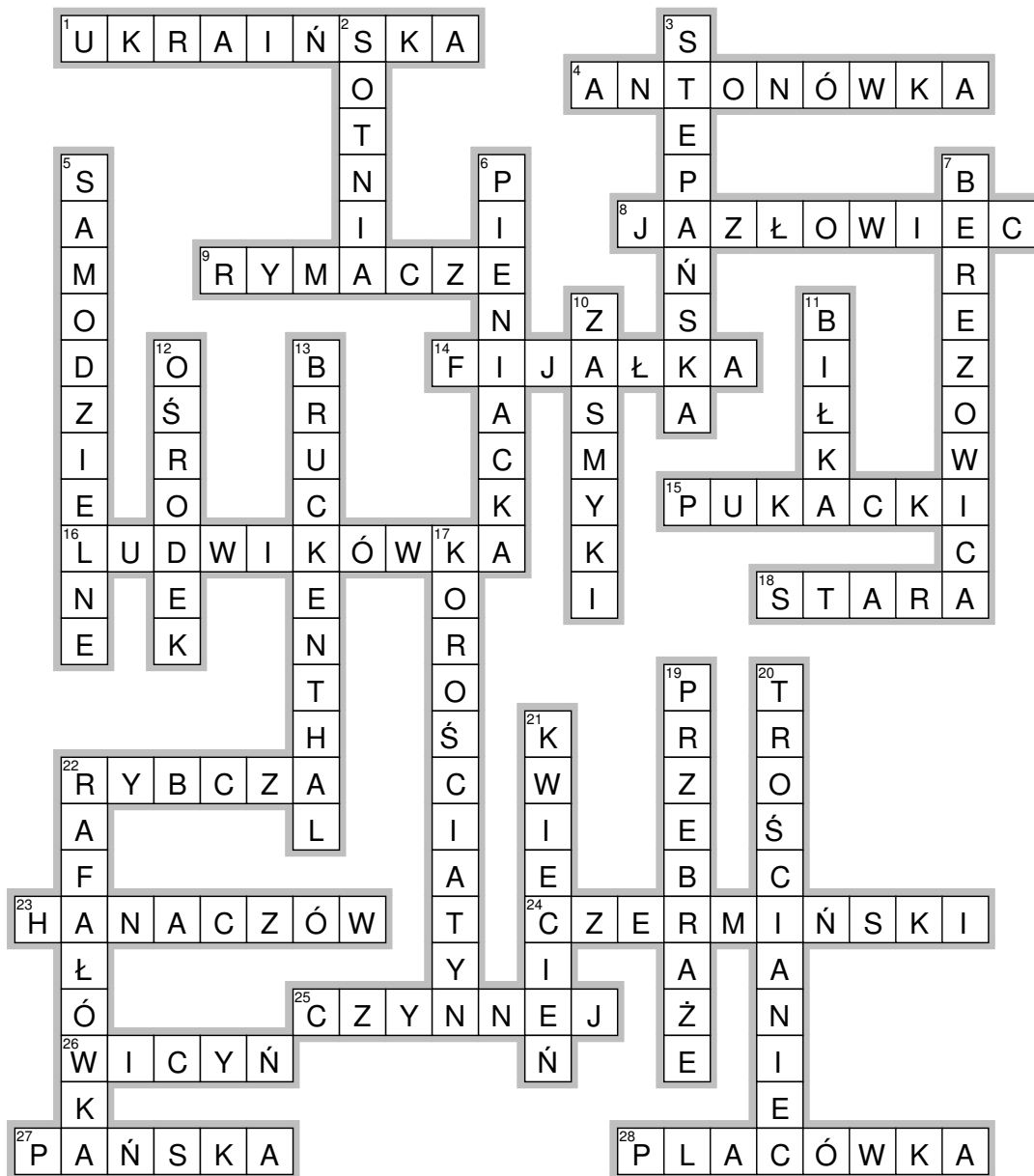

EclipseCrossword.com

5. ARMIA KRAJOWA NA ZNACZKACH POCZTOWYCH

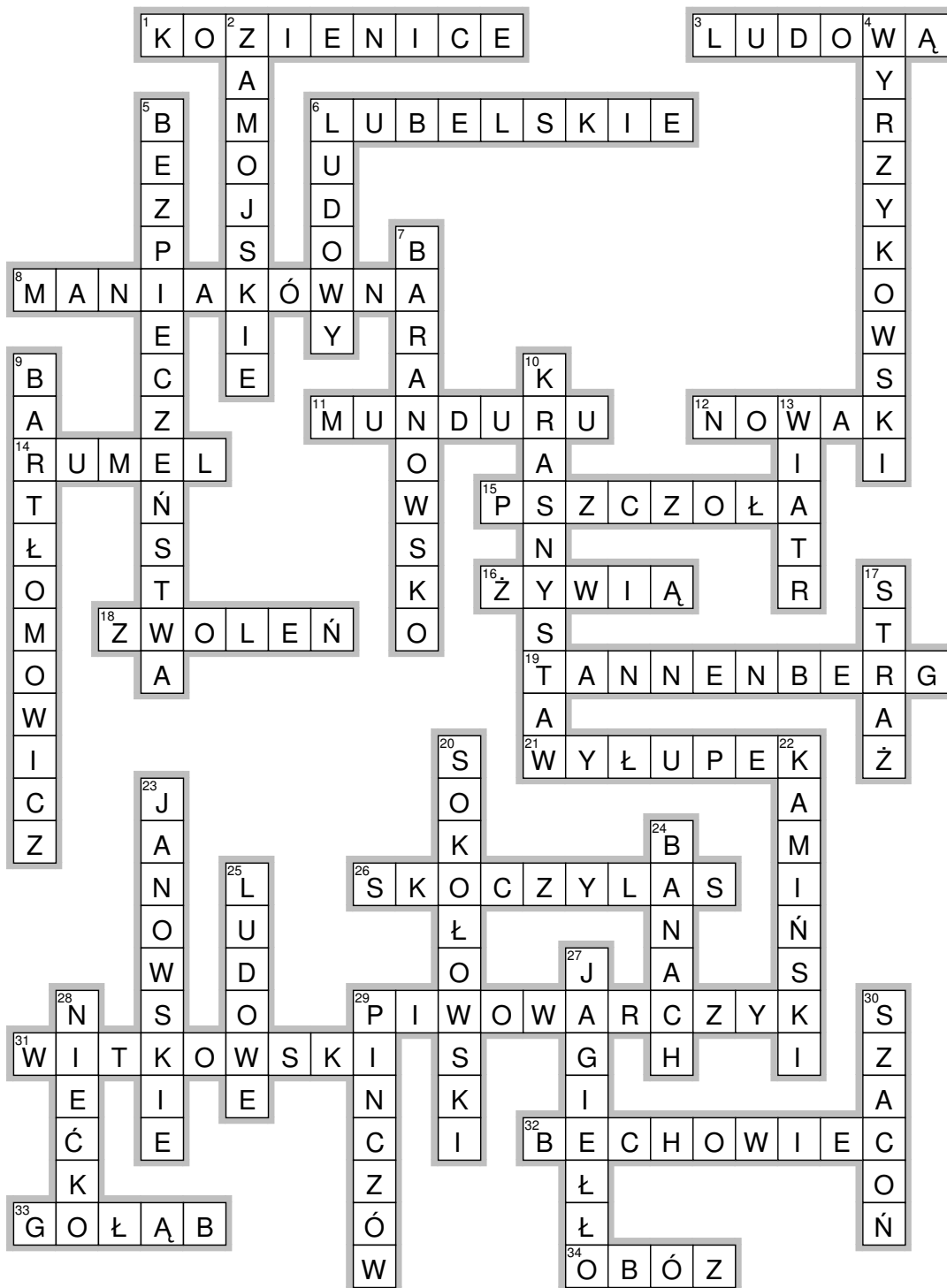

6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH

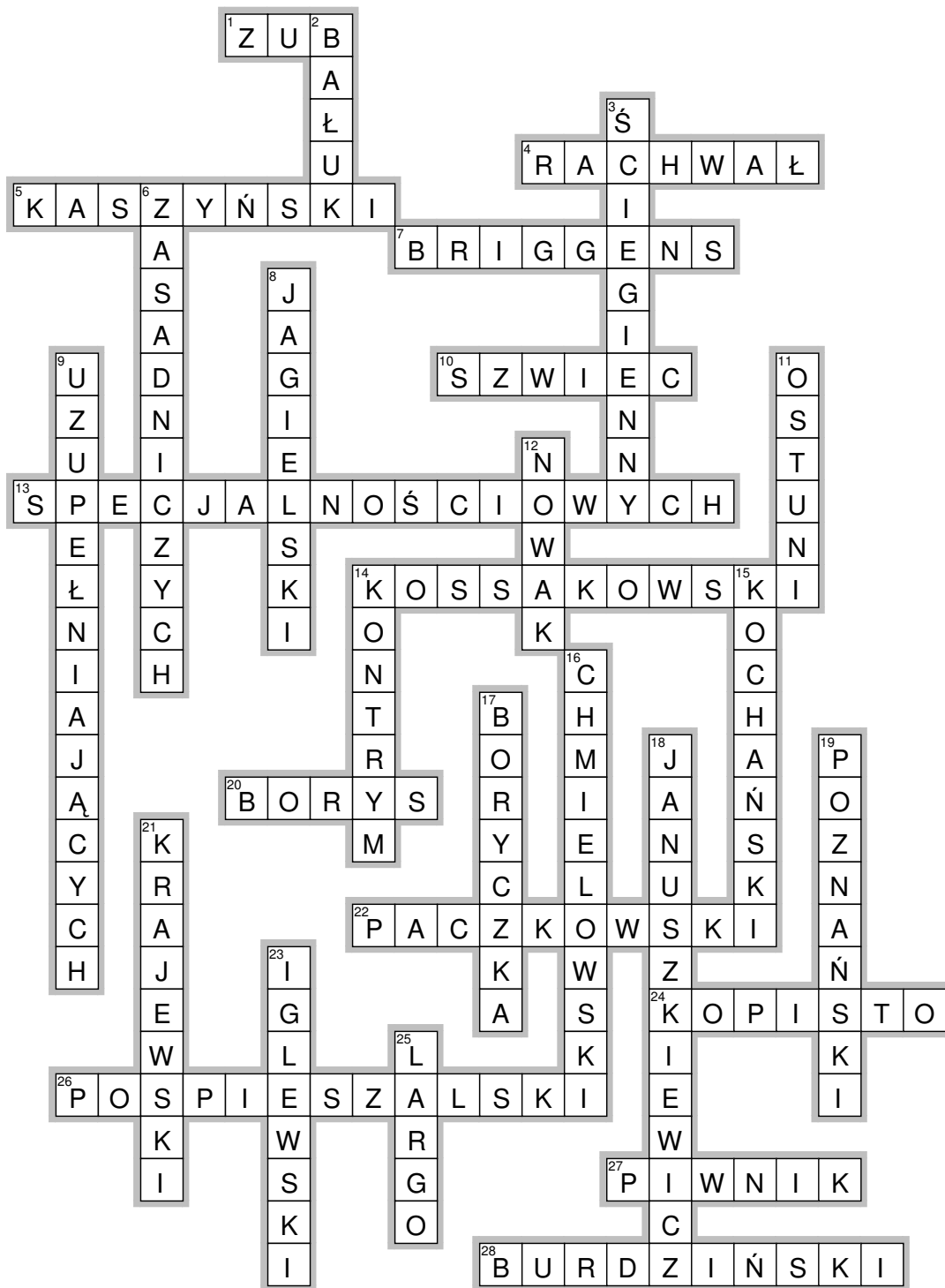
EclipseCrossword.com

7. BATALIONY CHŁOPSKIE

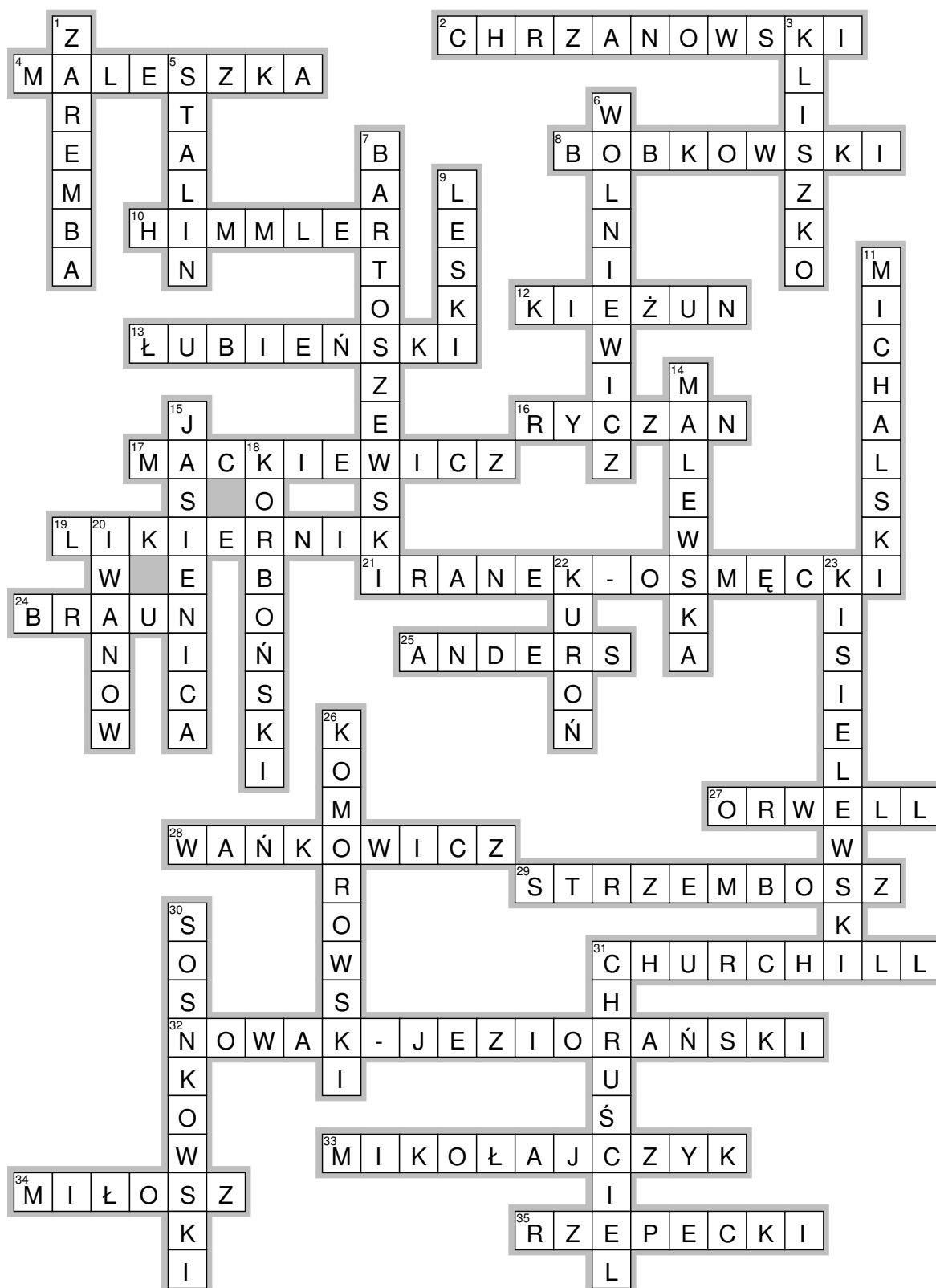
EclipseCrossword.com

8. CICHOCIEMNI

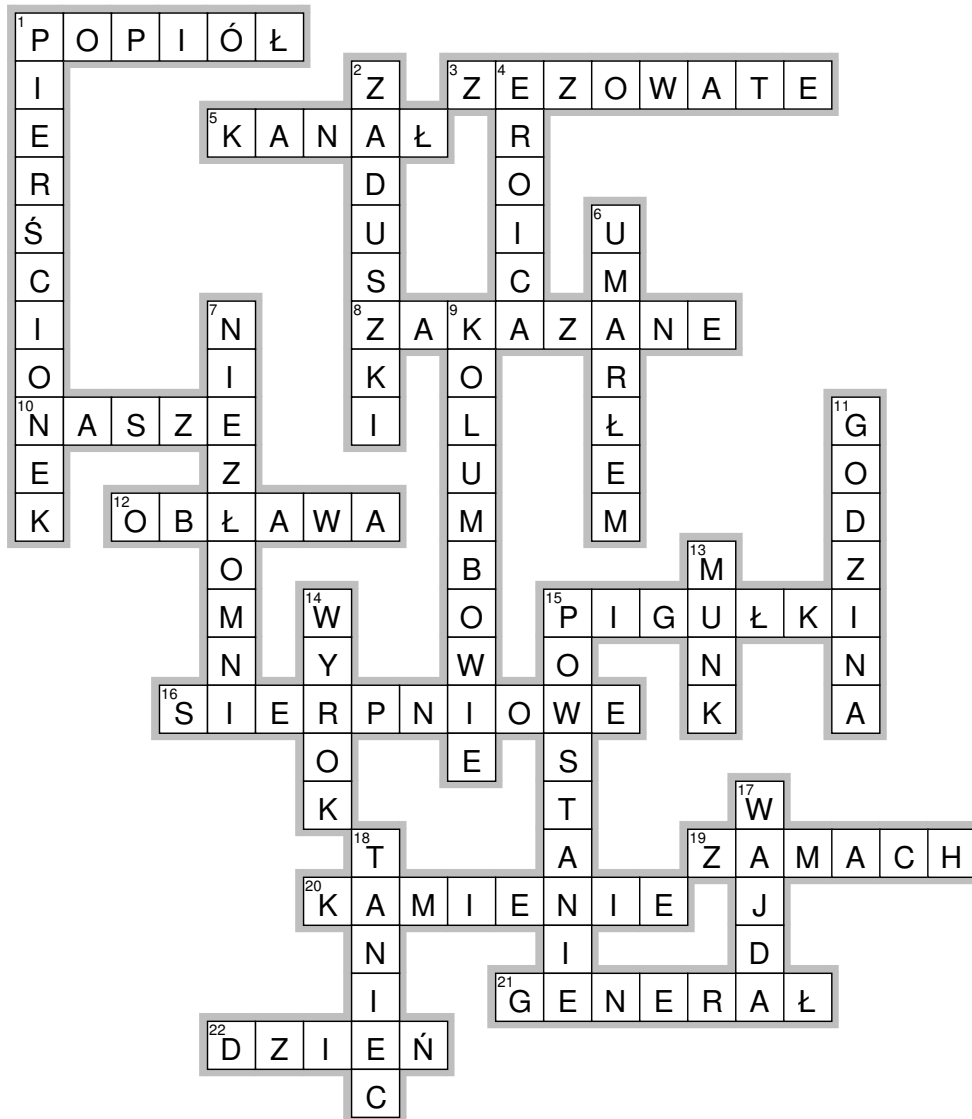

EclipseCrossword.com

9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

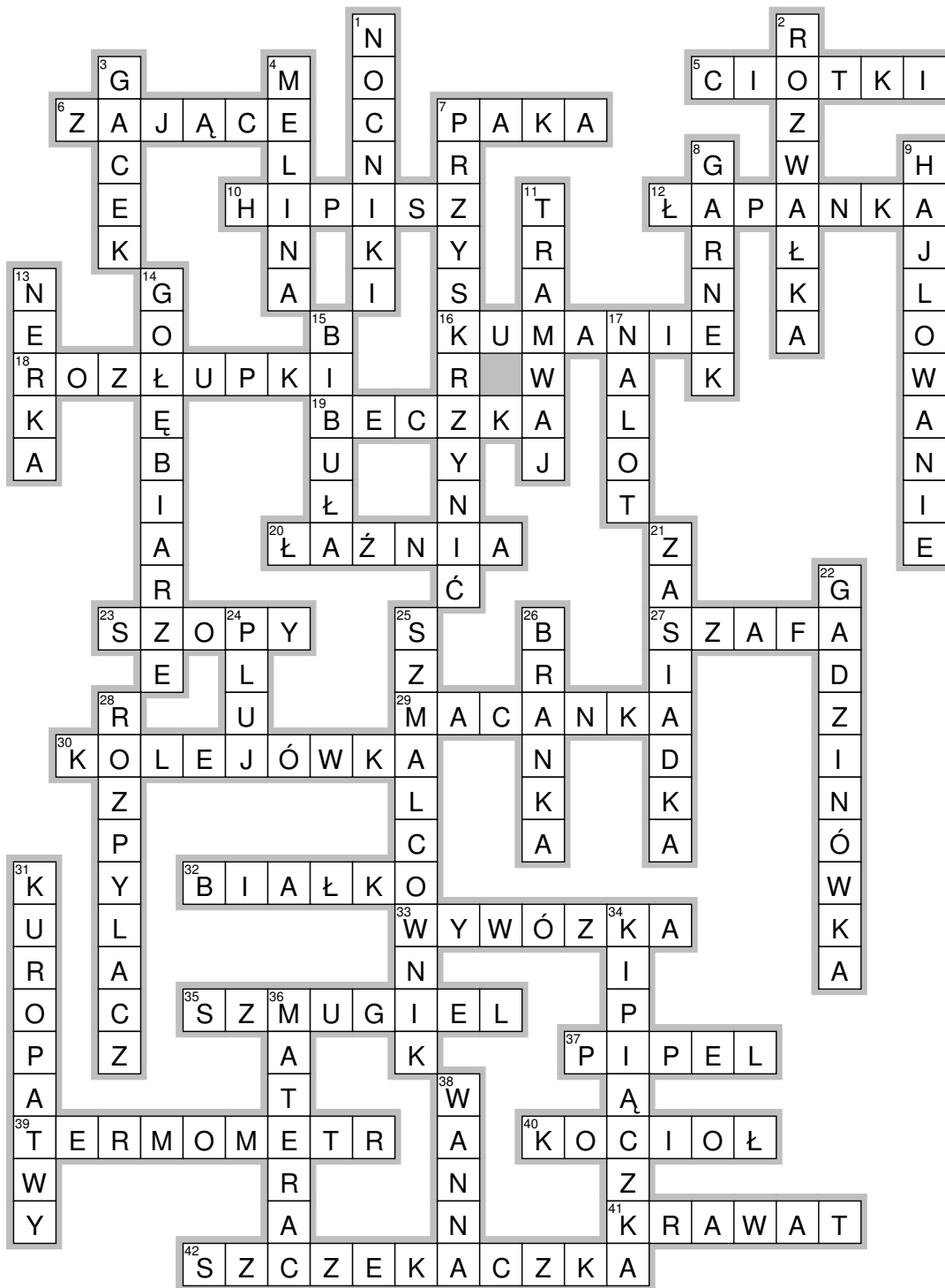

10. FILMY O ARMII KRAJOWEJ

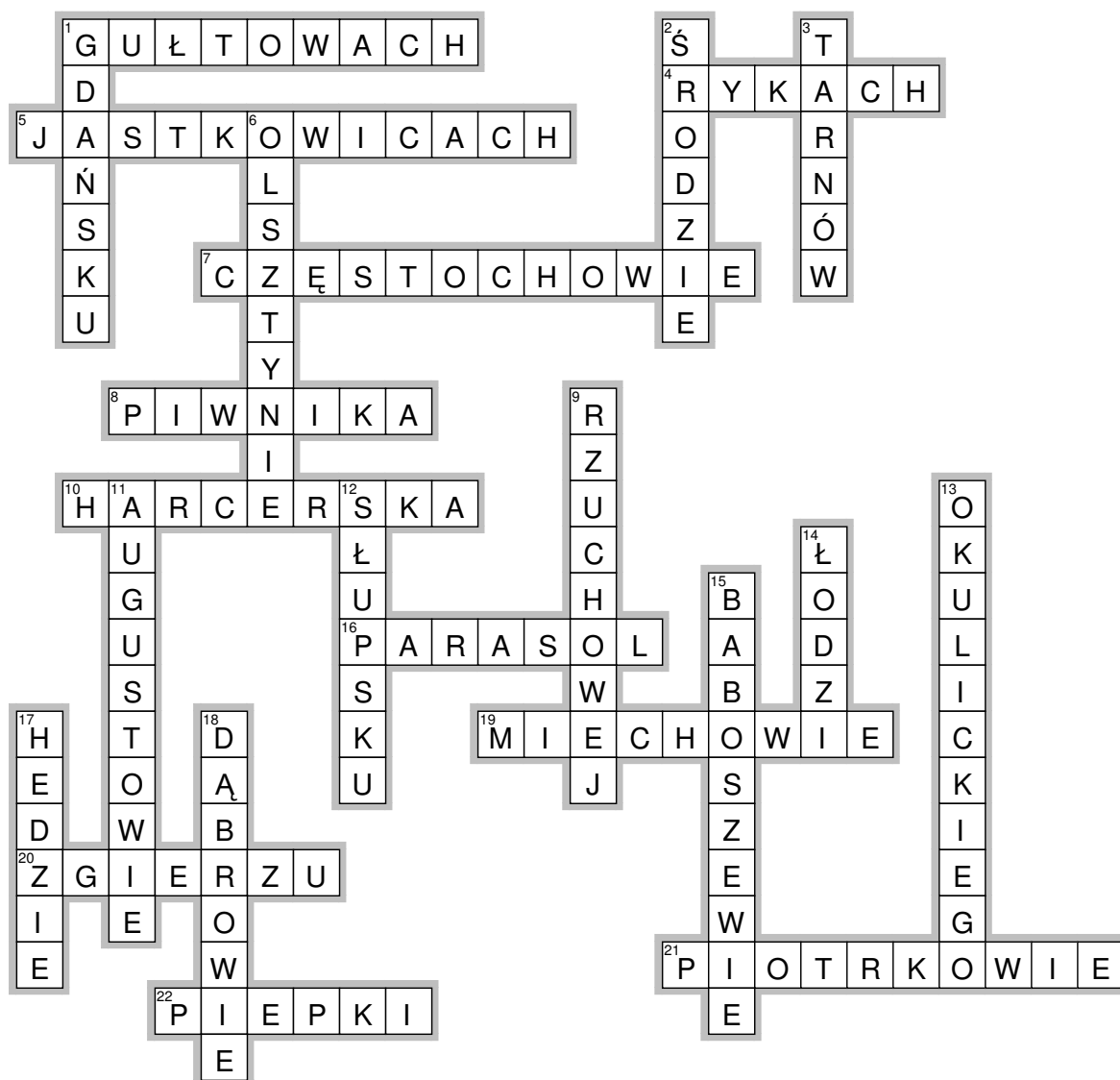
EclipseCrossword.com

11. GWARA OKUPACYJNA

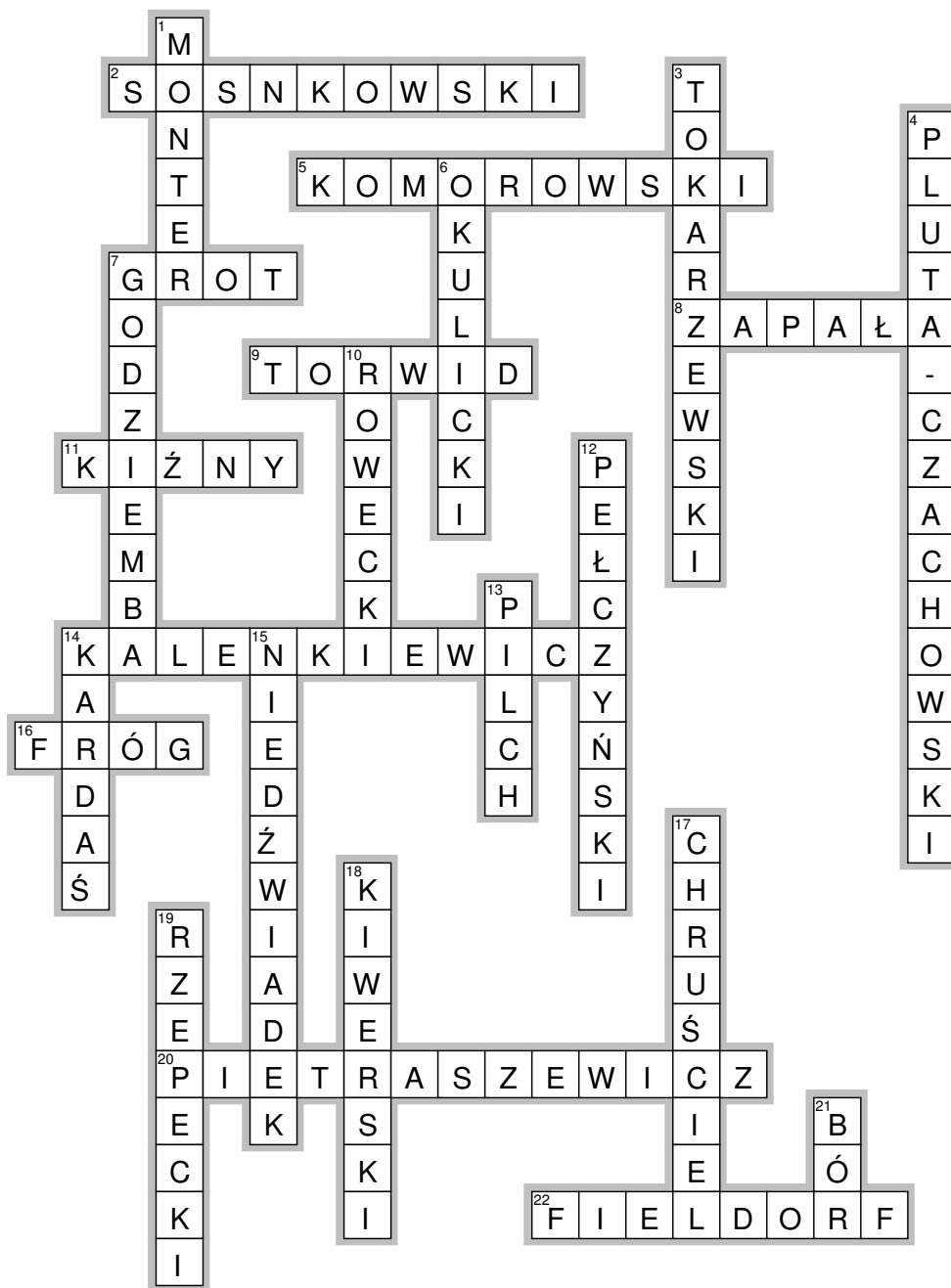
EclipseCrossword.com

12. IZBY PAMIĘCI I KLUBY HISTORYCZNE ARMII KRAJOWEJ

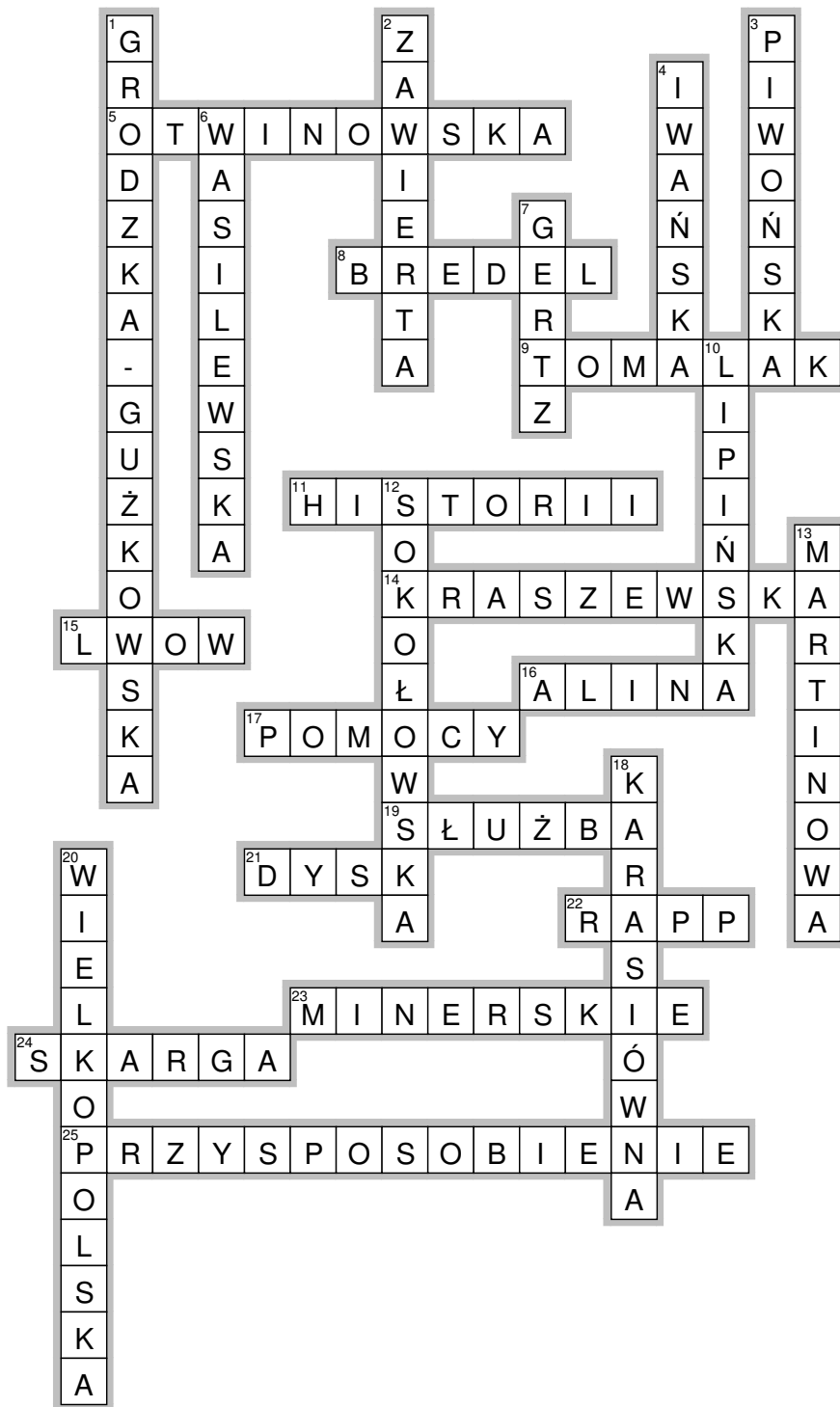
EclipseCrossword.com

13. KADRA DOWÓDCZA ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ I ARMII KRAJOWEJ

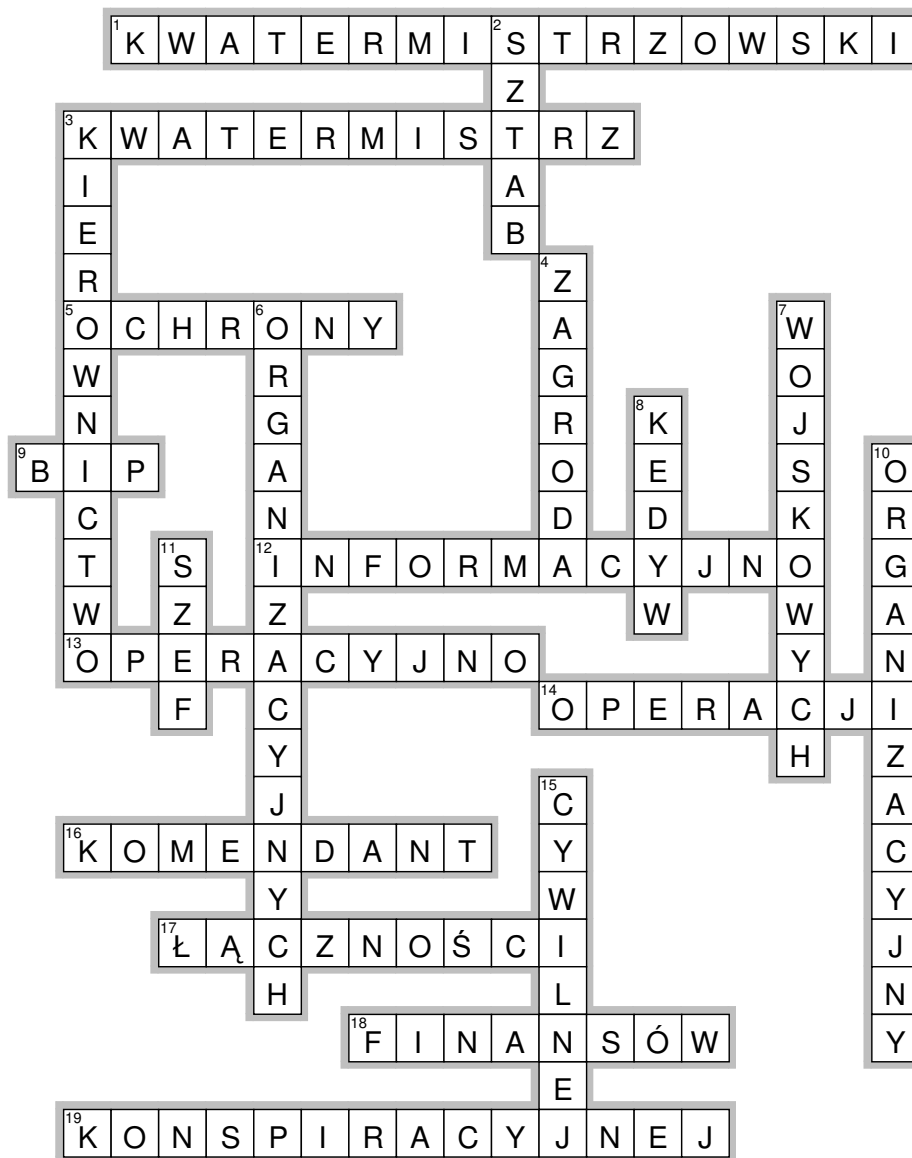
EclipseCrossword.com

15. KOBIETY W ARMII KRAJOWEJ

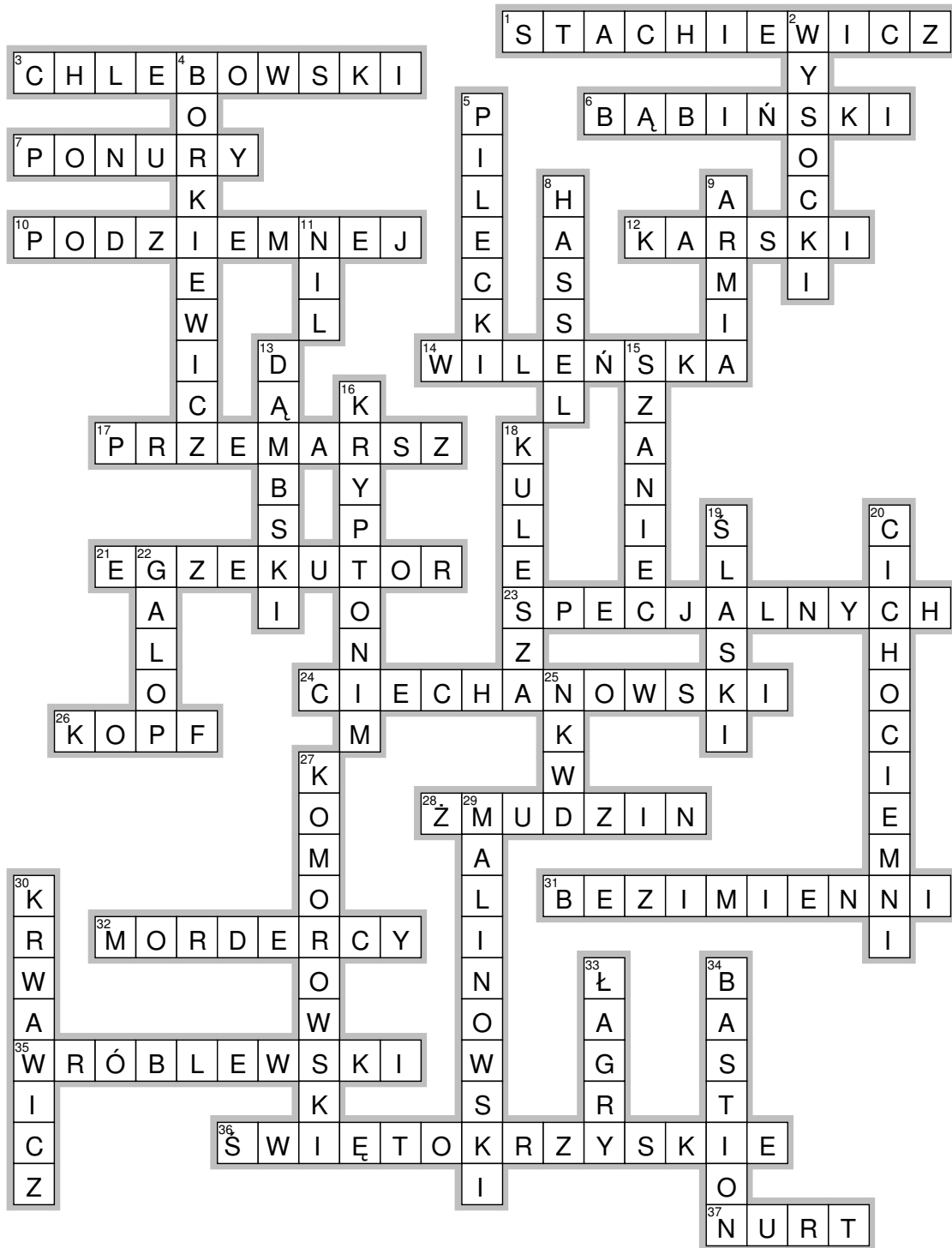
EclipseCrossword.com

16. KOMENDA GŁÓWNA ARMII KRAJOWEJ

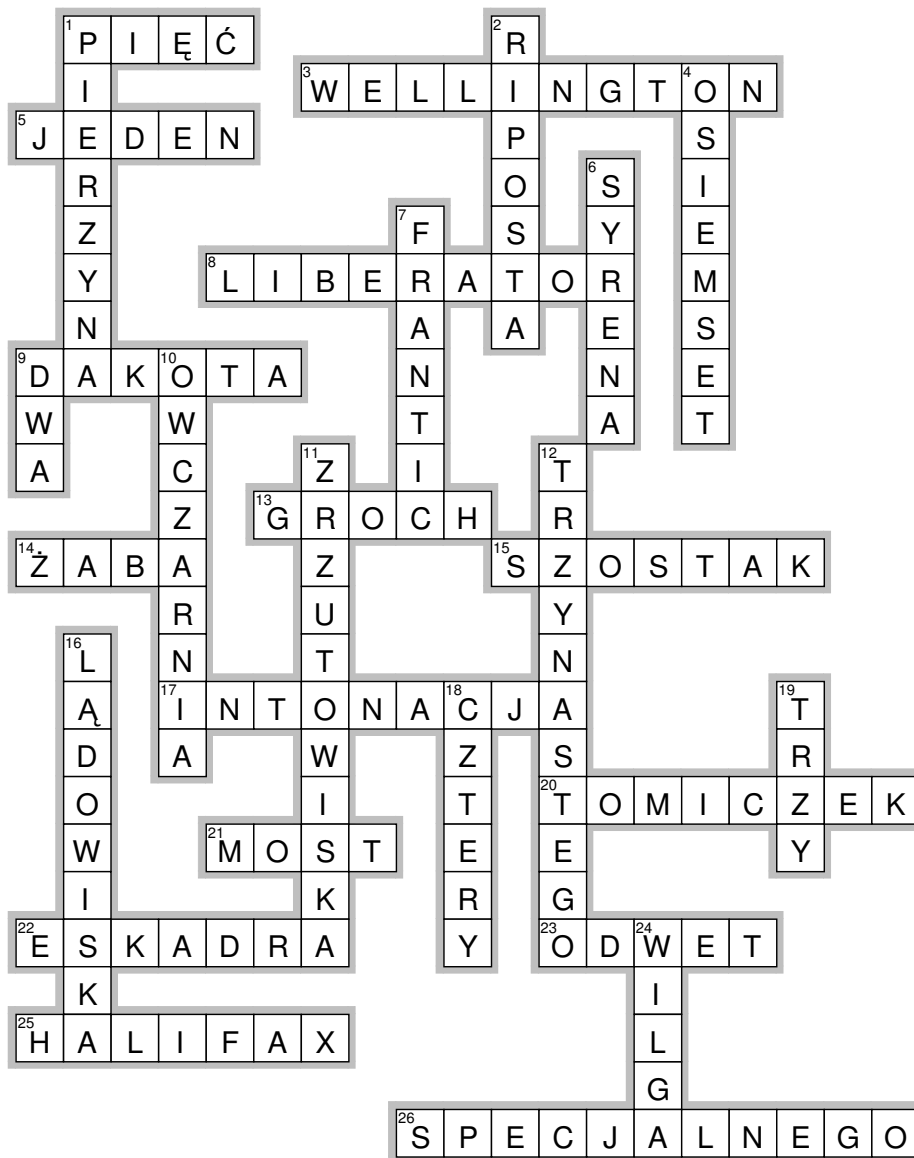
EclipseCrossword.com

17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

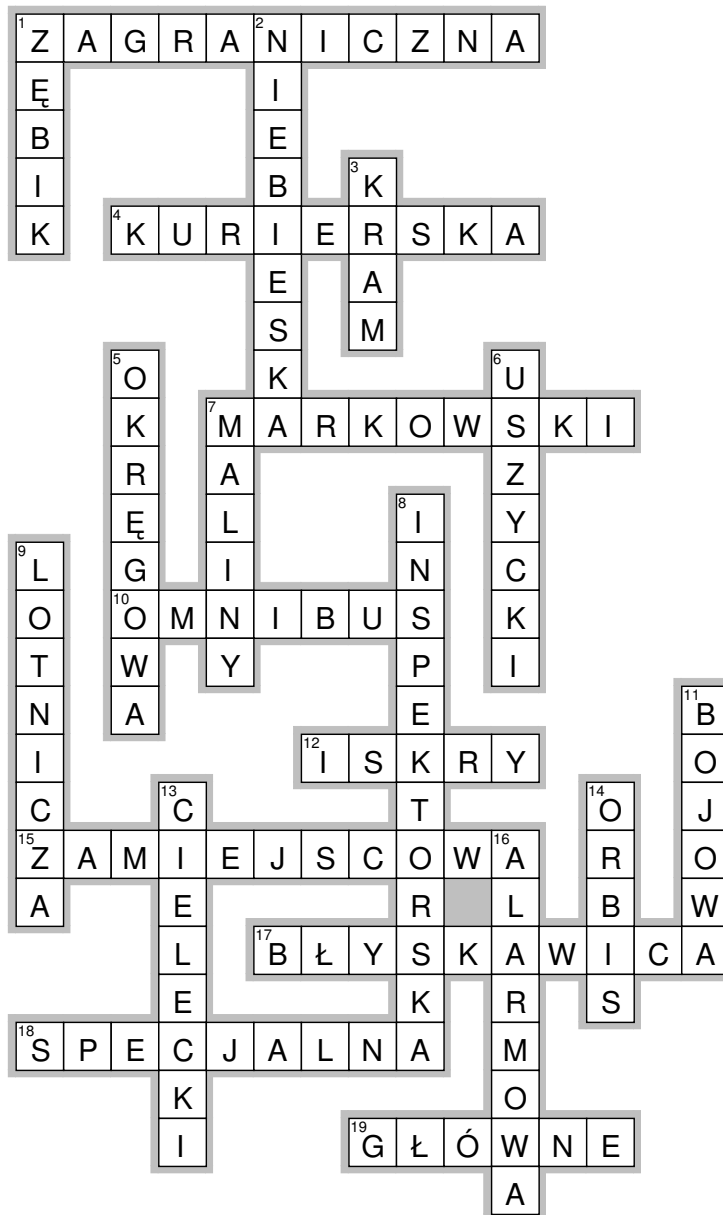
EclipseCrossword.com

18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ

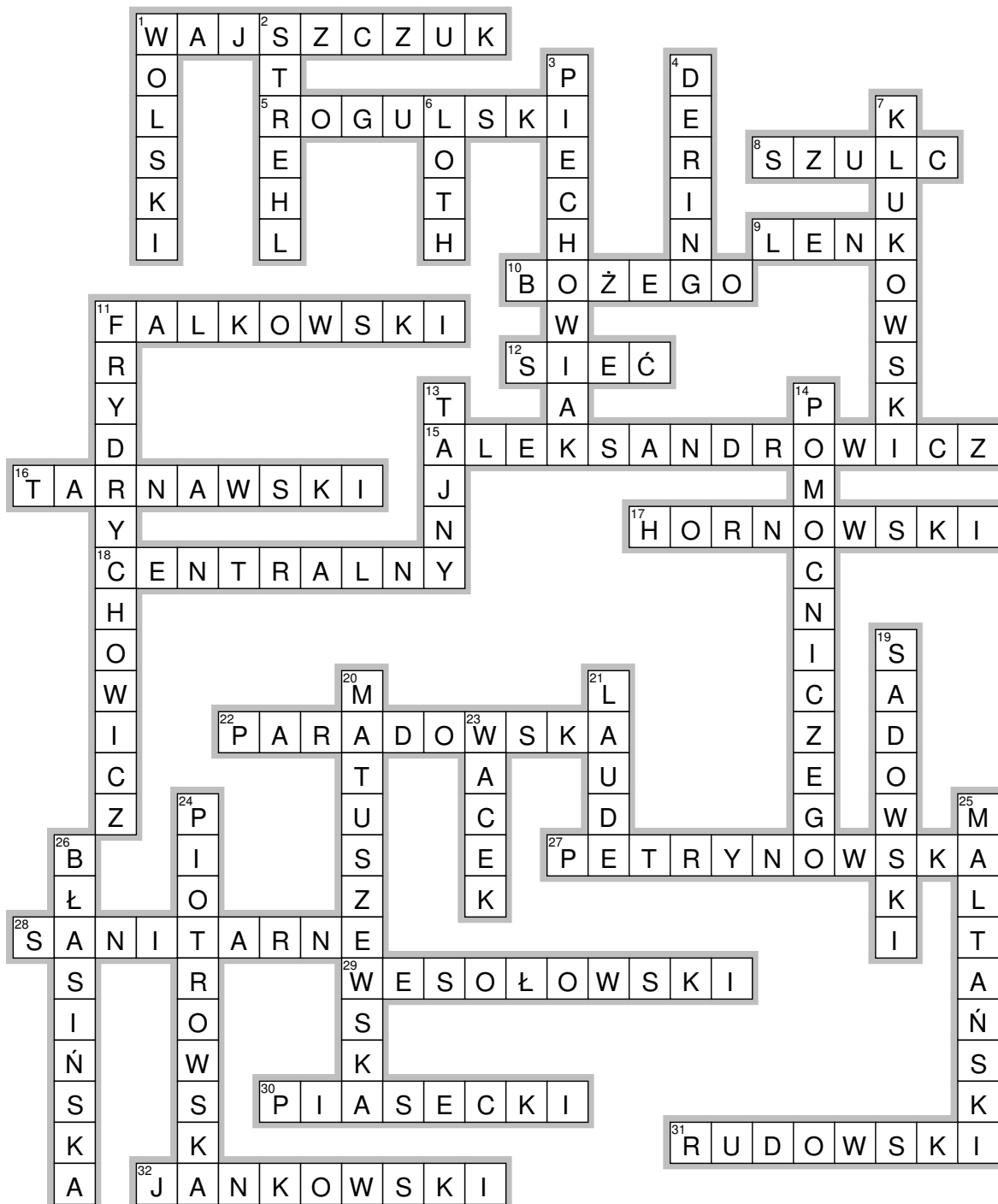
EclipseCrossword.com

19. ŁĄCZNOŚĆ W ARMII KRAJOWEJ I PODCZAS POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

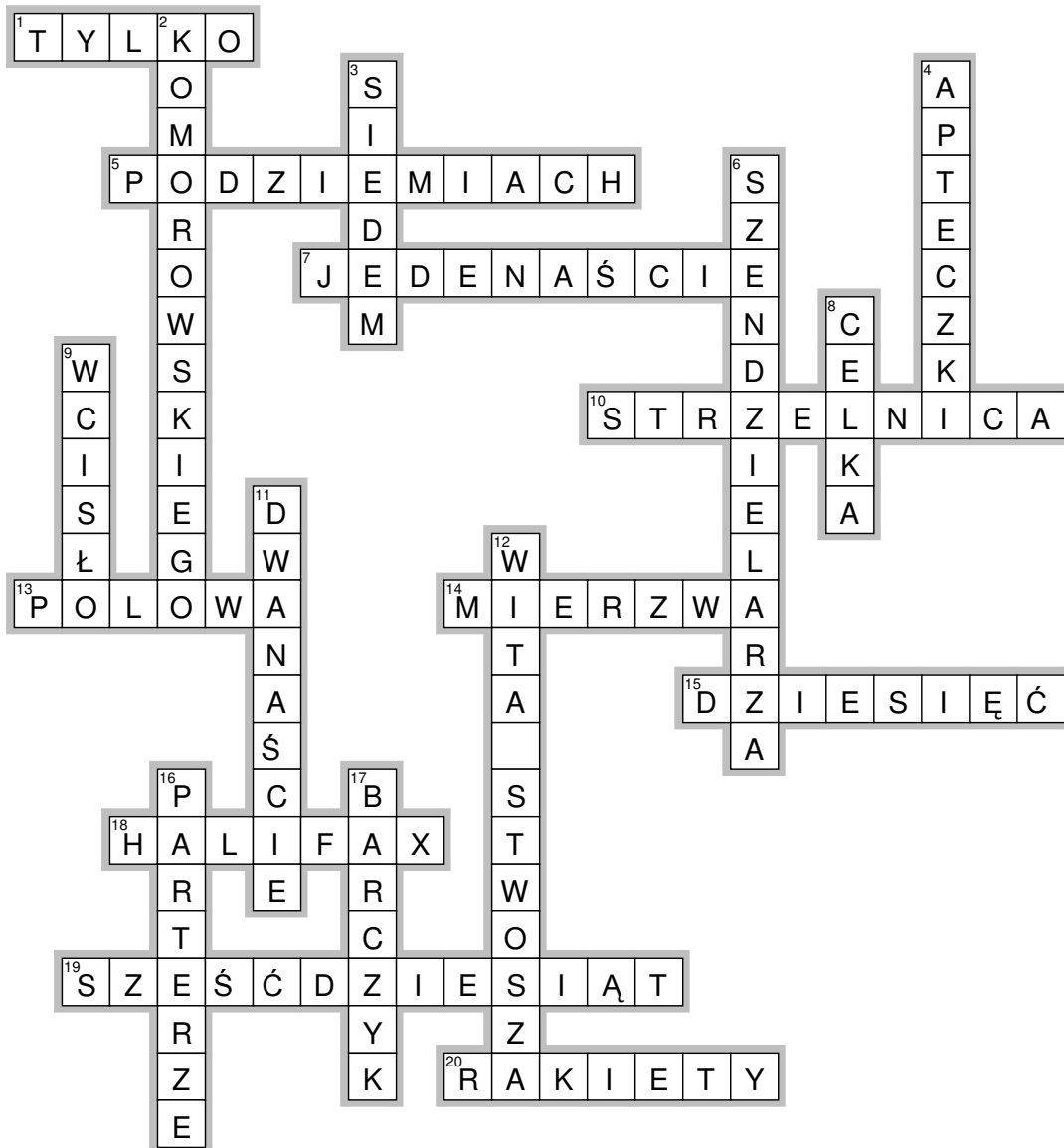

EclipseCrossword.com

20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

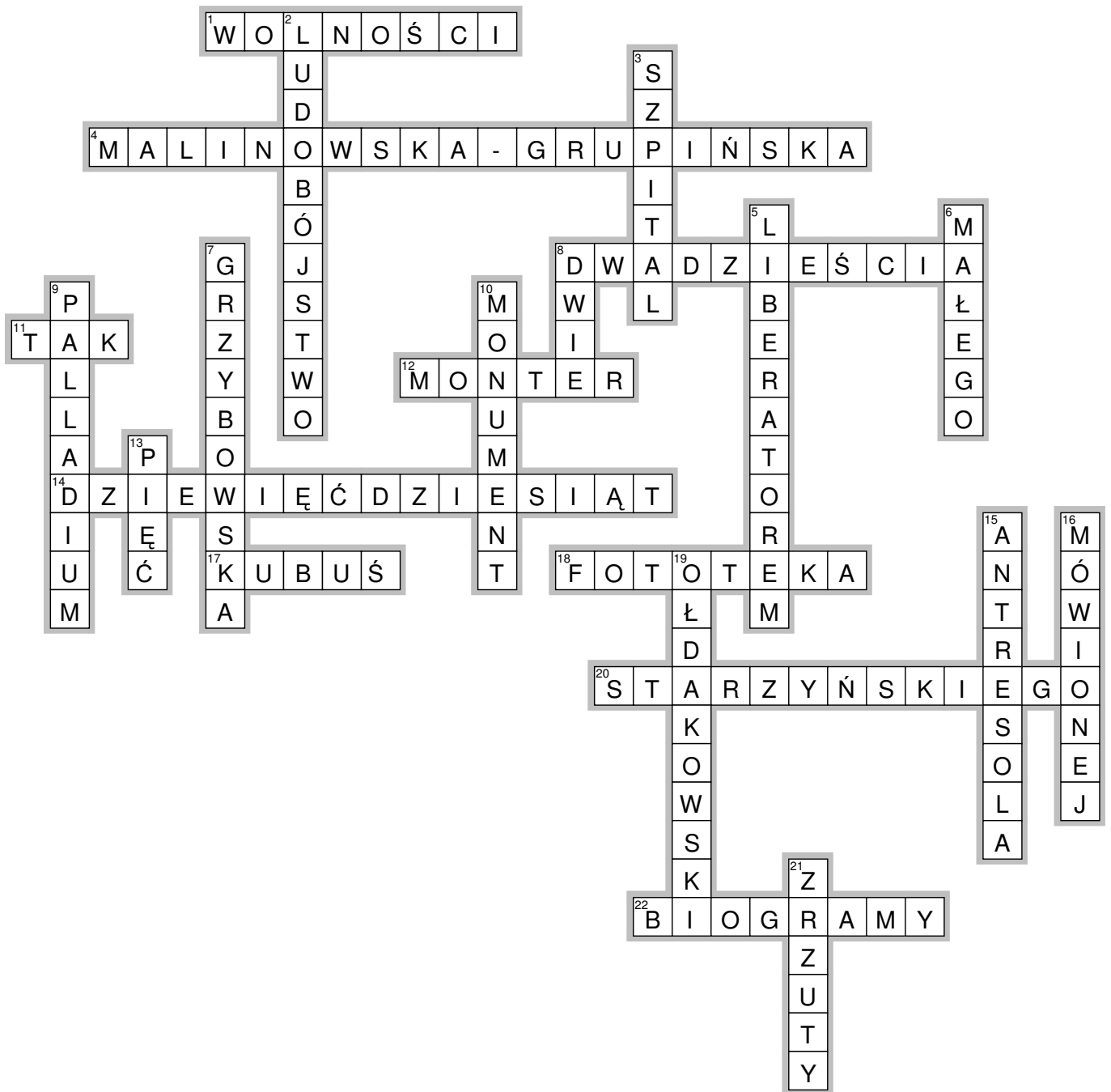

21. MUZEUM ARMII KRAJOWEJ

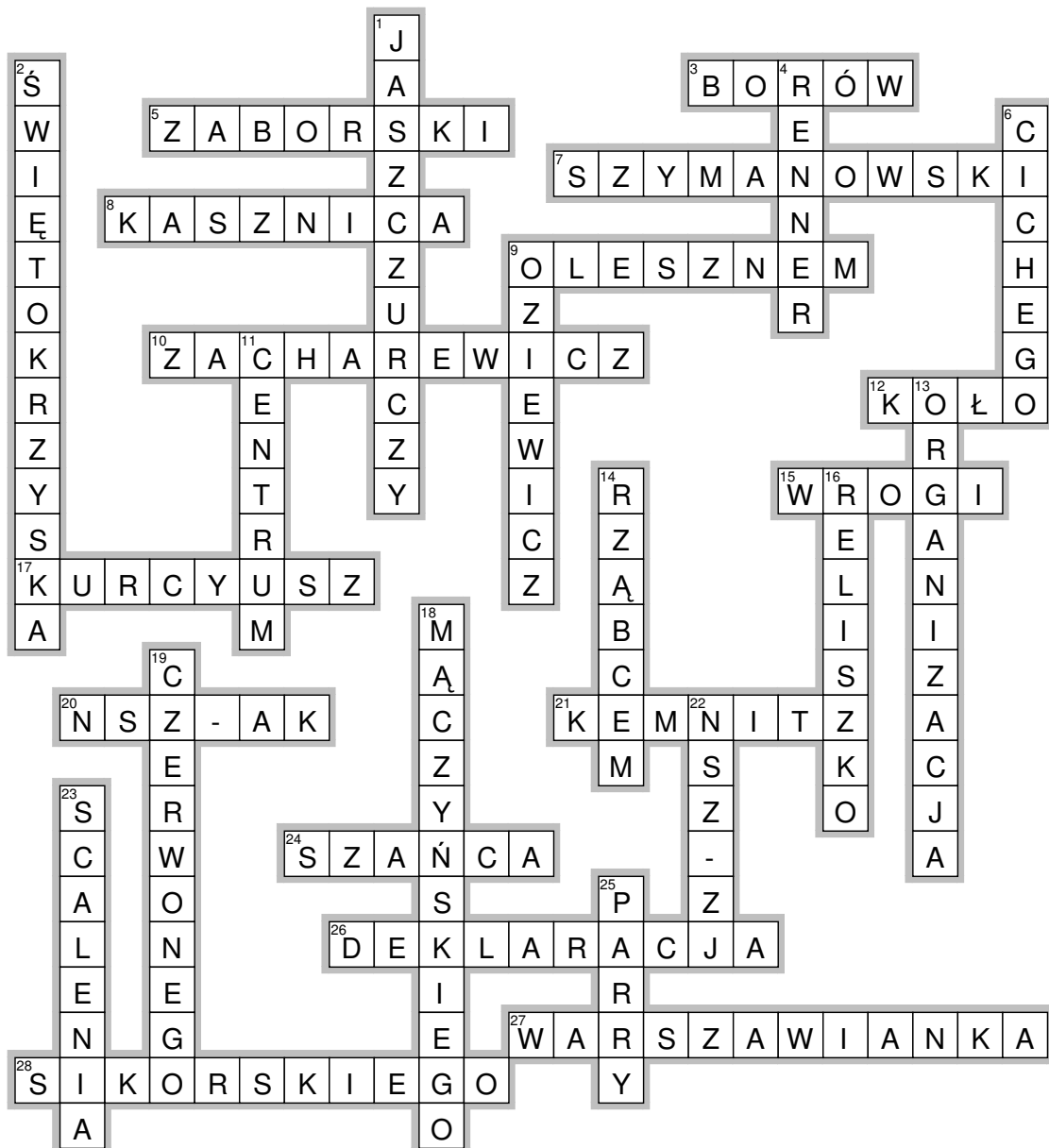

EclipseCrossword.com

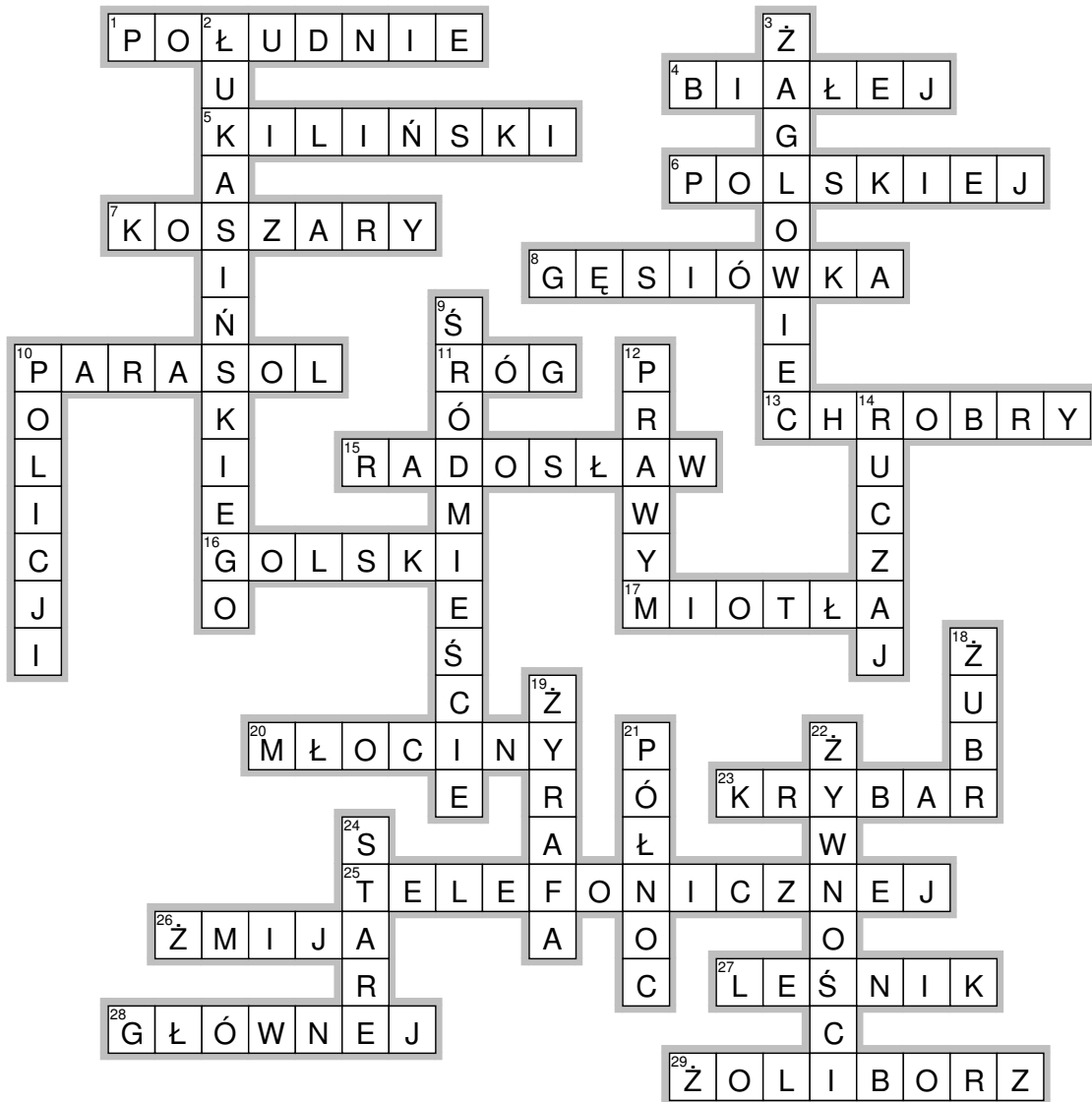
22. MUZEUM POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

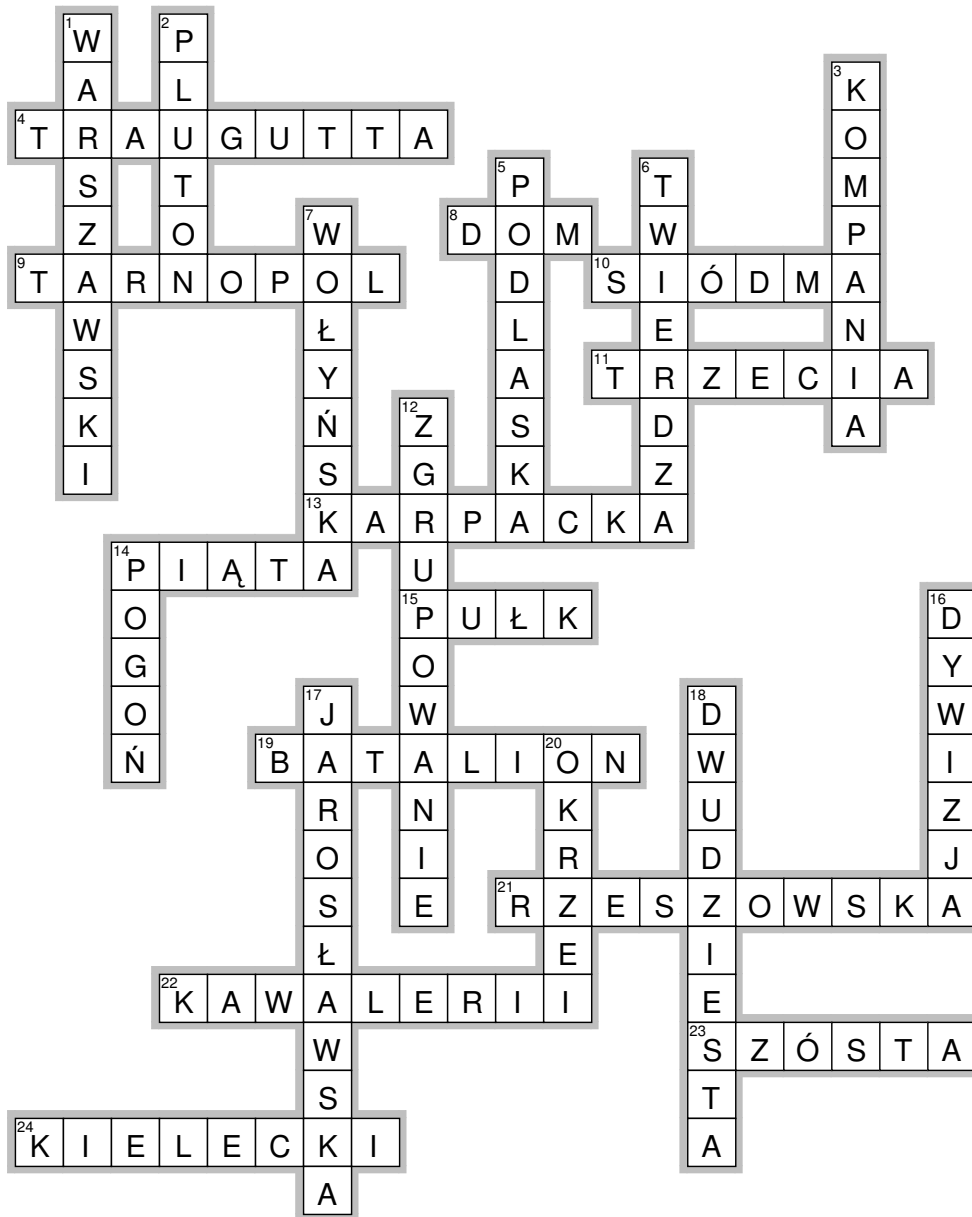

24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY

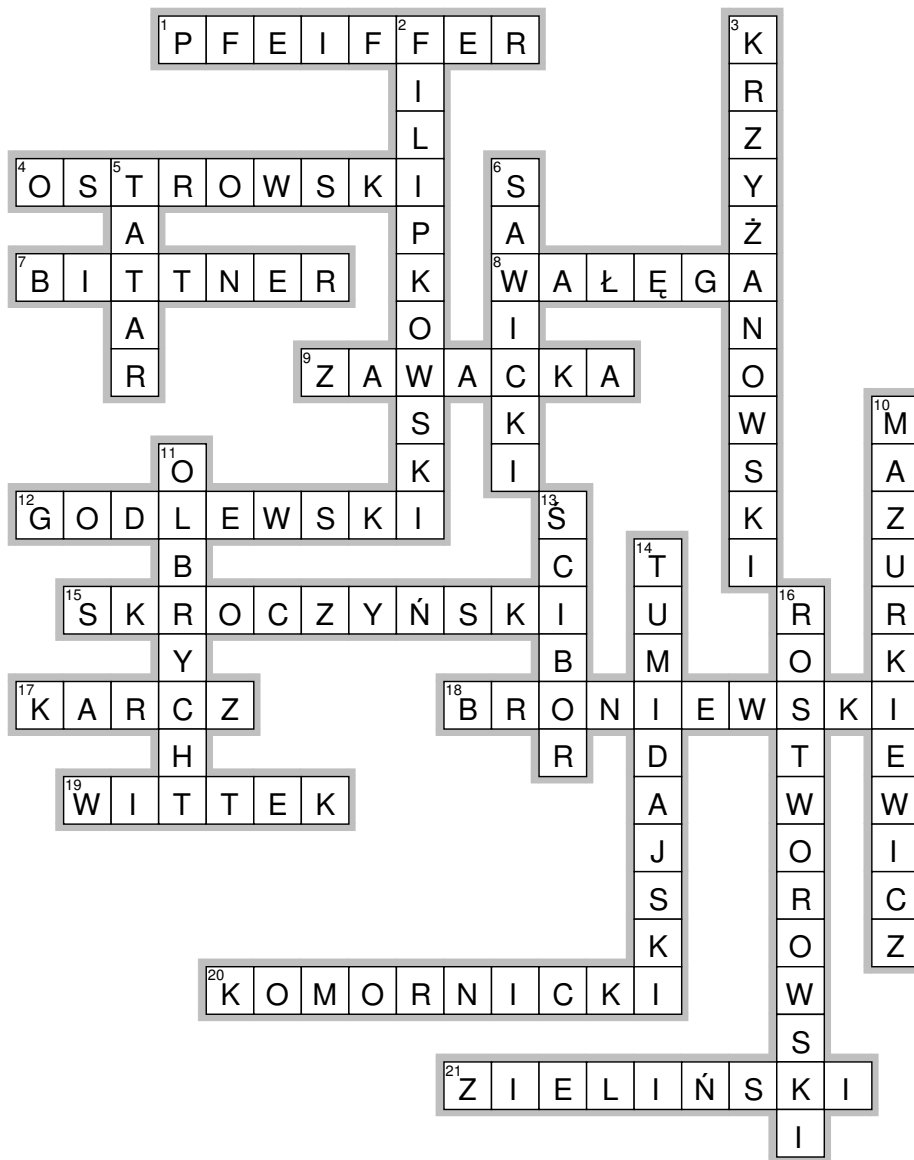
EclipseCrossword.com

25. ODTWARZANIE SIŁ ZBROJNYCH W RAMACH AKCJI „BURZA”

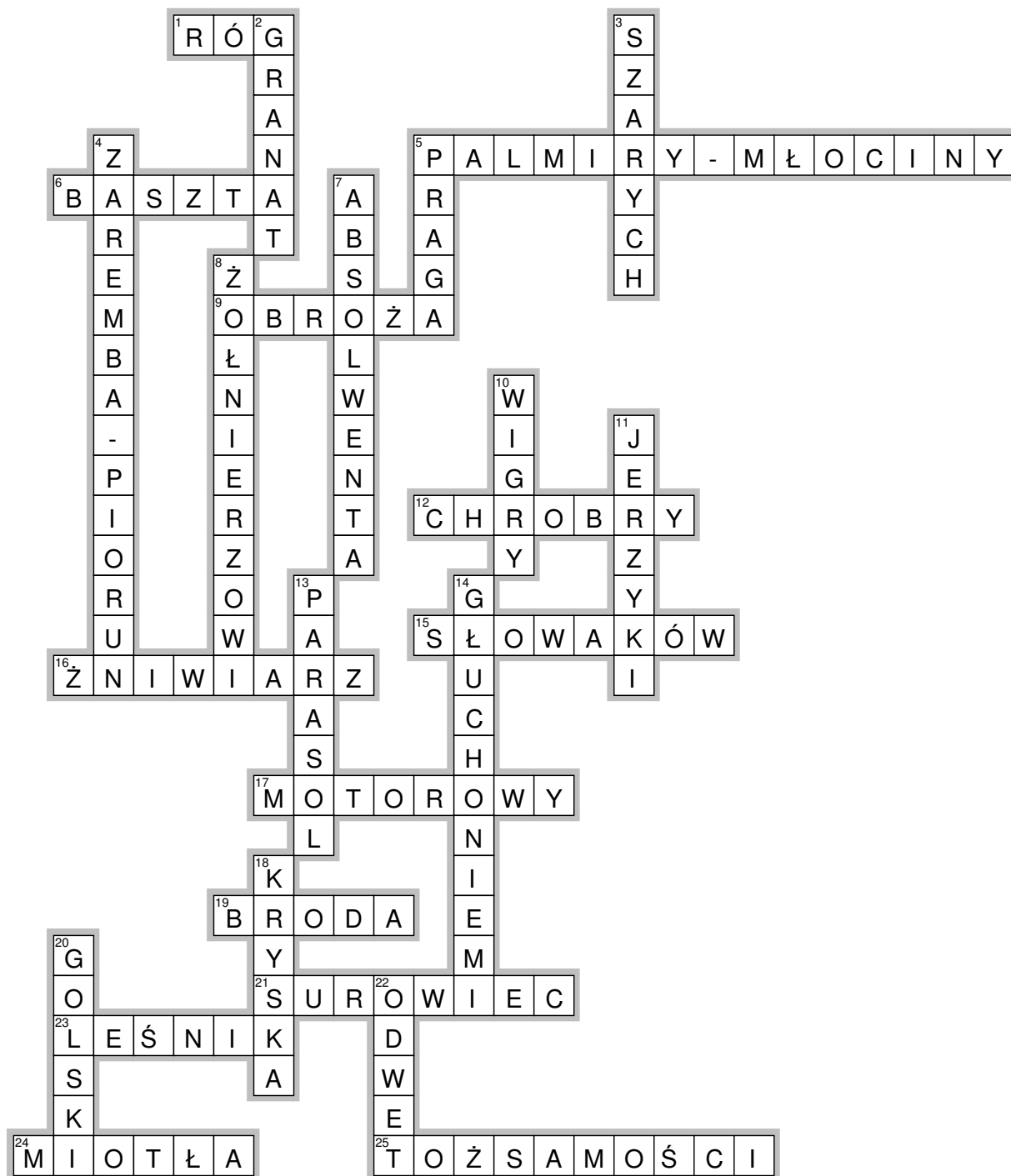
EclipseCrossword.com

26. OFICEROWIE AK – GENERAŁOWIE WP

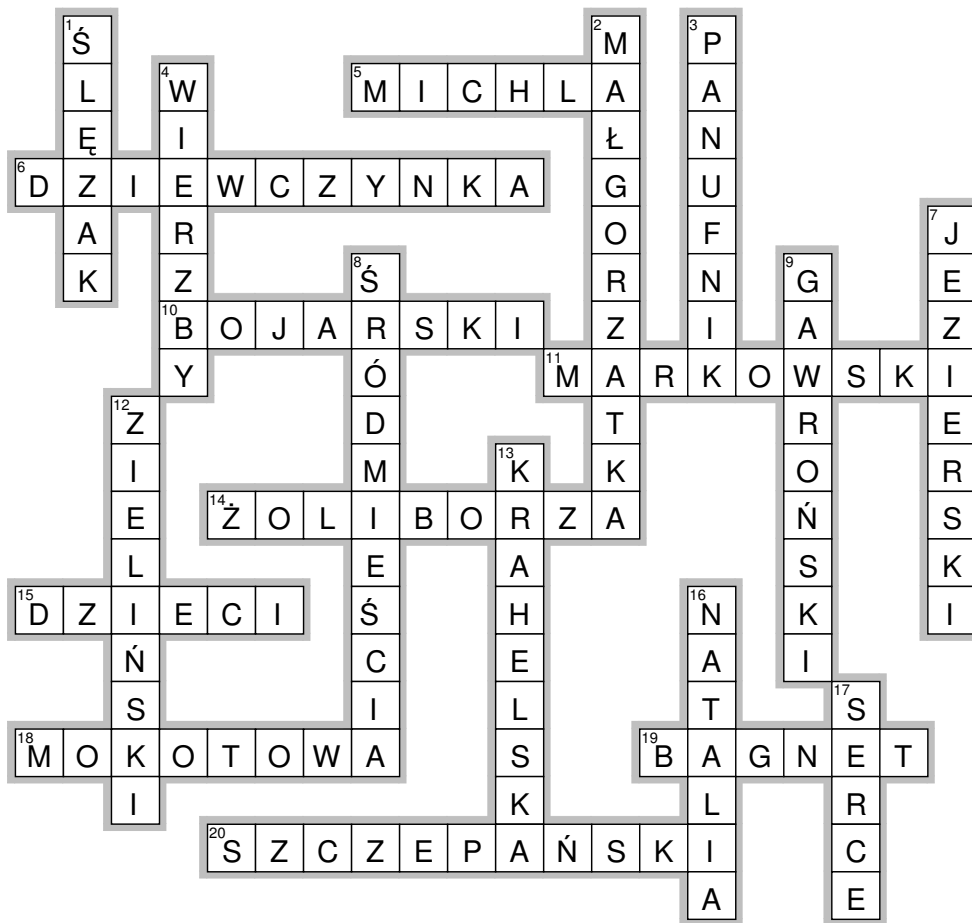
EclipseCrossword.com

27. OZNAKI ODDZIAŁÓW WALCZĄCYCH W POWSTANIU WARSZAWSKIM

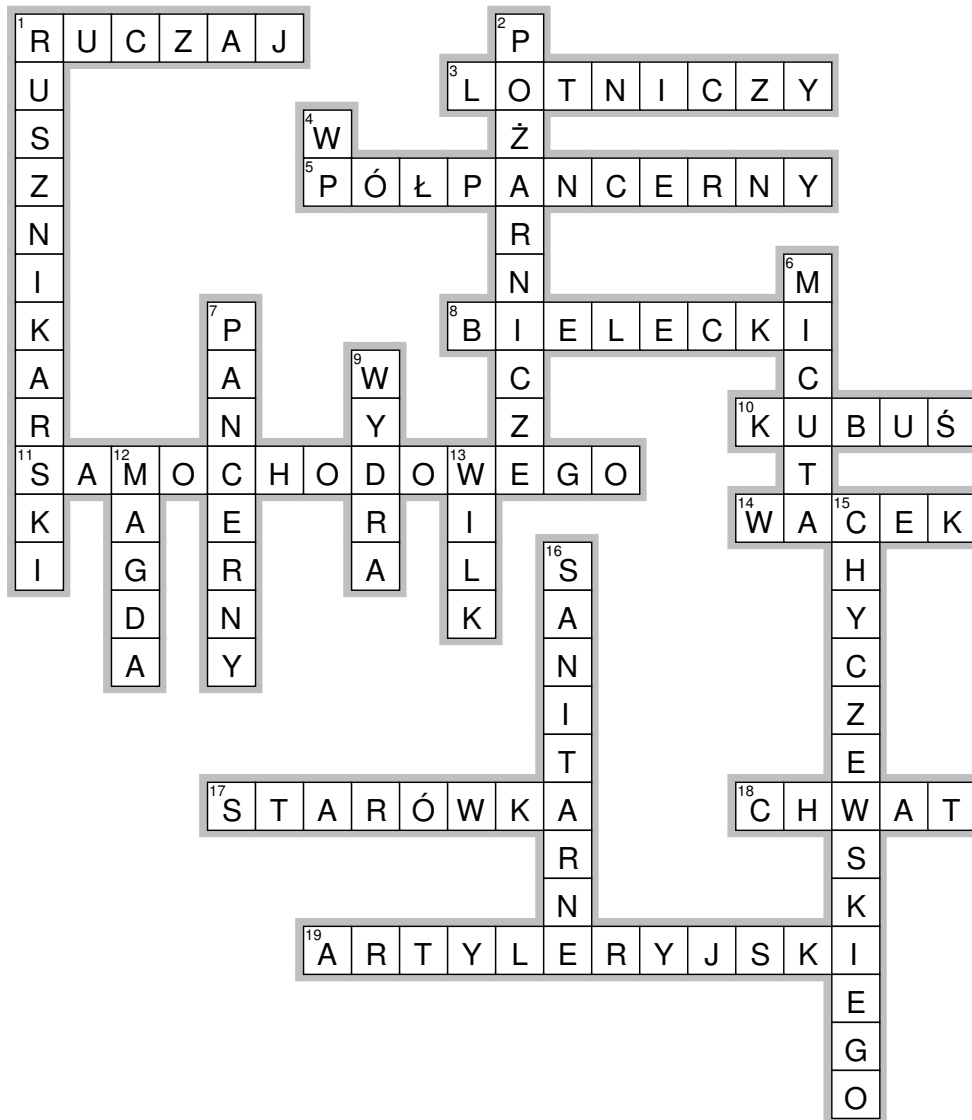
EclipseCrossword.com

28. PIOSENKI ARMII KRAJOWEJ

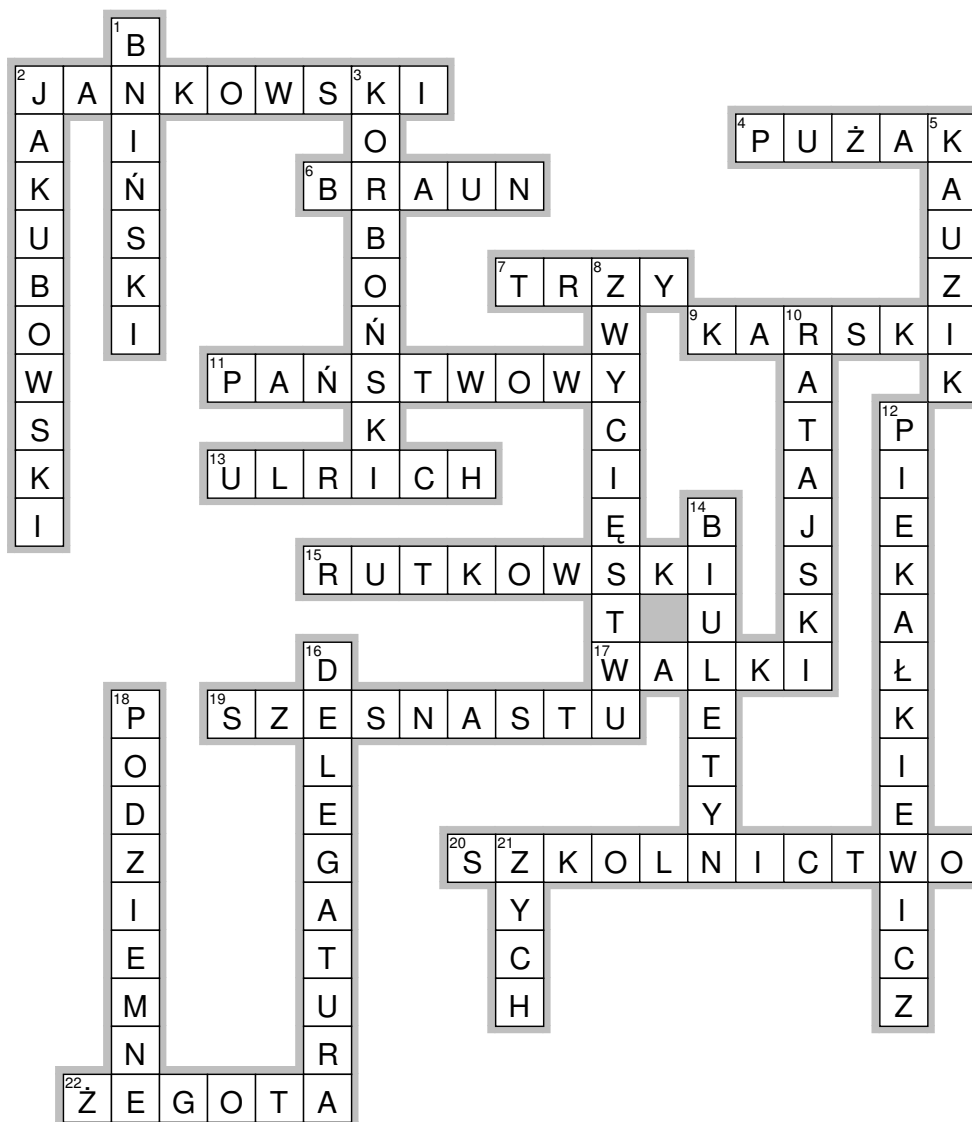
EclipseCrossword.com

29. POJAZDY ARMII KRAJOWEJ W POWSTANIU WARSZAWSKIM

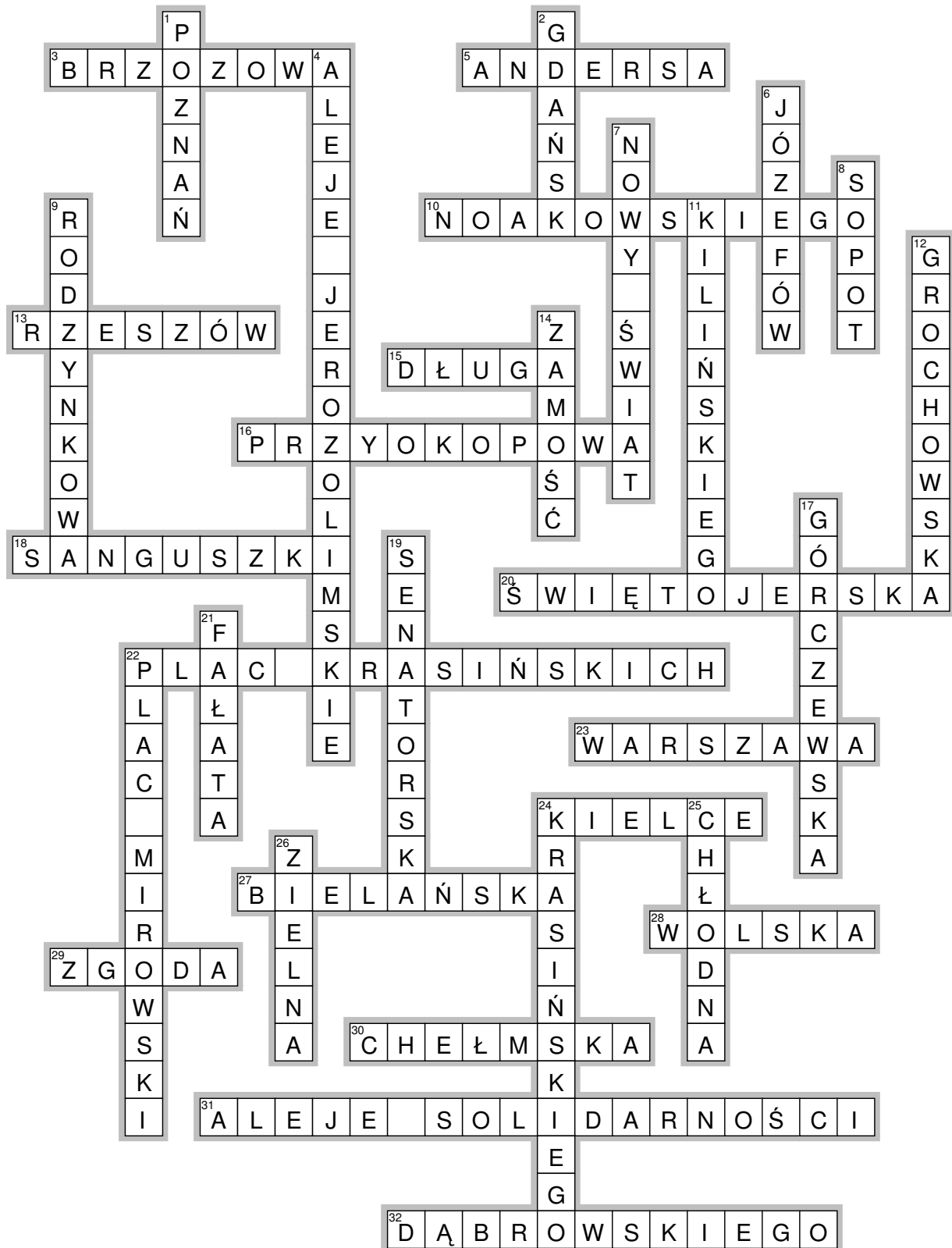
EclipseCrossword.com

30. POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE

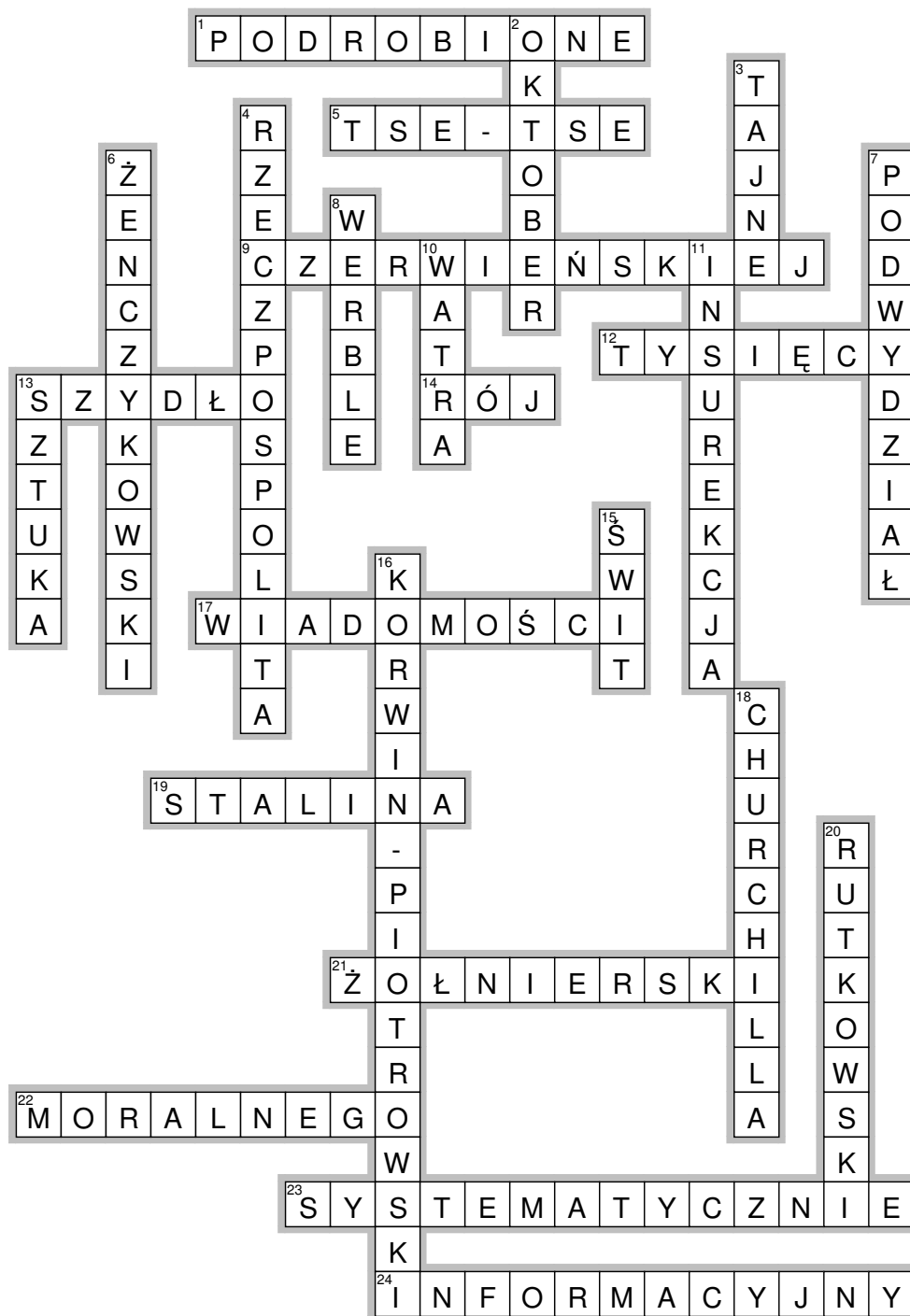

EclipseCrossword.com

31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ORAZ MIEJSCA PAMIĘCI POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

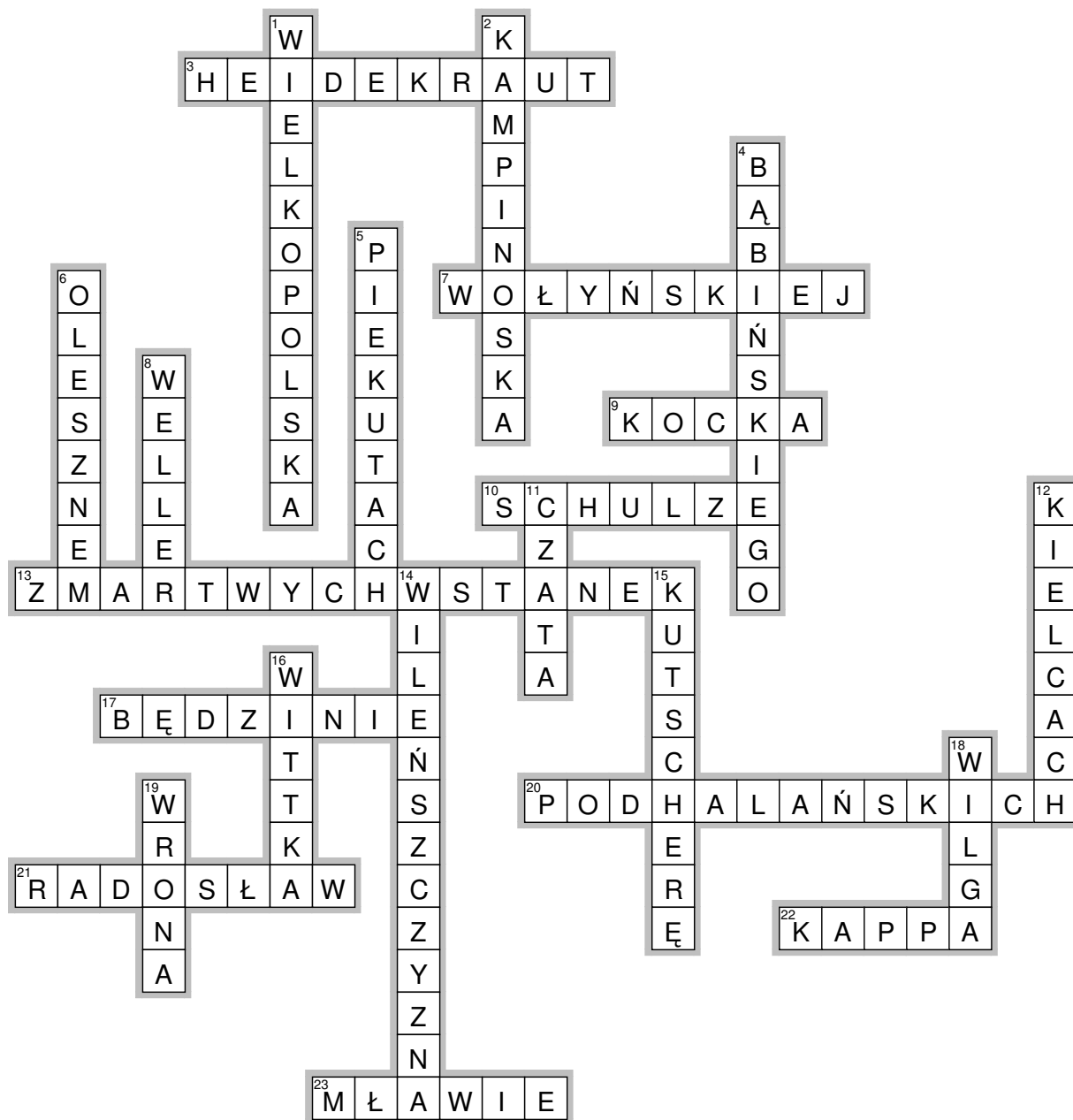

32. PRASA I PROPAGANDA DYWERSYJNA ARMII KRAJOWEJ

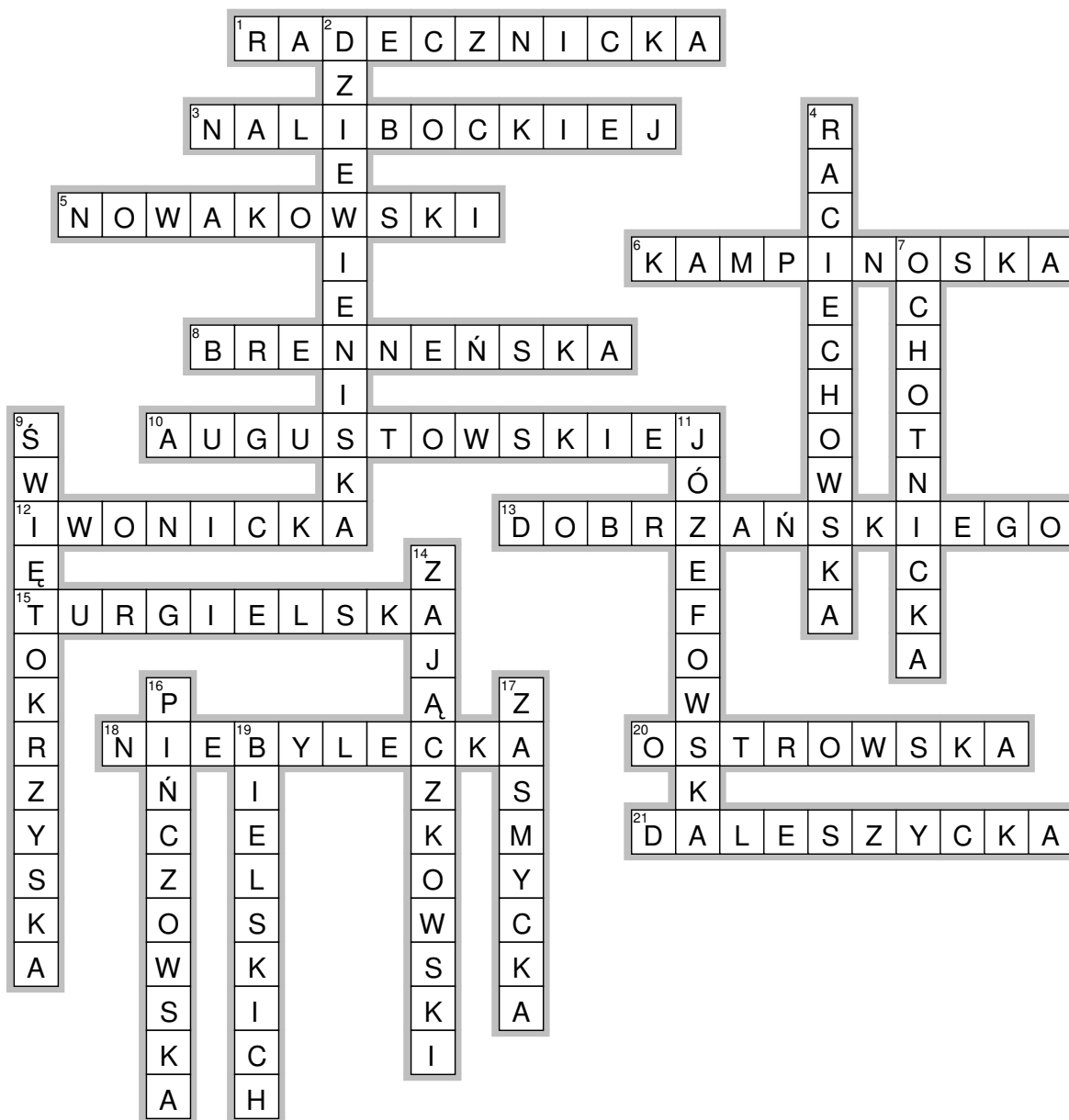
EclipseCrossword.com

33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE

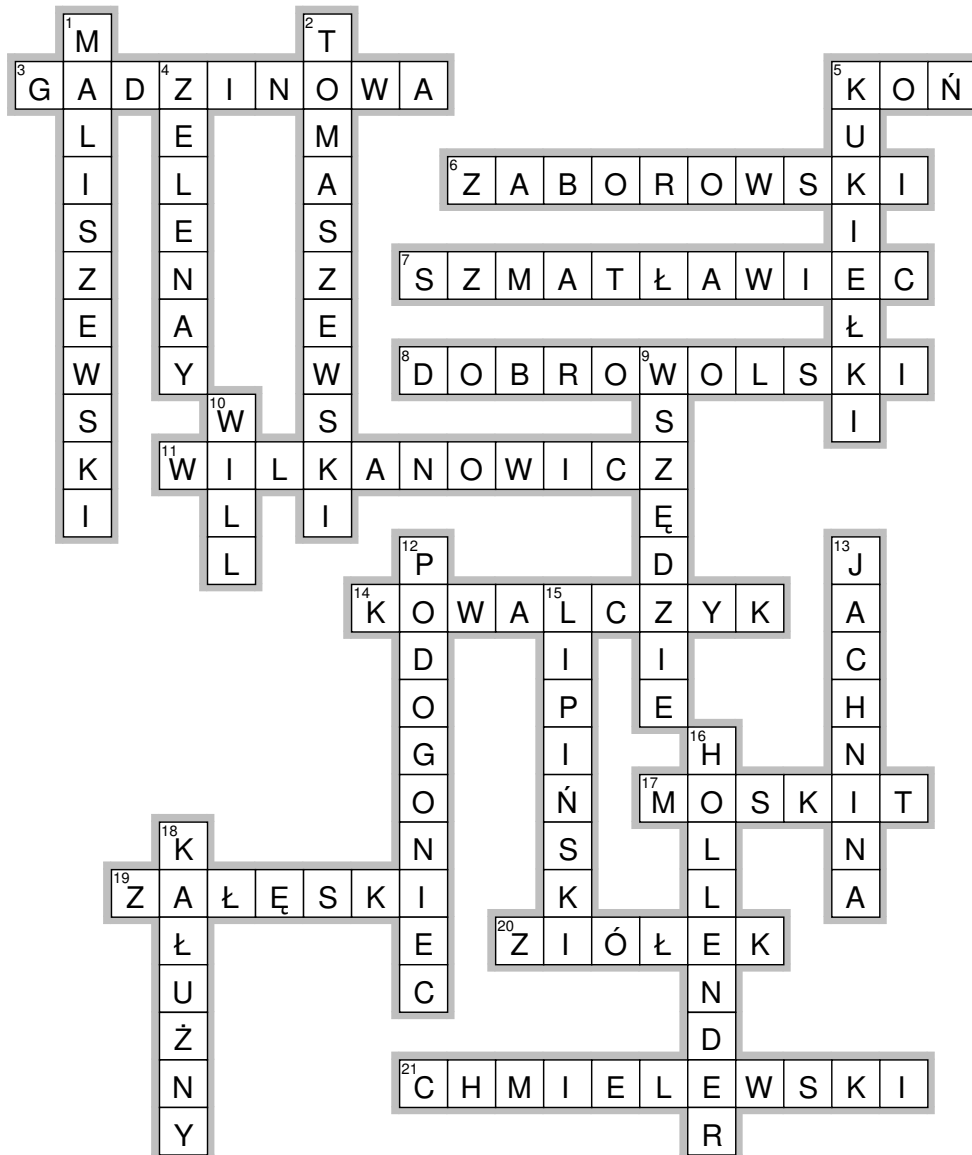
EclipseCrossword.com

34. RZECZPOSPOLITE PARTYZANCKIE

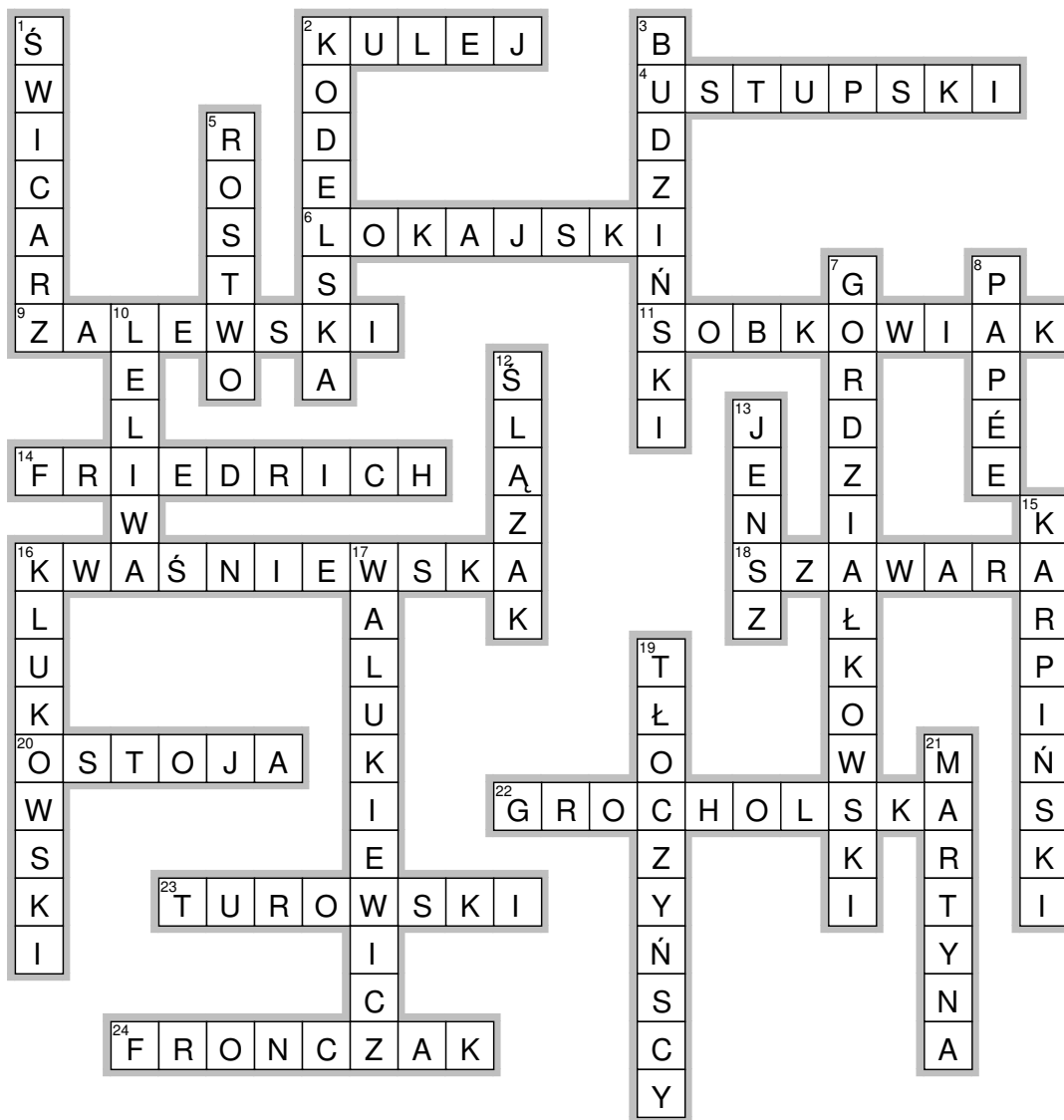
EclipseCrossword.com

35. SATYRA JAKO FORMA WALKI Z OKUPANTEM

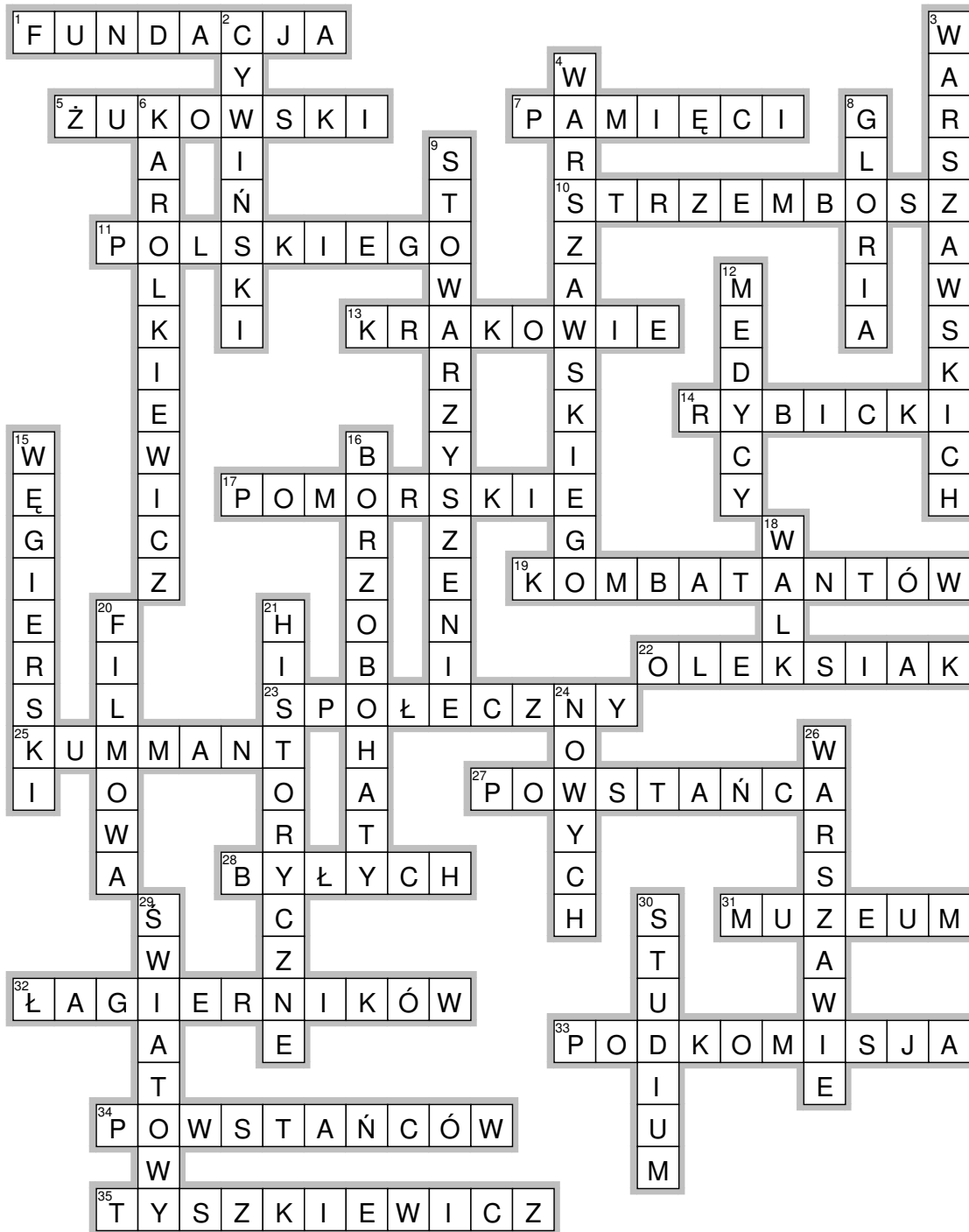
EclipseCrossword.com

36. SPORTOWCY W POWSTANIU WARSZAWSKIM

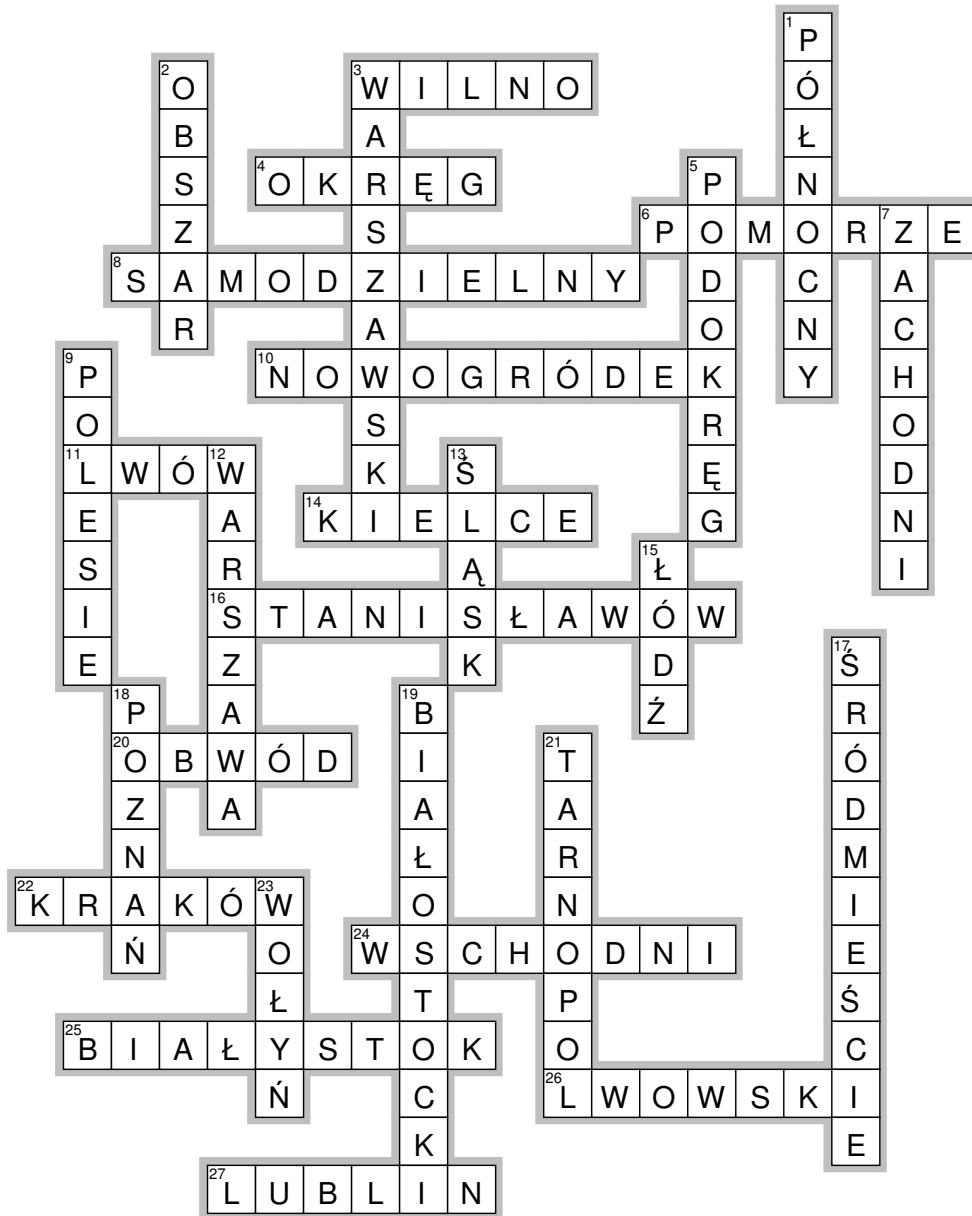
EclipseCrossword.com

37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

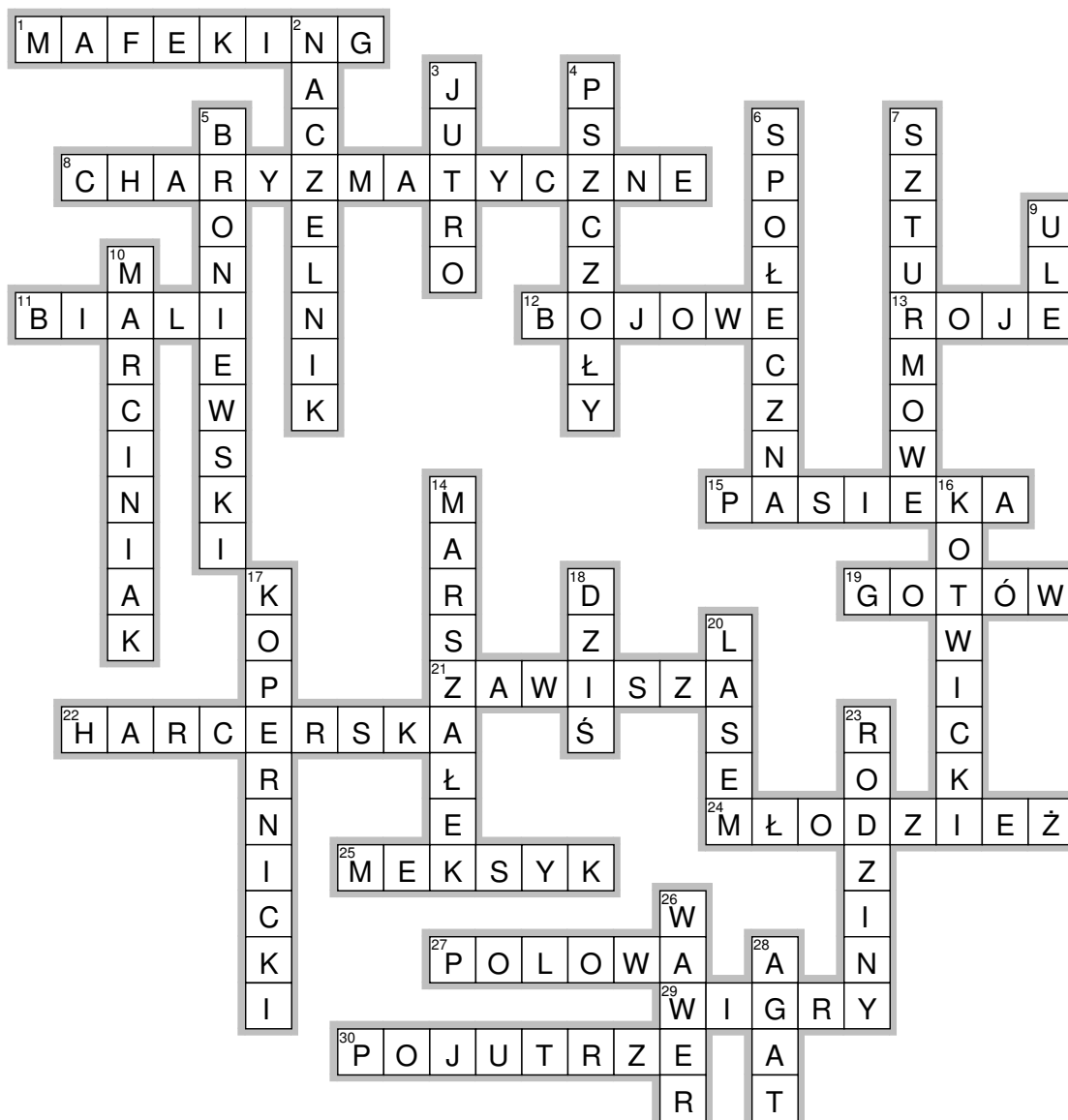
EclipseCrossword.com

38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ

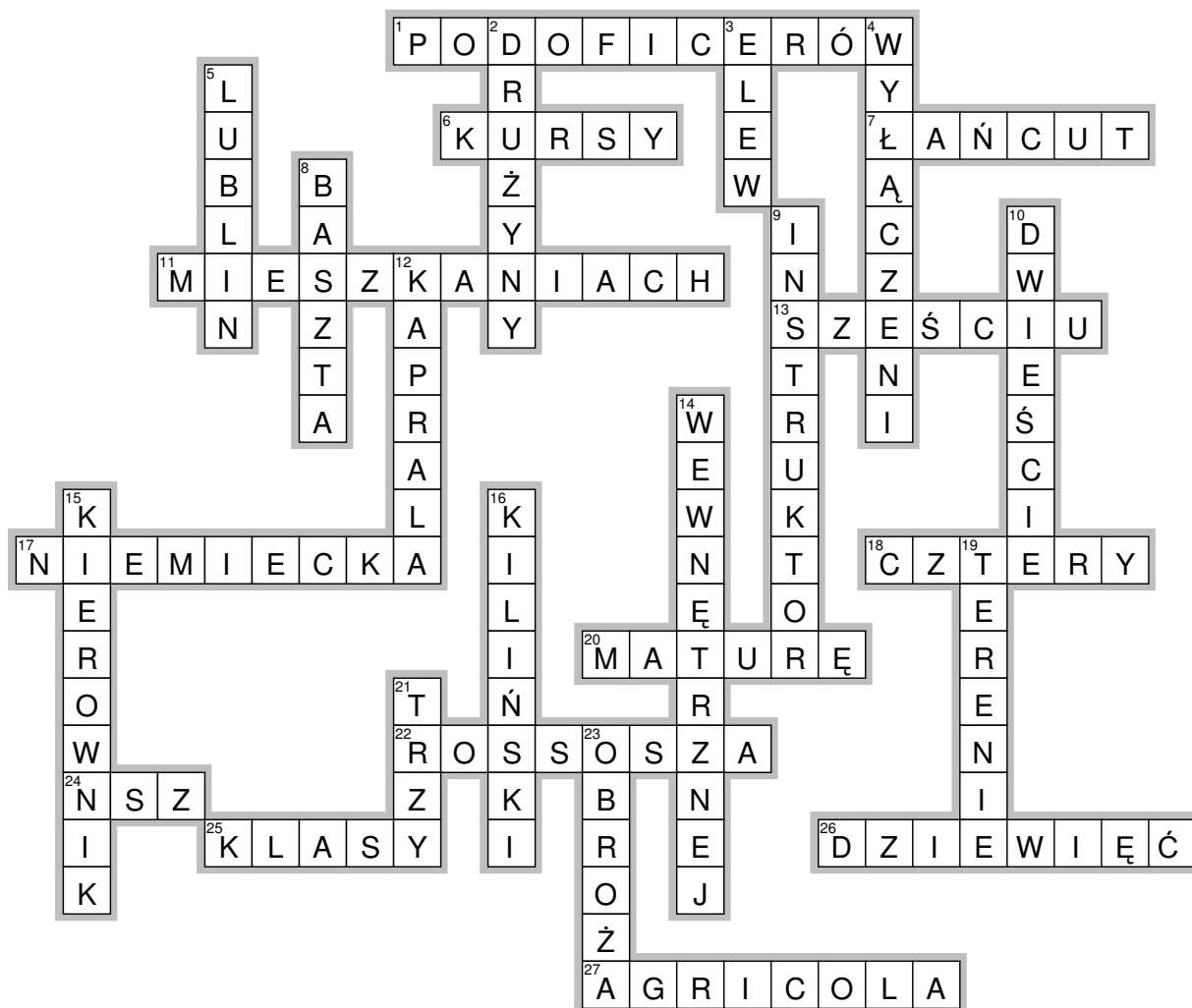
EclipseCrossword.com

39. SZARE SZEREGI

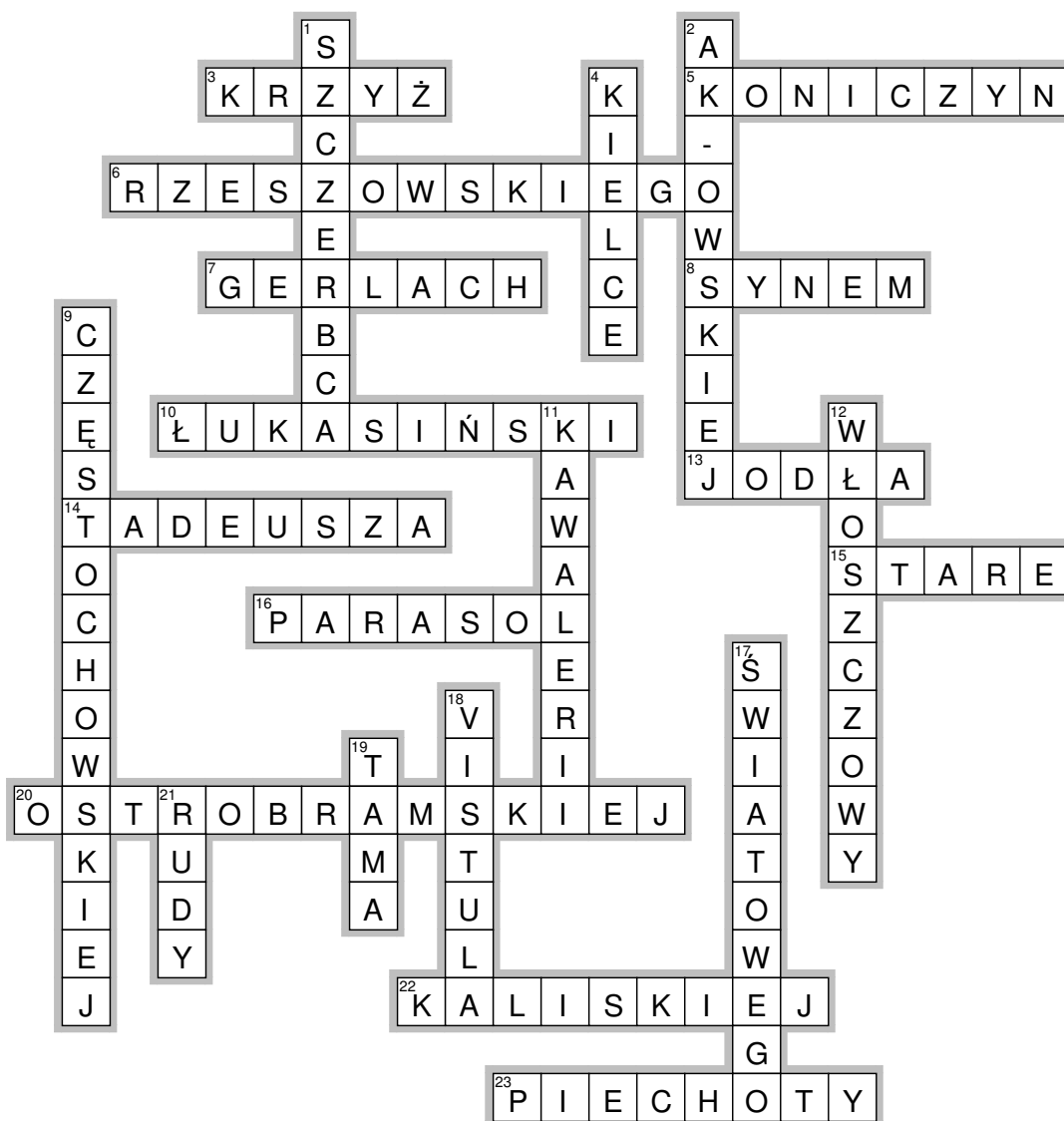
EclipseCrossword.com

40. SZKOŁY PODCHORAŻYCH REZERWY PIECHOTY ZWZ-AK

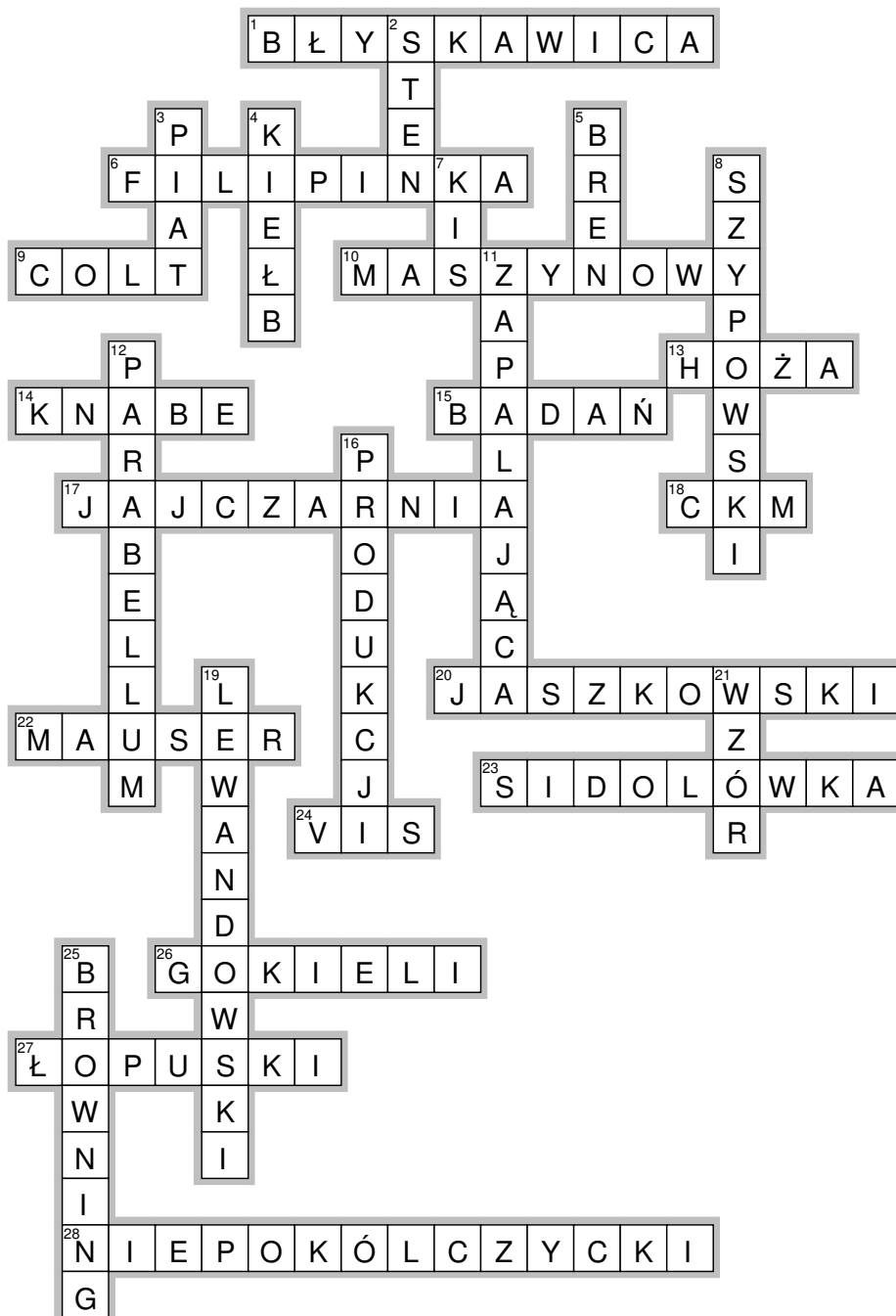
EclipseCrossword.com

41. SZTANDARY ARMII KRAJOWEJ I ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY AK

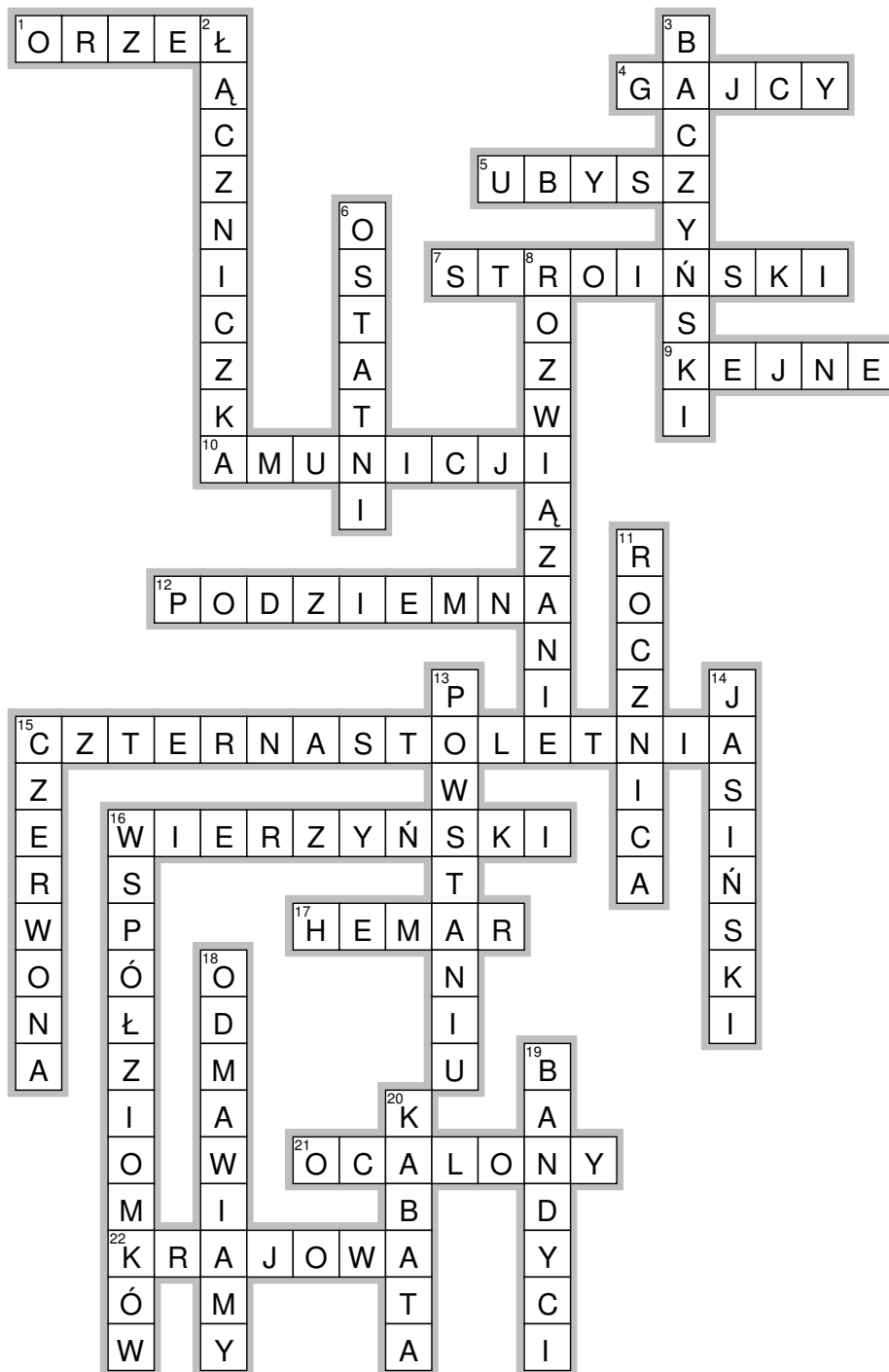
EclipseCrossword.com

42. UZBROJENIE ARMII KRAJOWEJ

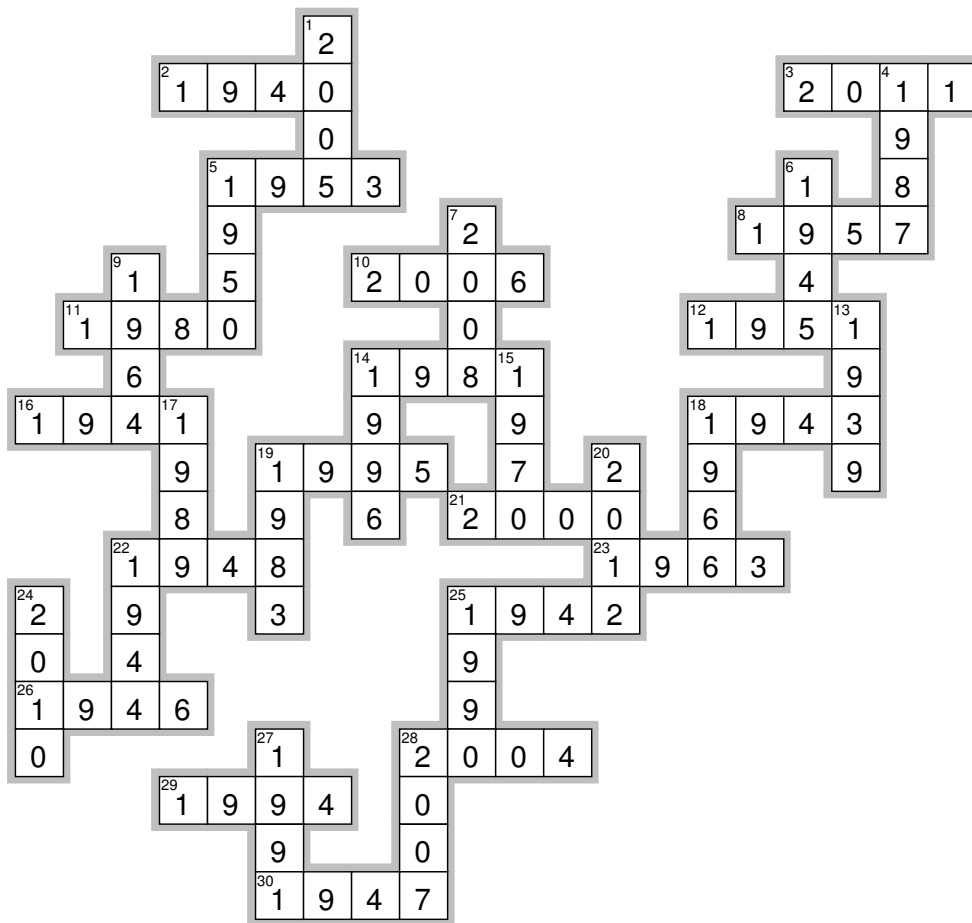
EclipseCrossword.com

43. WIERSZE O ARMII KRAJOWEJ

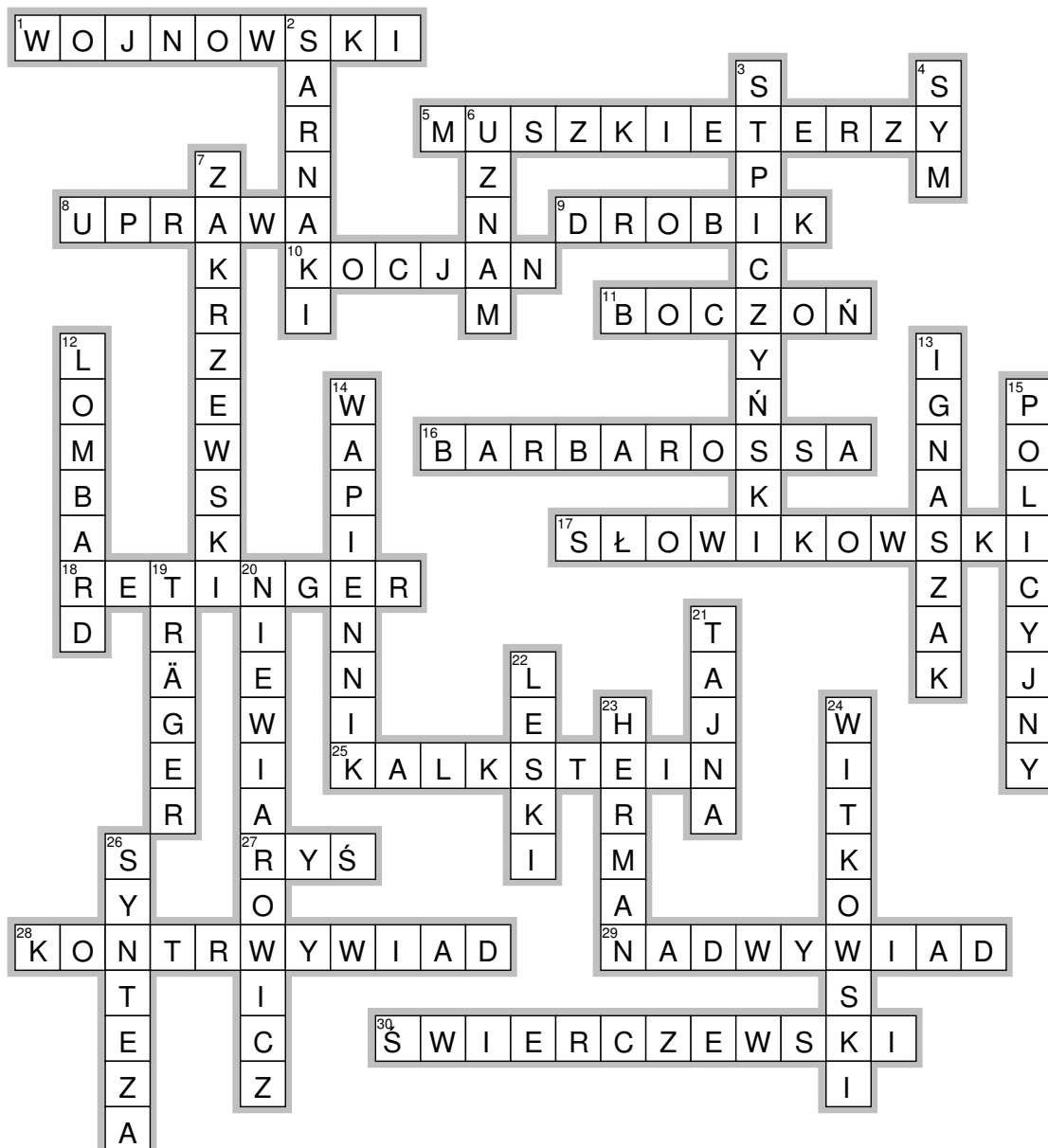
EclipseCrossword.com

44. WYBRANE DATY W OKRESIE 1939 – 2014

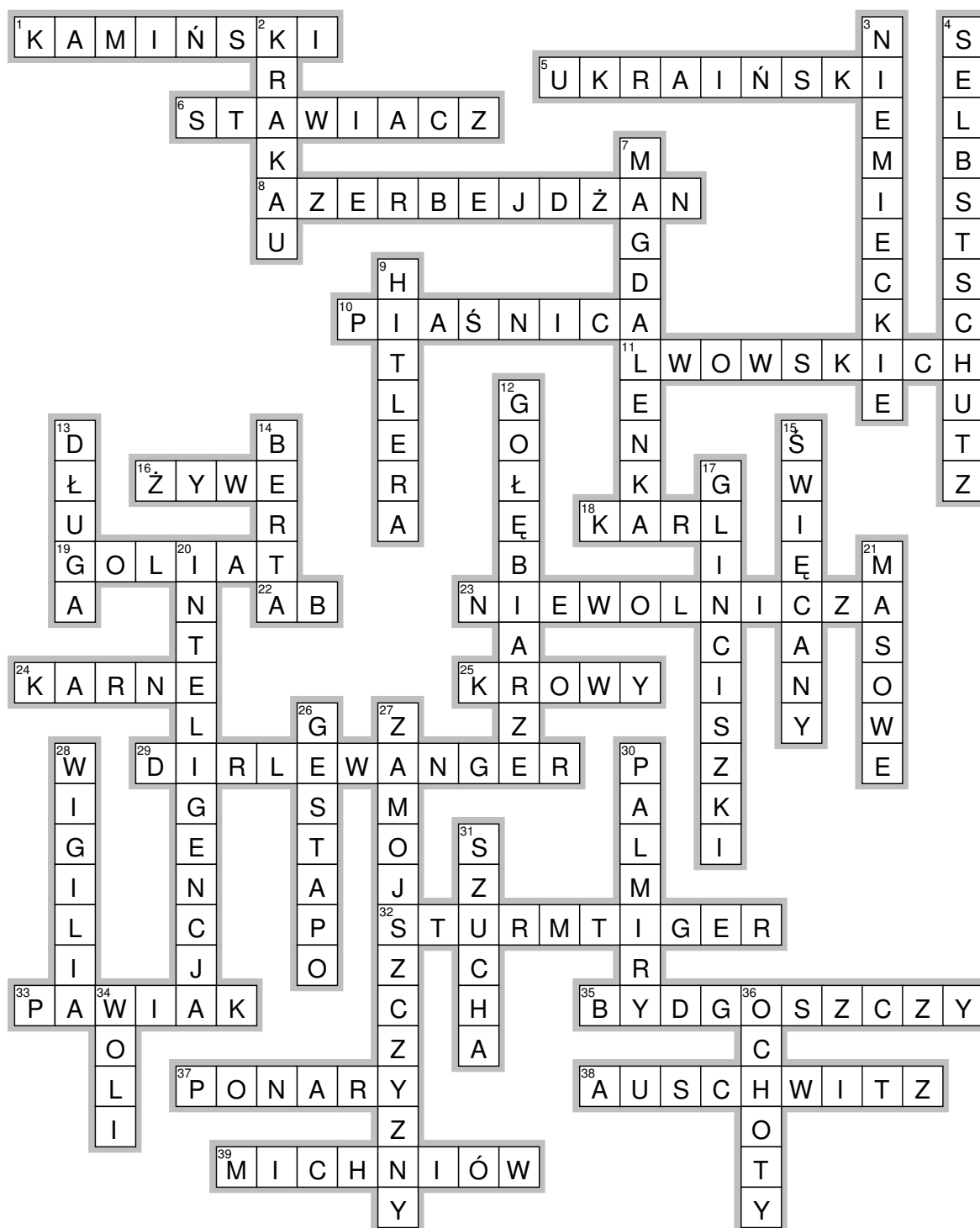

EclipseCrossword.com

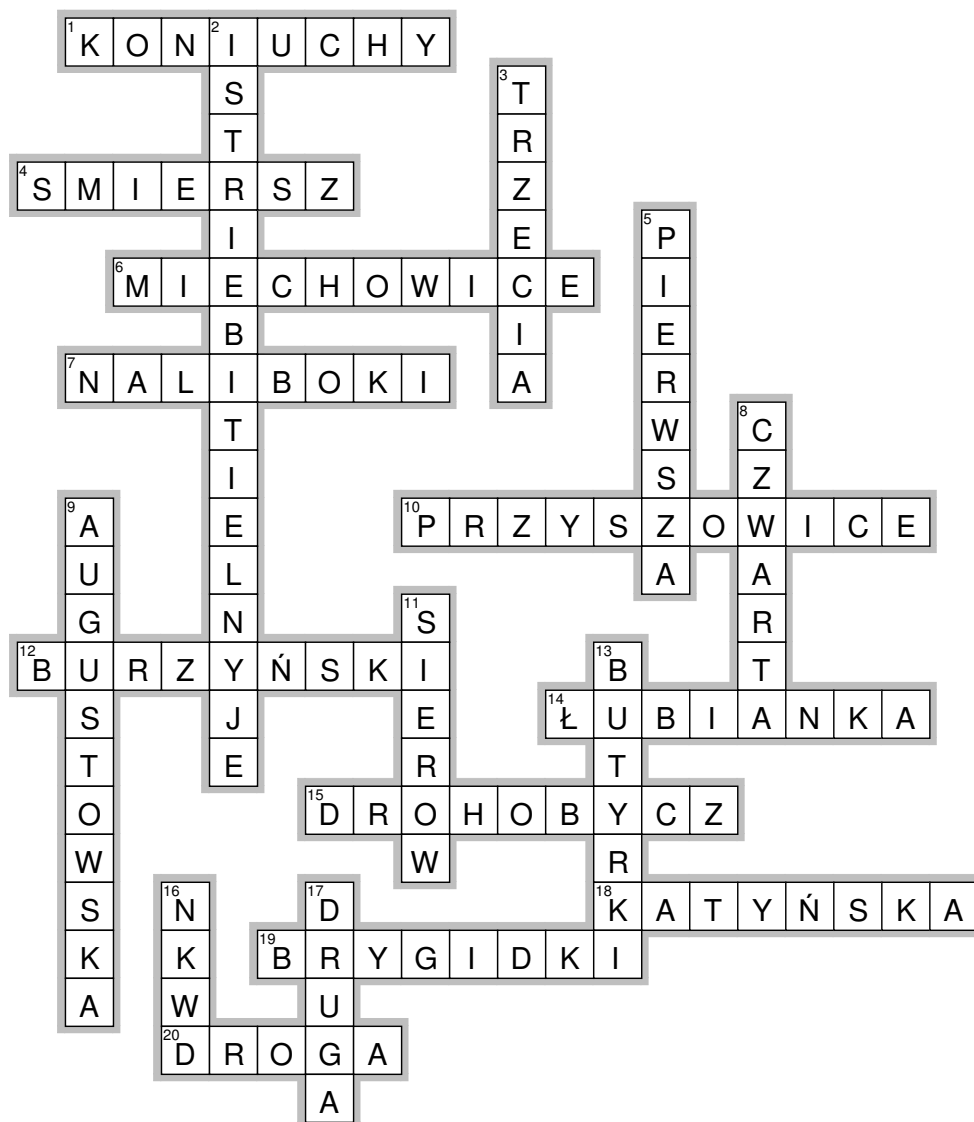
45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

46. ZBRODNIENIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

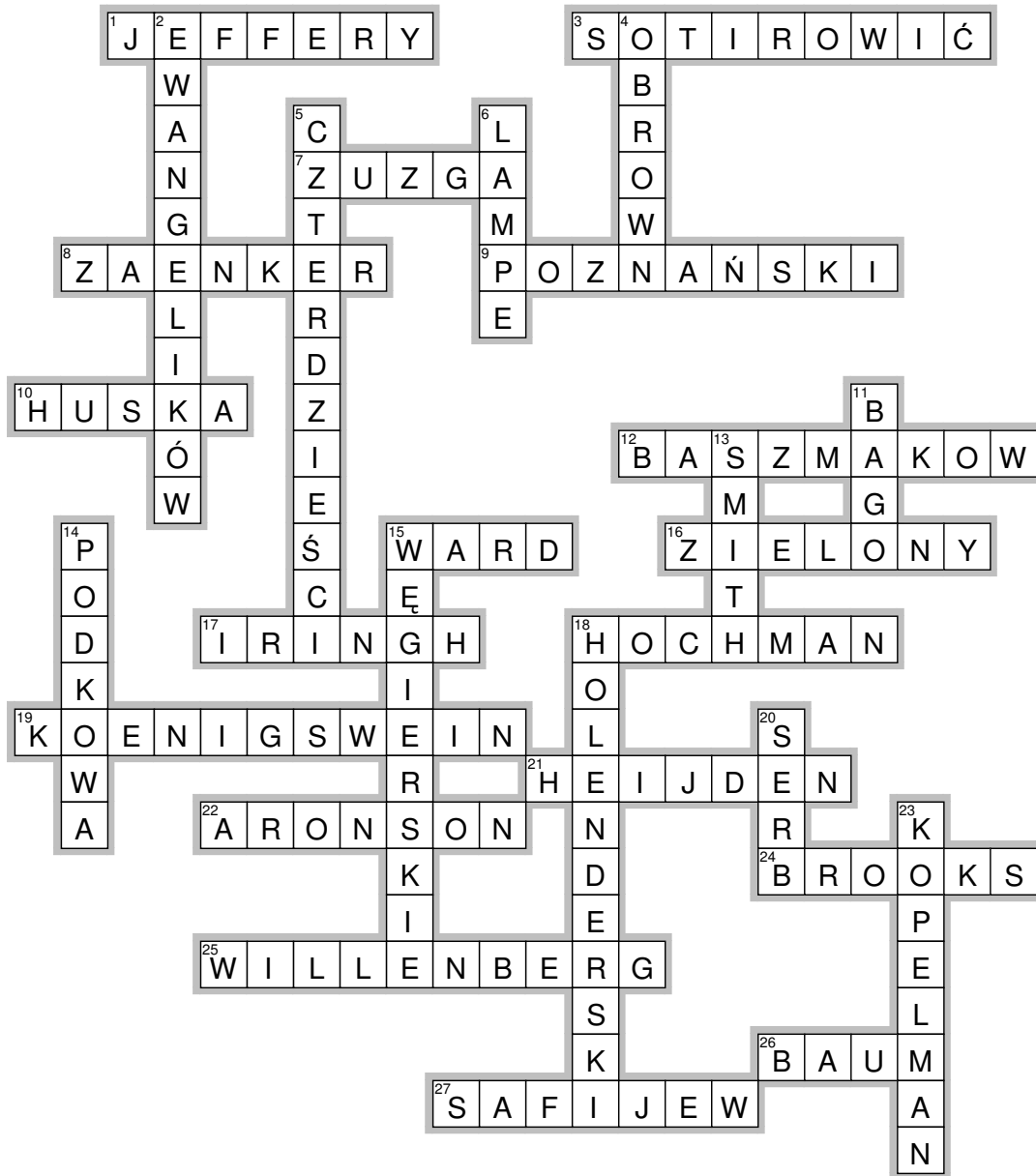

47. ZBRODNIENIE SOWIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

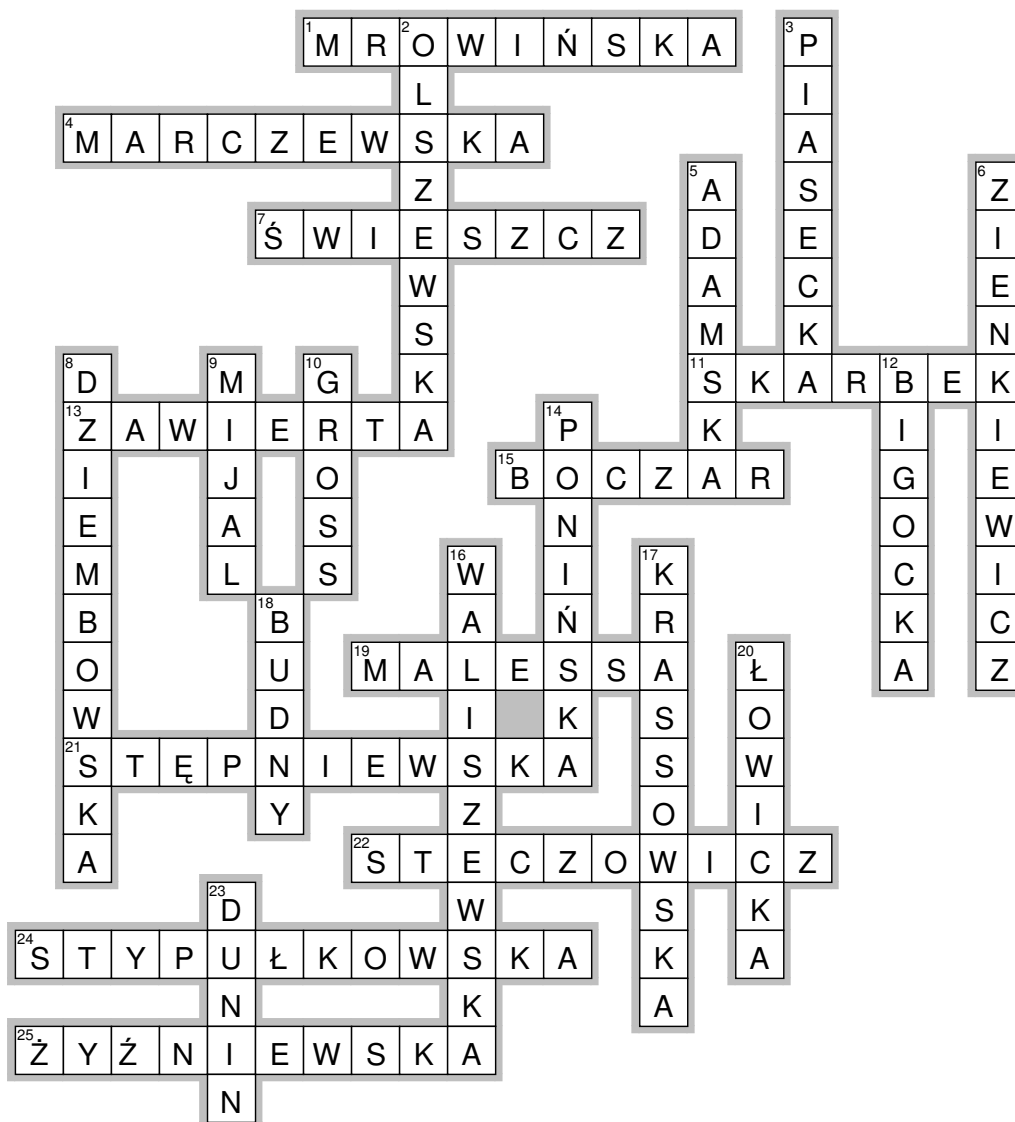
EclipseCrossword.com

48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ

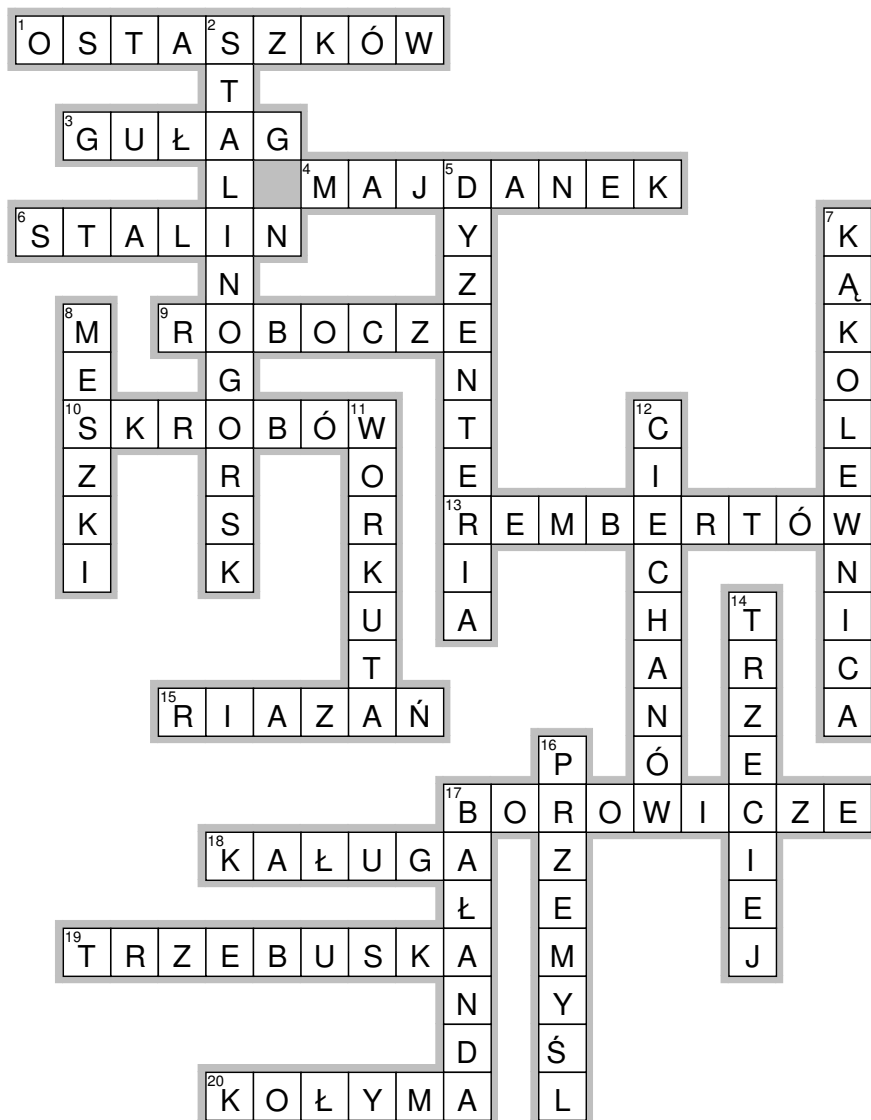
EclipseCrossword.com

49. ŻOŁNIERZE AK – KOBIETY ODZNACZONE ORDEREM VIRTUTI MILITARI

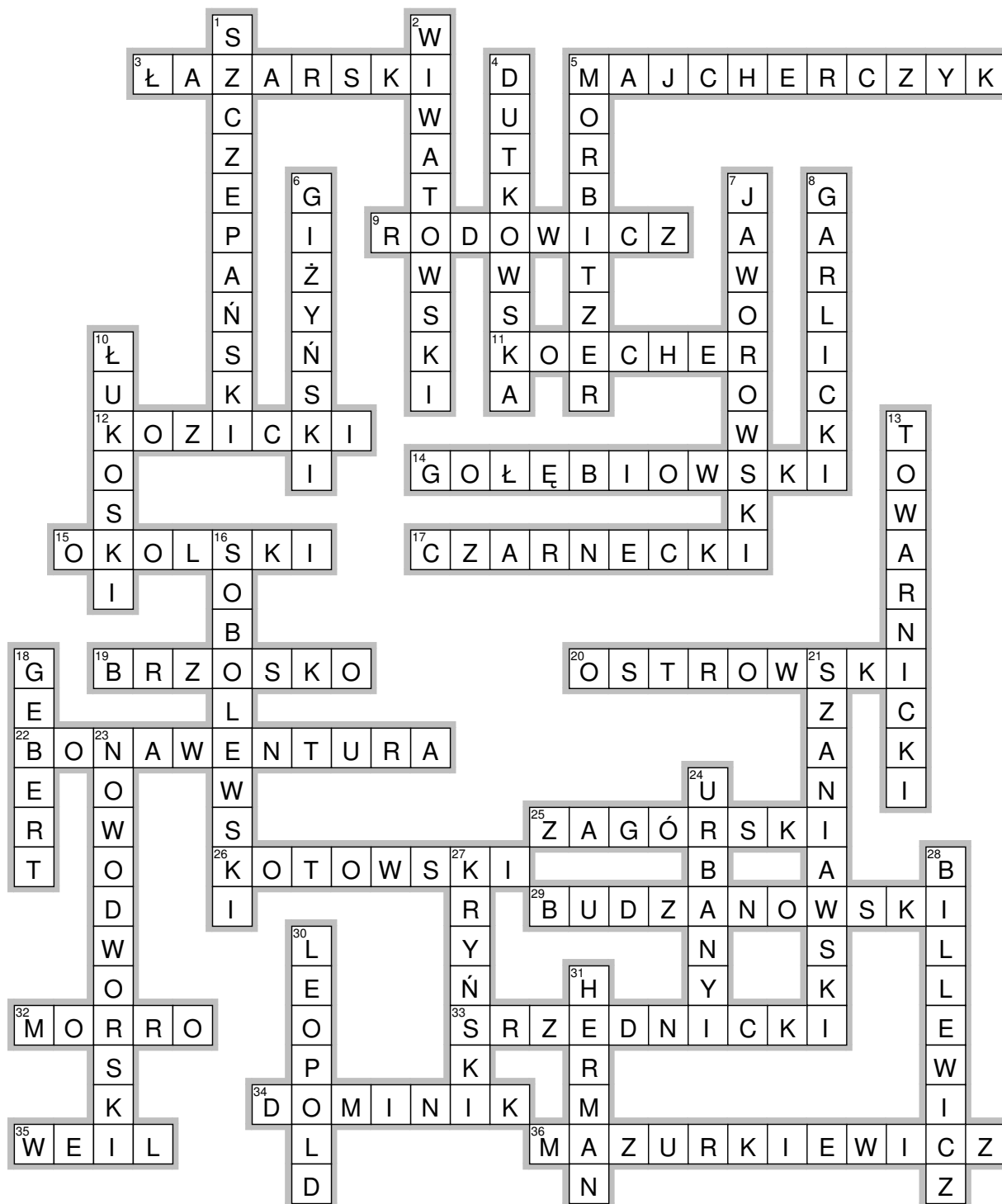
EclipseCrossword.com

50. ŻOŁNIERZE AK – „ŁAGIERNICY”

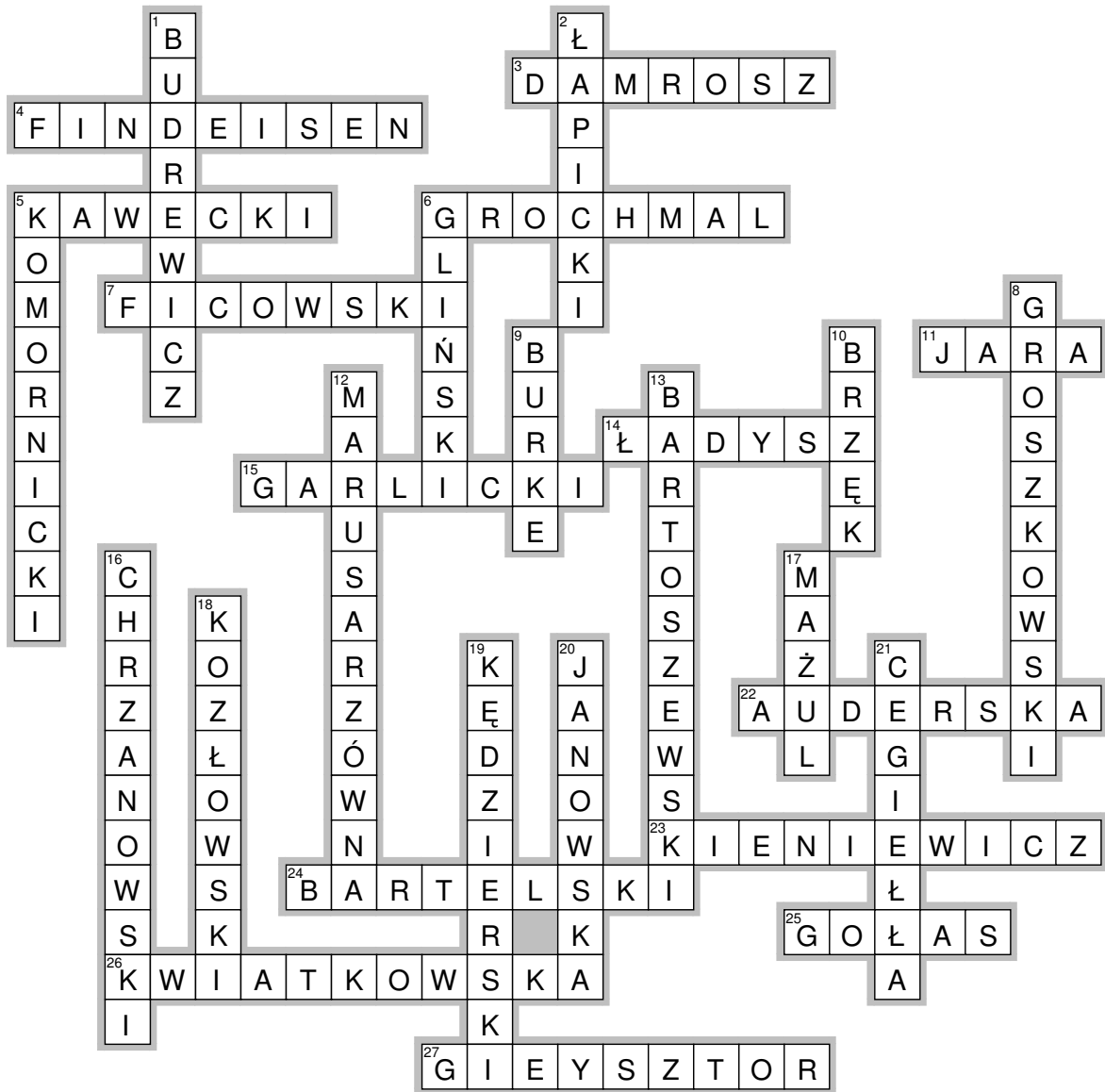

EclipseCrossword.com

51. ŻOŁNIERZE AK ODZNACZENI ORDEREM VIRTUTI MILITARI

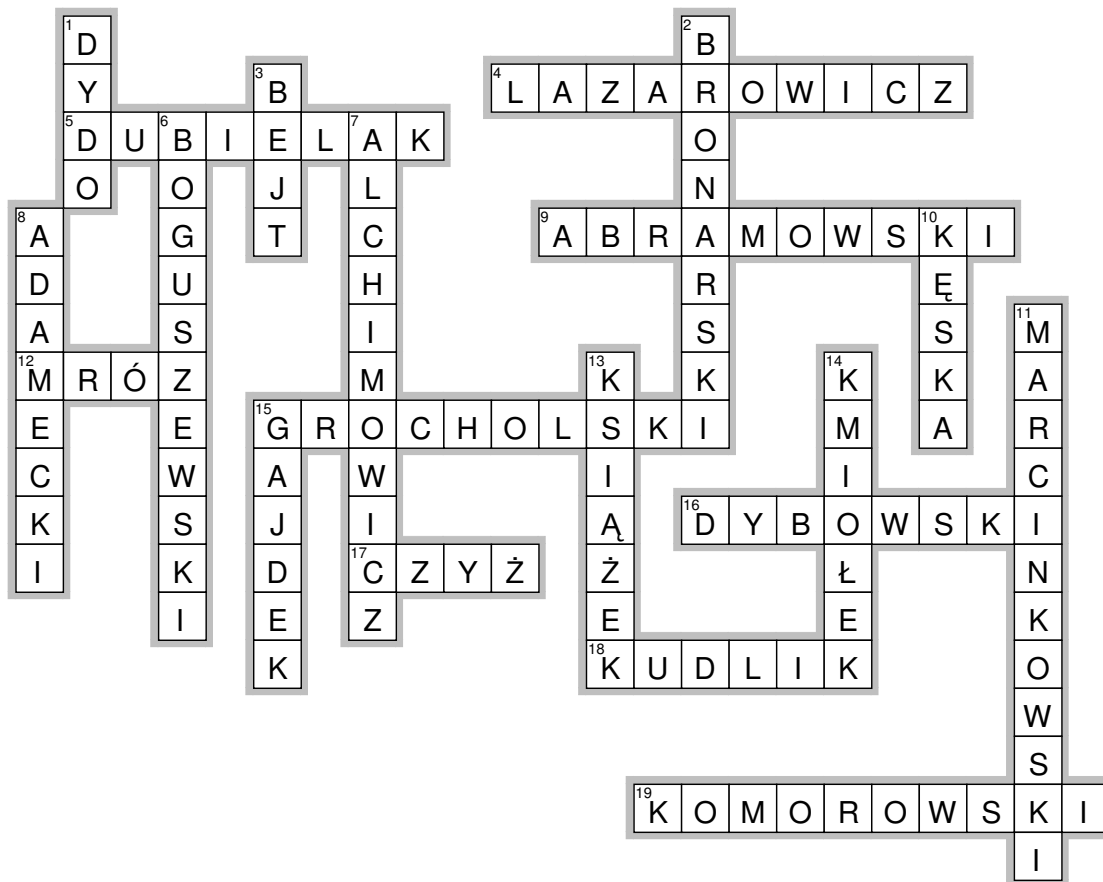

52. ŻÓLNIERZE AK – REPREZENTANCI NAUKI, KULTURY I SZTUKI

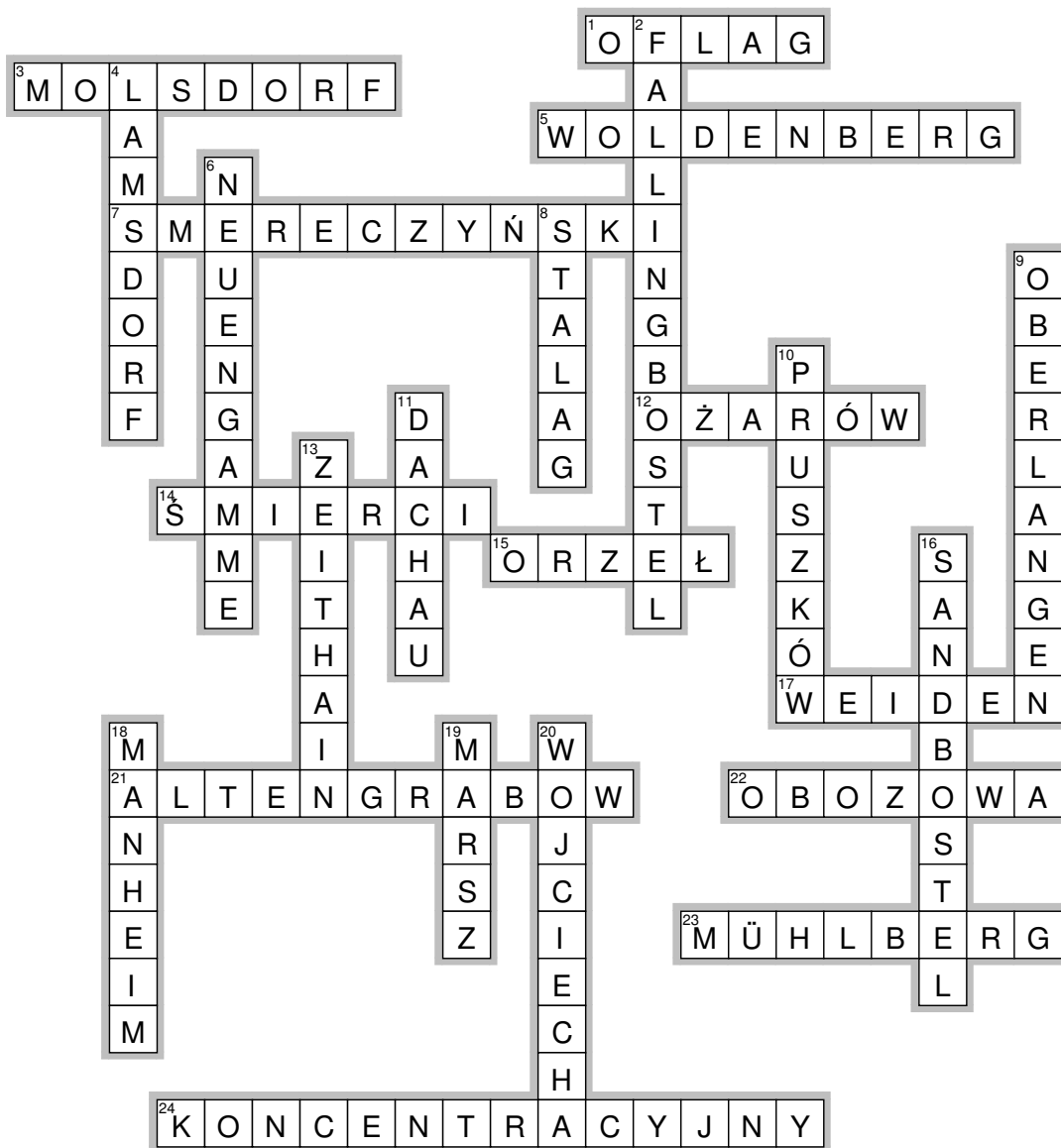
EclipseCrossword.com

53. ŻOŁNIERZE AK – SKAZANI I ZAMORDOWANI W POLSCE LUDOWEJ

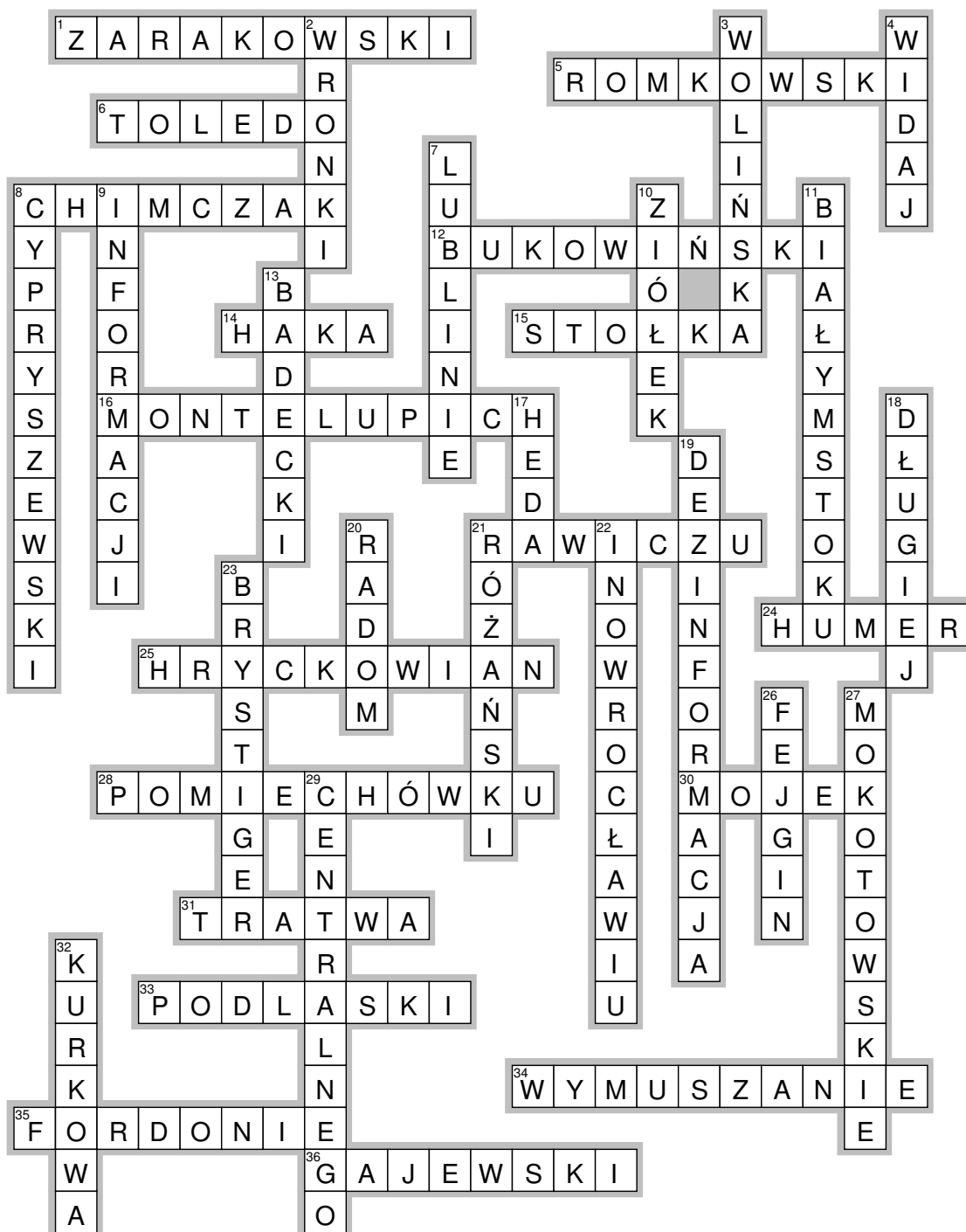
EclipseCrossword.com

54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH JENIECKICH – OFLAGACH I STALAGACH

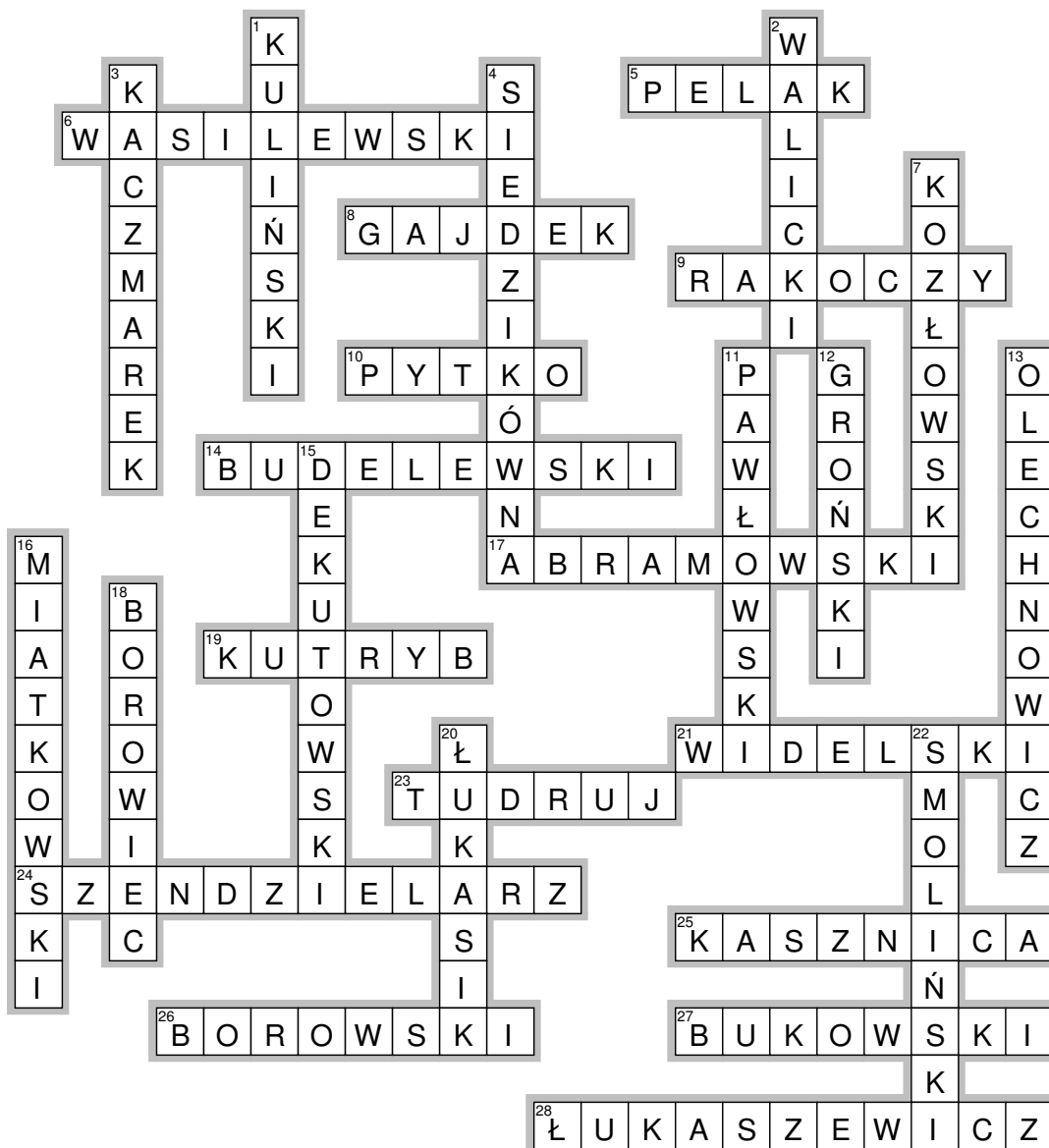
EclipseCrossword.com

55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-SŁEDCZYCH ORAZ SĘDZIOWIE I PROKURATORZY APARATU REPRESJI W LATACH 1944 – 1956

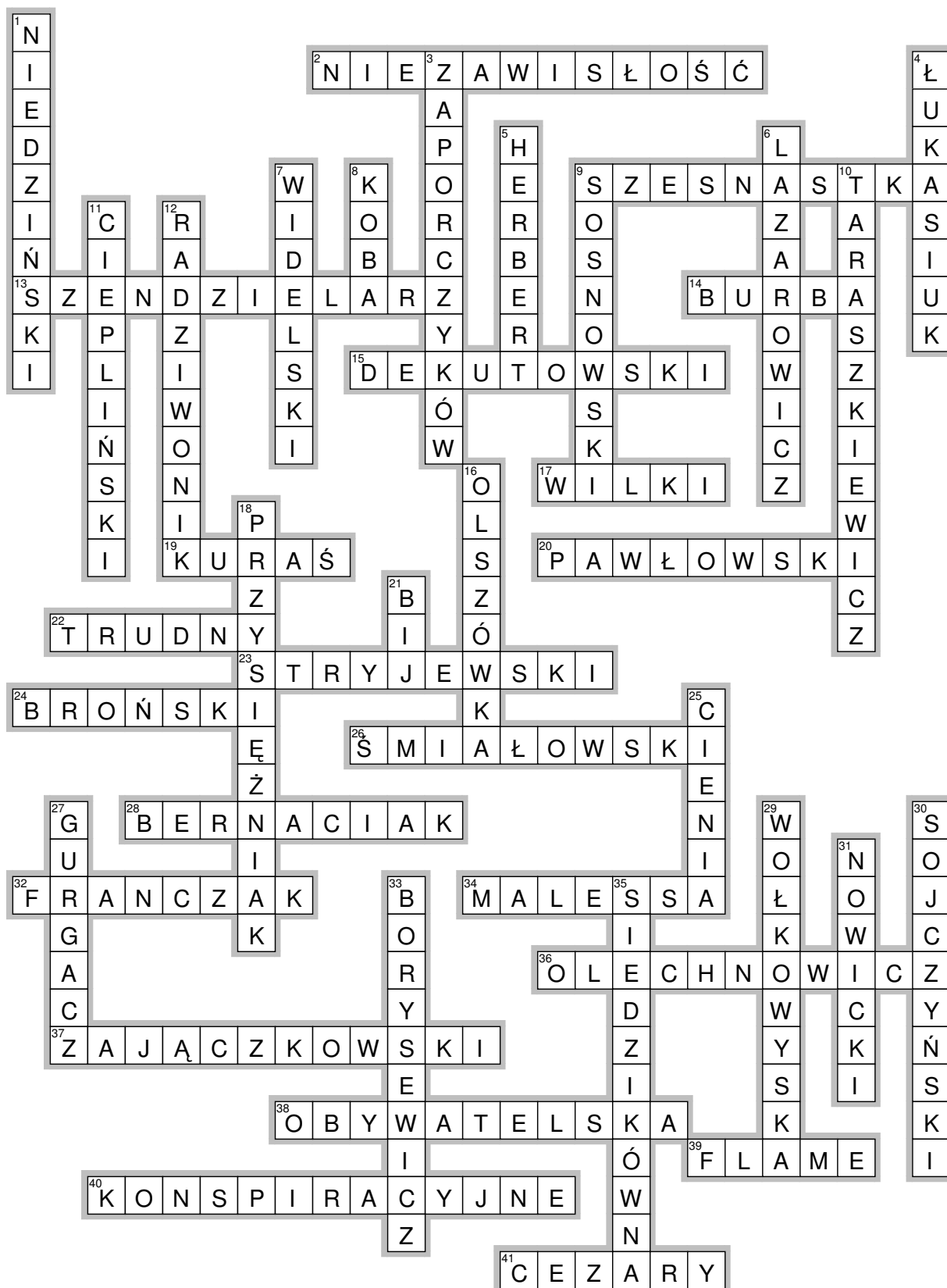

EclipseCrossword.com

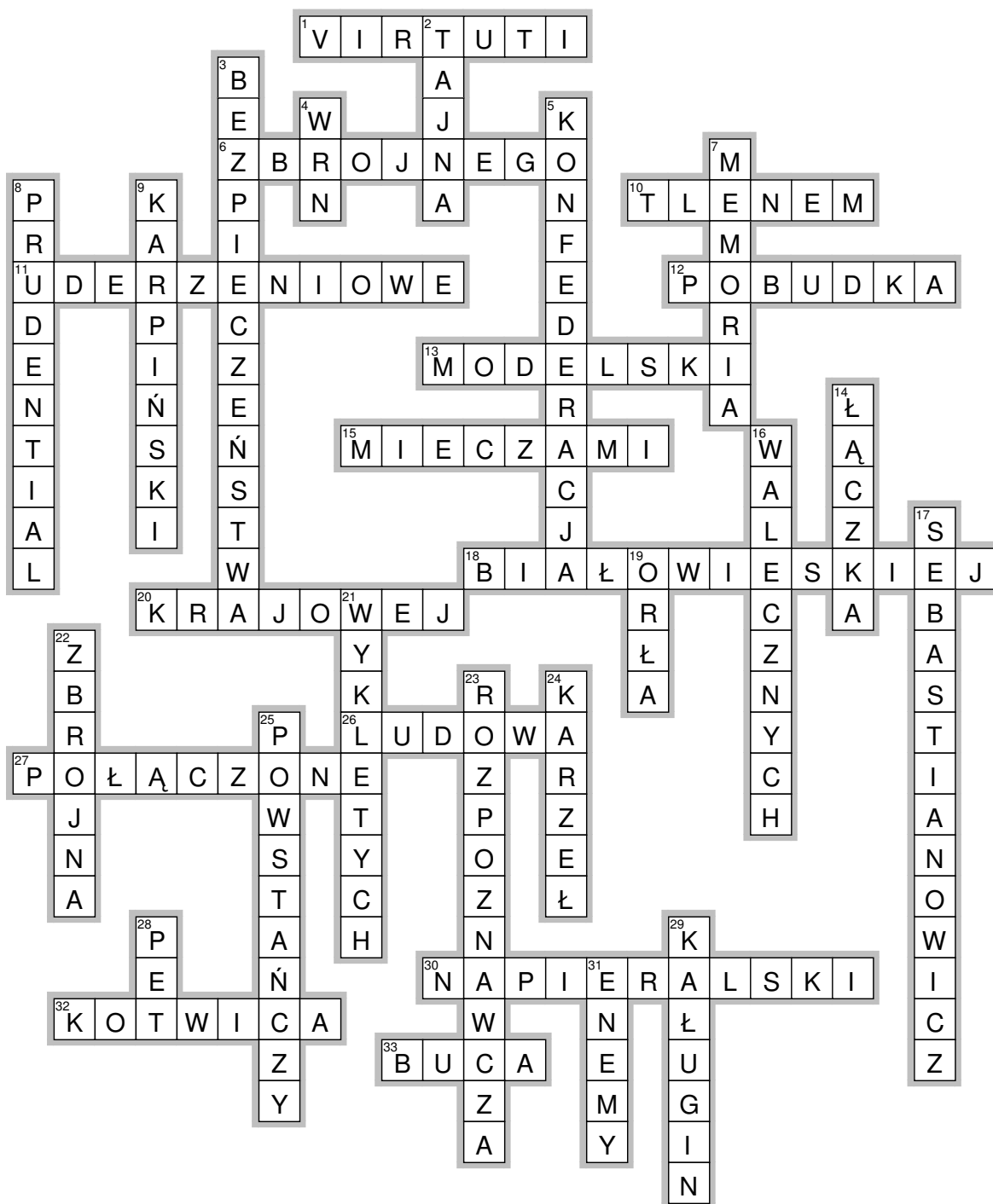
56. ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ – ZAMORDOWANI I POCHOWANI NA „ŁĄCZCE”

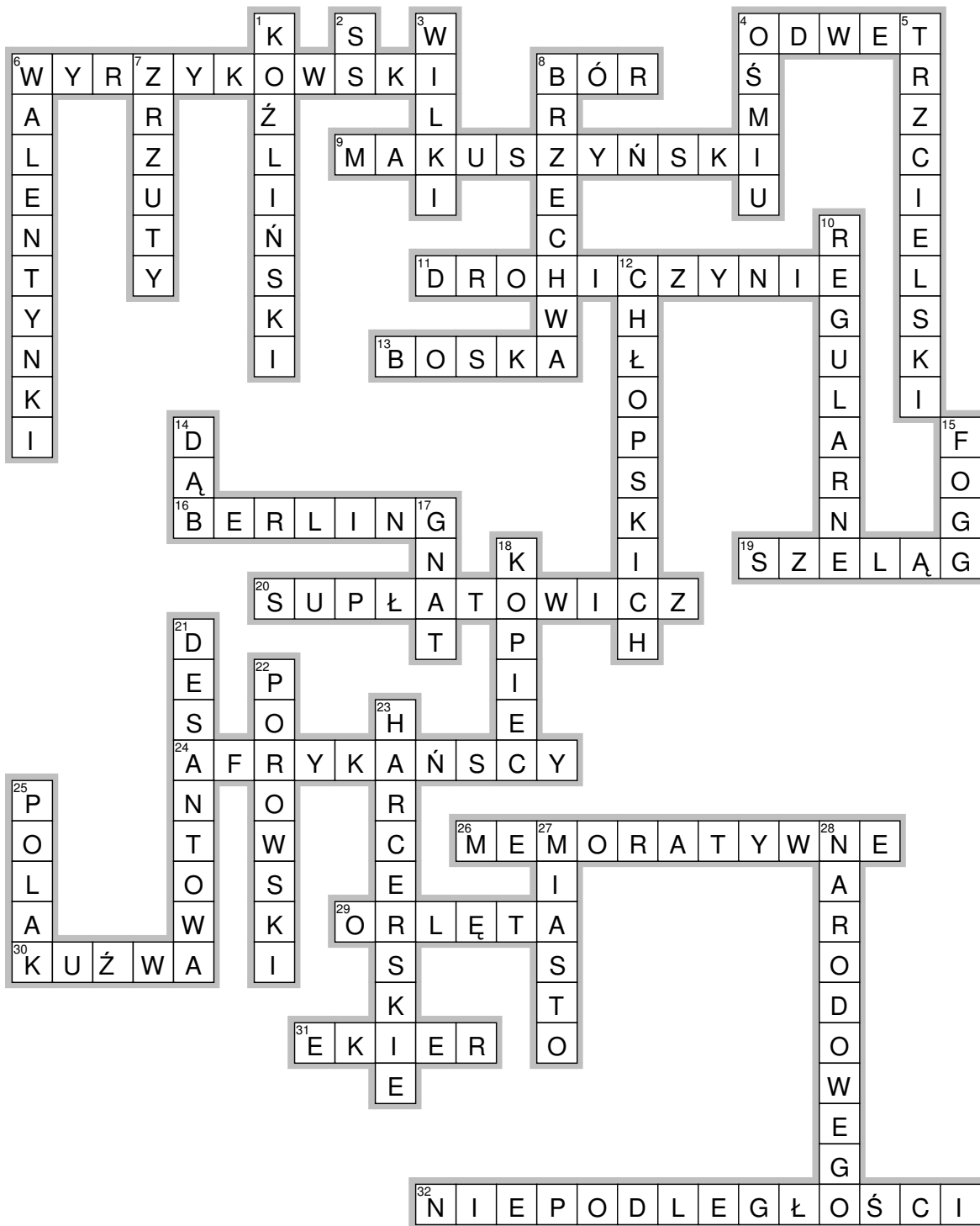
57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

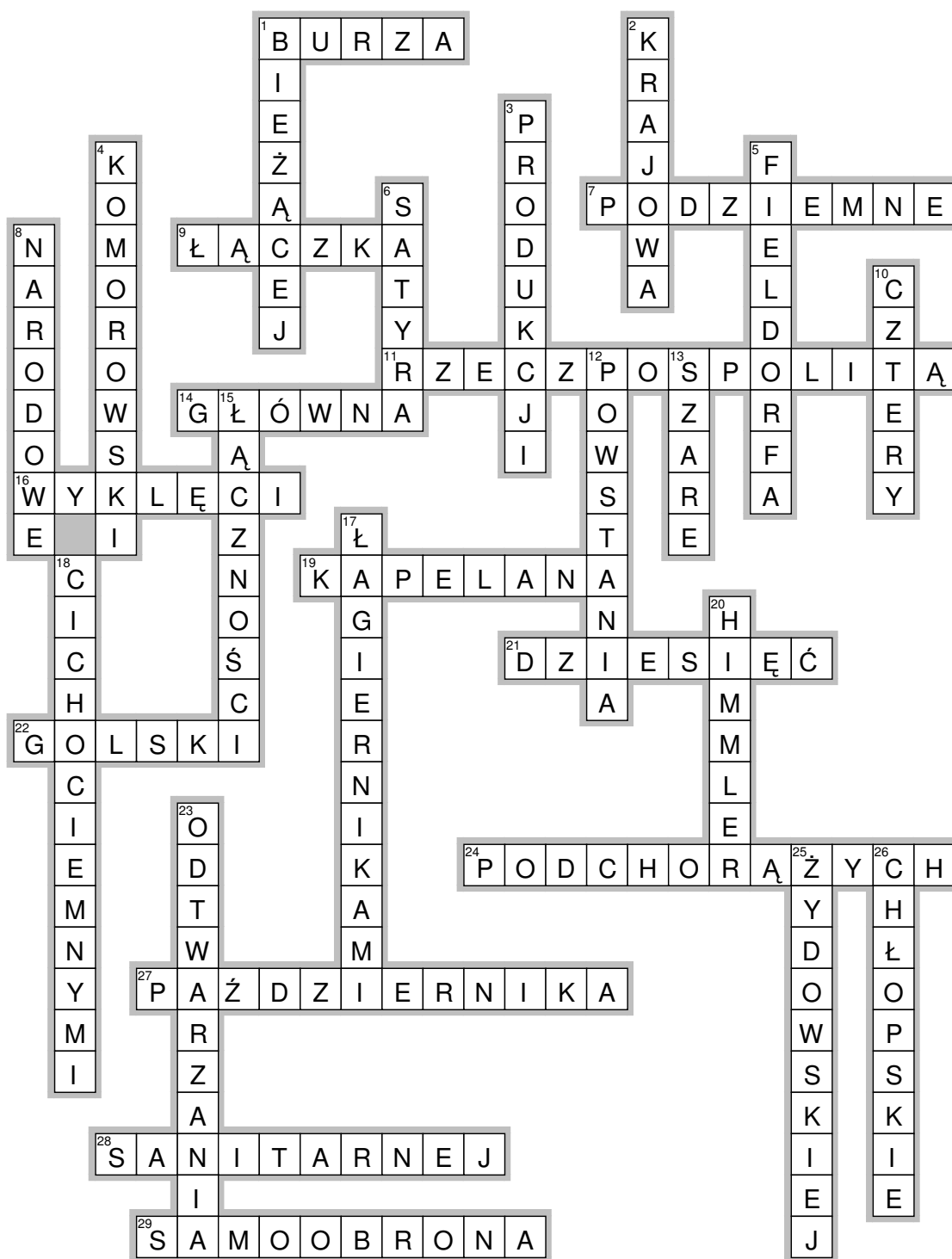
58. ROZMAITE HASŁA

59. DODATKOWE HASŁA

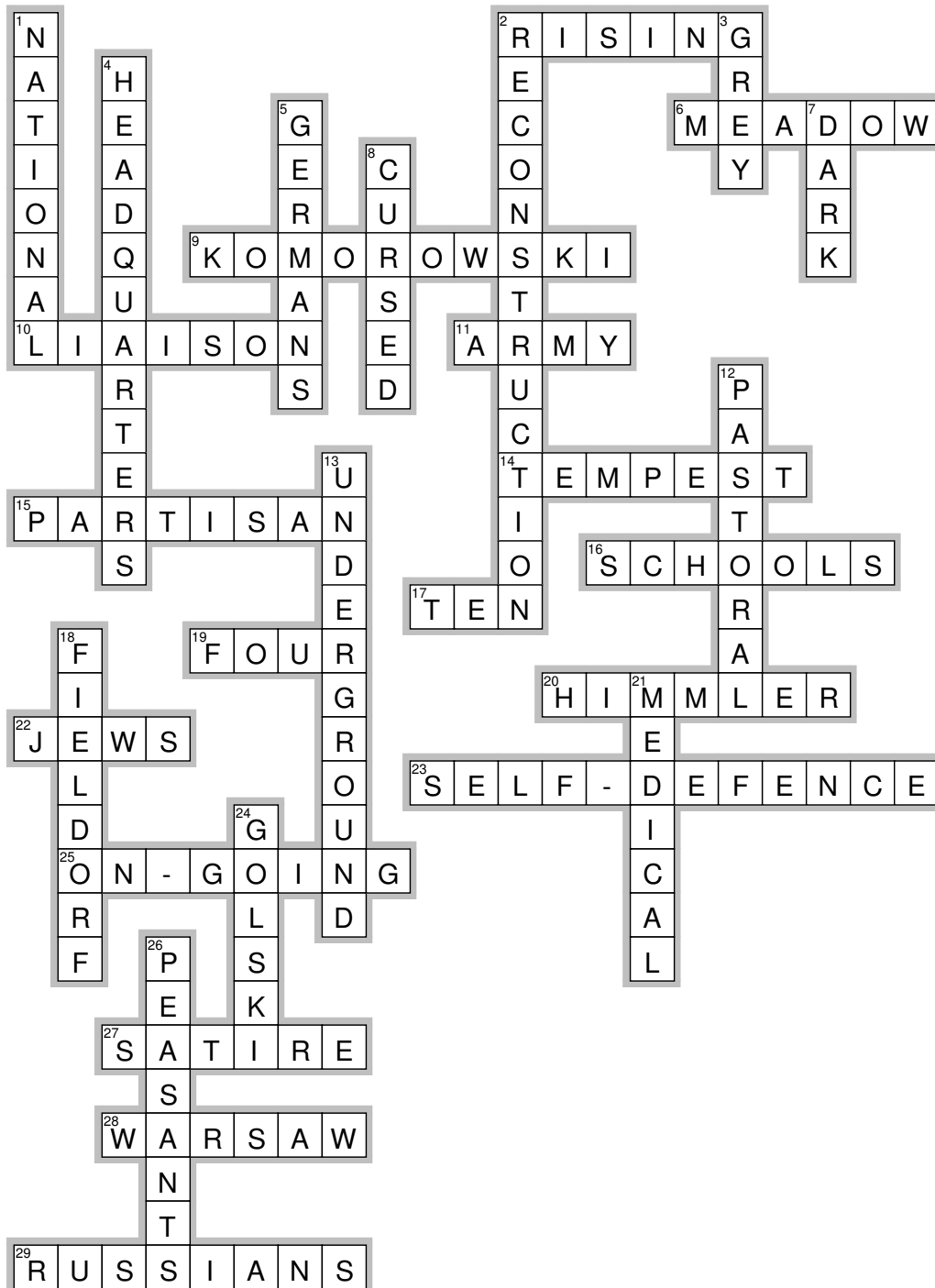

60. HISTORIA ARMII KRAJOWEJ W „PIGUŁCE”

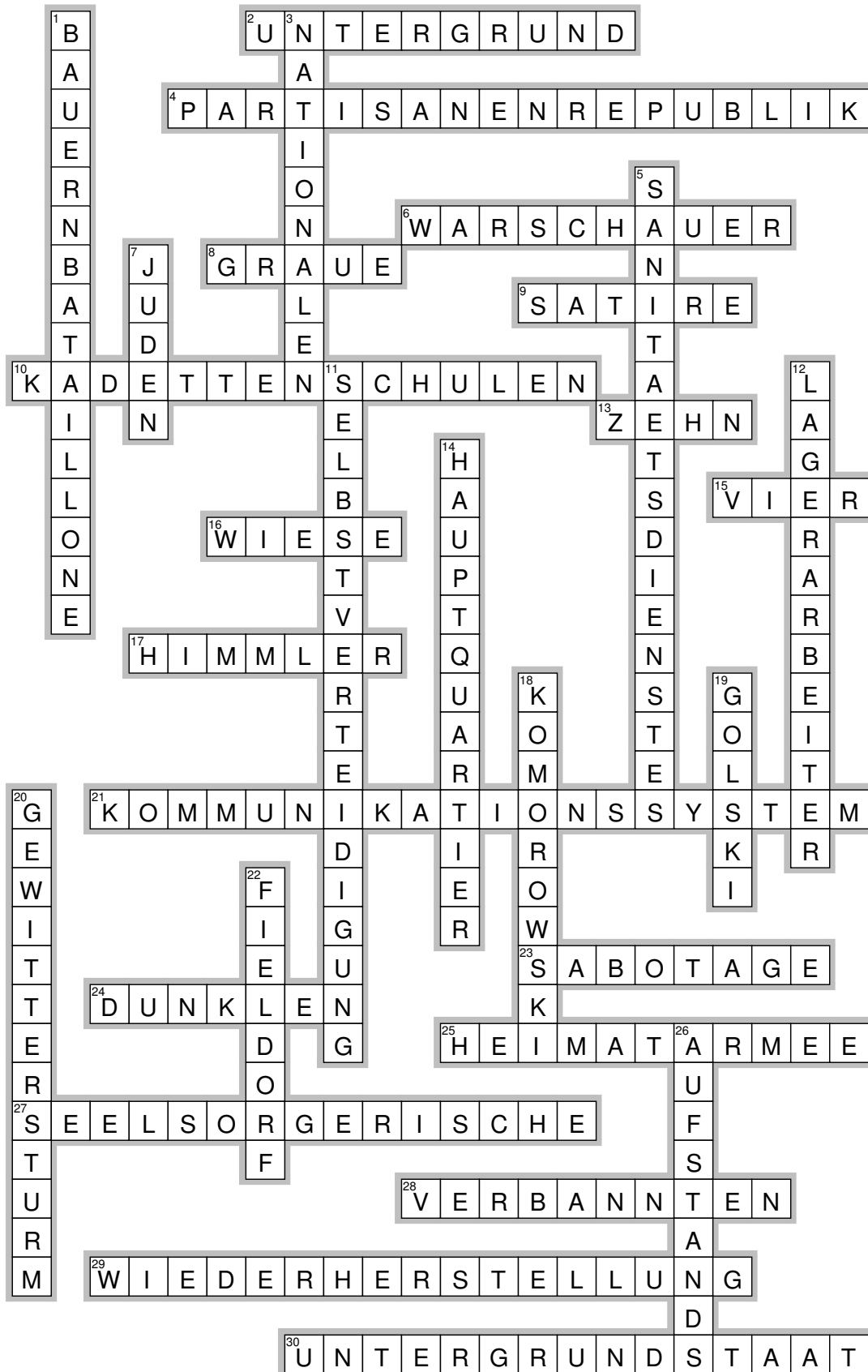
EclipseCrossword.com

61. BRIEF HISTORY OF THE HOME ARMY

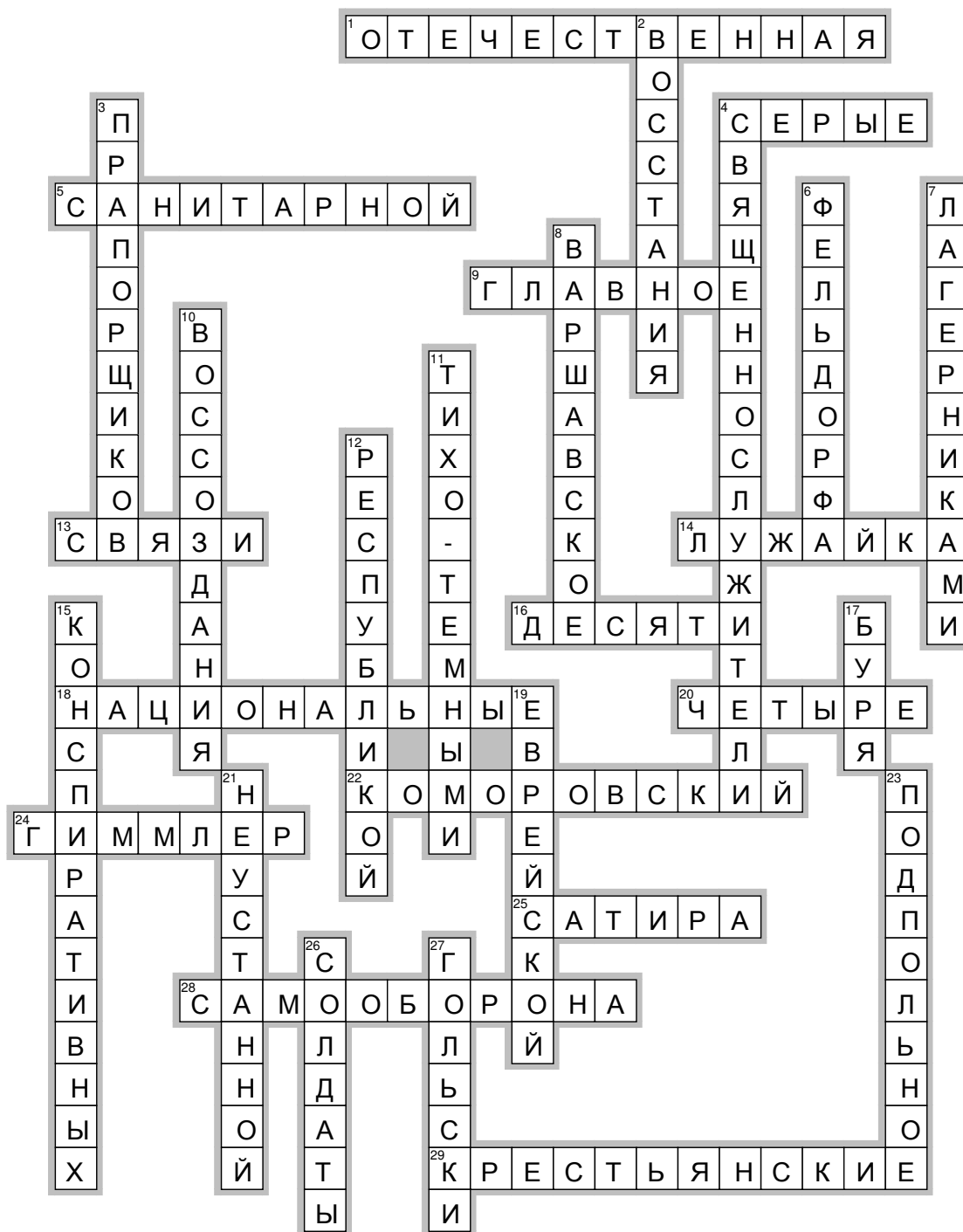

EclipseCrossword.com

62. DIE GESCHICHTE DER HEIMATARMEE IN ALLER KÜRZE

63. ИСТОРИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ АРМИИ (АРМИИ КРАЙОВЕЙ – АК) В КРАТКОЙ ФОРМЕ

III. INDEKS ALFABETYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

W indeksie zamieszczono alfabetycznie hasła ze wszystkich krzyżówek, np. nazwisko z imieniem, pełna nazwa piosenki czy wiersza, itp. Dla każdego hasła podany jest: rozdział w którym ono występuje wraz z objaśnieniem, umiejscowienie hasła na planszy oraz numer strony, na której zamieszczone jest objaśnienie.

1

106. Dywizja Piechoty AK Dom – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, poziomo 8	241
11. Karpacka Dywizja Piechoty AK – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, poziomo 13.....	242
111. Pułk Azerbejdżan – Zbrodnie niemieckie, poziomo 8.....	418
12. Dywizja Piechoty AK – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, poziomo 9.....	241
1586 Eskadra Specjalnego Przeznaczenia – Lotnicze wsparcie, poziomo 26.....	179
1939 – Daty, pionowo 13.....	400
1940 – Daty, poziomo 2.....	397
1941 – Daty, poziomo 16.....	398
1942 – Daty, poziomo 25.....	399
1943 – Daty, poziomo 18.....	398
1944 – Daty, pionowo 22.....	401
1945 – Daty, pionowo 6.....	399
1946 – Daty, poziomo 26.....	399
1947 – Daty, poziomo 30.....	399
1948 – Daty, poziomo 22.....	399
1950 – Daty, pionowo 5.....	399
1951 – Daty, poziomo 12.....	397
1953 – Daty, poziomo 5.....	397
1957 – Daty, poziomo 8.....	397
1963 – Daty, poziomo 23.....	399
1964 – Daty, pionowo 9.....	400
1966 – Daty, pionowo 18.....	400
1970 – Daty, pionowo 15.....	400
1980 – Daty, poziomo 11.....	397
1981 – Daty, poziomo 14.....	397
1983 – Daty, pionowo 19.....	400
1987 – Daty, pionowo 4.....	399
1989 – Daty, pionowo 17.....	400
1990 – Daty, pionowo 25.....	401
1991 – Daty, pionowo 27.....	401
1994 – Daty, poziomo 29.....	399
1995 – Daty, poziomo 19.....	398
1996 – Daty, pionowo 14.....	400

2

2. Dywizja Piechoty Legionów AK Pogoń – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, pionowo 14	244
2000 – Daty, poziomo 21.....	398
2004 – Daty, poziomo 28.....	399
2005 – Daty, pionowo 1.....	399

2006 – Daty, poziomo 10.....	397
2007 – Daty, pionowo 28.....	401
2008 – Daty, pionowo 7.....	400
2010 – Daty, pionowo 24.....	401
2011 – Daty, poziomo 3.....	397
2012 – Daty, pionowo 20.....	400
22. Dywizja Piechoty AK Jarosławska – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, pionowo 17	245
24. Dywizja Piechoty AK Rzeszowska – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, poziomo 21	242
25. Dywizja Piechoty AK – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, pionowo 18	245
27. Wołyńska Dywizja Piechoty AK – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, pionowo 7	244
28. Dywizja Piechoty AK im. Stefana Okrzei – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, pionowo 20	245
3	
3. Dywizja Piechoty Legionów AK – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, poziomo 11	241
30. Dywizja Piechoty AK Twierdza – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, pionowo 6	243
5	
5. Dywizja Piechoty AK Dzieci Lwowskich – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, poziomo 14	242
6	
6. Dywizja Piechoty AK Ziemi Krakowskiej Odwet – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, poziomo 23	242
7	
7. Dywizja Piechoty AK Orzeł – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, poziomo 10	241
8	
8. Dywizja Piechoty AK im. Romualda Traugutta – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, poziomo 4	241
9	
9. Podlaska Dywizja Piechoty AK – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, pionowo 5	243
A	
Abramowski Stanisław	
Pochowani na Łączce, poziomo 17.....	514
Skazani, poziomo 9.....	482
Adamecki Józef – Kapelani, poziomo 16.....	139
Adamiecki Bernard Antoni – Skazani, pionowo 8.....	485
Adamska-Haschek Maria – Kobiety odznaczone VM, pionowo 5	457
Adres Muzeum – Muzeum Powstania Warszawskiego, pionowo 7	216
Agat (kryptonim) – Szare Szeregi, poziomo pionowo 20	367
Agricola – Szkoły Podchorążych, poziomo 27.....	369
AK jako regularne siły zbrojne – Dodatkowe hasła, pionowo 10.....	568
Akcja AB – Zbrodnie niemieckie, poziomo 22	420

Akcja Antyk – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, poziomo 28	34
Akcja Główni – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, pionowo 25	41
Akcja Góral – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, poziomo 25	33
Akcja Inteligencja – Zbrodnie niemieckie, pionowo 20	430
Akcja Koppe – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, pionowo 29	42
Akcja Kretschmann – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, pionowo 19	40
Akcja megafonowa – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, pionowo 20	40
Akcja Młodzież – Szare Szeregi, poziomo 24	362
Akcja na Końskie – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, pionowo 11	39
Akcja Nieszpory – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, poziomo 14	32
Akcja Oktober – Prasa, pionowo 2	300
Akcja Pensjonat – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, poziomo 32	35
Akcja Taśma – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, poziomo 6	30
Akcja Tse-tse – Prasa, poziomo 5	297
Akcja Wieniec – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, pionowo 24	41
Akcja Wilanów – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, pionowo 9	39
Akcje zbrojne podziemnej Warszawy 1939-1944 – Książki, poziomo 10	162
Alarmowa sieć radiowa – Łączność, pionowo 16	190
Alchimowicz Wacław Kazimierz – Skazani, pionowo 7	484
Aleje Jerozolimskie (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, pionowo 4	291
Aleje Solidarności (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, poziomo 31	290
Aleksandrowicz Julian – Medycy, poziomo 15	194
Anders Władysław – Cytaty, poziomo 25	98
Andersa (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, poziomo 5	285
Anderska Halina Maria – Reprezentanci, poziomo 22	476
Antonówka (miejsce samoobrony) – AK w samoobronie, pionowo 4	56
Antresola – Muzeum Powstania Warszawskiego, pionowo 15	217
Archiwum Akt Nowych – Strażnicy pamięci, pionowo 24	347
Archiwum Historii Mówionej – Muzeum Powstania Warszawskiego, pionowo 16	217
Armia Krajowa	
(wiersz) – Wiersze, poziomo 22	392
Historia AK w pigułce, pionowo 2	577
Armia Krajowa Obywatelska – Żołnierze Wyklęci, poziomo 38	527
Armia Podziemna – Książki, pionowo 9	169
Aronson Stanisław Witold – Inne narodowości, poziomo 22	448
B	
Baczyński Krzysztof – Wiersze, pionowo 3	393
Badecki Józef – Polskie więzienia, pionowo 13	508
Bago Teofil – Inne narodowości, pionowo 11	450
Bałanda – Łągiernicy, pionowo 17	468
Bałuk Stefan – Cichociemni, poziomo 3	87
Banach Kazimierz – BCh, pionowo 24	78
Barbarossa – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 16	405
Barczyk Kazimierz – Muzeum AK, pionowo 17	212
Bartelski Lesław Marian – Reprezentanci, poziomo 24	477
Bartłomowicz Franciszek – BCh, pionowo 9	76

Bartoszewski Władysław	
Cytaty, pionowo 7.....	102
Reprezentanci, pionowo 13.....	479
Baszmałow Wiktor – Inne narodowości, poziomo 12.....	446
Batalion – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, poziomo 19.....	242
Batalion Golski	
Historia AK w pigułce, poziomo 22.....	575
Oznaki oddziałów AK, pionowo 20.....	260
Batalion Odwet II – Oznaki oddziałów AK, pionowo 22.....	260
Batalion Parasol – Oznaki oddziałów AK, pionowo 13.....	259
Batalion Ruczaj – Pojazdy AK, poziomo 1.....	268
Batalion Wigry – Oznaki oddziałów AK, pionowo 10.....	259
Batalion Zaremba-Piorun – Oznaki oddziałów AK, pionowo 4.....	258
Bataliony Chłopskie – Historia AK w pigułce, pionowo 26.....	580
Bataliony robocze – Łagiernicy, poziomo 9.....	463
Baum Abram – Inne narodowości, poziomo 26.....	449
Bąbiński Dariusz – Książki, poziomo 6.....	162
Bądź Gotów (kryptonim) – Szare Szeregi, poziomo 19.....	362
Bąk Stanisław – Kapelani, poziomo 13.....	138
Bechowiec (pistolet maszynowy) – BCh, poziomo 32.....	72
Beczka – Gwara, poziomo 19.....	116
Bejt Tadeusz – Skazani, pionowo 3.....	484
Berezowica Mała (miejsce samoobrony) – AK w samoobronie, pionowo 7.....	63
Berling Zygmunt Henryk – Dodatkowe hasła, poziomo 16.....	558
Bernaciak Marian – Żołnierze Wyklęci, poziomo 28.....	525
Berta Gruba (popularna nazwa niemieckiego działka kolejowego o kalibrze 420 mm) – Zbrodnie niemieckie, pionowo 14.....	429
Bez munduru, my żołnierze – BCh, poziomo 11.....	68
Bezimienni Z dziejów wywiadu Armii Krajowej – Książki, poziomo 31.....	166
Biali Kurierzy – Szare Szeregi, poziomo 11.....	361
Białko – Gwara, poziomo 32.....	116
Białorusini w w Okręgu Nowogródek AK – Inne narodowości, pionowo 5.....	450
Białostocki (obszar AK) – Struktura terytorialna, pionowo 19.....	360
Biały Koń – Satyra, poziomo 5.....	323
Białystok – Polskie więzienia, pionowo 11.....	508
Białystok (okręg AK) – Struktura terytorialna, poziomo 24.....	355
Bibuła – Gwara, pionowo 15.....	117
Biegliśmy, lecz śmierć miewała bliżej ... – Wiersze, pionowo 15.....	395
Bielańska (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, poziomo 27.....	288
Bielecki Walerian – Pojazdy AK, poziomo 8.....	269
Bieńkiewicz Tadeusz – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, poziomo 10.....	30
Bieżąca walka – AK w pigułce, pionowo 13.....	24
Bigocka Hildegarda – Kobiety odznaczone VM, pionowo 12.....	458
Bij bolszewika – Żołnierze Wyklęci, pionowo 21.....	537
Billewicz Gustaw – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 28.....	474
Biłka Królewska (miejsce samoobrony) – AK w samoobronie, pionowo 11.....	63
Bittner Ludwik – Generałowie, poziomo 7.....	246

Bitwa partyzancka pod Olesznem i Chotowem – Rekonstrukcje historyczne, pionowo 6	311
Biuletyn Informacyjny	
Polskie Państwo Podziemne, pionowo 14	282
Prasa, poziomo 24	300
Biuletyn Ziemi Czerwieńskiej – Prasa, poziomo 9.....	297
Biuletyn Żołnierski – Prasa, poziomo 21	298
Biuro Finansów i Kontroli – Komenda Główna, poziomo 18	158
Biuro Informacji i Propagandy – Komenda Główna, poziomo 9.....	157
Biuro Studiów i Badań Technicznych – Uzbrojenie, poziomo 15	383
Błaszana nerka – Gwara, pionowo 13.....	117
Błasińska Irena – Medycy, pionowo 26	208
Błyskawica (pistolet maszynowy) – Uzbrojenie, poziomo 1	381
Błyskawica (radiostacja) – Łączność, poziomo 17	186
Bniński Adolf – Polskie Państwo Podziemne, pionowo 1	280
Bobkowski Andrzej – Cytaty, poziomo 8	95
Boczar Zofia Jadwiga – Kobiety odznaczone VM, poziomo 15.....	455
Boczoń Władysław – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 11	404
Boguszewski Józef – Skazani, pionowo 6.....	484
Bojarski Wacław – Piosenki, poziomo 10.....	261
Bojowa sieć łączności – Łączność, pionowo 11	189
Bojowe Szkoły – Szare Szeregi, poziomo 12.....	361
Bonawentura Jan – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 22.....	470
Borkiewicz Adam Józef – Książki, pionowo 4.....	168
Borowicze – Łagiernicy, poziomo 17	464
Borowiec Władysław – Pochowani na Łączce, pionowo 18	517
Borowski Henryk – Pochowani na Łączce, poziomo 26.....	515
Borów – NSZ, poziomo 3.....	219
Boryczka Adam – Cichociemni, pionowo 17	91
Borys Adam – Cichociemni, poziomo 20.....	84
Borysewicz Jan – Żołnierze Wyklęci, pionowo 33.....	541
Borzobohaty Wojciech – Strażnicy pamięci, pionowo 16	345
Bór (las) – Dodatkowe hasła, poziomo 8.....	556
Bór (pseudonim) – Dowódcy, pionowo 21	135
Branka – Gwara, pionowo 26	118
Braun Jerzy	
Cytaty, poziomo 24.....	97
Polskie Państwo Podziemne, poziomo 6	277
Bredel Alina – Kobiety, poziomo 16.....	148
Bredel Janina – Kobiety, poziomo 8.....	146
Bren – Uzbrojenie, pionowo 5	387
Briggens pod Londynem – Cichociemni, poziomo 7	83
Bronarski Stefan – Skazani, pionowo 2.....	483
Broniewski Stanisław – Szare Szeregi, pionowo 5.....	364
Broniewski Zygmunt – Generałowie, poziomo 18	248
Broń niemiecka (instrukcja) – Szkoły Podchorążych, poziomo 17	368
Broński Zdzisław – Żołnierze Wyklęci, poziomo 24.....	523
Brookes Hubert – Inne narodowości, poziomo 24.....	448

Browning – Uzbrojenie, pionowo 25	388
Bruckenthal (kolonia niemiecka) – AK w samoobronie, pionowo 13	64
Brygada dywersyjna Broda – Oznaki oddziałów AK, poziomo 19	256
Brygada Świętokrzyska – NSZ, pionowo 2	225
Brygidki (potoczna nazwa) – Zbrodnie sowieckie, poziomo 19	439
Brystiger Julia – Polskie więzienia, pionowo 23	511
Brzechwa Jan – Dodatkowe hasła, pionowo 8	567
Brzęk Gabriel – Reprezentanci, pionowo 10	478
Brzosko Zygmunt – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 19	470
Brzozowa (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, poziomo 3	285
Buca Edward – Rozmaite hasła, poziomo 33	546
Budelewski Bolesław – Pochowani na Łączce, poziomo 14	514
Budny-Sujkowska Halina Aniela – Kobiety odznaczone VM, pionowo 18	460
Budrewicz Olgierd – Reprezentanci, pionowo 1	477
Budzanowski Teofil – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 29	471
Budziński Henryk – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, pionowo 3	332
Bukowiński Zygmunt – Polskie więzienia, poziomo 12	500
Bukowski Edmund – Pochowani na Łączce, poziomo 27	515
Burba Stanisław – Żołnierze Wyklęci, poziomo 14	520
Burdziński Tadeusz – Cichociemni, poziomo 28	86
Burke Edmund – Reprezentanci, pionowo 9	478
Burza (kryptonim)	
Akcja Burza, poziomo 3	25
Historia AK w pigułce, poziomo 1	574
Burzyński Antoni – Zbrodnie sowieckie, poziomo 12	437
Butelka zapalająca – Uzbrojenie, pionowo 11	387
Butyrki – Zbrodnie sowieckie, pionowo 13	441
C	
Ceber (miejsce walki) – Akcja Burza, pionowo 2	28
Cegiełka Janusz Wojciech – Reprezentanci, pionowo 21	480
Celestynów – Akcje sabotażowo-dywersyjne, poziomo 23	33
Celka – Muzeum AK, pionowo 8	211
Centralny Powstańczy Szpital Chirurgiczny	
– Zbrodnie niemieckie, pionowo 13	428
Centralny Powstańczy Szpital Chirurgiczny nr 1 – Medycy, poziomo 18	196
Centrum Wyszkozenia Szkoły Podchorążych Piechoty NSZ – NSZ, pionowo 11	227
Cezary (gra operacyjna) – Żołnierze Wyklęci, poziomo 41	529
Chełmska (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, poziomo 30	289
Chimczak Eugeniusz – Polskie więzienia, poziomo 8	499
Chlebowski Cezary – Książki, poziomo 3	161
Chłodna (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, pionowo 25	295
Chłopska Straż – BCh, pionowo 17	77
Chmielewski Henryk – Satyra, poziomo 21	325
Chmielowski Antoni – Cichociemni, pionowo 16	91
Chrobry I (batalion) – Oddziały w PW, poziomo 13	234
Chruściel Antoni	

Cytaty, pionowo 31	106
Dowódcy, pionowo 17	134
Chrzanowski Wiesław	
Cytaty, poziomo 2.....	95
Reprezentanci, pionowo 16.....	479
Churchill i Roosevelt – Cytaty, poziomo 31	99
Chwat (niemieckie działo pancerne) – Pojazdy AK, poziomo 18	270
Chyczewski Andrzej – Pojazdy AK, pionowo 15	274
Ciągnik artyleryjski – Pojazdy AK, poziomo 19	271
Cichociemni	
Historia AK w pigułce, pionowo 18.....	579
Książki, pionowo 20.....	171
Ciechanowski Jan – Książki, poziomo 24.....	165
Ciechanów – Łagiernicy, pionowo 12	467
Cielecki Andrzej – Łączność, pionowo 13	189
Ciepliński Łukasz – Żołnierze Wyklęci, pionowo 11	535
Ciotki – Gwara, poziomo 5	116
CKM wz. 30 – poziomo 18.....	384
Cmentarz Powstańców Warszawy – Strażnicy pamięci, poziomo 34	342
Colt – Uzbrojenie, poziomo 9	382
Cypryszewski Stanisław – Polskie więzienia, pionowo 8	507
Cytat o Powstaniu Warszawskim – Historia AK w pigułce, pionowo 20.....	579
Cywiński Czesław – Strażnicy pamięci, pionowo 2.....	342
Czarnecki Ryszard – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 17	470
Czartoryski Michał – Kapelani, poziomo 21.....	140
Czas trwania lekcji muzealnej – Muzeum Powstania Warszawskiego, poziomo 14.....	214
Czas trwania szkolenia w SPR – Szkoły Podchorążych, poziomo 26.....	369
Czas zwiedzania – Muzeum AK, poziomo 19.	210
Czas zwiedzania – Muzeum Powstania Warszawskiego, pionowo 8	216
Czermiński Władysław – AK w samoobronie, poziomo 24.....	60
Czernichowski Iwan – Akcja Burza, pionowo 12	28
Czerwona zaraza – Wiersze, pionowo 15	395
Czerwony Bór – NSZ, pionowo 19	230
Częstotliwość szkolenia w SPR – Szkoły Podchorążych, pionowo 21.....	370
Czternastoletnia sanitariuszka myśli zasypiając – Wiersze, poziomo 15.....	390
D	
Dakota (Douglas C-47 Skytrain) – Lotnicze wsparcie, poziomo 9	176
Damrosz Ryszard – Reprezentanci, poziomo 3	475
Dangić Jezdimir – Inne narodowości, pionowo 20	451
Dąb (Drzewo Pamięci) – Dodatkowe hasła, pionowo 14	569
Dąbrowskiego (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, poziomo 32	290
Dąbski Stefan – Książki, pionowo 13	170
Deklaracja Narodowych Sił Zbrojnych – NSZ, poziomo 26.....	223
Dekutowski Hieronim	
AK na monetach, pionowo 23	49
Pochowani na Łączce, pionowo 15.....	517

Żołnierze Wyklęci, poziomo 15	520
Delegatura Rządu na Kraj – Polskie Państwo Podziemne, poziomo 16	282
Deportacje sowieckie	
1 deportacja – Zbrodnie sowieckie, pionowo 5	440
2 deportacja – Zbrodnie sowieckie, pionowo 17	442
3 deportacja – Zbrodnie sowieckie, pionowo 3	440
4 deportacja – Zbrodnie sowieckie, pionowo 8	440
Dering Władysław – Medycy, pionowo 4	202
Deszcz (kryptonim) – Akcja Burza, poziomo 11	26
Dezinformacja – Polskie więzienia, pionowo 19	509
Dirlewanger Oskar – Zbrodnie niemieckie, poziomo 29	422
Długa (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, poziomo 15	286
Do boju o Polskę Ludową – BCh, poziomo 3	67
Dobrowolski Stanisław – Satyra, poziomo 8	323
Dominik Jerzy – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 34	471
Douw van der Krap Charles Louis Jean François – Inne narodowości, pionowo 18	451
Drobik Marian Edward – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 9	403
Droga śmierci Mińsk-Czerwień – Zbrodnie sowieckie, poziomo 20	439
Drohiczyn (pomnik) – Dodatkowe hasła, poziomo 11	557
Drohobycz – Zbrodnie sowieckie, poziomo 15	438
Dubiela Władysław – Skazani, poziomo 5	481
Dunin-Borkowska Zofia – Kobiety odznaczone VM, pionowo 23	460
Dutkowska Elżbieta – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 4	472
Dybowski Konrad – Skazani, poziomo 16	482
Dydo Stanisław – Skazani, pionowo 1	483
Dysk (dywersyjno-sabotażowy oddział kobiety AK) – Kobiety, poziomo 21	149, 705
Dywizja – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, pionowo 16	244
Dywizjon Motorowy – Oznaki oddziałów AK, poziomo 17	256
Dyzenteria – Łagiernicy, pionowo 5	466
Dział Produkcji Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej AK – Uzbrojenie, pionowo 16	388
Dzieci Zamojszczyzny – Zbrodnie niemieckie, pionowo 16	431
Dziembowska Elżbieta – Kobiety odznaczone VM, pionowo 8	457
Dzień czwarty – Filmy, poziomo 22	111
Dziś (oznaczenie okresu) – Szare Szeregi, pionowo 18	366
Dzwon Monter – Muzeum Powstania Warszawskiego, poziomo 12	213

E

Egzekutor – Książki, poziomo 21	164
Ekier Jan Stanisław – Dodatkowe hasła, poziomo 31	562
Ekspedycje karne – Zbrodnie niemieckie, poziomo 24	421
Elew – Szkoły Podchorążych, pionowo 3	369
Enemy Font – Rozmaite hasła, pionowo 31	554
Eroica – Filmy, pionowo 4	112
Eskadra – Lotnicze wsparcie, poziomo 22	178
Ewangelicy (pluton) – Inne narodowości, pionowo 2	450

F

Falkowski Adolf – Medycy, poziomo 11.....	193
Fałata (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, pionowo 21	294
Fejgin Anatol – Polskie więzienia, pionowo 26.....	511
Ficowski Jerzy Tadeusz – Reprezentanci, poziomo 7	476
Fieldorf August – Dowódcy, poziomo 22	130
Fijałka Michał – AK w samoobronie, poziomo 14	57
Filipinka – Uzbrojenie, poziomo 6.....	381
Filipkowski Mieczysław – Generałowie, pionowo 2	250
Findeisen Władysław – Reprezentanci, poziomo 4.....	475
Flame Henryk – Żołnierze Wyklęci, poziomo 39	528
Fogg Mieczysław – Dodatkowe hasła, pionowo 15.....	569
Fonoteka – Muzeum Powstania Warszawskiego, poziomo 18	214
Fordon – Polskie więzienia, poziomo 35	504
Franczak Józef – Żołnierze Wyklęci, poziomo 32	525
Frank Hans – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, poziomo 21	32
Frantic 7 (kryptonim wyprawy lotniczej) – Lotnicze wsparcie, pionowo 7	180
Friedrich Tadeusz – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, poziomo 14.....	330
Fronczak Henryk – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, poziomo 24	331
Fróg Gracjan – Dowódcy, poziomo 16	129
Frydrychowicz Tadeusz – Medycy, pionowo 11	204
Fundacja Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek w Toruniu – Strażnicy pamięci, poziomo 17	338
Fundacja Armii Krajowej – Strażnicy pamięci, poziomo 1	336
Fundacja Filmowa Armii Krajowej – Strażnicy pamięci, pionowo 20.....	346
Fundacja Polskiego Państwa Podziemnego – Strażnicy pamięci, poziomo 11	337

G

Gacek – Gwara, pionowo 3	117
Gadzinówka – Gwara, pionowo 22.....	118
Gajcy Tadeusz – Wiersze, poziomo 4	389
Gajdek Adam	
Pochowani na Łączce, poziomo 8.....	513
Skazani, pionowo 15.....	486
Gajewski Adam – Polskie więzienia, poziomo 36.....	505
Galop 44 – Książki, pionowo 22	172
Garlicki Marian – Reprezentanci, poziomo 15.....	476
Garlicki Władysław – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 8.....	472
Garnarczyk-Piotrowska Barbara – Medycy, pionowo 24.....	206
Garnek – Gwara, pionowo 8.....	117
Gawroński Andrzej – Piosenki, pionowo 9	265
Gazety i czasopisma w języku niemieckim wydawane systematycznie – Prasa, poziomo 23.....	299
Gdańsk (pomnik) – Pomniki PPP i AK, pionowo 2	291
Gebert Jerzy – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 18	473
Generał Nil – Filmy, poziomo 21	111
Gertz Wanda – Kobiety, pionowo 7	153
Gestapo – Zbrodnie niemieckie, pionowo 26	431

Gęsiówka – Oddziały w PW, poziomo 8	233
Gieysztor Aleksander – Reprezentanci, poziomo 27	477
Giżyński Lucjan – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 6.....	472
Glinciszki – Zbrodnie niemieckie, pionowo 17.....	429
Gliński Wieńczysław – Reprezentanci, pionowo 6	478
Gloria Victis (pomnik) – Strażnicy pamięci, pionowo 8.....	344
Główne zadanie AK – AK w pigułce, pionowo 18.....	24
Główny Zarząd Informacji – Polskie więzienia, pionowo 9	507
Gnat – Dodatkowe hasła, pionowo 17.....	569
Godlewski Edward – Generałowie, poziomo 12.....	247
Godziemba (pseudonim) – Dowódcy, pionowo 7	132
Godzina W – Filmy, pionowo 11	114
Gokiel Witold – Uzbrojenie, poziomo 26.....	385
Goliat (zdalnie sterowana samobieżna mina) – Zbrodnie niemieckie, poziomo 19	420
Golski (batalion) – Oddziały w PW, poziomo 16.....	235
Gołas Wiesław – Reprezentanci, poziomo 25	477
Gołąb (miejsce akcji) – BCh, poziomo 33.....	73
Gołębiarze	
Gwara, pionowo 14	117
Zbrodnie niemieckie, pionowo 12.....	428
Gołębiowski Tadeusz – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 14	470
Gordziałkowski Otton – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, pionowo 7.....	333
Górczewska (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, pionowo 17.....	294
Groch (kryptonim zrzutu) – Lotnicze wsparcie, poziomo 13.....	176
Grochmal Stanisław Józef – Reprezentanci, poziomo 6	476
Grocholska-Kurkowiak Barbara – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, poziomo 22	331
Grocholski Ksawery – Skazani, poziomo 15	482
Grochowska (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, pionowo 12	293
Grodzka-Gużkowska Magdalena – Kobiety, pionowo 1	151
Groński Roman – Pochowani na Łączce, pionowo 12	516
Gross-Ostrowska Elżbieta – Kobiety odznaczone VM, pionowo 10.....	458
Groszkowski Janusz – Reprezentanci, pionowo 8	478
Grot (pseudonim) – Dowódcy, poziomo 7	128
Grupa Artyleryjska Granat – Oznaki oddziałów AK, pionowo 2	257
Grupa Rekonstrukcji Historycznej Batalionu Czata 49. – Rekonstrukcje historyczne, pionowo 11	312
Grupa Szańca – NSZ, poziomo 24.....	223
Grupy Szturmowe	
Oznaki oddziałów AK, pionowo 3.....	257
Szare Szeregi, pionowo 7	365
Gułag – Łagiernicy, poziomo 3	462
Gurgacz Władysław – Żołnierze Wyklęci, pionowo 27	538
Gwara obozowa – Obozy koncentracyjne, poziomo 22	491
Gwardia Ludowa WRN – Różne hasła, pionowo 4.....	547

H

Hajlowanie – Gwara, pionowo 9	117
Halifax – Muzeum AK, poziomo 18.	210
Hanaczów – AK w samoobronie, poziomo 23.....	59
Handley Page Halifax – Lotnicze wsparcie, poziomo 25.....	179
Harcerska Poczta Polowa – Szare Szeregi, poziomo 27	363
Hassel Sven – Książki, pionowo 8.....	169
Heda Antoni – Polskie więzienia, pionowo 17.....	509
Heijden Leendert – Inne narodowości, poziomo 21	448
Hej, chłopcy, Bagnet na broń – Piosenki, poziomo 19.....	263
Hemar Marian – Wiersze, poziomo 17	391
Herbert Zbigniew Bolesław Ryszard – Żołnierze Wyklęci, pionowo 5.....	532
Herman Franciszek Kwiryn – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 23.....	414
Himmler Heinrich – Cytaty, poziomo 10	95
Hipisz – Gwara, poziomo 10.....	116
Hochman Perec Paweł – Inne narodowości, poziomo 18.....	447
Hollender Tadeusz – Satyra, pionowo 16.....	328
Hornowski Sergiusz – Medycy, poziomo 17.....	195
Hryckowian Jan – Polskie więzienia, poziomo 25	502
Humer Adam Teofil – Polskie więzienia, poziomo 24	501
Huska Albin – Inne narodowości, poziomo 10.....	446
Huta Pieniacka – AK w samoobronie, pionowo 6.....	62
Huta Stara – AK w samoobronie, poziomo 18.....	58
Huta Stepańska – AK w samoobronie, pionowo 3	61

I

Iglewski Antoni – Cichociemni, pionowo 23.....	93
Ignaszak Stefan – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 13.....	410
Inne narodowości w AK – Historia AK w pigułce, pionowo 25	579
Inowrocław – Polskie więzienia, pionowo 22.....	510
Inspektorat Rzeszowski AK – Sztandary, poziomo 6	373
Inspektorska sieć łączności – Łączność, pionowo 8	189
Instruktor w SPR – Szkoły Podchorążych, pionowo 9.....	370
Instytut Pamięci Narodowej – Strażnicy pamięci, poziomo 7.....	336
Instytut Stefana Starzyńskiego – Muzeum Powstania Warszawskiego, poziomo 20	214
Insurekcja oraz Żołnierz Polski – Prasa, pionowo 11	303
Integralna część Sił Zbrojnych RP – AK w pigułce, poziomo 5	23
Intonacja (kryptonim) – Lotnicze wsparcie, poziomo 17.....	177
Iranek-Osmecki Kazimierz – Cytaty, poziomo 21.....	97
Iskry – Łączność, poziomo 12	185
Istriebitielnyje bataliony – Zbrodnie sowieckie, pionowo 2	439
Iwanow Mikołaj – Cytaty, pionowo 20.....	104
Iwańska Alicja – Kobiety, pionowo 4	152
Izba Pamięci w Baboszewie – Izby Pamięci, pionowo 15.....	126
Izba Pamięci w Bratucicach – Izby Pamięci, pionowo 13.....	125
Izba Pamięci w Częstochowie – Izby Pamięci, poziomo 7	120
Izba Pamięci w Gdańsku – Izby Pamięci, pionowo 1.....	123

Izba Pamięci w Gułtowach – Izby Pamięci, poziomo 1	119
Izba Pamięci w Herdzie – Izby Pamięci, pionowo 17	126
Izba Pamięci w Janowicach – Izby Pamięci, poziomo 8	120
Izba Pamięci w Jastkowicach – Izby Pamięci, poziomo 5	120
Izba Pamięci w Łebnie – Izby Pamięci, poziomo 22	122
Izba Pamięci w Miechowie – Izby Pamięci, poziomo 19	121
Izba Pamięci w Olsztynie – Izby Pamięci, pionowo 6	124
Izba Pamięci w Piastowie – Izby Pamięci, poziomo 10	121
Izba Pamięci w Rzuchowej – Izby Pamięci, pionowo 9	124
Izba Pamięci w Słupsku – Izby Pamięci, pionowo 12	125
Izba Pamięci w Tarnowie – Izby Pamięci, pionowo 3	123
Izba Pamięci w Warszawie w – Izby Pamięci, poziomo 16	121
Izba Pamięci w Zgierzu – Izby Pamięci, poziomo 20	121

J

Jachimowski Tadeusz – Kapelani, pionowo 17	144
Jachnina Anna – Satyra, pionowo 13	327
Jagielski Stanisław – Cichociemni, pionowo 8	88
Jagięło Stanisław – BCh, pionowo 27	78
Jajczarnia (potocznie) – Uzbrojenie, poziomo 17	383
Jakubowski Jan – Polskie Państwo Podziemne, pionowo 2	280
Jankowski Jan – Polskie Państwo Podziemne, poziomo 2	276
Jankowski Tadeusz – Medycy, poziomo 32	199
Janowska Alina Maria – Reprezentanci, pionowo 20	480
Januskiewicz Henryk – Cichociemni, pionowo 18	91
Jara Zbigniew Juliusz – Reprezentanci, poziomo 11	476
Jasienica Paweł – Cytaty, pionowo 15	103
Jasiński Zbigniew – Wiersze, pionowo 14	395
Jaszkowski Bogumił – Uzbrojenie, poziomo 20	384
Jaworowski Jan – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 7	472
Jazłowiec – AK w samoobronie, poziomo 8	57
Jednorazowy nakład prasy konspiracyjnej – Prasa, poziomo 12	298
Jedyny, uprawniony dowódca – AK w pigułce, pionowo 6	24
Jeffery Ron – Inne narodowości, poziomo 1	443
Jensz Leon – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, pionowo 13	334
Jeziński Mirosław – Piosenki, pionowo 7	265
Józefów – Pomniki PPP i AK, pionowo 6	291
Jula – Akcja Burza, pionowo 1	27
Jutro (oznaczenie okresu) – Szare Szeregi, pionowo 3	364

K

Kabata Zbigniew – Wiersze, pionowo 20	396
Kaczmarek Marian – Pochowani na Łączce, pionowo 3	516
Kalenkiewicz Maciej – Dowódcy, poziomo 14	129
Kalkstein Ludwik – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 25	406
Kaługa – Łagiernicy, poziomo 18	464
Kaługin Konstanty Andriejewicz – Różne hasła, pionowo 29	553
Kałuzny Maksymilian – Satyra, pionowo 18	328
Kałuzówka – Akcja Burza, pionowo 4	28

Kamienie na szaniec	
Filmy, poziomo 20	110
Książki, pionowo 15.....	170
Kamiński Bronisław – Zbrodnie niemieckie, poziomo 1	416
Kamiński Franciszek – BCh, pionowo 22	77
Kanał – Filmy, poziomo 5	108
Karasiówna Janina – Kobiety, pionowo 18.....	155
Karcz Jan – Generałowie, poziomo 17.....	248
Kardaś Kazimierz – Dowódcy, pionowo 14	134
Karl (popularna nazwa moździerza 600 mm) – Zbrodnie niemieckie, poziomo 18	419
Karolkiewicz Stanisław – Strażnicy pamięci, pionowo 6	343
Karpiński Jacek Rafał – Różne hasła, pionowo 9.....	548
Karpiński Kazimierz – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, pionowo 15	334
Karski Jan	
Książki, poziomo 12	163
Polskie Państwo Podziemne, poziomo 9	278
Kasznicza Stanisław – NSZ, poziomo 8.....	221
Kaszyński Eugeniusz – Cichociemni, poziomo 5	82
Kauzik Stanisław – Polskie Państwo Podziemne, pionowo 5	281
Kawecki Zygmunt – Reprezentanci, poziomo 5	475
Kąkolowica – Łagiernicy, pionowo 7.....	466
Kedyw – Komenda Główna, pionowo 8.....	159
Kejne Wojciech – Wiersze, poziomo 9	390
Kemnitz Edward Marcin – NSZ, poziomo 21.....	223
Kędziński Jerzy Daniel – Reprezentanci, pionowo 19	480
Kęska Zygmunt – Skazani, pionowo 10	485
Kiedrowski – Kapelani, pionowo 3.....	141
Kielce (pomnik) – Pomniki PPP i AK, poziomo 24.....	288
Kielce (samodzielny okręg AK) – Struktura terytorialna, poziomo 14	353
Kielecki Korpus Armii Krajowej – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, poziomo 24	243
Kiełb Szczepan – Uzbrojenie, pionowo 4	386
Kieniewicz Stefan – Reprezentanci, poziomo 23	477
Kierownictwo Walki Cywilnej – Komenda Główna, pionowo 15	160
Kierownictwo Walki Konspiracyjnej – Komenda Główna, poziomo 19.....	158
Kierownictwo Walki Podziemnej – Komenda Główna, pionowo 3.....	159
Kieżun Witold – Cytaty, poziomo 12.....	96
Kiliński (batalion) – Oddziały w PW, poziomo 5	232
Kilińskiego (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, pionowo 11	293
Kipiączka – Gwara, pionowo 34	118
Kis – Uzbrojenie, pionowo 7	387
Kisielewski Stefan – Cytaty, pionowo 23.....	105
Kiwerski Jan – Dowódcy, pionowo 18	135
Kiżny Roman – Dowódcy, poziomo 11	128
Klasy SPR – Szkoły Podchorążych, poziomo 25	369
Kliszko Zenon – Cytaty, pionowo 3	101
Klub Historyczny w Augustowie – Izby Pamięci, pionowo 11.....	124
Klub Historyczny w Dąbrowie – Izby Pamięci, pionowo 18.....	126

Klub Historyczny w Łodzi – Izby Pamięci, pionowo 14.....	125
Klub Historyczny w Piotrkowie Trybunalskim – Izby Pamięci, poziomo 21	122
Klub Historyczny w Rykach – Izby Pamięci, poziomo 4	119
Klukowski Józef – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, pionowo 16	334
Klukowski Zygmunt – Medycy, pionowo 7	203
Kmiołek Jan – Skazani, pionowo 14.....	486
Knabe – Uzbrojenie, poziomo 14	382
Kobiece Patrole Minerskie – Kobiety, poziomo 23	150
Kobiety w AK – Historia AK w pigułce, poziomo 21	575
Kochański Władysław – Cichociemni, pionowo 15.....	90
Kocher Eugeniusz – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 11	469
Kocjan Antoni – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 10	404
Kodelska-Łaszek Teresa – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, pionowo 2 ...	332
Koenigswein Stanisław (Samuel) – Inne narodowości, poziomo 19	448
Kolejówka – Gwara, poziomo 30	116
Kolonia Wileńska – czas wojny – Książki, poziomo 14	163
Kolumbowie – Filmy, pionowo 9	113
Kolumna Motorowa Wydra – Pojazdy AK, pionowo 9	273
Koło (Brygada Zmotoryzowana NSZ) – NSZ, poziomo 12	222
Koło Byłych Żołnierzy Armii Krajowej – Strażnicy pamięci, poziomo 28	340
Koło ŚZZ AK w Tomaszowie Lubelskim – Sztandary, poziomo 23.....	376
Koło ŚZZ AK w Busku Zdroju – Sztandary, pionowo 4	377
Koło ŚZZ AK we Włoszczowie Okręg Kielce – Sztandary, pionowo 12	378
Kołyma – Łagiernicy, poziomo 20.....	465
Komenda Główna AK	
AK w pigułce, poziomo 18	23
Historia AK w pigułce, poziomo 14.....	575
Komenda Policji – Oddziały w PW, pionowo 10.....	239
Komendant Główny AK – Komenda Główna, poziomo 16	158
Komisja Historii Kobiet w Walce o Niepodległość – Kobiety, poziomo 11.....	147
Komisja Terroru Moralnego – Prasa, poziomo 22	298
Komornicki Stanisław	
Generałowie poziomo 20	249
Reprezentanci, pionowo 5.....	478
Komorowski Krzysztof – Książki, pionowo 27	172
Komorowski Tadeusz	
(mundur garnizonowy) – Muzeum AK, pionowo 2.	211
Cytaty, pionowo 26.....	105
Dowódcy, poziomo 5.....	127
Komorowski Wiktor Bogdan – Skazani, poziomo 19.....	483
Kompania – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, pionowo 3.....	243
Koncentration Lager Dachau – Obozy koncentracyjne, pionowo 11.....	495
Konfederacja Narodu – Różne hasła, pionowo 5	547
Koniuchy – Zbrodnie sowieckie, poziomo 1	435
Konspiracyjne Wojsko Polskie – Żołnierze Wyklęci, poziomo 40.....	529
Kontrwywiad – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 28	407
Kontrym Bolesław – Cichociemni, pionowo 14.....	89
Kopelman Leon – Inne narodowości, pionowo 23.....	451

Kopernicki – Szare Szeregi, pionowo 17	366
Kopf Stanisław – Książki, poziomo 26.....	165
Kopiec Powstania Warszawskiego, Dodatkowe hasła, pionowo 18.....	569
Kopisto Waclaw – Cichociemni, poziomo 24.....	85
Korboński Stefan	
Cytaty, pionowo 18.....	103
Polskie Państwo Podziemne, pionowo 3	281
Korościatyn – AK w samoobronie, pionowo 17	64
Korwin-Piotrowski Czesław – Prasa, pionowo 16.....	303
Kossakowski Tadeusz – Cichociemni, poziomo 14.....	84
Koszary SS – Oddziały w PW, poziomo 7.....	233
Kościół św. Wojciecha – Obozy koncentracyjne, pionowo 20	497
Kotowski Alfons – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 26	471
Kotwica – Rozmaite hasła, poziomo 32.....	545
Kotwicki – Szare Szeregi, pionowo 16	366
Kowalczyk Józef – Kapelani, pionowo 15.....	143
Kowalczyk Stanisław – Satyra, poziomo 14	324
Kozicki Stanisław – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 12.....	469
Kozienice – BCh, poziomo 1	67
Kozłowski Józef – Pochowani na Łączce, pionowo 7	516
Kozłowski Leopold – Reprezentanci, pionowo 18	480
Koźliński Zbigniew – Dodatkowe hasła, pionowo 1	563
Krahelska Krystyna – Piosenki, pionowo 13.....	266
Krajewski Henryk – Cichociemni, pionowo 21	92
Krakowska Brygada Kawalerii Zmotoryzowanej AK – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, poziomo 22	242
Kraków (samodzielny okręg AK) – Struktura terytorialna, poziomo 22	354
Kram – Łączność, pionowo 3	188
Krasińskiego (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, pionowo 24.....	295
Krasnystaw – BCh, pionowo 10.....	76
Kraszewska Wanda – Kobiety, poziomo 14	148
Krawat – Gwara, poziomo 41	117
Krowy (żargon) – Zbrodnie niemieckie, poziomo 25	422
Krwawa wigilia – Zbrodnie niemieckie, pionowo 28	432
Krybar – Oddziały w PW, poziomo 23.....	236
Kryński Henryk – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 27.....	473
Kryptonim Góral – Książki, pionowo 16.....	170
Kryst Jan – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, poziomo 31	35
Krzyż Batalionów Chłopskich – Dodatkowe hasła, pionowo 12	568
Krzyż Narodowego Czynu Zbrojnego – Dodatkowe hasła, pionowo 28.....	573
Krzyż Za zasługi dla ZHP – Dodatkowe hasła, pionowo 23	572
Krzyżanowski Aleksander – Generałowie, pionowo 3.....	250
Książek Henryk – Skazani, pionowo 13	486
Kubuś	
(replika) Muzeum Powstania Warszawskiego, poziomo 17	214
Pojazdy AK, poziomo 10	269
Kudlik Władysław – Skazani, poziomo 18	483
Kulej Lucjan – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, poziomo 2	329

Kulesza Juliusz – Książki, pionowo 18.....	171
Kuliński Zygfryd – Pochowani na Łączce, pionowo 1.....	515
Kumanie się – Gwara, poziomo 16.....	116
Kummant Leopold – Strażnicy pamięci, poziomo 25.....	340
Kuraś Józef – Żołnierze Wyklęci, poziomo 19.....	521
Kurcysz Tadeusz – NSZ, poziomo 17.....	222
Kurierska łączność zagraniczna – Łączność, poziomo 4.....	184
Kurierska łączność zamiejscowa – Łączność, poziomo 15.....	185
Kurkowa – Polskie więzienia, pionowo 32.....	512
Kuroń Jacek – Cytaty, pionowo 22.....	105
Kurs SPR – Szkoły Podchorążych, pionowo 15.....	370
Kursy charyzmatyczne – Szare Szeregi, poziomo 8.....	361
Kursy SPR – Szkoły Podchorążych, poziomo 6.....	368
Kursy uzupełniające – Cichociemni, pionowo 9.....	88
Kutryb Józef – Pochowani na Łączce, poziomo 19.....	514
Kutschera Frank – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, poziomo 29.....	34
Kuźwa Zygmunt – Dodatkowe hasła, pionowo 30.....	562
Kwaśniewska Maria Jadwiga – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, poziomo 16.....	330
Kwatermistrz (II zastępca Szefa Sztabu) – Komenda Główna, poziomo 3.....	157
Kwiatkowska-Kielska Irena – Reprezentanci, poziomo 26.....	477
Kwiecień 1943 (początek wspierania samoobrony przez AK) – AK w samoobronie, pionowo 21.....	66
KZ Flossenbürg – Obozy koncentracyjne, poziomo 17.....	490
KZ Mannheim-Sandhofen – Obozy koncentracyjne, pionowo 18.....	496
L	
Lampe Willy – Inne narodowości, pionowo 6.....	450
Largo – Cichociemni, pionowo 25.....	93
Lasy Janowskie – BCh, pionowo 23.....	78
Lazarowicz Adam Kalikst Łukasz Skazani, poziomo 4.....	481
Żołnierze Wyklęci, pionowo 6.....	532
Ładowiska – Lotnicze wsparcie, pionowo 16.....	182
Leliwa-Roycewicz Henryk – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, pionowo 10.....	333
Lenk Henryk – Medycy, poziomo 9.....	192
Leopold Stanisław – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 30.....	474
Leski Kazimierz Cytaty, pionowo 9.....	102
Wywiad i kontrwywiad, pionowo 22.....	413
Leśnik (zgrupowanie) – Oddziały w PW, poziomo 27.....	237
Lewandowski Zbigniew – Uzbrojenie, pionowo 19.....	388
Liberator – Lotnicze wsparcie, poziomo 6.....	175
Liczba absolwentów SPR – Szkoły Podchorążych, poziomo 18.....	368
Liczba archiwaliów – Muzeum AK, pionowo 11.....	212
Liczba Delegatur – Polskie Państwo Podziemne, poziomo 7.....	278

Liczba działek przeciwpancernych na uzbrojeniu AK – AK w pigułce, poziomo 2	23
Liczba godzin wykładowych w SPR – Szkoły Podchorążych, pionowo 10	370
Liczba granatów na uzbrojeniu AK – AK w pigułce, pionowo 1	24
Liczba języków w których dostępne są audioprzewodniki – Muzeum Powstania Warszawskiego, poziomo 8	213
Liczba karabinów maszynowych na uzbrojeniu AK – AK w pigułce, poziomo 7	23
Liczba karabinów na uzbrojeniu AK – AK w pigułce, pionowo 15	24
Liczba lotów w ramach wsparcia AK – Lotnicze wsparcie, pionowo 4	180
Liczba lotów z Cichociemnymi – AK w pigułce, poziomo 22	23
Liczba muzealiów – Muzeum AK, pionowo 3	211
Liczba obwodów AK – AK w pigułce, poziomo 21	23
Liczba oficerów AK – AK w pigułce, poziomo 16	23
Liczba pełnych plutonów w AK – AK w pigułce, poziomo 12	23
Liczba podchorążych w AK – AK w pigułce, pionowo 20	24
Liczba podoficerów w AK – AK w pigułce, pionowo 3	24
Liczba samodzielnych okręgów AK – AK w pigułce, poziomo 10	23
Liczba tomów – Muzeum AK, poziomo 7	209
Liczba wywiezionych od stycznia 1944 do ZSRR i uwięzionych żołnierzy AK – AK w pigułce, poziomo 14	23
Liczba zaprzysiężonych żołnierzy AK – AK w pigułce, poziomo 17	23
Liczba zmobilizowanych żołnierzy w akcji Burza – Akcja Burza, poziomo 17	27
Liczność grup zwiedzających – Muzeum Powstania Warszawskiego, pionowo 13	217
Liczność klasy SPR – Szkoły Podchorążych, poziomo 13	368
Lida – Akcje sabotażowo-dywersyjne, poziomo 12	30
Likiernik Stanisław – Cytaty, poziomo 19	97
Likwidacja getta w Będzinie – Rekonstrukcje historyczne, poziomo 14	308
Lipińska Grażyna – Kobiety, pionowo 10	153
Lipiński Eryk – Satyra, pionowo 15	328
Listopad 1943 – Akcja Burza, poziomo 18	27
Lokajski Eugeniusz Zenon – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, poziomo 6	329
Lombard – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 12	410
Loth Edward – Medycy, pionowo 6	202
Lotnicza sieć radiowa – Łączność, pionowo 9	189
Lublin – Polskie więzienia, pionowo 7	507
Lublin (samodzielny okręg AK) – Struktura terytorialna, poziomo 27	355
Ludobójstwo na Woli – Muzeum Powstania Warszawskiego, pionowo 2	215
Ludowa Straż Bezpieczeństwa – BCh, pionowo 5	74
Ludowy Związek Kobiet – BCh, pionowo 6	75
Ludwikówka – AK w samoobronie, poziomo 16	58
Lwow-Eberle Lidia – Kobiety, poziomo 15	148
Lwowski (obszar AK) – Struktura terytorialna, poziomo 26	355
Lwów (okręg AK) – Struktura terytorialna, poziomo 11	352
Ł	
Ładysz Bernard – Reprezentanci, poziomo 14	476

Łagiernicy – Historia AK w pigułce, pionowo 17.....	579
Łapanka – Gwara, poziomo 12.....	116
Łapicki Andrzej – Reprezentanci, pionowo 2.....	477
Łazarski Michał – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 3.....	469
Łąźnia – Gwara, poziomo 20.....	116
Łączka	
Historia AK w pigułce, poziomo 9.....	574
Rozmaite hasła, pionowo 14.....	549
Łączka (kolejne identyfikacje ofiar) – Dodatkowe hasła, pionowo 4.....	565
Łączniczka – Wiersze, pionowo 2.....	393
Łopuski – Uzbrojenie, poziomo 27.....	385
Łowicka Władysława – Kobiety odznaczone VM, pionowo 20.....	460
Łódź (samodzielny okręg AK) – Struktura terytorialna, pionowo 15.....	358
Łódź (ul. Długa) – Polskie więzienia, pionowo 18.....	509
Łubianka – Zbrodnie sowieckie, poziomo 14.....	438
Łubieński Tomasz – Cytaty, poziomo 13.....	96
Łukasik Stanisław – Pochowani na Łączce, pionowo 20.....	517
Łukasiński (batalion) – Oddziały w PW, pionowo 2.....	238
Łukasiewicz Władysław – Żołnierze Wyklęci, pionowo 4.....	532
Łukaszewicz Józef – Pochowani na Łączce, poziomo 28.....	515

M

Macanka – Gwara, poziomo 29.....	116
Macieliński Emil – Akcje sabotażowo-dywersyjne, pionowo 3.....	36
Mackiewicz Stanisław – Cytaty, poziomo 17.....	97
Mafeking – Szare Szeregi, poziomo 1.....	361
Magdalenka – Zbrodnie niemieckie, pionowo 7.....	427
Majcherczyk Tadeusz – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 5.....	469
Majdanek – Łagiernicy, poziomo 4.....	462
Makuszyński Kornel – Dodatkowe hasła, poziomo 9.....	557
Malessa Emilia	
Kobiety odznaczone VM, pionowo 19.....	455
Żołnierze Wyklęci, poziomo 34.....	526
Maleszka Lesław – Cytaty, poziomo 4.....	95
Malewska Hanna – Cytaty, pionowo 14.....	103
Malinowska-Grupińska Ewa – Muzeum Powstania Warszawskiego, poziomo 4.....	213
Malinowski Kazimierz – Książki, pionowo 29.....	173
Maliny – Łączność, pionowo 7.....	188
Maliszewski Aleksander – Satyra, pionowo 1.....	325
Mała dziewczynka z AK – Piosenki, poziomo 6.....	261
Maniakówna Maria – BCh, poziomo 8.....	68
Marciniak Florian – Szare Szeregi, pionowo 10.....	365
Marcinkowski Józef Walenty – Skazani, pionowo 11.....	485
Marczewska Róża Elżbieta – Kobiety odznaczone VM, poziomo 4.....	453
Markowski Jan – Piosenki, poziomo 11.....	262
Markowski Włodzimierz – Łączność, poziomo 7.....	184
Marsz Mokotowa – Piosenki, poziomo 18.....	263

Marsz śmierci – Obozy koncentracyjne, pionowo 19	497
Marsz Śródmieścia – Piosenki, poziomo 8.....	265
Marsz Żoliborza – Piosenki, poziomo 14.....	262
Marszałek Leon – Szare Szeregi, pionowo 14	366
Marsze śmierci – Obozy koncentracyjne, poziomo 14	489
Martinowa Halina – Kobiety, pionowo 13	154
Martyna Henryk Julian – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, pionowo 21	335
Marusarzówna Helena – Reprezentanci, pionowo 12.....	479
Masowe egzekucje – Zbrodnie niemieckie, pionowo 21	430
Materac – Gwara, pionowo 36.....	118
Matka Boska Armii Krajowej (Pokrzywnicka-Borowska Irena) – Dodatkowe hasła, pionowo 1	558
Matul Henryk – Reprezentanci, pionowo 17.....	479
Matuszewska Ewa – Medycy, pionowo 20.....	205
Mauersberger Jan – Kapelani, poziomo 1	136
Mauser – Uzbrojenie, poziomo 22.....	384
Mazurkiewicz Franciszek – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 36.....	471
Mazurkiewicz Jan – Generałowie, pionowo 10.....	251
Mączyński Czesław – NSZ, pionowo 18.....	229
Medal 25. rocznica śmierci majora Jana Piwnika, 1979 – AK na monetach, pionowo 1	46
Medal 25. rocznica wybuchu Powstania Warszawskiego i bitwy o Monte Cassino, 1969 – AK na monetach, poziomo 5	43
Medal 25. rocznica wybuchu Powstania Warszawskiego, 1969 – AK na monetach, pionowo 22.....	49
Medal 37. rocznica Powstania Warszawskiego, 1981 – AK na monetach, poziomo 7	44
Medal 55-lecie Powstania Warszawskiego i 60-lecie Szarych Szeregów, 1989 – AK na monetach, pionowo 16.....	48
Medal 60 lat Polskiego Państwa Podziemnego, 1999 – AK na monetach, poziomo 1	43
Medal 60. rocznica wybuchu Powstania Warszawskiego, 2004 – AK na monetach, pionowo 17.....	48
Medal Digno Laude – Medycy, pionowo 21.....	206
Medal Fundacja Warszawa Walczy, 2000 – AK na monetach, poziomo 18	45
Medal Gen. Stefan Rowecki – AK na monetach, poziomo 6.....	44
Medal OBROŻA – VII Obwód Armii Krajowej, 1994 – AK na monetach, pionowo 21	49
Medal Wojciech Kiwerski 27. Wołyńska Dywizja Piechoty Armii Krajowej, 1974 – AK na monetach, pionowo 4.....	46
Medal XX Bieg Powstania Warszawskiego, 2010 – AK na monetach, poziomo 10	44
Medycy Powstania Warszawskiego – Strażnicy pamięci, pionowo 12.....	345
Meksyk II – Szare Szeregi, poziomo 25	362
Melina – Gwara, pionowo 4	117
Meszki – Łagiernicy, pionowo 8.....	466
Metoda haka – Polskie więzienia, poziomo 14.....	500
Metoda odwróconego stołka – Polskie więzienia, poziomo 15	500

Miasto 44 – Dodatkowe hasła, pionowo 27	572
Miatkowski Jerzy – Pochowani na Łączce, pionowo 16	517
Michalski Cezary – Cytaty, pionowo 11	103
Michalski Jan – Kapelani, pionowo 5	142
Michniów – Zbrodnie niemieckie, poziomo 39	425
Micuta Waław – Pojazdy AK, pionowo 6	272
Miechowice – Zbrodnie sowieckie, poziomo 6	436
Miedniki – Akcja Burza, poziomo 15	26
Miejsca zebrań szkoleniowych SPR – Szkoły Podchorążych, poziomo 11	368
Miejsce noszenia opaski podczas Powstania Warszawskiego – Oddziały w PW, pionowo 12	239
Miejsce produkcji działek bezodrzutowych – Uzbrojenie, poziomo 13	382
Miejsce umieszczenia na opasce numeru oddziału – Oddziały w PW, poziomo 4	232
Mierzwa Janusz – Muzeum AK, poziomo 14	210
Mijał Antonina Felicja – Kobiety odznaczone VM, pionowo 9	458
Mikołajczyk Stanisław – Cytaty, poziomo 33	100
Miłasz Czesław – Cytaty, poziomo 34	100
Miotacz ognia wzór K – Uzbrojenie, pionowo 21	388
Miotła (batalion) – Oddziały w PW, poziomo 17	235
Młociny (pułk) – Oddziały w PW, poziomo 20	235
Modelski Witold – Różne hasła, poziomo 13	543
Moje powojenne łagry – Książki, pionowo 33	173
Mojek Jan – Polskie więzienia, poziomo 30	503
Moneta 10 zł 65 rocznica Powstania Warszawskiego, Kamil Baczyński, 2009 – AK na monetach, poziomo 26	45
Moneta 10 zł 65 rocznica Powstania Warszawskiego, Tadeusz Gajcy, 2009 – AK na monetach, pionowo 12	47
Moneta 10 zł. 60 rocznica Powstania Warszawskiego, 2004 – AK na monetach, pionowo 20	48
Moneta 10 zł. 70. rocznica utworzenia Polskiego Państwa Podziemnego, 2009 – AK na monetach, pionowo 15	47
Moneta 2 zł 100. rocznica urodzin Jana Karskiego, 2014 – AK na monetach, poziomo 13	45
Moneta 2 zł. 60 rocznica Powstania Warszawskiego, 2004 – AK na monetach, poziomo 27	46
Moneta 2 zł. 70. rocznica utworzenia Polskiego Państwa Podziemnego, 2009 – AK na monetach, pionowo 9	47
Moneta 200 000 zł. Gen. Michał Tokarzewski-Karaszewicz, 1991 – AK na monetach, pionowo 8	47
Moneta 200 000 zł. Generał Leopold Okulicki, 1991 – AK na monetach, poziomo 25	45
Moneta 200 000 zł. Generał Tadeusz Komorowski, 1991 – AK na monetach, pionowo 24	45
Moneta 50 zł. Profil Naczelnego Wodza i Premiera RP gen. Władysława Sikorskiego, 1981 – AK na monetach, poziomo 28	46
Montelupich – Polskie więzienia, poziomo 16	501
Monter – Dowódcy, pionowo 1	130

Morbitzer Wojciech – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 5	472
Mord profesorów lwowskich – Zbrodnie niemieckie, poziomo 11	418
Mordercy Polaków – Książki, poziomo 32	166
Morro Andrzej – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 32	471
Moskit – Satyra, poziomo 17	324
Most I – Lotnicze wsparcie, poziomo 5	174
Most II – Lotnicze wsparcie, pionowo 9	181
Most III – Lotnicze wsparcie, pionowo 19	182
Most IV – Lotnicze wsparcie, pionowo 18	182
Most V – Lotnicze wsparcie, poziomo 1	174
Most powietrzny – Lotnicze wsparcie, poziomo 21	178
Możliwość fotografowania i filmowania – Muzeum Powstania Warszawskiego, poziomo 11	213
MP 40 – Uzbrojenie, poziomo 10	382
Mrowińska Wanda Helena – Kobiety odznaczone VM, poziomo 1	453
Mróz Franciszek – Skazani, poziomo 12	482
Mucha Ludwik – Kapelani, poziomo 10	137
Munk Andrzej – Filmy, pionowo 13	114
Murowana Oszmianka – Akcje sabotażowo-dywersyjne, pionowo 26	41
Muszkietery – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 5	402
Muzeum Armii Krajowej w Krakowie	
Historia AK w pigułce, pionowo 5	577
Strażnicy pamięci, poziomo 13	338
Muzeum Powstania Warszawskiego	
Historia AK w pigułce, pionowo 12	578
Strażnicy pamięci, pionowo 21	346
Muzeum Żołnierzy Wyklętych – Rozmaite hasła, pionowo 21	550
N	
Na rozwiązanie Armii Krajowej – Wiersze, pionowo 8	394
Naczelna Rada Harcerska – Szare Szeregi, poziomo 22	362
Naczelnik – Szare Szeregi, pionowo 1	364
Naczelnny Kapelan AK – Historia AK w pigułce, poziomo 19	575
Naczelnny Wódz Sił Zbrojnych (zwierzchnik AK) – AK w pigułce, pionowo 11	24
Nadwywiad Rządu Londyńskiego – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 29	407
Najmniejsza liczność grupy – Muzeum AK, poziomo 15	210
Naliboki – Zbrodnie sowieckie, poziomo 7	436
Nalot – Gwara, pionowo 17	117
Napieralski Henryk – Rozmaite hasła, poziomo 30	545
Narodowa Organizacja Wojskowa	
NSZ, pionowo 13	227
Narodowe Siły Zbrojne – Historia AK w pigułce, pionowo 8	578
Nasze matki, nasi ojcowie – Filmy, poziomo 10	108
Natalia – Piosenki, pionowo 16	266
Ney-Krwawicz Marek – Książki, pionowo 30	173
Niecko Józef – BCh, pionowo 28	79
Niedzielak Stefan – Kapelani, pionowo 11	143
Niedziński Mieczysław – Żołnierze Wyklęci, pionowo 1	530

Niedźwiadek – Dowódcy, pionowo 15	134
Niemieckie wysiedlenia Polaków – Zbrodnie niemieckie, pionowo 3	426
Niepokólczycki Franciszek – Uzbrojenie, poziomo 28	385
Niewiarowicz Roman – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 20	412
Niezależnie od Armii Czerwonej – Akcja Burza, pionowo 14	29
Niezlomni – Filmy, pionowo 7	113
Nil generał August Emil Fieldorf – Książki, pionowo 11	169
NKWD – Zbrodnie sowieckie, pionowo 16	442
Noakowskiego (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, poziomo 10	286
Nocniki – Gwara, pionowo 1	117
Nowak Jan	
BCh, poziomo 12	69
Cichociemni, poziomo 12	89
Nowak-Jeziorański Jan – Cytaty, poziomo 32	99
Nowakowski Paweł – Rzeczpospolite Partyzanckie, poziomo 5	316
Nowodworski Cezary – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 23	473
Nowogródek (okręg AK) – Struktura terytorialna, poziomo 10	352
Nowy Świat (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, pionowo 7	292
Nowy Wiśnicz – Akcje sabotażowo-dywersyjne, pionowo 8	38
NSZ-AK – NSZ, poziomo 20	223
NSZ-ZJ – NSZ, pionowo 22	230
Nurt major Eugeniusz Kaszyński – Książki, poziomo 37	167
O	
Obława – Filmy, poziomo 12	109
Obława Augustowska – Zbrodnie sowieckie, pionowo 9	440
Obozy przetrzymywania trzeciej grupy – Łagiernicy, pionowo 14	467
Obóz koncentracyjny – Obozy koncentracyjne, poziomo 24	492
Obszar – Struktura terytorialna, pionowo 2	356
Obwód – Struktura terytorialna, poziomo 20	353
Obwód Obroża – Oznaki oddziałów AK, poziomo 9	255
Ocalony – Wiersze, poziomo 21	391
Odbiór alianckiego zrzutu lotniczego – Rekonstrukcje historyczne, pionowo 19 ..	315
Oddział Dowodzenia i Łączności – Komenda Główna, poziomo 17	158
Oddział Informacyjno-Wywiadowczy – Komenda Główna, poziomo 12	158
Oddział Kwatermistrzowski – Komenda Główna, poziomo 1	157
Oddział Operacyjno-Szkoleniowy – Komenda Główna, poziomo 13	158
Oddział Organizacyjny – Komenda Główna, pionowo 10	159
Oddział Surowiec – Oznaki oddziałów AK, poziomo 21	256
Odmawiamy – Wiersze, pionowo 18	395
Odwet – Dodatkowe hasła, poziomo 4	555
Odwet – Lotnicze wsparcie, poziomo 23	178
Odznaczenia	
Krzyż Armii Krajowej – Rozmaite hasła, poziomo 20	544
Krzyż Walecznych – Rozmaite hasła, pionowo 16	549
Krzyż Zasługi z Mieczami – Rozmaite hasła, poziomo 15	543
Medal Pro Memoria – Rozmaite hasła, pionowo 7	548
Order Virtuti Militari – Rozmaite hasła, poziomo 1	542

Warszawski Krzyż Powstańczy – Rozmaite hasła, pionowo 26	552
Oflag – Obozy koncentracyjne, poziomo 1	487
Oflag II C Woldenberg – Obozy koncentracyjne, poziomo 5.....	488
Oj, bieda, bieda wszędzie – Satyra, pionowo 9.....	326
Okolski Konrad – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 15	470
Okręg – Struktura terytorialna, poziomo 4.....	351
Okręg Białystok AK – Sztandary, pionowo 11	378
Okręg Bydgoszcz ŚZŻ AK – Sztandary, poziomo 8.....	373
Okręg Nowogródzki AK – Sztandary, poziomo 14	375
Okręg Warszawa ŚZŻ AK – Sztandary, poziomo 15	375
Okręgowa sieć radiowa – Łączność, pionowo 5.....	188
Okulicki Leopold – Dowódcy, pionowo 6	131
Olbrycht Bruno – Generałowie, pionowo 11	251
Olechnowicz Antoni	
Pochowani na Łączce, pionowo 13.....	517
Żołnierze Wyklęci, poziomo 36	526
Oleksiak Stanisław – Strażnicy pamięci, poziomo 22	339
Olszówka Franciszek – Żołnierze Wyklęci, pionowo 16.....	536
Ołdakowski Jan – Muzeum Powstania Warszawskiego, pionowo 19	218
Omnibus (kryptonim kompanii radiotelegraficznej) – Łączność, poziomo 10.....	185
Opaska rozpoznawcza Armii Krajowej – Rozmaite hasła, pionowo 23.....	552
Operacja desantowa z pomocą Powstaniu Warszawskiemu – Dodatkowe hasła, pionowo 21.....	570
Opole Lubelskie – BCh, poziomo 6	68
Orbis (kryptonim związkowej kompanii radiotelegraficznej) – Łączność, pionowo 14	190
Order Krzyża Niepodległości – Dodatkowe hasła, poziomo 32.....	563
Organizacja ogólnonarodowa – AK w pigułce, poziomo 23	23
Organizacja wojskowa Jerzyki – Oznaki oddziałów AK, pionowo 11	259
Organizacja Wojskowa Związek Jaszczurczy – NSZ, pionowo 1	224
Organizacja ZWZ-AK Wachlarz – Sztandary, poziomo 20.....	376
Orlęta – Dodatkowe hasła, poziomo 29.....	561
Orwell George – Cytaty, poziomo 27.....	98
Orzeł Biały – Wiersze, poziomo 1.....	389
Ostani – Cichociemni, pionowo 11	89
Ostaszów – Łagiernicy, poziomo 1	462
Ostatni komunikat – Wiersze, pionowo 6	393
Ostatni zrzut – Rekonstrukcje historyczne, pionowo 18.....	315
Ostoja-Chrostowski Stanisław ... i – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, poziomo 20	331
Ostra Brama (kryptonim) – Akcja Burza, poziomo 13	26
Ostrowski Bolesław – Generałowie, poziomo 4.....	246
Ostrowski Jan – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 20	470
Ostwind-Zuzia Stanisław – Inne narodowości, poziomo 7	444
Ośrodek samoobrony – AK w samoobronie, pionowo 12	63
Ośrodek samoobrony czynnej Ziemi Wileńskiej AK – AK w samoobronie, poziomo 25	60
Otwinowska Barbara – Kobiety, poziomo 5.....	146

Owczarnia (miejsce zrzutu) – Lotnicze wsparcie, pionowo 10	181
Oziewicz Ignacy – NSZ, pionowo 9	226
Oznaka Absolwenta SPRP AK – Oznaki oddziałów AK, pionowo 7	258
Ożarów – Obozy koncentracyjne, poziomo 12	488

P

Paczkowski Alfred – Cichociemni, poziomo 22	84
Paka – Gwara, poziomo 7	116
Palladium – Muzeum Powstania Warszawskiego, pionowo 9.....	216
Palmiry – Zbrodnie niemieckie, pionowo 30	432
Pałacyk Michła – Piosenki, poziomo 1	261
Panufnik Andrzej – Piosenki, pionowo 3	264
Pańska Dolina (miejsce samoobrony) – AK w samoobronie, poziomo 27	61
Państwowy Korpus Bezpieczeństwa – Polskie Państwo Podziemne, poziomo 11	278
Papée Adam – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, pionowo 8	333
Parabellum – Uzbrojenie, pionowo 12.....	387
Paradowska Kazimiera – Medycy, poziomo 22.....	197
Parasol (batalion) – Oddziały w PW, poziomo 10	234
Park Wolności – Muzeum Powstania Warszawskiego, poziomo 1	213
Parter muzeum – Muzeum AK, pionowo 16.....	212
Pasieka (kryptonim) – Szare Szeregi, poziomo 15.....	362
Pawiak – Zbrodnie niemieckie, poziomo 33	423
Pawłowski Roman	
Pochowani na Łączce, pionowo 11	516
Żołnierze Wyklęci, poziomo 20	522
Pecynka (miejsce walk) – Akcja Burza, poziomo 16	26
Pełczyński Tadeusz – Dowódcy, pionowo 12.....	133
Pet – Rozmaite hasła, pionowo 28	552
Petrynowska Hanna – Medycy, poziomo 27	197
Pfeiffer Franciszek – Generałowie, poziomo 1	246
Piasecka Irena – Kobiety odznaczone VM, pionowo 3	457
Piasecki Józef – Medycy, poziomo 30.....	198
Piaśnica – Zbrodnie niemieckie, poziomo 10	418
Piechowiak Kazimierz – Medycy, pionowo 3.....	201
Piekałkiewicz Jan – Polskie Państwo Podziemne, pionowo 12	282
Pielaszów (miejsce walki) – Akcja Burza, pionowo 16	29
Pierścionek z orłem w koronie – Filmy, pionowo 1	111
Pierzyna (kryptonim zrzutowiska) – Lotnicze wsparcie, pionowo 1	179
Pieśń o powstaniu – Wiersze, pionowo 13.....	394
Pieśń Oddziału NSZ Cichego – NSZ, pionowo 6	226
Pietraszewicz Bronisław – Dowódcy, poziomo 20.....	130
Pigułki dla Aurelii – Filmy, poziomo 15	109
Pilch Adolf – Dowódcy, pionowo 13	133
Pilecki Giedymin – Kapelani, poziomo 12	137
Pilipiec Michał – Kapelani, pionowo 7	142
Pinczów (rozbitcie więzienia) – BCh, pionowo 29	79
Pipel – Gwara, poziomo 37	117

Pisarewski-Parry Feliks – NSZ, pionowo 25.....	230
Piwnik Jan – Cichociemni, poziomo 27	86
Piwońska Julia – Kobiety, pionowo 3	152
Piwowarczyk Antoni – BCh, poziomo 29	72
Plac Krasińskich (pomnik) – Pomniki PPP i AK, poziomo 22.....	287
Plac Mirowski (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, pionowo 22	295
Placówka samoobrony – AK w samoobronie, poziomo 28	61
Plan Odtwarzania Sił Zbrojnych – Historia AK w pigułce, pionowo 23.....	579
Pluj zupka – Gwara, pionowo 24	118
Pluta-Czachowski Kazimierz – Dowódcy, pionowo 4	131
Pluton – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, pionowo 2.....	243
Pluton Głuchoniemi – Oznaki oddziałów AK, pionowo 14.....	259
Pluton Pancerny Kolumny Motorowej – Pojazdy AK, pionowo 7	273
Pluton Słowaków – Oznaki oddziałów AK, poziomo 15	255
Pobudka – Rozmaite hasła, poziomo 12.....	543
Początek zrzutów Sowietów dla Powstania Warszawskiego – Lotnicze wsparcie, pionowo 12.....	181
Poczta Główna – Oddziały w PW, poziomo 28	237
Poczty główne – Łączność, poziomo 19.....	187
Podkomisja Historyczna Armii Krajowej Sztabu Głównego	
Polskich Sił Zbrojnych – Strażnicy pamięci, poziomo 33	341
Podkowa Leśna (groby) – Inne narodowości, pionowo 14.....	451
Podlaski Henryk – Polskie więzienia, poziomo 33	504
Podległość AK – AK w pigułce, pionowo 4.....	24
Podogoniec – Satyra, pionowo 12.....	327
Podrobione zarządzenie – Prasa, poziomo 1	297
Podwydział N – Prasa, pionowo 7	302
Podziemie muzeum – Muzeum AK, poziomo 5.....	209
Podziemne Szkolnictwo – Polskie Państwo Podziemne, poziomo 20	279
Pojutrze (oznaczenie okresu) – Szare Szeregi, poziomo 30.....	364
Polak Józef Zbigniew – Dodatkowe hasła, pionowo 25	572
Polesie (okręg AK) – Struktura terytorialna, pionowo 9.....	357
Polowanie na kuropatwy – Gwara, pionowo 31	118
Polowanie na zające – Gwara, poziomo 6	116
Polscy bandyci – Wiersze, pionowo 19.....	395
Polska Akcyjna Spółka Telefoniczna (PAST) – Oddziały w PW, poziomo 25.....	236
Polska Organizacja Zbrojna – Rozmaite hasła, pionowo 22	551
Polska Podziemna – Wiersze, poziomo 12	390
Polska Samoobrona na Wołyniu – Historia AK w pigułce, poziomo 29.....	576
Polska Wytwórnia Papierów Wartościowych (PWPW) – Oddziały w PW, poziomo 6	232
Polskie Państwo Podziemne – AK w pigułce, poziomo 24.....	23
Polskie Państwo Podziemne – Historia AK w pigułce, poziomo 7	574
Połączone Siły Zbrojne – Rozmaite hasła, poziomo 27	544
Południe (grupa) – Oddziały w PW, poziomo 1	231
Południowoafrykańscy lotnicy – Dodatkowe hasła, poziomo 24	560
Pomiechówek – Polskie więzienia, poziomo 28	503
Pomnik Małego Powstańca w Warszawie – Strażnicy pamięci, poziomo 27	340

Pomnik Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej w Warszawie – Strażnicy pamięci, pionowo 26	348
Pomnik Powstania Warszawskiego – Strażnicy pamięci, pionowo 4	343
Pomocy Żołnierzowi (Referat) – Kobiety, poziomo 17	149
Pomorze (okręg AK) – Struktura terytorialna, poziomo 6	351
Ponary – Zbrodnie niemieckie, poziomo 37	424
Ponińska-Konopacka Ewa – Kobiety odznaczone VM, pionowo 14	459
Ponury major Jan Piwnik 1912-1944 – Książki, poziomo 7	162
Popiół i diament – Filmy, poziomo 1	107
Porowski Marceli – Dodatkowe hasła, pionowo 22	571
Pospieszalski Antoni – Cichociemni, poziomo 26	85
Powołanie 27 WDP AK – Rekonstrukcje historyczne, pionowo 4	311
Powstanie powszechne (cel działalności) – AK w pigułce, pionowo 19	24
Powstanie Warszawskie	
Akcja Burza, poziomo 9	25
Filmy, pionowo 15	115
Historia AK w pigułce, poziomo 27	576
Powstanie Zamojskie – BCh, pionowo 2	73
Pozdrówcie Góry Świętokrzyskie – Książki, poziomo 36	167
Poznań (okręg AK) – Struktura terytorialna, pionowo 18	359
Poznań (pomnik) – Pomniki PPP i AK, pionowo 1	290
Poznański Henryk – Inne narodowości, poziomo 9	445
Poznański Jan – Cichociemni, pionowo 19	92
Północ (grupa) – Oddziały w PW, pionowo 21	240
Północny (okręg AK) – Struktura terytorialna, pionowo 1	356
Półpancerny Chevrolet – Pojazdy AK, poziomo 5	269
Praca niewolnicza – Zbrodnie niemieckie, poziomo 23	421
Prasa gadzinowa – Satyra, poziomo 3	323
Proces Szesnastu – Polskie Państwo Podziemne, poziomo 19	279
Prudential – Różne hasła, pionowo 8	548
Pruszków – Obozy koncentracyjne, pionowo 10	495
Prywatna Szkoła Zawodowa dla ... Personelu Sanitarnego – Medycy, pionowo 14	205
Przebraże – AK w samoobronie, pionowo 19	65
Przebraże Bastion polskiej samoobrony na Wołyniu – Książki, pionowo 34	173
Przemarsz przez piekło – Książki, poziomo 17	163
Przemyśl – Łagiernicy, pionowo 16	468
Przyczółek baranowski-sandomierski – BCh, pionowo 7	75
Przyokopowa (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, poziomo 16	287
Przysiężnik Franciszek – Żołnierze Wyklęci, pionowo 18	537
Przyskrzyniń – Gwara, pionowo 7	117
Przysposobienie Wojskowe Kobiety – Kobiety, poziomo 25	150
Przyszowice – Zbrodnie sowieckie, poziomo 10	437
Przytocki Józef – Kapelani, pionowo 12	143
Pszczółka Jan – BCh, poziomo 15	70
Pszczółki (kryptonim) – Szare Szeregi, pionowo 4	364
Pukacki Franciszek – AK w samoobronie, poziomo 15	57
Pułk – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, poziomo 15	242

Pułk Baszta – Oznaki oddziałów AK, poziomo 6	254
Pułk Palmiry-Młociny – Oznaki oddziałów AK, poziomo 5	254
Pułk Sikorskiego – NSZ, poziomo 28	224
Punkty sanitarne – Medycy, poziomo 28	198
Puszcza Białowieska – Różne hasła, poziomo 18	543
Pużak Kazimierz – Polskie Państwo Podziemne, poziomo 4	277
Pytko Edward – Pochowani na Łączce, poziomo 10	514

R

Rachwał Bronisław – Cichociemni, poziomo 4	82
Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa – Strażnicy pamięci, pionowo 18	345
Radom – Polskie więzienia, pionowo 20	509
Radosław (zgrupowanie) – Oddziały w PW, poziomo 15	235
Radziwonik Anatol – Żołnierze Wyklęci, pionowo 12	536
Rafałówka (miejsce samoobrony) – AK w samoobronie, pionowo 20	66
Rakietka V-2 – Muzeum AK, poziomo 20	210
Rakoczy Karol – Pochowani na Łączce, poziomo 9	514
Rapp Zofia – Kobiety, poziomo 22	149
Ratajski Cyryl – Polskie Państwo Podziemne, pionowo 10	282
Rawicz – Polskie więzienia, poziomo 21	501
Referat Policyjny – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 15	411
Reliszko Zygmunt – NSZ, pionowo 16	229
Rembertów – Łagiernicy, poziomo 13	463
Renner Kurt – NSZ, pionowo 4	225
Represje niemieckie wobec cywilnej ludności Bydgoszczy – Zbrodnie niemieckie, poziomo 35	424
Retinger Józef Hieronim – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 18	406
Riazań – Łagiernicy, poziomo 15	463
Riposta (kryptonim sezonu operacyjnego) – Lotnicze wsparcie, pionowo 2	180
Rocznica (pieśń) – Wiersze, pionowo 11	394
Rodowicz Jan – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 9	469
Rodziny (kryptonim) – Szare Szeregi, poziomo 23	366
Rodzyńska (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, pionowo 9	292
Rogulski Jan – Medycy, poziomo 5	191
Roje (kryptonim) – Szare Szeregi, poziomo 13	362
Rok 1944 Obóz Batalionów Chłopskich – BCh, poziomo 34	73
Romkowski Roman – Polskie więzienia, poziomo 5	498
Rostworowski Stanisław – Generałowie, pionowo 16	252
Rostworowski Tomasz – Kapelani, pionowo 2	141
Rostwo-Suski Leszek – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, pionowo 5	333
Rotmistrz Witold Pilecki – Książki, pionowo 5	168
Rowecki Stefan	
AK w pigułce, poziomo 8	23
Dowódcy, pionowo 10	132
Rozbicie Powiatowego UB w Mławie – Rekonstrukcje historyczne, poziomo 23	309
Rozbicie więzienia w Kielcach – Rekonstrukcje historyczne, pionowo 12	313
Rozbrojenie posterunku MO w Piekutach – Rekonstrukcje historyczne, pionowo 5	311

Rozkaz nr 1 Hitlera – Zbrodnie niemieckie, pionowo 9	427
Rozłupki – Gwara, poziomo 18.....	116
Rozmiłowski Roman – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, pionowo 4	37
Rozpylacz – Gwara, pionowo 28.....	118
Rozszumiały się wierzby płaczące – Piosenki, pionowo 4	264
Rozwałka – Gwara, pionowo 2	117
Róg (zgrupowanie) – Oddziały w PW, poziomo 11	234
Różański Józef – Polskie więzienia, pionowo 21	510
Ruczaj (batalion) – Oddziały w PW, pionowo 14.....	239
Rudowski Witold – Medycy, poziomo 31	199
Rufin Franciszek – Kapelani, poziomo 20	139
Rumel Zygmunt – BCh, poziomo 14.....	69
Rutkowski Jerzy – Prasa, pionowo 20.....	304
Rutkowski Leopold – Polskie Państwo Podziemne, pionowo 12	279
Rybcza (miejsce samoobrony) – AK w samoobronie, poziomo 22	59
Rybicki Józef – Strażnicy pamięci, poziomo 14.....	338
Ryczan Kazimierz – Cytaty, poziomo 16	96
Rymarze (miejsce samoobrony) – AK w samoobronie, poziomo 9.....	57
Ryś Stefan – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 27	407
Rzeczpospolita Augustowska – Rzeczpospolite Partyzanckie, poziomo 10	318
Rzeczpospolita braci Bielskich – Rzeczpospolite Partyzanckie, pionowo 19.....	322
Rzeczpospolita Brenneńska – Rzeczpospolite Partyzanckie, poziomo 8	317
Rzeczpospolita Daleszycka – Rzeczpospolite Partyzanckie, poziomo 21	320
Rzeczpospolita Dziewieniska – Rzeczpospolite Partyzanckie, pionowo 2.....	320
Rzeczpospolita Iwonicka – Rzeczpospolite Partyzanckie, poziomo 12	318
Rzeczpospolita Józefowska – Rzeczpospolite Partyzanckie, pionowo 11	321
Rzeczpospolita Kampinoska – Rekonstrukcje historyczne, pionowo 2.....	310
Rzeczpospolita Kampinoska – Rzeczpospolite Partyzanckie, poziomo 6.....	317
Rzeczpospolita mjr. Dobrzańskiego – Rzeczpospolite Partyzanckie, poziomo 13.....	319
Rzeczpospolita Nalibocka – Rzeczpospolite Partyzanckie, poziomo 3.....	316
Rzeczpospolita Niebylecka – Rzeczpospolite Partyzanckie, poziomo 18.....	319
Rzeczpospolita Ochotnicka – Rzeczpospolite Partyzanckie, pionowo 7.....	320
Rzeczpospolita Ostrowska – Rzeczpospolite Partyzanckie, poziomo 20	319
Rzeczpospolita Partyzancka – Historia AK w pigułce, poziomo 11.....	574
Rzeczpospolita Pinczowska (Kazimiersko-Proszowicka) – Rzeczpospolite Partyzanckie, pionowo 16.....	321
Rzeczpospolita Polska – Prasa, pionowo 4.....	301
Rzeczpospolita Raciechowska – Rzeczpospolite Partyzanckie, pionowo 4	320
Rzeczpospolita Radecznicza – Rzeczpospolite Partyzanckie, poziomo 1	316
Rzeczpospolita Świętokrzyska – Rzeczpospolite Partyzanckie, pionowo 9.....	320
Rzeczpospolita Turgielska – Rzeczpospolite Partyzanckie, poziomo 15.....	319
Rzepecki Jan	
Cytaty, poziomo 35.....	101
Dowódcy, pionowo 19	135
Rzeszów (pomnik) – Pomniki PPP i AK, poziomo 13.....	286
Rzeź Ochoty – Zbrodnie niemieckie, pionowo 36	434
Rzeź Woli – Zbrodnie niemieckie, pionowo 34.....	433

Rzeź Wołyńska – Rekonstrukcje historyczne, poziomo 7	306
S	
Sadowski Cyprian – Medycy, pionowo 19	205
Safijew Sołtan – Inne narodowości, poziomo 27	449
Sala Małego Powstańca – Muzeum Powstania Warszawskiego, pionowo 6	216
Salamucha Jan – Kapelani, pionowo 4	141
Samochody pożarnicze – Pojazdy AK, pionowo 2	271
Samodzielne placówki samoobrony – AK w samoobronie, pionowo 5	62
Samodzielny okręg – Struktura terytorialna, poziomo 8	352
Samoobrona Wołkowyska – Żołnierze Wyklęci, pionowo 29	539
Sanguszki (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, poziomo 18 24	287
Sanitariuszka Małgorzatka – Piosenki, pionowo 2	264
Sarnaki – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 2	408
Satyra podczas okupacji – Historia AK w pigułce, pionowo 6	578
Sawicki Kazimierz – Generałowie, pionowo 8	251
Scalenie NSZ i AK – NSZ, pionowo 23	230
Schmalz Karl – Akcje sabotażowo-dywersyjne, pionowo 15	39
Sebastianowicz Weronika – Różne hasła, pionowo 17	549
Selborne – Akcja Burza, pionowo 9	28
Selbstschutz – Zbrodnie niemieckie, pionowo 4	426
Senatorska (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, pionowo 19	294
Serce w plecaku – Piosenki, pionowo 17	266
Seria znaczków 50 lat walki o niepodległość, 1989 – AK na znaczkach, poziomo 23	52
Seria znaczków Dowódcy AK, 1988 – AK na znaczkach, pionowo 4	53
Seria znaczków Dowódcy AK, 1991 – AK na znaczkach, poziomo 12	51
Seria znaczków Dowódcy Polski Walczącej, 1984 – AK na znaczkach, poziomo 2	50
Seria znaczków Komendanci Główni AK, 1986 – AK na znaczkach, poziomo 20	52
Seria znaczków Polskie siły zbrojne w walce z Niemcami, 1943 – AK na znaczkach, poziomo 15	51
Seria znaczków upamiętniających dowódców AK, 1986 – AK na znaczkach, poziomo 16	55
Seria znaczków wydana w roku historii AK, 1992 – AK na znaczkach, poziomo 8	50
Seria znaczków wydanych przez organizację Miecz i Pług, 1943 – AK na znaczkach, poziomo 18	55
Seria znaczków wydanych w 40. rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego, 1984 – AK na znaczkach, pionowo 22	55
Seria znaczków Zniszczenia dokonane przez Niemców w Polsce i Wojsko polskie w Wielkiej Brytanii, 1941 – AK na znaczkach, poziomo 7	50
Sidolówka – Uzbrojenie, poziomo 23	384
Sieć dowodzenia Warszawskiego Okręgu AK (Niebieska) – Łączność, pionowo 2	188
Sieć szpitali polowych – Medycy, poziomo 12	193

Siedzikówna Danuta	
Pochowani na Łączce, pionowo 4.....	516
Żołnierze Wyklęci, pionowo 35.....	541
Sierow Iwan – Zbrodnie sowieckie, pionowo 11.....	441
Sierpniowe niebo. 63 dni chwały – Filmy, poziomo 16.....	109
Sikorski Stanisław – Kapelani, poziomo 19.....	139
Siła-Nowicki Władysław – Żołnierze Wyklęci, pionowo 31.....	540
Skarbak-Giżycka Maria Krystyna – Kobiety odznaczone VM, poziomo 11.....	454
Skarga Barbara – Kobiety, poziomo 24.....	150
Skłonienie ZSRR – Akcja Burza, pionowo 5.....	28
Skoczylas Stefan – BCh, poziomo 26.....	71
Skrobów – Łagiernicy, poziomo 10.....	463
Skroczyński Albin – Generałowie, poziomo 15.....	247
Słowikowski Mieczysław Zygfryd – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 17.....	405
Służba Pomoc Żołnierzowi – Oznaki oddziałów AK, pionowo 8.....	258
Służba Zwycięstwu Polski – Polskie Państwo Podziemne, pionowo 8.....	282
Smereczyński Władysław – Obozy koncentracyjne, poziomo 7.....	488
Smiesz – Zbrodnie sowieckie, poziomo 4.....	436
Smith Walter Edward – Inne narodowości, pionowo 13.....	450
Smoliński Eugeniusz – Pochowani na Łączce, pionowo 22.....	517
Sobkowiak Edmund – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, poziomo 11.....	330
Sobolewski Janusz – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 16.....	473
Sojczyński Stanisław – Żołnierze Wyklęci, pionowo 30.....	540
Sokołowska Maria – Kobiety, pionowo 12.....	154
Sokołowski Stanisław – BCh, pionowo 20.....	77
Sonderaktion Krakau – Zbrodnie niemieckie, pionowo 2.....	425
Sopot (pomnik) – Pomniki PPP i AK, pionowo 8.....	292
Sosnkowski Kazimierz	
Cytaty, pionowo 30.....	106
Dowódcy, poziomo 2.....	127
Sosnowski Dionizy i Skrzyszowski Stefan – Żołnierze Wyklęci, pionowo 9.....	534
Sotirović Dragan Mihajlo – Inne narodowości, poziomo 3.....	443
Sotnia – AK w samoobronie, pionowo 2.....	61
Sowieckie zrzuty lotnicze – Dodatkowe hasła, pionowo 7.....	566
Specjalna sieć alarmowa – Łączność, poziomo 18.....	187
Spiczyński Aleksander – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 3.....	408
Spółeczny Komitet Pamięci Generała Grota i Żołnierzy Armii Krajowej – Strażnicy pamięci, poziomo 33.....	339
Sportowcy w AK – Historia AK w pigułce, pionowo 4.....	577
Spowodowanie przybycia – Akcja Burza, pionowo 7.....	28
Srzednicki Stanisław – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 33.....	471
SS – Dodatkowe hasła, pionowo 2.....	564
Stachewicz Piotr – Książki, poziomo 1.....	161
Stalag – Obozy koncentracyjne, pionowo 8.....	494
Stalag 344 Lamsdorf – Obozy koncentracyjne, pionowo 4.....	493
Stalag IV-B/H Zeithain – Obozy koncentracyjne, pionowo 13.....	495
Stalag VI C Oberlangen – Obozy koncentracyjne, pionowo 9.....	494
Stalag X B Sandbostel – Obozy koncentracyjne, pionowo 16.....	496

Stalag XI A Altengrabow – Obozy koncentracyjne, pionowo 21	490
Stalag XI B Fallingbistel – Obozy koncentracyjne, pionowo 2	493
Stalin Józef	
Cytaty, pionowo 5.....	101
Łagiernicy, poziomo 6	462
Stalinogorsk – Łagiernicy, pionowo 2	466
Stanek Józef – Kapelani, pionowo 19	145
Stanisław Zarako– Zarakowski – Polskie więzienia, poziomo 1	498
Stanisławów (okręg AK) – Struktura terytorialna, poziomo 16	353
Stanowisko po ukończeniu SPR – Szkoły Podchorążych, pionowo 2.....	369
Starówka (zdobyczny transporter) – Pojazdy AK, poziomo 17	270
Staszauer Józef – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, pionowo 5	37
Stawiacz min – Zbrodnie niemieckie, poziomo 6.....	417
Steczowicz Maria – Kobiety odznaczone VM, poziomo 22	456
Stefański Józef – Kapelani, poziomo 8.....	137
Sten – Uzbrojenie, pionowo 2.....	386
Stępień Jan – Kapelani, poziomo 6	136
Stępniewska Janina – Kobiety odznaczone VM, poziomo 21	455
Stopień po ukończeniu SPR – Szkoły Podchorążych, pionowo 12.....	370
Stosunek NSZ do podziemia komunistycznego – NSZ, poziomo 15	222
Stowarzyszenie Łagierników Żołnierzy Armii Krajowej – Strażnicy pamięci, poziomo 32	341
Stowarzyszenie Pamięci Powstania Warszawskiego 1944 – Strażnicy pamięci, pionowo 9	344
Stowarzyszenie Rekonstrukcji Historycznych 1. Pułku Strzelców Podhalańskich – Rekonstrukcje historyczne, poziomo 20	308
Strehl Leon – Medycy, pionowo 2	200
Stroiński Leon – Wiersze, poziomo 7	389
Stronnictwo Ludowe – BCh, pionowo 25.....	78
Struktura terytorialna AK – Historia AK w pigułce, pionowo 10.....	578
Stryjewski Wiktor – Żołnierze Wyklęci, poziomo 23	523
Strzelnica multimedialna – Muzeum AK, poziomo 10	209
Strzembosz Tomasz	
Cytaty, poziomo 29.....	99
Strażnicy pamięci, poziomo 10	336
Studium Polski Podziemnej – Strażnicy pamięci, pionowo 30	348
Sturmtiger (potoczna nazwa ciężkiego moździerza kalibru 380) – Zbrodnie niemieckie, poziomo 32.....	423
Stypułkowska-Chojecka Maria – Kobiety odznaczone VM, poziomo 24.....	456
Suchary – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, poziomo 27	34
Supłatowicz Stanisław – Dodatkowe hasła, poziomo 20.....	559
Sym Igo – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 4.....	409
Synteza – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 26	415
Syrena (kryptonim komórki) – Lotnicze wsparcie, pionowo 6	180
System łączności – Historia AK w pigułce, pionowo 15	579
Szacoń Stanisław – BCh, pionowo 30.....	79
Szafa – Gwara, poziomo 27	116
Szaniawski Stefan – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 21	473

Szarawa Józef Franciszek – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, poziomo 18	331
Szare Szeregi – Historia AK w pigułce, pionowo 13	578
Szczekaczka – Gwara, poziomo 42	117
Szczepański Józef	
Piosenki, poziomo 20	263
Żołnierze AK odznaczeni VM , pionowo 1	472
Szef Operacji (I zastępca Szefa Sztabu) – Komenda Główna, poziomo 14	158
Szef Sztabu – Komenda Główna, pionowo 11	159
Szefostwo Biur Wojskowych – Komenda Główna, pionowo 7	159
Szefostwo Służby Sanitarnej – Historia AK w pigułce, poziomo 28	576
Szeląg Tadeusz – Dodatkowe hasła, poziomo 19	559
Szendzielorz Zygmunt	
Muzeum AK (pas), pionowo 6	211
Pochowani na Łączce, poziomo 24.....	517
Żołnierze Wyklęci, poziomo 13	519
Szesnastka – Żołnierze Wyklęci, poziomo 9	519
Szklarek-Trzeciński Henryk – Dodatkowe hasła, pionowo 5	565
Szkolenie w terenie w SPR – Szkoły Podchorążych, pionowo 19	370
Szkoła Podchorążych BCh – Szkoły Podchorążych, poziomo 22.....	369
Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty Łańcut – Szkoły Podchorążych, poziomo 7	368
Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty przy batalionie AK Baszta – Szkoły Podchorążych, pionowo 8	370
Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty przy batalionie AK Kiliński – Szkoły Podchorążych, pionowo 16	370
Szkoła za lasem – Szare Szeregi, poziomo 24	366
Szkoły Podchorążych – Historia AK w pigułce, poziomo 24	575
Szmalcownik – Gwara, pionowo 25.....	118
Szmatławiec – Satyra, poziomo 7	323
Szmugiel – Gwara, poziomo 35.....	117
Szopy – Gwara, poziomo 23	116
Szostak Zbigniew – Lotnicze wsparcie, poziomo 15	177
Szpital Maltański – Medycy, pionowo 25.....	207
Szpital Powstańczy – Muzeum Powstania Warszawskiego, pionowo 3	215
Szpital św. Jana Bożego – Medycy, poziomo 10	192
Szpital Wolski – Medycy, pionowo 1	200
Sztab Komendy Głównej – Komenda Główna, pionowo 2	158
Sztuka i Naród – Prasa, pionowo 13	303
Szucha – Zbrodnie niemieckie, pionowo 31	433
Szulc Jadwiga – Medycy, poziomo 8.....	192
Szwiec Waldemar – Cichociemni, poziomo 10.....	83
Szydło – Prasa, poziomo 13.....	298
Szymanowski Czesław – NSZ, poziomo 7	221
Szypowski Jan – Uzbrojenie, pionowo 8	387
Ś	
Ścibor-Rylski Zbigniew – Generałowie, pionowo 13	252

Ściegienny Wincenty – Cichociemni, pionowo 3	87
Ślaski Jerzy – Książki, pionowo 19.....	171
Śląsk (samodzielny okręg AK) – Struktura terytorialna, pionowo 13.....	358
Ślązak Henryk – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, pionowo 12.....	334
Ślązak Roman – Piosenki, pionowo 1	264
Środowisko 16 Pułku Piechoty AK Ziemi Tarnowskiej – Sztandary, pionowo 19..	380
Środowisko 7 Pułku Piechoty AK Garłuch – Sztandary, poziomo 7.....	373
Środowisko 9 Pułku Piechoty Legionów AK Ziemi Zamojskiej – Sztandary, pionowo 9	378
Środowisko Batalionu AK Zośka – Sztandary, pionowo 21.....	380
Środowisko Batalionu Łukasiński – Sztandary, poziomo 10	374
Środowisko Gdańskie 3 Wileńskiej Brygady Partyzanckiej AK – Sztandary, pionowo 1	377
Środowisko Inspektoratu Częstochowskiego AK – Sztandary, poziomo 3	372
Środowisko IV Obwodu Ochota AK – Sztandary, poziomo 22.....	376
Środowisko Kieleckiego Korpusu AK Jodła – Sztandary, poziomo 13.....	374
Środowisko Szarych Szeregów – Sztandary, poziomo 5.....	372
Środowisko Żołnierzy AK Batalionu Kiliński – Sztandary, pionowo 18.....	379
Środowisko Żołnierzy Batalionu AK Parasol – Sztandary, poziomo 16	375
Śródmieście (grupa) – Oddziały w PW, pionowo 9	238
Śródmieście (obwód AK) – Struktura terytorialna, pionowo 17	359
Światowy Związek Żołnierzy AK – Sztandary, pionowo 17	379
Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej – Strażnicy pamięci, pionowo 29.....	348
Świcarz Tadeusz – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, pionowo 1	332
Świda Józef – Akcje sabotażowo-dywersyjne, pionowo 7	38
Świerczewski Eugeniusz – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 30	407
Świeszcz-Łazor Zofia – Kobiety odznaczone VM, poziomo 7.....	453
Święcany – Zbrodnie niemieckie, pionowo 15.....	429
Świt Polski – Prasa, pionowo 15	303

T

Tajna Armia Polska – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 21.....	413
Tajna Organizacja Wojskowa Związek Orła Białego – Rozmaite hasła, pionowo 2	546
Tajne Wojskowe Zakłady Wydawnicze – Prasa, pionowo 3	300
Tajny Wydział Lekarski Uniwersytetu Warszawskiego – Medycy, pionowo 13.....	204
Taniec śmierci. Sceny z Powstania Warszawskiego – Filmy, pionowo 18.....	115
Tannenberg (nazwa zaatakowanego statku) – BCh, poziomo 19.....	71
Taraszkiewicz Edward – Żołnierze Wyklęci, pionowo 10	535
Tarnawski Stefan – Medycy, poziomo 16.....	194
Tarnopol (okręg AK) – Struktura terytorialna, pionowo 1	360
Tatar Stanisław – Generałowie, pionowo 5	250
Teatrzyk Kukielki pod Barykadą – Satyra, pionowo 5	326
Termometr – Gwara, poziomo 39.....	117
Tokarzewski Michał – Dowódcy, pionowo 2.....	130
Toledo – Polskie więzienia, poziomo 6.....	499
Tomalak Irena – Kobiety, poziomo 9	147
Tomaszewski Stanisław – Satyra, pionowo 2.....	326

Tomiczek Antoni – Lotnicze wsparcie, poziomo 20.....	178
Torwid (pseudonim) – Dowódcy, poziomo 9	128
Towarnicki Tadeusz – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 13.....	473
Transport samochodowy – Pojazdy AK, poziomo 11	269
Tratwa – Polskie więzienia, poziomo 31	503
Trościaniec Wielki (miejsce samoobrony) – AK w samoobronie, pionowo 20	66
Trószyński Zygmunt – Kapelani, pionowo 9	142
Trudny czas – Żołnierze Wyklęci, poziomo 22	522
Trzebuska – Łagiernicy, poziomo 19.....	465
Tudrzej Edmund – Pochowani na Łączce, poziomo 23	515
Tumidajski Kazimierz – Generałowie, pionowo 14.....	252
Turowski Ludwik – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, poziomo 23.....	331
Tyszkiewicz Aleksander – Strażnicy pamięci, poziomo 35	342

U

Ubysz Mieczysław – Wiersze, poziomo 5.....	389
Uderzeniowe Bataliony Kadrowe – Różne hasła, poziomo 11	542
Ukraińska Powstańcza Armia – AK w samoobronie, poziomo 1	56
Ukraiński Legion Samoobrony – Zbrodnie niemieckie, poziomo 5.....	417
Ule (kryptonim) – Szare Szeregi, pionowo 9	365
Ulotka z karykaturą Stalina – Prasa, poziomo 19.....	298
Ulotka z podobizną Churchila – Prasa, pionowo 18.....	304
Ulrich Wasilij – Polskie Państwo Podziemne, poziomo 13.....	279
Umarłem aby żyć – Filmy, pionowo 6.....	112
Uprawa – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 8	403
Urbanyi Zygfryd – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 24	473
Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych – Strażnicy pamięci, poziomo 19.....	339
Ustupski Jerzy – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, poziomo 4	329
Uszycki Jerzy – Łączność, pionowo 6.....	188
Uświadomienie władzom sowieckim – Akcja Burza, poziomo 21	27
Uznam – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 6.....	409

V

VI Obwód Warszawskiego Okręgu AK – Oznaki oddziałów AK, pionowo 5	258
Vickers Wellington – Lotnicze wsparcie, poziomo 3.....	174
Vis – Uzbrojenie, poziomo 24.....	385

W

Wacek (samodzielny pluton pancerny) – Pojazdy AK, poziomo 14	270
Wacek Szczepan – Medycy, pionowo 23.....	206
Wachlarz – Akcje sabotażowo-dywersyjne, poziomo 30.....	34
Wajda Andrzej – Filmy, pionowo 17	115
Wajszczuk Barbara – Medycy, poziomo 1.....	191
Walentynki – Dodatkowe hasła, pionowo 6	566
Walicki Waław – Pochowani na Łączce, pionowo 2	515
Waliszewska Maria – Kobiety odznaczone VM, pionowo 16	459
Walka bieżąca – Historia AK w pigułce, pionowo 1	577
Walkiewicz Zygmunt – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, pionowo 17	334

Wałęga Mieczysław – Generałowie, poziomo 8	246
Wanna – Gwara, pionowo 22	118
Wańkowicz Melchior – Cytaty, poziomo 28	99
Wapiennik – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 14	411
Ward John – Inne narodowości, poziomo 15	446
Warszawa (samodzielny okręg AK) – Struktura terytorialna, pionowo 12.....	357
Warszawianka (kompania NSZ) – NSZ, poziomo 27	223
Warszawski (obszar AK) – Struktura terytorialna, pionowo 3	356
Warszawski Korpus Armii Krajowej – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, pionowo 1	243
Warszawskie dzieci – Piosenki, poziomo 15.....	262
Warsztat rusznikarski (niemiecki, ruchomy) – Pojazdy AK, pionowo 1	271
Wasilewska Halina – Kobiety, pionowo 6.....	153
Wasilewski Arkadiusz – Pochowani na Łączce, poziomo 6	513
Watra – Prasa, pionowo 10	302
Wawer (kryptonim) – Szare Szeregi, poziomo 26	366
Wcisło Stanisław – Muzeum AK, pionowo 9.....	211
Weffels Ernst – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, poziomo 22	33
Weil Jerzy – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 35	471
Werble wolności – Prasa, pionowo 8.....	302
Wesołowski Stefan – Medycy, poziomo 29	198
Węgierski Jerzy – Strażnicy pamięci, pionowo 15.....	345
Węgierskie wojska – Inne narodowości, pionowo 15	451
Wiadomości Polskie – Prasa, poziomo 17	298
Wiatr Narcyz – BCh, pionowo 13.....	76
Wicyń – AK w samoobronie, poziomo 26.....	60
Widaj Mieczysław – Polskie więzienia, pionowo 4	506
Widelski Ryszard – Pochowani na Łączce, poziomo 21	514
Wiek zwiedzających – Muzeum AK, poziomo 1	209
Wielkopolska Ekspozytura Wywiadowcza – Kobiety, pionowo 20	155
Wielkopolska Walczy 1943 – Rekonstrukcje historyczne, pionowo 1	310
Wierzyński Kazimierz – Wiersze, poziomo 16.....	390
Więzienia szczebla centralnego – Polskie więzienia, pionowo 29	512
Więzienie Mokotowskie – Polskie więzienia, pionowo 27	512
Wigry (organizacja harcerska/batalion AK) – Szare Szeregi, poziomo 29	364
Wileńszczyzna 44 – Rekonstrukcje historyczne, pionowo 14	313
Wilga (kryptonim zrzutowiska) – Lotnicze wsparcie, pionowo 24.....	183
Wilkanowicz Roman – Satyra, poziomo 11	324
Wilki (wiersz) – Żołnierze Wyklęci, poziomo 17.....	521
Will Andrzej – Satyra, pionowo 10.....	327
Willenberg Samuel – Inne narodowości, poziomo 25	449
Wilno (samodzielny okręg AK) – Struktura terytorialna, poziomo 3	350
Wita Stwosza – Muzeum AK, pionowo 12.....	212
Witek Franciszek – Akcje sabotażowo-dyweryyjne, poziomo 16	32
Witkowski Eugeniusz – BCh, poziomo 31	72
Witkowski Stefan – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 24	414
Wittek Maria – Generałowie, poziomo 19.....	249
Wiwatowski Tadeusz – Żołnierze AK odznaczeni VM, pionowo 2	472
Wojnowski Jerzy – Wywiad i kontrwywiad, poziomo 1	402

Wojskowa Służba Kobiet – Kobiety, poziomo 19	149
Wojskowa Służba Ochrony Powstania – Komenda Główna, poziomo 5.....	157
Wojskowa Służba Społeczna – Szare Szeregi, pionowo 6	364
Wolińska-Brus Helena – Polskie więzienia, pionowo 3	506
Wolniewicz Bogusław – Cytaty, pionowo 6	101
Wolska (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, poziomo 28	289
Wołyń (samodzielny okręg AK) – Struktura terytorialna, pionowo 1	360
Wołyńskie (województwo) – Akcja Burza, pionowo 8.....	28
Workuta – Łagiernicy, pionowo 11	467
WP (zdobyczny czołg) – Pojazdy AK, pionowo 4.....	272
Wronki – Polskie więzienia, pionowo 2.....	505
Wróblewski Zbigniew – Książki, poziomo 35.....	167
Wschodni (podokręg AK) – Struktura terytorialna, poziomo 24	354
Wspomnienia oficera do zadań specjalnych – Książki, poziomo 23	164
Współdziałanie z Armią Czerwoną – Akcja Burza, poziomo 10.....	25
Wykształcenie kandydatów do SPR – Szkoły Podchorążych, poziomo 20.....	368
Wyłączenie z ram organizacyjnych – Szkoły Podchorążych, pionowo 4	370
Wyłupek Władysław – BCh, poziomo 21	71
Wymuszanie – Polskie więzienia, poziomo 34	504
Wyrok śmierci – Filmy, pionowo 14	114
Wyroki sądów podziemnych – Akcje sabotażowo-dywersyjne, poziomo 13.....	31
Wyrzykowski Stefan – Dodatkowe hasła, poziomo 6	556
Wyrzykowski Tadeusz – BCh, pionowo 4.....	74
Wysocki Wiesław Jan – Książki, pionowo 1	168
Wyszyński Stefan – Kapelani, poziomo 14.....	138
Wywózka – Gwara, poziomo 33	116
Wyzwolenie Kocka – Rekonstrukcje historyczne, poziomo 9.....	307

Z

Z cienia Powieść o żołnierzach wyklętych – Żołnierze Wyklęci, pionowo 25.....	538
Zaborowski Jan – Satyra, poziomo 6	323
Zaborski Kazimierz – NSZ, poziomo 5	219
Zacharewicz Piotr – NSZ, poziom 10	222
Zachodni (obszar AK) – Struktura terytorialna, pionowo 7.....	357
Zachodni (podokręg AK) – Struktura terytorialna, pionowo 5.....	356
Zaduszki – Filmy, pionowo 2	112
Zaenker Manfred – Inne narodowości, poziomo 8	444
Zagórski Waclaw – Żołnierze AK odznaczeni VM, poziomo 25	470
Zagra-Lin – Akcje sabotażowo-dywersyjne, pionowo 1	36
Zagraniczna sieć radiowa – Łączność, poziomo 1	184
Zagroda (kryptonim) – Komenda Główna, pionowo 4	159
Zajączkowski Czesław – Rzeczpospolite Partyzanckie, pionowo 14	321
Zajączkowski Czesław – Żołnierze Wyklęci, poziomo 37.....	527
Zakazane piosenki – Filmy, poziomo 8	108
Zakres szkolenia w SPR – Szkoły Podchorążych, pionowo 14.....	370
Zakrzewski Michał Bernard – Wywiad i kontrwywiad, pionowo 7.....	409
Zalewski Janusz – Sportowcy w Powstaniu Warszawskim, poziomo 9	330
Załęski Grzegorz – Satyra, poziomo 19	324

Zamach – Filmy, poziomo 19	110
Zamach na Ericha Schulze – Rekonstrukcje historyczne, poziomo 10.....	307
Zamach na Franza Kutscherę – Rekonstrukcje historyczne, pionowo 15.....	314
Zamach na Franza Wittka – Rekonstrukcje historyczne, pionowo 16.....	314
Zamach na Helmuta Kappa – Rekonstrukcje historyczne, poziomo 22	309
Zamach na kasyno przy alei Szucha – Akcje sabotażowo-dywersyjne, pionowo 17	40
Zamość (pomnik) – Pomniki PPP i AK, pionowo 14.....	293
Zanegowanie alianckiego podziału – Akcja Burza, poziomo 20.....	27
Zapała Julian – Dowódcy, poziomo 8.....	128
Zapluty karzeł reakcji – Rozmaite hasła, pionowo 24	552
Zaporczycy (hymn) – Żołnierze Wyklęci, pionowo 3	531
Zaremba Zygmunt – Cytaty, pionowo 1.....	101
Zarząd Okręgu Kraków ŚZZ AK – Sztandary, pionowo 2	377
Zasiadka – Gwara, pionowo 21	118
Zasmyki (ośrodek samoobrony) – AK w samoobronie, pionowo 10	63
Zastępca Szefa Sztabu ds. Organizacyjnych – Komenda Główna, pionowo 6.....	159
Zastępcze Szkoły Podoficerów Piechoty – Szkoły Podchorążych, poziomo 1.....	368
Zawacka Elżbieta – Generałowie, poziomo 9.....	247
Zawiarta Ludwika	
Kobiety odznaczone VM, poziomo 13.....	454
Kobiety, pionowo 2.....	152
Zawisza (gałąź wiekowa) – Szare Szeregi, poziomo 21	362
Zdobycie dokumentacji technicznej rakiety V-2 – Rekonstrukcje historyczne, poziomo 3.....	306
Zelenay Tadeusz – Satyra, pionowo 4	326
Zemsta (kryptonim) – Akcja Burza, poziomo 19.....	27
Zezowate szczęście – Filmy, poziomo 3	107
Zębik Antoni – Łączność, pionowo 1	187
Zgoda (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, poziomo 29	289
Zgrupowanie Chrobry II – Oznaki oddziałów AK, poziomo 12	255
Zgrupowanie Kryska – Oznaki oddziałów AK, pionowo 18	260
Zgrupowanie Leśnik – Oznaki oddziałów AK, poziomo 23.....	256
Zgrupowanie Okręgu AK Nowogródek – Odtwarzanie Sił Zbrojnych, pionowo 12	244
Zgrupowanie Róg – Oznaki oddziałów AK, poziomo 1	254
Zgrupowanie Żniwiarz – Oznaki oddziałów AK, poziomo 16.....	255
Zieja Jan – Kapelani, pionowo 18.....	144
Zieliński Bohdan – Generałowie, poziomo 21	249
Zieliński Michał – Piosenki, pionowo 12	265
Zielna (tablica pamiątkowa) – Pomniki PPP i AK, pionowo 26.....	296
Zielony Mikołaj – Inne narodowości, poziomo 16.....	447
Zienkiewicz Maria Anna – Kobiety odznaczone VM, pionowo 6	457
Ziółek Waclaw – Polskie więzienia, pionowo 10	508
Ziółek Zygmunt – Satyra, poziomo 20	324
Ziółkowski Stanisław – Kapelani, poziomo 22.....	140
Znaczek poświęcony Cichociemnym, 1986 – AK na znaczkach, pionowo 9	54
Znaczek poświęcony Cichociemnym, 1993 – AK na znaczkach, poziomo 17	51

Znaczek przedstawiający budynek Arsenału oraz godło Szarych Szeregów, 1993 – AK na znaczkach, pionowo 14	54
Znaczek przedstawiający harcerza Szarych Szeregów, 1991 – AK na znaczkach, poziomo 6	54
Znaczek przedstawiający ostatniego Komendanta Głównego AK, 1986 – AK na znaczkach, poziomo 11	54
Znaczek przedstawiający tragizm bohaterów Polski Walczącej, 1999 – AK na znaczkach, poziomo 5	54
Znaczek wydany w 100 rocznicę urodzin Jana Karskiego, 2014 – AK na znaczkach, pionowo 21	55
Znaczek wydany w 50 rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego, 1994 – AK na znaczkach, poziomo 10	50
Znaczek wydany z okazji 75. rocznicy urodzin Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, 1996 – AK na znaczkach, pionowo 3	53
Znaczek z budynkiem Prudentialu trafionym niemieckim pociskiem, 2009 – AK na znaczkach, pionowo 1	53
Znaczek z dopłatą na rzecz sierot po powstańcach Warszawy, 1945 – AK na znaczkach, poziomo 24	52
Znaczek z fotografią żołnierzy AK oczekujących na zrzut, 2012 – AK na znaczkach, poziomo 19	51
Znaczek z kotwicą, 1989 – AK na znaczkach, poziomo 13.....	51
Znaczek z sylwetkami powstańców, 1964 – AK na znaczkach, pionowo 2	53
Znak tożsamości Działu Szyfrów i Łączności Kurierskiej – Oznaki oddziałów AK, poziomo 25	257
Zrzut Cichociemnych – Rekonstrukcje historyczne, pionowo 8	312
Zrzutowiska – Lotnicze wsparcie, pionowo 11	181
Zrzuty – Muzeum Powstania Warszawskiego, pionowo 21	218
Zub Leonard – Cichociemni, poziomo 1	81
Związek Czynu Zbrojnego – Rozmaite hasła, poziomo 6	542
Związek Orła Białego – Rozmaite hasła, pionowo 19	550
Związek Orzeł – Obozy koncentracyjne, poziomo 15	489
Związek Powstańców Warszawskich – Strażnicy pamięci, pionowo 3	343
Związek Walki Zbrojnej – Polskie Państwo Podziemne, poziomo 17	279
Zwoleń (rozbitcie więzienia) – BCh, poziomo 18.....	70
Zych Władysław – Polskie Państwo Podziemne, pionowo 21	284
Ż	
Źródła broni w AK – Historia AK w pigułce, pionowo 3	577
Ż	
Żaba (kryptonim placówki odbioru zrzutów) – Lotnicze wsparcie, poziomo 14.....	176
Żaglowiec (zgrupowanie) – Oddziały w PW, pionowo 3.....	238
Żądamy amunicji – Wiersze, poziomo 10.....	390
Żegota (kryptonim) – Polskie Państwo Podziemne, poziomo 22	280
Żenczykowski Tadeusz – Prasa, pionowo 6.....	301
Żmija (zgrupowanie) – Oddziały w PW, poziomo 26.....	237
Żmudzin Bolesław Kontrym – Książki, poziomo 28.....	166
Żoliborz (dzielnica Warszawy w której walczyła część Grupy Północ) – Oddziały w PW, poziomo 29.....	238

Żołnierze Wyklęci – Historia AK w pigułce, poziomo 16.....	575
Żubr (zgrupowanie) – Oddziały w PW, pionowo 18	239
Żukowski Leszek – Strażnicy pamięci, poziomo 5	336
Żyrafa (zgrupowanie) – Oddziały w PW, pionowo 19.....	240
Żywe tarcze – Zbrodnie niemieckie, poziomo 16	419
Żywią i bronią – BCh, poziomo 16.....	70
Żyźniewska Janina – Kobiety odznaczone VM, poziomo 25.....	456

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

W indeksie zamieszczono alfabetycznie hasła dla kolejnych krzyżówek, np. nazwisko z imieniem, pełna nazwa piosenki czy wiersza, itp. Dla każdego hasła podany jest numer strony, na której zamieszczone jest hasło i objaśnienie.

Rozdział 1. ARMIA KRAJOWA W „PIGUŁCE”

Bieżąca walka, pionowo 13	24
Główne zadanie AK, pionowo 18.....	24
Integralna część Sił Zbrojnych RP, poziomo 5	23
Jedyny, uprawniony dowódca, pionowo 6	24
Komenda Główna AK, poziomo 18.....	23
Konspiracyjna organizacja, pionowo 9	24
Liczba działek przeciwpancernych na uzbrojeniu AK, poziomo 2	23
Liczba granatów na uzbrojeniu AK, pionowo 1	24
Liczba karabinów maszynowych na uzbrojeniu AK, poziomo 7	23
Liczba karabinów na uzbrojeniu AK, pionowo 15.....	24
Liczba lotów z Cichociemnymi, poziomo 22	23
Liczba obwodów AK, poziomo 21	23
Liczba oficerów AK, poziomo 16	23
Liczba pełnych plutonów w AK, poziomo 12	23
Liczba podchorążych w AK, pionowo 20	24
Liczba podoficerów w AK, pionowo 3.....	24
Liczba samodzielnych okręgów AK, poziomo 10	23
Liczba wywiezionych od stycznia 1944 do ZSRR i uwięzionych żołnierzy AK, poziomo 14	23
Liczba zaprzysiężonych żołnierzy AK, poziomo 17.....	23
Naczelny Wódz Sił Zbrojnych (zwierzchnik AK), pionowo 11	24
Organizacja ogólnonarodowa, poziomo 23	23
Podległość AK, pionowo 4.....	24
Polskie Państwo Podziemne, poziomo 24.....	23
Powstanie powszechne (cel działalności), pionowo 19.....	24
Rowecki Stefan, poziomo 8	23

Rozdział 2. AKCJA „BURZA”

Burza (kryptonim), poziomo 3.....	25
Ceber (miejsce walki), pionowo 2.....	28
Czernichowski Iwan, pionowo 12	28
Deszcz (kryptonim), poziomo 11	26
Jula, pionowo 1	27
Kałużówka, pionowo 4	28
Liczba zmobilizowanych żołnierzy w akcji Burza, poziomo 17	27
Listopad 1943, poziomo 18	27
Miedniki, poziomo 15.....	26
Niezależnie od Armii Czerwonej, pionowo 14	29
Ostra Brama (kryptonim), poziomo 13.....	26
Pecynka (miejsce walki), poziomo 16	26
Pielaszów (miejsce walki), pionowo 16	29
Powstanie Warszawskie, poziomo 9	25

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Selborne, pionowo 9.....	28
Skłonienie ZSRR, pionowo 5.....	28
Spowodowanie przybycia, pionowo 7.....	28
Uświadomienie władzom sowieckim, poziomo 21.....	27
Wołyńskie (województwo), pionowo 8.....	28
Współdziałanie z Armią Czerwoną, poziomo 10.....	25
Zanegowanie alianckiego podziału, poziomo 20.....	27
Zemsta (kryptonim), poziomo 19.....	27

Rozdział 3. AKCJE SABOTAŻOWO-DYWERSYJNE I WYROKOWO-LIKWIDACYJNE

Akcja Antyk, poziomo 28.....	34
Akcja Główki, pionowo 25.....	41
Akcja Góral, poziomo 25.....	33
Akcja Koppe, pionowo 29.....	42
Akcja Kretschmann, pionowo 19.....	40
Akcja megafonowa, pionowo 20.....	40
Akcja na Końskie, pionowo 11.....	39
Akcja Nieszpory, poziomo 14.....	32
Akcja Pensjonat, poziomo 32.....	35
Akcja pod Arsenalem, pionowo 18.....	40
Akcja Taśma, poziomo 6.....	30
Akcja Wieniec, pionowo 24.....	41
Akcja Wilanów, pionowo 9.....	39
Bieńkiewicz Tadeusz, poziomo 10.....	30
Celestynów, poziomo 23.....	33
Frank Hans, poziomo 21.....	32
Kryst Jan, poziomo 31.....	35
Kutschera Frank, poziomo 29.....	34
Lida, poziomo 12.....	30
Macieliński Emil, pionowo 3.....	36
Murowana Oszmianka, pionowo 26.....	41
Nowy Wiśnicz, pionowo 8.....	38
Pohotowko Mychajło Mykołajowycz, pionowo 2.....	36
Rozmiłowski Roman, pionowo 4.....	37
Schmalz Karl, pionowo 15.....	39
Staszauer Józef, pionowo 5.....	37
Suchary, poziomo 27.....	34
Świda Józef, pionowo 7.....	38
Wachlarz, poziomo 30.....	34
Weffels Ernst, poziomo 22.....	33
Witek Franciszek, poziomo 16.....	32
Wyroki sądów podziemnych, poziomo 13.....	31
Zagra-Lin, pionowo 1.....	36
Zamach na kasyno przy alei Szucha, pionowo 17.....	40

Rozdział 4. ARMIA KRAJOWA NA MONETACH I MEDALACH

Dekutowski Hieronim, pionowo 23.....	49
Medal 25. rocznica śmierci majora Jana Piwnika, 1979, pionowo 1.....	46

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Medal 25. rocznica wybuchu Powstania Warszawskiego i bitwy o Monte Cassino, 1969, poziomo 5	43
Medal 25. rocznica wybuchu Powstania Warszawskiego, 1969, pionowo 22	49
Medal 37. rocznica Powstania Warszawskiego, 1981, poziomo 7	44
Medal 50. rocznica utworzenia Armii Krajowej, 1992, poziomo 11	44
Medal 55-lecie Powstania Warszawskiego i 60-lecie Szarych Szeregów, 1989, pionowo 16	48
Medal 60 lat Polskiego Państwa Podziemnego, 1999, poziomo 1	43
Medal 60. rocznica wybuchu Powstania Warszawskiego, 2004, pionowo 17	48
Medal Bohaterom Powstania Warszawskiego, 1983, 1984, 1988, pionowo 19	48
Medal Fundacja Warszawa Walczy, 2000, poziomo 18	45
Medal Gen. Stefan Rowecki, poziomo 6	44
Medal Generał Brygady Leopold Okulicki, 1990, pionowo 14	47
Medal OBROŻA, pionowo 21	49
Medal Wojciech Kiwerski 27. Wołyńska Dywizja Piechoty Armii Krajowej, 1974, pionowo 4	46
Medal XX Bieg Powstania Warszawskiego, 2010, poziomo 10	44
Moneta 10 zł 65 rocznica Powstania Warszawskiego, Kamil Baczyński, 2009, poziomo 26	45
Moneta 10 zł 65 rocznica Powstania Warszawskiego, Tadeusz Gajcy, 2009, pionowo 12	47
Moneta 10 zł. 45. rocznica śmierci gen. Augusta Emila Fieldorfa, 1998, poziomo 3	43
Moneta 10 zł. 60 rocznica Powstania Warszawskiego, 2004, pionowo 20	48
Moneta 10 zł. 70. rocznica utworzenia Polskiego Państwa Podziemnego, 2009, pionowo 15	47
Moneta 2 zł 100. rocznica urodzin Jana Karaskiego, 2014, poziomo 13	45
Moneta 2 zł. 60 rocznica Powstania Warszawskiego, 2004, poziomo 27	46
Moneta 2 zł. 70. rocznica utworzenia Polskiego Państwa Podziemnego, 2009, pionowo 9	47
Moneta 200 000 zł. Gen. Michał Tokarzewski-Karaszewicz, 1991, pionowo 8	47
Moneta 200 000 zł. Generał Leopold Okulicki, 1991., poziomo 25	45
Moneta 200 000 zł. Generał Tadeusz Komorowski, 1991, pionowo 24	45
Moneta 50 zł Profil Naczelnego Wodza i Premiera RP gen. Władysława Sikorskiego, poziomo 28	46
Moneta 50 zł. Profil Naczelnego Wodza i Premiera RP gen. Władysława Sikorskiego, 1981, poziomo 28	46

Rozdział 5. ARMIA KRAJOWA NA ZNACZKACH POCZTOWYCH

Seria znaczków 50 lat walki o niepodległość, 1989, poziomo 23	52
Seria znaczków Dowódcy AK, 1988, pionowo 4	53
Seria znaczków Dowódcy AK, 1991, poziomo 12	51
Seria znaczków Dowódcy Polski Walczącej, 1984, poziomo 2	50
Seria znaczków Komendanci Główni AK, 1986, poziomo 20	52
Seria znaczków Polskie siły zbrojne w walce z Niemcami, 1943, poziomo 15	51
Seria znaczków upamiętniających dowódców AK, 1986, poziomo 16	55
Seria znaczków wydana w roku historii AK, 1992, poziomo 8	50
Seria znaczków wydanych przez organizację Miecz i Pług, 1943, poziomo 18	55

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Seria znaczków wydanych w 40. rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego, 1984, pionowo 22	55
Seria znaczków Zniszczenia dokonane przez Niemców w Polsce i Wojsko polskie w Wielkiej Brytanii, 1941, poziomo 7	50
Znaczek poświęcony Cichociemnym, 1986, pionowo 9	54
Znaczek poświęcony Cichociemnym, 1993, poziomo 17	51
Znaczek przedstawiający budynek Arsenалу oraz godło Szarych Szeregów, 1993, pionowo 14	54
Znaczek przedstawiający harcerza Szarych Szeregów, 1991, poziomo 6.....	54
Znaczek przedstawiający ostatniego Komendanta Głównego AK, 1986, poziomo 11	54
Znaczek przedstawiający tragizm bohaterów Polski Walczącej, 1999, poziomo 5.	54
Znaczek wydany w 100 rocznicę urodzin Jana Karskiego, 2014, pionowo 21	55
Znaczek wydany w 50 rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego, 1994, poziomo 10	50
Znaczek wydany z okazji 75. rocznicy urodzin Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, 1996, pionowo 3	53
Znaczek z budynkiem Prudentialu trafionym niemieckim pociskiem, 2009, pionowo 1	53
Znaczek z dopłatą na rzecz sierot po powstańcach Warszawy, 1945, poziomo 24	52
Znaczek z fotografią żołnierzy AK oczekujących na zrzut, 2012, poziomo 19	51
Znaczek z kotwicą, 1989, poziomo 13.....	51
Znaczek z sylwetkami powstańców, 1964, pionowo 2	53

Rozdział 6. ARMIA KRAJOWA W SAMOOBRONIE NA KRESACH WSCHODNICH

Antonówka (miejsce samoobrony), pionowo 4	56
Berezowica Mała (miejsce samoobrony), pionowo 7	63
Biłka Królewska (miejsce samoobrony), pionowo 11	63
Bruckenthal (kolonia niemiecka), pionowo 13	64
Czermiński Władysław, poziomo 24	60
Fijałka Michał, poziomo 14	57
Hanaczów, poziomo 23	59
Huta Pieniacka, pionowo 6	62
Huta Stara, poziomo 18.....	58
Huta Stepańska, pionowo 3	61
Jazłowiec, poziomo 8	57
Korościatyn, pionowo 17	64
Kwiecień 1943 (początek wspierania samoobrony przez AK), pionowo 21	66
Ludwikówka, poziomo 16	58
Ośrodek samoobrony czynnej Ziemi Wileńskiej AK, poziomo 25	60
Ośrodek samoobrony, pionowo 12.....	63
Pańska Dolina (miejsce samoobrony), poziomo 27	61
Placówka samoobrony, poziomo 28.....	61
Przebraże, pionowo 19.....	65
Pukacki Franciszek, poziomo 15	57
Rafałówka (miejsce samoobrony), pionowo 20	66

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Rybcza (miejsce samoobrony), poziomo 22.....	59
Rymarze (miejsce samoobrony), poziomo 9	57
Samodzielne placówki samoobrony, pionowo 5	62
Sotnia, pionowo 2	61
Trościaniec Wielki (miejsce samoobrony), pionowo 20	66
Ukraińska Powstańcza Armia, poziomo 1	56
Wicyń, poziomo 26	60
Zasmyki (ośrodek samoobrony), pionowo 10	63

Rozdział 7. BATALiony CHŁOPSKIE

Banach Kazimierz, pionowo 24	78
Bartłomowicz Franciszek, pionowo 9	76
Bechowiec (pistolet maszynowy), poziomo 32	72
Bez munduru, my żołnierze, poziomo 11	68
Chłopska Straż, pionowo 17.....	77
Do boju o Polskę Ludową, poziomo 3	67
Gołąb (miejsce akcji), poziomo 33.....	73
Jagiełło Stanisław, pionowo 27.....	78
Kamiński Franciszek, pionowo 22	77
Kozienice, poziomo 1	67
Krasnystaw, pionowo 10.....	76
Lasy Janowskie, pionowo 23.....	78
Ludowa Straż Bezpieczeństwa, pionowo 5	74
Ludowy Związek Kobiet, pionowo 6	75
Maniakówna Maria, poziomo 8.....	68
Niećko Józef, pionowo 28.....	79
Nowak Jan, poziomo 12	69
Opole Lubelskie, poziomo 6	68
Pinczów (rozbić więzienia), pionowo 29	79
Piwowarczyk Antoni, poziomo 29	72
Powstanie Zamojskie, pionowo 2	73
Przyczółek baranowsko-sandomierski, pionowo 7	75
Pszczola Jan, poziomo 15.....	70
Rok 1944 Obóz Batalionów Chłopskich, poziomo 34.....	73
Rumel Zygmunt, poziomo 14.....	69
Skoczyła Stefan, poziomo 26	71
Sokołowski Stanisław, pionowo 20.....	77
Stronnictwo Ludowe, pionowo 25.....	78
Szacoń Stanisław, pionowo 30.....	79
Tannenberg (nazwa zaatakowanego statku), poziomo 19.....	71
Wiatr Narcyz, pionowo 13.....	76
Witkowski Eugeniusz, poziomo 31	72
Wyłupek Władysław, poziomo 21	71
Wyrzykowski Tadeusz, pionowo 4.....	74
Zwoleń (rozbić więzienia), poziomo 18.....	70
Żywią i bronią, poziomo 16	70

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Rozdział 8. CICHOCIEMNI

Bałuk Stefan, poziomo 3.....	87
Boryczka Adam, pionowo 17	91
Borys Adam, poziomo 20	84
Briggens pod Londynem, poziomo 7	83
Burdziński Tadeusz, poziomo 28.....	86
Chmielowski Antoni, pionowo 16.....	91
Iglewski Antoni, pionowo 23	93
Jagielski Stanisław, pionowo 8	88
Januskiewicz Henryk, pionowo 18.....	91
Kaszyński Eugeniusz, poziomo 5	82
Kochański Władysław, pionowo 15	90
Kontrym Bolesław, pionowo 14	89
Kopisto Wacław, poziomo 24	85
Kossakowski Tadeusz, poziomo 14	84
Krajewski Henryk, pionowo 21	92
Kursy specjalnościowe, poziomo 13.....	83
Kursy uzupełniające, pionowo 9	88
Kursy zasadnicze, pionowo 6	88
Largo, pionowo 25	93
Nowak Jan, poziomo 12	89
Ostani, pionowo 11	89
Paczkowski Alfred, poziomo 22.....	84
Piwnik Jan, poziomo 27.....	86
Pospieszalski Antoni, poziomo 26.....	85
Poznański Jan, pionowo 19.....	92
Rachwał Bronisław, poziomo 4.....	82
Szwiec Waldemar, poziomo 10	83
Ściegienny Wincenty, pionowo 3.....	87
Zub Leonard, poziomo 1.....	81

Rozdział 9. CYTATY DOTYCZĄCE ARMII KRAJOWEJ I POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

Anders Władysław, poziomo 25	98
Bartoszewski Władysław, pionowo 7	102
Bobkowski Andrzej, poziomo 8	95
Braun Jerzy, poziomo 24	97
Chruściel Antoni, pionowo 31	106
Chrzanowski Wiesław, poziomo 2	95
Churchill i Roosevelt, poziomo 31	99
Himmler Heinrich, poziomo 10	95
Iranek-Osmecki Kazimierz, poziomo 21	97
Iwanow Mikołaj, pionowo 20.....	104
Jasienica Paweł, pionowo 15	103
Kieżun Witold, poziomo 12	96
Kisielewski Stefan, pionowo 23	105
Kliszko Zenon, pionowo 3.....	101
Komorowski Tadeusz, pionowo 26.....	105

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Korboński Stefan, pionowo 18.....	103
Kuroń Jacek, pionowo 22	105
Leski Kazimierz, pionowo 9	102
Likiernik Stanisław, poziomo 19	97
Łubieński Tomasz, poziomo 13	96
Mackiewicz Stanisław, poziomo 17	97
Maleszka Lesław, poziomo 4	95
Malewska Hanna, pionowo 14.....	103
Michalski Cezary, pionowo 11	103
Mikołajczyk Stanisław, poziomo 33	100
Miłosz Czesław, poziomo 34	100
Nowak-Jeziorański Jan, poziomo 32	99
Orwell George, poziomo 27	98
Ryczan Kazimierz, poziomo 16	96
Rzepecki Jan, poziomo 35	101
Sosnkowski Kazimierz, pionowo 30	106
Stalin Józef, pionowo 5.....	101
Strzembosz Tomasz, poziomo 29	99
Wańkiewicz Melchior, poziomo 28	99
Wolniewicz Bogusław, pionowo 6.....	101
Zaremba Zygmunt, pionowo 1.....	101

Rozdział 10. FILMY O ARMII KRAJOWEJ

Dzień czwarty, poziomo 22.....	111
Eroica, pionowo 4	112
Generał Nil, poziomo 21	111
Godzina W, pionowo 11	114
Kamienie na szaniec, poziomo 20.....	110
Kanał, poziomo 5.....	108
Kolumbowie, pionowo 9.....	113
Munk Andrzej, pionowo 13	114
Nasze matki, nasi ojcowie, poziomo 10.....	108
Niezlomni, pionowo 7	113
Obława, poziomo 12.....	109
Pierścionek z orłem w koronie, pionowo 1	111
Pigułki dla Aurelii, poziomo 15.....	109
Popiół i diament, poziomo 1	107
Powstanie Warszawskie, pionowo 15	115
Sierpniowe niebo. 63 dni chwały, poziomo 16.....	109
Taniec śmierci. Sceny z Powstania Warszawskiego, pionowo 18	115
Umarłem aby żyć, pionowo 6	112
Wajda Andrzej, pionowo 17.....	115
Wyrok śmierci, pionowo 14.....	114
Zaduszki, pionowo 2.....	112
Zakazane piosenki, poziomo 8	108
Zamach, poziomo 19	110
Zezowate szczęście, poziomo 3.....	107

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Rozdział 11. GWARA OKUPACYJNA

Beczka, poziomo 19	116
Białko, poziomo 32	116
Bibuła, pionowo 15	117
Błaszana nerka, pionowo 13	117
Branka, pionowo 26	118
Ciotki, poziomo 5	116
Gacek, pionowo 3	117
Gadzinówka, pionowo 22	118
Garnek, pionowo 8	117
Gołębiarze, pionowo 14	117
Hajlowanie, pionowo 9	117
Hipisz, poziomo 10	116
Kipiączka, pionowo 34	118
Kociół, poziomo 40	117
Kolejówka, poziomo 30	116
Krawat, poziomo 41	117
Kumanie się, poziomo 16	116
Łapanka, poziomo 12	116
Łażnia, poziomo 20	116
Macanka, poziomo 29	116
Materac, pionowo 36	118
Melina, pionowo 4	117
Nalot, pionowo 17	117
Nocniki, pionowo 1	117
Paka, poziomo 7	116
Pipel, poziomo 37	117
Pluj zupka, pionowo 24	118
Polowanie na kuropatwy, pionowo 31	118
Polowanie na zające, poziomo 6	116
Przyskrzynieć, pionowo 7	117
Rozłupki, poziomo 18	116
Rozpylacz, pionowo 28	118
Rozwałka, pionowo 2	117
Szafa, poziomo 27	116
Szczekaczka, poziomo 42	117
Szmalcownik, pionowo 25	118
Szmugiel, poziomo 35	117
Szopy, poziomo 23	116
Termometr, poziomo 39	117
Tramwaj, pionowo 11	117
Wanna, pionowo 22	118
Wywózka, poziomo 33	116
Zasiadka, pionowo 21	118

Rozdział 12. IZBY PAMIĘCI I KLUBY HISTORYCZNE ARMII KRAJOWEJ

Izba Pamięci w Baboszewie, pionowo 15	126
Izba Pamięci w Bratucicach, pionowo 13	125

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Izba Pamięci w Częstochowie, poziomo 7	120
Izba Pamięci w Gdańsku, pionowo 1	123
Izba Pamięci w Gułtowach, poziomo 1	119
Izba Pamięci w Herdzie, pionowo 17	126
Izba Pamięci w Janowicach, poziomo 8	120
Izba Pamięci w Jastkowicach, poziomo 5	120
Izba Pamięci w Łebnie, poziomo 22	122
Izba Pamięci w Miechowie, poziomo 19	121
Izba Pamięci w Olsztynie, pionowo 6	124
Izba Pamięci w Piastowie, poziomo 10	121
Izba Pamięci w Rzuchowej, pionowo 9	124
Izba Pamięci w Słupsku, pionowo 12	125
Izba Pamięci w Środzie, pionowo 2	123
Izba Pamięci w Tarnowie, pionowo 3	123
Izba Pamięci w Warszawie w, poziomo 16	121
Izba Pamięci w Zgierzu, poziomo 20	121
Klub Historyczny w Augustowie, pionowo 11	124
Klub Historyczny w Dąbrowie, pionowo 18	126
Klub Historyczny w Łodzi, pionowo 14	125
Klub Historyczny w Piotrkowie Trybunalskim, poziomo 21	122
Klub Historyczny w Rykach, poziomo 4	119

Rozdział 13. KADRA DOWÓDCZA ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ I ARMII KRAJOWEJ

Bór (pseudonim), pionowo 21	135
Chruściel Antoni, pionowo 17	134
Fieldorf August, poziomo 22	130
Fróg Gracjan, poziomo 16	129
Godziemba (pseudonim), pionowo 7	132
Grot (pseudonim), poziomo 7	128
Kalenkiewicz Maciej, poziomo 14	129
Kardaś Kazimierz, pionowo 14	134
Kiwerski Jan, pionowo 18	135
Kiżny Roman, poziomo 11	128
Komorowski Tadeusz, poziomo 5	127
Monter, pionowo 1	130
Niedźwiadek, pionowo 15	134
Okulicki Leopold, pionowo 6	131
Pełczyński Tadeusz, pionowo 12	133
Pietraszewicz Bronisław, poziomo 20	130
Pilch Adolf, pionowo 13	133
Pluta-Czachowski Kazimierz, pionowo 4	131
Rowecki Stefan, pionowo 10	132
Rzepecki Jan, pionowo 19	135
Sosnkowski Kazimierz, poziomo 2	127
Tokarzewski Michał, pionowo 2	130
Torwid (pseudonim), poziomo 9	128
Zapała Julian, poziomo 8	128

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Rozdział 14. KAPELANI ARMII KRAJOWEJ

Adamecki Józef, poziomo 16.....	139
Bąk Stanisław, poziomo 13	138
Czartoryski Michał, poziomo 21	140
Jachimowski Tadeusz, pionowo 17	144
Kiedrowski, pionowo 3.....	141
Kowalczyk Józef, pionowo 15.....	143
Mauersberger Jan, poziomo 1	136
Michalski Jan, pionowo 5.....	142
Mucha Ludwik, poziomo 10	137
Niedzielak Stefan, pionowo 11	143
Pilecki Giedymin, poziomo 12	137
Pilipiec Michał, pionowo 7	142
Przytocki Józef, pionowo 12	143
Rostworowski Tomasz, pionowo 2	141
Rufin Franciszek, poziomo 20	139
Salamucha Jan, pionowo 4	141
Sikorski Stanisław, poziomo 19.....	139
Stanek Józef, pionowo 19	145
Stefański Józef, poziomo 8.....	137
Stępień Jan, poziomo 6	136
Trószyński Zygmunt, pionowo 9	142
Wyszyński Stefan, poziomo 14.....	138
Zieja Jan, pionowo 18.....	144
Ziółkowski Stanisław, poziomo 22.....	140

Rozdział 15. KOBIECY W ARMII KRAJOWEJ

Bredel Alina, poziomo 16.....	148
Bredel Janina, poziomo 8	146
Dysk (dywersyjno-sabotażowy oddział kobiecy AK), poziomo 21	149
Gertz Wanda, pionowo 7	153
Grodzka-Gużkowska Magdalena, pionowo 1	151
Iwańska Alicja, pionowo 4	152
Karasiówna Janina, pionowo 18.....	155
Kobiece Patrole Minerskie, poziomo 23	150
Komisja Historii Kobiet w Walce o Niepodległość, poziomo 11	147
Kraszewska Wanda, poziomo 14	148
Lipińska Grażyna, pionowo 10	153
Lwow-Eberle Lidia, poziomo 15.....	148
Martinowa Halina, pionowo 13	154
Otwinowska Barbara, poziomo 5.....	146
Piwońska Julia, pionowo 3	152
Pomocy Żołnierzowi (Referat), poziomo 17.....	149
Przysposobienie Wojskowe Kobiet, poziomo 25.....	150
Rapp Zofia, poziomo 22	149
Skarga Barbara, poziomo 24.....	150
Sokołowska Maria, pionowo 12	154
Tomalak Irena, poziomo 9	147

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Wasilewska Halina, pionowo 6	153
Wielkopolska Ekspozytura Wywiadowcza, pionowo 20	155
Wojskowa Służba Kobiet, poziomo 19	149
Zawierta Ludwika, pionowo 2	152

Rozdział 16. KOMENDA GŁÓWNA ARMII KRAJOWEJ

Biuro Finansów i Kontroli, poziomo 18	158
Biuro Informacji i Propagandy, poziomo 9	157
Kedyw, pionowo 8	159
Kierownictwo Walki Cywilnej, pionowo 15.....	160
Kierownictwo Walki Konspiracyjnej, poziomo 19.....	158
Kierownictwo Walki Podziemnej, pionowo 3	159
Komendant Główny AK, poziomo 16.....	158
Kwatermistrz (II zastępca Szefa Sztabu), poziomo 3.....	157
Oddział Dowodzenia i Łączności, poziomo 17	158
Oddział Informacyjno-Wywiadowczy, poziomo 12	158
Oddział Kwatermistrzowski, poziomo 1	157
Oddział Operacyjno-Szkoleniowy, poziomo 13	158
Oddział Organizacyjny, pionowo 10	159
Szef Operacji (I zastępca Szefa Sztabu), poziomo 14.....	158
Szef Sztabu, pionowo 11	159
Szefostwo Biur Wojskowych, pionowo 7	159
Sztab Komendy Głównej, pionowo 2.....	158
Wojskowa Służba Ochrony Powstania, poziomo 5	157
Zagroda (kryptonim), pionowo 4.....	159
Zastępca Szefa Sztabu ds. Organizacyjnych, pionowo 6	159

Rozdział 17. KSIĄŻKI O ARMII KRAJOWEJ

281 dni w szponach NKWD, pionowo 25	172
Akcje zbrojne podziemnej Warszawy 1939-1944, poziomo 10	162
Armia Podziemna, pionowo 9.....	169
Bąbiński Dariusz, poziomo 6	162
Bezimienni Z dziejów wywiadu Armii Krajowej, poziomo 31	166
Borkiewicz Adam Józef, pionowo 4	168
Chlebowski Cezary, poziomo 3	161
Cichociemni, pionowo 20.....	171
Ciechanowski Jan, poziomo 24	165
Dąbski Stefan, pionowo 13.....	170
Egzekutor, poziomo 21	164
Galop 44, pionowo 22.....	172
Hassel Sven, pionowo 8	169
Kamienie na szaniec, pionowo 15	170
Karski Jan, poziomo 12	163
Kolonia Wileńska, poziomo 14	163
Komorowski Krzysztof, pionowo 27	172
Kopf Stanisław, poziomo 26	165
Kryptonim Góral, pionowo 16	170
Kulesza Juliusz, pionowo 18	171

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Malinowski Kazimierz, pionowo 29.....	173
Moje powojenne łagry, pionowo 33	173
Mordercy Polaków, poziomo 32	166
Ney-Krwawicz Marek, pionowo 30	173
Nil generał August Emil Fieldorf, pionowo 11.....	169
Nurt major Eugeniusz Kaszyński, poziomo 37	167
Ponury major Jan Piwnik 1912-1944, poziomo 7	162
Pozdrowcie Góry Świętokrzyskie, poziomo 36.....	167
Przebraże Bastion polskiej samoobrony na Wołyniu, pionowo 34	173
Przemarsz przez piekło, poziomo 17.....	163
Rotmistrz Witold Pilecki, pionowo 5.....	168
Stachiewicz Piotr, poziomo 1	161
Ślaski Jerzy, pionowo 19	171
Wróblewski Zbigniew, poziomo 35	167
Wspomnienia oficera do zadań specjalnych, poziomo 23.....	164
Wysocki Wiesław Jan, pionowo 1.....	168
Żmudzin Bolesław Kontrym, poziomo 28	166

Rozdział 18. LOTNICZE WSPARCIE ARMII KRAJOWEJ

1586 Eskadra Specjalnego Przeznaczenia, poziomo 26	179
Dakota (Douglas C-47 Skytrain), poziomo 9	176
Eskadra, poziomo 22.....	178
Frantic 7 (kryptonim wyprawy lotniczej), pionowo 7	180
Groch (kryptonim zrzutu), poziomo 13	176
Handley Page Halifax, poziomo 25	179
Intonacja (kryptonim), poziomo 17	177
Ładowiska, pionowo 16	182
Liberator, poziomo 6.....	175
Liczba lotów w ramach wsparcia AK, pionowo 4.....	180
Most I, poziomo 5	174
Most II, pionowo 9	181
Most III, pionowo 19	182
Most IV, pionowo 18.....	182
Most powietrzny, poziomo 21	178
Most V, poziomo 1	174
Odwet, poziomo 23.....	178
Owczarnia (miejsce zrzutu), pionowo 10.....	181
Pierzyna (kryptonim zrzutowiska), pionowo 1	179
Początek zrzutów Sowietów dla Powstania Warszawskiego, pionowo 12.....	181
Riposta (kryptonim sezonu operacyjnego), pionowo 2.....	180
Syrena (kryptonim komórki), pionowo 6	180
Szostak Zbigniew, poziomo 15.....	177
Tomiczek Antoni, poziomo 20	178
Vickers Wellington, poziomo 3	174
Wilga (kryptonim zrzutowiska), pionowo 24	183
Zrzutowiska, pionowo 11	181
Żaba (kryptonim placówki odbioru zrzutów), poziomo 14	176

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Rozdział 19. ŁĄCZNOŚĆ W ARMII KRAJOWEJ I PODCZAS POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

Alarmowa sieć radiowa, pionowo 16	190
Błyskawica (radiostacja), poziomo 17	186
Bojowa sieć łączności, pionowo 11	189
Cielecki Andrzej, pionowo 13	189
Inspektorska sieć łączności, pionowo 8.....	189
Iskry, poziomo 12	185
Kram, pionowo 3.....	188
Kurierska łączność zagraniczna, poziomo 4	184
Kurierska łączność zamiejscowa, poziomo 15	185
Lotnicza sieć radiowa, pionowo 9.....	189
Maliny, pionowo 7	188
Markowski Włodzimierz, poziomo 7	184
Okręgowa sieć radiowa, pionowo 5.....	188
Omnibus (kryptonim kompanii radiotelegraficznej), poziomo 10.....	185
Orbis (kryptonim zawiązkowej kompanii radiotelegraficznej), pionowo 14.....	190
Poczty główne, poziomo 19.....	187
Sieć dowodzenia Warszawskiego Okręgu AK (Niebieska), pionowo 2.....	188
Specjalna sieć alarmowa, poziomo 18	187
Uszycki Jerzy, pionowo 6	188
Zagraniczna sieć radiowa, poziomo 1	184
Zębik Antoni, pionowo 1	187

Rozdział 20. MEDYCY / SŁUŻBY SANITARNE ARMII KRAJOWEJ

Aleksandrowicz Julian, poziomo 15.....	194
Błasińska Irena, pionowo 26.....	208
Centralny Powstańczy Szpital Chirurgiczny nr 1, poziomo 18	196
Dering Władysław, pionowo 4	202
Falkowski Adolf, poziomo 11	193
Frydrychowicz Tadeusz, pionowo 11	204
Garnarczyk-Piotrowska Barbara, pionowo 24	206
Hornowski Sergiusz, poziomo 17	195
Jankowski Tadeusz, poziomo 32.....	199
Klukowski Zygmunt, pionowo 7	203
Lenk Henryk, poziomo 9.....	192
Loth Edward, pionowo 6	202
Matuszewska Ewa, pionowo 20	205
Medal Digno Laude, pionowo 21	206
Paradowska Kazimiera, poziomo 22	197
Petrynowska Hanna, poziomo 27	197
Piasecki Józef, poziomo 30	198
Piechowiak Kazimierz, pionowo 3	201
Prywatna Szkoła Zawodowa dla ... Personelu Sanitarnego, pionowo 14	205
Punkty sanitarne, poziomo 28	198
Rogulski Jan, poziomo 5	191
Rudowski Witold, poziomo 31	199
Sadowski Cyprian, pionowo 19	205

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Sieć szpitali polowych, poziomo 12	193
Strehl Leon, pionowo 2	200
Szpital Maltański, pionowo 25	207
Szpital św. Jana Bożego, poziomo 10	192
Szpital Wolski, pionowo 1	200
Szulc Jadwiga, poziomo 8	192
Tajny Wydział Lekarski Uniwersytetu Warszawskiego, pionowo 13	204
Tarnawski Stefan, poziomo 16	194
Wacek Szczepan, pionowo 23	206
Wajszczuk Barbara, poziomo 1	191
Wesołowski Stefan, poziomo 29	198

Rozdział 21. MUZEUM ARMII KRAJOWEJ

Barczyk Kazimierz, pionowo 17	212
Celka, pionowo 8	211
Czas zwiedzania, poziomo 19	210
Halifax, poziomo 18	210
Komorowski Tadeusz, pionowo 2	211
Liczba archiwaliów, pionowo 11	212
Liczba muzealiów, pionowo 3	211
Liczba tomów, poziomo 7	209
Mierzwa Janusz, poziomo 14	210
Najmniejsza liczność grupy, poziomo 15	210
Parter muzeum, pionowo 16	212
Podziemie muzeum, poziomo 5	209
Polowa apteczka, pionowo 4	211
Radiostacja polowa, poziomo 13	209
Rakieta V2, poziomo 20	210
Strzelnica multimedialna, poziomo 10	209
Szendzielorz Zygmunt, pionowo 6	211
Wcisło Stanisław, pionowo 9	211
Wiek zwiedzających, poziomo 1	209
Wita Stwosza, pionowo 12	212

Rozdział 22. MUZEUM POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

Adres Muzeum, pionowo 7	216
Antresola, pionowo 15	217
Archiwum Historii Mówionej, pionowo 16	217
Czas trwania lekcji muzealnej, poziomo 14	214
Czas zwiedzania, pionowo 8	216
Dzwon Monter, poziomo 12	213
Fonoteka, poziomo 18	214
Instytut Stefana Starzyńskiego, poziomo 20	214
Kubuś, poziomo 17	214
Liczba języków w których dostępne są audioprzewodniki, poziomo 8	213
Liczność grup zwiedzających, pionowo 13	217
Ludobójstwo na Woli, pionowo 2	215
Malinowska-Grupińska Ewa, poziomo 4	213

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Monument, pionowo 10	217
Możliwość fotografowania i filmowania, poziomo 11	213
Ołdakowski Jan, pionowo 19	218
Palladium, pionowo 9	216
Park Wolności, poziomo 1	213
Powstańcze biogramy, poziomo 22	214
Sala Małego Powstańca, pionowo 6	216
Sala pod Liberatorem, pionowo 5	215
Szpital Powstańczy, pionowo 3	215
Zrzuty, pionowo 21	218

Rozdział 23. NARODOWE SIŁY ZBROJNE

Bitwa pod Olesznem, poziomo 9	222
Bitwa pod Rząbcem, pionowo 14	228
Borów, poziomo 3	219
Brygada Świętokrzyska, pionowo 2	225
Centrum Wyszkozenia Szkoły Podchorążych Piechoty NSZ, pionowo 11	227
Czerwony Bór, pionowo 19	230
Deklaracja Narodowych Sił Zbrojnych, poziomo 26	223
Grupa Szańca, poziomo 24	223
Kasznicza Stanisław, poziomo 8	221
Kemnitz Edward Marcin, poziomo 21	223
Koło (Brygada Zmotoryzowana NSZ), poziomo 12	222
Kurcysz Tadeusz, poziomo 17	222
Mączyński Czesław, pionowo 18	229
Narodowa Organizacja Wojskowa, pionowo 13	227
NSZ-AK, poziomo 20	223
NSZ-ZJ, pionowo 22	223
Organizacja Wojskowa Związek Jaszczurczy, pionowo 1	224
Oziewicz Ignacy, pionowo 9	226
Pieśń Oddziału NSZ Cichego, pionowo 6	226
Pisarewski-Parry Feliks, pionowo 25	230
Pułk Sikorskiego, poziomo 28	224
Reliszko Zygmunt, pionowo 16	229
Renner Kurt, pionowo 4	225
Scalenie NSZ i AK, pionowo 23	230
Stosunek NSZ do podziemia komunistycznego, poziomo 15	222
Szymanowski Czesław, poziomo 7	221
Warszawianka (kompania NSZ), poziomo 27	223
Zaborski Kazimierz, poziomo 5	219
Zacharewicz Piotr, poziom 10	222

Rozdział 24. ODDZIAŁY AK W POWSTANIU WARSZAWSKIM I ICH NAJWIĘKSZE SUKCESY

Chrobry I (batalion), poziomo 13	234
Gęsiówka, poziomo 8	233
Golski (batalion), poziomo 16	235
Kiliński (batalion), poziomo 5	232
Komenda Policji, pionowo 10	239

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Koszary SS, poziomo 7	233
Krybar, poziomo 23	236
Leśnik (zgrupowanie), poziomo 27	237
Łukasiński (batalion), pionowo 2	238
Magazyny żywności i mundurów Waffen-SS, pionowo 22	240
Miejsce noszenia opaski podczas Powstania Warszawskiego, pionowo 12.....	239
Miejsce umieszczenia na opasce numeru oddziału, poziomo 4.....	232
Miotła (batalion), poziomo 17	235
Młociny (pułk), poziomo 20.....	235
Parasol (batalion), poziomo 10.....	234
Poczta Główna, poziomo 28.....	237
Polska Akcyjna Spółka Telefoniczna (PAST), poziomo 25	236
Polska Wytwórnia Papierów Wartościowych (PWPW), poziomo 6	232
Południe (grupa), poziomo 1	231
Północ (grupa), pionowo 21.....	240
Radosław (zgrupowanie), poziomo 15	235
Róg (zgrupowanie), poziomo 11.....	234
Ruczaj (batalion), pionowo 14	239
Stare Miasto (część Grupy Północ), pionowo 10	240
Śródmieście (grupa), pionowo 9	238
Żaglowiec (zgrupowanie), pionowo 3	238
Żmija (zgrupowanie), poziomo 26	237
Żoliborz (dzielnica Warszawy w której walczyła część Grupy Północ), poziomo 29	238
Żubr (zgrupowanie), pionowo 18.....	239
Żyrafa (zgrupowanie), pionowo 19.....	240

Rozdział 25. ODTWARZANIE SIŁ ZBROJNYCH W RAMACH AKCJI „BURZA”

106. Dywizja Piechoty AK Dom, poziomo 8	241
11. Karpacka Dywizja Piechoty AK, poziomo 13.....	242
12. Dywizja Piechoty AK, poziomo 9	241
2. Dywizja Piechoty Legionów AK Pogoń, pionowo 14	244
22. Dywizja Piechoty AK Jarosławska, pionowo 17	245
24. Dywizja Piechoty AK Rzeszowska, poziomo 21.....	242
25. Dywizja Piechoty AK, pionowo 18	245
27. Wołyńska Dywizja Piechoty AK, pionowo 7	244
28. Dywizja Piechoty AK im. Stefana Okrzei, pionowo 20	245
3. Dywizja Piechoty Legionów AK, poziomo 11.....	241
30. Dywizja Piechoty AK Twierdza, pionowo 6	243
5. Dywizja Piechoty AK Dzieci Lwowskich, poziomo 14.....	242
6. Dywizja Piechoty AK Ziemi Krakowskiej Odwet, poziomo 23	242
7. Dywizja Piechoty AK Orzeł, poziomo 10	241
8. Dywizja Piechoty AK im. Romualda Traugutta, poziomo 4	241
9. Podlaska Dywizja Piechoty AK, pionowo 5	243
Batalion, poziomo 19.....	242
Dywizja, pionowo 16.....	244
Kielecki Korpus Armii Krajowej, poziomo 24	243
Kompania, pionowo 3	243
Krakowska Brygada Kawalerii Zmotoryzowanej AK, poziomo 22	242

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Pluton, pionowo 2	243
Pułk, poziomo 15	242
Warszawski Korpus Armii Krajowej, pionowo 1	243
Zgrupowanie Okręgu AK Nowogródek, pionowo 12	244

Rozdział 26. OFICEROWIE AK – GENERAŁOWIE WP

Bittner Ludwik, poziomo 7	246
Broniewski Zygmunt, poziomo 18	248
Filipkowski Mieczysław, pionowo 2	250
Godlewski Edward, poziomo 12	247
Karcz Jan, poziomo 17	248
Komornicki Stanisław, poziomo 20	249
Krzyżanowski Aleksander, pionowo 3	250
Mazurkiewicz Jan, pionowo 10	251
Olbrycht Bruno, pionowo 11	251
Ostrowski Bolesław, poziomo 4	246
Pfeiffer Franciszek, poziomo 1	246
Rostworowski Stanisław, pionowo 16	252
Sawicki Kazimierz, pionowo 8	251
Skroczyński Albin, poziomo 15	247
Ścibor-Rylski Zbigniew, pionowo 13	252
Tatar Stanisław, pionowo 5	250
Tumidajski Kazimierz, pionowo 14	252
Wałęga Mieczysław, poziomo 8	246
Wittek Maria, poziomo 19	249
Zawacka Elżbieta, poziomo 9	247
Zieliński Bohdan, poziomo 21	249

Rozdział 27. OZNAKI ODDZIAŁÓW WALCZĄCYCH W POWSTANIU WARSZAWSKIM

Batalion Golski, pionowo 20	260
Batalion Miotła, poziomo 24	257
Batalion Odwet II, pionowo 22	260
Batalion Parasol, pionowo 13	259
Batalion Wigry, pionowo 10	257
Batalion Zaremba-Piorun, pionowo 4	258
Brygada dywersyjna Broda, poziomo 19	256
Dywizjon Motorowy, poziomo 17	256
Grupa Artyleryjska Granat, pionowo 2	257
Grupy Szturmowe Szarych Szeregów, pionowo 3	257
Obwód Obroża, poziomo 9	255
Oddział Surowiec, poziomo 21	256
Organizacja wojskowa Jerzyki, pionowo 11	259
Oznaka Absolwenta SPRP AK, pionowo 7	258
Pluton Głuchoniemi, pionowo 14	259
Pluton Słowaków, poziomo 15	255
Pułk Baszta, poziomo 6	254
Pułk Palmiry-Młociny, poziomo 5	254

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Służba Pomoc Żołnierzowi, pionowo 8.....	258
VI Obwód Warszawskiego Okręgu AK, pionowo 5	258
Zgrupowanie Chrobry II, poziomo 12	255
Zgrupowanie Kryska, pionowo 18	260
Zgrupowanie Leśnik, poziomo 23.....	256
Zgrupowanie Róg, poziomo 1.....	254
Zgrupowanie Żniwiarz, poziomo 16.....	255
Znak tożsamości Działu Szyfrów i Łączności Kurierskiej, poziomo 25	257

Rozdział 28. PIOSENKI ARMII KRAJOWEJ

Bojarski Waclaw, poziomo 10.....	261
Gawroński Andrzej, pionowo 9	265
Hej, chłopcy, Bagnet na broń, poziomo 19.....	263
Jeziński Mirosław, pionowo 7	265
Krahelska Krystyna, pionowo 13	266
Mała dziewczynka z AK, poziomo 6	261
Markowski Jan, poziomo 11	262
Marsz Mokotowa, poziomo 18.....	263
Marsz Śródmieścia, poziomo 8	265
Marsz Żoliborza, poziomo 14	262
Natalia, pionowo 16.....	266
Pałacyk Michła, poziomo 1	261
Panufnik Andrzej, pionowo 3.....	264
Rozszumiały się wierzby płaczące, pionowo 4.....	264
Sanitariuszka Małgorzatka, pionowo 2	264
Serce w plecaku, pionowo 17.....	266
Szczepański Józef, poziomo 20	263
Ślęzak Roman, pionowo 1	264
Warszawskie dzieci, poziomo 15.....	262
Zieliński Michał, pionowo 12.....	265

Rozdział 29. POJAZDY ARMII KRAJOWEJ W POWSTANIU WARSZAWSKIM

Batalion Ruczaj, poziomo 1	268
Bielecki Walerian, poziomo 8	269
Chwat (niemieckie działo pancerne), poziomo 18.....	270
Chyczewski Andrzej, pionowo 15	274
Ciągnik artyleryjski, poziomo 19	271
Ciągnik lotniczy, poziomo 3	268
Kolumna Motorowa Wydra, pionowo 9.....	273
Kubuś, poziomo 10	269
Magda, pionowo 12	272
Micuta Waclaw, pionowo 6	272
Pluton Pancerny Kolumny Motorowej, pionowo 7	273
Półpancerny Chevrolet, poziomo 5.....	269
Samochody pożarnicze, pionowo 2.....	271
Samochody sanitarne, pionowo 16	275
Starówka (zdobyczny transporter), poziomo 17	270
Szary Wilk, pionowo 13	274

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Transport samochodowy, poziomo 11	269
Wacek (samodzielny pluton pancerny), poziomo 14	270
Warsztat rusznikarski (niemiecki, ruchomy), pionowo 1	271
WP (zdobyczny czołg), pionowo 4	272

Rozdział 30. POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE

Biuletyn Informacyjny, pionowo 14	282
Bniński Adolf, pionowo 1	280
Braun Jerzy, poziomo 6	277
Delegatura Rządu na Kraj, poziomo 16	282
Jakubowski Jan, pionowo 2	280
Jankowski Jan, poziomo 2	276
Karski Jan, poziomo 9	278
Kauzik Stanisław, pionowo 5	281
Korboński Stefan, pionowo 3	281
Liczba Delegatur, poziomo 7	278
Państwowy Korpus Bezpieczeństwa, poziomo 11	278
Piekałkiewicz Jan, pionowo 12	282
Podziemne Szkolnictwo, poziomo 20	279
Proces Szesnastu, poziomo 19	279
Pużak Kazimierz, poziomo 4	277
Ratajski Cyryl, pionowo 10	282
Rutkowski Leopold, pionowo 12	279
Sądy Podziemne, pionowo 18	283
Służba Zwycięstwu Polski, pionowo 8	282
Ulrich Wasilij, poziomo 13	279
Związek Walki Zbrojnej, poziomo 17	279
Zych Władysław, pionowo 21	284
Żegota (kryptonim), poziomo 22	280

Rozdział 31. POMNIKI POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO I ARMII KRAJOWEJ ORAZ MIEJSCA PAMIĘCI POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

Aleje Jerozolimskie (tablica pamiątkowa), pionowo 4	291
Aleje Solidarności (tablica pamiątkowa), poziomo 31	290
Andersa (tablica pamiątkowa), poziomo 5	285
Bielańska (tablica pamiątkowa), poziomo 27	288
Brzozowa (tablica pamiątkowa), poziomo 3	285
Chełmska (tablica pamiątkowa), poziomo 30	289
Chłodna (tablica pamiątkowa), pionowo 25	295
Dąbrowskiego (tablica pamiątkowa), poziomo 32	290
Długa, poziomo 15	286
Fałata (tablica pamiątkowa), pionowo 21	294
Gdańsk (pomnik), pionowo 2	291
Górczewska (tablica pamiątkowa), pionowo 17	294
Grochowska (tablica pamiątkowa), pionowo 12	293
Józefów, pionowo 6	291
Kielce (pomnik), poziomo 24	288
Kilińskiego (tablica pamiątkowa), pionowo 11	293

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Krasińskiego (tablica pamiątkowa), pionowo 24	295
Noakowskiego (tablica pamiątkowa), poziomo 10.....	286
Nowy Świat (tablica pamiątkowa), pionowo 7	292
Plac Krasińskich (pomnik), poziomo 22.....	287
Plac Mirowski (tablica pamiątkowa), pionowo 22	295
Poznań (pomnik), pionowo 1	290
Przyokopowa (tablica pamiątkowa), poziomo 16	287
Rodzinkowa (tablica pamiątkowa), pionowo 9.....	292
Rzeszów (pomnik), poziomo 13	286
Sanguszkowski (tablica pamiątkowa), poziomo 18 24	287
Senatorska (tablica pamiątkowa), pionowo 19	294
Sopot (pomnik), pionowo 8.....	292
Świętojerska (tablica pamiątkowa), poziomo 20.....	287
Warszawa (pomnik), poziomo 23	288
Wolska (tablica pamiątkowa), poziomo 28	289
Zamość (pomnik), pionowo 14	293
Zgoda (tablica pamiątkowa), poziomo 29.....	289
Zielna (tablica pamiątkowa), pionowo 26	296

Rozdział 32. PRASA I PROPAGANDA DYWERSYJNA ARMII KRAJOWEJ

Akcja Oktober, pionowo 2	300
Akcja Tse-tse, poziomo 5	297
Biuletyn Informacyjny, poziomo 24.....	300
Biuletyn Ziemi Czerwieńskiej, poziomo 9	297
Biuletyn Żołnierski, poziomo 21	298
Gazety i czasopisma w języku niemieckim wydawane systematycznie, poziomo 23299	
Insurekcja oraz Żołnierz Polski, pionowo 11	303
Jednorazowy nakład prasy konspiracyjnej, poziomo 12	298
Komisja Terroru Moralnego, poziomo 22	298
Korwin-Piotrowski Czesław, pionowo 16	303
Podrobione zarządzenie, poziomo 1	297
Podwydział N, pionowo 7	302
Rój (kryptonim), poziomo 14.....	298
Rutkowski Jerzy, pionowo 20	304
Rzeczpospolita Polska, pionowo 4	301
Sztuka i Naród, pionowo 13	303
Szydło, poziomo 13	298
Świt Polski, pionowo 15.....	303
Tajne Wojskowe Zakłady Wydawnicze, pionowo 3	300
Ulotka z karykaturą Stalina, poziomo 19	298
Ulotka z podobizną Churchila, pionowo 18	304
Watra, pionowo 10.....	302
Werble wolności, pionowo 8	302
Wiadomości Polskie, poziomo 17.....	298
Żenczykowski Tadeusz, pionowo 6	301

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Rozdział 33. REKONSTRUKCJE HISTORYCZNE

Bitwa partyzancka pod Olesznem i Chotowem, pionowo 6.....	311
Grupa Rekonstrukcji Historycznej Batalionu Czata 49., pionowo 11	312
Likwidacja getta w Będzinie, poziomo 14.....	308
Odbiór alianckiego zrzutu lotniczego, pionowo 19	315
Ostatni zrzut, pionowo 18	315
Powołanie 27. WDP AK, pionowo 4	311
Rozbicie Powiatowego UB w Mławie, poziomo 23.....	309
Rozbicie więzienia w Kielcach, pionowo 12	313
Rozbrojenie posterunku MO w Piekutach, pionowo 5.....	311
Rzeczpospolita Kampinoska, pionowo 2	310
Rzeź Wołyńska, poziomo 7	306
Stowarzyszenie Grupa Historyczna Zgrupowanie Radosław, poziomo 21	308
Stowarzyszenie Rekonstrukcji Historycznych 1 pułku Strzelców Podhalańskich, poziomo 20	308
Walki o twierdzę Zmartwychwstaniek, poziomo 13.....	307
Wielkopolska Walczy 1943, pionowo 1	310
Wileńszczyzna 44, pionowo 14	313
Wyzwolenie Kocka, poziomo 9.....	307
Zamach na Ericha Schulze, poziomo 10.....	307
Zamach na Franza Kutscherę, pionowo 15.....	314
Zamach na Franza Wittka, pionowo 16.....	314
Zamach na Helmuta Kappa, poziomo 22	309
Zdobycie dokumentacji technicznej rakiety V2, poziomo 3	306
Zrzut Cichociemnych, pionowo 8.....	312

Rozdział 34. RZECZPOSPOLITE PARTYZANCKIE

Nowakowski Paweł, poziomo 5	316
Rzeczpospolita Augustowska, poziomo 10.....	318
Rzeczpospolita braci Bielskich, pionowo 19.....	322
Rzeczpospolita Brenneńska, poziomo 8	317
Rzeczpospolita Daleszycka, poziomo 21	320
Rzeczpospolita Dziewieniska, pionowo 2.....	320
Rzeczpospolita Iwonicka, poziomo 12.....	318
Rzeczpospolita Józefowska, pionowo 11	321
Rzeczpospolita Kampinoska, poziomo 6.....	317
Rzeczpospolita mjr. Dobrzańskiego, poziomo 13	319
Rzeczpospolita Nalibocka, poziomo 3.....	316
Rzeczpospolita Niebylecka, poziomo 18.....	319
Rzeczpospolita Ochotnicka, pionowo 7.....	320
Rzeczpospolita Ostrowska, poziomo 20.....	319
Rzeczpospolita Pinczowska (Kazimiersko-Proszowicka), pionowo 16	321
Rzeczpospolita Raciechowska, pionowo 4.....	320
Rzeczpospolita Radecznicza, poziomo 1	316
Rzeczpospolita Świętokrzyska, pionowo 9.....	320
Rzeczpospolita Turgielska, poziomo 15.....	319
Rzeczpospolita Zasmicka, pionowo 17	322
Zajączkowski Czesław, pionowo 14	321

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Rozdział 35. SATYRA JAKO FORMA WALKI Z OKUPANTEM

Biały Koń, poziomo 5.....	323
Chmielewski Henryk, poziomo 21	325
Dobrowolski Stanisław, poziomo 8.....	323
Hollender Tadeusz, pionowo 16.....	328
Jachnina Anna, pionowo 13	327
Kałużny Maksymilian, pionowo 18.....	328
Kowalczyk Stanisław, poziomo 14.....	324
Lipiński Eryk, pionowo 15	328
Maliszewski Aleksander, pionowo 1	325
Moskit, poziomo 17.....	324
Oj, bieda, bieda wszędzie, pionowo 9	326
Podogoniec, pionowo 12	327
Prasa gadzinowa, poziomo 3	323
Szmatławiec, poziomo 7	323
Teatryk Kukielki pod Barykadą, pionowo 5.....	326
Tomaszewski Stanisław, pionowo 2	326
Wilkanowicz Roman, poziomo 11.....	324
Will Andrzej, pionowo 10	327
Zaborowski Jan, poziomo 6.....	323
Załęski Grzegorz, poziomo 19.....	324
Zelenay Tadeusz, pionowo 4.....	326
Ziółek Zygmunt, poziomo 20	324

Rozdział 36. SPORTOWCY W POWSTANIU WARSZAWSKIM

Budziński Henryk, pionowo 3	332
Friedrich Tadeusz, poziomo 14	330
Fronczak Henryk, poziomo 24.....	331
Gordziałkowski Otton, pionowo 7	333
Grocholska-Kurkowiak Barbara, poziomo 22	331
Jensz Leon, pionowo 13.....	334
Karpiński Kazimierz, pionowo 15.....	334
Klukowski Józef, pionowo 16.....	334
Kodelska-Łaszek Teresa, pionowo 2.....	332
Kulej Lucjan, poziomo 2	329
Kwaśniewska Maria Jadwiga, poziomo 16.....	330
Leliwa-Roycewicz Henryk, pionowo 10	333
Lokajski Eugeniusz Zenon, poziomo 6.....	329
Martyna Henryk Julian, pionowo 21	335
Ostoja-Chrostowski Stanisław ... i, poziomo 20.....	331
Papée Adam, pionowo 8	333
Rostwo-Suski Leszek, pionowo 5.....	333
Sobkowiak Edmund, poziomo 11	330
Szarawa Józef Franciszek, poziomo 18	331
Ślązak Henryk, pionowo 12	334
Świczarz Tadeusz, pionowo 1	332
Tłoczyńscy (bracia), pionowo 19	335
Turowski Ludwik, poziomo 23	331

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Ustupski Jerzy, poziomo 4.....	329
Walkiewicz Zygmunt, pionowo 17	334
Zalewski Janusz, poziomo 9.....	330

Rozdział 37. STRAŻNICY PAMIĘCI O ARMII KRAJOWEJ

Archiwum Akt Nowych, pionowo 24	347
Borzobohaty Wojciech, pionowo 16	345
Cmentarz Powstańców Warszawy, poziomo 34.....	342
Cywiński Czesław, pionowo 2	342
Fundacja Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek w Toruniu, poziomo 17	338
Fundacja Armii Krajowej, poziomo 1	336
Fundacja Filmowa Armii Krajowej, pionowo 20.....	346
Fundacja Polskiego Państwa Podziemnego, poziomo 11.....	337
Gloria Victis (pomnik), pionowo 8	344
Instytut Pamięci Narodowej, poziomo 7	336
Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego, poziomo 31.....	341
Karolkiewicz Stanisław, pionowo 6.....	343
Koło Byłych Żołnierzy Armii Krajowej, poziomo 28	340
Kummant Leopold, poziomo 25.....	340
Medycy Powstania Warszawskiego, pionowo 12.....	345
Muzeum Armii Krajowej w Krakowie, poziomo 13.....	338
Muzeum Powstania Warszawskiego, pionowo 21	346
Oleksiak Stanisław, poziomo 22.....	339
Podkomisja Historyczna Armii Krajowej Sztabu Głównego Polskich Sił Zbrojnych, poziomo 33	341
Pomnik Małego Powstańca w Warszawie, poziomo 27	340
Pomnik Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej w Warszawie, pionowo 26	348
Pomnik Powstania Warszawskiego, pionowo 4	343
Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, pionowo 18	345
Rybicki Józef, poziomo 14.....	338
Spółeczny Komitet Pamięci Generała Grota i Żołnierzy Armii Krajowej, poziomo 33.....	339
Stowarzyszenie Łągierników Żołnierzy Armii Krajowej, poziomo 32.....	341
Stowarzyszenie Pamięci Powstania Warszawskiego 1944, pionowo 9	344
Strzembosz Tomasz, poziomo 10	336
Studium Polski Podziemnej, pionowo 30.....	348
Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, pionowo 29.....	348
Tyszkiewicz Aleksander, poziomo 35.....	342
Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych, poziomo 19.....	339
Węgierski Jerzy, pionowo 15.....	345
Związek Powstańców Warszawskich, pionowo 3	343
Żukowski Leszek, poziomo 5.....	336

Rozdział 38. STRUKTURA TERYTORIALNA ARMII KRAJOWEJ

Białostocki (obszar AK), pionowo 19	360
Białystok (okręg AK), poziomo 24	355

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Kielce (samodzielny okręg AK), poziomo 14	353
Kraków (samodzielny okręg AK), poziomo 22	354
Lublin (samodzielny okręg AK), poziomo 27	355
Lwowski (obszar AK), poziomo 26	355
Lwów (okręg AK), poziomo 11	352
Łódź (samodzielny okręg AK), pionowo 15	358
Nowogródek (okręg AK), poziomo 10	352
Obszar, pionowo 2	356
Obwód, poziomo 20	353
Okręg, poziomo 4	351
Polesie (okręg AK), pionowo 9	357
Pomorze (okręg AK), poziomo 6	351
Poznań (okręg AK), pionowo 18	359
Północny (okręg AK), pionowo 1	356
Samodzielny okręg, poziomo 8	352
Stanisławów (okręg AK), poziomo 16	353
Śląsk (samodzielny okręg AK), pionowo 13	358
Śródmieście (obwód AK), pionowo 17	359
Tarnopol (okręg AK), pionowo 1	360
Warszawa (samodzielny okręg AK), pionowo 12	357
Warszawski (obszar AK), pionowo 3	356
Wilno (samodzielny okręg AK), poziomo 3	350
Wołyń (samodzielny okręg AK), pionowo 1	360
Wschodni (podokręg AK), poziomo 24	354
Zachodni (obszar AK), pionowo 7	357
Zachodni (podokręg AK), pionowo 5	356

Rozdział 39. SZARE SZEREGI

Agat (kryptonim), poziomo pionowo 20	367
Akcja Młodzież, poziomo 24	362
Bądź Gotów (kryptonim), poziomo 19	362
Biali Kurierzy, poziomo 11	361
Bojowe Szkoły, poziomo 12	361
Broniewski Stanisław, pionowo 5	364
Dziś (oznaczenie okresu), pionowo 18	366
Grupy Szturmowe, pionowo 7	365
Harcerska Poczta Polowa, poziomo 27	363
Jutro (oznaczenie okresu), pionowo 3	364
Kopernicki, pionowo 17	366
Kotwicki, pionowo 16	366
Kursy charyzmatyczne, poziomo 8	361
Mafeking, poziomo 1	361
Marciniak Florian, pionowo 10	365
Marszałek Leon, pionowo 14	366
Meksyk II, poziomo 25	362
Naczelna Rada Harcerska, poziomo 22	362
Naczelnik, pionowo 1	364
Pasieka (kryptonim), poziomo 15	362

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Pojutrze (oznaczenie okresu), poziomo 30	364
Pszczoły (kryptonim), pionowo 4	364
Rodziny (kryptonim), poziomo 23	366
Roje (kryptonim), poziomo 13	362
Szkoła za lasem, poziomo 24	366
Ule (kryptonim), pionowo 9	365
Wawer (kryptonim), poziomo 26	366
Wigry (organizacja harcerska/batalion AK), poziomo 29	364
Wojskowa Służba Społeczna, pionowo 6	364
Zawisza (gałąź wiekowa), poziomo 21	362

Rozdział 40. SZKOŁY PODCHORAŻYCH REZERWY PIECHOTY ZWZ-AK

Agricola, poziomo 27	369
Broń niemiecka (instrukcja), poziomo 17	368
Czas trwania szkolenia w SPR, poziomo 26	369
Częstotliwość szkolenia w SPR, pionowo 21	370
Elew, pionowo 3	369
Instruktor w SPR, pionowo 9	370
Klasy SPR, poziomo 25	369
Kurs SPR, pionowo 15	370
Kursy SPR, poziomo 6	368
Liczba absolwentów SPR, poziomo 18	368
Liczba godzin wykładowych w SPR, pionowo 10	370
Liczność klasy SPR, poziomo 13	368
Miejsca zebrań szkoleniowych SPR, poziomo 11	368
Stanowisko po ukończeniu SPR, pionowo 2	369
Stopień po ukończeniu SPR, pionowo 12	370
Szkolenie w terenie w SPR, pionowo 19	370
Szkoła Podchorążych AK w Okręgu Lublin, pionowo 5	370
Szkoła Podchorążych BCh, poziomo 22	369
Szkoła Podchorążych i Podoficerów NSZ, poziomo 24	369
Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty Łańcut, poziomo 7	368
Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty Okręgu Warszawskiego, pionowo 23	370
Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty przy batalionie AK Baszta, pionowo 8	370
Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty przy batalionie AK Kiliński, pionowo 16	370
Wykształcenie kandydatów do SPR, poziomo 20	368
Wyłączenie z ram organizacyjnych, pionowo 4	370
Zakres szkolenia w SPR, pionowo 14	370
Zastępcze Szkoły Podoficerów Piechoty, poziomo 1	368

Rozdział 41. SZTANDARY ARMII KRAJOWEJ I ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY AK

Inspektorat Rzeszowski AK, poziomo 6	373
Koło ŚZŻ AK w Tomaszowie Lubelskim, poziomo 23	376
Koło ŚZŻ AK w Busku Zdroju, pionowo 4	377
Koło ŚZŻ AK we Włoszczowie Okręg Kielce, pionowo 12	378
Okręg Białystok AK, pionowo 11	378
Okręg Bydgoszcz ŚZŻ AK, poziomo 8	373

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Okręg Nowogródzki AK, poziomo 14.....	375
Okręg Warszawa ŚZŻ AK, poziomo 15.....	375
Organizacja ZWZ AK Wachlarz, poziomo 20	376
Środowisko 16 Pułku Piechoty AK Ziemi Tarnowskiej, pionowo 19.....	380
Środowisko 7 Pułku Piechoty AK Gałuch, poziomo 7	373
Środowisko 9 Pułku Piechoty Legionów AK Ziemi Zamojskiej, pionowo 9	378
Środowisko Batalionu AK Zośka, pionowo 21	380
Środowisko Batalionu Łukasiński, poziomo 10.....	374
Środowisko Gdańskie 3 Wileńskiej Brygady Partyzanckiej AK, pionowo 1	377
Środowisko Inspektoratu Częstochowskiego AK, poziomo 3.....	372
Środowisko IV Obwodu Ochota AK, poziomo 22	376
Środowisko Kieleckiego Korpusu AK Jodła,, poziomo 13	374
Środowisko Szarych Szeregów, poziomo 5	372
Środowisko Żołnierzy AK Batalionu Kiliński, pionowo 18.....	379
Środowisko Żołnierzy Batalionu AK Parasol, poziomo 16.....	375
Światowy Związek Żołnierzy AK, pionowo 17	379
Zarząd Okręgu Kraków ŚZŻ AK, pionowo 2.....	377

Rozdział 42. UZBROJENIE ARMII KRAJOWEJ

Biuro Studiów i Badań Technicznych, poziomo 15	383
Błyskawica (pistolet maszynowy), poziomo 1.....	381
Bren, pionowo 5.....	387
Browning, pionowo 25	388
Butelka zapalająca, pionowo 11	387
CKM wz. 30	384
Colt, poziomo 9.....	382
Dział Produkcji Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej AK, pionowo 16	388
Filipinka, poziomo 6.....	381
Gokieli Witold, poziomo 26	385
Jajczarnia (potocznie), poziomo 17	383
Jaszkowski Bogumił, poziomo 20.....	384
Kiełb Szczepan, pionowo 4	386
Kis, pionowo 7	387
Knabe, poziomo 14.....	382
Lewandowski Zbigniew, pionowo 19	388
Łopuski, poziomo 27.....	385
Mauser, poziomo 22	384
Miejsce produkcji działek bezodrzutowych, poziomo 13	382
Miotacz ognia wzór K, pionowo 21	388
MP 40, poziomo 10.....	382
Niepokólczycki Franciszek, poziomo 28.....	385
Parabellum, pionowo 12	387
Piat, pionowo 3	386
Sidolówka, poziomo 23.....	384
Sten, pionowo 2.....	386
Szypowski Jan, pionowo 8	387
Vis, poziomo 24	385

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Rozdział 43. WIERSZE O ARMII KRAJOWEJ

Armia Krajowa, poziomo 22.....	392
Baczyński Krzysztof, pionowo 3	393
Biegliśmy, lecz śmierć miewała bliżej ..., pionowo 15.....	395
Czerwona zaraza, pionowo 15	395
Czternastoletnia sanitariuszka myśli zasypiając, poziomo 15	390
Gajcy Tadeusz, poziomo 4	389
Hemar Marian, poziomo 17	391
Jasiński Zbigniew, pionowo 14	395
Kabata Zbigniew, pionowo 20	396
Kejne Wojciech, poziomo 9	390
Łączniczka, pionowo 2	393
Na rozwiązanie Armii Krajowej, pionowo 8.....	394
Ocalony, poziomo 21	391
Odmawiamy, pionowo 18	395
Orzeł Biały, poziomo 1	389
Ostatni komunikat, pionowo 6	393
Pieśń o powstaniu, pionowo 13	394
Polscy bandyci, pionowo 19	395
Polska Podziemna, poziomo 12	390
Rocznica (pieśń), pionowo 11	394
Stroiński Leon, poziomo 7	389
Ubysz Mieczysław, poziomo 5.....	389
Wierzyński Kazimierz, poziomo 16.....	390
Żądamy amunicji, poziomo 10.....	390

Rozdział 44. WYBRANE DATY W OKRESIE 1939 – 2014

1939, pionowo 13	400
1940, poziomo 2	397
1941, poziomo 16	398
1942, poziomo 25.....	399
1943, poziomo 18.....	398
1944, pionowo 22	401
1945, pionowo 6	399
1946, poziomo 26.....	399
1947, poziomo 30	399
1948, poziomo 22.....	399
1950, pionowo 5	399
1951, poziomo 12.....	397
1953, poziomo 5.....	397
1957, poziomo 8.....	397
1963, poziomo 23	399
1964, pionowo 9	400
1966, pionowo 18	400
1970, pionowo 15	400
1980, poziomo 11	397
1981, poziomo 14.....	397
1983, pionowo 19	400

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

1987, pionowo 4	399
1989, pionowo 17	400
1990, pionowo 25	401
1991, pionowo 27	401
1994, poziomo 29	399
1995, poziomo 19	398
1996, pionowo 14	400
2000, poziomo 21	398
2004, poziomo 28	399
2005, pionowo 1	399
2006, poziomo 10	397
2007, pionowo 28	401
2008, pionowo 7	400
2010, pionowo 24	401
2011, poziomo 3	397
2012, pionowo 20	400

Rozdział 45. WYWIAD I KONTRWYWIAD ARMII KRAJOWEJ

Barbarossa, poziomo 16.....	405
Boczoń Władysław, poziomo 11	404
Drobik Marian Edward, poziomo 9	403
Herman Franciszek Kwiryn, pionowo 23	414
Ignaszak Stefan, pionowo 13	410
Kalkstein Ludwik, poziomo 25	406
Kocjan Antoni, poziomo 10.....	404
Kontrwywiad, poziomo 28.....	407
Leski Kazimierz, pionowo 22	413
Lombard, pionowo 12	410
Muskieterzy, poziomo 5	402
Nadwywiad Rządu Londyńskiego, poziomo 29	407
Niewiarowicz Roman, pionowo 20.....	412
Referat Policyjny, pionowo 15	411
Retinger Józef Hieronim, poziomo 18	406
Ryś Stefan, poziomo 27	407
Sarnaki, pionowo 2	408
Słowikowski Mieczysław Zygfryd, poziomo 17	405
Spiczyński Aleksander, pionowo 3	408
Sym Igo, pionowo 4	409
Synteza, pionowo 26	415
Świerczewski Eugeniusz, poziomo 30.....	407
Tajna Armia Polska, pionowo 21	413
Trager Aleksander, pionowo 19.....	412
Uprawa, poziomo 8.....	403
Uznam, pionowo 6	409
Wapiennik, pionowo 14	411
Witkowski Stefan, pionowo 24.....	402
Wojnowski Jerzy, poziomo 1	402
Zakrzewski Michał Bernard, pionowo 7	409

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Rozdział 46. ZBRODNIE NIEMIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

111. Pułk Azerbejdżan, poziomo 8	418
Akcja AB, poziomo 22	420
Akcja Inteligencja, pionowo 20	430
Auschwitz, poziomo 38.....	424
Berta Gruba (popularna nazwa niemieckiego działa kolejowego o kalibrze 420 mm), pionowo 14	429
Centralny Powstańczy Szpital Chirurgiczny, pionowo 13.....	428
Dirlewanger Oskar, poziomo 29	422
Dzieci Zamojszczyzny, pionowo 16.....	431
Ekspedycje karne, poziomo 24.....	421
Gestapo, pionowo 26.....	431
Glinciszki, pionowo 17	429
Goliat (zdalnie sterowana samobieżna mina), poziomo 19.....	420
Gołębiarze, pionowo 12.....	428
Kamiński Bronisław, poziomo 1	416
Karl (popularna nazwa moździerza 600 mm), poziomo 18	419
Krowy (żargon), poziomo 25.....	422
Krwawa wigilia, pionowo 28.....	432
Magdalenka, pionowo 7.....	427
Masowe egzekucje, pionowo 21	430
Michniów, poziomo 39	425
Mord profesorów lwowskich, poziomo 11	418
Niemieckie wysiedlenia Polaków, pionowo 3	426
Palmiry, pionowo 30	432
Pawiak, poziomo 33	423
Piaśnica, poziomo 10	418
Ponary, poziomo 37.....	424
Praca niewolnicza, poziomo 23.....	421
Represje niemieckie wobec cywilnej ludności Bydgoszczy, poziomo 35.....	424
Rozkaz nr 1 Hitlera, pionowo 9.....	427
Rzeź Ochoty, pionowo 36.....	434
Rzeź Woli, pionowo 34	433
Selbstschutz, pionowo 4	426
Sonderaktion Krakau, pionowo 2.....	425
Stawiacz min, poziomo 6.....	417
Sturmtiger (potoczna nazwa ciężkiego moździerza kalibru 380), poziomo 32.....	423
Szucha, pionowo 31	433
Święcany, pionowo 15.....	429
Ukraiński Legion Samoobrony, poziomo 5.....	417
Żywe tarcze, poziomo 16.....	419

Rozdział 47. ZBRODNIE SOWIECKIE PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

Brygidki (potoczna nazwa), poziomo 19.....	439
Burzyński Antoni, poziomo 12	437
Butyrki, pionowo 13	441
Deportacje sowieckie: 1 deportacja, pionowo 5	440
Deportacje sowieckie: 2 deportacja, pionowo 17	442

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Deportacje sowieckie: 3 deportacja, pionowo 3	440
Deportacje sowieckie: 4 deportacja, pionowo 8	440
Droga śmierci Mińsk-Czerwień, poziomo 20	439
Drohobycz, poziomo 15	438
Istribitielnyje bataliony, pionowo 2	439
Koniuchy, poziomo 1	435
Łubianka, poziomo 14	438
Miechowice, poziomo 6	436
Naliboki, poziomo 7	436
NKWD, pionowo 16	442
Obława Augustowska, pionowo 9	440
Przyszowice, poziomo 10	437
Sierow Iwan, pionowo 11	441
Smiersz, poziomo 4	436
Zbrodnia katyńska, poziomo 18	438

Rozdział 48. ŻOŁNIERZE AK INNYCH NARODOWOŚCI LUB WYZNAŃ

Aronson Stanisław Witold, poziomo 22	448
Bago Teofil, pionowo 11	450
Baszmałow Wiktor, poziomo 12	446
Baum Abram, poziomo 26	449
Białorusini w w Okręgu Nowogródek AK, pionowo 5	450
Brookes Hubert, poziomo 24	448
Dangić Jezdimir, pionowo 20	451
Douw van der Krap Charles Louis Jean François, pionowo 18	451
Ewangelicy (pluton), pionowo 2	450
Heijden Leendert, poziomo 21	448
Hochman Perec Paweł, poziomo 18	447
Huska Albin, poziomo 10	446
Iringh Mirosław, poziomo 17	447
Jeffery Ron, poziomo 1	443
Koenigswein Stanisław (Samuel), poziomo 19	448
Kopelman Leon, pionowo 23	451
Lampe Willy, pionowo 6	450
Obrown August Agbola, pionowo 4	450
Ostwind-Zuzia Stanisław, poziomo 7	444
Podkowa Leśna (groby), pionowo 14	451
Poznański Henryk, poziomo 9	445
Safijew Sołtan, poziomo 27	449
Smith Walter Edward, pionowo 13	450
Sotiriović Dragan Mihajlo, poziomo 3	443
Ward John, poziomo 15	446
Węgierskie wojska, pionowo 15	451
Willenberg Samuel, poziomo 25	449
Zaenker Manfred, poziomo 8	444
Zielony Mikołaj, poziomo 16	447

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Rozdział 49. ŻOŁNIERZE AK – KOBIECY ODZNACZONE ORDEREM VIRTUTI MILITARI

Adamska-Haschek Maria, pionowo 5	457
Bigocka Hildegarda, pionowo 12	458
Boczar Zofia Jadwiga, poziomo 15	455
Budny-Sujkowska Halina Aniela, pionowo 18	460
Dunin-Borkowska Zofia, pionowo 23	460
Dziembowska Elżbieta, pionowo 8	457
Gross-Ostrowska Elżbieta, pionowo 10	458
Krassowska-Bieńkiewicz Karolina, pionowo 17	460
Łowicka Władysława, pionowo 20	460
Malessa Emilia, poziomo 19	455
Marczewska Róża Elżbieta, poziomo 4	453
Mijał Antonina Felicja, pionowo 9	458
Mrowińska Wanda Helena, poziomo 1	453
Olszewska Maria, pionowo 2	457
Piasecka Irena, pionowo 3	457
Ponińska-Konopacka Ewa, pionowo 14	459
Skarbek-Giżycka Maria Krystyna, poziomo 11	454
Steczowicz Maria, poziomo 22	456
Stępniewska Janina, poziomo 21	455
Stypułkowska-Chojecka Maria, poziomo 24	456
Świeszcz-Łazor Zofia, poziomo 7	453
Waliszewska Maria, pionowo 16	459
Zawierta Ludwika, poziomo 13	454
Zienkiewicz Maria Anna, pionowo 6	457
Żyźniewska Janina, poziomo 25	456

Rozdział 50. ŻOŁNIERZE AK – „ŁAGIERNICY”

Bałanda, pionowo 17	468
Bataliony robocze, poziomo 9	463
Borowicze, poziomo 17	464
Ciechanów, pionowo 12	467
Dyzenteria, pionowo 5	466
Gułag, poziomo 3	462
Kaługa, poziomo 18	464
Kąkolewnica, pionowo 7	466
Kołyma, poziomo 20	465
Majdanek, poziomo 4	462
Meszki, pionowo 8	466
Obozy przetrzymywania trzeciej grupy, pionowo 14	467
Ostaszków, poziomo 1	462
Przemysł, pionowo 16	468
Rembertów, poziomo 13	463
Riazań, poziomo 15	463
Skrobów, poziomo 10	463
Stalin Józef, poziomo 6	462
Stalinogorsk, pionowo 2	466

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Trzebuska, poziomo 19	465
Workuta, pionowo 11	467

Rozdział 51. ŻOŁNIERZE AK ODZNACZENI ORDEREM VIRTUTI MILITARI

Billewicz Gustaw, pionowo 28	474
Bonawentura Jan, poziomo 22	470
Brzosko Zygmunt, poziomo 19	470
Budzanowski Teofil, poziomo 29	471
Czarnecki Ryszard, poziomo 17	470
Dominik Jerzy, poziomo 34	471
Dutkowska Elżbieta, pionowo 4	472
Garlicki Władysław, pionowo 8	472
Gebert Jerzy, pionowo 18	473
Giżyński Lucjan, pionowo 6	472
Gołębiowski Tadeusz, poziomo 14	470
Herman Franciszek, pionowo 31	474
Jaworowski Jan, pionowo 7	472
Kocher Eugeniusz, poziomo 11	469
Kotowski Alfons, poziomo 26	471
Kozicki Stanisław, poziomo 12	469
Kryński Henryk, pionowo 27	473
Leopold Stanisław, pionowo 30	474
Łazarski Michał, poziomo 3	469
Łukoski Andrzej, pionowo 10	472
Majcherczyk Tadeusz, poziomo 5	469
Mazurkiewicz Franciszek, poziomo 36	471
Morbitzer Wojciech, pionowo 5	472
Morro Andrzej, poziomo 32	471
Nowodworski Cezary, pionowo 23	473
Okolski Konrad, poziomo 15	470
Ostrowski Jan, poziomo 20	470
Rodowicz Jan, poziomo 9	469
Sobolewski Janusz, pionowo 16	473
Szrednicki Stanisław, poziomo 33	471
Szaniawski Stefan, pionowo 21	473
Szczepański Józef, pionowo 1	472
Towarnicki Tadeusz, pionowo 13	473
Urbanyi Zygfryd, pionowo 24	473
Weil Jerzy, poziomo 35	471
Wiwatowski Tadeusz, pionowo 2	472
Zagórski Wacław, poziomo 25	470

Rozdział 52. ŻOŁNIERZE AK – REPREZENTANCY NAUKI, KULTURY I SZTUKI

Anderska Halina Maria, poziomo 22	476
Bartelski Lesław Marian, poziomo 24	477
Bartoszewski Władysław, pionowo 13	479
Brzęk Gabriel, pionowo 10	478
Budrewicz Olgierd, pionowo 1	477

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Burke Edmund, pionowo 9	478
Cegiełła Janusz Wojciech, pionowo 21	480
Chrzanowski Wiesław, pionowo 16	479
Damrosz Ryszard, poziomo 3	475
Ficowski Jerzy Tadeusz, poziomo 7	476
Findeisen Władysław, poziomo 4	475
Garlicki Marian, poziomo 15	476
Gieysztor Aleksander, poziomo 27	477
Gliński Wieńczysław, pionowo 6	478
Gołas Wiesław, poziomo 25	477
Grochmal Stanisław Józef, poziomo 6	476
Groszkowski Janusz, pionowo 8	478
Janowska Alina Maria, pionowo 20	480
Jara Zbigniew Juliusz, poziomo 11	476
Kawecki Zygmunt, poziomo 5	475
Kędzierski Jerzy Daniel, pionowo 19	480
Kieniewicz Stefan, poziomo 23	477
Komornicki Stanisław, pionowo 5	478
Kozłowski Leopold, pionowo 18	480
Kwiatkowska-Kielska Irena, poziomo 26	477
Ładysz Bernard, poziomo 14	476
Łapicki Andrzej, pionowo 2	477
Marusarzówna Helena, pionowo 12	479
Matul Henryk, pionowo 17	479

Rozdział 53. ŻOŁNIERZE AK – SKAZANI I ZAMORDOWANI W POLSCE LUDOWEJ

Abramowski Stanisław, poziomo 9	482
Adamiecki Bernard Antoni, pionowo 8	485
Alchimowicz Waław Kazimierz, pionowo 7	484
Bejt Tadeusz, pionowo 3	484
Boguszewski Józef, pionowo 6	484
Bronarski Stefan, pionowo 2	483
Czyż Kazimierz, poziomo 17	483
Dubiela Władysław, poziomo 5	481
Dybowski Konrad, poziomo 16	482
Dydo Stanisław, pionowo 1	483
Gajdek Adam, pionowo 15	486
Grocholski Ksawery, poziomo 15	482
Kęska Zygmunt, pionowo 10	485
Kmiołek Jan, pionowo 14	486
Komorowski Wiktor Bogdan, poziomo 19	483
Książek Henryk, pionowo 13	486
Kudlik Władysław, poziomo 18	483
Lazarowicz Adam Kalikst Łukasz, poziomo 4	481
Marcinkowski Józef Walenty, pionowo 11	485
Mróz Franciszek, poziomo 12	482

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Rozdział 54. ŻOŁNIERZE AK W OBOZACH KONCENTRACYJNYCH ORAZ OBOZACH JENIECKICH – OFLAGACH I STALAGACH

Gwara obozowa, poziomo 22	491
Koncentration Lager Dachau, pionowo 11	495
Kościół św. Wojciecha, pionowo 20.....	497
KZ Flossenbürg, poziomo 17.....	490
KZ Mannheim-Sandhofen, pionowo 18	496
KZ Neuengamme, pionowo 6	494
Marsz śmierci, pionowo 19	497
Marsze śmierci, poziomo 14.....	489
Obóz koncentracyjny, poziomo 24	492
Oflag II C Woldenberg, poziomo 5	488
Oflag IX C Molsdorf, poziomo 2.....	487
Oflag, poziomo 1	487
Ożarów, poziomo 12.....	488
Pruszków, pionowo 10.....	495
Smereczyński Władysław, poziomo 7	488
Stalag 344 Lamsdorf, pionowo 4	493
Stalag IV-B Mühlberg, poziomo 23.....	492
Stalag IV-B/H Zeithain, pionowo 13.....	495
Stalag VI C Oberlangen, pionowo 9	494
Stalag X B Sandbostel, pionowo 16	496
Stalag XI A Altengrabow, pionowo 21	490
Stalag XI B Fallingbostel, pionowo 2	493
Stalag, pionowo 8	494
Związek Orzeł, poziomo 15	489

Rozdział 55. ŻOŁNIERZE AK W POLSKICH WIĘZIENIACH KARNO-ŚLEDZCZYCH ORAZ SĘDZIOWIE I PROKURATORZY APARATU REPRESJI W LATACH 1944 – 1956

Badecki Józef, pionowo 13.....	508
Białystok, pionowo 11	508
Brystiger Julia, pionowo 23.....	511
Bukowiński Zygmunt, poziomo 12	500
Chimczak Eugeniusz, poziomo 8	499
Cypryszewski Stanisław, pionowo 8.....	507
Dezinformacja, pionowo 19	509
Fejgin Anatol, pionowo 26	511
Fordon, poziomo 35.....	504
Gajewski Adam, poziomo 36	505
Główny Zarząd Informacji, pionowo 9	507
Heda Antoni, pionowo 17	509
Hryckowian Jan, poziomo 25.....	502
Humer Adam Teofil, poziomo 24	501
Inowrocław, pionowo 22	510
Kurkowa, pionowo 32	512
Lublin, pionowo 7.....	507
Łódź (ul. Długa), pionowo 18.....	509

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Metoda haka, poziomo 14	500
Metoda odwróconego stołka, poziomo 15	500
Mojek Jan, poziomo 30.....	503
Montelupich, poziomo 16.....	501
Podlaski Henryk, poziomo 33.....	504
Pomiechówek, poziomo 28.....	503
Radom, pionowo 20.....	509
Rawicz, poziomo 21	501
Romkowski Roman, poziomo 5	498
Różański Józef, pionowo 21	510
Stanisław Zarako, poziomo 1	498
Toledo, poziomo 6	499
Tratwa, poziomo 31	503
Widaj Mieczysław, pionowo 4.....	506
Więzienia szczebla centralnego, pionowo 29.....	512
Więzienie Mokotowskie, pionowo 27	512
Wolińska-Brus Helena, pionowo 3.....	506
Wronki, pionowo 2	505
Wymuszanie, poziomo 34	504
Ziółek Wacław, pionowo 10	508

Rozdział 56. ŻOŁNIERZE ARMII KRAJOWEJ – ZAMORDOWANI I POCHOWANI NA „ŁĄCZCE”

Abramowski Stanisław, poziomo 17	514
Borowiec Władysław, pionowo 18	517
Borowski Henryk, poziomo 26	515
Budelewski Bolesław, poziomo 14	514
Bukowski Edmund, poziomo 27	515
Dekutowski Hieronim, pionowo 15	517
Gajdek Adam, poziomo 8	513
Groński Roman, pionowo 12	516
Kaczmarek Marian, pionowo 3	516
Kasznica Stanisław, poziomo 25.....	515
Kozłowski Józef, pionowo 7.....	516
Kuliński Zygfryd, pionowo 1.....	515
Kutryb Józef, poziomo 19	514
Łukasik Stanisław, pionowo 20.....	513
Łukaszewicz Józef, poziomo 28	515
Miatkowski Jerzy, pionowo 16	517
Olechnowicz Antoni, pionowo 13.....	517
Pawłowski Roman, pionowo 11	516
Pelak Tadeusz, poziomo 5	513
Pytko Edward, poziomo 10.....	514
Rakoczy Karol, poziomo 9.....	514
Siedzikówna Danuta, pionowo 4	516
Smoliński Eugeniusz, pionowo 22.....	517
Szendzielorz Zygmunt, poziomo 24	515
Tudruj Edmund, poziomo 23	515

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Walicki Wacław, pionowo 2	515
Wasilewski Arkadiusz, poziomo 6	513
Widelski Ryszard, poziomo 21	514

Rozdział 57. „ŻOŁNIERZE WYKLĘCI”

Armia Krajowa Obywatelska, poziomo 38	527
Bernaciak Marian, poziomo 28	525
Bij bolszewika, pionowo 21	537
Borysewicz Jan, pionowo 33	541
Broński Zdzisław, poziomo 24	523
Burba Stanisław, poziomo 14	520
Cezary (gra operacyjna), poziomo 41	529
Ciepliński Łukasz, pionowo 11	535
Dekutowski Hieronim, poziomo 15	520
Flame Henryk, poziomo 39.....	528
Franczak Józef, poziomo 32.....	525
Gurgacz Władysław, pionowo 27	538
Herbert Zbigniew Bolesław Ryszard, pionowo 5	532
Koba Władysław, pionowo 8.....	534
Konspiracyjne Wojsko Polskie, poziomo 40	529
Kuraś Józef, poziomo 19	521
Lazarowicz Adam Kalikst Łukasz, pionowo 6.....	532
Łukasiuk Władysław, pionowo 4.....	532
Malessa Emilia, poziomo 34	526
Niedziński Mieczysław, pionowo 1	530
Olechnowicz Antoni, poziomo 36	526
Olszówka Franciszek, pionowo 16	536
Pawłowski Roman, poziomo 20.....	522
Przysiężniak Franciszek, pionowo 18.....	537
Radziwonik Anatol, pionowo 12.....	536
Samoobrona Wołkowyska, pionowo 29.....	539
Siedzikówna Danuta, pionowo 35	541
Siła-Nowicki Władysław, pionowo 31	540
Sojczyński Stanisław, pionowo 30.....	540
Sosnowski Dionizy i Skrzyszowski Stefan, pionowo 9	534
Stryjewski Wiktor, poziomo 23.....	523
Szendzielorz Zygmunt, poziomo 13	519
Szesnastka, poziomo 9	519
Śmiałowski Teodor, poziomo 26.....	524
Taraszkiewicz Edward, pionowo 10	535
Trudny czas, poziomo 22	522
Wielski Ryszard, pionowo 7.....	533
Wilki, poziomo 17	521
Z cienia Powieść o żołnierzach wyklętych, pionowo 25	538
Zajączkowski Czesław, poziomo 37	527
Zaporczycy (hymn), pionowo 3.....	531
Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość, poziomo 2	518

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Rozdział 58. ROZMAITE HASŁA

Buca Edward, poziomo 33.....	546
Enemy Font, pionowo 31	554
Gwardia Ludowa WRN, pionowo 4.....	547
Kaługin Konstanty Andriejewicz, pionowo 29.....	553
Karpiński Jacek Rafał, pionowo 9.....	548
Konfederacja Narodu, pionowo 5	547
Korpus Bezpieczeństwa, pionowo 3.....	547
Kotwica, poziomo 32	545
Łączka, pionowo 14.....	549
Modelski Witold, poziomo 13.....	543
Muzeum Żołnierzy Wyklętych, pionowo 21	550
Napieralski Henryk, poziomo 30.....	545
Odznaczenia: Krzyż Armii Krajowej, poziomo 20.....	544
Odznaczenia: Krzyż Walecznych, pionowo 16.....	549
Odznaczenia: Krzyż Zasługi z Mieczami, poziomo 15	543
Odznaczenia: Medal Pro Memoria, pionowo 7.....	548
Odznaczenia: Order Virtuti Militari, poziomo 1	542
Odznaczenia: Warszawski Krzyż Powstańczy, pionowo 26.....	552
Opaska rozpoznawcza Armii Krajowej, pionowo 23.....	552
Pet, pionowo 28.....	552
Pobudka, poziomo 12	543
Polska Armia Ludowa, poziomo 26	544
Polska Organizacja Zbrojna, pionowo 22.....	551
Połączone Siły Zbrojne, poziomo 27	544
Prudential, pionowo 8	548
Puszcza Białowieska, poziomo 18	543
Sebastianowicz Weronika, pionowo 17.....	549
Tajna Organizacja Wojskowa Związek Orła Białego, pionowo 2	546
Uderzeniowe Bataliony Kadrowe, poziomo 11	542
Zabezpieczenie barykad, poziomo 10.....	542
Zapluty karzeł reakcji, pionowo 24	552
Związek Czynu Zbrojnego, poziomo 6	542
Związek Orła Białego, pionowo 19	550

Rozdział 59. DODATKOWE HASŁA

AK jako regularne siły zbrojne, pionowo 10	568
Berling Zygmunt Henryk, poziomo 16	558
Bór (las), poziomo 8	556
Brzechwa Jan, pionowo 8.....	567
Dąb (Drzewo Pamięci), pionowo 14	560
Drohiczyn (pomnik), poziomo 11	557
Ekier Jan Stanisław, poziomo 31	562
Fogg Mieczysław, pionowo 15.....	569
Gnat, pionowo 17	569
Kopiec Powstania Warszawskiego, Dodatkowe hasła, pionowo 18.....	569
Koźliński Zbigniew, pionowo 1.....	563
Krzyż Batalionów Chłopskich, pionowo 12.....	568

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

Krzyż Narodowego Czynu Zbrojnego, pionowo 28	573
Krzyż Za zasługi dla ZHP, pionowo 23.....	572
Kuźwa Zygmunt, pionowo 30	562
Łączka (kolejne identyfikacje ofiar), pionowo 4	565
Makuszyński Kornel, poziomo 9	557
Matka Boska Armii Krajowej (Pokrzywnicka-Borowska Irena), pionowo 1.....	558
Miasto 44, pionowo 27	572
Odwet, poziomo 4.....	555
Operacja desantowa z pomocą Powstaniu Warszawskiemu, pionowo 21.....	570
Order Krzyża Niepodległości, poziomo 32	563
Orlęta, poziomo 29	561
Polak Józef Zbigniew, pionowo 25	572
Południowoafrykańscy lotnicy, poziomo 24	560
Porowski Marcei, pionowo 22	571
Sowieckie zrzuty lotnicze, pionowo 7	566
SS, pionowo 2	564
Supłatowicz Stanisław, poziomo 20	559
Szeląg Tadeusz, poziomo 19	559
Szklarek-Trzeciński Henryk, pionowo 5.....	565
Tabliczki memoratywne w jęz. angielskim, poziomo 26	560
Walentynki, pionowo 6.....	566
Wilki Organizacja Wojskowa, pionowo 3	564
Wyrzykowski Stefan, poziomo 6.....	556

Rozdział 60. HISTORIA ARMII KRAJOWEJ W „PIGUŁCE”

Armia Krajowa, pionowo 2.....	577
Batalion Golski, poziomo 22	575
Bataliony Chłopskie, pionowo 26.....	580
Burza (kryptonim), poziomo 1.....	574
Cichociemni, pionowo 18.....	579
Cytat o Powstaniu Warszawskim, pionowo 20	579
Inne narodowości w AK, pionowo 25.....	579
Kobiety w AK, poziomo 21.....	575
Komenda Główna AK, poziomo 14.....	575
Łagiernicy, pionowo 17.....	579
Łączka, poziomo 9.....	574
Muzeum Armii Krajowej w Krakowie, pionowo 5	577
Muzeum Powstania Warszawskiego, pionowo 12	578
Naczelnny Kapelan AK, poziomo 19	575
Narodowe Siły Zbrojne, pionowo 8.....	578
Plan Odtwarzania Sił Zbrojnych, pionowo 23.....	579
Polska Samoobrona na Wołyniu, poziomo 29.....	576
Polskie Państwo Podziemne, poziomo 7.....	574
Powstanie Warszawskie, poziomo 27	576
Rzeczpospolita Partyzancka, poziomo 11	574
Satyra podczas okupacji, pionowo 6	578
Sportowcy w AK, pionowo 4	577
Struktura terytorialna AK, pionowo 10.....	578

IV. INDEKS TEMATYCZNY HASEŁ KRZYŻÓWEK

System łączności, pionowo 15	579
Szare Szeregi, pionowo 13.....	578
Szefostwo Służby Sanitarnej, poziomo 28	576
Szkoły Podchorążych, poziomo 24.....	575
Walka bieżąca, pionowo 1	577
Źródła broni w AK, pionowo 3.....	577
Żołnierze Wyklęci, poziomo 16.....	575

V. DODATKI

1. Charakterystyka opracowanych krzyżówek

Tematy opracowanych 60 krzyżówek można umownie podzielić na cztery grupy:

- A. Tematy podstawowe – 33 krzyżówki;
- B. Zasilanie kadrowe szeregów Armii Krajowej – 4 krzyżówki;
- C. „Odpływ” żołnierzy Armii Krajowej – 5 krzyżówek;
- D. Tematy uzupełniające – 18 krzyżówek.

Tematy te wraz z liczbą haseł i ilustracji oraz przyporządkowaniem do wyróżnionych działów przedstawia poniższa tabela.

Lp	Temat	Liczba haseł	Liczba ilustracji	Dział
1.	Armia Krajowa w „pigułce”	25	0	A
2.	Akcja „Burza”	22	3	A
3.	Akcje sabotażowo-dywersyjne i wyrokowo-likwidacyjne	34	6	A
4.	Armia Krajowa na monetach i medalach	29	29	D
5.	Armia Krajowa na znaczkach pocztowych	25	25	D
6.	Armia Krajowa w samoobronie na Kresach Wschodnich	29	6	A
7.	Bataliony Chłopskie	36	3	B
8.	Cichociemni	29	5	B
9.	Cytaty dotyczące Armii Krajowej i Powstania Warszawskiego	36	0	D
10.	Filmy o Armii Krajowej	24	22	D
11.	Gwara okupacyjna	43	0	D
12.	Izby Pamięci i Kluby Historyczne Armii Krajowej	23	23	D
13.	Kadra Dowódcza Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej	24	0	A
14.	Kapelani Armii Krajowej	24	0	A
15.	Kobiety w Armii Krajowej	25	1	A
16.	Komenda Główna Armii Krajowej	20	0	A
17.	Książki o Armii Krajowej	37	0	D
18.	Lotnicze wsparcie Armii Krajowej	28	4	A
19.	Łączność w Armii Krajowej i podczas Powstania Warszawskiego	21	2	A

V. DODATKI

Lp	Temat	Liczba haseł	Liczba ilustracji	Dział
20.	Medycy Armii Krajowej	34	6	A
21.	Muzeum Armii Krajowej	20	9	D
22.	Muzeum Powstania Warszawskiego	23	15	D
23.	Narodowe Siły Zbrojne	29	6	B
24.	Oddziały AK w Powstaniu Warszawskim	30	8	A
25.	Odtwarzanie Sił Zbrojnych w ramach akcji „Burza”	25	0	A
26.	Oficerowie AK – generałowie WP	21	0	A
27.	Oznaki oddziałów AK walczących w Powstaniu Warszawskim	26	26	A
28.	Piosenki Armii Krajowej	20	0	D
29.	Pojazdy Armii Krajowej w Powstaniu Warszawskim	20	11	A
30.	Polskie Państwo Podziemne	23	2	A
31.	Pomniki Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej oraz Miejsca Pamięci Powstania Warszawskiego	34	34	D
32.	Prasa i propaganda dywersyjna Armii Krajowej	25	3	A
33.	Rekonstrukcje historyczne	23	23	D
34.	Rzeczpospolite Partyzanckie	21	1	A
35.	Satyra jako forma walki z okupantem	22	3	A
36.	Sportowcy w Powstaniu Warszawskim	26	1	A
37.	Strażnicy pamięci o Armii Krajowej	35	10	D
38.	Struktura terytorialna Armii Krajowej	28	18	A
39.	Szare Szeregi	30	4	B
40.	Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty ZWZ-AK	27	0	A
41.	Sztandary Armii Krajowej i Światowego Związku Żołnierzy AK	23	23	D
42.	Uzbrojenie Armii Krajowej	28	16	A
43.	Wiersze o Armii Krajowej	24	0	D
44.	Wybrane daty w okresie 1939-2014	37	0	A
45.	Wywiad i kontrwywiad AK	30	1	A
46.	Zbrodnie niemieckie podczas II Wojny Światowej	39	23	D

V. DODATKI

Lp	Temat	Liczba haseł	Liczba ilustracji	Dział
47.	Zbrodnie sowieckie podczas II Wojny Światowej	20	4	D
48.	Żołnierze AK innych narodowości lub wyznań	29	0	A
49.	Żołnierze AK – kobiety odznaczone Orderem Virtuti Militari	25	0	A
50.	Żołnierze AK – „Łagiernicy”	21	0	A
51.	Żołnierze AK odznaczeni Orderem Virtuti Militari	37	5	A
52.	Żołnierze AK – reprezentanci nauki, kultury i sztuki	29	0	D
53.	Żołnierze AK – skazani i zamordowani w Polsce Ludowej	20	0	C
54.	Żołnierze AK w obozach koncentracyjnych oraz oflagach i stalagach	24	17	C
55.	Żołnierze AK w polskich więzieniach karno-śledczych oraz sędziowie i prokuratorzy aparatu represji w latach 1944-1956	38	11	C
56.	Żołnierze Armii Krajowej – zamordowani i pochowani na „Łączce”	28	0	C
57.	„Żołnierze Wyklęci”	42	11	C
58.	Różne hasła	33	13	A
59.	Dodatkowe hasła	35	15	A
60.	Historia Armii Krajowej w „pigułce” – j. polski	30	0	A
Razem		1668	448	

Tematy krzyżówek pokazują, że Armia Krajowa była wielką i wielopłaszczyznową organizacją, funkcjonującą w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego, która także szkoliła własne kadry oraz projektowała i wytwarzała uzbrojenie.

Historia Armii Krajowej zilustrowana została przede wszystkim poprzez życiorysy żołnierzy zajmujących różne stanowiska i pełniących różne funkcje, m.in.: dowódców, generałów, cichociemnych, medyków, kapelanów, „Żołnierzy Wyklętych”. Pokazano, że prowadzone przez Armię Krajową działania zbrojne to nie tylko Powstanie Warszawskie, będące istotnym elementem prezentowanej akcji „Burza”, ale także poprzedzające je akcje dywersyjno-sabotażowe. Uzupełnieniem treści zasadniczej są informacje o piosenkach, wierszach, książkach, filmach o AK oraz satyrze lat wojny i okupacji.

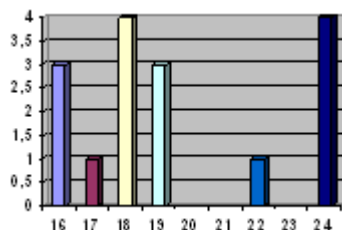
Najmniejsza liczba haseł to 20 – w 6 tematach (jest to liczba haseł najczęściej występująca), a największa 43 – w temacie „Gwara okupacyjna”. Średnia liczba haseł w temacie to 27,8, a mediana – 26,5.

V. DODATKI

2. Podsumowanie Konkursu „Historia AK” i działania marketingowe

Osoby, które zdobyły co najmniej 200 punktów na 750 możliwych uzyskały status Laureata. Takich osób było 16.²¹

Wiek Laureatów przedstawia poniższy rysunek. Średni wiek wynosił 19,5. Najmłodszy Laureat miał 16 lat – było takich 3, a najstarszy 24 lata – było takich 4.

Liczby rozwiązanych krzyżówek konkursowych przez Laureatów, spośród 40 dostępnych, były w przedziale od 7 do 40, a ich średnia liczba wynosiła 25,2.

Czas poświęcony na rozwiązywanie krzyżówek konkursowych przez Laureatów zawierał się w przedziale od 36 minut do 6 godzin i 30 minut, a średni czas wynosił 2 godziny i 54 minuty.

Za Zwyczców Konkursu uznano 5 uczestników z najlepszymi wynikami (cztery osoby po 750 punktów i jedna – 746 punktów). Otrzymają oni nagrody rzeczowe podczas uroczystości zorganizowanej 24 marca 2015 r. z okazji 25 lecia Światowego Związku Żołnierzy AK, która odbędzie się w Zamku Królewskim w Warszawie. Pozostałym Laureatom nagrody będą wysłane pocztą.

Trzy egzemplarze książki „Historia Armii Krajowej Leksykon krzyżówkowy” zostały wręczone uczestnikom teleturnieju „Jaka to melodia?”, nadanym w programie pierwszym Telewizji Polskiej 26 września 2014 roku o godz. 17.30.

Podczas teleturnieju zostały podane informacje o Armii Krajowej i Polskim Państwie Podziemnym.

Komentarz prowadzącego teleturniej red. Roberta Janowskiego o przekazywanej książce był następujący:

- książka powinna znaleźć się w każdym domu, u mnie też będzie;
- XXI wiek to dobry moment na wydanie takiej książki, młodzież lubi współczesne formy przyswajania wiedzy, ta jest dla niej idealna.

²¹ <http://armiakrajowa.org.pl/images/obrazki/laureaci.png>

V. DODATKI

Na zakończenie teleturnieju została odśpiewana jedna z piosenek Armii Krajowej – *Pałacyk Michła*.

20 listopada 2014 w Radiu WNET autor książki udzielił red. Krzysztofowi Skowrońskiemu wywiadu na temat zorganizowanego konkursu i opracowanej książki.

Prze-
go wywiadu można wysłuchać pod
<http://www.radiownet.pl/#/publikacje/chcemy-przywrocic-pamiec-o-ak> prowadzone-
adresem: